PJJ .P229
... Salomonis ben Abrahami Parchon
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00221 0468

4.30.'03

From the Library of

Professor William Henry Green

Bequeathed by him to

the Library of

Princeton Theological Seminary

PJJ
.P229

W. Henry Green
Princeton N.J.

May 1857

מחברת הערוך לר׳ שלמה פרחון.

מחברת הערוך

Solomon ben Abraham ibn Parhon

SALOMONIS BEN ABRAHAMI PARCHON ARAGONENSIS

LEXICON HEBRAICUM

QUOD

ANNO (M. 4921) 1161 SALERNI IN ITALIA EX OPERIBUS GRAMMATICIS

JUDAE CHAJUG, ABULWALIDI MERWAN BEN GANNACH

ALIORUMQUE CONCINNAVIT

ADIECTO

EIUSDEM PARCHONIS COMPENDIO SYNTAXEOS HEBRAICAE.

NUNC

PRIMUM E COD. *MSS.* EDIDIT SUBIECTISQUE ILLUSTRAVIT

SALOMO GOTTLIEB STERN

HUNGARUS ROHONCZINUS.

PRAEMISSA

HISTORIA GRAMMATICI APUD JUDAEOS STUDII

AUCTORE

VEN. S. L. RAPOPORT

RABBINO PRAGENSI.

POSONII MDCCCXLIV.

TYPIS ANTONII NOBILIS DE SCHMID.

מחברת

הערוך

להחכם הקדמון

ר' שלמה ב"ר אברהם הידוע ן' פרחון ממלכות ארגון מ"כ

חברו

בעיר סלירנו בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ועשרים ואחת ליצירה.

כולל כללי לשון עברית בשני חלקים

ראשון

חלק הדקדוק

שני

מערכת השרשים

הנמצאים בארבעה ועשרים ספרי קדש עם פתרוניהם.

נוסד

על אדני ספרים הראשונים ומרי הדקדוק ר' יהודה חיוג ור' יונה ן' גנאח ז"ל.

היה שמור עד היום

בכ"י בגנזי אוצרות הספרים אשר בטירות המלכים, והובא כעת בדפוס פעם ראשון עם הערות

מאתי

זלמן בן-גאטליב ן' כוכב טוב נב"ת מילדי ישרון רעכניטץ במדינת הגר.

ונתן עטרת תפארת בראשו

מאמר ארוך מקורת מהלך דקדוק ל"הק ומהתפשטות למודה, מהחכם השלם דורש קדמוניות הרב הגאון

מוהר"ר **שלמה יהודה ליב כהן ראפופורט** נ"י ראב"ד בק"ק פראג.

שנת תר"ד ליצירה.

פרעסבורג,

געדרוקט בייא אנטאן עדלען פאן שמיד, קאניגליך פריפיל. בוכדרוקער.

הנה כן עוד משכיות חמדה ואבני חפץ אבדו מאתנו, לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב, אף כי יקרו מפז ומפנינים, ובכתם אופיר לא יסולאו: הלא המה מפעלות אנשי שם חכמי לב אשר הראו חכמתם ובינתם לעיני העמים: ספרי חכמי ישראל אשר לא יצאו עוד לאור בעט ברזל ועפרת. — ואם לא פצתה הארץ את פיה לבלוע צבי תפארתם, הלא בבתי עקד הספרים כבבתי כלאים החבאו, ולא אלינו נגה אורם, לכן זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו.

M. Letteris.

טוב מעתיק דברים מועילים,
ממחבר דברים בטלים.

M. A. Ginzburg.

Dem

JÜDISCHEN CULTUR-VEREINE,

dem

verheissungsvollen Anfange einer würdigern Stellung jüdischer Literatur,

insonders

dem um die Pflege jüdischer Wissenschaften so hochverdienten

Herrn Herrn

D[r.] L. Zunz

widmet dieses Werk in tiefer Dankbarkeit und Verehrung

der Herausgeber.

Die verwaiste Stellung, in welcher sich bisher jüdische Literatoren, denen für Förderung ihrer Unternehmungen meist jede äussere Unterstützung fehlte, befanden, ist durch den Verein gesinnungsvoller Männer, der sich zu **Berlin** als **Cultur-Verein** constituirt — wir hoffen für immer — beseitigt.

Der Herausgeber dieses Werkes ist einer der Ersten, den die wirksame Unterstützung des Vereins in den Stand setzte, ein für die hebräische Sprachwissenschaft und Bibel-Exegese, sowie für die Geschichte des grammatischen Studiums unter den Juden wichtiges Werk, dem Staube der Bibliotheken zu entreissen. Diess mit dem aufrichtigsten Danke öffentlich auszusprechen fühlte er sich innig gedrungen, sowie den Wunsch hinzuzufügen, dass der Cultur-Verein durch die allgemeinste Theilnahme für seine Bestrebungen in den Stand gesetzt werden möge, seine so edle Wirksamkeit in grösserem Masse zu entfalten.

Nicht minder ist es dem Herausgeber aufrichtiges Bedürfniss, dem Herrn **Leopold Langfelder** in **Puchov** hiermit den wärmsten Dank für dessen hochherzige Unterstützung öffentlich zu bezeigen. Die Erfahrung, dass Privatmänner für die Förderung wissenschaftlicher Zwecke Sinn genug bewährten, um zu deren Förderung aus eigenen Mitteln helfend beizutragen, ist nicht so alltäglich, dass — wer sie zu machen so glücklich war — sie zu verschweigen das Recht hätte.

Salomo Gottlieb Stern.

מכתבים

מחכמי הדור הן מחכמי ישראל הן מחכמי הנוצרים היושבים על כסא ההוראה במדרשי החכמות והלשונות:

מכתב מהחכם גיזיניוס. *)

Herrn S. G. Stern.

Halle, den 8. Juni 1841.

Hochgeehrtester Herr!

Ich habe Ihr werthes Schreiben vom 31. Mai richtig erhalten und daraus mit Vergnügen ersehen, dass Sie das *Lexicon* des *Sal. Parchon* herauszugeben gedenken. Mit diesem Vorhaben bin ich ganz einverstanden, da ich bei meiner Anwesenheit in Wien im September v. J. mich aus der Handschrift der dortigen Bibliothek überzeugt habe, dass dieses Wörterbuch wirklich viel Brauchbares enthält, und dass *De Rossi* in seiner Probe desselben nur das Unbedeutendste ausgewählt hat. Ich rathe Ihnen nur dringend, dasselbe mit einer deutlichen, wenn auch nicht grossen Quadratschrift abdrucken zu lassen, in der Art wie *Kimchi*'s *Lexicon* von *Lebrecht* und *Biesenthal* herausgegeben ist, ohne alle Anwendungen von rabbinischer Schrift, (משקוט) welche die christlichen Gelehrten grösstentheils nicht lesen können und mögen. Ausserdem möchte ich Ihnen rathen, ausser Ihrer Handschrift noch die Wiener Handschrift, und wie möglich auch die *Ross*'sche in *Parma* zu vergleichen, denn es ist bedenklich, nur einer Handschrift zu folgen, und die Wiener scheint mir sehr gut und correct zu sein. Ich habe daraus selbst die Vorrede abgeschrieben. Sehr gerne werde ich durch eine Bekanntmachung in der hier erscheinenden Literatur-Zeitung auf Ihr Unternehmen aufmerksam machen. Sie werden aber wohl thun, einen deutschgeschriebenen *Prospectus* drucken und durch eine Buchhandlung möglichst verbreiten zu lassen. Wenn Sie mir mehrere dergleichen schicken wollen, werde ich sie gerne verbreiten und mittheilen. Vorläufig will ich auf d r e i E x e m p l a r e subscribiren.

Ihr ergebenster

W. Gesenius,

königl. Consistorialrath und Professor der Theologie.

מכתב מהחכם צונץ.

Werthgeschätzter Herr!

Indem ich Ihnen für die gütige Mittheilung ihrer Abschrift des *Aruch* von *R. Sal. Parchon* meinen ergebensten Dank abstatte, kann ich den Wunsch nicht unterdrücken, dass Ihren Bemühungen die Herausgabe dieses seltenen Werkes bald und vollständig gelingen möge. Nicht bloss für die Exegese wird daraus manches Goldkörnchen aufzulesen sein, sondern mehr noch für die Geschichte der jüdischen Grammatik. Jedenfalls verdient dieser Vorgänger *David Kimchi*'s eine Veröffentlichung, zumal so lange die hebräische Uebersetzung von *R. Jonas* noch ungelesen im *Vatican* liegt. Bei Ihren hebräischen Kenntnissen und Ihrer Gewissenhaftigkeit dürfen wir einer correcten Ausgabe — in so weit alte *Codices* diess vermitteln können — entgegen sehen, und mit dieser Ueberzeugung wünsche ich Ihnen den Beistand der Kenner und der Gönner. Mit aller Hochachtung

Ihr ergebenster

Zunz.

Berlin, am 5. Januar 1842.

*) לדאבון נפש כל דורשי לשון ואוהבי מדע נפטר בחדש אקטאבער 1842 בנ"ז שנה לימי חייו.

מכתב

מהחכם המפואר והמדקדק המפורסם מו"ה **שמואל דוד לוצאטו** נ"י היושב על כסא ההוראה במדרש רבנים המהולל בק"ק **פאדובה** יע"א.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון הר"ר **זלמן בן כוכב טוב** שלום עד העולם!

שמחה לבי ויגל כבודי בראותי תחלת מלאכתך להוציא לאור מחברת הערוך לר' שלמה פרחון ז"ל אחד מתלמידיו של מחמד נפשי ר' יהודה הלוי זצ"ל, ואני תפלה, תעשה ותצליח וה' יגמור בעדך ומעשי ידיך אל ירף, עד השלימך המלאכה כרצונו וכרצון יראיו, יראו ישרים וישמחו, ואוהבי לה"ק יעלזו, ודורשי קדמוניות ישרון דרכה יגילו, להביא אל ביתם ספר יקר ונכבד כזה, והיתה משכרתך שלמה מעם ה' ומעם ישראל, אשר יגעת ועמלת לדובב שפתי ישנים, יתן ה' לך ותוסיף אומץ להחל ולכלות גם מלאכת הוצאת מחברות אחרות כ"י. אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה **פאדובה** היום י' אדר ראשון תרג"ל

ידידך **שד"ל.**

מכתב

מהחכם המפורסם ידיד אלהים ואנשים מו"ה **יחיאל מיכל זקס** דרשן מפואר בק"ק **פראג.**

בע"ה פראג יום ג' ער"ח אלול תר"א.

לכבוד איש חכם ויקר, מטמוניות החכמה חוקר, כבוד מו"ה **זלמן בן גאטליב** כ"ט ס"ט!

עת הגיעני מכתבך הציקוני עסקי וטרדות מכל עבר ולא יכלתי להשיב ולעשות כדבריך, לכן תמחול ותסלח התמהמהי עד עתה ואל יהי בעיניך כמתעצל להפיק מאוויי איש יקר בעיני וכנסוג אחור מעשות טובה בהיות לאל ידי. על בשורתך כי כבר כלית מלאכתך והעתקת ספר הפרחון על תומו ועתה פניך מועדות להוציאו לאור אתן לך תודות אלף ואברכך וכן כל איש אוהב חכמה ומדע ישיש ויגיל עמי על הפתח אוצרות חשך והגלות ספוני טמוני בתי הספרים על ידך, כי אם מאד מאד תדאב נפש אוהב תושיה על אבדן ספרים יקרים יסדום חכמי עמנו, דאבדין ולא משתכחין כי נאבדו מתוך הקהל בצוק העתים ותהפוכות הזמנים אשר עברו עלינו, איככה לא נחמול ולא תחוס עינינו על הנותרים כאוד מוצל מאש והמה בכתובים מונחים בקרן זוית בתי הספרים, עש יאכלם, רקב ידלם, ותחת אשר יפוצו מעינותיהם חוצה לרוות נפש שוקקה ולהשקות שדי תרומות החכמה יובש מקורם ויחרב מעינם? אם על הראשונים אנו מצטערים אשר כבר נגזרו מארץ החיים הגם הנשארים ימקו בעון עצלותינו? לכן כל איש המתאמץ בקיומם ובפרסומם האומר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, בעיני כמציב עם כל עדת ישרון וכעושה חסד עם החיים ועם המתים — והיה בזה שלום. חזק ואמץ אל ירפו ידיך להעתיק דברים עתיקים, ופדה אסורים בתיקים, וספרי חכמים חכמה מפיקים, ויברכוך טובים וצדיקים. הי' בטוב וחפץ ה' בידך יצלח.

דברי ידידך ומכבדך

יחיאל מיכל זקס.

מכתב

להחכם הכולל, דורש קדמוניות ישרון, ה"ה ידידי אוהבי ואהובי, הרב הגאון מו"ה **שלמה יהודה ליב כהן** נצר נעמן מגזע היחש **ראפופורט** נ"י היושב על כסאות המשפט וההוראה בקהל עדת ישרון עיר ואם בישראל **פראג** יע"א.

מכיל

קורת מהלך דקדוק לשוננו הקדושה ודרך התפשטות למודה מארץ לארץ ורשימת חכמיה אשר חיו משנת ד"א תר"ס עד ת"ת בארצות ומדינות שונות.

לכבוד ידידי החכם היקר שוקד על ספרי קדמונינו, ומוציא פנינים ממעמקי הנשיה מו"ה **זלמן בן גאטליב ז' כוכב טוב** נ"י!

א) **שמחתני** מאד בהשמיעך אותי כי יש אתך כתב **הערוך** לר' **שלמה בן פרחון** ז"ל על כל שרשי לשון עברית כתוב ונגמר באלף סיטב, וכי את לבבך להוציאו לאור בקרוב אי"ה. **והנה זה כתב חדש** יעלה על פני רקיע הלימודים בלשוננו הקדושה, והלכו חכמים לאורו ונבונים לנוגה זרחו, הוחילה לאלקים כי ירבו ויבואו החותמים לקנות ספר יקר כזה מכל עבר ופנה, וידעו להעריך יקרת הספר אשר היא רבה מאד אם יגיעתך ועמלך להעתיקהו ונדבת זמנך הרב להעמידהו על מכונו כשר וראוי לבא לפני קהל הקוראים, אשר מהם משגיחים יותר על ההגה ועל הסדר הנכון מעל יופי האותיות והנייר ומהם להפך. וכבר ניין

ידידי

ידידי הרב החכם הגדול מו״ה **שמואל דוד לוצאטו** נ״י בחיבורו האיטלקי (Prolegomeni S. 31) לראות דוגמא מדרך דקדוקו ולשונו של בן פרחון במחברת משפטי הטעמים (שער ד׳ פ״א) להרב החכם **ר״וו היידנהיים** ז״ל, ובדוגמא ההיא נמצאים ג״כ דברים נמרצים נגד דרכי הפייטנים בחרוזים שקולים אשר לא ידעום אבותינו המשוררים הקדושים — וגם אנכי הכותב הראיתי (בכ״הע תקלא לג פה) דוגמא קטנה מסקדמת המחבר הזה, אשר היתה אתי בהעתקה מכבר עם סיום הספר ועם איזה מאמרים באותיות השמושיות, ומשם יתראה כבר ידיעתו הרבה בלשון ערבית ואיך יגע להעתיק משם בילקוט שרשי׳ את אשר כתבו ר״י חיוג ובן גנאח ובן גבירול, וגם בגויים גדול כבר שם החכם הקדמון הלזה לכבוד ולתפארה וחכמי האומות (Bartolocci, Lambecius, Wolf, Hyde et De Rossi) הרבו במהללו, וביחוד זה האחרון מגביהו מאד והוציא ממנו בשנת 1805 למספרם הרבה ליקוטים —*) **אל** תדאג איפא על פיזור זמנך וכספך, עוד יש בבית ישראל שומרי תורה ואוהבי לשונה, ובו מהם בימינו גם אצל העמים באראות שונות, אשר בעיניהם ימצאו חן שרידי הקדמונים הנוצלים ממהפכת הזמן ומוצאים מאפלה לאורה, וכן האנשים אשר כמוך היום יתאמצו להוציא פנינים יקרים כאלה הנמצאים בספר זה מעמקי ים הנשיה, אקוה כי לא לבד מחיר יגיעך יתנו לך כערך הספר הנפלא בתועלתו וערך עבודתך בו, אך גם יהודך לעולם ועד כל מבין בישראל ובעמים, ותעש לך שם בינינו וביניהם. חזק ואמץ אחי והוסיף ברכה לכל שוחרי טוב ותושיה, ואקוה עוד כי תמלא להעיר על ספר זה מבינתך באיזה מקומות בדברי השכל.

ב) **אולם** לא לבד לידיעת לשוננו הקדושה. אך גם לידיעת מהלך דקדוקה ודרך לימודה מארץ לארץ, ימציא תועלת, כבר הזה הנדלק בזוית זו ומאיר גם לזוית אחרות, כי הנה כבר הראינו (בכ״הע תקלא עמוד לג עד ק׳) חוזק התפשטות מן כל לימודי ישראל באירופא ואפריקא התחלתו מאיטאליא וביחוד מאיטאליא הדרומית, ובין הלימודים של תלמוד וקבלה העמדתי שם (עמוד לט) גם לימוד הדקדוק, ועתה אראה כי אין לכלול אתו ביניהם, ובו לבד הי׳ קדימה ויתרון לחכמינו היושבים בין הערביאים על חכמינו היושבים בארצות אירופא וגם באיטליא הדרומית. והנה כבר העמדנו על נכון את הפייטן קליר בערך ד״א תש״ם באיטאליא הדרומית, ודרך דקדוקו וכן זה של רבי נתן בעל הערוך החי כמאה שנה אחריו ברומי. הראינו כי היו מניחים שרשים בעלי אות אחת או שתים (יעויין מזה תולדות רבי׳ נתן הערה כ״ו וזמן הקליר הערה ח׳) והוא מעין דרך הדקדוק של ר׳ מנחם בן סרוק בספרו כפי הנודע מתנו, ומצאנו אח״כ דרכו זה של בן סרוק ודרך הפייטנים ההולכים בנתיבתו מבואר היטב בשפה ברורה לראב״ע ז״ל (יעויין דפוס פיורדא תקל״ט דף כ״ה ע״ב), ושם חושב גם ר׳ יהודה בן קריש המוקדם לבן סרוק להולך בדרך זה, והוסיף כי ר׳ אדונים הלוי החל להראות חסרונו ואחריו מילא ר׳ יהודה חיוג בביאור יותר, ועוד מצאנו אח״כ סיוע לדברינו בהתפשטות דרך זה באיטאליא הדרומית מן החכמים היושבים בין הישמעאלים, מדברי הרב המחבר שלפנינו זה בן פרחון שכתב בהקדמתו וז״ל „כשראיתי אני שלמה בר אברהם הידוע בן פרחון אשר ממדינת קלעה (באספמיא) מחברת של מר מנחם בן סרוק ז״ל בידי בני אדם והם מחבבין אותו ביותר, הבנתי אשר אין להם פירושים אחרים מדברי שרי המקרא האחרונים הנאמרים בלשון הגרית כגון ספר חיוג של ר׳ יהודה ז״ל כו׳ וכשבאתי אני למדינת סלירנו (בממלכת נעאפעל) וראיתי כי אין להם מכל אלו הפירושים כלום“ ע״כ. וכ״כ בסוף חיבורו שהשלימו בעיר סלירנו היושבת על שפת הים, ושם מצא איפא רק מחברת בן סרוק ז״ל ולא יותר מספרי המדקדקים. אמנם זה ר׳ מנחם נקרא בפי הראב״ע ז״ל (ריש מאזנים) ספרדי, וא״כ רק מן הספרדים יצא בתחלה דרך ההוא לעשות שרשים בעלי אות אחת או שתים, לאיטאליא הדרומית מקום ר׳ אליעזר הקליר שהשתמש בדרך זה בכל פיוטיו, ומשם הלך לרומי ומשם לאשכנז וצרפת כאשר הראינו בהערות לתולדות הר״נ ולקליר כנרשם למעלה. אכן עתה נראה כי הספרדים היו גם הם שהביאו בזמן מאוחר לאיטאליא הדרומית את הדרך החדש של המדקדקים המאוחדים להניח שרשים בעלי שלש אותיות ולעשות כללים לנחים ולכפולים, ומהם זה **בן פרחון**, אולם הפייטנים וביחוד האשכנזים והצרפתים לא סרו עוד מדרכם הראשון ולא הגיע עוד לאזנם כל אשר חדשו המשכילים בעניני הלשון בארצות הדרומיות.

ג) **הן** אמנם עוד לא הגבלנו על נכון עד כה המקום והזמן של ר׳ מנחם בן סרוק. ונתחיל לחקור על מקומו. הכנוי הסתמי ספרדי יורה לרוב על איש מארץ אספמיא הדרומית (עי׳ צונץ במכתב עתיסלו ד׳ קכ״ו) אולם מהלך הדקדוק (בריש מאזנים) יציג לעינינו הספק אם לא היה מקום ר׳ מנחם באפריקא הצפונית, והוא כי מתחלה יעמיד הראב״ע שם את המזרחיים רב סעדי׳ גאון וחכם ירושלמי ור׳ אדונים בן תמים הבבלי, ואח״ז שב לאחור בזמן כאשר נראה עוד, וחושב מתחלה את ר׳ יהודה בן קריש ממדינת תהא״ת, והוא במחוז תלמסא״ן (עי׳ אבו חסן בן עבד אלה געשיכטע דער מוידיטאניסען קעניגע עמוד ל״ב) אשר הוא היום תחת ממשלת אלגיר. ונודעה אגרתו אשר כתב לקהל פאס על תועלת לשון ארמי (אוצ״ג גד עמוד פ״ח). ואחריו ר׳ מנחם בן סרוק הספרדי ואחריו ר׳ אדונים הלוי בן לברט מערבי ממדינת פאס (והוא ר׳ דונש המשיג על ר׳ מנחם) ואחריו ר׳ יהודה חיוג ג״כ מערבי ממדינת פאס, ואחריו רב האיי גאון בבבל ע״כ, א״כ כל הראשונים מר״י בן קריש עד ר״י חיוג כלם מאפריקא הצפונית, לבד זה ר׳ מנחם שקוראהו הספרדי, אף אם לא מצאנו עוד בזמן הקדום ההוא שום סימן מידיעת הדקדוק באספמיא עד שמואל הנגיד ור׳ שלמה בן גבירול. והיינו יכולים לאמר כי כנוי זה הספרדי איננו בפי הראב״ע על איש מארץ אספמיא לבד כי אם גם על איש מאפריקא הצפונית. ומצאנו קצת זכר לדבר בדברי ר׳ אברהם בן הרמב״ם (מלחמת ה׳ דפוס ווילנא דף ב׳ ע״א) שכתב „וחכמי גלות ירושלים אשר בספרד היא ארץ המערב כגון רבי׳ נסים ז״ל בעל מגלת סתרים ורבי׳ חננאל ור״י אבן גיא״ת ור״י אלפאסי ור׳ יוסף הלוי תלמידו והרב החכם ראב״ע זצ״ל“ ע״כ. והנה שנים הראשונים היו באלקירואן אשר באפריקא, ועוד אידוע שכתב על ספרד היא ארץ המערב, וראב״ע קורא לאפריקא הצפונית מערב כמו שראינו. ויותר ממנו ירחיב עוד גבול כנוי זה

*) כ׳ ן׳ כ״ט דברים ובאורים חדשים אשר מצא בכל שרש ושרש לקטם והביא בקונטרס מיוחד עם העתקה רומית ועם הערות והוציאו לאור בשנה הנזכרת תחת שם Lexicon hebr. selectum, quo ex antiquo et inedito R. Parchonis Lexico novas ac diversas rariorum ac difficilionum vocum significationes sistit Joh. Bern. De-Rossi Ling. or. Professor. Parmae MDCCCV.

זה ר' ידעי' הבדרשי ז"ל באגרת התנצלות שלו לרשב"א ז"ל שכ' ויותר מפורסם בזה הענין מכל גאוני הספרדים הראשונים וחכמיהם שהגיע אלינו שמעם, הוא הגאון הגדול רבי' סעדיה הפיתומי" עכ"ל. נראה שהיו קוראים ספרדים לכל בני ישראל השוכנים תחת ממשלת הישמעאלים, ואולי העמידו שם זה רק כמתנגד לארץ אדום, ואם נקבל כל זה נושיב גם בן סרוק באפריקא הצפונית *), ונבין עי"ז יותר התפשטות חיבורו באיטאליא הדרומית, המקבילה וקרובה לארץ מולדתו ורק ים האמצעי מפסיק ביניהם ולא נתמה על כי לא נתפשטו גם יחד החיבורים מאפריקא מר"י בן קריש ור"י חיוג ושאר חכמי דקדוק, זהו מפני שכל אלה (מלבד דונש) כתבו ספריהם בלשון ערבית הבלתי מובנת כ"כ לאיטלקים, ורק ר' מנחם כתב בלשון עברית (וכן דונש) ולכן נודעו רק ספריו, ומה שהביא רש"י (לירמיה י"א י"ט) פירוש כבש אלוף בשם דונש ויהודה בן קוריש (נ"ל קריש), נראה בדור שרש"י ז"ל ראה מובא את בן קריש רק בספרי דונש **) שהיו גם הם כתובים עברית והם השגות על מנחם, וכמו שאנו רואים מהם דוגמא בהקדמה חרוזית (מכתב עתי להרב החכם ר"א גייגר כרך ג' לד רע"ח). ותשובת דונש על מנחם מובאות אצל רש"י בכמה מקומות. ומ"ש הראב"ע בסוף רשימתו (ריש מאזנים) וכל אלה הספרים הם בלשון ההגריאים לבד מהמחברות והשירה והאגרון, נראה שכיון בשם מחברות גם לתשובות דונש על המחברת של מנחם. ויתכן כי כתב פה בכוונה בלשון רבים מחברות, ר"ל של מנחם ודונש, ולמעלה כתב בלשון יחיד ר' מנחם חבר ס' מחברת, ועי' קונבי דאסס"י כ"י סי' קל"ב, שכתב סופר אחד אחר הגהותיו למחברת ר' מנחם, זאת לקטתי ממחברות של ר' מנחם ודונש —. אך תמה שיש להתפלא קצת, כי אחרי אשר כבר בצרפת היה נודע לרש"י בערך תת"ס, דונש וחיבורו, נראה כנעלם בזמן מאוחר (תתקכ"א) באיטאליא הדרומית הקרובה יותר לארצו פאס, ספרי ר' שלמה זה בן פרחון מדבר רק מר' מנחם הנודע שם מפני שכתב בלשון עברית ומשאר מדקדקים הבלתי נועדים שם מפני שכתבו בלשון ערבית, ואת שם דונש לא הזכיר כלל? אולי כלל גם הוא את ספרו בשם מחברת של ר' מנחם שהיו כבר תמיד בקובץ אחד —. אמנם כנגד הערה זו שהיה ר' מנחם חי באפריקא הצפונית אע"פ שקוראהו הראב"ע ספרדי. יעמוד מה שמעיד הראב"ע אצל כל ספרדי שם עירו באספמיא, כמו ר' משה הכהן ספרדי ממדינת קורדובה, ור' דוד הדיין ספרדי ממדינת גראנטה, ור"י בן בלעם ור"י בן ישוש ספרדים ממדינת טוליטולה, ורבי לוי בן אל תבאן ספרדי ממדינת סרקסטה, ואצל כל מערבי שם עירו באפריקא כמו שראינו למעלה, רק ר' מנחם לבדו יעמוד בלא שם עיר, ואפשר לאמר מזה ראיה להפך כי אילו הי' מאספמיא היה מעתיק שם עירו כמו לשאר חכמי אספמיא, ואפשר כי הראב"ע בעצמו לא ידע היטב מקום מגורת רבי מנחם אך הסדר של חכמי הדקדוק באפריקא הצפונית יבקש גם ר' מנחם שמה. ונשאר רק ספק קטן בזה אם הוא מאספמיא, ואנו נוטים יותר לאמר שהיה מאפריק"א הצפונית, ומצורף עוד לזה שכבר בספר יוסף בן גוריון העברי (ס"ו פמ"ה) אשר נחשב מחברו לאין ספק מאיטאליא הדרומית וכמו מאה שנים לפני ערוך ורש"י, מובא בטעות, מנחם בן סרוק לסופר בשער ירושלי' בעת החורבן. והוא במקום מני בן אלעזר הנמצא על משמרת זו במלחמת היהודים לבן מתתי' בלשון יונית (סוף ספר חמישי). ולא אצריך פה שגם מזה ראיה כי מחבר יוסיפון העברי קרא ספרי בן מתתי' או היגיזיפוס (ס"ס פכ"ה) רק בלשון רומי. ועכ"פ רק אם מנחם בן סרוק היה מאפריקא הצפונית נבין פרסומו הגדול באיטאליא הדרומי' בימים ההם וטעות המעתיק במהירות הכתיבה להציב סופר מוטבע בזכרונו, ולא כן אם היה מארץ אספמיא אשר דבר לא היה להם אז בימי כתיבת היוסיפון העברי עם אנשי איטאליא:

ד) עתה נבא לזמנו של ר' מנחם כפי רשימת הראב"ע הוא בדור חמישי לרבנו סעדיה שנפטר בשנת תש"ב, ויהיה זמנו בערך תת"ל ומאוחר לקליר כמאה שנה. אמנם הסתירה מבוררת כי כפי זה יהיה רבנו האיי הנחשב ברשימה זו שלישי לר' מנחם, בערך תת"ק, ואנחנו ידענו שנפטר רבנו האיי שנת תשכ"ח. ועוד כי ידענו היטב שר' יהודה בן קריש הנרשם פה רביעי לרבנו סעדיה היה חי קודם לו כאשר נראה עד מהרה. בהכרח א"כ שהראב"ע חושב כאן שני סדרי הדורות, האחד זה של המזרחים והם ר' סעדיה והכם ירושלמי ור' אדונים בן תמים הבבלי, והשני זה של המערביים ומתחיל מר' יהודה בן קריש, ועפי"ז יבא הכל על נכון ואחרי נדע בדור זמנו של בן קריש נוכל לשער ג"כ זמנו של בן סרוק הבא אחריו. והנה ידענו בדור ממקום אחד שבן קריש היה חי בימי אלדד הדני וזה ממה שהביאו הרד"ק בשרשיו (שגה) את ר' יונה בן גנאח שכ' בשם ר"י בן קריש כי הוא שמע מאלדד הדני אומר יש לי שגיה בענין יש לי עסק ע"כ. הן אמנם כפי ששמעתי לא נמצא זה המאמר בס' השרשים לבן גנאח הנמצא היום בלשון ערבי אצל חכמים, והחכם הגדול פראפעססאר ביזיניוס הבטיח לי בדברי אתו לעיין על זה בשרשי ן' גנאח וגם בחיבור בן קריש אשר מכל אחד משני אלה נמצא אצלו הרוב בלשון ערבית ולהודיעני מזה, אך מרוב טרדותיו לא הקים דבריו עוד עד היום. אכן המאמר בעצמו בלתי מסופק אצלנו כלל, כי כתוב באר היטב בשרשי רד"ק שלפנינו, ובמקום אחר (תולדות רב' נתן הערה מ"ז) הראתי כי גם ר"ת הירחן ראה כן בדברי בן קריש — נשאר עוד לברר זמן אלדד הדני ובו הייתי נבוך עד הנה. בתולדות רב סעדיה (הערה ו') העמדתיו שנת ד"א תר"ס, ובתולדות רבנו נתן (סוף הערה י"א) חזרתי מזה והקדמתיו לשנת תק"ס, וזה מפני שרב צמח גאון אשר השיב לאנשי אלקיר"וואן אודות אלדד זה, כתב (לפי המובא בש"ק) דעו שיש לנו קבלה מרבנו יצחק גאון שבשנת ד"א תר"ס ראו אלדד הדני זה ותמהו עליו. והוכחתי מלשון זה של הגאון המורה כי כבר חלף איזה זמן מאלדד עד כתיבת תשובתו ומזמנו של הגאון שהעמדתי עפ"י אגרת רש"ג משנת ד"א תרמ"ז עד תרנ"א וגם מהזכרת רבינו יצחק גאון שלא מצאתיו רק בשנת תקס"ו עד תקס"ח, שצ"ל במקום תר"ס בתשובת רב צמח תק"ס, וכבר הייתי תוהה על זה אח"כ, שלפי דברי ש"ק שדבר רב צמח בעצמו עם רב יצחק ולפי הנחתי יהיה רב צמח ערך ל"א שנה בעת נעשה לגאון או יותר, כי עכ"פ היה כמו ע"ו שנה בעת דבר עם רב יצחק ועוד ע"ו שנה מעת פטירתו עד שנעשה רב צמח לגאון, והתמכות בעת זקנה כזו לא היתה נשמעת מסופרי הדורות ומהגאון רב שרירא. אך אחרי כן באו עוד לנגד עיני שני ספרים שלא ראיתי מלפנים והם בררו לי הדבר יותר, ועל פיהם שבתי לנוסחא ראשונה תר"ס, והוכחתי לאין ספק כי היא הנכונה ואין להביא

עוד

*) נ' ן' כ"ט. חכם אחד גלה את אזני להחזיק השערת הגאון נר"ו במה שנמצא עיר באפריקא בשם Serug ונתהוה כן שם משפחתו בהולדו שם או אבותיו.

**) נ' ן' כ"ט. לדעתי אין אנו צריכין לזה כי מנחם ן' סרוק במחברת אל"ף מביא את פתרון רבי יהודה בן קריש על פסוק ככבש אלוף, ומחברת ן' סרוק הי' תמיד לעיני רש"י.

עוד. וגם, א) ספר אלדד הדני שנדפס בפני עצמו באוסטראה. ב) יוחסין ד' קושטנטינא. מספר אלדד ראיתי שאנשי אלקירואן השואלים הודיעו לרב צמח דברו עם אלדד והיה אצלם עוד בעת ששאלו עליו, וא"כ א"א להקדים זמן אלדד כמאה שנים לפני רב צמח. וגם זאת ששתי נוסחאות היו מתשובת רב צמח, האחת שנמצאה ממנה ההתחלה בס' שלשלת הקבלה, והשניה שנמצאה כלה בספר אלדד שלפנינו, ושתיהן מועתקות לפי דעתי מלשון ערבית, וכמה שינויים יש ביניהן, ויש לתקן מזו לזו כמה שיבושים. וזו שבספר אלדד נראה יותר נכונה באיזה דברים, וגם כתוב בהתחלה כזה "ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק וכן מן רבנא שמחה שראו ר' אלדד הדני זה והיו תמהים מדבריו" ע"כ. ונשמע פה רק הזמן של ד"א תר"ס. אשר לפי דעתי נרשם מאיזה סופר מאוחר במקום מספר השטרות שהיה שם מלפנים (ע' כרם חמד ד' צד רי"ג). אך עכ"פ אין כאן עוד רב יצחק גאון רק רבנא יצחק ועוד רבנא שמחה וכנוי זה יורה על אנשים מבית דוד וממשפחת ריש גולה (עיין ערך אביי) —. ומאגרת רש"ג שביוחסין ד' קושטנטינא ראיתי שרב צמח בר חיים גאון במתא מחסיא מלך משנת ד"א תרכ"ח עד תרמ"ה לא כמו שרשמתי מקדם משנת תרמ"ז עד תרכ"א, וזה מפני שיש שם באגרת רש"ג עוד גאון אחד ששמו רב יעקב הכהן בר רב מרדכי אשר מלך י"ד שנים אחר רב הלאי בר רב מרי, ועי"ז יתאחרו כל הגאונים שאחריו בסורא בזמן י"ד שנה, כמו שכבר הראינו זה במקומות (עי' כ"ח השני צד קט"ו וצד קל"ב *). וכן מצאתי אח"כ בקורא הדורות בשם רב שרירא וכן בקבלה לראב"ד נזכר גאון זה במקום ההוא, ועפ"י כל אלה יכונו הדברים מאד. בשנת ד"א תר"ס היה אלדד בארץ בבל, ואז דברו אתו רבנא יצחק ורבנא שמחה שני בנים או קרובים לריש גולה, והם היה להם מקום יותר לדבר אתו אצל אביהם או קרובם, כי הלך נפלא ויקר כזה הבא מארץ רחוקה בלי ספק מקביל פני הראש לכל הארץ ומנקרהו בהיכלו. ובכל זה לא נזכרו שני אלה האנשים במקום אחר, כי לא נפקדו אח"כ לאיזה מנוי ושררה, כמו כמה בני ריש גולה או קרוביו שנשארו בלי פקודה, וכמו עשרים שנה אח"כ (ד"א תר"ם) מצאנו אלדד בקירואן, ואז היה רב צמח כבר לגאון כמו שתי שנים, ונשאל עליו מאנשי קירואן, והוא השיב מה שספרו לנו חכמים איך שמעו מבני או מקרובי ריש גולה שראוהו ודברו עמו —. והבדוחנו מכל זה אופן מהלך ומשך זמן נסיעת אלדד הדני, והיותר סמוך למקום אחר, ועי"ז נדע ג"כ מתי דבר עמו ר' יהודה בן קריש בפאס, היינו בערך ד"א תר"ס:

ה) **אולם** עוד אני מוכרח להעיר פה, פן יקשה איש עלי ממה שנמצא בתחלת ספור אלדד הדני אשר הוציא לאור הרב החכם ר' אליקים כרמולי בפאריס שנת תקפ"ח [צ"ל תקצ"ח], כי נכתב עפ"י אגרות ששגר לספרד בשנת ד"א תקס"ג ליצירה? ולתשובת קושיא זו אומר כי ההכרח לברר האמת יניעני להציג פה דברים אשר לולא זה, במרומים עדי, הייתי מתאפק מדבר בהם דבר. והוא, כי זה החכם כרמולי אשר לו ספרים הרבה כ"י קדמונים יקרים מאד, איננו משתמש בהם כראוי לדורשי קדמוניות, בהעתקות נכונות ומדוקדקות, רק תמיד ניכר בהן ידו באמצע או על פני כלו, כפי אשר יגיד לו לבו. ולכן אחרי קראנו איזה מאמר מועתק על ידו מכ"י שלו, עוד לא נוכל לסמוך עליו ואנו נשארים נבוכים כבראשונה ואולי עוד יותר. זה ספור אלדד הדני אשר כפי דבריו נמצא בגנזי ר' אלעזר בן חזן במארוקוס ונשלח לידו, הנה נברר כשמש כי נתחבר באיזרופ"א מאחד אשר ראה תולדות רבנו נתן שלי עם ההערות, וכפי השערה הקרובה אין זה הרואה איש אחר זולת החכם כרמולי בעצמו, כי לא אערך נפשי בחיי לאמר, מחברותי עשו להן שם כבר באפריקא ושמה ראה אותן ר' אלעזר הנזכר והטעה את ר' כרמולי לעשות מחדש ישן ולאמר על מלאכתו כי היא מלאכת סופר קדמון, וכבר הראתי דרך זה החכם (כרמולי) להשתמש בדברי זולתו מבלי הזכירהו (כ"ח ו' מכתב ט') ועתה לעינינו ראה ספור אלדד הנזכר (דף ו' סוף ע"א) כתוב שם "אח"כ הלך [אלדד] לבבל ופלפול [צ"ל ופלפל] עם צדוק בר הונא ריש גלותה [גלותא] ויצחק בר ישי ריש מתיבתא אשר תמאו [תמהו] עליו" ע"כ. יצחק בר ישי זה לא היה נמצא עד כה בשום ספור מאלדד הדני, לא בזה של ספר ש"ק ששם כתוב בשתם רב יצחק גאון, ולא בזה הנדפס מכבר בפ"ע ששם כתוב ג"כ בשתם רבנא יצחק, אבל אני שיערתי כן מדעתי (תולדות ר' נתן סוף הערה י"א) שהוא זה הנקרא באגרת רש"ג רב צדוק בר מר רב אשי ובקבלה לראב"ד רב יצחק בר ישי, אמנם בעבור שרב יצחק זה היה נרשם באגרת רש"ג אשר לפני אז ד' קראקא כפי חשבוני, שנת ד"א תקס"ו עד תקס"ח, הייתי מוכרח להגיה במקום תר"ס תק"ס ולהקדים גם שיחת רב יצחק עם אלדד כ"ו שנה קודם היות רב יצחק לגאון, וכל זה עשה גם מאסף הספר הזה הנדפס בפאריס, ורק בעבור שחשב זמן היות אלדד בקירואן מאוחר כמה שנים לזמן היותו בבבל, עשה לו מעצמו האיחור הזה משך כ"ב שנה, וכתב ששגר אלדד האגרות מקירואן לספרד בשנת ד"א תקס"ג ואפשר עוד כי תקס"ג טעות הדפוס וצ"ל תקפ"ג ועשה לו המאסף מספר הזה מעצמו מה שראה בדפוס הראשון כתוב ששגרו אגרות אלדד לספרד שנת ה"א ת"ג (כפי המובן מוואלף) ועפ"י חשבונו שהיה בבבל שנת תק"ס תיקן והגיה במקום ה"א ת"ג תקפ"ג, וזה קרוב אצלי בדרך זה החכם. ועם דברי המאסף הזה מסכמת ממש אגרתא הנדפס שם אח"כ ונרשם עליה דשלחה מרנא ורבנא כרמולי לקהלא דבגדד, מפני שהוא הסופר מאלדד הוא ספרא דאגרתא וז"ל (דף ו) ושכיב רב אבימאי גאון בשנת תת"ר קי"ז [לשטרות והוא ד"א תקס"ו ליצירה] וקם על כורסיה רב יצחק בר אשי הרתין שנין וביומא דרב יצחק נפק אלדד הדני ומית רב יצחק גאון בשנ' תת"ר קי"ט (ד"א תקס"ח) ע"כ, וכל זה מסכים ג"כ עם מה שרשמתי והגהתי בהערה ההיא לתולדות רבנו נתן הנזכרת למעלה:

ו) **ואם** יטעון אדם עוד נגדי ויאמר, מה לך לחשוד מאסף חדש, אולי רק מאשר כוונת אל האמת נמצא עתה כן בספר קדמון כשהערתך, על זה אשיב לא כן. כי הנה ראיתי אח"כ שיש טעיות ברשימותי, האחת נתבררה לי עפ"י יוחסין ד' קושטנטינא

*) ע"ס שהשארתי מבוכה על זמנו של רב עמרם גאון שכפי אשר מצאתי הנוסחא ביוחסין ד' קושטנטינא יתאחר זמן ההתחלה של משמרה כל גאון שאחר רב הלאי בר רב מרי במשך י"ד שנים ותעלה התחלת הגאונות של רב עמרם שנת ד"א תרל"ב, ובכל זאת מציא הרב בעל העטור (כפי שמצאתי בח"ב כ"י) תשובה מרב עמרם עם בי"ד ואלופין וחכמי הישיבה דישיבה של אדר שנת אלף וקס"ט לשטרות ע"כ והיא ד"א תרי"ח, ורציתי להגיה שם בכ"י של העטור של"ל קפ"ט כפי הנדפס מתחלה בשבוש בהערה כ"ט לתולדות רבי' נתן, אמנם עתה אחרי עיינתי עוד הפעם היטב באגרת רש"ג וקבלה לראב"ד, ראיתי שאין צריך לשבש בכל זה, ששם כתב רב שרירא וז"ל ובתריה (דרב נטרונאי) מר רב עמרם בר ששנא י"ח שנים וקמי הכי הוי פליג ליה רב עמרם ואקרי גאון ונאית מיניה ובתר הכי מלך עכ"ל א"כ כבר בזמן הקודם לפני מלכו הפליג רב עמרם בעצמו מן הגאון שהיה בימיו וגם הוא היה נקרא גאון, הן אמנם לא נדע באיזה זמן התחיל להפליג ולהיות נקרא גאון, אך גם זאת ראוי להעיר כי תחת י' שנים של רב נטרונאי שמלך קודם רב עמרם כפי הנרשם באגרת רש"ג, נמצא בספר הקבלה לראב"ד ה' שנים, ואין עתה יוחסין דפוס קושטנטינא בידי לעיי' בו, וכפי נוסחת הראב"ד (רק לא כפי חסרון הכולל אשר לו בחשבון ע' שנים) מלך רב עמרם בשנת רכ"ז לא רל"ב, ויהיה איפא ההפרש בין החשבון שלנו כפי רש"ג ובין רשימת בעל העטור רק בזמן ט' שנים, ובנקל היה יכול להיות שכבר הפליג לו רב עמרם ט' שנים קודם שנתמנה פעם שנית, והיה גם אז מתמוך אחריו הבי"ד והישיבה ואז כתב התשובה המובאה מבעל העטור, רק דנאית אח"כ ובתר הכי מלך עוד כדברי רב שרירא:

קוסטנטינא שעל ידו נתאחר זמן רב יצחק או רב צדוק בר אשי י"ד שנים, ובמקום תקס"ו ותקס"ח צ"ל תק"פ ותקפ"ב, וכן נתאחר זמנו של רב צמח בר חיים השיב אודות אלדד ובמקום תלמ"ד ותרכ"א צ"ל תרכ"ח ותרס"ה, וא"כ טעה גם בעל אגרתא בזה וכן המאסף ספור אלדד שהוא הוא, חוץ ממה שלפי"ז יהיה רב יצחק בעצמו מספר לפני שנת תקפ"ב מה שראה בשנת תק"ס. אל רב צמח שהיה לגאון בשנת תרכ"ח. וכל זה רחוק מאד, כניח שהיה רב צמח בעת שמע מרב יצחק הסיפור כבן ט"ו א"כ היה כבן נ"א שנה ויותר בעת נעשה לגאון — . והשנית נתבררה לי עפ"י ס' אלדד שנדפס מכבר ובא אח"כ לידי, ושם כתוב ספרו לנו חכמים ממה ששמעו מן רבנא יצחק וכו' ורבנא איננו גאון, ונפלה כל השערתי על רב יצחק בר ישי גאון כאשר הראתי למעלה וגם היא אך למותר, מלבד אשר זמן יהודה בן קריש שדיבר עם אלדד א"א להיות מוקדם כ"כ (ד"א תקס"ג) כפי סדר הדורות שרושם הראב"ע אחריו עד רב האיי, ועוד שום סופר קדמון לא יכתוב שם העלם של גאון בלי כנוי רב לפניו ובשתי הנוסחאות של ש"ק ושל הנדפס בפ"ע כתוב רב או רבנא, ובאגרת רש"ג ובס' הקבלה לראב"ד נקרא ר' צדוק או ר' יצחק עוד בשם מר רב, אולם זה המאסף החדש הוסיף לו ריש גולה חדש שלא נמצא בשום מקום, וקוראהו צדוק בר הונא שהיה לפי דבריו בימי אלדד, ובעבור שאותו העמידהו בלי רב חיבר לו גם שם הגאון בלי רב —. ברור איפא לאין ספק שספר אלדד הנדפס מחדש בפארים איננו מכ"י קדמון ולא מגנזי ר' אלעזר בן חזן במארוקום ואף לא מגנזי החכם כרמולי, כי אם מכתב ידו ממש, מה שראה בספרים ובהערותי, קבץ לבנה אל לבנה וטח בטיח ועיפר בעפר למען יהיה כמו קדמון למראה, ובא רוח החקירה וטאטא את העפר במטאטא הבקורת, ואז נגלה לעיני כל כי יש דבר שיאמר ראה זה ישן הוא והוא באמת חדש מקרוב בא לא שערוהו אבותינו ואחרי כן יגע הרוח הזאת בארבע פנות ביתו וישערהו ממקומו:

ז) ולא אוכל לעזבהו עוד עד אשר אם דברתי אודות שתי הערותי' בענינים האלה בהעתקה לרפתית שלו מספור הזה של אלדד, כי נראה מהם איך הוא לפעמים נבוך ונדהם בחשבון אשר כל מעיין בקדמוניות ידעהו בנקל, כי הנה ראינו למעלה אשר חשבון השטרות שלו מתחיל מן ג"א ת"כ ליצירה כמו שמתחיל באמת לפי רוב הקדמונים, ולכן אם נוסיף על מספרי השטרות באגרתא דידיה סך ג"א תמ"ט יעלה בידינו תמיד מספר היצירה, ולזאת במקום שכתבתי ד"א תקס"ו ליצירה דשם הוא אלף קי"ז לשטרות ובמקום תקס"ח אלף קי"ז, וגם זה נודע לכל דורש כי ההבדל במאות בין מספר היצירה ובין מספר הנוצרים הוא ר"ס, והיינו שנוסיף ר"ת על מספר המאות ליצירה אז יעלו בידינו מספר המאות לנוצרים ורק אחרי נכיון ארבעת אלפים ליצירה. עד"מ בשנה הזאת שאנו עומדים בה ה"א תר"ם ליצירה היא אלף תתמ"א לנוצרים, וכ"כ הוא בעצמו (הערה לרפ"א מהעתקה לרפתית של אלדד) כי זמן ד"א תקס"ג שאז שגר אלדד אגרותיו לספרד כפי דברי המאסף מסכים למספר הנוצרים 803. מעתה אם נראה דבריו באגרתא (ספ"ה ודפ"ו) שכתב וז"ל ושכיב רב הונא מר לואי בשנת תתלנ"ט וקם בתריה רב מנשה בר יוסף בו בתר הכי קם רב צדוק בר הונא ריש גלותא ובשנת תתר"ק איפטר רב ביבי ע"כ, נמצא כי רב צדוק זה ריש גלותא החדש אשר הוסיף מעצמו בלי שום מקור, מלך בין תתלנ"ט לתתר"ק לשטרות, ועולה למספר היצירה בהוספת ג"א תמ"ט, ד"א תקמ"ט, ובהוספה על המאות עוד ר"ס יעלה המספר לנוצרים 789, ובכל זה כתב בהערה א' לספור אלדד בלשון לרפת (לד מח) צדוק בר הונא נבחר לריש גלותא תחת שמואל אשר לפניו בשנת 795 לנוצרים? ועוד כתב באגרתא שם, ושכיב רב אבומאי גאון בשנת תתרקי"ז וקם על כורסיה רב יצחק בר אשי תרתין שנין וביומי דרב יצחק נפק אלדד הדני ומית רב יצחק גאון בשנת תתרקי"ט ע"כ, וכבר הראינו שכל זה לקח מהשערותי [אשר נתברר לי אחרי כן בטולן] והיינו שבהוספת ג"א תמ"ט על תתרקי"ז יעלה ד"א תקס"ו כמו שרשמתי ועתה אם נוסיף על זה ר"ס יעלה המספר לנוצרים 806, ובכל זה כתב בעצמו בהערה ב' לספור אלדד שם יצחק בר ישי נעשה לגאון אחרי אבומאי בימי ממשלת צדוק בר הונא [ריש גלותא] בשנת 815 לנוצרים? הארכנו בכל זה להראות כי כל היגיעות אשר יגע זה החכם לתלות דבריו באילן גדול וישן נודעו בהם עקבותיו החדשות וכן גם תעתועיו ומבוכותיו ובלבוליו.*)

ח) ואחרי כל אלה נשוב לחשבוננו אשר בררנו למעלה עד לאין ספק שהיה ר' יהודה בן קריש מדבר עם אלדד באפריקא בערך שנת ד"א תר"ס, וכפיהו נרשום הזמנים של אלה המדקדקים הנחשבים מראב"ע על הסדר, כפי השערה רק בקירוב ובערך, ואצלם איזה חכמים אחרים מלויינים שחיו בזמן אחד עם איש איש מהם בארצות שונות, למען יתראו יותר חליפות פעולות איש על איש וארץ על ארץ. ונעיר עוד על החיבור שהיה לחכמי בבל עם חכמי אפריקא במה שהשיבו לרוב מבבל על שאלות חכמי קירואן. וכן דונש בן לברט שחי בעיר פאס רק שנים מעטים אחרי ר' סעדיה בבבל, חיבר כבר השגות על אחד מספריו, והן שהשיב עליהן הראב"ע במחברתו, שפת

*) אחר כתבי כל זה בא לנגד עיני מחברת זה החכם כרמולי, תולדות גדולי ישראל" וכפי שער הספר נדפס במיץ שנת תקפח, והוא ע"ס א"ב ולא נדפס רק עד שם אהרן אבן חיים, ואין פה המקום לדבר על תכונתו ועוד חזון למועד אי"ה. אולם בתחלתו הציג „בלוחות שנות עולם" והוא מפתח הכולל זמני כל גדולי ישראל מן אברהם אבינו ע"ה עד שנת ד"א ת"ת, והנני לקוח כמעט כלו מן המפתח הבא בראש ס' סדר הדורות ואעפ"י שהחרים שהוא מקורו והוא נבדל ממנו רק במקומות בשנה אחת, וזה כפי הבדל כזה בחשבון מספר השטרות. והנה נמצאו שם כל השגגות והטעיות אשר בסופרים הישנים ובסה"ד אחריהם, וביותר בשנות הגאונים, לא כפי אשר תקנתי ובררתי שמותם בתולדות ר' נתן שלי, וכן המחבר הזה אשר הלך בעקבותי באגרתא דילי' לקהלא דבגדד הנדפסת בשנת תקל"ח כפי הראתי בכרם חמד השש (מכתב ט'), וזה מאשר לא ראה עוד עכ"פ בעת כתבו את הלוח ההוא — את תולדות ר' נתן שלי הנדפס בשנת תק"ן, לא כן בחיבורו השני אלדד הדני ואגרתא וכו' הנדפס בשנת תקל"ח, ששם עלו כבר כל התיקונים והבירורים כפי המספרים הבאים בתולדות רבי' נתן — לא אשאלהו עתה מדוע לא העיר בעצמו על ההבדלים הרבים במספרי השנים הבאים בשני חיבוריו? ולמה לא הודיע מה ומי הניעהו לעזוב כמה וכמה מחשבוניו הראשונים? אך לענין שאנו עוסקים בו נעיר, כי בחבור הראשון כתב עוד רב נתן בר פלטוי ואלדד הדני בשנת ד"א תרל"א ורב צמח בר חיים ד"א תרל"ב וזה הכל כפי טעות סופרים הישנים ומפתח סה"ד אכן על יהודה בן קריש שלא נמצא במפתח סה"ד שגג הוא מאד ואיחר זמנו עד ד"א ת"ת וזה כמו ק"ע שנה אחרי רב צמח, מפני שלא ראה אז עוד מה שהראתי משרשי רד"ק כי אלדד הדני דבר עם בן קריש (תולדות ר' סעדיה הערה ו' ותולדות ר"נ הערה מז), ואולם בתחלת ספר אלדד הדני אשר הוציא לאור בשנת תקל"ח נרשם אלדד בשנת ד"א תקס"ג ואילו הי' כן בכ"י קדמון הלא יגדל הפלא מאד למה לא העיר בעצמו כי מספר זה החדש נגד מספר סופרי הדורות [וגם נגד דברי עצמו אשר הלך אחריהם בחיבורו הראשון]? אין זאת כי אם, כמו שיצא מתחת ידו אגרתא לבגדד כן יצא מתח"י ספור אלדד, וכמו שהיה מתעלם באגרתא שכל המספרים הם נבדלים מן המספרים שבחיבורו הראשון, ויהי כשוכח כל דברי עצמו. כן הי' מתעלם גם על סיפור אלדד שעשה הוא ולהעיר עליו במה שמתנגד לדברי הסופרים ולדברי עצמו, אמנם ע"ד פלא קרה לו פה המכשול כי החשבון אשר עזב לענין זמן אלדד קרוב יותר הרבה לאמת מהחשבון החדש אשר הציג בחיבורו השני עפ"י רשימתי, וזה מפני שגגתי אז, כאשר הראתי בפנים והוא שגג אחרי:

ית ד, ויותר מזה כתב די לאס'סי (ברשימת חכמי ישראל ערך חיוג) בשם החכם פרחון שרש פלח כי חכמי בבל הללו מאד את ס' השרשים של ר' י' חיוג, ועליך ידידי לעיין שם ולראות אם כן הוא. *)

בבבל	באפריקא	באספמיא	באטליא הדרומית
ד"א תר"ס רב צמח בן מר חיים	ר' יהודה ן' קדיש עם אלדד הדני	. . . . .	. . . . .
— תרצ"ה רב' סעדיה	. . . . .	. . . . .	ר' שבתי דונולו
— תש"י	ר' מנחם ן' סרוק ר' יצחק הישרא'	ר' מנחם ן' סרוק?	. . . . .
— תשכ"ח רב שרירא ועוד מדקדק ירושלמי	ר' דונש ן' לברט ר' יעקב ב"ר נסים	ר' חסדאי בר' יצחק	(ר' ינאי הפייטן (ר' אלעזר בירבי קליר
— תש"נ הנ"ל ר' אדונים ן' תמים	ר' יעקב בר' נסים	. . . . .	ר' חושיאל ור' משה ובנו ר' חנוך
— תש"ס רב האיי רב שמואל בן חפני	רבי' חושיאל. ר' יהודה חיוג	ר' משה ור' חנוך בנו	. . . . .
— תש"פ הנ"ל	רבי' נסים בר' יעקב	ר' יונה בן גנאח	רב יעקב ראש ישיבת רומי
— תש"צ הנ"ל	רבי' חננאל בר' חושיאל	ר' שמואל הנגיד	. . . . .
— ת"ת	הנ"ל	ר' שלמה בן גבירול	ר' יחיאל אבי ר' נתן בעל הערוך שם

ט) עוד אמרנו להעיר על דברי מחבר זה בן פרחון במ"ש בסוף חלק הדקדוק וז"ל „ואני אפייס כל הקורא בזה „מכלל החכמים ויעמוד על עומקו, אם ימצא שגגה או שום „שכחה או לשון שאינו מבואר ביותר שידינני לכף זכות, כי לא „נהגו בני מקומנו לדבר בלה"ק כ"כ; מפני שכל מקומות של ארץ „ישמעאל לשון אחד יש להם, וכל אכסנאים הבאים להם יכירו „את לשונם, לפיכך לא הוצרכו להשתמש בלה"ק להיות רגילים „בו, אבל כל ארץ [אדום] משונים לשונותם בו, וכשיבואו „אכסנאים להם לא יכירו דבריהם, הוצרכו לדבר להם בלה"ק „ולפיכך מורגלים בו יותר, ואם ידקדק האדם על לשון הפירוש „ישכח הענין המבוקש" ע"כ. והנה זה הטעם כמעט נראה רק דרך הלצה, שמתה שמדברים אנשי אדום לפעמים עם האורחים לה"ק מזה יהיו מורגלים בו? אך גם עיקר הענין נראה כתמוה, כי רואים אנחנו חכם יהודי מארצות הישמעאלים מודה שחכמי ישראל בארצות אדום מורגלים ויודעים יותר בלה"ק מחכמי ישראל בארצותיו. ואנחנו הורגלנו עד כה לחשוב ההפך שאחינו חכמי ספרד הם יותר הרבה צחי לשון מאחינו בארצות אדום. אולם נודע לנו פה דבר חדש וראוי לדעתו כי מעת התחילו אחינו הספרדים לחבר חיבורים עד זמן רב אח"כ היינו זה של הרמב"ן ורשב"א, היה כחם רב בידיעת המקרא והלשון הנח והמליצות הנשגבות על ענינים ספורים ועל רגשות הלב ועל חידות ומשלים, מאשר היה בידיעת דרכי הלשון על ענייני ויכוח ופלפול והבאת ראיות ופירושים וסתירת דברי המתנגדים באיזה ענין והדומה להם. וכאשר נעיין מעט בענין זה נמצא כי יעלה עד זמן מוקדם ויש לו סבות ומסובבות ויושר הדיבור עליהן לא יהיה לחנם באזני אנשי תושיה כפי דעתנו. ואחרי מלאנו פה המקום לזה לא נעזבהו מבלי אשר נגיד עליו מאומה בקוצר דברים.

י) נודע כי בעוד היו הלשונות הקדמוניות בימי הבחרות, לא נכתב בהן רק שירים ומשלי מוסר ותפלות וסיפורים, לא עוד הוכחות והכרעות על איזה דיעה או מאמר ולא פירושים וביאורים בראיות מכריעות, מצב בני האדם בכלל היה גם הוא בימי הבחרות. לא הלכו עוד בגדולות להאיר איזה מחשבה מכל צד ע"י סתירה מזה וראיה מזה, מלבד בחידי האבות והנביאים, אך גם דבריהם ודעותיהם בדרך כזה לא היו נכונים עוד לכתיבה לפני הקוראים הדברים ההם, ורוב האנשים בימים ההם נראו פעולותיהם יותר במעשים מאשר נראו במאמרים, היו אומרים מעט ועושים הרבה, והנה בין העמים היו היונים הנועדים יותר בפקידה לכתוב ספרים, וגם אצלם החלה כתיבת ספרי החכמה בראיות רק מימי אפלטו"ן ואריסטו"ו ולהלאה, וככה ספרי קדשינו הנכתבים בזמן קדום יותר הרבה, יכללו רק מינים הראשונים אשר חשבנו, אכן מראיות והיקשים לא נמצא רק לפעמים איזה קל וחומר כפי אשר חשבם ר' שמעון (ב"ר פל"ב), יותר היו נמצאים כפי אחשוב, איזה דרכי ויכוח וסברא בספרי הכהנים הנאבדים מאתנו, הם היו לבדם מורי התורה בימים קדמונים ומושיבים לכל שואל בדבר אלקים ומשפטיו וחוקותיו, ורואינו איך היו נשאלים ומוכרחים להשיב הוראה בדיני קודשה וטהרה (חגי ב') ולכן היו צריכים לפעמים לטענות ראיות והקישים, וממין זה הוא לדעתי שיחת אחימלך עם דוד, אין לחם חול תחת ידי וגו', ויהיו כלי הנערים קדש והוא דרך חול ואף כי היום יקדש בכלי (ש"א כ"א). והדברים כמעט בלתי מובנים (ע' רד"ק שם ומנחות כ"ה ב') ואע"פ שמקרא זה האחרון הוא תשובת דוד, מ"מ נ"ל כל הפרשה שם מן ויבא דוד נבה עד ויברח דוד לקוחה מספר הכהנים, ויש בה כמה לשונות ומלות יחידות וזרות, כמו הלשונות בעלמן שהעתקנו, וכן יודעתי, חמשה לחם (כמו כל או הרבה וכתבתי מזה במקום אחר) או הנמצא אם נשמרו הנערים אך מאשה (כמו אם אך נשמרו) נעצר לפני ה', אביר הרועים, ואין יש פה, נחוץ, לוטה. וככה הרבה מלות יחידות וזרות בסיפור מעשי יהוידע הכהן בהמליכו את יואש ובאספו כסף לחזק בדק הבית (מ"ב י"א וי"ב) וכמו כן קצת ויכוח וסברא בין משה ואהרן על דבר שעיר החטאת ביום מות נדב ואביהו (ויקרא י') ועוד נשאר בידינו ספר מלא דינים והלכות הכהנים עם קצת סברות מיחזקאל כהן ונביא מפרשה מ' עד סוף ספרו:

יא) ובזמנים המאוחרים כשהחלו לכתוב מדרשי תורת כהנים וספרי, ולה"ק כבר חדלה להיות נדברת מזמן רב כל ימי בית שני, נראה בעליל שלחן הרב של הכותבים להשמיע

*) ג' ן' כ"ט, כן הוא ועי' לקמן בשרש ס ר ח ותמצא המבוקש:

להשמיע ויכוחי התנאים וטענותיהם על ענינים שונים, יעויין לדוגמא פ׳ חקת על מקרא וכל אשר יגע על פני השדה, אמר לו הושבת על ידיך הושב על ידי אם אני משיב ובלבד שלא תכפור בי כו׳ וכפרו זה בזה, א״ל אתה כופר שלא יטמא במשא ואני כופר שלא יטמא במגע כל עיקר ע״כ, אך בכל זה היו הטענות עוד קצרות והפלפול בלתי כולל שקידות והכרעות מכמה צדדים, והיו יכולים להסתפק להם עוד בשרידי מלות בלה״ק אשר נשתנו רק בבנינין, ומעטו מלשון סורית הנדברת ואיזה מלות יוניות, הנהגות והנכנסות בסורית, ועד״ז נכתבו המשניות והבריתות, והן רובן ככולן הלכות ודינים וימעטו מאד בהן הטענות והויכוחים, אך כאשר נלחצו האמוראים הראשונים והאחרונים לפלפל בכוונת המשניות ולהוציא מהן דינים חדשים ולבטל דברי השונה כפי דעתם, ובאו אחריהם התלמידים המאוחרים לאחרונים בא״י והחלו לדשוש פלפולים כאלה, היה נמנע מהם להספיק לעצמם בכתיבתם בדרך ההוא של בעלי המשנה, והוכיחו להשתמש ביותר בלשון הנדברת היא סורית עם איזה מלות ובנינים חדשים ושמות שבדו להם חכמים, אע״פ שגם בה כתבו עוד הפלפולים בקוצר רב, עד שהוצרכו גם המה עד מהרה לפירושים ולמדרשי מלים, כי גם לשון סורית מלשונות קדמוניות ולא נשתמש בה עוד לויכוחים וראיות וכן הוכרחו אחריהם המסדרים את התלמוד בבבל בזמן יותר מאוחר להשתמש ג״כ ביותר בלשון ארמית ולכתוב בה הטענות והמו״מ של הלכה, ואח״כ באו רבנן סבוראי בספרי זכרונותיהם והגאונים הראשונים כמו רב אחאי ורב יהודאי וכתבו בתחלה ספריהם ותשובותיהם בצחות לשון ארמית ורב יהודאי בזה למופת (עי׳ כ״ח ח״ו צד רל״ו) אף אם גם היא לא הספיקה עוד הרבה לפלפולים ופירושים, כי כבר החלה לנפול גם בין היהודים ע״י התפשטות לבאי הערביאים ולשונם. אכן ההכרח לא יגונה שלא היתה לפניהם לשון אחרת להשתמש בה ולשון ערבית לא היתה עוד מושלמה ועשירה אז כ״כ לכתוב בה גם דברי ויכוח וראיות, [שהיו רק כמאה ועשרים או ארבעים שנה אחרי חיבור הקראן] כמו בימי הגאונים שאחריהם שהם כתבו רוב תשובותיהם בלשון ערבית, ורק מעט מן המעט בלשון ארמית, והניחו אותה לענינים בלתי עמוקים ובלתי צריכים להויות רבות, כמו התשובה הנודעה לרב שרירא בסדרי המשניות והדורות, אע״פ שיתר תשובותיו על דינים והלכות כתובות על הרוב בלשון ערבית, ויותר עוד כתב רב האיי בנו תשובותיו רובן ככולן בלשון ערבית, וכן כל ספריו מקח וממכר ושבועות והדומה להם. וככה חכמי ישראל באפריקא ואספמיא אשר קבלו תורתם מאחרוני הגאונים בבבל, כתבו רוב דבריהם בעניני התלמוד בלשון ערבית, כפי הנודע מרב נסים גאון ואביו ורב חפץ ור״י אלברצלוני, וגם הרי״ף ז״ל אע״פ שספרו הגדול בלשון תלמודי בעבור שהוא רק קצור מן התלמוד, וגם כשכתב לפעמים איזה ראיה או פירוש במעט מלים כתב בלשון תלמודי, מ״מ כשהיה צריך למו״מ גדול וראיות וחלוקות לאופנים שונים כמו בפרקי א׳ ט׳ י׳ דכתובות וכדומה הוכרח לכתוב בלשון ערבית. ורב יוסף ן׳ מיגש תלמידו לא כ׳ מאומה בל׳ תלמודי רק הכל בערבית חידושיו ותשובותיו, וכן עוד הרמב״ם ז״ל שכתב כל ספריו חוץ מספר הי״ד שאין בו פלפולים וראיות הכל בלשון ערבית, ועד הרמב״ם לא נשמע עוד מן השוכנים בארצות ישמעאלים חיבור בדינים והלכות או בשאר ענינים הצריכים ראיות וטענות כתוב רק בלשון תלמודי, זולת הלכות גדולות לרבי שמעון קיירא כאשר הראתי כבר (ע׳ מכתב האחרון בכ״ח השני סימן י״א וי״ב וי״ג), וגם הוא עשה זה רק מפני הלחץ, לשון ערבית לא נתרחבה עוד להיות ולשון ארמית לא היתה נדברת בקיירא מקום מגורתו וגם חיבורו לא היה כולל עוד פלפולים וטענות רק קצורי הלכות מתלמוד וספר המעשים לבני ארץ ישראל ומן המדרשים —.

והנה אף ע״פ שהשתמשו רוב הגאונים והחכמים אחריהם בתשובותיהם וחיבוריהם על הלכות רק בלשון ערבית, לא חדלו מהשתמש בלשון עברית צחה בשירים ותפלות, כרבנו סעדיה בבבל ואחריו ר׳ שלמה ן׳ גבירול ור׳ שמואל הנגיד בספרד, כי כאשר אמרנו מצאו לשוננו הקדושה נכונה רק לענינים כאלה אשר נמצא דמיון להם בתנ״ך, לבד בידיעות הדקדוק נסה רב סעדיה לחבר הספר הקטן אגרון בעברית ואחריו רבי מנחם בן סרוק ור׳ דונש בן לברט במחברותיהם, ומהדוגמאות הנודעות לנו מאלה השנים נראה כי לשון תלמודו לא היה מורגל אצלם, והורגלו לכתוב הוראות השרשים כפי יכלתם בלשון עברית צחה אך הכובד הגדול להשמיע בה כל רעיוני לב והטענות הנכוחות נראה מדבריהם לעין כל מבין, ואחריהם שנו ר׳ יהודה חיוג ורב האיי גאון ור׳ יונה ן׳ גנאח והבאים אחריהם לכתוב דקדוק והוראות שרשים עברים בלשון ערבית:

יב) **עתה** תתבאר לפנינו ארץ איטאליא, שם לא ידעו היהודים לשון ערבית כ״כ לכתוב בה חיבור כולל ויכוחים או טענות או פירושים, וגם לשון ארצם הנדברת לא למדו כ״כ עד שידעו לכתוב בה כמו שידעו היהודים בארצות הישמעאלים לכתוב בלשון ארצם הנדברת והיא ערבית, וזה מאיזה סבות, א) אחב״י אשר תחת יד הישמעאלים היו מקורבים יותר לשרי הארץ ומושליהם והיו מוכרחים לדבר בלשונם, ולא כן היהודים באיטאליא אשר נתרחקו מאד מאדוני הארץ ודבר אין להם עמם. ב) אחב״י בארצות ישמעאל לא היו מועקים כ״כ ומצאו מקום יותר ללמוד ולדבר בלשון המתהלכת, ולא כן אחב״י באיטאליא. ג) לשון ארמית וערבית היו שתיהן קרובות מאד ללה״ק. ד) גם חכמי העמים באיטאליא לא השלימו עוד בעת ההיא את לשונם הנדברת לכתוב בה ספרים כוללים טענות וראיות. ה) העמים בארצות אדום לא היה לכולם שפה אחת כמו בבילאכ״ן לשון יוני וכן באשכנז ובצרפת ובעגלאנד לשונות שונות, וחכמינו בתוכם רצו לכתוב ספריהם לכל אחינו בארצות ההן, ולא היו מועילים חכמי איטאליא תמותה לישראל שבאשכנז אם היו כותבים ספריהם בלשון איטלקי, ולא כן כל ארצות הישמעאלים אשר רחבו אז מאד ונסבו להלאה להלאה ולכולם שפה אחת ודברים אחדים וכן לאחב״י היושבים תחתיהם. ולכן אם רצה אחד מחכמי ישראל בארצות אדום לכתוב איזה ספר היה מוכרח לכתבו בלשון תלמוד או בלשון עברית נקיה או בלשון מעורבת משתיהן. ור׳ שבתי דונולו הוא הראשון הנודע לנו בזה באיטאליא הדרומית בשנת ד״א ת״ש (סוף ימי רב סעדיה), ומהקדמת חיבורו אשר יצאה לאור ילאה הקורא ג״כ רב הכובד עוד בלשונו הכוללת עוד יותר עברית נקיה מלשון תלמודית. ומעבר אחר היינו באיטאליא הצפונית נמצא קרוב לזמן ההוא רבי משלם בירבי קלונימוס שחיבר פירוש על מסכת אבות ומהדוגמא הגדולה שמצאנו ממנו (ערוך ערך סעד) ותראה כי הוא כולל יותר לשון תלמודי ומדרש. וכבר אין בה עוד כובד כ״כ, אך עוד איננה קלה ונמלצה. ויש בה ג״כ תיבות הרגילות ונשנות הרבה, כמו על כל חלק מהמשנה שפירש שם מתחיל מלמד או ללמדך (מדרכי לשון אגדה ומדרש) במקום פירוש או ר״ל. אחרי ר׳ שבתי לא נמצא בזמן קרוב חיבור מאיזה חכם באיטאליא הדרומית, רק נודע מארבע חכמים שהלכו מבארי להכנסת כלה ונמכרו לאספמיא ואפריקא בערך ד״א תש״כ, והם כבר כתבו תשובותיהם או פירושיהם בלשון תלמודי נמלצת, כי אמנם ראינו דבר חידוש בשערי צדק והוא אסיפה מתשובות הגאונים ונמצאות ג״כ איזה מר׳ משה ור׳ חנוך בנו והם ג״כ מבארי (ומזה ניכר מקום

אסיפה

אסיפה זו שהוא אספמיא כי רק שם כתבו אלה השנים ג"כ תשובות, ולכן לא נמצא מאומה מר' חושיאל ור' חננאל בנו שהיו באפריקא בזמן ההוא בעצמו), וכולן אינן כרוב יתר התשובות מהגאונים מועתקות מערבית רק כתובות בלשון תלמודי מובנת. וזה מפני שלא למדו לשון ערבית באיטאליא ארץ מולדתם והוכרחו ללשון תלמודי וככה רבנו חננאל באפריקא אע"פ ששם נולד מ"מ גודל על ברכי אביו רבנו חושיאל שהיה מאיטאליא והורגל כבר לכתוב הלכותיו בלשון תלמודי, ולכן בכל פירושי רבנו חננאל המוצאים אנו רואים לשון תלמודי וגם לשון ארמית כעין לשון קצת איזה גאונים, ובזה תדע להיסד דברינו בתולדות רבנו חננאל (הערה כ"א) ולשונם כבר מהוללת לנחה ונמרצה (ע"ש הערה כ"ב) ואחרי הזמנים ההם מדי כתבו עוד בארצות הישמעאלים רק בלשון ערבית החלו המחברים בארצות צרפת ואשכנז לכתוב ספריהם יותר ויותר בלשון תלמודית נמרצת, וההכרח עזר להם להרגיל עצמם בלשון זה מאוד, כמו שנראה מתשובות ופירושים של רגמ"ה המוצאים ממאוחדים לו, וביחוד מלשון נמרצה ומובנת מאד שכתב בה רש"י ז"ל את כל פירושיו ותשובותיו והלכותיו, והמציאים בארצות ההן את דרכי הלשון הלזה, היו משפחות ר' משה הזקן אשר בא מלומברדיא"ה למגנצ"א, ומהם רוב או כל תורת התלמוד בצרפת הצפונית ובאשכנז —. וחכמי פרובינצ"א ובצרפת הדרומית מר' משה הדרשן ואילך עד הראב"ד בפיסקיירי כתבו ג"כ בלשון תלמודי אך בכובד עוד בערך אל לשון רש"י ובעלי תוספות, כאשר יראה הקורא מחיבורי הראב"ד ההוא הנמצאים בידינו ויותר נמרצה מעט היא לשון רבינו זרחי' בעל המאור ז"ל —. והספרדיים כתבו בזמן ההוא כל ענין תלמודי ובלתי תלמודי הכל בלשון ערבית, כמו שאנו יודעים מר' משה הכהן ור' יהודה בן בלעם וכו' רק שמואל הנגיד היה הראשון שחיבר הלכתא גברתא בלשון ארמי של הגאונים ולא עשו כן אחריו גדולי ספרד, ורק מפני שלא היה לשון תלמודי וארמי עוד נמרצות אצלם ובחרו בערבית, ומזה נראה ג"כ רוח הגדול בראב"ע ז"ל אשר ערב את לבו לכתוב פירושים על תנ"ך ושאר חיבורים הכל בלשון עברית, את אשר לא נעשה כן לפניו עוד בין הספרדים וגם לאחריו זמן רב עד הרמב"ן, הן אמנם יגע לכתוב יותר בצחות לשון עברית מבלשון תלמודית, ומזה נדע למה לא נמלט מן הכובד כמה פעמים, אכן ר' יהודה הלוי בן דורו ואדרבו לא ערב עוד את לבו לכתוב חיבורו (הכוזרי) הכולל ויכוחים וראיות בלשון עברית או תלמודי' רק בערבית עם כל כחו הנפלא בשירי ומליצות לשון עבר, וכן ר' משה בן עזרא בספרו אל מחאצרה אל מדכרה, ונוכל עוד לראות בדוגמא שהביא הרב רו"ה במשפטי הטעמים ממחבר זה בן פרחון (עי' למעלה אות א') רב יגיעתו עוד בלשונו, פעם משתמש היטב בלשון רז"ל בתלמוד, כמו "ולא יכלו לרפות או להמיר זה הדבש מפני שיצא תקנתא לתקנתא ותקנתא לתקנתא לא עבדינן" ופעם הוא נדחק עד נראה כי צר לו הדרך וכבד ממנו לבאר דבריו כמו לענין חרוזים שקולים שלא רצו בו הנביאים כתב "אלא בודאי אילו היה לה"ק בר הכי היו הם עושים כן קודם כל אומה שבעולם" ובסוף הספר "ואני מפייס כל הקורא" שר"ל מבקש והוא ספרדי ממולדתו:

יג) **ואחרי** הדברים והאמת האלה, ידענו על נכון הטעם לדבר אשר תמה עליו המחבר הזה בעצמו בן פרחון למה בארצות אדום וביחוד באיטאליא הדרומית היו אחב"י מורגלים כבר בלשון עברית ותלמודית ויודעים לכתוב בה ספרים אף אותם הכוללים הויות וטענות יותר הרבה מאחב"י בארץ ישמעאל לא כאשר נדחק ונלחץ המחבר הזה בטעם הדבר כפי שהראינו לשונו למעלה (אות ט'):

יד) **ונוסיף** עוד דבר אחד, כי אחרי שהחלו גם הספרדים מהרמב"ן ואילך לכתוב בלשון עברית תלמודית, וגם הספרים הכתובים מחכמינו ערבית החלו להיות נעתקים אחד אחד, נתרחבה לשון זו מאד מאד וזה מפני שבאו בה קשורי מאמרים ושמושים חדשים ותיבות מכמה לשונות, מעברית וסורית ויונית; והן כבר במשניות ותלמודים ומדרשים ואח"כ מערבית ע"י המעתיקים אשר נתנו לכמה מלות וקישורים אחוזת עולם בלשוננו, כמו אופק, גשם, היולי, כיהון, טבע, מרכז, סוג, קוטב, קוטר, תשבורת ודומיה', והבנינים איכות, כמות, עלה, עלול, סבה, מסובב, ומלות הקנין מן ולו על דרך חדש, וע"י כל אלה הגיעו אלינו חיבורי הרמב"ן על ענינים דתיים כמו פירושו לתורה ושער הגמול יקרים מאוד בהדרת לשונם וכחם על הקורא, ובזמנים החדשים פעלו גם הלשונות החדשית איטלקית צרפתית ואשכנזית על לשון זו המעורבת ונכנסו בה גם מהן קשורים חדשים ויפים עד כי יצאו מאמרים מהרב המליץ רנ"ה וויזל נפלאים מאד בנועם ויופי והדוגמא היותר נפלאה היא הקדמתו לשירי תפארתו —. יש לנו איפא עתה שפה עשירה ומושלמה אשר לא יחסרון לה תיבות ומליצות והוראות לכל רעיון נשגב או עמוק או חד או לויכוחים וטענות והוכחות, המיוחדת לאחב"י ולכל המבינים אותה. וזה רק מאשר עברו לפנינו עמים שונים בזמנים שונים וצמחו וחלפו וצמחו אחרים תחתיהם, ועם כלם היינו ביחד ולקחנו מהם כל דבר חכמה ומהלכי רעיונות חדשים ואילו היתה לשוננו זו בתבנית כזאת מימים קדמונים, אין ספק אצלי שלא היו מתחילי' הגאונים כלל לכתוב חיבוריה' ותשובותיהם בלשון ערבית אחרי שנתיחדו רק לקוראים מישראל ולא לעמים כלל, ורק ההכרח לבד הניעם לכתוב בלשון זרה להם, ואילו יכלו וכתבו בלשון זו המעורבת מעברית ותלמודית אשר נתרחבה אחריהם מאד ומורגלת עתה אצלנו ולא היו צריכים ספריהם אח"כ למעתיקים ולא נשארו עוד כמה וכמה ספרים מהם טמונים באוצרות עוד היום מבלי אשר זרחה עליהם השמש, ורק מאשר לא מצאו מעתיקים. וזה מוסר השכל גם לחכמי דורנו אשר התחילו ג"כ לכתוב עניני ישראל בלשון עם ועם אשר אנחנו יושבים בתוכם, זה כותב אנגלית וזה צרפתית וזה אשכנזית, ולו חכמו השכילו הבינו לאחריתם לא עשו כזאת, כי אחרי איזה מאות שנים ישארו חיבוריהם מעופרים בעפר וימעטו המבינים בהם, ומי יודע אם ימצאו מעתיקים, אלה האנשים כל מחשבותם רק לקרוב בעיניהם בזמן ובמקום, ולמקומות ולימים רחוקים לא יאבו לשלוח שעפיהם, ולא יחפצו לדעת כי המציב גבולות עמים הציב גם גבולות לזמנים וללשונות, כמה לשונות נתישנו ותמו מהתהלך עוד בין החיים, וכמה נכנעו בעת גברו אחרות עליהן ע"י העמים אשר עשו להם שם במרחקי ארץ. זאת שפה הערבית אשר פרחה כחבצלת עוד לפני שבע מאות שנים, אבלה נבלה היום ושומע אין לה כי אם אחד מאלף, ומי יודע אם לא זאת היד הנטויה על איזה לשונות אשר תפרחנה היום? ואולי יתישנו כ"כ עד שיצטרכו ביאור באשר הם מוכרחים לבאר היום את הכתב מהם בלשון הביא לפני איזה מאות שנים. וגם מה יעשו אנשי בריטאניא אשר לא יבינו אשכנזית? ומה יעשו אנשי רוסיא וטורקיא אשר לא יבינו כל אלה הלשונות יחד? וכבר ראינו מדי כתב עוד ר' אברהם בן הרמב"ם ז"ל את ספרו אל כפאיה בלשון ערבית היה נהגם כבר הוצרך לחכמי פרובינצ"א לתרגם לפניהם ספר המורה מאביו ז"ל ללה"ק בשתי העתקות, וכן מלפנים עוד ס' הכוזרי וכדומה עוד. לא כן לשוננו זו המובנת לעתות וגם לארצות רחוקות, בקלה תבל אליה ובימי עמנו יחיה, ויחיו כימי השמים על הארץ, כאשר הורו לנו הבטחות הנביאים וקורות עתותינו הנפלאות

הנפלאות מראש עד היום — אם גם יחשבו איזה חדשים להתיגע כנגד הקיום הנפלא הזה של לשון עברית או זו המעורבת מעט משאר לשונות, לא יצליחו בלי ספק ולא תקום עצתם ולא תהיה, ואולי יאמרו הכותבים בלשונות אחרות כי ידעו בנפשם אשר דבריהם אינם שוים להיות נקראים מדור אחרון ורק הקרוב להם בזמן ובמקום מעדת חפציהם, להוכיח וגם להכלים לפעמים איש איש כערכו ועיר ועיר כתכונתה. הנה נרויח בכל זאת אם נצריך גם תוכחות וקשות בל'עברי', כי לא ישמחו זרים על חרפתינו ולא יעלזו על מומינו, הפך מאשר אמר אחד מהחדשים כי אין ראוי לדבר תוכחות רק בלשון נכרית ולא בלשוננו הקדושה. אך על כל זה נאמר והמשכיל בעת ההיא ידום.

טו) **נשאר** לנו רק לדבר עוד מעט על עניני התולדות של מחבר זה הספר ר' שלמה בן פרחון, הנה כתב בתחלת הקדמתו ובסיום ספרו אשר נמצאים שניהם אצלי בהעתקה שבא ממדינת קלעה לעיר סלירנו, אשר באיטאליא הדרומית והיינו נוטים לאמר כי קלעה היא Cale של הקדמונים עיר קטנה בממלכת נעאפעל הנקראה היום Calvi והיא קרובה לסאלירנו אולם סיפוריו כמה פעמים ממה שדבר עם ר' יהודה הלוי וגם ממ"ש בסוף חלק הדקדוק שהעתקנו למעלה (ריש אות ע') מורה על ארץ מולדתו אספמיא, ולכן הוטבה בעיני הערת דאסס"י על עיר זאת קלעה שהיא קלעת איוב של הערביים הנקראה היום (Calatayud) עיר במחוז ארראגאניען אשר באספמיא אע"פ שלא כתב מקור על זה, אך החכם הגדול רי"ט לונן (במכתב עתי שלו נד ק"ס) מראה מקור וכתב קלעת איוב היא הנקראת קלעה באגרות הרמב"ם וכוונתו לאגרת החרם אשר קהל קלעה כנגד החולקים על הרמב"ם, ושם נחשבת בין אחת מקהלות ארגון. וכבר העיר לדאסס"י על טעות בעל שפתי ישנים והשוגים אחריו, שאחרו את זמנו של ר' שלמה זה לזמנו של רד"ק כנגד מה שביאר סיום חבורו בשנת ד' תתקכ"א, והרד"ק ז"ל היה בסוף אלף החמישי —. ומחיבורי זה החכם נודע לנו עוד העתקת ח' ספרי רפואה ואסטרולוגיא להחכם עלי אבן רגל מערבית לעברית. וישנו ג"כ באוצר הספרים של הקיסר יר"ה בעיר מלוכה ווין, כ"כ וואלף בשם שפילעליוס (Bibl. Hebraica Tom. I. n. 230) ועוד כ' בחלק גימ"ל (n. 1951) כי באוצר הספרים של רד"א (אשר היא היום באקספארט) נמצאים שלשה עקסעמפלארין מספר השרשים שלו, ובקובץ אחד מאלה השלשה נתחבר לו עוד ספר בלי שם מחבר, וכתוב על השער "משלים נאים מחכמה יונית ומהמזלות ומעניני הרפואות" ע"כ ואחשוב לקרוב כי הוא ג"כ מר שלמה בן פרחון והוא הנעתק מאבן רגאל, אמנם ברשימה החדשה של אוצר הספרים מרד"א הנקראה בשם קהלת דוד לא נמצאו רק שני עקסעמפלאריען משרשים לבן פרחון ומקובץ השלישי אשר נתחבר עמו הספר בלי שם המחבר, לא נזכר מאומה, ועליך לבקש הספר ההוא מחכמה יונית באוצר הספרים של הקיסר יר"ה עת תהיה בווין אי"ה *) ואולי תמצא בו עוד אותות על תכונות מחברו וחייו:

היה ברכה כמפץ אוהבך ומכבדך מלב **שלמה יהודא ליב כהן ראפופורט**
דאב"ד פ"ק פראג.

החותם יום ד' כ"ד תמוז, תדבר **עמנו יהודית** באזני העם **אשר על** חומת ציון לפ"ק:

הקדמת המוציא לאור.

גלוי וידוע וכן ספרו לנו כותבי קורות שנות קדם ורושמי זכרונות מדורות עולמים דברי ימי בעלי אסופות, כי מיום אשר פרצו הערביים גבולות אפריקא והציגו כף רגלם על אדמת עפר איברא"פא השלו גפני המדעים להעלות נצה והבשילו פרי תבונה ברוב ארצותיה, וביותר בארצות לוזיטאניא וספרד. שמה הכינו ממשלתם והושיבו כסאות למלכותם. באלה שתי הארצות הסמוכות מעצמם וקרובות לאפריקא הקימו בראשונה יושביה משכנות אולת והבערות אשר ישנו שמה שנת עולמים, ללמוד ספר ולשון, באלה הפיחו יושביה מקרוב באו בגבולם רוח דעת ורוח תשוקה וחריצות לשקוד על החכמות והמדעות וידיעות זולתם, אשר ידע אותם האדם וחי בהם. תחת שבט המושלים החדשים באו ג"כ אחינו היהודים. ולא נשאר שום ספק כמו שפעלו אלה המושלים והאזרחים החדשים בהתלהבות רוח תשוקתם לחכמות ומדעות על לב יושביהם הקדומים ונתעוררו להחזיק במעוזם, כן פעלו גם ברוח נדיבתם ברוח חכמה ותבונה על לבות שארית פלטה הגולה אחינו היהודים. ורק לרוח תשוקת אלה המושלים אל המדעים אשר הפיחו בלבות התושבים אשר בקשו לנה ומוחדה תחת כנפי ממשלתם, נוכל ליחס מציאות חכמים רבים ומפורסמים מאומתנו אשר הרחיבו גבולות החכמות והמדעות במחנה העברים, אשר היו תפארת זמנם ולפידת הדורות אחריהם עד ימי העולם.

ולהחזיק

---

*) נ' ן' כ"ע. כן עשיתי כאשר צוה עלי הגאון נ"י והפסקתי בס' אבן רגאל הנזכר הנמצא שמה, ומצאתי היפוך ממה שכתב וואלף הנזכר כי עיינתי בו בעין בקורת מראשו עד סופו וראיתי כי הוא טעות, כי המעתיקו ללשון עברי הוא החכם ר' שלמה דוי"ן דביסיש כנראה שם בהקדמה „ומאז הערתי שמשו בין הערביים כרגע נפל ועתה לשלל ונפל בעונותיו הנלכאים ספרי חכמות נאספו ממנו והלכו שבויים לכן אני שלמה דוין דביסיש הבא בעקבות התאומים המשפטיים" ע"כ. ופה מצאתי מקום להעיר בפרסום את אשר כבר חשבתי ולבי לפומי לא גליה, דהיינו שאין נכון ללכת בעקבות הקדמונים רושמי קורות ספרי חכמי ישראל שנוטים לרוב ממעגל ישר, כי כמעט כולם כתבו השערותיהם עפ"י השערים והשמות הנחקקים על מצח הספרים ולפעמים גם זאת נמנע מהם והעתקו רק מרשימות הקודמות להם וע"כ יצא משפט מעוקל, ומצורף לזה לא הבינו לפעמים בטיב לשון העברי והכתיבה בכ"י הקדמונים, בלבלו ושינו עלינו סדרי הדורות ושמות הספרים ומעתיקם והעירבוב היה הולך וגדול באורך הימים עד שהיה קשה למצוא שביל נכון לבוא אל מחוז חפץ, חוץ מהחכם די רוסס"י ז"ל והיום בדורותינו החכם דוליטש כי אלה בחנו הדבר היטב ועיינו בפנים טרם כתבו על הספר בדיו, גם מה שנרשם שם „העתקה מערבית לעברית ספרי רפואה ומזלות ומשנים נאים" הוא כלו שקר. כי מתחלה נעתק מלשון ערבי ללשון לע"ז ספרדי ע"י ר' יהודה בן משה בצווי מלך דון אלפינסי מלך רומי וספרד, ומלשון ספרדי אל לשון רומי ע"י ר' שלמה דוין דביסיש הנ"ל. ואינו מדבר (ס' אבן רגאל) רק ממשפטי הכוכבים והשפעתם ויחוסם על האדם מיום הולדו עד יום מותו כידוע ממלאכת משפט הכוכבים אשר קנה בימים ההם בלבות בני תבל:

ולהחזיק הדברים הנזכרים בראיות מספיקות, די בהניחנו רק העמדת לשה"ק על עמודיה, אחר שנשכח בכל הגולה, בהבנותה על אדני ספרי דקדוק לשון ערבי, לתארה ולציירה ולדמותה בכל ענינה ובדוגמאותיה בדוגמת לשון ההיא (עי' מזה דברי הרב המחבר בשרש פרח ובהקדמתו).

בימים ההם — ימי תקופת האמצעית — נולדו האנשים אנשי שם ומופת, גדלו ועשו פרי בחכמות ולשונות שונות — ואשרי האומה אשר מבטנה יצאו — ובמרוצת הזמן כל החכמות והמדעות, בכל סעיפותיהן ופארותיהן התאחדו במרכז, והארצות הנזכרות וקרובות להן במלכות צרפת, פרובינצ"ה וכדומה, היו מלאו' מפה אל פה מהמון ספרים מענינים וחכמות ולשונות שונות. אלה כתבו באורים ופירושים לספרי תנ"ך והעתקות ללשונותם, ואלה פסקים ופשטים בדיני תורה ומצות, ואלה ספרי דקדוק ושרשים, ואלה בעניני מדידה ותכונת השמים ומשטריהם, ואלה בחכמת הרפואה והרקחת סמנים, ואלה בטבעי היצורים בחי, בצמחים, ובדוממים. מכל המון הכמות ומכל חלק מחלקיהם לא באו כולם אלינו, ועוד היום מונחים ספונים טמונים בעפר אוצרות הספרים יחידים, ומפורסמים, אשר אצרו מלכי ארץ ושריה; מלבד אשר נאבדו בצוק העתים ותהפוכות הזמנים אשר עברו עלינו בכל הארצות לגויהם. ויש להתאונן על אלה הסגולות הנותרות ירושת פלטה לנו מדורות עולמים, והמה בכתובים בבתי כלאים בחשך ואפלה ונתנו למאכל עש וסס ורקב וילכו לאבדן עולם "ותחת אשר יפוצו מעינותיהם חוצה לרוות נפש שוקקה ולהשקות שדי תרומות החכמה יבוש מקורם ויחרב מעינם? אם על הראשונים אנו מצטערים אשר כבר נגזרו מארץ החיים הגם הנשארים ימקו בעון עצלותנו?" (דברי ידידי החכם זקס באחד ממכתביו אלי) לכן אל תתמה קורא נעים! מדוע שמתי מגמת פני לספר הזה. ראשון הוא מאת חכם קדמון מזמן הנזכר ממיודעי ר' יהודה הלוי (בעל הכוזרי) ז"ל, ענק עמנו הידוע המחזיק אדני אמונתנו, ור' אברהם ן' עזרא ז"ל המפרש והמדקדק הידוע לו דומיה תהלה. שנית הוא ספר כולל חכמת הדקדוק ומעריך מערכת השרשים, נוסד על ספרי חכמי חרשים ומרי הדקדוק ר' יהודה חיו"ג ור' יונה ן' גנאח ז"ל אשר ספריהם כתובים בלשון ערבי בלתי מובן רק ליחידי סגולה, וטמונים בבתי הספרים אשר אין מבוא להם וכל דורש חכמת הלשון יכסוף לראותם ולקראותם, וכל זמן שלא נוכל להביאם עצמם, או העתקתם אל לשון המוב' — אם נמצאים כאלה — ננחם בזה אשר לפנינו, כי הוא מבטיח לנו שהוא העתיק ולקט מספריהם בילקוטו, והריקם מכלי הערבי אל כלי העברי, והוסיף עוד חדושים ובאורים מן הגאונים. ואם ימצא בתוכו דברים וענינים שלמים מהבלי סגולות ואספקטום והשפעת המזלות וכדומה, אשר כבר נאבד זכרם מבין החכמים ואף כי בדור הזה דור דעה אין בכך כלום. כי אם תטייל בו לארכו ולרחבו ותעיין בו בעין בחינה יצא הפסדך באלה הענינים המעטים אשר לא יתכנו, בשכרך אשר ימצאך וישיגוך בכללים בדקדוק הלשון אשר לא שערום האחרונים. ובאור שרשי תנ"ך חדשים וישנים אשר חכמי העמים בהם יגילו ויתפארו, ונוסף לזה בעד שם ובעד שם אגב גררה בטבעי היצורים וקורות הימים, ולפעמים ביאור מלות קשה הסבכה בתלמוד ומשנה, גם על אונקלס מתרגם התורה שם מגמת פניו לבאר ולתקן נוסחאותיו. ועל כל אלה העוסק בקדמוניות ישרון ובקורות ימי בעלי אסופות ותהלוכות חכמת הלשון הוא ימצא כדי צרכו ולפעמים גם סגולות יקרות, גם יבארו על ידו הרבה דברים בספרי קדמונינו (לדוגמא עי' לקמן במבוא שלי):

מספר הכתב הזה לא נמצא בעולם רק לערך ז' דוגמאות, כפי אשר נודע לנו מכותבי קדמוניות ישרון ודוגמי ספריהם. אחד בעיר ווינא באוצר ספרי הקיסר יר"ה, שנים בקרבי אופנהיים (היום באקספארד) שנים באוצר ספרי ד"י דוס"סי (נתאחד היום עם אוצר ספרי הדוכסיאה בפארמא הבירה) אחד אשר הי' ביד החכם ר' וואלף היידנהיים ז"ל (לא נודע מה נעשה בו אחר מותו) אחד בעיר ריגגיו (כפי אשר הודיע לנו ד"י דוס"סי). וידוע לכל מבין בענינים כאלה ובידיעות קדמוניות כי הרבה כ"י אינם מדוקדקים ביותר ונשמרים מרקב*) וגם זה הספר לא נופל מהם כפי הנראה מקצת אשר הי' לפני ומקצת אשר הי' ביד רוו"ה, כנראה מהדוגמא שהביא בספר משפטי הטעמים. גם אלה השנים אשר החכם ד"י דוס"סי מתפאר בהם לא ישוו מכל צד כנראה בלקוטיו אשר הדפיס (ועי' לקמן בשרש רשף). והנה כל מה שהיה בידי לעשות עשיתי והשתדלתי להמציא לידי הלקוטים הנזכרים והערכתי תמיד אלה המקומות אשר נעתקים שמה זה מול זה, וקיימתי את אשר הי' נכון לקיים ובטלתי את אשר יבוטל, גם הוספתי עליו הערות הנה והנה לבאר דבריו כיד השם עלי השכיל. וידעתי גם ידעתי כי השארתי הרבה לתקן, אך קורא נעים! העמד עצמך במחשבתך במקומי, ושקל תשקל את גודל הטורח לציין הפסוקים מקומם בתנ"ך המובאים בזה — ואף אם תמצא שאינם מצויינים כראוי — ואז תדינני. ועל המבקרים חכמי חרשים — אשר מקרוב באו במחנה העברים לא שערום קדמונינו לדעתי לא יסולאו בכתם אופיר כי המה שומרי גן החכמה לבל יעלה בו שמיר ושית, ונוטרי מטעי נעמנים לבל ישובבו בקוצים — אשליך יהבי ואשים מבטחי כי המה יתקנו את אשר השארתי, ונפשי יודעת מאד כי יבאו במשפט עמי ינחוני בשבט מישור ויחוסו עלי ואל יזיקני ח"ו בחצי לשונם כי כל הוני ורכושי הקדשתי להוצאה הזאת ואסמוך על שארית ישראל כי לא יעשו עולה:

פה שמתי לי מקום, להעמיד זכרון חכמי דורנו לשם עולם ולהקריב להם תודתי נגד זקני עמי אשר יעצוני לזה העסק ושחדו מטובם בעדי זה בכה וזה בכה, הלא המה: הרב הכולל הגאון מה"ו שלמה יהודה ליב כהן ראפאפורט נ"י ראב"ד בעיר פראג, הקדיש עתותו לכתוב מבוא לכבוד הספר היקר הזה כולל קורת לשה"ק תמצאנו בראש הספר. החכם המפורסם הר"ר יחיאל מיכל זקס נ"י הדרשן המופלא שם, טרח ויגע מאד בעדי. החכם הנפלא הר"ר יצחק מאנהיימר נ"י הדרשן המפורסם בעיר ווינא. החכם השלם הר"ר י"ט ליפמאן צונץ נ"י אשר המציא לי עזר גדול מחברת שוחרי המדע בעיר בערלין. הרב המה"ג מו"ה שמואל האלדהיים נ"י רב דמדינה בדוכסיא מעקלענבורג שווערין. ולא נופלים מאלה נבוני עיר האמבורג וחכמיה נ"י, ובראשם החכם הכולל מה"ר י' בערנייס נ"י, והדרשנים המפורסמים מו"ה שלמה זלמן ומרעהו מו"ה

---

*) פה ידבר הראב"ע (סוף ספר שפת יתר) "זה ספר התשובות שהשיב ר' אדונים תלמידו בארץ מצרים והיו בו טעיות סופר הרבה כי מנהג "מחברנו במקומות האלה שלא ידקדקו ס' הנכתב מהספר והנה הסופר הראשון טעה, ויוסיף השני על חטאת הראשון רשע עד שלא יוכל אדם "להנצל משיבושי הספר, והשם הטוב עד נבדו ישא עון כלנו כרוב רחמיו גם ההעתק שהועתק ממנו זה הספר היה מימים רבים ישן נושן ולא "מתבארים אותיותיו, והנייר מחוק והכתיבה משובשת והרבה טרחתי לתקן ולא תקנתי אחת מני אלף ולו היו מגיהי ספרים בלשכת הגזית הרבה "טרחם ושכרם מאד" עכ"ל.

מו"ה נפתלי פראנקפורטער נ"י, ונגידי עיר ברעסלויא וחכמיה נ"י, ובראשם הרב הגאון מו"ה זלמן טיקטין (זצ"ל) והרב המפורסם מו"ה אברהם גייגער נ"י יזכרם השם כולם לטובה. וגם אלה יחידי סגולת עדת ישראל אשר בקהלתי פוחאף יע"א ה"ה הגביר הנכבד איש נאמן לאל ולאדם הר"ר שלמה ליב הערצקא נ"י ואשתו היקרה תי', והשני לו ה"ה ידידי וחביבי גבר חכם בעוז סגולותיו יולדות על פי מדותיו מו"ה משה ווייס ש"ן ונאמן לאלהיו ולקהלתו נ"י, יהי שלום בחילם ונועם ה' עליהם:

ובכן יצא נא הספר הזה כליל בהדרו לאור עולם, אשר זה קרוב שבע מאות שנה הי' טמון בחשך באין דורש ומבקש, וישמחו בו החכמים ונבוני מדע. וימלא השם משאלות לבי ולב כל דורש חכמה להוציא לאור עולם עוד ספרים יקרים אשר בכתובים מזמן הנזכר ולמעלה. א"ד המוציאו לאור:

כ"ב תמוז ה' תר"ג לפ"ג: Puchov, den 21. Juli 1843. זלמן בן גאטטליב ז' כוכב טוב נב"ת:

מילדי ישרון רעכניטץ יע"א:

מבוא לס' מחברת הערוך מאת המוציאו לאור:

ספור קורות חיי אנשי שם ותהלוכותם עלי האדמה לא מעט התועלת הוא כי בו יראו וישמעו דורות הבאים אחריהם את מעשה תקפם וגבורתם בדעות ובמדות נכבדות, אשר יעשה האדם וחי בהם, וגם הוא לפעמים הבאר לשאוב מתוכו לדעת דרך מחשבותיהם ורעיוניהם בספריהם ובמכתביהם אשר הניחו אחריהם לברכה אל איזה מחוז וחפץ שמו מגמת פניהם, הן בדת הן במדות והן במדעות, ולפעמים להפך, מחיבוריהם ומדעותיהם אשר כתבו על הספר בדיו נוכל לדעת קורות חייהם ותהלוכותם עם אלהים ואנשים, כי הענין מורגלא בפומי לאמר: היא המגלה סוד בעל כרחו מה שטמון בחובי הכותב. ומאלה האחרונים הוא המחבר אשר לפנינו אשר חפשתי בעוריו כי לא נמצא מקורות חייו בשום ספר מקוראי הדורות רק המעט אשר הוא בעצמו כתב והניח אחריו ברכה בחבורו זה, אשר מונח היום גלוי לפני כל קורא, ואת אשר נוכל ללקוט הנה והנה מתוך החבור בכלל, ולדאבון נפש כל דורש קדמוניות אני מוכרח לומר את אשר תכסוף לדעת מאיש גדול כזה, לא תמלא תשוקתה כי מעט מעט מלאכנו אחר הדרישה והחקירה. והנה את הראוי ואשר הי' ביכולת לכתוב ממנו, כבר עשה הגאון ידידי רש"ל רפ"פ נ"י לעיל במבוא שלו, ואנכי לא באתי רק כעולל אחר הבוצר, ורק מה שמצאתי שהוא הכרח להבנת החיבור הוספתי הנה כה וכה כפי מה שהי' עלי יד השם:

A) שם המחבר וקורותיו, ארץ מולדתו וארץ מגוריו:

שם המחבר הוא ר' שלמה בן אברהם ן' פרחון שם משפחה אשר שמענו אך הפעם (ר' יצחק כהן ב"ר משה הפרחי בעל כפתור ופרח הוא ממשפחה אחרת) וממה שכתב בחתימתו "הידוע בן פרחון" המלה הידוע תורה שהי' משפחה מיוחסה בישראל, והוא ספרדי ממולדתו מעיר קלעה במלכות ארגו"ן כאשר הודיע לנו בעצמו בהקדמתו ובסיום חבורו (ע"ש בהערה), זמן המוגבל וידוע, מתי נולד ואיה, מתי נפטר ואיה, לא נודע ומכוסה ממנו רק מסיום ספרו נראה שחי בתחלת המאה האחרונה לאלף החמישי. וז"ל „השלמתיו בר"ח כסליו שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ועשרים ואחת לב"ע בעיר סלירנו היושבת על שפת הים" ע"כ, ומזה נראה ג"כ ארץ מגורתו באחרית ימיו שהיא איטאליא הדרומית שבה הי' כתב חיבורו. והיה בדור ר' יהודה הלוי ז"ל בעל הכוזרי ור"א בן עזרא, ודבר עם הראשון פעמים הרבה והיה לו עמו ויכוחים וטענות בדברי דקדוק כאשר נראה בתוך החיבור, ובהקדמתו מזכיר והולך כל חכמי דורו אשר מהם שאב תורתו והביא אליהם כל הדבר הקשה לו כמ"ש "וכל מה שהוקשה לי בקשתי פירושו מרבותי*) רבנו אפרים ז"ל וגם ר' יהודה הלוי ז"ל וגם ר' אברהם בן עזרא" ובשרש און כתב „ובקשתי לר' יהודה הלוי ז"ל" ומה שהביאו לעזוב ארץ מולדתו ולתקוע אהלו באיטאליא, הדבר לודאי. אותו הענין שהעביר את הראב"ע מקנו וטלטלהו טלטל גבר (כאשר כ' בהרבה מקומות בפירושיו בתחלת פ' איכה וקהלת מאזנים ונחות) דהיינו חמת המציק שהיה אז מתחדשת בכל יום תמיד עם מעשה בראשית, ואיטאליא היה אז עיר מקלט ונוה ושומרה לאלה הנדבאים, גם הראב"ע הי' שם, אבל מתהלוכתו עם אלהים ותורתו, נראה ברור ועין בעין על פני כל הספר (כפי מאמרי הענין היא המגלה סוד) כי הי' ירא וחרד מאד על דברי תורת אלהים ופירושי חז"ל ואחז באמונת אבותיו בכל מאודו ונפשו, והי' בקי בכל חלקי התלמוד בבלי וירושלמי ובדיני התורה פסקיה והלכותיה**) ואין תועלת לציין הנה המקומות אשר ירמזו על כל האמור כי כל קורא ימצא כן בעברו בו הנה והנה:

B) שם החיבור ותוכן ענינו ופרסומו:

זה החיבור הוא העתק וילקוט מספרי הראשונים מדי הדקדוק ר' יהודה חיוג ור' יונה בן גנאח הנקרא רבי מרינוס ומשאר מדקדקים

---

*) ידידי הגאון רש"ל רפ"פ לא רצה להוציא מזאת המלה שהיה תלמידם דהיינו שלמד אצלם, רק הוא קורא אותם כן דרך כבוד לפי שהיו גדולים ממנו כי מעולם לא מצינו שהיו לר' יהודה הלוי תלמידים. זה ר' אפרים לא ידענו מי הוא, ואולי זה בן אפרים אשר עליו ירה הראב"ע חצי לשונו בפ' ויצא (כ"ע טו) הוא בנו. ובקנן אופענהיים מוסיף פה גם ר' יהודה בן ר' דוד פאס המכונה חיוג, ולדעתי הוא טעות כי לשון „בקשתי פירושו" מורה שדבר אתם פה אל פה ור"י חיוג חי תס"ם וכבר לא הי' בעולם בין החיים בעת כ' ר' שלמה פרחון את ספרו, גם די רוסי ברשימת חכמי ישראל שם בערך פרחון לא יחשוב זה ר' יהודה ביניהם, ולנ"ג תלא כן בשני קבולים אשר הי' ת"י לא שתק וממנו:

**) כל זאת לא נוכל להחליט בבירור כל זמן שלא נודע לנו מה שהוא העתק מספרים הנזכרים ומה שהוסיף מדעתו כי אלה הראשונים ידענו בבירור השתמשו הרבה בלשון המשנה כנראה מהדוגמאות שהביא החכם ביתינו"ם בהקדמת מדרש מלין נ"ע שלו מספר השרשים לר' יונה, ונוסף לזה הרבה משתמש בזיניום בלשון המשנה ואנחנו ידענו כי לא היה לו ידיעה בחלק זה והוא רק מה שלקט מספר ר' יונה אשר אצלו בהעתקה בכ"י בלשון ערבי, ובאמת ע"י חבור הפרחון ימצא הקורא שם דברים חדשים אשר לקוחים מס' כתאב אלאצול ולדוגמא עי' במדרש מלין הנזכר בשרש בבעל

מדקדקים וגאונים, *) ועצם הספר הוא העתק מס' כתאב אלאצול לר' יונה הנזכר מלשון ערבי לעברי וכולל כל חלקי הדקדוק וערך השרשים להיות מובן לאחב"י בני איטאליא אשר לא ידעו לקראות ערבי ושלא ישתמשו בס' מחברת מנחם ן' סרוק לבד כאשר כתב בתחלת הקדמתו. בפי רושמי הספרים נקרא בשם מחברות, והחכם די רוססי ברשימת חכמי ישראל ערך פרחון רוצה לתקן וכ' שהחכם וואלף וכדומה כתבו בטעות מחברות וצ"ל מחברת וכן כתוב על אחד הקבוצים אשר לו, אבל גם הוא לא קלע אל האמת כי אין זה שם עצם הספר ובפי' קראו מחברו בשם ערוך כנראה מהקדמתו „אלא כוונתי לעשות ערוך" ומהסיום „וראוי למי שילמוד הערוך הזה" „השלמתי אני וכו' הערוך הזה" ומעתיקי הקבוצים לא עיינו על זה וכתבו סתם מחברת הפרחון ר"ל חבור של החכם פרחון וכמו כן רשום על אחד הקבוצים מקובצי אופנהיים (עי' וואלף. Alterum sub titulo „מחברת הפרחון" (T, 111 pag. 1024 או הטעות באה להם ממה שאמר בהקדמתו „אע"פ שאין זה הענין מעניני המחברת" ובאמת נראה ספר שנערך עפ"י סדר א"ב ונקבצים בו כל השרשים או שאר ענינים בערך הסדר, נקרא מחברת כמו ספר מנחם ן' סרוק שכ' רש"י תמיד ומנחם חברו, וגם שם מחברת הוא שם כללי לכל ספר שמחוברו בו דברים הנה והנה יחדו, והנה לפשר הדבר אחזתי שתי הנוסחאות הכללי והפרטי וקראתי שמו בישראל לעת צאתו מחושך לאור מחברת הערוך וגם המחבר עצמו כ' בסופו "המחברת ערוך". החיבור הזה הי' נודע ומפורסם בימים הקדמונים וגדולי מדקדקים וחכמי מסורה מזכירים אותו לשבח ובנו על יסודו כבעל אחד המדקדקים הראשונים, ר' משה הנקדן בכללי הנקוד**) הנדפסים סביב מערכת המסורה בסוף ספר עשרים וארבע הגדול בד"ה רעיוני העירוני מזכירו מ"ש בשרש תמה עי' לקמן בזה השרש מ"ש שם. ר' שמשון הנקדן בס' הקונים כפי אשר הודיע לנו די רוססי בערך זה, (מונח בעקד ספר מדרש החכמות בעיר ליפסיאה), כ"י ישן על קלף פירש על איוב מונח בעקד ספרי עיר המבורג מזכירו ג"כ איזה פעמים, ולפי די רוססי (בהקדמת ספרו וואריאה לעקטיאנעס ח"א צד ל"ו) העיד עליו הראב"ע באחד מספריו בלי הזכיר שמו בשבחים גדולים ע"ש, ובאמת הדבר נשאר לנו פלא גדול איך היה נעלם מאתנו עד היום אף גם שמו, וכמעט היום יתראה בעיני כל קורא ככוכב חדש אשר לא היה לעולמים (ועי' באות הסמוך):

C) תכונת לשון זה המחבר והשתמשו בשאר חכמות:

לשון זה המחבר הוא קשה וכבד מאד ולפעמים נראה את הלחץ אשר דחק את עצמו להשתמש בלשון תלמודי באם לא ימצא מלה עברית (כפי הנראה הי' מורגל בלשון תלמודי) ובכל זאת לא יבואר הדבר על נכון, כמו שהתנצל בעצמו ואמר בפומבי כי אין ביכלתו להשתמש בלשון עברי כראוי (עי' לעי' במבוא להגאון רפ"פ), ואשר הגדיל הלחץ והדוחק ולשונו היה עוד כבד יותר היא ההעתקה, כי הוא העתיק מלשון ערבי לעברי כאשר אמר בעצמו, וידוע כי המעתיק מלשון ללשון צריך להיות בקי בשתי הלשונות וחלוץ בדקדוקיהן ובדרכיהן, ולא כן הי' אתו, ולדעתי כובד לשונו הי' הסבה שהיה נעלם מאתנו עד היום, והמדפיסים הראשונים לא השגיחו עליו ומצורף לו שרשים לרד"ק הי' ג"כ ההעתק מס' ר' יהודה ור' יונה ובלשון יותר מבואר ושמו עין השגחתם עליו, והוא נדחק מאליו ונחשך הי' שמו מכוסה. ובכל זאת עם כל כובד לשונו לו היתרון על הרד"ק כמו שיראה כל קורא כי יקדמה ויעריך זה מול זה כי כל הביאורים החדשים עפ"י לשון ערבי כפי אשר הביאם ג'יזיניום מספרי ר"י ור"י לא נמצאו ברד"ק ואולי לפי שהי' בנרבונה לא הי' בקי כ"כ בלשון ערבי כמו הוא ר' שלמה פרחון במלכות ארגון שהיתה שם שפה נדברת ומהלכת וע"כ הניחם בלי הזכירם, ולו הי' לשונו רחב ומובן כמו לשון רד"ק הי' הספר הזה נפלא וכליל בהדרו ויחיד בעניינו, ובכל זאת נכנס בו כל זמן שלא יבאו לידינו ספרי ר"י ור"י בעצם לשונם או העתקתם כמו שהם, גם נמצאו בו כל השגות שהשיג על ר' יהודה חיוג. דרך זה המחבר לערב בתוך הדברים אגב גררה לבאר הלכה או לשון בתלמוד בבלי ומשניות, וגם סגולות ורפואות ומחכמת משפטי הכוכבים דברים אשר גברו בימיו, ולפעמים ענינים שלמים מחכמת הטבע והמלאכותי כאשר באמת הבטיח לנו בהקדמתו, ונוסף לכל זה תוכחת מוסר בפגעו בענין מהענינים אשר עשו אנשי ארצו שלא כרצונו כפי אשר הורגל מנעוריו בארץ מולדתו ספרד כאשר אכתוב לקמן:

D) מפתח ובאור למלות ושמות אשר השתמש בו המחבר:

למען לא יהיה החבור הזה כספר חתום כי בפנים לא הי' באפשר להעיר על כל דבר, לכן שמתי לי פה המקום לבאר איזה מלות ושמות אשר השתמש בו המחבר למען ירוץ הקורא בו.

גראמאטיקא, במלה זו משתמש המחבר הרבה פעמים וכפי אשר מובנת לנו עניינה היום אין מקום להבין כוונתו וז"ל בהקדמתו „ואביא משלים על כל ענין מחכמת יונית וממזלות ומענין רפואות הנקראים גראמאטיקא" גם רבינו נתן בעל הערוך משתמש במלה זו הרבה פעמים, והעיד עליו הגאון רש"ל רפ"פ כ"י בתולדתו וכ' הלשון המיוחד לחבור הספרים והוא מדוקדקת

בעול ולקמן בזה החיבור בשרש זה ותמצא כי כנים דברי. אך מה שפלפל לפעמים בדיני התורה ומפרש הלכות ודינים ומוכיח בהם בני ארצו נראה שגם הוא הי' חבר הכי וזה היה רוב עסקו:

*) ספר שרשים לרד"ק הוא ג"כ העתקה מס' כתאב אלאצול ובכל זה יראה כל קורא בכל ערך וערך באם ידמה ספר הפרחון עם ס' השרשים לרד"ק כי מרועה אחד נתנו, והתמיה על הרד"ק על שהעלים לנו את הדבר הזה (ועי' בסמוך באות C) ולפי ששני הספרים האלה שרשי רד"ק ושרשי פרחון נדמים להם מכל צד ונוסף לזה כי הרד"ק הי' יותר מתפשט בעולם ע"י הדפוס וספר הפרחון הי' מונח בקרן זווית, זאת הביא הטעות את בעל שפתי ישנים ועוד אחרים לאחר זמן חבור הפרחון לחבור הרד"ק ולחשוב שהפרחון הוא לקט מהרד"ק ונוסד עליו (כמ"ש השפתי ישנים) ובאמת כעת נראה שהוא להפך והרד"ק לא הי' עוד בעולם בהשלמת חבור הפרחון והי' לערך ע' שנים אחריו, ויותר וקרוב לודאי נראה יותר שהוא לקט מס' הפרחון והניחו ליסוד ספרו:

**) פה מצאתי מקום להעיר על דברי ר"א בחור מ"ש בשברי לוחות בנידון כללי הדקדוק האלה הנדפסים סביב מערכת המסורה וז"ל "ורבים חושבים שהוא ס' השמשוני וטועים כי נמצא בו חתום שמו משה בהרבה מקומות כגון בתחלת דבורו בנקודת הצירי והסגול דמתחיל "ממכון "שבתו" השגיח אור ישראל, ובמקום "משפט "שמוש "החולם והדומים לזה עכ"ל, והנה כל זאת היא רק השערת השערה ובדרך מקרה קרה כן כי מה יענה לאשר דיה כתוב ברעיוני העירוני וכדומה הרבה, ועוד כי ר' יעקב בן חיים הוא המאסף אלה הכללים ולא הודיע לנו שהוא חבור מיוחד רק כתב שהוא לקט אותם, ומסתם לקטם מספרים רבים המדברים מאלה הענינים ובתוכם גם ר"מ הנקדן אבל לא כולם כי לולא כן לא שתק המאסף מלהזכיר שמו עליהם:

מדוקדקת נקרא סתם בפי הראשונים לשון גראמאטיקא, להבדילו מלשון ההמון הנדברת בלי דקדוק כ"כ (ועי' מ"ע חלק י"א פנ"ג). והנה עם כי הדברים האלה נוסדים על האמת מאד עצמם ולשון הערוך מובן ע"י, בכל זאת לא יקובלו להבנת דברי בעל הפרחון ולא הרוחנו בו ידיעה בזה. והנה לדעתי מלבד כוונת עקר המלה (כתב) עוד לה כונה אחרת דהיינו: חכמה ולימוד, כפי אשר מצאתי רמוז עליה במדרשי מלין "איש נבון וחכם ומלומד יקרא גראמאטיקוס„ והנה מזה ישתלשל כמו שהיום מוסכם לקראות כלל החכמות והידיעות בשם הכללי פילוסופיאה (עם כי כוונתה העקרי היא אוהב חכמה) כן הי' אז הסכמה לקראותן בשם גראמאטיקא וגם חכמת יונית, כי מארץ יון התפשטו החכמות והידיעות בארץ אדום. וכן מלת גראמאטיקא היא מלה יונית. ועפי"ז יובנו דבריו היטב אשר הבאתי דהיינו כל הפרטים שחשב נקראים בכלל גראמאטיקא (פילוסופיאה). וראיה להשערתי מצאתי בדברי המחבר בעצמו לקמן בשרש ברק אחר שכתב התהוות הברק והרעם שהוא חלק מחכמת למודי הטבע מסיים "אילו הענינים וכיוצא בהן הן חכמות יונית הנקרית בלע"ז גרמטיקא„ והנה מי יוכל לומר פה שקאי על לשון מדוקדק, בשרש חסר אחר שמטייל ארוכות וקצרות בחכמת אלהית ובענין ענשו את הרשעים מסיים ואמר „וזו היא מחכמת יוונית הנקרית גראמאטיקא„ בשרש טרף מביא דברי אריסטו מס' בעלי החיים וקורא אותו גדאמטו „ואמר אדסטוטליס גדאמטו" והנה גם בזה אין לפקפק שהכוונה על אריסטוטלים הפילסוף ועי' מ"ש שם בהערה. גם מה שכתב הערוך הרבה פעמים לשון גרמטיקא כוונתו ג"כ כמו שאנו אומרים היום בל"א (פילאזאפהיש, לאגיש שפראכע). ומזה יראה ויבין כל קורא, ההכרח להוציא לאור ספרים ישנים מחכמינו הקדמונים (אף לפי הנראה בפעם הראשון שלא לצורך המה) כי זה ילמוד על זה מתוך דברי זה יובנו דברי חברו וברבות הימים תרבה הדעת והכל יהיה ברור כעצם השמים:

גמטריא, גם במלה זו משתמש. אבל ג"כ לא לכוונה ומובן אשר מובנת לנו לפי כוונתה העקרי, רק כוונתו על סדר האותיות א"ב בסדר וערך מיוחד ולא על המספר, דהיינו מלבד אשר הניח לכלל, חילוף האותיות ממוצא אחד, אף גם אשר לא ממקור אחד יצאו, רק אם חברות הנה בסדורן, (גם חז"ל השתמשו במלה זו ע"ד זה, כמו בתנחומא פ' בלק ע"פ כי הדרך, וכן רש"י משתמש בה עפ"ז עי' ירמי') ד"מ בשרש בתק כ' "כמו ובתרוך אגמטריא של אל"ף בי"ת בימ"ל יתחלף קו"ף עם רי"ש" בשרש דכה כ' "דך כמו דל חילוף למ"ד עם כ"ף מן גמטריא של אב"ג„ בשרש לחס כ' "והנו"ן במקום טי"ת בגימטריא של אלף תי"ו" בשרש נעם כ' "בחילוף טי"ת בנו"ן בגמטריא של אל"ף תי"ו„ ולמען יובנו דבריו בכל מקום בענין זה אכתוב הנה אלה הסדורים והערכים: בעלי הסוד והנסתר בשימוש הצירופים סדרו וערכו האותיות אלפ"א בית"א בכ"ב סדרים וכל סדר לי"א חלקים שנים שנים (לקוח מס' יצירה פ"ב מ"ד) וע"ש בפירוש ר"א בוטריל ותמצא כולם ערוכים וסדורים ושמורים, ואנכי אציין הנה רק התחלת הסדרים, אל בת, אב בת, אג דת, אד בג, אה בד, או בה, אז בו, אח בז, אט בח, אי בט, אכ בי, אל בך, אמ בל, אן בם, אס בן, אע בס, אפ בע, אץ בפ, אק בץ, אר בק, אש בר, את בש, אל בם, ולדוגמא אסדר ערך אחד בשלמות וממנו תקיש על השאר בשם יבוא לפניך עד"ז: אל, בת, גש, דר, הק, וץ, זף, חע, טס, ין, כם, והנה מ"ש בתק יתחלף קו"ף עם רי"ש והוא לפי הסדר המורגל אב, גד, הו, וכו' קר, וכו' וכמו כן בשרש דכה למ"ד עם כ"ף. ומ"ש בשרש לחס והנו"ן במקום טי"ת בגימטרי"א של אלף תי"ו הוא ע"ד זה: את, בש, גר, וכו' חס, טן, וכו' וכן כולם אם תמצא כן. והמחבר זה ר' שלמה פרחון אהב מאד סודות ורמזים כמו שתמצא בספרו הנה והנה בדברים קטנים אשר לא הערותי עליהם בשום מקום:

אדום, כל הארצות אשר יושביה מאמונת הנוצרים המושלת וביחוד איטאליא קורא כן כנגד שארץ מולדתו היה אז אמונת הישמעאלים מושלת:

תרגום, לשונות מעזרא ודניאל, קורא סתם לשון תרגום, או והתרגום אמר:

דומיות, מראות שונות וצבעים שונים בכל ענין וענין הנה והנה קורא כן, וכמו כן מחשבות שונות ודעיונים שונים ומשלים וחזיונות עי' שרש משל:

מצרר, כן מכנה המקור והוא לשון ערבי כאשר הערותי בערך אלה ע"ש: וגם נדפס בטעות מלה הערבית וכנ"ל مصدر:

לקוי, פעלים חסרי פ"י ונע"ו:

חי, פעלים שלמים.

פתח כן מכנה לפעמים גם הקמ"ץ עי' שרש חדל, ראם, ראש:

פנים בפנים, נוכח:

עושה בשניהם, מוסף עצמו ואחר עמו, עי' שרש מתה ועוד כהנה וכהנה אשר אינם מן הצורך להביאם ולהזכירם פה וכל קורא מעצמו יבין אותם או הערותי עליהם במקומם:

E) השתמשו בתרגומים:

המחבר הזה משתמש הרבה בלשון התרגומים וביחוד בתרגום אונקלס להבין ע"י ביאור מלות לשון עברי (והוא ג"כ לדעתי אשר השתמשו בו לראי' אלה הראשונים ר' יהודה ור' יונה וביחוד ר' יהודה בן קריש ומהתמה שאינו מזכיר את זה האחרון) ושבחו מאד וביחוד באלה המקומות שהרחיק הגשמיות ומתרחק בתרגומו מכוונת הלשון העברי, ומתרעם על חלושי השכל אשר ישימו ספקות בתרגומו ועי' שרש נגש ובשרש ערס, והי' בקי בדקדוק לשון התרגומים כנראה בשרש ברר, גדל, וגם שם עיונו ליישר לפעמים בשאו לידו נוסחאות אונקלס כמו בשרש חסד "חלפה היא לנו ארי חסדא היא לנא ומי שקורא חיסודא היא לנא טועה" בשרש גנז "ותרגום חלקת מחוקק צפון גניז ויש מי שקורא קביר„, וכל העוסק בלשון התרגומים הוא יציין לעצמו כל המקומות וידמו אותם אל הנדפס בחומשים ובנביאים כי אין זה מלאכתי פה. ולדעתי כ' זה המחבר ספר לכללי דקדוק התרגום כי בקבץ אשר לפני כתובי' בסיפו איזה כללים בדקדוק התרגום בבנין התפעל*) ואולי הי' יותר ונאבדו, והתימה על די רוססי שלא הודיע לנו מזה אם נמצא כן בקבוציו.

---

*) אחר סיום כל הספר דהיינו אחר החתימה כתובים אלה הכללים ולמען שלא יאבדו לגמרי אעתיקם הנה: "דע לך כי התרגום כמו העברי יבוא לעניין לשון התפעל שיקדים פ"י של פועל לתי"ו של התפעל בתבה שיהא בראשה סמך וצד"י שי"ן כגון או אסתדרא יסתדר או אשתבא או אשתני, "לית דחזי אסתמורו לכון, ודברי רבותנו אצטריך קרא לאשמועינן כן, וכן עשנא דבר זרעים מזדרע כי זו הדלי"ת של מזדרע בטי"ת מן אטריך קרא

F) שינוי נוסחאות בתנ"ך הנמצאים בו:

די רוססי בספרו הגדול וואריא לעקטיאנעס הודיע לנו הרבה נוסחאות ומשונות אשר מצא בתוכו, ואשר גם אנכי מצאתי והערותי עליהם, וגם ־ זאת אולי כפי אשר מצאו כתוב בספרי ר"י ור"י כי אלה הי' להם הרבה שינוים בתנ"ך. והפסוקים שיש בהן קרי וכתיב או להפך דרכו תמיד לכתוב הקרי. והואיל ואדבר מענין הנוסחאות אעיר את הקורא והמבקרים שידינו לכף זכות בכל מה שימצאו אין נכון. ואציין לעיניך את קושי עבודתי בהוצאה הזאת שתי ראיות, ומהנה תדין על השאר בשרש לען הי' כתוב לפני "ומכניסין אותו לאפס כתתיך" והוא נ"ל "ומכנין אותו אפסתני"ק" בשרש נזר "וינזרו לבושת (הושע ט) ויבדלו. בלע"ז, חשב המעתיק שהיא מלה נכריה ועי"כ נקדוה, והיא נ"ל וינזרו לבושת (הושע ט) פ' ויבדלו לעבודה זרה,
ועתה מי חכם ויבין את כל אלה לכן ידידי קורא נעים עשה למען האמת והצדק:

G) אם חיבר עוד ספרים?

אם זה המחבר ר' שלמה חבר עוד ספרים לא ידענו כי ע"ש וואלף ומיחס לו ספר חוץ מזה כבר הערותי לעיל בסוף המבוא להגאון רפ"פ נ"י כי הוא שקר, ובזה הספר לא נמצא שום רמז חוץ ממה שכ' בחלק הדקדוק בסוף שער זכר ונקבה "ו ל א א ל א עשר מדות שהתורה נדרשת בהן הנה הם כתובים בראש הספר, ואלה חסרים בכל כ"י מאחר שלא הודיעו לנו מהם כותבי הרשימות, וא"כ לא נודע לנו אם הי' רק המדות לבד או כתב ג"כ להם פירוש וביאור, וגם יש לשער לפי מ"ש לפני זה באות E) שחבר ג"כ כללי דקדוק לשון התרגום:

H) חוץ מלימור הדקדוק אם יצא לנו עוד תועלת מזה החיבור?

אם יצא לנו עוד תועלת מזה החיבור חוץ ממה ששם המחבר מגמת פניו לא עלי המלאכה, והוא שדה רחב לטייל לפני המבקרים הנאמנים שומרי גנן החכמות והמדעות לבל יאבד נטע ולמה או פרח קטן, ולפני דורשי קדמוניות ישרון להוציא ממנו קורות הלשונות לשון הקודש וקורותיה, אבל על דבר אחד אעיר אשר מצאתי בו: דהיינו שאחינו ב"י באיטאליא הדרומית בימים ההם היו עניים מרודים ובזעת אפם בשחור בכפרים הביאו טרף לביתם כנראה משרש מ כ ח ו ע ר ב, וגם לא היו יראי אלהים והיו ריקים מדיני התורה והמצות אשר יעשה אותם האדם לפי פירושי חז"ל, כי תמיד כי ימצא מקום לזה מעיר עליהם בקנאת השם צבאות ומתפלל בעד כפרת עונותיהם כמו בשרש מנח, שתן, לס. למס, גלב, ערב, רגל, כי לא מצא אותם חרדים לדבר אלהים ובקיאים במצות כבני ארץ מולדתו אשר יצא משם היא ארץ ספרד, וקורא תגר למה שילכו בחקת העמים אשר דרים שם:

I) רשימת המחברים וספרים המובאים בזה החיבור ואיה מקומם בו:

רבי אברהם ן' עזרא, בשרש ש ס, ובהקדמה ובסוף, דיני נקוד.

רבנו האיי גאון, מפירושו למס' שבת בשרש מ ו ר. ומספרו הדקדוק, בחלק הדקדוק סוף אותיות השימושין ובשרש ש ג ע בפי מלת מ ש ו מ ד.

רבי יהודה הלוי, בהקדמתו, בשרש או, בשרש ג י ד, ט ב ע, ובחלק הדקדוק מעתיק ממנו ענין שלם מספרו הכוזרי.

רבנו חפץ סגי נהור ראש ישיבה, בשרש ע מ ר ובשרש ק ל ע, ואולי הוא רבינו חפץ שחבר ספר המצות (פאר הדור סימן קמ"ב, הקדמת חובות הלבבות) ובשני אלה הענינים נראה שהעתה מס' המצות.

רבנו סעדיה גאון, בשרש ד י ש בשרש חור ב"פ, בשרש ידע, בשרש ש ב ב מספרו ס' האמונות, ובשרש ע ט עין.

רבנו שרירא גאון, מפירושו למס' שבת בשרש ש פ ל

רבי שלמה גבירול, בהקדמה מספרו הדקדוק ענין שלם ובשרש פנך, ק ל ש.

רש"י, בשרש ז ו ר (כי הפי' שהביא ממנו "רפואות שחוקין זרוין על המכה. כתוב לפנינו ברש"י "על ידי רופאים אבקת סמני תחבושת, רק הראי' מן פסוק אשר זורה ברחת איננו לפנינו רק מן יזורה על נוהו גפרית אך אין בכך כלום כי נשתנה באורך הזמן ע"י המעתיקים שהוסיפו וגרעו בחפץ נפשם בפסוקי').

אריסטוטלס, בשרש ש ר ף מספרו טבעי הבעלי חיים.

ואני בטרם אכלה לדבר אתן פה

מ ז כ ר ת א ה ב ה

ותודה לאדני אבי התורני מו"ה

גאטטליב בן זלמן (מנוחתו כבוד)

אשר גדלני על דרכי התורה והאמונה

ולאמי מורתי א"ח מ' **יענטל** תי'.

ומנשים באהל תברך אשתי יונתי תמתי אשר דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה מ' **דבורה** תי',
רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה.

ובזכות המחבר הזה יעמוד שמם לעד ולדור דורים. א"ד בעלה ובנם יחידם **זלמן המוציא לאור**

---

*קרא הם במקום תי"ו של התפעל, ואילו התיבות שונות ומשונות מתבות שאין בהן זצטש כגון אתגבאה יתגבי אתרגמא יתרגים, אתגנבאה יתגניב *ולא אתכלמין, יתפרע מניה. ויש נמי לתרגום מנהג שהידיעה שלו בסוף כלומר האיש גבר, איש גברא ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה *ירבה, ע"כ מצאתי:

הקדמת המחבר ר' שלמה פרחון

אנא יי' הצליחה נא

באה לגן עלו הדסיו ושושניו — ויתנו ריח נרדיו ונצניו — מענה כתפות זהב במשכיות כסף — דבר דבור עלי אפניו

כשראיתי אני שלמה ב"ר אברהם הידוע 1) בן פרחון אשר ממדינת קלע"ה 2) מחברת מנחם בן סרוק ז"ל בידי בני אדם, והיו מתבונן אותה ביותר, הבנתי כי אין להם פרושים אחרים מדברי שרי המקרא האחרונים הנאמרים בלשון הגרית 3) כגון ספר חיוג ר' יהודה 4) ז"ל שגילה לו הבורא דבר שלא נתגלה לרבי סעדיה ז"ל ראש המדברים 5), אבל לא דבר זה ר' יהודה אלא באותיות אהו"י 6) בלב"ד ובדבר תלות שיש בהן שתי אותיות כפולין 7) כגון חנן, רכך, רנן, וכדומה להן. עוד עמד אחריו ר' יונה ז"ל הידוע בן גנא"ח 8) (עמד) [נ"א הלך] על שבילו ולמד דבריו, ומצא כי לא יספיק אותו הספר לבני אדם, ומצא לו תפישות שכחה ושגגה בשיעור אותו הספר הראשון, לפיכך הוצרך לעשות ספר קרא אותו מוסתלחק 9). והיה בדורו אדם גדול בישראל שמו רבנו שמואל הנגיד 10) ז"ל, חרה לו מאד על שתפש את רבו וגלה שכחותיו ושגגותיו (ומה שהשיב) [נ"א ומהר להשיב] על דבריו הוצרך ר' יונה הנזכר לחבר ספר להביא בו ראיות כי מן הדין עשה כל מה שעשה, וקרא אותו ספר תשויר 11) והיה בימיהם ר' שלמה הקטן 12) ז"ל הבין מדבריהם וממחלוקותם עניני המקרא, עלה על דעתו לעשות מחברת לדבר בה על כל אותיות אלפ"א בית"א, ועוד אותו מזלו שהיה פייטן גדול, ואותן הראשונים לא דברו אלא על אותיות אהו"י. עוד אמר ר' יונה הנזכר צריכה שמקרא ערוך, שראוי לדבר בו על כל אלפ"א בית"א עשה אותו, ולא מדברי חיוג כלום ולא מדברי מוסתלחק ולא מדברי תשויר, אבל עשה אותו שני חלקים, ספר ראשון קרא אותו ספר (למנע) [למע] 13) והשני ספר עקרי התלות. וכשבאתי אני למדינת סלירנו 14) וראיתי כי אין להם מכל אילו הפירושים כלום, עלה על דעתי להפך אותן הספרים הנזכרים ללשון הקדש, אבל לא עשיתים מפוזרים כמו שהם בלשון ישמעאל אלא נתכונתי לעשות ערוך ובכל ערך וערך אדבר בו כל צרכו מה שהוא מפוזר במקומות אחרים מאילו הספרים הנזכרים, ואני אוסיף עליהם פירוש פסוקין חמורי' אע"פ שאין זה הענין מענייני המחברת אבל פירשוהו הגאונים ז"ל בפירושיהם, ועוד אוסיף ענינים שהוצרכו מהם תלמידיהם שבאו אחריהם ולא מצאום בספריהם ונעזרו ממקומות אחרים, וכל מה שהוא דומה ללשון המקרא בין מן התרגום בין מן המשנה בין מן התלמוד אביאנו, וכל מה שהוקשה לי ובקשתי פירושו מרבותי 15) רבנו אפרים זצ"ל וגם ר' יהודה הלוי ז"ל 16) וגם ר' אברהם בן עזרא אוסיפנה הנה. ואביא משלים על כל ענין מחכמת יונית ומהמזלות ומענין הפואות הנקראים גראמטיקא 17), ואוסיף ענינים להסיר ספיקות שיש בלבות בני אדם מעניני המקרא, שנראה שהם מכחישין זה את זה כגון וינחם יי' (בראשי' ו') כי נחמתי כי עשיתים (שם שם) וכתב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כ"ג) וכגון וילך יי' (בראשית י"ח) ויעל אלהים (שם י"ז) וירד יי' (שם י"א), וכתב הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח') וכתב מלא כל הארץ כבודו (ישעי' ו'), וכגון אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל וכו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל (ירמיה ט')· ואדבר על מקצת דרשות שיש בתלמוד שאין הדעת מקבלתן, ואדבר על מקצת הפסוקין שיש בהן שינוי מעניני הלשון והדבור, כמו ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט') שמשפטו ותשם פוך בעיניה, וכן ויי' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי (ש"א כ"ד) ופי' תחת אשר עשית לי היום הזה, וכן תפתח את שתי אבנים על שמות בני ישראל (שמות כ"ח) שמשפטו תפתח על שתי האבנים שמות בני ישראל, וכן ואת חמשת בני מיכל בת שאול (ש"ב כ"א) וכל אדם יודע כי מיכל לא היה לה בן עד יום מותה, ומירב היו לה בנים הרבה כגון זה אדבר עליו כשיזדמן לי בערך שלו מן הערוך הזה, ואדבר על השינוי שמצינו בלשון הקדש כגון למה לא רפו את התי"ו שהיא אחרי הקמ"ץ במלת בָּתִּים, בָּתֶּיךָ, וּבָתֵּי כל

מצרים

---

1) (כ' ז' כ"ט) מן לשון נבונים וידועים (דברים א') והוא תאר אשר לא הורגלו בו בעלי אסופות והוראתו כמו הנודע בשם ן' פרחון. 2) היא העיר קלעת איוב (قلعة ايوب Kaleat Ejjub) הנקראת היום (Calatayut) במחוז Aragonien בארץ ספרד הנזכרת בספרי שו"ת של חכמי ספרד, והיא עיר מבצר ועומדת חזק בתוכה על שן סלע וצוק גבוה המבין עליה ולכן נקראת קלעת הוראתו בלשון ערבי (arx, castellum) ודרך הספרדיים לכנות עיר גדולה ומפורסמת בשם מדינה ואיננו שם מחוז ועי' הראב"ע (דניאל י"ג). 3) היא לשון ערבי ע"ש הגר ונקראת ב"כ לשון ישמעאל, ולערך זמנו קורא אלה המדקדקים אשר חי' אחרי הגאונים האחרונים. 4) ר"ל ס' הדקדוק לר' יהודה חיוג או כלל ספריו נקראו על שמו ור"ל ספרי חיוג וכמו שנמצא עוד היום קנין אחד בעקד אנגליקא ברומא תחת שם ספר חיוג ונוכל להחזיק בזה הסערת ד"י רוס"י בערך חיוג, והוא ר' יהודה בר דוד ממדינת פאס והוא חי לערך ובקרוב בתחלת המאה הי"א למנינם ועי' לעיל במכתב להחכם רפ"פ אות ח' וחבר עוד ג' ספרים ספר ההרכבה וס' הנקוד ועי' לקמן ש' פרח בהשערה. 5) עי' לקמן שרש פרח. 6) הוא ספר הנוח. 7) הוא ספר הכפל. 8) חי בתחלת המאה הי"ב למנינם והיה רופא בעיר קורדבה ונקרא בל"ע בשם (אבולוואלוד) ابو الوليد مروان ابن جناح והוא הנקרא ב"כ בשם רבי מרינוס. 9) אלמסתלחק ונקרא בלשון עברי ספר ההשגה. 10) הוא ר' שמואל הנגיד אשר כתב מבוא הגמרא וכ' ב"כ ספרי דקדוק כפי עדות הראב"ע והיה חכם גדול בלשון ערבי, ועשיר, ומזכיר ויועץ למלך גרמון ספרד. 11) אלתשויר ונקרא בלשון עברי ספר הכלמה. 12) הוא ר' שלמה גבירול הידוע בעל כתר מלכות. 13) כתאב אלמע كتاب اللمع Splendoris בל"ע ספר הזוהר והוא חלק הדקדוק והחלק שני עקרי התלות הוא חלק השרשים ונקרא כתאב אלאצול كتاب الاصول ועי' לקמן בסוף חלק השרשים. 14) היא העיר Salerno במלכות Neapel באיטאליאה הדרומית ושם' כבר במאה הי"ב למנינם קרית ספר מדרש חכמת הרפואה. 15) עפ"י הקדמה הזאת אשר ביד הגאון רפ"ש נר"ו נעתק מקנין אופנהיים, נראה הוסיף פה ר' יהודה בן ר' דוד פאס המכונה חיוג. 16) עפ"י הקנין הנזכר ר' יהודה הלוי הקסטילא. 17) עי' לעיל במבוא שלי אות D.

מצרים (שמות י') כי כל קמ"ץ שבמקרא מרפה האות שאחריה כגון כָּתִית, וחמת המלך שָׁכָכָה (אסתר ז') שדים נָכֹנוּ (יחזקאל י"ו) שפל מן העור (ויקרא י"ג) ומה שָׁגִיתִי הבינו לי (איוב ו') ולְשָׁבֵי פשע ביעקב (ישעי' נ"ט). ועוד למה קורין כל העולם שְׁתַּיִם, שְׁתֵּיהֶן, שְׁתֵּי הכליות (ויקרא ג) בגעיה קודם השי"ן, ועוד למה לא רפו את התי"ו מן שתים, שתיהן, שתי הכליות מפני השב"א שתחת השי"ן שקדמה לה שכל שב"א שבמקרא אחריה רפה כגון בְּגָדִים, נְדָרִים, שְׁתִילִים, שְׁגָגָה, נְפִילִים נְבִיאִים חוץ מן שתים שתיהם שתי הכליות, כי הי' לי מעשה עם ר' יהודה הלוי ז"ל על כל זה. ועוד למה כל דורות שבאו מחרבן בית שני ועד עכשיו ואפי' רבותינו בעלי משנה מדברין בלשון עתיד במקום עבר כגון ואמר פלוני לפלוני ונתן לו כך וכך ועשה עמו חשבון, וכל זה לשון עתיד, ואפילו בשטרותיהם כותבין וחתמנו וכתבנו לפלוני, וכל זה לשון עתיד 18) כמו ששמענו ועשינו כל זה אוסיף בזה הערוך, ואדבר על הפיוטין והחרוזות למה לא דברו המשוררים של ישראל כך כגון דוד ושלמה ובני קרח, 19) ואדבר על הניקוד של מקרא ועל הטעמים, וכל זה אביא עליו משלים מענין מלאכות רפואות ומזלות, כדי שיהא ספר זה כערוגה מלא מיני מטעמים ומיני פירות טועם אדם מזה ומזה וחוזר חלילה. ועלה על דעתי שאתחיל ספר זה באותן חרוזות של ר' שלמה הקטן זצ"ל כדי ליפותו כי הוא תפס דרך יפה וגם מה שעשו אחרים ממלאכתו ביכה 20) אני שלמה כותב, שהן אותיות תמים, וגם השאר קט לא גזע ספרד כלומר קטן מבד נחות מבני ספרד הרי אילו אלפ"א בית"א כולה ואתחיל החרוזה 21):

אתן לאל עוז וגם תפארת, האל אשר תכן זבול בזרת
בורא שפתים ושם פה לאנוש ויעטרם הדר והוד לעטרת
גם לאדם דעת להבין נפלאות אל בזאת ובאחרת
דבר שלמה הספרדי אשר אסף שפת קדש לאום נפזרת
השקיף לבבי על עדת עור ואבי מודה פליטתם הנשארת
ואדעה כי נשמדה מהן שפת קדש וכמעט היתה נעדרת
זרה לשונם מלשון עברית ולא לשפת יהודית היתה מכרת
חלים מדבר באדומית וחצי בלשון קדר הקודרת
טבע סגור לבם במעמקי תהום גם ללו בהם כמו עופרת
יסף כאבם על כאבי ויהי עכור בכליותי כאש בוערת
כראות פתאים יהמיון יהמה לבי ככנור או כים כנרת
לא ידעון חזון וגם לא ידעו ספר ואיכה יקראון אגרת
מי יעלה בלב יש טבעו ידמו להוציא האני חותרת
נועץ לבב עינך נפקחה לא טוב היות עין עמך עורת
שים פה לפיות נסכרו כאלמים כי יש בזאת לך מד' משמרת
שחתי בסודי כי אני צעיר ליום ואגערה בו בחמת מבערת
על פי לבב נער לבער כחשב יד בן תשע עשרה מאוד קולדת:
פנה לבבי עד קראני הלום ואשמע קול יעבור על קרת
צועק קום ועשה כי יד ד' אותך עוזרת
קומה ואל תאמר הלא נער אני כי לא זקנים יתמכו כותרת
רמה לזאת קרני ואדעה כי מד' היא נגזרת:
שתי לפי שכלי ואמכם יד אנוש ע"פ אשר תשיג תהי כודרת
תרתי בלבי לעשות ספר בסוד דקדוק שפת קדש היות נבערת
"אולם בדעתי כי לשון עברית לבד מכל לשונות היא לטוב נכרת
"נמלך לבי ואביכהו במו עברית ביען היא לבד נבחרת
"יען החרוז יתר לכל דבר ואם דרכו מאוד נבערת
"שקל שקלתיהו ואשימהו לשיר חרוז למען כי היות מדברת
"לכן חלקתיהו לעשר מחלקות ואעשה לו כמו מסגרת
"מכתם עלי מכתם וחרוז על פני חרוז כמו זר על פני סוחרת

"היא כערוגת גן אשר תרא בכל עין לכל עין תהי עודדת
"ההולכים בה ימלאו מיני הדס כפר ושושן ועלי למרת
"קראתיו ענק שהענקתיהו אנוש גם כענק שמתיו עלי גרגרת
"טל יזלו מליו ביום שרב וחום גם חשרת מים בעת בצורת
"כנב לפי קרת כמו חרמה אשר על בית כתיבות כלבה אומרת
"נבחר מאוד מכל כלי חפץ ולא יתן סגור תחתיו מחיר ממכרת
"שבע קלון כבוד ואם יעשר מאוד וימין יקר לב יקר אומרת
"החללי בעם ואל תעללו כי נפשכם אמנם לזאת כולרת
"ובכן ידעו יסודון לשון עברית אשר היא מלשון כל עם ועם נותרת
"דרי שחקים יתנו בה יום ביום אדר לעושה אור כמו אדרת
"היא היתה מאז שפת כל היקום עדי נפלגו אנשי עדת נבערת
"בלל שפתם ד' לבד בלשון בני עבר לבדה היתה נותרת
"נחלה והנחילה לבניו אז המון גם היתה לדוד דוד נשמרת
"גם לא עזבה גר בארץ לועזים יום נלכדה רגלו בתוך מוסרת
"בה נתנה אש דת וגם בה נשלחו כל הנביאים לחבש נשברת
"ד' תופשי נכור הלא בה נבנו יום היתה לבי ארץ לגברת
"ריב יש לי בכם שארית יעקב אם תשכחו שפה מאוד נבחרת
"ודאו אבותיכם בעת כי מרדו ויתנו כתף מאוד סוררת
"לכן הביאם באמור כי בלעגי שפה בסוד חזות הנדברת
"חזקו ואל תרפו ידיכם לעזוב כי לא נקלה היא אבל נוקרת
"רב לעזוב מקור ולחצוב כל באר על חולבה תהי מוטרת
"זכרו קנאת בן חכליה יום דאות לשונם נהפכה אחרת
"תפש אנשים בה והכם בחרי קצף ובמריבה מאוד נעתרת
"יעב היות אחת גבירה שפחה דבר ופלגשה תהי שומרת
"הה לא אשר לא נטרה כרמיה אבל כרמי אחרים היתה נוטרת
"עד יעשה שרי וישלים מועדו לשון עלגים נחות תהי דוברת
"נגדו הנה מפיל תחנתי ובו אבטח ונפשי בו מאוד נעזרת
"קול יאזין לשוע בפי עבדו אמת כי אפתח פי לעשות

18) עי' שער אותיות המשמשין סוף אות וי"ו. 19) עי' שער הנקוד בסופו 20) פ' המדקדקים הראשונים מסרו סמנים לאותיות השמושיות ולשרשיות להקל זכרונם ומה שאחרים מסרו לשמושית סי' שמלאכת"ו בינ"ה ומהם מנחם ן' סרוק כאשר הוא לפנינו בהקדמת ספרו, מסר הוא סימן אחר עפ"י אותיות שמו, וגם השאר ר"ל סימן לאותיות היסוד מסר ג"כ עפ"י שם כנויו הקטן ואדן מולדתו ספרד, ותנחם מסר א"ע ספ"ר גז"ע לדק. 21) היא השירה אשר זכרה הראב"ע בראש מאזנים, אך לדאבון נפש כל דורש חכמה וקדמוניות ישורון לא נמצא לפנינו כולה כי לפי עדות הראב"ע הי' ת' חרוזים ובכלל דקדוק חסרים כולם, וסדר החרוזים אשר עודם שמורים בידינו כך הוא: תחלה הולכים ע"ס א"ב ואחריו ר"ת אנ"י שלמ"ה הקט"ן ן' יהוד"ה ב"ן גבירו"ל חרזת"י הענ"ק (כן קרא שם השירה כמ"ש קראתיו ענ"ק שהענקתיהו אנוש גם כענק שמתיו עלי גרגרת) ואח"כ עוד הפעם סדר א"ב, ואחריו בר"ת רק שמו העצמי שלמ"ה לבד, ואחריו עוד הפעם סדר א"ב אבל רק עד ס' ועי' (Ehrensäulen. Wien, 1837. S. 24 u. 101.)

אולם אבאר סוד בטרם אחקרה מלין בעוז ימין נעדרת
בהיות יסוד כל יש ושורש כל יקום עלם ורקמה בעדו נאסרת
גרם היות השם והפעל וגם מלה שלישית זו בזו קושרת
דע כי שלש אלה ביען נחסרו מהשתים עשרה בדת נחקרת
היו לארבעה חלקים גם כן חלקתיה לך בזאת אגרת
ואחלוק אותם לד׳ מחלקות את זו לעומת זו תהי חוברת
זכור בראשונה לאותיות וגם כל תולדותיהן בדת נכשרת
חק השניה החקוקה אחריו בשם ותולדותיו תהי אוצרת
טעם שלישיה בפעל יסדה ובכל נסבה בעדו נאמרת
יקרה רביעית דק חקקתיה בסוד מלה אשר פועל לשם אוסרת
כל תולדות אחת למול אחת יהי מספר שעריה אשר אוגרת
לכן הכינותי בראש המחלקות ששה שערים בעדה גודרת
מספר שתים עשרה ומולאם בפה חקוק בראשם אות לאות נזכרת
נגוד לחמש מחלקות יחלקו בפה כעדת בעלי מסורת
ספוחות עלי גרון ועל חיך אחריו וגם על קצת לשון ושן זוררת
עניין חמישית דק לשפה נודעה ובאחרית כולהנה נגמרת
פתרון פקודיהם סוד אח״הע לבית גרון וסוד גיכ״ק לחיך עוררת
צורה שלישית ד״טלנ״ת נקראה לחיך ובלשון אמת נספרת
ק.. יעיאו שן חקוקי זס״שר״ץ ומקום יסוד בו״מף שפת נסגרת
רק נשלמו חמש ועודם נחלקו לשני חלקים על פאה אחרת
ש.. נטועים כמלכים נבנו ומשרתים עבדים בלי מעכרת
תים אגודה ואשימם על שמי להיות לכל משכיל לאות משמרת
"שבע משרתים אנ״י של״מה וגם כו״תב הקושרים בתוך מסגרת
"להקת מלכים רק תהי ק״ט ל״ח וגם גזע ספרך בעבות נקשרת
"מקומות משרתים יחליפון זה לזה על פי עבודתם אשר נסדרת
"הנני אבאר כל עבודתם הלוא על משמרותם אות לאות נעדרת
איך משמרות אלה אשר בם תעבור תמיד משמרתה תהי נמסרת
באחד לארבעה עתידים תעבד לשם ולפועל תהי נסדרת
גם תעבד פועל אשר היה כבר אלף בהתחבר להן נפתרת
דתה להוסיפה בשם פועל כמו אתמול ואזרוע היות נהדרת
ובכן מחלקות הכון לכל פנים אשר בם כמלאה נפזרת
זאת גם לאחת מעתידים תעבד תמיד עבור להיות לאות לעצרת
חקוקה להעשות כבר גם לאשר עתה כמו לעבר וגם נעברת
טפולה לו רבים בפועל שכבר כי באשר להיות תהי נכתרת
ידועה כון לקון וכון ויחכון עת תעמוד בהם ועת נותרת
כן ניספה בלשון נקבה כי תהי אחת והיא כל עת ועת מוסרת
לקהל נקיבות נתנה חוק ותהי בשם ובפעל לא נכרת
מאחרי היוד והתיו ובמאמר גם היא לחוק נגדרת
נון נתנה לעברי לבנות בה בשם רבים אחד בלי נאחרת
שומה תמורת מים ונוספות בתוך מלין כגון מגלם ככון נפארת.

מחברת הערוך

חלק הדקדוק

לר׳ שלמה בן אברהם הידוע ן׳ פרחון נב״ת

הערה. כל ההערות ותיקונים אשר נמצא בתחילתן [נ׳ ן׳ כ״ט, ר״ת נאום בן כוכב-טוב] הן הנה מן המוציאו לאור, ואף שלא נדפסו ר״ת הנזכרות בראשן רק שנדפסו בין [ ] הן בכ׳ רש״י והן בכ׳ מרובע הנה ג״כ מן הנזכר. ר״ת [מ״א] אשר נמצא תמיד בדברי המחבר כונתו [מין אחר].

שער אותיות המשמשין

על פי סדר הסימן שנתן רבי שלמה ן׳ גבירול זצ״ל אני שלמה כותב:

אלף של אדוש ידושנו (ישעיה כח) נוספת [פה נראה כי חסרים דברים הרבה כי סימנם האלף יותר מזה]. כי עיקר המלה דוש וכן אתמול ואזרוע:

נון של נפעלים [נון לסי׳ בנין נפעל]. כגון נזכרים (אסתר ט) ונאכל גדיש (שמות כב). וגם תשמש בראש השמות כגון נמרוד נפתח [נ״ל נפתחים שם אומה (ראשית י)]. וגם כי היתה נסיבה (דה״י ב׳ י) משפטו סבה בלי נון. מין אחר, וכה תדבקין (רות ב) עד מתי תתחמקין (ירמיה לא) תשתכרין (ש״א א) ללשון נקבה אחת, ולרבים [ולרבות]. בילדכן (שמות א) וראיתן (שם שם) ותהרין שתי בנות לוט (ראשית יט) ולרבים זכרים והיה עקב תשמעון (דברים יז). מין אחר יסובבנהו (שם לב) יצרנהו (שם שם) וארוממנהו (שמות טו). מין אחר תברכני נפשך (ראשית כז). מ״א באבדן מולדתי (אסתר ח) לתתן שם ארון האלהים (מ״א ו) [נ״ל לתתן שם את ארון ברית יי׳ ויש נ״א לתתו] כלומר לתת שם. מ״א נשים רחמניות (איכה ד), ופעמים מחליפין אותה באות כפולה, חסדי ה׳ כי לא תמנו (שם ג) כלומר תממו. וכן לשמיד מעזניה (ישעיה כג) כלומר מעזזיה שהיא מן מלת, יי׳ עזוז וגבור (תהלים כד):

יוד משמשת בראש השמות כגון יגאל בן יוסף, ואת ידלף (ראשית כב) וכן בראשי הפעלים, ישמר, יעלה, יקום, ובאמצע המילות כגון לדריוש הדבר (עזרא י) כלומר לדרוש הדבר, וכן ותגבהינה (יחזקאל יו) אילו הן פעלים. ובאמצע השמות כגון האמינון אחיך (ש״ב יג) נלכה דותינה (ראשית לז). מ״א יוד יחוס כגון העמרמי, היצהרי, ופעמים בלא יחוס

כגו

כנון לבני ושמעי (במדבר ג) זכרי וסתרי (שם שם) זבדי בן כרמי יהושע ז). [נ"ל בן כרמי בן זבדי כ"ל ולפעמים בלי יחוס בסוף שם הפעלם ביוד]. מ"א יוד של רבים, בני, עיני, ידי, וכן בני, עיני, ידי, וגם עם המם של רבים כגון אנשים ונשים (ירמיה מ), שניות, [נ"ל רבוי הזוגי (דואלים) יקרא שניות]. יומים, שנתים, ידים, רגלים, וגם עם נון כגון למחות מלכין (משלי לא). מ"א מקימי מעפר דל (תהלים קי"ג). היושבי בשמים (שם קכ"ג) ולנקבה אוהבתי לדוש (הושע י) מלאתי משפט (ישעיה א). מ"א המעטרכי (שם קג) הגואל משחת חייכי (שם). מ"א ישימו יוד באמצע השם למשך בו מעט כגון פליט, עריץ, ובסוף השם כגון ירה החצי (ש"א ב) כלומר החץ:

שין משמשת במקום אשר, שככה השבעתנו (ש"ה ה) שיי' אלהיו (תהלים קמד) שקמתי דבורה (שופטים ה):

למד משמשת במקום כ"ף, לאשמת העם (ויקרא ד) כלומר כאשמת, ובמקום בית, ונפלו לפניכם לחרב (ויקר' כו) בחרב, לפצעי וילד לחבורתי (ראשית ד) בפצעי ובחבורתי, ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד) בנפשותיכם, לאחרונה יסעו (במדבר ב) באחרונה, וגם יוסיפוה בלי צורך. ויחשבה עלי לשכורה (ש"א א) כדבש למתוק (יחזקאל ג) אנוש לשברך (ירמיה ל) השלישי לאבשלום בן מעכה (דה"י א ג') אבשלום, ותשמש הלמ"ד כמו וי"ו ואלה מסעיהם למוצאיהם (במדב' לג) לכל העיר האלהים (עזרא א) כלומר וכל העיר. ותשמש במקום על, ואמר לבני ישראל (שמו' יד) אמרי לי אחי (ראשי' כו) פן יאמרו לי אשה הרגתהו (שופטים ט) כלומר פן יאמרו עלי, ויצעק העם אל פרעה ללחם (ראשית מא) על הלחם, ותשמש במקום מ"ם הבאים למלחמה (במדב' לא) מן המלחמה, נסו לקולם (שם יו) מקולם, אלף למטה (שם לא) ממטה, לעוף ולבהמה (ויקר' ז) מעוף ומבהמה, כי את יי' עזבו לשמר (הושע ד) משמר, ופעמים יוסיפוה בלי צורך, זאת תורת הבהמה והעוף ולכל נפש השורצת על הארץ (ויקרא יא) פ' וכל נפש, וכן וכלי כסף מאה לככרים (עזרא ח) מדוע אדום ללבושך (ישעי' סג) ופעמים יוסיפוה בתוך המלה, כלו שלאנן ושלו (איוב כא) כמו שאנן מואב (ירמי' מח) ותשמש למ"ד במקום תחת, שנאמר לקשש קש לתבן (שמות ה) ותשמש במקום בטוי [נ"ל במקום שבועה כ"ה בישעי', אם לא הוא דרך שבועה והם במשמעות כ' רש"י בפירוש לשון שבועה וכן ת"י]. שנא' לתורה ולתעודה (ישעיה ח) למי ארץ (ש"ב ג) פ' במי לו ארץ, ותשמש במקום על, שנא' ושרט לנפש (ויקר' יט) פ' על נפש, בין עיניכם למת (דברים יד) על מת, והנה דגון נפל לפניו (ש"א ה) על פניו, ותשמש במקום ה"י. אשר למלך נשען על ידו (מ"ב ז) פ' אשר המלך, וכך שיר למעלות (תהלים) כלומר המעלות, עד לשמים הגיע (דה"י ב' כח) וכן האזרח בבני ישראל ולגר (במדבר ט"ו) פ' והגר:

מים משמשת בראשי הפעלים כגון, משליך, מקטיר, [בינוני מבנין הפעיל]. בן מביש ומחפיר (משלי יט) למשופטי אתחנן (איוב ט), ותשמש בראשי השמות כגון מלבן, מרצע, מרבק, מסכן, מלמד בקר (שופטים ד), וגם יוסיפוה בתוך המלה כגון נמבזה ונמס (ש"א טו) ובסוף המלה ריקם, חנם. ותהי הכנם (שמות ח) שבי דומם (ישעיה מז) [הוא תאר הפעל לגזרה נקבה והוא משרש דום עי' לקמן שרש דום וטוב ויחל ודומם הוא משרש דמם ועי' רד"ק]. כי עם הנקבה דבר, אבל טוב ויחל ודומם (איכה ג) המ"ם עיקר, והוסיפו יוד מם בסוף שם יחיד שנאמר ואת פתרוסים (ראשית י) כולם אינן שם של רבים, וכן אפרים, מצרים, ומתחלפת מ"ם בה"י נאמר אמנם. וגם אמנה (ראשי' כ), ותשמש לרבים ואשחקם (ש"ב כב) אדיקם (שם שם) השב תשיבם (דברים כב) ומוסיפין עליה וי"ו שנאמר תביאמו ותטעמו (שמות טו) ומוסיפין מ"ם בלי צורך מאל אביך ויעזרך (ראשי' מט) מאשר שמנה לחמו (שם שם) עד ממחרת השבת (ויקרא כג) לא אצתי מרועה אחריך (ירמיה יז):

ה"י משמשת במלות הגדיל יי' (תהלים קכ"ו) והגביר ברית (דניאל ט) השליך משמים (איכה ב) ובלשון נקבה חגרה בעוז מתניה (משלי לא) שמורה אני (שיר א) וכן חכמה ותבונה, ומוסיפין אותה בסוף שם היחיד שנא' מלפני השער התחתונה (יחזקאל מ) וכן מבוא מלך החיצונה (מ"ב יו) והטעם מלעיל, [והוא ראיה שהיא נוספת לשם זכר כי ה"א הנקבה תקדם לשמות הבינוניים יהדי חצר החיצונה הבינונית מלרע]. ושל לשון נקבה הטעם מלרע כלומר בסוף המלה, שנאמר אל החצר החיצונה (יחזקאל מ) וכן ה"י של נחלה עבר על נפשינו (תהלים קכ"ד) בטרם יבא החרסה (שופטים יד), וכן ה"י של אשה ריח נחוח (ויקר' א) כי הוא ממש [לדעתי חסר מלת אש ואינו תאר לקרבן ועי' לקמן ש' אש ועי' בחור רנה"ו ולדעת כולם הה"א נוספת כמ"ש הרד"ק במכלול דף סח ע"ב דפוס פירטה]. וכן ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט) כי אין הה"י הזאת כמו ה"י מצרימה (ראשית יב) כי אותה למצרים היא, אבל לשאולה יש לה למ"ד בראשה נמצא הה"א נוספת. וכן מכשפה לא תחיה (שמות כב) [לדעתי הה"א נוספת כמ"ש לקמן בפירושי והדבר תמוה שהרי הבינונית היא מלרע]. ובעד נכריה חבלהו [עי' לקמן שרש נכר והוא ג"כ תמוה שהרי בספרים שלנו הבינונית מלרע] (משלי כ) וכן השפלה הגבה (יחזקאל כא) כלומר השפלה הגבה ועוד אמר הגבוה השפיל (שם שם) [א"כ השפלה ג"כ זכר]. וכן נורא עלילה (תהלים סו) כלומר עליון, וכן וגם לנועדיה הנביאה (עזרא ו) שהוא שמעי בן דליה (שם שם) ומשום שאמר נועד אל בית האלהים (שם שם) נקרא נועדיה [א"כ אינו שם נקבה לאשה נביאה, ונקרא כן לפי שאמר נועד והראיה כי כן הוא כי הנביאה נקרא לפעמים ע"ש מלאכת נבואתו כמו שמעי' הנחלמי ולזה במלות הוסיפו ג"כ ה"א לנביא] הנביא, עוד הוסיפו ה"י שנא הנביאה, וכן אירע לשמעי' המתנבא משום שהי' אומר חלמתי קראו הכ' שמעי' הנחלמי (ירמיה כט) וכן רועה התרועעה ישעיה כד) משפטו רוע התרע במשקל נוע תנוע (שם שם) וכן ה"י ולדבקה בו (דברים יא) לטמאה בה (ויקרא טו) [תקור תיס' ה"א]. מ"א ואתנה ידעתן (ראשית לא) כזמתכנה (יחזק' כג) כלו' כזמתכן, וכן ותקריב ותבאה (ישעיה ה) תבאתה לראש יוסף (דברים לג) ואילו הי' ציווי נשים [אין לו שייכות הנה ואולי חסרים ג"כ דברים הרבה ולפי מה שאפשר לסדרם ע"פי המשך הדברים הענין לפי דעתי וכן ,,ומוסיפין ה"א על המצדר של פשוטה ועורה וחגורה (ישעיה לב) ואילו הי' ציווי נשים אמרו פשיטנה חגורנה כמו לכנה שובנה (רות א) וכן ספידנה"]. אמרו פשוטנה כמו לכנה שבנה (רות א) הגורנה וכן ספודנה (ירמי' מט) מי האיש הלזה (ראשי' כז) כמו שאמר הנער הלז (זכריה ב). [אין לו שייכות הנה ומקומו לעיל אחר ומוסיפין אותה בסוף שם היחיד]. ומוסיפין ה"י על המצדר של פשוטה ועורה וחגורה (ישעי' לב) ספודנה, והוסיפו על זה המצדר [עי' לקמן שרש אלם בהערה]. כי טוב זמרה אלהינו (תלי' קמז) ליסרה אתכם (ויקר' כז) ומוסיפין אותה בציווי הדבר כגון אספה לי שבעים איש (במדבר יא) מכרה כיום (בראשית כה) שלחה הנער (שם מג) שמרה על דל שפתי [נסון הפסוק

כך הוא שיתה ה' שהרה לפי נכרה על דל ספתי]. (תלים קמא) וכן הי'
לנגבה ליום לצפונה ליום [נסון הפסוק לצפונה ליום חרבעה לנגבה ליום
חרבעה, ותקימו לרחיה לעיל חלל יסדי רסעים לסחולה כי הוא דומה
לו לת"ד בתחלה וה"י בתקיתה בסופה (ועי' רד"ק סער דקדוק הפעלים
חות הלת"ד) וסס הנגינה תלעיל]. (דהי"א כו): והה"י נחלקת
לכמה חלקים אחד של קריאה כגון הקורא ליחיד ולרבים שנא'
הדור אתם ראו דבר יי' (ירמיה ב) האשה המנאפת (יחזקאל
יו) הקהל חוקה אחת לכם (במדבר טו) ואילו אמר להם [ר"ל
תחת כינוי לכם, להם לא הי' הקריאה לנוכחים]: לא היתה קריאה,
וכן הקטנים עם הגדולים (תהלים קט"ו) וכן יגער יי' בך [עי'
לקמן סרס גער ות"ל הה"י סל הסטן סל הקריאה כהי' הקהל חתת כלומר
הנגיח קרא לסטן וחל הקב"ה יגער בך] השטן (זכריה ג), עלו
הסוסים (ירמי' מו) בואי הרוח (יחזקאל לז) וכן האזינו השמים
(דברים לב). ויש ה"י במקום הנה שנאמר האם אין עזרתי
(איוב ו) העוד זרע במגורה (חגי ב) כי לא יתכן שיהו של
שאילה ושל תימה ולא של תוכחת וגערה, כי לשון תוכחה
הליי' תגמלו זאת (דברים לב), ושל גערה, הבא נבא אני
ואמך (ראשית לז) שנאמר ויגער בו אביו (שם שם) וכן האל
יעות משפט (איוב ח). וה"י של שאילה היש בלשוני עולה
(שם ו) הרוב רוב עם ישראל (שופטים יא) וכן המן העץ אשר
ציויתיך (ראשית ג) ואחרים אמרו חס ושלום שישאל תבורא
כי הוא יודע ועד ולא אמרו כך אי הבל אחיך (שם ד) ויאמר
לו איכה (שם ג) [לדעתי חסר פה „חלה דברה תורה כלשון בני אדם"
כדרכו לנחר גסמיות כחלה בכל החבור]. וה"י של ידיעה, ויאמר
אליו העבד (שם כד) וכדומה, והיא קמוצה כמו העבד ישראל
(ירמיה ב) [תן כמו העבד עד פתוחה חין לו סייכות הנה כי היא
ה"ח פתחה והיא נחמת כססמוכה לחות גרונית בפתח לבד חבל ה"ח
ידועה כשתבאה על אות גרון בקמץ, אי אולי חסרים איזה דברים]. וכל
ה"י הדבוקה לאות אהה"ע פתוחה. והוסיפו ה"י בלא צורך
שנא' ויחלטו המזמנו (מ"א כ) ותשמש הה"י במקום בי"ת שנ'
ושפכת היבשה (שמו' ד) פ' ביבשה:

כף משמשת להמשיל זה לזה שנאמר והי' כעם ככהן וגומר
(ישעיה יד) י"ד כפי"ן בזה הפסוק. מ"א כמשלש חדשים
(ראשית לח) פ' בקירוב, כשלשת אלפי איש (שמות לב) ויהי
כמשיב ידו (ראשית לח), ויש כ"ף של דקדוק שנאמר כחצות
הלילה (שמות יא) כאלפים אמה במדה (יהושע ג) כי הוא
כאיש אמת (נחמיה ז) ופעמים יוסיפוה בלי צורך שנא' כמעט
וגרים בה (תהלים קה) כלעמת שבא (קהלת ה) [לפי הספרים
חסר לפנינו כל עומת מלה זעירה מחוברת בתקיף, ולפי' דבריו היא מלה
אחת והכף נוספת, עי' לקמן ס' עמת סס' סהכ"ף והלת"ד יתרים], ותשמש
בסוף המלות כגון רעך, אביך, וגם בלשון רבים אביכם אחיכם,
ולשון נקבות ואביכן התל בי (ראשית לא) אבל הכף הערכך
(ויקרא כז) היא נוספת [וחינו לכינוי וז"ל הפסוק כערכך הכהן ועי'
לקמן בסרכן]. כלומר כסף הערך. וכן באך אשורה (ראשי' כה)
וכן לבא חמת (במדבר לד) ומוסיפין אותה בסוף מלת אני יי',
אנכי:

וי"ו משמשת בראשי התיבות השמות שנאמר שמעון ולוי
ויהודה ויששכר, וכן בראשי הפעלים שנאמר ויאכל וישת
ויקם וילך ויבז עשו (ראשית כה) ומכניסין אותה בתוך השם
למשך בו מעט כגון גבור, שופר, יוצר גובי (עמוס ז) ופועלים
כגון שומר, דובר, עושה, אינמי ישמור, ואת הנערים יודעתי
(ש"א כא) והוסיפוה בראשי המלות בלי צורך כגון עבד אביך
ואני מאז ועתה ואני עבדך (ש"ב טו) ואיה וענה (ראשית לו)
הן עד ירח ולא יאהיל (איוב כה) וחמש עשרה אמה קלעים
לכתף (שמות כז) ויאמר אל בנותיו ואיו (שם ב) ותשמש
במקום עם כגון לא אוכל און ועצרה (ישעיה א) פ' עם עצרה
כמו שונא גזל בעולה (שם סא) וכן ויהי כל נפש יוצאי ירך
יעקב שבעים ויוסף (שמות א) פ' עם יוסף, ומשמש במקום
ואם שנאמר ותמאן לשלחו (שם ד) ועדיין לא מיאן אלא כלו'
אם תמאן, וכן ודפקום יום אחד (בראשית לג) אם דפקום,
ואמרתם במה אהבתנו (מלאכי א) פ' אם אמרתם, ותשמש
במקום א ח ר י, שנאמר וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם
וירד מעשות החטאת (ויקרא ט) כלומר אחרי רדתו מעשות
החטאת כי ברכת כהנים אחר עבודה והודאה. וגם תשמש
במקום או שנאמר ומכה אביו ואמו (שמות כא) או אמו, תנור
וכרים יותץ (ויקרא יא) או כרים, בלולה בשמן וחרבה (שם
ז) או חרבה, ותשמש במקום כ"ף שנאמר הדלת תסוב על
צירה ועצל על מטתו (משלי כו) פ' כעצל, מים קרים על נפש
עיפה ושמועה טובה (שם כה) כשמועה, וכן יביאו לבוש מלכות
אשר לבש בו המלך וסוס אשר רכב עליו המלך ואשר נתן כתר
מלכות בראשו (אסת' ו) כלומר כאשר נתן כתר מלכות בראשו
(אסתר ו) כלומר כאשר נתן כתר מלכות בראשו, כלומ' ביום
שנתמנה, ואל יעלה על דעתך שעשו כתר מלכות על ראש
מרדכי כי למטה אמר ונתון הלבוש והסוס ולא אמר והכתר,
ולא יתכן שיעלה כתר מלכות אלא על ראש המלך בלבד. ויש
אומרים כי סוס אחד יהיה לפני המלך וכתר מלכות בראשו
וכן נעשה לפני המלך ואינו כן. ותשמש וי"ו לרבים כגון אמרו,
שמרו. ובלשון יחיד כגון חושך שבטו שונא בנו (משלי יג) וגם
יש לה חק גדולה אם תשים אותה בראש פועל עבר יהיה
עתיד כגון עשה, עשו, עשית, כגון זה לשון עבר, אם תשים
וי"ו בראשיהם יהיו עתידים כגון ועשה בצלאל ואליהב (שמות
לו) ועשו לי מקדש (שם כה) ועשית מנורת (שם לא) וכן כל
פועל עתיד כגון יעש יי' (ש"ב ב) יתן, ישם, אם תשים בראשיה'
וי"ו פתוחה יהיו לשון עבר כגון ויעש גם הוא מטעמים (ראשי'
כז) ויתן לבן ללאה בתו (שם כט) וישם את הים לחרבה (שמו'
יד) ויש בתורה ועשה לשון עבר שנאמר וישראל אהב את יוסף
מכל בניו ועשה לו כתנת פסים (ראשית לז) כלומר ויעש אבל
כשהקדמה מלת עבר שהיא אהב את יוסף מכל בניו לזה ועשה
לו היתה גם היא לשון עבר. חזר לומר והיה האיש ההוא וכו'
והלכו בניו ועשו משתה וכו' ושלחו וקראו לשלשת אחיותיהם
וכו' והשכים בבקר והעלה עולות (איוב א) אילו כולן לשון
עתיד כמו והיה ביום הששי והכינו (שמות יו) וקראו לו זקני
עירו (דברים כה) וכדומה לחן שהן עתידין אבל כשקדם ואמר
הי' בארץ עוץ (איוב א) שהן עבר נעשו הוו"ין של סוף כמו
וו"ין של שמות שנא' שמעון ולוי ויהודה וישכר ויוסף ובנימין
(שמות א) לא כמו וי"ו של ועשה בצלאל ואהליאב (שם לו)
שלא קדמה לו מלת עבר כלל. ויש מי שאמר כל ועשה ועשו
שיהא הטעם שלו בסוף המלה הוא פועל עתיד, אמרתי לו
הנה ועשו לי מקדש (שם כה) יוכיח שטעמו בראשו והוא
עתיד, ובודאי יש פעלים אחרים שהן תלוין בטעם ואני אבאר
אותם למטה במקום הראוי להן. ויש בתורה והיה במקום
ויהי, אבל אני אבאר למה כת' והיה כצאת משה אל האהל
(שמות לג) וכן והיה כבא משה האהלה (שם שם) והיה
העטופים ללבן (ראשי' ל) כולן לשון עתיד כמו והיה ביום ההוא
יתקע בשופר גדול (ישעיה כז) וכיוצא בו, אבל אילו לפי שהיה
משה יוצא ובא בכל יום ובכל שנה, וללבן היו עטופים בכל
שנה

שנה, נמצא שהן עתיד ועבד יחדו כלומר כך עשה וכך הוא עתיד לעשות, וכן וקם כל העם ונצבו והביטו והשתחוו (שמות לג) וכל אותו הענין שכל מלין לשון עבר והן בודאי סיפור דברים שעברו משום זה הטעם הוא שהיה מתחדש בכל יום ויש בו מעשה תמול ומעשה מחר ומעשה שנה העתידה ושעברה, תדע שכך הוא הנה אמר תחלה ומשה יקח את האהל ונטה לו (שם שם) כלומר לקח את האהל והטה לו, כיוצא בו ויאמר יי׳ אל השטן מאין תבא (איוב א) משפטו מאין באת אלא להודיעך כי כן השטן לעולם את הצדיקים שעברו ושעתידין לבא, אבל והיה בכזיב בלדתה אותו (ראשית לח) כמו אהב את יוסף ועשה לו (שם לז) שנאמר ותקרא שמו שלה (שם שם) זה לשון עבר, הדביק לו והיה בכזיב כלומר ויהי בכזיב. הואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא, מה צורך לנו להגיד שאותו זמן היה יהודה בכזיב או בביתו אלא כשילדה תחילה הבכור קראו אביו ער שנאמר ויקרא את שמו ער (שם לח) עוד כשילדה אונן היא קראה לו אונן שנאמר ותקרא את שמו אונן (שם שם) עוד כשילדה את השלישי מן הדין שיקרא לו אביו שם והיא קראה לו שנאמר ותקרא את שמו שלה (שם שם) כי אם תאמר למה קרא האב שם לאחד ואשתו קראה שם לשנים הגיד לך הכתוב שהיה האב בכזיב בלדתה אותו שאילו היה שם הוא היה קורא לו שם, הא למדת שכל מקום שיאמר לשון עבר תחילה אע״פ שיאמר אחריו לשון עתיד אינו עתיד, וכל דברי רבותינו בעלי משנה זו הדרך תפסו דתנן (ברכות) היתה אשתו מעוברת זה לשון עבר ואמר יהי רצון שתלד אשתי זכר ואמר זה לשון עתיד הוא, וכן היה בא בדרך זה לשון עבר ושמע קול צוחה בעיר (שם) ושמע זה לשון עתיד, אלא בלשון עבר היה גם זה לשון עבר, וכן כל דברי רבותינו ז״ל. ומזה נהגו גם לכתוב שטרותיהן כך, כי אומרים בתחלה, איך בא לפנינו פלוני ופלוני זה לשון עבר, אע״פ שיאמרו אחר כך ואמר לנו ונתן לנו משכון וקנו ממנו וכתבנו והתמנו ונתננו לפלוני, שכל זה לשון עתיד, מפני מלה ראשונית שהיתה לשון עבר נעשה הכל לשון עבר ואילולי זה הטעם, היה בעל חוב יכול לומר לא היה מכל זה כלום וכופר ומכחיש את העדים מכח דבריהם הכתובים בשטר והדין עמו:

נחזור לדברינו ויש פעלים שתהלתן אל״ף של מדבר [אנ״ף איתן] אם תשים עוד עליהם וי״ו בראשיהן לא תוכל להבין איזו מהן עבר ואיזו מהן עתיד וָאברך את יי׳ (בראשית כד) וָאומר (שמות לב) וָאברכהו גם ברוך יהיה (בראשית כז) וָאעש ארון (דברי׳ י) וָאשים את הלוחות (שם שם) אילו לשון עבר, וזה הפרש שביניהם שעתיד בפתח ושעבר בקמץ [ר״ל כשתבא על האל״ף והוא כשהאל״ף בשוא ופתח הוא בפתח לעתיד כמו וַאֲחַלֵּל שרי קדש (ישעיה מג) וַאֲהַלֵּם נחומים (שם נז) ומצאתנו שניהם הוי״ו פתוחה והענין לעבר ועי׳ רד״ק דף נח דפוס פירטה] כך הוא כל המקרא חוץ משנים ואעמוד עליו וַאֲמותתהו (ש״ב א) ולפי ולפי שהיה הדבר שקר ולא המיתו מעולם נעשית המילה בעתיד [וכ״כ ר״א בחור בנימוקיו לרד״ק (שם עב) וי״א לפי שהי׳ מכחש ואמר שקר והי׳ מבוהל לפיכך אמר עבר במקום עתיד (נ״ל עתיד במקום עבר)]. והשניה וַאֲקוה שנאמר בס׳ תהלים (נב), ויש מילות כגון אילו שראוי להיות הוי״ו קמ״ץ אבל הוא עשוי בשבא שנא׳ וְאעידה לי עדים נאמנים (ישעיה ח) וְאבוס עמים באפי (שמ׳ סג)

וָאוריד לארץ נצחם (שם שם) ומפני הטורח שיש להם כשמדברין בקמ״ץ קודם האל״ף הפילו הקמ״ץ ועשו במקומו שב״א, ופעמים אומרים כהוגן ואינן חוששין לטורח, ומוסיפין וי״ו בסוף המילות בלי צורך שנאמר וחיתו ארץ (ראשית א) ואם יתקפו האחד (קהלת ד) ותראהו את הילד (שמו׳ ב) בבאו האיש (יחזקאל י) חבלתו חוב ישיב (שם יח) חדש בחדשו (במדב׳ כח) שבת בשבתו (ישעי׳ סו). מ״א תביאמו ותטעמו (שמות טו) תבלעמו ארץ (שם שם) כולם בחולם חוץ מאחר שורק תהומות יכסיֻמו (שם שם) ולמה מפני איבה שהי׳ בלב ישראל מן המצריים שעשו להן צער גדול שנאמר וימררו את חייהם וגו׳ לפיכך כשראו אותם טבועים בלועים חרקו ושרקו [ולפיכך נקודתו בשורק והוא דרך דרש והטעם הנכון לרוב הנקודות כידוע, והמחבר דידן הולך למאוד עוד בדרך דרש כי לשיטתו רוב המלות הוא ההגנות הדבור כמ״ש לקמן בשינוי זבולוני תחת זבוּלוני] עליהן שן כלומר מי יתן מבשרם לא נשבע. מ״א בנו בעור (במדבר כד) בנו צפור (שם כג) פי׳ אילו שניהם בלק ובלעם היו גדולים מאבותיהם לפיכך היו אבותיהם טפלים להם, ותשמש הוי״ין במקצת מלות קודם הנו״ן שנאמר לצון חמדו להם (משלי א) בעת רצון (ישעיה מט) ששון ושמחה (שם כב) כפה ואגמון (שם ט) ורודף שלמונים (שם א). מ״א הקימותי, השיבותי, השיבונו אליך (ראשית מד) והקמונו עליו (מיכה ה) אשר אם הביאונים (במדבר לב) הביאותיו אליך (ראשית מג) כולן למשך מעט [ר״ל שאינו לצורך שורש אלא שימוש רק נמשכת נכח ת״ב והיא הנקראת יתיר] את המלה:

תי״ו משמשת בראשי השמות, תקומה, תרומ׳, תאנה, תלמיד, תכריך, תמותה, תאניה, ופעמים בראש ובסוף, תפאר׳, תלבושת, ובדברי רבותינו תרעומת, ופעמים בסוף ולא בראש, משכורת שנאמר ותהי משכורתך שלמה (רות ב) מכמורת, לֶכֶת, רֶדֶת, שֶׁבֶת, הולדת את פרעה (ראשית מ) בצדקתך אחיותך (יחזקאל יו) ולקחת גם את דודאי בני (שם ל) מצדר שנאמר.... [חסר הפסוק והסברא נותנת שצ״ל המעט קחתך את אישי ריחת דקרת]. מ״א ללשון נקבה ורחצת וסכת ושמת שמלותיך (רות ג) ותשמש בתוך המלות להתפעל והתגדלתי והתקדשתי (יחזקא׳ לח) ומזה הפסוק נתפלל יתגדל ויתקדש [תפילת קדיש הידועה וכן הוא דעת חז״ל]. ותשמש במקום ה״י שנאמר חכמת ודעת (ישעיה לג) אם אתן שנת לעיני (תלי׳ קל״ב) אף נהלת שפרה עלי (שם יו) מכת בלתי סרה (ישעי׳ יד) ושבת לנשיא (יחזקאל מו) כלומר ושבה לנשיא ולפיכך כולן קמוצין, ואילו הן מחוברין כגון מתוקה שנת העובד (קהלת ה) חכמת חכמיו (ישעיה כט) הכמכת מכהו (שם כז) היו בפתח [לכן הן סמיכין והוא ראיה כי המלות בסמוך למעלה המניקדים בקמ״ץ התי״ו תחת ה״א מוכרחים הנה]. כיוצא בו ואת המשכָן תעשה (שמות כו) קמוץ, לפני משכַן יי׳ (ויקרא יז) פתח, וכל דם קמיץ, דם השלמים (ויקרא ז) פתח, כיוצא בו לענין סגול וצרי ועל דמות הכסֶא (יחזקאל א) סגול שהוא קמיץ קטן [פתח קטן] [נתהפך להמעתיק שם בשם והנכון כאשר העמדתי בין שני חצי מרובעים]. כסֵא ישראל (מ״א ב) [חילוק זה לא נמצא בכל ספרי תנ״ך במלת כסא כי כולם בין דבק בין מוכרת בציירי ולקמן (בשער הסמוך) כתב עוד הפעם החילוק המזורחיי לסוס לב עליו] שהוא פתח קטן [קמץ קטן], ויטש על המחנ׳ (במדבר יא) בסגול, מחנה ראובן (שם ב) וחביריו צרי, וכן מטה, מעשה, משנה, משקה, מש־ה, רועה,

שֶׂה תמים (שמות יב) שֵׂה כבשים ושֵׂה עזים (דברים יד) [וכן נסתנה זה בדין מקיף]. ומשה היה רועֶה (שמות ג) רועֵה צאן עבדיך (בראשית מז) ותשמש התי"ו במקום ה"י כגון ואנכי תרגלתי לאפרים (הושע יא) פ' הרגלתי, ותפוצותיכם (ירמיה כה) פ' והפיצותיכם, וכל מקנך תזכר (שמות ל"ד) פ' הזכר:

בי"ת משמשת כמו כלי, וכמו מקום, בבגד צמר וגומר (ויקר' יג) וכסהו בעפר (שם יז) זה כלי, בבית ובשדה (ראשית לט) זה מקום, ותשמש כמו בעת, שנא' באכלכם מלחם הארץ (במדבר טו) בהתודע יוסף (בראשית מה) תזכה בשפטך (תלים נא) ותשמש במקום מן שנא' והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח) פ' מן הבשר ומן הלחם, ואם מעט נשאר בשנים (ויקרא כה) בקדשים לא יאכל (שם כב) בגר ובאזרח הארץ (שמות יב) באשרי כי אשרוני בנות (ראשית ל) פ' מן אשרי עד שאשרוני בנות, ותשמש במקום ה"י שנא' שמחו לפניך כשמחת בקציר (ישעיה ט) פ' הקציר, ואף כי היום יקדש בכלי (ש"א כא) פי' הכלי, לראותכם בדרך (דברים א) פ' הדרך, ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם (מ"א יג) ותשמש במקום על שנאמר כי אם בבהמה אשר אני רוכב בה (נחמיה ב) כלומר עליה, בנפש יכפר (ויקרא ד) פ' אשר חטא עליה, ותשמש הבי"ת לדבר זה לזה שנא' ותדבק נפשו בדינה (בראשית לד) ולדבקה בו (דברים יא) ואתם הדבקים ביי' (שם ד). ויש בי"ת כמו עם, על הספר בדיו (ירמיה לד) ופעל בפחם (ישעי' מד) ולפי נהג בחכמה (קהלת ב) ואם באיבה (במדבר לה) בנפשינו נביא לחמנו (איכ' ה) ומוסיפין אותו בלי צורך כמו בראשית ברא (ראשי' א) כלומר תחלה ברא אלהים, אע"פ שראשית מחובר הוא לעולם שנא' ראשית דגנך (דברי' יח) ראשית בכורי אדמתך (שמו' כג) ראשית אונו (דברי' כא) חוץ מאחד קרבן ראשית (ויקרא ב) ולא תמצא לעולם במקרא חבור דבק לפועל, ואל יקשה לך תחלת דבר יי' בהושע (הושע א) כי זה דבר אינו כמו דבר האיש ארוני הארץ (ראשית מב) שהוא פועל אלא שם הוא כמו והדבר אין בהם (ירמיה ה) כלומר והדבור אין בהם אבל הוא במשקל הלא את הקִטֵּר (ירמיה מד) הא למדת כי לא ידביקו מלת חיבור לפיעל לעולם חוץ מזה של בראשית ברא אלהים ואני אבאר אותו, דע לך! כי ישראל נהגו לתחלת בריאת העולם בראשית אפילו קודם שנתנה התורה ועד עכשיו יאמרו ששת ימי בראשית, ברוך עושה בראשית. מעשה בראשית. ולפי שנהגו בכך נעשית זו המלה להם שם זמן והבי"ת שלה כמותה כמו כינוי הוא ליסוד העולם לא לשום חבור ולא לשום תשמיש אלא שם, ונודע כי כשכתבו חכמי ישראל את התורה לתלמי המלך (מגילה דף ט) כתבו לו אלהים בראשית ברא [אלהים כרא בראשית] כלומר אלהים ברא עולם שהוא שמים וארץ, ואלולי זה היה משפטו בראשית ברא אלהים ולא יהי' חבור אלא כמו קרבן ראשית או הי' בראשית ברא אלהים כמו עשות יי' אלהים ארץ ושמים (ראשית ב) ששניהם מצדר ומשקל ברא כמו קרא מקרא (ישעיה א) מחטא בלשוני (תלי' לט), ורבותינו אמרו זה בראשית ברא אלהים כך הוא בשביל ישראל ברא אלהים שמים וארץ שאין ראשית אלא ישראל שנאמר קדש ישראל ליי' ראשית תבואתו (ירמיה ב) ודומה לו והלוים במְלֶאכֶת (רה"ב י"ג). וא"ת למה יתתן [ישתיתו] ישראל את המלות ומדברין בהן שלא כהלכתן? הוי יודע כי כל מלה שמשתמשין בה הרבה אין חוששין לה כמו שאמרו חמשה לא יתרומו ואם תרמו (מס' תרומות פ"א מ"א) אינמי אין התורם תורם, אינמי אין תורמין מן הרע על היפה, שמשפטן חמשה לא ירימו ואם הרימו, אין המרים מרים כמו שנאמר כל מרים תרומת כסף ונחשת (שמות לה) וכן אין מרימין מן הרע על היפה, אבל לפי שמשתמשין במלת תרומה כל היום ודשין בה הרבה אנשים ונשים עבדים ושפחות נעשת תי"ו של תרומה כאילו היא מעקר המלה וכאילו היא פ"א של פועל לפיכך אמרו יתרום כמו יפעול תורמין פעלים תרם פעל התרים הפעיל ואמרו מתריעין מן תרועה [עי' לקמן חלק השרשים שרש חלל] וכן עשו מן הבי"ת של בראשית כאילו מעיקר המלה היא ואינה משמשת כלל משום שדשין בה הרבה לא דקדק לומר להן מהן ברא בראשית לפי שהי' כינוי ידוע לכל העולם עם הבי"ת שלו במלה אחת, וגם מצינו בזו הבי"ת פעמים ידברו בה ופעמים יניחוה שנאמר את אשר לחטאת ראשונה (ויקרא ה) וכ' ויסע דגל מחנה יהודה בראשונה (במדבר י) וכ' אני טרם אכלה וכו' (ראשית כד) בטרם אצרך בבטן (ירמיה א) וכ' עודנו מדבר עמם (ראשי' כט) בעודני חי עמכם (דברים לא) ומוסיפין אותה בלי צורך שנאמר והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג) וצמחו בבן חציר (ישעיה מד) אראנו בישע אלהים (תהלים נ) ובכל אשר תרמש האדמה (ויקר' כ) ובכל דגי הים בידכם נתנו (ראשי' ט). ותשמש הבי"ת במקום למען כגון התשחית בחמשה (שם יח) באדם דמו יִשָּׁפֵךְ (שם ט) ונמכר בגנבתו (שמות כב) בא בשכרו (שם שם) כלומר מת בשביל השכר שלו, אשר עשה יי' בבעל פעור (דברי' ד). ותשמש במקום וי"ו במחוקק במשענותם (במדבר כא) כלומר ומחוקק, ופקדתי על כל מול בערלה (ירמיה ט) כלומר בעירלה מהול, ולשון רבים כי מולים היו (יהושע ה) וכן בלא יוכלו יגעו בלבושיהם (איכה ד) ולא יכלו הגוים ליגע בלבושיהן מרוב הלכלוך והטינוף ומכריזין עליהן בשוק שנא סורו טמא קראו למו (שם שם), וממשמשת במקום טרם שנאמר ויכל אלהים ביום השביעי (ראשית ב) טרם יום השביעי, וכן אך ביום הראשון תשביתו שאר (שמו' יב) כלומר טרם ערבה, ותשמש במקום אחרי כגון בשבועותיכ' מקרא קדש יהיה לכם (במדבר כח) פ' אחרי שבועותיכם עשו מקרא קדש, וכן דבר שנה בשנה (מ"א ה) וכן כי לעת יום ביום יבואו על דוד לעזרו (דה"י א' י"ב) פ' יום אחרי יום, ורבותינו דרשו [ר"ל בדרשותיהם] הוסיפו שי"ן בראשי מקצת מילות כגון שחמתית ונמצאת לבנה (ב"ב דף פ"ג) פי' אדמדמת מלשון חמה כי השמש אדומה, וכן עבד משוחרר, שהרר עבדך מן בני חורין, ואמר רבנו האיי ז"ל כי משומד עקרו משועמד אבל הפילו העין מפני הטורח כי שם מים המקודשים להם [כי הטבילה במים], בלשון (אדום) [ארם] העמדה [שרש ܥܡܕ (עמד) בלשון סורי יורה על הטבילה והעמידה במים, ועי' לקמן שרש שבע כי שם הלשון יותר מדוקדק והערותי שם עם הערות מס' הגליון, והחכם הגדול ידידי הנכבד הר"ר צונץ כתב לי בנידון זה כדברים האלה „על דברי הפרחון סוף שער האותיות השמשין וערך שבע בעניני הוראת משומד, יש לי להוסיף כי ביוחסין דפוס ראשון בערך יהושע בן פרחיה נמצאו הדברים האלה: וקבלתם אמת שהנוצרי הי' תלמידו וזאת היא הכת הנ' המפורסמת האומרת תלמידי ישוע הנוצרי המשועמדים הנכנסים בתורת המעמודיא ופירוש משומדים משועמדים, ומעמודיא הם כת הנוצרים הטובלים במים זה פירוש רבינו האיי גאון עכ"ל, ועוד מצאתי בס' המלמד כ"י פרשת לך לך: כשהן מטבילין וכשמעמדין מכניסין המשועמדים בברית אמונתם ע"כ, ומה שכתוב בס' הפרחון „בלשון אדום העמדה" נראה לי חסר המחבר כתב בלשון רומי והוא לשון סוריא וכן יותר

בעל אגרת בעלי חיים (שער ב פרק ה) הסורייני הוא הרומי; ונלשון היוא עתה ומעתודיתא הם מים הטובלים והטבילה עלמה אך סיפר אחד נחשבו כי רומי הוא רומא החליף רומי באדום, ואת אלופי החכם כוכב טוב קחה את אשר הכינותי לך בלב טוב ונלא במעסיך לברכה ולמזל טוב כחשקת מכבדך ודורש בשלומך.
יום טוב צונץ, פה ברלין כ"ב טבת ה' תר"ג ליצירה]:"

נשלמו אותיות המשמשין

שער הפעלים

הוי יודע כי לשון הקדש עומד על שלשה אופנים שמות, הפעלים, ודיבוקין [כן הי' דרך הראשונים לחלק חלקי הדבור רק תחת ג' סוגים עליונים, שם, פעל, מלה, ותחת מלה בחר זה המחבר לכתוב דבוקין והיא מלילה נכונה לפי שמדבקין שמות לפועלים לכוונה והדיבוקאות שהביא לדבוקין כוללים גם היחוסים ואותה גם המה מדבקין]. השמות, כגון אדם, בגד, שור, סוס, כל זכר בכהנים (ויקרא ו) את הגמל (שם יא) ענן יומם, עשן, ויך הברד, צדיק וישר, תן לחכם, נאקות חלל. לשלל שלל, בעל חנן וכולן קמוצין. והפועלים, ולא זכר שר המשקים, אשירה ליי' כי גמל עלי, והר סיני עשן כלו, וברד ברדת היער (ישעיה לב) כאשר ישר בעיני היוצר (ירמיה יח) בני אם חכם לבך, ולבי חלל בקרבי, ושלל שללה, אשר חנן אלהים, וכולן בפתח. ודיבוקין, כגון את, גם, רק, אך, אשר, יען, בעבור, למען, על, אל, פן, לא, הן מרבקין שמות לפעלים ופעלים לשמות:

והפעלים מתחלקין לשנים חלקים, האחד שלישי, והשני רבעיי. השלשי, יש בו חלק שאותיותיו משונות כגון אמר, שמר, בחר, זכר, ודומה לו כשמות אדם, עפר, דבר, ויש בו חלק ששני אותיות האחרונים שוין, כגון בלל, סבב, זמם, גרר, ודומה לו בשמות, חלל, שלל, צחיח סלע (יחזקאל כד), ויש בו אחד עוד ששני אותיותיו הראשונים שוין אדרם עד בית אלהים (תהלים מב) וששיתם האיפה (יחזקאל מה) ודומה לו בשמות כוכב אלהיכם (עמוס ה) והיו לטוטפות (דברים ו) חקוקים בששר (יחזקאל כג) ככר זהב טהור (שמות כה), ויש בו חלק אחד כי אות ראשון דומה לשלישי כגון ושלשת תרד מאד (ש"א כ) ותשרש שרשיה (תהלים פ) ודומה לו בשמות שמש וירח, ותכריך בוץ, אשר בו כיום. וצריך אתה לשקל כל פעל על משקל פעל כלומר שמר השי"ן שלו כנגד פ"י, והמ"ם כנגד עי"ן, והרי"ש כנגד למ"ד, והוא פעל, ויש הנה פעמים במשקל פעל שנאמר והוא ידע ואשם (ויקרא ה) כי זקן יצחק (ראשי' כו) אם חפץ בנו יי' (במדבר יד) כאשר אהב אביו (ראשית כז) גבהות אדם שפל (ישעיה ב) לחם שערים (שופטי' ה) יבש חציר (ישעיה מ), ופעמים במשקל פעול שנאמר ולא יכול יוסף (ראשית מה) קטנתי מכל החסדים (שם לב) כי יגרתי (דברים ט) כאשר שכלתי (בראשית מג) יקשתי לך (ירמיה ג) וזה סימן שכולם קלים שהרי נאמר מהם שני מינין שנאמר ואם לא יחפץ האיש (דברים כה) ודרכו יחפץ (תלי' לז) כי זקן יצחק, הנה נא זקנתי (בראשית כז) קטונתי, ותקטן עוד זאת (ש"ב ז) שכנתי עם אהלי קדר (תלים קכ) בין כתפיו שכן (דברים לג). ונחלקים עוד לשנים חלקים, אחד פועל בעצמו [פועל עומד]. כגון גדל, צחק, זקן יצחק, קטונתי ובין כתפיו שכן, והשני פועל באחר [פועל יוצא ופועל באחר היא מלילה נכונה]. כגון שמר, בחר, כלומר שמר כך וכך, וכל הפעלים זולת אילו כולן כבדים וכל אחד מהם שמו שלישי מוסיף [בנין הפעיל נקרא בנין הכבד הנוסף בעבור שתי אותיות הנוספות על אותיות השרש]. כמו השליך הגדיל מן הפועל החיים [שלמים ר"ל שלמים וחיים (Vollständige)] אבל מן הפועל שקלה [הנחים וחסרים. הפ"י שלו הודע הוביש ומן הפועל שלקח העי"ן שלו הקים השיב ומשפטן הקיים השייב, ופעמים תהיה בצר"י כגון והפר ברית ונמלט (יחזקאל יז) הקיה רעתה (ירמיה ו) הנצו הדמונים (שיר ז) הרעו במלחמה (ש"א יז), ופעמים מתחלפין הצר"י בפתח נא' יאהבני אישי (ראשי' כט) הבדל יבדילני יי' (ישעיה נו) וישראל לא יכירנו (ישעיה מג) והצר לך (דברים כח) את בריתו הפר (ראשית יז) הרע לעם הזה (שמות ה) הסתה אותו (מ"א כא) הכנו והקדשנו (דה"י ב כט) גם השלישי המוסיף לשני חלקים אחד פועל באחד כגון הפעיל כי לא המטיר (ראשית ב) והגביר ברית (דניאל ט) הפליא עצה הגדיל תושיה (ישעיה כח), והשני הפועל בעצמו כגון ופרעה הקריב (שמות יד) מרעידים על הדבר (עזרא י) עמדתי מרעיד (דניאל י) החפיר לבנון (ישעי' לג) צרות לבבי הרחיבו (תהלים כה) אם יזקין בארץ שרשו (איוב יד) וישמינו (נחמיה ט) כי יעשיר איש (תלים מט) הלבינו שריגה (יואל א), ויש עוד פועל שלשי מוסיף אחר במשקל פועל כגון ואת הנערים יודעתי (ש"א כא) מלשני בסתר רעהו (תהלים קא) משפטו מלושני הפילו הוי"ו ועשו קמ"ץ במקומה וימת וימות, ויכול אדם לומר ממנו, לשון, לשונתי, כמו יודעתי, וכן למשופטי אתחנן (איוב ט) שופט, שופטתי, וכן זורמו מים עבות (תהלים עז) הוא פועל עבר כמו אשר עולל לי (איכה א) ועל זה תהיקש תוכל לומר לשון יחיד של וימררוהו ורבו (ראשית מט) רבב מלשון עבר וכן מן יסובבוה סובב והפועל הפועל כעצמו מזה ההיקש בושס בשוסכם על דל (עמוס ה) כמו ועתה שחקו עלי (איוב ל) אע"פ ששוחק על אחר אינו משחיק על אחר, וגם פעל ופעל ופעל הן פועל של שלשי מוסיף הפועל באחר כגון ומה דבר יי' (ירמיה כג) מי בקש זאת (ישעיה א) וכבס בגדיו (ויקרא יג) ומלט היא את העיר (קהלת ט) ושבר את המצבות (מ"ב יח) למד דעת את העם (קהלת יב) ברך את אברהם בכל (ראשית כד) ושרת את אחיו (במדבר ח) איוב חרף יי' (תהלים עד) [סרי"ס בתלת נקד, סרתי, חרף וסלי"כי לתס"ו]. אילו הי' בר דיגוש נרגשו, והפועל בעצמו כגון פתח הסמדר (שיר ז) ופתחו שעריך תמיד (ישעיה ס) לא פתחה אזנך (שם מח) ושערך צמח (יחזקאל יו) ורותה ארצם מדם (ישעיה לד) כי רותה בשמים חרבי (ישעיה לד):

ואם תאמר למה נקרין פעלים אילו כבדים, הוי יודע! כי השליך יש בו אותיות ומוסיפין וגם פועל יודעתי הנה

הוי"ו

הוי"ו יוכיח וגם פֵּעֵל מה דבר יי' (ירמיה כג) יש בו תוספות, וכן פֵּעֵל כאילו הוא פַּאעֵיל [הוא דבר אחר לא שמענו, כי נקרא כבד בעבור הדגוש בהכפלות אות] וכן פֵּעֵל כגון אבד ושבר (איכה ב) ופעל הנצו הרמונים (שיר ז) כמו הֵיניצו. ועוד נחלק הפועל הקל שאינו מוסיף לשני חלקים שלם ושאינו שלם כלומר לקוי, השלם הוא פועל שאין בו אותיות מאותיות אהו"י [חסר "ושאינו שלם"] והם ד' חלקים: הראשון, כגון אמר, אבד, ישב, ירד, שלקה הראשון שלהן [נפ"א ונחפ"י אחר איתן]. והשני, כגון יצא, ויעה, ואפה, שלקה ראשון וסופן [מורכבים מנפ"י ופ"א ומנל"א ול"ה]. והשלישי, עשה, בנה שלקה סופו בלבד וכן קרא, ומצא וחטא [גל"ה]. והרביעי כגון קם, שב, שם, שלקה אמצעו [נע"ו]. ופעמים יוסיפו בפועל השלישי [ר"ל על פעל השלם אותיות לעשות ממנו פעל מרובע דהיינו הרס מד' אותיות] תוספת לדמותו לפועל רביעיי כגון ברוחו שמים שפרה (איוב כו) וכגון כרסם, חספס. כלכל את המלך (ש"ב יט) וכן מתחרה (ירמיה כב) במשקלו מכרסם מן יכרסמנה (תהלים פ) מכרבל מן מכורבל במעיל בוץ (דהי"א טו) והוסיפו על מלת שחה ואמרו השתחוה לדמותו להתמהמה [ר"ל לעשות אותה מלה רביעית ע"ה התמהמה והגעה ה"א בה"א ה ח ה הקשה לנטה חלפו ה"א בוי"ו ועי' לקמן ס' שחה]. חשתי ולא התמהמהתי (תהלים קי"ט), והוסיפו על מלת מה אמולה לבתך (יחזקאל טז) ואמרו ואומלל כל יושב בה (הושע ד) לדמותו לרטפש בשרו (איוב לג) [ע"ה רטפש כי נאמרו הוא מרובע מאותיות שונות ואומלל הוא מכפלי הלמ"ד]. והתוספת של פועל לקוי נחלק לשני חלקים אחד כפלו הלמ"ד שלו כגון כונן למשפט כסאו (תהלים ט) בוססו מקדשך (ישעיה סג) כי בשש משה (שמות לב) חוללה ידו (איוב כו) הוי"ו שלהן היא העי"ן של פועל כלומר פעלל לדמותו לכרסם [ר"ל לדמיון מרובע ולא לאמרו כי אמרו מרובע הוא]. כלכל את המלך, והשני כפלו את הלמ"ד ואת הפ"י אבל הפילו העי"ן שנא' מטלטלך מטלטלת גבר (ישעי' כב) לא יכלכלוך (דהי"ב ו) ומי מכלכל (מלאכי ג) נלאתי כלכל (ירמי' כ) ותתחלחל המלכה (אסתר ד) מן אם מפני לא תחילו (ירמיה ה) [ר' חול וכן טלטל טול, כלכל כול]. עד הנה דברנו מן הפועל השלישי והתוספת שלו כפי יכלתנו:

והפועל הרביעי נחלק לשנים חלקים אחד כפול ואחד שאינו כפול שאינו כפול כגון מכרבל במעיל בוץ (דהי"א טו) יכרסמנה חזיר מיער (תלי' פ) רטפש (איוב לג) והכפול כגון מפזז ומכרכר (ש"ב ו) כלכל את המלך (שם יט) וכלכלתי אות' שם (ראשי' מה) וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעי' יד) וסכסכתי מצרים (שם שם) כי לולי התמהמהנו (בראשית מג) המצפצפים (ישעי' ח) וקרקר כל בני שש (במדבר כד). עוד כל הפעלים נחלקים לשלשה חלקים אחד לעולם פועל בעצמו כגון צחוק, גבר, שמח, ציץ המטה פרח הזדון (יחזקאל ז) וגלתי בירושלים (ישעי' סה) וששתי בעם (שם שם), והשלישי יש בו מזה ומזה כלו' נטיתי ידי (משלי א) פועל באחר וכאורח נטה ללון (ירמיה יד) פועל בעצמו, וכן וקרמתי עליכם עור (יחזק' לז) וכ' ויקרם עליהם (שם שם), והפועל באחר יש בו פועל באחר כמו מה שאמרנו קודם, ויש בו פועל בשנים כמו המצמיח הרים חציר (תהלים קמ"ז) הודע את ירושלים את תועבותיה (יחזק' טז) וכן הודיעני יי' קצי (תלי' לט) ויחשבה עלי לשכורה (ש"א א) אשים מחשך לפניהם לאור (ישעיה מב) ואילו אמר המצמיח הרים הי' די לו וכן כולן. ויש עוד אחר פועלים הרבה לפועלים הרבה כגון מוצאי בקר וערב תרנין (תהלים סה) פ' אין הרננה במוצאי בקר וערב לבורא בלבד אלא לבני אדם המוברחין [המוברחאין] מן הבורא להרנין על יוצר אור ומעריב ערבים, וכן תכין לבם תקשיב אזנך (תהלים י) כלומר תשים אזנך קשבת הנה ההקשבה תהיה מן הבורא ומן האוזן, וכן להקשיב לחכמה אזנך (משלי ב) וכן גם אויביו ישלים אתו (משלי טז) כי השלום לא יבא מן הבורא לבד אלא מן הבורא ומן האויבים, וכן החושבים להשכיח את עמי שמי (ירמיה כג) הנה השכחה לא תהי' אלא מן הנשכחים ומן השוכחים: ועוד נחלקים הפעלים לשני חלקים האחד גזור מן השם מעצמו כגון בין שורותים יצהירו (איוב כד) מן יצהר כלומר יסחטו הזתים להוציא מהן שמן, וכן וירם תולעים (שמות טז) מן רמה, ויזנב בך (דברי' כה) מן זנב, ויעפילו (במדבר יד) מן עופל ובחן (ישעיה לב) כי יבער איש (שמות כב) מן ושלח את בעירו (שם שם) ודשנו את המזבח (במדבר ד) מן שפך הדשן (ויקרא ד) וממנה ידשנה סלה (תהלים כ) לבבתני (ש"ה ד) מן הלב, אפאיהם (דברים לב) מן פאה, וברגליהם תעכסנה (ישעיה ג) מן והעכסים (שם שם), יהמו יחמרו מימיו (תהלים מו) מן חומר שהיא טיט, האזינו מן אוזן, וידו אבן בי (איכה ג) מן יד, לרגל את יעזר (במדבר כא) מן רגלים, והשני גזור מן הפועל כגון אמר יאמר, שמר תשמרון (דברים ו) ראה ראיתי (שמות ג), אכל תאכלו (ויקרא י), שתו תשתו (ירמי' כה), עד כאן דברנו בצירוף הפעלים כפי יכלתנו ובכל ערך ועדך אבאר יותר מזה בעזרת הבורא יתברך שמו:

שער נקוד הפעלים ושמות, ודין אהו"י ובג"ד כפ"ת

מאי טעמא שהפעלים בפתח שרובן כך שנאמר לחם אבירים אָכַל איש (תהלים עח) ועבר צנה (במדבר לד) משם חפר אכל (איוב לט) בטח בה לב בעלה (משלי לא) כאשר פתר לנו (בראשית מא) מלך מואב פשע בי (מ"ב ג) שמש ירח עמד זבולה (חבקק ג) וכן כל דברי המשנה דתנן ראובן שמכר שדה לשמעון, שור שנגח את הפרה, פתח ר' פלוני ואמר וכיוצא בהן, אבל המקרא משום הטעמים לא יוכל אדם לומר את הפעלים אלא בחטיפה אבל עשו אותן בפתח כדי לסמוך אותן לשנותן מן השמות שהן קמוצין, ויש פעלים קמוצין כמו פועל שסופו ה"י או אל"ף כמו בָּנָה, עלה, ראה, חטא, קרא. ויש עוד פעלים קמוצין כגון אותן שלקה אות אמצעי שלהן, שום, גור, קים, רום, סוף, וכיוצא בהן, כי באו לעשות מהן פועל ישום יגיור יקיום ירוום יסיוף וגם כי באו לעשותן במשקל ישמע, יבחר, לא יכלו כי גם זה קשה על הלשון לומר ישום יקום ירום, יסוף, מה עשו הפילו וי"ו שבאמצע המלה להקל מעליהם טורח הדבור הקשה אמרו ושם לה עלילות דברים (דברים כב) וקם העם הזה (שם לא) גר בארץ חם (תהלים קה) ורם לבבך (דברים ה) ספו תמו (תהלים עג) נמצא גם אילו ר פעלים קמוצין כי הוא אשר הפילו משפטו שיהא פתח וכשהפילוהו הפילו הפתח ונשאר הקמץ תחת אות הראשון כמשפטו, ואל תקשה ויגוע כל בשר (בראשית ז) כי גוע אהרן (במדבר כ) כי שני מינין יש לנו מן הוי"ו אחד חזק והוא שרוק כגון זה כלומר מדוגש והשני מרך [נרבה נתנועה קורא חזק ר"ל שרוק (ליסעיד) ותדוגש (ספירנאר) ונסתר קורא רך]. כמו אותיות אהו"י ומצינו במקרא וקאם שאון בעמך (הושע י) להודיע כי הוא רך כמו

אל"ף

אל״ף: ודע לך כי כל פועל שהוא קמ״ץ ופת״ח יתהפך לקמצים באתנח וסוף פסוק חוץ מן ויאמר וילך כי כבר נשתנו מן ויאמר וילך ותקנתא לתקנתא לא עבדינן [עי׳ לקמן שער זכר ונקבה]. וכל ותהר פתח:

ודע לך כי אין לנו פועל פחות מן ג׳ אותיות כלל ואל יקשה לך ויך הברד (שמות ט) ויז ממנו (ויקרא ח) ויט משה (שמות ט) כי עקר ויך וינכה ויט וינטה ויז וינתז, והנו״ן הרבה מפילין אותו כמו ויפל עליו (במדבר לה) מעיקר נפל, ויתן מעקר נתן, וכמו ויגע מעקר נגע ורגשו את מקומו להודיע עליהן, אחר זה נשאר ויכה ויטה, עוד הפילו הה״י כמו שהפילו ה״י יעשה ואמרו יעש ה׳ (שמות ב) וגם הי׳ ויעשה ואמרו ויעש בצלאל (שמות לו) ומצא עכשיו שהפילו הנון והה״י של נטה נשאר טי״ת בלבד אמרו ממנו ויט משה (שם ט) אבל ויז אני אבאר פירוש במקומו מן הערוך [ערך נזה לקמן] וכך אמרו דרכו שמרתי ולא אט (איוב כג) משפטו אנטה הפילו הנו״ן והה״י כמשפטן ונשאר טי״ת בלבד אבל האלף היא משמשת וזה שהפילן כדי להקל הדבור הוא ומדברים בלי טורח, ופעמים אין חוששין לטורח ואמרין את המלה כהלכתה, ומשום זה הטעם נעשת תקנת אה״וי ובגד כפ״ת [ר״ל כל בג״ד כפ״ת דסמיכא ליהו״א רפ״ה]. משום שאותיות אהו״י רפין ורכין מאד ואין טורח בטורח דבורן כלל, ובג״ד כפ״ת שיהיו דגושין הן קשין וחזקין לפיכך אם התחיל המדבר באות רך היאך יפגע את האות הקשה לחברו עמו אלא אמרו טוב שנרפה את האות הקשה להשוותן להסיר הטורח, ועוד יש להן תקנה אחרת [ר״ל עוד יש למדקדקים תקנה ואיננה קאי על תקנת יהו״א וכאשר מבאר והולך לשנות התנועות בעבור הפסק]. שמו אותן באתנח וסוף פסוק, כי אתנח וסוף פסוק הן סוף דברים וכל הפסקה מאריכין בה כמעט וכשמאריכין בה ממין א׳ תתגנה ולפיכך תקנו לשנות מקצתה כגון ונפלו לפניכם לחרב (ויקרא כו) ומשום סוף פסוק נהפך לקמץ ומשום האריכות ממין אחד יתגנה מה עשו שינו ואמרו לחרב ליפותו ולשום קמץ בין שני סגולין וכן באתנח כגון ובגרב ובחרס (דברים כח) ואפי׳ בשתי מלות שנזדמנו להן בסוף פסוק עשו כן שנא׳ והנשארים הרה נסו (ראשית יד) ומשפטו הרה כי אין לנו הר ולא הרה בכל המקרא ולפי שלא יאריכו [ר״ל בתנועה ממין ממין אחד] באחד שלא תתגנה המלה שינו ואמרו הרה נסו וכן שינו הזבולוני (במדבר כו) כי משפטו הזבולוני מן זבולן אבל אמרו נאריך ממין אחד יתגנה הדבור ראוו לשנותו כדי ליפותו שיהא חולם בין שתי אותיות אחד שרוק ואחד חרוק, ופעמים לא ירפו בג״ד כפ״ת מפני שמא תתגנה המלה כגון ואכבדה בפרעה (שמות יד) בהכבדי בפרעה (שם שם) ויהי בבואה (שופטים א) ושמתי כדכד שמשותיך (ישעיה נד) ונלאתי כלכל (ירמיה כ) הלא ככרכמיש (ישעיה י) הלא כנעת בה (יחזקאל יז) כל אלה משונים מהלכות אהו״י ובג״ד כפ״ת שלא יבאו ג׳ אותיות רצופות רפויות [ר״ל רכות אות אהו״י ושתי אותיות בג״ד כפ״ת לאחריה הן הנה ג׳ רפויות]. לפיכך דגשו התיכונה כדי להקל הטורח וליפות את המלות, ושני עוד ואמרו כי גאה גאה (שמות טו) אבל לא רצו להשים שניהם ממין אחד [איננה מטעם ג׳ רפויות אלא איננה יפוי הלשון שתי מלות סמוכות רפויות בתחלה לפיכך דגשוה השנית] שמא תתגנה המלה לפיכך דגשו השניה, ופעמים לא חששו לזה [קאי על אלא יבאו ג׳ אותיות רצופות רפויות] והניחוהו כמות שהוא שנא׳ אזור נא כגבר חלציך (איוב לח) [באלה המלות סליבין בן חסר ובן נפתלי והמחבר אחז המקבל בתרין ראשין]. וגם תקנו את הזעיר כגון מה־פרצת עליך פריץ (ראשית לח) מה־ברי ומה־בר בטני (משלי לא) מה־תאמר נפשך ואעשה לך (ש״א כ) מי כמכה נאדר בקדש (שמות טו) עם זו גאלת (שם שם) כלומר כל מלה קטנה אינה נכנסת בזה התיקון לפרקים, אבל ידמו כאבן (שם שם) אין לה טעם, ועוד כל מפיק לא ירפה כגון שרי כלתו (ראשית יא) שרי גברתי (שם יו) ומי גוי גדול (דברים ד) בצדה תשים (ראשית ו) ויאמר לה כלב מה לך (שופטים א) כל זה מפני שפגע לאות חזק ואינו כמו בני בכורי ישראל (שמות ו) והוא כהן לאל עליון (ראשית יד) וכדומה להן, וכן נמי ירי עיני או ידיו עיניו, כל אלה מפיק הן ואינן מרפין כך תלך המקרא חוץ מג׳ מלות שנא׳ יי׳ בם סיני בקדש (תהלים סח) ונטה עליו קו תהו (ישעיה לד) וכל המון שלו בה (יחזקאל כג). וגם תקנו דאתי מרחוק כגון ועץ עשה־פרי (ראשית א) ודברי אשר שמתי בפיך (ישעיה נט) וכיוצא בהן, ותקנו המפסיק כגון עשו | כלה (ראשית יח) ואשרף אותו | באש (דברים ט) כדי שינות הקורא מעט ואחר כך יתחיל באות חזק. ואל תאמר כי אין זה הדין אלא בשתי מלות דבוקות בלבד אלא אפילו אותיות אהו״י בג״ד כפ״ת במלה אחת הרי הן מרפין כגון אגורה באהלך עולמים (תהלים סא) אגרה בקציר מאכלה (משלי ו) זו האל״ף, אוגר בקיץ בן משכיל, ונוכחת (ראשי׳ כ) ומשך ותירס ותוגרמה (שם י) זו הוי״ו, יכבוש עונותינו (מיכה ז) אז־יגלה אוזן אנשים ובמוסרתם יחתם (איוב לג) זו היו״ד. הה״י הרפויה לא תמצא בראשי המלות אלא באמצען, ויותר מזה אומר לך אל תאמר כי לא ירפו אלא אותיות אהו״י בין שתי מלות אלא שבעה מלכים [ר״ל ז׳ תנועות קמץ, פתח, צירי, סגול, חירק, חולם, סורק, והתנועות נקראות מלכים בפי קדמוני הספרדיים]. הן מרפין את בג״ד כפ״ת בלא אהו״י כלל, כגון שבו על עונות אבותם (ירמיה י) שבו ויבוזו (ראשית לד) זה הקמץ, יחת אפרים מעם (ישעיה ז) זה הפתח, יין ושכר (ויקרא י) זה הצרי, וכן נצבה שגל לימינך (תהלים מה) שגר בהמה (שמות יג) זה הסגול, יתברך באלהי אמן (ישעיה סה) זה חירק, כי אותך ראיתי (ראשי׳ ז) אותות ומופתים (דברים ו) [זה חולם], ונפשו אותה ויעש (איוב כג) אינמי יורוך יברכוך [זה שרוק] וכן השבא גם היא תרפה בג״ד כפ״ת כגון נביאים, בגדים, נדודים, נכאים, נפילים, כתוא מכמר, סגולה כך כל המקרה חוץ מן מלת בתים, בתיך [קאי על דין סיום רפה אחר ת״ג]. ובתי כל מצרים (שמו׳ י) לפי שעיקר המלה בית ולא יוכלו לומר בלשון

רבים בִּיתִים בֵּיתֶיךָ וּבָתֵּי כל מצרים, לפי שיש טורח על הלשון, מה עשו הפילו אך בַּיִת [ר"ל היו"ד מן בי"ת] מלשון רבים ומנהגם כשיפילו אות מרגישין האות שבצדו [כשיקדום החסרון הדגש אחריו] להודיע עליו ולא יוכלו לרפות או להסיר זה הדגש מפני שיבא תתקנתא לתקנתא ולא עבדינן [ר"ל שתי תקנות במלה אחת ואחת מתנגדת לחברתה, ותקנה נגד תקנה לא עבדינן, והוא טעם נכון. אבל הרד"ק הביא טעם להפילו מן מלת בתים כמו שהוא כ' לקמן טעם למלת שתים להפילו מן שתים] וכן שב"א כל המקרא תרפה חוץ ממלת שְׁתַּיִם, ולמה לפי שאנו צריכין לנו"ן של שנים במלת שתים שהיא עקר כי כך תאמר שני שנים שנית, ויאמר שנו וישנו (מ"א יח) ולא אשנה לו (ש"א כו) משנה התורה הזאת (דברים יז) ובמלת שתים שתיהן, ושתי הכליות (שמות כט) לא יוכלו לומר זה הנו"ן מפני הטורח שנאמר שנתים מה עשו הפילו את הנו"ן וכשהפילוה עושין אות דגושה אחרי השב"א מה שאין כן בכל המקרא, מה עשו עוד לתקן הדבור ראו להוסיף געיה [אתג קודם הוא דהיינו בלדה נקרא געיה]· לפני שי"ן של שתים כלומר אשתים אשתיהן אשתי הכליות אע"פ שאינה כתובה, וכן קורין כל בני ארץ ישראל ומצרים ואפריקי ובני המערב חוץ מספרד [והיא קריאת בן אשר ועי' רד"ק, ות"ס, "ובני המערב חוץ מספרד" נראה שארץ ספרד נחשב אצלו בין ארצות המערב והוא ראיה לדברי ר' אברהם בן הרמב"ם שהביא הגאון רס"ס לעיל בהגהות שלו אות ג']. וכשבאו ר' יהודה הלוי ז"ל ור' אברהם בן עזרא ש"ן [הוא אחר ברכה לאיש אשר עודנו בחיים ר"ת שיחי' נ"א ועי' לעי' בהגהות שלי]. לאפריקי, וראו כל העולם קורין אשתים תמהו מזה הוצרכו לחפש אחריו עד שידעו כי כך צריך לקרות וחזקו ר' יהודה בזה המעשה בכמה ראיות נכוחים למבין, אמר מנהג לשון הקדש לא יתחיל המלה אלא באחד משבעה מלכים וכשמתחיל בו הרי זה מרפה את האות השני, כמו שאמרנו למעלה, כי כל שבעה מלכים מרפין בג"ד כפ"ת, וכמו שעושין כך הרי הדבור עומד ורוצין להתחיל עוד באות שלישי באחד משבעה מלכים הא למדת כי יתחיל באות מנוענע ועומד באות נח. כגון לבלתי הפכי את העיר (ראשית יט) כשהתחיל באות קמץ חטף הרי זה ריפה את הפ"א ועמד הדבור כאילו נפסק, ועוד מתחיל את האות השלישי ברגש שהיא הכ"ף, והוא הדין למלת הַפֹּכְכֶם (ישעי' כט) בִּרְכַּת אובד עלי תבא (איוב כט) הגדיל יי' (תהלים קכו) כן ירבה (שמות א) לנגוף, לנדוח, כן תלך כל המקרא חוץ ממקצת והוציאה אותן המסורת, כגון וישפה (שמות לט) שרביט הזהב (אסתר ד) ברכת אביך (ראשית מ"ט) ואילו ריפו את התי"ו של אשתים ולא יוסיפו הגעיה הרי אבדו סימן הנו"ן וישנו של שנים וחוזרת המלה ללשון שתיה כמו ותאמר שתה אדוני (שם כד). ואם תמצא שינוי במקרא מזה שאמרתי לך דע כי יש לו מאורע שארע לו כגון וכל דבר לא יִכָּחֵד מן המלך (ש"ב יח) כי היו"ד והחירק לא רפו את הכ"ף ופ' זה יכחד יִכָּחֵד הוא והפילו התי"ו ודגשו הכ"ף שבצדה להעיד עליה ואילולי המאורע היה יִכָּחֵד, או יכחד במשקל ותכחש שרה לאמר (ראשי' יח) או תמצא במקרא כמו אשר תאפה בַּתַּנּוּר (ויקרא ז) ואם תאמר הלא אכרנו

למעלה כי פתח מרפה והנה זה דגש? פי' זה בתנור בה תנור הוא אבל כשהפילו הה"י עמד התי"ו בדגושו כי כן דין המקרא [כמו היה דגש אחר הה"א כן יעמד במקומו אחר בכל"ה,] ומצינו במקרא כגון להמזבח, להגדוד, כי התיו [הא] של ידיעה מדגשת כגון הגדול, הדרך, וכן הה"י של קריאה כגון הדור אתם ראו דבר יי' (ירמיה ב) הקהל חקה אחת לכם (במדבר טו) הקטנים עם הגדולים (תהלים קט"ו) אבל השבא כך עושה, גָּד לְגָד, דָּן לְדָן. והשבא אם תהיה אחריה אות מאותיות אחח"ע תצא מתורתה ותקרא אותו האות שאחריה כגון יֶאֱבַד הון (משלי כט) הרי היא נעשית בפתח שאחריה [כמ"ש רמ"ק בהם לך" והשבא קריאתו על ג' פנים, האחד אם ינח אחריו אחת מאותיות אחה"ע קריאתו נוטה לקריאת אותה האות כמו תאנה וכו'. והשני אם ינח אחריו יו"ד קריאתו נוטה לחירק אף על פי שתהיה היו"ד נקודה באחת התנועות האחרות כמו ביד משה וכו'" ות"ס בסתון אבל השבא כך עושה גד לגד לדעתי כוונתו על הפן השלישי הכ' רמ"ק "והשלישית אם ינח אחריו אחת משאר האותיות תהיה נקודה באיזו תנועה שתהיה קריאת השב"א נוטה לקמץ".] וכן תְּאֵנָה הרי היא נעשת בצרי וכן קְחִי רחים (ישעיה מז) הרי היא נעשת בחירק קְחוּ לכם (ראשי' מט) הרי היא נעשת בשרוק, וכן דְּעֵה חכמה (משלי כד) הרי היא נקרית כמו חירק כמו וְיָדְעוּ כי אני יי' (שמות כט) וְיָרְדוּ כל עבדיך (שם יא) בְּיַד משה (שם ט) וכשתפגע השבא במלה ברגש [ר"ל באות נע ומודגש.] מאותיות אחה"ע יוסיפו עמה פתח וקורין אותו פתח חטף כגון אֲמָרִים, עֲבָדִים, וַהֲדוּרִים (ישעיה מ"ה) אֲחֻזֵי חרב (שיר ג') אינמי עם סגול כגון אֱלֹהִים אֱמוּנָה, זה חטף סגול, אבל קמץ חטף לא שנא אחה"ע ולא שנא שאר אותיות כגון קֳדָשִׁים, חֳדָשִׁים, גֳּרָנוֹת, מפני שבלשון יחיד קֹדֶשׁ חֹדֶשׁ גֹּרֶן עם וי"ו כי קמץ חטף כמו וי"ו שנאמר וַיָּמָת [ולפעמים וַיָּמוֹת.] וזו תשובה על מי שקורא וַיָּמָת, וַיָּקָץ מאב, (במדבר כב) וַיָּגָר מאב (שם שם) וַיָּשָׁב משה (שמות לב) אתאן באמת בחטף קמץ העומד במקום וי"ו של מות בהר (דברי' לב) גורו לכם מפני חרב (איוב יט) שוב אל בלק (במדבר כב) כן וַיָּקָם קום בלק ושמע (במדבר כג) ולא שיקראו אותו קמץ ממש אלא כמשמע פתח כמשקל ויחר עלי אפו (איוב יט) וַיַּעַל הארבה (שמות י) וכל אדם יודע שהן קמוצין וַיָּקָם וַיָּקָץ וַיָּגָר וַיָּשָׁב משה. וגם זה ממדות לשון הקדש ולא יתכן שיהו ג' אותיות מנוענעות לעולם אלא אם כן יהא בהן מאותיות אחה"ע כגון יחרד, יעבד, יהרג, אינמי אותיות כפולות כגון מללי גללי רבבות אלפי ישראל (במדבר י) קללת יותם בן ירובעל (שופטים ט) אינה כמשקל צדקת יי' עשה (דברים לג) ברכת עובד (איוב כט) שאות שניה מנוענעת, ומשום זה הטעם לא נהגו ישראל מעולם קודם שיתערבו בערביים וילמדו ממעשיהם לענין פיוטים וחרוזות ואמרים שקולים, מפני שלשון הקדש אינה כלשונות אחרות כי כל הלשונות מנענין כל האותיות וישראל אין מנענעין אלא אחה"ע ואות כפולה כמו שאמרנו, תדע שהרי אם תמנה מלכים של פעל תמצא שנים בשלש אותיות וכן פוֹעֵל ופָעוּל ופַעַל וכל הלשונות כל אות ואות מדבריהן מנוענע וכל פעל שלהן יש לו שלשה תנועות [בלשון ערבי כל המלות בסרס מנוענעים בתנועות כמו פָּעַל בעברי, נקרא בערבי פַּעַל فَعَل] ואילו היה הפיוט

והחרוז

והחרוז והמשקל טוב היו עושין אותו בני קרח, דוד המלך ישראל ושלמה שהיו משוררים כי עשו השירים והניגונים. השירות כגון על מחלת לענות (תהלים פח) על הנחילות (שם ה) על עלמות שיר (שם מ"ו) על מות לבן (שם ט) למנצח בנגינות (שם ד) ואמרו רבותינו כי בן ארזא היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד. והיה בבית המקדש משוררין חשובין ואיך לא היו עושין שיריהן חרוזות ופיוטים שקולות כערביים וכי אנו בעניות דעתינו בדורותינו נוכל לעשות פיוטים וחרוזות והם לא ידעו. אלא בודאי אחר שגלינו וראינו הערביים עושין חרוזות ופיוטים שקולים עשינו אנו כמותן והשחתנו את לשון הקדש והכנסנוה במקום שלא יתכן לה להיות, הנה דוד שאמר עליו הבורא יודע נגן ושבח אותו ושבח את שלמה לאמר אזן וחקר (קהלת יב) ויהי שירו חמשה ואלף (מ"א ה) ואמר ויחכם מכל אדם (שם שם) ואחר כל זה בכל מה שעשה לא עשה חרוזה אחת ולא פסוק שקול והאיך נאמר אנחנו לא ידע לעשות כמותינו, אם נפטפט בהבלים שישרו בעיני עצמינו הלא זה חסרון דעת אע"פ שלא נדע אנו מלשון הקדש אלא מה שבמקרא כל שכן הם שהיו חכמים נביאים ומשוררים מענים לפני הבורא במיני נגונים חוץ מפיוט ותרוזות ומשקל כי אמרו לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קלו) וזה ארוך, ואמרו לעושה השמים בתבונה (שם שם) וזה קצר, ועוד את הירח וכוכבים לממשלת בלילה (שם שם) וזה ארוך ואמרו כנגדו את השמש לממשלת ביום (שם שם) וזה קצר אלא בודאי אילו היה לשון הקדש בר הכי היו עושים קודם כל אומה שבעולם. ואמר ר' יהודה הלוי ז"ל [הוא ר"י הלוי בעהמ"ח ס' הכוזרי, אחד מבני דורו שהביא בהקדמתו וכל הדברים האלה בנידן הפיוט והחרוז והמשקל לקוח מס' הנזכר מאמר שני, כי מ"ש לעיל בסמוך „קודם שיתערבו בין הערביאים וילמדו ממעשיהם" (ר"י שם) מדבר מתוך דבריו שמסמיך הדבר על הפסוק ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. וז"ל שם (במאמר שני) ותחילת מה שיפסיד במקבץ השיר ענין אלה השני נחים ויגות המלעיל והמלרע ויסוב אֹכְלָה ואָכְלָה שוה ואמרו ואוֹמֶר ואוֹמַר וכן יהיה שַׁבְתִּי וְשַׁבְתִּי על מה שיש ביניהם מן ההפרש מעבר ועתיד וכבר היה לנו רוחב בדרכי הפיוט אשר אינו מפסיד לשון כשנשמרם בה אבל השיגנו באמירת המחובר מה שהשיג את אבותינו במה שנאמר עליהם ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם עכ"ל וכ' בעל א"כ מה שהשיג את אבותינו בעקרי הדת מ"ש עליהם ויתערבו בגוים וכו' כן השגנו בלמדנו דרכי השיר מן הגוים לשחת הדרת לשוננו ולשעף פארס.) כי הפייטן הולך אחר המשקל עושה שמתי במקום שמתי [נ"ל שָׂמְתִּי במקום וְשַׂמְתִּי כמ"ש שם שַׁבְתִּי במקום ושבתי כי שבתי שמתי בלא וי"ו הוא לשון עבר והטעם מלעיל כמו שַׁבְתִּי לירושלים (זכריה ח) אשר שַׂמְתִּי מצבה (בראשית כ"ח) וכשהוא בוי"ו הוא לשון עתיד ומלרע כמו ושבתי בשלום (שם כח) ושמתי את זרעך (שם לב) וכ' בעל א"כ שם ובעל השיר ברצותו לתקוע יתד במקום הזה יוסיף וי"ו בראש המלה עם שו"א ואז יתקלקל הכונה מעבר לעתיד וישנה הטעם מלרע במקום מלעיל וכן להיפך שיעזוב הוי"ו כדי שלא להוסיף על שיתדות הקבועות לו ויהיה מורה לעבר ומלעיל ויקלקל גוף הכונה מפני בקשת המשקל ע"כ.] ואומר במקום אומר [נ"ל וְאוֹמֶר במקום וָאוֹמַר וז"ל בעל א"כ שם הנה כשירצה לומר שם דבר מלשון אמירה כמו שתאמר אין קול וְאוֹמֶר תהיה הוי"ו וי"ו החבור בשוא ואומר שם אמירה והטעם מלעיל כמו יום ליום יביע אֹמֶר (תהלים יט) וכשהוא לשון עתיד ולפניו וי"ו המהפכת לעבר הוי"ו בקמ"ץ והמלה מלרע כמו וָאוֹמַר אלי השקני (בראשי' כה) הנה זה דרך בעל השיר בהצטרכו לשוא ינקוד הוי"ו בשוא במקום שהוא וי"ו ההפוך וכאלו הוא שם דבר ומלעיל או בהצטרכו לתנועה ינקוד הוי"ו בקמץ במקום שהוא שם דבר ויהיה מורה ההפוך שלא כדין עכ"ל.] וזה כולו רע, [ר"ל ואין נכון לעשות כן להשחית כונת הלשון ותוכן הענין בעבור התמונה האלונה ולעת זקנתו עשה תשובה שלא יפייט מהיום כי הרב ר"י הלוי היה פייטן גדול כנראה משיריו ומפיוטיו] ועשה תשובה לפני מותו שלא יפייט לעולם. ובאמת מנהג הישמעאלים הוא ולשונם עשוי לכך, ואנו יש לנו ענינים אחרים בלשוננו שיבין הקורא את התמהא, ואת הגערה, ואת התחנה, ואת הבלבול ואת השאלה וכל דבר. השאלה היש יי' בקרבנו אם אין (שמות יז) הבלבול ויתמהמה בטעם שלו, [ושמו יעיד עליו אבל בעל' המסורה שלשלת קוראין אותה מרעים או מרעיד לפי שירעים בקולו עי' מסורה קטנה (בראשית י"ט ט"ז): כפי קבלתנו לא נמצא' כונת שענין בטעמים רק הפסק והחבור, ואולי היה כן אצל אחינו בני ספרד וראוי לשום לב על זה כל דורש קדמוניות ישרון:] התחנה למה תעשה כה לעבדך (שמות ה), ואת הגערה ההוא אמר ולא יעשה (במדבר כג) וכן כולם מן הטעם שלהם תבין כאילו הנביא כנגדך מדבר לך פנים בפנים ולענין משקל וחרוזה נאבד את זה העקר ואין ראיה בעולם גדולה מזו האיך נהיה אנחנו בעניות דעתינו נוכל לעשות מה שלא ידעו הם לעשות אלא ודאי אינה מדה ומדת הישמעאלים היא:

מעניני המקרא שצריך האדם להם להסיר ספיקם *)

[*) ג' ן' כ"ט. הוא חלק מחלקי הדקדוק הנקרא שימוש הלשון ומדבר מדרכיה ומשפטיה, והנה מכאן עד סוף שער זכר נקבה המסיים ואני שגבתי שלא כתבתים למעלה נמצא כתוב בכל קבלי כ"י וכן בקבץ אשר היה לפני, בסוף חלק השרשים, ולפי שהוא מחלק הדקדוק הכינותי לו פה מקום בראש הערוך, להיות כל חלקי דקדוק ביחד קודם חלק השרשים כי כמו שיש להם קדימה בלימוד על חלק השרשים כן להם הקדימה בסידור והערכה, והוא ג"כ רצון המחבר בעצמו כמ"ש בסוף שער הנ"ל, וראוי למי שילמוד הערוך הזה שיקרא אילו השערים שכתבתי בסופו ואחר כך יתחיל ערך אלפ"א בית"א, ואני שגבתי שלא כתבתים למעלה.]

שער הקצר והפך

תמצא מקרא קצר או מהופך סמך הכתוב על הדעת המעידה עליו, לפיכך הניחם כך כמו וימד שש שעורים (רות ג) שש השעורים האלה נתן לו (שם שם) פ' שש מדות של שעורים, לא יצעק ולא ישא (ישעיה מב) פ' ישא קולו. וכן ישאו בתוף וכנור (איוב כא) פ' קולם, ולצת לבדך תשא (משלי ט) פ' תשא עון, ותשא הארץ מפניו (נחום א) פ' תשא אימה כמה שנא' נשאתי אימך אפונה (תהלים פ"ח) מי ליי' אלי (שמות לב) פ' יבא או יגש, ואמרתם ליי' ולגדעון (שופטים ז)

פ׳ חרב, ובצור נחלים אופיר (איוב כב) פ׳ זהב אופיר כי אופיר מדינה שנאמ׳ ללכת אופירה לזהב (מ״א כ״ב) לעזתים לאמר (שופטים י״ו) פ׳ ויוגד לעזתים. באזני יי׳ צבאות (ישעי׳ ה) פ׳ אמר, ותכל דוד (ש״ב יד) פ׳ ותכל נפש דוד כמות שאמר כלתה לתשועתך נפשי (תהלים קיט) או עיני אע״פ שפי׳ בו ענין אחר, כי לא אשר יראה האדם (ש״א יו) וחסר יראה ה׳ כי אז יתכן לומר כי הארם יראה לעינים ויי׳ יראה ללבב, ענתות לך על שדך (מ״א ב) פ׳ איש ענתות, וכן דמשק אליעזר (ראשית יג) פ׳ איש דמשק, חדש יהיו בלבנון שנים חדשים בביתו (מ״א ה) פ׳ איש בביתו, ויך אלחנן בן יערי אורגים בית לחם את גלית הגתי (ש״ב כא) פ׳ את אחי גלית כי גלית דוד הרג אותו, ואת בדן (ש״א יב) פ׳ שמשון בן דן. שמרו מי בנער באבשלום (ש״ב יח) פ׳ מי יגע בנער, כי מרי המה (יחזקאל לב) פ׳ בית מרי, שוחט השור מכה איש (ישעיה ס״ו) פ׳ כמכה איש וכן שאר הפסוקי׳ משובה ישראל (ירמיה ג) פ׳ עדה משובה. כי מישראל הוא (הושע ח) פ׳ מעצת ישראל כי אמר מקודם הם המליכו ולא ממני (שם). אם שלש אלה לא יעשה לה (שמות כא) פ׳ ואם אחת מן שלש אלה, בן חכם מוסר אב (משלי יג) פ׳ יקח מוסר אב. ביי׳ נשבעתי כי אינך יוצא (ש״ב יט) פ׳ כי אם אינך יוצא, והוא בן בליעל מדבר אליו (ש״א כה) פ׳ נמנעו מדבר אליו, ואם ימעט הבית מהיות משה (שמות יב) פ׳ שיעור משה, אין לו ממנו בן או בת (שופטים יא) פ׳ אין לו חוץ ממנה בן או בת, והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן תקחו (יחזקאל מד) פ מישראל כי מצינו הכהנים נושאין אלמנות מישראל, ואם תאמר שמא על כהן גדול, אומר כהן גדול אפי׳ בוגרת אסור לשא שנא׳ והוא אשה בבתוליה יקח פ׳ בתולה יקח בתוליה בתוכה שלא ראתה דם כלל, ואת כל הארץ היא (ירמיה מ״ה) פ׳ לי היא, היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב (שם ח) פירוש היפלו דברי ולא יקומו אם דברי ישובו ריקם ואם לאו כמה שנא׳ כי לא נפל דבר אחד, אינמי לא ישוב אלי ריקם, ויתכן שיהא ולא ישוב האחרון מלשון כלה שב במרוצתם (ירמיה ח) שבו על עונות אבותם (שם יא) שהוא לשון מירוץ וניהוג׳ שבת הארץ לכם לאוכלה (ויקרא כה) פ׳ תבואת שבת הארץ, והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי (דהי״א י) פ׳ עשית לבלתי עצבי מרעת כלו׳ שלא יביא לי עצב מן הרעה שומר מה מלילה שומר מה מליל (ישעי׳ כא) פ׳ מה עבר מן חלילה ומה עבר מן הליל, חלוק מחמאות פיו (תהלים נה) פ׳ חלקו דברי פיו מחמאות. נרדם ורכב וסוס (תהלים עו) פ׳ איש ורכב וסוס׳ והמזלג שלש השינים (ש״א ב) פ׳ בעל שלש השינים. כי איש בבנו ובאחיו (שמות לב) כי יד איש בבנו, לא עליך אתה היום כי אם אל בית מלחמתי (דהי״ב לה) פ׳ לא עליך אתה באת היום, הכי איש גדודים חברת כהנים (הושע ו) פ׳ כן חבר כהנים. אשר לתתי לו בשורה (ש״ב ד) פ אשר חישב לתתו לו בשורה, כי האדם עץ השדה (דברים כ) פ׳ כי יעזוב האדם עץ השדה כי לא נוכל לומר כי לא האדם כעץ השדה לבא מפניך במצור, וכי בא להגיד לנו זה כבר ידענו כי העץ לא יהלך, אינמי אין לו צער בעלי חיים להציל נפשו מן חקטיעה׳ אלא ודאי על הבעלים אומר שם שהם צריכין לו והמורא מצריך אותו שיעזבוהו ויבאו מפניך נמצא שהגיד לנו שחייב אדם לעוזבו ממנו בשביל סכנת נפשו, אשר פדית לך ממצרים גוים ואלקיו (ש״ב ז) פ׳ מיד גוים ואלקיו, ואנחנו יי׳ אלקינו ולא עזבנוהו (דה״ב יג), חזק למלחמה יכשילך האלהים (שם כ״ה) פ׳ פן יכשילך האלהים, וילך חלקיהו ואשר המלך אל חולדה (דה״י ב לד) פ׳ אשר שלח המלך. כה אמר יי׳ אלקי ישראל הדברים (מ״ב כ״ב) פ׳ דובר הדברים, אני פי מלך שמור (קהלת ח) פ׳ אני איעצך, והכהנים ירדו על ידיהם (ירמי׳ ה) פ׳ ירדו שוחד על ידיהם כמו וירדהו אל כפיו. וירא כל ישראל כי לא שמע המלך אליהם (מ״א יב) פ׳ וירא כל העם, בהשמה מהם (ויקרא כו) פ׳ בעת השמה מהם, לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת (משלי יד), הכינותי לבית אלוהי הזהב לזהב והכסף לכסף (דה״א כט) פ׳ הזהב לצורכי הזהב והכסף לצורכי הכסף, ואת רעבון בתיכם (ראשי׳ מב) פ׳ שבר רעבון בתיכם, וממלת לא הרבה מקצרין כגון יי׳ אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים לח) פ׳ ואל בחמתך, וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעי׳ מב) פ׳ ולא תהילתי לפסילים. לא רבים יתכמו וזקנים יבינו משפט (איוב לב) פ׳ ולא זקנים, כי לא לנצה ישכח אביון תקות ענוים תאבד לעד (תהלים ט) פ׳ לא תאבד לעד, ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע (משלי ל) פי׳ ולא דעת קדושים אדע, כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים (דברים לב) ולא אויבינו, יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר (שם לג) פ׳ ואל יהי מתיו מספר (שם לג) פ׳ ואל יהי מתיו מספר, ואד יעלה מן הארץ והשקה (ראשית ב) פ׳ אמר מקודם כי לא המטיר וצריך לומר ולא אד יעלה מ הארץ:

ענין אחר

יכפה אף ושוחד בחיק חמה עזה (משלי כא) פ׳ יכפה חמה עזה, רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר (שם כה) פ׳ יחוללו לשון סתר והרבה מקצרין מלת אשר כמו והודעת להם את הדרך ילכו בה (שמות יח) פ׳ אשר ילכו בה, נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב) פ׳ אשר עליה, ויזבחו ליי׳ ביום ההוא מן השלל הביאו (דה״ב טו) פ׳ אשר הביאו, ויראו הצופים לשאול (ש״א יד) פ׳ אשר לשאול, עזבו האלהים (דה״ב לב) אשר עזבו האלהים, לדעת כל בלבבו (דה״ב לב) פ׳ כל אשר בלבבו, ולא יומת מכל לבני ישראל דבר (שמות ט) פ׳ מכל אשר לבני ישראל, ואחרי לא יועילו הלכו (ירמיה ב) פ׳ אשר לא יועילו׳ ועד יתקדשו הכהנים (דה״ב כט) ועד אשר יתקדשו׳ להתחזק עם לבבם שלם (שם יו) להתחזק עם אשר לבבם שלם. לכל העיר האלקים (עזדא א) אשר העיר חאלקים, וכן נמי מקצרין בדברי רבותינו כגון מה שאמרו בענין אילו ואילו דברי אלקים חיים הן (עירובין דף יג) פ׳ הן דורשין׳ שלא יתכן שיהא בדברי אלקים חיים חלוקה אלא הלכה כא׳ מהן ודברי השני נדחין ושכר דרשה יש לו. ופעמים מקצרין אות מן השמות ומן חמלות כגון ודן ויון מאוזל (יחזקאל כז) פ׳ ודדן׳ שרשות גבלות (שמות כח) פ׳ שרשרות, ומלט אינקי (איוב כב) פ׳ איש נקי׳ ברחוץ הליכי בחמה (איוב כט) פן בחמאה׳ ודבר חד את אחד (יחזקאל לג) פ׳ אחד את אחד׳ אהבו הבו (הושע ד) פ׳ אהבו אהבו׳ ומקרני רמים עניתני (תהלים כב) ראמים, ועלתה כאור כלה (עמוס ח) כיאור, והמדנים (ראשי׳ ל״ז) והמדינים, וכן מדנים ישלח (משלי ו) פ׳ מדינים ישלח, בית שן (ש״א לא) בית שאן, בת עין (תהלים יח) בבת עין, שער השפות (נחמיה ג) פי׳ האשפות, כתוא מכמר (ישעי׳ נא) ותאו וזמר (דברים יד) עושה עש (איוב ט) ועיש על בניה תנחם (שם לח), הה ליום (יחזקאל ל) אהה (יואל א), שה בריה (יחזקאל לד) פ׳ בריאה. של נעליך (שמות ג)

פ׳

פ' נשל כמו ונשל הברזל (דברים יט) קח נא, כמו לקח, לראות להראות, לענות להענות, לראותכם להראותכם, לנחותם להנחותם, ובכשלו ובהכשלו. בינותי בספרים (דניאל ט) הבינותי, ודעו אתכם דעה והשכל (ירמיה ג) בדעה והשכל, וימת סלד לא בנים (דה"י א ב) בלא בנים, ויצאה חנם אין כסף (שמות כא) באין כסף, רק הכסא אגדל ממך (ראשי' מא) בהכסא וילך שפי (במדבר כג) אל שפי כלו' אל אחד השפים כמו וירד יפו (יונה א) אל יפו, כי הלך שמעי מירושלים גת (מ"א ב) אל גת, השנה אתה מת (ירמיה כח) בהשנה, וילך עשו השדה (ראשי' כז) אל השדה יצאו ההר (נחמי' ח) אל ההר ישוד צהרים (תהלים צא) בצהרים, אין אלהים כל מזימותיו (שם י) בכל מזימותיו, ואם בית אשה נדרה (במדבר ל) ואם בבית אשה, לזנות בית אביה (ויקרא) בבית אביה, ויקברהו ביתו (דה"ב לג) בביתו, נתנו אוצר בית יי' (יהושע ו) נתנו באוצר בית יי', זכרה ירושלים ימי עניה (איכה א) בימי עניה, ויולך חשך ולא אור (שם ג) בחשך, וכן ואויביו ירדף חשך (נהום א) ירדף בחשך, כתוא מכמר (ישעי' נא) כתוא במכמר, היו בן שאול (ש"ב ד) לבן שאול, שדי מעול (איוב לד) ולשדי מעול, את כל אשר עשו לירמיהו הנביא את אשר השליכו אל הבור (ירמיה לח) השליכוהו אל הבור, שה פזורה ישראל אריות הדיחו (ירמי' נ) הדיחוהו, וירב היער לאכל בעם (ש"ב יח) עץ היער, או הקמה או השדה (שמות כב) אשר בשדה, כשוד שלמן (הושע י) פ' שלמנאסר.

שער השינוי

אל תוסף דבר אלי (דברי' ג) הפילו הוי"ו ונחטף הריבור [סתי מלות "הפילו הוי"ו" אין מקימן הנה ועי' בסוף השער ונחטף הדבור ר"ל שבא בשני הואין כי הוא נקרא ג"כ חטף לפי שע"י יבטא המלה במיהור ובחיטוף.] אמרו אל תוסף (משלי ל) וכן מפני קשט סלה (תהלים ס) להודיעך קשט אמרי אמת (משלי כב) מעם מזבחי (שמות כא) וכליל על מזבחך דברי' לג) וכ' ובא אלי לפני מזבחך (מ"א ח), את מקדשו (במדבר יח) וכ' נאר מקדשו (איכה ב) וכ' ושכב בשלמתו וברכך (דברים כד) וכ' אביך קנך (שם לב) משפטו קנך כמו עשך, כי לא אמר קונך וכן צור ילדך (שם שם) וכן שמע לאביך זה ילדך (משלי כג) ואשביעך ביי' (ראשי' כד) וכ' כאשר השביעך (ראשית נ) משום הפסק הדיבור והעמדתו עושין כך. וכן הרגו כל זכר (במדבר לא) וכן משכב זכר הרוגו (שסשם) עמדו, עמודו, אשר בזזו (במדבר לא) ואת כל חילם בזזו (שם שם) וטהרה ממקור דמיה (ויקרא יב) וכ' וכפר עליה הכהן וטהרה (שם) לקטו לחם (שמות יו) וכ' איש לפי אכלו לקטו (שם) בשלו את הבשר (ויקרא ח) וכ' ואת אשר תבשלו בשלו (שמות יו) כתב בצאתך משעיר (שופטים ה) וכ' שמח זבולן בצאתך (דברים לג) כתב מקומך אל תנח (קהלת י) וכ' ברח לך אל מקומך (במדבר כד) כ' אני יי' וכ' כי קדוש אני (שמות יא) כך תלך כל המקרא חוץ ממעט הרי הוא כמלתא דלא שכיחא, כגון ישפוטו הם (שמות יח) לא תעבורי מזה (רות ב) [ר"ל שורק תחת חולם], ישלוו אהלים לשודדים (איוב יב) [לפנינו כתוב ישליו] משפטו ישליו, וכן צור חסיו בו (דברים לב) עקרו חסה, והיו"ד היא הה"י של חסה, וכן כי בך חסיה נפשי (תהלים נז) אבל דליו שוקים (משלי כו) לא אמר דליו כמו חסיו בו וכמשפטו נאמר אבל רוב המקרא יפילו זה היו"ד שהיא ה"י של עשה, בנה קנה, ראה, ואומרים עשו, בנו, קנו, ראו, וכן יראו, יבנו, יקנו, יעשו. כי מעט אימורים על פי המלה כגון ובקרך וצאנך ירביון (דברים ח) בצל כנפיך יחסיון (תהלים לו) ירויון מדשן ביתך (שם שם) כעוטיה (שיר א) כי לפי הקצר יאמר כעוטה כי אותיות אהו"י מתחלפין זה בזה: ויש שינוי כגון אשר הם פרוצים (נחמי' ב) וכן מ"ג הסערה דאיוב (איוב לח ומ) וכן ויחלטו הממנו (מ"א כ) ושינוי ואמרו לסרבה המשרה (ישעי' ט) מי"ם סתומה באמצע, כת' גלעד (שיר ד) וכ' גלעד (ראשי' לא) כתוב לכרמי משפחת הכרמי, וכתוב לבריעה משפחת הבריעי, וכן לנעמה משפחת הנעמי, פ' הבא מן נעמה, וכ' צופר הנעמתי (איוב ב) שבא מן נעמה אחרת, וכ' מן צרעה, וכ' הצרעתי, וכן מרשה, המורשתי, ומן שלה השלני, הוסיפו נו"ן, ומן שילו אחיה השילוני, כ' העבריים וכ' העברים וכתב ההגריאים וכ' הערביאים, אמרו יתר הישמאלי (דה"י א ב) שהי' שכן לישמעאלים, ושינוי ואמרו עליו יתרא הישראלי, וכ' עובד אדום הגתי (ש"ב ו) והוא לוי מזרי וכת' דואג האדומי (שם א כב) ישראל היה, כ' שגר פטר בהמה, וכ' שגר אלפיך, ושניהם סמוכין, כ' כזרע גד (שמות יו) וכ' כזרע גד במדבר יא) כ' ערל לב וערל בשר (יחזקאל מד) וכ' ערל שפתים (שמות ו) כ' כי כבד פה וכבד לשון (שם ד) וכתב עם כבד עון (ישעיה א) כ' עשן העיר (יהושע ח) וכ' כעשן הכבשן (שמות יט) וכ' וסגור דלתך בעדך (ישעי' כו) וכ' ויקוב חור בדלתו (מ"ב יב) כ' ושעך צמח (יחזקאל יו) וכ' שערך כעדר העזים (שיר ד) נאמר ויהי כאמרם אליו (אסתר ג) וכ' ונחלת אמרו מאל (איוב כ) שמשפט אמרו, כתנת יוסף (ראשית לב) וכתב את כתנתו (שם שם) ושניהם סמוכין [הראשון לשם והשני לכינוי] כ' שמחי רעתי (תהלים לה) וכ' כל שמחי לב (ישעי' כד) כתב בהמות הלוים (במדבר ג) וכ' בבהמת [לפנינו כ' בבהמות] בני ישראל (שם שם) כ' הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א) וכ' פחת יהודה (חגי א) ושניהם סמוכין, כ' ולאחותו הבתולה (ויקרא כא) וכ' לאחיו ולאחותו (במדבר ו) כ' ובאחכם בני ישראל (ויקרא כה) וכתב האחיכם (במדבר לב), כ' מי יתן ותבא שאלתי (איוב ו) וכ' שאלתי ובקשתי (אסתר י) וכ' יתן את שלתך (ש"א א) כ' ויין חמסים ישתו (משלי ד') וכ' יין תרעלה (תהלים ס), משקל בהמה כמשקל, תאנה, נבלה, שאלה, אמרו מן בהמה ולבהמתך (ויקרא כה) ואמרו שאלתי ובקשתי (אסתר י) גפנה ותאנתה (הושע ב) נבלתי יקומון (ישעי' כו) ולשון משנה אבידתו, וכן משפט ושאלה אשה משכנתה (שמות ג) משכנתה, ומשפט גנובתי יום (ראשי' לא) גנבתי, וכן היא חברתך (מלאכי ב) משפטו חברתך, נחבאים במערה (יהושע י) משפטו נחבאים וכן נטמאים משפטו נטמאים וכן אשר המה נבאים להם (ירמי' יד) משפטו נבאים.

וכן אל גוי שְׁלֵו (ירמיה מט) משפטו כמו שָׁלֵו הייתי ויפרפרני (איוב יו) וכן ולאביו שלח כְּזאת (יאשי' מה) לזאת יקרא אשה (שם ב) בְּזאת יבא אהרן (ויקרא יו) וכ' ובחוני נא בַּזאת (מלאכי ג), כַּזאת וכזאת עשיתי (יהושע ז), אי לָזאת אסלח לך (ירמי' ה) כ' הִיתְבָּרֵךְ (תהלי' צד) משפטו יְחוֹבֶרְךָ כמשקל ירושש ערי מבצריך (ירמיה ה) הפילו הוי"ו של יחובר ועשו במקומו חטף קמ"ץ כמו קושט סלה (תהלים ס) [ונחטף הדבור דהיינו השתי סותים במלה והרח' שכן יחטף לפעמים הדבור כמו קושט וכו' ולדעתי מן היתברך עד סוף מקומם להיות בתחלת השער וכן ל"ל היתברך וכו' וכו' ועשו במקומו חטף קמץ ונחטף הדבור כמו אל תוסף וכו' וכו'. ועי' ס' יסף.] קושט אמרי אמת (משלי כב) אל תוסף דבר אלי (דברים ג) אל תוסף על דבריו (משלי ל) עד הנה אמרנו על השינוי:

שער התוספת

כי כל העדה כולם קדושים (במדבר י"ו) כל מלכי גוים כולם (ישעיה י"ד) וכל בית ישראל כולה (יחזקאל י"א) וכל וצריך כולם בשבי ילכו (ירמי' ל') יי' צבאות אותו תקדישו (ישעי' ח') ובאחיכם בני ישראל איש באחיו (ויקרא כ"ה) כי אכלו את יעקב ואכלוהו (ירמיה י') אבדנו כלנו אבדנו (במדבר י"ז) ובמשפטיך חטאו בם (נחמי' ט) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (ראשי' ב') וילכו שלשת בני ישי הגדולים הלכו אחרי שאול (ש"א י"ז) כ' כי כוכבי השמים וכסיליהם (ישעי' י"ג) ואין בשמים כי אם כסיל אחד שנאמר עושה עש כסיל וכימה (איוב ט') וכן בתי השן (עמוס ג') ואין לנו כי אם בית אחד עשאו אחאב המלך שנא' ובית השן אשר בנה (מ"א כ"ב) וכן צוארי בנימין (ראשי' מ"ה) ועל חלקת צואריו (שם כ"ז) ואין לאדם אלא צואר אחד, וכן אם בעיניו עמד הנתק (ויקרא י"ג) הוא כמו לא הפך הנגע את עינו (שם שם) ביניכם ובינו (יהושע ג') פ' בינכם ובינו, זבח שלמים (שמות כ"ד) ושלם מריאכם (עמוס ה') ואם תחתיה תעמוד הבהרת (ויקרא י"ג) פ' תחתה, כמוצאי גולה (יחזקאל י"ב) פ' כמוצא גולה, כמבואי עיר מבוקעה (שם כ"ו) פ' כמבא עיר מבוקעה, ממותי חלל (שם כ"ח) פ' כמות חלל, למשאות אותו משרשיה (יחזקאל י"ז) פ' לעקור אותה משרשה, ארונים קשה (ישעי' י"ט) פ' אדון קשה, פר בן בקר תמימים (יחזקאל מ"ו) פ' פר בן בקר תמים, ישמח ישראל בעושיו (תהלים קמ"ט) פ' בעושו, ופעמים מדבר בלשון ליחיד שנא' ולא הלכו בדרכי לעשות הישר בעיני והוקותי ומשפטי כדוד אביו (מ"א י"א) וכן אם שוב תשובון אתם ובניכם מאחרי (שם ט') והיא מדבר ליחיד. מ"א וראיתי אני דניאל (דניאל י"ב) פירוש לאחר שאמר וראיתי אינו צריך אני, בשביל שאמר אני פלוני, אבל ופניתי אני בכל מעשי קהלת ב') ודאי אינו צריך וכן אמרתי אני בלבי, (שם) וכן מי יתן מותי אני תחתיך (ש"ב י"ט) וכן אשר נשבענו שנינו אנחנו (ש"א כ') ופעמים כופלים המלות שמא ישכח תחלת הדבור כגון והיו המים אשר תקח מן היאר (שמות ד') וחזר ואמר והיו פעם שניה, לבוש הבדים ויאמר (יחזקאל י') וכן אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים (זכריה ח') ועוד אמר והחזיקו (שם ס"פ) וכן ואין אני ואחי ונערי ואנשי המשמר אשר אחרי אין אנחנו (נחמיה ד') והיה כערכך הזכר מבן עשרים שנה ועד בין ששים שנה והיה ערכך (ויקרא כ"ז) ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר (ראשית מ"ו) וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ובא (דברים י"ח) וכן אם באמת ובתמים עשיתם ותמליכו את אבימלך ואם טובה עשיתם עם ירובעל ועם ביתו ואם כגמול ידיו עשיתם לו (שופטים ט') כשנגע כאן היה לו לומר שמחו באבימלך אבל הוסיף דברים ביניהם ואמר אשר נלחם אבי עליכם וכו' עד שהשלים כל דבריו חזר ואמר פעם שניה ואם באמת ובתמים עשיתם עם ירובעל ועם ביתו היום הזה שמחו באבימלך (שם), ופעמים אין חוששין לזה ויתבלבל הקורא כגון אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים (דברים י"ב) היו לו לומר את אלקיהם אבל הכניס דברים ביניהם "אשר אתם יורשים אותם" וחזר ואמר אלהיהם. ופעמים כופלין היו"ד של פועל עתיד כגון וגבוה ממרחק יידע (תהלים קל"ח) ואלמנה לא ייטב (איוב כ"ד) לכן ייליל מואב (ישעיה י"ו) כי ייללו על משכבותם (הושע ז') פ' היודי"ן הראשונים יתרים והשניים הם של פועל עתיד אבל של עיקר המילה הוא נפל והצר"י מעיד עליה, ואם תאמר והלא יותר מוטב שנאמר כי הראשונים הן של פועל עתיד והשניים של עיקר המילה אילו היה כך היה משפטו יְיַלִיל יְיַטִיב כמשקל ישליך, יקריב, וְיִיַדַע במשקל יְפַעֵל. מ"א ויקראהו בשמות את שמות הערים (במדבר ל"ב) פ' שמות השני בלי צורך וכן כי דרשנו את יי' אלהינו דרשנו וינח לנו מסביב (דה"ב י"ד) גם אנחנו גם אתה פ' גם הראשון בלי צורך, וכן ויעל עמו גם רכב (ראשית נ') וכן קל צופיך נתנו קול (ישעי' נ"ב). מ"א כי עתה צעדי תספור לא תשמר (איוב י"ד) פ' לא יתר, וכן איך לא עוזבה עיר תהלה (ירמיה מ"ט) פ' איך עוזבה, וכן מה יגיד לך או מה יענך אביך קשה (ש"א כ') פ' או יתירה, וכן ויתן צמרתו אל בין עבותים (יחזקאל ל"א) פ' אל יתירה, עד אשר עד כה פ' עד השני יתירה. מ"א אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה') פ' לי יתירה וכן וילך לו אל ארצו (שמות י"ח) אוכל יטעם לו (איוב י"ב) חלף הלך לו (שיר ב) לך קח לך (הושע א') סוב דמה לך דודי (שיר שם) חדל לך (ד"ה ב כ"ה). ודע כי כל ממנו, וממנה, וממני, משפטו מן מֵנו, ומן מֵנָה, ומן מֵנִי, כמו גברו מני (תהלים ס"ה) ובלא העמדת הדבור אמרו שעו מני (ישעיה כ"ב) ומימי הירדן כפול הוא אלא אמרו מן הירדן. מ"א ואלכה לנגדך (ראשי' ל"ג) הלמד יתירה, כי ירט הדרך לנגדי (במדבר כב) וכן מתחת לבית אל (יהושע ט"ו) הלמד יתירה וכן אל מחוץ למחנה (ויקרא ד') פ' אל חוץ, וכן מתחת לבית אל (יהושע ט"ו) אל נגב. מ"א סורו מני דרך (ישעי' ל') מני מכיר (שופטים ה') מני אפרים (שם שם) מני עד מני שים (איוב כ) היוד יתרה, ופעמים מוסיפין מילות בלי צורך כגון וראה הכהן את הנגע והסגיר את הנגע (ויקרא י"ג) ואילו אמר והסגירו דיו, וכן יצוק הכהן על כף הכהן (שם י"ד) כי הכהן ישים השמן בכף עצמו, ויי' המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש מאת יי' (ראשית י"ט) כלו' מאתו. מ"א מי פעל ועשה (ישעיה מ"א) פ' שניהן שוין, וכן נמי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (שם מ"ג). מ"א אָבות, בנות, שנות, הן לשון רבים וכשידבר איש לרעהו פנים בפנים' ראוי לומר לו אבותךָ, שנותךָ, אלא מוסיף יו"ד ואומר אבותיך, ואת שתי בנותיך (ראשי' י"ט) ושנותיך לא יתמו (תהלים ק"ב) נמצא עכשיו שני סמני רבוי חוץ ממעט כגון שנאמר והפלא יי' את מכותך (דברי' כ"ח). מ"א ולאחותיכם רוחמה (הושע ב') משפטו ולאחותכם. עד כאן דברנו על המוסיף, (הבורא הוא יתן לי מזל טוב):

שער החילוף

הוי יודע כי מדברים דיבור ובלבם זולתו כגון יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה (מ"א ב) והוא היה מדבר בענין שלמה ואבשלום כבר נהרג מזמן גדול כלו' ואחרי שלמה לא נטה, וכן גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס (ירמיה ל"ג) כלו' גם זרע אהרן, וכן והיתה יד יי' בכם ובאבותיכם (ש"א י"ב) פ' ובמלככם כי על המלך שימליכו עליהם היה מדבר, וכן מי עור כמ: ולם ועור כעבד יי' (ישעיה מ"ב) כלו' וחרש כעבד יי' כמו ראש הפסוק שנאמר מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח, וזמורת זר תזרענו (שם י"ז) פ' תסענו, וזרעו במים רבים (במדבר כ"ד) כלו' ושרשו, המזבח עץ שלש אמות גבוה (יחזקאל מ"א) פ' השלחן אשר לפני יי' (שם ס"פ) וכן יקריבו אל שלחני לשרתני (שם מ"ד) פ' אל מזבחי, ואשליח אותו אל בית יי' אל היוצר (זכריה י"א) פ' אל האוצר, אשר לא נשא לשוא נפשו (תהלים כד) פ' שמי, כמו לא תשא את שם יי' אלהיך לשוא (שמות כ') וכן נשבע יי' צבאות בנפשו (ירמיה נ"א) פ' בשמו, וכן דור העצמים תחתית (יחזקאל כ"ד) פ' חעצים וכן ויהי ביום השביעי ויאמרו לאשת שמשון פתי את אישך (שופטים י"ד) פ' ביום השלישי כי עד ג' ימים עשו רנאי ולמעלה פ' ואמד ולא יכלו להגיד החידה שלשת ימים, ואמד ותבך עליו שבעת ימים אשר היה להם המשתה ויהי ביום השביעי ויגד לה כי הצקתהו כלו' טרחו כדי לידע ג' ימים ואחד כך פייסוהו לפתותו ופתתה אותו כל השבוע וביום השביעי נתפתה והגיד לה, וכן זה הדבר אשר מל יהושע (יהושע ה) פ' וזה העם, וכן חי נפשך אדוני המלך וכו' אשר דבר אדוני וכו' (ש"ב יד) פ' מכל אשר שמע אדוני המלך, אל תהי עד חנם ברעך (משלי כד) לרעך, וכן אם זרחה עליו (שמות כב) פ' אם העידו עדים, וכן ולא עשה רגליו (ש"ב יט) פ' גילח בית הערוה זה כינוי הוא ולשון נקיה, וכן ברך נבות (מ"א כא) ברך אלהים ומת (איוב א) וכן ותקח את הבצק ותלוש (ש"א יג) פ' ותקח הקמח. מ"א וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא יו) פ' ולא שום אדם. בכל קדש לא תגע (שם יג) פ' בכלום קדש, כי כל שאר וכל דבש (שם ב) פ' ואפי' מעט, ועשיתם פסל תמונת כל, (דברי' ד) פ' תמונת אחד מהם, וכן נפשינו יבשה אין כל (במדבר יא) פ' ואפי' דבר אחד. מ"א הנה חדש מחר (ש"א כ) פ' ראש החדש, אסרו חג (תהלים קיח) פירוש פר, וכן חגים ינקופו (ישעי' כט) פ' פרים יערופו, ותרגום וערפתו ותקופו, ודגש הקו"ף במקום הנו"ן שנבלעה, לא תשאר פרסה (שמות י) פ' בהמה, בקע לגלגולת (שם לח) פ' לאדם, תחת השמש (קהלת ח) פ' תחת השמים, אמחה את האדם אשר בראתי (ראשי' ו) פ' את הבריות. מ"א ובשר בשדה טרפה (שמות כב) פ' ואפי' בבית, וכן אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג) פ' אפי' מקרה של יום, כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב) פ' אפילו זקיים וגבורים, אשר יצוד ציד חיה או עוף (ויקרא יז) ואפי' יקנה או ינתן לו במתנה, כי תבנה בית חדש (דברים כב) פ' ואפי' תקנה או ינתן במתנה או אפילו ישן, לא תבשל גבי בחלב אמו (שמות כג) פ' אפילו כבש וכשב ואפילו חלב זולת אמו. מ"א הלא אנכי טוב לך מעשרה (ש"א א) זה עשר פעמים תכלימוני (איוב יט) אם יוליד איש מאה (קהלת ו) כי עתה כ:ונו עשרה אלפים (ש"ב י"ח) יפול מצדך אלף ורבבה מימינך (תהלים צא) וכי טוב יום בחצרך מאלף (שם פד) שבע על חטאותיכם (ויקרא כו) כי שבע יפל צדיק וקם (משלי כד) כי שבעתים יקם קין (ראשי' ד) כל אילו המנינין לאו דוקא נינהו אלא רבוי בעלמא, אבל חכמות נשים בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה (משלי ט) דוקא הוא, פ' ז' חומשי תורה, בראשית, ואלה שמות, ויקרא, וספר וידבר מן הראש עד ויהי בנסע הארן זה החומש אחד ומן ויהי בנסע הארן עד סוף הפסקה זה חומש אחד קטן ושאר הספר הוא חומש אחר, וספר ואלה הדברים הרי זה ז"ן, ומה ראו רבותינו לעשות ספר וידבר ג' חומשין משום דאש התורה ז"ן מלות שהוא פסוק בראשית ומצאו גם בסופה י"ב מלות שהוא פסוק ולכל יד החזקה כמנין ז"ן ככבים שהן חנכ"ל שצ"ם וכמנין י"ב מזלות ומצאו גם מנין ויהי בנסוע הארן י"ב מלות גם סוף הפסקה הפסוק שהוא ובנחה יאמר ז' מלות יש בו שנאמ' וענן יי' עליהם יומם וגו' כשמצאום כך אמרו לנו מדות החמושים, וכמו כן מצאו ויסע מלאך האלהים (שמות יד) ע"ב אותיות וכן ויט משה (שם שם) ע"ב, וכן ויבא בין מחנה מצרים (שם שם) ע"ב וראש כולן וי"ו אמרו כי השם הנכבד והנורא יוצא ממנו, כיצד אם תחלת אות מתחלת הפסוק הראשון ואות אחת מסוף הפסוק השני גם אות אחת מראש הפסוק השלשי הרי הג' אותיות על הסדר הזה שם בפני עצמו, גם האות השני על הפסוק הראשון גם האות השני על סוף הפסוק השני למפרע גם האות השני מן ראש הפסוק השלשי הרי הן גם הן שם בפני עצמו הרי שלשה פסוקין של ע"ב אותיות עושין ע"ב שמות כל שם מן ג' אותיות שלא יתכן שיהו כך ג' פסוקין של ע"ב אותיות ראשן וי"ו ומנין אותיותם שוין כל זה בלא כוונה אלא בכוונה נכתבו לנו כך, וכך קבלה ביד רבותינו ז"ל [עי' סוכה ד' מ"ה נפי' רש"י] נחזור לדברינו הדור אתם ראו דבר יי' (ירמיה ב) פ' שמעו וכן וירא יעקב כי יש שבר במצרים (ראשית מב) פ' וישמע, וירא בלק בן צפור (במדבר כב) וכל העם רואים את הקולות (שמות כ). מ"א ראה ריח בני (ראשית כז) פ' אין הריח נראה אלא כלו' הריח, כ' אשר

הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה (שמות ה) פ' באף פרעה, וזה בהיפוך אל יחר בעיני ארוני (ראשית לא) החרון של אף הוא שנאמר ויחר אף, וחרה אפי, חרון אף יי', הא למדת כי יחליפו האברים גם מדותיהן של אף לעינים ושל עינים לאף ושל אזנים לעינים כגון וירא בלק, וירא יעקב כי יש שבר גם של עין לאף ראה ריח בני, ושל אף לעין אל יחר בעיני ארוני. מ"א אחבשה לי החמור (ש"ב יט) זה לשון זכר חזר ואמר וארכב עליה לשון נקבה, וכן יי' אתה דברת אל המקום הזה להכרית לבלתי היות בו יושב למאדם ועד בהמה (ירמיה נא) זה לש ן זכר וחזר ואמר כי שממות עולם תהיה והוא לשון נקבה. וכן אם חבל תחבל שלמת רעך (שמות כב) זה לשון נקבה עד בא השמש תשיבנו לו זה לשון זכר, והנה יד שלוחה אלי (יחזקאל ב) פ' לשון נקבה והנה בו מגלת ספר פ' זכר, אל המחנה האחת והכהו ראשית לב) פ' הרי נקבה תחלה וזכר בסוף בענין אחד, ויראו את העם אשר בקרבה (שופטים יח) חזר ואמר איננה לשון נקבה, מאנה להנחם על בניה (ירמיה לא) זה לשון רבים חזר ואמר כי איננו זה לשון יחיד, לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה (שופטים יט) משפטו היא, אלה בקשו כתבם המתיחשים ולא נמצאו (עזרא ב) משפטו ולא נמצא כי על הכתב חוזר, וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמישים (מ"ב א) פ' שליש וחמישיו. מ"א ומשה יקח את האהל (שמות לג) פ' לקח, אז ישיר משה (שמות טו) שורר, אז ידבר יהושע (יהושע י) פ' דבר, אז יעלה רצין (מ"ב יו) פ' עלה, תהומות יכסיומו (שמות טו) זה עתיד כסום, הוי יודע כי כל מו של רבים בחולם חוץ מזה שהוא בשורק כי כשראו אותם בני ישראל בלועים בארץ עד הצואר שנאמר תבלעמו

ארץ

ארץ זכרו מה שמירדו את חייהם אז חרקו שן עליהם ואמרו תהומות יכסיומו אינו כמו תמלאמו נפשי, תורשימו ידי, וגם עשאוהו מלא כדי שיתכסו במים רבים כי היו"ד השניה היא הה"י של כסה ולמד הפועל הוא כמו יוד של בצל כנפיך יחסיון (תהלים לו) השניה שהי' ה"י של חסה, ע"פ החסר נאמר וכה יחסו עניי עמי (ישעיה טו), ויש עתיד במקום עבר הרבה כמו שמעו עמים ירגזון (שמות טו) יעשו עגל בחרב (תהלים קו) ויאמר יי' אל השטן מאין תבא (איוב א) משפטו באת, וכן יאבד יום אולד בו (שם ו) משפטו יולדתי בו. מ"א יי' ריבי נפשי גאלת חיי (איכה ג) משפטו תריב יי' תגאל חיי, וכן ראיתה יי' (שם בסמוך) פ' תראה יי', וכן פן מצא לו ערים בצורות (ש"ב כ) פ' פן ימצא לו והיה פי מלאו (דה"א יז) ימלאו, ומולדתך אשר הולדת אחריהם (ראשי' מח) פ' אשר תוליד או אם תוליד, כי עתה שלחתי את ידי (שמות ט) פ' אשלח. מ"א ופרעה חולם (ראשית מא) פ' חלם, וכן הארץ החדשה אני עושה (ישעי' סו) פ' אשר עשיתי, וכן זמרי הרג אדוניו (מ"ב ט) פ' הרג כלומר סופך בזה הדבר לרע כמו סוף זמרי שהרג אדוניו:

אמתין בכאן מעט

כבר ידעת כי חלק ר' יונה הידוע בן גנאח כמה חלקים את הפעלים כגון אָהַב את יוסף מכל בניו (ראשית לז) וגם כאשר אָהֵב אביו (שם כז) ובין כתפיו שָׁכֵן (דברים לג) וגם יִשְׁכֹּן הענן (במדבר ט) תוכל לראותם בראש זה הספר [שער הפעלים] ואמר לנו יש לנו פָּעַל פָּעֵל פָּעֹל ופִעֵל כלו' כולן לשון פועל ואני מצאתי שני חלקים אחרים במשקל פוֹעֵל ובמשקל פּוֹעָל פָּעִיל פ' הפועל מה שאמר עכשיו ופרעה חוֹלֵם, זמרי הורג אדניו, שהן פעל ממש, ועוד מצאתי חלק אחר בפועל כבד כד' וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבֵּד (שמות ח) פ' והכביד, וכן מְבָרֵךְ את רעהו בקול גדול בבקר השכֵּם (משלי כא) פ' השכים כי לא נוכל לומר כי זה המצדר מפני שהוא תוך הסיפר אבל המצדר שיהא במקום הציווי הוא ודאי מצדר כגון חבי כמעט רגע (ישעיה כו) עמוד פתח האהל (שופטים ד) השמן לך העם הזה (ישעיה ו) וכיוצא בהן, והנפעל כגון אחזת שְׁמֻרות עיני (תהלים עז) פ' שמורות והרבה תמצא כך במקרא תכיר דברי, וגם מחלפין את הציווי במצדר כגון זָכוֹר את אשר עשה לך עמלק (דברים כד) פ' זְכוֹר וכן שָׁמוֹר את יום השבת (שם ה) ומחליפין את המצדר בפועל עבר כגון או השבע שבועה (במדבר ל) כי משפטו או נשבע שבועה, וכן לימן היום הוסדה (שמות ט) פ' נוסדה, ילדה ועזוב (ירמיה יד) פ' ועזבה, נקהלו ועמוד על נפשם (אסתר ט) פ' ועמדו ובהיפך לבלתי שבו איש מרעתו (ירמיה כג) ולבלתי ראו משפטיך (יחזקאל יג) לבלתי שוב ולבלתי ראות. מ"א והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א) פ' רצות ושבות, וכן והמים היו הלוך וחסור (ראשית ח) פ' הולכים וחוסרים. מ"א לכן ישוב עמו הֲלוֹם (תהלים עג) פ' הֲלוֹם, לבזה נפש (ישעיה מט) פ' לבזוי נפש משום שהוא סמוך ובלי סמוך יהי' במשקל העשו לבלי חת (איוב מא) ומנהג לשון הקדש כששים המצדר עם הפועל יאמר אותן שווין כגון ידעתי כי דבר ידבר הוא (שמות ד) ושבר תשבר מצבותיהם (שם כג) אינמי העברת העביר (יהושע ז) אכל תאכל, וכיוצא בהן,

ופעמים מחליפין זה מזה כגון ערום יערים (ש"א כג) שאחד פועל קל והשני כבד, וכן מוט התמוטטה (ישעיה כד) משפטו מוט מטה והראשון משפטו ערום יערום, וכן קטר יקטרון (ש"א ב) משפטו יְקַטרון בדגוש הטי"ת, והפדה לא נפדתה (ויקרא יט) שרוף ישרפו בשבת (ש"ב כג) והתחל לא חתלת (יחזקאל יו) משפטו התחלת, ובחורים כשל יכשלו (ישעי' מ) לו שקל ישקל כעסי (איוב ו) החרב נחרבו (מ"ב ג) הלוך אלך (שופטים ט) משפטו אהלך או אהלוך. מ"א ועשו אחיו בא מצירו (ראשית כז) פ' מצודו כי מצידו שם הציד הוא שנ' ציד חיה. וכסתה הצרעת את כל עור הנגע (ויקרא יג) פ' הנגוע כי הצרעת היא הנגע, וכן בהרג הרג (יחזקאל כו) פ' בהרג הַרוּג. מ"א ימי כצל נטוי (תהלים קב) פ' נוטה וכן ויהושע היה לבוש (זכריה ג) פ' לובש וכן כי בך בטוח (ישעיה כו) פ' בוטח, ובהיפוך ומלך ישראל היה מעמיד במרכבה (דה"ב יח) פ' מועמד, למתעב גוי (ישעיה מט) פ' למתועב, הכמכת מכהו הכהו (שם כז) משפטו מֻכֵּהוּ כמו אם בהרג הרוגיו הורג לא אמר הורגיו, לב הותל (שם מד) פ' הֻתּוּל, כתאנים השוערים (ירמיה כט) פ' השעורים. מ"א הסתר ואקצוף (ישעיה נז) פ' וְקָצוֹף, עושו ובאו כל הגוים מסביב ונקבצו (יואל ג) פ' והקבצו, נוסו נודו מאד העמיקו לשבת (ירמיה מט) ובהיפוך קולי אל יי' והַאֲזִין אלי (תהלים עז) פ' והַאֲזִין. מ"א כאשר עשה ביום הזה (ויקרא ח) פ' כאשר עשיתי, וארא כי על כל אודות (ירמיה ג) פ' ותרא כמה שנא' ותרא בגודה אחותה יהודה (שם שם) ופעם אומר פועל קל במקום הנפעל כגון ושער בנגע הפך לבן (ויקרא יג) פ' נהפך, וכן הפך לבם לשנא עמו (תלים סו) כולו הפך לבן טהור הוא (ויקרא יג) כולו נהפך, גלה חציר (משלי כז) פ נגלה, כי מלאה הארץ חמס (ראשית ו) פ' נמלאה, וכן והעיר מלאה מוטה (יחזק' ט) פ' נטיה. מ"א שכל אדם האריך אפו (משלי יט) משפטו הַאריך כי הֶאריך לשון עבר ואינו נרצה מצדר וכן ובהאריך הענן (במדב' ט) וכן ביום הַחזיקי בידם (ירמיה לא) פ' החזיקי, וכן עד השמידם אותם (יהושע יא) פ' השמידם, וכן כל רמי הסגיר אותו (ויקרא יד) פ' הסגיר וכן גנון והַציל (ישע נא) פ' והציל כמו והציל לא הצלת את עמך, וכן פסוח והמליט (ישעיה לא) והַמלט, וכן אותם שמרו מן החרם (דברים יג) משפטו השמרו. מ"א הבהמה אשר יקריבו ממנה (ויקרא כז) פ' יקרב וכן כל הדברים יגיעים (קהלת א) פ' מיגעים, אם תפרו את בריתי היום (ירמי' לג) פ' אם תופר בריתי את היום גם בריתי תופר את דוד עבדי כי אמר הקב"ה ויום ולילה לא ישבותו, מ"א חלקה אחת תמטר וחלקת אחת אשר לא תמטר עליה (עמוס ד) משפטו אמטיר, ובהיפוך וכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך (שמות כ) פ' אשר תזכיר את שמי, אם תגאל גאל ואם לא יגאל הגידה לי (רות ד) משפטו ואם לא תגאל אבל כינוי הוא ולשון תרבות כי לא רצה לומר אם לא תגאל את נחלתך כמו שיאמר אדם לחבירו אותו האיש ולא יאמר לו את ה, ובאשת נעוריך אל יבגוד (מלאכי ב) פ' אל תבגוד וכן גם אתם כושיים חללי חרבי המה (צפני' ב) פ' אתם, וכן עתה תהיה מבוכתם (מיכה ז) פ' מבוכתם וכן ועד הם עומרים יגיפו הדלתות (נחמי' ז) פ' ועד אתם. כי יבשו מאלים אשר חמדתם (ישעיה א) פ' תבושו, ואולם כלם תשובו (איוב יז) פ' כולכם.

וכן

וכן והיתה חרפהו גדופה (יחזקאל ה) פ׳ והָיִיתִי, יכבש עונותינו (מיכה ז) חזר ואמר ותשליך במצולות ים כל חטאתם פ׳ חטאתינו, וכן היה זרועם לבקרים (ישעיה לג) פ׳ זרועינו, וכן היינו מעולם לא משלת בם (שם סג) פ׳ בנו, וכן לא נקרא שמך עליהם (ישעיה מג) פ׳ עלינו כלו׳ היינו בגוים מעולם לא משלת בנו, והדפתיך ממצבך וממעמדך יהרסך (ישעיה כב) פ׳ אהרסך, ונאשאר אני (יחזקאל ט) פ׳ ואשאר, ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא) פ׳ הרגלתי לאפרים קחתם על זרועות, יעטף ימין ולא אראה (איוב כג) פ׳ אעטף, כי מקללים להם בניו (ש"א ג) פ׳ לי אבל כינוי הוא, בבאי לשחת את העיר (יחזקאל מג) פ׳ בבאו, באכה אשורה (ראשי׳ כה) באך גררה ועד עזה (שם י) פ׳ כמו לבא חמת (במדבר יג) ואמר וישימו צניף טהור על ראשו (זכריה ג) פ׳ ויאמר, אם לא נכחד קימנו (איוב כב) פ׳ קימם, ותירוש יכחש בם (הושע ט) פ׳ בה. מ"א והכרתי ממך צדיק ורשע (יחזקאל כא) פ׳ כולם היו רשעים אבל יש בהם מי שמראה עצמו כצדיק, וכן אלהים אחרים פ׳ בעיני בעליה הוא אלהים, אבל לגבנו אנחנו הוא גילולים ושיקוצים ותועבות ובושת כמה שנאמר והבשת אכלה את יגיע אבותנו, וכן הנביא ההוא (דברים יג) פ׳ כמו שהוא בעיני עצמו כך קראו הכ׳ וכן וגונב מבית האיש, כמו שטוען האיש פ׳ ושמא לא נגנב, וכן כי בשדה מצאה צעקה הנערה, פ׳ ואע"פ שלא צעקה, וכן בכל מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה פ׳ קברות עע"ז שהם אומרים על מנחתם טהורה, וכן מקום אשר נתנו שם ריח ניחוח לכל גלוליהם (יחזקאל ו) וכן ויפתוהו בפיהם (תהלים עח) פ כמו שאמרו הם נפתה אותו, וכן בימינו הי׳ הקוסם ירושלים (יחזקאל כא) פ׳ לפי דבריו, כך אמר הכ׳ אבל הקסם שקר הוא אבל בעונות ישראל נתמלא משאלו. מ"א ויאמר ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה (איוב ב) פ׳ ושמה לא ישוב לעולם אלא לקבורה. מ"א לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד) פ׳ שה תמים, כי אש יצאה (במדבר כא) פ׳ חיל, דרך כוכב מיעקב (בשם כג) פ׳ מלך, הנה מים עולים מצפון (ירמיה מז) פ׳ חיילות אריה טורף בדי גורותיו (נחום ב) פ׳ מלך וחיילותיו. ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י) פ׳ עשיית תשובה, כי ציד בפיו (ראשית כד) לא תשיך לאחיך (דברים כג) מלשון ישך הנחש (קהלת י) פתיל הנעורת בהריחו אש (שופטים יו) פ׳ מי שאין בו רוח חיים לא יריח, בעצבון תאכלנה (ראשית ג) תאכל כל הארץ (צפני׳ א) וכן אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים (ישעי׳ א) קרעו ולא דמו (תהלים לה) פ׳ רבו הרבה, ובדם ענבים סתה (ראשית מט) יעשן אפך (תלים ער) יום יום יעמס לנו (שם סה) כל חלב יצהר (במדבר יח) כליות חטה (דברים לב) ממעיני הישועה (ישעיה יב) עין הארץ (שמות י) לב השמים (דברים ד) ראש ההר (שמות יט) כי מגפן סדום גפנם (דברים לב) פ׳ כל זה אינו אמת אלא משלים ורמזים. ויש ציווי שאינו של אמת כגון איש גלוליו לכו עברו (יחזקאל כ) בואו בית אל ופשעו הגלגל הרבו לפשוע (עמוס ד) לכו וזעקו אל אלהים אשר בחרתם בם המה יושיעו לכם בעת צרתכם (שופטי׳ יד). מ"א ובגדי ערומים תפשיט (איוב כב) פ׳ והערום אין לו בגד, וכן לעות מאזני מרמה (עמוס ח) פ׳ צדק, במות המת (יחזקאל יח) פ׳ והוא חי, יהיב חוכמתא לחכימין (דניאל ב), י"א על שם סופן, וכן לדם אשר שפך (במדבר לה) פ׳ ולא שפך דם כלל אלא להזהיר, ולא תקחו כפר לנפש רוצח (במדבר לה). מ"א אל כל חכמי לב (שמות כח) פ׳ זה לשון רבים חזר ואמר אשר מלאתיו, משפטו מלאתים. כל נביאי כל חוזה (מ"ב יז) פ׳ חוזים, ומכיר לקח אשה לחופים ולשופים ושם אחותו מעכה ושם השני צלפחד (דהי"א ז) פ׳ ומכיר לקח נשים כמה שנא׳ כי נשמדה מבנימין אשה (שופטי׳ כא) פ׳ נשים לשופים ולחופים פ׳ משופים ומחופים כלומר מן שתי משפחות והלמ"ד במקום מי"ם כמו שנאמר אלף למטה פ׳ ממטה, ושם אחותו מעכה פ׳ ושם האחת מעכה ושם השני צלפחד פ׳ ושם השנית כמה שנא׳ אל בית הנשים שני פ׳ שנית פ׳ פעם שנייה כי היו קורין שם צלפחד לזכר ולנקבה כמו שקראו אביגיל אחינועם שראוי להיותן שמות זכרים [עי׳ לקמן בערך צדי במלות חמישית שם צפלחד]. מ"א כי תקראנה מלחמה (שמות א) פ׳ מלחמות כי תקראנה לשון רבים לנקבות היא וכן מפני המלחמה אשר סבבוהו (מ"א ה) פ׳ המלחמות ותעל הצפרדע (שמות ח) פ׳ חבורה או עדה [ר"ל שם בא ביחיד על כלל המין כידוע] להעלות נר (שם כז) פ נרות, תן לי הנפש (ראשית יד) פ׳ הנפשות. מ"א שמן וקטרת ישמח לב (משלי כז) פ׳ ישמחו לב, וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כח) פ׳ יבטחו או כל צדיק וצדיק ככפיר יבטח, וכן כי מעלה גרה המה (דברים יד) פ׳ מעלי או כל אחד ואחד מהן מעלה גרה, וכן רועה צאן עבדיך (ראשית מז) רועי צאן, בפיו יברכו (תהלים סב) פ׳ בפיהם. ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג) פ׳ ויבאו, וי"א ויבא כלב בן יפונה מכולם לבדו עד חברון ולפיכך נתנה לו חברון לבדו שנאמר ולא אתן את הארץ אשר דרך בה ולבניו יען כי מלא אחרי יי׳ (דברים א) ויליד ביתו הם יאכלו בלחמו (ויקרא כב) פ׳ וילידי ביתו. מ"א לא נשאר ארבה אחד (שמות י) וכן שם רבים שנא׳ ובאו כדי ארבה לרוב (שופטים ו) וכן הדגה, ויתפלל יונה אל יי׳ אלהיו ממעי הדגה (יונה ב) וכ׳ והדגה אשר ביאר מתה (שמות ז) וכן אדם כ׳ אדם כי יקריב מכם (ויקרא א) זה אחד, עם אדם ינגעו (תהלים עג) זה רבים, וכן ואתה אנוש כערכי (שם נה) זה אחד, אנוש כחציר ימיו (שם קג) זה רבים. מ"א בבנותיך גבך (יחזקאל יו) פ׳ מצדר של בנין, וכן בהזרותיכם (שם שם) משפטו בהזרותכם כמשקל כהגלות פשעיכם ברוב עצתך (יחזקאל כא) בעצלתים ימך המקרה (קהלת י) ותחניפי ארץ בזנותיך (ירמיה ג) ונשאו את בנותיכם (במדבר יד) משפטו בהגלות פשעיכם ברוב עצתיך, בעצלתים ימך המקרה (קהלת י) כמשקל פדות, ענות, שבות, וכן ושבית שביתיך בתוכהנה (יחזקאל יו) וזמתך ותזנותיך (יחזקאל כג) לשמוע בפיך ביום גאוניך (שם יו) למנוחיכי והושבתי אתכם כקדמותיכם והטבותי מראשותיכם (שם לו) ובפגרי מלכיהם בָמותם (יחזקאל מג) פ׳ במותם, וכן בהכין לו דוד (דה"ב א) משתחויתם קדמה לשמש (יחזקאל ח) פ"א בנו אלי והָשמו (איוב כא) פ׳ והשמו כמשקל הסבי עיניך מנגדי (שיר ו) פ׳ פנו אלי ושתקו כמה שנא׳ ושימו יד על פה וכן משטים בתוכם (יחזקאל ג) פ׳ בתוכם שותק. מ"א והשכבה את הערלים (שם לב) אינו ציווי אלא מצדר כמו מרדה מצרימה (ראשי׳ מו) והשכבה כמו והפדה לו נפדתה, והחתל (יחזקאל יו) משפטן הַחְתֵל, הַשְׁכֵב, הַפְדֵה, כמשקל השכם והערב. מ"א חרב נתנה משכו אותה (שם שם) משפטו מְשְׁכוּ וכן מלכי עלינו (שופטים ט) קרחי וגזי (מיכה א) שמחי ועלזי (צפני׳ ג) משפטו כמו ועלזו לפניו, האומר לצולה חרבי (ישעי׳ מד) עלי הלבנון וצעקי (ירמי׳ כב) באה אתי הביתה (מ"א יג) ושערו חרבו מאד (ירמיה ב) משפטו כמשקל קרבו, שאו את אחיכם (ויקר׳ י) החרב נחרבו המלכים (מ"ב ג) הקמץ הועתקה

אבל

אבל החי"ת כמנהג אותיות אחה"ע כמו תארו נעמי, זהרי חמה, וכיוצא בהן ופעמים נוהגין כמנהג זה אפי' שלא באותיות אחה"ע כגון קסמי נא לי (ש"א כח) אהי קטבך שאול (הושע יג) שמשפטן להיות כמשקל בברחך מפני עשו אחיך (ראשית לה) אינמי ובשכבך ובקומך, ומשפט קָסְמִי נא לי קסמי כמשקל שמעי בת וראי שכחי עמך. אֶפְשְׁעָה בת (ישעיה כז) אשקה נא לאבי ולאמי (מ"א יט) והן בחטף קמ"ץ בלא ספק ומשפטן כמשקל אשמעה מה ידבר האל (תהלים פה) כי לא יהיה בחטף קמץ אלא פועל שהעתיד שלו במשקל יפעול כגון אשקטה ואביטה במכוני (ישעיה יח) אינמי ואשקלה להם את הכסף (עזרא ח) שהעתיד שלהם כסף ישקול, כי לא ישקוט האיש (רות ג) חוץ מן אשמרה לפי מחסום (תהלים לט) מן ישמר, גם אזכרה אלהים (תהלים עז) מן יזכור. ארדפה אויבי (ש"ב כב) מן ירדוף, אבל נשכבה בבשתנו (ירמי ג) מן ישכב, נקרבה הלום (ש"א יד) מן יקרב, ופועל כבד לא יתכן שיהא ממנו קמץ חטף לעולם חוץ מן מלת לקט וילקט יוסף נאמר ממנו אלקטה ואספתי בעמרים ואלקטה בשבלים (רות ב) ויש מלות שאינן כמשפט כגון כי מאיש לקחה זאת, (ראשית ב) שמעה תפלתי י' (תהלים לט) נבהל להון (משלי כח) אשר לא ידעתם ונעבדם (דברים יג) לא תשתחוה ולא תעבדם (שמות כ) נלכה ונעבדה (דברים יג) חדל ממנו ונעבדה (שמות יד) כמו נעמדה יחד וכן בסבך עץ קרדומות (תלים עד) שלא כדין אבל נאחז בסבך נאמר כמשפט, ופעמים מחליפין פתח בקמץ כגון ושם שָׁפַט את ישראל (ש"א ז) כי הוא טרף וידפאנו (הושע ו) וירח עמד (יהושע י) בהן דבק שלמה (מ"א יא) אריה שאג (עמוס ג) עשה יי' אשר זמם (איכה ב) אילו כולן פעלים ומשפטן קמץ ופתח. מ"א ומקְצָת כלי בית האלהים (דניאל א) ומקְצָת ימים עשרה (שם שם) ולמקצת הימים אשר אמר המלך (דניאל א) קבלו הכהנים והלוים משקל הכסף והזהב (עזרא ח) מנת שועלים יהיו (תהלים סג) ובכתָב בית ישראל (יחזקאל יג) אילו כול סמוכין וראוי להיותן פתחין והן עשו אותם קמוצין שלא כמשפט. מ"א אף נחלָת שפרה עלי (תהלים יו) חכמָת ודעת (ישעיה ל"ג) אילו אף על פי שהן כמילת סמוכין וכתובין בתי"ו אינן סמוכין ולפיכך הן קמוצין. מין אחר השבתה מִטְּהָרוֹ (תהלים פ"ט) עשאוהו בקמץ חטף שלא כדין משפטו שיהי כמו מקדש יי' כוננו ידיך, שאָר ישוב שאָר יעקב (ישעיה י) ושאָר אחיהם הכהנים (עזרא ג) נקמצו שלא כדין. מ"א הֶחֳדַלְתִּי (שופטים ט) משפטו כמשקל הגדָלתי מעשי (קהלה ב) הרכבת אנוש (תהלים סו) אבל ריפו את הדלי"ת של החדלתי בשביל הקמץ חטף של אחריו וריפוי את הדל"ת של הרדיפוהו (שופטי' נו) כי אותו הרי"ש כפול הוא כלומר כשתבא להוציאה מפיך תעשה רך ולפיכך תרפה מקצת כמו מרדוף אחרי (פלשתים) [ישראל] (ש"ב יח) וכיוצא בהן. וכן וְאֶחֱזֵי בה (רות ג) משפטו כמשקל אמרי לי, כך עושין לפרקים שמשום שלא יטריחו עצמם כדיבור, ופעמים אין חוששין לזה הטורח או שמא יש בהן שמדבר כך ויש בהן שאינו מדבר כך. מ"א במוצאכם אותו (ראשי' לב) משפטו שיהא כמשקל כשמעכם את הקול (דברים ה) כתפשכם את העיר (יהושע ח) ותפוצותיכם (ירמיה כה) פירשו והפיצותיכם בחילוף תי"ו בה"א וכן תרגלתי לאפרים (הושע יא) הרגלתי מלשון רגיל, וי"א בלא חילוף אלא מלשון ויתפוצצו הררי עד (חבק' ג), שהוא וכפטש יפוצץ סלע (ירמי' כג) וכן מפיץ וחרב (משלי כה) משום שיפוצץ במלחמה את בני אדם, בעותיך צמתותוני (תהלים פח) משפטו צמתוני אבל נכפל, וכן בהן תבואתך טובה (איוב כב) פ' תבואך, ויך שרשיו (הושע יד) כמשקל ואיש את קדשיו (במדבר ה) כי שרשו במשקל קדש, קרשך עשו שן בת אשורים (יחזקאל כז) פ' לשון רבים של תדהר אע"פ שהיא שתי מלות במראה מלה אחת היא במקרא כגון פקח קוח (ישעיה סא) וכן כל עמת שבא (קהלת ה) עגלה יפיפיה (ירמיה מו) עבטיט (חבק' ב) וקיקלון (שם שם) מבלי לו (איוב סח) צלמות (איוב י) בשל אשר יעמול האדם (קהלת ח) כגון בשל מי הרעה הזאת לנו (יונה א) פ' בשביל אשר יטרח האדם ולא ימצא, זה של פעמים אומרים ממנו שי"ן בלבד כגון שי"ן שככה השבעתנו (שיר ה) עד שקמתי דבורה (שופטי' ה) שלמה אהיה (שיר א) פ' אשר למה אהיה, ופעמים אומרים ממנו למ"ד בלבד שנאמר הן לצדק ימלך מלך ישעיה לב) פ' בשביל הצדק, הודשנה מחלב (ישעיה לד) פ' משפטו הוּדְשָׁנָה כמשקל הושלכנה והנו"ן שבה היא ושבע ודשן וכמשקל אמלאה החרבה, ומשום אותיות אהה"ע נפתחר שאילולי זה אמרו הוחרבה, והוניחה שם (זכריה ה) משפטו הונחה, וי"א כי הודשנה לשון התפעל הוא כלו' הותדשנה אבל הפילו התי"ו של התפעל כמו אשר הוטמאה (דברי' כד), הוכבס את הנגע (ויקרא יג) שמשפטו הותטמאה, והותכבס, ואסערם על כל הגוים (זכרי' ז) משפטו להיות כמשקל ואשאלם וישיבו דבר, להפרכם את בריתי (ויקרא כו) משפטו לְהָפֵרְכֶם, אלהים יחנך בני (ראשית מג) משפטו יחונך כמשקל שארית עמים יבזום (צפנים ב) אינמי וסלף בוגדים ישדם (משלי יא) הדגש במקום אות של כפל ויחלְקם דוד וצדוק מן בני אלעזר (דה"א כד) משפטו ויחלקם. כמו ויחלקו את את הארץ כי פעמים יחליפו סגול בפתח ופעמים יחלפו סגול בהירק כמו וחטאתם מלפניך אל תמחי (ירמי' י"ח) צור ילדך תשי (דברי' ל"ב) משפטן תמחה תנשה, ואמר חיוג כי יש בין ת"ו לשין תשי אות נסתר ואינו נכתב העמידוהו במקו הנון של עיקר נשה שנפל, הקשו עליו אחרי ואמרו לעול' לא יקדום סגל לאות נסתר צר"י בלבד הוא שקודם לאות הנסתר כגון יֵדע יֵצא יֵרד כי אילו היודין הן של פועל עתיד והיוד של עיקר המלה נפל ונסתר בין היוד והאות שבצדו או קמץ גדול כגון אזין עד תבונותיכם (איוב לב) גם הוא יקדם לאות הנסתר אבל סגול לא עד שהראה להם, ויחמו הצאן (ראשית למ"ד) שמשקלו ויפעלו וצריך שני יודין אחד של אחר הוי"ו של פועל עבר כגון ויעשו וישמעו ויאמרו היא הנכתב' והיו"ד של עקר יֶחֱם נסתדה וגם מוצאך ואת מובאך (ש"ב ג) ומובאיו (יחזקאל מ"ג) משפטם מבואך ומבואיו אבל משום זיווג המלות הפכו אותותם הלא אמר כמבוא עם (יחזקאל לג) כמבואי עיר מבוקעה (שם כו) שעיקר המילה בוא אבל מובאך ומובאיו עקרו יבא ואינו בעולם. הוי יודע כי אותיות אהו"י פעמים יסתרו עד שלא יראו בדבור, ואילולי נדנוד האות שלפניהם באחד מז' מלכים לא נראו כלל, חנה לענין קמץ מצינו וקם שאון בעמך (הושע י) ולענין חולם מצינו עולם שופר ולענין חירק מצינו דויד ורביד, ולענין צרי מצינו וירדו וילכו, ולענין שרוק מצינו שונם ושועד, ולענין פתח מצינו שער ונער. ואני עכשיו אומר לך האיך מקדם הקמץ את האות הנסתר כגון אני קרתי (מ"ב יט) שבתי לירושלים (זכרי' א) ואנחנו קמנו (תלים כ) זקנתי

ושבתי

ושבתי (ש״א יב) הנה הפ״א של אילו הפעלים וכיוצא בהן קמוץ ואחריהן אות נח ונסתר אבל נראה לכל אדם, והוי יודע כי כל פועל שהעי״ן שלו לקוי כגון שוב, גול, שוש, מוש, וכיוצא בהן הרי העי״ן נופל מן המכתב ומן הדבור אם תאמר ושבתי בשלום (ראשית כח) וגלתי בירושלים (ישעיה סה) וששתי בעמי (שם סה) ומשתי את עון הארץ (זכריה ג) הרי אילו פועל עתיד, אבל הפועל שעבר שהוא זקנתי ושבתי אף ע״פ שנפל העי״ן של פועל מן הכתב לא נפל מן הדבור אע״פ שקדם אותו פתח של וי״ו של ושבתי וכן קמתי שבתי ויראה העי״ן בדיבור חוץ מן ושבתי בשלום, וקמתי על בית ירבעם (עמוס ז) שהן עתיד ממש והטעם בסוף המלה, הבי המטפחת (רות ג) הבו ליי׳ (ש״ב יו) משפטן הֱבו כמשקל דעי, רדי, תני דעו, תנו, כי הם ציווי מן העקר יהב כמשקל ידע ירד אבל הפילו היו״ד בציווי, כל מכבדיה הזילוה (איכה א) הסיתוך (ירמי׳ לח) הדגש שבשני הם שלא כדין ומשפטן כמשקל הביאוה הביאוך, יען אמרך את שני הגוים (יחזקאל לה) באמרכם שלחן יי׳ (מלאכי א) באמרכם כל עושי רע (שם ב) ביום אכלך ממנו (בראשית ב) והיה באכלכם (במדבר טו) ביום עמדך מנגד (עובדי׳ א)׳ למרדכם היום ביי׳ (יהושע כב) ועד אבדך מהר (דברים כח) בעזבכם את מצות יי׳ (מ״א יח) אילו כולן משפטן שיהיו כמשקל, בעברכם את הירדן (דברים כז) בתפשכם את העיר, בשמעכם את הקול, כי זה השנוי ישים את הפועל פעול לשמרך בדין פעול והיה בקרבכם (דברי׳ כ) פ׳ בְּקִרבכם ותגבהנה (יחזקאל מו) פ׳ ותגבהנה אבל משום זיווג המילות לשום אותה כמשקל ותעשנה תועבה, וכן ושאננך עלה באזני (מ״ב יט) משפטו שאונך אבל נכפל הנו״ן שלו עד שנראה כמו שאנן מואב מנעוריו (ירמיה מח) ואיננו אלא לשון תמיה עשו מְשוטיך. (יחזק׳ כז) פ׳ מְשוטיך משפטו כמשקל קְרֹבַיך כי הוא לשון רבים של תופשי משוט (שם) במשקל קרוב הדגש שלו כמו שנדגש מנזריך כארבה, מקדש יי׳ כוננו ידיך, השבתה מטהרו, והטבותי מראשותכם (יחזקאל לו) פ׳ אם הוא מעיקר יטב משפטו וְהֵטבתי כמו הטבת לראות ואם הוא מעיקר טיב משפטו להיות והטיבותי כמשקל והשיבותי, או והטבתי בלא יו״ד כמשקל והטלתי אתכם עכשיו שהוא כך הרי הוא משניהם כמו והוֹשבוֹתים כי רחמתים (זכריה י) וזה אילו היה מן הושיב כמו הוריד היה והושבתים ואילו היה מן השיב היה והשיבותים עכשיו הרי הוא בא משניהם, יאמר יאכל, יאחז בעקב פח (איוב יח) משפטן שיהיו כמשקל יפעול כמו ואתה תאזור מתניך (ירמיה א) ולא נאסוף את תבואתינו (ויקרא כה) ויאסר יוסף (ראשית מו) וכשבאו להחליף האל״ף בוי״ו להקל הדבור כלו׳ פגעו בשני חולמים הוצרכו לפתוח האחרון ולשומן יפעל וזו ראיה כי הציווי בחולם שנאמר אמֹור אכֹול אחֹוז בזנבו, כי הציווי מן הפועל ועתיד ילקח כגון ישמור יזכור ימכר והציווי שמור זכור מכור, ומן יבחר ישמע, בחר שמע, ואילו היה אמתת עיקר יאמר יאחז יאכל יפעל היה, והציווי פְּעַל, צק לעם ויאכלו (מ״ב ד) משפטו צוק כי מצינו פועל עתיד יצוק ובהפלת יוד של עיקר המלה כגון דע מן עיקר ידע או צַק לעם מן יוצק כמשקל הפלת היו״ד של עיקר מן ציווי וגם יְצוֹק בו מים (יחזקאל כד) ויש או׳ כי צק לעם מן יצק כמשקל כי לא יירש שציווי החל רש, אע״פ שנאמר גם עלה רש שהפתח הרבה תתחלף בצר״י גושו נא, גושי הלום, מצינו פועל עתיד יגש אבל עם הפלת נו״ן של עיקר המלה שהוא נגש וזה שינוי והבאתה אל תוך ביתך (דברים כא) והבאתו אלי (ש״ב יד) עתה הבאתיה (ישעיה לז) פן תשבענו והקאתו (משלי כה) והכרתיו (יחזקאל כה) והמתיו (ש״א יז) פ׳ הפילו עי״ן של פועל ומשפטו הביאותיו אליך ראשית מג) עד אשר הביאונים (במדבר לב) הכינותי לו (דהי״א טו). ושלשת נשי בניו (ראשי׳ ז) לשלשת אחיותיהם (איוב א) משפטן ושלשת נשי בניו, ושלש אחיותיהם, ושפתי חכמי׳ תשמורם (משלי יד) פ׳ תשמרם, אשר פי יי׳ יקבנו (ישעיה סב) באותי ואסרם (הושע י) כבר פרשתים כל אחד ואחד במקומו:

שער ההיפוך

יש היפוך באותיות כגון כשב וכבש, שמלה שלמה, בלעגי שפה (ישעיה כח) לשון עלגים (שם לב) בלעג לשון (שם לג) בתמנת סרח (יהושע כד) תמנת חרס (שופטים ב) ובכלי גומא (ישעיה יח) ואת האגמים שרפו באש (ירמי׳ נא) התשים אגמון באפו (איוב מ) ויחלש יהושע (שמות יז) הנחשלים אחריך (דברים כה) והייתה לזעוה (דברים כח) והיה רק זועה (ישעיה כח) בני עולה (ש״ב ג) בני עלוה (הושע י) ומתלעות לביא לו (יואל א) ומלתעות כפירים (תהלים נח) ויחרד האיש וילפת (שופטים יו) נפתולי אלהים נפתלתי (ראשית ל) לפרוש להם על פי יי׳ (ויקר׳ כד) ומי יודע פשר דבר (קהלת ח) איה האנשים (ראשית יט) אהי דברך מות (הושע יג) רוגע הים (ישעיה נא) גוער בים (נחום א) יושבי חלד (תלי׳ מט) יושבי חדל (ישעיה לח) והלדי כאין נגדך (תהלים לט) יחדו נאלחו (שם יד) אשר חלאתה בה (יחזקאל כד) אנקת אסיר (תהלים עט) נאקת בני ישראל (שמות ו) נגרזתי מנגד עיניך (תהלים לא) אמרתי נגזרתי (איכה ג) ויפצר בו לקחת (ראשית לג) ויפרץ בו ולא אבה (ש״ב יג) אלגומים (דה״ב ט) אלמונים (מ״א י) וערפל חתולתו (איוב לח) על המלתחה (מ״ב י) ויחגרו ממסגרותיהם (ש״ב כב) ויחרגו (תהלים יח) אי לזאת (ירמיה ה) לאי זאת אי מזה עיר אתה (ש״ב טו) מאיזה עיר מלבד נשי בני יעקב (ראשית מז) לבד מערי הפרזי (דברים ג) בעבור זה עשה יי׳ לי (שמות יג) זה בעבור עשה יי׳ לי, חתור נא בקיר (יחזקאל ח) חרות על הלוחות (שמו׳ לב) כבחצי מענה (ש״א יד) פ׳... אריך דמעתי (ישעיה יו) פ׳ ארויך. ומן הפעלים שתחלתן יו״ד גם בוש לא יבוש (ירמיה ו) כי יגורתי (דברים ט) לא תגורו (שם א) אשר יטב לך (רות ג) ותיטב ליי׳ (תהלים סט) כי תצור אל עיר (דברים כ) לא יצר צעדך (משלי ד) יצרו צעדי אונו (איוב יח) למען תמחץ רגליך (תלים סח) חמוץ בגדים (ישעיה סח) ורעה עיניך (דברי׳ טו) לא ירעו (ירמיה י) לא הקיץ הנער (מ״ב ד) וייקץ נח מיינו (ראשית ט) ריבה יי׳ את יריבי (תלים לה) כי ירד רע (מיכה א) והיום רד מאד (שופטים יט) רשו ורעבו (תהלים) יי׳ מוריש ומעשיר (ש״א ב) אם ישוב ישבנו יי׳ (ש״ב ט״ו) אם שוב תשובו בארץ הזאת (ירמיה מב) עיף (ראשית כה) יעף (ישעיה נ). והפעלים שאמצעין וסופן אחו״י כי דבר יי׳ בזה (במדבר טו) בוז יבוזו לו (שיר ח) לב נשבר ונדכה (תהלים נא) או דכו במדוכה (במדבר יא) עד צואר יחצה (ישעיה ל) והוא בונה חיץ (יחזקאל יג) ספתה בהמות (ירמי׳ יב) יחדו יסופו (ישעי׳ סו) אם תעירו ואם תעוררו (שיר ב) וקיר ערה מגן (ישעי׳ כב) אנה פנה הודך (שיר ו) נשאתי אימך אפונה (תהלים פח) רודה באף גוים (ישעיה יד) והיה כאשר תריד (ראשית כה) למרעהו אשר רעה לו (שופטי׳ י״ד) איש

רעים להתרועע (משלי יח) רצוא ושוב (יחזקאל א) ברצותו עם אלהים (איוב לד) כי אם רצתי אחריו (מ"ב ה) ויריצוהו מן הבור (ראשית מא) אם שאו ערים (ישעיה ו) להשביע שאה ומשואה (איוב לח) ואם אמנם שגיתי (איוב יט) אתי תלין משוגתי (שם שם) ישעו ואין מושיע (ש"ב כב) הנותן תשועה למלכים (תהלים קמ"ד) ושופו עצמותיו (איוב לג) הוא ישופך ראש (ראשית ג) ובאונו שרה את אלקים (הושע יב) השירו ולא ידעתי (הושע ח):

ויש היפוך בענינים, כגון על הרים יעמדו מים (תלי' קד) כלומר על מים יעמדו הרים כי הארץ היא טבועה במים מכל צד. וגילה ממנה הקב"ה מקום מצד צפון וברא בתוכו הבריות כדי שיהיה להם קור וחום לעשות מחייתם כי אילו היה באמצע העולם שוה בקיץ ובחורף לא עשה מחיה לאדם ובתוך אותה מקום שגלה הקב"ה מן הארץ עשה הים מלוח משום שלא יסריח משום שאינו יוצא ובא וברא בתוכו מעיינות ונהרות לצורך האדם הולכים ממקום למקום שלא יסריחו והן נובעין מאותן המים שהארץ טבועה בו והמים ההם והארץ הקבועה בהן תלויין באויר שהוא חלל ביניהן ובין השמים והשמים כמו כלי גדול מנוקד בכוכבים ומזלות וחמה ולבנה ואין לו פתח ולא נקב אלא מלא מן אילו ג' יסודות יסוד הרוח שהוא חלל האויר תהילה בשיעור ידוע להקב"ה ובתוכו בשוה יסוד המים בשיעור ידוע להקב"ה יתברך שמו ובתוך המים יסוד הארץ בשיעור ידוע לו וגילה מכללה מקום הוא מה שאמר הכ' מי מדד בשעלו מים, ושמים בזרת תכן, וכל בשלש עפר הארץ, לחממה וכשתחמם עולה ממנה איד ומגשים וממטיר:

נחזור לדברינו נרפא הנגע הצרעת מן הצרוע (ויקרא יד) פ' נרפא הצרוע מן נגע הצרעת, העובר על חפקודים (שמות לח) פ' העוברים עליו הפוקדים, ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ) פ' דמעות בשליש ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט) פ' הפוך בעיניה, עיני גבהות אדם (ישעיה ב) פ' גבהות עיני אדם, תולעת השני (שמות כח) פ' שני התולעת, ועוללתי בעפר קרני (איוב יו) פ' העליתי עפר בקרני כמו ויעלו עפר על ראשיה', דמו בנפשו הוא (ויקרא יז) פ' נפשו בדמו הוא, וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי (עמוס ה) פ' ויודעי נהי אל מספד. והיא הפכה שער לבן (ויקרא יג) פ' ושערה הפך לבן. ושרץ היאר צפרדעים (שמות ז) פ' ושרצו צפרדעים היאר. וכן אשר שרצו המים (ראשית א) פ' אשר שרצה החיה הרומשת במים, על אדמת עמי קוץ ושמיר תעלה (ישעיה לב) פ' אדמת עמי תעלה קוץ שמיר, עד קירות הספון (מ"א ו) פ' ספון הקירות, בחמת כחו (דניאל ח) פ' בכח חמתו, כד הקמח לא תכלה (מ"א יז) פ' קמח הכד לא תכלה, וצפחת השמן לא תחסר (שם שם) פ' ושמן הצפחת לא יחסר, שבועות חקות קציר שמר (ירמיה ה) הרבה תמצא כך אבל הראיתיך הדרך כדי שתכיר:

שער מוקדם ומאוחר

וישם את הים לחרבה ויבקעו המים (שמות יד) פ' ויבקעו המים וישם הים לחרבה, וירם תולעים ויבאש (שם יו) פ' ויבאש וירם תולעים, על אף אויבי (תהלים קלח) פ' אף על אויבי, כי הוא זה (שמות כב) פ' כי זה הוא, וישא את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת (ויקרא ט) פ' וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם כדתנן עבודה והדר ברכת כהנים, לי יזעקו אלהים ידענוך ישראל (הושע ח) פ' לי יזעקו ידענוך,

הפיסוקין של מעשה בראשית אומר ויאמר אלהים יהי כן והשלים הפסוק ויהי כן ועוד יבא לפרש בפסוק השני היאך ועשה הדבר חוץ מרקיע אמר תחילה ויאמר אלהים יהי רקיע ולא אמר ויהי כן והתחיל לפרש בפסוק השני ויעש אלהים את הרקיע והשלים ויהי כן הנה הקדים ואיחר, פ' אף צריך אש תאכלם (ישעי' כו) פ' אף צריך אש תאכלם, אדם כי יקריב מכם (ויקרא א) פ' אדם מכם כי יקריב קרבן, ויקבר בקבר יואש אביו בעפרה באבי העזרי (שופטים ח) פ' יואש אבי העזרי באפרה, נעשה ונשמע (שמות כד) פ' נשמע ונעשה, וזבחו זבחי שלמים לײ' אותם (ויקרא יז) פ' וזבחו אותם זבחי שלמים לײ', מחץ מתנים קמיו (דברים לג) פ' מחץ קמיו מתנים כלו' אותם במתנים פ' שהוא שרש גוף האדם והוא יעשה תחלה משכבת זרע ברחם ואחר כך ימשך ממנו חוטים לכל צד והן השוקין והזרעות והראש וממנו מזריע האיש והאשה והשדרה היא גוף האילן של אדם והיא י"ח חלאים ועל ענינה התפללו אבותינו י"ח פסוקים של תירה בכוונת המנין שהוציא הבורא גופותם חפשים וגם תקני רבותינו תפלות כשבטל הקרבן י"ח ברכות של תפלת הלחש כנגד השירה ותקנו ג' ראשונות בשבחו של מקום כנגד אז ישיר, ועזי וזמרת יה, ויי' איש מלחמה, ואחר כך אתה חונן כנגד מרכבות פרעה שהן עסקי עצמנו, ועוד מצינו בהשלמת המשכן גם מצוותיו וקרבנותיו י"ח פעמים אומר בהן כאשר צוה יי' את משה, ועוד מצינו בתורה אברהם יצחק ויעקב י"ח פעמים בלבד, הבינגו כי התורה שהיא עקר העולם כמו המשכן שהיא דירת שכינה על י"ח ענינים גם תפלת ישראל שנקרא ראשית תבואת הקב"ה כמו שראש התורה בראשית י"ח פסוקין ידענו כי זה הענין עקר כל דבר חשוב ואופניו הן, הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר (ירמי' לג) פ' מה דברו העם הזה לאמר, אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם (איוב טו) הפלא חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך (תהלים יז) פ' הפלא חסדך מושיע חוסים בימינך ממתקוממים, מי יתן בספר ויוחקו (איוב ט) פ' מי יתן ויוחקו בספר, איש כפתרון חלומו (ראשית א) איש חלום כפתרונו כלומר ראה שסוחט ענבים ומשקה לפרעה, הי' מתאוה לראות חלום סתם והפותר יגיד לו אם יחזור למעלתו ואם לאו והוא חלם מה שעתיד הפותר לפתור, והנה איש צריר כספו בשקו (שם מב) פ' והנה צרור כסף איש בשקו ויי' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשית לי (ש"א כד) פ' ויי' ישלמך טובה תחת אשר עשית לי היום הזה, ולערב ימולל ויבש (תהלים צ) פ' יבש וימולל, אחד נפש מחמש המאות (במדבר לא), פ' נפש אחד מחמש המאות, זית רענן יפה פרי תואר (ירמיה יא) פ' פרי יפה תאר, אמור לנער ויעבר לפנינו ויעבר ואתה עמוד כיום ואשמעך את דבר אלהים (ש"א ט) פ' אמור לנער ויעבר לפנינו ואתה עמוד כיום ואשמיעך את דבר אלקים ויעבר, כי הנבואה דבר עלי וטוביה וסנבלט שכרו למען הוא למען אירא ואעשה כן וחטאתי (נחמיה ו) פ' כי הנבואה דבר עלי למען שכור הוא וטוביה וסנבלט שכרו למען אידע ואעשה כן וחטאתי, ושכן ארץ ורעה אמונה (תהלים לז) פ' רעה אמונה ושכון בארץ, לוטש כל חורש נחשת (ראשי' ד) פ' חרש לוטש כל נחשת, אשר היה דבר יי' (מ"א יח) פ' דבר יי' אשר היה, לשבר אל יוסף (ראשית מא) פ' אל יוסף לשבר, וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר (שם כב) פ' וישא אברהם את עיניו אחר והנה איל נאחז, ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שכב בהיכל יי' (ש"א ג) פ' ונר אלהים טרם יכבה בהיכל יי' ושמואל שכב, ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל ותאמר אל העבד

מי

מי האיש וכו׳ ותקח הצעיף ותתכס (ראשית כד) פ׳ ותרא את יצחק ותאמר אל העבד מי האיש ותפול מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס, אף הוא ויכה את המים (מ״ב ב) פ׳ ותכה, ויקחו את צדה העם בידם (שופטים ז) פ׳ ויקחו העם את צדה בידם, אותו החל לבנות מזבח ליי׳ (ש״א יד) פ׳ אותו מזבח החל לבנות ליי׳, וחנה מן האר (ראשי׳ מא) פ׳ והנה שבע פרות עולות מן היאר, ביום שמעו והחרש לה (במדב, ל) פ׳ ביום שמעו והחרש לה:

שער הרחוק והקרוב

חוי יודע כי המקרא פעמים תניח הריבור הקרוב ותחזרת על הדבור הרחוק שלפניו ולפני פניו כגון ואם שלש אלה לא יעשה לה (שמות כא) אינו חוזר על שארה כסותה ועונתה הקרובין בדבור על הריבור שלפניהם שהוא אם לא יעדה הוא ולא לבנו יעדנה ולא יפדוה קרוביה ותבגוד הרי יוצאה חנם ואין אביה מחזיר מן הכסף שלקח מאדוניה כלום כי לא תעמוד במכירה אשה בוגרת אלא קטנה שהיא ברשות האב, ונתת באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה כן (דברים טו) פ׳ אינו חוזר על הרציעה כי לא תרצע אלא הזכר שגנב כדי שיעור דמיו דוקא ואין לו מה יתן שנאמר ונמכר בגנבתו אבל האשה לא תרצע לעולם ואפילו גנבה אבל חוזר על הענק תעניק לא מצאנך וגו׳ ואף לאמתך שמכרה לך אביה לאמה בין יצאה בבגרות בין בפדיון שלא תשלחנה ריקם אלא הענק תעניק לה שנא׳ ואף לאמתך תעשה כן, וכן צעקו ויי׳ שמע (תהלים לד) שאמר לפניו פני יי׳ בעושי רע אינו חוזר עליו אלא על הפסוק שלפני פניו שהוא עיני יי׳ אל צדיקים, וכן והבאתי אותו בבלה ארץ כשדים ואותה לא יראה ושם ימות (יחזקאל יב) פ׳ חוזר על ירושלים כי אמר מקודם הנשא המשא הזה בירושלים, וכן ויסב שמואל ללכת ויחזק בכנף מעילו ויקרע (ש״א טו) פ׳ ויחזק שאול שאמר מקודם, וכן אם זרחה חשמש עליו דמים לו שלם ישלם (שמו׳ כב) פ׳ על חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה חוזר, אם אין לו דמים ונמכר בגנבתו, וכן אם על המשכב הוא (ויקרא טו) פ׳ הדם הטמא, וכן ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים (ראשי׳ ל) ראוי לומר לנכח הצאן, וכן כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהים יי׳ צבאות כי ארצם מלאה אשם (ירמיה נא) פ׳ ארץ בבל שאמר מקודם, אתה ידך גוים הורשת ותטעם לאימים ותשלחם (תהלים מד) פ׳ נטעת אבותינו שאמר מקודם, החזק מלחמתך אל העיר ובדפה וחזקהו (ש״ב יא) פ׳ על יואב שאמר מקודם, תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן (ראשי׳ ל) על נשי חוזר, כי אותה אתם מבקשים (שמות י) חוזר על רעה נגד פניכם, כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו (שם כג) פ׳ השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו כי שמי בקרבו. כאשר ידבר יי׳ ביד משה לו (במדבר כב) פ׳ לאהרן שפרח מטהו שאמר מקודם, חציך שנונים עמים תחתיך יפלו בלב אויבי המלך (תהלים מה) פ׳ חציך שנונים יפלו בלב אויבי המלך עמים תחתיך פ׳ כופר לך כמה שנאמר ואתן אדם תחתיך ולאומים תחת נפשך כמו נפש תחת נפש, וכן וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי (שמות ו) ראוי לומר וגם הקמותי את בריתי אתם אחר כך ראוי לומר ושמי יי׳ לא נודעתי להם וכבר פירשנוהו למעלה ואמרנו זה לא נודעתי לא נראיתי להם כמו נודע דוד (ש״א כב) פ׳ נראה אחר שנתחבא במערות ובמקומות אחרים כלו׳ כמו שהייתי נראה להם הייתי אומר להם אני אל שדי ולך נראיתי ואמרתי לך אני יי׳ ואם תמצא שאמרתי לאברהם אני יי׳ אע״פ שאמרתי להם לא נראיתי להם ולא נודעתי עם זה הדבור להודיע כי יש כבוד הראוי לומר אני יי׳ והוא כבוד גדול ויש כבוד שראוי לומר אני אל פחות ממנו שהיו יכולין לראותו וכשהייתי אומר להם ואתה נתתיך לראות כבודי הגדול ומזה קרן עור פני משה שנהנה מזיו השכינה הא למדת כי לא מצינו בתורה לשון וירא ועמו אני יי׳ כלל, ופן תשכח הדברים אשר ראו להדביק לו יום אשר עמדתי, לו חכמו ישכילו זאת (דברים לב) על איכה ירדף אחד אלף הוא חוזר (שם לב) כלומר ישכילו זה שאומר לו עכשיו, כי אהיה עמך וזה לך האות (שמות ג) פ׳ האות שנתן לו הוא הוייתו עמו שלא יכול אדם להזיקו ולא היה יכול פרעה למנעו מלבוא אליו ואפי׳ השוערים ושומרי הסף, ואינו חוזר על כי אנכי שלחתיך להוציא את העם ותעבדון אותי על ההר תדע לא היה משה בספק ששלחו יי׳ עד שהיה צריך אות בזה היה צריך אות להיות הקב״ה עמו שלא יעשה לו רע:

שער הסמוך

הוי יודע כי הסמוך הרבה דרכים יש בו שהוא נראה כגון ברכת יי׳ (ראשית לט) ידי נשים (איכה ד) רגלי חסידיו (ש״א ב) בחצר המטרה (ירמיה לב) ופעמים תמצא סמוך אחר סמוך כגון כל קהל עדת בני ישראל (במדבר יד) שני בני אהרן (ויקרא יו) כיוצא בהן, ויש מהן שלא יכירהו האדם אלא בניקוד כמו שאומר לפני המשכן (במדבר ג) קמוץ מקדש יי׳ (שם יט) פתח משכן יי׳ (ויקרא יז) פתח וכן מקדש יי׳ (שמות טו) תחת ההר קמוץ (שמו׳ לב) והר האלהים (שם ג) פתח, וכן ועל דמות הכסא (יחזקאל א) בסגול לפי שאינו סמוך אבל כסא שן (דה״ב ט) כסא כביד מרום מראשון (ירמי׳ יז) בצרי משום שהוא סמוך ויש, סמוך קצר כלו׳ באות אחת בסוף המלה כמו יי׳ רועי לא אחסר (תהלים כג) גואלי חי (איוב יט) מלך ישראל וגואלי (ישעיה מד) יוצרי מבטן (שם מט) יוצרנו ויוצרך הנה נסמך הפועל ושם הנבלעה במלה והאות מגיד עליו, ופעמים יהא בשתי אותיות כגון ביהודי אחיהו (ירמיה לד) ואיש שיהו (ש״א יד) כמו או שיו נדחים (דברים כב) אב אביהו (שופטי׳ יד) ופלגשהו (שם יט) שמיץ מנהו (איוב ד) מאויבים מנהו (תהלים סח) יכלכל מחלהו (משלי יח) מגן גבורהו (נחום ב) ועיניהו על דרכיהם (איוב כד) אשבור מטהו (נחום א) ועל מי לא יקום אורהו (איוב כה) פ׳ אורו, ושומר תורה אשרהו (משלי כט) ולשון בה״י כגון עובר בשוק אצל פנה ודרך ביתה יצעד (משלי ז) ותינק את בנה עד גמלה אותו (ש״א א), אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה (איוב כח) ופעמים תהיה זו הה״י רפויה כגון עונה בת (במדבר טו) בחטאה בשגגה (במדבר טו) ויקרא לה נובח בשמו (שם לב) לבנות לה בית (זכריה ה) שמרה נצח (עמוס א׳) ובלשון רבים זאת עינם בכל הארץ (זכריה ה) הורידו לארץ ראשן (איכה ב) ויי׳ בראשם (מיכה ב) להם לבדם כבשות הצאן לבדהן אשר הצבת לבדנה. מ״א נברכה לפני יי׳ עושנו (תהלים צה) מלכינו. מ״א אשי יי׳, אשה יי׳, כלו׳ יחיד ורבים. פי יי׳, ועל פי אהרן, אילו סמוך, בכל פה (ישעיה ט) בלי סמוך, עושי המלאכה (מ״ב יב) עושה גדולות (איוב ה) כמוהם יהיו עושיהם (תהלים קטו) ופעמים מוסיפין וי״ו על חמי״ם כגון תמלאמו נפשי (שמות טו) תורישמו ידי (שם לו) ישר יחזו פנימו (תהלים יא) זו המילה יש בה ארבעה פגים היא לשון רבים

כמשקל בנים הרים הֿרי שנים ויש בו המי"ם והוי"ו של רבים כמו עלימו יתעלם שלג (איוב ו) אז ידבר אלימו באפו (תלים ב) כי לשון אלקים לשון רבים יחזמו פנימו על יי' חוזר כי צדיק יי' צדקות אהב ישר יחזו פנימו פ' פניו אבל לשון אדון בלשון רבים יהיה אם בעליו עמו (שמות כב) אדונים קשה (ישעיה יט) אם אדוניו (שמות כא) אשת אדוניו (בראשית לט) ישמח ישראל בעושיו (תהלים קמ"ט) איה אלוהי עושי (איוב לה) כי בועליך עושיך יי' (ישעיה נר) נמי לשון רבים הוא כמשקל הנה נא אדוני סורה נא (ראשית יט) הוא לשון רבים של אדֹני והוא כמשקל עינַי ידַי אבל משום

שזה הנה נא אדוני לשון חול הוא בפתח כמנהג ויי' הוא קדש שינוחו בקמץ משום כבוד, ויש סמוך עוד כגון דברו לשלום (ראשית לז) פ' דבר לו שלום, ולשון נקבה כדברה אל יוסף (שם לט) ולשון רבים ויבך יוסף בדברם אליו (שם נ) הנה נבלעו אחיו בזה המי"ם שבסוף המלה, ויש סמוך של פועל בקיצור כגון ברכנוכם מבית יי' (תהלים קי"ח) עד אשר אם הביאונום (במדבר לב) ולשון נקבה ותכסים (יחזקאל יו) ותזבחם להם (שם שם). מין אחר חיה רעה אכלתהו (שם לז) אשה הרגתהו (שופטים ט) גמלתהו טוב ולא רעה (משלי ל"א) אש אכלתהו (יחזקאל ט"ו) לא שפכתהו על הארץ (יחזקאל כד) ופעמים מפילין את זו הה"י כמה שנאמר ולא שזפתו עין איה (איוב כה) כי כלתך אשר אהבתך ילדתו (רות ד) כאשר גמלתו (שמות א). מ"א וכעסתה צרתה (ש"א א) וחיה רעה ושכלתה (יחזקאל יד) וידו חלקתה להם בקו (ישעיה לד) אילו משפטן שיהא הה"י מפיק אבל משום להקל רפויה כי ה"י מפיק אחר תי"ו דגושה טורח גדול הוא, ולשון רבים נצרתם נפשי (תהלים קי"ט) כי רחל גנבתם (ראשית לא) אש שרפתם (ישעיה מז). מ"א המלבישכן שני (ש"ב א) ששזפתני (שיר א). מ"א וביום השמיני תתנו לי (שמו' כב) אויב ירדפו (הושע ח) וזה שמו אשר יקראו (ירמיה כג) ורשתו אשר טמן תלכדו (תהלים לה) ילכדונו את הרשע (משלי ה). מ"א אל תהרגם (תלי' נה) יהרסם ולא יבנם (שם כח) תשלחום (שם מד) לא תאכלום (יחזקאל לד) זאב ערבות ישדדם (ירמיה ה) וסלף בוגדים ישדם (משלי יא). מין אחר העושו יגש חרבו (איוב מ) אין רואני (ישעיה מז). מ"א קחתך את אישי (בראשית ל) קחם על זרועותיו (הושע יא) פזר עצמות חונך (תהלים נג) פ' חונה עליך, לא אבה יבמי (דברים כה) פ' יבם אותי כי מצדר הוא סמוך ליו"ד למען תתו בידך, טוב תתי אותה לך מתתי אותה (ראשית כט) בשובני והנה אל שפת הנחל (יחזקאל מז) פ' עם שובי כלומר בשובי בשלום, לבלתי עצבי (ד"ה ד) לבלתי נגעך (רות ב). יש פעלים נלקחים מן האברים כגון האזינו מן אזן וידו אבן בי (איכה ג) מן יד, עוין את דוד (ש"א יח) מן עין, לרגל את יעזר (במדבר כא) מן רגל ויזנב בך (דברים כה) מן זנב, ויעפילו (במדבר יד) מן עופל כי יבער איש (שמות כב) מן ושלח את בעירה (שמות כב) ודשנו את המזבח (במדבר ד) מן דשן, בין שורותם יצהירו (איוב כד) מן צהרים וי"א מן יצהר וירם תולעים (שמות יו) מן רמה ותולעים מן תולעת שני:

שער השאלה

לשון שאלה בלשון הקדש בכמה דרכים כל שיש בו דעת אומרין מי כגון מי האיש הלזה (ראשית כד) מי זאת עולה (שיר ג) מי ליי' אלי (שמות לב) וכיוצא בהן, וכן מי הוא זה (אסתר ז) חוץ מן מי את בתי (רות ג) של רות שהוא מה יש לך. מ"א מה שואלין בו על דבר שאין בו דעת כגון מה הנה שבע כבשות (בראשית כא) מה יי' אלהיך שואל מעמך (דברי' י) פ' מה דבר, מה תקות חנף (איוב כז) ומה הארץ (במדבר יג) ומה הערים (שם שם) מזה בידך (שמו' ד) לדעת מה זה ועל מה זה (אסתר ד) ועל המקומות שואלין אֵי כגון אי הבל אחיך (בראשית ד) אי מזה באת

(ראשית יו) ומוסיפין פעמים ה"י כמה שנאמר איה האנשים (שם יט) והסמוך ויאמר לו איכה (בראשיה ג) ויאמר אל בנותיו מאיו (שמות ב) וכן איפה שנאמר איפה היית ביסדי ארץ (איוב לח) איפה לקטת היום (רות ב) איפה הם רועים (ראשית לז). מ"א איכה תרעה איכה תרבץ בצהרים (שיר א) ושואלין במלת איכה על הענינים כגון איכה נדע את הדבר אשר לא דברו יי' (דברים י"ח) איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה ח) איכה ישבה בדד (איכה א) איכה יעיב באפו יי' (שם ד) איכה יועם זהב (שם ד) ומוסיפין עליו ואומרין איכה אלבשנה (שיר ג) כי איככה איכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי (אסתר ד) וכולן במקום איך כמה שנאמר ואיך אעשה הרעה הגדולה (בראשית לט) אינמי והיך יוכל עבד אדני זה (דניאל י):

אן כך שואלין נמי על המקומות כגון אן הלכתם (ש"א י) וכיוצא בו וחלפו הנו"ן עם למ"ד כמה שנא' אל פשטתם היום (ש"א כד) פ' אן, ומוסיפין ה"י אנה אנחנו עולים (דברי' א) אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח (תהלים קלט) וי"א זו הה"י במקום למ"ד לאן אנחנו עולים לאן אלך מדוחך ולאן מפניך אברח כמו הי' שמה שהוא לשם וכגון מצרימה שהוא למצרים אשורה לאשור ירושלימה לירושלים, נחלה מצרים, לנחל מצרים, ואם יוסיפו עמו עד תדע כי שואלין על הזמן לא על המקומות כגון עד אנה ינאצוני העם הזה ועד אנה לא יאמינו (במדבר יד) כי עד אנה אשית עצות בנפשי וגו' (תהלים יג) ושואלין על המקומות במלת אַיִן כגון אחי מאין

אתם (ראשי' כט) מאין תבא (איוב א) מאין לי בשר (במדבר יא) ובלשון משנה מניין, ושואלין על הענינין במלת מה ומה כגון מה הדבר הזה (שופטים ח) ומה נעבד את יי' (שמות י) מה החלום הזה (בראשית לז) ומה ענה אותו בלעם בן בעור (מיכה ו) ומה עזרת ללא כח (איוב כו) והחליפו הה"י ביו"ד כמה שנאמר מי פשע יעקב (מיכה א) שהוא כמו מה פשעי ומה חטאתי (בראשית לא) וכן נמי כששאלה נמי את דות כלתה אמרה לה מי את בתי כלומר מה את בעולה מן בועז או עדיין כי לא נוכל לומר שהוא כמו בת מי את שהיא מכרת אותה, ומוסיפין למ"ד כששואלין על הטעם למה הרעות לעם הזה למה זה שלחתני (שמות ה) למה זה יצאנו ממצרים (במדבר י"א) למה לא הלכת אלי (במדבר כב) ופעמים או' בבקשה למה יאמרו מצרים לאמר (שמות לב) ושואלין נמי על הזמן במלת מתי כגון מתי תנחמני (תהלים קי"ט) מתי אעשה גם אנכי לביתי (ראשית ל) למתי אעתיר לך (ראשית ח) עד מתי מאנת לענות מפני (שמות י) ולשון משנה מאימתי קורין את שמע בערבין, מאימתי קורין את שמע בשחרין, ופעמים שואלין באות הה"י לבד, הישׁ יי' בקרבנו (שמות יז) היש את לבבך (מ"ב י) האתה זה בני עשו (בראשית כז) המקנא אתה לי (במדבר יא) החזק הוא הרפה (שם יג) ופעמים שואלין כך להוכית כגון האתה זה עוכר ישראל (מ"א יח) הליי' תגמלו זאת (שמות לב) האל יאות משפט (איוב ח) המן העץ אשר צויתיך (ראשית ג) המלך תמלך עלינו (שם לז) הבא נבא אני ואמך ואחיך (שם שם) ההימר גוי אלהים (ירמיה ב)

ופעמים

ופעמים שואלין במלת כי כגון כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני (ישעיה כט) והוסיפו ה"י ואמרו הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול (ש"ב ט) ופעמים שואלין בלי כלום כגון ארדוף אחרי הגדוד הזה (ש"א ל) כלו' האירדף, וכן ויאמר שלום בואך (ש"א יו) כלומר השלום כמו השלום לו ויאמרו שלום (בראשית כט) תמשך לויתן בחכה (איוב מ) כלומר התמשך, שלום לנער לאבשלום (ש"ב יח) פ' חשלום הובישו כי תועבה עשו (ירמיה ו) כלומר ההושיבו וגו' ולא נוכל לו לומר אין זה שאלה של תוכחה מפני שאמר בסוף גם בוש לא יבישו, ופעמים מוכיחין במלת הלא כגון הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד (ראשית מב) ופעמים אומרים הלא במקום הנה, הלא אחיך רועים בשכם (שם לז) פ הנה הלא המה בעבר הירדן (דברים יא) הלה היא ברכת בני עמון (דברים ג) זו נכתבת בה"י להוכיח כי במקום הנה, ופעמים שואלין במלת הן כמה שנאמר הן נזבח את תועבת מצרים (שמות ח) הן היתה כזאת (ירמיה ב) ושואלין נמי במלת אם כמה שנאמר אם עבד יגח השור (שמות כא) אם זרחה השמש (שמות כב) ואם מן העוף (ויקרא א) ואם ככה את עושה לי (במדב' יא) ושואלין במלת מדוע דרך רשעים צלחה (ירמי' יב) מדוע קדמוני ברכים (איוב ג) כלומ' מה דע:

שער המגין

הוי יודע כי פעמים יקדמו המעט על הרבה כמה שנאמר מקצה חמשים ומאת יום (ראשית ח) חמשה וארבעים אלף (במדבר א) וכיוצא בהן, ופעמים יקדימו הרבה על המעט, ארבעים ושתים עיר (שם לה) ארבעים ושמנה עיר אתהן ואת מגרשיהן (שם שם) מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים (ראשית כג): המנין מאחד ועד עשרים ישתנה לזכר ולנקבה כגון אחד ואחת, שנים ושתים, שלשה ושלש, חוץ ממעט כגון ושלשת נשי בניו (שם ז) משפטו ושלש נשי בניו, וכן לשלשת אחיותיהם (איוב א), וכן מעשרה ולמעלה תאמר אחד עשר לזכר, והוסיף ה"י לנקבה אחת עשרה, שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעומר ושלש עשרה שנה מרדו ובארבע עשרה וגו' (ראשית יד) כך תלך עם עשרים, ומעשרים ומלאה [ומעלה] אין שינוי אלא עשרים, ושלשים, וארבעים, וחמשים, בין לזכר בין לנקבה כמה שנאמר ששים המה מלכות ושמנים פלגשים (שיר ו) והמאה, היא לשון נקבה ולא תשתנה בין לזכר בין לנקבה כי תאמר לנקבה מאה שנה, ולזכר מאה איש, וכן האלפים לשון זכר בין לנקבה בין לזכר, וכן תאמר שבעת אלפים ולא שבע אלפים, אבל הרבבה היא לשון זכר לזכר ולנקבה:

הוי יודע כי כל זוגות ילכו במשקל שְׁנַיִם כגון אזגים, עינים, אפים, לחיים, שפתים, כתפים, ידים, ירכים, שדים, שוקים, רגלים, וחגורה על חלצים (ישעי' לב) יומים, שנתים, מאתים, אלפים, וכאמתים על פני הארץ (במדב' יא) טפחים, חוץ מן השינים שנאמר והמזלג שלש השנים (ש"א ב) ומצינו במקרא ולשוני מודבק מלקוחי (תהלים כ"ב) יתכן שיעשה ממנה מלקוחים והשינים הם הרבה ונאמר בהן לשון שנים הם המלקחים, [טעם למה בא השינ"ם ברבוי הנפרד, כי באמת לא יבא במשקל זוגי רק מה שהוא בטבעי או במלאכותי שני חלקים נדמים ושוים ולא יותר ומה שהוא יותר יבא בנפרד והנה השינים הם הרבה יותר משנים בכל בריה ובאו על משקל זוגי לא תלד עצמותם רק בבחינת מה שהם מחוברים בלחי העליון והתחתון הם המלקחים וזהו כוונתו בת"ם הם המלקחים והמספרים שהן אברים לא יותר ר"ל מספרים מחובר משני חלקים וכן המלקחים, ובזה יבואר גם כן דבריו לקמן בשרש דלת מחוץ מן מלת חתת במקרא שלא השנים ולפי שהוא לחברים נקרא שינים כך" ר"ל לפי שהם מחוברים בלחברי הלחיים יבאר ג"כ בבחינת עצמם במשקל רבוי נפרד] והמספרים שהן אברים לא יותר נקרין כמשקל שנים, ומצינו ונעקש דְּרָכַיִם יפל באחת (משלי כח) אע"פ שיש דְּרָכִים הרבה זה יאמר על שתי מסילות דבוקות לא יותר שלא יוכל אדם להלך בשתיהן בבת אחת לפיכך יפול באחת, הא למרת כי לא תוכל לומר אֲנָשַׁיִם ולא סוּסַיִם ולא בְּגָדַיִם אלא אֲנָשִׁים, סוּסִים בְּגָדִים למה מפני שאינן מתחילתן זוגות, וכן נמי לא תוכל לומר מן עינים, אזנים, ידים, רגלים, אָזְנִים יָדִים רַגְלִים, למה מפני שעיקרן זוגות כמלקחים, מספרים, וכירים, וריחים, כי הכירה שתי קדירות היא בין הבין:

שער זכר ונקבה

הוי יודע כי כשיהיו זכר ונקבה בלשון זכרים ילכו שניהם, [עי' לקמן שרש נגש הערה א'] כגון ויבאו האנשים על הנשים (שמות לה) וכן גם לאה וילדיה (בראשית לג) נאמר עליהם וישתחוו, וכן יוסף ורחל נאמר עליהם וישתחוו כמו שיאמר לשני זכרים, אבל ותגשן השפחות אף על פי שאמר הנה וילדיהן ואמר עליהן ותשתחוינה, באמת לא השתחוו הבנים כלל כי אמרו אמותינו שפחות מנהגן להשתחוות לכל אדם ואנו חשובין אין דרך ארץ להשתחוות עמהן אבל בני לאה ורחל שראו אמותיהם גבירות והשתחוו גם הם השתחוו כמותם [עי' בחלק השרשים ש' נגש] ופעמים או' דברי זכרים על הנקבות כמה שנאמר וירפא אלהים את אבימלך אשתו ואמהותיו וילדו (ראשית כ) ולא אמר ותלדן כמו ותלדן הצאן, אבל דברי נקבות לא יאמר על הזכרים לעולם חוץ מפסוק אחד במקרא הלהן תשברנה עד אשר יגדלו הלהן תעגנה (רות א) זה הלהן הלהן לשון נקבות ובאמת על הבנים שאילו הי' במעיה דברה שנא' העוד לי בנים במעי והיו לכם לאנשים (שם שם) כלו' הגע עצמך שיש לי בנים יתכן שתמתינו להן עד שיגדלו במקום להם אמר להן. והוי יודע כי ברוב המקרא הוי"ו והתי"ו שבסוף המלות הן לשון רבים של נקבות כגון בנות, אשות הזמה, חומות, אדמות וכיוצא בהן, והיו"ד והמי"ם שבסוף המילות הן לשון רבים של זכרים כגון אנשים, דברים, ויש במקרא היפוך כגון נשים, שנים, אבנים, שהן ודאי נקבות, וגם יש במקרא אבות, שלחנות, מעדנות, מעונות, שהן זכרים, אבל לא תמצא שיאמר על הזכרים, עושות, רחוקות, שותות, אוכלות אע"פ שעל הנקבות יש עושים, אוכלים, שותים, וגם תמצא לשון זכר על הנקבה כי יהיה נערה בתולה (דברים כב) והיה העלמה (בראשית כד) אשר הביא שפחתך (ש"א כה) משפטו הביאה, וכן יעשה שנה בשנה (שם א) ובא אלה (מ"א ח) פ' ובאה, פלגש כלב מעכה ילד שבר ואת תרחנה (דה"א ב) פ' ילדה, משבועתך הזה (יהושע ב) פ' הזאת ככל התורה אשר צוך משה עבדי אל תסור ממנו ימין ושמאל (שם א) פ' ממנה, ותעשי הרעות ותוכל (ירמיה ג) פ' ותוכלי כמו ותעשי, ותבא עד שנותיך (יחזקאל כב) פ' ותבואי, אשר כמהו לא נתיתה (שמות יא) פ' כמוה וכן והבאתה את המנחת אשר יעשה מאלה (ויקרא ב) פ' תעשה. מ"א ואמר מן מכה בלשון רבים מכים שנאמר מן המכים אשר הכוהו יכהו ארמים (מ"ב ח) פ' מכת, אשר הפנים (זכריה יד) פ' פנות עובר בשוק אצל פנה (ומשלי ז)

פ'

פ' פנתה, רוב המקרא גפן לשון נקבה ומעולם לא אמרו גפנות, וכן אבן לשון נקבה ולא אמרו מעולם אבנות, ואמרו מן שנים שנות ימין עליון (תהלים עז) ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם צ) ואמרו כלינו שנינו כמו הגה (שם שם) שני חיי שרה (בראשית כג):

הוי יודע כי המקרא לא תשנה המלה שני שינויין כגון ויאמַר וילַך הן לעולם פתחין אפי' בסוף הפסוק ואתנח, ולמה מפני שעקרן ויאמֶר וילֶךְ אבל שינו ואמרו ויאמַר וילַך ואע"פ שמשנין כל הפעלים שהן בפתח לקמץ באתנח ובסוף פסוק לא שינו את אילו כי כבר משונים הם מתחלה ודומה הוא למה שאמרו תקנא לתקנא לא עבדינן [עי' לעיל שער הפעלים]:

דע לך כי לא כתבתי לך כל הראוי להכתב שלא יגדל הספר ויתעצל האדם לקרותו אבל כתבתי לך מעט מהרבה להודיעך מנהג המקרא ולשון הקדש וחדותיו כדי להקיש אליו ולדמות כל מה שיבא אל ידך כמה שנאמר תן לחכם ויחכם עוד:

ודע לך כי על הפשט דברתי ולא על המדרש, שמא תראה שום דבר ותמצא פירושו שלא כדברי רבותינו, אל תאמר כי זה חולק על דבר חכמים אלא דרך הפשט לבד ודרך המדרש לבד, וגם שמא ישאלו אותך בעלי אמונות אחרות שהרי יש להם כל המקרא על דרך הפשט אם תפרש להם מעניני המדרש שדרשו רבותינו יכחישוך ויאמרו לך: הפכת את הידוע ואמרת לנו דבר שלא נכיר, לפי שאין להם אותו שבעים פנים שהתורה נדרשת בהן ולא שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן הנה הם כתובים בראש הספר, ואמרו נמי רבותינו ז"ל (אבות פ"ב מי"ז) כנגד דעתו, ודאוי למי שילמד הערוך הזה שיקרא אילו השערים שכתבתי בסופו ואח"כ יתחיל ערך אלפ"א בית"א ואני שגגתי שלא כתבתים למעלה [עי' לעיל בתחלת שער הקלר ובסוף בהערה]:

תם חלק הדקדוק מספר מחברת הערוך

לר' שלמה פרחון:

חלק שני

מספר

מחברת הערוך

כולל

חלק השרשים

לר׳ שלמה בן אברהם הידוע ן׳ פרחון נב״ת

הוציאו לאור ראשונה

עם הערות

זלמן בן גאטטליב ן׳ כ״ט נב״ת

מילדי ישרון רעכניטץ יע״א במדינת הגר בפלך אייזענבורג:

הדר

כעת עם ביתו בקהל עדת ישרון פוחאָף הנכבדה יע״א בפלך טרענטשין:

מחברת הערוך

חלק השרשים

לר' שלמה בן אברהם הידוע ן' פרחון נב"ת

אתחיל ערך אל"ף

אב לראות באבי הנחל (שיר ו') פ' עשב. מ"א מקום שמצמיח את העשב 1) שנ' עדנו באבו לא יקטף (איוב ח') ונתפס 2) מי שפרשו תרגום פרי אבא דארעא 3): [נאום ן' כוכב טוב, 1) בליקוטי די רוססי אשר זכר הרב הגאון רש"ל ראפופורט נר"ו לעיל במבוא הלא הנוסחא מהופכת ובחסרון מלת את וז"ל שם מ"א עודנו באבו לא יקטף פי' מקום שמצמיח העשב". 2) ר"ל ונתפס על טעות וזאת הבית לשון זה שמחבר תחת מנהג המחברים לומר וטעה. 3) מי שפי' באבו לשון פרי מלשון התרגום פ ר י, אִבָּא, [ועיין במחברת מנחם ן' סרוק ס' אב מרחם כ' (אשר הוציא לאור מיד אחר כלות זה הערוך) ושרשים לרד"ק]:

אבב אביב קלוי באש (ויקרא ב) פ' שעורין להין מהורכין בלהב:

אבד אבדת עם כמוש (במדבר כא) פועל קל וכן ארמי אובד אבי (דברים כו) כינוי לשון הוא כלומר אבד אבי חזר ושם האיבוד על לבן ולא על יעקב פי' [אחר] ארמי זה יעקב שנשא נשים ועשה בנים בארם וירד למצרים וכמעט אבד שם כי במתי מעט ירד אבל עזרו הבורא והיה שם לגוי גדול עצום ורב וזהו האגדה (שמביאין מביאין) [שמקרין מביאין 1)] בכורים פתח אהל מועד שנאמר הגדתי היום וכו' (שם שם) וצרפוהו רבותינו להגדת יציאת מצרים 2) ופועל כבד אבד ושבר (איכה ב') אי נמי והאביד שריד מעיר (במדבר כ"ד) ומזה נקרא אבדון ומות (איוב כ"ח) וכתב נמי אבדה (משלי כ"ז) בלא נון: [נ' ן' כ"ט, 1) מס' בכורים פ"א 2) ר"ל צרפו הגדת פ' בכורים לסדר הגדה של פסח הנוסח צא ולמד וכו' כדאיתא בפ' ע"פ ודורש מארמי אובד אבי, ועשו אותו הסוף קל יותר ועי' אברבנאל בפי' הגדה]:

אבה ולא אבה יי' אלקיך (דברים כ"ג) ולא אבו שמוע 1) (ישעי' כ"ח) ולא אביתם לעלות (דברים א') ומזה נאמר ותפר האביונה (קהלת י"ב) פ' התאוה ויש או' כינוי הוא לתשמיש המטה. מ"א למי אוי למי אבוי (משלי כ"ז) לעניות ודלדול ומזה נקרא אביון. מ"א אב ואם (אסתר ב'). מ"א אביך קנך (דברים ל"ב) פי' אלקיך אבי כל תופש כנור ועוגב (בראשית ד') פי' רב ומלמד מלאכה וישימני לאב לפרעה (שם מ"ה) פי' מלמד חכמה וכן אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (מ"ב ב'). מ"א חלפו אניות אבה (איוב ט') פי' נהר גדול 2): [נ' ן' כ"ט, 1) לפי הנוסחא דלא בוי"ו הוא בישעי' (כ"ח) כי בסימן ל"ד הוא בלא וי"ו והנחתי אבו בלי אל"ף בסוף כאשר הוא בכ"י אשר בידי אף שנמצא בתנ"ך באל"ף (שם כ"ח) ובסי' ל"ד הוא בלא אל"ף כי בלי ספק היה כן לפני המחבר ובעלי המסורה האחרונים מזכירים נוסחא אחרונה עי' תנ"ך ראזענמיללער. 2) עי' ליקוטי די רוססי]:

אבח אבחת הרב (יחזקאל כ"א) פי' אבעת חרב והיא מלה יחידה ואין לה דומה במקרא ולשון בעיתה היא:

אבך ויתאבכו גאות עשן (ישעיה ט') פי' ויתהפכו כלומר יעלו וירדו כעשן הכבשן:

אבל אבל וחפוי ראש (אסתר ו') כאבל אם (תהלים ל"ה) זה סמוך יותר מתאבלת האם על בנה מכל מיני אבלים אבל מצרים (בראשית נ') כמו אֵבֶל מצרים. והתפעל מתאבל אל שאול (ש"א י"ו). מ"א תאבל הארץ (ירמיה ד') פי' תחרב ותשומם וכן אבלה יהודה (שם י"ג) ויאבל חל ותומה (איכה ב'). מ"א אבל שרה אשתך (בראשית י"ז) אבל אשמים אנחנו (שם מ"ב) אבל בן אין לה (מ"ב ד') [פי'] באמת ותנן אמר להון אבל (עירובין דף למ"ד) פי' אמת ולשון הודעה הוא. מ"א על אובל אולי (דניאל ח) פי' נהר כמו ועל יובל ישלח שרשיו (ירמיה ט') בחלוף יו"ד באל"ף כמו ידיו עליו שהיא פתוחה כמו אלף 1). מ"א אבל הגדולה (ש"א ו') פי' עמק וכן אבל מחולה (שופטים ו') אבל השטים (במדבר ל"ג) וכן אמר התרגום מישר שיטין ויש אומרים אבל הגדולה אבן הגדולה ואינו כן: [נ' ן' כ"ט, 1) כוונתו לתת טעם לחלוף יו"ד באל"ף דהיינו לפי שהאל"ף והיו"ד יש להן אחוה להיות נח נסתר אחר קמץ נשאלות ג"כ לבוא זו תמורת זו כמ"ש הרד"ק (מכלול דף ל"ב ד' פיורדא) וכן נשאלות (אהו"י) זו לזו בהנעתן האל"ף בתנועת היו"ד שהוא בחיר"ק כמו ורצאתי אתכם וכו' וכו' וכן היו"ד בתנועת האל"ף שהוא קמ"ץ עליו ידיו רגליו" ומ"ש פתוחה כוונתו מנוקדה כמו אל"ף ר"ל ידיו מנוקד בקמץ להיות נח אחריו יו"ד כמו אל"ף אחר קמץ וזה הבית בפי הקדמונים לכתוב תחת מנוקד נפתח וגם לכנות לפעמים הקמץ פת"ח כידוע]:

אבן האבן הגדולה (ש"ב כ') הנני יסד בציון אבן (ישעיה כ"ח) פי' משל הוא כלומר מלך וכן אבן מאסו הבונים (תהלים קי"ח). מ"א אבני שהם (שמות כ"ה) לוחות אבן (שם ל"א) פי' מרגליות. מ"א בתוך אבני אש התהלכת (יחזקאל כ"ח) פי' כינוי המלאכים. מ"א אבן שלימה וצדק (דברים כ"ה) פי' משקל את האבן הבדיל (זכריה ד') פי' חוט של בנאי וכן ונטה עליו קו תהו ואבני בהו (ישעיה ל"ד). מ"א אבן העופרת (זכריה ה') פי' חתיכה. וכן ואבני ברד (ישעיה ל"ד). מ"א והנה הוא עושה מלאכה על האבנים (ירמיה י"ח) פי' כלי כמו רחים 1). מ"א וראיתן על האבנים (שמות א') פי' האלף מוספת כלומר מקום הבנים הוא [כמון] כי באו (מים) [בנים] עד משבר (מ"ב י"ט, ישעיה ל"ז) והתרגום אמר על מתברא והוא אשבורן בלשון רבותינו 2) ותוספת האל"ף כמו אלף דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה) כלומר על פניו: [נ' ן' כ"ט, 1) הוא כלי היוצר עשוי כדמות רחים משתי אבנים לכן נקרא אבנים במשקל הזוגי ע' שרשי' לרד"ק ובהקדמת החכם ביזיניום לספר השרשים שלו בשם ר' יונה. 2) נמצא הרבה פעמים בש"ס והוא מקום עמוק שיקוו בו מים כמו שופכן במקום מדרון ואין שופכן במקום האשבורן (פסחים דף מ"ב) ומשבר הוא העומק העשוי לנפילת הילד אחר יציאתו מרחם ובמלת אשבורן האל"ף נוסף:

אבס משור אבוס (משלי ט"ו) וברברים אבוסים (מלכים א' ה') פי' מפוטים ושם המקום שאוכלין שם הבקר אבוס בעליו (ישעיה א') וכן באין אלפים אבוס בר (משלי י"ד) כלומר מקום שאין הבקר שם הבית נקי מן התנופת. מ"א פתחו מאבסיה (ירמיה כ') פי' אוצרותיה:

אבק אבק ועפר (דברים כ"ח) וממנו ויאבק איש עמו (בראשית ל"ב) כי מקום שיעשו שם בני אדם מלחמה יעשה אבק לפיכך נקרית אותה המלחמה כך וכן אבקת רוכל (שיר ג') פי' בשמים שחוקים:

אבר ארך האבר (יחזקאל י"ז) יעלו אבר (ישעיה מ') אם אברה (איוב ל"ב) על אברתו (דברים ל"ב) יאבר נץ (איוב ל"ט) כנפים ונוצה. מ"א אביר יעקב (ראשית מ"ט) היו"ד כיו"ד שריד ופליט (ירמיה מ"ב) פי' מלך. מ"א קרוב לו אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כ"א) אבירי לב (תהלים ע"ו) דהרות אביריו (שופטים ה') פי' גדולים והשובים וכן לחם אבירים (תהלים ע"ח) פי' שמים משום חשיבותן כמו ודגן שמים (שם שם) 1) אבירי בשן (שם כ"ב) פי' מריאים שהן (אין) [מין] בקר אבל יותר גסים מהם: [נ' ו' כ"ט, 1) ר"ל המן סירד מן השמים הנקראים אבירים והוא סווי הענין בתלות סוגות מן ודגן שמים הנאמר בפסוק הקודם]:

אגד אגודת אזוב (שמות י"ב) התרגום אמר איסרת אזובא כמו תרגום מאלמים אלומים (ראשית ל"ז) מאסרין אסרין אגודת מוטה (ישעיה נ"ח) פי' לשון קשירה:

אגז אל גנת אגוז (שיר ו'):

אגל אגלי טל (איוב ל"ח) פי' אפיקים מלאים מים 1) כמו וישם באגנות (שמות כ"ד) בחלוף נון בלמ"ד: [נ' ו' כ"ט, 1) ע' מדרש תלים לאסכס ביזיניום ס' אגל]:

אגם אגם מים (תהלים קי"ד) ואגמי מים (ישעיה י"ד) ועל האגמים (שמות ח') פי' נבקעים מלאים מים ורבותינו אמרו פרה הרועה באגם (מס' ביצה) פי' עמק שיש בו טיט מצמיח עשבים. מ"א כדוד נפוח ואגמון (איוב מ"א) פי' קומקומוס פי' אחר הבל העולה מן הקדירה. מ"א הלכוף כאגמון ראשו (ישעיה נ"ח) פי' צמחים גדולים תוך הנבקעים וכמו שיגדילו יכפו קומתן ויש מהן מין שמצמיח שושנים אדומים וכשתבא השמש הרי השושנים נסגרין ונכפפין לתוך המים שבנקע כל הלילה עד הבקר כשתזריח השמש הרי הן יוצאין ונפתחין כשאר שושנים דעלמא ובימי הקיץ יבאו עופות של גנות ושל נהרות קטנים נכנסין בתוך השושנה עד בא השמש והשושנה נסגרת עליהן ונכפפת ונשקעת לתוך המים כל הלילה עד הבקר עם זריחת השמש תזקוף כפיפתה מעט מעט עד שתראה כולה ונבקעת מחום השמש והעוף פורח ממנה עד הערב יחזיר לכך וכן עושה כל ימי הקיץ ושם אילו השושנים בלע"ז ננפרי אבל אינן נמצאין אלא במזרח כגון מצרים וכיוצא בה ידועין לכל אדם ונראים לעינים ויש שרים שמקבצין מים בגנות שלהן ובבתיהן ורואין זה המעשה בכל יום לטייל עליהם וכן את האגמים שרפו באש (ירמיה נ"א) פי' כשעושין לעיירות חפירה אחורי חומות העיר במלחמה יבאו גשמים וימלאו את החפירות והן מעלין צמחין ואגמונות עד שיבאו ימי הקיץ יובש המים וגדלו הצמחים ולא יוכלו הצרים על העיר להגיע לחומה עד ששורפין אותן הצמחין ונקרבין לחומה לנתוש ולנתוץ והוא שנ' ואת האגמים שרפו באש:

אגן וישם באגנות (שמות כ"ד) פי' מזרקים כמו קערות והן עצמן מזרקי כסף שנים עשר (במדבר ז') ומזה דימה קרא את הגלגל של לבנה לאגן ועוד דימה את השורר לאותו גלגל שנ' שררך אגן הסהר (שיר ז'):

אגף [וכל אגפיו אזרה (יחזקאל י"ב) אתה וכל אגפיך (שם ל"ט)] משל לענין חיילות כמו שנאמר והיה מוטות כנפיו (ישעיה ה') ולשון תרגום אמר וגפן דנשר לה (דניאל ז') 1). מ"א ואת כל אברתיו בכל אגפיו (יחזקאל י"ו) פי' פאותיו ופתחיו ותנן מן האגף ולפנים כלפנים (פסחים פ"ה:) פי' פתח: [נ' ו' כ"ס, 1) רצוי' שמלת אגף היא מלשון כנף והאל"ף נוספת ועי' רד"ק].

אגר אגרה בקציר (משלי ו') אוגר בקיץ (שם י') פי' קובץ ומזה נקרא אוגר תבואה שנא' נהרסו ממגורות (יואל א'). מ"א לאגורת כסף (ש"א ב') האלף מוספת פי' לשון גרה והתרגום אמר מעות כסף ויש מי שפירש אותו (חסר בכ"י) וזה טעות. מ"א ואגרת פתוחה בידו (נחמיה ו') פי' מגלה:

אדב ולאדיב את נפשך (ש"א ב') פי' להאדיב וכן לשמיד מעזניה (ישעיה כ"ג) לנחותם הדרך (שמות י"ו) לראותכם (דברים א') ויש אומרים כי הוא לשון עיני דאבה (תהלים פ"ח) כחילוף כבש בכשב שמלה שלמה:

אדם אדמו עצם מפנינים (איכה ד') פרה אדומה (במדבר י"ט) אדום ללבושך (ישעיה ס"ג) והתפעל כי יתאדם (משלי כ"ג) מגן גבוריהו מאדם (נחום ב') עורות אלים מאדמים (שמות כ"ה) אם יאדימו כתולע (ישעיה א') אודם פטדה (שמות כ"ח) פי' אבן טובה אדומה אם ישים אותה אדם בידו או בטבעתו בימי הנגף כלומר ברבות הנגף והמות בבני אדם לפרקים ינצל ולא ימות באותו זמן. מ"א ואדמה על ראשו (ש"א ד') פי' עפר והאדם שלוקח ממנה נקרא כך ויש אדם איש ממש שנאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מ"ד) אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז') ויש אדם רשעי ארץ שנא' והמה כאדם עברו ברית (הושע ו') ויש אדם צדיק שנ' גם בני אדם גם בני איש (תהלים מ"ט). מ"א מאדם העיר (יהושע ג') שם העיר:

אדן האדון יי' (שמות כ"ג) ואדני האדונים (דברים י') לשון רבים שהוא דרך כבוד וכן אדוני הארץ (בראשית מ"ב) אדוני יוסף (שם ל"ט). מ"א והאדנים לעמודים (שמות ל"ח) ככר לאדן (שם כ"ו) על מה אדניה הטבעו (איוב ל"ח) פי' יסודותיה:

אדר אדר היקר (זכריה י"א) פי' חלוק חשוב אדרת שנער (יהושע ז') פי' טלית בבלי. מ"א מה אדיר שמך (תהלים ח') יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ"ב) פי' יגביר ויכביר. קרוב לו ואדיריהם שלחו צעוריהם (ירמיה י"ד) והיה אדירו ממנו (שם ל') וצי אדיר (ישעיה ל"ג) פי' נכבד וחשוב ולשון נקבה לגפן אדרת (יחזקאל י"ז). מ"א באדיר יפול (ישעיה י') פי' גרזן ברזל גדול. והתפלשו אדירי הצאן (ירמיה כ"ה) פי' רועה אבל כי שודדה אדרתם (זכריה י"א) אבדה גדולתם ימינך יי' נאדרי (שמות ט"ו) כלומר נאדרית והתיו נפלה כמו אל בית הנשים שני (אסתר) כמו שנית. מ"א ימינך יי' שאתה נאדרי כמו יו"ד אדמוני (ראשית כ"ה) ופעמים אמר נאדר בקדש (שמות ט"ו):

אהב אהב את יוסף (ראשית ל"ז) והפועל קל תאהבו פתי (משלי א') הוא פועל כבד ומשפטו תְּאֱהָבוּ פתי כלומר תחבבו את הפתיות לאחרים כמו תדברו תשברו וכן קראתי למאהבי (איכה א') משפט הה"י שלו שתהיה דגושה וכן אהבו הבו (הושע ד') כלומר אהבו אהבו אבל הפילו האלף כמו שעשו ודבר חד את אחד (יחזקאל ל"ז) וכן אמרו קחו והפילו למ"ד של לקחו וכן ואויבי תתה לי עורף (ש"ב כ"ב) משפטו נתת והיום רד מאד (שופטים מ"א) משפטו ירד אבל הפילו אותיות של ראשי המלות אני אהביה אהב (משלי ח') משפטו

אאהב ומשום הטורח הפילו אלף אחת וכן ואוהב את יעקב (מלאכי א׳) וי״ו במקום אלף:

[אהה, עי׳ בשרש הה]:

אהי אהי מלכך (הושע י״ג) אהי דברך מות (שם שם) אהי קטבך שאול (שם שם) כלומר (אהי) [איה] מלכך (אהי) [איה] דברך בשביל המות שהייתה אומר כרתנו ברית את מות ועם שאול עשינו חוזה (ישעיה כ״ח) לפיכך אמר לו איה דברך על המות איה קטבך על שאול. פ״א דברך דֶּבֶר קטבך קטב מרירי (דברים ל״ב) כמה שנא׳ מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים (תהלים צ״א):

אהל ויאהל עד סדום (בדאשית י״ג) פי׳ נטה אהלו אבל ויאהל אברם ויבא (שם שם) עקר אהלו ובא כיוצא בו אף בל שרש בארץ גזעם (ישעיה מ׳) פי׳ קליטת שרש בארץ אבל ושרשך מארץ חיים (תהלים נ״ב) פי׳ עקירת שרש כיוצא בו אשר בגדיך חמים בהשקיט ארץ מדרום (איוב ל״ז) פי׳ בנשוב הרוח מדרום אבל ותשקט הארץ (שופטים נ׳) הוא ותנוח הארץ. פ״א ויאהל אברם ויבא פ׳ מוקדם ומאוחר [כמו] וישם הים לחרבה ויבקעו המים (שמות י״ד) שמשפטו ויבקעו המים ואחר כך וישם את הים לחרבה כיוצא בו וירם תולעים ויבאש (שם ט״ז) משפטו ויבאש ואחר כך וירם תולעים כמו שאמר בסוף ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (שם שם). מ״א הן עד ירח ולא יאהיל (איוב כ״ה) משפטו ולא יהל כמו לא יהלו אורם (ישעי׳ י״ג) בהלו נרו (איוב כ״ט) עטישותיו תהל אור (שם מ״א) ואל״ף נוספת ובהפוך עשו ולא יהל שם ערבי (ישעי׳ י״ג) כלומר יאהל כיוצא בו ימאסו כמו מים (תהלים נ״ח) הוסיפו אל״ף שמשפטו ימסו ועוד אמרו נמבזה ונמס (ש״א ט״ו) הפילו האל״ף שמשפטו נמבזה ונמאס ויש אהל בנוי שנאמ׳ אם אבא באהל ביתי (תהלי׳ קל״ב) לאהלך ישראל (מלכים א׳ י״ב). מ״א כאהלים נטע ה׳ (במדבר כ״ד) מר אהלים וקנמון (משלי ז׳) מר ואהלות קציעות (תהלים מ״ה) פי׳ עץ בושם יעשה לרפואות יש בו ג׳ מינין לבן אדום ירקרק נקרין עצי צנד״ל במשקל עצמים ועצמות ונתפס רבינו סעדיה ז״ל כי אמר כאהלים נטע ה׳ (במדבר כ״ד) כאוהלים נטע ה׳ ומצא במקרא ויטע אהלי אפדנו (דניאל י״א) הנה נטיעה לאהל גם מצא מן בושם בשמים עשה גם הוא מן אהל אהלים בלי קמץ חטף כמו קדש קדשים ולמה הלך אחר זה כדי לשום שם שני ענינים משונים אבל אהלים וארזים עניין אחד הוא:

או זו מלת הדבק ומשימין אותה בין שני שמות או שני פעלים כמו שנא׳ או בן יגח או בת יגח (שמות כ״א) או גבן או דק (ויקרא כ״א) והקשתי לר׳ יהודה הלוי ז״ל על שאמר באחד ומר על ארום וקדר זה יחלש או זה יחלש תמיד עמי פוקה אמרתי לו היה לך לומר או זה יחלש או זה יחלש אבל אם תשנה המעשה יסתלק מלת או מפני שהיא לחילוף וכשתאמר זה יחלש ידענו או אותו החליש נסתלקה אות או והודה לדברי ולאחר שנפטר מנוחתו [כבוד] ידעתי לפרק את הקושיא ולומר כי אותו או אינה או ממש אלא כמו או הודע אליו (שם ד׳) שהוא כמו והודע אליו כמו ונודעה החטאת (שם שם) וכן או אז יכנע (שם כ״ו) וכן או הפשה (שם י״ט) או כי ישוב הבשר החי (שם י״ג) וכן ונתן אליך אות או מופת (דברים י״ג) ותשמש במקום אם כמו או נודע כי שור נגח הוא (שמות כ״א) או עשיתי בנפשי שקר (ש״ב י״ח) ותשמש במקום ואם לאו או איה אלהי המשפט (מלאכי ב׳) ותשמש במקום (בלשון) אי כלשון המשנה איזהו מקומן של זבחים (זבחים) כמו או נפש אשר (ויקרא ה׳) וחביריו ותשמש במקום איך שנאמ׳ או נשיש שבט בני מואסת כל עץ (יחזקאל כ״א) כלומר איך נשיש והחרב מואסת כל אדם אלא בני [ועי׳ רד״ק]:

אוב או ידעוני (ויקרא כ׳) אל האובות (ישעי׳ ח׳) מיני כשפים שניהם. מ״א כאובות חדשים יבקע (איוב ל״ב) פי׳ כדים של חרס:

אוד על אודות (ראשי׳ כ״ו) פי׳ בשביל. מ״א הלא זה אוד מוצל מאש (זכרי׳ ג׳) פי׳ עץ שהוסק ראשו אחד:

אוה נפשי אויתיך בלילה (ישעי׳ כ׳) משפטו אִיַּוִּתִךָ בלילה ונפשו אותה ויעש (איוב כ״ג) והשם מאויי רשע (תהלים ק״מ) כלומר מחמדי רשע. מ״א לא נאוה לכסיל כבוד (משלי כ״ו) ולשון נקבה לא נאוה לנבל שפת יתר (שם י״ז) נאוו לחייך (שיר א׳) כמו יפו והנו״ן משמשת בכולן כמו תאות אדם חסדו (משלי י״ט) כלומר יפו של אדם החסד שהוא עושה ונתפס חיוג שאמר הנוה והענוגה (ירמי׳ ו׳) מזה הענין ובאמת אינו אלא לשון נוה משולח ונעזב (ישעי׳ כ״ז) אל נוה קדשך (שמות ט״ו) כלומר אשה היושבת בנוה שלה כמלכה שאינה יוצאה מן הנוה שלה ואילו רצה לומר לשון יופי היה אומר הנאה. מ״א והתאויתם לכם (במדבר ל״ד) תתאו לכם (שם שם) ומזה עד תאות גבעת עולם (ראשי׳ מ״ט) פי׳ גבול כלומר הברכות שרחבו וסבבו גבעות עולם ויש אומ׳ כי הן תוי יענני (איוב ל״א) מזה פי׳ במקומי. פ״א יש לי סימן כשירצה הבורא לומר לי דבר כמו והתוית תיו על מצחות האנשים (יחזקאל ט׳) פי׳ תסמן אות של תי״ו:

אוח ומלאו בתיהם אוחים (ישעי׳ י״ג) פ׳ בריות הן כמו קופים ואדני שדה (איוב ה׳) שהן חיות דומות לבני אדם:

אוי אוי לך מואב (במדבר כ״א) אויה לי כי גרתי משך (תלים ק״כ) פי׳ וי וי.

אולי אולי ימושני אבי (בראשי׳ כ״ז) פי׳ שמא ותשמש במקום לולי שנא׳ אולי נטתה מפני (במדבר כ״ב) ותשמש במקום אם שנא׳ אולי יעשה זרים יבלעוהו (הושע ח׳). מ״א על אובל אולי (דניאל ח׳) פי׳ נהר פלוני שהוא שם מקום. כי אויל עמי (ירמי׳ ד׳) שוטה ואוילים לא יתעו (ישעיה ל״ה) פי׳ תועי דרך ממש אע״פ שהם חכמים ולשון נקבה ראוי להיות אוילה כמשקל גבירה אבל שינו אותה ואמרו ואולת בידיה תהרסנו (משלי י״ד) כמו ששינה גבירה לעולם אהיה גְבָרת (ישעי׳ מ״ז) והקמץ משום אתנח וכן אדירה אמרו לגפן אדרת (יחזקאל י״ז) והקמץ משום פיסוק ושם הענין אולת אדם תסלף דרכו (משלי י״ט) ויש אומ׳ לא כי כך פירוש הפסוק חכמת נשים בנתה ביתה ואשת אולת בידיה תהרסנו הפילו אשת והניחו אולת תחתיה וכך עשו אחר ענין דכתב וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעי׳ מ״ב) משפטו ותהלתי לא אתן לפסילים וכן מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק חמה עזה (משלי כ״א) כלומ׳ ושוחד בחיק יכפה חמה עזה ואם תאמר למה תערבב אותנו המקרא כך לפעמים תדבר לנו בהפוך ופעמים תקצר הענין ופעמים תשנה את הידוע ותצרך אותנו לטורח גדול אני אומר לך אע״פ שנתן לנו הבורא חמש הרגשות שהן אזן לשמוע ועין לראות אף להריח וחיך לטעום וידים למשש ולהמש אעפ״כ לא הסמיכנו אלא על הדעת לפי שפעמים יחשב האדם כי זה הדבר כך יעמד וכך הוא וכשישים דעתו ימצא בהיפך ומזה הזהירה אותנו התורה לחקור את העדים יפה יפה בשבע חקירות ולחמץ את הדין עד שיתגלה הדעת האמת כי תמצא

בתורה מוקדם ומאוחר ומן הדעת תדע כי אינו כן כגון וישם את הים לחרבה (שמות י״ד) ואחר כך ויבקעו המים והדעת מעידה כי לא יהיה הים חרבה לעולם עד שיבקעו המים תחלה וכן וירם תולעים ויבאש (שם ט״ז) והדעת מעידה כי לא ירים תולעים עד שיבאש תחלה. מ״א ערים גדולות ובצורות בשמים (דברים ט׳) כלומר גבוהים וכן כשתביט ברקיע תראה אותו כמו מצע והככבים כנקודות וחמה לבנה כשיעור זרת והדעת תעיד כי כל העולם כולו כשיעור הלבנה ושיעור הלבנה אחד ממאה וששים וששה חלקים בנדמה של חמה ואם תאמר מי הגיד לאדם כל זה הוי יודע שהראשונים שהיו תייהם תשע מאות ושמנה מאות ושבע מאות ניסו זה וזולתו עד שידעו הכל יפה כי אם יקח אדם מגן גדול ורחב ומציבו כמנורה ומתרחק מעליו אלף אמה ומשער בדעתו כמה חסר ועוד הולך ומרחיק עד שיראה לו כנקודה ומודד את ההרחק ויודע כמה יקטין הדבר בעין המסתכל ממה שהיה בכל מיל ומיל כמו שניסו התקופות באיזה יום תגיע השמש לזה המקום שוב חוזרת לאחור וכמו שניסו כל עשב וכל זרע וכל עניני הרפואות לכל חולי וחולי ואילולי רוב השנים וחיים ארוכים לא יכלו לידע כל זה וכן הככבים היאך ילכו וכמה הם וכמה משמש וכל אחד ואחד במקומו ומתי יעתק ממקום למקום כי כל אותן העניינים לא אמרו אותן הנביאים והנה הם אמת וגם כשתסתכל לצל החמה בארץ לא נרגיש והדעת מעידה כי הולכת בכל יום ממזרח למערב וכשנסתכל לצמחים לאילנו׳ (ולצמחים) ולתינוקות לא נרגיש בגידולן בכל יום והדעת מעידה כי הם גדילים בכל יום ובכל שעה עד שהאריכו מכל זה תבין כי אין זה ההרגשה כלום והדעת היא עיקר וכן לענין המקרא כתיב בענין אדניה בן חגית ואבשלום בן מעכה וכן נאמר בדברי הימים (א׳ ז) ומכיר לקח אשה לחפום ולשפום ושם אחותו מעכה ושם השני צלפחד וכל זה קשה לפרש אילולי הדעת שיודעת כל זה לא נאמר בלא פירוש וזה פירושו ומכיר לקח נשים ומנין (שאשה) [לקחת] נשים שנא׳ כי נשמדה מבנימין אשה (שופטים כ״א) כלומ׳ מן חפום ומן שפים כי הלמ״ד תשמש במקום מן שנא׳ אלף למטה כלומר מן מטה הבאים למלחמה מן המלחמה נסו לקולם מן קולם וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה כלומ׳ מן עוף ומן בהמה ושם אחותו מעכה כלומר ושם אחת שלו מעכה ושם השני צלפחד כלומר ושם השנית כמה שנא׳ אל בית הנשים שני כלומר שנית וכן ותשם בפוך עיניה כלומר ותשם פוך בעיניה וכן תפתח את שתי האבנים על שמות בני ישראל הדעת תעיד כי הוא כן תפתח על שתי האבנים את שמות בני ישראל וכן ואת חמשת בני מיכל בת שאול ומיכל לא היה לה בן עד יום מותה והדעת מעידה כי על מירב אחותה הוא אומר וכן כי יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה (מ״א ב׳) והאיך יגנה אותו עכשיו אלא הדעת מעידה כי זה אבשלום שלמה הוא כלומר כי נטה יואב אחרי אדניה ואחרי שלמה לא נטה וזה גנאי הוא לו כי אילו חלקו המלכות בזמן אחד ועוד אמר קרא שתי המשפחות אשר בחר ה׳ בהם וימאסם (ירמי׳ ל״ג) פי׳ (שם) [שתי] כי הם הכהנים ומלכי בית דוד וכשבא לספר אמר גם (את) זרע יעקב ודוד (שם שם) והדעת מעידה שדוד מזרע יעקב והרבה במקרא כגון אילו אני אפרש אותם במקומן וחס ושלום שיהא זה וכיוצא בו טעות כי הוא דבר ה׳ אלא סמך על הדעת ולא טרח בביאורו משום אריכות ואילולי הדעת לא היינו יכולין לפרש זה הפסוק שנא׳ ויאמר יהודה תקח לה פן נהיה לבוז הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה (בראשי׳ ל״ח) אם הוא כן אינו צריך אותו כי מה שאמר תקח לה הערבון כך עשתה היא ומה צורך לו פן נהיה לבוז אין זה טעם כלומר תקח אותו פן נהיה לבוז אין זה תלוי בזה כי הבוז במקומו עומד בין תקח ובין לא תקח וגם שלחתי הגדי וגו׳ אינו צריך לו כי הוא אמר לו חיפשתי עליה ולא מצאתיה והחזרתי הגדי אלא ודאי הדעת מעידה כי שלוחו כשהלך ולא מצאה חזר ואמר לו אנשי המקום אמרו לי לא היתה בזה קדשה אבל אם תרצה (ש) אלך במקומות אחרים לשאול עליה אמר לו יהודה לא פן נהיה לבוז כלומר הנה תקח את הערבון בשכירותה שאם תלך לחפש אחריה ילעיגו לנו בני אדם ואם תאמר שמא יש לנו עון בזה הנה הולכת הגדי ולא מצאת וכן לעם נכרי לא ימשול למכרה (שמות כ״א) הדעת מעידה שאין זה עם נכרי אלא איש אחר הא למדת כי על הדעת ראוי לסמוך ולא על הרגשות וכן ואולת בידיה אשת אולת רצה לומר כמו אשת חן ועם מרי ואיש חמה ובעל אף:

אום ראש אומות בית אב (בכידבר מ״א) נשיאים לאומותם (בראשי׳ כ״ה) שבחוהו כל האומים (תהלים קי״ז) ולשון תרגום כל עם אומה ולישן:

און ויהי העם כמתאוננים (במדבר י״א) במשקל מתפעלים מה יתאונן (איכה ג׳) יתפועל כלומר עושין און אם און בידך הרחיקהו (איוב י״א) מחשבת אונך (ירמי׳ ד׳) וישב עליהם את אונם (תהלים צ״ד) פי׳ און שלהם וכן במלת עול אמונה ואין עול (דברים ל״ב) וכן אף בלב עולות תפעלון (תהלים נ״ח) עד נמצא עולתה בך (יחזקאל כ״ה) וכ׳ ועלתה קפצה פיה (איוב ה׳) פי׳ און וחמס ופי׳ מתאוננים מבקשין עלילה אמר התרגום מסתקפין ואמר ושם לה עלילות דברים (דברים כ״ב) תסקופי מילין ופי׳ מה יתאונן יתאבל ויתכן מתאוננים להיות מתאבלים למצוא עלילה שנא׳ בוכה למשפחותיו (במדבר י״א). מ״א מצאתי און לי (הושע י״ב) פי׳ כח של ממון ויש או׳ מצאתי הון לי בחילוף ה״י באל״ף וראשית אוני (ראשי׳ מ״ט) ואונו בשרירי בטנו (איוב מ׳) פי׳ כחו. מ״א ותקרא שמו בן אוני (ראשי׳ ל״ה) לא אכלתי באוני ממנו (דברים כ״ו) יצפון לבניו אונו (איוב כ״א) כלחם אונים (הושע ט׳) פי׳ אבל. מ״א ובית אל יהיה לאון (עמוס ה׳) וכן הן כולם און (ישעי׳ מ״א) כלומ׳ אין כמה שנאמר הן אתם מאין (שם שם) כי היו״ד והוי״ו מתחלפין:

אץ לא אצתי מרועה אחריך (ירמי׳ י״ז) ולא אץ לבא (יהושע י׳) אצים לאמר (שמות ה׳) לשון הפצרה ודוחק ופועל באחר ויאיצו המלאכים (ראשי׳ י״ט). מ״א אץ לך הר אפרים (יהושע י״ז) פי׳ צר לך:

אור כי אורו עיני (ש״א י״ד) קומי אורי (ישעי׳ ס׳) הראשון פועל עבר והשני צווי ונקבה ושניהם פועל קל האירו ברקיו תבל (תהלים צ״ד) פועל כבד הבקר אור (ראשי׳ מ״ד) כלומר האיר או כמו והר סיני עשן (שמות י״ט) נתעשן ומשפטו אור ומשום טורח הפילו וי״ו אחת וכן אורים ותומים (שם כ״ח) לשון אורה מ״א קרוב לו לכו באור אשכם (ישעי׳ נ׳) ולא תאירו מזבחי חנם (מלאכי א׳) נשים באות מאירות אותה (ישעי׳ כ״ז) מזה נקרא הבורא נאור שנא׳ נאור אתה אדיר (תהלים ע״ו) והנו״ן נוספת. מ״א ויאר את הלילה (שמות י״ד) ולילה אור בעדני (תהלים קל״ט) פי׳ תשך כמו אור לארבעה עשר (פסחים ב׳) מ״א יאר ה׳ פניו אליך (במדבר ו׳) באור פני מלך חיים (משלי י׳) ואור פניו לא יפילון (איוב כ״ט) כולן לשון רצון. מ״א כחום צח עלי אור (ישעי׳ י״ח) יפיץ ענן אורו (איוב ל״ז) פי׳ גשם

דק. מ"א הן פרש עליו אורו (איוב ל"ו) פי' עננו. מ"א ללקט אורות (מ"ב ד') כי טל אורות טליך (ישעי' כ') פי' ירקות. מ"א באור כשדים (ראשי' י"א) על כן באורים כבדו ה' (ישעי' כ"ד) פי' בקעות וכן אמר על אור כשדים וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם (בראשית י"א). מ"א מאורת צפעוני (ישעי' י"א) פי' חור פתן:

אות אות או מופת (דברים י"ג). מ"א והיה הדם לכם לאות (שמות י"ב) פי' סימן וכן על דגלו באותות (במדבר ב'):

אז אז ישיר משה (שמות ט"ו) פי' באותו שעה ומוסיפין י' שנא' אזי חיים בלעונו (תהלים קכ"ד) פי' כמעט בלעונו חיים. מ"א ידעתי כי אז יולד (איוב ל"ח) פי' קודם שתולד:

אזב אגודת אזוב (שמות י"ב) פי' עשב שיש בו ז' מינין כולם חמים בלשון לעז קולנ"א:

אזל אזל מכלינו (שמואל א' ט') אזלו מים (איוב י"ד) הלכו ודן ויון מאוזל (יחזקאל כ"ז) כלומר ודן ויון מתהלך והתרגום אמר ודן ויון בשיירן מה תזלי מאד (ירמי' ב') משפטו תאזלי ומשום טורח הפילו האל"ף:

אזן מי בכם מאזין זאת (ישעי' מ"ב) האזינו השמים (דברים ל"ב) כולן פועל כבד וכן אזין עד תבונותיכם (איוב ל"ב) וכן שקר מזין (משלי י"ז) הפילו האל"ף משניהם משום טורח ונתפס היוג בשומו. אזן וחקר (קהלת י"ב) מזה הענין שאינו אלא לשון מאזני צדק (ויקרא י"ט) מאזנים. מ"א ויתד תהיה לך על אזנך (דברים כ"ג) כלומר זיניך כלי זין והאל"ף נוספת כמו דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה) ופעמים ישימו וי"ו במקום אל"ף כמו ואוהב את יעקב (מלאכי א') אוסיפה הצולעה (מיכה ד') ואובידה (ירמי' מ"ו) ואוכלה מציד בני (ראשי' כ"ז):

אזק מן האזיקים אשר על ידיך (ירמי' מ') ופעמים יפילו האל"ף שנא' לאסור מלכיהם בזיקים (תהלים קמ"ט) והיא אסור בזיקים (ירמי' מ') 1) משפטו לדגש הזי"ן אבל עשו אותו כמו בשר חי בשאת (ויקרא י"ג) וכן לשאת ולספחת (שם י"ד) למני ממסך (ישעי' ס"ה) המבקשים (שמות ד') ומאת המעט (במדבר ל"ה) המבלי אין קברים (שמות י"ד) פי' זיקים כמו חבלים. וכל מלה שבראשה מ"ם תהיה המ"ם דגושה חוץ ממה שאמרנו או שמא תהא מלה שבאמצע אות דגושה הרי המ"ם נהפכת רפויה כמו והמשלח את השעיר (ויקרא י"ו) המכסה שמים בעבים (תהלים קמ"ז) הכהן המטהר (ויקרא י"ד) אבל האיש המטהר (שם שם) משפטו המתטהר ומשפטו הראשון דיגוש אבל הה"י לא יתדגש ומזה יתפסו כל האומר בברוך שאמר המשובח והמהולל וראוי לומר המשובח והמהולל משום הדיגוש שבאמצע המלה ואינו כמו המכין לארץ מטר המצמיח הרים חציר (תהלים קמ"ז): [נ' ז' כ"ט. 1) לפנינו כ' באל"ף אחה, וראוי לדגוש האות האחרון בעבור חסרון הקודם אך בא רפה כמו אלה המלות אשר מניח לראי' כי כל אלה ראוים להדגש כדין אחר מש"ה וכל"ב אך בהיות תחלת התיבה אות יפילו הדגש ומ"ש כל מלה שבראשה מ"ם לאו דוקא רק כונת' המלות המתחילים במ"ם ובשו"א ואות השימוש בראשם דגושים חוץ מאלה ובאמת ישנו לרוב מאלה המלות המתחילי' במ"ם ורפוים (עי' רד"ק דף מ"ו ע"ב) מהלים עוד יותר מאלה וגם אם ימצא עוד דגש באמצע המלה הוא ג"כ טעם לרפות אחר השימוש ומ"ש ומשפטו הראשון ר"ל הכהן המטהר ראוי היה להדגש הה"י לו היתה בא דגוש אבל המכין איננו דגש באמצע לכן נדגש המ"ם וכל זה כתבתי לפי הדין אשר כתב הרד"ק והנגררים אחריו אבל דעת המחבר נראה בעליל כי טעם רפוי המ"ם לא משום השוא רק מטעם אשר לא כתב בביאור לפי' הב' עוד טעם לרפות מפני אמצעות הדגש אשר לא שמענו מעולם ותנידון המגלי אין קב"ים אלא היא נקודה בחטף פתח לפנינו? דע כי רבינו יונה מלא הה"א בפתח לבדו וכן הוא בספר ירושלמי אשר סמך עליו (עי' רד"ק דף כ"ג ע"ב) המהולל בינוני הפועל מבנין פעל וצריך דגש בעי"ן לכן נכון להיות רפה המ"ם. ומ"ש אבל האיש המטהר דביסה לפי שמשפטו המתטהר הוא דבר תימה אדרבה הה"א היה ג"כ ראוי להדגש ולדעתו עד"ז צריך להיות רפה כאשר כ' לעיל סוף כל דבר בדברי המחבר אלה ישנו חסרונות הנה והנה ובהעדרם לא יובנו דבריו היטב או שבנה יסודו על דינים וכללים אשר לא נודעים לנו]:

אזר אזרו חיל (ש"א ב') ואתה תאזור מתניך (ירמי' א') אזור נא כגבר חלציך (איוב ל"ח) אלו פועלים קלים אבל ותאזרני שמחה (תלים ל') פועל כבד והפילו זו האל"ף ואמרו ותזרני חיל למלחמה (ש"ב כ"ב) כמו שאמרנו מלפנו מבהמות ארץ (איוב ל"ה) מן כי יאלף עונך פיך (שם ט"ו). מ"א מאזרי זיקות (ישעי' נ') פי' מבערי לפידים שנא' לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (שם באותו פסוק) והוא משל לנותן עצה לחברו ונכשל בה:

אח ואת האח לפניו מבוערת (ירמי' ל"ו) פי' כמו כלי נחושת 1) כמו מזבח או כלי עץ שמשימין עליו עצים בימי החורף לפני חשובי אדם. מ"א ורקע ברגלך ואמור אח (יחזקאל ו') פי' כך אומר אדם כששומע שמועה רע. מ"א בהיפוך האח האח ראתה עינינו (תהלים ל"ה) פי' כשמוצא אדם קורת רוח לעצמו אומר כך. מ"א ועשה אח מאחת מאלה (יחזקאל י"ח) כלומר ועשה אחת. מ"א אח עשויה לברק (שם כ"א) פי' חרב: [נ' ז' כ"ט. 1) בליקוטי די רוסי הנוסחא "פי' כלי של נחושת כמו"]:

אחד אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג) זה האיחוד יש לו חברים כמותו כלומר שנים שלשה ארבעה עד עשרה אבל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו') אין לו שני שנא' אין עוד מלבדו (שם ד') וכן התאחדי הימיני (יחזקאל כ"א) פי' שבי כיחידה וכן והיו לאחדים בידך (שם ל"ז) כדבר אחד וכן ודברים אחדים (ראשי' י"א) כלומ' יחידים. מ"א כימים אחדים (ראשית כ"ד) פי' מיעוטין וזה שיאמרו לשון נקבה אחת משפטה אחדת משום הטורח הפילו הדל"ת ואילו הפילו התי"ו ומניחין הדל"ת לא היו מכירין בין זכר לנקבה בין תבין:

אחה ולדבקה אח (ראשית כ"ד) זה חסר ומשפטו אחה כי כשתדביקהו לא תוכל לומר אחך כמו טל טלך כף כפך גר גרך 1) והנה בלשון נקבה אומרים אחות ומשפטה אחיה כמשקל רעיה וזה בא ללמד ונמצא למד פי' בא ללמד כי אחיה כמו רעיה עוד למד רעיה שיאמר אשה רעותה כמו אחותה ואמר עוד אחותי רעיתי (שיר ה') וכל אלו השינויין כדי להקל על הלשון ומצינו רֵעֶה דוד (ש"ב ט"ו) במשקל אֶחֶה במקום רֵע להפר את האחוה (זכרי' י"א) כמשקל אהבה. אח פעמים יהיה מן האב ולא מן האם ופעמים מן האם ולא מן האב שנ' ערות אחותך בת אביך או בת אמך אחותך היא (ויקרא י"ח אחותך היא הוא בפסוק י"א וקאי אלעיל מניה פסוק ט'). ואת קרובו של אדם שנא' וישמע אברם כי נשבה אחיו (ראשי' י"ד) ואת רחוק הרבה שנא' מאחי שאול מבנימין (ד"הי א' י"ב) כלומר השבט בנימין ויש רחוק יותר מזה ונקרא אח שנא' כי ימכר לך אחיך העברי (דברים ט"ו) ויש עוד רחוק יותר מזר שנא' מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם (בראשי' ט'). מ"א ישגא אחו בלי מים (איוב ח') פי' עשב ולשון רבים כי הוא בין אחים יפריא (הושע י"ג) והוא חסר ומשפטו אחוים ותרעינה באחו (בראשי' מ"א) מקום שצומח שם אחו: [נ' ז' כ"ט. 1)

בסתנו

נסמכו אל הכינוי הוא ביו״ד תמורת ה״א למ״ד הפעל אחיך ולא אחך גלא יו״ד וכן נסמכו אל השם הוא ביו״ד אחי אשכול]:

אחז אחז בקרנות המזבח (מ״א א׳) ונהפכה האל״ף לוי״ו שנא׳ ותאחז במשפט ידי (דברים ל״ב) ואוחז בפלגשי (שופטים כ׳) (ותאחז) ותוחז יד ימין יואב (שמואל ב׳ כ׳) ונאחזו בתוככם (במדבר ל״ב) אע״פ שמקצתן כתובין באל״ף הרי נקראין בוי״ו ויש פועל כבד מאחז פני כסא (איוב כ״ו) משפטו שיהא דגוש אילולי החי״ת במשקל מדבר משבר:

אחל אחלי אדני (מלכים ב׳ ה׳) פי׳ יכולת אדוני שיעמד לפני הנביא וירפאנו וכן אחלי יכונו דרכי (תהלים קי״ט) פי׳ יכולת ורצוני שאשמור חוקיך:

אחר ולא אחר הנער (ראשי׳ ל״ד) ואחר עד עתה (שם ל״ב) משפטו ואאחר ומשום הטורח הפילו אל״ף אחת וכן אני אוהבי אהב (משלי ח׳) אבל ולא אחר הנער משפטו שיהא דגוש במשקל אבד ושבר (איכה ב׳) אילולי החי״ת ופעמים חלפו אל״ף כמו ויוחר מן המועד (ש״ב כ׳). מ״א אחורנית (מ״א י״ח) פי׳ הילוך אחור במשקל קדורנית (מלאכי ג׳) וכן ויכהו אבנר באחרי החנית אל החומש ותצא החנית מאחריו (ש״ב ב׳) אחורי המשכן (שמות כ״ו) היו״ד מוספת שנא׳ אחר תעברו (ראשית י״ח) אחר נאחז בסבך בקרניו (שם כ״ב) ואחר הדלת והמזוזה (ישעי׳ נ״ז) האות האחרון (שמות ד׳) אינו כמו למה תהיו אחרונים (ש״ב י״ט) כי זה מאחרים כי מרה תהיה באחרונה (שם ב׳) פי׳ באחריתה. מ״א והיתה לאיש אחר (דברים כ״ד) בשנה האחרת (ראשית י״ז) שבע פרות אחרות (שם מ״א) פי׳ זולתם ירבו עצבותם אחר מהרו (תהלים י״ו) פי׳ הרבה עצב למי שמיהר לחזר לאחור מציווייך:

אט ויהלך אט (מלכים א׳ כ״א) פי׳ בנחת וכן לאט לי לנער לאבשלום (ש״ב י״ח) ומי שפירשו כסהו מלשון לוטה בשמלה (שם כ״א) לא אמר כלום ההולכים לאט (ישעי׳ ח׳) אתנהלה לאטי (ראשי׳ ל״ג) כולן לשון נחת. מ״א דברו אל דוד בלט (ש״א י״ח) בלטיהם (שמות ז) כן לוטה בשמלה (ש״ב כ״א) לשון כיסוי וסתר. מ״א ואל האטים (ישעי׳ י״ט) (מ״א) [פי׳] ע״ז וכשפים: [עי׳ שרש לאט וש׳ לוט]

אטד עד גורן האטד (ראשי׳ כ׳) פי׳ עץ שיש לו קוצים והעלים שלו יעשו ברפואות של עצים יבשים שחוקים עם התותיא לכחול בהן:

אטם אוטם אזנו (ישעי׳ ל״ג) אוטם שפתיו נבון (משלי י״ז) פי׳ סותם וכן שקופים אטומים (מ״א ו׳) פי׳ סותמין את החלונות במיני דומיות של זכוכית שיכול אדם להשקיף מה שהיה ואע״פ שאטומים ויש פועל כבד שנא׳ כמו פתן חרש יאטם אזנו (תהלים נ״ח):

אטן אטון מצרים (משלי ז׳) פי׳ חגור מעשה מצרים ותרגום מיתריו (במדבר ג׳) אטונוהי וכן וחבלים בראשיהם (מ״א כ׳) ואטונין ברישיהן:

אטר ואל תאטר עלי באר פיה (תהלים ס״ט) פי׳ אל תסגר וכן אטר יד ימינו (שופטים ד׳) פי׳ מי שאינו שולט בימינו וכאילו היא סתומה:

אי אי הבל אחיך (ראשי׳ ד׳) אי מזה באת (שם י״ו) ויאמר לו איכה (שם ג׳) פי׳ אנה אתה ומוסיפין עליו ה״א שנא׳ איה האנשים (שם י״ט) פי׳ איפה ויאמר אל בנותיו ואיו (שמות א׳) אבל איה העדר נתן לך (ירמי׳ י״ג) פי׳ כמה יפה העדר שנתן לך. מ״א איכה איפה [עי׳ שרשים לרד״ק ומשמשת ב מקום כיצד והיאך שנא׳ איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח׳) תדע שהרי השיבוהו כמוך כמוהם אחד כתאר בני מלך [עי׳ לקמן שרש כו ושרש פון]. מ״א ואמר יושב האי הזה (ישעי׳ כ׳) ואיי הים (אסתר י׳) כי עברו איי כתיים (ירמי׳ ב׳) פי׳ הרים גבוהים בים ואין להם דרך ביבשה שהים סביב. מ״א ולרוזנים אי שכר (משלי ל״א) כלומר אמרו להם אין שכר וכן איכבד (ש״א ד׳) אין כבוד. מ״א אי כבוד פי׳ אוי וכן ואילו האחד שיפול (קהלת ד׳) ותנן אוי לי אם אומר (ב״ב דף פ״ט). מ״א ימלט אי נקי (איוב כ״ב) כלומר איש נקי כמו ועשה אח (יחזקאל י״ח) שהוא ועשה אחד. מ״א ואת האיה (דברים י״ד) מין עוף. מ״א ופגשו ציים את איים (ישעי׳ ל״ד) וענה איים באלמנותיו (שם י״ג) פי׳ חתולין של בר כלומ׳ ישורוו ויצעקו בארמנותיו ומצא עכשיו כי איה העוף ואיים חיות כמו התנשמת עוף (ויקרא י״א רברים י״ד) וגם התנשמת שרץ המים (ויקרא י״א) 1): [נ׳ ז׳ כ״ט. 1) סרץ המים אינו נכון כי כן כתוב סס וזה לכס הטמאה נסרץ הסרץ על הארץ]:

איב ואיבת את אויביך (שמות כ״ו) והשם ואיבה אשית (ראשי׳ ג׳) [ענינו ענין שנאה]:

איד כי קרוב יום אידם (דברים ל״ב) פי׳ צרה וצוקה שלהם. מ״א יזוקו מטר לאידו (איוב ל״ו) פי׳ עננו כמו ואד יעלה מן הארץ (בראשי׳ ב׳) בלי יו״ד במשקל רש ועושר (משלי ל׳) ישבע רש (שם כ״ח) 1) כי אפס המץ (ישעי׳ י״ו) ומיץ אף (משלי ל׳) 2): [נ׳ ז׳ כ״ט. 1) לפנינו כתוב ראש ויגוסר נאל״ף ויסבע ריס כתוב ביו״ד ונחירק. 2) לפנינו הנוסחא ומיץ ביו״ד וחיר״ק]:

איך איך תאמרי (ירמי׳ ב׳) לשון תוכחה וכן איכה נעשה (מ״ב ו׳) ופעמים כופלין אותו איככה אטנפם (שיר ה׳) מ״א איכה תרעה (שם י׳). מ״א איכה יעבדו הגוים האלה (דברים י״ב) פי׳ כאשר:

איל כגבר אין איל (תהלים פ״ח) פי׳ כח וכן אילותי לעזרתי חושה (שם כ״ב) יש לאל ידי (ראשית ל״א) פי׳ כח. מ״א נכתב ביו״ד ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל י״ז) אילי מואב (שמות ט״ו) אילי הצדק (ישעי׳ ס״א) פי׳ נגידים וחשובים. מ״א מי כמוך באלים ה׳ (שמות ט״ו) מלאכי השרת. מ״א כי תבשו מאילים אשר עבדתם (ישעי׳ י״ו) פי׳ גנות 1) וכן הנחמים באלים (שם נ״ד) וכן כל אלה עבותה (יחזקאל ו׳) פי׳ אילנות. מ״א עד איל פארן פי׳ עמק וכן אלוני ממרא (ראשית י״ד). מ״א איליו ואילמיו (יחזקאל מ׳) מזוזות רבועות פי׳ זיזים ועליהם כמו גשר. מ״א ומדה אחת לאילים מפה ומפה (שם שם) פי׳ מלבנות החלונות ופצימיהם. מ״א אשר בין אילים ובין סיני פי׳ מקום. מ״א איל תמים מן הצאן (ויקרא ט״ו) אילים חמשה. מ״א איל וצבי ויחמור (דברי׳ י״ז) מין צבאים: [נ׳ ז׳ כ״ט 1) לפנינו הנוסחא יב ס ו מאלים חסר ת מ ד ת ס ונוסחת המחבר אינה טעות המעתיק כי כן מצאתי בגליון התנ״ך ג״כ נ״א תבסו]:

אים איום ונורא (חבקוק א׳) איומה כנדגלות (שיר ו׳) פי׳ מי שיש לו אימה על הבריות במשקל אדום אדומה ערום ערומה עבות עבותה עקוב הלב (ירמי׳ י״ו) עקובה מדם (הושע ו׳) והסמוך אימת מלך (משלי כ׳) וגם מוסיפין תי״ו שנא׳ תפל עליהם אימתה ופחד (שמות ט״ו) כמו ישועתה לה׳ (יונה ב׳) ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י׳) לשון רבוי נשאתי אמיך אפונה (תהלים פ״ח). מ״א קרוב לו האמים לפנים (דברים ב׳) פי׳ ענקים. מ״א אשר מצא את הימים (ראשית ל״ו) יש אומ׳ 1) הרכיב חמור על סוסיה או סוס על תמורה שהוציא והמציא פרדים בעולם שנא׳ ברעותו את החמורים (שם שם) ויש אומ׳ כי מצא את הימים כמו רדף את הענקים כמו תמצא ידך לכל אויביך

אויביך (תהלים כ״א) ותמצא כקן ידי (ישעי׳ י׳). מ״א ובאימים יתהוללו (ירמי׳ נ׳) פי׳ צלמים משום אימה וחשיכה שעליהן ונופלת על עובדיהן: [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) היא דעת חז״ל]:

אין מאין אתם (בראשית כ״ט) מאין גחזי (מ״ב ה׳) [קרי וכתיב] פי׳ מאיזה מקום. מ״א ואמרו אין ואם אין מתה אנכי (ראשי׳ ל׳) פי׳ אם לאו מאין כמוהו (ירמי׳ ל׳) ומושיע אין בלתי (הושע י״ג) כולן כמו לא. מ״א הן אתם מאין (ישעי׳ מ״א) כאין שופכו אשורי (תהלים ע״ג) פי׳ בלא כלום. מ״א (יש פה כלום ואם) [ואין יש פה (שמואל א׳ כ״א) כלומר ואם] וכן לשון ירושלים דגמרא 1): [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) עי׳ לעיל במנות לסרג הנחון רס״ל רפ״פ חות י׳]:

איף איפת צדק (ויקרא י״ט) פי׳ מידה:

איש מכה איש ומת (שמות כ״א) פי׳ אדם לזכר ולנקבה וכן אשרי האיש (תהלים א׳) ולשון רבים אליכם אישים אקרא (משלי ח׳). מ״א באמת איש (דברים ג׳) פי׳ אמה דעלמא לא כאמת עוג וכן איש ישראל (דברים כ״ט) פי׳ המון ישראל. מ״א גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז׳) פי׳ נשיא ישראל וכן הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (ש״א כ״ו) וכן איש נעמי (רות א׳). מ״א איש לא נעדר (ישעי׳ מ׳) ואשה רעותה לא פקדו (ישעי׳ ל״ד) ופניהם איש אל אחיו (שמות כ״ו) אשה אל אחותה בקרסים (שם) פי׳ אחד. מ״א וירץ איש בנימין (ש״א ד׳) פי׳ בנימיני כמו איש יהודי (אסתר ב׳) מן יהודה כי כל ישראל נקרא על שם יהודה אבל הפילו היו״ד של יחוס כמו שאמרו דמשק אליעזר (ראשי׳ ט״ו) 1). מ״א ויבו איש אישו (מ״א כ׳) פי׳ את רעהו. מ״א איש חמה (משלי ט״ו) איש מלחמה (שמות ט״ו) איש בליעל (ש״ב י״ט) איש און (משלי ו׳) פי׳ בעל כך וכך. מ״א ורוח כל בשר איש (איוב י״א) פי׳ כל הברואים. מ״א האש בית רשע (מיכה ו׳) פי׳ היש. דע לך כי היו״ד של איש היא הדגש שבאשה ומזה נאמר אישון בת עין (דברים ל״ב) פי׳ צורה קטנה הנראית בתוך העין, מ״א באישון לילה ואפלה (משלי ז׳) פי׳ חשך וכן ידעך נרו באישון חשך 2) (משלי כ׳) כלומר כמי שיצטרך לאורה: [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) סרחוי להיות בנימיני רק הפילו כמו דמסק סרחוי ב״כ דמסקי. 2) קרי וכתיב]:

איתן איתן מושבך (במדבר כ״ד) ותשב באיתן קשתו (ראשי׳ מ״ט) גוי איתן הוא (ירמי׳ ה׳) פי׳ מעוז ומשגב ובעל כח וכן נחל איתן (דברים כ״א) גודף את העולם מרוב כחו. מ״א בירח האיתנים (מ״א ח׳) פי׳ מועדים חשובים לפנות בקר לאיתנו (שמות י״ד) פי׳ לחזקתו. מ״א שער האיתון (יחזקאל מ׳) פי׳ התיכון וכך אמר התרגום תרעא מציעאה:

אך פעמים תהיה פתיחת הדיבור כגון אך בעשור (ויקרא כ״ג) אך את הזהב (במדבר ל״א) אך את זה לא תאכלו (ויקרא י״א) אך יום או יומים (שמות כ״א). מ״א אך במי נדה (במדבר ל״ח) פי׳ אולם כמו תנאי הוא אך בשר בנפשו דמו (ראשית ט׳) פי׳ בגופו דמו אך העבדתני בחטאתיך (ישעי׳ מ״ג) אך יקם ה׳ את דברו (ש״א א׳) פי׳ דברו של שמואל ונתן 1) אך פרה תפרה (במדבר י״ח) אך חלק אמרו רבותינו [בהרבה מקומות בש״ס] וכן אך ביום הראשון תשביתו (שמות י״ב) והוא חץ בגימטריא של אחס בטע (עי׳ רש״י פסחים דף י׳) כלומר חצי פדיון הבן וחצי יום עריבת פסח ותשמש במקום לבד כמו אך אשר יאכל לכל נפש (שמות י״ב). מ״א כגון באמת שנא׳ אך הנה אשתך היא (ראשית כ״ו) אך עצמי ובשרי אתה (שם כ״ט) אך מלך ישראל הוא (מ״א כ״ב). מ״א אך טרף טרף (ראשי׳ מ״ד) כלומר שמא טרף טרף אך חשך ישופני (תהלים קל״ט): [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) ע״ס יחין לו מוגן ול״ל ונתתיו ר״ל חסר דבר ע״י נביאו על דבר הנער סיתן את סלתך ואת חסר נדרת ונתתיו לה׳ כל ימי חייו ועי׳ תפרסי כ״ך]:

אכל ולא אכל יתום ממנה (איוב ל״א) פועל קל בטנך תאכל (יחזקאל ג׳) פועל כבד ופעמים כתבין אכילה בלא אל״ף שנא׳ כי יוכלו אתיקים מהנה (שם מ״ב) אינה אכילה ממש וכן ואכלת את כל העמים (דברים ז׳) ואכלה אתכם ארץ וגו׳ (ויקרא כ״ו) חרב תאכלו (ישעי׳ א׳) ארץ אוכלת יושביה (במדבר י״ג) פי׳ כינוי לכליון הוא. מ״א אכלה ומחתה פיה (משלי ל׳) כי אם הלחם אשר הוא אוכל (בראשית ל״ט) כנוי לתשמיש המיטה והסנה איננו אוכל [נח ודגש] (שמות ג׳) אם היה אומר לא אוכל היינו אומרים שהוא פועל אבל משקדמו השם שהוא איננו [ר״ל מלה והיא פרט מחלקי השם] ידענו כי שם הוא כלומר איננו אוכל וכן אם תראה אותי לוקח [לקח] מאתך (מ״ב ב׳) כי אותו שם וכן לוקח שם וסימן לדבר כי הוא [קמ״ץ] וכן אוכָל אע״פ שהוא סוף פסוק [כי בלאו הכי בא קמ״ץ בס״פ] אבל כי לוקח עמי חנם (ישעי׳ נ״ב) הוא פתוח [ר״ל בקמ״ץ הוא תואר ובפת״ח הוא פעל]. מ״א ויקח את המאכלת (ראשי׳ כ״ב) פי׳ סכין ולשון רבות ומ״א ומאכלות מתלעותיו (משלי ל׳):

אכן אכן נודע הדבר (שמות ב׳) פי׳ באמת וכן אכן בה׳ אלהינו תשועת ישראל (ירמי׳ ג׳) אכן בגדה אשה מרעה (שם) אכן חציר העם (ישעי׳ מ׳):

אכף כי אכף עליו פיהו (משלי י״ו) פועל קל כלומר עשה לו סבה ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל״ג) פי׳ שמתי לך סבה שהצרכתיך לענות אותי:

אכר אכר וצמדו (ירמי׳ נ״א) פי׳ חורש וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי (עמוס ה׳) פי׳ קוראין לאכרים לקונן להם כי הם נהוגים בזה ומספד אל יודעי נהי כלומר ויודעי נהי אל מספד אבל הוא הפוך:

אל אל בני (ש״א ב׳) אל תאכלו (שמות י״ב) וישימו לאל מלתי (איוב כ״ד) פי׳ ללאו. מ״א אל פשטתם היום (ש״א כ״ז) פי׳ אן פשטתם בחלוף נו״ן בלמ״ד. פ״א על מי פשטתם בחילוף עי״ן באל״ף וכן השיבוהו על נגב יהודה (שם שם) ומה שאמר אל נגב הקני (שם שם) כמו איש איש על עבודתו ואל משאו (במדבר ד׳) וכן מי אתה קראת אל המלך (שם כו) פי׳ על המלך ונמצא שקרא לאבנר ולא למלך כלומר גער בו שציער את המלך בקולו ובקריאתו. מ״א ואילו חיה אלף שנים (קהלת ו) ואילו לעבדים ולשפחות (אסתר ז׳) פי׳ ולו כן תרגם לו הקשבת למצותי (ישעי׳ מ״ח) אילו אציתה לפיקודי. מ״א אל משה ואל אהרן ופעמים מוסיפין יו״ד שנא׳ שרשי פתוח אלי מים (איוב כ״ט) תבא בכלח אלי קבר (שם ה׳):

אלל רפאי אליל כלכם (איוב י״ג) פי׳ הבל ולפיכך נקראו אלילים בכך שנא׳ אל תפנו אל האלילים (ויקרא י״ט):

אלה ואת אלית (שופטים י״ז) ונשא בו אלה להאלותו (מ״א ח׳) (והמצדד) 1) [והמצדר] אלה וכחש (הושע ד׳) אלות שוא (שם י׳) ויואל שאול (ש״א י״ד) פי׳ שבועה. מ״א אלי כבתולה חגורת שק (יואל א׳) פי׳ ספדי משפטו אליי אבל הפילו אות אחת משום טורח וכן תרגום ויקונן (דוד) [המלך] (ש״ב ג׳) ואלה מלכא וכן שא קנה (יחזקאל י״ט) טול אליה. מ״א האליה והמכסה (ויקרא י״ט) פי׳ ראש הזנב העליון.

מ״א

מ״א כאלה נבלת עליה (ישעי׳ א׳) תחת האלה אשר בעפרה (שופטים ו׳) פי׳ אילון והתרגום אמר בוטמא פי׳ אילן שעושה פרי כמו פרי ההדס אבל יותר מוטב. ואני אומר כי אל משה ואל אהרן עקרו אלי כמו שרשי פתוח אלי מים (איוב כ״ט) אבל הפילו היו״ד תדע הנה כשנא׳ אלינו אליך אליה אליהם אליו אלי אילולי שהיו״ד עיקר לא היתה נקראת 2). ותשמש אל במקום מן שנא׳ כאשר שמענו אל משה כן נשמע אליך (יהושע א׳) וכן ותרבי את תזנותיך אל ארץ כנען (יחזקאל י״ו) פי׳ מן ארץ כנען לשבר אל יוסף (ראשי׳ מ״א) מן יוסף. ותשמש במקום את שנא׳ אשר השלימה אל בני ישראל (הושע י״א) פי׳ את בני ישראל ובמקום על שנא׳ ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא (ראשית כ׳) על שרה וישמעו עליו וגדולה היא אלי (קהלת ט׳) פי׳ עלי או בעיני או עמי וכן איש טוב זה ואל בשורה טובה יבא (ש״ב י״ח) פי׳ עם בשורה וכן בעת יביא את הארון אל פקודת המלך (דה״ב כ״ד) כלומר בפקודת המלך: [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) בכ״י חסר לפני מראשו עד סופו. יכונה המקור מלוך וזהו טעות המעתיק בחסר לא הבין לשון ערבי והמיר כי״ס בדלי״ת ונ״ל מצדר כי המעין ומקור מים יקרא כן בלשון ערבי ונשאל בפי מדקדקי הערביים למקור כל שרשי המלות בלשון כידוע לכל מעיין בספרי דקדוק לשון ערבי. 2) אף שאלה היודי״ן נחין ונסתרין כ׳ נקראת כי ע״י ימשך קריאת הת״ג חסר לפניהן]:

אלה אלהי מתימן יבא (חבקוק ג׳) כי אלהים קדושים (יהושע כ״ד) זה לשון רבים חזר ופירשו בלשון יחיד שנ׳ הוא וכן הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמי׳ י׳) אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ד׳) וחזר ואמר כה׳ אלהינו (שם שם) אשר הלכו אלהים (ש״ב ז׳) וחזר לפדות לו לעם (שם שם) וכל כך למה כי לשון רבים הוא לשון כבוד ונאמר בלשון יחיד שנא׳ זובח לאלהים (שמות כ״ב) ולא נקרית ע״ז אלהים אלא כמו שקורין אותה עובדיה. מ״א אלהים לא תקלל (שם שם) פי׳ דיינין. מ״א ויראו בני אלהים (ראשית ו׳) פי׳ בני הנשיאים. ועשה למבצרי מעוזים עם אלוהַ נכר (דניאל י״א) פי׳ דת אלהים מפני שאמר עליו בתחלה אלהים מעוזים ומצא עכשיו עם אלהים מעוזים דת נכרית אשר בדא מלבו אע״פ שמחזיק בעבודת שמים כמו שהיה וכן וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת (דה״ב ט״ו) פי׳ אינם הולכים אחר דתם כראוי שנ׳ וללא כהן מורה (שם שם):

אלח אף כי נתעב ונאלח (איוב ט״ו) יחדיו נאלחו (תהלים י״ד) פי׳ נשחתו ונשתנו לרעה ויש לו הפוך שנא׳ סיר אשר חלאתה בה (יחזקאל כ״ד) פי׳ סרחונת:

אלם מאלמים אלומים (ראשי׳ ל״ז) נשא אלומותיו (תהלים קכ״ו) פי׳ אגודות וכן אלם צדק תדברון (שם נ״ח) לשון דבוי. מ״א או מי ישום אלם (שמות ד׳) ומזה נקרית אלמנה כך לפי שאינה יכולה לדבר במשקל רעננה והנו״ן שלה כנו״ן רחמניות כי לא אלמן ישראל (ירמי׳ נ״א) ושם הפועל גם הוא בנין שנא׳ שכול ואלמון (ישעי׳ י״ז) במשקל אין זכרון לראשונים (קהלת א׳) וגם אלמנות חיות (ש״ב כ׳) שנא׳ ותסר בגדי אלמנותה (ראשי׳ ל״ח), מ״א פלוני אלמוני (רות ד׳) פ׳ כינוי הוא וכן לפלמוני המדבר (דניאל ח׳). מ״א ואולם חי אני (במדבר י״ד). מ״א והאולם על פני הדביר (מ״א ו׳) פי׳ קלעים וכן ואת אולם העמודים (מ״א ד׳) וכן אולם הכסא ישפט שם (מ״א ד׳) היה פורש סדין בינו לבין העם וכל מי שירצה יכנים עם הזקנים ונקרא גם כל המקדש אולם שנא׳ ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו (ותדריו) [וחדריו] הפנימים ובית הכפורת (דה״א כ״ח) כמו שנקראו כולן היכל ה׳ אע״פ שההיכל הוא קדש הקדשים שנ׳ אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה׳ היכל ה׳ היכל ה׳ חמה (ירמי׳ ז׳) לכו אל היכל ה׳ והוא יצילכם אמר להם הנה אתם בוטחים לכם על דברי שקר לבלתי הועיל (שם שם) ונאמר ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו (שם שם) ויש אומ׳ כי דוד עשה דמות הבית מקלעים והניח לשלמה לבנות כמותו לא פחות ולא יותר. ובריא אולם (תהלי׳ ע״ג) כלומ׳ בריאים דומין לאולם כמו ששיבה בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל (תהלים קמ״ד) וכן אליו ואילמיו (יחזקאל מ׳) וקרוב להיות ממנו וענה איים באלמנותיו (ישעי׳ י״ג) פי׳ ארמנותיו וכן על יונת אלם רחוקים (תהלים נ״ו) פי׳ ארמון ומגדל של אהבים הרחוקים וכן אלם צדק חוברת צדיקים:

אלה [אלן] תחת אלון ולבנה (הושע ד׳) אלונים מבשן (יחזקאל כ״ז) תרגום אלון בלוטא וכן כאלה וכאלון (ישעי׳ ו׳) כבוטמא ובלוטא:

אלף פן תאלף אורחותיו (משלי כ״ב) כי יאלף עונך פיך (איוב ט״ו) החרש ואאלפך חכמה (שם ל״ג) מלפנו מבהמות ארץ (שם ל״ה) בלי אל״ף. מ״א אלופי ומיודעי (תהלים נ״ה) אל תבטחו באלוף (מיכה ז׳) אלוף נעורי (ירמי׳ ג׳) פי׳ ריע ואוהב. מ״א אלופי אדום (בראשית ל״ו) פי׳ נשיאים ושרים. מ״א ככבש אלוף (ירמי׳ י״א) פי׳ שה ושור בלא וי״ו כגון שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג׳) אלופינו מסובלים (תהלים קמ״ד) שגר אלפיך (דברי׳ י״ו) הכל בקר. מ״א אלף למטה (במדבר ל״א) ועושה חסד לאלפים (שמות כ׳) וכן צאננו מאליפות (תהלים קמ״ר) כלמר אלף בכל עדר:

אלץ ותאלצהו (שופטים י״ו) כמו ותלחצהו בחילוף אותיות ויש אומרים ותכעיסהו:

אם לשון תנאי הוא ובוי״ו תשובתו שנא׳ אם בחקתי תלכו ונתתי גשמכם בעתם (ויקרא ל״ג) אם לא יעברו ונאחזו (במדבר ל״ב). מ״א לשון שבועה שנא׳ הרימותי ידי אל ה׳ וגו׳ אם מחוט וגו׳ (ראשי׳ י״ד) חי פרעה אם תצאו מזה (שם מ״ב) השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו (שיר ג׳) אני ה׳ דברתי אם לא זאת אעשה (במדב׳ י״ד) ויש מהם רשות כגון אם עולה קרבנו (ויקרא א׳) ואם מן העוף (שם) אבל ואם תקריב מנחת בכורים (שם ב׳) חובה וכן ואם מזבח אבנים (שמות כ׳) ותשמש במקום שאלה שנא׳ אם כח אבנים כחי (איוב ו׳) ותשמש כמקום אחר שנא׳ בעוללות אם כלה בציר (ישעי׳ כ״ד). מ״א אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ״ב) פי׳ אמו ממש. מ״א להמית עיר ואם בישראל (ש״ב כ׳) פי׳ מדינה גדולה. מ״א כי עמד מלך בבל אל אם הדרך (שם כ״א) פי׳ דרך גדולה. מ״א עשרים אמה (שמות כ״ז) ואומר לענין משל בא קצך אמת בצעך (ירמי׳ נ״א) לשון מידה כלומר עת שימוד לך כפעלך. מ״א ויניעו אמות הספין (ישעי׳ ו׳) פי׳ פצימין:

אמה וגם את בן האמה (בראשי׳ כ״ו) משפטו אַמְהָה אבל הפילו את הראשונה וסימנך שתי האמהות (בראשי׳ ל״א) ואמהותיו וילדו (שם כ׳) יש אומ׳ כי ותשלח את אמתה ותקחה (שמות ב׳) ידה ואינו כי לא מצינו במקרא שלוח אָמָּה ולא שלוח זרת אלא שלוח יד כי האמה והזרת הן מדות ואינן שמות איברים כי האיברים זרוע ויד אבל לענין יתכן להיות:

אמל מה אמולה לבתך (יחזקאל י״ו) פי׳ חלושה ונכאה הלב ופעמים כפלין זה הפועל שנ׳ אומללה יולדת השבעה (ירמי׳ ט״ו) היהודים האומללים (נחמי׳ ב׳) כי אומלל אני (תהלים

(תהלים ו׳) פי׳ חולה שנאמר רפאני ה׳ כי נבהלו עצמי (שם שם):

אמן והאמין בה׳ (ראשי׳ ט״ו) אל יאמן בשוא נתעה פי׳ מי שטעה בדרך הרבה פעמים אפילו תוליכהו בדרך שוה לא יאמין לך כמו שאירע ליעקב אבינו בניו באו ואמרו לו מת יוסף עוד באו ואמרו לו עוד יוסף חי ויפג לבו כי לא האמין להם (שם מ״ה) למה לפי שהתעוהו בתחלה ואמר לאיזה דבור אאמין וכן העד שכבר העיד על שום דבר בב״ד הרי זה נאמן ואם בא לעקור עדותו להעיד עוד אין שומעין לו (טעם לכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד) בנים לא אמון בם (דברים ל״ב) במשקל אטון מצרים (משלי ז׳) מבית האסור (ירמי׳ ל״ז) ולשון רבים ואיש אמונים מי ימצא (משלי כ׳) ובני אדם גם כן נקראין שנא׳ אמונים נוצר ה׳ (תהלים ל״א) כי פסו אמונים מבני אדם (שם י״ב) בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י״ב) קריה נאמנה (ישעי׳ א׳) אנכי שלומי אמוני ישראל (ש״ב כ׳). מ״א מסיר שפה לנאמנים (איוב י״ב) פי׳ מדברים צחות. מ״א ונאמן ביתך וממלכתך (ש״ב ז׳) פי׳ עומד וכל נאמן ונאמנים קמ״ץ אבל ונאמן ביתך פת״ח כמו והר סיני עשן כלו (שמות י״ט) וכן ונבחר מות (ירמי׳ ח׳) ונקרב בעל הבית (שמות כ״ב). מ״א ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו (נחמי׳ י״א) פי׳ ארוחת המלך תמיד. מ״א ובכל זאת אנחנו כורתין אמנה (שם י׳) פי׳ ברית. מ״א מכות גדולות ונאמנות (דברים כ״ח) ותקעתיו יתד במקום נאמן (ישעי׳ כ״ב) פי׳ חזק. מ״א האף אמנם (ראשי׳ י״ח) האמנם ישב אלהים (מ״א ח׳) האמת זה. מ״א אמן אמן (במדבר ה׳) פי׳ חזק דבר זה. מ״א אל אמונה (דברים ל״ב) קרוב הוא לכולן. מ״א ויהי ידיו אמונה (שמות י״ז) פי׳ שוות. מ״א כאשר ישא האומן (במדבר י״א) פי׳ המגדל את הנערים כמו ותשאהו אומנתו (ש״ב ד׳) וכן האמונים עלי תולע (איכה ד׳) פי׳ המגודלין כאשר היתה באמנה אתו (אסתר ב׳) זה שם ומזה נקראו גם האשדות והעמודים שתחת הבנין אומנות שנא׳ ואת האומנות אשר צפה חזקיהו מלך יהודה (מ״ב י״ח). מ״א מעשה ידי אמן (שיר ז׳) פי׳ בעל מלאכה ותנן האומנין קורין בראש האילן (ברכות דף י״ז) פי׳ הפועלין:

אמץ ולאום מלאום יאמץ (בראשי׳ כ״ה) כי אמצו ממנו (תלים קי״ב) חזקו ואמצו (דברי׳ ל״א) והתפעל מתאמצת היא (רות א׳) פי׳ חזקה בדיבורה והשם אמצה לי (זכרי׳ י״ב) כמו משקל אם אברה חסידה ונוצה (איוב ל״ט) ויש שם אחר יוסיף אמץ (איוב י״ז) וכל מאמצי כח (שם ל״ו) מאמץ כח (משלי כ״ד) פי׳ בעל אומץ. מ״א סוסים ברודים אמוצים (זכרי׳ ו׳) ופי׳ אדומין כמו חמוץ בגדים בחלוף אל״ף בחי״ת:

אמר כי אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ׳) הפילו אל״ף של עיקר וזו היא של מדבר כמו ואוהב את יעקב (מלאכי א׳) ואוכל פתי לבדי (איוב ל״א) משום טורח וכן לעמשא תומרו (ש״ב י״ט) בלי אל״ף. מ״א ולחם אמר לו (מ״א י״א) פי׳ צוה לתת לו. מ״א הלהרגני אתה אומר (שמות ב׳) ויאמרו כל העדה לרגום אותם (מדבר י״ד) פי׳ חשבו. מ״א וה׳ האמירך היום (דברים כ״ו) פי׳ הרימך ומזה נקרא הסעיף העליון אמיר שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (ישעי׳ י״ז):

אמש אמש אמר אלי לאמר (בראשית ל״א) ויוכח אמש (שם ל״א) פי׳ ליל שעבר:

אמת והנה אמת (דברי׳ י״ג). מ״א חסד ואמת נפגשו (תלי׳ פ״ה) על חסדך ועל אמתך (שם קלח) פי׳ חסד של חיים ומות:

אן אן הלכתם (ש״א י׳) ופעמים מוסיפין ה״י שנא׳ אנה אנחנו עולים (דברים א׳) ויתכן שתהא הה״י במקום למ״ד כמו שהוא לשם מצרימה למצרים. מ״א אף אני בחלומי (בראשית מ׳) ומזה תנן אין אנו מטבילין (פרק ע״פ). מ״א אנא שא נא (בראשית נ׳) אנא ה׳ (תהלים קי״ח) פי׳ לשון בקשה:

אנה ואנו הדיגים (ישעי׳ י״ט) בן אוני (ראשי׳ ל״ה) תאניה ואניה (איכה ב׳) פי׳ לשון אבל. מ״א והאלהים אנה לידו (שמות כ״א) פי׳ סיבב לו סיבה ועלילה וכן מתאנה הוא (מ״ב ה׳) כי תאנה הוא מבקש (שופטים י״ד). מ״א אני שיט (ישעי׳ ל״ג) פי׳ ספינה זה לשון זכר וכן אני חירם אשר נשא זהב מאופיר (מ״א י׳) אבל אחת לשלש שנים תבא אני תרשיש נשאת זהב וכסף (שם שם) והאניה חשבה להשבר (יונה א׳) [לשון נקבה] ולשון רבים אניות:

אנח נאנחו כל שמחי לב (ישעי׳ כ״ד) על מה אתה נאנח (יחזקאל כ״א) הנאנחים והנאנקים (שם ט׳) פי׳ הוצאת נפישות [ר״ל נשימות] מרוב הצער למצא קורת רוח ויאנחו בני ישראל (שמות ב׳) והשם אנחה וינפש בן אמתך (שם כ״ג) הוצאת נפישות למצוא קורת רוח ומזה קורין לציון או לקבר שיהיה על הדרך נפש דתנן בונין לו נפש על גבי קברו (פ״ב בשקלים) כלומר מי שילך בדרכים כשיגע שם ישב לנות ולהנפש ויש אומ׳ בונין לו נפש עושין לו ציון להקרות שמו עליו כמו אשר לא נשא לשוא נפשו (תלים כ״ד) פי׳ לא נשבע בשמי לשוא ויש למת הנאה אם יזכר שמו על שום דבר שנא׳ ויותר הוא לבדו לאמו (ראשית מ״ד) ואמו מתה בעת לדתה אותו אלא ודאי להקרות שמה ולומר זה בנה של רחל. מ״א כנים אנחנו (בראשי׳ מ״ב) והנו״ן והוי״ו של רבים כמו שמענו אכלנו וגם פעמים מפילין את האל״ף שנא׳ בני איש אחד נחנו (שם שם) כמו שהפילו אל״ף של אחד שנא׳ ודבר חד (אל) [את] אחד (יחזקאל ל״ג);

אנך על חומת אנך (עמוס ז׳) ובידו אנך (שם שם) פי׳ משקל מאזנים של בנאים יש שעושה אותו עץ ויש מי שעושה אותו חוט וקושר בו אבן או חתיכת מתכות וכן הנני שם אנך בתוך עמי ישראל (שם שם) כמה שנא׳ ושמתי משפט לקו וצדקה למשקולת (ישעי׳ כ״ח) ושניהם מאזני הבנאים ותנן כל אילן כנגד המשקולת מפני הטומאה (ב״ב דף כ״ז) שהיו אנשי ארץ ישראל קוצצין נופות האילנות הנוטות מעל הגדרות לרשות הרבים במאזנים שמא יאהיל על שום טומאה לטמא את העוברין:

אנס והשתיה כדת אין אנס (אסתר א׳) ולשון תרגום וכל רז לא אנס לך (דניאל ד׳):

אנף כי אנפת בי (ישעי׳ י״ב) פן יאנף (תהלים ב׳) גם בי התאנף ה׳ (דברים א׳) פי׳ חרון אף מלשון פנים שנאמר בלשון תרגום וצלם אנפוהי אשתנו (דניאל ג׳). מ״א האנפה למינה (ויקרא י״א) עוף כמו יונה מלומד בדיבור וישחקו בו המלכים:

אנק ובכל ארצה יאנוק חלל (ירמי׳ נ״א) האנק דום (יחזקאל נ״ד) בכי ואנקה (מלאכי ב׳) כמו אנחה ופעמים מתחלף עם ואנק נאקות חלל (יחזקאל ל׳) פי׳ הכנסת נפישות. מ״א והאנקה והכח (ויקרא י״א) פי׳ שרץ (כמו) עכבר של בר: [נ׳ ן׳ כ״ט. גלקיטי די רוססי המסחח פי׳ סרץ סמו עכבר סל נר]:

אנש אנוש כחציר ימיו (תהלים ק״ג) פי׳ שם כל אדם ואתה אנוש כערכי (שם נ״ה) ולשון רבים אנשים ומשפטו אנושים ויאמר אנשים לגדולים ולקטנים אבל כל מרבית ביתך

ימותו אנשים (ש״א ב׳) בחורים. מ״א וכאב אנוש לשברך (ישעי׳ י״ז) הלמ״ד מוספת פי׳ מחוץ וכאוב וכן ויאנש (ש״ב י״ב) משקל אנוש כמשקל ערום שרוע וקלוט נקוד וטלוא:

אסס באסמיך (דברים כ״ח) וימלאו אסמיך שבע (משלי ג׳) פי׳ אוצרות תבואות דוקא:

אסן ואם אסון יהיה (שמות כ״א) פי׳ מיתה זו המלה אמרנו שמא היא במשקל ששון שעיקרו שָׂשׂ או במשקל רזון שעקרו רזה חזרנו לומר שמא הנו״ן עיקר לפיכך הנחנו כך עד שיורה צדק לנו:

אסף ואסף איש טהור (במדבר י״ט) לך ואספת (שמות ג׳) אסף אאסף (מיכה ב׳) זה בא כמשפטו אבל אוספה הצולעה (שם ד׳) חלפו אל״ף בוי״ו כמו ואמרה אליו (ראשית מ״ו) ואוכלה מציר בני (שם כ״ז) ואובידה (ירמי׳ מ״ו) והה״י בכולן נוספת. מ״א אני נאסף אל עמי (בראשית י״ט) זה שם אבל כאשר נאסף אהרן אחיך (במדבר כ״ז) פועל פי׳ מיתה וכן אוסיפך אל אבותיך (מ״ב כ״ב) ומן העיקר הראשון אוסיף בלי יבא (ישעי׳ ל״ב) חג האסיף (שמות ל״ד) ולשון רבים כאוספי קיץ (מיכה ז׳) ויאסף משה אל המחנה (במדבר מ״א) כן אספו מארץ כנעתך (ירמי׳ י׳) פי׳ טלי הכנעה בחלקך יותר מן הארץ ונתפס מי שפירשו אספי סחורתך מן הארץ תדע הרי אמר למטה השפילו שבי (שם שם). מ״א ואסף המצורע (מ״ב ה׳) יאסף אותו מצרעתו (שם שם) והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר י״ב) לשון רפואה כולן. מ״א אסף אלהים את חרפתי (בראשית ל׳) אסף חרפתינו (ישעי׳ ד׳) אסף אסף כל מעל פני האדמה (צפני׳ א׳) אסף אסיפם נאם ה׳ (ירמי׳ ח׳) לשון כלייה ויש אומרים כמו שרצה האויב לבא לירושלים בימי החורף בעשרה בטבת אמר הקב״ה אני אמשוך הזמן עד חודש אב כי בימי הקיץ יהיו הפירות בעולם והזמן חם ואתן להם יעברום כשילכו בגולה ימצאו קורת רוח מגשם ומטר שלא יצמאו:

אסר ואסרה אסר (במדבר ל׳) ואסרנוהו לענותו (שופטים י״ו) ויאסר את רכבו (שמות י״ד) אשר אסירי המלך אסורים בבית הסוהר (ראשית ל״ט) וכן מבית האסורים [הסורים] יצאו למלוך (קהלת ד׳) [לפנינו הנוסחא הסורים] וכן עשו לענין אזיקים הזיקים אבל היא כתובה באל״ף כלומר האזיקים (עי׳ לעיל שרש אזק) כמו וְהָאסַפְסוּף (במדבר י׳ י״א) וישב אבימלך בארומה (שופטים ט׳) וכן פארה (ישעי׳ י׳) משפטן לנענע את האל״ף ובן ברוך ה׳ וָאַעְשִׁר (זכרי׳ י״א) משפטו שיהו כמו וְאַעְלִים עיני בו (ש״א י״ב) ואענה את זרע דוד (מ״א י״א) ואחללך מהר אלהי׳ ואבדך (יחזק׳ כ״ח) וראוי להיות ואאבדך עשו זובח לאלהי׳ (שמות כ״א) משפטו אל אלהים אבל הפילו האל״ף מן הכתוב ושמו את הקמ״ץ שלה תחת הלמ״ד ודומה לו במקרא להמזבח [למזבח] להגדוד. [לגדוד] וכן עשו מאותיות בוכ״ל פי׳ בַּה׳ וַה׳ כַּה׳ לַה׳ לא ינענע האל״ף של שם וכן לשון אדון שבמקרא שיחברו לו ויסמכו אותיות בוכ״ל לא תיראה האל״ף [עפ״י המסורה כל בוכ״ל לפני אל״ף] חוץ מז׳ מלות ואלו הן לַאֲדוניהם למלך מצרים (ראשית מ׳) וַאֲדונינו מכל אלהים (תהלים קל״ה) ואדוני האדונים (דברים י׳) ואדוננו דוד (מ״א א׳) האומרות לאדוניהם (עמוס ד׳) הודו לאדוני האדונים (תלים קל״ו) כי קדוש היום לאדוננו (נחמי׳ ח׳):

אף אף אני בכור אתנהו (תהלים פ״ט) כלומר באמת אף כי אמר אלהים (ראשית ג׳) האף תספה (שם י״ח) האף אמנם אלד (שם שם) ותשמש במקום לא כל שכן והוא קל וחומר שני׳ אף כי הבית הזה (מ״א ח׳) אף כי נתעב ונאלח (איוב ט״ו) אף שכני בתי חומר (שם ד׳). מ״א אף להם ולא יריחון (תהלים קט״ו) בזעת אפך (ראשית ב׳) ויפח באפיו (שם ב׳) פי׳ חוטם כי יותר יזיע החוטם מכל הפנים. מ״א וישתחו אפים (שם י״ט) פ׳ לפניו ומצינו ותפל לאפי דוד (ש״א כ״ה) ומצינו על פניה ותשתחו ארצה (רות ב׳). מ״א מנה אחת אפים (ש״א א׳) פ׳ חלק יפה. מ״א ואף ה׳ חרה בעם (במדב׳ י״א) כינוי לכעס וכן קצר אפים יעשה אולת (משלי י״ד) פ׳ מי שכועס מהר מהר. מ״א ולא באפים ולא במלחמה (דניאל י״א) פ׳ לא בפגיעה והתראות פנים כמה שנא׳ נתראה פנים (מ״ב י״ד):

אפף אפפוני חבלי מות (תהלים י״ח) כי אפפו עלי רעות (שם י׳) אפפוני מים עד נפש (יונה ב׳) לשון משיכה ורדיפה:

אפד ואפדת לו בחשב (שמות כ״ט) ויאפד לו בו (ויקרא ה׳) ואת אפדת מסכת זהבך (ישעי׳ למ״ד) פי׳ לשון קשירה:

אפו מי איפוא (ראשי׳ כ״ז) ואם לא איפו (איוב ט׳) איה איפא פיך (שופטים ט׳) כלומר איפה מה לך איפוא (ישעי׳ כ״ב) פי׳ עכשיו:

[שרש אפה חסר]

אפל ואפל ולא נוגה לו (עמו׳ה׳) במשקל שָׁכֵן ורעו (ירמי׳ י׳) שָׁמֵן פ׳ בעל משכן ובעל בשר והשם ויהי חשך אפילה (שמות י׳) במשקל אבידה ולשון רבים באפלות נהלך (ישעי נ״ט) ויש שם אחר שנא׳ וישם מאפל (יהושע כ״ד) וגם אם ארץ מאפליה (ירמי׳ ב׳) פ׳ בעל אופל וכן לירות במו אופל (תהלי׳ י״א). מ״א כי אפילות הנה (שמות ט׳) פ׳ מכוסות ותנן עשה הבכיר הותיר האפיל פ׳ המאוחר וכן אמרו לענין בשמים בכירה בשלשה בינונית בשבעה אפילה בעשרה:

אפן כאשר היה האופן בתוך האופן (יחזקאל א׳) לאופנים להם (שם י׳) פ׳ כמו אותו העץ שיהא בראש התורן לחעלות בו הקלע בחבלים. מ״א דבור על אפניו (משלי כ״ה) פ׳ פניו כי האלף נוספת. מ״א נשאתי אימך אפונה (תהלים פ״ח) פי׳ בכל מקום שאפנה אבל אינו מעיקר זה אלא מעיקר פון שיהא אפונה במשקל אקומה ואלף משמשת:

אפס כי אפס המץ (ישעי׳ י״ו) כי אפס כסף (ראשי׳ מ״ז) במשקל שָׁמֵן לשון נפסק וכן האפס לנצח חסדו (תהלים ע״ז) וכן ידין אפסי ארץ (ש״א ב׳) כלומר קצותיה. מ״א קרוב לו באפס עצים תכבה אש (משלי כ״ו) כלומר בהשלמת עצים. מ״א אני ואפסי עוד (צפניה ב׳) פ׳ אני והיי נפשי לעולם ומידת ימי. מ״א ואפס את הדבר (במדבר כ״ב) פ׳ ואך אפס כי עז העם (שם י״ג) ואין עוד אפס אלהים (ישעי׳ מ״ה) פ׳ אך ורק:

אפע ופעלכם מאפע (ישעי׳ מ״א) פ׳ מבלימה. מ״א תבקע אפעה (שם נ״ט) פ׳ נקבה של נחש שרף היא קצרה ועבה והארס שלה יותר רע משל זכר:

אפק ויתאפק (ראשי׳ מ״ג) פ׳ סבל טורח העל אלה תתאפק (ישעי׳ ס״ד) פ׳ תחריש ותחשה ומזה נקראו גבורי מלחמה אפיקים שנא׳ ומזיח אפיקים רפה (איוב י״ב). מ״א ויראו אפיקי מים (תהלים י״ח) פ׳ מעינות שבתוך המים. מ״א כאפיקים בנגב (תהלים קכ״ו) פ׳ כברכות בארץ נגובה: מ״א עצמיו אפיקי נחושת (איוב מ׳) כקנים חלולים של מתכת:

אפר

אפר עפר ואפר (ראשי׳ י״ח) ויתחפש באפר (מ״א כ׳) אמר התרגום וכריך במעפרה פ׳ צעיף:

אצל הלא אצלת לי ברכה (ראשי׳ כ״ז) פ׳ השארת ויאצל מן הרוח (במדב׳ י״א) משפטו וַיָּאֲצֵל ומשום הטורח הניחו את האלף ונעשה כמו וַיֵּשֶׁב. מ״א וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם (קהלת ב׳) פ׳ לא מנעתי מהם ומזה הענין ואל אצילי בני ישראל (שמות כ״ד) פ׳ הנבדלין מכל העם משום כבודם. מ״א ומאציליה קראתיך (ישעי׳ מ״א) פ׳ ומקצותיה. מ״א תחת אצילות ידיך (ירמי׳ ל״ח) פ׳ בית השחי וכן שש אמות אצילה (יחזקאל מ״א) פ׳ כאמת שֶׁחִי. מ״א אצל המזבח (ויקרא א׳) לשכב אצלה (ראשי׳ ל״ט) פ׳ בצידה:

[שרש אצר חסר]

אקו אקו ודישון (דברים י״ד) פ׳ מין צבאים:

ארר ארור כנען (ראשי׳ ט׳) פעול אורו ארור (שופטים ה׳) מצדר פ׳ קללו קילול אחרים אומרים חם חטא ונתקלל בנו לפי שהיה מבורך מפי הבורא ואינו כן אלא כנען סרסו שנא׳ את אשר עשה לו בנו הקטן זה כנען אבל חם ראה והגיד את מעשה בנו לאחיו ואילו הי׳ כך הי׳ קללת חנם ואמר קרא איש בחטאו יומת (דה״י ב׳ כ״ה) לא יומתו אבות על בנים (שם שם):

ארב וארב לו וקם עליו (דברים י״ט) והשם ישבו בסוכה למו ארב (איוב ל״ח) ושם המקום מארב אי נמי ואתם תקומו מהאורב (יהושע ח׳). מ״א והשפיל גאותו עם ארבות ידיו (ישעי׳ כ״ה) כלומר ברוב מקומותיו והאלף נוספת ונשאר כמו רבות מופתי (שמות מ״א) ידיו מקומות כמו ויד תהיה לך (דברים כ״ג) עם במקום בי״ת כמו וידעת עם לבבך (בליעל) (דברים ח׳). מ״א וכעשן מארובה (הושע י״ג) וארבות השמים (ראשי׳ ז׳) פי׳ חלונות:

ארג אם תארגי (שופטים י״ו) מעשה אורג (שמות ל״ג) אבל את היתד הארג (שופטים י״ו) שם כלי האורג:

ארה אריתי מורי (שיר ה׳) וארוה כל עוברי דרך (תהלים פ׳) פ׳ ליקוט פירות מן האילן ותנן כמלא אורה וסלו (מס׳ שביעית פ״א מ״ב). מ״א ואורות סוסים (מ״א ד׳) וארות לכל בהמות ובהמה (דה״י ב׳ ל״ב) פ׳ איבוס והפכו המילות שנא׳ ועדרים לאורות (דה״י ב׳ ל״ב) ותרג׳ וחמור אבוס בעליו (ישעי׳ א׳) אוריא דמרוהי. מ״א וכארי יתנשא (במדבר כ״ג) ולשון רבים אריות אריים (מלכים א׳ י׳):

ארז כארז בלבנון (תהלים צ״ב) כארזים עלי מים (במדב׳ כ״ד) אבל וארוזים במרכלתך (יחזקאל כ״ז) חרוזים הם בחילוף אלף בחית פי׳ אבנים טובות ממולאים בחוט תלוין וקשורין בצוארי נשים:

ארח וארח לחברה (איוב ל״ד) פי׳ תפס דרך בחבורה ארחי ורבעי זרית (תהלים קל״ט) פ׳ הלוכי ומרבצי הגבלת ושמת עליו זר. מ״א ארח כנשים (ראשית ה׳) פ׳ כינוי לנדות. מ״א לאורח הבא לו (ש״ב י״ב) פ׳ אכסנאי ותנן לא מארחו פי׳ מזמנו. מ״א וארוחתו ארוחת תמיד (מ״ב כ״ח) פ׳ מאכלו ומחייתו וכן טוב ארוחת ירק (משלי ט״ו) פי׳ סעודה. מ״א ארחת ישמעאלים (ראשית ל״ז) ארחות תימא (איוב ו׳) פ׳ שיירות:

ארך ארכו לו שם הימים (ראשי׳ כ״ו) אורך התבה (שם ו׳) ארוכה מארץ מדה (איוב י״א) ארך האבר (יחזקאל י״ז) [ארך אפים] (משלי י״ד) ופועל כבד למען יאריכון ימיך. (שמות כ׳). מ״א כי אעלה ארוכה לך (ירמי׳ ל״ד) פ׳ רפואה:

[איזה תיבות משרש ארם תמצא בשרש רום]

ארן נטע ארן (ישעי׳ מ״ר) כמו עץ ארז. מ״א ויישם בארון במצרים (בראשית נ׳) יש בו ל״ז ול״נ שנא׳ כי באה ארון אלקים אליהם (דהי״ב ח׳) 1) וארון אלהים נלקחה (ש״א ד׳)

[נ׳ ז׳ כ״ט 1) נתנ״ך חסר לפנינו כ׳ אשר באה אליהם ארון י״י ונקונקר׳ של החכם נוקסטארף כתוב ג׳ פעמים כי באה אליהם פ״א בשרש ארון ופ״א בשרש בוא ע״ש]:

ארץ ארץ ושמים (ראשית ב׳):

ארש וארשת שפתיו (תהלים כ״א) פ׳ ברור וביאור:

ארת ויהי לשלמה אלף ארות סוסים למרכבו (מ״א ה׳) פי׳ מקום בהמות [עי׳ לעיל שרש ארה]:

אש ואש מתלקחת (שמות י׳) כי תצא אש (שם כ״ב) ומזה נאמר אשת לה׳ (ויקרא א׳) כמו זה יהיה לך מקדש הקדשים מן האש (במדבר י״ח). מ״א כי אש יצאה מחשבון (במרבר כ״א) כינוי לחיילות ויתכן שיהו אילו המילות שהן דגושין כפולות כי אשה לה׳ (ויקרא א׳) כמשקל צחה צמא (ישעי׳ ה׳) 1) אבל החית לא מרגש לעולם מן שכנו צחיחה (תהלים ס״ח) ונאמר וְאֶשָּׁם לא תכבה (ישעי׳ ס״ו) ואת אשו הגדולה (דברים ד׳) ופעמים לא דגשוהו שנא׳ לכו באור אשכם (ישעי׳ נ׳): 1) [ועי׳ לעי׳ שער אותיות המשמשין];

אשש לאשישי קיר חרושת (ישעי׳ י׳) פי׳ יסודות והוא משל לחיילות וגם פעמים ממשיל בהן אבנים שנא׳ אבן בחן (ישעי׳ כ״ח) אבן מאסו הבונים (תלים קי״ח) כמו ויתיצבו פינות כל העם (שופטים כ׳) פי׳ שרים וגבורים והתרגום אמר והתעתדו רישי עמא ודומה אשישי למילת ואושיא יחיטו (עזרא ד׳) כלומר הם גבורים ואילו קורין להן נכיאים שנא׳ יהגו אך נכאים (שם שם) ומזה זכרו זאת והתאששו (שם י״ו) פ׳ והתחזקו כמו האשישים חוזק הקיר. פ״א חמים כאש. מ״א אשישי ענבים (הושע ג׳) סמכוני באשישות (שיר ב׳) ואשישה אחת (ש״ב ו׳) פ׳ כלי זכוכית של יין כמו עששיות בחילוף אלף בעין:

אשד ואשד הנחלים (במדבר כ״א) אשדות הפסגה (דברים ג׳) והשפלה והאשדות (יהושע י׳) פי׳ פיות של נחלים כמו תרגום שופך דם האדם (ראשי׳ ט׳) דישוד:

אשה נפלו אשיותיה (ירמי׳ נ׳) פ׳ יסודותיה כמו ואשיא יחיטו (עזרא ד׳) ותרגום ונגלה יסודו (יחזקאל י״ג) ויתגלון אושהא:

אשך מרוח אשך (ויקרא כ״א) פ׳ שרוח באשכיו. פ״א בעל ביצה אחת:

אשל ויטע אשל (ראשי׳ כ״א) תחת האשל ברמה (ש״א כ״ב) עץ שעושין ממנו רפואות אמרו רבותינו בגמרא דפ׳ מי שאחזו קורדייקוס (דף ס״ט) ששמו בינא:

אשם אשם הוא אשם אשם לה׳ (ויקרא ה׳) פ׳ (מצדד) [מצדר] ופועל במשקל עָשַׁן כלו (שמות י״ט) ואשמה הנפש ההיא (במרבר ה׳) פ׳ שם החטא ופעמים קורין שם הקרבן כך שנא׳ והביא את אשמו לה׳ (ויקרא ה׳) כלומר איל אשמו והפועל והיה כי יאשם (ויקרא ה׳) ושם החוטא אָשֵׁם ולשון רבים אבל אשמים אנחנו (ראשית מ״ב) תאשם שמרון (הושע י״ד) למען יחרבו ויאשמו (יחזקאל ו׳) והפילו האלף ועשו במקומה יוד שנא׳ והבמות תִּישַׁמְנָה (שם שם) ויש

אומ׳ תישמנת כמו ישם מעיקר שמם כמו יסוב כל הארץ (זכרי׳ י״ד) מעיקר סבב:

אשף החרטומים האשפים (דניאל א׳) לכל חרטום ואשף וכשד (דניאל ב׳) פ׳ חכמי גוים. מ״א מאשפות ירים (ש״א ב׳) והוסיפו ת״י שנא׳ חבקו אשפתות (איכה ד׳) פ׳ מקום שמשליכין בו זבלים. מ״א אשפתו כקבר פתוח (ירמי׳ ה׳) ועולם נשא אשפה (ישעי׳ כ״ב) הביא בכליותי בני אשפתו (איכה ג׳) פי׳ כלים שעושים לשום בהן חצים של קשת ביד הרוכבים:

אשר אשר הוכיה ה׳ (ראשי׳ כ״ד) זו המילה תשתנה לכמה פנים וחנותי את אשר אחון (שמות ל״ג) פי׳ את מי אחון את אשר תשלח עמי (שם שם) את מי תשלח עמי. מ״א אשר נשיא יחטא (ויקרא ד׳) פי׳ אם נשיא וכן את הברכה אשר תשמעו (דברים י״ז) הנה אמר למטה אם לא תשמעו (שם שם) ואני אומר אם אשר תשמעו׳ חובה עליכם לשמוע. מ״א אשר ייטב לך (שם ד׳) פ׳ למען ייטב לך וכן ואשר תהבון מאד (שם ו׳). מ״א אשר לא תקח אשה לבני (ראשי׳ כ״ד) אשר לא תבא ושתי (אסתר א׳) פי׳ לבלתי. מ״א אשר עשתה מפלצת לאשרה (מ״א ט״ו) פי׳ בעבור. מ״א וימת בן אשה האלמנה) [הזאת] לילה אשר שכבה עליו (מ״א ג׳) אשר עשה (דוד את הישר (לפני) [בעיני] ה׳ (שם ט״ו) באשר את אשתו (ראשי׳ ל״ט) באשר ה׳ אתו (שם שם) פי׳ כולן משום כך וכך וכן מאשר יקרת בעיני נכבדת (ישעי׳ י״ג). מ״א כי הגיד להם אשר הוא יהודי (אסתר ג׳) פ׳ כי הוא יהודי. מ״א אשר תבאן תצאן (ראשי׳ ל׳) פי׳ מקום וכן קחו לכם תבן מאשר תמצאו (שמות ח׳) וכן באשר כרע שם נפל שדוד (שופטים ה׳) וכן ובאשר חללים שם הוא (איוב ל״ט) וכן לגור באשר אמצא (שופטים י״ז). מ״א אשרה (דברי׳ י״ו) אשרות (דה״י א׳ ל״ג) ואשירהם תגדעון (דברים ז׳) פי׳ אילן גבוה ומיושר עליו נאים על זה נאמר המתקדשים והמטהרים אל הגנות (ישעיה ס״ו). מ״א אשריך ישראל (דברי׳ ל״ג) אשרי האיש (תהלים א׳) לשון חמדה וכן באשרי כי אשרוני בנות (ראשי׳ למ״ר) ותומכיה מאושר (משלי י״ג). מ״א ואשרו בדרך בינה (שם ט׳) פ׳ לכו עמד על דרך אשור (הושע י״ג) פ׳ סלולה שימצא שם בני אדם לטרוף ופועל כבד שנא׳ ואל תאשר בדרך רעים (משלי ד׳) וכן ואשר בדרך לבך (שם כ״ג) מאשרי העם הזה מתעים ומאושריו מבולעים (ישעי׳ ט׳) פ׳ מנהגיו באשורו אחזה רגלי (איוב כ״ג) פירוש על שבילו ושם הרגל אם תטה אשורי (שם ל״א) אשורנו עתה סבבוני (תהלים י׳) וכן תמוך אשורי במעגלותיך (שם שם) יש בהן דגושין ויש בהן בלא דגש. מ״א תדהר ותאשור (ישעי׳ מ״א וס׳) פ׳ מין ארזים ורבותינו אמרו זה שורבינא. [1] (מס׳ ב״ב רף פ׳) והתרגום אמר אשכרעין [2] [נ׳ ז׳ כ״ט [1]. ועי׳ ערוך ערך סנח [2]. עי׳ ערוך ערך תסכרע וסרסי׳ לרד״ק]:

את הובן לפעולין כגון ברא אלהים את השמים ואת הארץ (ראשי׳ א׳) כי אם תאמר הכה ראובן שמעון לא תבין המכה מן המוכה עד שתשים מילת את ביניהם הוא סימן של מוכה חוץ ממקצת כמו ורב יעבד צעיר (שם כ״ה) משפטו את צעיר אבל ידע הקב״ה מקודם כי כשיהיה צדיקים יעבד אותנו וכשיהיה רשעים נעבד אותו שנא׳ והי׳ כאשר תריד וגו׳ (שם כ״ז) וכן כי יקח איש אשה (דברים כ״ב) כי אם יהיה בשניהם אחד חשוב הוא הנלקח לפיכך חסר מילת את משניהם וכן אתה דורש את כל את שחסרה ואם ישימו בתוך זו המילה אדם (ר״ל כינוי הגוף) מוסיפין בתוכה וי״ו שנ׳ ואותי צוה ה׳ (דברים ד׳) גם אותו לאשור (אבל) גם אותך הרגתי ואותה החייתי (במדבר כ״ב) ואותנו הוציא משם (דברים ו׳) כי דורש דמים אותם זכר (תלים ט׳) [אבל] וברא אותהן בהרבותן (יחזקאל כ״ג) (אבל) ויחרם אתהם (במדבר כ״א) וכיוצא שתי מילות חן כלומר את הן. מ״א ויראו שטרי ישראל אותם ברע לאמר (שמות ה׳) כלומר ראו את עצמם וכן וירעו הרועים אותם (יחזקאל ל״ד) כלומר את עצמם והניחו את צאני האותי הם מכעיסים נאם ה׳ הלא אותם (ירמי׳ ז׳) ונתפס מי שאמר [1] כי ויקבר אותו בגי (דברי׳ ל״ד) כלומר ויקבר את עצמו אלא ודאי מלאך נתעסק בקבורתו. מ״א את יעקב איש וביתו באו (שמות א׳) את אלהים התהלך נח (ראשי׳ ו׳) היה רעה את אחיו (שם ל״ז) וזאת גם היא אם תשים בתוכה אדם תרצה לדגשה לפי שהיא משמשת במקום עם שנא׳ ואתנו תשבו (שם ל״ד) ויצאו אתם מאור כשדים (שם י״א) ופעמים עושין וי״ו בתוכה ומשימין את הדגש שנא׳ וה׳ אותי כגבור עריץ (ירמי׳ כ׳) ובדברי אותך אפתח את פיך (יחזקאל ג׳). מ״א ונתן לכהן את הקדש (ויקרא כ״ב) פ׳ תחת הקדש שאכל וכן את הכבשה ישלם ארבעתים (ש״ב י״ב). מ״א הם יצאו את העיר לא הרחיקו (ראשי׳ מ״ד) פי׳ מן העיר וכן כצאתי את העיר (שמות ט׳) ואם יצא יצא הרוצח את גבול (במדבר ל״ה) רק לעת זקנתו חלה את רגליו (מ״א ט״ו) וכן שכל את ידיו (ראשי׳ מ״ח) כלומר מן ידיו כלומר הכיר יעקב מתפיסת ידי יוסף בנערים כי מנשה הבכור ותשמש במקום אל שנא׳ ועליתם (אל) [את] ההר (במדבר י״ג) והראה את הכהן (ויקרא י״ג) ויגש שאול את שמואל (ש״א ט׳) ואת בית ה׳ אני הולך (שופטים י״ט). מ״א ועשה את דמו (ויקרא י״ו) פי׳ לדמו תדע שהרי אמר לדם הפר (שם) ותשמש במקום בית שנא׳ ידע לכתך את המדבר הגדול (דברי׳ ב׳) פי׳ במדבר רעו איש את ידו (ירמי׳ ו׳) פי׳ במקומן ופעמים מוסיפין את שלא לצורך שנא׳ ובא הארי ואת הדוב (ש״א י״ז) לישע את משיחך (חבקק ג׳) ואת מלכינו שרינו כהנינו ואבותינו לא עשו תרתך (נחמי׳ ט׳) הגמל את יצחק (ראשי׳ כ״א). מ״א ואת אתו (ש״א י״ג) פי׳ קרדום ויש בה דגשין שנא׳ וכתתו חרבותיהם לאתים (ישעי׳ ב׳) למחרשות ולאתים (ש״א י״ג) כמו את אשו הגדולה (דברי׳ ו׳) דגש לכו באור אשכם (ישעי׳ נ׳) רפה. מ״א את כרוב ממשח הסוכך (יחזקאל כ״ח) ואת תדבר אלינו (דברים ה׳) אם ככה אַתְּ עושה לי (במדבר י״א) זה לזכר ולנקבה אבל אתה לא אם יאמר לנקבה כלל: (נ׳ ז׳ כ״ט [1] הנה זהת דעת חז״ל?)

אתה אתא בקר וגם לילה (ישעי׳ כ״א) הננו אתאנו לך (ירמי׳ ג׳) ואתה מרבבות קדש (דברי׳ ל״ג) ויתא ראשי עם (שם שם) משפטו ויאתה וכן עדיך תאתה (איוב ד׳) משפטו תאתה ומשום טורח עשו כך יאתיו חשמנים (תלים ס״ח) כי פחד פחדתי ויאתני (איוב ג׳) קרבו ויאתיון (ישעי׳ מ״א) הי״ד שניה היא סימן הה׳ של אתה וכן משפטו כל פועל שיהא סופו ה׳ פעמים אותו כהוגן כגון אילו שאמרנו וכגון בצל כנפיך יחסיון (תלים ל״ו) ירויון מדשן ביתך (שם ל״ו) ובקרך וצאנך ירביון (דברי׳ ח׳) נטוי רגלי (תלים ע״ג) דליו שוקים (משלי כ״ו) אזכרה אלהים ואהמיה (תלים ע״ז) תהומות יכסיומו (שמות ט״ו) כי בך חסיה נפשי (תלים נ״ז) אפילו זו היור שהיא סימן הה׳ של סנת הפועל אתיו אקחה יין (ישעי׳ נ״ו) משפטו אתיו כמשקל

שִׁמְרוּ ואכלו טוב (ישעי נ"ה) אבל נשתנה כמו שנשתנה את אשר תאפו אפו (שמות י"ו) שמשפטו כהוגן אְפִיו. ושלא כהוגן אָפו מן אפה כמו עשו מן עשה ועוד המירו אלף בה"י שנא' הֵתָיו לאכלה (ירמי' י"ב) שמשפטו אתיו באלף כי הוא ציווי ועם ה"י הוא כמשקל פועל עבר ובהפוך הוא עם מלת אתחבר שמשפטו התחבר כי סיפור פועל עבר הוא ומעניין זה הגידו האותיות לאחור (ישעי' מ"א) כלומר הבאות והעתידין לבא הגידו אותם לנו טרם באן זה הוא לאחור וכן ואותיות ואשר תבאנה (שם מ"ד) כמו תרגום בא שאינן אותות והן במשקל [הומיות] [בוכיות] על אלה אני בוכיה (איכה א'). מ"א ותראני האתון (במדבר כ"ב) פ' נקבת חמורים:

מלה רביעית

אבנט [ועשית להם אבנטים (שמות כ"ה) פי' חגור]: [אדרכן עיי' לקמן בשרש דרך]:

מלה חמישית

[אחשדרפנים אחשתרנים חסרים לפי שאינם עברית]:

אגרטל אגרטלי זהב אגרטלי כסף (עזרא א'): פי' ספל או מזרק:

אלגביש אבני אלגביש (יחזקאל מ"ג) היוד של משך כמו יוד פליט ועריץ פ' אבני בדד הגדולים [ות] רוקא:

ארגמן פ' צמר אדום ושינוהו כמו לשון תרגום שנא' ובארגו וכרמיל ותכלת (דה"י ב' ב') [נ' ו' כ"ס כי תרג' חרגמן חרגון]:

נשלם ערך אל"ף

אתחיל ערך בי״ת

בב [בבה] נוגע בבת עינו (זכרי׳ ב׳) 1) התיו של נקבה אבל סמוך כמו תיו מאת אלף (במדבר ב׳) 2) מאת הככר (שמות ל״ח) ופעמים מפילים בית אחת שנ׳ אל תדם בת עינך (איכה ב׳) פ׳ השחור שבאמצע העין. [נ׳ ן׳ כ״ט 1) לפנינו כ׳ בבבת ויש נ״א בבת. 2) נראה כי סרסו בבה ועיי׳ רד״ק בשרשים].

באר באר את התורה הזאת (דברים א׳) לשון עבר והציווי ובאר על הלוחות (שם ט״ו) פ׳ לשון פירוש יפה יפה: מ״א באר מים (שיר ד׳) ולשון רבים וכל הבארות (ראשי׳ כ״ו) ושינו ואמרו בֶּאֱרות בארות חמר (שם י״ד) כמו בֶּהֱמת הלוים תחת כל בכור בבהמת בני ישראל (במדבר ג׳) שמשפטם בְּהֵמת פי׳ בקע במים נובעים:

באש ובאש היאור (שמות ז׳) ויבאש היאור (שם שם) לשון סרחות ותשם ואעלה בְּאשׁ מחניכם (עמוס ד׳). מ״א ותחת שערה באשה (איוב ל״א) ענין קוצים ויעש באושים (ישעי׳ ה׳) ענבים רעים. מ״א להבאישני ביושב הארץ (ראשי׳ ל״ד) וקרוב הוא לשני המינין הראשונים 1) אם תאמר שמתם אותי כקוץ שיזיק בכל מקום שיחול ואם תאמר לשון סריחות תמצא שלא אמר ריח לפיכך אמר התרגום למיתן דבבו אבל הבאשתם את רחינו (שמות ה׳) שאין בו ספק אמר התרגום דאבשתון ית ריחנא אמרו הבאשתם את רחינו ולא אמרו באף פרעה או באפי פרעת למה אמרו בעיני פרעה וכן אמר ראה ריח בני (ראשי׳ כ״ז) ולא יוכל אדם לראות את הרית לעולם וכן וחיך אוכל יטעם לו (איוב י״ב) והלשון הוא הטועם לא החיך וירא בלק בן צפור (במדבר כ״ב) כלומ׳ וישמע וכן כל העם רואים את הקולות (שמות כ׳) פי׳ שומעים. הוי יודע כי האברים השכנים והקרובים זה לזה יחלפו מעשיהן ומדותיהן זה לזה וכן אמרה רחל ללבן אל יחר בעיני אדוני (ראשי׳ ל״א) פ׳ אל ירע או אל יחר אף אדוני אבל חלפו המדה זה לזה. [1) ר״ל ענין תחת שערה באשה וענין ויעש באושים]:

בג בפת בג המלך (דניאל א׳) אוכלי פת בגו (שם שם) פי׳ פת מאכלו כי בג כך פירושו מאכל כמו שאמר וביין משתיו (שם שם) ועוד מצינו במקרא ונתתיך לבג לגוים (יחזקאל כ״ה) אע״פ שקורין אותו לבז יש בו ראייה לפת בגו שהוא פת מאכלו כמו יין משתיו כלומר ונתתיך מאכל לגוים כמו ואכלת את כל העמים (דברי׳ ז׳) והיה לאכל (דברי׳ ל״א) ואילולי שיש הנאה בכל קרי ולא כתיב או כתיב ולא קרי לא היה כתבין אותו בין תבין:

בגד אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם (ירמי ג׳) כל בגדי בגד (שם י״ב) בבגדו בה (שמות כ״א) מדוע נבגד איש באחיו (מלאכי ב׳) ובאשת נעוריך אל יבגד (שם שם) בגודה אחותה יהודה (ירמי׳ ג׳) משפטה בגודה במשקל גדולה קרובה מפני (שהמצרד) [שהמצדר] שלה בגוד שנא׳ כי בגוד בגדו (ירמי׳ ה׳) כי במשקל גדול קרוב [הסמיכות גדולה קרובה] אבל יש מילות שלא ישתנו בשעת סמיכת ושמא זאת אחת. מהן כמו שמחי רעתי (תלים ל״ה) חפצי רעתי (שם) חפצי צדקי (שם) אבדת אחיך (דברים כ״ב) טְמֵאַת הנדה ענו בך (יחזקאל כ״ב) אינן כמו נאנחו כל שמחי לב (ישעי׳ כ״ד) יראי אלהים (שמות י״ח). מ״א ובגד ללבוש (ראשית כ״ח) בגדים אחרים (ויקרא ו׳) כל בגדותיך (תלים מ״ה):

בד לבוש הבדים (יחזקאל ט׳) מדו בד (ויקרא ו׳) ומכנסי בד (שם שם) פי׳ פשתים שנא׳ ומכנסי פשתים יהיו על מתניהם (יחזקאל מ״ד). מ״א חרב אל הבדים ונואלו (ירמי׳ נ׳) מפר אותות בדים (ישעי׳ מ״ד) בדיך מתים יחרישו (איוב י״א) פי׳ כזבים ושקרים מלשון אשר בדא מלבו (מ״א י״ב) והתרגום אומר בְּדִין. מ״א ותעש בדים ותשלח פארות (יחזקאל י״ז) ותצא אש ממטה בדיה (שם י״ט) פי׳ סעיפיה ומזה נאמר בדי עצי שטים (שמות כ״ה) שהן כמו שבט וסעיף. מ״א יאכל בדי עורו יאכל בדיו בכור מות (איוב י״ח) פי׳ יאכל גידים של גופו ובשרו כי השדרה כמו האילן והאברים והגידין כמו סעיפים שלו ובכור מות היא מיתה חמורה. מ״א לא אחריש בדיו ודבר גבורות וחין ערכו (שם מ״א) פי׳ לא אשבחו בסוד כי אחריש מלשון חרש לאמר (יהושע א׳) ובדיו לשון כח כלומר לא אשכח כמו חרש כי גבורתו ערוכה כנגד כל אדם כי אמר קודם לא אכזר וגבור שיעורנו כל שכן שיתיצב לפני שבראתיו (איוב שם). מ״א בדי שאול תרדנה (שם י״ז) פי׳ בקיני שאול יורידונן יצועי [ר״ל ירכתי שאול] כדתנן לעניין הדם שלשה בדי עלין לחין ואמרינן בגמרא (סוכה דף ל״א) דקיימי תלתא בקינא והדם המצרי שבעה בקינא הא למרת כי בדי קינים הם. מ״א ועברתו לא כן בדיו (ישעי׳ י״ו) פי׳ לא עשה כן לבניו:

בדד

בדד בדד ישב (ויקרא י״ג) כצפור בודד על גג (תלים ק״ב) פרא בודד (בו) [לו] (הושע ח׳) ואין בודד במועדיו (ישעי׳ ד׳) ונשיהם לבד (זכרי׳ י״ב) בד בבד יהיה (שמות ל׳) פי׳ כולן לשון יחוד בד בבד כלומר כל מין ומין שקול ושחוק לבדו לפי שהיה צריך לומר אחר כך וקנמן בשם מחציתו חמשים ומאתים (שם שם) כלומר חוץ מקנמון תשקול אותו חצאין אע״פ שתשקול מר דרור משקל חמש מאות תחזור ותשקול הקנמון חמשים ומאתים פעם שניה שיהיו שניהם חמש מאות כמור וכל כך למה כדי שיהא יותר מעט מן המור כי כל מה שתשקול פעמים הרבה אם יצטרף וישקול בפעם אחת כולו יוסיף במעט ואותה התוספת המעוטה יש בה הנאה לאותו ענין שיתגבר מין זה על זה. מ״א מלבד עולת הבקר (ויקרא ט׳) פי׳ זולת וכן אמר התרגום בר מעלת צפרא:

ברא בחדש אשר ברא מלבו (מ״א י״ב) כי מלבך אתה בודאם (נחמי׳ ו׳) משפטו בודְאָם ומשום טורח הפילו האל״ף ואילו היה ממין הה״י היה בודֵם כמשקל בנימין צעיר רודֵם (תהלים ס״ח) כלומר רודה בהם מלשון לא תרדה בו (ויקרא כ״ה) ונתפס חיוג שעשה שניהם מעיקר בד בלא אל״ף:

בדל לא נבדלו העם (עזרא ט׳) וכל הנבדל מטומאת גויי הארץ (שם ו׳) והציווי הבדלו מתוך העדה הזאת (במדב׳ י״ו) ופועל כבד הבדיל ה׳ (דברים י׳) הבדל יבדילני ה׳ (ישעי׳ נ״ו). מ״א או בדל אוזן (עמוס ג׳) פי׳ אחת אוזן והתרגום אמר או סורום דאוזן. מ״א את הבדיל ואת העופרת (במדבר ל״א):

בדק לברק ולחזק הבית (דה״ב ל״ד) מחזיקי בדקך (יחזקאל כ״ז) פי׳ חיפוש הבית אם יש בו שום קלקול וצריך לחזק ותנן בודק את הסכין (חולין דף ג׳) בדקו אחריו:

בהה תוהו ובהו (בראשית א׳) פי׳ ארץ אשר לא נעבדה ולא נזרעה:

בהט בהט וששׁ (אסתר א׳) פי׳ מרמרא וכיוצא בו:

בהל כי נבהל מאד (ש״א כ״ח) זה פועל עבר ולפיכך הוא פתח תגע עדיך ותבהל (איוב ד׳) והשם והפקדתי עליכם בהלה (ויקרא כ״ו) עיר ובהלות (ירמי׳ ט״ו) כי כלה אך נבהלה (צפני׳ א׳) ופועל כבד ושדי הבהלני (איוב כ״ג) ליראם ולבהלם (דה״ב ל״ב) פ׳ נבוכים נמוגים תמוהים רפויי ידים. מ״א ויבהילו להביא את המן (אסתר ו׳) פי׳ וימהרו וכן מבוהלים ודחופים (אסתר ח׳) אל תבהל על פיך (קהלת ה׳) אל תבהל ברוחך לכעים (קהלת ז׳). מ״א ויבהל את תמרוקיה (אסתר ב׳) נחלה מבוהלת בראשונה (משלי כ׳) ואלהים אמר לבהלני (דה״ב ל״ה) פי׳ לשון (הרהור) [רוממות] וכיבוד ותפארת:

בהם בהמה ורמש (בראשית א׳) פי׳ כל בריות דהנהגה שנא׳ כי אם הבהמה אשר אני רכב בה (נחמי׳ ב׳) אי נמי ואין מקום לבהמה לעבר תחתי (שם שם) מכאן אמרו חכמים בהמה אחת קרויה בהמה בהמות הרבה 1): [נ׳ ז׳ כ״ט. 1) פה חסרים דברים הרבה ועיין לקמן].

בהן בהן ידו בהן רגלו (ויקרא ח׳) ולשון רבים בהונות ומשפטו בוהנות פי׳ אצבע גדול אבל השני שמו אצבע סתם שנא׳ וטבל הכהן את אצבעו (שם ד׳) והשלישי שמו אמה שבו מושחין באמה והרביעי שמו קמיצה שבו היה קומץ הכהן את הלבונה שנא׳ וקמץ הכהן (שם ה׳) והחמישי שמו זרת שבו מתחילין משיחת הזרתות וכן ראוי לקצץ הצפרנים תחלה הקמיצה ואהר כך גודל ואחר כך אמה ואחר כך זרת לפי קדושתן אליבא דרבותינו הגאונים:

בהק בהק הוא (ויקרא י״ג) פי׳ בהרות שאינן לבנות וטהורין הן:

בהר בהיר הוא בשחקים (איוב ל״ז) פי׳ מפורסם בהרות בֶּהָרוֹת (ויקרא י״ג) משפטו בֶּהֶרות וכן צלחת (מ״ב כ״א) ולשון רבים צְלָחות (דה״ב ל״ה) ומשפטו צְלָחוֹת:

בוא בא אחיך במרמה (בראשית כ״ז) בא ברוך ה׳ (שם כ״ד) ויבא הביתה (שם ל״ט) (והמצדד) [והמצדרד] כי בא יבא (חבקוק ב׳) והבאתי מרך (ויקרא כ״ו) ומזה נקרא שם התבואה כך שהיא באה מן השדה בכל שנה ונקרית תבואת יין תבואה שנא׳ כתבואת גורן וכתבואת יקב (במדבר י״ח) כל ביאה שהיא הכנסה תרגום שלה ועייל וכל ביאה שהיא הילוך ואתא וכן תרגום תבואה עללתא ובא השמש (דברים י״א) מעלני שמשא תבאתה לראש יוסף (דברים ל״ג) עתיד לזכר וסימנך קמץ שתחת תי״ו אחרונה כמשקל ועשית ופנית לאהליך (דברי׳ י״ו) אבל ותבאת לקראתי (ש״א כ״ד) לשון נקבה כמשקל ועשית (רות ב׳) ושתית וצמית (שם) ושם הפועל מבוא העיר (שופטי׳ א׳) ושינוהו לענין זיווג המלות שנא׳ את מוצאך ואת מובאך (ש״ב ג׳) משפטו מבואך כי עיקר זה יצא ועיקר זה בוא וכן עשו רבותינו דתנן מדית ומלית (חולין דף ק״יג) משפטו ממלית אבל שינוהו לזווג המלות בחרוזות [עיין ראב״ע במגלת אסתר על מלת מתיהדים ובספרו צחות] ופעל כבד הביאתיו אליך (בראשית מ״ג) הביאונום אל מקומם (במדבר ל״ב). מ״א ובא השמש וטהר (ויקרא כ״ב) הערב וכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קהלת ח׳). מ״א אם שכיר הוא בא בשכרו (שמות כ״ב). מ״א ויבא אליה (בראשית כ״ט) ויבא אל הגר ותהר (שם י״ו) כינוי לבעילה ופעמים אומר ביאה במקום הליכה והליכה במקום ביאה שנאמר באנו אל אחיך (שם ל״ב) כלומ׳ הלכנו וגם הולך לקראתך (שם שם) יבא לקראתך:

בז לא יבוזו לגנב (משלי ו׳) פן נהיה לבוז (בראשית ל״ח) במשקל יקומו לקום בזה לך (מ״ב י״ט) במשקל בת קמה באמה (מיכה ז׳) פי׳ לשון ליעוג הוא:

בוך נבוכים הם (שמות י״ד) והעיר שושן נבוכה (אסתר ג׳) הנו״ן של נפעל (נבכיים) פי׳ לשון ערבוב הוא:

בול לבול עץ אסגוד (ישעי׳ י״ד) פי׳ בול ועץ אחד הן וכן אדמת עפר (דניאל י״ב) כי בול הרים ישאו לו וכן חית השדה ישחקו שם (איוב מ׳) פי׳ עצי היער ירננו לו כמו שאו זמרה (תהלים פ״א) וכן ישאו בתוף וכינור (איוב כ״א). מ״א בירח בול (מ״א ו׳) [חדש] מרחשון והוא בלשון פרס וכן כל שמות החדשים שלנו לשון פרס הן אבל לשון הקדש אומר חדש הראשון לחדש השני בחדש השלישי ונאמר צום הרביעי (זכרי׳ ה׳) שהוא תמוז וצום החמישי (שם) אב וצום העשירי (שם) שהוא טבת אבל קורין להן כמו שקורין להן הגוים שנתערבו בהן:

בוס תבוס נופת (משלי כ״ז) פי׳ תמאס וי״א תבוס בחילוף זי״ן בסמ״ך. פ״א תשליך אותו כמו כפגר מובס (ישעי׳ י״ד) ועל הרי אבוסנו (שם י״ד) ופעמים כפלוהו שנא׳ בססו מקדשך (ישעי׳ ס״ג) וכן יבוס צרינו (תלים ס׳) נבוס קמנו (שם מ״ד). מ״א מתבוססת בדמיך (יחזקאל י״ו) פי׳ מלוכלכת ותנן מצא מת מושכב בדרכו נוטלו ואת תבוסתו (מס׳ אהלות) פי׳ העפר שתחת פגרו שנתלכלך מן המת וכן בוסים בטיט חוצות (זכרי׳ י׳) פעולים כמשקל מגבורתם בושים (יחזקאל ל״ב) וכן אתה גוחי מבטן (תהלים כ״ב) אני אפרש אותן במקומן:

בוץ

בוץ בחבלי בוץ (אסתר א') פי' פשתן וכן תרגום פארי פשתים (יחזקאל י"ד) כובעין דבוץ וכן תרגום בד:

בוק בוקה ומבוקה (נחום ב') פי' שממה וחרבה וכן הבוק תבוק (ישעי' כ"ד):

בור והבור רק (ראשית ל"ז) ובורות חצובים (דברים ו') פי' יש בהן (מעיין) [מים] ושאין [בו] מעיין שנא' אך מעין (ויקרא י"א) זה נובע ובור מקוה מים (שם [שם) [עי' רד"ק] כי שמו אותי בבור (ראשית מ"א) פי' מערד שאוסרין בה אסורים:

בוש בך בטחו ולא בושו (תהלים כ"ב) בן מביש ומחפיר (משלי י"ט) וכופלין אותו שנא' ולא יתבוששו (ראשית ב') והשם (על) [ואל] כל פנים בושה (יחזקאל ז') אי נמי ולא יודע עול בושת (צפני' ג') וממנו והחזיקה במבושיו (דברים כ"ה) ונקרית ע"ז בושת שנא' והבשת אכלה את יגיע אבותינו (ירמי' ג') וכן בשנה אפרים יקח (הושע י') והנו"ן נוספת כמו נו"ן נסיבה. מ"א ויחילו עד בוש (שפטים ד') וכפלוהו שנאמר כי בשש משה (שמות ל"ב) ובלשון תלמוד אמרי' האי לחמא לא צריך בשש פי' לשון עכבה:

בוז בזנו לנו (דברים ב') וכן בזונו לנו (שם ג') ומשפטו בזונו לנו ומשום טורח הפילו ז"ן אחת ודיגשו השנייה כמנהגם שנא' רכו דבריו משמן (תהלים נ"ה) מן לא רככה (ישעי' א') וחדו מזאבי ערב (חבקוק א') מן וחדודי חרש (איוב מ"א) והשם ובבזה לא שלחו את ידם (אסתר ט') ומזה נאמר תבוז לך (דברים כ') כי תחוג לה' אלהיך (שם י"ו) ושללם לבוז (אסתר ג') במשקל ולחוג את חג הסכות (זכרי' י"ד) מן הָמון חוגג (תהליס י"ב) וכן לא תגוז (דברים ט"ו) מן גוזי צאנו (ראשית ל"ח) לא תאור (שמות כ"ב) מן אררי יום (איוב ג') לרוס את הסולת (יחזקאל מ"ו) מן רסיסי לילה (ש"ה ה') כי כן מנהגם כשיפילו אות כפל יאמרו המלה בחולם כן תלך כל המקרא חוץ מן אחת וצדיק ירון ושמח (משלי כ"ט) משפטו יחון כמו ותרון לשון אלם (ישעי' ל"ה) והנה מלות אחרות שאינן בני שתי אותיות כפולין לא יהיו בחולם אלא שרוקי"ם שנא' פן נהיה לבוז (ראשית ל"ח) שהוא מלשון (בזז) [בוז] וכן לשוב לקום לגור בארץ באנו (ראשית מ"ד) וחילופו זי"ן באל"ף שנא' בזאו נהרים ארצו (ישעי' י"ח):

בזה כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ו) במשקל עשה בזית את דבר ה' (ש"ב י"ב) במשקל עשית כי בזיתני (ש"ב י"ב) כמו עשיתני ובוזי יקלו (ש"א ב') כמו איה אלהי עושי (איוב ל"ה) לשון בזיון:

בזק כמראה הבזק (יחזקאל א') פי' מין ברק הוא:

בזר ורכוש להם יבזור (דניאל י"א) פועל קל ביזר עמים (תלים ס"ח) פועל כבד פי' כמו פיזר:

[שרש **בחל** חסר בכ"ין]

בחן בחן כליות (ירמי' י"א) בחנתיך בכור עוני (ישעי' מ"ח) 1) (והמצדר) [והמצדד] כבחון את הזהב (זכרי' י"ג) ויבחנו דבריכם (ראשית מ"ב) פי' לשון נסיון. מ"א בחון נתתיך בעמי (ירמי' ו') הקימו בחוניו (ישעי' כ"ג) אבן בוחן (שם כ"ח) עפל ובחן (שם ל"ב) פי' בנין מבצר וחוזק: [נ' ו' כ"ט. 1) נפנינו הנוסחא נחרתי"ך ויסני כ"ח נחנתיך והמחבר תפס סתי נוסחאות כי נשרש נחר כ' נחרתין]:

בחר בחר לו יה (תלים קל"ה) והציווי בחר לנו אנשים (שמות י"ז) רכב בחור (שם י"ד) (והמצדד) [והמצדד] ובחור אותו (ש"א ב') וכל עיר מבחור (מ"ב ג') והנפעל ונבחר מות מחיים (ירמי' ח') מבחר הצאן לקח (יחזקאל כ"ד). מ"א בחרתיך בכור עוני (ישעית מ"ח) פירוש נסיתיך ובחנתיך ותרגום ויבחנו דבריכם ויתבחרן פתגמיכון. מ"א בחור ובתולה (ירמי' נ"א) משרת משה מבחוריו (במדבר י"א) שנא' ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל"ג) ואילו הי' מכלל הבחורים שלו היה אומר הכתוב מבחוריו והתרגום אמר מעולימתיה כלומר מנעורותיו:

בטא לבטא בשפתים (ויקרא ה') או מבטא שפתיה (במדבר ל') ונכתב בה"י שנא' יש בוטה כמדקרות חרב (משלי י"ב) [פי' פתחון שפתים] שבועות ביטוי כגון אם אוכל ואם לא אוכל:

בטח בטח בה לב בעלה (משלי ל"א) הבטחים בפסל (ישעי' מ"ב) והציווי בטחו בה' (ישעי' כ"ו) בטח בה' (תהלים ל"ז) והשם מה הבטחון (ישעי' ל"ו) מבטח כל קצוי ארץ (תהלים ס"ה) ופועל כבד הבטחת העם הזה (ירמי' כ"ט). מ"א שוקט ובוטח (שופטים י"ח) וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כ"ח) כלומ' אשר יבטח וישבתם לבטח (ויקרא כ"ה) ובטוחות למרגיזי אל (איוב י"ב) מבטיחי על שדי אמי (תהלים כ"ב) כלומר מושיבי בטח כולן לשון שלוה והשקט. מ"א ובארץ שלום אתה בוטח (ירמי' י"ב) פי' טבוע תדע כי אמר ואיך תעשה בגאון ירדן (סוף פסוק) וכן יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ') כלומר יגתין עד שישתה את מי הירדן מרוב גובהו. מ"א אבטיחים:

בטל ובטלו הטוחנות (קהלת י"ב) לשון הבטלת מעשה כשיזקין האדם לא יוכל ללעוס בשיניו כמקדם:

בטן בבטן עקב את אחיו (הושע י"ב). מ"א בטנים ושקדים (ראשית י"ג) פי' בוטמא אילן גבוה עושה פירות כפירות ההדס אבל יותר טוב לאכול:

ביב נבוב לחות (שמות כ"ז) הנו"ן נוספת ומשמשת לנפעל פי' מביאין חתיכת עץ מרובעת וחותרין אותה עד שיהא המזבח בלי פרקים שנאמר ממנו תהיין קרנותיו (שם שם) למה זה מפני שהוא מרובה בתשמיש ובעבודה של קרבנות הכהנים מהלכין על צדדין אם יהיה חתיכות מחוברין יתפרק ואם יהיה החתיכה נקובה והתורה יותר יהיה חזק וכן ואיש נבוב ילבב (איוב י"א) כלומר מי שאינו אוכל הרבה יוכל להבין ולהשים לב יותר מן השבע ומזה אמרו רבותינו ביב קמור (ב"ב דף כ"ה) פי' מקום חלול וכן תרגום נבוב לחות (שמות כ"ז) חליל לוחין ונתפס היוג בשומו אותו בערך נבב:

בין בין תבין את אשר לפניך (משלי כ"ג) יסבבנהו יבוננהו (דברים ל"ב) אבל כפול ומה שגיתי הבינו לי (איוב ו') כלומר הבינוני בנתה לרעי מרחוק (תהלים קל"ט). מ"א וקרמוניות אל תתבוננו (ישעי' מ"ג) ומה אתבונן על בתולה (איוב ל"א) אבינה בבנים (משלי ז') לשון הסתכלה. מ"א כי המליץ בינותם (ראשית מ"ב) בינותינו בינינו ובינך (ראשית כ"ו) איש הבינים (ש"א י"ז) פי שעמד בין שתי מערכות לחרף:

ביץ אפרוחים או ביצים (דברים כ"ב) ביצי צפעונים בקעו (ישעי' נ"ט):

ביר כהקיר ביר מימיה (ירמי' ו') פי' בור. מ"א שושן הבירה (אסתר ב') פי' ארמון ולשון רבים בירניות (דהי"ב י"ז)

תרגום בא בארמנותינו (ירמי׳ ט) על (בבירנייתא) [בברניתנא]:

בית וכל בית יוסף (ראשי׳ נ׳). מ״א איש וביתו באו (שמות א׳) פי׳ איש ואשתו כאמרו רבותינו בית יד, בית השחיטה, בית הצביעה, פי׳ מקום אשר משימין שם בני אדם אצבעותיהם כגון אזני כלים ואגניהם, וכן כבית סאתים זרע (מ״א י״ה). מ״א ובתי הנפש (ישעי׳ ג׳) פי׳ תכשיטי זהב המונחים על לבות הנשים תחת צאורותיהן:

בכא בראשי חבכאים (ש״ב ה׳) פי׳ אילנות הנקראין תותים:

בכה ובכתה את אביה ואת אמה (דברים כ״א) בכה על צואריו (ראשי׳ מ״ה) והמצדר בכה תבכה (איכה א׳) אלון בכות (ראשי׳ ל״ה) משפטו בכיות כמשקל קדרות, עברות, ופועל כבד, מבכות את התמוז (יחזקאל ח׳) רחל מבכה על בניה (ירמי׳ ל״א). מ״א מבכי נהרות חבש (איוב כ״ח) עברי בעמק הבכא 1) (תהלים פ״ד) פ׳ טיט הנדוק. פ״א מרוב בכיתו תאמר כי נהרות קשורים על ראשו להזיל מהן דמעות, וי״א כי נבכי ים (איוב ל״ח) מזה העקור והנו״ן של נפעל: [נ׳ ו׳ כ״ט. 1) חף שכתוב בח״לף הביאו פה בשרש בכה, והוא דעת ר״י חיוג ובן גנאח]:

בכן ובכן ראיתי רשעים קבורים (קהלת ח׳) פ׳ תרגום ואז 1) אבארנו בערך כף: [נ׳ ו׳ כ״ט 1) ר״ל מלת ואז תרגום המתרגם האחרתי ובכן ועי׳ לקמן נאות כף בשרש כן].

בכר לחדשיו יבכר (יחזקאל מ״ז) פ׳ יעשה פרי בכורים, בכורי מעשיך (שמות כ״ג) פירות שבשלו קודם הזמן. מ״א כבכורה בטרם קיץ (ישעי׳ כ״ח) כתאני הבכורות (ירמי׳ כ״ח) ורבותינו קורין השנה המקדמת בכירה, אך בכור שור (במדבר י״ח) ראשון לבנים, את בכורתי לקח (ראשי׳ כ״ז) פ׳ זכותי של בכורה, אבל הבכור כבכירתו (שם מ״ג) לו משפט הבכורה (דברים כ״א) שם הוא. מ״א ותאמר הבכירה (ראשי׳ י״ט) פ׳ הגדולה, פ״א חילף אותיות [ר״ל סרוס האותיות והוא קורא לזה לפעמים היפוך אותיות] הן אל כביר (איוב ל״ו) ידוע כבירים לא חקר (שם ל״ד) פ׳ גדולים, מ״א בכור מות (שם י״ח) פ׳ מיתה חמורה. מ״א בכרה קלה (ירמי׳ ב׳) בכרי מדין ועיפה (ישעי׳ ס׳) פ׳ גמלים קטנים, יש מי שפי׳ בכדי מדין כמו בכר הגמל (ראשי׳ ל״א) ואינו כן:

בל ובל יאמר שכן (ישעי׳ ל״ג) ולבו בל עמד (משלי כ״ג) פ׳ לאו, ופעמים מוסיפים יו״ד שנא׳ על בלי הגיד לו (ראשי׳ ל״א) בלי יעשה קמח (הושע ח׳) בלי די (מלאכי ג׳):

בלל בלל יי׳ (ראשי׳ י״א) פי׳ בלבל וערבב. מ״א בלותי בשמן רענן (תהלים צ״ב), כמו בלולה בשמן (ויקרא ב׳) אבל הפילו אות של כפל ודגשו השנייה, וכן תבלול בעינו (ויקרא כ״א) פי׳ חלי עין שמוריד ממנו דמעות. מ״א ויבל לתמרים (שופטים י״ט) במשקל ויגל את האבן (ראשי׳ כ״ט) מן וגללו (שם שם). וימד שש שעורים (רות ג) מן מדד בשעלו מים (ישעי׳ מ׳) וכן בליל חמיץ (שם ל׳) אם ינעה שור על בלילו (איוב ו) פי׳ עירוב שני מיני מאכל לבהמות שעורין וסובין. מ״א אפרים בעמים הוא יתבולל (הושע ז׳) פי׳ יתבייש בלשון תבל עשו (ויקרא כ׳) במשקל שבלול תמס יהלוך (תהלים נ״ח) שהוא מעיקר כמסוס נוסס (ישעי׳ י׳). וחיוג ובן סרוק שניהם אמרו כי תיו של מלת תבל עשו עיקר הוא ואינו כן, ועוד אמר בן סרוק ואפי׳ על תבליתם (שם י׳) כי התיו עיקר ואינו כן אלא כך אמר הקב״ה על אשור, וכלה זעם, ואפי׳ על תבליתם, כלומר לא יבלה אפי וזעמי לא על כלותם, ועל במקום עם כמה שנא׳ ולא שתם על צאן לבן, תכליתם ותבליתם שוין, יבלו בטוב ימיהם (איוב כ״א) וכ׳ יכלו בטוב ימיהם (שם ל״ו) לא כישראל דכתיב בהם חצי אכלה בם (דברי׳ ל״ב) כלומר חציי כלים והם אינן כלים:

בלג ואבליגה מעט (איוב י׳) השע ממני ואבליגה (תהלים ל״ט) פי׳ אתגבר ואעשה לי כח, וכן המבליג שוד על עז (עמוס ט׳) וכן מבליגיתי עלי יגון (ירמי׳ ח׳) כלומר המחזקת אותי לסבול יגונות כי לבי ריק עושה הברה:

בלה לא בלו שלמותיכם (דברי׳ כ״ט) ונעלך לא בלתה (שם שם) שקים בלים ונעלות בלות (יהושע ט׳) והנקבה לבלה נאופים (יחזקאל כ״ג) ולשון זכר בָּלֶה, במשקל רָזֶה, דָוֶה, שָׁכֵן ורעו (ירמי׳ ו׳) אחרי בלותי (ראשי׳ י״ח) בלויי סחבות (ירמי׳ ל״ח), ופועל כבד ומעשה ידיהם יבלו בחירי (ישעי׳ ס״ה):

בלה והנה בלהה (ישעיה י״ז) בלהות אתנך (יחזקאל כ״ו) ותסמוך בלהות צלמות (איוב כ״ד), פי׳ חילוף בְּהָלָה ובהָלות:

בלם במתג ורסן עדיו לבלום (תהלים ל״ב) ורבותינו אמרו בלום פיך מלדבר, ואמרו (ב״ב נ״ח) על מי שעושה מאכלותיו תחת המטה הרי זה דומה לאוצר בלום, ורע ואסור לשום שם כי אם מנעלים:

בלס כי בקר אנכי ובולס שקמים (עמוס ז׳) פי׳ חובט עלי שקמה ומאכיל לבקר. ורבותינו אמרו (שבת ע״ו) לשון עירוב שני ענינים היא 1) כלומר מערב עלים עם השעורים ומפטם את הבקר: נ׳ ו׳ כ״ט. 1) [אם לא פירשו מלת בולס דידן אלא הוא מאחרז עפ״י לשונם שאמרו (שם) עיסה בלוסה דהיינו מעורבת בחטין ומורסין ואמר בולס שקמים ג״כ מערב].

בלע חיל בלע (איוב כ׳) ויבלע מטה אהרן (שמות ז׳). מ״א קרוב שנא׳ כבלע את הקדש (במדבר ד׳) פי׳ לשון כיסוי, היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב ל״ז) פי׳ הבורא יבין מה שירצה האדם לעשית בין יגיד ובין יכסה ענינו. וכן דברי לעו (שם ו׳) נבלעו ונתכסו, וכן ושתו ולעו (עובדי׳ א׳) ילע קדש (משלי כ׳), וכן יחד סביב ותבלעני (איוב י׳) פי׳ הלבשת בשר על עצמי. מ״א אל יאמרו בלענוהו (תהלים ל״ה) ומאשריו מבולעים (ישעי׳ ט׳) בלע המות לנצח (שם כ״ה) נבלעו מן היין (שם כ״ה) למה תבלע נחלת יי׳ (ש״ב כ׳). לשון השחתה. מ״א ובלע בהר הזה (ישעיה כ״ח) פי׳ מגלה הקב״ה המסך שמסתיר בו את העמים, כמו לוטה בשלמה (ש״א כ״א) 1) [נ׳ ו׳ כ״ט. 1) רחי׳ לפי׳ מלות פני הלוט הלוט הנאמרות שם ולחזק פי׳ ובלע לשון גלוי שהוא ההתנגדות מן הכסוי]:

בלק בוקה ומבוקה ומבולקה (נחום ב׳) פי׳ כלה וחרבה, וכן בוקק הארץ ובולקה (ישעי׳ כ״ד):

בלת בלתי׳ כלב בן יפונה (במדבר ל״ב) פי׳ חוץ והיוד נוספת מן זולתי כלב בן יפונה (דברי׳ א׳) ויש פעמים שאינן נוספות שנאמר ואלחים זולתי ומושיע אין בלתי (הושע י״ג) שהן כמו יוד נפשי עיני וכיוצא בהן: [עי׳ לקמן ש׳ זולת]:

בם ויקרא שמם במה (יחזקאל כ׳) הה״י לשון נקבה כמו ה״י של שנה ושל מאה וכיוצא בהן, רק הבמות (מ״ב י״ב) פי׳ כנסיות. מ״א רד על במותיך חלל (ש״ב א׳) כלומר חלל ועשית מושלך על פניך ואפיך, וכן והרכבתיך על במתי ארץ (ישעי׳ נ״ח) וכן ואתה על במתימו תדרוך (דברי׳ ל״ג):

בנה בנה שלמה (מ״א ז) והמצדר בנה בניתי (שם ח׳) ויבן מזבח (ש״א כ״ז) משפטו ויבנה, והשם בנין כמו קנין מן קנה, ענין מן ענה. מ״א אשר בנו שתיהן את בית ישראל (רות ד׳) אבנה גם אנכי ממנה (ראשי׳ למ״ד) לשון עשיית בנים

הוא וכן אשר לא יבנה את בית אחיו (דברי' כ"ה) וממנו בן, בנים, בנות, אבל בת משפטו בְּנָיָה כמו משקל אשה חכמה (ש"ב י"ד) וכשבאו לשום אותה סמוכה כמו ותרד בת פרעה (שמות ב') [משפטן] בְּנַת פרעה, נתקשה הדבור מה עשו הפילו הנו"ן (ויוד) [וירד], ועמד בי"ת תי"ו, הנו"ן היא בנים ובנות, והיו"ד סימ"ן הה"י של בנה ואבנה. מ"א בנות צעדה עלי שור (ראשי' מ"ט) פי' סעפים, בת עמי (איכה ב') בת ציון (שם) פי' עדת, וכן ובת מלך הנגב (דניאל י"א), ובת הנשים יתן לו להשחיתה (שם שם). מ"א כי בן מות הוא (ש"א ב') אם בן הכות (דברים כ"ה) פי' ראוי וצריך וחייב, וכן אגור בן יקה (משלי ל'), וכן כל יהושע בן נון כך, וכן שבן לילה היי ובן לילה אבד (יונה ד'). מ"א בני בליעל (דברי' י"ג) בני (שלה) [עולה] (ש"ב ג) פי' אנשי רע, לא יבריחנו בן קשת (איוב מ"א) פי' חץ, ובן גרני (ישעי' כ"א) פי' תבן, ועיש על בניה תנחם (איוב ל"ח) פי' ד' כוכבים נגררין אחריה כיתומים הולכים אחר מיטת אמן [עי' לקמן שרש עיש]. מ"א בנות בוטחות (ישעי' ל"ב) פי' עיירות כגון וילכדו בנותיה (במדבר כ"א) ומתרגמינן כפרנהא, מ"א ועל בן אמצת לך (תהלים פ) בן פורת [פי'] סעיף. מ"א תבנית המשכן (שמות כ"ה) פי' בנין, וכן ועליו כמבנה עיר (יחזקאל מ') פי' כתבנית עיר, ואילו הכוכבים לעולם לא יעריבו תחת הארץ ככל הכוכבים אלא מסבבין בפאת צפון על פני הארץ ובלשון רבותינו (מס' ר"ה) שמם עגלה ויש כדמותן בפאת הנגב, אבל צורה קטנה ממנה כמעט היא ושמה עקרב אבל היא עולה ושוקעת כבל המזלות:

בנט אבנט (שמות כ"ט) פי' חגורה: [בערך א' מביאו בין המרובעים]

בסר ובוסר גומל (ישעי' י"ח) יחמס כגפן בסרו (איוב ט"ו) פי' פירות שלא בשלו:

בעה נבעו מצפוניו (עובדי' א') הנו"ן של נפעל היא אם תבעיון בעיו (ישעי' כ"א) שתי היו"דין שבשתי המילות הן [מן] בעה, כמו יחסיון מן חסה, יאתיון מן ואתא מרבבות קדש (דברי' ל"ג) פי' אם תבקשו בקשו. ורבותינו בעלי התלמוד חלקו על זו המלה 1) בראש מסכת נזיקין (בבא קמא ג' ע"ב) ודקדקו עליה האיך בנין שלה אם היא פועל קל ואם פועל כבד כמו דברי המחברת הזאת, ומכאן תדע שהיו תופסין זו הדרך שתפסנו אנו. מ"א מים תבעה אש (ישעי' ס"ד) כלומר רתיחת אש מים יעשה אבעבועות, ותנן בגדים שהטביל מכובסין עד שיבעבעו הטבילן נגובין עד שיבעבעו וינוחו מבעבועי (מקואות פ"י מ"ד) וכן נבעה בחומה נשגבה (ישעי' ל') פ' דבר הבולט מן הכותל 2): [נ' ז' כ"ט. 1) ר"ל על מלת תבעה מזה העיקר הנזכרת שם במשנה וע"פ פלוגתא דרב ושמואל, ושקלו וטרו בענין דקדוק המלה כמו ענין זה הספר, ומהפלפול הנזכר נראה שהלכו בדרשתם בדיני התורה והמלות ע"פ דקדוק הלשון ושימושו. 2) הוא דעת ר"י ומונח מפורש יותר ברד"ק וז"ל: „כי החומה כשהיא קרובה לנפול היא נוטה לחוץ ונפוחה כמו אבעבועות" עכ"ל]:

בעט וישמן ישרון ויבעט (דברי' ל"ב) פי' מאס עבודת שמים כמה שנא' למה תבעטו בזבחי (ש"א ב'). ותנן נגיפה נגיחה רביצה נשיכה בעיטה (ב"ק דף ב') פי' (רבישת) [רפיסת] הרגל, כי כל המואס דבר מכהו ברגלו בקרקע שנא' אכלה מדקא ושארא ברגלה רפסה (דניאל ז'):

בעל והיא בעולת בעל (ראשי' כ') כי יקח איש אשה ובעלה (דברי' כ"ד) פי' זווג דוקא. מ"א קרוב לו, ובעל בת אל נכר (מ"א ב') פי' הזונה עם הגויה העובדת ע"ז כאו התחתן בע"ז ומרד בבורא ית"ש, וכתיב בתרי' יכרת ה' לאיש אשר (יעשה) [יעשנה] ער ועונה (שם שם) כלומר כל העושה כך לא יתן לו הקב"ה בנים מצליחין בסחורה 1) ובמעשים ולא עונים במדרשות ובבתי כנסיות בענין תורה בר מינן 2) יש קונה רעות לו ולבניו בשני עולמות בשביל עבירה אחת ויותר אסורה היא מאשת איש העברית כי אשת איש אע"פ שאסורה לכל ישראל היא מותר' לבעלה וגם אם יגרשנה בעלה אז היא מותרת לינשא. אבל הגויה אסורה לכל ישראל בין גרושה ובין אלמנה ואין לה צד היתר כאשת איש שהיא מותרת לאחד מישראל שהוא בעלה. מ"א כי בעליך עושיך (ישעי' נ"ד) פי' קוניך כמו אם בעליו עמו (שמות כ"ב) וכן כי יבעל בחור בתולה כן יבעלוך בניך (ישעי' ס"ב) פי' כמו שקונה אשה הבחור להיות לו לעצמו כך יקנו ישראל את ירושלים וכן ולארצך בעולה (ישעי' ס"ב) פי' קנויה. פ"א ולארצך שכונה כמו אשר בעלו למואב (ד"הי א' ד') כלומר שכנו לצדו. מ"א בעל החלומות הלזה (ראשי' ל"ז) בעלי חצים (שם י"ט) כמו אנשי חיל אנשי אמות וכיוצא בהן. מ"א אשר המה הפרו בריתי ואנכי בעלתי בם (ירמי' ל"א) פי' שנאתים וזו העי"ן נתחלפה בחי"ת שנא' וגם נפשם בחלה בי (זכרי' י"א) פי' שנאה אותי: [נ' ז' כ"ט 1) היא דעת חז"ל בשבת (נ"ה ע"ב) אם ישראל הוא לא יהיה לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים ואם השינה לשונה ונקט מצליחין בסחורה לפי שהם פי' ער בחכמים (פי' רש"י חריף להבין וכו') ולעסוק בקנין ומסחר צריך שכל חד וחריף ותחבולות נפלא. ומ"ש ובמעשים ר"ל בתחבולות עם בני אדם. 2) הכונה בלשון בני אדם כי ישאו על שפתם דבר אשר לא טוב הוא לומר כן כמו שמורגל בפי רוב „לא עליכם" או „רחמנא לצלן"]:

בער כי בערה בם אש ה' (במדבר י"א) גחלים בערו ממנו (ש"ב כ"ב) פועלין בעצמן, בוער באש (שמות ג') הוא פועל באחר ובער עליה הכהן (ויקרא ו') פועל כבד וכן ויבער אש בלפידים (שופטים ט"ו) בוערה מאפה (הושע ז') כלומר בוער והה"י מוספת כמו מבא המלך החיצונה (מ"ב ט"ז) ומשום זה הטעם מלעיל. מ"א ובערת הרע (דברי' י"ג) בערתי הקדש (שם כ"ו) פי' פניתי מן הבית, לבער קין (במדבר כ"ד) ונבערה רעה מישראל (שופטים כ') ברוח משפט וברוח בער (ישעי' ד'). מ"א ובאחת יבערו ויכסלו (ירמי' י') בינו בוערים בעם (תלים צ"ד) ואני בער ולא אדע (שם ע"ג) נבער כל אדם מדעת (ירמי' י') פי' כסל. מ"א כי יבער (שמות כ"ב) ובער בשדה אחר (שם שם) ואתם בערתם הכרם (ישעי' ג) הסר מסוכתו והיה לבער (שם ה') וכן אנחנו ובעירנו (במדבר כ') פי' מרעיתנו כי הכל לשון רעיית. מ"א טענו את בעירכם (ראשית מ"ה) והשקית את העדה ואת בעירם (במדבר כ') פי' בהמתם:

בעת והמן נבעת (אסתר ז') ובעתתו רוח רעה (ש"א ט"ז) והשם והנה בעתה (ירמי' ח') פי' עירבוב, רוח אלהים רעה מבעתך (ש"א ט"ז) נדחקה בתוכה תי"ו אחרת 1) כמו עלת שבת בשבתו (במדבר כ"ח): [1) ר"ל ע"י הדגש נכפל התיו]:

בצץ בסתר קנה ובצה (איוב מ') הדגש במקום אות של כפל במשקל מדה מן מדד, וכן הטבעו בבוץ רגליך (ירמי' ל"ח) במשקל עוז חוק שהן מן עזז וחקק בצאתיו וגבאיו (יחזקאל מ"ז) ותרגום אגמי מים (ישעי' י"ד) בציין דמין פי' הכל מקום שיש בו טיט ירוק:

בצל ואת הבצלים (במדבר י"א):

בצע כלו' בוצע בצע (ירמי' ו') למען בצע בצע (יחזקאל כ"ב) מצדד והשם והחרמתי לה' בצעם (מיכה ד') ופיעל

באחר

באחר ותבצעי רעיך בעושק (יחזקאל כ״ב) כן אורחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח (משלי א׳) כלומר הבוצע משליך את עצמו בסכנת נפשות. וחכמינו אמרו הבוצע מזמון חבירו כאילו ניטל נשמתו. מ״א והיה כי יבצע יי׳ את כל מעשהו (ישעיה י׳) פי׳ ישלים. וכן וידיו תבצענה (זכרי׳ ד׳) בצע אמרתו (איכה ב׳) יתר ידו ויבצעני (איוב ו׳) 1) כלומר מן המחלה ישלים ימי כמו מדוע ככה דל בן המלך (ש״ב י״ג) פ׳ חולה. מ״א ובעד השלח יפלו ולא יבצעו (יואל ב׳) פ׳ יפצעו בחילוף בי״ת בפ״י. פצע תחת פצע (שמות כ״א) וכן ובצעם בראש כולם (עמוס ט׳) כינוי הוא כלומר ובִצְעֵם בראש כולם. במשקל אדוני משה כלאם. אבל אמרוהו במשקל גנבתם (ראשי׳ ל״א) העלתם הנגה (יהושע ב׳) ובקשתם (יהושע ב׳) ובן בצע כסף לא לקחו (שופטים ה׳) פ׳ חתיכה. ותרגום פתות אותה פתים (ויקרא ב׳) בצעיתה ביצועין: [1) פה חסר הפסוק מדלה יבלעני (ישעי׳ ל״ח):

בצק וישא העם את בצקו (שמות י״ב) ורגלך לא בצקה (דברים ח׳) פ׳ לא לשה את האדמה בלי מנעל כינוי הליכה היא:

בצר ויבצרו את כרמיהם (שופטים ט׳) ענבי נזירך לא תבצור (ויקרא כ״ה) כבוצר על סלסלות (ירמיה ו׳) פ׳ כהותך ונותן לסל אבל הוא כפול. פ״א (כאודה) [כאורה] 1) העומד על האילן שנאמר וכרת הזלזלים במזמרות (ישעיה י״ח) בחילף סמ״ך בז״ין. וגם הראשון 2) מתחלף הסמ״ך שלו לצדי, כמה שנאמר ובצלצל דגים ראשו (איוב מ״א) שהוא הסל [שנלכד בו ראש הדג]. והשם ובציר ישיג את זרע (ויקרא כ״ו) ובתלמוד אמרו בציר מהכי פי׳ פחות מכן כמו הֶתֵּךְ. מ״א חומה בצורה (ישעיה כ׳) לבצר החומה (שם כ״ב) שובו לבצרון (זכרי׳ ט׳) פ׳ למקומות בצורות. מ״א לא יבצר מהם (בראשית י״א) כלומר אם נמנע מהם עניני בנין, אומרים אילולי שמנע הקב״ה ענייננו היינו יכולין ליגע לשמים, לפיכך אמר יתברך שמו לא יבצר מהם ענין מכל מה שהם צריכין לו לצורך שלהם. אלא ימסר להם כל ענין וענין, עד שיראו אם יוכלו לעשות זממם. כי היה יודע שלא יתכן לעולם. וגם הם עשו מחלוקת ונפצו. ומזה נאמר ובשנת בצורת (ירמי׳ י״ד) משום שהגשמים בצורות ולא יוכלו בני אדם למוצאם, וכן ובצורות ולא ידעתם (שם ל״ג) פ׳ דברים שלא תשיגן דעתך, וכן יבצר רוח נגידים (תהלים ע״ו) כלומר ישים בלבם עצה בצורה. כמו עקב היתה רוח אחרת עמו (במדבר י״ד) פ׳ עצה ויתכן שיהא יער הבציר (זכרי׳ י״א) מזה הענין כלומר מקום נבצר. מ״א ושית על עפר בצר (איוב כ״ב) פ׳ עפר מחצב הזהב והכסף 3) ולשון רבים והי׳ שדי בצרך וכסף תעפות לך (שם שם) כלומר זהבך. ומשל הוא כי הקב״ה ממונך והבי״ת עיקר ואינה משמשת כמשקל בגד בגדיך בצר בצריך: [נ׳ ז׳ כ״ט 1) ר״ל מלקט מלשון אריתי מורי (שיר ה׳). 2) פי׳ הראשון סלסלות לשון סל. 3) מלת בצר איננו זהב או כסף ממש כאשר יבארו הראב״ע והרד״ק אלא עפר מתכת Erz ר״ל עפר זהביי וכספיי טרם יותך בכור, ותוכן ענין המלה הורה עליו. כי הוא נתלש מהרים ונצר כונתו חצר כמו תצר [illegible], בערבי ובערבי המשמי בזה המלה על עפר מתכת לפי שנשבר ונתלש מהארץ והיה דעת רבי יונה והמחבר אשר העתיק אלה הדברים מספרו אלאצול קצר מאד. ועי׳ סיכסוף לקרות דברי הר״י עצמו ועי׳ בהקדמת מדרש מילין להחכם ביזיניום הערם כ״ט ושם מועתקים כלשונם וכלשונם וגם בשרש בצר]:

בקק כי בקקום בוקקים (נחום ב׳) פ׳ השחיתום משחיתים. גפן בוקק (יהושע י׳) פי׳ מושחת. וכן ובקותי את עצת יהודה (ירמי׳ י״ט) והדגש במקום בקק. כמו השכוני באהלים (שופטי׳ ט׳) כל העובר על הפקודים (שמו׳ ל׳) כלומר הפוקדי׳ היושבים והעם הנמנין עוברין והן פוקדין אותן וכן היה רכוב על החמור ירד (ברכות פ״ד מ״ה) כלומר רוכב. [מן כל העובר עד רוכב אין לו שייכות פה ולא ידעתי לכונו] ועי׳ לקמן [התיקונים]:

בקע בקע הים (תהלים ע״ח) על הים ובקעהו (שמות י״ד) ויבקע אלקים את המכתש (שופטים ט״ו) והנפעל נבקעו כל מעינות (בראשית ז׳). ופועל כבד אז יבקע כשחר אורך (ישעיה נ״ח) ויבקע עצי עולה (בראשית כ״ב) עיר מבוקעה (יחזקאל כ״ו). ויש פועל כבד אחר להבקיע אל מלך אדום (מ״ב ג׳) ונבקיענה אלינו (ישעיה ז׳) הבקעה העיר (ירמיה ל״ט). מ״א בבקעה ובהר (דברים ח׳). ואת בקיעי עיר דוד (ישעיה כ״ב) והבית הקטן בקיעים (עמוס ו׳) פי׳ חתיכות כמו בקע לגלגולת (שמות ל״ח) חתיכה. מ״א ובקעה ודגרה בצילה (ישעיה ל״ד). ביצי צפעוני בקעו (שם נ״ט) כמו פקעו. ותנן מפקיעין את הביצה בסודרין פירוש נתינת קול בשעת שיבור:

בקר לא יבקר הכהן (ויקרא י״ג) ודרשתי את צאני ובקרתים (יחזקאל ל״ד) כבקרת רעה עדרו (שם שם) פירוש לשון דרישה וחקירה, ותנן ביקור חולים. מ״א ויהי בבקר (בראשית כ״ט) חדשים לבקרים (איכה ג׳) לו לבקר בהיכלו (תהלים ל״ד) פ׳ להשכים ולהעריב. מ״א בקר וצאן (במדבר כ״ב) אם יחרוש בבקרים (עמוס ו׳). כי בקר אנכי (שם שם) פ׳ בעל בקר. מ״א בקורת תהיה (ויקרא י״ט) כלומר הפקר, בקורת במשקל גבורת, שכורת. וחכמים אומרים מלקין אותה ואינה חייבת מיתה (כריתות י״א). ותנן כתבין אגרת בקורת כלומר מגידין בה כל המעשה כמו מעשה ב״ד והכרזות. ויתכן לומר בקורת תהיה מלקין אותה ברבים ומפרסמין מעשיה כדברי רבותינו:

בקש בקשתיו ולא מצאתיו (שיר ג׳) את אחי אנכי מבקש (בראשית ל״ז) ופעמים אומרים בריפוי שנאמר יבקשו למלך (אסתר ב׳) ובקשתם (הושע ב׳):

בר מה ברי ומה בר בטני (משלי ל׳) פ׳ בן. ובלשון תרגום הוא. מ״א ירבו בבר (איוב ל״ט) פ׳ בחוץ ובשדה. תרגום חית השדה (בראשית ב׳) חיות ברא. ותנן חזיר של בר. מ״א לשבר בר (בראשי׳ מ״ג) פ׳ מזון, להברות את דוד (ש״ב ד׳) פ׳ להאכילו:

ברר ברוד מללו (איוב ל״ג) וברותי מכם (יחזקאל כ׳) משפטו להיות דגוש כמו ובקותי (נחום ב׳) מן בקק, אבל הרי״ש אינה בת דיגוש כי לא נמצאת מדוגשת דיגוש ממש בתוך עיקר המילה כי אם מלה אחת שנא׳ לא כרת שרך (יחזקאל י׳) אבל משום אות של כפל כמו שהֵךְ שנדחקה בו אות ריש׳ אחרת. או אם יארע בה שום מאורע כגון הראיתם (ש״א י׳) שלא יתכן לומר אותה רפויה משום התימה או שאילה, או כמו בעבור הרעימה (שם ו׳) שחששו שיאמרו אותה רפויה שלא תסתר העין ותראה כאל״ף. אבל בלי שום מאורע אין לך חוץ מן כרת [שרך] בלבד. ותנן זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד ושניהם בוררין להן עוד אחד (סנהדרין כ״ג) פ׳ לשון בחירה כלומר למה יהיו ב״ד שלשה מפני ששני בעלי הדין זה בורר לו אחד להדין וזה בורר לו אחד ושני הדיינין בוררין להן אחד לעצמן שנא׳ אחרי רבים להטות (שמות כ״ג) ואסור לדון בחד ולא בשנים דתנן אל תהי דן יחיד [יחידין] שאין דן יחיד

[יחירין] אלא אחד יתברך שמו 1) (אבות פ״ד מ״ח). ורב נחמן אמר בגמרא (סנהדרין דף ה׳) כגון אנא דיינא [דן] דינא [דיני] ממונות ביחיד [ביחידין] דגמירנא וסבירנא ונקטינא רשותא מבי ריש גלותא 2). הבדו החצים (ירמיה נ״א) פ׳ מרקו ויצחצחו. וכן יתבררו ויתלבנו (דניאל י״ב) וכן ברה כחמה (שיר ו׳) פ׳ צחה נקיה ומזה נא׳ ותרבי לך בורית (ירמי׳ ב׳) מפני שמברר ומלבן. יהי פיסת בר בארץ (תהלים ע״ב) פ׳ חתיכה של נקיות 3) כמו כי פסו אמונים מבני אדם (שם י״ב) שהוא נפסקו, בר, כמו כבור ידי ישיב לי (שם י״ח) נשקו בר (שם ב׳) כלומר שקדו על חנקיות. וכן באין אלפים אבוס בר (משלי י״ד) פ׳ האבוס נקי מן הלכלוך של בקר, ותרגום וכעצם השמים לטוהר (שמות כ״ד) לברירו, כלומר ברירות. אבל כך מנהג התרגום להפיל התי״ו של סוף מלות השמות כגון זאת וכנון (חכמה וסכלתנו ומדע [בחכמ׳ ובתבונה ובדעת (שמות ל״א) בחכמתא ובסכלתנו ובמדע 4)] עובד בוסמנו 5) וכן תמצא הרבה: [נ׳ ז׳ כ״ט. 1) לא נתברר אצלי אם סתי מלות אלה „יתברך שמו״ נוספות לקיומת שמו ב״ה מהמחבר דידן או ססי׳ לפניו בנוסח המשנה. ומה שמנחר המשנה וכתב וסני הדיינין גוררין לכן אחד לעולם היה דעת החכמים: 2) מן דבתירנא עד גלותא הוא מאמר ר׳ חייא. ור״נ לא אמר רק כגון אנא דן דיני ממונות ביחידי: 3) עי׳ רד״ק בשרשו: 4) הוכרחתי להביאה כן עפ״י ההשערה כי מלות „חכמה ומדע״ לא נמצא רק (בדה״י ב׳ א׳) ותרגום דה״י איננו כעת ת״י לעי׳ בו. ועוד כי מלת חכמה לא יתורגם סכלתנו רק הבינה או דעת יתורגם כן. ורא׳ נכונה להשערתי מלאתי לקמן בשרש בדל כי שם מניא מלות ובסכלתנו ובמדע: 5) על פסוק מעשה רוקח (שמות למד)]:

ברא ברא אלקים (בראשית א׳) וקדוש ישראל בראה (ישעיה מ״א) והשם אם בריאה יברא יי׳ (במדבר ט״ז) פ׳ אותו המעשה שרמז לו הקב״ה שיעשה לו עניינים אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים כלומר פתוח פי הארץ ובליעת קרח ושריפת אנשי מקריבי הקטרת והנצת מטה אהרן והפרחתו, והמצדר, ביום ברא יי׳ אלהים (ראשי׳ ה׳) והנפעל ועם נברא יהלל יה (תהלים ק״ב). מ״א ובראת [ובריאתא] לך (יהושע י״ז) ובראתו והיו לך תוצאותיו (שם שם). ויד ברא (יחזקאל כ״א) פי לשון בריאה. ונתפסו חיוג ומנחם ששמו אותם בערך וברו לכם (ש״א י״ז) אע״פ שפירושן שוה אין עיקרן שוה. ומזה נאמר לברם האלקי (קהלת ג׳) כי הלמ״ד במקום על כמו וישבה לפתח ביתה (משלי ט׳) כלומר על שבראם האלקים מכל הנבראים. מ״א וברא אותהן בחרבותם (יחזקאל כ״ג) פ׳ יחתוך כמו לשון ברית שנא׳ ונכרתה ברית (בראשי׳ כ״ו) כלומר נגזר גזרה. מ״א איש בריא מאד (שופטים ד׳) ובריאות בשר (בראשי׳ מ״א) וכן בין שה בריה ובין שה רזה (יחזק׳ ל״ר) אבל הפילו האלף. ומאכלו בריאה (חבק׳ א׳) פי׳ [שה] בריאה וההי״ כמו מכשפה לא תחיה (שמות כ״ב) שאינה של נקבה אלא כל מכשף. להבריאכם מראשי׳ כל מנחת ישראל (ש״א ב׳) פ׳ לפטם אתכם. ולא ברא (אותם) אתם לחם (ש״ב י״ב) פ׳ לא אכל. כמו להברות את דוד (שם י״ג) (מן הבריאה) [הבריאה] (שם ב׳ י״ג) פ׳ (מן) המאכל:

ברד וברד ברדת היער (ישעיה ל״ב) כלומר יותר קשה הברד שממטיר הבורא ביערים ממה שבישוב. למה? מפני שלא יזיק, וכן רצה לומר וברד ברדת אבל [בא] במשקל גברת. מ״א עקודים נקודים וברדים (בראשית ל״א) פ׳ דמות הוא בין אדום לשחור כמו אדום מעושן:

ברה להברות את דוד (ש״ב ג׳) במשקל להעלות מן עלה.

להראות מן ראה. ומזה בר ולחם ומזון (בראשית מ״ה) פ׳ מאכל. ואינו כמו לשבור בר (שם מ״ג):

ברח כי ברח יעקב (בראשית ל״א) ויברח משה (שמות ב׳) והמצדר, מידו ברח יברח (איוב כ״ו) אנכי בורח׳ (בראשי׳ י׳) כי בורח הוא (שם ל״א). ופועל כבר משדד אב יבריח אם (משלי א׳ ח׳) ומזה הענין והורדתי בריחים כולם (ישעיה מ״ג) כלומר בורחים. בריחיה עד צוער (שם ט״ו) פ׳ בורחיה. מ״א והבריח התיכון מבריח (שמות כ״ו) ומזה נקרא כוכב תנין בריח שנאמר נחש בריח (ישעיה כ״ז) מפני שדומה לקורה עקומה פ׳ בריח. קורה שמשימין אותה לרוחב הבית לסגור אותו מבפנים ושני ראשיה בשני חלונות שאחורי שני הדלתות. וכן עושין אותו קטן לחבר שני קרשים הסמוכין זה לזה לחזקם כמו אותו מנעול של ברזל שעושין אותו בשני טבעות משני דלתות כדי לסגור את הבית מבחוץ. ושמו בלעז בוסד״י. כן היה עושין מקלות קטנות בשתי טבעות על שני קרשים מלמטה ואחד מלמעלה ואחד שלישי גדול שהולך בטבעות על פני הקרשי׳ מן הקצה של פאת הקצה האחר אבל העליון והתחתון היו קטנים בני אמה וזרת בין שני קרשים:

ברך בני ליי׳ (שופטים י״ז) ברוכה את ליי׳ בתי (רות ג׳), והמצדר, ויברך ברוך (יהושע כ״ד) והנפעל ונברכו בך (ראשי׳ כ״ה), והשם, ברכה, וכן הנה ברך לקחתי וגו (במד׳ כ״ב), ברכנוכם מבית (תלים קי״ח) פ׳ דרך קצרה כלומר ברכנו אתכם, וכן כי יבא דבריך וכבדנוך (שופטים י״ג) העבירנו בו (דברים ב׳) עד אשר אם הביאונם (במדבר ל״ב) מבורך (איוב א׳) מפועל, וכן מבודכת יי׳ ארצו (דברים ל״ג) פ׳ אם יברך הקב״ה את הבריות הוא פריה ורביה ורוחה מזון ומה שנברך אנחנו את הבורא הוא שבח ורננה וזמר. והתפעל יתברך באלקי אמן (ישעי׳ ס״ו). מ״א והתברך בלבבו לאמר (דברי׳ כ״ט) פ׳ הרהור, וי״א ברכה ממש שנא׳ שלום יהיה לי [שם בסמוך] ולפיכך קלל משה דבינו ש:א׳ לא יאבה ה׳ סלוח לו (שם). מ״א ויברך הגמלים (ראשי׳ כ״ד) נברכה לפני ה׳ עושנו (תלים צ״ה), ויקרא לפניו אברך (ראשי׳ מ״א) כלומר ברכו והשתחוו לו, ושם האברים שבורך בהן האדם, כי לך תכרע כל ברך (ישעיה מ״ח), ולשון רבים וישם פניו בין ברכיו (מ״א י״ח) על הברכים ועל השוקים (דברים כ״ח). מ״א קח נא את ברכתי (ראשי׳ ל״ג) מנחה. מ״א עשו אתי ברכה (ישעי׳ ל״ו) פ׳ שלום ופשרה, וכן וברכתם גם אותי (שמות י״ב) והיפוכו ברך נבות אלהים ומלך (מ״א כ״א) אם לא על פניך יברכך (איוב א׳) כינוי הוא. מ״א הברכה העליונה (ישעי׳ ז׳) ברכות בחשבון (שיר ז׳) פ מקוה מים:

ברם ובגנזי ברומים (יחזק׳ כ״ז) פ׳ מין בגדים חשובים:

ברק ויהי קולות וברקים (שמות י״ט). דע לך כי האד כשיעלה מן הארץ לא יעלה מן הישוב ולא מן המדינות מפני שאותן המקומות חזקים ונעבדים מפני דריסת הרגל של בריות אבל הוא עולה מצדי הארץ ומקצותיה וממקומות רפוין. כי השמש בלילות מחממת גב הארץ והיא עצמה כמו טיט לפיכך יעלה ממנה איד עבה ומוליכו הרוח לכל פינות העולם עד שיהיה כמו בגד חזק ומנדנדו כקלע של ספינה הן הן קולות שהן הרעמים ומכח אותו הנדנוד יעשו ברקים כמו שיכה האדם שתי אבנים זו לזו וניצוצות פורחות, וביחד יעשו הברקים והרעמים, אבל העין ואנחנו בתוך אותו הנקודה ראה עכשיו כמה שיעור הנקודה ההיא מכלל אותה הבית כך שיעור הארץ מכלל השמים אם נסתכל בתקרת הבית ובכתליו ואנו

על

על גב הנקודה החיא אע״פ שנראה אילו עמודי האד והעשן המלוהבים בפאות העולם בידוע שאינן שקולין על ראשינו ממש, וכתב כל הגוים כאין נגדו וכשחק מאזנים נחשבו (ישעי׳ מ׳) פ׳ אותו האבק הנשחק שיהיה בבית המאזנים שאינו כלום כך הבריות בני אדם כנגד השמים ושמי חשמים, אילו הענינים וכיוצא בהן הן חכמת יונית הנקרית בלע״ז גרמטיק״א [ועי׳ לעיל בהקדמ׳ המחבר ובמבוא שלי] כל מקום שצריך וראוי לשום דבר יוני אדבר עליו בעזרת האל. נחזור לדברינו, מ״א אודם פטדה וברקת (שמות כ״ח) פ אבן טובה ירקרקת. מ״א וברק ממרורתו יהלך (איוב כ׳) היא לחה אדומה שמקיא אותה החלוש כעין חלמון של ביצה והיא מרה כלענה, מ״א ואת הברקנין (שופטים ח׳) פ׳ מין קוצים:

ברש ברוש תדהר ותאשור (ישעיה מ״א) ועצי ברשים (מ״א ה׳) פ׳ מיני ארזים:

ברת רהיטנו ברותים (שיר א׳) מין ארז גם הוא, וי״א כי חם ברושים עצמם אבל בחילוף שי״ן עם תי״ו כמו חרושה על לוח לבם (ירמי׳ י״ז) חרות על הלוחות (שמות ל״ב) מ״א ברית אבותינו (מלאכי ב׳) עקרו בריה כמשקל שביה, שנאמר ממנו גם הוא, ובנותיו בשבית (במד׳ כ״א) כמשקל ברית, פ׳ לשון כריתה שנא׳ ונכרת ברית (ראשי׳ כ׳):

בשל כי בשל קציר (יואל ד׳) הבשילו אשכלותיה (ראשי׳ מ׳) שניהם פועלין בעצמן, בשלו את הבשר (ויקרא ח׳) את הזרוע בשלה (במדבר ו׳) זה תבשיל על ידי מים, אבל ויבשלו את הפסח (דה״י ב׳ ל״ה) שלא על ידי מים שנא׳ צלי אש ומצות (שמות י״ב) וכ׳ אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים (שם שם):

בשם וקנה בֹשֶׂם (שמות ל׳) אריתי מורי עם בְשָׂמִי (שיר ה׳) במשקל דברי, והראשון כמו משקל חדש חדשי, וקנמן בשם (שמות ל׳) במשקל קבר קברו, אילו שלשתן משונים. הוי יודע כי מן המור דרור לקחו ת״ק וכנגדו מן הקנמון שנא׳ קנמון בשם מחציתו חמשים ומאתים (שם שם) פ׳ משקל שמחציתו חמשים ומאתים זה ת״ק, אבל רצה לשוקלו לחצאין כדי שיהא בו תוספות מעט כדי להתגבר על המר כזכר על הנקבה ואם יוסיף יותר יכנס ריח המור בתוך הקנמון: [עי׳ לעיל שרש ברד]:

בשת יען בושתכם (עמוס ה׳) פ׳ נתיעצתם ונתחברתם 1) ומשפטו בשתכם אבל חששו שמא יתדמה שי״ן לסמ״ך ולא יראו בדבור מפורשין והוצרכו לשום חולם מקודם כדי שיצאו שניהם מן הפה כראוי: [נ׳ ז׳ כ״ט 1) נגוסח לק טי די רוסי קן, פ׳ התיעצתם והתחברתם]:

בשר אשר בשר את אבי (ירמיה כ׳) אל תבשרו בחוצות אשקלון (ש״ב א׳), ויען המבשר (שם א׳ ד׳) ויאמר וגו׳ בשורה בפיו (ש״ב י״ח). מ״א ויברך כל בשר שם קדשו (תהלים קמ״ה) פ׳ מיני בני אדם זכר ונקבה של בשר, מכל בשר באו (ראשי׳ ז) פ׳ מכל הנבראין אפי׳ פרעושין ויתושין, או בשר כי יהיה בו בעורו (ויקרא י״ג) איש אחד. מ״א בשלו את הבשר (שם ח). מ״א אך עצמי ובשרי אתה (ראשי׳ כ״ט), ומבשרך (אל) [לא] תתעלם (ישעי׳ נ״ח) פ׳ קרובים. מ״א רר בשרו (ויקרא ט״ו) פ׳ האבר שלו וכן או החתים בשרו (שם שם) פ׳ נתחמם, וביום השמיני ימול בשר ערלתו (שם י״ב) פ ערלת בשרו אבל נתהפך:

בת ואשיתהו בתה (ישעי׳ ה) ובלשון רבים בנחלי הבתות (שם ז׳) פ׳ ריק ופנוי. מ״א האיפה והבת (יחזקאל מ״ה), אלפים בת יכיל (מ״א ז) מדות שוות הן, איפה של יבש, והבת של לח, וכל אחת מהן היא מעשר החומר [שנאמר מעשר החומר הבת (יחזקאל מ״ה)], לשון רבים כי עשרת הבתים חומר (שם שם):

בתל בתולה (ראשי׳ כ״ד) בתולי בתי (דברים כ״ב) ואבכה על בתולי (שופטים י״א) בתולות ישראל (ירמיה י״ח):

בתק ובתקוך בחרבותם (יחזקאל י״ו) מ״א ובתרוך אגמטריא של אלף בית גימל יתחלף קוף עם ריש [עי׳ לעיל דמנות סלין]:

בתר ואת הצפור לא בתר (ראשי׳ ט״ו) פ׳ חתך וכרת. מ״א וילכו כל הבתרון ( ) פ׳ סוף החיל, תרגום אחרונים, בתראין, בין תבין:

מלה רביעית

בדלח שם הבדלח (ראשי׳ ב׳) פ׳ אבנים טובים לבנים נקובים ועגולין:

ברבר וברבורים אבוסים (מ״א ד׳) מתורגם ועופא פטימא פ׳ אוזות מפוטמים: [הסחר מרוצעים מזה הערך חסרים בכ״י]:

נשלם ערך בית

אתחיל ערך גימל

גג את גגו ואת קירותיו (שמות ל׳) והיא העלתם הגגה (יהושע ב) כלומר אל הגג:

גאה כי גאה גאה (שמות ט״ו) גא מאד (ישעיה י׳) משפטו גֵּאֶה, ולשון רבים בית גאים יסח יי׳ (משלי ט״ו), ושם הפועל גאוה, אי נמי גאה וגאון (משלי ח׳) משפטו גאיון במשקל הגיון, שגיון, פדיון, זכרון לבני ישראל (שמות כ״ח) אבל האלף לא תדגש 1) והפילו היו״ד, וחילפו אל״ף בוי״ו שנאמר במסתרים תבכה נפשי מפני גוה (ירמיה י״ג), וכן השפילו ותאמר גוה (שם שם) 2) כלומר בביתי מבפנים לגוי, ואבכנה ולא אראתה לבני אדם, ומשפטו גאיה, הבוז לגאונים (תלים קכ״ג) כלומר לְגְאוֹנִים: [נ׳ ז׳ כ״ט 1) ר״ל נח נראה. 2) עי׳ לעיל סרס גוים]:

גאל גאל יי׳ (ישעי׳ מ״ד) וגאלו מיד חזק ממנו (ירמיה ל״א) ושם הפועל גאולה תתנו לארץ (ויקרא כ״ה) פי׳ תפיסה לבעלים בה, וכן יגאולוהו חשך וצלמות (איוב ג׳), והנפעל או השיגה ידו ונגאל (במדב׳ כ״ה) ויתכן שיהא קרוב לו ובא גאלו (ויקרא כ״ה) גואל הדם (במדבר ל״ה) פ׳ מבקש ותופס. מ״א לחם מגואל (מלאכי א׳) פ׳ מטונף, ויתכן שיהא יגאלוהו חשך וצלמות (איוב ג׳) מזה הענין, והנפעל שלו, הוי מוראה ונגאלה (צפני׳ ג׳) פי׳ מטונפות, נגואלו בדם (ישעיה נ״ט). והתפעל אשר לא יתגאל בפת בג המלך (דניאל א׳) פי׳ יתטנף. גאלי הכהונה (נחמיה י״ג) במשקל תאמי צביה (שיר ד׳) גאולים, כמו תאמים, זהרו, תארו, אהלי אדום וישמעאלים (תהלים כ״ג) נעמי, זה מנהג אותיות אחה״ע וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס״ג) משפטו הגאלתי. אבל נאמר כמו אתחבר יהושפט (דה״י ב׳ כ׳):

גב גב המזבח (יחזקאל מ״ג) ותבני לך גב (שם י״ו) על גבי חרשו חרשים (תהלים קכ״ט) וגביהם וגובה להם (יחזקאל א׳) וגבותם מלאות עינים (שם) פ׳ צדדין. מ״א ואת גבות עיניו (ויקרא י״ד) פ׳ השער שלמעלה מן העינים:

גבא ולחשוף מים מגבא (ישעיה ל') בצאתיו וגבאיו (יחזקאל מ"ז) פ' בורות שאינן נובעין:

גבה יי' לא גבה לבי (תהלים קל"א) ויגבה יי' צבאות (ישעיה ה') גבוה מכל עם (ש"א ט') ולשון נקבה גבוהה גבוהה (שם ב') פ' מילות עבות כמו והעתרתם עלי דבריכם (יחזקאל ל"ה) והשם מצדר לא תוסיפו לגבהה (צפניה ג') והשם הלא אלקים גובה שמים (איוב כ"ב), אי נמי גבהות אדם שפל (ישעיה ב') כמשקל עברות קדרות, ואל גבוה קומתו (ש"א י"ו) אם תגביה כנשר (עובדיה א') פועל כבד פועל בעצמו כמשקל הבשילו אשכלותיה (ראשית מ') בחצרות אלקינו יפריחו (תהלים צ"ב) אם יזקין בארץ שרשו (איוב י"ד) אבל מגביה פתחו (משלי י"ז) פועל באחר הוא:

גבח גבח הוא (ויקרא י"ג) פ' מי שאין לו שער בפרחתו:

גבל לא תשיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים (דברים י"ט) וגם חמת תגבל (זכריה ט') וכוסמת גובלתו (ישעיה כ"ח) ופועל ככד והגבלת את העם (שמות י"ט) הגבל את העם (שם שם) הגבל את ההר (שם שם) מ"א קרוב לו, וגבולה על שפתה סביב (יחזקאל מ"ג) פ' מסגרת, וכן מגבלות (שמות כ"ח) שרשות גבלות (שם שם) שם הפועל הוא במשקל גבהות, קדרות, כלומר שרשות גבולות:

גבן או גבן או דק (ויקרא כ"א) גבנונים (תהלים ס"ח) כפול הוא פ' אדם שיש לו חטוטרות בגבו כגמל פ' בשר בולט כמו קערה כפויה ויש מי שיש לו לאחוריו, ויש מי שיש לו לפנים על לבו, ותרגום דבשת גמלים (ישעיה ל') חטטרת גמליא. מ"א וכגבינה תקפיאני (איוב י') פ' תקריש אותי, וכן קפאו תהומות בלב ים (שמות ט"ו):

גבע גבע וגבעה, מקום גבוה כמו מגבעות. מ"א גביע הכסף (ראשי' מ"ד) גם זה דומה למגבעות:

גבר באחיו (דה"י א' ה') גבר עלינו חסדו (תהלים קי"ז) גברו על ברכות הורי (ראשי' מ"ט) פ' עצמו. מ"א גביר שמתיו לך (שם כ"ז) ולשון נקבה, למלך ולגבירה (ירמיה י"ג) גברת ממלכות (ישעיה י"ז) פ' לשון נגידים. מ"א להיות גבור בארץ (ראשי' י'), ופועל כבר וגברתי את בית יהודה (זכריה י') וחילים יגבר (קהלת י') פ' ירבה, והתפעל ואל שדי יתגבר (איוב ט"ו) ופשעיהם יתגברו (ישעי' ל"ו). אילו פועלין בעצמן, והגביר ברית (דניאל ט') פועל באחר, וכן ללשוננו נגביר (תהלים י"ב). מ"א מי גבר יחיה (תהלים פ"ט) הגברים לבד מטף (שמות י"ג):

גבש ראמות וגביש (איוב כ"ח) פ' מין בגדי משי עשוי מכמה דומיות: [נ' ז' כ"ע. פירש מלת דומיות מסופק ודי רוסי העתיקים עפ"י תרי אפי או מתמונות שונות או מצבעים שונים וז"ל „Genus vestis sericae variae *formae* vel *coloris*, seu polymitae" שרס אלבגים תמלת זעגך אלף זין המרגעים]:

[שרש גד חסר]

גדד יגודו על נפש צדיק (תהלים (צ"ד) פי' יעשו גדודים גדודים, וכן גדוד יגודנו (ראשית מ"ט). מ"א ויתגדדו כמשפטם (מ"א י"ח) לא תתגודדו (דברים י"ד) על כל ידים גדודות (ירמיה מ"ח), יש מהן הנשים מי שמכה על לחיה ולבה וזרעותיה עד שתסיר קליפת בשר שעליהן מרוב הצער, ומזה נאמר נחת גדודיה (תהלים ס"ה) כלומר תלמי החרישה ואמרו רבותינו תמרים לגדוד פ' לשון התיכה:

גדה והירדן מלא על כל גדותיו (יהושע ג') פ' צדדיו. מ"א גדי עזים (ראשית ל"ח) ורעי את גדותיך (שיר א'):

גדל מה גדלו מעשיך יי' (תהלים צ"ב) על כן גדלת יי' אלקים (שמואל ב ז') גדלו מעשיך יי' (תהלים צ"ב) כולן לשון כבוד ועוצם וגדולה. מ"א ויגדל הילד (בראשית כ"א) כי מנעורי גדלני כאב (איוב ל"א) במשקל אהבני פ' גידול בנים. מגדיל ישועות מלכו (תהלים י"ח) יגדיל תורה ויאדיר (ישעי' מ"ב) לשון חיזוק, גדל פרע (במדבר ו') מצדר הוא, וכ' הלוך וגדל (ש"א ב') ופועל כבד גדל המלך אחשורוש (אסתר ג') וכן הגדיל יי' (תהלים קכ"ו) פועל כבד. מ"א מגדל חננאל (נהמיה ג'). מ"א מגדלות מרקחים (שיר ה') כמו ערוגות מצודות בשמים [בליקוטי די רוסי „כמו ערוגת הבשם מצמיחי בשמים"]. מ"א גדילים תעשה לך (דברים כ"ב) פ' פתילים, ותנן וכן הגודלת והתרגום עובד גדילו (שמות כ"ח) [על פסוק מעשה עבות] כמו תרגום לברירו (שם כ"ד) [על פסוק כעצם חשמים לטהר] ובסוכלתנו ובמדע (שם לא) [על פ' ובתבונה ובדעת] עובד בוסמנו (שמות ל') [על פ' מעשה רקח] התי"ו נקטפת מסיף כולן [עי' לעיל שרש בדד]:

גדע גדע בהרי אף (איכה ב') ורמי הקומה גדועים (ישעיה י') שקמים גודעו (שם ט'), והנפעל, נגרע היום שבט אחד מישראל (שופטים כ"א) ופועל כבד תגדעון (דברים ז') פ' תכריתון:

גדף אשר גדפו נערי מלך אשור אותי (ישעיה מ"ג) את יי' הוא מגדף (במדבר ט"ו) ישראל לגידופים (ישעיה מ"נ) ומגדפותם אל תחתו (שם נ"א) והשם, חרפה וגדופה (יחזקי' ה') במשקל קול ענות חלושה (שמות ל"ב):

גדר גדר דרכי (איכה ג') וגדרתי את גדרה (הושע ב') פ' בנין החונים בגדרות (נחום ג') והתשוטטנה בגדרות (ירמיה י"ט) פ' בחוצות המדינה. הנה הש"ין לא קדמה לתי"ו של התפעל כמו עודך מסתולל בעמי (שמות ט'). מ"א וגדרות לצאנכם (במדבר ל"ב) פ' דיר או סוהר:

גדש מגדיש ועד קמה (שופטים ט"ו) ונאכל גדיש או הקמה (שמות כ"ב) פי' כרי של עמרים קודם דישה, ותנן (ב"ב פ"ח) לא ימחוק במקום שאין מוחקין כלומר ימדוד המדה כמנהג המדינה אם נהגו להעמיר על פי המדה מן התבואה כמו גדיש הרי הוא עושה ואם בני המדינה נוהגין למחוק אותו גדיש שעל פי המדה בעץ הרי זה עושה כך:

גה גה גבול אשר תתנחלו את הארץ (יחזקאל י"ז) פ' זה בחילף זי"ן בגימ"ל בגימטריא של א"ט, ב"ח, ג"ז, ד"ו, ונתתיך לבג (שם כ"ח) וקרינן לבז:

גהה ולא יגהה מכם מזור (הושע ה') פ' לא ירפא, ופעמים יחלפו כ"ף עם גימ"ל שנא' אין כהה לשברך (נחום ג') כלומר גהה פ' רפואה. מ"א לב טוב יטב גהה (משלי י"ז) פ' פנים, וכן אמר בפנים, לב שמח יטב פנים (שם ט"ו):

גהר ויגהר ארצה (מ"א י"ח) ויגהר עליו (שם ב' ד') פ' ויגחן:

גו מן גו יגורשו (איוב ל') פ' מן תוך ומקרב עמם, ושבט לגו חסר לב (משלי י') פ' גב כמו גוי נתתי למכים (ישעיה נ') וכן ותשימי בארץ גוך (שם נ"א) ואותי השלכת אחרי גוך (מ"א י"ד):

גוב והנה יוצר גובי (עמוס ז') פ' יוצר כלומר בריות של ארבה, וכן וטפסריך כגוב גובי (נחום ג') וכן כמשק גבים שוקק בו (ישעיה ל"ג) אבל באו על גבים ולא מצאו מים (מ"ב ג') פ' מקומות מים, במשקל לצים, ותרגום בור, גוב, ומזה נאמר

ויספן את הבית גבים (מ"א ז) פ' עשה שמי קורה כמו רהטים רהטים בציורין החשובים מבפנים:

גוד יגוד עקב (ראשי' מ"ט) פ יכרות כמו לא תתגודדו (דברים י"ד) גודו אלנא (דניאל ד'):

גוה כי השפילו ותאמר גוה (איוב כ"ב) פ' גיאה, והתרגום אמר ודמהלכין בגוה. מ"א וגויתו כתרשיש (דניאל י') גוית שאול ואת גוית בניו (ש"א ל"א) פ' גופו, גוי נתתי למכים (ישעיה נ) פ' גויתי כמו קו המדה (ירמיה ל"א) שהוא תקות חוט השני:

גוז ויגז שלוים (במדבר י"א) כי גז חיש ונעופה (תהלים צ') אתה גוזי (ש"א מ"א) פ' לשון עקירה הרמה ותלישה:

גוח כי אתה גוחי מבטן (תהלים כ"ב) זה פועל קל פ' מוציא ופועל כבד כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ') ופי' מוצצו ובולעו, וכן מגיח ממקומו (שופטי' כ') פ' יוצא ונתפס חיוג בשומו ותיגח בנהרותיך (יחזקאל ל"ב) מזה הענין ואינו כן אלא מלשון חולי וגוחי בת ציון (מיכה ד') כמו פחדו ורגזו (ירמיה ל"ג) ונתפס נמי מי שפי' חולי מן כי חלה וגם ילדה ציון (ישעיה ס"ו) כי אותו לשון הרינו חלנו (שם כ"ו) לא חלתי ולא ילדתי (שם כ"ג) אפרשנו במקומו [בשרש חול]:

גוי גוי אחד בארץ (דה"י א' י"ז) גוים רבים (דברים ז') פ' אומות, ונקרא איש אחד גוי שנאמר הגוי גם צדיק תהרג (ראשי' כ') ונקרא הארבה גוי, שנא' כי גוי עלה ארצי (יואל א'):

גול וגלתי בירושלים (ישעיה ס"ה) לכן שמח לבי ויגל כבודי (תלים י"ו) לשון גילה ויש בו לשון אבל שנא' כי אבל עליו עמו וכמריו עליו יגילו (הושע י') וגילו ברעדה (תלים צ') משתמע להכי ולהכי. מ"א וגלה על ראשה (זכריה ד') גולות הכותרות (שם שם) פ' כמו גביעים:

גוע ולו גוענו בגוע אחינו (במדבר כ') כל אשר בארץ יגוע (ראשי' ו') והמצדד האם תמנו לגוע (במדבר י"ז) עני אני וגוע מנוער (תהלים פ"ח) פ' מיתה קלה:

גוף את גופת שאול ואת גופת בניו (דה"י א' י') פ' גויותיהם:

גור עם לבן גרתי (ראשי' ל"ב) וכפלו אותו שנאמר אנ, מתגורר עמה (מ"א י"ז). מ"א ויגר מואב (במדב' כ"ב) תקרא כיום מועד מגורי (איכה ב') מגורת רשע היא תבואנו (משלי י') פ' מוראו ופחדו. מ"א יגורהו בחרמו (חבקק א') פ' כמו ויאספחו במכמרתו (שם שם) על דגן ותירוש יתגורר (הושע ז'), נהרסו ממגורות (יואל א') פ' אוצרות תבואה, ומזה נאמר הן גור יגור אפס מאותי מי גר אתך (ישעיה נ"ד) כלומר אם יתקבצו לך אחרים לעורך שלא ממני ועצתי כי מי שנתקבין אליך עמך יפול בחרב. מ"א גור אריה (ראשי' מ"ט) ותעל אחד מגוריה (יחזקאל י"ט) פ' ותינק אחד מתינוקותיה, הניקו גוריהן (איכה ד') פ' אריות קטנים:

גוש וגוש עפר (איוב ז') פ' שקצי עפה, פ' אחר שם עפר תיחוח, דתנן וגוש מבית הפרס (טהרות פ"ה מ"א) עשבים שנעקרו בגשיהן (ב"מ ק"א) כלומר שני שמות כפולות' לעפר כמו אדמת עפר (דניאל י"ב) ומטר גשם יתן לכם (זכריה י') ויעשו פרי תבואה (תהלים ק"ז) לעיט צפור כל כנף (ישעי' ל"ט) אל שמחת גילי (תהלים מ"ג) נשמת רוח חיים (ראשית ה') מספר מפקד העם (ש"ב כ"ד) פסל הסמל (דה"י ב' ל"ג) מגלת ספר (יחזקאל ב'):

גזז לגוז צאנו (ראשי' ל"א) ולא תגוז בכור צאנך (דברי' ט"ו) במשקל תבוז לך (שם כ') ושללם לבוז (אסתר ח') מן בזז. ולחוג את חג הסכות (זכרי' י"ד) מן המון חוגג (תהלים מ"ב) ויגז את ראשו (איוב ב') במשקל וימד שש שעורים (רות ג') מן מי מדד בשעלו מים (ישעי' מ') ומזה אבני גזית (מ"א ה') וכן נגוזו ועבר (נחום א') כלומר אע"פ שהן רבים נכרתו ועברו וכן ירד כמטר על גז (תהלים ע"ב) גזי המלך (עמוס ז') פ' זרע שנזרע לאכילת סוסים כשאוכלין ממנו משאירין מקצתו בארץ נקרא גז, הסוסים והמורים והפרדים יש להם שנים מלמטה ומלמעלה לפיכך כשאוכלין את הצמחין מקצצין אותן בשיניהם כגוזז, אבל הבקר והצאן אין להם שינים מלמעלה וכשיבואו לאכל עוקרין את הצמחין בשרשיהן לפי שלא יוכלו לקצצן כסוסים כמו גוזזה:

גזל והשיב את הגזלה אשר גזל (ויקרא ה') פ' כאשר נזל. כלומר אם גזל שפחה או פרה ונתעברה אצלו כשיחזירנה לא יחזיר את בנה, והשם גזל אח (יחזקאל י"ח) פן תגזול את בנותיך (ראשי' כ"א) ונגזלה שנתם (משלי ז) פ' נטלה. מ"א ותור וגוזל (ראשי' ט"ו) על גוזליו ירחף (רברים ל"ב) פ' אפרוחיו.

גזם יתר הגזם (יואל א') פ' מין ארבה:

גזע מגזע ישי (ישעי' י"א) בל שרש בארץ גזעם (שם מ') ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד) פ' גוף האילן דתנן העולה מן הגזע שלו ומן השרשים הרי הן של בעל השדה:

גזר גזר ממכלא צאן (חבקק ג') ויגזר על ימין ורעב (ישעי' ט') ותגזור אומר ויקם לך (איוב כ"ב) לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו) והנפעל ואת אשר נגזר עליה (אסתר ב') אל ארץ גזרה (ויקרא י"ו) ספיר גזרתם (איכה ד') לשון חתיכה כולן גזרתם גופם, כי כל גוף דעלמא חתיכה הוא, אל פני הגזרה (יחזק' מ"ו) פ' מקום הוא מתחלק לשלשה הלקים אחד לכהנים ואחד ללוים, ואחד לישראלים ומזה נקרא כך:

גחל גחלי אש (ויקרא י"ז) אין גחלת לחמם (ישעי' מ"ו) משקל שחפת, דלקת, צמרת, אדרת, אבל החי"ת לא תדגש:

גחן כל הולך על גחון (ויקרא י"א) ותרגום ויגהר עליו (מלכים ב' ד') וגחין עלוהי:

גיא ונשב בגיא (דברים ג') כל גיא ינשא (ישעי' מ') זו האל"ף כמו אל"ף של חטא ונראית אם תאמר בלשון רבים, לאפיקים ולגיאיות (יחזקאל ו') וכן חטא חטאים, ועוד נאמר גבעותיך וגאותיך (שם ל"ה) פ' כולן נחלים, גיא שמנים (ישעיה כ"ח) דימה ראשיהן לנחלי שמן מרוב סיכתם:

גיד גיד הנשה (ראשי' ל"ב) ובעצמות וגידים תסוככני (איוב י"ד) פי' חוטין הן שבגוף, יש מהן שני מינין, מין אחד מלאים דם יוצאין מן הכבד, כי מבוע של דם הוא כי הוא מוציין ושואב כל להלוחית של מאכל מעלים הכרס ומבשל אותה בגופו עד שיעשה דם כמו הכבד כמו שעושין דדי אשה ששואבין ליחת המאכל ומלבנין אותן בגופן והוא החלב שעינו כעין בשר גופן, וכן עושה הלשון מהפך את הליחה כמו עין בשר גופו והוא הרוק, וכן ביצי אדם מלבנין את הדם כמו בשר גופן והוא שכבת זרע, ומן הכבד יצאו גידין שמשקין את אברי הגוף, ויש עוד גידין אחרים הן גיד בתוך גיד משום חשיבתן נעשו כך שמא יפסק או ינקוב אחד מהן יגן עליו חבירו כמו העינים והריאה והביצים שיש בהן צורך גדול לגוף אם יארע באחד מהן שום מאורע יעמד חבירו במקומו גם כן אילו הגידים זה לתוך זה הפנימי מלא דם יפח מן הלב להחיות האברים ולהוקם ואילולי זו רוח חיים שבתוך הגידים לא היתה נדבקת לגוף כי הנפש היא אור דק בראו הקב"ה מכסא כבודו והגוף הוא רפש וטיט מלא טנופות האיך יתערב זה עם זה ויתדבק בו אילולי זה רוח חיים השוכנת באילו הגידים היא

כמו

כמו סרסור בין הנפש לגוף כי הנפש היא חוץ לגוף ודומה כמעט רוח החיים משום נקיות ודקות וזו דומה לה כמעט, אעפ"כ פרה ורבה והנפש לא תפרה ולא תרבה ולא תחסר ולא תוסיף וזה הצד שרות חיים דומה לגוף ששניהם פרין והנפש חונה על אותה רוח החיים ושוקעת לחדרי הגוף לבשל המאכל הרי הנפש עומדת להרהר ענינים מן החלומות וכמו שתחלה רוח החיים וימעט כחה ולא תוכל לחבר שניהן הרי הנפש פורחת למקום שנבראה ממנו והוא המות ואם תתמה על חיות הנפש בחוץ, יש לי ראיה הלא תדע כי אם יהיו שני ענינים זה בתוך זה יהיו כבדים וכשיצא אותו הפנימי לחוץ יהיה החיצון קל ולמה יכבד יותר ממה שהיה בחיים? כי אם כן הוא כשתצא הנפש יקל הגוף? ואנחנו נראה כי יכבד בשעת מותו אלא ודאי בחוץ היא הנפש והיא סובלת את הגוף לפיכך יהיה קל עד שתפרד איך מי סובלו לפיכך כבד ולפיכך פניו מוריקות וכל גופו כי היא ביתה זורחת עליו שנא' משנה פניו ותשלחהו (איוב י"ד) זו המות (ב"ר פ' נ"ב). וא"ר יהודה הלוי ז"ל בזה הענין יפה „אשישות מבלי יין כבדות והן חרס ככל חרסי אדמה. ויקלו בעת יהיו מלאים כמו תקל גויה בנשמה." כל זה מחכמת יונית. נחזור לדברינו. מ"א וגיד ברזל ערפך (ישעיה מ"ח) פ' חתיכת ברזל מלשון גודו אלנא (דניאל ד'):

גיל מן הילדים אשר כגילכם (דניאל א') פ' דודו שלו ודומה לו בכל ענין ורבותינו אמרו בבן גילו (יבמות ק"א) כלומר בן דודו 1) [נ' ו' כ"ט. איננו דודו ממש אלא ידידו ודומה לו וכמו שיאמר האשכנזי על שני אנשים נשווי שמותם Namensbruder או על שוה המזל ומזל Schicksalsgefährte]:

גיף יגיפו הדלתות (נחמיה ז') פ' יסתם ותרגום ויסגר דלתות העליה בעדו ונעל (שופטים ג') ואחד דשי עליתא ואגף באפוהי, ותנן קוברי המת שהיו עוברין באכסדרא והגיף אחד מהן את הדלת (אהלות פי"ו י"ב) ומזה תנן מגופה של חבית (שבת דף קמ"ו):

גיר כאבני גיר מנופצות (ישעי' כ"ז) פ' סיד ואמר התרגום על גירא דכתל היכלא (דניאל ה'):

גל גל אבנים (בראשית ל"א) מזבחותם כגלים (הושע י"ב) פ' ערימת אבנים. מ"א גל נעול (שיר ד') פ' תעלה ולשון רבים גולות עליות ואת גולות תחתיות (יהושע ט"ו). מ"א משבריך וגליך (תלים מ"ב) כגלי ים (ישעי'):

גלל וגללו את האבן (ראשי' נ"ט) גול (אל) [על] יי' דרכך (תהלים ל"ז) כמו גש פגע בו (ש"ב א') גלותי את חרפת מצרים (יהושע ה') כמו הן קלותי מה אשיבך (איוב ל"ט) והדגיש במקום אות של כפל, ויגל את האבן (ראשית כ"ט) כמו ויחל לבנות (דה"י ב' ג) והנפעל ונגולו כספר השמים (ישעיה ל"ד) ומזה מגלת ספר (יחזקאל) הכל לשון גלגל, גלל, ומזה כגללו לנצח יאבד (איוב כ') כלומר כל זמן שמתגלגל יאבד, ומזה גלילי זהב (שיר ה') פ' אופנים ומזה להתגולל, עלינו (ראשי' מ"ג) להסתבב, ומזה אמרו רבותינו גלגול שבועה. מ"א כאשר יבער הגלל עד תומו (מ"א י"ד) פ' התבן הדק שיתמו כגלגל (תלים פ"ג) פ' כגלל אבל כפול הוא וכן וכגלגל לפני סופה (ישעי' י"ז) ומזה עומר לגלגלת (שמות י"ו) ואת גלגלתו תקעו בחומת בית שאן (דה"י א' י'. ש"א ל"א) נקרית כך מפני שהיא עגולה. מ"א כגללי צאת האדם (יחזקאל ד') ולחומס כגללים (צפני' א). מ"א וחיתה נפשי בגללך (בראשית י"ב) בגלל הדבר הזה (דברים ט"ו) פ' בעבור. מ"א גלילות (יהושע י"ג) פ' גבולות וכן אמר התרגם תחומי פלישתאי. מ"א גלילי הירדן (יהושע כ"ב) הוא הגליל:

גלב תער הגלבים (יחזקאל ה') פ' מורה שמגלחין בה האומנין את ראשי בני אדם במקומות שנותנין כך, והוא מנהג ישראל וכל ארץ ישראל ובבל וספרד ומצרים ואפריקי חוץ מארץ אדום שקראם הבורא קדקד שער מתהלך באשמיו (תלים ס"ח). תדע הנה לענין נזיר אמר ומורה לא יעלה על ראשו (שופטים י"ב) ותנן (מ"ק י"ג) אילו מגלחין במועד הבא ממדינת הים ומבירת השבי והיוצא מבית האסורים, מכלל שלא היו יכולין לגלח בערב המועד בכל ישראל. ותנן (סנהדרין כ"ב ע"ב) המלך מגלח ומסתפר בכל יום שנא' מלך ביופיו תחזינה עיניך (ישעיה ל"ג) וכהן גדול נמי היו מגלח (סנהדרין כ"ב) ויוסף כשעלה למלכות גלחוהו שנאמר ויגלח ויחלף שמלותיו (ראשי' מ"א) ולענין אבל תנן [מ"ק כ"ז] ג' ימים לבכי ז' ימים למרחץ, למ"ד יום לתגלחת, ואין לך דבר שאמרו רבותינו עולה למנין אלא תגלחת, אבל רחיצה אפילו בשבוע ראשנה וביום שני הנה רבן גמליאל (ברכו' י"ו ע"ב) רחץ בלילה ראשון שמתה אשתו שהוא אבל יום ראשון מדאורייתא 1) שנא' ואחריתה כיום מר (עמוס י') משום שהי' אסטנים אבל אחרים אסורין ביום ראשון ומותרין בשני ובשלישי ואילך משעה שהוא כך לא נשאר למנין שלשים כי אם תגלחת: [1) ע"ש בגמרא כי שם נאמר שהיא אנינות לילה ואנינות לילה דרבנן ולא גזרו באסטנים]:

גלד שק תפרתי עלי גלדי (איוב י"ו) ותנן הגלודה (חולין) פ' בהמה שירד עליה ברד 1) בשדה עד שנתקלף עורה הרי הוא טריפה עד שישאר ממנו שרוך ברוחב דינר על פני (השדה) [השדרה] ובתוספתא 2) אמרי' לענין שופר גרד' והעמידו על גלדו פ' עורו. [נ' ו' כ"ט 1) פי' זה חדש הוא בעינינו כי כל המפרשים והפוסקים ראשונים ואחרונים ביארו שם אחד שנקלף עורו אמנם שחין או הכלא אך לפי בחינת האמת ביאורו מדוקדק יותר עפ"י עומק שתי כונות עיקר המלה כי גליד הוא תרגם קרח וגם לשון עור. ועי"ז קרח נורא יעלה שחין על פני בשר אחי והעור נקלף כידוע. רק מה שכתב שירד עליה ברד איננו מדוקדק היטב. ועי' לעיל בנידון לשון זה המחבר; 2) לפנינו ליתא. רק הוא בברייתא (ר"ה ד' כ"ז) ת"ר גרדה והעמידו על גלדו]:

גלה גלה כבוד (ש"א ד') גלתה יהודה (איכה א') עתה יגלו בראש גולים (עמוס ו') ופועל כבד אשר הגלה מירושלים (אסתר ב') אשר הגלתה (שם שם) ויגל את ישראל (מ"ב י"ז) כלומר ויגלה כמשקל וירב בבת יהודה (איכה ב') וירבה ויפן זנב אל זנב (שופטים ט"ו) ויפנה אליו פועלים באחרים. אבל ויפן פרעה (שמות ז') וירב העם ויעצמו מאד (שם א') אילו פועלים בעצמן. מ"א גלה את אוזן שמואל (ש"א ט') וגלית את אזנך (שם כ') גלוי לכל העמים (אסתר ג') כמו משל הוא פ' הודיע את שמואל. מ"א ערות אביך וערות אמך לא תגלה (ויקרא י"ח) ונגלה יסודו (יחזקאל י"ג) ויתגל בתוך אהלו (בראשית ט') כמשקל ותקח הצעיף ותתכס (שם) משפטן ויתגלה ויתכסה. ויגל יי' את עיני בלעם (במדבר כ"ב) גל מעלי חרפה ובוז (תהלים קי"ט) כמשקל מן ינצרהו (שם) נס נא את עבדך (דניאל א') כלומר מנה. גלה. נסה. גלה חציר (משלי כ"ז) כלומר נגלה חציר כמו ונראה דשא (שם ס"פ). מ"א והגליונים והשהרונים (ישעיה ג') פי' אזורות. מ"א גליון גדול (שם ח') פ' קלף שלא נכתב בו כתיבה כלל:

גלח וגלח ראשו (במדבר ו') וגלחה את ראשה (דברים כ"א)

וגלה

ויגלה את חצי זקנם (ש"ב י') מגולחי זקן (ירמיה מ"א) והתפעל יהתגלח (ויקר' י"ג) אחר התגלחו את נזרו (במדבר ו'):

גלם את אדרתו ויגלם (מ"ב ב') פ' לשון תכריך בגלומי תכלת ורקמה (יחזקאל כ"ז) פ' סדינין וטליתות ובלשון תלמוד גלימא:

גלע ולפני התגלע (משלי י"ז) וכל אויל יתגלע (שם כ') פ' יכנס במריבה:

גלש שגלשו מהר הגלעד (שיר ה') פ' דומה הוא לתרגום גלוש חוא 1) ולשון רבותינו מגלשין את השער [1) ע"פ נגח חית ויקרא י"נ]:

גם זו מילת דבק הוא של תוספת ושל ריבוי שנא' ויעש גם הוא (בראשית כ"ז) כן תרימו גם אתם (במדבר י"ח) מכאן אמרו רבותינו האומר לשלוחו צא ותרום עלי תרומתו תרומה (קדושין מ"א) ופעמים בלי צורך שנא' למה אשכל גם שניכם יום אחד (בראשית כ"ז ויאכל גם אכל את כספנו (שם לא) גם אתם גם בני ישראל (שמות י"ב) אראשון קאי:

גמא הגמיאני נא (בראשית כ"ד) ברעש וברוגז יגמא ארץ (איוב ל"ט) כלומר מהוב גבורתו לענין מרוצה יראה כאילו שותה את הארץ כמים. מ"א מגמת פניהם קדימה (חבק' א') במשקל משמה 1) פ' נכח פניהם. מ"א תיבת גומא (שמות ב') פ' צמחים הגדלים בטיט ורקק ממנו עושין מחלצות לישיבה [1) עא"פ שכתיב באל"ף זא ע"ד זעלי ה"א ותסתה ט"ס ול"ל מגמה ר"ל הזנין ומני נזה נמיה יגמה עין רד"ק סרס נמא]:

גמד גמד ארכו (שופטים ד') פ' זרת ויש אומרים אמה ובלשון תלמוד גרמידה:

גמל אשר גמלנו אותו (בראשית נ') כי גמלו להם רעה (ישעי' ג') גמול על עבדך (תהלים קי"ט) גומל נפשי (משלי י"א) כי גמל עלי (תהלים י"ג) אילו התחלת מעשה בין לטוב ובין לרע אבל אילו לשון שילומים שנאמר יגמלני יי' כצדקי (תהלים י"ח) וכיוצא בו. מ"א ויגדל הילד ויגמל (בראשית כ"א) גמולי מחלב (ישעיה כ"ח) עד גמלך אותו (ש"א א') פ' תסיר אותו מן הדד. מ"א ויגמל שקדים (במדבר י"ז) ובוסר גומל (ישעיה י"ח) פ' קשירת גרגרי פירות כמו התקשר מעדנות כימה (איוב ל"ח). מ"א את הגמל (ויקרא י"א) גמלים מניקות (בראשית ל"ב) פ' בהמה שאורך צוארה כשיעור גופה ומשום זה היא יכולה לעמוד מן הארץ במשוי שלה עליה שהוא י"ו קונטורים כשמושכת צוארה ומכרעתו מיד יעמדו יריכיה ויכולה ללכת במדבר ג' ימים רצופים בלי מים ובלי לחם. ויש מהן מין אחר רבותינו קראום גמלא פרחא שירוץ יום אחד מה שהולכין השיירות י' ימים והרוחב עליו יקשרוהו על גבי בחבלים שמא יתנער מרוב המרוץ ואינן נזקקין לנקיבתן לפני אדם בעולם:

גמץ הפר גומץ בו יפול (קהלת י') ותרגום אל הפחת הגדול (ש"ב י"ח) גומצא וכן תרגום יפול אל הפחת (ישעיה כ"ד) לגומצא [נ' ן' כ"ט סינוי נוהמחות אנכי רמה פה כי בתרגום (דפוס באזיל סע"ט) חסר לפי הנראה הוא המדייק שבכולן כ' בשמואל לגבי קומלה ובישעי' לגבי כומלה ועי' מתורגמין ס' גמן. כמן. קמן]:

גמר גמר אומר (תהלים ע"ז) כי גמר חסיד (שם י"ב) פ' לשון גזר וחתך. מ"א יגמר נא בעדי (שם קל"ט) לאל גומר עלי (שם נ"ז) פ' משלים וגומר:

גן גן בעדן (בראשית ב') לרעות בגנים (שיר ו') כגנות עלי נהר (במדבר כ"ד) ופעמים יחליפו גי"מל עם כ"ף כמה שנאמר וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ') כלומר פרדסין. מ"א מעין גנים (שיר ד') גן נעול (שם שם) פ' תעלות משוכות מן המעין:

גנן וגנותי על העיר הזאת (מ"ב ב') במשקל ובקותי סבותי הן קלותי (איוב ל"ט) והמצדר גנון והציל (ישעיה ל"א) וכן יגן עליכם (שם שם) בהפלת הנו"ן וכן מגן וצנה (תהל' ל"ה) במשקל כמשק גבים (שם ל"ג) וכמו מבול מן בלול בשמן (ויקר' י"ד) אע"פ שזה בצרי וזה בקמץ או פתח 1) וזה בשורק כולן דרך אחת הן. ולשון רבים מגינים ומגינות. מ"א כי לאלהים מגיני ארץ (תהלים מז) אהבו הבו קלון מגיניה (הושע ד') פ' נגידי העולם. מ"א מגנת לב (איכה ג') פ' דאגה והדגש במקו' אות של כפל כמו מגלת ספר מן גלל מחתת דלים רישם (משלי י') מן תראו חתת (איוב ו') [נ' ן' כ"ט 1) אולי יש במלה זו חילוף הקריאה מסך או מסך אשר לא נודע לנו]:

גנב למה גנבת (בראשית ל"א) כי גנב גנבתי (שם מ) זה פועל כבד וגונב מבית האיש (שמות כ"ב) במשקל אשר כפר בחם (שמות כ"ט) לדם אשר שפך בה (במדבר ל"ה) אשר לא עבד בה (דברים כ"א) אילו וכיוצא בהן קראו חכמי המקרא את שמותן פועל שלא הוזכר שם פועלו, והתפעל ויתגנב העם (ש"ב י"ט) והשם גנבה, גנובתי יום (בראשי' ל"א) היו"ד נוספת כמו יו"ד רבתי עם (איכה א') אוהבת לדוש (הושע י') פ"א כלו' מה שיגנב בין ביום ובין בלילה עלי הי' כמו יו"ד אחותי רעיתי יונתי תמתי. מ"א וכמוץ אשר גנבתהו סופה (איוב כ"א) ואלי דבר יגונב (שם ד') לשון נשיאה:

גנז להביא אל גנזי המלך (אסתר ג') פ' אוצרות. מ"א קרוב לו ובגנזי ברומים (יחזקאל כ"ז) פ' כלים ודסקאות שמצניעין שם הבגדים בתרגום וחלקת מחקק צפון 1) (דברים ל"ג) גניז ויש מי שקורא קביר 2): [1) לפנינו הנוסחא ספון. 2) בכל הנוסחאו' חסר לפנינו כתוב קביר ואף גם החכם המפורסם לוצאטו אשר יגע מאד ועשה הרבה בענין זה גם הוא בכר לא ידע הנוסחא בניז אף שהי' לפניו דפוסים ישנים]:

געה אם יגעה שור (איוב ו') הלוך וגעה (ש"א ו') פ' לשון המיה כמה שנא' ככנור יהמו (ישעי י"ז) כהמות ימים יהמיון (שם י"ז) ומזה אמרו רבותינו בן שיש לו געגועין על אביו (שבת ס"ו) כלומר כועס והומה בלי דבור ואביו אהבו:

געל ולא תגעל נפשי אתכם (ויקרא כ"ו) גועלת אשה ובניה (יחזקאל י"ו) והשם בגועל נפשך (שם שם) פ' לשון שנאה. מ"א שורו עבר ולא יגעיל (איוב כ"א) פ' יש נקבות שאינן מקבלות זרע להריון אלא מתלכלכין בו ומתטנפין ויוצא סרות כמו שאמרו רבותינו נדה שפלטה שכבת זרע (ברכ' כ"ו) ועוד תנן מנין לפולטת שכבת זרע ביום שלישי שהיא טהורה 1) שנאמר היו נכונים לשלשת ימים (שבת פ"ט) שמשום זה נצטוו ישראל בשעת מתן תורה שלא לקרב אל נשותיהן נ' ימים שנא' היו נכונים לשלושת ימי' אל תגשו אל אשה וכן הפרה פעמים עושה הריון ופעמים עושה טינוף ובא הכתוב לשבח מעשה הבורא אפילו לרשע אומר מצליחו בכל ענינו שנאמר שורו עבר ולא יגעיל פ' עושה עיבור ואינו מתלכלך. בלשון משנה דתנן מגעילו ברותחין כלומר מסיר ממנו הליכלוך כמו ושרשך מארץ חיים סלה (תהלים נ"ב) כלו' מסיר שרשים שלך וכן געולי נכדים פ' לכלוכי הנכרים וזה שאמר שורו עבר כמו שנא' שור או שה אותו ואת בנו (ויקרא כ"ב) כלומר פרה אלא סמך הכתוב על הדעת שיודעת שאין לזכר הריון ולא

בן שימצא כרוך אחריו [ג' ו' כ"ט 1) נפניני הנוסח ססיח ט מ ח פ ומתניתין מסנסתח סיח ועי' במבית סלי] :

גער וגעד בו ונס ממרחק (ישעי' י"ז) והציווי גער חית קנה (תהלים ס"ח) ויגער יי' בך השטן (זכריה ג') ההי' של השטן של קריאה כה"י הקהל חוקה אחת לכם (במדבר ט"ו) כלומר הנביא קרא לשטן ואל הקב"ה יגער בך [עיי' לעיל אתיו' השמושים אות ה'] וזה שהרחבתי ביאורו כי ראיתי אויבים מקללים אויביהם בכך כלומר ישסה יי' בך השטן והוא הבל שיש בו תפלה. מ"א ואת המגערת (דברים כ"א) פ' היפוך מגרעת כמו כשב וכבש ויש אומרים ישים לך טרפה :

געש ותגעש ותרעש הארץ (תהלים י"ח) פ' ותרעד כי אלו ג' לשונות קרובין זה לזה והתפעל ויתגעשו כי חרה לו (ש"ב כ"ב) יגועשו עם ויעבורו (איוב ל"ד) פ' ירעדו :

גף אם בגפו יבא (שמות כ"א) פ' בגבו לבדו ואם תאמר מה [בא] הכתוב ללמד וכי לא נדע כן וכי יעלה על הדע' שאם יבא יחידי יוצא שום אדם מבית אדוניו עמו אלא משום שהי' צריך לומר אם בעל אשה היה בשעת המכירה הרי היא יושבת עמו בבית אדוניו כמו יצא נא אבי (ש"א כ"ב) שהוא ישב נא אבי ובדברי רבותינו או יודע אני שלא יצא זה שבתו כלומר לא יעמוד אותו שבוע עד שמית ומזה למדו רבותינו לעשות רישא משום סיפא כלומר משום סיפא אצטריכא ליה וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט') פ' על גבי : [ועי' לקמן ש' יצא] :

גפן גפן לפני (בראשית מ') גפן בוקק (הושע ט') לשון זכר לגפן סורחת (יחזקאל י"ז) ל"נ :

גפר תיבת עצי גופר (בראשית ו') פ' עץ שצובעין בו אדום שנו בקָ"ם ולשון לע"ז ברזי"ל 1) מ"א גפרית ומלח (דברים כט) פ' עפר שתופס אש וריחו סרוח ירוק להבו כמו תכלת והוא שעושה חמי טבריא כי מיני עפר הרבה הם ובמקו' שיהיה בתוך הארץ יצאו מצדו מעינות כשיגיעו לזה מתחממין ויוצאין סרוחי' ומזה הוא מרפא ואל תתמה מזה תוכל לקח עכשיו אבן אחת של סיד אף ע"פ שאין כחה של עיקר כמו הגפרית שברא בו הקב"ה שישים מים קרים על הסיד והוא מעלה הבלי' ומתחמם עד שמבשל את הבצים אבל הסיד אין לו ריח גפרית ויש עפר אחר עושה כך קלקנתום וכיוצא בו [ג' ו' כ"ט 1) החכם ד' רוססי בלקוטיו הסר עסת תס' הפרחון דיוק (נר 12 Parm. 805) העתק חלה הדברי' נגסין לחטיין כדרכי וזל „Arbor vel lignum quo *cristiani* utuntur ad tingendum" והנה כל תסכיל יבין הכי טעת והחליף חָדוס (נגע) בחדוס (סס חותה ולדעתי הנילרים) וסבה ברחה] :

גרר מגוררות במגרה (מ"א ז') משקל מגרה כמשקל מחתה, מזלה, מגינת לב (איכה ג') אבל הריש לא תדגש ומגרה היא המסור שנאמר אם יתגדל המשור על מניפו (ישעיה י') במגרה תרגום במסרון אבל זה חותך אבן וזה חותך עץ ונתפס חיוג בשומו יגורו מלחמות (תהלים ק"מ) יגורו עלי עזים (שם נ"ט) יגורו יצפונו (שם נ"ו) שוד רשעים יגורם (משלי כ"א) מזה העיקר ואינו אלא מן עקר גור וכן גנון במשקל ששון מן עיקר שוש וכפלוהו ואמרו גרגרת, וענקים לגרגרותך (משלי א') כמו ויפרפרני ויפצפצני (איוב י"ו) מן פור פוץ :

גרב ובגרב ובחרס (דברים כ"ח) פ' חלאים :

גרד להתגרד בו (איוב ב') פ' חכוך שמשיר את הנגדד ותנן הכניסו למרחץ גרדו סכו הלבישו הנעילו :

גרה יגרה מדון (משלי כ"ח) כי ביי' התגרית (ירמיה נ') מתגרת ידך (תהלים ל"ט) במשקל תכלה מן כלה גרה לא יגר (ויקרא י"א) פ' לשון גרירה יש ממנו למלחמה ומחלוקות ולכל ענין. מ"א עשרים גרה הוא (במדבר י"ח) פ' מעה שהיא ט"ו גרגרין של חטה במשקל :

גרז נגרזתי מנגד עיניך (תהלים ל"א) היפוך נגזרתי וממנו ונדח' ידו בגרזן (דברים י"ט) פ' כלי ברזל שחוטבין בו את העצים :

גרל גורל אחד ליי' (ויקרא י"ו) הוי"ו כמו וי"ו שופר פ' חלק. מ"א קרוב לו מדנים ישבית הגורל (משלי י"ח) פ' פיים כמו שעושין באצבעותיהן או בסימנין אחרים (מסכת יומא) :

גרם גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ') פ' עצמיו ולשון רכה תשבר גרם (משלי כ"ה) אל גרם המעלות (מ"ב ט') כלומ' עצם המעלות פ' המעלות עצמם ולא הכסא וכן בעצם היום הזה (ראשית ז') באותו היום דוקא. מ"א ואת עצמותיהם יגרם (במדבר כ"ד) ואת חרשיה תגרמי (יחזקאל כ"ג) פ' לשון שבור. מ"א לא גרמו לבקר (צפני' ג') פ' לא טרפו מן הבקר טרף ולמ"ד של לבקר במקום מ"ם שנא' אלף למטה (במדבר ל"א) פ' ממטה נסו לקולם פ' מקולם. מ"א חמור גרם (ראשית מ"ט) פ' עצם גדול :

גרן גרן ויקב (הושע ט') :

גרס גרסה נפשי לתאוה (תהלים קי"ט) ויגרס בחצץ שיני (איכה ג') כלשון שבר כלומר נשברה נפשי. הוי יודע כי יש סימן לדעת הפיעל של נפעל מן הטעם אחת מהנה לא נשברה (תהלי' ל"ר) זה נפעל לשון עבר משום שהטעם מלעיל אבל זבחי אלקים רוח נשברה (שם נ"א) שם של נפעל ולפיכך הטעם מלרע כלומר בסוף המלה. ומזה נאמר גרש כרמל (ויקרא ב') מנרשה ומשמנה (שם שם) פ' גרגרים שבורים ולא טחונים :

גרע ולא תגרעו ממנו (דברים ד') כי אין נגרע (שמות ה') קמוץ מפני שהוא שם ודומה לו והסנה איננו אוכל (שם ג') ואילו אמרו כי לא נגרע הי' פתח כי אין לא יבדק לפעלים כלומר לא יתכן לומר אין פעלתי אין יפעל אין פעלו. אבל יתכן לומר אין פועל כמו אין אונס (אסתר א') ואין נגרע הא דאמרן וכן כל השמות וזה נגרע כמו אני נאסף אל עמי (ראשי' מ"ט) שהוא שם לא כמו כאשר נאסף אהרן אחיך (במדבר כ"ז) ונגרע מערכך (ויקרא כ"ז) שהוא פועל. מ"א לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו) וגם אני אגרע (יחזקאל ה') למה נגרע לבלתי הקריב (במדבר ט') כי יגרע נטפי מים (איוב ל"ו) לשון מניעה והתרגום אמר למה (נתמונה) [נתמנע] :

גרף נחל קישון גרפם (שופטים ה') פ' משכם ותנן גורפין טיט מתחת רגלי הבהמה (פסחי' כ"ח) מ"א באבן או באגרוף (שמות כ"ה) פ' טפח סתום ואמרו רבותינו לבני אדם שהם בעלי זרוע בעלי אגרופין והי' בימיהם אחד גבור יקראו לו בן אבטיח שהיה אגרופו כשיעור ראשו של אדם (מס' כלים פי"ז מ' י"ב) וי"א אלף אגרוף נוספת כמו אלף אזרוע. אתמול. ומזה עבשו פרודות תחת מגרפותיהם (יואל א') פ' נתעפשו גרגרים של חטה שנזרעו תחת החפירה שחופרת וגורפת המחרישה מאין מטר :

גרש הנני גרש מפניך (שמו' ל"ד) ואשה גרושה מאישה (ויקרא כ"א) וגרשתמו מפניך (שמות כ"ג) פ' עם מלך ישראל ידבר לצוותן כלו' וגרשת אותם והוא פועל כבד וכן הן גרשת אותי היום (ראשית ב') ומשפט שניהם דיגוש אילולי הריש שאינה בת דיגוש במשקל כן דברת. כי גורשו ממצרים (שמות י"ב) ומזה גרש ירחים (דברים ל"ג) מפני שכל חדש וחדש גורש פירות מפני חברו כמו וישן מפני חדש תוציאו (ויקרא ל"ג)

ומזה

ומזה נאמר הרימו גרושותיכם מעל עמי (יחזקאל מ"ה) פ' מתנות שתקחו מהן בכל זמן לגרש זה מפני זה. מ"א מגרשי הערים (דברים ל"ח) פ' ריוח שיהיה בין בית ובית בין חצר וחצר ולפני פתחי העירות שיעמדו שם המקנה. מ"א והרשעים כים נגרש (ישעי' נ"ז) פ' מתנדנד וכן ונגרשה ונשקעה כיאר מצרים (עמוס ח') ויגרשו מימיו (ישעי' נ"ז) וכן נקראו גלי הים מגרושות משום שגורשת זו את זו ומי שפי' מן מגרשי חערים טעה:

גרש נרש כרמל (ויקרא ב') מגרשה ומשמנה (שם שם) תבואה כתושה לא תחונה יפה:

גשש נגששה כעורים קיר (ישעי' נ"ט) ובהעמדת הדיבור [ר"ל בנגינה מפסקת] נגַשְׁשָׁה כמו עמדו עמדו פ' נמשש כאשר ימשש העור:

גשם ויהי הגשם (ראשית ז') לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כ"ב) ופועל כבד היש בהבלי גוים מגשימים (ירמי' מ"ד):

גת חובט חטים בגת (שופטים ו') פ' גירן קטן שדשין לתוכו עומרין לפי צורך שעה במקלות ולפי שדומה לגת של דריכ ענבים נקרא כך כי הוא מסובב אבל כדורך בגת (ישיעה ס"ג) יקב הוא ולשון רבים נתות:

מלת רביעית

גבעל והפשתה גבעול (שמות ט') פ' פרח שלא הוציא הנץ שלו 1) דתנן אילו הן יונקות גבעולין שלא גמלו (מס' פרה פי"א משנה ז') וכ' ילכו יונקתיו (הושע י"ד) [נ' ן' כ"ט

1) ביאור מכוון לעיקר מלת גבעול (משרש גבע) ר"ל קשר הפרחים קודם שנפתחו הנצנים (בלומענקנאָפּ) והוא כפתור ופרח. וכמ"ש החכם המפורסם' מו"ה יצחק שמואל רייגייר (בכורי העתים תקצ"א צד ע"ו) לא ידעתי מאין בא למפרשים לפרש אותו מלשון קנה (שטענגעל) ולא מצאתי שום סעד לדבריה' והנכון לפי דעתי כי פירושו האמיתי הוא (קעלך) כאשר בשם הזה קראו חכמי הטבע לאותו החלק מהצמחים המקיף את הפרח ואת העלים עם גרעיני הזרע בשם (Calix) וכו' וזה מתם הוראת שם גבעול הנגזר משרש גבע. כי הוי"ו והלמ"ד נוספים (כמו בשם חרגול) ונקרא כן לפי שדומה לגביע עכ"ל (ועדי בשמים כי החכם הנזכר לא ראה מעולם ספר הערוך ואף גם לא ספרי בנאת וחיוב) ועי' מדרש תלים להחכם ביזיניים ומ"ש לראי' מן הכ' ילכו יונקותיו הוא ג"כ לדעת חז"ל (ברכות דף ס"ב ע"ג) כי השרשים לא יריחו (ועי' לקמן ש' ינק) ובאמת הדבר נסתר בתמה איך היא נעלם זה הביאור מכל המפרשים מאחר שהוא ערוך ושמור בדברי חז"ל והרמב"ם והרא"ש וכל מפרשי המשנה ביארו כוונתם על צד היותר מוכן לכל וז"ל הרמב"ם גבעולין היא הפרח קודם שיפתח כל עוד שהוא מקובץ בכים עכ"ל, וז"ל הרא"ש שלא "נפתח הפרח" ושלא לחכמי להמלרים הי' גלוי הדי לוטהער העתק קנאָטען ועל הרד"ק התמיה יותר גדולה מכל אשר הי' לפניו ואשר בא אחריו מאחר שהוא עמד על הבאר אשר חפרו מרי הדקד' ר' יונה ור' יהודה והשקה ממנו את מרעיתו ולא רמז עליו אף באצבע קטנה! וגם רש"י לא נופל ממנו אשר הולך תמיד בעקבות הזקן מנחם בן סרוק והוא כ' במחברתו "אין לה דמיון בתורה אבל בלשון משנה יש זרע פשתן בגבעוליו הוא פשתן הנראי' בראשי זרעונין"]:

גזבר (עזרי' א') הסוכן הממונה:

גלמוד יהי גלמוד (איוב ג') ואני שכולה וגלמודה (ישעי' מ"ט) פ' אשה שאין לה בעל והתרגום אמר ואנא תכלא ויחידאה:

גנזך וגנזכיו (דה"י א' כ"ה) פ' אוצרותיו:

גרגר גרגרים בראש אמיר (ישעי' י"ז) פ' פרודי פירות:

גרזן לנדות עליו גרזן (דברים כ') פ' גרזן גדול שחוטבין בו עצים:

נשלם ערך גימל

אתחיל ערך דלת

דד דדיה ירווך בכל עת (משלי ה') ושם עשו דדי בתוליהן (יחזקאל כ"ג) פ' שדים:

דאב עיני דאבה (תהלי' פ"ח) לשון כיהוי ונאמר כך על הנפש שנא' ודאבון נפש (דברי' כ"ח) ולפניו תהוץ דאבה (איוב מ"א) שם הוא לשון נימוס והמצדר ולא יוסיפו לדאבה עוד (ירמיה ל"א):

דאג ודאג לנו (ש"א ט') פ' חושש לנו ואת מי דאגת ותראי (ישעי' נ"ז) אדאג מחטאתי (תהלים ל"ח) אני דואג את היהודים (ירמיה ל"ח) כולן לשון מורא וחושש:

דאה אשר ידאה הנשר (דברי' כ"ח) וידא על כנפי רוח (תהלי' י"ח) משפטו וידאה פ' יפרח ויעוף ומזה נקרא דאה ודיה ולשון רבים אך שם נקבצו דיות (ישעי' ל"ד):

דב ורבע הקב דביונים (מ"ב ו') פ' צואת יונים והתרגום אמר קבא מזיבל מפקדת יוניא היו מסיקין אותן תחת תבשיליהן מחוזק מצור ומצוק:

דבב דובב שפתי ישנים (שיר ז') פ' לשון דבור הוא ומוציא דבה הוא כסיל (משלי י') הדגש במקום אות של כפל;

דבא וכימיך דבאיך (דברים כ"ג) פי' תקפך:

דבל פלח דבלה (ש"א ל') פ' התאנים כשהן לחים יעשו אותן בדפוס כמו לבינה נקרית כך ולשון דבים מאתים דבלים (שם כ"ה):

דבק ודבק באשתו (בראשית ב') דבקה לארץ בטננו (תהלים מ"ר) וכה תדבקין (רות ב') ויש אהב דבק מאח (משלי י"ח) ואתם הדבקים (רברים ל"ד) והמצדר ולדבקה בו (דברים ל') ורגבים ידובקו (איוב מ"א) אמר לדבק טוב (ישיע ס"א) הוא צורת ע"ז מדובקת במסמרים ולשון כבד ולשונך ארביק אל חכך (יחזקאל ג') קרוב ממנו וידביקו את בני דן (שופטים י"ח) וידביקו פלשתים את שאול ואת בניו (ש"א י"ד) וידבק אותו בהר הגלעד (ראשית ל"א) כלומר דדפו והשיגו וכן פן תדבקני הרעה (שם י"ט) ולשון תרגום ידבקינון [ע"פ ישינם תהלים ס"ט]:

דבר ואין דובר אליו (איוב ב') דבור דבור אל אפניו (משלי כ"ה) הדוברות (תהלים ל"א) והנפעל אז נדברו יראי יי' (מלכי ג') הנדברים בך (יחזקאל ל"ג) כל אלו פועל קל אבל ודבר הוא לך (שמות ד') וידבר יי' (שם ו') דבר אתה (שם כ) דברו לשלום (ראשית ל"ז) חם המדברים (שמות ו') כדברה אל יוסף (בראשית ל"ט) בדברם אליו (ראשי' ב') אילו מצדדים הם סמוכין כי המצדר קודם סמיכתו לא ידעתי דבר (ירמי' א') נכבדות מדובר בך (תהלים פ"ד) שידובר בה (שיר ח') מדבר אליו (ש"א כ"ה) כלומר מתדבר והדגש במקום התי"ו שהפילו וכן והדבר אין בהם (ירמיה ה') שם וכן תחלת דבר יי' (הושע א') כלומר דבור וכן ומדברך נאוה (שיר ד') ישאו מדברותיך (דברים כ"ג) כמשקל כי טוב זמרה אלהינו (תהלים קמ"ז) זמרותיך. ודע לך כי אומד ודבר שווין הן שנא' כי היא שמעה את כל אמרי יי' אשר דבר עמנו (יהושע כ"ד). מ"א על דבר הצפרדעים (שמו' ח') דברת בני אדם (קהלת ג') כמו על אודות. מ"א ולא ימות מכל לבני ישראל דבר (שמות ט') לא נעשה

עמו דבר (אסת' ו') פ' כלום. מ"א וזה הדבר אשר מל יהושע (יהושע ה') פ' ואילו האנשים או זה העם. מ"א וזה הדבר אשר תעשה להם (שמות כ"ט) פ' הענין. מ"א ידבר עמים תחתינו (תהלים מ"ז) פ' יפיל. מ"א מדבר סיני (שמות יט) מדבר פארן (בראשית כ"א). מ"א כעדר בתוך הדברו (מיכה ב') פ' בהפוך כנוהג והרועה בתוך עדרו. ורעו כבשים כדברם (ישעי' ה') כמנהגם. אשימם דוברות בים (מ"א ה') ולי הדברי ורברבני יבעון (דניאל ר') פ' מנהיגי. מ"א סבוני כדבורים (תהילם קי"ח) והדבורה אשר בארץ אשור (ישעי ז') פ' צרעה. מ"א להיכל ולדביר (מ"א ו') פי' קדש הקדשים. מ"א דבר כבד מאד (שמות ט') פ' נגף:

דבש דבש וחלב (שיר ד') פ' של דבורים. מ"א כי כל שער וכל דבש (ויקרא ב') פ' לחלוחית נוטפת מן התמרים ונקרא התמרים דבש בשבילה שנא' קרבן ראשית (שם ב') ראשית בכורי אדמתך (שמות כ"ג) [וקידס לכן כ' כל סאר וכל דבס לאתקטירו] ואין בכורים לדבש של דבורים ותנן אין מביאין בכורים משקין אלא היוצא מן הזיתים ומן הענבים בלבד (תרומה פרק י"א) וכן וכפרוץ הדבר הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש ויצהר ודבש (דהי"ב ל"א) פ' תמרים. מ"א דבשת גמלים (ישעי' ל') פ' חטוטרות גמל יש בגבו כמו הר בולט שומן שעליו נותנין את המשוי:

דגה וידגו לרוב (ראשית מ"ח) תבאש דגתם (ישעי' נ') כמשקל שנתם. ואילו הי' מעיקר דוג ודיגום (ירמיה י"ו) דוגים (יחזקאל מ"ז) הי' כמשקל מפני עקת רשע (תהלים נ"ה) להנפה גוים בנפת שוא (ישעי' ל'):

דגל דגל מחנה (במדבר ב') ובשם אלהינו נדגול (תהלים צ') לשון עלוי ורוממות כדגל כמו נתת ליראיך נס להתנוסס (תלים ס'):

דגן דגן ותירוש ויצהר (דברים כ"ה) והסמוך ודגן שמים (תהלים ע"ח) פ' בר:

דגר קורא דוגר ולא ילד (ירמיה י"ז) פ' עוף גונב בצים של אחרים ושוכב עליהן ומחממן עד שיצאו מהן אפרוחין שנא' ובקעה ודגרה בצלה (ישעי' ל"ד) ויש או' תרגום חמרים (שמות ח') דגורין עד הגל הזה (בראשית ל"א) עד דגורא שהוא כרי כך אותו עוף הוא אינו מוליד בצים ומעמיד כרי של בצים משל אחרים. וכן החומס והעושק עושה עושר בלא משפט לפיכך ימיו יעזבנו שימות ואחריתו לגיהנם [הוא פ' סוף פסוק קורא דגר ע"ש ירמי' י"ז]:

דדה אדדה כל שנותי (ישעי' ל"ח) פ' אלך מעט מעט וכן אדדם עד בית אלקים (תהלים מ"ב) ותנן מדדים עגלים וסייחין והאשה מדדה את בנה בשבת (שבת פי"ח מ"ב):

דהב שבתה מדהבה (ישעי י"ד) פ' גיבוי זהב של מס ותרגום זהב דהב:

דהם כאיש נדהם (ירמיה י"ד) פ' נרדם:

דהר וסוס דוהר (נחום ב') מדהרות דהרות אביריו (שופטי' ה') פ' צהלת גבורי סוסים. מ"א תדהר ותאשור (ישעי' מ"א) עץ הוא ונקרא בלשון תלמוד שאגא (מס' ב"ב ד' פ'):

דוב דוב אורב (איכה ג') שתים דבים מן היער (מ"ב ב') נדגשה הבית מדוחק הוי"ו 1) כמו של ובלולים יעלו אל התיכונה (מ"א ו' ח') שלשון יחיד לול: [נ"ך כ"ט 1) כ"ל ע"י סנדחק סויו והוא הנקלת נפי חכמי לשון האחרונים דבס תמורת נח]:

דוג והנה עמדו עליו דוגים (יחזקאל מ"ז) לדיגים רבים נאם י"י ודיגום (ירמי' י"ו) משפטו ודייגום אבל רפוהו [ר"ל שהוא בעל הכבד וראוי להיות היוד דגושה] כמו לא בקשה דבר (אסתר ב') וחלפו יו"ד בוי"ו שנא' לרבים דוגים וכן רפוי ויסעו ויקחו שהפילו מהם נו"ן נסע ולמ"ד לקח ומשפטן להדגש והן רפין. ומזה ואחריתכן בסירות דוגה (עמוס ד') פ' קוצין של ברזל שצודין בהן דגין אם החוט והקנה:

דוד דוד שאול (ש"א י') או דודו (ויקרא כ"ה) לבני דודיהן (במדבר ל"ו) פ' אחי האב ולשון נקבה דודתך היא (שם י"ח). מ"א והכה בכיור או בדוד או בקלחת (ש"א ב') כפי' מדוד תעבורנה (תהלים פ"א) פ' קדירה. מ"א וישימו את ראשיכם בדודים (מ"ב י') פ' בסלים ופעמים יגידו [ר"ל יניעו] את הוי"ו שנאמ' בסירות ובדודים (דהי"ב ל"ה) הראשון כמו תור ושני תורים והשני כמו שור בגלגל שורים זבחו (הושע י"ב) והוסיפו אלף שנא' שני דודאי תנאים (ירמיה כ"ד) פ' סלים וחזר ואמר הדוד האחד (שם שם) וזו ראיה כי הדודים קדירות שנאמר והקדשים בשלו בסירות ובדודים ובצלחת (דהי"ב ל"ה). מ"א דודי לי (שיר א') פ' אהובי למשכב דודים (יחזקאל כ"ג) אהבים וכן כי טובים דודיך מיין (שיר א') שם אתן את דודי לך (שם ז') פ' אגלה לך אהבתי:

דוה והדוה בנדתה (ויקרא ט"ו) על ערש דוי (תהלים מ"א) וכל מדוה מצרים (דברים ז') פ' חולי כי הנדה כאב יש לה. דוי שם במשקל שְׁאָר סְבָךְ על זה היה דוה (איכה ה') פ' בעל דוי במשקל דוה המה כדוי לחמי (איוב ו') סמוך כמו בני יהודה ידי נשים. פני אביכן וקשי לב לבי דוי (ירמי' ח') במשקל שור נגח הוא (שמות כ"א) טוב וסלח (תהלים פ"ו) מדוי מצרים (דברים כ"ח) משפטו מדויי אבל חסרוהו. מ"א ויכרות את מדויהם (ש"ב י') פ' בגדיהם כמו וילבש שאול את דוד מדיו (שם א') קללה כמדו (תהלים ק"ט):

דוח דוחו ולא יכלו קום (תהלים ל"ו) הדיחני (ירמי' נ"א) פ' לשון דחיפה. מ"א ידיחו את העולה (יחזקאל מ') פ' ירחצו וכן ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה (ישעי' ד') ותנן מדיח ומליח (חולין קי"ב) משפטו ממליח אבל עשו לזוג המלו' כמו שעשה המקרא לענין מוצאיו ומבאיו (יחזקאל מ"ג) שמשפטו מבואיו כמו מבוא העיר (שופטים א') וכן עשו השור והבור והמבעה וההבער (ריש ב"ק) שרצו לזווג המלות ודיבר מסופק הוא לפיכך חלקו בו בעלי תלמיד (מסכ' ב"ק ועי' לעיל שרש בעה):

דוך או דכו במדוכה (במדבר י"א) מכתש ותנן מדוך של עץ (ביצה פ"א) במשקל מקם מן קום:

דום שכנה דומה נפשי (תהלים צ"ד) כדומה בתוך הים (יחזקאל ס"ז) גם מדמן תדומו (ירמיה מ"ח) לשון עלפוי ועיפות והשם כל יורדי דומה (תהלים קט"ו) פי' קבר. מ"א משא דומה (ישעי' כא) פ' אומה חולה וזו הנבואה על שעיר היא שנא' משא דומא אלי קורא משעיר (שם כ"א) כלו' לשעיר אבל חלפו הלמד במי"ם כמו מכל צוררי הייתי חרפה (תהלים ל"א) משפטו לכל צוררי כמו שאמר למטה ולשכני מאד ופחד למיודעי (שם שם) ואילולי שנתנבאו לשעיר היינו או' שמא לישמעאל נתנבא שנא' ומשמע ודומה (ראשי' כ"ה) אבל מה ענין שעיר לישמעאל. וכן נדמה מלך ישראל (הושע י') וכן ודמיתי אמך (שם ד') לשון עילופי וחולי הוא:

דון לא ידון רוחי באדם (ראשית ו') פ' לא אשיב אפי ממנו מלשון וישב חרבו אל נדנה שהוא הכנסת סייף לנרתיקו כלומר לא אכניס חרוני לנרתקו למחול להם אבל אתן להם זמן ב"ד וכשישלים אמחה אותם וכן היה: מ"א איש חמה יגרה מדון (משלי ט"ו) ולשון רבים מדינים ישבית הגורל (שם) אינמי ומשלח מדינים בין אחים (שם ו') וכן עשו (מאימת מהדין) [מאומת מדין] שנא' אנשים מדינים סוחרים (בראשי' ל"ה

לה) וכו' והמדנים מכרו אותו (שם) מ"א דן אנוכי (בראשית ט"ו) כלו' הנני דיין אבל דן דין עני (ירמיה כ"ב) פועל עבר ופועל כבד כי ידין יי' עמו (דברים ל"ב) וכן דנני אלקים (בראשית ל') משפטו דייני במשקל שפטני ודגשו הנון האחרונה שלא מן הדין כמו דיגוש יסרני יה (תהלים קי"ח) הן בעודני (דברים ל"א) שלא מן הדין:

דוץ ולפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א) פ' תשיש ותשמח ותרגום שישו אתה משוש (ישעי ס"ו) דוצו עמה דוץ וכן דיצה ורינה (שבע ברכות):

דוק הנוטה כדוק שמים (ישעי' מ') פ' כאהל שנאמר וימתח' כאהל (ישעי' מ'):

דור מדור באלהי רשע (תהלים פ"ד) כמו תרגום גוד בארץ הזאת (ראשית ו') דור לשון דירה ותנן הדר עם הנכרי בחצר (פסחים פ"ר). מ"א אגדיל המדורה (יחזקאל כ"ד) דוד העצים (שם שם) פ' הסיק של עצים והמם נוספת. מ"א דור הולך ודור בא (קהלת א'). מ"א כדור אל ארץ רחבת ידים (ישעי' כ"ב) פ' עושין התינוקת מן העור כמו רימון וממלאים אותו במוכין ותופרין אותו ושמו בלע"ז פלוט"א אבל רבותינו שמו את הכף עיקר דתנן הכרור והאימום והקמיע (כלים פכ"ג מ"א) כדי שיבין השומע:

דוש וחית השדה תדושה (איוב ל"ט) קומי ודושי (מיכה ד') מדושי ובן גרני (ישיע כ"ה) והשם דיש שנא' והשיג לכם דיש (ויקרא כ"ו) לא תחסום שור בדישו (דברים כ"ה) והנפעל ונדוש מואב (ישיע' כ"ה) אדוש ידושנו (ישיע כ"ח) האלף נוספת:

דחה דחה דחיתני לנפל (תהלים קי"ח) ידחה רשע (משלי י"ד) כמשקל ולא ימחה שמו (דברים כ"ה) גדר הדחויה (תהלי' ס"ב) יעשה מדחה (משלי כ"ו) את דגלי מדחי (תהלי' קי"ו) בעמדת הדבור בלא זה דחי במשקל חצי שתי:

דחן ודוחן וכוסמין (יחזקאל ד'):

דחף יצאו דחופים (אסתר ג') והנפעל נדחף על ביתו (שם ו') יצידנו למדחפות (תהלים ק"י) פ' דחה ודחף והדף כולן קרובין זה לזה:

דחק ואיש את אחיו לא ידחקו (יואל ב') לוחציה' ודוחקיהם (שופטים ב') לשון ת' לחץ דוחקא:

די עד בלי די (מלאכי ג') פ' בלא שיעור כי הכהנים לא יתקדשו למדי (דה"י ב"ל) פ' שיעור צרכן ומשפטו למן די אבל כשהפילי הנו"ן פתחו המ"ם כשעשו במילת למבראשונה (דה"י א' ט"ו) והמלאכה היתה בים (שמות ל"ו) פ' שיעור צרכן. קנינו את היהודים הנמכרים לגוים כדי (נחמיה ה') כפי כחנו וכדי בזיון וקצף (אסתר א') פ' שיעור גדול בזיון הוא זה לנו. כדי גאולתו (ויקרא כ"ה) די מחוסרו (דברים ט"ו) די שה (ויקרא י"ב) מדי העבודה (שמות ל"ו) דבש מצאת אכל דיך (משלי כ"ה) כולן שוין. מ"א ודי חלב עזים (שם כ"ז) פ' מחיה. ארי טורף בדי גירותיו (נחום ב') מדי עברו (ישעי' כ"ח) מדי דברו בו (ירמי' ל"א) כולן עם. מ"א ויגעו עמים בדי ריק (ירמי' נ"א) ובאו כדי ארבה (שופטים ו') בדי שופר יאמר האח (איוב ל"ט) אילו כולן נוספין נאמרו שלא לצורך כמו ידמו למו עצתי (איוב כ"ט):

דיה והדיה למינה (דברים י"ד) והרבוי שם נקבצו דיות (ישעי' ל"ד). מ"א ואני כותב על הספר בדיו (ירמיה ל"ו) פ' עפצים וקלקנתים ושוב מבשלין אותן וכותבין במימהן ושמו דיו:

דיק ובנית עליה דיק (יחזקאל ד') כמו ובנית מצור (דברים כ') פ' בנין הצרים על המדינה בנין כמו חומה סביב למנוע הנכנסין אליה וגם לתפוס היוצאין ממנה ומצירין בו את מגרשיה:

דיש ואקו ודישון (דברים י"ד) הוא ראם עצמו ונתפס רבינו סעדה באומרו כי הוא נקבה [זכר] של אקו וחם ושלום שיביא לנו הכ' זכר ונקבה למין אחד לאסרו עלינו וכי יעלה על דעתנו כי אחד מהן טהור וזוגו טמא. אלא ודאי כל מין טמאו אילולי זה בנין אב היינו מתירין כל ביצי עוף טמא מפני שלא תדמה לו בשום עניין וראייה לדבר שהוא מותרת בחלב [מעיף טהור] אבל הזכר והנקבה דומין זה לזה בכל ענין לפיכך הוצרך הכ' לומר בת היענה (ויקרא י"א) [לאסור הבצים מס' חולין ס"ד] ולא הוצרך לומר זוג זוג מכל מין ומין. ומשנה שם אילו חיות אמר וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג) וכ' התקשר רים בתלם עבותו (איוב ל"ט) וכ' ותאו וזמר (דברים י"ד) וכ' כתוא מכמר (ישעי' נ"א) בין תבין:
[עי' לקמן סרס יעל]

דבא ויי' חפץ דכאו (ישעי' נ"ג) לב נדכאים מדוכא מעונותינו (שם שם) ואת דכאי רוח יושיע (תהלים ל"ד) ואת דכא ושפל רוח (ישעי נ"ז) וידכאו בשער (איוב ה') התפעל הוא. אבל הפילו התיו כמו מדבר אליו (במדבר ז') פ' ישפילו מ"א פצוע דכא (דברים כ"ג) פ' ביצה:

דכא ידכה ישוח (תהלים י') אתה דכית כהלל רהב (שם פ"ט) [לפנינו הנוסחא דכאת] פ' כמו הראשון או קרוב לו שמהן לשון השפלה ומיאוס וכן אל ישיב דך נכלם (תהלים ע"ד) כמו דל חילוף למ"ד עם כ"ף מן גמטריא של אב"ג [עיי' לעיל במבוא שלי]:

דכף ואת הדוכיפת (ויקרא י"א) פירשוהו הגאונים תרנגלא ברא, ועוף הוא שיש בראשו בלורית, והתרגום אמר נגר טורא שנקב את האבן עד שנכנס בצואר עוג עד שהרגו משה רבינו כי הביא הר גדול ורצה להשליכו על מחנה ישראל להרוג את כולן 1) וזה הענין אע"פ שאין הדעת מקבלתו אמת הוא שעל ידי נס היה כמו קריעת ים סוף נא' למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קל"ו) לגוזר ים סוף לגזרים (שם) למכה מלכים גדולים (שם) לסיחון מלך האמורי (שם) ולעוג מלך הבשן (שם). וכמו זה בלא נס שצריך העולם אין הדעת מקבלת אינו אמת ואע"פ שיהא כתוב בתלמוד אין ההלכה ההיא במו אותו החכם ורבנן פליגי עליה. וזה העוף אם יתלה לשונו האדם על לוח לבו מצד ימין נוצח את בעל דינו בדין אפי' יהא בעל דינו מלך הרי זה נוצחו. וכן אם תתלה האשה את עינו השמאלית בצוארה לא יאהב בעלה אשה אחרת זולתה לעולם ואפי' היא כעורה הרי זו רואה יפה כחמה וניסו חכמי יון והוא אמת: [נ' ן' כ"ט 1) זו האגדה נמצאת לפנינו (במס' ברכות דף נ"ד ע"ב) על סמך הפסוק בתהלים (ג) שני רשעים שברת אמרו חז"ל על ענין תשובה אמה שהניחא אחבר דידן כי הם לא נזכר זה העוף וז"ל הגמרא אמר אי עקר טורא בר תלתא פרסי ואיסדי עלייהו ואיקטלינהו אזל עקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה ואייתי קודשא ב"ה עליה קמצי ונקבוה ונחית בצואריה עכ"ל, וזה העוף נקרא נגר טורא על תכונה אחרת אשר לו אשר זכרו חז"ל במעשה דאשמדי בפ' הנזקין]:

דלל דללו וחרבו (ישעי' י"ט) דלותי ולי יהושיע (תהלים קי"ו) כמשקל סבותי מן סבב והמותי מן המם. ומזה נקרא החולה דל שנאמר מרוע ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג) אשרי משכיל אל דל וגו' (תהלים מ"א) יי' יסעדנו אל ערש דוי ונומר (שם שם) וכן מדלה יבצעני (ישעי' ל"ח) מן המחלה ישלים ימי והדגש במקום אות של כפל וכן דלות ורעות תאר מאוד (ראשית מ"א) מ"א ויל לא תהדר בריבו

שמות

(שמות כ"ג) פ' עני. מ"א דלו עיני למרום (ישעי' ל"ח) כלו' נשאתי עיני לשמים וכן נצרה על דל שפתי (תהלים קמ"א) כלו' שמור פתח פי מלשון דלת ואני רואה אותו. אומר לך מצינו אשא דעי למרחוק (איוב ל"ו) פ' דעתי גם זה חפילו תין שלו אמרו דל מן דלת כמו דע מן דעת ואומר לך יקרא (הפי') [הפה] דלת שנאמר מגבה פתחו מבקש שבר (משלי י"ז) 1) מ"א ודלת ראשך כארגמן (שיר ד') פ' מחלפות ראשך משום דלדולן נקראו כך ותנן סמנין שנידלדלו ברובין (חולין דף נ"ג) פ' נפשלו [כמו ספי' רז"ל ר"ל סמדבר נגיעות ונגחות מרעו ועתיתו]:

דלג אז ידלג כאיל פסח (ישעי' ל"ה) מדלג על ההרים (שיר ב') ויש בו פועל קל שנאמר הדולג על המפתן (צפני' א') לשון קיפוץ:

דלה וגם דלה דלה לנו (שמות ב') זה פועל קל אבל כי דליתנו (תהלים ל') פועל כבד ומזה נקרא הדלי דלי. מ"א דליותיו (יחזקאל י"ז) כמשקל והדיותיו יבקעו (הושע ד') יזל מים מדליו (במדבר כ"ד) פ' פרחיו. מ"א הדלת תסוב על צירה (משלי כ"ו) ואם תאמר מה ענין תי"ו שם כתוב וסגור דלתך (ישעיה נ"ו) במשקל שנתך מן שנה וכן ותער כדה אל השוקת (ראשית כ"ר) מן משקה ישקה ויקב חור בדלתו (מ"ב י"ב):

דלח ותדלח מים (יחזקאל ל"ב) ופרסות בהמה לא תדלחם (שם שם) (החילוף) [החילוך] על הרפש נקרא כך ועל טיט נדוק:

דלף דלף טורד מדיני אשה (משלי כ"ז) המשיל מדיני אשה כטיפות המזחילה זה אחר זה אבל האיש שיש בו דעת אם (תאמר) [אומר] דבור וחזר חוזר ושותק וכן דלפה עיני (איוב י"ו) פ' נטפה וקרוב ממנו דלפה נפשי מתוגה (תלים קי"ט) כמו שאמר עיני ראבה (שם פ"ח) ואמר ודאבון נפש (דברים כ"ח):

דלק ודלקו בהם ואכלום (עובדי' א') שפתים דולקים ולב רע (משלי כ"ו) חציו לדולקים יפעל (תלים ז') פ' לשון שרפה כמה שנאמר ועל שפתיו כאש צרבת (משלי י"ו) ומזה נאמר ובדיקת ובחרחור (דברים כ"ח) מ"א כי דלקת אחרי (ראשית ל"א) בגאות רשע ידלק עני (תלים י') כלומר משום הגאוה שבו הוא רודף אחר העני מדלוק אחרי פלשתי' (ש"א י"ז) ופועל ככר יין ידליקום (ישעי' ה') כלומר מנהג סבאי יין בתחילה יקראוהו הם אחר כך הוא קורא להם ורודף אחריהם שלא יוכלו לעשות תשובה [ר"ל לא יוכלו לשוב מתכונה רעה ההיא שרשין בה]:

דלת דלתות כמו קשת קשתות אי נמי לפתות לפניו דלתים (ישעי' מ"ה) כי כל זוגות שבעולם במשקל הזה אזנים. עינים. ידים. רגלים. שדים. חלצים. יומים. ונעקש דרכים יפול באחת (משלי כ"ח) אינו כמו עמדו על דרכים וראו (ירמיה ו') כי הם הרבוי אבל הראשונים שנים הם בלבד שהרי אומר יפול באחת. כן יומים רצופין אבל שאינן רצופין ימים. חוץ מן מלה אחת במקרא שלש השנים (ש"א ב') ולפי שהוא לאברים [עי' לעיל בחלק הדקדוק בסדר המנין] נקראו כך שנים אף ע"פ שהן הרבה וכן דלתות רובן זוגות ולפיכך אמר (דלתות [דלתים] וגם בעצלתים (קהלת י') של גוף ושל נפש:

דם דם יחשב (ויקרא י"ז) ארץ אל תכסי דמי (איוב י"ו) קול דמי אחיך (ראשית ד') מ"א דמים לו (שמות כ"ב) פ' כופר. ומזה תנן ונתן לו את הדמים עד שלא משך את הסחורה הרי זה לא קנה פ' כסף כמו כי כספו הוא (שמות שם) כלומר ממנו. ומזה ויקר דמם בעיניו (תלים ע"ב). מ"א ועם אנשי דמים חיי (שם כ"ו) משמוע המים. והסירותי דמיו מפיו (זכריה ט') ודמיו עליו יטוש (הושע י"ב) פ' מרמות ואון ועמל ועול:

דמם דממה דקה (איוב ד') טוב ויחיל ודומם (איכה ג') דומו עד הגענו (ש"א י"ד) וירמו למו עצתו (איוב כ"ט) וידם אהרון (ויקרא י') דום לה' (תהלים ל"ז) פ' שתיקה והעמדה כמו שמוש בגבעון דום (הושע ח) עורי לאבן דומם (חבקוק ב') ונדמה שם (ירמיה ח') כלו' נדממה כי ליי' אלהינו חרמנו (שם שם) הדממנו:

דמה לא דמה אליו ביופיו (יחזקאל ל"א) דמיתי לקאת מדבר (תהלים ק"ב) ידמה ליי' (שם פ"ט) כדמותנו (ראשית א') משפטו כדמיותנו. ופועל כבד ומה ארמה לך (איכ' ב') וביד הנביאים אדמה (הושע י"ב) אדמה לעליון (ישעי' י"ד) כלומר אתדמה. ואל מי תדמיון אל (שם מ') וכן אמך כגפן בדמיך (יחזקאל י"ט) פ' בדמותך והוא חסר כמו צו לצו קו לקו (ישיעה כ"ח) וכן לך דומיה תהלה (תלים ס"ה) כלומר לא תדמה ותאות יאלא לך משפטו כמו הומיה (משלי ז') חסה נפשי (תהלים נ"ז). מ"א ודמיתי אמך (הושע ד') כי נדמה כל עם כנען (צפני' א') בדמי ימי (ישעיה ל"ח) פ' הפסקה וכריתה כלומר נפסק חיי. מ"א והיה כאשר דמיתי (במדבר ל"ג) אל תדמי בנפשך (אסתר ד') פ' אל תחשבי בלבך:

דמן כדמן על פני השדה (מ"ב ט') פ' זבל אבל כהדוש מתבן במו מדמנה (ישעי' כ"ח) מדינה היא בארץ מואב כלומר ישחקו כשחיקת תבנם בגרנם. ובארץ ישראל מדינה שמה כך שנאמר נדמה מרמנה (שם ז') ומי שפי' בהשלכת זבל ותבן באשפה טעה. ויש לומר יודשו מואב כהדוש התבן במרמנה שבארץ ישראל:

דמע ודמוע תדמע (ירמי' י"ג) ועינו מקור דמעה (שם ח') מ"א מלאתך ודמעך (שמות כ"ב) כינוי (לשון היא) [לשמן הוא]:

דנג כדונג מפני האש (מיכה א'):

דעך דועכו כאש קוצים (תלים קי"ח) פ' תמזו וכבו והנפעל נדעכו ממקומם (איוב ו'):

דפה בבן אמך תתן דופי (תהלום נ'):

דפק ודפקום יום אחד (ראשית ל"ג) קול דודי דופק (שיר ה') פ' הפצרת הילוך וכן מתרפקים על הדלת (שופטי' י"ט) והתרגום אמר דחקין למתבר דשא. ורבותינו שמוהו הכאה על הדלת דתנן הממונה יבא דופק עליהן והם פתחו לו אמר להן וכו':

דקק השבלים הדקות (ראשית מ"א) אשר דק (שמות ל"ב) והדקת עמים רבים (מיכה ד'). מ"א או גבן או דק (ויקרא כ"א) פ' חלי יהא בעפעפים עד שתצר העין ותקטן מעט:

דקר והביטו אלי את אשר דקרו (זכרי' י"ב) וידקר את שניה' (במדבר כ"ה) שלוף הרבך ודקרני בה (ש"א לא) כל הנמצא ידקר (ישעיה י"ג) שהם יזובו מדוקרים (איכה ד') כמדקרות הרב (משלי י"ב) פ' נעיצת חרב בגוף:

דר ודר וסוחרת (אסתר א') פ' מרמר:

דרר וקראתם דרור (ויקרא כ"ה) פ' מכרזת חירות מ"א מור דרר (שמות ל') פ' שלא נתערב בכלום ענין. מ"א כדרור לעוף (משלי כ"ו) ודרור קן לה (תלים פ"ד) פ' עוף קטן [עי' רד"ק וכל המפרשים ואולי הוא ט"ס תחת עמא ט ה ו ר]:

דרא והיו דראון (ישעי' ס"ו) פ' חרפה וקלס ומשפטו בדינוש אילולי הריש כמשקל זכרון תרועה (ויקרא כ"ג) [ט"ס וצ"ל זִכָּרון מן זכרון תרועה]:

דרב ולהצב הדרבן (ש"א י"ג) פ' מסמר ברזל עשוי בראש הרקל להנהיג בו המורים ונקרא מלמד שמלמדין בו את הבקר לחרוש ולשון רבים דברי חכמים כדרבנות (קהלת י"ב) שלא כדין:

דרג במסתר המדרגה (שיר ב') מעלה ובלשון תלמוד דרגא:

דרך אשר דרך בה (דברים א') תדרכי נפשי עוז (שופטים ה') מדרך כף רגל (דברים ב') ופועל כבד לא הדריכוהו בני שחץ (איוב כ"ח) פ' הילוך. מ"א קרוב לו. ביקבים לא ידרוך הרורך (ישעי' י"ו). מ"א דרך קשתו (איכה ב') ידרך חציו (תלים ס"ד) פ' ימשוך. וידרכו את לשונם קשתם (ירמי' ט') משפטו כמו ידריכו כמו משך בקשת לתומו. מ"א פן יאנף ותאבדו דרך (תהלים ב') כלומר בדרך תחת רגלי בני אדם. מ"א כי השחית כל בשר את דרכו (ראשית ו') מנהגו ונשאו בדרך מצרים (ישעי' י') פ' כמנהג מצרים. מ"א ויבא הר אפרים עד בית מיכה לעשות דרכו (שופטים י"ז) פ' צרכו או מלאכתו וכן וכבדתו מעשות דרכיך (ישעי' נח) פ' חפציך. מ"א ואדרכמונים ריבוא רבו (רה"י א' כ"ט) פי' דנרים וכן דרכונים (עזרא ב'). ותנן מצרפין שקלין דרכונות:

דרס ים ודרום (במדבר ל"נ):

דרש דרוש דרש (ויקרא י') מצדר וכן האדרש אדרש (לכם) [להם] (יחזקאל י"ר) ונתפס תיוג באמרו זו אלף כמו אלף אשוב. אקום. אשמור ודרשו את שלום העיר (ירמיה כ"ט) פ' הפשו. מ"א דרושים לכל חפציהם (תהלם קי"א) מבוארים לכל חפציהם. וכן הנם כתובים במדרש עדו הנביא (דבה"י ב' י"ג) פ' בפירוש עדו וכן על מדרש ספר המלכים (שם כ"ד) פ' בפירוש ספר סוד המלכים. ומזה נאמר בית המדרש פ' מקום הפירוש:

דשא תדשא הארץ דשא (ראשית א') כי דשאו נאות מדבר (יואל ב') הראשון פועל כבד פ, צמיחה:

דשן ואכל ושבע ודשן (דברים ל"א) פועל עבר ולשון רבים דשנים ורעננים יהיו (תהלים צ"ב) כל דשנו ארץ (שם כ"ב) פ' שמני אדם והשם והתענג בדשן נפשכם (ישעיה נ"ה) הודשנה מחלב (שם ל"ד) כלומר הודשְׁנָה. מ"א שפך הדשן (ויקרא ד') פ' אפר ודשנו את המזבח (במדבר ד') יסירו אפרו, ועלתך ידשנו סלה (תהלים כ') פ' יקבלנה מהר וישפכנה מיד, והה"י נוספת כמו ימהר יחישה (ישעי' ה'):

דת דת ודין (אסתר א') לשון רבים ודתיהן שונות מכל עם (שם) פ' מנהגם. אחת דתו להמית (שם ד') פ' אחד דינו:

מלה רביעית

דרדר וקוץ ודרדר (ראשית ג') פ' מיני קוצים והרולים [תלת דתסק עי' לקמן סו"ס מסק דרבן עי' לעיל ס' דרג וחבר תות בעל חמז עי' לעיל סו"ס דרך.

נשלם ערך דלת

אתחיל ערך ה"י

הה הה ליום (יחזקאל ל) והוסיפו אלף אמרו אהה ליום (יואל א') פ' כאדם שאמר מה הוא זה:

הא הא לכם זרע (ראשית מ"ז) הא דרכך בראש נתתי (יחזקא י"ו) כלומר הנה:

הבל וילכו אחרי ההבל ויהבלו (ירמיה ב') פועל בעצמו ופועל כבד באחר מהבלים המה (שם כ"ג):

הבן קרנות שן והָבְנִים (יחזקאל כ"ז) אמר התרגום וטוסין פ' עץ שחור מצהיב עושין ממנו קלמרין של סופרים [נ' ז' כ"ט דבר תדש! כי טוס ידענו עד היום היות סם עוף כידוע לכל עי' מתורגמן וערוך תו סתסרים סס חיזה תלות וזה הספ' איננו קחי על התרגים, ופי' קלמרין תרגו סגותנין נתוכו הקולמסין]:

הבר הוברי שמים (ישעי' י"ז) פ' חרטומים ויש אומרים כי הם חובר חבר בחילוף ה"י בחית:

הגא והגיתי בכל פעליך (תהלים ע"ג) ולאומים יהגו ריק (שם ב') כלינו שנינו כמו הגא (שם צ') והגה מפיו יצא (איוב ל"ז) הגיון סלה (תהלים ט') והסמוך הגיון לבי (שם י"ט) בינה הגיגי (שם ה'). מ"א הגו סיגים מכסף (משלי כ"ה) פ' הסר וכן הגו רשע (שם שם) וכן אשר הוגה יי' (איכה א') הסר:

הגן בפני הנדרות הגינה (יחזקאל מ"ב) פ' ישרה ומזה אמרו רבותינו כהוגן פ' כשורה וכשר:

הדד הדר בדורכים יענה (ירמיה כ"ח) הגיון הוא מלה שאין לה פירוש הוגים בה דורכים ענבים וכדומה לחן לזרז עצמן:

הדה גמול ידו חדה (שעי' י"ו) פ' הניד ופועל עבר הוא:

הדך והדוך רשעים (איוב מ') פ' רכאום, ושבור כמו או דכו במדוכה (במדבר י"א) ענין אחד הוא:

הדם הדום לרגלך (תהלים ק"ו) והארץ הדום רגלי (ישעי' ס"ו) פ' לשון תחתית ומטה:

הדס והדס ועץ שמן (שעי' מ"א) בין ההדסים (זכריה א') פ אסא בלשון תלמיד [מסכת פסחים ס"ט]:

הדף בלא איבה הדפו (במדבר ל"ה) והדפתיך ממצבתך (ישעי' כ"ב) פ' דחיפה:

הדר והדרת פני זקן (ויקרא י"ט) ודל לא תהדר בריבו (שמות כ"ג) הדור בלבושו (שעי' ס"ג) (פ') [פרין] עץ הדר (ויקרא כ"ג) והנפעל פני זקנים לא נהדרו (איכה ה') והתפעל אל תתהדר (משלי כ"ה) מ"א והדורים אישר (ישעי' מ"ה) פ' דרכים עקומין מסובבין והתלמוד אמר לא יכיל להדור פ' לסבב דרכים ובלשון משנה לחזר על הפתחים:

הוא הוא אהרן ומשה (שמות ו') ופעמים אומר כך לענין על דבר כגון ועבד הלוי הוא (במדבר י"ח) פ' עצמו ולא ישראל. מ"א הו הו (עמוס ה') פ' וַי וַי לשון הספד:

הוד הוד מלכות (דניאל י"א) כסוס הודו במלחמה (זכריה י') וכן ולא הר הרים במשקל מת כן כלומר ההידור שבהרים בעל הוד:

הוה ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו') הוה גביר לאחיך (ראשית כ"ז) לשלג יאמר הוה ארץ (איוב ל"ז) וכן הות תחשב לשונך (תהלי' נ"ב) והות רשעים יהדף (משלי י') כלומר הויות שיהיו עושין:

הוי הוי אשור שבט אפי (שעי' י') הוי אחי והוי אחות לא יספדו לו (ירמיה כ"ב) פ' זעקת שבר היא, ופעמים נאמר שלא במקום הספד שנאמר הוי משכי עון (ישעי' ה') הוי משכימי בבקר (שם ה') הוי לאומרים לרע טוב (שם שם) פ' כמו או לך מואב (במדבר כ"א) והתרגום אמר וַי:

הום ויהם את מחנה מצרים (שמות י"ד) ויהם יי' את סיסרא (שופטים ד') פ' לשון שבירה ונתפס תיוג בחברו אליו

אריד בשיחי ואהימה (תהלים נ"ה) תהימנה מאדם (מיכה ב') ואינו כך כי אילו לשון צעקה כלומר עירותיהן צועקות מרוב אדם:

הון כל הון יקר נמצא (משלי א') פ' ממון:

הוז הוזים שוכבים (ישעי נ"ו) פ' מתנמנם ואומר התרגום נימן וכן מנהג כלבים:

הי קינים והגה והי (יחזקאל ב') פ' מיני הספר מ"א היא האשה (ראשית כ"ר):

היה היה אתה לעם (שמות י"ח) היה גבור ציד (ראשיתי) אהיה לו לאב (ש"ב ז') יד יי' הויה (שמות ט') אחתינו את היי (ראשי' כ"ד) ותהי האמת (ישעי' נ"ט) ובהעמדת הדבור מי זה אמר ותהי (איכה ג'). הוי יודע כי כל יוד בשבא תהיה רפויה כגון, ויהי, ויבקש הדבר (אסתר ב') וכיוצא בהן, אבל אם היה מניענעת באחת משבעה מלכים [ר"ל באחת מן התנועות] דגושה שם יהוא (קהלת י"א) משפטו יהיה אבל הפילו למד הפעל. מ"א נהייתי ונהליתי (דניאל ח') פ' נכאבתי:

היך והיך יוכל (דניאל י') פ' כמו איך:

הין והין צדק (ויקרא י"ט) מ"א ותהינו לעלות ההרה (דברי' א') פ' אמרתם הין הין או הן הן כמו הן לו יהיה כרבריך (ראשית ל'):

הכל היכל ה' (ירמיה י"ז) ולשון דבים היכלות היכלים בהיכלי מלך (משלי למ"ד:)

הכר לא תבושו (ולא) תהכרו לי (איוב י"ט) פ' תכחשוני:

הלל שבע ביום הללתיך (תהלים קי"ט) והתפעל אז יתהלל (משלי כ') לא הוללו (תהלים ע"ח) פ' לשון שבח. מ"א כי העושק יהולל חכם (קהלת ו') פ' ימאוס וכן ושפטים יהולל (איוב י"ב). מ"א קודש הלולים לה' (ויקרא י ט) ויעשו הלולים (שופטים ט') פ' לשון ששון ורבותי' אמרו בהלולא דבריה דרבי פלוני. פ' חופת בני וכן אמר אמרתי להוללים אל תהולו (תהלי' ע"ה) וכן יתהולל הרכב (נחום ב') פ' ירקדו וישמחו כמו ומרכבה מרקדה (שם ג'):

הלא ומיום השמיני והלאה (ויקרא כ"ב) פ' ולהלן מהלאה לדמשק (עמוס ו') לאחר דמשק ברחוק ומזה והנהלאה לגוי עצום (מיכה ד') הנון של נפעל הוא כלומר הנדהה והרחוקה:

הלך בדרך מרחוק (משלי ז') הן קדם אהלך ואיננו (איוב כ"ג) מפיו לפידים יהלוכו (שם מ"א) ותהלך אש (שמות ט') הלכו אל תעמודו (ירמיה נ"א) הולך עמם (ראשית י"ח) הליכות אלי מלכי בקרש (תהלים ס"ח) ברחוץ הליכי בחמה (איוב כ"ט) ונתתי לך מהלכים (זכריה ג') פ' דרכים ומזה נקרא האורח הלך שנ' ויבא הלך (ש"ב י"ב) מ"א הלך דבש (שם י"ד) פ' נחל, ותהלוכות לימין (נחמיה י"ב) במשקל ותעלולים:

הלם אז חלמו עקבי סוס (שופטים ה') משפטו נהלמו והמצדר וילך והלום (ש"א י"ד) פ' שבירה כמו הלמוני בל ידעתי (משלי כ"ג) את הולם פעם (ישעי' מ"א) בכשיל וכלפות יהלומון (תהלי' ע"ד) הלומי יין (ישעי' כ"א) למהלומות נקרא (משלי י"ח) להלמות עמלים (שופטים ה') פ' כלים שמכין בהם בין העץ ובין הברזל בין הודסים בהן שיבור מכל מקום ומזה יאמר לכן ישוב עמו הלום (תהלים ע"ג) כי ראש המזמור של (יוסף) [אסף] שנאמ' אך טוב לישראל אלהים וכ' ואני כמעט נטוי רגלי וכו' וכו' כלו' כמעט נטיתי מדרך טובה כי קנאתי בעומדין בשמחה ברוב ימיהן ובשלום והן דשעים והן בריאים כמו בנין חזק ויזקינו בלא עמל ובלא נגעים משום זה יתנסו במקום שיפנו ישיתו חמס, כשראו עם יי' זה הענין נשבר לבם בכו והתפללו לבורא להצדיק דינא בבית התפילה, לאחר זמן הבינו כי אחרית רשעים לרע, וזה ישוב עמו הלום מצדר כמו ויכלת עמוד (שמות י"ח) מ"א עד הלום (ש"ב ז') כלומר עד עתה, מ"א נפך ספיר ויהלום (שמות כ"ח) פ' אבן טובה כעין הים:

הם הם יצאו את העיר (ראשית מ"ד) וכפלוהו שנאמר לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם (יחזקאל ז') כמו שעשו במלת בסאסאה (שעי' כ"ז) כלומר בסאה סאה:

המם והמם גלגל עגלתו (ישעי' כ"ח) פ' הסיר כמו ויסר את אופן מרכבתיו (שמות י"ד):

המה המו גוים (תהלי' מ"ו) בהמות ימים יהמון (ישעי' י"ז) כחלילים יהמה (ירמיה מ"ח) פ' קול הברה והגה וכן בראש הומיות (משלי א') עיר הומיה (ישעי' כ"ב) במשקל בוכיה:

[שרש **חמל** חסר בכ"י אשר לפני]

המן יען המנכם (יחזקאל ל"ה) במשקל אמרך: [אמרכם] הרביתם חטאים כהמון רב ופי' המון דבר גדול מכל עניני' שנא' קול המון הגשם (מ"א י"ח):

המס כדקות אש המסים (ישעיה ס"ד) פ' קוצים יבשים וראיני בזה הרבה פירושין אבל לא ישרו:

המר במהמודות בל יקומו (תהלים ק"מ) פ' אשד הנחלים ההולך בחוזק ובזעף:

הן הן אנכי כפיך לאל (איוב ל"ג) ומוסיפין שנא' הנה אנכי (שמואל ד') ומכניסין בו נופות [ר"ל כינוים] שנאמר הנו נצב (במדבר כ"ג) הנכם היום (דברים א) הנך שוכב (שם ל"א) הננו ועלינו (במדבר י"ד) והנם שולחים את הזמורה (יחזקאל מ') הנני עומד (ראשית מ"ז) ואומרין אותה על מה שעבד כגון והנה מן היאר (ראשית מא) והנה נפן לפני (שם שם) הן פראים במדבר (איוב כ"ד). מ"א וראו הן היתה כזאת (ירמי' ב') פ' אם, הן נזבח (שמות ח'). מ"א והעברת את נחלת אביהן להן (במדבר כ"ז) ומוסיפין ה"י שנאמר טובות הנה (ראשית ו') ולהנה כנפים ככנפי החסידה (זכרי' ה'). מ"א ולא ראיתיו עד הנה (ראשי' מ"ד) עון האמורי עד הנה (שם ט"ו) פ' עכשיו. מ"א ודור רביעי ישובו הנה (שם שם) פ' פה מ"א הן לו יהיה כדבריך (שם ל') פ' הין:

הס ויהס בלב (במדבר י"ג) זו המלה כמו שריקה ישרוק האדם למדברים כדי שישתקו שנא' ואמר הס (עמוס ו'):

הפך הפך לבם לשנא עמו (תהלים ק"ה) פ' נהפך תיהפוך כושי עורו (ירמיה י"ג) והמצדר הפוך רשעים ואינם (משלי י"ב) במשקל ויכלת עמוד (שמות יח) וכן הפככם אם כחומר היוצר (ישעי' כ"ט) כלומר היפוככם לכמה צורות קל בעיני הקבה כחומר ביד היוצר, וכן לבלתי הפכי את העיר (בראשית י"ט) ושם הפועל מתוך ההפכה (שם שם) כמשקל אבידה, גנבה. אינמי ויהי בך הפך מן הנשים (יחזקאל י"ו) והתפעל מתהפך במחנה (שופטים ז') והנפעל נהפך אל הרורף (יהושע ח') ונהפוך הוא (אסתר ט') כמו נמול אברהם (ראשית י"ז) ונעתור להם (דה"י א' ה') ונחתום (אסתר ח') הפכפך דרך איש וזר (משלי כ"א) כפול הוא פ' בעל הפוכין, ההפך עלי (איוב למ"ד) במשקל השלך:

הצן הצן רכב וגלגל (יחזקאל כ"ג) כלי קרב:

הרר הררי בשדה (ירמיה י"ז) כלומר רבות ההרים והשירות ומהרריה תחצב נחשת (דברי' ח') בהררי קודש (תהלי פ"ז) כהררי אל (שם נ"ו) אבל הרי ישראל (יחזקאל ו')

הפילו

הפילו ממנו אות של כפל והי' להם לדגש את מקומו אילולי הריש שאינה בת דיגוש:

הרג הורג נפש (במדבר ל"א) והמצדר הורג בקר (ישעיה כ"ב) והשם הרג רב (שם ל') אינמי ליום הריגה (ירמי' י"ב) אם כהרג הרוגיו הורג (ישעי' כ"ז) משפטו דגש כמשקל שפך בה (שם ל"ה) אשר לא עבד בה (דברים כ"א) והנפעל בהרג הרג (יחזקאל כ"ו) במשקל בעטף עלל (איכה ב') והפילו משניהן ההי"ן כלומר בההרג בהעטף אבל כשהפילו שמו ציר"י תחת הבית להעיד עליה:

הרה הרה עמל (איוב ט"ו) תהרו חשש (ישעי' ל"ג) האנכי הריתי (במדבר י"א) אילו משלים ואינן הריון ממש, ותהר ותלד בן (ראשית ל') עצבונך והרונך (ראשית ג') משפטו הריונך כמו זכרונך, הגיונך, פדיונך, והלילה אמר הורה גבר (איוב ג') משפחו דיגוש לולי הריש ונתפס חיוג בשומו על ברכות הורי (ראשית מ"ט) מזה, אבל והריותיו יבקעו (הושע י"ד) הרות הגלעד (עמוס א') והרותיהם תבקע (מ"ב ח') חלקו בו פרשנין זה מביא ראיה שהוא הרים משום הרחיב את גבולם 1) וזה מביא ראיה [שהוא נשים הרות] משום עוללים ירוטשו לעיניהם (מ"ב ח') ואני אכריע האחרון משום שההרי' הרים הם (2 אבל הרות והריות לשון הרה, ואם תאמר מה ענין הרחיב את גבולם? אני אומר כי כל המלחמות הללו וביקוע נשים הרות והדיגה למען הרחיב את גבול'3) [נ' ז' כ"ט 1) כן כתיב (בעמוס א') טעם על בקעם הרות הגלעד כה אמר יי' על שלשה פשעי בני עמון ועל ארבעה לא אשיבנו על בקעם הרות הגלעד למען הרחיב את גבולם" יקשה על ההרים עצמם או משאל על הערים הבצורות ע"ש רד"ק. 2) ר"ל הקבוץ מן הר הרים בלשון זכר ולא בל"נ. 3) בקוע נשים יהרג שלא ישאר יורש והריב היערער על הנחלה וע"י זה ירחב גבולם ע"י רש"י ורד"ק] :

הרס הרס בעברתו (איכה ב') הן יהרוס (איוב י"ב) והצווי הרוס שנימו בפימו (תהלים נ"ח) והנפעל וגדר אבניו נהרסה (משלי כ"ד) ופועל כבד מהרסיך ומחריביך (ישעיה ס"ט):

התת תהותתו על איש (תהל'ם ס"ב) תפטפטו כלו' תרבו דבריכם וקנטורין להזיק כמו קיר נטוי (שם ס"פ) וכמו שאמר ישעי' הנביא רוח ערצים כזרם קיר (ישעי' כד) וזו המלה אין לה פירוש אלא כמו ויהס כלב (במדבר י"ג) פ' מי שרוצה לומר לחבירו דברי הבל אומר לו הת או הותת ועי' גיזניוס:

התל ואביכן התל בי (בראשית ל"א) פ' שיקר, משפט, הֵתֵל בי במשקל דִּבֶּר (רב רבי) [דִּבֶּר בִּי] (ש"ב כ"ג) כי הוא מן ויהתל בהם אליהו (מ"א י"ח) וכן נמי אל יוסף פרעה התל (שמות ח') משפטו הָתֵל במשקל לא ידעתי דַּבֵּר (ירמיה א') וכן איש ברעהו יְהָתֵלּוּ (שם ט') משפטו יְהַתֵּלוּ במשקל יְדַבֵּרוּ וכן לב הוּתַל (ישעי' מ"ד) משפטו הֻתַּל במשקל כֻּפַּר (שמות כ"ט) עֻבַּד (דברים כ"א) ונשתנה כל המלה אפילו לענין מלרע ומלעיל כי משפטו הֵתֶל־בִּי והוא אמר הֵתֶל בִּי כיוצא בו הוֹרָה גבר (איוב ג') שמשפטו הורה גבר, הֹולֶם פעם (ישעי' מ"א) שמשפט, הוֹלֶם פעם, ולמה? משום מלה אחרונה שעבדה במלעיל בשבילה 1) ואל תאמר כי בטעם לבד יעשו כך 2) אלא אפילו במלות כגון יספוק עלימו כפימו (איוב כ"ז) שמשפטו כפי וכן והנותרת מן המנחה (ויקרא ב') שמשפטו והנותר אבל משום מנחה שהוא לשון נקבה שמו את הנותר לשון נקבה, וכן לענין יחיד ורבים, קשת גבורים התים (ש"א ב') משפטו חתת כי על הקשת חוזר כמו (ונחמה) [ונחת] קשת נחושה זרעותי (ש"ב כ"ב) כמו שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה (זכריה ח') שמשפטו איננו כמו הראשון כי השכר לשון זכר ומשום שנתחבר לאדם הדי הוא כמוהו, ומשום שנתחבר לבהמה הוא כמוה כמו שאמר רבו' ז"ל הדבק לשחור 3) ושם הפועל התולים עמדי (איוב י"ז) אינמי חזו מהתלות (ישעי' ל') במשקל (נרידים) [והדודים] (ישיע' מ"ה) ומעדנות (ש"א ט"ו) אע"פ שזה פתח 4) [נ' ז' כ"ט 1) ר"ל לפי הנמל' האחרים' הנגינה מלעיל בסיבת בא הנח לעיל דהיינו בסוגו אחור מפני קירוב הטעמים, והוא לדעתו הוא פועל בינוני ולא שם כדעת אחרים (עי' להמן הרס פעם ולעיל פ' הלם) כי לו הי' שם הי' ממשקל פועל ובזה המשקל מעיקרו דינו להיות מלעיל. 2) ר"ל לא בטעמים לבד מנהג הלשון לשנות מן הסדר, אף גם מלות עצמן ישתנו ממנהגם ומשפטם בלשון. 3) כי מלת איננה שב אל השכר, אך מלת נהיה נמשך אל אדם יצא כנהוג בלשון זכר, ומלת איננה נמשך אל הבהמה משתנה ממנהגה ומתחבר למינה הסמוך לה כאשר זכרו המדקדקים הענין והמספר נופל על הקרוב לו וזה מכוון במלאכתו הדבק לשחור. 4) ר"ל מהתלות בפתח והתולים בשורק אך אין בכך כלום כי בא על בנ"ת משקלים] :

מלה רביעית

הבהב זבחי הבהבי (הושע ח') פי' זבחים רצופים 1) כלומר הב הב כי אמר (מקום) [מקודם] ואכתוב לו רובי תורתי (שם שם) והוי' זבחי הבהבי והיו"ד אינה של מדבר אלא כמו וקרע לו חלוני (ירמיה כ"ב) שמשפטו חלונים, ויש אומרים זבחים (טרופים) [שרופים] כמו פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה (מס' שבת פ' במה מדלקין) כלומר חרך אותה, ותנן נמי לענין העומר מהבהבין אותו באור לקיים מה שנאמר בו מצות קלי (מנחות פ"י מ"ד) בין תבין [נ' ז' כ"ט 1) דהיינו זבחים הבהב' הנקרבים תמיד זה אחר זה וכן העתיקו די רוסי Sacrificia Continua :

נשלם ערך ה"י

אתחיל ערך ויו

וו וי העמודים (שמות כ"ז) פ' תלוי בצורת הוי"ו כמו חכה שיצודו בה דגים עם השם ועם הקנה [ט"ס וצ"ל עם החוט ועם הקנה ועי' הרס דוג] :

והב בסופה (במדבר כ"א) פ' מקום. דע לך כי כשצוה הקב"ה את ישראל שלא לצור את מואב וארנון הוא גבולם ויש בו שני נחלים שנאמר נחלי ארנון 1) היוצא מגבול האמורי (שם) לא ממנו דוקא כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי, שם ולפי שהוא למואב ולא לאמרי נא' בכאן על כן יאמר בספר מלחמות ה' (שם שם) פ' אסור ללחום בהם ואיזה מהם והב בסופה ואת הנחלים ארנון וגם אשר הנחלים אשר נטה לשבת עד (שם שם) ונאמר כי לבני לוט נתתי את ער ירשה (דברי' ב) בין תבין [נ' ז' כ"ט 1) כן היא הנוסחא גם בליקוטי די רוסי. אבל מלות "נחלי ארנון" לא נמצא לפנינו בכתוב כי אם לסוף הפסוק ויחנו בעבר הירדן אשר במדבר היוצא מגבול האמרי "ואת הנחלים ארנון" "ואשד הנחלים" כתוב אבל נחלי ארנון לא נמצא והדבר צריך עיון וחיפוש, וכל חכם לב ישים לבו אל זה הפירוש כי יבואר בזה היטב תלונת ע"כ יאמר בספר מלחמות יי' אשר נתקשו בה המפרשי'] :

נשלם ערך ויו

אתחיל ערך זין

זאב זאב וטלה (ישעיה ס"ה) כזאבים טורפי טרף (יחזקאל כ"ב) זאבי ערב (צפני' ג') וחזו מזאבי ערב (חבקק א') בערב התקשרם יותר דתנן ובעת משלחת זאבים אפי' זאב אחד אונס שנאמר וחדו מזאבי ערב:

זבב ישרוק יי' לזבוב (ישעיה ז') זבובי מות (קהלת י') פ' זבובים מתים אם יפלו לתוך שמן רוקח מסריחו:

זבד זבדני אלהים אותי (ראשי' ל') פ' לשון השפעה שמשפיע הבורא את חבריות:

זבח ויזבח שלמה (מ"א ח') ופועל כבד מזבחים ומקטרים ועשית מזבח מקטר קטורת (שמות ל') משום שהוא רביע נקרא כך וכמה שנאמר מזבח גדול למראה (ישעי' כ"ב) והשלחן גם היא נקרא מזבח ובסוף אמר זה השלחן אשר לפני ה' (יחזקאל מ"א) ובתחלה קראו הכתוב מזבח [וז"ל הפ' המזבח עץ שלש אמות וכו' זה השלחן]

זבל יזבלני אישי (ראשית ל') משפטו יזביליני כלומר ישכינני בית זבול (מ"א ח') עמד זבולה (הבקק ג') פ' מכון:

זג מחרצנים ועד זג (במדבר ו') פ' גרעיני ענבים ותנן החרצנים אילו החיצונין והזגין אילו הפנימין (נזיר פ"ו מ"ב) ועוד אמרו בהיפוך החיצון זג והפנימי ענבל ועוד אמרו עד שיזרע חטה ושעורהוחיצין במפולת יד (ברכות כ"ב):

זה זה יתנו (שמות כט) כי הוא זה (שם כב) פ' דבר המטלטל, שבו נא בזה (במדבר כ"ב) פ' מקום מזה אחד ומזה אחד (שמות י"ז) פ' צד מ"א עלו זה בנגב (במדבר י"ג) פ' עכשיו מ"א זה ידעתי כי אלהים לי (תלים נ"ו) פ' אז:

זהב זהב וכסף (שמות כ"ה) מ"א מצפון זהב יאתה (איוב ל"ז) פ' רוח צפונית שמועלת לבריות כמו הזהב מ"א כוס זהב בבל ביד יי' (ירמיה נ"א) פ' יין [יין זך] מ"א תמריקים מעליהם הזהב (זכרי' ד') פ' השמן הטוב:

זהם וזהמתו חיתו לחם (איוב ל"ג) לשון מראות 1) ותנן כדי להעביר את הזוהמא [נ' ן' כ"ט 1) מלשון הו"י מורלה ונבחלה [לפניה ב'] חבל בליקוטי די רוסי חסר בידי הנוסח "לשון סריחות"]:

זהר והזהירה ונשמר שם (מ"ב ו') והזהרת אותהם (שמות י"ח) פ' התראה. מ"א והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל י"ב) פ' נוגה במשקל תואר פועל כשתרצה לעשות סמוכין תסיר הויו ותשים חטף קמץ במקומה מה תארו (שמואל א') הצור תמים פעלו (דברים ל"ג) זהרי חמה (בתפלת שחרית בנוסח ברכת המאיר לארץ) חוץ מאחד שנא' ותארו מבני אדם (ישעיה נ"ב) וכל אותיות אחה"ע להם כך כדי להקל את הדבור:

זו ועדותי זו אלמדם (תלים קל"ב) זו לעגם (הושע ז') זו כחו לאלהו (חבקק א') וכל זו של דברי רבותינו בח לם פי' אף זאת מפני רשעים זו שדוני (תלים י"ז) זו חטאנו לו (ישעי' ב') דרך זו אהלך (תלים קמ"ג) פ' אשר:

זוב הכה צור ויזובו מים (תלים ע"ח) כי יזוב זוב דמה (ויקרא ט"ו) זבת חלב (שמות ג') במשקל ועשת את התבואה (ויקרא כ"ה) 1) פי' השפעת מבוע הוא [נ' ן' כ"ט 1) זבת הוא פעל כמו ועשת ונח על תתונתו כי ישנו ספרים נקוד ועשת בפנ"ת כי התיו הוא במקום ה"א הנקבה ולמד הפעל נפלה (עי' רד"ק דף קכ"ד ד' פיורדא), וחי' לו נהביא לראיה מלת והיית לנשיא (יחזקאל מו) ססוא ג"כ מזה הגזרה וכאוי' ונשה והתי' במקום ה"א, וכן הי' ראוי זבה ונה זבת]:

זוד אשר זדו עליהם (שמות י"ח) כי אל יי' זדה (ירמיה כ') במשקל בזה לך (ישעי' ל"ז) בת קמה באמה (מיכה ז') פועל כבד וכי יזיד איש (שמות כ"א) ולא יזידון עוד (דברי' י"ז) והמים הזדונים (תהלים קכ"ד) כמו זרעונים (דניאל א') [ועי' שרש זרע] והשם פרח הזדון (יחזקאל ז) ונקרא אדם מזיד זדון וכשל זדון (ירמיה נ):

זוה כאיות מזבח זכרי' ט) פ' פינות במשקל דליות וכן מזוינו מפיקים (תלים קמ"ט) והמם מספרת כמומי"ב ונחלו מקדשיהם (יחזקאל ז):

זוז מזוזה מזוזות פ' סיפי השערים הפתחים ופצימיחם:

זול הזלים זהב מכים (ישעי' מ"ו) פ' מוציא הוצאת כמשקל הקמים, הזבים, השבים, ואם תוציא יקר מזולל (ירמיה ט"ו) כפול הוא כל מכבדיה הזילוה (איכה א') ותנן שער הזול:

זון בר ולחם ומזון (ראשית מ"ה) כמשקל מקום ומזמנו ויתנו הילד בזונה (יואל ד') פ' מכרו בניהן במזונותיהן במשקל קומת, מ"א והזונות רחצו (מ"א כ"ב) פ' כלי זיין ומזה ויתד תהי לך על אזניך (דברים כ"ג) ותאלף נוספת כמו אפניו (משלי כ"ה) מי אפסים (יהזקאל מ"ז) על האבנים (שמו' א):

זוע ביום שיזוע שמרי הבית (קהלת י"ב) פ' ינוע ותרגום ויגוע את תספים (ישעיה ו') זעו ולא קם ולא זע ממנו (אסתר ה') והשם וה"י רק זועה (ישעיה כ"ח) ויש אומר כי והיתה לזעוה (דברים כ"ח) ממנו אבל הפוכה היא כמו בני עולה (ש"ב ג') בני עולה (הושע ו):

זור ותשכח כי רגל תזורח (איוב ל"ט) פי' תפצע את הביצה [כי רגל תזורה קאי על פסוק לעיל מניה כי תעזוב ארץ ביצה] והזורה תבקע אפעה (ישעי' נ"ט) כלומר והביצה הזורה תבקע נחש והסגול במקום קמץ כמו ולנה בתוך ביתו (זכריה ה) שמשפטו ולנה נמצא עכשיו כי חזורה היא ביצה הפצועה, וכן ויזר את הגיזה (שופטים ו') כי הסחיטה והפציעת קרובים זה לזה וכן לא זורו ולא חיבשה (ישעי א') כי הפצע שיה"י לאדם ראויה לסחוט אותו החילה ואחר כך משים הרפואה ונתפס ר' שלמה מנטריש ז"ל 1) שפי' לא זורו מלשון אשר זורה ברחת (ישעיה למ"ד) כי אמר רפואות שחוקין זרזין על המכה ואינו כך אלא מלשון סחיטה עד שיצא כל הדם כמו ויזר את הגיזה (שופטים ו') מ"א לא זורו מתאותם (תלים ע"א) זורו רשעים מרחם (שם נ"ה) פ' סורו ותרגום ויסורו אליו (ראשית י"ט) וזרו לותי' ומזה מזור הייתי לאחי (שם ס"ט) ומלשון תלמוד פלגינן ליה קרנא זור כמו קרן נטויה וקדנות נטוינת. מ"א והיה לכם לזרא (במדבר י"א) ולא יגהה מכם מזור (הושע ה') פ' חלי מ"א אין דן זינך למזור (ירמי' ל') פ' רפואה [נ' ן' כ"ט 1) הוא רש"י ז"ל ועי' לעיל בתבות חית]:

זחח ולא יזח החושן (שמות כ"ח) במשקל ולא יסבו בלכתם (יחזקאל א') מן סבל ולשונו תמק בפיהם (זכרי' י"ד) מן מקק ואמרו חז"ל משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקת בישראל (סוטה מ"ו) ועוד אמרו מכאן לתלמיד חכם שאין מזיחין אותו ואמרו לה אין מזחיחין אותו ואמרי לה אין מזניחין אותו (חולין ז') מלשון כי הזניחם ירבעם ובניו (דה"י ב' י"א) פ' הרחיקם מכל מקום אילו לשונות קרובים זה לזה:

וחל זחלתי ואירא (איוב ל"ב) נתאחרתי בדיבוד. מ"א זחלי עפר (דברים ל"ב) הליכה על גחון ומזה אמרו רבותינו רבו הזוחלין על הנוטפין (מקואות פ"ה) פי' מים שירדו במקום מדרון יקראו כך:

[שרש זין חסר]

זיז מזז כבודה (ישעיה ס"ו) פ' דשן מ"א וזיז שדי עמדי (תהלים נ') יש אומר עוף ויש אומר חיה וראש הפסוק ראיה לשניהן:

זין שקר מזין (משלי י"ז) אזין עד תבונותיכם (איוב ל"ב) וי"א מלשון האזנה הן אבל נפלה מהם האלף:

זיק מאזרי זיקות (ישיע' נ') ובזיקות בערתם (שם שם) פ' ניצוצי אש. מ"א לאסור מלכיהם בזיקים (תלים קמ"ט) ואם אסורים בזיקים (איוב ל"ו) פ' כבלים ונדחק היו"ד ונגדשה הקוף כמו ופטורי ציצים (מ"א ו') כמו ויצץ ציץ (במדבר י"ז כ"ג) כי אצק מים (ישעית מ"ד) מן יצק:

זית זית רענן (ירמיה י"א) פ' אלין של זית וכן וזיתים יהיה לך (דברים כ"ח) נקרא כך על שם פריו וכן ותאינה ורימון (שם ח') מה שלא תמצא כך בענבים פ' לא נקראו אילן כי ישל זיתיך (דברים כ"ח) פ' פרי:

זכך לא זכו בעיניו (איוב ט"ו) זכו נזיריה (איכה ד') זך וישר (איוב ח') פי' לשון נקיות כמו בר לבב (תהלים כ"ד) והזכות כבור כפי (איוב ט') כמשקל רכו דבריו משמן (תהלים נ"ה) רך ויחד (משלי ד') מן ולא רככה בשמן (ישיע' א') מ"א לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח) יש אומרים אבן טובה ויש אומר מין עששיות הטוב:

זכה ומה יזכה ילוד אשה (איוב כ"ה) זכיתי לבי (משלי כ') רחצו הזכו (ישיע' א') משפטו התזכו כי הוא התפעל אבל [הפילו] התי"ו ודגשו הזי"ן להודיע עליה. ולשון חילוף תי"ו בדלית שנא' (חזיד מנתון) [הזדמנתון] (דניאל ב') ולשון תלמוד נזדכה פלוני. וכן נזדמן לו דוק יזדקר תגר נזדקק הדין כל אילו הדלת"ין במקום תי"ו של התפעל ולקדום את אותיות המלה כגון ויתחבא האדם (ראשית ג') מתהלך (שם) ויתגודדו (מ"א י"ח) מתרושש והון רב (משלי י"ג) וכיוצ' בהן. ולמה קדמה הזו"ן של הזדמתון את הדל"ת העומדת במקום תי"ו? הוי יודע כי אותיות של זסש"ץ מכל אלפ"א בית"א הן קודמין לתי"ו של התפעל. זי"ן. הא דאמרן. הסמך מסתולל בעמי (שמות ט') וסר מרע מסתולל (ישיעה נ"ט) 1) שי"ן. ויהי הוא משתחוה (מ"ב י"ט) וכן הצד"י. נצטדק (ראשית מ"ד) מן צדק, אצטירו (יהישע ט') מן ציר נאמן (משלי כ"ה) הצטידנו (יהושע ט') מן צדה לדרך (ראשית מ"ב) כי זו הטי"ת במקום תי"ו של התפעל כמו שהתקינו דלי"ת לזי"ן כך התקינו טי"ת לצד"י. ואילו הניחוהו תי"ו כתחילה לא היה נכר אות זסש"ץ כמשפטו כן כל המקר' חוץ ממלה אחת שנא' והתשוטטנה (ירמיה מ"ט) ולמה משום כי התי"ו קרוב' לטית ואילו הקדימו השי"ן עליה כמו והשתחוו היתה זאת פוגע' בשני טתי"ן ונראו כאילו הן טיתי"ן יחדו כלו' והשטוטטנ'. לפכך הקדימו התי"ו לשי"ן (וריבזוהו) [ורפוהו] 2) כדי שתפריד השי"ן בין תי"ו לטי"ת הדומין זה לזה. ואם תאמר שמא רחצו הזכו. מעיקר זכך ולא מעיקר זכה. אילו היה כך היה כמו (הגלות) [הִגָּלוּ] (ישיע' מ"ט) 3): [נ' ז' כ"ט

1) זכרונו הטעתו להביאו בסדר הספתי"ך כי הוא כתוב בסי"ן ימנית ובלשא אחרינא. מסתולל.
2) כי תי"ו אחר זסש"ן דינה להדגש ובמלת והשטוטנה היא על מקומה כבשאר מלות הלשון ומאחר שהיא על מקומה בזאת ב"כ כתבונתם רפה.
3) נראה לעין כל מעיין כי להבנת הענין חסרים דברים הרבה ולדעתי נשמט הדבר כך ולא מעיקר זכה אולו היה כך היה המלה מלעיל כמו הברו נשאי כלי יי' (ישיע' נ"ב) [ר"ל מלעיל כדין הכפולים כמו הברו] ואם תאמ' שמה הוא נפעל [משרש זכה] אליו הוא כך הי' כמו הגלו (ישיעה מ"ט) [ר"ל רפה הכף]:

זכר ולא זכר שר המשקים (ראשית מ') זכור ימות עולם (דברי' ל"ב) זכיר תזכור (איכה ג') והשם זכרון והסמוך זכרון תרועה (ויקרא י"ג) חוץ מאחד. אין זכרון לראשונים (קהלת א') הוא במשקל סמוך ואינו סמוך כיוצא בו את כסף הפריום (במדבר ג') שהוא במשקל פדיון נפשו (שמות כ"א) ואינו סמוך. והמ"ם היא כמו נו"ן וגם זכר שם הוא וכן מזכרת (במדבר ה') והנפעל ונזכרתם (במדבר י'). והמצדר יען הזכרתם (יחזקאל כ"א) יושפט בן אחילוד המזכיר (מ"א ד') פ' מזכיר דברים למלך הצריכין לעשות. מ"א קרוב לו ויתן לפני ארון יי' מן הלוים (המשוררים) [משרתים] ולהזכיר ולהודות (דה"י א' י"ו) כגון לנגן וכן נמי למנצח לדוד להזכיר (תהלים ע') הזכירו כי נשגב שמו (ישעיה י"ז) וכן המזכירים את יי' (ישעיה מ"ב). מ"א הזכרים לבד מטף (שמות י"ז) זכר ונקבה (בראשית א) יראה כל זכורהך (שמות ל"ד) כל מקנך תזכר (שם שם) פ' תשים זבריהם קדש ותזכר שווין. מ"א יזכור כל מנחותיך (תהלים י"ט) פ' יריח וכן זכרו כיין לבנון (הושע י"ד) אזכרתה ליי' (ויקרא ו') מ"א קרוב לו כזכור בניהם מזבחותם (ירמיה י"ז) פ' כזכור בניהם במזבחותם:

זלל זולל וסובא (דברי' כ"א) כזוללי בשר למו (משלי פ"ג) לשון רבוי הוא וכשיהיה דבר מרובה היה בזול. ומזה כי הייתי זוללה (איכה א') כלוסר זלולה במשקל ימון יי' רוממה (שמות טו) ומזה כרום זלות לבני אדם (תהלים י"ב) כלומר רשעים מסבבין את האדם כמו שעושין תולעים שבמים הנקראין עלוקות שמשימין אותם בני אדם על בשרם למצוץ הדם כרום מלשון וירם תולעים (שמות י"ו) ורמה (שם שם) וזלות מלשון זוללי בשר. ומזה ומפניך הרים נזלו (ישעי' ס"ד) והנין של נפעל במשקל ונגולו כספר השמי' (שם ל"ד) מלשון וגללו את האבן (ראשית כט) והוא לכוון נפילה ויציקה כי פעמים עושין מדת הלח ליבש ומדת היבש ללח כמו והגרתי לגי אבניה (איכה א') שהיא כמו וכמים הנגרים ארצה (ש"ב י"ד) כי הוא יערוף מזבחותם כמו יערף כמטר לקחי (דברים) וכ' כזדם מים קיר (ישעיה כ"ה) וכ' זורמו מים עבות' (תהלים ע"ז):

זלג והמזלג שלש השנים (ש"א ב') שפוד וראשו כפוף ומעלה בו בשר מקדירה ומעריך בו חתיכות על גב המזבח שנא ומזלותיו (שמות כ"ז):

זלת זולתי כלב בן יפונה (דברים א') היו"ד נוספת כלומר אינה כמו יו"ד ואלהים זולתי לא תדע (הושע י"ג) או שמא צריכ' שני יודי"ן כלו' זולתי ומשו' טורח הפילו אחת והראשונה אינה נוספת: [עי' לעיל שרש בלת]:

זמם עשה יי' כאשה זמם (איכה ג') זמותי בל יעבר פי (תלי' י"ז) פ' חשבתי בלבי ולא חטאתי בשפתי. זממו אל תפק (תהלים קמ) פ' מחשבות, זמות נתקו (איוב יז) ולשון יחיד שלו זמה כמו מדותיו מדה והדגשין במקום אות של כפל ושם אחר מזימה (משלי ב') פ' מחשבת חכמה. מ"א כי זמה עשו (הושע ו') וכן עתותה המזמתה (ירמיה י"א) כמו עיפתה ישעתה אימתה וכן כאשר ימרוך למזמה (תהלים קל"ט):

זמן ואתנה זמן לו (נחמיה ז') לעתים מזומנים (עזרא י') בעתים מזומנות (נחמי' יג) בזמניהם (אסתר ט') פ' עת:

זמר זמרו למלכנו זמרו (תהלים מ"ז) והמצדר כי טוב זמרה אלהינו (שם קמ"ז) במשקל ליסדה אתכם (ויקרא כ"ו) זמירו' היו לי חקיך (שם קי"ט) עזי וזמרת יה (שמו' טו) מזמור לדוד

לדוד (תהלי' ג') כולן שמות והכלי' שיעשו בהן זמר. מזמרות (מ"ב י"ב). מ"א עת הזמיר הגיע (שיר ב) פ' עת קטיפת הפירות שנא' את ספיח קצרך לא תזמור 1) (ויקרא כ"ה). ויש אומר שהוא מן תראשון כלומ' זמיר עופות. מ"א שלוחי' את הזמורה אל אפם (יחזקאל מ') פ' סרחות שהוא הוצאת דוח מלמטה בקול והוא כנוי סופרים כלו' אל אפי כי כך היו אומרין הן. מ"א מזמרת הארץ (ראשי' מ"ג) פ' פירות. מ"א לא תזמור (ויקרא כ"ה) פ' תקטוף. וממנו וכרת הזללים במזמרות (ישעיה י"ח) פ' במגלות. וכן זמיר עריצים יענה (ישעיה כ"ה) פ' הקב"ה קורא ומכריז בהכרתת הרשעים הנפעל לא יזמר ולא יעדר (ישעי' ה) ומזה נקדית הזמורה אשר בעצי היער. וזמורת זר תזרענו (שם י"ז) וזמריהם שיחתו (נחום יז) פ' פרחים וסעיפות חתוכות:

[נ' כ"ע 1) מן תזמרת הארץ. והנה היא נוסחא אשר לא נמצא לפנינו בכל ספרי תנ"ך כי בנוסחאות דידן כתוב את ספיח קצירך לא תקצר ולא לבד בכ"י אשר בידי כתוב תזמור אף גם בשני דוגמאות כ"י אשר בעקד רי רוססי נמצא כן כאשר העיד בלוקטיו אשר עשה מס' הפרחון (Parmae 1805) ח"ג (צד 17) זמיר פי' עת קטיפת הפירות. Cant 11,12 Tempus decerpendi Fructus, Sed in textu, quem subtit Parchon ex Lev, XXV. 5. — שנאמר את ספיח קצירך לא תזמר verbum ex erore vel memoriae defectu pro תקצוד obtrudit. Sic et per פירות seu fructus explicat זמרת הארץ qnod legitur Cen. XL.III. II.

זנב לראש ולא לזנב (דברים כ"ח) זנבות האודים (ישעיה ז) ויזנב בך (דברים כ"ה) פ' הריגת סוף החילות. ותנן המזנב בגפנים (שביעית מ"ו) פ' הקיצץ קצותיהן:

זנה וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ (דברים ל"א) הזנו הזנו (הושע ד') מצדר הוא ויזן את יהודה (דהי"ב כ"א) פ' לכת אחרי ע"ז. מ"א והוא בן אשת זונה (שופטים י"א) פ' אחרת כמו שנאמר בסוף כי בן אשה אחרת אתה. וכן רחב הזונה (יהושע ו') והתרגום אמר עליה הפונדקיאה ותזנה עליו פלגשו (שם י"ט לשון (חדידה [מרידה]. מ"א בשמים וזנים (דה"י ב' י"ו) פ' מיני סרקחים כמו וכל זני זמר (דניאל ג) ותרגום למינו לזנוהי. וכן מפיקים מזן אל זן (תהלים קמ"ד) כלו' הפירו' בביתן משלימין מין זה למין זה:

זנח זנח יי' מזבחו (איכה ב') כי לא יזנח (שם ג') ותזנח משלום (שם ג') פ' לשון הרחקה ופועל כבוד כי הזניחם ירבעם ובניו (דהי"ב י"א) וכן והא ניחו נהרות (ישעיה י"ט) פ' נפסקו נרתקו והאלף נוספת והתרגום גם הוא יוסף אלף בראשי השמות כגון אשתיו חמרא (דניאל ה') אתרכית רוחי (שם ז') וכיוצא בהן:

זנק יזנק מן הבשן (דברים ל"ג) פ' יבעט מרוב טוב הבשן. ותנן דיה אם זנקה (חולין דף ל"ז) פ' קילוח:

זעה והייתה לזועה (דברי' כ"ח) במשקל לראוה בך (יחזקאל כ"ח) והראוה מן ראה ושלוה מן שלה. ושמו הוי"ו היפוך זועה (ישיע' פ"ח) פ' חרפה: [עיי' לעיל ש' זוע]:

זעך ימי נזעכו (איוב י"ז) כמו נדעכו. כמו זהב תרגום דהב. שבתה מדהבה (ישעי' י"ד) פ' גיבוי זהב של מס: [עיי' לעיל ש' דהב]:

זעם ומה אזעום לא זעם ה' (דברים כ"ג) זעום יי' (משלי כ"ב) ואיפת רזון זעומה (מיכה ו') מזעם לשונם (יהוש' ז') פ' מניבל פיהם. זועמה ישראל (במדבר פ"ג) משפטו זעמה במשקל זכרה לי אלהים לטובה (נחמי' ה') לפי שהי' מאותיות אחה"ע כיוצא בו במצאכם אותו (ראשית ל"ב) משפטו במצאכם כתפשכם את העיר (יהושע ח') כשמעכם את הקול (דברי' ה'). מ"א ולא יכילו גוים זעמו (ירמיה י') כי זעם מלאתני' (ירמי' ט"ו) אל זועם בכל יום (תהלים ז') ונפעל ופנים נזעמים (משלי כ"ה) פ' לשון חרון:

זעק והלל (יחזקאל כ"א) ציווי הוא ולא זעקו אלי בלבם (הותע ז') לשון קריאה וצעקה. מ"א הזעק (אלי) [לי] את אש והורה (ש"ב כ') ויזעק ברק את זבולן (שופטים ד') פ' לשון קיבוץ וזירוז והנפעל מה לך כי נזעקת (שופטי' י"ח) וכן בזעקך יצילוך קבוציך (ישיע נ"ז) כלו' וכי יוכלו להצילך:

זער ונשאר אנוש זער (ישיע' כ"ר) כלו' מעט. וכן כי עוד מעט מזער (שם י') זעיר שם (שם כ"ח) כתר לי זעיר (איוב ל"ו) תרגום מעט זעיר:

זפת בחמר ובזפת (שמות ב'):

זק לאסור מלכיהם בזיקים (תהלים קמ"ט) פ' כבלים ותרגום בנחושתים (שופטים י') זיקין: [עיי' לעיל ש' זיק]:

זקק וזקק אותם כזהב (מלאכי' ג') מזוקק שבעתי' (תהלים י"ב) יזוקו מטר לאידו (איוב ל"ו) הדגש במקום אות כפל פ' יתיכו כמו לא נתך ארצה (שמות ט') והניתוך והצירוף ענין אחד הן:

זקן זקנתי ושבתי (ש"א י"ב כי זקן יצחק (בראשית כ"ז) כי זקנה אמך (משלי כ"ג) והסמוך זקן ביתו (ראשי' כ"ד) והשם כי בן זקונים הוא לו (שם ל"ז) וכן עד זקנה ושיבה (תהלים ע"א) וכן כבדו מזוקן (בראשית מ"ח) אחרי זקנתה (שם כ"ד) והאשה זקנה (   ) במשקל כבר כבדה ופועל כבד פועל בעצמו אם מזקין בארץ שרשו (איוב י"ד). מ"א בראש או בזקן (ויקרא י"ג) מ"א והחזקתי בזקנו (ש"א י"ז) פ' מלקוחיו כי אין זקן לבהמה אלא שיער בעלמא הוא וישנו לזכר ולנקבה כמו הדוב והתיש וחגמל:

זקף פי' זוקף כפופים (תהלים קמ"ו) פ' מעמיד ותנן זקפון עליו במלוה (ב"מ דף ע"ב) והתרגום אמר וזקף עונוהי וחזא [על פ' וישא עיניו]:

זרב בעת יזורבו נצמתו (איוב ו') פ' יצטננו ולשון תלמוד דלמא אתי לאזדבויי כלומר שמא ישפך:

זרה תזרת לרוח (יחזקאל ה') אשר זורה ברחת ובמזרה (ישיעיה ל') פ' קורה היא ובראשה כמו כף ואצבעות שמהפכין בה את התבואה בגורן בעת דיש והרוח מוליך את התבן וזרתי את כל שאריתך (יחזקאל ה') ויזר על פני המים (שמו' ל"ב) לשון פיזור וכן לא לזרות ולא להבר (ירמי' ד') ופועל קל הוא אזרה בגוים (ויקרא כ"ו) מזרה ישראל (ירמיה ל"א) כי חנם מזורת הרשת (משלי א') משפטו מזוריה במשקל מאורסה. ויתבן שיתי ממנו וממזורים קרה (איוב ל"ז). מ"א ארחי ורבעי זרית (תהלי' קל"ט) פ' נתת זר יגבול. וכן ותזרני חיל (ש"ב כ"ב) כמו ותאזרני חיל אבל הפילו האלף כמו שקר מזין (משלי יז) מאזין, זר זהב (שמות כה) דבר סבוב והוא שאמרו רבותינו (אבות פ"ד מי"ג ומס' יומא דף ע"ב) לענין שלשה כתרים הם כלומר שלשה זרים היו במקדש זר למזבח הזהב, וזר לשלחן ולארון כנגד כהונה, מלכות, ותורה, ונקרא נזר כתר משום שהוא עגול [עי' לקמן ס' כתר]:

זרח ועליך יזרח יי' (ישעי' ס) וזרח השמש (קהלת א) אם זרחה השמש (שמות כב): מ"א והצרעת זרחה במצחו (דה"י ב' כ') פ' נראתה. מ"א כאזרח מכם (ויקרא יט) פ' מי שנולד באותו מקום הוא ואבותיו:

זרם זרמתם שנה (תהלים צ') כזרם קיר (ישעי כה) זורמו מים עבות (שם ע"ז) וזרמת סוסים זרמתם (יחזקאל כ"ג) פ' לשון שפיכה והשלכה הוא:

זרע והיה אם זרע ישראל (שופטי' ו') זרעו לכם לצדקה (הושע י') בארץ לא זרוע (ירמי' ב) והנפעל ונעבדתם ונזרעתם (יחזק' לו) לא תזרע ולא תצמיח (דברים כט) על כל זרע זרוע (ויקרא יא) אף בל זורעו (ישעי' מ') משפטו דיגוש אילולי הרי"ש, דועיה תצמיח (ישעי' סא) והוסיפו נון, זרעונים (דניאל א) כמשקל קמשונים בלי דיגוש ריש, וכל מזרע יאור (שם יט) אילו כולן זרעים וצמחים, אבל אשר זרעו בו (ראשי' א') פ' פריו. מ"א וזרעו במים רבים (במדבר כד) פ' שרשו, וכן וזמורת זר תזרענו (ישעי' יז) פ' תטענו. מ"א זרעך תפריחי (שם שם) פ' צאצאיך. מ"א אשה כי תזריע (ויקא יב) ונקתה ונזרע זרע (במדבר ה) פ' הריון. מ"א ובין זרעך ובין זרעה (ראשית ג) פ' בנים ובני בנים. מ"א ודובר שלום לכל זרעו (אסתר י') פ' משפחתו. מ"א וזרועים ממנו יעמדו (דניאל יא) פ היילות. מ"א בזרוע נטויה (רברים ד') פ' אמה. מ"א ומתחת זרועות עולם (דברים לג) פ' מלכי ארץ:

זרק והצי הדם זרק על המזבח (שמות כד) זה לח, חרקו משה השמימה (שם ט) יבש, וכן וכמון יזרוק (ישעיה כח) מי נדה לא זורק (במדבר יט) משפטו דגש אילולי הרי"ש והכלי [חסר מתני יזריק הדם] מזרק (שם ז) פ' קערה. מ"א גם שיבה זרקה בו (הושע ז) פ' נראתה:

זרת זרת ארכו (שמית כח) ושמים בזרת תכן (ישעי' מ) ולשון תלמוד גרמידי:

מלה רביעית

זלעף זלעפה אחזתני (תהלים קי"ט) ורוח לזעפות (שם יא) והסמוך מפני זלעפות רעב (איכה ה) פ' עילפוי ועיפות:

זלזל וכרת הזלזלים (שם יח):

זרזף זרזיף ארץ (תהלים עב):

זרזר זרזיר מתנים או תיש (משלי ל) פ' חלוץ ירכים כתיש שזנבו למעלה ואינו נופל כשולי בגדים, ותרגום והמושים, ומזרזין, אבל זרזיר מתנים יש בו כפילות אות:

נשלם ערך זין

אתחיל ערך חית

חח חח ונזם (שמות לה) פ' עכסים שיהיו ברגלים כצמידים. מ"א ושמתי חחים בלחייך (יחזקאל כט) פ' מקל הוא ובראשו חבל מעט, קושרין אותן בשפת (היאר) [הסוס] והחמור העליונה ומושכו והוא נמשך. מ"א ויתנהו בסוגר בחחים (שם יט) פ' כבלים:

חבב חובב עמים (דברים לג) פ' לשון אהבה וחיבה. פ"א לשון הסתרה כמו לטמון בחובי עוני (איוב לא):

חבא כי נחבא (שופטי' ט) למה נחבאת (ראשי' לה) והנפעל נחבאים במערה (ירמי' מט) והמצדר ויברחו בהחבא (דניאל י') והתפעל ויתחבא האדם (ראשי' ג) יחד חובאו ענוי ארץ (איוב כד) ושם המקומות מחבואים (ש"א כ"ג) ופועל כבד בצל ידו החביאני (ישעי' מט) ובבתי כלאים החבאו (שם מב):

חבה חבי כמעט רגע (ישעי' כו) מצדר הוא כי לא דבר עם הנקבה שנאמר לך עמי בא בחדריך (שם רפ) וממנו ונחבאתאם שמה (יהושע ב') הצרי במקום יו"ד והיא סתורה. מ"א על המחבת (ויקרא ב) פ' טיגן:

חבט כי תחבט יחבט יי' משבולת הנהר (ישעי' כז) ותחבט אשר לקטה (רות ב) חובט חטים בגת (שופטי' ו) פ' מכה במקל והנפעל כי במטה יחבט קצח (ישעי' כח):

חבל אם חבל תחבל (שמות כב) חבלתי חוב (יחזקאל יח) ועל בגדים חבולים יטו (עמוס ב') ובעד נכריה חבלהו (משלי כ) כלומר משכין בגדו בשביל אחרים לא בשביל ביתו. והנפעל בז לדבר יחבל לו (משלי יג) משכון יתמשכן עליו. מ"א חבל חבלנו לך (נחמי' א) רוחי חובלה (איוב יז) וחובל עול מפני שמן (ישעי' י) וחבל את מעשה ידיך (קהלת ה) בראתי משחית לחבל (ישעי' נד) מחבלים כרמים (שיר ב) כולן לשון השחתה כמו התרגום. מ"א הנה יחבל און (תהלי' ז) שמה חבלתך אמך (שיר ח) בעבור טמאה תחבל וחבל נמרץ (מיכה ב) פ' לשון הריון. מ"א בטרם יבא חבל (ישעית סו) צירים וחבלים (שם יג) פ' מכאוב. מ"א גורל אחד וחבל אחד (יהושע יז) חבל ארגוב (דברים ג) יעקב חבל נחלתו (דברים לב) פ' חלק. מ"א חבל נביאים (ש"א י) פ' חברת וכן חבלי רשעים עודוני (תהלים קי"ט). מ"א ותורידם בחבל (יהושע ב) וחבלים בראשינו (מ"א כ) טמון בארץ חבלו (איוב יח) וימדדם בחבל (ש"ב ח) פ' חוט עבה מכל ענין או מוכין או צמר או מכל צמחי השדה. מ"א רב החובל (יונה א) מלחיך וחובליך (יחזק' כז) פ' מנהיגי הספינות, וממנו כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כד) פ' בעצות והכמו'. מ"א וכשוכב בראש חבל (משלי כג) פ' סימן שעושין בני הספינה על פני המים כדי להכיר מקו' שהשליכו בו שם את העוגן [נרד"ק מבואר הדבר ביותר ביאור]:
מ"א בחבלי אדם אמשכם (הושע יא) פ' מנחות ומתנות:

חבק הכסיל חובק את ידיו (קהלת ד) את חובקת בן (מ"ב ד) ופועל כבד חבקו צור (איוב כד) חבק ידים לשכב (משלי י) ויחבק לו (ראשי' כט) תכבדך כי תחבקנה (משלי ד):

חבר וארח לחברה (איוב לד) כל אלה חברו (ראש' יד) שתי כתפות חוברות (שמות כח) לעומת מחברתו (שם שם) חבר כהנים (הושע ו) פ' חבורה וחברי גנבים (ישעי' א) ולבני ישראל חבירו (יחזקאל לז) חבוד עצבים (הושע ד) יכרו עליו חברים (איוב מ) ופועל כבד וחברת את היריעות (שמות כו) והתפעל אתחבר יהושפט (דה"י ב' כ') כלומר התחבר כמו אשתוללו אבירי לב (תלים עו) השתוללו, ועוד פועל כבד אחר, אחבירה עליכם במילין (איוב יו) היחברך כסא הוות (תהלים צד). מ"א וחובר חבר (דברים יח) חובר חברים מחוכם (תהלים נח) עמדי נא בחבר (ישעי' מז) כלו' התחזקי בערמתך וכשפיך אם יוכלו להצילך פ' יש מי שמדבר לחישה על נחשי' ועקרבים על נשיכתן שלא יזיקו, וראיה מדברי רבותינו ז"ל תנורבתן ראינוהו שנפל לחפירה מלאה נחשים ועקרבין מעידין עליו שמת (ומתירין את אשתו להנשא יהודה בן בתירא או' חשינן שמא חבר הוא כלומד לוחש עליהם ואינו ניזק (יבמות דף קכ"א). מ"א חבורה תחת חבורה (שמות כא) חבורות פצע (משלי כ) ופעמים בלא דיגוש כמה שג' ובחבורתו נרפא לנו (ישעיה נג) ומזה נאמר הברבורותיו (ירמיה יג) שנראה כמו נקבים נקבים ונכפלו אותיותיו לרוב תנקודות [בספרי חגב, חגת, חגג, חגה, חסרים בכ"י]:

חגר והגרת אותם אבנט (שמות כט) מתניהם חגורים (שמות יב) ותגור נתנה לכנעני (משלי לא) פ' אבנט חקנתה לתגר כמו שנאמר יחצוהו בין כנענים נכבדי ארץ (איוב מ). מ"א

ויחגרו

ויהנרו ממסגרותיהם (ש״א כב) פ׳ יצלעו על ירוכותם מכובד הכבלים ותרגום פסח וחגירא:

חד ודבר חד (אלי) [אחד] אחד (יחזקאל לג) תרגם אחד חד מילה קצוצה היא:

חדד תחתיו חדודי חרש (איוב מא) חרב חדה (תהלים נז) וחדו מזאבי ערב (חבק׳ א) פ׳ לשון חידוד:

חדה ויחד יתרו (שמות יח) במשקל ויבך מן בכה אבל החי״ת מנהגה פתוחה תחדהו בשמחה את פניך (תהלים כ״א) תרגום שמחה חדוה, עוז וחדוה במקומו (דה״י א׳ יו) במשקל שלוה מן עיקר שלה, שלו כל בגדי בגד (ירמי׳ יב):

חדל חדלו פרזון (שופטים ה) כי חדל לספור (ראשית מא) חדל להשכיל (תהלים לו) חדלו לכם (ישעי׳ ב) החדלתי את דשני (שופטים ט) כמשקל השלכתי, אלא נפתחה המילה בשביל החי״ת, פ׳ לשון גדיעה ומניעה. מ״א ישבי חדל (ישעי׳ לח) פ׳ חישוב וכן אדעה מה חדש אני (תהלים לט) הדגש של בישראל חדלו 1) משום הפסקת הדבור (כלומר) [כמו] לשונם בצמא נְשַׁתָּה (ישעי׳ מא) שהוא מן ונשתו מים מהים (שם שם) וכן באש יצתו (שם לג) מן אציתנה יחד (שם כז) [נ׳ ו׳ כ״ט 1) ר״ל הדגש בלמ״ד חדלו והוא לחזק הקריאה בהפסק הדבור ר״ל בנגינה מפסקת וגם לפעמים נמצאים דגושים לתפארת הקריאה גם בלא הפסק והוא רק באות שואית, עי׳ רד״ק (מכלול דף ג׳ ע״ב) כל המלות האלה מלעיליות]:

חדק טובם כחדק (מיכה ז) פ׳ טובם (שכוחם) [שבהם] כקוץ וכן דרך עצל כמשכת חדק (משלי טו) שניהם קוצין כמו אדמת עפר (דניאל יב) מגלת ספר (יחזקאל ב) ויוצא בהן:

חדר חדר בחדר (מ״א כב) ויבא החדרה (ראשי׳ סג) והסמוך ובחדר משכבך (שמות ה) פ׳ בית פנימי וכן החדרת לכם 1) בחדר (יחזקאל כא). מ״א וחדרי תימן (איוב ט) פ׳ פאת כלומר פאתי תימן שהן י״ב מזלות שבצד הדרום הפילו העיקר 2) ואמרו הטפילה כמו והביא את אשמו לי״י (ויקרא ה׳) כלומ׳ איל אשמו, וכן אולת בידיה תהרסנו (משלי יד) כלו׳ ואשת אולה והרבה תמצא כך [נ׳ ו׳ כ״ט 1) החדר האמורה לכם בחדרי. והנה בנוסח חסר לפנינו כ׳ המודיע להם ולפני ר״י ז׳ נראה חסר מתנו העתק המחבר דידן הי׳ הנוסח לכם כנראה בהעתקת מדרש תלין להחכם גייגייס הערים 29 (2 XVII פתשגן דברי הר״י הנ״ל ככתבו ובלשונו „ומנה קיל החדרת לכם אלכאדדה אי אלכמאנה“. 2) ר״ל סמות כוכבי תימן]:

חדש מפני חדש תוציאו (ויקרא כו) חדשים לבקרים (איכה ג) אשה חדשה (דברים כד) ופועל כבד תחדש עדיך נגדי (איוב י) והתפעל תתחדש כנשר נעוריכי (תלי׳ קג). מ״א חדש ימים (במדבר יא) בחדשה ימצאונה (ירמיה ב׳) יאכלם חדש (הושע ה) פ׳ זמן קץ. מ״א מחר חדש (ש״א כ׳) פ׳ מולד:

חוב חבולתו חוב (יחזקאל יח) וממנו וחרבתם את ראשי׳ למלך (דניאל א) אבל אין עיקרם שוה כי הראשון בוי״ו נחה והשני ביוד חזקה וזה ממזון וזה הריגה [יוד חזקה ר״ל דגושה]:

חוג חוק חוג על פני מים (איוב כ) היושבים על חוג הארץ (שם כב) פי׳ סיבוב העולם, וחוג שמים יתהלך (משלי ה) פ׳ גלגל, ובמחוגה יתארהו (ישעי׳ יד) פ׳ כידור, (כלי הוא של מלאכה, עושין בו האומנין את הגלגלים של ציורין ובתוך הגלגל מציירין צורה שנאמר ויעשהו כתבנית איש (שם):

חוד אחודה נא לכם חדה (שופטים י״ד) אביעה חדות מני קדם (תהלים עח) פ׳ דבר סוד של חכמה. מ״א במראה ולא בחידות (במדבר יב) פ׳ דמיונות ושינויין:

חוה אחוה דעי (איוב לב) גם אני אחוך שמע לי (שם טו) כלו׳ שמע אלי ואגיד לך ואחותי באזניכם (שם יג) האל״ף נוספת כמו אלף של ואשמורה בלילה (תהלים צ) והאל״ף אַזְכָּרָה, והתרגום אמר ואחוית אחידן פ׳ הגדות וסודות סגורין וסתומין:

חוז וינחם אל מחוז חפצם (תהלים קז) פ׳ עיר, ולשון תלמוד בני מחוזאה פ בני מדינה:

חוח בין החוחים (שיר ב) חוח עלה ביד שכור (משלי כו) פ׳ קוץ. מ״א במצודות ובחוחים (ש״א יג) פ׳ מערות ויתכן להיות וילכדו את מנשה בחוחים (דה״י ב׳ לג) מזה הענין שנא׳ מן החוחים אשר התחבאו שם (ש״א יד) [לפנינו הנוסחה החורים]:

חוט כחוט השני (שיר ד):

חול לא חלתי ולא ילדתי (ישעי׳ כג) ולאשה מה תחילין (ישעי׳ מה) חיל כיולדה (תהלים מח) יחילו עמים (יואל ב) וכפלוהו שנאמר יחולל אילות (תהלים כט) ויחל מאד מהמורים (ש״א ל״א) קול יי׳ יחיל מדבר (תהלים כט) היוחל ארץ ביום אחד (ישעי׳ ס) והמצדר של כפול, חולל אילות תשמור (איוב לט) אילן כולן אחוזות חיל. מ״א יחולו על ראש יואב (ירמיה כג) על ראש רשעים יחול (ש״ב ג) פ׳ ינוח, וכן רעה חולה (קהלת ה) וכפלוהו שנאמר וסער מתחולל (ירמיה כג) ולא חלו בה ידים (איכה ד). מ״א ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ) באין תהומות חוללתי (משלי ח) פ׳ בריאה. מ״א כי חלה לטוב (איכה א) ויחילו עד בוש (שופטים ג) ויחלו מעט (הושע ח) וכפלוהו שנא׳ דום ליי׳ והתחולל לו (תהלים לז) במשקל והתבוננת על מקומו ואיננו (שם לז) וקרוב לזה על כן לא יחיל טובו (איוב כ׳) יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י) פ׳ לשון תקוה ותוחלת. מ״א לחול במחולות (שופטים כא) וכפלוהו שנא׳ מן המחוללות אשר גזלו (שם שם) פ׳ לנגן בכלי חלול. מ״א כחול אשר על שפת הים (בראשית כב):

חום וכל שה חום (ראשי׳ ל) פ׳ שחור. מ״א חומה בצורה (ישעי׳ כ) על חומותיך ירושלים (שם סב):

חוס לא חסה עליך עין (יחזקאל יו) יחום על דל ואביון (תלים עב) ותחס עליך (ש״א כד) פ׳ חסתה על עצמך בצניעת של פנים משורת הדין. ויש או׳ צניעותך חסה עליך פ׳ כשנכנס שאול במערה לעשות צורכו הי׳ דוד פנימה מתחבא עלה דוד להרגו משום הבא להורגך השכם להורגו, שנא׳ אם במחתרת וגו׳ כשראהו דוד לא נפרע ולא גלה ערותו להפנות אלא כסה טפח מרוב צניעות ומחמת תרבות, אע״פ שהי׳ לבדו חס עליו ואמר הוא עשה לפנים משורת הדין ואני אעשה לפנים משורת הדין ולא אהרגנו, אבל פסק מעט מכנף סדינו להודיעו כי יכול ולא עשה:

חוץ מחוץ לעיר (ראשית יט) בחוץ תעמוד (דברים כד) וינס החוצה (ראשית לט) מלפנים ולחיצון (מ״א ו) כמשקל והבריח התיכון (שמות) היו״ד היא הוי״ו של חוף, ותוך. מ״א קרוב לו חוץ ממני (קהלת ב) פ׳ אלא אני. מ״א וחוצות תשים לך בדמשק (מ״א ב) פ׳ שוקים. מ״א ושולח מים על פני חוצות (איוב ה) פ׳ שדות:

חור והרה נחושתה (יחזקאל כד) פ׳ נתחממה קרקעיתה ועצמי חרה (איוב ל) חרו יושבי ארץ (ישעי׳ כד) לשון חמימות וכפלוהו שנא׳ להרחר ריב (משלי ב) פ׳ מלהיב את המחלוקת. מ״א ולא עתה פניו יחורו (ישעי׳ כט) ותרגום לבן חיור. מ״א חור כרפס ותכלת (אסתר א) ואורגים חורי (ישעי׳ יט)

יט) פ' בגדי פשתים לבנים ויו"ד של חורי כיו"ד של וקרא לו חלוני (ירמיה כב) כלו' חורים חלונים ולא כמו יו"ד של ברכת חורי (ראשי' מט) ורבינו סעדיה ז"ל אמר חור כרפס פ' משי, כלו' מבגד משי תלויה בקורות הבית בחפלי פשתן. מ"א שמלכך בן חורין (קהלת י) חורי יהודה (ירמיה כז) חוריה ואין שם (ישעי' לד) פ' אילי הארץ ונגידיה. מ"א ויקב חור בדלתו (מ"ב יב) על חורי פתן (ישעי' יא) ימלא טרף חוריו (נחום ב) חורי עפר וכפים (איוב ל) הפח בחורים (ישעיה מב) כולם פ' חלונות ומערות. מ"א סלי חורי (ראשית מ) פ' סלים עשוין מן הערבה ומן הצמחים כמו שאמרו רבותינו אין נוטעין יחור של תאנה (כלאים פא) פי' סעיף וחוטר, והיו"ד נוספת כיו"ד ובילקוט מן לקוט, ורבינו סעדיה פ' סלים של פת לבן ונקי:

חוש אחש עתידות למו (דברים לב) כמשקל וקם מן קום וכן אחישה מפלט לי (תהלים נה) פ' לשון מיהור, שנאמר חשתי ולא התמהמהתי (תהלים קל"ט) כי גז חיש (תלים צ) ימהר יחושה ישעיה ה). מ"א ומי יחוש (קהלת ב) פ' ישתה ואני ארחיב פירושו:

חזז יי' עשה חזיזים (זכריה י) לחזיז קולות (איוב כח) פ' עב דק ותרגום אמר יי' עביד רוחין, ובגמרא אמרי מאי חזיזים אמר רב הונא עיבא קלישא:

חזה כי חזה נקם (תהלים נח) וזה הזיתי (איוב טו) חזית איש מהיר במלאכתו (משלי כב) ועם שאול עשינו חוזה (ישעי' כח) תרגום ראה. מ"א בית אבנים יחזה (איוב ח) פ' בתיך אבנים ישתרגו כמו קרן חזות (דניאל ח) פ' שיש בה שריגים וכן וחזותה לסוף כל ארעא (שם ד) ומשקל חזות כמשקל אלון בכות. מ"א חזה התנופה (ויקרא ז) ואת התזות (שם ט) לשון רבים פ' המקום שתחת הצואר להגן על הלב:

חזק ויהי כי חזק ישראל (שופטים א) ותחזק מצרים (שמות י"ב) החזק הוא הרפה (במדבר י"ג) ביד חזקה (ירמיה כ) ופועל וכבד כי חזק בריחי שעריך (תהלים קמ"ז) והציווי ולאחיו יאמר חזק (ישעיה מ"א) אבל חזקתני ותוכל (ירמיה כ) פועל קל הוא במקום פועל כבד, וכן ויצר לו ולא חזקהו (דה"י ב' כה והמצדר, לחבשה ולחזקה (יחזקאל למ"ד) והתפעל והתחזקתם (במדב' יג ופועל כבד אחר ויחזיקו האנשי' (ראשי יט) אשר החזקתיך מקצות הארץ (ישעיה מא) כלומר החזקתי בך, והשם ארחמך יי' חזקי (תהלים יח). מ"א ועל ידו החזיק (נהמיה ג) פ' לשון בנין. וכן החזיקו מלבון (נחום ג) פ' דפוס של לבנים לחזק בו המבצרים:

חזר ואת החזיר (ויקרא יא) וחזר בלשון משנה שוב:

חטה והחטה והכוסמת (שמות ט) [עי' לקמן סרס חנט]:

חטא מי אשר חטא לי (שמות לב) וחטאתי לאלהים (ראשי' לט) חטא חטאה ירושלים (איכה א) והשם חטאה גדולה (שמות לב) אינמי נושא עון ופשע וחטאה (שמות לד) אינמי ונודעה החטאת (ויקרא ד) אבל וחטאת עמך (שמות ה) כלו' וחטאת עדתך כמו וקראת אתכם הרעה (דברים לא) ופועל הכבד יחטיאו אותך (שמות כג). מ"א וחטאו ביום השביעי (במדבר יט) פ' טיהרו, וכן והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א א) פ' נקיים וטהורים מעון כמו לפני יי' תטהרו. מ"א אנכי אחטנה (ראשית לא) הכהן המחטא אותה (ויקרא ו פ' השוחטה:

חטב מחוטב עציך (דברים כט). מ"א חטובות אטון מצרים (משלי ז) כזויות מחוטבות (תהלים קמ"ד) פ' ארוכות ותרגום ויי' האמרך היום (דברים כו) הטבך פ' נושאך:

חטם ותהילתי אחטם לך (ישעיה מח) פ' אחסום לך כי חסימה דבר שמשים אדם על חוטמא שנא' וחסמת היא את העוברים (יחזק' לט) [עי' לקמן ס' חסכ]:

חטף יחטף עני (תהלים י) והטפתם לכם (שופט כא) פי' לקיחה שלא מדע' וכן לשון משנה ותלמוד ההוא דחטף נסכא מחבריא אתא ואמר אין חטפי וידי חטפי (ב"מ המפקיד):

חטר ויצא חטר מגזע ישי (ישעיה יא) בפי אויל חטר גאוה (משלי יד) ותרגום מטה חוטרא:

חיי חיים כולכם היום (דברים ד) משפטו חַיְיִים במשקל שלמים, דביקים, וכן נפש חיה (ראשי' ב) משפט חַיְיָה במשקל שלימה, ומשפטו חייה והפילו יו"ד אחת:

חיב והיבתם את ראשי למלך (דניאל א) וכן לשון משנה ותרגום ותלמוד [עי' לעיל ס' חוב]:

חיה וחיית ורבית (דברים ל) ואילו חיה אלף שנים (קהלת ז) והפילו את זו הה"י שנא' כל ימי אדם אשר חי (ראשית ה') כלומר אשר חיה וכן וחי בהם (ויקרא א) פ' וחיה בהם וגם (ההסירותיו) [החסירו תי"ו] מלשון נקבה שנא' ואם בת היא וחיה פ' וחיתה ומן שם הפועל נמי שם שנא' חי פרעה (ראשי' מב) פ' חיי פרעה והשם, חיים וחסד (איוב י) לפיכך אם תרצה לומר חיים כולכם תוסיף יו"ד שלישית של רבים, וכן עשו גבורים חתים (ש"א ב) מן תראו חתת (איוב ו) כי הילדים רכים (ראשי' לג) מן ולא רככה בשמן (ישעיה א) פתים מן פתות אותה (ויקרא ב) ובתותו לחם (יחזקאל יג) קונים תעשה את התבה (ראשי' ז) מן שמה קננה קפוז (ישעיה מד) עמים, מן אחריך בנימין בעממיך (שופטים ל) וירעשו הספים (עמוס ט) מן הסתופף בבית אלהים (תהלים פד) פעמי דלים (ישעי' כו) מן דללו וחרבו (שם יט) חגים ינקופו (ישעיה כט) מן המון חוגג (תהלים מב) המין, מן ומגז כבשים יתחמם (איוב לא) חקים, מן החקקים חקקי און (ישעיה י) לבות בני אדם (משלי טו) מן איש נבוב ילבב (איוב יא) סר צלם (במדבר יד) מן ונסו הצללים (ש"ה ב) על תלם (יהושע יא) מן הר גבוה ותלול (יחזקא' יז) יהיו תמים (שמות כו) מן תמימים (שם כט) הר, הרים, מן בהררי קדש (תהלים פז) שרים, גם השתרר (במדבר יו) מדים הן (שמות טו) מן וימררו את חייהם (שם א) דום ליי' (תלים לז) מן דממה דקה (מ"א יט) לכן אילו אמרו חייים כולכם היום, הי' טוב והחסירו גם מלשון רבים של נקבות שנאמר כי חיות הנה (שמות א) אע"פ שפירושו משונה משקלן שוה ומזה נאמר ולא ישאירו מחיה (שופטים ו) וערך בגדים ומחיתך (שם יז) וכן חוה, משפטו חַוָּה אבל הפילו אחת ושמו דגש והעד עליה כמשקל שלותי (איוב ג') ואחותי באזניכם (איוב י"ג). מ"א האחיה מחלי זה (מ"ב ה') פ' אתרפא, וכן הבשר החי (ויקרא יג) וימרחו על השחין ויחי (ישעי' לח). מ"א להלך נגד החיים (קהלת ו) פ' עשירים. מ"א מים חיים (במדבר יט) פ נובעין. מ"א כה לחי (ש"א כה) פ' לזמן אחד ולשון נקבה כעת חיה (בראשית יח). מ"א חיתך ישבו בה (תהלים ס"ח) וכן וחית פלשתים (ש"ב כג) וסימניך גערת חית קנה (תהלים סח) עדת אבירים (תהלים סח). מ"א ויקבצו פלשתים לחיה (ש"ב כג) פ' לבתים וקרוב הוא לחות יאיר (במדבר לב). מ"א ויהי האדם לנפש חיה (ראשית ב') פ' מדברת ומבינה. מ"א וזה מתו חית לחם (איוב לג) פ' נפשו, וכן וחיתו באור תראה (שם שם) וחיתם בקדשים (שם לו) מ"א בשר מבושל כי אם חי (ש"א ב) ותרגום אל תאכלו ממנו נא (שמות יב) כר חי, ותנן חיים ומבושלים

ומבושלים, מ״א כי חיות הנה (שמות א) פ׳ מילדות ותנן מביאין את החיה ממקום רחוק בשבת ונקרית היולדת נמי כך דתנן והחיה תנעול את הסנדל (יומא פ״ח מ״א). מ״א חיה רעה אכלתהו (ראשית לז) זאת החיה (ויקרא יא):

חיל חילי הגדול (יואל ב) חיל גדול (יחזקאל לז) והסמוך חיל כשדים (ירמיה נב) וכן וגלות החל הזה (עובדי׳ א) אע״פ שנכתב בלא יו״ד כמשקל סמוך הוא ולא סמוך הוא, כי משפטו החיל הזה, פ׳ צבא. מ״א כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח) וישראל עשה חיל (במדבר כד) ימין יי׳ עושה חיל (תהלים קי״ח) פ׳ קנינים. מ״א ואת כל חילם (ראשית לד) פ׳ ממונם. וכן חילך וכל אוצרותיך (ירמיה יז). מ״א תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב) פ׳ פרותיהן. וכאילו הוא תרגום אם כחה אכלתי בלי כסף (איוב לא). מ״א ויאבל חיל וחומה (איכה ב) פי׳ חומה קטנה בנין בצד הגדולה ונקרית כך. וכן ותעמוד בחיל (ש״ב כ) וכן שיתו לבכם לחילה (תהלים סח) יהי שלום בחילך (שם קכ״ב):

חין וחין ערכו (איוב מא) פ׳ יופי מערכו במלחמה, ופירשתי כל הפסוק במקום אחר בערך בד ובערך חרש למטה:

חיץ והוא בונה חיץ (יחזקאל יג) פ׳ מחיצה ויתכן שיהו עיקרו חצץ כמה שנא׳ ומספר חדשיו חצצו (איוב כא) בחילוף צדי׳ ביו״ד כמשקל כהקיר ביר (ירמיה ו):

חיק ושחד בחיק (משלי כא) ובחיקו תשכב (ש״ב יב) פ׳ חצנו. מ״א ומחיק הארץ (יחזקאל מג) פ׳ מתוכה. מ״א הבא נא ידך בחיקך (שמות ד) פ׳ בית יד, וכן והחיק לה אמה סביב (יחזקאל מג) פ׳ מעבר צר ילכו ממנו מן העזרה התחתונה אל העליונה בצורת חיק הבגד:

חִיָּת ושוד בהמות יחיתן (חבקק ב׳) פ׳ משל הוא אמר אותו הנביא למלך בבל שנא׳ כי חמס לבנון יכסיך (שם ב כלו׳ מה שחמסתה לאנשי לבנון ישוב לראשך, כמו החיות שיעשו שוד לבני אדם ובני אדם תופסין אותו על השוד שלהן כיוצא בו ושוד רשעים ינורם (משלי כ״א):

חך וחך אוכל יטעם לו (איוב יב) חכו ממתקים (שיר ה) פ׳ תקרת הפה. מ״א התמשוך לויתן בחכה (איוב י) פ׳ קוצה של ברזל שיצודו בה דגים עם החוט והקנה:

חכה אשרי כל חוכי לו (ישעיה ל) ופועל כבד וחכיתי ליי׳ (ישעיה ח) המחכים למות (איוב נ) אשרי המחכה (דניאלי ב) פ׳ לשון קיווי ותוחלת:

חכל חכלילי עינים (ראשית מט) היו״ד האחרונה נוספת כמו יו״ד תולי ארץ (תהלים קי״ד) היושבי בשמים (שם קכ״ג) למי חכלילי עינים (משלי כג) פ׳ אודם ומילוי כמה שנא׳ יצא מחלב עינימו (תהלים עג):

חכם בני אם חכם לבך (משלי כג) ויחכם מכל האדם (מ״א ד) לו חכמו (דברים לב) ופועל כבד נתחכמה לו (שמות א) ופועל כבד אחר מחכימת פתי (תהלים יט):

חל חלה תרימו אותה (במדבר טו) על חלות (ויקרא ז) פ׳ ככר כברים:

חלל ולבי חלל בקרבי (תהלים קט) פועל הוא כמו אם חכם לבך (משלי כג) ולפיכך הן פתחין, אבל כי ימצא חלל (דברים כא) שֵם, חללי חרב (איכה ד) ויפלו חלליהם (ש״א לא) ומזה ואומר חלותי היא (תהלים עז) כמשקל השכח חנות (תהלים עז) ומשפטו להיות הטעם מלרע כלומר חלותי היא אילולי שהתבה שאחריה קטנה בטעם. וחנותי לבני בטני (איוב מט) וכן מחוללי חרב (יחזקאל לב). מ״א כי חלל יהודה (מלאכי ב) וחללו יפעתך (יחזקאל כח) אל תחלל את בתך (ויקרא ט) אשה זנה וחללה לא יקחו (ויקרא כא) חלל יצועי אביו (דה״י א׳ ה׳) והנפעל אל מקדשי כי נחל (יחזקאל כה) כלומר נחלל אבל כמשקל נחר גרוני (תהלים סט) מן ושכן חררים (ירמיה יז) אינמי ומפני שמי ניחת הוא (מלאכי ב) מן תראו חתת (איוב ו) אי נמי מה נחנת (ירמיה כב) כלומר נחננת שיחון עליך ומזה כי תחל לזנות (ויקרא כז) כמו לבלתי החל (יחזקאל כ) לא יחל דברו (במדבר ל) ובין החול (ויקרא י) פ׳ לשון הפקר. מ״א חלילה לך (ראשית יח) פ׳ חס כלומר אין הדבר הזה כהפקר. מ״א החלותי (דברים ב) אחל תת פחדך (שם שם) החל הנגף (במדבר יז) כאשר בתחלה (ראשי׳ מא) תחלת חכמה (משלי ט) התי״ו כתי״ו תרומה תרועה ורבותינו בעלי המשנה לפי שדשו בהן הרבה שמו את התיו עיקר ואומ׳ מתחילין יתחילו מתריעין יתריעו מן תרועה יתרומו תורמין מן תרומה ואינו כן[1]) אבל כשאו׳ שפעמים עושה כך המקרא והשתחויתי בבית הרמון (מ״ב ה) פ׳ שְׁחִיָּתִי שמו התי״ו של התפעל עיקר ועשו גם כן בתרועה ותרומה ותחלה מה שלא עשו מן תקופה, תקומה, תפילה, תחילה, והמקרא הפילה אות של כפל פעמים מדגשת במקומו ופעמים אינה מדגשת להקל טורח הדבור. מ״א ובמחילות עפר (ישעיה ב׳) פ׳ מערות. ומזה נאמר נקבים נקבים חללים חללים (בברכת אשר יצר) פ׳ דקים וכל בני מעים. והתרגום אמר על רחיצתן ירחץ במים (ויקרא א) יחלל במיא. וכן נבוב לוחות (שמו׳ כז) חליל לוחין. כי רצה הבורא שיהא המזבח חזק מאד מכל כלי המשכן משום שתשמשו מרובה לפיכך צוה שלא יעשה מן הטפילות כמו הארון ומזבח הקטרת אלא מביאין חתיכה גדולה של עץ רבוע וחותרין תוכה עד שתהא כמו חולית ובור אבל מרובעת שנאמר ממנו קרנותיו ותנן אין עושין חלל תחת רשות הרבים אלא עד שתהא עגלה מהלכת נטעונה אבנים. מ״א מחללים בחלילים (מ״א א) תוף והליל (ש״א י) פ׳ לוקחין עץ כמו זרת ומחצה ככעובי הקנה וחותרין אותו עד שיהא תלול ונוקבין בו נקבים נקבים לחוץ ונופחין בו ונמצא קולו כמו קול קול האדם הנעים ומזה נאמר את חלון התבה (בראשית ח) ומשפטו חללים אבל הפילו אות של כפל ודגשו מקומה ותנן חללו של עולם [נ׳ ן׳ כ״ט. 1) זו היא הקושי׳ על הכונת לשון בעלי המשנה אשר הביא הרמב״ם בפי׳ המשניות למס׳ תרומות פרק א׳ משנה א׳, והנה דברי המחבר דידן ידוע נובעין מר׳ יונה ור׳ יהודה והמקודמים להם, ונמצא למדין מזה שהרמב״ם בכל ידיעתו וחכמתו הגדולה גם התלמוד אין קרא ועיי׳ בכל ספרי הדקדוק וכו׳ בקי בהם ובדבריהם, ובלי ספק עיין גם דברי רבי יונה בתיקונו שהם אשר הכין להבין בעד ואמיתת לאות לשון המשנה. כי זה ר״י הבין ג״כ עליהם כנראה מדברי הראב״ע בפי׳ (אסתר ט) על פסוק היהודים הפרזים ז״ל „מלה זרה ויאמר רבי יונה המדקדק כי מזאת המלה נלמוד כי מלת תורמין נכונה כי יו״ד יהודה איננה עיקר והנה הם במלת היהודים שורש" עכ״ל]:

חלא סיר אשר חלאתה בה (יחזקאל כד) פ׳ זוהמתה וסרחונה בתוכה. מ״א כמו חלאים מעשה ידי אמן (שיר ז) פ׳ חוליות משוקדי׳ מצויירין כמו חולית הבור כך דימה את עגבותיה ועגולים ואמרו רבותינו אין הבור מתמלא מחולייתא והיו״ד מתחלף עם אלף כגון תלוין לך מנגד (דברים כח) ועמי תלוים למשובתי (הושע יא):

חלב יין וחלב (ישעיה נה) והסמוך בחלב אמו (שמות לד). מ״א קרוב לו את חלב הארץ (ראשי׳ מה) כל חלב יצהר במדבר

(במדבר יח) בהרימכם את חלבו ממנו (שם יח) פ׳ מוטב שבו.
מ״א חלבנה פ׳ שרף של מיני קטרת וריחו רע:

חלד וחלדי כאין נגדך (תהלים לט) חי׳ עולמי׳ ומצהרים יקום חלד (איוב יא) פ׳ יבא לך זמן יותר טוב מצהרים שהוא מובחר היום וכן האזינו כל יושבי חלד (תלים מט) אנשי העולם ומתהפך לחדל כמו כשב וכבש. מ״א החלד והעכבר (ויקרא יא) עכבר של בר שהוא גדול משל ישוב:

חלה כי חלה ויחזק (ישעיה לט) הנה אביך חולה (בראשית מח) כי חולת אהבה אני (שי׳ ב) וחשם גם כל חלי (דברי׳ כח) אכן חלינו הוא נשא (ישעי׳ נג) ופועל כבד אשר חלה יי׳ בה (דברים כט) ופועל כבד אחר החליתי הכותך (מיכה ו) והנפעל נהייתי ונחלתי (דניאל ח) ולא על שב יוסף נחלה מכת׳ (ירמיה י) ולשון התפעל ויצר לאמנון להתחלות (ש״ב יג) שכב על משכבך והתחל (שם שם) וישכב אמנון ויתחל (שם) משפטן ותתחלה ויתחלה, ופועל שלא נאמר שם פועלו כי החליתי (מיכ׳ ו) ולולי החי״ת היתה כמשקל אתה הראיתה לדעת (דברים ד) אבל היא עכשיו כמו זהרי חמה (תפלת שבת) מה תארו הצור תמים פעלו (דברים לב), וי״א כי חלותי (תהלים עז) הוא מזה העקר כמשקל ביום צוותי (ויקרא ז) יום ענות אדם נפשו (ישעיה נח) כלומר מחלתי היא [עי׳ לעיל סרס חול]. מ״א קרוב לו את הנחלות לא חזקתם (יחזקאל לד) כמו שאמר ואת החולה לא רפאת׳ (שם) ונון של נפעל היא ותרגום הנחלות לא חזקתם כאביא לא תקפתון. מ״א ופני יי׳ לא חליתי (ש״א יג) במשקל נס נא את עבדיך (דניאל א) שמשפטן חלה, נסה, ויחל משה (שמות לב) כמשקל ויגל יי׳ את עיני בלעם (במדבר כב) שמשפטן ויחלה ויגלה פ׳ תפילה ותחינה:

חלט ויחלטו הממנו (מ״א כ׳) משפטו ויחלטהו ממנו ולמ׳ היתה כך להודיעך כי רמוהו כלו׳ חטפו את הדברים מפיו כלו׳ כי אמר הוא אחי הוא, לפיכך אמרו לו אחיך בן הדד וכן אמר התרגום וחטפוה מניה:

חלך עליך יעזב חלכה (תהלים י) פ׳ אביונים מושלכים לך, וכן עיניו לחלכה יצפונו (שם שם) פ׳ לאביון, ולשון רבים חלכאי׳ (שם שם) והאל״ף נתחלפה עם ה״יפי׳ אביוני׳ ומדוכאים:

חלם אשר חלם להם (ראשית מב) או חולם החלום (דברים יג) אשר אתם מחלמים (ירמיה כט) כמשקל מעזרים אותם. מ״א לשם שבו ואחלמה (שמות כח) פ׳ אבן טובה ירקרקת. מ״א יחלמו בניהם (אוב לט) פי׳ יהיו בריאים מאין חולי כמו ותחלימני ותחיני (ישעיה לח) ותנן פעמים שוטה ופעמים חלים פ׳ בריא. מ״א בריר חלמות (איוב ו) ריר של חלמון ביצים:

חלף חלף והלך לו (שיר ב) חלפו עם אניות איבה (איוב ט) פ׳ הלכו וכן וחלפתה משם (ש״א י) וכן חלפו חק עברו גבול (ישעיה כד) וחלפה רקתו (שופט ה) פ׳ העבירה היתד במצחו. מ״א בבקר יציץ וחלף (תהלים צ) פי׳ יחדש פרח ופועל כבד אם יכרת ועוד יחליף (איוב יד) אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים (תהלים נה) פ׳ מי שאין מניח בן אחר מותו כאילו לא יראה אלהים וקרוב הוא לזה שנא׳ והחליפו שמלותיכם (ראשית לה) לא יחליפנו (ויקרא כז) וקשתי בידי תחלוף (איוב כט) ויש בזה פועל כבד שנא׳ ויגלח ויחלף שמלותיו (בראשית מא). מ״א קרוב לו חלף עבודתכם (במדבר יח). מ״א עד בא חליפתי (איוב יד) פ׳ עד בא קיצי ותורי יגיע. מ״א והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב) פ׳ יכרית, וכן אם יחלף (איוב ד) אל כל בני חלוף (משלי לא) פ׳ בני כריתה ומיתה ומזה נקרא מקום הסכינין בית חחילפות ששם גונזין את הסכינין 1) (מדות פ״ד מב) ומשום כך נקראין כן שהורגין, ודומין לסכינין מחלפות השער ונקראין כך נאמר מחלפות ראשי (שופטים ו) [1) תימה הלא לשון הפסוק הוא בעזרא (א) וגם על הברטנורא קשה שפי׳ שהסכינים נקראים כן בלשון רומי]:

חלץ חלץ מהם (הושע ה) גם תנים חלצו שד (איכה ד) פ׳ תנים פשטו דדיהן להניק גוריהן משום רחמנות ונתנה אכזריתן לישראל לפי שהתנינים מפורסמין באכזריות לשון שליפה ופועל כבד וחלצו את האבנים (ויקרא יד) ויקח את חליצתם (שופטים יד) פ׳ בגדיהן הנפשטין מהן. וחלצה נעלו (דברים כה) המחלצות והמעטפות (שם ב) פ׳ בגדי ישי׳ חשובין. מ״א חלצה נפשי (תהלים ו) יחלצני כי חפץ בי (שם יח) והנפעל וצדיק מצרה נחלץ (משלי יא) יחלצון ידידיך (תלי׳ ס) ואחלצה צוררי ריקם (שם ז) פ׳ לשון הצלה כלומר הצלתי אויבי מיד חזק ממנו ולא גמלני טובה אלא ריקם. מ״א ועבר לכם כל חלוץ (במדבר לב) חלוצי צבא (במדבר לא) פ׳ הנחגרים על החומש, וכן חמושים (יהושע א׳) נחגרים על החומש והחומש נקרא חלצים שנאמר אזור נא כגבר חלציך (איוב לח) והנפעל נחלץ חושים (במדבר לב). מ״א ועצמותיך יחליץ (ישעיה נח) פ׳ יזיעם אחר החום שנא׳ והיית כגן רוה וכמוצא מים וגומר (שם שם) ותנן באותה שעה חלצתה חמה כלומר הזיע מזיע מן החמימו׳ וכן רצה והחליצנו (בנוסח ברכת המזון לשבת) פ׳ השפיע לנו:

חלק אשר חלק יי׳ אלקיך (דברים ד) תחלקו את השדה (ש״ב יט) פ׳ לשון חלוק ופועל כבד אחלק שלל (שמות טו) והנפעל ויחלק עליהם לילה (ראשית יד) והתפעל והתחלקו אותה לשבעה חלקים (ישעיה יח) והשם במחלקותם לשפטיה׳ (יהושע יא) וחלוקת בית אב (דה״י ב׳ לה) כמשקל פועלת שוטני (תהלים קט) איתמי וחלק האנשים (ראשית יד) חלקי יי׳ (איכה ג) כי חלק יי׳ עמו (דברים לב). מ״א חלקה אחת תמטר (עמוס ד) בחלק יזרעאל (מ״ב ט) פ׳ שדה ודומה הוא לתרגום שדה חקלא אבל בהיפוך כבש כשב. מ״א ואנכי איש חלק (ראשי׳ כז) חלקו מחמאות פיו (תלי׳ נה) בחלק שפתיה תדיחנו (משלי ז) חלקת צואריו (ראשית כז) מחלקת לשון נכירה (משלי ו) חלוקי אבני (ש״א יז) לחלק משם בתוך העם (ירמיה לז) משפטו להחליק כמו קול יי׳ בעיר יקרא פ להעיר את לבות בני אדם פ׳ לשון ריכוך כמה שנאמר ולשון רכה (משלי כה) רכו דבריו משמן (תהלים נה) ויאמר על כל האברים שנאמר כי החליק אליו בעיניו (תהלים לו) פ׳ ראיה נמוכה וכן לחלק משם פ׳ הליכה בנחת, גבר מחליק על רעהו (משלי כט) פ׳ עושה לו טובות, ומקסם חלק (יחזקאל יז) פי׳ כישוף מתוק, מחליק פטיש (ישעיה מא) כמו חלוקי אבנים פ׳ שאין להם שנים ופעמים כפולהו שנאמר בחלקלקות (דניאל יא) שהוא כמו אך בחלקות תשים למו הפלתם למשואות (תהלים עג) פ׳ מי ששופך מים בדרך ההולך שם נדחה רגלו ותנן שהקטנים מחלקת פ׳ הבקר כשילכו בדיש יכשלו וכן והוחלק אחר במים:

חלש וגבר ימות ויחלש (איוב יד) ויחלש יהושע (שמות יז) פ׳ לשון חולי והוא היפוך פ׳ וגבר יהלש וימות, החלש יאמר גבור אני (יואל ד) והשם קול ענות חלושה (שמות לב) והנפעל כל הנחשלים אחריך (דברים כה) אבל בהיפוך כמו למען תמחץ רגלך בדם (פ׳ לשון כל ביד הוא) [לשון כלניך] (תלי׳ סח) שהוא מן חמוץ בגדים מבצרה (ישעיה סג) [עי׳ לקמן סרס חמן] וכבש וכשב פ׳ היעפים. מ״א חולש על גוים (ישעיה יד) פ׳ משליך גורלות על איזו אומה נלחם כמה שנא׳ קלקל בחצים

וגו׳ בימינו היה הקסם ירושלים (יחזקאל כא) ותנן מטילין חלשים על הקדשים בי״ט, (שבת פ׳ כ״ג מ״ב) פ׳ גורלות:

חמם ומגז כבשי יתחמם (איוב לא) חמותי ראיתי אור (ישעי׳ מד) אף יחום ויאמר האח (שם שם) וחם להם (קהלת ד) וחם השמש ונמס (שמות יו) חם לבי בקרבי (תהלים לט) זה פועל, זה לחמנו חם (יהושע ט) בעל חום, והשם וקור וחום (ראשית ח) אשר בגדיך חמים (איוב לז) בחומו נזעכו ממקומם (שם ו) והדגש במקום אות של כפל, ופועל כבד ועל עפר תחמם (שם לט) והנפעל כולם יחמו כתנור (הושע ז) אין גחלת לחמם (ישעיה מז) ברה כחמה (שיר ו) ואין נסתר מחמתו (תהלים יט) הנחמים באילים (ישעיה נז) במשקל במארה אתם נארים (מלאכי ג) ותנן כל המחמם עצמו לבטלה מביא מבול לעולם חום במשקל כבור ידי (ש״ב כ״ב) מן ברר·

חמא חמאת בקר (דברים לב) חמאה ודבש יאכל (ישעיה ז) חלקו מחמאות (תהלים נה) כלומר מן חמאות וכן ברחוץ הליכי בחמה (איוב כט) אבל הפילו האלף. כיצד עושין את החמאה מביאין חלב ועושין בנוד או בבד״ילי ועושין בתוכו מים חמין כשיעור רובע שלו וסוגרין פי הנוד או הבד״ילי יפה יפה ותולין אותן בחבלים ומנידין אותו כעריסה של תינוק כשיעור שתי שעות ואח״כ פותחין אותו ונמצא בתוכו כשיעור ככר קרוש ויאכל עם לחם חם וימס כמו שמן אם יגיע בו החום ואפי׳ מן השמש אם יתחמם יהיה כשמן וטעמו טוב יותר מכל מעדני עולם כל שכן אם יעשה מן החלב של פרות שנא׳ חמאת בקר והשאר שישאר בנוד טעמו יותר טוב מן החלב הראשון כי יותר יהיה עבה ומוטעם מבראשונה ושניהם עם הדבש:

חמד חמד רשע מצוד רעים (משלי יב) וחמדו שדות וגזלו (מיכה ב) לא תחמד (שמו׳ כ) ואחמדם ואקחם (יהושע ז) והנפעל נחמד למראה (ראשית ב) הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט) פ׳ תאוה חזקה. מ״א החמודות אשר אתה בבית (ראשית כז) פ׳ החשובים וכן כי (איש) חמודות אתה (דניאל ט) לחם חמודות (שם י) פ׳ דבר חשוב וכן בחור חמד (יחזקאל כג) וחמודיהם בל יועילו (ישעיה מד) ולמי כל חמדת ישראל (ש״א ט) נתנו מחמודיהם באוכל (איכה א) ופועל כבד בצלו חמדתי וישבתי (שיר ב) פ׳ נתאותי, מ״א ותמס כעש חמודו (תהלים לט) פ׳ צורתו ויופיו:

חמה חמה אין לי (ישעיה כז) והסמוך חמת מלך מלאכי מות (משלי יו) פ׳ כעס חזק יכן שארית חמות תחגור (תלי׳ עו) כמשקל עצה עצות והסמוך עצת עני תבישו (שם יד). מ״א אשר חמתם שותה רוחי (איוב ו) חמת תנינים יינם (דברי׳ לב) חמת למו כדמות חמת נחש (תהלים נח) במשקל אם אתן שנת לעיני (שם קל״ב) בלי סמך פ׳ אדם. מ״א והיא שלחה אל חמיה לאמר (ראשית לח) פ׳ אבי בעלה ותנן חמיו ואם חמותו ויש או׳ כי אשר אין להם חומה סביב (ויקרא כה) מזה העיקר והוי״ו של משך היא כמו וי״ו קומה טובה וכדומה להן:

חמט והחמט והתנשמת (ויקרא יא) פ׳ שרץ שיש לו זנב ארוך ימצא בגנות:

חמל וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו (מלאכי ג) והשם בחמלת יי׳ עליו (בראשית יט) והמצדר לחמלה עליך (יחזקאל יו) כמשקל לטמאה בה (ויקרא טו) ולדבקה בו (דברים יז):

חמן והכרתי את חמניכם (ויקרא כו) והחמנים (דה״ב ל״ד) פ׳ ע״ז כמו צורת הקוף:

חמס חמסו תורתי (יחזקאל כב) פ׳ עשו בה שלא כדין. חמסי עליך (ראשית יו) חמסו ירד (תהלים ז) ויין חמסים ישתו (משלי ד׳) פ׳ מין עושק וגזל ואונאת דברים. מ״א ויחמס כגן סוכו (איכה ב) יחמס כגרן בסרו (איוב טו) נחמסו כל עקיביך (ישעיה יג) פ׳ לשון ניפל העלים וגילוי גוף האילן וכן גלוי עקבים. מ״א ואת התחמס (דברים יד) פ׳ עוף קטן שחור עושה הצי שנה במזרח בימי ההורף וחצי שנה בימי הקיץ במערב בונה ביתו בטיט בשמי קורה של בתים והוא הסיס שנ׳ ותור וסיס ועג׳ור שמרו את עת בואנה (ירמיה ח):

חמץ כי לא חמץ (שמות יב) פועל עבר הוא ולא שם ולא יאכל חמץ (שם יג) לחם חמץ (ויקרא ז) פ׳ בעל חומץ שלשה משונים ומשקלם שוה והמצדר מלוש בצק עד חומצתו (הושע ז) ופעמים נאמר בחירק שנאמ׳ בליל חמיץ (ישעיה ל) כל מחמצת (שמות י״ב) פ׳ תערובות חמץ. מ״א חומץ יין (במדבר ו) ומזה נאמר כי יתחמץ לבבי (תהלים עג) פ׳ יכעס. מ״א אשרו חמוץ (ישעיה א) פ׳ ישרו עיקום ועיקול וכן מכף מעול וחומץ (תהלים עא) וי״א כמו חומס בחילף צדי בסמך כמו ויעלצו בך אהבי שמך (תלים ה) שהוא כמו נתעלסה באהבים (משלי ז). מ״א חמוץ בגדים (ישעיה סג) פ׳ אדום וכן סוסים ברודים אמוצים (זכריה ו) כלומר אדומיסכי הרבה תתחלף האל״ף עם החי״ת וכן למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך (תהלים סח) כלומר תמאץ רגלך פ׳ תתאדם ותצבע כמו כשב וכבש [עי׳ לעיל ס׳ סלם]:

חמק ועבר (שיר ה) עד מתי תתחמקין (ירמי׳ לא) פ׳ תסובבי וכן חמוקי ירכיך (שיר ז) כמו חלאים פ׳ גלגלים כמו חוליות של בור שהן על שיש עגולין:

חמר ויין חמר (תלים עה) פ׳ פועל עבר הוא כלומר נתאדם וכן כרם חמר ענו לך (ישעיה כז) פ׳ מפני שהוא אדום. מ״א ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב) פ׳ כופר שנא׳ וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר (ראשית ו). מ״א חמרמרו מעי (איכה א) וכן פני חמרמרו (איוב י) פ׳ נתחלפו. מ״א וחומר שעורים (הושע ג) פ׳ מדה גדולה שלא היה לישראל יותר גדולה ממנה. מ״א חומר מים רבים (הבק׳ ג) פ׳ ציבור המים נקרא כך כמו גדיש וערימה ונא׳ נערמו מים (שמות טו) נעשו ערימות וכן ויצברו אותם חמרים חמרים (שמות ח) כמשקל קדש קדשים חמור חמורתים (שופטים טו) פ׳ גדישין ויתכן להיות חמור לחם (ש״א יו) פ׳ כרי של לחם יותר טובה פמה שנאמר משוי של חמור והכותב לא אמר משוי, וראש חמור (מ״ב ו) היא מדה והיא כמו מעשר החומר (יחזקאל מה) ושמא היא דומה לראש החמור. מ״א וירכיבם על החמור (שמו ד) ובמשנה שמו אותו לשון נקבה דתנן הלכה לה חמורך טרפון, אי נמי השוכר את החמור והבריקה. מ״א בחמר ובלבנים (שמות א) פ׳ טיט ומזה נאמר יהמו יחמרו מימיו (תהלים מו) פ׳ יעשו עכורין בטיט. מ״א איל וצבי ויחמור (דברים יד) מין צבאין הוא ויותר הוא גדול מן התיש כמעט במשקל ובילקוט ממלת לקט:

חמש וחמושי׳ עלו בני ישראל (שמות יג) פ׳ חגורים על החומש כלומר חלוצים שלהם והוא לשון זירו ומזה נאמר וחמש את ארץ מצרים (ראשית מא) פ׳ הזהיר בני המקום לזרז עצמן להכין ולהטמין· מ״א שר החמשים וחמשיו (מ״ב א) והמישתו יוסף עליו (ויקרא ה) את אדמת מצרים לפרעה לחומש (ראשי׳ מא) מזוזת חמשית (מ״א ו) פ׳ בת חמש אמות כי רוחב הבית הי׳ כ׳ אמות הן עצמן מזוזת חמשית ופתח הבית י׳ אמות:

חנן אשר חנן אלהים את עבדך (ראשית לג) כי חנני אלהים (שם שם) משפטו הנני נינין שנים של עיקר המלה ואחת

של

של מדבר כמשקל נתנני יי׳ (איכה א׳) אבל הפילו השלישית ודגשו מקומה פ׳ נתינה. מ״א אולי יחנן יי׳ צבאות (עמוס ה׳) ופועל כבד כי יחנן קולו (משלי כו) ומחונן ענוים אשריו (משלי יד) וחנותי את אשר אחון (שמו׳ לג) חלו נא פני ויחננו (מלאכי א׳) חנון יחנך (ישעיה ל) זה מצדר, והשם, תחנה, ותחנוני׳, בהתחננו אלינו (ראשית מב) יאר יי׳ פניו אליך ויחנך (במדבר ו) ומן המין הראשון נאמר חנוני חנוני אתם רעי (איוב יט) פ׳ תנו לי מתנות כי יד אלהים נגעה בי (שם ס״פ) פ׳ הדלדול ולפיכך אמרו רבותינו גדול כח עניות מעשר מכות שהביא הקב״ה על המצרים שעל כולן נאמר אצבע אלהים הוא ועל העניות אמר איוב כי יד אלקים נגעה בי שהן חמש אצבעות ואמרו לו חבריו כי על זה בחרת מעני (שם לו) וכן אמרו רבותינו חסרון כיס קשה מכולן, וכן חנוני אותם (שופטים כא) פ׳ תנו אותן לנו ומזה נאמר על כל דבר שהיא בלי דמים חנם כלומר מתנה והמ״ם נוספת כמ״ם ריקם ומזה נא׳ חונן הדעת (בתפלת שמונה עשרה) כמה שנאמר יהיב חכמתא לחכימין (דניאל ב). מ״א ויתן חנו (בראשית ל״ט) מצאתי חן (שם יח) והנפעל מה נחנת (ירמיה כב) כי הנו״ן ראשונה של נפעל היא כלומר כמה את מוצאת חן אפילו בעת צרה:

חנה אם תחנה עלי מחנה (תהלים כז) פ׳ לשון מחנה פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה כגון זה וכגון אם יבא עשו אל המחנה האחת (בראשית ל״ב) הבמחנים (במדבר י״ג) ממחנות פלשתים (ש״א יז) חונה מלאך יי׳ (תהלים לד) פזר עצמות חנך (שם נג) פ׳ החונה עליך כמו קמיך (שמות טו) הקמים עליך (דברים כח). אל מקום פלוני אלמוני תחנותי, (מ״ב ו) פ׳ חנייתי כמשקלתרבות אנשים חטאים (במדבר לב) ומזה אל בית הבור ואל החנויות (ירמיה לז) לפי שחונין שם בני אדם. מ״א חנית המלך (ש״א כו) במשקל ובנתיו בשבית (במדב׳ כא) מעיקר שבה, ולהבת חניתו (ש״א יז) וחניתותיהם למזמרות (ישעיה ב) פ׳ רומח ורמחים:

חנט הנטה פגיה (שיר ב) פ׳ בשלה ותנן אילן שחטנו פירותיו. מ״א ויחנטו אותו (בראשית נ׳) להנוט את אביו (שם שם) פ׳ מחללין 1) הדקין ובני מעיו מכל טנופת ושוהקין סמים וממלחין אותן בהן כל זה כדי שלא יסריח, וי״א כי חטה וחטים מזה העיקר הם אבל מין אחר והנון נפלה ודגשו מקומה, ותרגום קח לב חטין שביחזקאל (יחזקאל ד) סב לב חנטין ובלשון ישמעאל חטה חנטה: [1) פי׳ מרחילין עי׳ לעיל שרש חלל]:

חנך וירק חניכיו (ראשית יד) פ׳ תלמידיו שנא׳ חנוך לנער על פי דרכו (משלי כב) ותנן מחנכין את התינוקות. מ״א אשר בנה בית חדש ולא חנכו (דברים כ) ויחנכו את בית יי׳ (מ״א ח) חנוכת הבית (תהלים ל) פ אכילה בבית הדש בשמחה ומזה נקרא ימי הנוכה שאוכלין בהן ושותין ושמחין:

חנף כי לא לפניו חנף יבא (איוב יג) והארץ חנפה (ישעיה כד) לשון טומאה והמצדר חנף תחנף הארץ ההיא (ירמי׳ ג) ופועל כבד הוא יחניף את הארץ (במדבר לה) והשם יצאה חנופה (ירמיה כג) לעשות חונף (ישעי׳ לב) לשון טינוף:

חנק ויצא אל ביתו ויחנק (ש״ב יז) ותבחר מחנק נפשי (איוב ז) ולשון פועל כבד ומחנק ללבאותיו (נחום ב) פ׳ טורף בהמות וחונקן לפני בניו להאכילם:

חסד עם חסיד תתחסד (ש״ב כב) והשם חסד ואמת (ראשי׳ מז). מ״א חסד היא (ויקרא כ) פן יחסדך שומע (משלי, כה) פ׳ יגדפך וכן חסדם יעזובו (יונה ב) והתרגום כי חרפה היא לנו (ראשי׳ לד) ארי חִסְדָא היא לנא ומי שקורא חיסודא היא לנו טועה. מ״א החסידה והאנפה למינהו (ויקרא יא) פ׳ עוף שאינו אוכל לבדו לעולם ואמרו רבותינו למה נקרית כך מפני שעושה חסידות עם חברותיה ורבותינו אמרו על הכלה כשתכנס לחופה כך משבחין אותה „כלה נאה וחסודה“ (כתובו׳ ר״פ) כלומ׳ ותמצא חן וחסד לפניו וחששו שמא יאמרו חסידה שלא יבא לידי ליעוג מלשון זה העוף. לפיכך שינוהו ואמרו חסודה כי היו״ד תתחלף עם הוי״ו. מ״א מדברי רבותינו יד לחסודה תקצץ (שבת דף קה) פ׳ מקום הוצאת דם מן הערף אסור ליגע בו בידו, שמא יעשה שחין ויסתכן:

חסה אחסה בסתר כנפיך סלה (תהלים סא) יחסה בו (שם לד) ובה יחסו עניי עמו (ישעיה טו) פ׳ יסתוכך בצילו, ונאמר נמי מלא שנאמר כי בך חסיה נפשי (תהלים נ״ז) אינמי בצל כנפיך יחסיון (תהלים לו) צור חסיו בו (דברים לב) אילו היוד״ין הן הה״י של חסה. והזהר שלא יתחלף עם לא חסה עליך (יחזקאל יו) כי אותה מעיקר חוס כמשקל כמה אלומתי (ראשי׳ לז) מעקר קום וכמשקל בזה לך, מעיקר בוז, לא מעיקר בי דבר יי׳ בזה שעקרו כמשקל בנה, עשה, ראה, כי אותן של וי״ו תאמר בָזתי, קמתי, חָסתי, ומאותן של ה״י תאמר בזיתי, חסיתי, כמשקל בניתי, עשיתי, ראיתי, והשם מחסה מזרם (ישעיה כה) ובעלי חסייה נקראו מושיע חוסים (תהלים יז) וישמחו כל חוסי בך (תהלים ה) ודמו הבורא למחסה שנאמר כי אתה יי׳ מחסי (שם צא) משפטו מחסיי אבל הפילו אות אחת שלא לטרות:

חסל כי יחסלנו הארבע (דברים כח) פ׳ יכלה ומזה נקרא חסיל ולשון תרגום ורבא רביא ואתחטיל [על פסיק ויגדל הנער ויגמל (ראשית כ)]:

חסם לא תחסום שור בדישו (דברים כה) פ׳ סוגרין פי שור, והשם אשמרה לפי מחסום (תהלים לט) וכן והוסמת היא את העוברים (יחזקאל לט) פ׳ ריח רעה אם יעבר עליה האדם ישים ידו או בגדו על חוטמו שלא יריח מכנה:

חסן והיה החסון לנעורת (ישעי׳ א) וחסון הוא כאלונים (עמוס ב) פ׳ חזק וכן מי כמוך חסין יה (תהלים פ״ט) כמשקל גביר, כי לא לעולם חוסן (משלי כז) והתרגום אמר בתוקף חסני. מ״א לא יאצר ולא יחסן (ישעיה כג) פ׳ שניהם שוה והתרגום אמר לא יתאצר ולא יתגנין. ותנן בסדר טהרות (כלים פי״ו ס״ה) הסינה טהורה פ׳ אשפה שמצניעין בה חצים של קשתות ותרגום נהרסו ממגורות (יואל א) אתפגרו חוסניא:

חסר לא חסרת דבר (דברי׳ ב) די מחסורו (דברים טו) יי׳ רועי לא אחסר (תלים כג) אולי יחסרון (ראשי׳ יח) והמצדר הלוך וחסור (שם ח) בחוסר כל (דברים כח) בחוסר ובכפן גלמוד (איוב ל) וחסרון לא יוכל להמנות (קהלת א) ולהמציא שלום, והסמוך ואוילים בחסר לב ימותו (משלי י) ופועל כבד ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח) האדם לא חסרתו מן המלאכים אלא ענין אחד והיא המיתה כי סם חיים איננו והוא מות, אבל המשלתו במעשה ידיך חכמתו כל חכמת ואם יהיה צדיק יותר הוא חשוב כמלאכי השרת ואם רשע יותר טפש הוא. הוא הבורא י״ש ברא ג׳ בריות בעולמו משונין זה מזה ואילו הן: מלאך, אדם, בהמה, המלאכים נתן להם דעת בלא יצר הרע ובהמות נתן בהן יצר בלא דעת לפיכך לא הזהירין ואינו נפרע מהן על מה שעושין, לפיכך אוכלין כמו שרוצין ובכל

מקום שרוצין, ומתריזין בעת שרוצין ובכל מקום, ונזקקין עם נקבותיהם בעת שרוצין ובמקום שרוצין, לפי שאין בהן דעת למונען. ומכל זה ברא את האדם מעורב כלומר נתן בו דעת כמלאכי השרת ויצר הרע כבהמה, זכה הרי הוא חשוב יותר ממלאכי השרת שהרי גבר ביצרו מה שאין כן במלאכי השרת, לא זכה הרי הוא טיפש מן הבהמה כי היא אין אין בת דעת והוא יש לו דעת, ולא נמנע מדעתו. ומזה צוה הבורא את המלאכים לשמרינו שנאמר הנה שולח מלאך לפניך וגו' (שמות כג) פ' כמו העבד או השמש לפני דבו, והכוכבים והמאורות משמשין אותנו תמיד, אבל הוא י"ש נהורא עמו שרי. ואם תאמר למה יאמר הכ' וגם את דמכם לנפשותכם אדרוש מיד כל חי אדרשנו שהרי מצינו כי הבורא יפרע מן הבהמות, הא לא קשיא כי כך אמר הכתוב אל יעלה על דעתך איני נפרע אלא ממי שהורג את חבידו שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (ראשית ט) אבל ההורג את עצמו אינו נפרע הואיל ונפשו היא יעשה בה כרצונו לפיכך הוצרך לומר וגם את דמכם לנפשותכם אדרוש פ' כל ההורג את עצמו אדרוש דמו ממני כאילו הרג את אחרים אלא מעתה המוליך את עצמו למקום חיות כדי שיהרגוהו והמסתכן בעצמו לשסות בריות אחרות מנין, ת"ל מיד כל חיה אדרשנו כלומר אדרוש דמו מידו בעולם הבא שסיבן בעצמו בתגרה ובלסטים, אבל החיה אינה נזהרת ולפיכך אינו נפרע ממנה כלל אבל ודאי אם יש בה צד כשרות אין הבורא מקפח שכר בריה, נאמן הוא בעל מלאכתה לתת לה שכרה, וזו היא מחכמת יונית הנקרית גראמאטיקא סמוכה לדברי תורה, כענין מה שנאמר יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם (ראשית ט) כי החכמה בצל התורה והדעת היא העיקר המעיד על הטוב שהוא טוב והרע שהוא רע והאמת אמת והשקר שקר. ורבותינו קורין אותו סברא כי ההיא לרבא אמר ליה מארי דוראי זיל קטליה לפלניא ואי לא קטילנא לך א"ל רבא ומה הפרש בינך לבין אותו פלוני כמו שנפשך חביבה עליך כך נפשו חביבה עליו הא למדת שכל מי שיש בו דעת שתחילתו יראה יותר ממלאך יי' הוא חשוב כי אותו יש בו יצר רע וזה אין בו יצר רע ושניהם חכמים:

חפף חופף עליו כל היום (דברים לג) פ' מיסך עליו וכן לחוף אניות (ראשית מט) זה נמל, שמסתוככין בו הספינות מזעפו של ים, וכן כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד) ותנן אפי' חתן מחדדו וכלה מחופתה (סוטה) וכן חף אנכי ולא עון לי (איוב לג) כלומר סתור בסתר שדי אבל זבולן לחוף ימים ישכון (ראשית מט) פ' על שפת הים מקום שיחופו בו גלי הים תמיד פ' לשון גדר כדתנן לא יחוף הנזיר את ראשו באדמה מפני שמשיר את השיער (נזיר) אי נמי לא תהוף אשה בשרה בערב שבת ותטבול במוצאי שבת, וכן כל חוף הים שבמקרא הוא מקום שיד הים חופפת על ידי גלים, אבל חוף אניות בלבד הוא משונה מהן כמו שאמרנו למעלה ובודאי שני מינין הן:

חפה וחפו ראשם (ירמיה יד) וראש לו חפוי (ש"ב טו) חפה עצי ברושים (דה"י ב' ג') והוא פועל עבר והנפעל נחפה (תהלים סח) במשקל נשכחה ולשון זכר נחפה, כמשקל נספה, נכפה, ומזה ויחפאו בני ישראל (מ"ב יז) בחילוף ה"י באל"ף, וכולן לשון כיסוי ותרגום מכסה חופאה:

חפז אני אמרתי בחפזי (תהלים קי"ו) יעשק נהר ולא יחפז (איוב מ) כי לא בחפזון תצאו (ישעיה נב) ואל תראו ואל תחפזו (דברים כ) פ' לשון מיהור:

חפן מלא חפניכם (שמות ט) ומלא חפניו (וזקרא יו) ולשו יחיד חופן, אוזן:

חפץ אם חפץ בנו יי' (במדבר יד) כי חפץ בבת יעקב (ראשי' לד) אם לא חפצת בה (דברים כא) ואם לא יחפץ (שם כה) כמו ילבוש, ילבש, החפצים ליראה את שמך (נחמי' א) דרושים לכל חפציהם (תהלים קי"א) משפטו חפיציהם, והשם החפץ ליי' (ש"א טו) והמצדר החפץ אחפוץ (יחזקאל יח) פ' לשון רצון. מ"א יחפוץ זנבו כמו ארז (איוב מ) פ' יתפוז ימהר בנדנודו אותו:

חפר כי חפרתי (ראשית כא) חופר גומץ (קהלת י). מ"א משם חפר אוכל (איוב לט) לחפר את הארץ (יהוש' ב) ויחפרוהו ממטמונים (איוב ג) פ' יחפשוהו. מ"א לחפר פירות ולעטלפים (ישעיה ב) פ' עופות ולשון יחיד אע"פ שנכתבין כמו שתי מלות שם אחד הן, והרבה כיוצא בהן במקרא והוא עוף שנוקר את הפירות באילנות. מ"א וחפרת לבטח תשכב (איוב יא) פ' ושכנת. מ"א וחפרה הלבנה (ישעיה כד) פ' לשון בושת בן מביש ומחפיר (משלי יט) ורשע יבאיש ויחפיר (שם יג) אילו פועלים באחר במשקל עמדתי מרעיד (דניאל י) כלומר רועד וכן בחצרות אלהינו יפריחו כלו' יִפְרחו [פועלים נאחר ועומדים]:

חפש ועבד חפשי מאדניו (איוב ג) והשם או חפשה לא נתן לה (ויקרא יט) ופועל שלא נאמר שם פועלו כי לא חפשה (שם שם) בבגדי חופש לרכבה (יחזקאל כז) כמו ואורגים חורי (ישעיה יט) חורי יהודה (ירמיה כז) חשוביהם, כמו ארץ שמלכך בן חורין (קהלת י) פ' חשוב והתרגום אמר בגדי חפש לבוש דיקר:

חפש חופש כל חדרי בטן (משלי כ) ופועל כבד, ויחפש בגדול החל (ראשית מד) והנפעל איך נחפשו עשו (עובדי' א) והתפעל ויתחפש מלך ישראל (מ"א כב) ברוב כח יתחפש לבושי (איוב ל) פ' גילוי נסתרות, אבל ויתחפש מלך עשה עצמו כאיש אחר כדי שלא יתנכר והוא היפך הענין הראשון מפני את עצמו [סס ס"פ]:

חצץ מקול מחצצים (שופטים ה) ויצא חוצץ כולו (משלי ל) פ' לשון חץ חצים הוא אבל כפול הוא כלומר המורים בקשת ויש אומר לשון חציצה הוא שנאמר מספר חדשיו חוצצו (איוב כא) פ' נשלמו והגיעו למחיצה שלהן, כמו גבול כדתנן חוצצין מפני הטומאה. מ"א ויגרס בחצץ שיני (איכה ג) פ אבנים וצרורות דקים וכן אחר ימלא פיהו חצץ (משלי כ) ומזה נאמר אף חצציך יתהלכון (תהלים עז) פ' אבני ברד:

חצב וגם יקב חצב בו (ישעיה ה) פועל עבר כמשקל כי חפץ בבת יעקב (ראשית לד) ובורות חצובים (דברי' ו) חוצב בהר (מ"א ה) אל צור חוצבתם (ישעיה נא) לעד בצור יחצבון (איוב יט) וכן חתירה וניקור וכן על כן חצבתי בנביאים (הושע ו) פ' גזרתי המתצב רחב מחולל תנין (ישעיה נא) פי' תריגה וחתיכה:

חצה אשר חצה משה (במדבר לא) וחציתה את המלקוח (שם שם) וחצו את כספו (שמות כא) יחצוהו בין כנעני' (איוב מ) ויחץ את הילדים (ראשית לג) משפטו ויחצה ותהי המחצה (במדבר לא) מחציתה בבקר (ויקרא ו) חצות לילה אקום (תהלים קי"ט) חצי היריעה (שמו' כו) ולשון נפעל ותֵחץ וארבע רוחות (דניאל יא) משפטו תֵחָצֶה כמשקל ותראה היבשה (ראשית א) ושניהן ראוי להדגש אילולי החי"ת והרי"ש, כל

אילו

אילו חלוקה לשני חצאין שוה, אבל לא יחצו ימיהם (תהלים נה) עד צואר יחצה (ישעיה ל) ויחץ את הילדים הן חלוקה בלא שוה:

חצן והביאו בניך בחצן (ישעיה מט) גם חצני נערתי (נחמיה ה) והצנו מעמר (תלים קכ״ט) פ׳ בין זרועות האדם ולבו נקרא כך;

חצר למחצרי׳ ולמשוררי׳ (דה״י ב׳ ה׳) ופועל כבד הוא כמשקל מחללים בחלילים (מ״א א) ויש עוד אחר מחצרים בחצוצרות (דה״י ב׳ ה׳) משפטו מחצרים כמו מהבילים המה אתכם (ירמיה כג). מ״א ארך החצר (שמות כז) מן הבתים ומן החצרות (שמות ח) וכן חציר לבנות יענה (ישעיה לד) פ׳ מעון, וכן חציר לקנה וגומא (שם לה) וי״א כי ממנו בבן חציר (שם מד) כלומר ופרו ורבו בחצריהם כצומח הערבה על המים (שם ס״פ). מ״א בחצריהם ובטירותם (ראשית כה) פ׳ עיירות וכפרים. מ״א מצמיח הציר לבהמה (תהלים קד) כחציר גגות (תלים קכ״ט) פ׳ עשב. מ״א את החציר ואת הבצלים (במדבר יא) מין בצל קטן וי״א כרישין:

חקק הוי החקקים חקקי און (ישעיה י) במחוקק במשענותם (במדבר כא) כלומר ומחוק במשענותם ועל ספר חקה (ישעי׳ ל) וחקות עליה עיר (יחזקאל ד) פ׳ כתיבה וציורין. מ״א חק ומשפט (שמות טו) חקים ומשפטים (דברים ד) פ׳ גבול ונבולות. מ״א כי חקך וחק בניך (ויקרא י) מחקה על הקיר (יחזקאל ח) פ׳ חותר ונוקר והיו״ד נוספת כמו היושבי בשמים, ומזה נאמר חקקי לב (שופטים ה) פ׳ עמקי לב ותנן אתרוג ודלעת שחקקום התינוקות למוד בהן את העפר:

חקה לא בא לנו מזה העיקר פועל קל כלל, אלא פועל כבד, כגון מחוקה על הקיר (יחזק׳ ח) על שרשי רגלי תתחקה (איוב יג) כלומר מקום הילוכי תסתכל, אע״פ שזה גם הוא לשון ציור אינו מן העיקר הראשון מפני הה״י שבו:

חקר ודרשת וחקרת (דברים יג) יחקר זאת (תלי׳ מד) חקרני אל ודע לבבי (תהלים קל״ט) חקרו את הארץ (שופטים יח) גדולים חקרי לב (שופטים ה) פ׳ לשון בחינה, והנפעל לא נחקר (מ״א ז) במשקל ויחקרו מוסדי ארץ (ירמיה לא) אשר בידו מחקרי ארץ (תהלים צה) כלומר אדע חקירתה, ופועל כבד איזן וחקר (קהלת יב):

חרר ושכן חררים במדבר (ירמיה יז) פ׳ מקום חם, והנפעל ניחר גרוני׳ כמו ועצמותי׳ כמקד נחרו (תהלים קב) כלומר נחררו נחרר גרוני, והעצמות יחרו (יחזקאל כד) חרו יושבי ארץ (ישעיה כד) וחרה נחשתה (יחזקאל כד) וראוי להדגש אילולי הריש, וכן ובחרחור (דברים כח) אבל כפול הוא וכן לחרחר ריב (משלי כו) פ׳ מלהיב את המחלוקת, וי״א חורי עפר וכפים (איוב ל) מזה העקר ומביא ראיה מן המשנה דתנן חוררי הנמלים אע״פ שפירושן משונה עקר אחד יש להן:

חרב חרבו פני האדמה ראשית ח) ונהר יחרב ויבש (ישעיה יט) וישם את הים לחרבה (שמות יד) משפטו לֶחרבה אבל נמשך האות הראשון כמו אות ראשון של סריסים שלישי׳ טוב פת חרבה (משלי יז) בלולה בשמן וחרבה (ויקרא ו) פ׳ בעלת חורב, והשם חורב אל מימיה ירמיה נ) בחרבוני קייץ סלה (תהלים לב) ובחרחר ובחרב (דברים כח) כלומר ובחורב פי׳ כולן לשון ניגוב והציווי של נקבה האומר לצולה חרבי (ישעי׳ מד) ולשון רבים ושערו וחרבו מאד (ירמיה ב) יתרים לחים אשר לא חורבו (שופטים יז) ופועל כבד וכל הנהרות החריב (נחום א) וכן וארחיב בכף פעמי (ישעיה לז). מ״א חרב עורי על רועי (זכרי׳ יג) והציווי חרוב והחרם אחריהם (ירמי׳ נ) פ׳ הרגם בחרב, והנפעל נחרבו המלכים (מ״ב ג׳). מ״א חרבות צורים (יהושע ה) פ׳ סכינים חדים, קח לך חרב חדה (יחזקאל ה) פ׳ מורה. מ״א ומגדלותיך יתץ בחרבותיו (יחזקאל כו) כי חרבך הנפת עליה (שמות כ) פי׳ גרזן. מ״א והעיר הזאת תחרב (ישעיה ס) פ׳ תעשה חרבה, הערים החרבות (יחזקאל לו) ופועל כבד החריבו מלכי אשור (ישעיה לז) והשם וחדשו ערי חורב (שם סא) אמלאה החרבה (יחזקאל כו) כלו׳ שהותרבה ופועל שלא נאמר שם פועלו הוא:

חרג ויחרגו ממסגרותיהם (תלי׳ יח) פ׳ יצלעו מכובד כבליהם [עי׳ סרס חגר]:

חרד ופחד וחרד (ישעיה יט) וחרדו לרגעים (יחזקאל כו) ויחרד יצחק חרדה (ראשית כז) וחרד על דברי פ׳ בעל חרדה לשון ריכוך לב ותסמוך חרדת אדם יתן מוקש (משלי כט) ופועל כבד להחריד את כוש בטח (יחזקאל ל) פ׳ להרגיז:

חרה וחרה אפי (דברים לא) פן יחרה (שם ו) ויחר עלי אפו (איוב יט) משפט וַיִּחַר במשקל וירב בבת יהודה (איכה ב) ויפן זנב אל זנב, וכולן פועלין באהר ולא כמו ויפן פרעה (שמות ז) וירב העם (שם א) ויחר אפו (במדבר יא) אלא כמו וַיַּרְבֶּה בבת יהודה וַיַּפְנֶה זנב, וַיַּחְרֶה עלי אפו, ומזה אל תתחר במרעים (תלים לז) משפטו תתחרה, מתחרה בארז (ירמיה כב) אבל מילות רביעיות הן. וכן הן יבשו ויכלמו הנחרים בך (ישעיה מ״א) כי לשון נפעל הוא פ׳ הכעים עליך. אל יחר בעיני אדוני (ראשית לא) משפטו אל יחר אף ארני, או אל ירע בעיני ארוני, אבל נהגו לחלף מדת אבר זה לזה, כיוצא בו וכל העם רואים את הקולות (שמו כ) פ׳ שומעים, וירא בלק (במדבר כב) פ׳ שמע, וירא יעקב כי יש שבר (ראשית מ״ב). מ״א ואחריו החרה החזיק (נחמיה ג) פ׳ לשון בנין ועסקיו:

חרז צוארך בחרוזים (שיר א) פ׳ חוטין ממולאים באבנים במנין תולין אותן בצוארי הנשים משום תכשיט ודימו את הפיוטים להם משום ששואותיו שוים וניקוד המלכים שבו במנין, וכן וארוזים במרכלתך (יחזקאל כז) כלומר חרוזים בחילוף הי׳ באל״ף. ומזה אמרו רבותינו מחרוזות של דגים פ׳ דגים קשורין בחבל או בגמי שוה:

חרט ויצר אותו בחרט (שמות לב) פ׳ דפוס, ויש או׳ ציר את הזהב בשק עד עת עשותו יוציאנו, וכתוב עליו בחרט אנוש (ישעיה ח) פ׳ קולמוס האדם כינוי לתשמיש המיטה כלומר ציור תינוק במעי אמו. מ״א בשני חריטים (מ״ב ה) פ׳ שני שקים או כיסים. מ״א והחריטים (ישעיה ג) פ׳ בגדים שפורסין על השלחן בשעת סעודה:

חרך לא יחרוך רמיה צדו (משלי יב) פ׳ הרמאי לא יתבשל מאכלו יפה עד ששוללו ממנו הבורא כי באיסור יעשהו, כלומר לא יחל טובו ולשון תרגום ושער רישיהון לא התחרך (דניאל ג). מ״א מציץ מן החרכים (שיר ב) פ׳ חלונות, ות׳ מן בעד החלון (שופטים ה) מן חרכיו:

חרל תחת חרול יסופחו (איוב ל) פ׳ יבו אותם קוצי חרולים בבשרם וכשירפאו יהיה סימן מקומם כספחת לפי שהן שוכנים במדבר, ממשק חרול (צפני׳ ב) כסו פניו חרולי׳ (משלי כד) צמחים שיש בהן קוצים והן מלוחין כמעט, שנא׳ הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל):

חרם ויחרם אתהם (במדבר כא) והמצדר כי החרם תחרימם

דברים

(דברים כ) זובח לאלהים יחרם (שמות כב) פועל שלא נאמר שם פועלו הוא משום החי״ת נפתח כמו יעמד חי לפני יי׳ (ויקרא טז) ומשפטו אחרם מועמד, אבל עשוהו כמו זהרי חמה מה תארו [עי׳ לעי׳ ס׳ זסר] וכיוצא בהן פי׳ לשון הריגה והריסה. מ״א קרוב לו אך כל חרם אשר יחרים איש (ויקרא כז) פ׳ איבד הנאה שנאמר לא ימכר ולא יגאל (שם כז) וכן כל חרם בישסול לך יהיה (במדבר יח) אע״פ שנתן ליי׳ הכהני׳ זכים בו, וכן יחרם כל רכושם (עזרא י) כמו יגורהו בחרמו (חבק׳ א) פ׳ מצודה עשויה מן החוטין כמו שבכה וצדין בה דגים ועופות. מ״א או חרום או שרוע (ויקרא כא) פ׳ מי שאין לו אלא יד אחת או רגל אחת ומזה והחרים יי׳ את לשון ים מצרים (ישעיה מ״א) כלומר והחסיר ויש או׳ כמו והרחיב פ׳ ינגב בחילוף מ״ם בגימטרי״א של א״ל ב״ם:

חרס האמר לחרס ולא יזרח (איוב ט) כלו׳ המצוה את השמש שלא תזרח, בטרם יבא החרסה (שופטים יד) ובהיפוך בתמנת סרח בהר אפרים (יהושע יט) כמו כשב וכבש. מ״א ובגרב ובחרס (דברים כח) מין גרב רק:

חרף עם חרף נפשו (שופטים ה) פ׳ סיכן עצמו והכינה וכן נחרפת לאיש (ויקרא יט) מוכנת לבעל, וכן נחרפים בפלשתים (ש״ב כג) בימי חרפי (איוב כט) כשהייתי עומד נכון בשלותי. מ״א את מי חרפתם (ישעיה לז) קללת, שנא׳ מקול מחרף ומגדף (תהלים מ״ד) ואשיבה חורפו דבר (משלי כז) ולא יחרף לבבי מימי (איוב כז). מ״א וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף (ישעיה יח) פ׳ יעשו עליו קיץ וחורף, בית החורף (עמוס ג) דירה לימי החרף שלא יגיע שום קור:

חרץ לא יחרץ כלב לשונו (שמות יא) פ׳ יגיד לשונו ומזמנו יד חרוצים תמשול (משלי יב) פ׳ זריזים. מ״א משפטך אתה חרצת (מ״א ב) פ׳ גזרת וקבצת. וכן בהריצי הברזל (ש״ב יב) למורג חרוץ חדש (ישעיה מא) כי לא בחרוץ יודש קצת (שם כח) פ׳ כלי היא שחוטבין עצים מן היער ותרגום חריצי ברזל מוריגי דפרזלא, ומזה נאמר כי כלה ונחרצה (ישעיה י) פ׳ כליה וגזירה, כמו כליון חרוץ (ישעיה י) כלומר חורץ כמו מחיתת רזון, שהוא מחיתת רזון. אם חרוצים ימיו (איוב יד) פ׳ קצובין, או חרוץ או יבלת (ויקרא כב) אמרו רבותינו זה שנפגמה בית עינו, וכן חריצי החלב (ש״א יז) פ׳ גבינה לחה ומזה אמרו ובלבד שלא יתכון לעשות חריץ פ׳ בוקע את הקרקע, בעמק החרוץ (יואל ד) אמר התרגום במישר פילוג דינא:

חרק חרק עליו בשניו (איוב יו) חרוק עלי שנימו (תהלי לה) מצדר הוא פ׳ כשיכעוס אדם עם חבירו דוחק שניו שלמעלה עם שניו שלמטה עד שעושין קול ומזה נקרא אחד מז׳ מלכים חירק:

חרש כי החרש לה (במדב ל) כי אם החרש תחרישי (אסתר ד) ויהי כמחריש (ש״א י) מחריש לדעת (בראשית כד) פ׳ שתיקות, ומזה נא׳ חרש לאמר (יהושע ב) פ׳ בסוד כשותק וכן לולי חרשתם בעגלתי (שופטים יד) כלומר אילולי שדברתם עם אשתי ששמה עגלה לא הייתם יודעים חדתי. מ״א קרוב לו ואתם תחרישון (שמות יד) פ׳ תעמדו מלהלחם כמו דומו עד הגיענו אליכם (ש״א יד) וכן צורי אל תחרש ממני (תהלים כח) פ׳ אל תרף ידך ממני. מ״א לא תקלל חרש (ויקרא יט) ואזניהם תחרשנה (מיכה ז) וי״א ויהי כמחריש מזה הענין, וכן יחריש באהבתו (צפני׳ ג) כלומר משום אהבתי בך לא יאזין לעונך, וכן לא אחריש בדיו (איוב מ״א) פ׳ לא אשתוק מלהגיד גבורותיו וכן בדיך מתים יחרישו (איוב יא) כלו׳ ענינים שאתה בודה ישתיקו את הרבים מרוב שיתמהו מהם ויעשו כחרשים. מ״א על גבי חישו חורשים (תהלים קכ״ט) לא תחרוש בשור ובחמור (דברים כב) בחריש ובקציר (שמות לד) אם יחרוש בבקרים (עמוס ו) מחרשתו ואת אתו (ש״א יג) פ׳ כלי ברזל שחורשין בו, ומזה נאמר רוח קדים חרישית (יונה ד) פ׳ רוח המשמשת בימי הח׳יש שהיא קרה. מ״א אל תחרוש על רעך רעה (משלי ג) פ׳ אל תחשוב בלבך לעשות לו רע וכן מעשה חרש (שמות כח) פ׳ בודה מלאכה או ענין מלבו. מ״א וחורש מצל (יחזקאל לא) פ׳ ענף אילן גבוה, וכן כעזובת החורש והאמיר (ישעיה יז):

חרש ויקח לו חרש להתגרד (איוב ב) יבש כחרש כחי (תלי׳ כב) פ׳ נתנגב חכי מן הרוק עד שנעשה כחרש [חסר נכ״ו]:

חרת חרות על הלוחות (שמות לב) פ׳ חילוף חת ו ר כלומר מפותח פתוחי חותם:

חשש תהר חשש (ישעיה לג) וחשש להבה (שם ת) פ׳ עשב יבש:

חשב ואתם חשבתם עלי (ראשית נ) פ׳ שערתם ברעתכם, והאניה חשבה להשבר (יונה א) ויחשבה עלי לשכורה (ש״א א׳) ותרגום כאשר דמיתי כמה דחשיבית, ופועל כבד ואחשבה לדעת זאת (תהלים עג) חשבתי ימים מקדם (שם עז) מחשב להרע (משלי כד) ומזה נאמר לחשוב מחשבות (שמ׳ת לא) כי אין מעשה וחשבון (קהלת ט) והמה בקשו חשבונות רבים (שם ז) פ׳ כונה ועצה. מ׳א לא יחשב אותם (מ״ב כ׳ב) וחשב עם קונהו (ויקרא כה) והתפעל ובגוים לא יתחשב (במדבר כג) פ׳ מנין. מ׳א לא חשב אנוש (ישעי׳ לג) ואנחנו חשבנוהו (ישעיה כג) פ׳ לשון חשיבות, והנפעל של זה הענין ונחשב לכם תרומתכם (במדבר יח) לא יחשב לו פגול יהיה (ויקרא ז). מ׳א וחשב אפודתו (שמות כה) פ׳ וקשר אפודתו חילף אותיות, ויחבש את חמורו (ראשית כב׳ שהוא כמו ויאסור יוסף מרכבתו:

חשה החשיתי מעולם (ישעי׳ מב) למען ציון לא אחשה (שם סס) פן תחשה ממני (תהלים כח) עת לחשות (קהלת ג) הלא אני מחשה (ישעיה נז) ואתם מחשים (שופטים יח) גם אני ידעתי החשו (מ״ב ב) פ׳ תרפו או הניחו:

חשך חשך השמש בצאתו (ישעי׳ יג) חשך בעריפיה (שם ה) יי׳ יגיה חשכי (תהלים יח) והיה במחשך (ישעיה כט) מחשכי ארץ (תהלים עד) בל יתיצב לפני חשוכים (משלי כב) חשכת מים (תהלים יח) ופועל כבד בטרם יחשיך (ירמיה יג):

חשך ולא חשך ממני (ראשית לט) לא חשכו רוק (איוב ל) פ׳ לא מנעו וחשך שפתיו משכיל (משלי י) (ובתחפנס) ובתחפנחס חשך היום (יחזקאל ל) זה נאמר במקום חשך [נ״ג נמקום חסך נשין יתנית והכונה כמו חסך הסמס ויוח סוח דעת רזי יונה חסר חנית הרד״ק נזה הסרס]:

חשל הנחשלים (דברים כה) פ׳ הנחלשים בהילוף האותיות ויחלש יהושע (שמות יז) לשון רדיפה והכאה [סרס חסן חסר]:

חשף חשף יי׳ את זרוע קרשו (ישעיה נב) וחשופי שת (ישעי׳ כ) חשפי שובל (ישעיה מז) פ׳ פשטי כי לשון הפשטה הוא, ומזה נאמר מחשוף הלבן (ראשית ל) כי שתי קליפות על העץ והפנימי לבן וי״א כי (מחשפים) מחספס (שמות יז) מזה העקר אבל כפלו הסמך שלו וגם התרגום אמר דעזק דמקלף, וקרוב ממנו להשוף מים מגבא (ישעיה ל) כי כישבא האדם

לגרף

לגרף מים כאילו מקלף הוא וכן לחשף חמשים פורה (חגי ב) לשון תלישה, כשני חשופי עזים (מ״א כ) פ׳ עדרים וכולן קרובין זה לזה:

חשק חשק י״ בכם (דברים ז) חשקו נפשו (ראשית לד) ואת כל חשק שלמה (מ״א ט) פ׳ הפץ שלמה. מ״א וחשוקיה׳ כסף (שמות לח) פ׳ וחשוריהם (מ״א ז) [ר״ל חסק כמו חסר] פ׳ ציפוי:

חשר חשרת מים (ש״ב כב) פ׳ רוב מים:

חתת תראו חתת (איוב ו) פ׳ שם הפחד ובוז משפחות יחתיני (איוב לא) ויהי התת אלהים (ראשית לה) משפטו חתתת שני תוי״ן של עקר והאחרון ללשון נקבה אבל נבלעה תי״ו אחת של עקר בחברתה וכן מחתת דלים רישם (משלי י) כמשקל ולא ימצא במכתתו חרש (ישעיה ל) ומעקר כתית והיו״ד של משך היא כמו פריץ עריץ סכיב, התאזרו וחתו (ישעיה ח) ופועל עבר חת מרודך (ירמיה נ) משפטו חתת כן יחת אפרים מעם (ישעיה ז) משפטו יֵחָתֵת וכן מפני שמי נחת הוא (מלאכי ב) כלומר נַחְתַּת, וכן לא יחתו (ירמי׳ כג) לא יְחַתֵּת, ואל תחת (דברים א) תְּחַתֵּת, הַחִיתוּת כיום מדין (ישעיה ט) משפטו הֶחִיתוֹתָ כמשקל הסבות את לבם (מ״א יח) אבל מפני החית נפתחה הה״י כמנהג אותיות הגרון, פן אחיתך לפניהם (ירמיה א׳) והחתתי את עילם (ירמיה מט) וחתתני בחלומות (איוב ז) וחתחתים בדרך (קהלת יב) פ׳ הפחתים אשר בדרכים:

חתה היחתה איש (משלי ו) מלא המחתה (ויקרא יו) יחתך ויסחך מאהל (תלים נב) פ׳ לשון התיה שנוטל האדם שום דבר בחפניו או בכלי ומשליך במקום אחר:

חתך נחתך על עמך (דניאל ט) פ׳ נגזר ובלשון רבותינו חותכין חתיכות חתיכות:

חתל וערפל חתולתו (איוב לח) והחתל לא חתלת (יחזקאל יו) לשום חתול (שם ל) פ׳ תכריך ושק וארגז שמצניעין בגדים נקרא מלתחה (מ״ב י) בחילף האותיות כלו׳ מחתלה:

חתם וכתוב בספר וחתום (ירמיה לב) חתום בצרור פשעי (איוב יד) חותם תכנית (יחזק׳ כה) פ׳ מסיים את הענין ומסמם אותם, ונחתום בטבעת המלך (אסתר ח) כמו נמול אברהם (ראשית יז) ובעד כוכבים יחתום (איוב ט) פ׳ יסגור, יומם חתמו למו (שם כד) פ׳ בעוד יומים נסגרו והשם ושמתיך כחותם (חגי ב) ומזה נאמר או החתים בשרו (ויקרא טו) פ׳ נסגרה אמָתו ורבותינו אמרו זב צריך חתימת פי האמה שנא׳ או החתים בשרו (שם שם) וכן מעין החתום (שיר ד) פ׳ סוגר וכמו גן נעול (שם):

חתן התחתן במלך (ש״א יח) והתחתנו אותנו (ראשי׳ לד) וכן המצדר חנקלה בעיניכם התחתן במלך (ש״א יח) והמיו של אדם נקרא חותנו וגם אחי אשתו נקרא כך שנאמר וחבר הקני נפרד מקין מבני חובב חותן משה (שופטי׳ ד) שהוא בן רעואל שנאמר ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני וכ׳ ותבאן אל רעואל אביהן (ש״ב ב) ביום חתונתו (שיר ג) פ׳ יום שנעשה בו חתן, קול חתן (ירמיה ז) פ׳ קול נגוני חתן, חתן דמים (שמות ד) פ׳ קניתי בעלי בדמי מלת בני כי הקב״ה שיגר את משה בנחץ גדול להוציא את ישראל מצרותם הלך הוא והרכיב את אשתו ואת בניו על החמורים להוליכם במצרים באותו לילה במלון פגשו י״ ויבקש המיתו משו׳ העיכוב שנתעכב בדרך בשביל אשתו ובניו הקטנים ויאריך שעבוד ישראל מיד הרגיש ושלחה מן הדרך לאביה שנאמר אחר שלוחיה וצפורה מלה את בניה, אע״פ שהיא פטורה כיון שהי׳ בדרך כמו יוצאי מצרים שנעו מ׳ שנה כשהן ערלים משום טורח הדרך כ׳ היו נוסעין בנסיעת הענן ויתכן שיסע הענן ביום שמיני לנער המהול ונמצא מסתכן אבל היא עשתה לפנים משורת הדין ומלה את בנו והניעה ערלתו לרגלי אביו, ואמרה בזה המעשה קניתי בעלי מיד וירף ממנו וזה פשט של כתוב:

חתף הן י״ יחתוף ומי ישיבנו (איוב ט) פ׳ כמו יחטוף והשם אף היא כחתף תארוב (משלי כג):

חתר חתר בחשך בתים (איוב כד) והציווי חתור נא בקיר (יחזקאל ח) אם במחתרת (שמות כב) פ׳ ניקוב וחפירה ואפילו בים נא׳ ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה (יונה א) פי׳ במשוטות בין תבין:

מלה רביעית

הבצלת חבצלת השרון (שיר ב) פ׳ שושנה:

חנמל ושקמותם בחנמל (תלים עח) פ׳ ברד ששמצרים:

חספס דק מחספס (שמות יז) פ׳ מקופל וי״א מגולגל:

חרמש והרמש לא תניף (דברים כג) פ׳ מגל:

חרצב חרצובות רשע (ישעיה נח) פ׳ חוזק וכן חרצובו׳ למותם (תהלים עג):

חרצן מחרצנים ועד זג (במדבר ו) פ׳ קליפת הענבים [עי׳ נ״עיל סרס זג]:

חשמל כעין החמשל (יחזקאל א) פ׳ אש ירקרקת:

חשמן יאתיו חשמנים (תהלים מה) פ׳ אומה:

חרטם החרטומים (ראשית מא) פ׳ חכם של מזלות [סרס חכנ״ל תמלת נסרס חכל וס׳ תלמיס חסר]:

נשלם ערך חית

אתחיל ערך טית

טבח טבחת ולא חמלת (איכה ב) טבוח לעיניך (דברי׳ כח) לטבה יובל (ישעיה נג) הכינו לבניו מטבח (שם יד) כצאן טבחה (תהלים יד) פ׳ שחיטה. מ״א ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזי (ש״א כה) וטבוח טבח והכן (בראשית מג) טבחה טבחה (משלי ט) וירם הטבח (ש״א ט) לרקחות ולטבחות (ש״א ח) כל זה לשון תבשיל:

טבל וטבל הכהן (ויקר׳ ד) ויטבל אותה ביערת הדבש (ש״א יד) והנפעל נטבלו בקצה המים (יהושע ג). מ״א קרוב לו סרוחים טבולים בראשיה׳ (יחזקאל כג) פ׳ מצנפת שקצותיהן סרוח ועודף ומופשל לאחור על ראשיהם והמצנפת גדולים עד שתטבלו בהן ראשיהן וי״א המצנפות עצמן צבועין היו טבולין במיני דמיונות:

טבע טבעו גוים (תהלים ט) טבעתי ביון מצולה (שם סט) ופועל כבד טבעו בים סוף (שמות טו) אי נמי הטבע בבוץ (ירמיה לח) על מה אדניה הטבעו (איוב לח) אבל נפתח זה האחרון משום העמדת הדבור והפסקתו, ור׳ יהודה הלוי ז״ל „הלנפלים תקומה מבור שבי הטבָעו בו ואם יש תרומה ליורדי בור ודומה״ ומן הדין שיאמר הָטְבַע בו או יניח ויתפוס תרוזה אחרת. מ״א טבעת עגול וכומז (במדב׳ לא) ויסר פרעה

את

את טבעתו (ראשית מא) ועשית שתי טבעות זהב (שמו׳ כח) פ׳ מסמר שבראשו טבעת:

טבר טבור הארץ (שופטים ט) פ׳ גבוה העולם כמו שאם ישכב האדם ופניו למעלה לא תמצא בכל גופו גבוה יותר מטיבורו שהוא השורד שלו לפיכך אמרו רבותינו כי ימצא חלל מהיכן מודדין מטיבורו מפני שהוא גבוה:

טהר וטהר בערב (במדבר יט) וטהרה ממקור דמיה (ויקרא יב) ובהפסקת הדבור וְטָהֵרוּ, טהרתי מחטאתי (משלי כ) והתפעל האיש המטהר (ויקרא יד) המתקדשים והמטהרים (ישעיה סו) אבל הפילו תי״ו של התפעל ודגשו הטי״ת להעיד עליה. מ״א קרוב לו, זהב טהור (שמות כה) פ׳ נקי וכן וישב מצרף ומטהר (מלאכי ג) ורוח עברה וטהרם (איוב לז) פ׳ הרוח שתה העבים מן השמים לטוהר. מ״א השבתה מטהרו (תלים פט) פ׳ מלכותו וזו הדגש של טי״ת שלא כדין היא וכמו שדגשו מנזריך כארבה (נחום ג) שמשפטו מטהרו מנזריך, וכן ובא השמש וטהר (ויקרא כב) פ׳ נתנקה עד מערב מן השמש כי הטמא כבר טבל:

טוב מה טובו אהליך (במדבר כד) הטיבות (דה״י ב׳ ו) כמו חשיבות מן ישוב אבל הטבת לראות הוא מעיקר יטב:

טוה טוו את העזים בידיה (שמות לה) טוו זהו של רבים (הודר) חוזר על וכל אשה כלומר וכל חכמות נשים בידיהן טוו ומנהג ללשון קדש לעשות כך כמו ותהיין מורת רוח (ראשית כו) משפטו מורות רוח וחשם הוא, מטוה:

טוח ואחרי הטוח (ויקרא יד) איה הטיח אשר טחתם (יחזק׳ יג) כי טח מראות (ישעיה מד) וטח את הבית (ויקרא יד) פ׳ שיווי פני הכותל בטיט או בסיד. מ״א מי שת בטוחות חכמה (איוב לח) פ׳ כליות והבית משמשת וכן הן חפצת בטוחות (תהלים נא):

טור והטור השני (שמות כח) פ׳ שיטה וכן וטור כרותות ארזים (מ״א ז) פ׳ סדר וערך:

טוש כנשר יטוש עלי אוכל (איוב ט) פ׳ יחיש יכן אמר התרגום בפסוק אחר שנאמר כנשר חש לאכל (חבקל א) כנשרא רטאים למיכל:

טחה כמטחוי קשת (ראשית כא) כמו כמתחוי קשת כלומר מחיתת קשת:

טחן וטחנו ברחים (במדבר יא) ויטחן עד אשר דק (שמות לב) ויהי טוחן (שופטים יו) וטחני קמח (ישעיה מז) והמצדר ואכות אותו טחון (דברים ט) ושם הרחים טְחוֹן שנא׳ בחורים טחון נשאו (איכה ד). מ״א קרוב לו ובטלו הטוחנות (קהלת יב) פ׳ הַכָּכִים בלשון רבותינו השנים הסנימים, וכן בשפל קול הטחנה (שם שם) כל זה לעת זקנה: מ״א ופני עניים תטחנו (ישעיה ג) פ׳ תבישו. מ״א תטחן לאחר אשתי (איוב כא) פ׳ כינוי לתשמש המיטה:

טחר בשחין מצרים ובטחורים (דברים כח) (ויסתרו) [ויסתרו] להס טחורים (ש״א ה) [עי׳ לקמן פרס סתר] פ׳ תחתוניות (סתורות) לפנים מפי טבעת שהם קשים יותר מן החיצונות:

טטף והיו לטוטפות (דברים יא) ותנן לא בטטפת פ׳ ציץ תכשיט של מצח מקיף מאוזן לאוזן והתפילין למעלה מן הציץ במקום שמוח התנוק רופס נאמר כאן והיו לטוטפות בין עיניכם ונא׳ להלן ולא תשימו קרחה בין עיניכם מה להלן בגובה של ראש אף כאן בגובה של ראש כותבין ד׳ פרשיות קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע כל אחת ואחת בבית אחד אבל בשל יד ארבעתן בבית אחד ה׳ בתים כנגד ה׳ הרגשות שברא הקב״ה בבני אדם ד׳ בראש ואחד ביד בראש מסתכל הדמיונות ופרצופות בשני עיניו ובאזניו מרגיש קול אביו או קול בנו וניגונין וקינות ומפרש ביניהן, וחוטמו להריח שינוי כל ריח ומכירו, בלשונו טועם מר ומתוק וחומץ הרי ד׳ ובידיו ממשש ומבחין הבגדים וכל דבר חלק ומברך על כולן לבוראו ואין עוד בגוף האדם הרגשה אחרת:

טיט הצלני מטיט (תהלים סט) רפש וטיט (ישעיה נז):

טיל וי״י הטיל רוח גדולה (יונה א) ויטילו את הכלים (שם שם) הטילוני אל הים (שם שם) הן איים כדוק יטול (ישעי׳ מ) מדוע הוטלו (ירמיה כב) כי יפול לא יוטל (תהלים לז) פ׳ לשון הפלה והשלכה ויתכן שיהיה כדק יטול מערך נטל והרגש במקום נון כמו יפול מן נפל וכן הנה י״י מטלטלך טלטלה גבר (ישעיה כב) פ׳ משליך השלכה גדולה. פ״א מגלה אותך גלות של זכר שאין מי מקבלו בביתו כמו הנקבה מטלטלך, ועוטף וצנוף יצנפך (ישעיה כב) שלשתן פ׳ שוה שהן לשון גלילה:

טיר תהי טירתם נשמה (תהלים סט) בחצריהם ובטירותם (ראשית כה) פ׳ כמו ודירותם כלומר משכניהן. מ״א ומבשלות עשו מתחת הטירות (יחזקאל מו) פ׳ שיטות של בנין והתרגום אמר מלרע לנדבכא:

טל טל ומטר (מ״א י״ז) חיוג ז״ל אמר כי בא מן טלל כשראה שנדגש שנאמר כי טל אורות טלך (ישעיה כו) והשמים יתנו טלם (זכריה ח) ולא היא אבל כל שם משני אותיות יהיו מודגשות, אב, באבי הנחל (שיר א) גג, את גגו ואת קירותי כף, כפי אהרן דר, דדיך ירווך בכל עת גב, על גבי חרשי חורשים:

טלל הוא יבבנו ויטללנו (נחמיה ג) פ׳ יככו ויעשה לו תקרה בצל קורתי (ראשית) אמר התרגום בטלל שירותי:

טלה נקוד וטלוא (ראשית ל) במות טלואות (יחזקאל יו) פ׳ חתיכות שדמיותיהן משונין ורבותינו קורין לחתיכת בגד מטלית. מ״א ויפקדם בטלאים (ש״א ט) י״א שם מקום וי״א שמנאן בצאן לפי שאסור למנות את ישראל בלא ציווי הבורא וכן בזרועו יקבץ טלאים (ישעיה מ) ולשון יחיד סמוך טלה חלב (ש״א ז) אע״פ שנכתב בה״י ובלא סמוך טְלֵה במשקל עָלֵה נדף והסמוך עֲלֵה זית טרף בפפיה (ראשית ח):

טמא כי טמא נזרו (במדבר ו) פועל עבר הוא כמו יָרֵא אלהים יָבֵשׁ הציר אז לָהֶם שערים (שופטים ה) וטמאה שבועים (ויקרא י״ב) והנפעל והיתה אם נטמאה (במדבר ה) ופועל כבד כי טמא את דינה בתו (ראשית לד) הנה נפשי לא מטומאה (יחזקאל ד) והתפעל ולאלה תטמאו (ויקרא יא) משפטו תתטמאו וכן לא יטמא להם במותם (במדב׳ ו) והשם טומְאָה. מ״א וטמא את התופת (מ״ב כג) פ׳ (חֲרֵס) [חָרָס] וכן שקוץ תועבת בני עמון טמא המלך (שם שם) וכן וישרף על המזבח ויטמאהו (שם שם). מ״א אחרי אשר הוטמאה (דברים כד) פ׳ נבעלה ויתכן לו׳ כי טמא את דינה בתו, כי בעל את דינה בתו:

טמה נטמינו בעיניכם (איוב יח) י״א נסתמה דעתנו וי״א נדמינו כמו מדוע נחשבנו כבהמה ונטמתם בם (ויקרא יא) נסתמה דעתכם:

טמן טמן עצל ידו (משלי יט) פחים טמנו (ירמי׳ יח) ויטמנה בחול

בחול (שמות ב) נתן לכם מטמון (ראשי׳ מג) וטמנהו שם בנקיקי הסלע (ירמיה יג) לטמנו שם, והנפעל והטמן בעפר (ישעיה ב) ופועל כבד ויטמינו פניהם (מ״ב ז) חבוש בטמון (איוב מ) לטמון בחובי עוני (שם לא) פ׳ להסתיר ותנן וכולן שאמרו הטמן אסור וכו׳ אשת איש או קטן שמכר לך דבר ואמר לך הסתירהו אסור לך לקנותו מהן שמא גניבה הוא וכן האומן:

טנא ולקח הכהן הטנא (דברים כו) ברוך טנאך (שם כח) משפטו טְנֶאךָ כמו שבט שבטך קבר קברך שאינו מאותיות הגרון כמו עֶבד עֲבדך חרב חֲרבך פ׳ טנא סל:

טנף איככה אטנפם (שיר ה) ורבותי׳ אמרו מבואות המטונפות טינפה פירות להנאתה:

טעה הטעו את עמי (יחזקאל יג) פ׳ כמו התעו ואמרו רבותי׳ המתפלל וטעה:

טעם ולא טעם כל העם (ש״א יד) טעמו וראו (תהלים לד) אל יטעמו מאומה (יונה ג) וחיך יטעם לאכל (איוב לד) ואמרו רבותי׳ מטעמת אינה צריכה ברכה כלו׳ שום דבר מעט בין שפתיו לראות מה הוא אינו צריך לברך ומזה נקרא התבשילין מטעמים וגם אל תתאו למטעמותיו (משלי כג). מ״א וברוך טעמיך (ש״א כה) עצתך והתרגום אמר עיטה טעם, וכן טעמה כי טוב סחרה (משלי לא) וטעם זקנים יקח (איוב יב) מטעם המלך (יונה ג). מ״א בשנותו את טעמו (תהלים לד) פ׳ דעתו שעשה שגעון:

טען טענו את בעירכם (ראשית מה) ואמרו רבותינו היתה טעונה יין נסך ויתכן לו׳ חמור אחד מהם נשאתי הטענתי׳ תחת משאו תרגומו תחות טועניה. מ״א מטעוני חרב (ישעיה יד) פ׳ נעוצי חרב בגופן:

טף טף ונשים (אסתר ג) טפכם נשיכם (דברים כט) ואת כל טפם (ראשית לד):

טפף הלוך וטפוף (ישעיה ג) פ׳ הילוך בנחת ובנדנוד גוף כמו מרקדת ותרגום אשר הציף דאטיף וכך היו בנות ציון הולכות כנגד הבחורים ביופי למשוך דעתם לזימה ואמרו רבותי׳ תפניו של כהן גדול לא גדושות ולא מחוקות אלא טפופות. בינונים בדבר שוה:

טפח אשר טפחתי ורביתי (איכה ב) עוללי טפוחים (שם שם) פ׳ בנים שגדלתים בטפחותי, ועשית לו מסגרת טופח סביב (שמות כה) ואמרו רבותי׳ בטופח על מנת להטפיח כלומ׳ מי שמכה בידו על מקום נגוב ועושה בו סימן הטפח שלו, וכן וכן וימיני טפחה שמים (ישעיה מח) פ׳ מדדי שמים בטפח כמו ושמים בזרת תכן וכן הנה טפחות נתת ימי (תהלים לט) פ׳ מדה קטנה וקצרה ובבנין בית (שני) נאמר המטפחות (מ״א ז) ומתרגמי׳ בפושכיא. מ״א הבי המטפחת (רות ג) פ׳ הצעיף וכן והמטפחות (והרדידים) [והחריטים] (ישעיה ג):

טפל טופלי שקר (איוב יג) ותטפול על עוני (שם יד) פ׳ עושה כל עוונותי זו טפלה לזו כמו שכר עברה עברה. פ״א לשון טפולי נשים שהוא תמרוק כלו׳ תחפה:

טפש טפש כחלב לבם (תהלים קיט) פ׳ נעשה שמן ועבה ותרגום השמן לב העם הזה טיפוש ליבא דעמא הדין, ומזה נאמר לאיש כסיל טפש ותרגום בשגעון בטפשותא:

טרד חלף טורד (משלי יט) פ׳ זה אחר זה כאילו הוא תרגום של והרשעים כים נגרש, ויגרש מימיו כמו תרגם ויבא הרועים ויגרשום וטרדנון:

טרה ומכה טריה (ישעיה א) לחי חמור טריה (שופטים טו) פ׳ חדשה ולחה:

טרח טרחכם ומשאכם (דברים א) היו עלי לטורח (ישעי׳ א) פ׳ סוברם ומעמסם וכן אף ברי יטריח עב (איוב לז) פ׳ בריווי יכבד העב כי בית של ברי משמשת אבל הפילו מקצת אותיותיו וכן בר ולחם ומזון מן הביאי הבריה וכן זר זהב מן ארחי ורבעי זרית כלו׳ זירוי זהב סביב: [עי׳ לקמן ס׳ רוה]

טרם טרם ישכבו (ראשי׳ יט) פ׳ קודם:

טרף וטרף זרוע (דברים לג) פ׳ יטרוף, בנימין זאב יטרוף (ראשי׳ מט) טרוף טורף יוסף (שם לז) מטרף בני עלית (שם מט) לשון הריגה יש מי שפ׳ בני עלית כאילו מן הטירוף ינקתה כמו והצאן והבקר עלות עלי (ראשי׳ לג) איננמי ותעל אחד מגוריה (יחזקאל יט) פ׳ ותינק ואמר בעל זה הפי׳ טוב שיהא כל הפסוק הזה ענין אחר כלו׳ הוא אריה ינק טרף יכרע י״בץ כאריה ומי יקימנו, ומזה והנה עלה זית טרף בפיה (ראשית ח) פ׳ יש בו סימן שיבור ששיברתו מן האילן בפיה ואילולי שראה בו סימן זה לא היה יודע כי קלו המים מעל הארץ מפני שהיה לו לומר עלה צף על פני המים מצאה קמ״ל טרף בפיה פ׳ משובר מן הזית ונאמר לא אכל האריה את הנבלה ולא שבר את החמור (מ״א יג) פ׳ ולא טרף ואמרו רבותינו ועל הספינה המטרפת בים כמו והאניה חשבה להשבר (יונה א) וי״א זה עלה זית חטוף בפיה כמו לשון רבותינו טורף לקוחות שלא כדין, וכן מהררי טרף (תהלים עו) מקום חיות שטורפין. מ״א כי הוא טרף וירפאנו (הושע ו) פ׳ הוא מחליא ורופא ומזה נקרית בהמה טרפה כלומר חולה. מ״א הטריפני לחם חוקי (משלי ל) פ׳ תתן לי מהיה, וכן ויהי טרף בביתי (מלאכי ג) ותתן טרף לביתה (משלי לא). מ״א על טרפי צמחה תיבש (יחזקאל יז) פ׳ על עָליה ותרגום עלה נדף (ויקרא כו) טרפא דשקיף:

מלה רביעית

טאטא וטאטאתיה במטאטי השמד (ישעיה יד):

טפסר פקדו עליה טפסר (ירמיה כא) וטפסריך כגוב גבי (נחום ג) פ׳ שלישים ושרים ממונים:

נשלם ערך טית

אתחיל ערך יוד

יאב יאבתי מצותיך (תהלים קיט) פ׳ התאויתי:

יאל הואלתי לדבר אל יי׳ (ראשית יח) פ׳ הרביתי וכן הואלנו ונשב (הושע ז) במשקל הורדנו הורדתי מעקר ירד כי הואיל הלך אחר צו (הושע ה) פ׳ הרבה הציווי הואיל נא ולין (שופטים יט) ויואל משה לשבת את האיש (שמות ב) עמד עמו הרבה. מ״א אשר נואלנו ואשר חטאנו (במדבר יב) נואלו שרי צוען (ישעיה יט) ולשון נפעל הן פ׳ נבערו ונכסלנו. מ״א ויואל שאול ללכת (ש״א יד) פ׳ וישבע מן לשון אָלָה ויואל ללכת (ש״א יז) פ׳ וימאן והתרגום אמר ולא אבא למיזל ותרגום ויואל משה וצבי משה נמצא שני אילו זה תמורה זה, ויאהל עד סדום (ראשי׳ יג) עם ויאהל אברהם ויבא (שם) שהראשון נטיית אהל והשני עקירת אהל, וכן מזור אחד חולי, ואחד

רפואה, הראשון כמו וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו (הושע ה) והשני אין דן דינך למזור (ירמיה ל):

יאר על שפת היאר (שמות ב) על יאריהם (שם ז) פ׳ נהר גדול ונקרא חדקל יאר כי אמר דניאל אחד מהנה לשפת היאר (דניאל יב) [ודניאל עמד על נהר חדקל (שם י ד)]:

יאש ונואש ממני שאול (ש״א כ) ליאש את לבי (קהלת ב) יש מי שפי׳ לשון יאוש אבל כמשמצאנו ותאמרי נואש (ירמיה ב) ואמרו נואש (שם יח) כלו׳ רב לך או די לך ידענו. מ״א ונואש ממני שאול (ש״א כז) פ׳ וישתוק מעלי ויחשה אף ע״פ שזה לשון נפעל עובר, ותאמרי נואש (ירמיה ב) מצדר, וכן ולרוח אמרי נואש (איוב ו) כלומר לאמריכם תאמרו דבר מוסר ולנבואה שהיא רוח אלהים דבר תאמרו נואש כלומר תשתיקה, פ״א ולעצה ישרה תשתיקוה וכן ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו (במדבר יד) וכן ורוח לבשה את עמשא (דה״י א יב) פ׳ עצה טובה:

יאת כי לך יאתה (ירמיה י) יאותו לנו האנשים (ראשית לד) במשקל ישמרו אע״פ שאינו בהפסקת דברים כי משפטו יאתו כיוצא בו ישפוטו הם (שמות י״ח) לא תעבורו מזה (רות ב) משפטו לא תעבר מזה:

בב נשקפה ותיבב (שופטים ה) כמו תרגום תרועה יבבא:

יבל יובל שי (תהלים עו) מי יובלני תהלים ס) פ׳ מי יביאני ותרגום והמשלח את השעיר ודמוביל. מ״א ועל יובל ישלח שרשיו (ירמיה יז) פ׳ נהר ולשון רבים יבלי מים (ישעיה ל) וחלפו היו״ד באל״ף שנא׳ ואני הייתי על אובל אולי (דניאל לח) כלו׳ נהר פלוני. מ״א ונתנה הארץ את יבולה (ויקרא כו) ואין יבול בגפנים (חבקק ג) הרי שם תבואת האדמה ותבואת האילן וכן אמר כתבואת גורן וכתבואת יקב (במדבר יח) ונקרית מחית האדם יבול שנא׳ יגל יבול ביתו (איוב כ). מ״א או חרוץ או יבלת (ויקרא כו) פ׳ שומה בולטת ותנן אין חותכין יבולת במקדש מ״א בקרן היובל (יהושע ו) שופרות היובלים (שם שם) פ׳ איל וכן אמר התרגום שופריא דקרן דוכריא׳ ותניא אמר ר׳ עקיבא בערביא קורין לדכריא יובלָיא, ומזה אמר התרגום הכתו׳ לא יצא ביובל בזמן שיעבירו שופר ופעמים יפילון מלת קרן ואומרין במשוך היובל (שמות יט) כלומר בקרן של יובל:

יבם בא אל אשת אחיך ויבם אותה (ראשית לח) במשקל ושבר ודבר והשם יבום ואחי בעל יבם ואשת אח יבמתו של יבם ונקרית גם אשת היבם יבמה שנא׳ הנה שבה יבמתך (רות א) לא אבה יבמי (דברים כה) משפטו יבמני כי לא נוכל לומר מן ישמרני ישמרי ישברני ישברי אבל יו״ד של יבמי יתרה ומשפטו לא אבה יַבְּם והיו״ד כמו יו״ד היושבי בשמים או אוהבתי לדוש:

יבש כי יבשו אפיקי מים (יואל א) יבשה הארץ (ראשית ח) ופועל כבד תיבש גרם (משלי יז) גוערבים ויבשהו (נחום א) ויש עוד פועל כבד אחר אשר הוביש יי׳ את מי ים סוף (יהושע ב) והובישו כל מצולות יאר (זכרי׳ י) ושם הפועל עד יבושת המים (ראשית ח) ונתפס היוג שהכנים בזה הענין הובשת היום את פני כל עבדיך (שמות ב) ושמא שגגה היא:

יגב לכורמים וליוגבים (מ״ב כה) פ׳ עובדי שדות, כרמים ויגבים (ירמיה לט) פ׳ מין שדות וכן אמר התרגום:

יגה אשר הוגה יי׳ (איכה א) כי הוגה יי׳, ויגה בני איש (איכה ג) והנפעל נוגי ממועד (צפניה ג) ושמתיה ביד מוגיך (ישעי׳ נא) במשקל והאכלתי מוניך את בשרם (ישעיה יט) שהוא מעקר הונה כמו כן מוגיך מעקר אשר הוגה יי׳, וי״א כי מוגיך מעיקר מוג הוא מלשון נדנוד ונענוע אבל הראשון מלשון אבן וממנו תוגת אמו (משלי י) אבל רבותינו אמרו נוגי ממועד מאחרין:

יגע יגעתי בקוראי (תהלים סט) זה פועל בעצמו הוגעתם יי׳ בדבריכם (מלאכי ב) פועל באחר אל תיגע שמה (יהושע ז) ושם הפועל יגיע מצרים (ישעיה מה) והאדם נקרא עיף ויגע (דברים כה) פ׳ לשון טורח:

יגר יגרתי כל עצבותי (איוב ט) אשר אתה יגור מפניהם (ירמי׳ כב) והפילו יו״ד ואמרו גורו לכם מפני חרב (איוב יט) כמו צאו, מן יצא, רדו, מן ירד, ושם הפועל, מגורת רשע (משלי י) ויגר מואב (במדבר כב) פ׳ לשון מורא:

יד ויתן יד (ראשית לח) פ׳ שלח ידו ואמר הכתוב כן לעניין ברית שנאמר מצרים נתנו יד (איכה ה) והיו״ד לשון זכר והוא לשון נקבה שנאמר והנה יד יי׳ שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב) כמו אל המחנה האחת והכהו (ראשית לב) וזו המלה נחלקת לכמה פעמים ויד תהיה לך מחוץ למחנה (דברים כג) פ׳ מקום וכן והאתונות רועות על ידיהם (איוב א) ורעו איש את ידי (ירמי׳ ו) רחבת ידים (ישעי׳ כב) איש על ידו לדגליהם (במדבר ב) וידות מזה ומזה (מ״א י) אהבת משכבם יד חזית (ישעיה נז) כשראית מקום טוב רצית לשכב עמהם בו. מ״א היד יואב אתך (ש״ב יד) פי׳ עצה. מ״א היתה עלי יד יי׳ (יחזקאל לז) פ׳ נבואה. מ״א על ידי דוד מלך ישראל (עזרא ג). מ״א ולא היה בהם ידים (יהושע ח) פ כח, וכן היד יי׳ תקצר במדבר יא) את היד הגדולה (שמות יד). מ״א הנה יד ה׳ הוה (שם ט) פ׳ מכה או חרון וכן מפני ידך בדד ישבתי (ירמיה טו) מ״א שתי ידות (שמות כו) פ׳ דמות שנים מ״א כי יד אלהי (איוב יט) פ׳ רחמי שמים. מ״א ויקרא לה יד אבשלום (ש״ב יח) פ׳ סימן. מ״א והנה מצב לו יד (ש״א טו) וישימו לה ידים (דהי״ב כג) פ׳ חלקים וכן וארבע הידות (ראשית מז) וכן עשר ידות לי במלך (ש״ב יט). מ״א ידי לילה נגרה (תהלים עז) י״א (עיץ) [עין] וי״א חבורה. מ״א מלאו ידכם (שמות לב) השלימו חסרכם. מ״א יד הירדן (במדבר יג) פ׳ שפת הנחל. מ״א יד דרך מצפה (ש״א ד) בעד יד השער (ש״ב יח) פ׳ צד. מ״א ביד משה (שמות ט) פ את. מ״א אשר הכה ביד גדליהו בן אחיקם (ירמיה מא) פ׳ עם:

ידד ידו גורל (יואל ד) וידו אבן בי (איכה ג) פתחות היו״ד תוכיח כי היא מזה העקר כמשקל רכו דבריו משמן מעקד ולא רככה בשמן וכמשקל וחדו מזאבי ערב (יבקק א) מעקר חדודי חרש סבובי מן סבב: מ״א ידיד ה׳ (דברים לג) את ידידות נפשי (ירמיה יב) פ׳ לשון אהבה. מ״א כידודי אש (איוב מא) פ׳ זיקות אש וי״א כי הכ״ף אינה משמשת אבל עקר כמשקל עתיד לכידור (איוב טו):

ידה ידו אליה (ירמיה נ) לידות את קרנות המזבח (זכרי׳ ב) פ׳ ישליכו. מ״א ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח) והתפעל והתודו את עונם (ויקרא כו) ומזה נקרית התורה כמשקל תורה מן מורה אתכם וכן את מי יורה דעה (ישעיה כח). מ״א הודינו לך אלהים (תהלים עה) וגם אני אודך (שם עא) יודו ליי׳ חסדו (תהלים קז) פ׳ לשון שבח והלל וזמרה, וכן יהורה אתה יודך אחיך (ראשית מט) פ׳ ישבחוך. מ״א והתודה השנית שתי תודות גדולות (נחמית יב) פ׳ הבודה ועדה:

ידע

ידע ידעתי בני (ראשית מח) לא נודע מי הכהו (דברים כא) לשון נפעל הוא אבל נהפכה היו"ד לוי"ו אבל ארע, ידע, תדע הצדי היא יו"ד של עקר ויש בו פועל כבד הודיעני יי' קצי (תלים לט) הודע את ירושלים (יחזקאל יו) ואת הנערים יורעתי (ש"א כא) פ' הודעתי אבל אותיות אהו"י מתחלפין ויש בו פועל כבד אחר שנא' ידעתה שחר מקומו (איוב לח) פ' הודעת והתפעל בהתודע יוסף (ראשית מה) כמו והתודה, מן עיקר ידה. מ"א קרוב לו המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט) תבואהו שואה לא ידע (תהלים לה) פ' פתאום. מ"א ויודע בהם את אנשי סוכות (שופטים ח) ואם לא אדעה (ראשית יח) פ' לשון נקמה. מ"א וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב) פ' רחמום וי"א כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (ראשית כב) כי עתה רחמתי. מ"א בלב נבון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע (משלי יד) פ' תצעק ורבותינו פירשוהו ואמרו אם אדם חכם בן חכם עליו נא' בלב נבון תנוח חכמה שתהא שותקת לפי שהוא כלי הראוי לה כמו שמצניע הסלע בכים או בסודר. ואם הוא חכם בן עם הארץ עליו נאמר בקרב כסילים תודע לפי שהוא כלי שאינו ראוי לה ורבותינו עשו לו משל אסתירא בלגינא קיש קיש קריא (מס' ב"מ) ורבי' סעדיה ז"ל אמר ובקרב כסילים תודע, כמו למנות ימינו כן הודע (תהלים צא) פ' לפי שיעור מספר ימינו שהם מעטים תיסר אותנו מן ויודע בהם אנשי סוכות (שופטים ח) כי כך אמר מקודם כי כלינו באפך וגו' שתה עוונותינו לנגדך כי כל ימינו פנו בעברתך ימי שנותינו בהם שבעים שנה. מ"א והאדם ידע את חוה אשתו (ראשית ג) בתולה ואיש לא ידעה (שם כד) פ' כינוי לבעילה ולוט פתח פיו לשטן אמר על בנותיו אשר לא ידעו איש (שם) והיה לו לומר אשר לא ידעתן איש היו סופן שהשקהו בנותיו יין, וירעו אותו כאשר ידע האיש את אשתו וכן נמי נאמר באנשי מדין וכל אשר יודעת איש (במדבר לא) משפטו ידועת איש להודיעך כי נשי עע"ז שטופות בזימה וקופצין על האנשים מה שאין כן בנשי ישראל. מ"א ולנעמי מודע לאשה (רות ב) פ' אהוב כמה שנא' חדלו קרובי ומיודעי שכחוני (איוב יט) וכן ומודע לבינה (משלי ז) וכן הלא בועז מודעתנו (רות ג) התי"ו מוספת לחיזוק, כיוצא בו, ישועתה לי' (יונה ב) אימתה ופחד (שמות טו) ארץ עיפתה (איוב י) וכדומה להן. אוב וידעוני (דברים יח) נקרא כך לפי שמודיע בכישוף את העתיד להיות בלי דעת בעליו. מ"א קרוב לראשון וישמע שאול כי נודע דוד (ש"א כב) פ' נתגלה ונראה אחר שהסתיר עצמו במערות ובמצודות ומזה הענין ושמי יי' לא נודעתי להם (שמות ו) לא נגלתי להם בכבוד הראוי לו לומר אני יי' אלא בכבוד הראוי לו לומר אני אל שדי ואל יקשה לך מה שאמר לאברהם אבינו אני יי' אשר הוצאתיך מאור כשדים (ראשית טו) ומה שאמר ליעקב אני יי' (ראשית כח) כי אילו לא נגלה עליהם באותן שתי פעמים ולא נראה שהם כבודו אלא קול בעלמא היו שומעין אבל למשה אמר וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי בלבד ולא נודעתי ונגלתי ונראה עליך כבודי הראוי לו לומר אני יי' נמצא עכשיו כל וירא יי' תמצא עמו אני אל שדי וכשתמצא אני יי' כגון באילו שתי פעמים לא תמצא עמם וירא כלל. ואילולי זה הטעם שהדבר תלויה בראיה למה אמר וארא היה לו לומר ואומר לאברהם ליצחק וליעקב אני אל שדי ולך אמרתי אני יי' אלא ודאי ראיית בכוד הגדול הוא העקר שקראו אדם הראשון יי', ומזה הענין ואדעך בשם (שמות לג) פ' פרסמתי לך שמך. מ"א אנשים חכמים וידועים (דברים א) פ' חשובים וכן מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו (תהלים קמד):

יה כי ביה יי' צור עולמים (ישעיה כו) פ' חצי השם שבכינוי שבו נבראו שני עולמים [עי' מס' מנחות]:

יהב השלך על יי' יהבך (תהלים נה) פ' יהב לך כמו ידעך ידע לך כלומר פסק לך מתנה והציווי מזה הענין הב הב (משלי) הבה נא אבא אליך (ראשית לח) הבי המטפחת (רות ג) הבו גודל לאלהינו (דברים לג) פ"א השלך על יי' יהבך פ' טורח שלך כמו שאמר כי עליך הושלכתי מרחם (תהלים כב) שתעשה לי חפצי:

יהד מתיהדים (אסתר ט) לשון התפעל שלא כדין הוא פ' נקראים על שם יהודה כי כל ישראל נקראים על שם יהודה וגם על שם יוסף שנא' נהג כצאן יוסף (תהלים פ) פ' ישראל וגם על שם אפרים שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא) בני בכורי ישראל (שמות ד) ואפרים בכורי (ירמיה לא) ונקראו גם בשם יצחק שנאמר ולא תטיף על בית ישחק (עמוס ז):

יהר זד יהיר (משלי כא) פ' מתעבר ומתחזק במחלוקות יותר מדאי:

יום יום ולילה לא ישבותו (ראשית ח) וכשאומ' לשון רבים מפילים הוי"ו כלו' ימים רבים כיוצא בו נא' בוקר בלשון רבים בקרים שנ' לבקרים אצמית כל רשעי ארץ (תהלים קא) אמרו יום או יומים כמשקל ראש או ראשים אבל שינוי כשאמרו ימי טהרה (ויקרא יב) וראשי העם (דברים לג). יש יום בלא לילו שנא' ויקרא אלהים לאור יום (ראשית א) בלילו שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (שם שם) ויש יום שהוא עת וזמן שנא' והיה ביום ההוא שרש ישי (ישעיה יא) וכדומה לו. ויש יום שהוא שעה שנא' מכרה כיום (ראשית כה) וכן כי אותו כהיום תמצאון אותו (ש"א ט) ויש יום שהוא התחלת דבר שנאמר קטר יקטרון כיום (שם ב) ויש יום שהוא פעם שנא' ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו (ראשית לט):

יון מטיט היון (תהלים מ) פ' ירוקה שתהא על הטיט ימים רבים, והסמוך טבעתי ביון מצולה (שם סט):

יזם כל אשר יזמו לעשות (ראשית יא) פ' חשבו כמו כאשר זמם (דברים יט) הנה פירושו שוה ועיקרן משונה:

יזן סוסים מיוזנים (ירמי' ה) פ' מזוינים וי"א לשון זנות הוא אבל יש באותיות שינוי:

יזע ולא יחגרו ביזע (יחזקאל יד) פ' במקום זיעה כלומר לא יקשרו האבנט למעלה מן הטבור על הלב במקום שמזיעין פ"א לא יחגרו בחוזק שמא יבא לידי זיעה, אמר בן גנאח יזע כמשקל ידע כמו שיזע מן זיעה כך ידע מן דעה והשכל (ירמיה ג) ואינו כך, כי יזע שם הוא והוא מלעיל וסוף פיסוק עשאוהו קמץ אבל ידע הוא פועל והוא מלרע ואינו קמוץ משום סוף פיסוק אלא כמשקל פעל:

יחד בקהלם אל תחד כבודי (ראשית מט) פ' יעקב אבינו היה מזהיר את נפשו ואת כבודו כלו' אמר לכבודו פלוני אל תחד בקהלם כי לא תאמר כך היה לו לומר אל יחד כבוד כמה שנא' לכן שמח לבי ויגל כבודי (תהלים יו) פ' לא יהיה ביחד וכן אל יחד בימי שנה (איוב ג) ומזה, ורק היא יחידה (שופטים יא) וכן התאחדי הימיני (יחזקאל כא) כלומר התיחדי אע"פ שיתכן להיות מן מלת אחד ונקרית הנפש יחידה שנא' מיד כלב יחידתי (תהלים כב) לפי שאין כמותה בעולם מכל הנבראים כי כולן יאבדו והיא עומדת לעד:

יחל ויחל עוד (ראשי׳ ח) ויחלו לקיים דבר (יחזקאל יג) ולא יחל לבני אדם (מיכה ה) הן הוחלתי לדבריכם (איוב לב) והציווי יחל ישראל אל י״ (תהלים קל) והנפעל ותרא כי נוחלה (יחזקאל יט) מעי מעי אוחילה קירות לבי (ירמיה ד) פ׳ אמתין את קרבי שיהמו אולי אל יהמו והם הומים שנא׳ הומה לי לבו (ס״פ) מרוב הצער:

יחם ובחטא יחמתני אמי (תהלים נא) פ׳ חוה שעברה על ציווי הבורא ולא אמו של דוד ממש, ויחמו הצאן (ראשי׳ ל) ויחמנה בבואן לשתות (שם שם) ופועל כבד הן ליחמנה במקלות (שם לא) בעת יחם הצאן (שם לא) במשקל טהר את הארץ (יחזקאל לט) ליחמנה במקלות במשקל לטהרנה:

יחף מנעי רגלך מיחף (ירמיה ב) פ׳ שם של יחיפות הוא אבל הולך יחף (ש״ב טו) אדם הולך בלא מנעל:

יחש המתיחשים (עזרא ב) ספר היחש (נחמי׳ ז) ולא להתיחש לבכורה (דה״י א ה) ותנן מצאתי מגלת יחסים בירושלם ותנן נמי עבד אין לו חיים בהיפוך האותיות יחש יחשים, במשקל יער, יערים:

יטב ותיטב הנערה בעיניו (אסתר ב) וייטבו דבריהם (ראשית לד) באר הטב (דברים כז). מ״א ותיטב את ראשה (מ״ב ט) פ׳ עשתה בו בשמים מ״א קרוב לשניהם בהטיבו את הנרות (שמות ל) פ׳ בתיקונו או בהתקינו או בתקנו:

יכח והוכיח אברהם (ראשית כא) ומשובותיך תוכיחוך (ירמי׳ ב) ויוכיחו בין שנינו (ראשית לא) והמצדר הוכח תוכיח (ויקרא יט) וכן הלהוכח מלין תחשובו (איוב ו) והנפעל לכו נא ונוכחה (ישעיה א) שם ישר נוכח עמו (איוב כג) ומשום זה טעם שלו מלרע אינו כמו נוכח השלחן (שמות כו) ואת כל ונוכחת (ראשית כ) פ׳ כל הפסוק כולו דברי אבימלך חוץ מן מלת ונוכחת שהוא עדות הכתוב כי נתביישה שרה באומרו לה אלף כסף נתתי לאחיך ובודאי הוא בעלה אבל אמר לה לדבריכם מיד נתביישה כשהזכיר לה דברי הכל, והתפעל ועם ישראל יתוכח (מיכה ו). מ״א אשר הוכיח י״ לבן אדוני (ראשית כד) אותה הוכחתה לעבדך ליצחק (שם שם) פ׳ לשון הזמנה והעמדת זה לנוכח זה וזו הנו״ן כנון איום ונורא (חבקק א) ונון הנועדים על י״ (במדבר יז) ונון נולד, ונוצר, נועץ, ונושן, ואכלתם יש נושן (ויקרא כו) נושע ביי׳ (דברים לג) והנותר (שמות יב) אך דרכי אל פניו אוכיח (איוב יג) פ׳ אעמיד נוכחו נכחו תחנו על הים (שמות יד) אלא כמו בבגדו בה (שם כא) וכפתחו עמדו כל העם (נחמיה ח):

יכל ולא יכלו לעשות הפסח (במדבר ט) ולא יכול יוסף (ראשי׳ מה) כי לא נוכל (ראשית מד) אולי יפותה ונוכלה (ירמיה כ) והשם, יכולת י״ (במדבר יד):

יכת ויכום ויכתום (במדבר יד) לשון כתית ולא ימצא במכתתו חרס (ישעי׳ ל) פ׳ לשון כתישה:

ילל עד אגלים יללתה (ישעיה טו) והוא סמוך לה״י, בלי סמוך יללה, והילל כל יושבי הארץ (ירמיה מז) ומשבר רוח תיילילו (ישעיה סה) פ׳ הרמת קול בבכיה ומזה נאמר ילל ישימון (דברים לב) פ׳ מקום פנוי שומעין בו קול הברה ורוח סערה, זעק והילל בן אדם (יחזקאל כא) פ׳ קונן:

ילד ולא ילדתי (ישעיה כג) ותקח המילדת (ראשית לח) ותלד בן (ראשי׳ ד) לנער היולד (שופטים יג) פ׳ הילוד, כיוצא בו איננו אכל (שמות ג) פ׳ אכול משום איננו כי לא יתכן שיאמר האדם אין אפעל אלא אין פעול או אין פועל או אין פעול ששלשתן שמות [עי׳ לעיל סרס חין ובדק סרס חין] וכן הנער היולד (שופטים יג) משום הה״י של ידיעה ואלו אמר נער יולד או הנולד, אבל האפעל לא יוכל אדם לומר מפני שלא מצינו כך בכל המקרא, וכן הרגל מנהגה שתעמד, לא תמעד (תהלים לז), הולדת את פרעה (ראשית מ) כלו׳ הוליד בעלה של אם פרעה את אם פרעה כי לא אמר הולדת פרעה. מ״א כי לא תדע מה ילד יום (משלי כז) פ מה יארע. מ״א ובילדי נכרים יספיקו (ישעיה ב) פ׳ ובעצת אחרים והתרגום אמר ובנימוסי עממיא אזלין. מ״א אלה תולדות השמים והארץ (ראשית ב) פ׳ סיפור, וכן אלה תולדות יעקב יוסף (ראשי׳ לז) מ״א בטדם הרים יולדו (תהלים צ) או מי הוליד אגלי טל (איוב לח) וכפור שמים מי ילדו (שם שם) פ׳ לשון בריאה ויצירה:

ילך לך, לכו, לכי, לכה, כמשקל רד, רדו, רדי, רדה אלי אל תעמוד (ראשי׳ מ״ה) צא, צאו, צאי, רבה צבאך וצאה (שופטים ט) וכן ילך ילכו לכת, כמו ירד ירדו רדת, ופועל כבד הליכי את הילד הזה (שמות ב) כמשקל והניקהו לי (שם) הרי מצינו מזה הענין שני עקרין עקר ילך ועקר הלך ונאמרו ביחד, הליך אלך עמך (שופטים ד) אינמי ילכו הלוך:

ילף או ילפת (ויקרא כב) פ׳ חזית:

ילק ילק פשט ויעוף (נחום ג) אכל הילק (יואל א) פ׳ מין ממיני ארבה:

ים ים ודרום (דברים לג) הימים וכל אשר בהם (נחמי׳ ט). מ״א אשר מצא את הימים במדבר (ראשית לו) פ׳ הבין לעשות פרדים שהם מין החמור וסוס ויש או׳ אשר נצח את האמים, כמו האימים לפנים (דברים ב) וכמו תמצא ידך לכל אויביך ימינך תמצא שונאיך (תהלים כא) פ׳ תנצח [עי׳ לעיל סרס חים]:

ימם ימים תהי׳ גאולתו (ויקרא כה) מימים ימימה (שמות יג) פ׳ בכל שנה ושנה כי אמר ימים תהיה גאולתו, וחזר ואמר ואם לא יגאל על מלאות לו שנה תמימה, אבל לימים מימים וכעת צאת הקץ לימים שנים (דה״י ב כא) משפטו ימימים כמשקל תמים תמימים:

ימן אם השמאל ואימינה (ראשית יג) להימין מול השמיל (ש״ב יד) התאחדי הימיני (יחזקאל כא):

ימר ובכבודם תתימרו (ישעיה סא) אמר התרגום תתפנקון כמו תתעדנו:

יין ויין לנסך (במדבר טו) והסמוך יין נסכם (דברים לב) ועמי הארץ אומרים יין קפריסין [נסדר פיטום הקטרת]:

ינה עני ואביון הונה (יחזקאל יח) ואיש לא יונה (שם שם) לא תונה (שמות כב) והאכלתי את מוניך (ישעי׳ מט) העיר היונה (צפניה ג) פ׳ לשון אונאה כלו׳ יונה את בני אדם כי לשון זכר יונה וכן אמרו בלבם נינם יחד (תהלים עד) פ׳ נונה (אמנם) [אותם] יחד, במשקל ונירם אבד חשבון (במדבר כא) והוא פועל עתיד קל, ונתפס חיוג באומרו ואחריתו יהיה מנון (משלי כט) מזה העיקר, והוא בודאי מענין נין ונכד (ישעי׳ יד) מ״א בני יונה (ויקרא ה) עיניך יונים (שיר ה) פ׳ עופות ידועית בייתי ומדברי:

ינח הניח י״ (שופטים ג) הניחו את רוחי (זכרי׳ ו) פ׳ מנוחה הצר״י במקום יו״ד של עיקר ינח, י״א לא הניח איש לעשקם (דה״י א יו) הניח לו (ע״ב ז) בהניח י״ (דברים כה) ויניחהו

בגן עדן (ראשי׳ ב) ולא הונח לנו (איכה ח) כולן מזה העיקר ואני אומר שמא עיקרן נון בתחילה כמו עיקר הפיל, הציל, פ׳ יש בהן לשון עזב ולשון מנוחה כל אחד כפי כחו הבין:

ינק ויגקת חלב גוים (ישעיה ס) ושוד מלכים תינקי (שם ס) הניקה בנים שרה (בראשית כא) והניקהו לי (שמות ב) אשה מנקת (שם שם) ויניקהו דבש (דברים לב). מ״א ילכו יונקותיו (הושע יד) פ׳ שרשיו [עי׳ לעיל סרס נציגל נ׳הסערה (1]:

יסד יסד ארץ על מכוניה (תהלים קד) כי הוא על ימים יסדה (שם כד) מוסד מוּסָּד (ישעיה כח) זה הדיגוש הוא הפעול של פועל כבד כמשקל והוצב גולתה הועלתה (נחום ב) עם אלון מוצב (שופטים ט) וזו היוד כיוד יצק (ויקרא ח) ונאמר ממנו הוצק חן בשפתותיך (תלי׳ מה) לפיכך בלשון עתיד יצב, יסר, בדיגוש בדחיקות חויו. וכן המופעל מוסד, ובלי דוחק יאמר הוסד כמו ויעש את הים מיצק (מ״א ז) ועם הדוחק אמור ויציקום לפני יי׳ (הושע ז) הציבו משחית (ירמיה ה) למן היום הוסדה עד עתה (שמות ט) פ׳ בנין היסודות. מ״א ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב) בהוסדם יחד עלי (שם לא) ואלה הוסד שלמה (דה״י ב ג) פ׳ קיבוץ לתפוס עצה א״כ הוא מהו ואלה (שמות עלת בניות) [על תכונית] הבנין קאי:

יסך על בשר אדם לא יסך (שמות ל) פ׳ ימשח כפי׳ וסוך לא סכתי (דניאל י) אבל עקרו סוך ותנן יסיכם פ׳ ימשחם:

יסף ולא יסף עוד (ראשית לח) קול גדול ולא יסף (דברים ה) כלו׳ ולא יוסיף. מין אחר קרוב לו לא תוסיפו על הדבר (דברים ד) לא תאספון (שמות ה) אף ע״פ שנכתב באל״ף אל תוסף על דבריו (משלי ל) משפטו אל תוסף אבל אירע לו מה שאירע למילת קושְׁטְ מפני קושט סלה (תלי׳ ס) משפטו קושט

[עי׳ לעיל בחלק הדקדוק בשער הסימני׳]

יסר יוסר לץ (משלי ט) והמצדר יסר יסרני יה (תהלים קיט) לשון מוסר, וכן הרב עם שדי יסוך (איוב ל״ט) ויסרני מלכת בדרך העם הזה (ישעיה ח) זה פועל עתיד כמשקל ובמקבות יצרהו (שם מד) שהוא מן יצר, והיו״ד של שתיהן נבלעת והדגש מוכיח עליה. מ״א איסרם כבשמע לעדתם (הושע ז) ומוסרות ערוד מי פתח (איוב לט) מוסר מלכים פתח (שם יב) ואני יסרתי חזקתי זרועותם (הושע ז) פ׳ קשירה וחיזוק ותרגום ובאבנט בד יחגור (ויקרא יו) ובהמציא רבוצא יסר:

יעד ויוחר מן המועד אשר יעדו (ש״ב כ) ונודעתי לך (שמות כה) ויועדו יחדו (איוב ב) ואם למשפט מי יועידני (איוב ט) ואשב בהר מועד (ישעיה יר) בקרב מועדך (תלים עד) פ׳ מקום הועד שנועדים שני בני אדם, וכן אין בודד במועדיו (ישעיה טו) ומזה נקרית עדה, עדת ישראל (שמות יב) שנא׳ ונועדו אליך כל העדה (במדבר י):

יעה ויעה ברד (ישעיה כח) פ׳ גורף כמו לחשוף מים יגבא (ישעיה ל) את היעים (שמות לח) פ׳ מגריפות:

יעט מעיל צדקה יעטני (ישעיה סא) עוטה אור (תהלים קד) ועל שפם יעטה (ויקרא יג) פ׳ לשון עטיפה ופשילה:

יעל מה הועיל פסל (חבק׳ ב) מלמדך להועיל (ישעיה מח) לא יועילו (איוב טו) פ׳ לשון הנאה הוא והוא פועל כבד. מ״א להותי יועילו (איוב ל) פ׳ יתכוונו לעשות לי רע ואין עוזר לי עליהם. מ״א הרים הגבוהים ליעלים (תלים קד) עת לדת יעלי סלע (איוב לט) ויעלת חן (משלי ה) פ׳ נקבה של דישון 1) היא דכת׳ ואקו ודישון ותרגם אקו יעלה: [נ׳ ז׳

כ״ט 1) הדבר תמוה לעיל נסר׳ דים הרחיב פה והעריך לשון נגד רצי׳ סעדי׳ נמה ססבר כן ופה יחנק הדבר ויסחו נחקו?]:

יען יען וביען (ויקרא כו) פ׳ כמו בעבור ובגלל ותחת. מ״א בת היענה (דברי׳ יד) כיענים במדבר (איכה ד) פ׳ נעמיות שהן עופות גדולים כגובה הסוס הולכין על שתי רגלים כתרנגולין ואין פורחין באויר ושיעור צוארן אורך קומה:

יעף לא ייעף (ישעיה מ) עיף ויגע (דברים כה) פ׳ לשון עלפה ועילוף. מ״א לעות את יעוף דבר (ישעיה נ) פ׳ את הכסיל. מ״א ותועפות הרים לו (תהלים צה) פ׳ גובה וכן כתועפות ראם לו (במדבר כג) וכסף תועפות לך (איוב כב) פ׳ ממון גדול מ״ם והת״ו שלהם כת״ו של למות תוצאות (תלי׳ צח) ומזה נאמר מועף בִּיָעָף (דניאל ט) פ׳ גובה בעילת מועף כמשקל מוצק, מוצאים. ומשקל ביעף, כמו אדם ביקר (תהלים מט):

יעץ יי׳ צבאות יעצה (ישעיה כג) עוצו עצה (שם ו) משפטו יועצו אבל הפילו היו״ד כיו״ד רדו ויו״ד צאו, כיוצא בו גושו הנה (יהושע ג) שמשפטו נגושו מן נגש, יעוצו כמשקל עמודו זכורו, גזורו, אבל הוא שרוק כמשקל ישפוטו הם (שמות יח) ושפתי חכמים תשמורם (משלי יד) תתום חלאתה (יחזקאל כד) לא תעבורי מזה (רות ג) שמשפטן להיות בחולם והנפעל את מי נועץ ויבינהו (ירמיה מ) והתפעל ויתיעצו על צפוניך (תהלים פג):

יער יער וכל עץ בו (ישעיה מד) ויחשוף יערות (תלים כט) קרית יערים (תהלים כט). מ״א ביערת הדבש (ש״א יד) פ׳ חלת דבש והתרגום אמר קינא דדובשא [סרס יפח חסר]:

יפח ויפח חמס (תהלים כז) ויפח לקץ (חבק׳ ב) שם הוא כמשקל ירח אבל ויפח חמס (תהלים כז) סמוך הוא׳ כמשקל, וירחך לא יאסף (ישעיה ס) וכן תתיפח (ירמיה ד) מזה העיקר וכולן לשון פירכום ופירסום:

יפע וחללו יפעתך (יחזקאל כח) פ׳ קלסתר פנים והנפעל הופיע מהר פארן (דברים לג) פ׳ נראה:

יפת תנו לכם מופת (שמות ז) פ׳ ראיה והי׳ יחזקאל לכם למופת (יחזקאל כד) כמופת הייתי לרבים (תהלים עא) כלו׳ הרואה אותי מתיסר:

יצא יצאת לישע עמך (חבק׳ ג) ופועל כבד הוציא יי׳ (שמות יב) ומזה נאמר הענין וצאצאי מעיך במעותיו (ישעיה מח) אבל הפילו את היו״ד וכפלו את שאר המלה וכת׳ ומיציאי מעי׳ (דה״י ב׳ ל״ב) הפילו בחרב. מ״א ויוציאוהו לחרשי העץ ולבונים (מ״ב יב) הכינוהו ועתדוהו, וכן ויוצא מנחם את הכסף שם טו) פ׳ העמיד עליהם. מ״א קרוב לו יצא אבי ואמי אתכם (ש״א כב) פ׳ ישב, וכן טוב בתי כי תצאי עם נערותיו (רות ב) וכן בדברי רבותינו פלוני לא יצא שבתו פ׳ לא עמד שבוע עד שמת, וכן לא תצא כצאת העבדים (שמות כא) כלומר לא תשב עד שתשלים שש שנים כזכר אלא יפדוה קרוביה או תביא סימנין, וכן ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כד) פ׳ וישב [עי׳ לעיל סר נק]:

יצב יצב גבולות (דברים לד) אתה הצבת (תלים עד) פ׳ לשון הקמה וכן מצב פלשתים (ש״א יג) אנשי המצבה (שם יד) פ׳ אנשי המערכה ופני המערכה ונקרין עוד המצבה והמשחית (שם יד) כלו׳ הרודפים להשחית והעומדין אחריהן:

יצג הציגני כלי ריק (ירמיה נא) והצגתיה כיום הולדה (הושע ב) אציגה נא עמך (בראשית לג) צאנכם ובקרכם יוצג (שמות י) הצג על הארץ (דברים כח) פ׳ לשון הנחה:

יצע ואציעה שאול הנך (תהלים קל״ט) יוצע לרבים (אסתר ד) כי קצר המצע (ישעי׳ כח) ותנן המציע מצעות, ומציעין את המטות פ׳ פורסין בגדי משכב. מ״א יציע (מ״א ו) פ׳ מקום בולט מן הבנין לאויר רשות הרבים ומפנים יראה כמו חדר כמו זיזין ובצירות ובגמרא דהמוכר את הבית (דף סא) אמרי׳ מאי יציע ויזא:

יצק ויצק עליה שמן (ויקר׳ ב) והיא מוקצת (מ״ב ד) פ׳ שופכת. מ״א קרוב לו לצקת את אדני הקדש (שמות לח) ויעש את הים מוצק (מ״א ז) יצקם המלך (דה״י ב׳ ד) יצוקים ביצוקתו (מ״א ז) ויצקת לו (שמות כה) פ׳ התכה זהב וכסף בדפוס לעשות ממנו כלים וכל מה שירצה:

יצר ויצר יי׳ אלהים (ראשית ב) היוצר יחד לבם (תהלים לג׳ ותנפעל לא נוצר אל (ישעיה מג) יוצר גובי (עמוס ז) פ׳ כלו׳ יצורים הרבה מן החגב ומזה נאמר כי יצר לב האדם וכל יצר מחשבות לבו (בראשית ו) פ׳ ענינים שבורר אדם מלבו ומחשב בדעתו כמו חורש און, חורשי רע. שהן כמו מעשה חרש אבן, הא למדת כי יוצר או חורש בורא ענינים, וכן יצר סמוך תצור שלום (ישעיה כו) כלו׳ מחשבה הסמוכה אליך ובטוחה בך תנצרנה בשלום, כמו כי אצק מים מעקר יצק, ויוד ובמקבות יצרהו (ישעיה מ״ד) שהיו״ד הוא של עתיד ויו״ד העיקר נבלעת:

יצת הנני מצית בך אש (יחזקאל כא) פ׳ העברה, באש יצתו (ישעיה לג) הדגש של תי״ו שלא מן הדין אבל משום הפסקת הדבור, כיוצא בו, חדלו פרזון בישראל חדלו (שופטי׳ ה) מפניך הרים נזלו (ישעיה סג) לשונם בצמא נשתה (ישעיה מ״א) שהוא כמו ונשתו מים מהים (שם י״ט) והנפעל ונצתה חמתי (מ״ב כב) [עי׳ לקמן סרס לית, ולעיל סרס הדל]:

יקב גורן ויקב (הושע ט) מגרנך ומיקבך (דברי׳ טו) יין מיקבים (ירמיה מח), והסמוך עד יקבי המלך (זכרי׳ יד) פ׳ מקום שדורכים שם ענבים והוא גת:

יקד ותיקד עד שאול (דברים לב) יקד יקוד כיקוד אש (ישעית י) אש יקודת (שם סה) זה פועל קל אבל תקוד (ויקרא ו) פועל כבד הוא:

יקה לו יקהת עמים (ראשית מט) ותבוז ליקהת אם (משלי ל) והיו״ד נבלעת בו כיו״ד בנות מלכים ביקרותיך (תהלים מה) והתיו במקום ה״א כלו׳ יקהה, וי״א כי דיגוש הקו״ף של יקהת שמא תראה כמו כ״ף כמו שעשו בקו״ף של אם יקרך עון (ש״א כח) וקוף של מקדש יי׳ (שמות טו) שאין להם דין דגשות כלל [והוא רק לתפארת הקריאה]:

יקם ומחיתי את כל היקום (ראשית ז) משפטו קיום כמשקל שאור אבל עשאוהו שרוק כמו תתום חלאתה (יחזקאל כד) לא תעבורי מזה (רות ג) ישפוטו הם (שמות יח) יכסיומו (שם טו):

יקע להקענום ליי׳ (ש״ב כא) ויוקיעום בהר (שם שם) ומתרגמי׳ וצלובינון. מ״א פן תקע נפשי (ירמיה ז) פ׳ תזוז דעתי כמשקל ותרד עיני דמעה מעקר ירד, וכן פ׳ כאשר נקעה נפשי (יחזקאל כג) כאשר זזה דעתי אבל מעיקר נקע כמשקל הציבו משחית מעקר יצב:

יקף כי הקיפו ימי משתה (איוב א) פ׳ סבבו ימי המשתה וחזרו וכן הקף את העיר (יהושע ו) הקיפוני כארי (תלים כב) כי הקיפה הזעקה (ישעיה טו) ותקופתו על קצותם (תלי׳ יט) פ׳ חזרתו וסיבובו ותרגום רב לכם סב את ההר הזה (דברי׳ ב) סגי לכון דאקיפתון, ויתכן שיהא עיקר אילו המלות נקף כמו הפילו מעיקר נפל:

יקץ וייקץ יעקב (ראשית כח) ויקץ נח (שם ט) פ׳ נתעורר אמר חיוג ז״ל אנחנו קורין וְיָקְצוּ מזעזעיך.(חבק׳ ב) ופירושו יתעוררו ובן גנאח אמר אנחנו קורין וְיֵקְצוּ מזעזעיך בחטיפה ופ׳ יכריתו קצותיך ושניהם טובים:

יקר מה יקר הסדך (תהלים לו) קמץ הוא אע״פ שהוא פועל אבל וירח יקר הולך (איוב לא) שם היקר הוא כמו ששון ויקד (אסתר ח) והסמוך ואת יקר תפארה גדולתו (שם א) והוא פתח, תיקר נא נפשי (מ״ב א) כמשקל ותיטב ליי׳ (תהלים סח) ומזה הענין בנות מלכים בקרותיך (תהלים מה) פ׳ תשמש בהן. מ״א יקרות וקפאון (זכריה יד) פ׳ עבות ועבים קפואים חשכים וכבדים וכן אבנים יקרות (מ״א ה) פ׳ כבדות במשקל וכל הכבד יותר מחברו יותר הוא חשוב ותרגום כבד יקיר וכן נכבד וכן המזוקק יותר כבד:

יקש יקושתי לך (ירמיה נ) פן תוקש בו (דברים ז) והשם וכצפור מיד יקוש (משלי ז) ולשון רבים כשך יקושים (ירמיה ה) מוקש, כמשקל מופת אשר עיקרו יפת:

ירא ולא ירא אלהים (דברים כה) משפטו ירא במשקל יצא וכדומה לו, אבל תמצא פֵעַל במקום פעל כמשקל יבש חציר, אז לחם שערים (שופטים ה) ובין כתפיו שכן (דברים לג) ואדם שיש בו יראת ה׳ נקרה ירא שנא׳ הירא את דבר יי׳ (שמות ט) והסמוך כי ירא אלהים אתה (ראשית כב) ומי שאומר לעולם תהי יְרֵא שמים בסתר (בסדר תפלת שחרית) טועה וראוי לומר יְרֵא שמים, והנפעל הגבור והנורא, וכן למען תירא, והדגש במקום נון, מ״א ומעם נורא (ישעיה יח) ומארץ נוראה (ישעיה כא) נוראות בצדק תענני (תהלים מח) פ׳ דבר רחוק:

ירד ירד ירדנו (ראשית מג׳ מצירד, ופועל כבד והורדתם את אבי (שם מה). מ״א וירדתי על ההרים (שופטים יא) פ׳ עליתי, יעלו בתוהו ויאבדו (איוב ו) פ׳ לשון ירידה, מ״א בבהמה בבקעה תרד (ישעיה סג) ושלשת תרד מאד פן תתהלך (ש״א כ):

ירה ירה בים (שמות טו) אשר יריתי (ראשית לא) או ירה יירה (שמות ט) לשון נפעל הוא עם המצדר ויורו המורים (ש״ב יא) פ׳ לשון השלכה. מ״א יורה ומלקיש (דברי׳ יא) את המורה לצדקה (יואל ב) פ׳ מיני גשמים וכן לא יכנף עוד מוריך (ישעיה ל) והיו״ד יתירה כמו והיה מחניך קרוש (דברים כג) ירעה מקניך (ישעיה ל) ומ״א אשר יורוך (במדב׳ יז) רואות את מוריך (ישעיה ל) פ נביאים המנהיגים בדרך ומזה נקראת תורה והתי״ו כמו תרומה ותואנה ותודה וכדומה:

ירח עשה ירח (תהלים קד) והסמוך וירחך לא יאסף (ישעי׳ ס) פ׳ לבנה. מ״א קרוב לו בירח האתנים (מ״א ח) גרש ירחים (דברים לג) תרגום חדש:

ירט כי ירט הדרך (במדבר כב) ועל ידי רשעים ירטני (איוב יו) פ׳ לשון ירידה והילוך בחילוף טי״ת בדלי״ת כמו כמטחוי קשת (בראשית כא) כמרחוי כדמתחוי [עי׳ לעיל סרס טחה]:

ירך ירך יעקב (ראשית לב) יוצאי ירכו (שם א). מ״א קרוב לו על ירך המזבח (ויקרא א) וירכתו על צידון (ראשי׳ מט) בירכתים ימה (יחזקאל מו) ירכה וקנה (שמות כה) פ׳ צדדין:

ירע נפשו ירעה לו (ישעיה טו) ירע שריד באהלו (איוב כ) פ׳ לשון כסילות. מ״א שפת היריעה (שמות כז) פ׳ בגד. וכן יריעות עיזים (שם שם):

ירק וכי ירק הזב (ויקר׳ טו) והמצדר ירק ירק בפניה (במדבר יב) וירקה בפניו ויש או׳ וכי ירוק הזב מעיקר רקק והחולם מוכיח שהוא כמשקל יחוג מן חוגג ויסוב מן סבב והביא ראיה מן הדגש של בלע׳ רקי (איוב ז) ותנן רקק בפניו ולא הגיע בו הרוק (יבמות). מ״א ואחר כל ירוק ידרוש (איוב לט) כגן הירק והסמוך כידק עשב (ראשית ט) וירק דשא (ישעיה לז) את ירק השדה (במדבר כב) וכשכפלוהו אמרו ירקרק ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל) מעט שינוי בין השמות:

ירש וירש ישראל את יורשיו (ירמיה מט) והציווי ים ודרום ירשה (דברים לג) פ׳ לשון ירושה הה״י יתרה כמו ה״י י״׳ שמעה, י״׳ סלחה, ושלא בהפסקת דברים שמעה, שלחה הנער, ויש ציווי אחר בהפלת היו״ד שנא׳ עלה רש (דברים א) כמו רד מן ירד וכשתסר הה״י היתירה תאמר בציווי יְרַש במשקל ירא את י״׳ בני ומלך (משלי כד) ירד לי בגבורים (שופטים ה). מ״א והיה אדום ירשה (במדבר כד׳) הנה י״׳ יורישנה (זכריה ט) להוריש גוים (דברים ד) והנפעל פן תורש (ראשית מה) פ׳ לשון השמדה. מ״א קרוב לו פן אורש וגנבתי (משלי ל) י״׳ מוריש ומעשיר (ש״א ב) פ׳ לשון רֵש הוא אבל מעיקר רֵיש הוא. מ״א כאשר ימצא התירוש (ישעי׳ סה) במשקל תינוק מעיקר ינק:

יש להנחיל אוהבי יש (משלי ח) פ׳ דיים ומחוסרים ויש אשר יהיה הענן (במדבר ט) יש מתעשר (משלי יג) אם ישך נא (ראשית כד) אם ישכם עושים (שם שם). וי״א כי תושיה מזה הענין כלו׳ דבר אמת ועיקר, והת״י כת״ו תרומה תקופה:

ישש גם ישיש בנו (איוב טו) בישישים חכמה (שם יב) פ׳ אנשים בני מ׳ שני עד נ׳ שנה נקראין כך:

ישב אברהם ישב (ראשית יג) ופועל כבד וישבו טירותיהם (יחזקאל כה) אושיבך באהלים (הושע יב):

ישח שחי ונעבורה (ישעיה נא) צאי מן יצא ורדי מן ירד, וציווי הזכר שח, כמשקל צק לעם, החל רש, והשם וישחך בקרבך (מיכה ו) כלו׳ ענותנותיך מעידה עליך ונראית לכל העולם:

ישט לבד מאשר יושיט לו המלך (אסתר ד) ויושט המלך לאסתר (אסתר ה) ותרגום שלח ידך (שמות ד) אושיט ידך ומשקל ויושט המלך כמשקל ויורד דירו אל זקנו (ש״א כ״א):

ישם והאדמה לא תשם (בראשית מ״ז) והבמות תשמנה (יחזקאל ו) וחילפן יו״ד באל״ף שנאמר תאשם שומרון (הושע יד) למען יחרבו ויאשמו (יחזקאל ו) פ׳ לשון חורבה ומזה נקרא ישימון (דברים לב) שהוא מקום חרוב:

ישן ישנתי אז ינוח לי (איוב ג) וישן ויחלום (בראשית מא) ותישנהו על ברכיה (שופטים יו) פ׳ שכיבה. מ״א ישן נושן (ויקרא כו) ונושנתם בארץ (דברים ד) פ׳ היפוך של חדש הוא, כמה שנא׳ וישן מפני חדש תוציאו (ויקרא כו):

ישע הושע י״׳ (ירמיה לא) ציווי הוא במשקל הודע, ואילולי העי״ן הי׳ אומרי׳ הודר עדיך (שמות לג) הושב את אביך (ראשית מז) והוצא את עמי (שמות ג) ופרקים יעשו ציווי ביו״ד כגון הושיע, הופיע, הודיע, הוכיח, וכולן פועל כבד:

ישר לאשר ישר בעיני (ירמיה כז) פתוח והוא לפי שהוא פועל אבל צדיק וישר הוא (דברים לב), קמוץ מפני שהוא שם, אולי יישר (במדבר כג) ועפעפך יישירו נגדיך (משלי ד) כל פקודי כל ישרתי (תהלים קי״ט) ביושר לבב (דה״י א כט) ובישרת לבב (מ״א ג) בשלום ובמישור (מלאכי ב) פ׳ לשון יושר ומזה נקרית ארץ (ירמיה מח) המישור פ׳ בקעות:

יתד ידה ליתד תשלחנה (שופטים ה) וכל היתדות (שמות לח) והסמוך יתדות החצר (שם כז) פ׳ כמו מסמר הוא גדול יעשה מן העץ או מן הברזל:

יתם כל אלמנה ויתום (שמות כב) יתומים היינו (איכ׳ ה):

יתר ויותר לרואי חשמש (קהלת ז) ומותר האדם (שם ג) מה יתרון לאדם (שם א) יתר שאת (בראשית מט) יתרה עשה (ישעיה טו) פחז כמים אל תותר (ראשית מט) פ׳ אע״פ שהוא לשון נותר יש בו מלשון מוטב משקל אל תותר כמשקל זכור מלחמה אל תוסף (איוב מ) והשם יתר הגזם (יואל א). מ״א כוננו חצם על יתר (תלי׳ יא) יתרים לחים (שופטים יו) ואת מתריו (שמות לט) ואת מיתריהם (שם שם) פ׳ חוטים ופתילים והבלים בין של קשת בין של אהלים אבל יתרה עשה אבדו (ישעיה טו) פ׳ המוטב והריות שעשו נאבד להם:

נשלם ערך יוד

אתחיל ערך כף

כאב בהיותכם כואבים (ראשית לד) ואני עני וכואב (תלים סט) והשם כי גדל הכאב מאד (איוב ב) וגם אם יש מכאוב (איכה א) ופועל כבד שהוא פועל באחר כי הוא יכאיב ויחבש (איוב ה) וקוץ מכאיב (יחזקאל כח) וכל החלקה הטובה תכאיבו באבנים (מ״ב ג) משל הוא ואינו מוצא מידי פשוטו:

כאה ונכאה לבב (תהלים קט) הנו״ן של נפעל היא, יען הכות לב צדיק (יחזקאל יג) פ׳ לשון נשבר הוא, וכן, חלכאים (תהלים י) שתי מלות הן כלומ׳ חיל של נשברי לב כָּאִים במשקל כָּלִים בָּזִים ולשון יחיד כֵּאֶה במשקל רוה רזה:

כבב כוכב אלהיכם (עמוס ה) כלו׳ שהוא אלהיכם שהיו עובדין לכוכבים ולמזלות. מ״א דרך כוכב מיעקב (במדבר כד) פ׳ מלך ונשיא:

כבד וחטאתם כי כבדה (ראשית יח) תכבד העבודה (שמו׳ ה) כבד לב פרעה (שם ז) ופועל כבד, הכבדתי את לבו (שם י) הכביד את עולינו (מ״א י״ב) והמצדר והכביד אה לבו (שמות ח) פ׳ לשון חוזק הוא. מ״א קרוב לו, כמשא כבד יכבדו ממני (תלים לח) כובד אבן ונטל החול (משלי כז) פ׳ זבובד של משקל. מ״א עמך הכבד הזה (מ״א ג) פ׳ המרובה, וכן נכבדי מים (משלי ח) והתפעל שלו התכבדי כארבה (נחום ג) פ׳ הרבי חילות, אבל התכבד כילק (שם שם) אינו ציווי אלא מצדר כי יש מצדר במשקל ציווי ויש במשקל שֵׁם ויש במשקל פעלים משונים ואני אכתוב לך בכאן מה שאזכור:

שער המצדר

יש מצדר כמשקל פועל קל כגון שמור תשמרון (דברים ו) זכור תזכור (דברים ז) אכול ושבוע (דברים ל״א) ובחור

בטוב

בטוב (ישעיה ז) הגו סיגים מכסף (משלי כה) ופעמים יחליפו הה"י בתי"ו שנאמ׳ ראות רבות (ישעיה מב) אלות שוא (הושע י) ושתות יין (ישעיה כב) כל אילו כמשקל פעול במשקל ויכלת עמוד (שמות יח) עמד פתח האהל (שופטים ד) שבענין יעל ואילו היה ציווי היה עמדי וכן עת ספוד ועת רקוד (קהלת ג) למען זבוח ליי׳ אלהיך (ש"א טו) עשה צדקה ומשפט (משלי כא) קנה חכמה (משלי יו) ראה פניך (ראשית מח) וכן ומה יכלתי עשות (שופטים ח) וקנות בינה (משלי יו) בלא ראות (במדבר לה):

ויש מצדר במשקל הציוו שנאמר שלח אצבע (ישעיה נח) ודבר און ישעיה נה) כי דבר ידבר הוא (שמות ד) אחרי שכב המלך (מ"ב יד) בשפל קול הטחנה (קהלת יב) בגוע אחינו (כמדבר כ) ועוד מוסיפין בציווי רגזה בטוחות (ישעיה לב) במשקל יי׳ שמעה יי׳ סלחה (דניאל ט) ים ודרום ירשה (דברים לג):

ויש מרדה מצרימה (ראשית מו) רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל לב) אשר תנה הודך (תהלים ח) פשוטה ועורה וחגורה (ישעיה לב):

ויש במשקל פעול ופעול ממלח אחת שנא׳ עשה כיום הזה (ראשית נ) עשה אלה לך (יהזקאל כג) הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו) שמיע שמע עבדך (שם כג) גם עניש לצדיק לא טוב (משלי יז) ענוש יענש (שמות כא) לבלתי שתות יין (ירמיה לה) ושתות יין (ישעיה כב) בלא ראות (במדבר לה) ראות רבות (ישעיה מב):

ויש כמשקל ציווי הנקבה כלו׳ עשי, רזי, שבי, שנא׳ חבי כמעט רגע (ישעיה כו):

ויש עד יבושת המים (ראשית ח) יכולת יי׳ (במדבר יד) עד חומצתו (הושע ז) כשמעתו ענך (ישעיה ל) שבעתך (יחזקאל יו) בצדקתך אחיותך (שם) ובקרבתם אל המזבח (שמות י) למשחה בהם (שם כט) ולדבקה בו (דברים יא) לטמאה בה (ויקרא טו) לרחקה מעל מקדשי (יחזקאל ח) מים לרחצה (שמות מ) לחמלה עליך (יחזקאל יו) חופשה לא נתן לה (ויקרא יט) לאשמה בה (ויקרא ה) לשמצה בקמיהם (שמות לב) לאהבה את יי׳ (יברים וא) ולא יוסיפו לדאבה (ירמיה לא) לרבעה אותה (ויקרא כ) משחת אהרן (שם ז) שכבת זרע (שם טו) את עריכם חרבה (שם כו) יש מהם במשקל מכרה כיום (ראשית כה) שלחה הנער (שם מג) שכבה עמי (שם לט) ערכה לפני התיצבה (איוב לג) שהן ציווי, ויש מהן במשקל זכרה לי אלהי לטובה (נחמי׳ ה):

ויש במשקל ציווי אחר למען היה לך ברק (יחזקאל כא) שהוא כמו היה אתה לעם (שמות יח):

ויש במשקל מפעל שנא׳ למקרא העדה (במדבר י) למשכב זכר (שם לא) ומפתח שפתי מישרים (משלי ח) מקשה תעשה אותם (שמות כה) מוצא שפתיך (דברים כג):

ויש במשקל פעלן באבדן מולדתי (אסהר ח) וכמשקל מכת חרב והרג ואבדן (שם ט):

ויש כמשקל מפעל שנא׳ ובמסתר פנים (ישעיה נג) כמהפכת סדום (דברים כט) לך למסע (שם י) שר המשקים על משקהו (ראשית ז) משאת כפי (תהלים קמא) למשאות אותה משרשיה (יחזקאל יו):

ויש במשקל מפעל ומשלוח מנות (אסהר ט) כמבוא עם (יחזקאל לג) כמבואי עיר מבוקעה (שם כו) ממותי חלל (שם כה):

ויש כמשקל מפעול ומשוא פנים (דה"י ב יט) מעצור (ש"א יד):

ויש פתח דבריך יאיר (תהלים קיט), וכפתחו יעמדו כל העם (נחמיה ח) בבגדו בה (שמות כא):

ויש לכת, שבת, רדת, גשת, עד גשתו (ראשית לג) ודעת קדושים אדע (משלי ל) קחת מוסר (ידמיה ה) עת לטעת (קהלת ג) לפחת עליו אש (יחזקאל כב) הלא כגעת בה (שם יז) בצאת נפשה (ראשית לה):

ויש הנה לא ידעתי דבר (ירמיח א) קטר יקטרון כיום (ש"א ב) ולמען ספר שמי (שמות ט) ואחר שלת אותו (ירמי׳ מ) ופעמים מוסיפין ה"ו שנא׳ כי טוב זמרה אלהינו (תהלי׳ קמז) ויספתי ליסרה (ויקרא כו):

ויש לבלתי נגעך (רות ב) כנפשך שבעך (דברים סג):

ויש לרכא תחת רגליו (איכת ג) ונקה לא ינקה (שמות לד) אם ענה תענה (שמות לב) לבטא בשפתים (ויקרא ה) ולמלא (שמות כט) עד כלה (מ"ב יג):

ויש כמשקל פעול ורפא ירפא (שמות כא) יסר יסרני יה (תהלים קיח) קוה קויתי יי׳ (שם מ) קנוא קנאתי (מ"א יט) ומחליפים ה"י בתי"ו על מחלת לענות (תהלי׳ פח) ענות אדם נפשו (ישעיה נח) ביום צותו (ויקרא ז) ואומר חלותי היא (תהלים עז) השכח חנות (שם שם) ויברך ברוך (יהושע כד) אורו ארור (שופטים ה) ואילולי שהיא רי"ש היה דגוש:

ויש כמשקל פעל הרוב עם שדי יסור (איוב מ) החלו הערמות ליסוד (דבה"י ב לא):

ויש כמשקל הפעיל ובהקהיל (במדבר י) ובהשכיל לחכם (משלי כא) גם הכלים לא ידעו (ירמיה ו) להנתיך (יחזקאל כב) למה העברת העביר (יהושע ז) בהאריך הענן (במדב׳ ט):

ויש כמשקל הפעל והשלך על האש אש על האח (ירמי׳ לו) השכם ושלוח (דה"י לו) מדרך השכל (משלי כא):

ויש כמשקל הפעל שנאמר הרבה ארבה (ראשית ד) ואין ותרפים הפצר (ש"א טו):

ויש כמו לעשות אותה והותר (שמות לו) שבוע והותר (דבה"י ב לא):

ויש כמשקל הפעלות שנא׳ להשמעות אזנים (יחזקאל כד) והוא הדין להעלות, ולהרבות, להגלות משפט להעליות להרביות להגליות:

ויש כמשקל פועל שנא׳ עולל יעוללו כגפן (ירמיה ו) בוששכם על דל (עמוס ה):

ויש כמשקל פעול שנא׳ כי גנוב גנבתי (ראשית מ) את כל ענותו (תלים קלב) הוגד הוגד (הושע ט) והמלח לא המלחת והחתל לא חותלת (יהזקאל יו) והוסיפו תי"ו על תי"ו המשקל שנאמר הולדת את פרעה (ראשית מ):

ויש כמשקל התפעל שנא׳ התכבד כילק (נחום ג) אחדי הכבס את הנגע (ויקרא יג) התי"ו נבלעה הנה כתבתי לך את אילו תוכל למצוא עוד, נחזור לדברינו. מ"א וכבדתו מעשות דרכיך (ישעיה נח) כי יבא דברך וכבדנוך (שופטים יג) כבר אכבדך (במדבר כד) פ׳ לשון כבוד. מ"א יכברו בניו ולא ידע (איוב יד) ופ׳ יגדלו וכן כי כבדה (ראשי׳ יח). מ"א לכן שטה לבי

לבי ויגל כבודי (תהלים יו) פ' נפשי. מ"א יותרת הכבד (שמות כט) עד יפלח חץ כבדו (משלי ז):

כבה כפשתה כבו (ישעיה מג) וכבו את גחלתי (ש"ב יד) ולא תכבה (מ"ב כב) לכבות את האהבה (שיר ח):

כבל ענו בכבל רגליו (תהלים קה) פ' מסגרות ייעשו ברגלים בסוהר:

כבס שדה כובס (מ"ב יח) זה פועל קל, ופועל כבד כבס ביין (ראשית מט) הרב כבסני מעוני (תהלים נא) וכבורית מכבסים (מלאכי ג) וכבס שנית וטהר (ויקרא יג):

כבע וכובע נחשת (ש"א יז) והתיצבו בכובעים (ירמיה מו) פ' מגבעות כי הרבה תתחלף הגימ"ל עם כ"ף:

כבר הן אל כביר (איוב לו) ירוע כבירים (איוב לד) מלין יכביר (שם לה) יתן אוכל למכביר (שם לו) פ' יגביר הרבה. מ"א כאשר ינוע בכברה (עמוס ט) ועשית לו מכבר (שמות כז) פ' רשת מפני שנראית ככברה פ' כלי מנוקב שכוברין בו את החיטה. מ"א ויקח את המכבר (מ"ב ח) כביר העזים (ש"א יט) פ' כר או כסת מלא מוכין הנקרא הצמר שלהן עזים שנא' טוו את העזים (שמות לה) מ"א כברת הארץ (ראשית לה) פ' שיעור מיל. מ"א כי כבר רצה האלהים את מעשיך (קהלת ט) את אשר כבר עשוהו (שם ב) פ' מילה היא תגזור על פועל שנעשה מקודם לכן:

כבש וכבשו אבני קלע (זכרי ט) פ' ותפשו כמו שתופסים לרגום אותו, וכן יכבש עונותינו (שם ז) הגם לכבוש (אסתר ז) ומלאו את הארץ וכבשוה (ראשית א) כלום לשון תפיסה ותרגום וילכד את קנת (במדבר לב) וכבש, והנפעל ונכבשה הארץ (שם שם) ויש מבנותינו נכבשות (נחמיה ה). מ"א וכבש בזהב לכסא (דה"י ב ט) פ' סולם כדתנן עלה בכבש ופנה לסובב (זבחים פ"ה מ"ג). פ"א וחישוק בזהב לכסא, ותרגום והשוקיהם כסף (שמות כז) וכבושיהון. מ"א פיח כבשן (שמות ט) כקיטור הכבשן (ראשית יט) פ' פורני של יוצרין ושל ציירין: [פורני כן נקרא התנור בפי רבותינו ז"ל (נידה דף נג) וכן בערבי עי' רדק ס' תנור]:

כבש כבש אחד (במדבר ז) כבשים בני שנה (שם שם) וכבשה אחת (שם) פ' כך יאמר לזכר ולנקבה:

כד קמח בכד (מ"א יז) וכדה על שכמה (ראשית כד) וכדים ריקים (שופטים ז) פ' כלי חרס גדולים. מ"א קרוב לו ותשבר כד על המבוע (קהלת יב) פ' תבקע המרה על הכבד בעת מות האדם כי הכבד מעין הדם והמרה דבוקה לו ושואבת לחה מרה שהיא פסולת הדם, וממנה תהיה תאוה לאדם לאכול ולשתות, ופעמים תתמלא הרבה ותשפך לתוך הכבד ומתערבת בדם ושותה ממנו כל הגוף ויראהה לובן שבעיניו האדם ירוק והוא מקצת איבריו והוא חולי:

כדר כמלך עתיד לכידור (איוב טו) פ' כלי אומנות הוא כגון זה ∧ שמציירין בו האומנין גלגלים, פעמים יהיה עשוי מן העץ, כגון של חרשים, ופעמים יעשוהו מן הברזל ומן הנחושת, וכשיניחתו האומן על הטבלא ומסבב. יקרא מקום שנוסע ראשו האחד, מלך, והשני, עתיד לסבב. עד שמגיע לראשון, ומזה נאמר יצנפך יי' צנפה כדור (ישעיה כב) ותנן בסדר טהרות הכדור והאימום (כלים פ"ג מא) פ' עושין הנערים מן העור כשני כפות מאזנים, ותופרין אותן וממלאים אותן מוכין ומשליכין אותו זה לזה והוא מתגלגל בקרקע, וכ"ף של כדור אינה משמשת אלא עיקר כלו' יגלגלך יי' גלגל בכלי הנקרא כדור [עי' סכס דור]:

כהה והנה כהה הנגע (ויקרא יג) ומשפטו כהה אבל לא תדגש הה"י והוא פועל כבד ונתפס חיוג בשומו את זו המילה לשון יחיד של כהות לבנות (שם) מפני שנדמה לו במילה והיא כהה (שם שם) ויתכן שיהא משפטו כֵּהֶה הנגע במשקל על כל גאה (ישעיה ב) לפי דעתו של חיוג שאמר שם הוא והוא באמת פועל פ' כל דמות שאינו נקי ומצוחצח שמו כהה שנאמר לא כהתה עינו (דברים לד) פ' לובן בשרו וכן וכהתה כל רוח (יחזקאל כא) ובערת ונכסלת בבלבול הדעת. מ"א ולא כהה בם (ש"א ג) פ' ולא מיחה בהם. מ"א אין כהה לשברך (נחום ג) פ' אין רפואה כמו ולא יגהה מכם מזור (הושע ה) כלו' ולא יכהה כי הרבה תתחלף גימ"ל עם כ"ף:

כהן ויכהן אלעזר הכהן (דברים י) לכהנו לי (שמות כח) משפטו דגש לולי הה"י כמשקל וידבר יי', דברו לשלום, ויכהנו (דבה"י א כד) וידברו הכשדים (דניאל ב) אבל והוא כהן לאל עליון (ראשית יד) וגם הכהנים (שמות יט) כפועל במשקל קל שדה כובס (מ"ב יח) מן וכבס ביין, ופירושו שמשות. מ"א היה כהן לדוד (ש"ב ב) ובני דוד כהנים (ש"ב ח) פ' פחות וסגנים וכן ומיודעיו וכהניו (מ"ב י) פ' נשיאיו:

כו כה אמר יי' (שמות ט) פ' כך אמר אבל הוא כתוב בה"י ופעמים מוסיפין כ"ף אחרת שנא' שככה השבעתנו (שיר ה). מ"א שים כה (ראשית לא) פ' פה. מ"א נלכה עד כה (שם כב) פ' עד שם. מ"א לא שמעת עד כה (שמות ז) פ' עד עתה וכן איכה תרעה (שיר א) שתי מלות הן כלומר אי כה וכן איפה הם רועים (ראשית לז):

כוה כי תלך במו אש לא תכוה (ישעיה מג) מכות אש (ויקרא יג) כויה תחת כויה (שמות כא) לא תכוינה (משלי ו) פ' הגעת אש או ברזל חם על בשר האדם ותנן כואו בשפוד או במסמר:

כוח כחי וראשית אוני (ראשית מט) אם כח אבנים כחי (איוב ו). מ"א אם כחה אכלתי בלא כסף (איוב לא) פ' פירות וכן תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב) כאילו הוא תרגום כחם שניהם פירות. מ"א והאנקה והכח (ויקרא יא) פ' שרץ הולך על ארבע וזנבו ארוך ימצא בשדות ובגנות ובחורבה:

כול וכל בשליש (ישעיה מ) פ' ומדד ותרגום וימדו בעומר (שמות יו) (וכלוהו) [וכלו], ופעמים כופלין אותו, פי' לשון מדידה. מ"א קרוב לו אלפים בת יכיל (מ"א ז) פ' אלפים איפה מכיל. ומי מכלכל את יום בואו (מלאכי ג) ונלאתי כלכל (ירמיה כ) כמשקל ערער תתערער, ומזה נאמר רוח איש יכלכל מחלהו ורית נכאה מי ישאנה (משלי יח) פ' כשיחלה הגוף הרוח יכולה לסובלו אבל אם תחלה הרוח אין הגוף יכול לסובלו, להודיעך כי יותר היא חזקה חכמה ויועצת עצה מן הגוף אע"פ שכח זה תלויה בכח זה. מ"א פן אכלך בדרך (שמות לג) פ' לשון כליה וכן להכיל למען ברק (יחזקאל כא) פ' בחידודה תכלה ותשמיד אע"פ שעקר כליה כָּלָה גם זה כך פירושו:

כון ויכוננו ברחם אחד (איוב לא) פ' האחד המיוחד תקננו ברחם, וכן אם כנים אתם (ראשית מב) וכן כן דברת (שמות כ) כן מטה בני יוסף דוברים (במדבר לו) לא כן ידברו (ירמיה ח) וגבורתם לא כן (שם כג) כולן לשון תיקון, והנפעל היו נכונים (שמות יט) כי נכון הדבר (ראשית מא) ביום הבראך כוננו (יחזקאל כח) ושבתם אלו אל נכון (ש"א כג) פ' לתיקון והתרגום אמר לקשוט. מ"א קרוב לו ויכינו את המנחה

(ראשית מג) ומבוח טבח והכן (שם שם) לאין נכון לו (נחמיה ח) נכונו ללצים שפטים (משלי יט) אל הכינותי לו (דה"י א טו) פ' לשון זימון, ומזמנו לעשות כונים (ירמיה ז)· מ"א וכונן לחקר אבותם (איוב ח) כאשר כונן להשחית (ישעיה נא) לכו נא הכינו (ש"א כג) פ' לשון כונה ותיפוש, וכן אבא עד תכונתו (איוב כג). מ"א ואת כנו (שמות ל) והשיבך על כנך (ראשית מ) פ' בסיס, וכן והוניחה שם על מכונתה (זכריה ה) ויעש את המכונות (מ"א ז) וכן, כיון צלמכם (עמוס ה) כלו' תשאו על כנו ומי שפי' שהוא כוכב שבתי טועה [נ"ב זה הפסוק נאמר ונשאתם את סכות מלככם]:

כוס וכוס פרעה בידי (ראשית מ) כוסי רויה (תהלים כג) פ' מלאה ומרובה, במשקל אשה חכמה (ש"ב יד) אבל ותוציאנו לרויה (תהלים סו) הוא שם הראוי לעצמו אע"פ שמשקלן שוה, כיוצא בו, ערום ויחף ישעי' כ) פ' איש בלא מנעלים, אבל מנעי רגלך מיחף (ירמיה ב) הוא שם היחפות עצמו. מ"א יי' מנת הלקי וכוסי (תהלים יו) מנת כוסם (שם יא) פ' חלק וחבל. מ"א את הכוס ואת השלך (ויקרא יא) ככוס חרבות (תהלים קב) פ' עוף טמא צועק בלילה ומקונן, ומעולם לא יצעק בלילה אלא על מקום נחרב ושמם:

כור מכור הברזל (דברים ד) וכור לזהב (משלי יז) כהתוך כסף בתוך כור (יחזקאל כב) פ' פורני קטן שיתיכו בתוכו המתכות, כור הברזל משל הוא כלו' בחיזוק גדול. מ"א מכורותיך (יחזקאל כא) פ' חילוף מגורתיך כמו מגורי אביו:

כוש עבד מלך הכושי (ירמיה לח) ויגוף יי' את הכושים (דה"ב יד) כבני כושיים (עמוס ט) פ' אומה שנא' ובני כוש (ראשית י). מ"א על דברי כוש בן ימיני (תהלים ז) על אודות האשה הכושית (במדבר יב) פ' לשון יופי הוא כי כוש בן ימיני הוא שאול שלא היה בישראל כמותו בזמנו:

כזב כל האדם כוזב (תהלים קיו) זה פועל קל, לא איש אל ויכזב (במדבר כג) פועל כבד, והופעל פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל) הן תוחלתי נכזבה (איוב מא) והשם שוא ודבר כזב (משלי ל) ויתעום כזביהם (עמוס ב) ואמרו משל הוסיפו בו אל"ף שנאמר בתי אכזיב לאכזב (מיכה א) כלומר מדינת כזב תחרב כדבר שלא היה ולא נברא, ולשון משנה קורא לה גזיב, דתנן מן גזיב ועד הנהר (מס' שביעית פ"ו מ"א) (1 ויש עוד פועל כבד אחר, מי יכזבני (איוב כד). מ"א קרוב לו אשר לא יכזבו מימיו (ישעיה נח) פ' יפסקו שהוא כמו ותירוש יכחש בה (הושע ט) וכן פרי ישוה לו (שם י) שהוא מן מלת שוא וכולן יפסקו פרי הן: [(1 עי' מוסף הערוך ערך גזז]:

כזר לא אכזר כי יעורנו (איוב מא) אכזריות חמה (משלי כז) אכזרי המה ולא ירחמו (ירמיה נ) האל"ף שלהן יתירה כמו אל"ף אכזב:

כחד וכל דבר לא יכחד מן המלך (ש"ב יח) לא נכחד עצמי ממך (תהלים קלט) פ' לא נסתר. זו המלה וכל מיניה אין לו במקרא מהן אלא פועל כבד לפיכך הקדמנו הנפעל שלה קודם פועל כבד מפני שהפועל הקל הוא עיקר הנפעל וממנו נלקח ולא מן הפועל הכבד, וזהו הפועל הכבד שנאמר לא נכחד מאדוני (ראשית מז) פי' לא נסתיר, וכן לא כחד ממנו (ש"א ג). מ"א ואיפה ישרים נכחדו (איוב ד) פ' נשמדו וכן אם לא נכחד קימנו (שם כב) ותכחד מן הארץ (שמות ט) זו המלה לשון נפעל היא כי כל יפעל ותיפעל הנו"ן של נפעל נבלעה בו ואני אבאר את עניני הנפעל עכשיו:

שער הנפעל, הוי יודע! כי הנו"ן של נפעל הוא נופל מן הכתב ונבלעה בדיבור, וכל אות ראשון של מילת נפעל הוא נח לעולם ולא מנוענע והוא בשב"א. כגון שי"ן של ונשמע פתגם (אסתר א) וכ"ף של נכרת, וגימ"ל של נגרע ופ"ה של נפשע מקרית עוז (משלי יח) וכן כיוצא בהן וחוץ מאותיות אחה"ע שהן מנוענעין ולא נחין כגון הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט) וכן הנאהבים והנעימים (ש"ב א) אל נערץ (תהלים פט) אינן כמו הנצמדים לבעל פעור (במדבר כה) וכיוצא בו. עכשיו הנפעל הוא אב ואילו הן תולדותיו: אפעל, יפעל, ונפעל תפעל, ומשפטן אנפעל, ינפעל, נפעל, תנפעל, אבל הפילו הנו"ן ושמו דגש במקומה כמנהגם, וכמו שאמר למטה לפיכך אמרו מן נשמע ישמע ומן נכרת יכרת, ומן נגרע יגרע, וכולן דגושין קמוצין. ובאתה"ע לא ידגשו. וכל פועל שאות ראשון שלו יו"ד ילקה בעת שיכנס לנפעל כגון יעץ, ידע, יסד, ישע, ירא, ותהפוך היו"ד לוי"ו כי אמרו נודע ביהודה אלהים (תלים עו) את מי נועץ ויבינהו (ישעיה מ) ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב) ומעם נורא (ישעיה יח) וישראל נושע ביי' (שם מה) וכשירצו לומר אילו המילות יפעל אומרים יועץ. יודע, יוסד, בהוסדם עלי יחד תהלים לא) למן היום הוסדה (שמות ט) למען תורא (תהלים קל) וממנה יושע (ירמיה ל) וכן מן נולד יולד, ומן נעדתי לך שם (שמות כה) אועד, ומן ישר נוכח עמו (איוב כג) לכו נא ונוכחה (ישעיה א) אבל משפטו וננוכחה מפני אות שלה שהיא נו"ן הפילו נו"ן של נפעל והעמידוהו נו"ן של עיקר המילה, והציווי של זה הדבר, פנו אלי והושעו (ישעיה מה) הוסרי ירושלים (ירמיה ו) שהן כמשקל השמר לך (ראשית כד) הסגר בתוך ביתך (יחזקאל ג), וכשיפגעו באותיות אחה"ער יפילו נו"ן של נפעל ואין מדגשין את מקומו כמו יחלק את הארץ (במדבר כו) יאמר ליעקב (במדבר כג) אם יהרג (איכה ב) עד יערה עלינו (ישעיה לב) בהר יי' יראה (ראשית כב) וכן אראה על הכפורת (ויקרא יו) משפטו ואנראה ואילולי הרי"ש היו אומרים אראה, וכן בעטף (איכה ב) משפטו בעטף אילולי העי"ן, ומן המלות שאותותם כפולות כגון ולא רוככה בשמן (ישעיה א) דללו והרבו (שם יט) הן מפילין אות הכפל, ומן דל של נפעל שנא' ידל כבוד יעקב (שם יז) משפטו ינדלל, או ינדל, וכן לא ימד חול הים (ירמיה לג) משפטו ינמדד, או ינמד, מאותיות אחהע"ד אמרו, ופן ירך לבבכם (ירמיה נא) משפטו ינרכך או ינרך או ירך אבל הרי"ש לא תדגש, וכן עתה ארומם (שם לג) לפי דברי מי שיאמר אינו לשון התפעל אלא לשון נפעל:

שער התפעל· יש אומרים כי ארומם (ישעיה לג) משפטו אתרומם או ארומם, תבנה ותכונן (במדבר כא) משפטו תתכונן, וכן ותמיד כל היום שמי מנועץ (ישעיה נב) משפטו מתנואץ, מדבר אליו (במדבר ז) מתדבר, ונוסרו כל הנשים (יחזקאל כג) ונתוסרו, למה תשומם (קהלת ז) תתשומם, ונכפר להם הדם (דברים כא) ונתכפר, ירדף אויב נפשי (תהלים ז) יתרדף לדברי בן גנא"ח, וכן האדרש אדרש (יחזקאל יד) אתדרש, הא למדת כי נו"ן הנפעל ותי"ו התפעל יפילוהו וידגשו את מקומו להעיד עליו בין תבין:

שער הבלעת אות· רוב הבלעת אותיות מבלי עי"ן אות באות שדומה לה, ופעמים מבלי עין באות שאינה דומה לה, כגון נו"ן נטר, ונון נקם, בלא תקם ולא תטר (ויקרא יט) ונו"ן נדר, באיש כי יהוד נדר (במדבר ל

ונו"ן

ונו״ן נפל בכי יפול הנופל ממנו (שם כב) נו״ן נזיר, ביזיר לי״י (במדבר ו) ונו״ן נסע, ויסע מלאך אלהים (שמות יד) ונו״ן נגה, בלא יגה שביב אשו (איוב יח) ונו״ן נתן, בכי יתן איש אל רעהו (שמות כב) והבליעו למד לקח בויקח משה (שמות יג) ויו״ד יצק, בכי אצק מים ע״ל צמא (ישעיה יד) ויו״ד יצר, בבטרם אצרך בבטן (ירמיה א) אבל אותיות הדומות זו לזו כגון וירומו הכרובים (יחזקאל י) משפטו ויתרוממו וכן הרומו מתוך העדה (במדבר יז) משפטו התרוממו, יש בהן הבלעת אות הדומות ותי״ו של התפעל, ומבלי תי״ו התפעל כגון ישומו ישרים על זאת (איוב יז) ויסובו (דה״י ב יב) ויסולו עלי (איוב יט) קומי רוני (איכה ב) דמו עד הגיענו אליכם (ש״א יד) וכן תלך כל המקרא:

שער הדיגוש. הוי יודע! כי לא ידגשו המילות אלא לשום טעם ומאורע, או להקל הדבור, כגון, אם כהתל באנוש (איוב יג) שהוא מן ויהתל (מ״א יח) וכן, אביכן התל בי (ראשית לא) לב הותל (ישעיה מד) איש ברעהו יהתלו (ירמיה מט) מפני שאות ה״י תצא בכח מן הגרון, ואם תפגע ברגש תרצה כח אחר להוציאו בו בדיבור לפיכך מקילין את הדגש, ופעמים עושין בהיפך כגון, ומה הארץ השמנה היא אם דזה (במדבר יג) שמשפטו השמנה היא וכיוצא בה שאם תרפת יכבד עליך הדיבור הא למדת כי מדגישין להקל ומרפין להקל, וגם מדגשין אותיות כדי לחוס עליהן שמא ישתנה שמע שלהן לשמוע, כגון ולא יכלה עוד הצפינו (שמות ב) דגשו לצד״י שמא תראה הצבינו, או הספינו, שמשפטו באמת כמשקל ביום הנחילו את בניו (דברים כא) ביום הקריבו את זבחו (ויקרא ז) וכן בעבור הרעימה (ש״א א) משפטו הרעימה אבל חששו שמא תראה הראימה, לפיכך דגשוה שתראה המילה לשמוע, וכן אם יקרך עון (ש״א כח) שמשפטו כגון ויקר מקרה (רות ב) אבל חששו שמא תראה אם יכרך עון, כי הקו״ף תתראה כב״ף. וגם מדגשין אחד הה״י של ידיעה, כגון הדבר, הדלת, וגם ירגשו כשיפלו הנו״ן של מן, כגון מקרה לילה (דברים כג) שמשפטו מן קרה לילה, מדם הפר (שמות כט) משפטו מן דם, וכיוצא בהן חוץ מן ג׳ מילות שנא׳ ולאום מלאום יאמץ (ראשית כה) משפטו מן לאום, וכן, מרדוף (ש״א כג) כמו טוב כעס משחוק (קהלת ז) וכן מגבורתם בושים (יחזקאל לב) משפטו מגבורתם בדגש, הנה אמרתי לך עכשיו מעט, ובכל מקום אבאר יותר ענין כל אילו הענינים אבל יסוד הוא. נחזור לדברינו, וישכון ערים נכחדות (איוב ט) כלו׳ ארץ גזרה שאין בה ישיב, והכחדתיו (ש״א כו) לכו ונכחידם מגוי (תהלים פג) והנכחד הכחד (זכריה יא) ואכחיד את שלשת הרועים (שם שם) פ׳ אשמיד:

כחל כחלת עיניך (יחזקאל כג) פ׳ אבן שחור הוא יראה כברזל ושותקים אותו וקורעין עיניהן בכרכר ממנו מיפה את העינים ומועלין להן שנא׳ ותקרעי בפוך עיניך לשוא תתיפי (ירמיה ד) שנא׳ ותשם בפוך עיניה (מ״ב ט):

כחש וכחש בעמיתו (ויקרא ה) כחש לו (מ״א יג) כחשו בי״י (ירמיה ה) ותכחש שרה (ראשית יח) והמצדר, אלה וכחש (הושע ד) והשם סבבוני בכחש (הושע יא) ולשון רבים, ובכחשיהם שרים (שם ז) אילולי חחי״ת היו אומרים כמשקל בשקריהם ובפחזותם (ירמיה כג) פ׳ לשון כפירה. מ״א קרוב לו כחש מעשה זית (חבקק ג) ותירוש יכחש בם (הושע ט) 1) פ׳ נמנע לעשות פרי. מ״א ויכחשו אויביך לך (דברים לב) בני נכר יכחשו לי (תהלים יח) והתפעל יתכחשו לי (ש״ב כב) כלה כחש פרק מלאה (נחום ג) פ׳ עונה ושבירת לב. מ״א ובשרי כחש משמן (תהלים קט) פ׳ נעשה כחוש מהיות שמן, ותנן בהמה כחושה פ׳ רזה

[1) נקט הספרא כי הקרי בה ויאות מן ג׳ דסנירין בס וקורין בה עי׳ מס״ק ועי׳ נמצות סלין]:

כי דע! כי מילה זו תשתנה לכמה ענינים, כי עם קשה עורף (שמות לד) אינן ראוין לסליחה אעפ״כ סלח להן, כי מתחילה הודיעו הקב״ה כי הם כך שנא׳ ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא (שם) ומה צורך עוד למשה לומר לו עליהן כי עם קשה עורף, אלא שהם כך סלח להם, וכן, והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ (שמות יט) אתם תהיו לי סגולה מכולם, וכן לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע (ראשית ח) פי׳ אע״פ שיצר לב האדם רע לא אוסיף לקלל את האדמה שהיא אמו ויולדתו בשבילו, וכן, כי תוריש את הכנעני כי רכב ברזל לו (יהושע יז) פ׳ אע״פ שרכב ברזל לו, וכן, כי שבעתים יקם קין (ראשית ג) בנו יוקם יותר, וכן לי״י אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט) אע״פ שמרדנו בו. מ״א וישב להתרפא ביזרעאל כי המכים אשר הכוהו ברמה (דה״י ב כב) פ׳ מן המכים. מ״א אל תרחק ממנו כי צרה קרובה לבא (תהלים כב) פ׳ אם צרה קרובה, כי אמרתי תנחמני ערשי (איוב ז) פ׳ אם אמרתי. מ״א כי ממנה לקחת (ראשית ג) פ׳ אשר ממנה, וכן הלא תגיד לנו מה אלה לנו כי אתה עושה (יחזקאל כד) פ׳ אשר אתה עושה, ושמעו מצרים כי העלית בכחך (במדבר יד) פ׳ אשר העלית. מ״א כי שמעת לקול אשתך (ראשית ג) פ׳ יען ששמעת לקול אשתך, וכן ויאמר י״י אלהים אל הנחש כי עשית זאת (שם) וכן למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן (במדבר כז). מ״א כי תוליד בנים (דברים ד) פ׳ אם תוליד. מ״א כי לא תשתחוה לאל אחר (שמות לד) פ׳ לשון אזהרה. מ״א כי שכחתי מאכל לחמי (תהלים קב) פ׳ ששכחתי, וכן מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג) פ׳ שאלך, וכן כי נתן לצבאך לחם (שופטים ח). מ״א כי אם תכבסי בנתר (ירמיה ב) פ׳ אפי׳. מ״א כי גברו שמים (ישעיה נ) פ׳ כאשר גבהו, וכן כי יבעל בחור בתולה (שם סב) פ׳ כאשר, כן תלך על כל המקרא ותמצא יותר:

כיד יראו עיניו כידו (איוב כא) פ׳ פידו, שנא׳ ופיד שניהם (משלי כד) וכן כי קרוב יום אידם, הנה אילו ג׳ פ׳ אחד לשלשתן, איד, פיד, וכיד, פ׳ שבר, ומזה נקרא הרומח כידון (יהושע ח) שהורג בני האדם:

כיל ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה לב) פ׳ (צנמק) [קמצן] דכתב וכילי כיליו רעים (שם) ונדיב נדיבות יעץ [פסוק אחר וכילי וכו׳ והוא ההתנגדות ממנו]:

כים כסיל וכימה (איוב ט) פירוש קבוצת ככבים קטנים וכתוב התקשר מעדנות כימה (שם לח) או מושכות כסיל תפתח (שם) כי מרוב צינתה תעשה האדמה עיבור והריון לצמחים ואילנות, וכסיל יפתח נצניהם ומבשל פירותיהן בחורף 1) והוא בצפון וכסיל בדרום יראה קטן מאד, התקשר [כמו] והקשורים ליעקב (ראשית ל): [1) הוא דעת חז״ל]:

כיס כיס אחד יהיה לכולנו (משלי א) לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן (דברים כה) פ׳ שק של עור ומצניעין בו בני אדם מטבע ומשקולות:

כיף ובכיפים עלו (ירמיה ד) חורי עפר וכיפים (איוב ל) פ׳ מערות שבסלע, ותרגום סלע כיפא:

כיר את הכיור (שמות ל) והכה בכיר או ברוד (ש״א ב) פ׳

כלי שרוחצין בו בשר התבשיל. מ"א ככיור אש בעצים (זכרי' יב) פ' אור, וחבירו מגיד עליו שנא' ולפיד אש בעמיר (ס"פ) מ"א תנור וכירים (ויקרא יא) פ' מקום שפיתת קדרות עשוי בבנין:

כלל כלילת יופי (איכה ב) מכלל יופי (תהלים נ) כללו יופיך (יחזקאל כז) פ' מילוי הנוי, וחנן זה הכלל. מ"א כלה קשוריה (ירמיה ב) והדגש במקום אות כפולה, שנא' אהבת כלולותיך (שם). מ"א והנה עלה כליל העיר השמימה (שופטים כ) פ' קיטור וגובת עשן כבשן:

כלא ובגד כלאים (ויקרא יט) מ"א כלאו שמים מעל הארץ כלאה יכולה (חגי א) אדני משה כלאם (במדבר יא) פ' ציווי הוא כלו' שים אותם בבית רסוהר, ושמו בית הכלוא (ירמיה לז) כלוא ולא אצא (איכה ג). והנפעל ויכלא הגשם (ראשי' ח) ויכלא העם (שמות לו) לשין מניעה ועצירה:

כלב אחרי כלב מת (ש"א כד). מ"א ככלוב מלא עוף (ירמיה ה) פ' סל שמביאין בו עופות וצפרים, וכן והנה כלוב קיץ (עמ"ס ח) פ' סל שיש בו פירות שהן תאנים וענבים. מ"א והוא כלבי (ש"א כה) פ' ממשפחת כלב בן יפונה, כמו לחלק משפחת החלקי:

כלה כי לא כלו רחמיו (איכה ג) ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג) ותכל כל עבודת (שמות לט) כלה הבית לכל דבריו (מ"א ו) עשו כלו (ראשית ח) כלה גרש יגרש (שמות יא) לכל תכלה ראיתי קץ (תהלים קיט) לכל תכלית הוא חוקר (איוב כה) פ' השלמת הדבר וכילוי, ולשון הנפעל ויחר אפי בהם ואכלם (שמות לב) חצי אכלה בם (דברים לב). מ"א לא יכלה ממך (ראשית כג) אשר כליתני היום (ש"א כה) פ' לשון מניעה, וכן אמר התרגום. מ"א שתי הכליות (ויקרא ג) יסרוני כליותי (ש"א כה) פ' כליות הן הנותנות עצה לאדם, וכמו משל נאמר עם כליות חטים (דברים לב) פ' הסלת שהוא לב החטה. מ"א נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פט) פ' חמדה ותאוה. מ"א מכלות עינים (ויקרא כו) פ' עינים פתוחות ואין האדם רואה בעת שיתעלפה ותאדיב נפשו, וכן אמר התדגום מחשכן עייניו. מ"א וכלים מכלים שונים (אסתר א) ואל כליך לא תתן (דברים כג) כל כלי יוצר עליך (ישעיה נד) וכן מכלות זהב (דה"י ד) פ' כלי זהב:

כלח תבא בכלח אלי קבר (איוב ה) עלימו אבד כלח (שם ל) פ' לשון זקן וזקנה:

כלם הלא תכלם שבעת ימים (במדבר יב) אל ישוב דך נכלם (תהלים עד) נכלמים מאד (ש"ב י) והמצדר, מאנת הכלם (ירמיה ג) והציווי במשקלו שנא' בושו והכלמו (יחזקאל לו) והשם כלימה מכלימות ורוק (ישעיה נ) ופועל כבד, כי הכלימו אביו (ש"א כ) ואין מכלים (איוב יא) ולא הכלמנום (ש"א כה) פ' לשון בשת:

כלף בכשיל וכלפות יהלמון (תהלים עד) פ' קרדומות וגרזן:

כמה כמה לך בשרי (תהלים סג) פ' נתאוה וצמא:

כמז טבעת וכומז (שמות לה) פ' אמרו רבותינו זה דפוס של בית הרחם כמו מסגר:

כמן על כמון יסוב (ישעיה כח) פ' זרע כמון. מ"א במכמני הזהב (דניאל א) פ' מטמונים ותרגום וארב לו, וכמין ליה, שנא' יארב במסתר באריה בסוכו (תהלי' י). [ותירגומו יתיב במכמני דדרתיה בטומריה]:

כמס כמוס עמדי (דברים לב) פי' צרור וחתום:

כמר כי נכמרו רחמיו (ראשית מג) יחד נכמרו ניחומי (הושע יא) פ' נתעוררו. מ"א קרוב לו עורנו כתנור נכמרו (איכה ד) פ' מלהיבים מתחממים. מ"א והשבית את הכמרים (מ"ב כג) וכמריו עליו יגילו (הושע י) פ' כהני הבעלים, ותרגום רק אדמת הכהנים לא קנה, כומריא. מ"א כתוא מכמר (ישעי' נא) פ' תאו וזמר הניצודים במכמורו' שהיא שבכה ורשת שנא' ופורשי מכמורת (ישעיה יט) פ' מצודה, וכו: יפלו במכמוריו רשעים (תהלים קמא):

כן זו המלה נשתנה לכמה ענינים שנא' ויעשו כן (שמות ת). מ"א כי על כן עברתם (ראשית יח) פ' על זה, כלו' הפת לחם שאמרתי לכם והם אמרו כן תעשה כאשר דברת פי' זה שדברת בלבד. מ"א ובכן אבא אל המלך (אסתר ד) פ' אז כי תרגום אז, בכן. מ"א היה לכנם (שמות ח) היה כינים (שם) פ' לשון רבים הוא ותהי הכנם (שם) אין מ"ם זה לשון רבים והוא של יחיד, אלא כמו מי"ם ריקם, וחנם. מ"א וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ) פ' וגנה בחילוף גימ"ל בכ"ף, ויסכרו, ויסגרו, מכורותיך, מגורי אביו, וההי' של נקבה היא:

כנה ואל אדם לא אכנה (איוב לב) אכנך ולא ידעתני (ישעיה מה) ובשם ישראל יכונה (ושעי' מד) פ' לשון כינוי:

כנס כונס כנד (תהלים לג) כנסתי לי גם כסף (קהלת ב) ועת כנוס (שם ג) המצדר הוא, לך כנוס את כל היהודים (אסתר ד) ציווי ופועל כבד, וכנסתים אל אדמתם (יחזקאל לט) לשון קיבוץ הוא שתרגומו כינשה, ופועל כבד, והמסכה צרת בה כהתכנס (ישעיה כח) והוא מצדר ומזה נקראו מכנסים [נדברי ז"ה ותרג' מכנסין] שנכנסים בהם שוקים:

כנע כי נכנע אחאב (מ"א כא) ויכנע מדין (שופטים ח) והמצדר אספי מארץ כנעתך (ירמיה י) כלו' הכנעתיך מן הארץ המושפלת, ופועל כבד, והכנעתי את כל אויביך (דה"י א יז) והוא יכניעם (דברים ט) ויכנע אלהים (שופטים ד) לשון שבירת עוז. מ"א כנען בידו (הושע יב) וחגור נתנה לכנעני (משלי לא) יחצוהו בין כנענים (איוב מ) פ' תגרים וסיחרים, וכן כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כג):

כנף כל בעל כנף (משלי א) ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י) פ' צפור בעל כנף, כנפי יונה (תהלים סח) כנפות כסותך (דברים כב) שדומית לכנפי העופות, ולא יגלה כנף אביו (דברים כג) לחסות תחת כנפיו (רות ב) פ' לשון משל וכינוי, וכן מכנף הארץ (ישעיה כד) לאחוז בכנפות (איוב לח) פ' פאת, ומזה נאמר ולא יכנף עוד מוריך (ישעיה ל) פ' לא יתרחק מטר הארץ מזמן לזמן רחוק:

כנר כנור ועוגב (ראשית ד) ובכנורות (ש"ב ו) פ' כלי שיר עשוין מן העצים דקין ועל גבן יתרים וחוטין ויעשה הכלי הברה מעצמו ונותן קול. מ"א ים כנרת (במדבר לד) מקום אחד יש בארץ ישראל שמו כך והוא גנוסר:

כס על כס יה (שמות יז) פ' כסא:

כסס תכוסו על השה (שמות יב) פ' (תבקעו) [תקבצו] מנין, וכן והמכס ליי' מן הצאן (במדבר לא) פ' חלק ידוע, ומשפטו מכסס, כמו והבאתי מורך, ומן ולא רככה בשמן, כלו' מרכך, ו"א כי בכסא ליום חגנו (תהלים פא) ליום הכסא יבא ביתו (משלי ז) מזה הענין כלו' יום שקבע יבא בו לביתו:

כסא כסא כבוד (ירמיה יז) היושב על כסאו (שמות יא) כסאות למשפט (תהלים קכב) פ' דרגש:

כסה וכיסה קלון ערום (משלי יב) זה פועל קל, מכסה פשעיו (משלי כח) פועל כבד, אליך כסיתי (תהלים קמ"ג) פ' הא לך מה שכסיתי בחובי גלוי:

כסח שרופה באש כסוחה (תהלים פ) פ' זרויה (מן זרה הלאה לשון פיזור) ומי שפירשו מן תרגום וכרמך לא

תגארו

תזמור (במדב׳ כה) לא תכסח שהוא לשון קציצה נתפס, ואילו אמיר כסוחה ואחר כך שרופה היה טוב אבל אחר שריפה מה קציצה יש לו, וכן קוצים כסוחים (ישעיה לג) פ׳ זרויים:

כסל יבערו ויכסלו (ירמיה י) זה דרכם כסל למו (תהלי׳ מט) וכסיל לא יבין את זאת (שם צב) אשת כסילות (משלי ט) ואל ישובו לכסלה (תהלים פה). מ״א כסיל וכימה (איוב ט) פ׳ כוכב אחד קטן בפאת דרום שנאמר כי ככבי השמים וכסיליהם (ישעיה יג) אע״פ שאין לנו אלא כוכב אחד בלבד. מ״א וישמו באלהים כסלם (תהלים עח) זהב כסלי (איוב לא) כי יי׳ יהי׳ בכסלך (משלי ג) פ׳ בטחונך, וכן אשר יקוט כסלו (איוב ח) שהוא כמו ובית עכביש מבטחו (איוב ח) וכן הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכך (איוב ד). מ״א ויעש פימה עלי כסל (שם טו) פ׳ קמטים שעל הכסלים שיהו לבעל בשר וכן כי סר כסלי מלאו נקלה (תהלים לח) פ׳ החלציים:

כסם כסום יכסמו ראשיהם (יחזקאל מד) פ׳ גילוח בינוני הוא לא בתער ולא מגודל. תדע שהרי אמר וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו (שם רפ) הא כיצד כסום יכסמו פ׳ בינוני. מ״א והחטה והכוסמת (שמות ט) ודוחן וכוסמין (יחזקאל ד) פ׳ מין תבואה הוא ומתחמץ בפסח וחייבין עליו בשביל חימוצו ויוצאין בו ידי חובת מצה (פסחים פ״ב מ״ה):

כסף כאריה יכסף לטרוף (תלי׳ יז) כי נכסף נכספת (בראשית לא) למעשה ידיך תכסוף (איוב יד) פ׳ לשון חמדה ותאוה, שנאמר נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד). מ״א כסף וזהב (ש״ב כמו). מ״א קנוב לו וענשו אותו מאה כסף (דברים כב) פ׳ מטבע:

כסת הנני אל כסתות יכינה (יחזקאל יג) פ׳ שקים מלאים נוצה או צמר או מוכים, כדתנן והכרים והכסתות אין בהן משום כלאים (כלאים פ״ט מ״ב) והיו רשעי נשים עושין תחת אצילי ידיהם בבית השחי להרחיב גופן ומראיהן שהן שמנים לנואפים לצוד אותן כענין כמהר צפור אל פח (משלי ז):

כעס רשע יראה וכעס (תלים קי״ב) ויכעס אסא (דהי״ב יו) כעסוני בהבליהם (דברים לב) וכעסתה צרתה גם כעס (ש״א א), ופועל כבד, אשר הכעיס את יי׳ אלהי ישראל (מ״א טו) על כל הכעסים הכעיסו מנשה (מ״ב כג) בגוי נבל אכעיסם (דברים לב) והשם כעס לאביו בן כסיל (משלי יז) וכן כי לאויל יהרג כעש (איוב ה) אע״פ שנכתב בשי״ן. מ״א כי הכעיסו לנגד הבונים (נחמיה ד) פ׳ ביזה אותו;

כעש לו שקל ישקל כעשי (איוב ו) כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה (ש״א א) פ׳ כאב ודאגתי:

כף כי אם מלא כף קמח בכד (מ״א יז) וימלא כפו ממנה (ויקרא ט). מ״א אשר על כף הירך (בראשית לב) בכף ירך יעקב (שם שם) פ׳ עצם כמו טבלא, וכן על כפות המנעול (שיר ה). מ״א כף אחת (במדבר ז) כפות זהב (שם שם) פ׳ קערות קטנות:

כפף כפף נפשי (תהלים נז) זוקף כפופים (שם קמו) הלכוף כאגמון ראשו (ישעיה נח) כמשקל לחג מן חגג. לרוס את הסולת (יחזקאל מו) מן רסיסי לילה (שיר ה) וכדומה להן פ׳ לשון כבישה וירידה, וכן וכפתו לא רעננה (איוב טו) כפה ואגמון (ישעיה ט) פ׳ צמחין כפופין ראשיהן למטה, וי״א כי כפות המנעול מזה הענין. מ״א ושכותי כפי (שמות ל״ג) פ׳ ענן כפוף:

כפה מתן בסתר יכפה אף (משלי כא) פ׳ יהפך ותנן כופין קערה על גבי הנר (שבת פט״ז מז) ומזה אמרו רבותינו כפויה טובה, פ׳ שהופכין אותה לרעה, ונתפס חיוג בשומו כי אכף לאלהי מרום (מיכה ו) מזה הענין ואמר כי הוא כמו אכפה במשקל ותגלה ערותך (יחזקאל יו) שאומרין ממנו בקיצור ותגל ערותך (ישעיה מז), ואילו הי׳ קמוץ לא הי׳ נתפס אבל הוא פתח שיורה על שני אותיות כפולין, כלומר אכפף והפילו פ״י אחת ועשו פת״ח להעיד, פ״א יכפה אף יכריח אף, כמו ששיננו ואילו שכופין אותן להוציא את נשיהן (כתובו׳ פ״ז מ״י) פ׳ מכריחין:

כפל רבוע יהיה כפול (שמו׳ כח) וכפלת את היריעה הששית (שמות כו) והתפעל ותכפל חרב שלשיתה (יחזקאל כא) בכפל רסנו מי יבא (איוב מא) כפלים בכל חטאותיה (ישעי׳ מ) ותנן מקפלין את הכלים (שב׳ פט״ו מ״ג) כי הקו״ף תתחלף בכ״ף:

כפן כפנה שרשיה עליו (יחזקאל יז) פ׳ אספה כמו כפנה בחילוף אותיות ככשב וכבש, ובגמרא אמרינן כנופיא (שבת דף ס) פ׳ קיבוץ של בני אדם, ושמעתי כי בני דמשק כנפה קורין ולא כפנה וכל ספריהן המדוקדקין כותבין כך, ומי שקורא לפניהם כפנה לועגין לו והדין עמהם. מ״א לשוד ולכפן תשחק (איוב ה) בחסר ובכפן גלמוד (איוב ל) ותרגום רעב כפנא:

כפס וכפיס מעץ יעננה (חבק׳ ב) פ׳ לבנים קטנים עשוין בכבש, ככלי חרס ובונין בהם הבנינים ותנן מקום שנהגו לבנות גויל גזית כפסים לבינין בונין (ב״ב פ״א משנה א) והוא אריח:

כפר וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר (בראשית ז) פ׳ מין זפת הוא והוא החמר, שנאמר ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב). מ״א וכפר עליה הכהן (ויקרא יב) בכפרך עליו (שמות כט) כפר לעמך ישראל (דברי כא) פ׳ תביעה מחילה וסליחה. מ״א אכפרה פניו (בראשית לב) [נג״י חסר מפה עד סרס כרה ונכלל בו גם סרס כרנ]:

כרה בור כרה ויחפרהו (תהלים ז) כי יכרה איש בור (שמות כא) פ׳ יחפור, בקברי אשר כריתי לי (בראשית נ) פ׳ קניתי, כמה שנא׳ וגם מים תכרו מאתם בכסף (דברים ב). מ״א ויכרה להם כרה גדולה (מ״ב ו) יכרו עליו חברים (איוב מ) פ׳ לשון סעודה. כרות רועים (צפנים ב) כמשקל שנות דור ודור, אע״פ שמשקל זה שָׁנָה ומשקל זה כֵּרָה, הרי מצינו מן שֵׁנָה שנת העובד (קהלת ה), כן כרות מן כרה כמו שנות מן שנה, כרות רועים סעודת הרועים, ומלשון קניה עוד, ואכרה לי בחמשה עשר כסף (הושע ג) ורחוק מפנינים מכרה (משלי לא) פ׳ דמיה וקנייתה:

כרך ותכריך בוץ (אסתר א) לשון עטוף, ותנן תכריכי המת ותנן נחש כרוך על עקבו (ברכות ל) פ׳ לשון סיבוב:

כרם כרמי שלי (שיר ח) וכרמינו סמדר (שם ב) אכריכם וכורמיכם (ישעיה סא):

כרע כרע רבץ (בראשית מט) וברכים כורעות (איוב ד) מכרע על ברכיו (מ״א ח) מצדר הוא, ופועל כבד, ובחורי ישראל הכריע (תהלים עח) תכריע קמי תחתי (שם יח) אהה בתי הכרע הכרעתני (שופטים יא) פ׳ לשון נפילה והטעה. ובלשון רבותינו הכרעת המאזנים. מ״א והקרב והכרעים (ויקרא א) פ׳ מן הערקוב ולמטה:

כרש מלא כרשו מעדני (ירמיה נא) פ׳ הבטן, ותנן הכרס הפנימי:

כרת כרת יי׳ את אברם (בראשית טו) כרתו יערה (ירמי׳ מו) מיער כרתו (ירמיה י) כורת ברית (שמות לד) וכרות

שפה

שפכה (דברים כג) סמוך הוא, אבל ונתוק וכרות (ויקרא כב) בלי סמוך, והמצדר כרות בדית (הושע י) כמשקל ושתות יין (ישעיה כב), והציווי כרות לנו ברית (ש"א יא) לא כרת שרך (יחזקאל יו) אין רי"ש מדוגש בכל המקרא אלא זה 1) ואם תמצא אחרים דע כי יש להם טעם ותיקון אבל במשקל אותיות אחה"ער הנה, והאשרה אשר עליו כורתה (שופטי' ו) בלי דגש שמשפטה במשקל ואם בכלי נחשת בשלה (ויקרא ו) והנפעל ונכרת מעמיו (שמות ל) וכן ולא יכרת כל בשר (בראשית ט) והמצדר, הכרת תכרת (במדבר טו) ספר כריתות (דברי' כד) ופועל כבד כי יכרית (דברי' יב) והכרתי אותו (ויקרא כ) הכרת מנחה ונסך (יואל א) פ' לשון חתיכה וגזירה. מ"א והכרתי והפלתי (מ"א א) פ' המורים בקשת והקולעים באבנים, וי"א שתי אומות של שאר עמים נתגיירו אנשים מהם וישבו במחנה ישראל כמו את הגתי ואנשיו ועליהם אמר הנני נוטה ידי על פלשתים והכרתי את כרתים (יחזקאל כה) ועוד אמר, בכל השלש הגדול אשר לקח מארץ פלשתים ומארץ יהודה (ש"א ל) ועוד אמר, גוי כרתים (צפני' ב) וגם מדמה ישראל לאומות כמה שנא' שמעו דבר יי' קציני סדום וגו' (ישעיה א) הא למדת כי יש בהם גרים וגבורי האומות ונקדין בשם אומתם ונמנין במשפחת ישראל [כ' ן' כ"ט 1) כוונתו כי לא נמצא ברי"ש דגש להורות על חסרון הכפל כמו הדין בשאר אותיות, חוץ מן מילה זו כי שרשו שרך, אבל מפני טעמים אחרים נמצאים עוד רי"שין דגושים, וזהו שאמר, ואם תמצא אחרים דע כי יש להם טעם ותיקון. ועי' לעיל שרש כחד בשער הדיגוש הטעמים והתיקונים:

כשב אם כשב הוא מקריב (ויקרא ג):

כשה עבית כשית (דברים לב) כלומר גסית מלשון בהמה גסה [כי גימל וק"ף מתחלפין]:

כשל כשל כח הסבל (נחמי' ד) וכשלת היום (הושע ד) וכשלו איש באחיו (ויקר' כו) והשם, מכשול, והמצדר, כשל יכשלו (ראשית מו) ויש שם אחר, ולפני כשלון (משלי יז) והנפעל ונכשלים אזרו חיל (ש"א ב) ואם תרוץ לא תכשל (משלי ד) כלומר תנכשל והמצדר של נפעל ובכשלו אל יגל לבך (שם כד) כלומר ובהכשלו, ופועל כבד הכשיל כחי (איכ' א) ויכשילום בדרכיהם (ירמיה יח) ויהיו מוכשלים לפניך (ירמיה יח) ויש שם אחר והמכשלה הזאת (ישעיה ג) והמכשלות את הרשעים (צפני' א) פ' נגיפת הרגל ממיעוט הכח: מ"א ואין בשבטיו כושל (ישעיה מ) פ' עני, ותנן יותנו לכשל שבהן (כתובו' פ"ט מ"ב) פ' העני שבכולן. מ"א בכשיל וכלפות (תהלים ע"ד) פ' בקורדום ותרגום ובקרדומות באו לה (ירמיה מו) וכמה דעלין בכשלין:

כשף מעונן ומנחש ומכשף (דברים יח) ולמכשפים (דניאל א) מכשפה (שמות כב) כולן פועל כבד, אבל ברוב כשפיך (ישעיה מז) וכשפיה הרבים (מ"ב ט) פועל קל:

כשר איזה יכשר (קהלת יא) וכשר הדבר לפני המלך (אסתר ח) ומה כשרון לבעליה (קהלת ה) ופועל כבד, ויתרון הכשר חכמה (שם י) פ' לשון אשור ותיקון. והוא לשון היפוך פסול שבמשנה. מ"א בכושרות (תהלים סח) פ' כבלים ואזיקין. מ"א ידה שלחה בכישור וגו' (משלי לא) פ' כלי מטוה שטוות בו הנשים פשתן או צמר וכלך:

כתת וכתותי מפניו צריו (תהלים פט) ומעוך וכתות (ויקרא כב) ושאיה יוכת שער (ישעיה כד) לשון שבור. מ"א קרוב לו כתית למאור (שמות כז) פ' טחון, ומזה נאמר חטים מכות (דהי"ב ב') והתי"ו שלה אינו לשון נקבה אלא של עיקר כמשקל אם יתגדל המשור (ישעיה י) מבול, מעוז, שעיקר כלן עזז, בלל, ואכות אותו טחון (דברי' ט) פי אכתות כלו' ואטחון אותו טחינה, יוכת שער כלו' יוכתת שער כמשקל על כמון יסוב (ישעיה כד) כל' יסביב:

כתב וכתב לו (דברים יז) אשר כתבתי (שמו' לב) אכתוב לו (הושע יד) יכתוב ידו ליי' (ישעי' מד) ועל לבם אכתבנה (ירמי' לא), והמצדר, וכתוב בספר וחתום (ירמי' לב) כי כתב והמכתב פ' כתיבה אבל ויבא אליו מכתב מאליהו (דהי"ב כא) אי נמי מכתב לחזקיהו (ישעיה לח) פ' ספר או אגרת. ותנן הכתב והמכתב (אבות פ"ה מ"ו) פ' האותיות ודבור הבורא אע"פ שכולן שוין;

כתל אחר כתלינו (שיר ב) ותרגום קיר כותל:

כתם כתם אופיר (תלים מה) כתם פז (שיר ה) פ אבן טובה. מ"א נכתם עונך (ירמי' ב) פ' נסתמן כלו' אע"פ שנרחץ לא עבר סימנו, ותנן כדי להעביר על הכתם פ' טיפת דם בבגד, יש אומרים כי מכתם לדוד (תהלים יו) יתכן שיהו משני ענינין אילו, או סימן או דבור חשוב כמרגליות:

כתן ויטבלו את הכתנת (ראשית לז) והלבשת אותם כתנות (שמות מ) פשטתי את כתנתי (שיר ה) ויפשיטו את יוסף את כתנתו (ראשי' לז) וי"א בכתנתם (ויקרא יו) והסמוך כתנת יוסף (בראשית לז) כתנות עור (שם ג) במשקל כתובת קעקע (ויקרא יט) ופעמים יקראו כך למעיל שנא' ועליה כתנת פסים כי כן תלבשנה בנות המלכים הב תולות מעילים (ש"ב יג):

כתף בכתף ישאו (במדבר ז) פ' שכם. מ"א קרוב לו ועפו בכתף פלשתים (ישעיה מא) פ' בפאות. ולכתף השנית (שמות כז) פ' פאת. מ"א שתי כתפות חוברות (שמות כח) פ' חתיכת בגד תפורה בבית הצואר של בגד כי כן ארץ ישראל וארץ ישמעאל:

כתר כי יכתירו צדיקים (תהלים קמ"ב) וערומים יכתירו דעת (משלי יד) כתר מלכות (אסתר ב) הכותרת האחת (מ"א ז) פ' זר ונזר יעשה על ראשי בני אדם ועל שפתי הכתלים ועל ראשי עמודי השיש, ותנן שלשה כתרים הן (אבות פ"ד מי"ג) כתר תורה, כתר כהונה, וכתר מלכות [עי' לעיל ש' זרה] פ' שלשה זרין מצינו במקדש על הארון זר זהב, זה כתר תורה, ועל המזבח הזהב זה הוא כתר כהונה, ועל השלחן הוא כתר מלכות. מין אחר קרוב לו אבירי בשן כתרוני (תהלים כ"ב) פ' סבבוני וכן כי רשע מכתיר את הצדיק (חבק' א) פ' מסבב עלי' לתופשו בדין כי מצא דינו עקום. מ"א קרוב לו כתר לי זעיר ואחוך (איוב לו) פ' המתן ומעט, וכן כתרו את בנימין (שופטי' כ"ף) פ' הרדיפוהו כלו' המתינו את שבט בנימין כמעט כדי שיעלה על דעתו שהוא בורח ונוצח, אחר כך רדפו אחריו בדרך מרמה ותדע הנה הוא אומר ויתן איש ישראל מקום לבנימין לרדפם בנחת כי בטחו אל האורב (שם) ותרגום ואל זרועי ייחילון (ישעיה נ"א) ולתקוף דרע גבורתי יכתרון, פ' יקוו ויסברו וימתינו:

כתש אם תכשוט את האויל במכתש (משלי כז) ותנן חטים הנכתשין:

מלה רביעית

כדכד ושמתי כדכד שמשותיך (ישעיה נד) פ' אבן טובה:

כלכל וכלכלם לחם (מ"א יח) והוא כלכל את המלך (ש"ב י"ט) יכלכל דבריו במשפט (תלי' קי"ב) פ' לשון פרנסה כהוגן:

כפתר

כפתר כפתר ופרח (שמות כה) פ' אבן עשוי תחת העמודים ועל ראשיהן כמו כתר שנאמר הך הכפתור וירעשו הספים (עמוס ט) פ' ירעדו המזוזות. מ"א בכפתוריה ילינו (צפני' ב) פ' בשערה, והתרגום בפיתות תרעהא;

כרכר מכרכר בכל עוז (ש"ב ו) פ' מרקד ומזה נקרא גמלא פרחא. כרכרות (ישעיה ס"ו) לפי שמרקדין בהילוכו במיהור, ושמא שלחו כר מושל ארץ (ישעיה יו) ממנו, אבל אינו כפול:

כרבל ודוד מכרבל במעיל בוץ (דהי"ב א' ט"ו) פ' מתעטף כמה שנאמר בכרבלתהון (דניאל ג) פ' ציצותם:

כרכב כרכב המזבח (שמות כז) פ' זיז יוצא מדופן המזבח עשוי לו [נליקוטי די רוסי הנוסחא לנוי] שנים אחד כרכב שהיו הכהנים עומדין עליו לשמש במזבח, ואחד קטן למעלה קרוב לשפתו לגואי וחד לרגלי הכהנים דלא לסתרקו:

כרכם נרד וכרכם (שיר ד) פ' זעפ"רן, וכן בלשון תלמוד קורין לזעפרן כרכומא דישקא ובלשון משנה נעשה פניו מכרכומות פ' מוריקות:

כרמל וכרמל בצקלונו (מ"ב ד) וקלי וכרמל (ויקרא כ"ג) פ' גרגרי חטה או שעורה חדשין לחין מלילות. מ"א ראשך עליך ככרמיל (שיר ז) פ' תולעת שני, ונאמר נמי בארגון וכרמיל ותכלת (דהי"ב ב)· מ"א וככרמל בים יבא (ירמי' מו) והכרמל יער יחשב (ישעיה כט) וכבוד יערו וכרמילו (שם כט) פ' הר ידוע:

כרפס כרפס ותכלת (אסתר א) פ' משי צבוע, ויש במשנה כרפס, פי' מין ירק נאכל כשהוא חי:

כרסם יכרסמנה חזיר מיער (תלים פ) פ' ינקרנה בשיניו, ותנן שדה זרוע שקרסמוה נמלים (פאה פ"ב מ"ז) בחילוף קו"ף בכ"ף:

כנען כנען בידו מאזני מרמה (הושע יב) פ' התגרים גולנים, וכן כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כג) וחגור נתנה לכנעני (משלי לא) יחצוהו בין הכנענים (איוב מ) הכל תגרים, כנען במשקל סמדר, חנמל, ערפל, פירשתים במקומתם:

נשלם ערך כף

אתחיל ערך למד

לאב בארץ תלאובות (הושע יג) פ' ארץ ציה וצמא ונקרין בני המקום לובים שנא' הכושים והלובים (דהי"ב טז) הפילו את האל"ף להקל הדיבור, תלאובות מעיקר לאב כמשקל תהפוכות, מעיקר הפך:

לאה וילאו למצוא הפתח (בראשית יט) הנסה דבר אליך תלאה (איוב ד) משפטו שיהא הנשא דבר, אבל נהגו לעשות כך במילה זו כגון נסה עלינו אור פניך יי' (תלי' ד) כלו' נשא כמו שנא' אל נשא ידיך (שם י) ותרגום עיף ויגע (דברים כה) משלהי ולאי, ותרגום אשר לא יגעת בה (הושע כד) ארי דלא לאיתך:

לאט לאט את פניו (ש"ב יט) ותבא אליו בלאט (רות ג) אע"פ שהאל"ף נחה ולא מנוענעת, ופעמים מפילין אותה לגמרי שנאמר דברו אל דוד בלט (ש"א יח) ויעשו כן החרטומים (בלאטיהם) בלטיהם (שמו' ח), ופעמים מחליפין את האל"ף של לאט את פניו בה"י, שנא בלהטיהם (שמו' ז) ומזה לוטה בשמלה (ש"ב כא) פ' מכוסה ומסוהרת. מ"א ויהלך אט (מ"א כא) לאט לי לנער לאבשלום (ש"ב יח) אתנהלה לאטי (ראשית לג) פ' בנחת, ומי שאמר כי לאט לי לנער פירושו כסה לי לנער הרי זה [טועה] כי אבשלום פירסם מעשיו הרעים בשכבו עם פלגשי אביו לעיני הכל וקיבץ חילותיו ויצא אחרי אביו להורגו מה יכסה יואב עליו, אלא ודאי כך צמר לו חוס עליו ועשה לו בנחת ואל תפחידהו מפני רחמנותו של דוד:

לאך וישלח מלאך (במדבר ב) וישובו המלאכים (בראשית לב) והשם במלאכות יי' (חגי א) פ' בשליחות, הוי יודע כי ראוי לדון כל מלה רביעית שהאות הראשונה שלה מאותיות המשמשין דין מלה שלישית, אלא אם יתגלה לך דבורה יפהפיה שהיא רביעית, כי הרבה כך כגון הלא מצער היא (ראשית מט) כי עתליהו המרשת (דה"יב' כז) מנזריך כארבע (עמוס ג) במשנה רזון (ישעי' י) ערי מסכנות (שמו' א) מן בא אל הסוכן הלז (ישעיה כז) המסכן תרומה (שם מ) וכן ארץ אשר לא במסכנות (דברים ח) המי"ם משמשת בכולן. מ"א כל מלאכה (שמות י"ב) פ' פעולה ולשון רבים מלאכות התבנית (דהי"א כח) פ' מלאכה עשוי בדוגמא וכן לספר כל מלאכותיך (תהלים עג) וכן למלאכת השמים (ירמיה ז) פ' בריאות, ומשפט מלאכה שתהא האל"ף שלה מנוענעת. מ"א והמלאכה לא ליום אחד (עזרא י) פ' העצה ותרגום איעצך אמליכנך, מלכי ישפר עלך (דניאל ד) פ' עצתי יטב לך. מ"א לרגל המלאכה אשר לפני (בראשית לג) פ' צאן ובקר ומיני בהמות, וכן המלאכה נמבזה ונמס (ש"א טו) ונקרין עוד מעשה, שנאמר ואיש במעון ומעשהו בכרמל (ש"א כה) פ' צאנו והתרגום ונכסוהי בכרמלא. מ"א והמלאכה היתה דים (שמות לו) פ' והממון וכן אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שמות כב) פ' בממון חברו:

לאם ולאם מלאום יאמץ (ראשית כה) ושני לאומים (שם שם) פ' אומות:

לבב ותלבב לעיני שתי לביבות (שם י"ג) פ' שתי חלות עשויות מן בצק רך מאד אפוי בטיגון לתוך שמן רותח ולכשיתבשלו יפה מטבלין אותו בדבש ומעלין אותו על שלחן מלכים, ומי שמפרש כי הלביבות הוא בצק טוי אינו אלא טועה ומה שתים או שלשה יש בו אינו זה בר מנין. מ"א לבבתני אחותי כלה (שיר ד) פ' תצוד לבי כמה שנא' ונפש יקרה תצוד (משלי ו) כלו' לקחה לבי ביופיה כמו ואל תקחך בעפעפיה (שם שם) ותנן עורות לבובין (חולין פ' הו"ה) פ' עורות צאן ובקר שהוציאו העכו"ם את לבם כשהן חיין אסור לישראל לסחור בהן, וכן איש נבוב ילבב (איוב יא) פ' האיש שאין (אכלין חרב) [אוכל הרבה] יהי' לו לבבות הרבה לחכמה 1) וא"ת והא ר' יוחנן דבעל בשר הוה והיה האבר שלו שהוא זרועו העליון כמו שק מלא כך וכך קיבץ, והיה לו לב נבון מאד שהלכה כמותו בכל מקום? הוי יודע! כי יותר היה חכם ונבון אם היה אוכל מעט, ונא' נמי לב חכם לימינו (קהלת י) וכל אדם שבעולם לבותם במקום אחד הן? אלא כך פירושו לב חכם מזורז כיד ימין ולב כסיל רפוי (איטרצד [כאיטר יד] שמאל. מ"א ואל לב שיקוציהם ותועבותיהם לבם הולך (יחזקאל יא) פ' ואל שיקוץ עצמו וכן ויאמר יי' אל לבו (בראשית ה) פ' אל עצמו, וכן עד לב השמים (דברים ד) בלב האלה (ש"ב יח) בלב ים (שמו' טו) כלו' עצמו וגופו של דבר, וכן כלבת אש (שמות ג) פ' באש ממש, וי"א כי עיקר בלבת אש לבה ולא לבב והיא כמשקל רק בכל אות נפשך (דברים יב) ואו' מזה אוה למושב לו (תהלים קל"ב) ותנן מזה אם לבתו הרוח [נ' ז' כ"ט 1) כמ"ס

לעיל בשרש ביז "אתי שאינו אוכל הרבה יוכל להבין ולפסוס לב יותר מן השבע"]:

לבא כלביא שכן (דברים ל"ג) פ' אריה, ומחנק ללבאותיו (נחום ב) פ' האריה מחנק גדיים לגורותיו, מה אמך לביה (יחזקאל יט) משפטו לביאה כמו נביא נביאה אבל אמרוהו כמשקל עניה (ישעיה י) שביה בת ציון (שם נב) והאל"ף במקום ה"י כמנהגם שמחליפין אותן שנאמר כן יתן לידידו שנא (תהלים קכ"ז) וכן קראנה לי מרא (רות א') ונאמר נמי נפשי בתוך לבאים (תהלים נ"ז) משפטו לביאים:

לבט ואויל שפתים ילבט (משלי י) ועם לא יבין ילבט (הושע ד) פ' יתכלבל דיבורו:

לבן נלבנה לבנים (בראשית יא) פ' חתיכות של טיט עשויות בדפוס מרובע מיושבין בונין בהן במקום האבנים שנא' ותהי להם הלבנה לאבן, ודפוסן נקרא מלבן שנאמר החזיקי מלבן (נחום ג) ונקרא פצימי הפתחים והמזוזות מלבנות משום שהן דומות לזה הדפוס, וכן קורין במשנה לערוגת של תבואה מלבנות של תבואה מפני שהן מרובעות. מ"א והעבר אותן במלבן (ש"ב י"ב) פ' כבשן האש כמו מעביר בנו ובתו באש (דברים י"ח). מ"א הלבינו שריגיה (יואל א) ומשלג אלבין (תהלים נ"א) כשלג ילבינו (ישעיה א') אילו פועלין בעצמן והן כמשקל פועל שפועל באחר, והתפעל, ויתלבנו ויצרפו רבים (דניאל יב) לברר וללבן (שם יא) משפטו ולהלבן שהוא מצדר מעיקר הפעיל שפועל באחר, והשם לובן, אינמי כל אשר לבן בו (ראשי' ל) כזרע גד לבן (שמו' יו) וכן נמי לבנת הספיר (שם כד) לובן הספיר. מ"א קרוב לו וחפרה הלבנה (ישעיה כד) פ' השחורה בהיפוך שקורין לסומא סגי נהור, תדע הסתכל בראשי חדשים בערב ובסופי חדשים בבקר תראה לך כי היא גלגל שחור וזר לבן מואיר ממנה בלובן מפני שהוא כנגד החמה וכל זמן שהחמה קרובה מן הלבנה שתראה כאילו עומדת בצידה תראה הלבנה שחורה כברייתה חוץ מאותו המעט שכנגד החמה וכל זמן שהן מתרחקין זו מזו כדי שתהא כנגדה תתלבן גוף הלבנה השחור כולו וזה בחצי החודש שתהיה זו במזרח וזו במערב, ואנו עומדים ביניהם ואילו יתכן שנעמוד אנו ביניהם אפילו בראשי חדשים היינו רואין את חלבנה מלאה לעולם כי כל שני גופות הרואות זה את זה רואין כל פניהם ומשום דביקם בראש חדש ובסופו ויהיו לנו אנחנו מן הצד לפיכך לא נוכל לראות מן הלבנה אלא פגימותה בלבד בין מעט בין הרבה עד שממצעין אותנו. מ"א לבונה זכה (שמות ל) פי' נטפי שרף כמו דמעות נוטפין מן האילן יקטירהו בני אדם ויכניסהו ברפואות ומין אחד הוא אע"פ שאמר הכתוב עם כל עצי לבונה (שיר ד) מפני שמקטירין מהן הוא שנקראהו כך 1). מ"א מקל לבנה (בראשית ל) תחת אלון ולבנה (הושע ד) פ' אילן גבוה ונוטף גם ממנו שרף טוב לרפואות [נ' ך' כ"ט 1) ר"ל העלים היוצאים ממנו הלבונה נקרא ב"כ לבונה אף ע"פ שהשרף הוא הלבונה]:

לבש אשר לבש בו המלך (אסתר ו) פתוח, לבש יי' (תלים צג) לפיכך אומרים ילבשם הכהן (שמו' כט) וילבישם, והמצדר לבוש ואין לחום לו (חגי א) והשם ונתון הלבוש והסוס (אסתר ו) אינמי מלבוש נכרי (צפני' א) אינמי בגדי נקם תלבושת (ישעיה כט) כמשקל תרעומת שבמשנה, וכן או בתשומת יד (ויקרא ה) ופועל כבד הלבישה על ידיו (בראשית כז):

לגם עצי האלגומים (דהי"ב ט) האל"ף יתירה כמו אפרוחים ואשמורה בלילה, צמחים צומחים בים אדומים, ייבשו ויתלום בצוארי תינוקות, וי"א אינו אלא עץ מין ארזים דהא כתב עצי ארזים ברושים ואלגמים מהלבנון (דהי"ב ב) וכל אדם מכיר כי הלבנון לא יצמיח אותם שאמרנו למעלה וזה הפירוש נכון:

ללת הרה ללת (ש"א ד) י"א הרה ללדת, ואינו כך וכי כל ההרות אינן עומדות ללדת ומה בא ללמד? וי"א הרה מקוננות כי חק למעוברת לקונן מלשון יללה, ובודאי מלשון תלי'ה הוא כי כל מי שיש לו כאב בגופו יתפוש חבל לתלות ידיו עליו ובקירות הבית והמעוברות המקשין לילד עושין כן, הנה הדעת מעידה על זה הפי' אף ע"פ שאין האותיות שוין בערך, או תהי' מלה יחידה פירושה כך, ולא נהגו להפיל דלי"ת של מילת לדה כדי לומר מן ללדת ללת:

להה ותלה ארץ מצרים (ראשי' מז) פ' יתעלפו ברעב ותרגום עיף ויגע (דברים כ"ה) משלהי ולאי, והה"י תתחלף באל"ף כמנהג אהו"י נמצא עכשיו כי ותלה כמו כי עתה תבא אליך ותלא (איוב ד) ונכפלו אותיות מילה זו שנא' כמתלהלה היורה זיקים (משלי כו) כלו' מי שמשים עצמו כחולה וכמתעלף והוא הורג אחרים כדי שלא יכירו בני אדם ויתכן שתהיה כמתלהלה מלה רביעית כמו מתגלגל מן גלגל:

להב ויהי כעלות הלהב מעל המזבח (שופטים י"ג) להבה מקרית סיחון (במדבר כא) להבת שלהבת (יחזקאל כא) השי"ן כשי"ן שחרור, ושעבוד, ושחמתית [עי' לקמן שרש שבע ולעיל סוף אותיות השימושין] פני להבים פניהם (ישעיה יג) פני אדומים, להבות אש (תלים כט). מ"א ויבא פני הנצב אחר הלהב (שופטים ד) פ' נכנס בית יד הסכין עם הברזל בבטנו, וכן להבת חניתו (ש"א יז) פ' ברזל:

להג ולהג הרבה יגיעת בשר (קהלת י"ב) במשקל להב פ' דיבור והגיון:

להט ולהט אותם היום הבא (מלאכי ג) ותלהט מוסדי הרים (דברים לב) משרתיו אש לוהט (תהלים קד) פ' שורף וכן אשכבה לוהטים (שם נז) פ' בתוך הגחלים. מ"א ואת להט החרב (בראשית ג') כמו ולהבת חניתו (ש"א י"ז) בלהטיהם (שמות ז) הה"י במקום אל"ף בלאטיהם כלו' בסתרי כשפים [עי' לעיל שרש לאט]:

להם דברי נרגן כמתלהמים (משלי י"ח) פ' ברמיזות משים עצמו כמשחק והוא קורע לב חברו באונאת דברים והרופין:

להק להקת הנביאים (ש"א יט) פ' קהילות כמו כשב וכבש:

לו לא אכלתי (דברים כו) אף ע"פ שהוא כתו' באל"ף הכל הולך אחר הדיבור פ' לשון כפירה כמו לא פעלתי און (משלי ל). מ"א לא תשא (שמות כ) פי' לשון אזהרה. מ"א הלא רעתך רבה (איוב כ"ב) פ' הנה וכן הלא אחיך רועים בשכם (בראשית לז) הלא היא ברבת בני עמון (דברי' ג) הלא יראתך כסלתך (איוב ד) הלא כי משחך יי' (ש"א י) וכן כל הלא שבמגלת רות כל אילו במקום הנה הם. מ"א לו יהי כדבריך (ראשית ל) פ' לא יהיה אע"פ שהוא בוי"ו כמו לא באות ולא יהיה (יחזק' יו) כל לא תראה בזאת והרבה תמצא לו בוי"ו במקום לא באל"ף כגון ואמר לו כי עתה תתן (ש"א ב) פ' לא, וכן לו יעשה אבי דבר גדול (ש"א יז) פ' לא. מ"א ויהי לו מקנה צאן (ראשית כו) פ' לפלוני הנזכר שמו מקודם. מ"א לו הקשבת למצותי (ישעיה מח) לו יהי כדבריך (ראשית ל). מ"א לא חיה רעה אעביר בארץ (יחזקאל יד) פ' או. מ"א

לו

לו ישטמונו יוסף (ראשי' נ) פ' שמא או פן. מ"א לו קרעת שמים (ישעיה סג) פ' לא ירדת להושיענו:

לוג ולוג אחד שמן (ויקרא יד) פ' מידה של לח משקלה ק' זוזים שהן י' אונקיאות:

לוה אם כסף תלוה את עמי (שמות כב) והלוית גוים רבים (דברים כח) הוא ילוך (שם שם) כולן פועל שפועל באחר, אבל במשנה תנן לוה אחר כך מנה, כולן לשון הלואה. מ"א ונלוה הגר עליהם (ישעיה יד) וילוו עליך וישרתוך (במדבר יח) פ' לשון טפילה שיטפל זה לזה, וכן ילוה אשי אלי (ראשי' כט) וכולן לשון נפעל והדגש במקום נו"ן. מ"א כי לוית חן (משלי א) פ' ציץ וכן לויות מעשה מורד (מ"א ז) פ' ציצין כרקועי פחים מקשה עליהן וירידה, וכן הרודד עמים תחתי (תהלי' קמד) פ' המפיל והמוריד והוי"ו של מעשה מורד כמו וי"ו של והבאתי מורך בלבבם (ויקרא כו) זה מן הרודד וזה מן לא רוככה בשמן (ישעיה א) משפטן ירדד ירכך. נחזור לדברינו הוא ילונו בעמלו (קהלת ח) פ' לשון ראוי הוא ותרגום הולך עם לשלחם (ראשי' יח) לאליהון, אמרו רבותינו הרואה את המת ולא לוהו ד' אמות עובר, ונתפס חיוג ששם אותו לשון הלואה. מ"א התמשך לויתן בחכה איוב מ) פ' תנין ומשום שיתפעל כפתיל נקרא כך ועל דרך משל נאמר אתה רצצת ראשי לויתן (תהלים עד) פ' ראשי אויבינו החזקים כתנינין. מ"א ועל לויתן נחש בריח (ישעיה כז) פ' ככבים שמחברין שני גלגלים נקרין כך מפני שנראין כמו נחשים. מ"א העתידים עורר לויתן פ' בני אדם הבוכים ומספידים על צערם כשנינו לא יעורר [אדם] על מתו ולא יספדנו קוד' לרגל למ"ד יום (מ"ק פ"ר דף ה) ובתוספתא אמרינן לא תעורר האשה את לויתה במועד 1) פ' צערה ודאגתה: [נ' ו' כ"ט. 1) לפנינו בתוספתא ליתא רק היא ירושלמי בפ' מ״ק, ודורשי קדמוניות חכמי ישראל וחיבוריהם ישימו עין בקורת על זה ויבררו וילבנו הדבר על נכון]:

לוז אל ילזו מעיניך (משלי ג) והמצדד ולזות שפתים הרחק ממך (משלי ד) והנפעל כי תועבת יי' נלוז (שם ג) ולשון רבים ונלוזים במעגלותם (שם ב) ופועל כבד אל יליזו מעיניך (שם ד) פ' לשון עיקום והזחה כמו ולא יזח החשן. מ"א ולוז וערמון (ראשית ל) פ' אילן סרק הוא שאינו עושה פרי, ואין להן פירות כשסבורין אחרים שאו' לפירות של אילנות אחרים ערמונים ולוזים, אבל יש להם שמות אחרים לא נכיר אותם, אבל לוז וערמון של תורה כל אדם רואה אותם בארם נהרים ובארץ ישראל ומגידים כי אין להם פירות כלל:

לוח על לוח לבם (ירמיה ז) פ' משל הוא אבל כמו והלוחות מעשה אלהים (שמות לב) פ' טבלות. מ"א כל עץ לח (יחזקאל כא) לחים ויבשים (במדבר ו) משפטו ליח ליחים ומשום שהחי"ת מאותיות הגרון לפיכך נפתחו, תדע הרי נאמר ולא נס לֵחה כמשקל את קול העם ברעה (שמות לב) שנא' ממנו למה תריעו רע (מיכה ד) כלו' למה תדיעי תרועה:

לוט לוטה בשמלה (ש"ב כא) וילט פניו (מ"א יט) פ' לשון כיסוי ותכריך. מ"א נכאת ולוט (ראשית מג) י"א כי הוא קשטניא"ה בלע"ז:

לול ובלולים יעלו (מ"א ו) פ' ובארובות יעלו והבי"ת של ובלולים משמשת ורבותינו אמרו לולין היו פתוחין לבית קדשי הקדשים, ותנן נמי בודקין לול של תרנגולין מפני החמץ שהוא ארובה וטפיח, וכן ועשית לולאות (שמות כו) האל"ף יתירה כמשקל דודאי תאנים (ירמיה כד) שהן קערות וכדומה להן, ואילו הלולאות נראין כמו חלונות וארובות, ויש מי שיעשה מן החבלים סולם שיהא כולו לולאות ומשים רגלו באחת ורגלו השנית בשניה ומוציא מן השניה ומכניסה בשלישית כמו מעלות נמצא עכשיו כי ובלולים יעלו יתכן שיהא סולם של חבלים או ארובות בבנין משים רגלו בהן ועולה בלי מעלות:

לון מקום לנו ללון (ראשית כד) וילינו בהד (דאשית לא) וילן שם (ראשית לב) פ' שכב. מ"א וילן העם על משה (שמות יז) וילונו כל עדת בני ישראל (שם יו) זה פועל בעצמו אבל וילינו עליו את כל העדה (במדבר יד) פועל באחר, אשר אתם מלינים עליו (שמות יו) את תלונות (שם שם) פ' תערומות:

לוע ושתו ולעו (עובדי' א) פ בלעו וכן ושמתי סכין בלועך (משלי כג) הושט במקום שיבלע האדם כי הגרגרת לא יכנס בה אלא רוח להעשות, וכפלו את זו המלה שנא' ואפרוחי' יעלעלו דם (איוב לט) ילע קדש (משלי כ) כולן לשון בליעה:

לוץ אם ללצים הוא יליץ (משלי ג) ונכפל נמי ועתה אל תתלוצצו (ישעיה כה) פ' דיבור רע. מ"א אוילים יליץ אשם (משלי יד) פ' רשעים יאשימו זה את זה, ותשלום הפסוק ובין ישרים רצון כלו' מרצין זה את זה, וכן עד בליעל יליץ משפט (שם יט) פ' מורה עצמו כמליץ לאמר אין לי עוד און בעדות שקר, ומזה להבין משל מליצה (משלי א) ומליצה חדות לו (חבקק ב) פ' ביאור ופירוש, ומזה נא' כי המליץ בינותם (ראשית מב) פ' תורגמן, אבל מה נמלצה לחכי (תהלי' קיט) כמו מה נמרצו, אני אפרשנו במקומו [עי' ס' מלץ]:

לוש ותקח קמח ותלש (ש"א כח) לושי ועשי עוגות (ראשי' יח) פ' לשון עיסה כמו ועסותם רשעים (מלאכי ג):

לז כך יאמר למי שיעמוד ברחוק כמועט בין זכר בין נקבה שנא' את הפלשתי הלז (ש"א יז) את השונמית הלז (מ"ב ד) אבל אמרו הארץ הלזו (יחזקאל לו) מי האיש הלזה (ראשית כד):

לזה ולזות שפתים (משלי ד) כבר פרשנוהו בערך לוז:

לחה בשבט יכו על הלחי (מיכה ה) נאוו לחיך (שיר א) על לחיי עמים (ישעיה ל) ולחיי למורטים (שם נ) ידוע היא:

לחך כלחוך השור (במדבר כב) ואת המים אשר בתעלה לחכה (מ"א יח) פ' אכילה במיהור:

לחם כי לחמו לחם רשע (משלי ד) פ' אכלו, וכן אל תלחם לחם רע עין (משלי כג) כי תשב ללחום את מושל (שם שם) לכו לחמו בלחמי (שם ט) והפעל לחומי רשף (דברים לב) אל תאמר כי על אכילה לבד יאמר כך אלא על כל מאכל, דהא כ' ובל אלחם במנעמיהם (תהלים קמא) כלומ' בטעמיהם והנו"ן במקום טי"ת בגימ' של אל"ף תי"ו ונקראו כל המאכלות לחם שנא' נותן לחם לכל בשר כלו' נותן מאכל לכל הבריות שנא' ויגוע כל בשר (ראשית ז). מ"א נשחיתה עץ בלחמו (ירמיה יא) פ' נהרוג את הנביא ונפסיק ממנו את דבריו וזה לחמו פריו הוא שנא' מפרי פי איש (משלי יב). מ"א מאשר שמנה לחמו (ראשית מט) פ' ארצו. מ"א לחם אשה (ויקרא ג) קרבני לחמי (במדבר כח) פ' בשר הקרבנות, וכן המה כדוי לחמי (איוב ו) פ' בשרי וגופי, וכן ולחומם כגללים (צפני' א) וכן וימטר עלימו בלחומו (איוב כ) פ' גופו של אדם ובשרו. מ"א לחם את לוחמי (תהלים לה) לוחם ילחצני (שם נו) אם נלחם נלחם בם (שופטים יא) אז לחם שערים (שם ה) פ' עשה מלחמה עד שער המדינה פועל עבר הוא כמשקל יבש חציר (ישעי' טו) ומשום זה היה קמוץ ואילו היה מצדר היה פתח כגון

רחם ארחמנו (ירמיה לא) ברוגז רחם תזכור (ירמיה לא) ברוגז רחם תזכור (חבק' ג) והנפעל יי' ילחם לכם (שמות יד):

לחץ והוא לחץ את בני ישראל (שופטים ד) וגר לא תלחץ (שמות כג) והנפעל ותלחץ אל הקיר (במדבר כב) והשם ומים לחץ (ישעיה ל) פ' לשון דוחק:

לחש אם ישך הנחש בלא לחש (קהלת י) ונבון לחש (ישעי' ג) פ' יודע ללחוש ומבין מה שילחיש חברו, והתפעל, יחד עלי יתלחשו (תהלים מא) כי עבדיו מתלחשים (ש"ב יב) פ' מדברים בסוד וכן צקון לחש מוסרך למו (ישעי' כו) פ' יריקו דברי מוסרך זה לזה בלחש ונו"ן של צקון יתירה. מ"א ובתי הנפש והלחשים (ישעיה ג) פ' אצעדה שתהיה על הזרוע במקום הנחת תפילין לאנשים ויש אומ' כלי זהב יהא תלוי על לחיי הנשים ויש לו זוגים קטנים נותנין קול באזני האשה בלחש:

לטא והלטאה (ויקרא יא) פ' שרץ שיש לו רגלים וזנבו ארוך מהלך על הכתלים ועל הגגות וחורבה וגדול מן התנשמת כמעט:

ליח ולא נס ליחה (דברים לד) כמשקל כי אפס המץ (ישעי' טז) נר לרגלי דבריך, כלו' מיץ ונר אבל משום החי"ת יהיה זה לח [לפנינו כתוב לחה בלי יוד ועי' ש לוח]:

לטש לוטש כל חרש נחשת (ראשית ד) פ' מחדד ללטוש, את מחרשתו (ש"א יג):

ליל בליל התקדש חג (ישעיה ל) ליל שמורים הוא ליי' (שמות יב) אילו כולן סמוכין, אבל בלי סמוך שיתי כליל (ישעיה טז) שומר מה מלילה שומר מה מליל (שם כא) פ' כמה עבר מן הלילה, ולילות עמל מנו לי (איוב ז). מ"א הרגיעה לילית (ישעיה לד) פ' צורה תגדל מן הרוח כמו שיגדל סלמנדרא מן האש והיא תדור במקומות שוממין שאין שם ישוב:

ליש אובד מבלי טרף (איוב ד) פ' שם של אריה כי ז' שמות יש לו:

לכד ושאול לכד את המלוכה (ש"א יד) פ' תפס, ולכוד לא ילכוד (עמוס ג) מצדר הוא, והנפעל נלכד בשחיתותם (איכה ד) והתפעל יתלכדו ולא יתפרדו (איוב מא) והשם ומלכודתו עלי נתיב (שם יח) אינמי ושמור רגליך מלכד (משלי ג):

למג עצי אלמוגים (מ"א י) חלוף אלגומים שפירשנו למעלה [שרש לגם] כמו ויתרגו ויתגרו:

למד בל למד צדק (ישעיה כו) צדק למדו יושבי תבל (ישעיה כו) ולמדתם אותם (דברים ה) למען ילמד (שם יז) אם למד ילמדו (ירמיה יב) למדו היטב (ישעיה א) בלמדי משפטי צדקך (תהלים קיט) מלומדי מלחמה (שיר ג) כמשקל השכוני באהלים (שופטים ח) פרא למוד מדבר (ירמיה ב) לשון למודים (ישעיה נ) למודי הרע (ירמיה יג) כעגל לא למוד (ירמיה לא) ופועל כבד ולמדתם אותם (דברים יד) ולמדת את בני ישראל (שם לא) אילו חמילות יש בהן לשון ניהוג כגון אלהים למדתני מנעורי (תהלים עא) ואת למדת אותם עליך (ירמיה ב) וכיוצא בהן, ותנן אם היה עני או כהן לימודין לבא אצלו, פ' נוהגין ומזה נקרא מלמד הבקר (שופטים ד) פ' מקל בראשו מסמר מכישין בו את הבקר ללמדם לחרוש ולמשוך:

לעב ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים (דה"י לו) פ' מתעתעים וכן תרגום והייתי בעיניו כמתעתע (ראשית כז):

לעג בזה לך לעגה לך (ישעיה לז) יי' ילעג למו (תהלים ב) ותלעג ואין מכלים (איוב יא) לועג לרש (משלי יז) לעג וקלס (תהלים עט) ופועל כבד וילעיגו לנו (נחמיה ב) ומלעיגים בם (דה"י ל) ידוע הוא. מ"א כי בלעגי שפה (ישעיה כח) נלעג לשון אין בינה (שם לג) פ' מי שאינו יודע להשיב ולדבר בין שהוא יודע לדבר לשון אחרת בין שאינו יכול לדבר אפי' בלשון עצמו (מנחות) [צחות] נקרא כך:

לעז מעם לועז (תהלים קיד) פ' מדבר בלשון נכרי, ותנן אבל קורין אותן ללעוזות בלעז, להוציא לעז על בניה פ' שהן בני אחרים:

לעט הלעיטני נא (ראשית כה) פ' ספות לי כמו ששינו סופת באבטיח, כלו' אכילת דבר רק שאין אוכלין אותו בידים יקרא כך, ותנן נמי אין מלעיטין את הגמל:

לען לענה וראש (דברים כט) פ' עשב מר הוא (ומכניסין אותו לאפס נתתיך) [ומכנין אותו אפסתני"ק] וכן בלשון יון נמי, ומשום מרירותו אומרים ממנו משלים כגון, לב צדיק יהגה לענות ופי רשעים יביע רעות (משלי טו) כמה שנא' לב חכמים בבית אבל (קהלת ז) וכ' נמי ההופכים ללענה משפט (עמוס ה):

לפד כלפיד יבער (ישעיה סב) פ' פתילה כבה שאינה דולקת שנא' ויבער אש בלפידים (שופטים טו) אבל רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ) דמות גחלים נפוצים:

לפת וילפת שמשון (שופטים יו) ויחרד האיש וילפת (רות ג) פ נתהפך לצד אחר, וכן ילפתו ארחות דרכם (איוב ו) פ' יתעקמו:

לצר ויהי המלצר (דניאל א) פ' הסוכן, וחמ"ם יתירה כמו מי"ם משפט, ומצער:

לקק המלקקים בידם (שופטים ז) פ' שתיה מבלי כלי, אשר ילוק בלשונו מן המים (שם שם) זה כמשקל וכי ירוק הזב, מן רקק:

לקח לקח יי' (דברים ד) אשר לקחני (ראשית כד) והציווי לקח פר אחד (שמות כט) והפעול לקוחים למות (משלי כד) והמצדר לקוח את ספר התורה הזה (דברי' לא) ופעמים מבליעין הלמ"ד ואומרים ויקח כמו שיעשו במילה שעיקרה נון, ויתן מן נתן, ויפל מן נפל, ובציווי אומרים קח, קחו לכם (ראשית מה) קחי רחמים (ישעיה מז) בהפלת למ"ד של לקח פר בן בקר, כמו שמפילין יו"ד של ציווי של מילת היו"ד כגון יצא, ירד, שאומרים בציווי צא, צאו, צאי, רד, רדו, רדי, וכן מן נתן, תן, תנו, תני, כי יקח איש אשה (דברים כד) משפטו כי יקח איש את אשה, אבל משום שפעמים תמצא שהאשה קונה את בעלה ופעמים הבעל קונה את אשתו, לפיכך לא אמר הכ' מילת את, כיוצא בו ורב יעבוד צעיר (ראשית כה) אילו אמר את צעיר היו העובדים כוכבים ומזלות לעולם משמשין את ישראל ומשלא אמר מלת את, הרי מתחלפין אם זכינו ישמשו אותנו ואם לא זכינו נשמש אותם [עי' לעיל ש' א ת], ופעמים מדגשין קו"ף קיחה ופעמים אין מדגשין כגון והם יקחו את הזהב (שמות כח) ואקחה פת לחם (ראשית יח), ויש או' שני עיקרין הן אחד בלמ"ד ואחד בלי למ"ד, ואני אומר כי הם עיקר אחד, אבל כך מנהג לשון הקודש אם ידע האדם מה שידבר לו חבירו ויבין את דעתו אין חוששין מן המילות אם הולכין באמת או שלא כמשפט כי לא אומרין סברת הדיבור כדי שיבין כל אדם דברי חבירו בין לענין לימוד חכמות בין להקשות ולפרק בין לטעון בב"ד בין להודות בין לכפור ומשעה שנבין כל זה אין אנו חוששין אם הדיבור כהוגן ואם לאו, והציווי לרבים קחם נא אלי (ראשית מח) קחם על זרועותיו (הושע יא) מצדר הוא כלו' קחתם כמו קחתך את אישי

ראשית

(ראשית ל) לבלתי קחת מוסר (ירמיה ה) אבל ולקחת גם את דודאי בני (ראשית ל) הלמ"ד עיקר כלו' קחתך את אישי, וקחת עוד דודאי בני. אבל הפילו הלמ"ד מאחת ולא הפילו מן השנית ואינו לקחת את בת אחי אדוני לבנו (ראשי' כד) כי זו הלמ"ד משמשת כמו לעשות, לשמור, להבדיל, והשם ומקח שוחד (דה"י יט) כי הפילו הלמ"ד של מלקחיה ומחתותיה (שמות כה) במלקחים לקח מעל המזבח (ישעיה ו) והנפעל וארון האלהים נלקחה (ש"א ד) הוא בעונו נלקח (יחזקאל לג) בטרם אלקח מעמך (מ"ב ב) משפטו אנלקח, והמצדר של נפעל אל הלקח ארון אלהים (ש"א ד) ביום הלקחו (שם כא) והתפעל ואש מתלקחת (שמות ט) כי לקח עמי חנם (ישעיה נב) כי מאיש לוקחה זאת (ראשית ב) כי ממנה לוקחת (ראשי' ג) וריפוי הקו"ף שלא כדין הוא, אם תראה אותי לוקח מאתך (מ"ב ב) אינו כמו כי לוקח עמי חנם, אלא כלו' אם תראה לקוח מאתך, כיוצא בו והסנה איננו אֻכָּל (שמות ג) כלו' איננו אכול, ואילו אמר והסנה לא אוכָל היה משפטו כמו ואחריך לא זונה (יחזקאל יו) [עי' ס' חין] וכן ורגל מועדת (משלי כה) פ' מועדת, יוקשים בני האדם (קהלת ט) יקושים, וכן מה נעשה לנער היולד (שופטים יג) כלומר הילוד, והשם מזה הענין מלקוח אבל לא נהגו לקרות זה השם אלא לענין שבי ושללי המביאים את המקחות (נחמיה י) כלו' את הענינין הניקנין כדתנן מקח וממכר, אבל יוקח נא מעט מים (ראשית יח) הוא מעיקר הפעיל אע"פ שאין בכל המקרא הלקיח כי הוא כמו ויגד למלך מצרים (שמות יד) כי המשקל הזה אם יהיה מן המלות שאין בהן אות מאותיות אהו"י כמו נתן אומרי' וכי יתן מים (ויקרא יא) ואם יהיה מן המלות אין בהן שראשן יו"ד אומרי' יובל ישי (ישעיה יח) אשר יצק על ראשו (ויקרא כא) ואם יהיה מן המילות שאמצען וי"ו אומרים יודש קצח (ישעיה כח) ואם יהיה מן המלות של כפל אומר על כמון יוסב (ישעיה כח) מוסבות שם (במדבר לב) וכן כל כיוצא בהן, ויקח קרח (במדבר יו) כלו' נשא עצה כמו נשא ונתן בדברים ובתלמוד אומרי' שקלו וטרו פ' לקחו והניחו, כיוצא בו ויקח ויתן את העדות (שמות מ) וכן ואבשלום לקח ויצב לו בחיו (ש"ב יח) וכן הלוקחים לשונם ונאמו נאום (ירמיה כג) וכן ולקח על מים רבים (יחזקאל יז) פ' התפשט בקרקע אע"פ שפירשוהו אחרים נטע הרי הוא לא יצא מידי פשוטו והוא קמוץ להודיע כי נפל הלמ"ד ממנו כמו היום רד מאד משפטו [ירד] הפילו היו"ד ועשאוהו קמוץ להוכיח עליו ומזה נקראו מלקוחים מפני שתופס בשיניו ובפיו. מ"א ואיננו כי לקח אותו אלהים (ראשית ה) פ' המית אותו ולפי ששינה מעשיו לטובה שינה הכ' סיפר מותו בשינוי ממיתת בני דורו וכן אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול (תהלים מט) כלו' אל ימית את נפשי במות גופי אלא יפדנה כשירד הגוף לשאול. וכן הנני לוקח (מאתך) [ממך] את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד) פ' הנני ממית את אשתך. מ"א כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד) יערף כמטר לקחי (דברים לב) ומתק שפתים יוסיף לקח (משלי יו) פ' ראיה וחכמה, ומזה נאמר ויקחו האנשים מצידם (יהושע ט) פ' הבינו העם כשראו את צידם, וכן מה יקחך לבך (איוב טו) פ' יחכימך, הטתו ברוב לקחה (משלי ז) פ' דברי חכמתה:

לקט לקטו לחם משנה (שמות יו) תלקטו (שם שם) לקטו אבנים (ראשית לא) ולקט קצירך (ויקרא יט) ופועל כבד את אשר לקטה (רות ב) וילקט יוסף (ראשית מז) מלקטים תחת שלחנו (שופטים א) ואתם תלקטו (ישעיה כז) והתפעל ויתלקטו אל יפתח (שופטים יא) ובילקוט (ש"א יז) כלי עור שמשים הרועה מאכלו בו:

לקש יורה ומלקיש (דברים יא) סוף החורף וי"א הגשם המאוחר וכן אמר התרגום והיה העטופים ללבן (ראשית ל) לקשיא. מ"א והנה לקש (עמוס ז) פ' עשב צומח מגשם של מלקוש וזו הראיה כי אמר והיה אם כלה לאכל את עשב הארץ (שם שם) כלו' את לקש הארץ ומזה נאמר וכרם רשע ילקשו (איוב כד) פ' יאכלו לקשו:

[סרס לסד עי' לקמן סרס סדד]

לשך ולשכה ופתחה (יחזקאל י) פ' בית שער ולשון רבים לשכות:

לשם לשם שבו (שמות כח) אבן ירוק:

לשן לשוני עט סופר (תהלים מה) ומזה אל תלשן עבד (משלי ל) מלשני בסתר רעהו (תהלים קא) כמשקל למשופטי אתחנן, וקמץ חטף יתחלף בחולם, כגון וימָת, וימות. והיו"ד של מלשני יתירה כיו"ד חוקקי בסלע ונשאר מלושן, במשקל מקושש. מ"א קרוב לו לשון ים המלה (יהושע יח) פ' ים שנכנס ביבשה ויראה כמו נהר, מן הלשון הפונה נגבה (שם טו) לשון ים מצרים (ישעיה יא) פ' חוטם של נהר שנכנס ביבשה. מ"א איש ללשונו (ראשית י) פ' דיבורו. מ"א לשון הזהב (יהושע ז) פ' חתיכה נסכא: מ"א לשון אש (ישעי' ה) פ' להב:

לתח לאשר על המלתחה (מ"ב י) פ' כסות היפוך של וערפל חתולתו. אינמי והחתל לא חותלת (יחזקאל יו) פ"א כלי עור שמצניעין בו הבגדים, וכן אמר התרגום קמטרא:

להך ולתך שעורים (יהושע ג) פ' חצי החומר שמשקלו ג' אלפים ושש מאות אונקיאות:

לתע מלתעות כפירים (תהלים נח) פ' שיניהם הארוכים היוצאין מכאן ומכאן, ומזה נאמר ושיני כפירים נתעו (איוב ד) משפטו נלתעו נפלה הלמ"ד שלו כמו למ"ד ויקח ופירושו ילתעום יאכלום במלתעותם:

מלה רביעית

מתלהלה, כמתלהלה היורה זיקים (משלי כו) פ' כאדם שמתעלפה וה.א הורג אחרים כי מראה עצמו חלש והוא גבור ושמא הוא מן ותלה ארץ מצרים, אבל נכפלו אותיותיו וכבר פרשנוהו למעלת [בשרש להה]:

נשלם ערך למד

אתחיל ערך מים

מאד והנה טוב מאד (ראשית א) בכל מאדך (דברים ו) פי' ביותר:

מאה מאה שנה (ראשית כא) למאות ולאלפים (ש"א כט) משפטו למאיות אבל נפלה יו"ד של מאה וכן ה"י שנות ימין עליון (תהלים עז) וה"י של מעט שנות (משלי ו) ויש במקרא שרי המאיות (מ"ב יא) אבל נכתב הוא ולא קרי:

מאם דבר מאומה (במדבר כב) משאת מאומה (דברים כד) פ' כלום ואין הה"י שבה של נקבה אלא כמו ה"י של נחלה עבר על נפשנו (תהלי' קכד) נגדה נא לכל עמו (תהלי קיו):

מאן מאן בלעם (במדבר כ״ב) מאנו קחת מוסר (ירמיה ה) מאנת הכלם (ירמיה ג) מאנה הנחם נפשי (תהלים עז) המאנים לשמוע את דברי (ירמיה יג) והמצדר אם מאן ימאן (שמות כב) כי אם מאן אתה (שם ז) פ׳ בעל מיאון, כמשקל קרוב ומהר מאד (צפני׳ א׳) ומשפט מאן ומהר שאמרנו שיהו דגושין כמו ושבח אני את המתים (קהלת ד) אבל הה״י אינה בת דיגוש ולא האל״ף:

מאס כי מאס יי׳ (ירמיה ב) כי אותי מאסו (ש״א ח) לא מאסתם (ויקרא כ״ו) ימאס באהל יוסף (תהלים ע״ח) והמצדר המאס מאסת את יהודה (ירמי׳ יד) וכן נמי על מאסם את תורת יי׳ (עמוס ב) והנפעל כסף נמאס (ירמיה ו) ואשת נעורים כי תמאס (ישעיה נד) פ׳ לשון מיאוס כמו שנאה. מ״א ימאסו כמו מים (תהלים נח) פ׳ ימסו ויגרו והאל״ף יתירה, וכן עורי רגע וימאס (איוב ז) ושמא האל״ף במקום אות של נפעל כלו׳ וימאס הנה הוסיפו האל״ף בכאן והפילוהו ממילה שהיא בודאי צריכה לה שנא׳ נמבזה ונמס (ש״א טו) ומשפטו ונמאס:

מאר צרעת ממארת (ויקרא יג) סלון ממאיר (יחזקאל כ״ח) את המאירה (מלאכי ב) פ׳ כליון וחסרון:

מגד ממגד שמים (דברים ל״ג) עם פרי מגדים (שיר ד׳) פ׳ פירות, ויש מי שפי׳ כי מגדנות (ראשית כד) מזה הענין ולא יתכן לפי שא׳ הכתוב וכל סביבותיהם יחזקו בידיהם בכלי כסף בזהב ברכוש ובבהמה ובמגדנות (עזרא א) וכן רבים מביאים מנחה ליי׳ בירושלים ומגדנות לחזקיהו מלך יהודה (דה״ב ל״ב) פ׳ מתנות מענינים חשובים מפני שאין חשיבות כל כך לפירות שיובאו במתנה עם כסף והזהב ליי׳ ולמלך:

מגל שלחו מגל (יואל ד׳) כמשקל ופנג ודבש (יחזקאל כ״ז) ואכד וכלנה, פרן ארם, ושמא הוא ממילות של נו״ן כלו׳ מנגל כמשקל מתן, ומפל בר. מעיקר נתן ונפל:

מגן אשר מגן צריך בידך (בראשית יד) אמגנך ישראל (הושע י״א) פ׳ מסירת האויב ביד אויבו, וכן עטרת תפארת תמגנך (משלי ד) פ׳ תמסור לך:

מגר וכסאו לארץ מגרת (תהלים פט) והתרגום אמר ימגר כל מלך ועם (עזרא ו) כמו יהרוס, ומזה העניין מגורי אל חרב היו את עמי (יחזקאל כא) כלו׳ נפולי בחרב היו עמי, אל חרב כמו ואל הארון תתן את העדות (שמות כה) כלו׳ ובארון וכן ואל אשת עמיתך (ויקרא י״ח) פ׳ ובאשת עמיתך. וכן ויאמר יי׳ אל לבו (בראשית ח) פ׳ בלבו, את עמי, האת יתירה כמו ואת הברזל נפל אל המים (מ״ב ו) אינמי ובא האר׳ ואת הדוב (ש״א י״ז) שלשתן אין צריכין מלת את. מגורי הוא פועל קל ומגרת הוא פועל כבד:

מד תגור מדו (שם כ) פ׳ לבושו, ומדיו קרועים (שם א ד) על פי מדותיו (תהלים קלג) קללה במדו (שם קט) פ׳ בבגדו כמו שכ׳ תהי׳ לו כבגד יעטה (שם קט) אבל ויכרת את מדויהם (ש״ב י) אע״פ שפירושו בגדיהם אינה מזה העיקר ויתכן נמי שיהי׳ כמו מנדה בלו (עזרא ד) והנו״ן נפלה:

מדד וימדדם בחבל (ש״ב ח) ומדותי פעולתם (ישעיה סה) ומדותם מחוץ לעיר (במדבר ל״ה) מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ) וימדו בעומר (שמות י״ו) ומים תכן במדה (איוב כ״ח) פ׳ מדידה ומשיחה. מ״א מי שם ממדיה (שם ל״ח) פי׳ קצותיה ואפסיה ואצליה כמשקל ומצרי שאול מצאוני (תהלים קי״ו) שמשפטו ומצרדי אבל הפילו אות של כפל ולא יכלו לדגש את הרי״ש שאינה בת דיגוש, אנשי מדות (במדבר יג) פ׳ אורך וגובה, וכן בית מדות (ישעיה כב) ויהי איש מדה (דה״י א י״א) וכן ויתמודד על הילד (מ״א י״ז) פ׳ נמשך עליו והאריך אבריו על כל אבריו, עמד וימודד ארץ (חבק׳ ג) פ׳ משך חסדו על העולם כמו כסה שמים הודו וכמו כן ראוי לפרש הילכות עולם לו (שם) פ׳ אפסי ארץ מלאים כחו ויתכן שיהו אנשי מדה ממקום רחוק כמו עם ממושך:

מדן מדינה ומדינה (אסטר ט):

מדע מדוע תתנשאו על קהל יי׳ (במדבר יו) פי׳ למה:

מה זו המילה תתהפך לכמה ענינין מה תארו (ש״א כח) ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ) מה בצע (בראשית לז) מה ארצך (יונה א) ומה הערים (במדבר יג) פ׳ לשון שאלה. מ״א עד מה יי׳ (תהלים עט) פ׳ עד מתי, ועוד מוסיפין עליה למ״ד ושואלין לידע הטעם כמו למה אמרת אחותי היא (בראשית יב) למה הציתו עבדך (ש״ב יד) למה זה אתה נופל על פניך (יהושע ז) ופעמים עושין כך אפילו בלא למ״ד כגון מה תצעק אלי (שמות י״ד) ומה שדים כי אינק (איוב ג׳) מה זה מהרת למצא בני (בראשית כב) מה זה רוחך סרה (מ״א כ״א) אבל מה שואלין כך על אמיתת הדבר ועל טעמו כמו מה עשית לנו (ראשי׳ ל) ומה חטאתי לך (שם כ) למה תבכי (ש״א א). מ״א למה אשכל (ראשית כב) למה תשבת המלאכה (נחמיה ו) פ׳ פן וכן למה נמות לעיניך (בראשית מ״ז) ומוסיפין כף כששואלין על המנין שנא׳ כמה ימי שני חייך (שם מז) עד כמה פעמים אני משביעך (מ״ב כב). מ״א מה עשית קול דמי אחיך (ראשית ד) פ׳ גערה היא. מ״א ויעבר עלי מה (איוב כ״ג) פ׳ כל, מה רב טובך (תהלים ל״א) מה רבו מעשיך יי׳ (שם לו) ולי מה יקרו רעך (שם קל״ט) פ׳ לשון תימה. מין אחר ומה אתבונן על בתולה (איוב לא) מה תעירו ומה תעוררו (שיר ח) מה לנו חלק בדוד (מ״א יב) פ׳ לא. מין אחר אם תמצאו את דודי מה תגידו לו (שיר ה) פ׳ כך. מ״א מה ברי ומה בר בטני (משלי לא) פ׳ קריאה. מ״א מה נעבד את יי׳ (שמות י) ואנחנו לא נדע מה נעשה (דה״ב כ) פ׳ איך:

מחל סבאך מהול במים (ישעיה א) פ׳ מזוג ומעורב:

מהר מהר צועה (ישעיה נא) וימהר אברהם (בראשית כד) ומהרתם והורדתם (ראשי׳ מה) מהרי שלש סאין (שם י״ח) מהר ענני (תהלים ק״ב) וממהר אלהים (בראשית מ״א) והמצדר כי אבד תאבדון מהר (דברי׳ ד) למהר לשלחם (שמות יב) משפטן שיהו דגושין אילולי הה״י, אבל קרוב ומהר מאד (צפני׳ א) אינו מצדר ולא ציווי אלא אותו הדבר בעל מיהור, מהרו ועלו (ראשית מה) משפטו להיות דגש כמשקל דברו, זמרו ליי׳, קדשו צום, ומשום שהה״י וכל אותיות אחהע״ר לא יתדגשו לפיכך נשתנו כגון רחצו והזכו, שאלו מיי׳ קרבו רבכם, ברכו יי׳. מ״א איש מהיר במלאכתו (משלי כ״ב) עט סופר מהיר (תהלים מה) פ׳ אומן חכם. מ״א מהר ימהרנה לי (שמות כב) כמוהר הבתולות מוהר ומתן (ראשית לד) פ׳ קידושין. מ״א גוי המר והנמהר (חבק׳ א) ולב נמהרים (ישעיה לב) לנמהרי לב (שם לה) ועצת נפתלים נמהרה (איוב ה) פ׳ לשון אולת וכסילות:

מוג הנוגע בארץ ותמוג (עמוס ט) למוג לב (יחזקאל כ״ח) ותמוגנו ביד עונינו (ישעיה ס״ד) פ׳ נדנוד ונענוע לרע. והנפעל וההיכל נמוג (נחמיה ב) נמוגו כל יושבי כנען (שמות טו) והתפעל והגבעות תתמוגגנה (עמוס ט). מ״א ותמוגגני תשוה (איוב ל) פ׳ העבירה ממני, וכן ברביבים תתמוגגנה (תהלים סה):

מוח ומוח עצמותה ישוקה (איוב כ"א) פי' השומן שבתוך העצמות, ונהגו רבותינו לקרות לראש מוח משו' שבתוכו:

מוט תמוט רגלם (דברים לב) כי ימוטו עלי און (תהלים נה) פ' יעמקו, והשם אם תסיר מתוכך מוטה (ישעיה נח). מ"א וישאהו במוט (במדבר י"ג) מוטות עץ כשסובלין עליו דבר כבד יכניסו הסובלים שכמם תחת כל ראשי מראשי הקירות ולענין עול יעשו אחד קטן ומכניסין ראש האדם בדוחק, ופעמים מדגשין שנא' והי' מוטות כנפיו (ישעי' ח):

מוך וכי ימוך אחיך (ויקרא כה) ומך אחיך עמו (ויקרא כה) כמשקל וקם פ' לשון עוני ומשום שהוא קמוץ ידענו כי הוא מזה העיקר אבל וימוכו בעונם (תהלים קו) משום הדגש שלו ידענו כי עיקרו מכך סמשקל יסובו עליו רביו מן סבב ישומו ישרים על זאת מן שמם אבל פי' מכך ומוך שוה:

מול וימל אברהם (ראשית כא) קמץ חטף במקום וי"ו כמו ויקם, וישב אברהם אל נעריו, ויגר אברהם בארץ פלשתי', וכן ויגר מואב, ויקץ מואב, וימת איוב, כי תאמר מהם גור בארץ הזאת, גורו לכם מפני חרב, שובו לכם, ומות בהר ההוא. הא למדת כי חטף קמץ במקום וי"ו והקורא כל אילו המילות בלא חטף קמץ אלא כמו פתח הרי זה טועה, כי לא יקרא כך אלא מילות של פתח ממש כגון וינח בכל גבול מצרים, ויעש משה, ויחץ את הילדים, שהן מן נחה, עוש חוץ, היו בקמץ חטף, ואם תאמר למה אינן קורין בקמץ ושב"א כמנהג כל קמץ חטף? הוי יודע כי ספרים המדוקדקין בשב"א עם קמץ הן נקודין ולפי שרצו מקצת סופרים להקל הטורח מעליהם חפילו השב"א לומר כי דבר ידוע הוא, נחזור לדברינו, ומל יי' אלהיך (דברים ל) פ' משל הוא אבל לשון כריתה וקציצה הוא משום שאמר ערלת לבבכם (שם י') אמר נמי לשון מילה, ומל כמשקל וקם, וכן בשם יי' כי אמילם (תלים קיח) ונכפלה זה הפועל שנא' ולערב ימולל ויבש (שם צ). מ"א מול סוף (דברים א) בחולם, אל מול ההר החוא (שמות לד) בשורק וכן רום ידהו נשא, שמים לרום, טובם כחדק, אעביר כל טובי, ממולי (במדבר כ"ב) פ' נכחי ונגדי וכן נמי והתודה השנית ההולכת למואל הוא (נחמיה יב) כמו ימין ושמאל, והאל"ף יתירה, ומזה ואת מול עמי לאויב יקומם (מיכה ב) אבל הוא כתוב ואתמול [ר"ל מלה אחת] פ' נגד עמי תקימו אויבים:

מום, מום בו (ויקרא כא) בניו מומם (דברים לב):

מון כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד) התי"ו כתי"ו של תקומה, פ' דמות:

מוץ כמוץ יסוער מגורן (הושע יג) כי אם כמוץ (תהלים א) פ' תבן רק:

מור מר דרור (שמות ל) בשמן המר (אסתר ב) פ' מוש"ך. מ"א אריתי מורי (שיר ח) פ' שרף שריחו יפה אורין אותו מן האילנות, וכן פירושו רבינו היי ז"ל בפירוש במסכת שבת אבל המור שאמרנו למעלה כמו דדים ודלדולים יהיו בצוארי העזים של בר שבמדבר ארץ כוש לפרקים נובלין וצומחין אחרים תחתיהן ולא יתכן שיאמר עליו אריתי מורי כי לא יארה האדם אלא עניני צמחין ואילנות, וידי נטפו מור (שם) פ' שמן המור:

מוש לא משו (במדבר י"ד) כמשקל לא קמו, לא ימוש (הושע א) ומשתי את עון הארץ ההיא (זכריה ג) פ' לשון הסרה, ונתפס היו"ג בשומו והמשני את העמודי' (שופטי' י"ז) מזה העיקר ואינו כן אבל הוא מן גשה נא ואמושך בני (ראשית כ"ז) וימש חשך (שמות י') משום שהי' שמשון סומא אמר לו הוליכני עד שאמשש בידי את העמודים:

מות וכי ימות (ויקרא יא) כי מת הילד (ש"ב יב) פן תדביקני הרעה ומתי (ראשי' יט) משפטו מתתי, יי' ממית ומחית (ש"א ב) אנכי מותתי (ש"ב א) ואמותתהו (שם א):

מזג אל יחסר המזג (שיר ז) ופעמים יחליפוהו בסמך שנא' מסכה ממנה (משלי ט) פ' מזיגה:

מזה מזי רעב (דברים ל"ב) כמשקל מתי מספר ופירושו כמוה, ויש מי שפי' (קמים) [חמים] מן התענית מן למזא לאתונה (דניאל ג) וחישב כי המי"ם של למזא עיקר והיא! באמת משמשת תדע שהרי אמר אזא יתירה (שם) למיזא כלו' למפעל:

מזח אין מזח עוד (ישעיה כג) ולמזח תמיד יחגרה (תלים קט) ומזיח אפיקים רפה (איוב יב) פ' חגור:

מזר לא יבא ממזר (דברי' כג) פ' זרע שאינו של קיימא כמו בצים מוזרות שבמשנה, וכן אמרו רבותינו מעולם לא ראינו נין ונכד לממזרין דאמרי' (ביבמות) ידיע ולא ידיע עד תלתא דרי חיי טפי לא חי אבל לא ידיע כלל לא חי כלל אבל הידוע חיים נתונים לו ולזרעו והמקרא מוכיח שמנה כו דורות עשרה, ופי' לא יבא ממזר ממין וישב ממזר (זכרי' ט) וממין מוזר כלו' שנתרחק מלבא בקהל אף כי יולדיו היו קרובין על ידי שהולידוהו בעבירה נתאכזר ונעשה מוזר עד יבא מטהר ומצרף, לפרקים עושה דור שני אבל לא דור שלשי לפיכך שנינו א"ר אליעזר תנוהו לי ואני אטהרנו כדי לבא בקהל יי' משום שנתברר להם שאינו של קיימא, ואינו ממזר אלא מאשת איש או מן ערוה בין שוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון, אבל בן הפנויה הבא מן הזנות אינו ממזר, ומשקל בצים מוזרות במשקל אבן דומם, לב הותל. מ"א וישב ממזר באשדד (זכריה ט) פ' גר וכן אמר התרגום ויחבון בני ישראל באשדוד דהוו בה כנכראין, ולשון יחיד מוזר, אבל מוזר היתי לאחי (תהלים ס"ט) מלשון וכל זר, והמי"ם כמו מי"ם של כקוץ מנוד כולהם (ש"ב כ"ג). מ"א תוציא מזרות בעתו (איוב לח) פ' מזלות:

מחח עולות מחים (תהלים סו) וחרבות מחים גרים יאכלו (ישעיה ה) פ' שמן כלו' וחרבת מלאים אילים מחים כמו מפוטמין וכן עולות מחים פ' אילים שמנים הגרים בחרבות יאכלום, וכן נמי חגים ינקופו, פ' אילים של חג יערופו, וכן אסרו חג בעבותים, פ' איל של חג אבל רצו לקצר הפילו העיקר והניחו הטפילה, וכן והביא את אשמו ליי', פ' איל אשמו:

מחא ימחאו כף (ישעיה נ"ה) יען מחאך יד (יחזקאל כ"ה) פ' תוקע כפיו, ותרגום ויך ומחא:

מחה ומחיתי כעב פשעיך (ישעי' מד) ומחה אל מי המרים (במדבר ה) פ' ימחוק. מ"א קרוב לו אכליה ומחתה פיה (משלי ל) ומחיתי את ירושלים כאשר ימחה את הצלחת (מ"ב כא) מחה והפך את פניה (מ"ב כא) פ' קינוה, ומזה נקרית קערה תמחיה. מ"א ומחה אל כתף ים כנרת (במדבר לב) ומחי קבלו (יחזקאל כ"א) פ' לשון נגיעה והגעה כמה שנא' כי יגיע הרים אל אצל (זכריה יד) ומזה למחות מלכין (משלי ל) פ' אל תגיע לסוף דעתו בענין שמחות ותפנוקין. מ"א שמנים ממחים (ישעיה כ"ה) פ' מומחין לרפואה ותנן ומומחה לרבים, ובלשון תלמוד איתמחי קמיעה:

מחץ מחץ ביום אפו מלכים (תהלים ק"י) מחצתי ואני ארפא (דברים ל"ב) פ' הכיתי והציווי מחץ מתנים קמיו (דברים ל"ג) משפטו מחץ קמיו מתנים, והשם ומחץ מכתו

מכתו ירפא (ישעיה ל). מ״א למען תמחץ רגלך (תהלי׳ סח) פ׳ היפוך חמוץ בגדים, כלו׳ תצבע רגליך בדם כהיפוך כבש וכשב:

מחק ומחקה ראשו (שופטים ה) פ׳ העבירה והסירה, ותנן אין מוחקין במקום שגודשין (ב״ב דף פח) פ׳ מחסרין מה שיעלה על פי המדה בחתיכה של עץ במדידת החטה והשעורה והמלח וכיוצא בהן להסיר מרמת המודדין את היבש [עי׳ לעיל סרס גדש]:

מחר למחר יהיה (שמות ח) ממחרת הפסח (במדבר לג) פ׳ מחר של פסח והוא סמוך, אבל ויהי ממחרת החדש השני (ש״א כ) אינו סמוך אלא כלו׳ ויהי ממחרת שהוא יום שלישי לחדש נמצאו שלא היו אוכלין על שולחן המלך אלא שני ימים ראשי חדשים בלבד. מ״א ומחיר כלב (דברים כג) ולא רבית במחירם (תהלים מד) פ׳ דמיהם וכסף שוויהם:

מטט בל נמוטו פעמי (תהלים יב) לדברי חיוג הקודא אותו בדגש אמרת אבל אנו קורין נמוטו כמו לעת תמוט רגלם [סרס מוט] פ׳ תמעד:

מטל, כמטיל ברזל (איוב מ) פ׳ קורה:

מטר ומטר וגשם (זכריה י) מטרות עוזו (איוב לז) מטר ארצך (דברים יא) זה סמוך ולא מצינו במקרא ממנו פועל קל אלא פועל כבד שנא׳ כי לא המטיר (ראשית ב) והמטרתי על עיר אחת (עמוס ד) והנפעל חלקה אחת תמטר (שם שם):

מי זו המלה שואלין בה על בני אדם בלבד שנאמר מי את ותראי (ישעיה נא) מי לך כל המחנה (ראשית לג) מי ומי ההולכים (שמות י) מי הוא זה (אסתר ז) ורות אמרה לה חמותה מי את בתי (רות ג) כלו׳ מקודשת את או בעולה או לא זה ולא זה כי הכירה אותה. מ״א מי הירדן יכרתון (הושע ג) ולשון רבים הוא ונכפל עוד שנא׳ מימי הירדן (שופטים ד). מ״א וממי יהודה יצאו (ישעיה מח) פ׳ זרעו ויש או׳ בת מי זהב (ראשית לו) ממינו כלו׳ מיוחסין לזהב:

מין עושה פרי למינו (ראשית א) זהו אתה חטעם מרחיק [ר״ל הנקודה דחיק ולכן דגש בפ״י שאחריו]: חית הארץ למינה (שם שם) למינה תהיה דגתם (יחזקאל מז) פ׳ מינין רבים, יש אנ׳ כי מן הוא (שמות טז) מזה הענין כלו׳ מין יחידו שאין לו דומה ואם תאמר אנה היו״ד הרי מצינו סוד, ומצינו ותשם בסד אינמי בבקר יאכל עד מן כי עיקר עודוני (תהלים קיט) פ׳ שללוני בחנם ומצינו כי אפס המץ, ומיץ אף, ומצינו רש ועושר, ומצינו ישבע ריש, ישתה וישכח רישו ומצינו פרסות סוסיו כצר נחשבו, הנני עומד לפניך שם על הצור, יש לאל ידי, כגבר אין איל:

מיץ כי מיץ חלב (משלי ל) פ׳ נדנוד החמת, אבל מיץ אף (שם שם) פי׳ לשון מציצה כגון למען תמוצו, וכן כי אפס המץ (ישעיה יו) כלו׳ נפסקה המחיה מבני אדם שלא יכלו: ולא מצאו מה לשתות חזרו למצוץ ועוד נפסקה המציצה כלל

מיק ימיקו וידברו ברע עושק (תהלים עג) פ׳ ירקיבו עצמי האדם ברעותם וימיסוהו, מק יהיה (ישעיה ג) כמו מָן מן למינו שאמרנו למעלה [ש׳ מין] פ׳ רקב וסס ועש ותנן מפני שהיא ממיקתו פ׳ מוכה שחין אם תהיה לו לאשה לשכב עמה ימק וימס כל בשרו:

מיר ולא ימיר אותו (ויקרא כז) המיר כבודו (ירמיה ב) והמצדר ואם המר ימיר (ויקרא כז) פ׳ יחלוף והשם תמורה כמשקל תקומה תקופה:

מכך וימוכו בעונם (תהלים קו) הדגש במקום אות של כפל, וכן בעצלתים ימך המקרה (קהלת י) כלו׳ ימכך, כמשקל ידל כבוד יעקב מן דללו וחרבו וכן לא ימד ולא יספר כלו׳ ימדד ונפעל הן כולן כלו׳ ינמך, ינדלל, ינמדד:

מכר לאיש אשר מכר לו (ויקרא כה) כי מכרו מצרים (ראשית מז) וגונב איש ומכרו (שמות כב) והמצדר ומכור לא תמכרנה (שם שם) מכרי את השמן (מ״ב ד) מכרה כיום (ראשית כה) משפטו מכרה כמשקל זכרה לי אלקים לטובה (נחמיה יג) והנפעל לא ימכר ולא יגאל והתפעל והתמכרתם שם (דברים כח). מ״א כי צורם מכרם (שם לב) וימכר אותם ביד סיסרא (ש״א יב) פ׳ וימסר אותם. מ״א אשר התמכרך לעשות רע (מ״א כא). מ״א איש מאת מכרו (מ״ב יב) מכריכם ואוהביכם (שם שם) פי׳ בעלי בריתו של אדם, וקרוב להיות כמוהו לבד ממכריו על האבות (דברים יח) דבר שמחלו בו הראשונים שהיו חברים, דתנן מה מכרו אבות זה לזה אתה שבתך ואני שבתי. מ״א כלי חמס מכורותיהם (ראשית מט) פי׳ כלי זינם ובלשון יון קורין לסכן מכירי. מ״א מכורותיך ומולדותיך (יחזקאל יו) פ׳ חילוף מגורותיך כמו ויסכרו מעינות תהום רבה (ראשית ח) ויסגר יי׳ בעדו (שם ז):

מלל מי מלל לאברהם (ראשית כא) לדעת שפתי ברור מללו (איוב לג) מי ימלל גבורות יי׳ (תהלים קו) תרגום דיבור מלול שנא׳ לא איש דברים אנכי (שמות ד) לא גבר דמלל אנא. מ״א וקטפת מלילות (דברים כג) פ׳ אביב שמולל האדם מן השבלים בין שתי ידיו ואמרו רבותינו ההדס מולל בשבת ומריח בו. מ״א ידרך חציו כמו יתמוללו (תהלים נח) פ׳ ישתבדו וראש הפסוק יעזר לזה הפי׳ וכן ולערב ימולל ויבש (תהלי׳ צ) ומזה הענין בלא יומו תמלא (איוב טו) אבל האלף יתירה פ׳ תמלל כמה שנא׳ כציץ יצא וימל (שם יד) כלו׳ בלא עתו:

מלא וכבוד יי׳ מלא את המשכן (שמות מ) כי מלאתי מלים (איוב לב) [חסר אלף בתנ״ך] כלו׳ נתמלאתי וכן כי מלאה הארץ חמס (ראשית ו) והציווי ומלא חפניך גחלי אש (יחזקאל יו״ד) מלאו ארבע כדים מים (מ״א יח) והשם מלא המחתה (ויקרא יו) תמלאמו נפשי (שמות טו) פ׳ תמלא מהם, והנפעל שראשי נמלא טל (שיר ה) ומלאו במזרק בזוית מזבח (זכריה ט) פי׳ יידאה עליהם הדם כמו שייראה על המזרק שמקבל הכהן דם השחיטה וכזויות המזבח כששופכין עליהן הדם, אילו הפעלים הן פועלין בעצמן, אבל הפועל באחר מלא ציון משפט (ישעיה לג) וימלאו את כליהם בר (ראשית מב) ותמלא כדה ותעל (ראשית כד) והצווי ומלאו את החצרות חללים צאו (יחזקאל ט) משפטו מלאו כמו שאמר בקשו ברחובותיה, שהוא כמו בקשו צדק בקשו ענוה. מ״א וימלאו ימיה (ראשי׳ כה) ובמלאות הימים האלה (אסתר א) כי מלאו ימי (שם כט) מלא שבוע זאת (שם שם) את מספר ימיך אמלא (שמות כג) ומלאתי את דבריך (מ״א א) פ׳ השלמה, ומזה נאמר המלאה הזרע (דברי׳ כב) פ׳ הזרע והקציר שבשל ונשלם, וכן וכמלאה מן היקב (במדבר יח) פ׳ תירוש שנשלמה מלאכתו, וכן בכסף מלא (ראשית כג) פי׳ שלם, קראו אחריך מלא (ירמיה יב) פ׳ כלום, ומי מלא ימצא למו (תהלים עג) פי׳ מים רבים, מלא רועים (ישעיה לא) פי׳ חבורה, וזרעו יהיה מלא הגוים (ראשית מח) פ׳ ובניו ירבו, יהודה וישראל נקראו בכאן גוים וגם נקראו עמים שנא׳ עמים הר יקראו, ירעם הים ומלואו (תלים צו) ובן ליי׳ הארץ ומלואה (שם כד) קראו מלאו (ירמיה ד) פ׳ הרבו, מלא הנוצה (יחזקאל יז) פ כנפיו שלמין ארוכין, כי מלאו

מלאו אחרי יי' (במדבר כב) פ' השלימו אהבתו. מ"א ומלאת בו מלואת אבן (שמות כח) פירוש תסדר הדרומיות, וכן ימי מלואיכם (ויקרא ח) פ' סידור עבודה וכן מלאו השלטים (ירמיה נא) שהוא כמו ערכו מגן וצנה כנגד המלחמה. מ"א אשר מלאו לבו (אסתר ז) פ' יעצו וכן יחד עלי יתמלאון (איוב ו) כמה שנא' וימלך לבי עלי (נחמיה ה). מ"א מלא ידו בקשת (מ"ב ט) פ' משך את ידו. מלאו תוכך (יחזקאל כח) פ' מלאו אבל הוא במשקל בנו, עשו, ראו:

מלח במלח תמלח (ויקרא ב) והמלח לא המלחת (יחזקאל יו) הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל) פ' צמחים מלוחים כי הקב"ה ברא צמח מר וצמח מתוק וצמח חמוץ וצמח מליח וצמח מעופץ, עלי שיח פ' בתוך הצמחין ועמהן כמו ולא שתם על צאן לבן. מ"א כעשן נמלחו (ישעיה נא) פ' בלו כמו ובלוי מלחים (ירמיה לח) פ' בגדים שחוקים דתנן נותן אדם לאשתו בגדים חדשים בימי החורף והשחקים שלה פ' והבלוים של אשתקד אינה מחזרת, וכן ממולח טהור קדש (שמות ל) פ' שחוק וכן ארץ מלחה (ירמיה יז) פ' ארץ גזרה נפסק ממנה היושב, וכן ברית מלח עולם היא (במדבר יח) פ' ברית כרותה ותרגום כורת ברית (שמות לד) גזר קיים. מ"א כל אניות (תרשיש) [הים] ומלחיהם (יחזקאל כז) פירוש רבי החובלים, ורבותינו אמרו ממולח טהור קדש שעושין בקטרת מלח סדומית רובע הקב 1) [נ' ך' כ"ט 1) לא נמצא זאת בפי' דתלמוד רק במפרשים שמכו דבריהם במה שאמרו שהיה בו מלח סדומית לפי שנאמר ממולח טהור קדש כמ"ש הרמב"ן שיהא מלוח במלח סדומית כמו שאמרו מלח סדומית רובע ועי' ברמב"ם ובת"ל]:

מלט המלט שמה (ראשית יט) והיה הנמלט (מ"א יט) זה שם, ואמלטה רק אני (איוב א) נפשו מלט (יחזקאל לג) והוא מלטנו (ש"ב יט) פ' לשון מילוט ופילוט אחד הן כי הן לשון הצלה, והתפעל ואתמלטה בעור שיני (איוב יט) פ' משל הוא כלו' יצאתי מן הכל. מ"א שמה קננה קפוז ותמלט (ישעיה לד) והמליטה זכר (שם סו) פ' ילדה. מ"א קרוב לו כדודי אש יתמלטו (איוב מא) פ' יקפצון כזיקים. מ"א וטמנתם במלט במלבן (ירמיה מג) פ' בטיט שעושין ממנו לבנים:

מלך הן לצדק ימלך מלך (ישעיה לב) והציוי מלכה עלינו (שופטים ט) ועתליה מולכת (מ"ב יא) לך יי' הממלכה (דה"י א כט) מלכות פרס (שם ב לו) המולך מהודו (אסתר א) והמצדר המלוך תמלוך עלינו (ראשית מא) ממלוך אדם חנף (איוב לד) ארבע מלכיות (דניאל ח) משפטו מלכוחות, כמו בשחותו הוא יפל (משלי כח) ונאמר וימלט משחיתותם (תהלים קז) והפועל באחר המליך את שאול (ש"א טו) המליכו ולא ממני (הושע ח) הממליך אותו (יחזקאל יז) אשר המלך (דניאל ט). מ"א וימלך לבי עלי (נחמיה ה) פ' יעצני ותרגום איעצך אמלכינך, וכו' מלכי ישפר עלך (דניאל ג) פ' עצתי תיטב לך, ומזה למחות מלכין (משלי ל) פ' סוף העצות והעומק שלהן, וכן התמלוך כי אתה מתחרה בארז (ירמיה כב) פי' יעלה על דעתך שתתגר בגבורים. מ"א אחרי המולך (ויקרא כ) פ' צלם:

מליץ מה נמלצו לחכי אמרתיך (תהלים קיט) פ' נמרצו כלו' מה יפו ומה נעמו, כי המליץ בינותם (ראשית מב) ומליצה חדות לו (חבקק ב) פ' מבאר וביאור [עי' סרס לגן]:

מלק ומלק את ראשו (ויקרא א) פ' יפרק ביד:

מן זאת המלה יתחילו בה הזמנים כגון מן היום ההוא (יחזקאל לט) וגם המקומות, מן המקו' (ראשי' יג) ולפרקים. משלימין בו הזמן שנא' ויהי מימים בימי קציר חטים ויפקד שמשון את את אשתו (שופטים טו) פ' לאחר ימים וכן ומרוב ימים יפקדו (ישעיה כד) פ' ובסוף הזמן וכן חדשים מקרוב (דברים לב) פ' אחר זמן קרוב כמו רננות רשעים מקרוב (איוב כ) והנו' נמלטה מ"א ברוך מבנים אשר (דברים לג) מנשים באהל תבורך (שופטים ה) ומשלג אלבין (תהלים נא) שמן ששון מחבריך (תהלי' מה) פ"א ברוך בין בנים, בין נשים תבורך, שמן ששון בין חבריך. מ"א מכל צוררי הייתי חרפה (תהלים לא) פ' לכל צוררי כמו שאומר למטה לשכני מאד וגו'. מ"א וביום זבחכם יאכל וממחרת (ויקרא יט) פ' ובמחרת וכן וממחרת השבת יניפו הכהן (ויקרא כג) פ' במחרת. מ"א ומשנאיו מן יקומון (דברים לג) פ' לא יקומון. מ"א במנים ועוגב (תהלים קנ) פ' מין זמר הוא, ולשון דבים הוא ולשון יחיד שלו מין:

מנה ואתה תמנה לך חיל (מ"א כ) מונה מספר לכוכבים (תהלי' קמב) מי מנה (במדבר כג) פ' לשון מנין, וכן למנות ימינו כן הודע (תהלים צ) פ' בשיעור ימינו הקצרים כן תיסרנו כמו שכ' יסרני יי' אף במשפט, וכן למני ממסך (ישעיה סה) פ' מנין גדול ותנן נמנו ורבו. מ"א אשר מנה את מאכלכם (דניאל א) וימן יי' דג גדול (יונה ב) ומה ממנים על הכלים (דה"י א ט) פ' לשון מינוי ותרגום הפקד את הלוים (במדבר א) מני ית לואי, יפקד יי' אלהי הרוחות (במדבר כז) ימיני יי' וכן חסד ואמת מן ינצרוהו (תהלים סא) פ' הפקד אותם לשמרו כלו' מנה כמשקל נס נא את עבדיך (דניאל א) כלו' נסה. מ"א למשה היה למנה (שמות ח) ומשלוח מנות (אסתר ט) מנה אחת אפים (ש"א א) מנת חלקי וכוסי (תהלים יו) פ' חלק של מתנות, ומזה נאמר מניות המשוררים (נחמיה יב) וגם מנאות התורה (שם שם). מ"א המנה יהיה לכם (יחזקאל מה) פ' ליטרא שמשקלו מאה זוזים ומזה אמרו רבותינו מאתים ומנה:

מנח ויכינו את המנחה (ראשית מג) אל תפן אל מנחתם (במדבר יו) כמשקל משחת מן משח, פ' דבר שמקריבין לגדולים, מנחת ערב (תהלים קמא) פ' עולת הערב וכן כעלות המנחה ויגש אליהו (מ"א יח) פ' משש שעות ומחצה והלאה והוא שעת תפלה לכל ישראל שנא' ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה (תהלים נה) ומאותה שעה אסור לאדם ליכנס למרחץ ולא להתחיל מלאכה ולא לאכל ולא לדין עד שיתפלל מנחה, וכן מנהג כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם חוץ מארץ אדום מפני שהיו מתחילה עניים הולכים בכפרים עד הערב חוזרין לבתיהם ומתפללין מנחה ומעריב בשעה אחת ואמרו רבותינו כל העושה כך נקרא פושע אע"פ שנתעשרו אין מתפללין אותה בעתה ואע"פ שהוא מפורש בברכות עד חצות הרי הן עוברין ועושין כל דבר שירצו קודם תפלת המנחה והוא רחום יכפר עונותיהם ועונותינו [ועי' לקמן ס' ערב ורים מס' ברכות ותוס' שם ושאר מפרשי הש"ס]:

מנע אשר מנע ממך (ראשי' ל) מונע בר (משלי יא) מנעי רגלך (ירמיה כ) וגם אני מנעתי מכם (עמוס ד):

[מנור חורבים חסר ועי' לקמן סרס נור]

מס היתה למס (איכה א) שרי מסים (שמות א) פ' דבר קצוב שנותנין היהודים בכל שנה. מ"א מסת נדבת ידך (דברים יו) פ' שיעור ותרגום די מחסורו (דברים טו) כמיסת חסרוניה:

מסס כמסוס נוסס (ישעיה י) אחינו המסו את לבבינו (דברים א) ולא ימס לבב אחיו (דברים כ) והדגש במקום סמך של כפל כמשקל ופן ירך לבבכם, משל הוא כי כאשר יפתר האדם ימעט כח שבלבו ייראה שנמס שנא' ויהי למים (יהושע ז)

ז) וחם השמש ונמס (שמות יז) ומזה הענין נאמר כמו שבלול תמס יהלוך (תהלים נח) פ׳ אותו השרץ שמהלך ועל גבו ביתו עשויה מן העצם והוא מהלך והליחה כמו הרוק נוטפת ונימצת ממנו, תמס משפטו תִּמְּסָם ומזה למס מרעהו חסד (איוב ו) פ׳ למוסס מן רעהו חסד כלו׳ אינו רואה כל מה שיעשו לו אחרים מן החסד, למס כמשקל לרד לפניו גוים שהוא מן הרודד עמים תחתי. מ״א נמבזה ונמס (ש״א טו) פ׳ ונמאס אבל הפילו האל״ף אינו מלשון וחם השמש ונמס שאמרנו למעלה, והנון שבשניהם משמשת כי היא של נפעל:

מסה ערסי אמסה (תהלים ו) ותמס כעש חמודו (יהושע יד) וכן המסיו את לב העם (יהושע יד) משפטו המסו אבל אמרוהו במשקל התרגום דכתיב אשתיו חמרא (דניאל ה) ופי׳ כפי׳ מסס:

מסך יי׳ מסך בקרבה (ישעיה יט) מסכה יינה (משלי ט) מלא מסך (תהלים עה) לחקר ממסך (משלי כג) פ׳ לשון מזיגה בחילוף כ״ף בגימ״ל כמו ויסכרו, ויסגרו, אין כהה לשברך, שהוא מן ולא יגהה מכם מזור, ומזה נא׳ כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כח) משל הוא כלו׳ כל מידות שבעולם נתחברו בך, וי״א שהוא כמשמעו כלומר גדר סביבך ממיני מרגליות כמו שמסבבין אחרים בעצמן את הקוצים שנא׳ כמשוכת חדק שהוא כמו הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו (איוב א):

מסר למסר מעל ביי׳ (במדבר לא) והנפעל וימסרו מאלפי ישראל (שם שם) ותרגום ויתן יי׳ אלקינו בידינו (דברים ג) ומסר ותנן מסרוהו זקני ב״ד לזקני כהונה, משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע:

מע מעי מעי אוחילה (ירמיה ד) ממעי הדגה (יונה ב) וצאצאי מעיך כמעותיו (ישעיה מח) פ׳ הקרבים אבל במעותיו הוא כאבנים ובחול שבתוכן כענין ושמתי כחול זרעיך, וי״א מזה נקרית מעה כסף, משום קטנותו ותנן זכו לו מעותיו ואמרי׳ נמי נותן אדם מעותיו לחנוני או לנחתום כדי שיזכה לו בעירוב:

מעד ולא מעדו קרסולי (ש״ב כב) פ׳ זחו, ומתניהם תמיד המעד (תהלים סט) נכון למועדי רגל (איוב יב) פ׳ הלפיד מוכן למי שמעדה רגלו:

מעט הון מהבל ימעט (משלי יג) לפי מעט השנים (ויקרא כה) ופועל כבד תמעיט מקנתו (שם כה):

מעך ומעוך וכתות (ויקרא כב) מעכו שדיהן (יחזקאל כג) פי׳ לשון עיסוי הוא כלו׳ כובש ברגלו או בידו שום דבר בכח ובחוזק כמו ועסותם רשעים, וכן וחניתו מעוכה בארץ (ש״א כו) פ׳ נעוצה:

מעל ומעלה מעל (ויקרא ה) פ׳ לשון פושע, כמו מעול וחומץ [עי׳ לקמן סרס ע״ג] מעל בחרם (יהושע כב) הראשון פועל והשני מצדר. מ״א מעיל פי׳ כמו כתונת רחבה והיו״ד שבו כיו״ד גביר:

מען למען שתי (שמות טו) פ׳ בשביל בגלל, למעני ולמען דוד (ישעיה לז):

מער והמערה אשר בו (ראשית כג) מערת המכפלה (שם) פ׳ חדרים בסלע או בהר. מ״א כמער איש ולויותו סביב (מ״א ז) פ׳ במצודות איש, וי״א בצד איש משום שנא׳ במקום אחר מעבר איש לויות (מ״א ז) הרי מער ועבר מענין אחד, והמצייר צורות לא יוכל לצייר אלא צד אחד, וכן נמי ואורב ישראל מגיח ממקומו ממערה גבע (שופטים כ) פ׳ מצד גבע כמו כתובים משני עבריהם כלו׳ משני צדיהן והה״י של מערה גבע יתירה כה״י של עליו עלפה (יחזקאל לא) ותניא בתוספתא השוחט את התרנגולת ומצא בה בצים גמורות מותר לאכלן בחלב ר׳ עקיבא או׳ אם מעורות בגידין אסורות פי׳ מצויירות ומרוקמות כלו׳ אם עלו הגידים עליהן מכל צד:

מץ מצה תהיה (ויקרא ב) זו הה״י של נקבה, מץ כמשקל כף וכמו שתוכל לו׳ כפות תוכל לו׳ מצות, גב גבות:

מצץ למען תמוצו (ישעיה סו) פ׳ תמצצו כי הדגש במקום אות של כפל וכן ומי מלא ימצו למו (תהלים עג) פ׳ משל הוא כמו וינקת חלב גוים:

מצא מצא חן (ירמיה לא) ולא מצאה היונה מנוח (ראשית) ומוצא אני מר ממות (קהלת ז) והציווי ומצאה חן ושכל טוב (משלי ג) והיה כל מוצאי (ראשית ד) והנפעל ולא נמצא נשים יפות (איוב יב) אם המצא תמצא (שמות כב) הנמצאות (ראשית יט) במוצאכם אותו (שם לב) משפטו במצאכם אותו כמשקל כתפשכם את העיר. מ״א ומצאוהו רעות רבות (דברים לא) אשר מצאתם בדרך (שמות יח) אשר ימצא את אבי (ראשית מב) פ לשון השגה והגעה כמו שאמר ואם לא תמצא ידה די שה (ויקרא יב) וכ׳ ואם לא תגיע ידו. וכ׳ או השיגה ידו ונגאל וכן והצרותי לכם למען ימצאו (ירמיה י) כלו׳ שישיגם האויב, וכן ותמצא כקן ידי (ישעיה י) ופועל כבד הנני אנכי ממציא את האדם איש ביד רעהו (זכרי׳ יא) פ׳ מוסר. מ״א המציאו אליו (ויקרא ט) הכינו, וכן על כן מצא עבדך את לבו (דה״א יז) פ׳ הכין. מ״א יאסף להם ומצא להם (במדבר יא) פ׳ יספיק להם:

מצד ודוד אז במצודה (דה״י א יא) מצודת ציון (שם יא) פ מגדל כמה שנאמר הוא מרומים ישכן מצודת סלעים ומשגבו (ישעיה לג) ונתפס מי שפי׳ מצודה מערה משים שמצא וישמע דוד וירד אל המצודה (ש״ב ה) ובאמת וירד זה ויעל הוא כמה שנא׳ אלכה וירדתי על ההרים. אינמי ולא ירד עמנו למלחמות וכתב מי יעלה לנו למלחמה וכ׳ אך שרי פלשתים אמרו לא יעלה עמנו במלחמה, ונאמר נמי ואשר במצודות ובמערות בדבר ימותו (יחזקאל לג) כלו׳ מקום עליון ומקום תחתון ולפי שדימו הנביאים את הקב״ה למצודה תדע שאינה מערה שנא׳ סלעי ומצודתי (תהלים יח) צורי ומשגבי. שכולן גבוהין שהוא עליון נורא עלילה יתברך שמו. מ״א הבאתנו במצודה (תהלים סו) נצודים וחרמים לבה (קהלת ז) פ׳ מכמורת ורשת. מ״א קרוב לו ולא יהיו עוד בידכן למצודה (יחזקאל יג) פי׳ לציד:

מצה שתית מצית (ישעיה נא) ימצו ישתו (תהלים עה) פ׳ ימצצו. מ״א המציתיך ביד שאול (ש״ב ג) פ׳ מסרתיך כמו ממציא את האדם איש ביד רעהו (זכריה יא) אבל זה בה״י ואותו באל״ף:

מצח על מצח אהרן (שמות כח) זרחה במצחו (דה״ב כו) מצחך חזק לעומת מצח׳ (יחזקאל ג) על מצחות האנשים (שם ט) פ׳ פדחת. מ״א ומצחת נחשת על רגליו (ש״א יז) פ׳ מגינים צורת מנעלים בלא קרקעית יעשו על רגליהם הנכנסים במלחמה מפני החצים והאבנים שמשליכין עליהם אויביהם:

מצק כי ליי׳ מצוקי ארץ (ש״א ב) פ׳ יסודי עולם וכן השן האחד מצוק מצפון (ש״א יד) כלו׳ מוצק הוא פעול במקום פועל כמו השכוני באהלים:

מצר בין המצרים (איכה א) פ׳ גבולות ותנן אילן הסמוך למצר פ׳ כותל שבין שדות או גדר ובלשון התלמוד בר מצרא פ׳ שכנו של אדם שמשתתף עמו בכתליו:

מקק ימקו בעונם (ויקרא כו) המק בשרו (זכריה יד) פ׳ לשון

נימוס וכן אמר התרגום יתמסון, והנפעל ונמקו צבא השמים (ישעיה לד) פ' ונמסו, וכן והיה תחת בשם מק יהיה (ישעי' ג) פ' עש ועיפוש, וכן שרשם כמק (שם ה) כמשקל יהי לבז מן בזזנו, ותנן מקק ספרים שהן מעופשין ואכל אותו עש:

מקל מקל שקד (ירמי' א) מקל לבנה (ראשית ל) ומקלו יגיד לו (הושע ד) כי במקלי (ראשית לב) פ' מטה, יש בדגש ויש בלא דגש והסמוך פתח:

מר כמר מדלי (ישעיה מ) פ' טיפה:

מרר וימררו את חייהם (שמות א) אמרר בבכי (ישעיה כב) בשברון מתנים ובמרירות (יחזקאל כא) בכי תמרורים (ירמיה לא) והמר עליו כהמר על הבכור (זכרי' יב) ושדי המר לנפשי (איוב כז) ימר שכר לשותיו (ישעיה כד) כלו' ימרר יש בו כפול ושאינו כפול. מ"א כי תכתב עלי מרורות (איוב יג) פ' לשון מרי כמו אל תמר בו (שמות כג) ותהיין מרת רוח (ראשית כו) משפטו מורות רוח, אבל כל אחת מהן מורת רוח, והנפעל וריחו לא נמר (ירמיה מח). מ"א שימי לך תמרורים (ירמיה לא) פ' מצבות גבוהין וכן ויתמרמר אליו (דניאל ח) פ' גבה עליו ונתנשא. מ"א ישפך לארץ מררתי (איוב כ) פ' כיס של מרה וכן מרורת פתנים בקרבו (שם שם) וברק ממרורתו יהלך (שם שם) פ' ליחה כעין ברק יוצאה מן המרה שלו על כל גופו:

מרא שור ומריא (ש"ב ו) וחלב מריאים (ישעיה א) מריאי בשן (דברים לב) ושלם מריאכם (עמוס ה) פ' זבח שלמים של מריאים, המריאים הן מין בקר גם וראוי הוא לקרבן וכל האומר כי הוא שור של בר או יחמור הרי זה טועה כי אותן אינן ראוין לקרבן וזה היו מקריבין אותו על גבי המזבח, והמכסה את דמו מספק הרי זה עם הארץ. מ"א כעת במרום תמריא (איוב לט) פ' תגאה ותגבה:

מרג למורג חרוץ (ישעיה מא) ולשון רבים והמוריגים וכלי הבקר (ש"ב כד) פ' כלי עץ מקל כמו בדמות סייף וחובטין בו את השבלים ואת הקצח שנא' כי לא בחרוץ יודש קצח, ומתרגמי' ארי לא במוריגי:

מרד ושלש עשרה שנה מרדו (ראשית יד) המורדים אשר מרדו בי (יחזקאל ב) אך ביי' אל תמרודו (במדבר יד) במרד ואם במעל (יהושע כב) בן נעות המרדות (ש"א ב) פ לשון קשה ומרידה ופשיעה, כמו אז תפשע לבנה (מ"ב ח) פ' מרדה במלך ומזה המה היו במורדי אור וגו' (יהושע כב). מ"א ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נח) זכר עניי ומרודי (איכה ג) ימי עניה ומרודיה (שם א) פ' מין עניות כמשקל מרוקיהן:

מרה כי מרו מריתי (איכה א) אשר מרה את פי יי' (מ"א יג) גם היום מרי שיחי (איוב כו) כי ראה יי' את עני ישראל מורה מאד (מ"ב יד) פ' משונה מכל עני כמו נכריה עבודתו. כי המרו את רוחו (תהלים קו) פ' מרו עצתו ויתכן שיהי ושדי המר לנפשי (איוב כז) מזה העקר, אבל הוא לשון מרירות, ומזה אנשים מרי נפש (שופטים יח). מ"א ומורה לא יעלה על ראשו (שופטים יג) פ' תער. מ"א שיתה יי' מורה להם ידעו גוים אנוש (תהלים ט) פ' הורה אותם ולמדם כדי שידעו כי הם הבל ולא יתגסו לפניו, וי"א שים להם מורא ופחד עד שיתיסרו אע"פ שנכתב בה"י:

מרח וימרחו על השחין ויחי (ישעיה לח) פ' ימשחו ותנן עד שימרח הגזבר פ' עד שימדוד בעל התבואה את הערימה שלא יבא הכהן הממונה על הגרנות וימרה פני הערימה לטל את המעשרות. מ"א מרוח אשך (ויקרא כא) פירשוהו רבותינו שני פירושין זה שנמרחו אשכיו פ' נעשו כאחת ובן ננס או' זה שרות באשכיו פ' נתנפחו ביציו:

רט ואמרטה משער ראשי (עזרא ט) פ' אתלוש, והנפעל כי ימרט ראשו (ויקרא יג) ולחיי למורטים (ישעיה נ) וכן גוי ממושך וממורט (שם יח) פ' תלוש ממקומו גולה ממקומו שנא' מן הוא והלאה. מ"א למען טבוח טבח הוחדה למען היה לה ברק מרוטה (יחזקאל כא) ויתן אותה למרטה (שם כא) פ' לשון חידוד וצחצחות ופועל כבד נחש ממורט (מ"א ז) פ' מגוהץ ומצוחצח:

מרץ מה נמרצו אמרי יושר (איוב לט) וחבל נמריץ (איוב לו) קללה נמרצת (מ"א ב) פ' לשון חשיבות בין לטוב בין לרע וחבל נמריץ (מיכה ב) כמו מכות גדולות ונאמנות, ופועל כבד או מה ימריצך כי תענה (איוב יו) פ' יפרק לך פירוק חשוב לקושיא שלך:

מרק מרקו הרמחים (ירמי' מו) ומורק ושוטף (ויקרא ו) משפטו בדיגוש אילולי הרי"ש, נחשת מרוק (דה"ב ד) פ לשון צחצוח. מ"א קרוב לו ימי מרוקיהן (אסתר ב) ובתמרוקי הנשים (שם ב) פ' משיחות מעשה הנשים על בשרם לעדנו ולרככו וללבנו וכן חבורות פצע תמרוק ברע (משלי כ) פי שמבטיח את חבירו בשקר ולא ימלא לו דבריו כאילו פצעו. מ"א ואת המרק שפוך (שופטים ו) פ' מימי התבשיל:

משש כי מששת את כל כלי (ראשית לא) וימשש לבן (שם שם) והיית ממשש בצהרים (דברים כב) אולי ימושני אבי (ראשית כז) הדגש במקום אות של כפול, ופעמים עושין בלא כפל שנאמר גשא נא ואמשך בני (שם כז) וימש חשך (ש"א י) פ' היה החשך עבה שיכול האדם למשש בו כשיעור עובי הדינר:

משה כי מן המים משיתיהו (שמות ב) לשון המשכה מן המים והעלאה וראוי לקרות את שם משה, משוי, שהוא פעול ומי שמשה אותו ראוי לקרותו משה כי הוא פועל, וכן ימשני ממים רבים (תהלים יח) כמשקל יעשני. מ"א ואכסך משי (יחזקאל יו) פ' מין ממיני החור והתרגום אמר לבושי צבועין:

משח יען משח יי' אותי (ישעיה סא) אשר משחת שם מצבה (ראשית לא) הכהן המשיח (ויקרא ד) משוחים בשמן (שמות כט) ומשוח בששר (ירמיה כב) כמשקל קרוב ורחוק כי איננו מצדר:

משך מושך בקשת (מ"א כב) אשר לא משכה בעול (דברים כא) וימשכו את ירמיהו (ירמיה לח) ומשך חכמה מפנינים (איוב כח) פ' רוב מה שיקנה האדם במשיכה הוא קונה, משוך חסדך (תהלים לו) תמשוך לויתן בחכה (איוב מ) אל תמשכני עם רשעים (תהלים כח) חרב נתנה משכו אותה (יחזקאל לב) משפטו משכו אבל הוא כמשקל מלכה עלינו, מושכים בשבט סופר (שופטים ה) פ' מושך הקולמס מנרתיקו לכתוב בו, תוחלת ממושכה מחלת לב (משלי יג) פ' לזמן ארוך, והנפעל וימיה לא ימשכו (ישעיה יד) פ' יאריכו. מ"א ומשכת בהר תבור (שופטים ד) כמו אל פשטתם היום, (ש"א כז) וכן וימשך האורב ויך (שופטים ב). מ"א למשוך ביין את בשרי (קהלת ב) פ' לגדל ולהרבות. מ"א במשוך היובל (שמות יט) פי' בתקוע בשופר בשנת היובל וחכמים או' יש מקום שקורין לצאן יובלא. מ"א נושא משך הזרע (תהלי' קכו) פ' כפיפה שמוליך בה את החיטים לשדה לזורעה,

משל ומשלת בגוים רבים (דברים טו) ונשים משלו בו (ישעי׳ ג) יי׳ ימשול בכם (שופטים ח) ומשלו מים ועד ים (זכרי׳ ט) ימשל רב ממשלתו (דניאל א) מושל בגבורתו עולם (תהלים סו) הממשלה הראשונה (מיכה ד) לממשלת בלילה (תהלים קלו) ופועל כבד המשל ופחד עמו (איוב כה). מ״א להבין משל מליצה (משלי א) הנה כל המושל עליך ימשל (יחזקאל יו) ממשל משלים הוא (שם כא) והסמוך משל הקדמוני (ש״א כד) י״א אדם הראשון הוא אמר מן הנחש יצאה מיתה לעולם, וישא משלו (במדבר כג) פ׳ דומיות ועניניין של לימוד חכמה לאחרים. מ״א קרוב לו משלי אפר (איוב יג) אלינו נמשלת (ישעיה יד) נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט) ופועל כבד ותמשילוני ונדמה (ישעיה מו):

משע ובמים לא רוחצת למשעי (יחזקאל יו) פ׳ לנקות והתרגום אמר להתנקרא ואמרי רבנן לנקר חצירו הוא צריך כלו׳ לרחוץ אותה בנקיות ואמרו נמי ניקור הבשר, פ׳ להסיר ממנו את החלב ואת הגידים, וממנו נאמר ביחזקאל (והושעתים מטומאתם) [והושעתי אתכם מכל טמאותים] (שם לו) פ׳ אטהרם כענין וזרקתי עליכם מים טהורים, ויש מי שפי׳ למשעי מלשון שעיעות צואריה [פ׳ חלקה נוהריו] ואין זה כלום כי אחד הוא החלק ואחד הוא הריחוץ והשיטוף:

משק ובן משק ביתי (בראשית טו) פ׳ השוקד, וכן השוקד על מטתו, נא׳ ממנו ובדמשק ערש (עמוס ג) וכן ממשק חרול (צפניה ב) פ׳ מקום שצומחין בו קוצים לעולם והדל״ת של ובדמשק ערש היא תרגו׳ אשר כלו׳ וכאשר משק ערש:

מתג במתג ורסן עדיו לבלום (תהלי׳ לב) פ׳ מין רסן ובלשון משנה ובפרומיא. מ״א שוט לסוס ומתג לחמור (משלי כו) פ׳ מקל ומלמד:

מתה בדיך מתים יחרושו (איוב יא) פ׳ כזביך שאתה בודה מלבך ישתיקו את העמים, מתי מספר (ישעיה לד) פי׳ עַם מנין, ויהי מתיו מספר (דברים לג) אלא הרבה בו כח ואל עושה בשניה׳ 1) כגון וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים, פ׳ אותו לא אתן עושה בשניהן כלו׳ ולא אתן תהלתי לפסילים, מתיך בחרב יפלו (ישעיה ג) פ׳ עמך [נ׳ ז׳ כ״ט 1) ר״ל מלת אל נר״פ יחי ראובן ואל ימות תוסף עצמו ואחר עמו]:

מתח וימתחם כאהל (ישעיה י׳) פי׳ וימשכם ומזה נאמר אמר־חת אמתחתות, לא יוכל אדם להכניס בה ולהוציא ממנה אלא עד שמושך, והאל״ף יתירה כמו אל״ף אזכרה ואשמורה:

מתי מתי אעשה גם אנכי לביתי (ראשית ל) למתי אעתיר לך (שמו׳ ח) פ׳ לשון שאלה על הזמן העובר והעתיד כלו׳ מתי יהיה, מתי עשית, ורבותינו ז״ל מוסיפין עליו אל״ף ואומרים אימתי בזמן שכך וכך, ותנן מאימתי קורין את שמע בערבין:

מתן ממתנים ועד ירכים (שמות כח) ולשון יחיד מותן כמשקל אוזן פ׳ החומש והן חלציים:

מתק וימתקו המים (שמות טו) שמים מר למתוק והשם ומתק שפתים (משלי יו) החדלתי את מתקי (שופטים ט) הכו ממתקים (שיר ח) ופועל כבד אם תמתיק בפיו רעה (איוב כ) זו פועל בעצמו, אבל נמתיק סוד (תהלים נה) פועל באחר. מתקו רמה (איוב כד) פ׳ מתקה לו הרמה כמו שא׳ מתיקו לו רגבי נחל (שם כא) וכעין משל הוא לומר לך המתים אוהבי׳ מה שניתן להם בקבר, פ״א נמתיק בשרו לרימה ולתולעי׳:

מלה רביעית

מהמה חשתי ולא התמהמהתי (תהלים קיט) אם יתמהמה חכה לו (חבקק ב) והצווי לרבים התמהמהו ותמהו (ישעיה נט) פ׳ התעכבו כדי שתבינו לתמוה, והמצדד ולא יכלו להתמהמה (שמות יב):

נשלם ערך מים

אתחיל ערך נון

נא לשון בקשה וכן אנא שא נא (ראשית נ) וכן אנה בה״י. מ״א אל תאכלו ממנו נא (שמות יב) פ שלא בשל הדבה:

נאם וינאמו נאום (ירמיה כג) מצדר הוא, אבל נאם יי׳ (שם ב) פ׳ זה דיבור, וכן נאם בלעם (במדבר כד) נאם פשע לרשע (תהלים לו) פ׳ זה דבר הפשע לרשע:

נאף נואף אשה (משלי ו) לא תנאף (שמות כ) והמצדר הגנוב רצוח ונאוף (הושע ד) ופועל כבד אשר נאפה (ירמיה ג) לבלה נאופים (יחזקאל כג) אשה שבלוה הניאופים ונכפל שנא׳ ונאפופיה מבין שדיה (הושע ב):

נאץ ותוכחת נאץ לבי (משלי ה) אויל ינאץ מוסר אביו (משלי טו) ועצת עליון נאצו (תהלים קז) פ׳ לשון תיעוב כמה שנאמר נאצות גדולות (נחמיה ט) אינמי שמעתי את קול נאצותיך (יחזקאל לה) פ׳ תועבותיך ופועל כבד כי נאצו האנשים את מנחת יי׳ (ש״א ב) וכן ותמיד כל היום שמי מנואץ (ישעי׳ נב) הפילו תי״ו של התפעל ודגשו הנו״ן להוכיה עליה. מ״א ונאצוני והפר (דברים לא) עד אנה ינאצוני (במדבר יד) וכל מנאצי (שם שם) פ׳ וכל מכעיסי:

נאק ונאק נאקות חלל (יחזקאל ל) וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב) פ׳ אנחתם שיאנחו:

נאר נאר מקדשו (איכה ב) נארת ברית עבדך (תהלים פט) אתם נארים (מלאכי ג) פ׳ לשון מאוס וזניחה, פ׳ נארים נפעל הוא של אדירה ומשפטו נארים כמשקל נמקים אילולי שלא תדגש הרי״ש והדגש היה לה לעמוד במקום רי״ש של כפל, ונתפס חיוג בזו המילה ששגג בה הרבה וזה ייראה מן הספר שלו:

[נבב עי׳ לעיל סרס ביב]

נבא והנביאים נבאו בבעל (ירמיה ב) ולא קם נביא עוד (דברים לד) נִבְּאִים (ש״א יט) משפטו נִבָּאִים וכן נִטְמְאִים (יחזקאל כ) נֶחְבְּאִים במערה (יהושע י) [ר״ל היה משפטם נטמָאים נחבָאים], הנו״ן של נבאים הוא כמו ויהיו נקראים (אסתר ו) אבל הפילו פ״י פעל ודגשו את תבי״ת להוכיח עליה, וכבר אמרוהו כהלכתו שנא׳ בן אדם הנבא אל נביאי ישראל הנבָּאים (יחזקאל יג) ולשון יחיד על ידו אסף הנִבָּא (דה״י א כה) ולעתים רחוקות הוא נבא (יחזקאל יב), והמצדר אשר שלחו יי׳ שם להנבא (ירמיה יט) אינמי אביהו ואמו יולדיו בהנבאו (זכריה יג) אינמי איש מחזיונו בהנבאותו (שם יג) ופועל כבד יקם יי׳ את דברך אשר נבאת (ירמיה כח) ונבאתי כאשר צוני׳ (יחזקאל לז) כמשקל אשר לא נקראתי, ופועל עתיד ינבא השלום (ירמיה כח) והתפעל מתנבאים (ירמיה יד) ויתנבאו

עד

עד עלות המנחה (מ"א י"ח) המתנבאות מלבהן (יחזקאל י"ג):

נבח ולא יכלו לנבוח (ישעי' נו) כמשקל לשלוח יד, לנגוע אליה:

נבט ונבט לארץ (ישעיה ה) זה פועל כבד כמשקל נכר אותו אלהים בידי (ש"א כג), אינמי עצמי נקר מעלי (איוב ל) ויש עוד פעל כבד אחר, לא הביט און ביעקב (במדבר כג) והביטו אחרי משה (שמות לג) והבטת צר מעון (ש"א ב) ותבט אשתו מאחריו (ראשית יט) והמצדר והבט אל עמל לא תוכל (חבק' א) והביט אל אלהים (שמות ג) והשם הנה כה מבטנו (ישעיה כ) כמשקל ומפל בר, מתן אדם:

נבל נבל ציץ (ישעיה מ) פ' פועל עבר, אבלה הארץ (שם כד) ועלהו לא יבול (תהלים א) פ' לא ינבל, והמצדר נבל תבל (שמות י"ח) כמשקל כי נפל תפל, נובלת עליה (ישעיה א') וציץ נובל (שם כ"ח) והעלה נבל (ירמיה ח') והנפעל ונבל כעלה כלנו (ישעיה ס"ד) משפטו ונִבַל אבל הפילו נו"ן של עיקר כי טורח הוא לדבר בשני נונין דגושין פ' כמו נפולה. מ"א קרוב לו כי נבל נבלה ידבר (ישעי' לב) כאחד הנבלים (ש"ב יג) כאחת הנבלות (איוב ב) ומזה הענין אם נבלת בהתנשא (משלי ל) פ' אדם שאינו הגון ואינו ירא מיי' ומישראל נקרא כך, וי"א הקצינים נקראו כך, ופועל אל תנבל כסא כבודך (ירמיה יד) ומזה נקרית הנבלה משום שהיא נפילה, תדע הרי הוא או' ויסר לראות את מפלת האריה (שופטים י"ד) ומזה הענין כי נבלה עשה בישראל (בראשית ל"ד) פ' חרפה וכן אגלה את נבלותה (הושע ב') כמו היום גלותי את חרפת מצרים (יהושע ה). מ"א כל נבל ימלא יין (ירמיה י"ג) פ' נאד, ודימו רוב הגשמים לו שנא' ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח). מין אחר קרוב לו ושברה כשבר נבל יוצרים (ישעיה ל) פ' כד החרס. מ"א הללוהו בנבל וכנור (תהלים קנ), ובכנורות ובנבלים (ש"ב ו) פ' כלי זמר כולן:

נבע נחל נובע (משלי יח) ותשבר כד על המבוע (קהלת יב) פ' משל הוא כלו' בשעה שימות האדם תבקע כיס המרה שלו לתוך הכבד שהוא מבוע של דם והוא מפרה כל הגוף כי משגר הדם בגידין לכל האברין והדגש של מבוע במקום נון כי משפטו מנבוע. מ"א קרוב לו יום ליום יביע אומר (תהלי' יט) פ' יספר וכן הנה יביעון בפיהם (שם נט) אביעה חדות מני קדם (שם עח). מ"א קרוב לשניהם זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח (קהלת י) פ' הזבובין המתים יפלו לתוך השמן הרוקח יבאישהו ולכולם מכריז רוע לריחו עליו ומספר סרחונו, וזה משל לומר לך כמו שזבוב אחד מסריח כל שמן כך חטא אחד יאבד טובה הרבה וגם מעט סכלות ישפיל את החכם ממעלת חכמה מה שאין כן בכסיל, כי החכם הטוב גבוה מן הסכלות הרבה לפיכך אם יפול כמעט דבר ייראה כי נפל ממקום גבוה ויהיה לו חרפה, והכסיל מושפל אינו גבוה מן הסכלות כל כך לפיכך אם יפול אפי' בדבר גדול של סכלות לא יראה לו חרפה כל כך מפני שנפל ממקום קרוב:

נגב מלך הנגב (דניאל יא) צפונה ונגבה (בראשית י"ג) פ' תימן שהוא חדרום נוכח הצפון שבו הולכת החמה ימי החורף להתרחק מפאת צפון שהישוב בצפון לצננו כך מחמת בתחתיתו כדי לגדל צמחים ואילנות לחיותנו כהיום הזה, ובימי הקיץ החמה עולה באמצע הרקיע שעל ראשינו לבשל אותן צמחין ואילנות שגדלו בימי החורף וביני ביני תדע שחרי בימי ההורף יהי צל החמה ארוך ובימי הקיץ קצר כלומר אם תעמוד אתה בחצי היום בימי החורף כנגד השמש יהיה השמש בצדך מן הדרום ולא על ראשך לפיכך יהי צלך בארץ ארוך בפאת צפון מפני רוחקה ומשום זה ימיה קור, אבל אם תעמד בחצי היום בימי הקיץ שהיה השמש על ראשך לפיכך יהי צלך קצר מפני קירוב השמש לפאת צפון ולפיכך מחתמם העולם, ואם תאמר למה תמצא השמש לעולם בפאת צכון ולא יהיה צל בפאת דיום לעולם? מפני שהישוב שהוא מקום שגולה מעליה המים בפאת צפון הוא, שנא' יקוו המים ותראה היבשה, כי צילו היה הישוב באמצע העולם היה הקור והחום והלילה שוין ולא היה העולם מגדל צמחין בחרף ומבשלן בקיץ לעשות לנו מחיה משום שאין חורף ואין קיץ כי יי' בחכמה יסד ארץ זה יסוד העפר שהוא כבד וקר ויבש והעולה עליו גלגל המים וגלגל הרוח שהוא רך כמים והוא קל וחם, ועוד העולה על גלגל הרוח גלגל של אש הוא השמים וככבים הרי הוא חם כגלגל וקל כמותו, אבל הוא יבש כיסוד העפר וגולה מן הארץ ומעט בפאת צפון ובראנו עם, ועל זה הסדר אמר שלמה בחכמתו יי' בחכמה יסד ארץ זה העפר, כונן שמים בתבונה, זה האש, בדעתו תהומות נבקעו, זה המים, ושחקים ירעפו על, זה הרוח, שנא' ואד יעלה מן הארץ. מ"א כי ארץ הנגב נתתני (יהושע טו) פ' ארץ נגובה, וכן כאפיקים בנגב (תהלים קכו) פ' כבריכות מלאות מים בארץ נגובה, ותרגום חרבו המים (בראשית ח) נגובו מיא, וכן ודוד קם מאצל הנגב (ש"ב כ) פ' ארץ ציה וגם חום:

נגד מי הגיד לך (בראשית ג) פ' סיפר. מ"א הגדתי היום ליי' אלהיך (דברים כ"ו) פ' הודיתי, וכן ואתם הלא תגידו (ישעיה מח) וכן נגד יי' משיחו (ש"א יו) נגדה נא לכל עמו (תהלים קי"ו) הה"י יתירה פ' נוכח ומול, ומזה הענין נקרא הנגיד מפני שעין כל ישראל אליו, ומזה נקראו החכמות נגידים שנאמר שמעו כי נגידים אדבר (משלי ח) שהוא כמו כולם נכונים למבין (שם שם) כי נוכח ונגד אחד:

נגה ועל דרכיך נגה אור (איוב יה) אור נגה עליהם (ישעי' ט) ולא יגה שביב אשו (איוב יח) משפטו ינגה אבל הפילו הנו"ן, ונוגה כאור תהיה (חבק' ג) לנגוהות באפלות נהלך (ישעיה נט) כמשקל בארץ נכוחות יעול (ישעיה כו) ופועל באחר, יי' יגיה חשכי (ש"ב כב) פ' יאיר:

נגח וכי יגח שור (שמות כ"א) שור נגח הוא (שם שם) ופועל כבד ،נגח יחדו (דברים לג) צרינו ננגח (תהלים מד) והתפעל יתנגח עמו מלך הנגב (דניאל יד) ודרך משל הוא:

נגל שלחו מגל (יואל ד) משפטו מנגל משום שהוא כמשקל מתן אדם, מפל בר, והנה כה מבטנו, מצב פלשתים, שכולן יש בהן נו"ן ונפל, פ' חרמש, וחרמש לא תניף על קמת רעך, ומתרגמי' ומגלא, והמי"ם בכולן יתירה כי היא מי"ם של מפעל בין תבין:

נגן קדמו שרים אחר נוגנים (תהלים סח) ופועל כבד כנגן המנגן (מ"ב ג) ונגונתי ננגן (ישעיה לח) אני מנגינתם (איכה ד) פ' ישמחו על שברי כשמחת השיר:

נגע כי נגע אל השמים (ירמיה נ"א) משפטו ונגעה כמו ונגעה חרב (שם ד) לא נגענוך (ראשי' כו) הנוגע באיש חזה (שם כו) לא תגע בו יד (שמות י"ט) הפילו הנו"ן ודגשו מקומו, והציווי וגע אל עצמו (איוב ב) בהפלת הנו"ן כמו גש פגע בו, כמנהגם להפיל פ"י הפועל מן הציווי כגון תן, רד, דע, צא, וכיוצא בהן, והמצדר לנגוע אליה (בראשית כ) ונגוע בקצהו (שמות י"ט) לבלתי נגעך (רות ב) הלא כגעת בח (יחזק' יז) ופועל כבד שפועל בעצמו, ועת הזמיר

הגיע (שיר ב) כלו' נגע אבל והגעתם אל המשקוף (שמות יב) הוא פועל באחר וכן והגעתיהו לארץ (יחזקא' יג). מ"א נגע צרעת (ויקרא יג) ואהי נגוע כל היום (תלים עג) ופועל כבד וינגע יי' את פרעה (בראשית י"ב) ועם אדם לא ינוגעו (תהלבים עג). מ"א וינגעו את יהושע וכל ישראל (יהושע ח) פ' נרדפו ונתנו עורף, וכן מאנה לנגוע נפשי (איוב ו) פי' מיאנה שתהי' עלובה אלא כל מה שיעבר עליה מן חצרות אומרת אוכל לסבול ולא להנגף המה כדמי לחמי (ס"פ הכ"ף יתירה כלו' המה דוי לחמי פ' חלישת בשרי וכן ואת קרבני לחמי, פ' בשר הקרבנות:

נגף ונגפו אשה הרה (שמות כא) נגף את ירבעם (דה"ב י"ג) ורגלך לא תגוף (משלי ג') וכי יגוף (שמות כ"א כי אם יי' יגפנו (ש"א כו) והמצדר נגוף ורפא (ישעיה י"ט) וכן לנגף את מצרים (שמות יב) נוגף את כל גבולך (שמות ז) והשם ולא והיה בכם נגף (שם י"ב) וכן מגפה, את כל מגפותי (שם ט) והנפעל וירא ארם כי נגף לפני ישראל (ש"ב י) פועל עבר הוא, יתנך יי' נגף (דבריט כ"ח) פ' מנוגף ולשון רבים נגפים לפניך (דברים כח) והמצדר בהנגף עמך ישראל (מ"א ח) והתפעל ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יג) פ' לשון דחיה ומכה:

נגר עיני נגרה (איכה ג) פועל עבר, נגרות כיום אפו (איוב כ) נגרים במורד (איכה א) ופועל כבד פועל באחר, והגרתי לגיא אבניה (מיכה א) יגירהו על ידי חרב (תהלים סג) והגירם על ידי חרב כמים מוגרים במורד פ' לשון מרוצה וגלגול, והנו"ן נבלע בכולן:

נגש ויגש אליו (ראשי' מד) משפטו וינגש, ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין (שם לג) יש להקשות וכי אם ידבר הכ' על זכר ונקבה הלא ישים אותם כזכרים 1) כגון ויבאו האנשים על הנשים ולא אמר לשון נקבה ואם תאמר יתידה היא ובניה רבים הנה אמר ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו (שם) ואם כן למה אמר בענין השפחות הנה וילדיהן ותשתחוין ולא אמר וישתחוו? אלא ודאי לא השתחוו בני השפחות כלל, כי אמרו אמותינו שפחות מנהגן להשתחוות לכל אדם ואנו חשובים לא נשתחוה לזה הרשע וכשבאו בני לאה וראו כי אמן השתחוו אמרו זאת גבירה ועשת כך כל שכן אנו לפיכך השתחוו עמה וכן יוסף עם אמו, וכשסיפר לנו הכתוב סיפר לנו ככל מה שעשו. והציווי גש הלאה (ראשית יט) גש פגע בו (ש"ב א) גשה נא ואמושך (ראשי' כ"א) גשו נא אלי (שם מ"ח) והמצדר עד גשתו עד אחיו (שם ל"ג) לגשת אלי (ירמיה ל) והנפעל נגש יוסף ורחל (ראשית לג), וכן יען כי נגש העם הזה הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה (ישעיה כ"ט) פ' אמר הקב"ה עמי קרבוני בדברים ורחקוני מלבבם, כיצד? ידמו כי יש לי צורה ודמיון ולא יוכלו להביא ראיות של דעת שיקבלם הלב כדי אותי משום שאינן חכמים אע"פ ועל מי הדמיוני ואשוה, ואל מי תדמיון אל, ומה דמות תערכו לו, ואם ישאל אדם אותם לומר מי הוא אלקיכם אומרים בפיהם כבודי ולבם לא למד דעת להוריע אותי לאחרים אלא אומרים בציבור יי' אל רחום וחנון וגו' מעלה נשיאים וגו' מעריב ערבים ויוצר אור וכיוצא בו כמו שציוום אחרים ולמדום יראתי בפה בלבד, ובוראי אם יראוני ולא ידעוני אין זו עבודתי שנא' כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות, כלו' יותר מעולות, ועוד מצינו כי דוד צוה את שלמה בנו על זה הענין שנא' דע את אלהי אביך ועבדהו ועוד אמר הקב"ה אל יתהלל החכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט) ואילולי שזו מרה גדולה לא היה משבחה יותר מלמוד תורה שהיא החכמה ויותר מן הקרבנות של עגלה, לפיכך ראוי לאדם לדע ברייתו של עולם ומזה יעמוד לדע את בוראו ומי שאין דעתו משגת לדעת את כל זה ראוי לסבור כי הקב"ה אין לו צורה ולא דמות ולא ערך ואינו נראה כלל כי כל הנראה ברוא מכלל שהבורא אינו כך שלא יהו שניהן שוין וזה כמו לחם עצלות, וכל מה שראו הנביאים אינו אלא לאות ולמופת, ויש משינויהן טעם. תחלה נראה לאדם הראשון מתהלך בגן לבשרו שיתגרש, גם נראה לאברהם עולה שנאמר ויעל מעליו אלקים. להבינו שיצא מארצו ומארץ מולדתו שנא' לך לך וגו' ויעתק משם, וירד אברהם מצרימה, ויאהל אברם, ויבא ליעקב נראה בדמות סולם ועולין ויורדין להבינו כי פעמים יהיה מיושב ופעמים מטולטל, כי ברח מפני עשו וחזר, ולמשה נראה בלהב בתוך קוצים ולא נשרפו, להבינו אף ע"פ שישראל בין המצריים ומשה יכנס לבית פרעה על כרחו של פרעה לא יהששו מהם, ולאצילי ב"י שהי' אותו הדור בלא עון וראוי לשרות עליהם השכינה נראה כעין לובן ותרשיש, שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר, שהן שני דומיות ואין זה לזה כך אותם רואין לי ואני ראוי לכם, וגם בשרן שידור ביניהן ומניח את השמים, כי הספיר הוא אבן ונתחבר לעצם השמים, וגם ליהושע שהי' שר הצבא נראה שר צבא יי' (יהושע ה') ובזמן שהיו לישראל מלכים יושבים על כסא היה נראה לנביאים כדמות מלך יושב על כסא, כגון ישעיה ויחזקאל וכיוצא בהן, ובימי דניאל שהי' סוף הנביאים נראה כזקן שנאמר ועתיק יומין יתיב ושער רישיה כעמר נקי (דניאל ז'), ועל זה נאמר וביד הנביאים אדמה, הנה משה שלא היה כמותו בישראל תחילה וסוף אמר עליו ותמונת יי' יביט, והתמונה היא תבנית שנאמר תמונת כל פסל, והקב"ה הזהיר את ישראל מקודם שלא ידמהו בכל צורה שנא' כי לא ראיתם כל תמונה, שמא תאמרו כמו זה ראינו, וכל מה שכ' במקרא יש לו פ' כגון יד יי' הא מחא מן קדם יי' (שמו' ט) פני ה' שכינת יי' (בראשית י"ט) אם נא מצאתי חן בעיניך אדוני אם כען אשכחית רחמין קדמך יי' (שמות ל"ד) וירד יי', ואתגלי יי' (בראשית י"א) ויעל מעליו אלהים, ואסתלק מעלוהי יקרא דיי' (שם ל"ו) וידע אלהים ואמר במימריה למפרקהון (שמות ב) ואם לא אדעה, לא אתפרע (ראשית יח) כי יודע אלהים, ארי גלי קדם יי' (שם ג) ויבא אלהים, ואתא מימר מן קדם יי' (שם כ) וינחם יי', ותב יי' במימריה (בראשית ו) ומשום זה טרח התרגום כדי לשנות מילות הספקות מלב עמי הארץ, וכל מה שכתבו רבותינו בתלמוד שראה רבי ישמעאל את אכתריאל יה יי' צבאות וא"ל ישמעאל בני ברכני (ברכו' דף) מלאך הוא שמו כך כלו' מלאך יי' צבאות אמר לו כך התפלל לפני ואמור ב"א יי' ללמד לבני ישראל ברכות, והקב"ה נתן רשות למלאכים לומר מפיו כל מה שהוא רוצה שנא' גבורי כח עושי דברו, והלא אמר משה הנני ממטיר לכם כעת מחר, הנני מביא מחר ארבה, הנני משליח בך, וכן הבין פרעה ממנו, אפילו בלעם אמר הנה ברך לקחתי וגומר כי מנהג העולם לומר כך ואומרים תלה ממלך את פלוני, עיור המלך את עיני פלוני והמלך לא עשה אלא את ציוויו, וכ' נמי ואל משה אמר עלה אל יי' ופעמים אמר עלה אלי ההרה. ואם תמצא דרש שאין הדעת מקבלת אותו ואין דבריו נסברין לא נשמעין, הנה אפילו איסור והתר נדחין דבריו כל שכן דברים שאין הדעת מקבלתן.

נחזור

נחזור לדברינו והתפעל התנגשו יחדו (ישעיה מ"ד) ופועל כבד שפועל באחד והגישו אדוניו (שמות כא) ויגש לו ויאכל (בראשית כז) לא לנחושתים הוגשו (ש"ב ג) מוגש מוקטר (מלאכי א) ויש פועל כבד פועל בעצמו שנאמר תגיש ותקדים (עמוס ט) [נ' ן' כ"ט 1) זה הלשון אינו מדוקדק וכוונתו על הכלל בד: כי הלשון דהיינו כשתבאנה שתי אותיות מסומני השין יבא הפעל מאותו השין. אבל הוא דגוש בו הן מלפנים והן מלאחור כמו שמצינו פרליות והתרגום ראוי להיות בנין זכר לפי שהוא דגוש לילדיהן, ויבאו המלכים על הנשים בא הפעל על נכון בנין זכר לפי שהוא נסמך לנשים, ועי' לעיל בחלק הדקדוק בשער זכר ונקבה כי שם כ' כדברים האלה מתם אבל בלשון עוד יותר סתום ובלתי הבנה ועפ"י באורי שם תבין דבריו גם פה]:

נגש וכל עצביהם תנגושו (ישעיה נ"ח) והנוגשים אנשים לאמר (שמות ה') איך שבת נגש (ישעיה י"ד) עמי נגשיו מעולל (שם ג) ונוגשיך צדקה (שם ס) וממנו את הנכרי תגש (דברים ט"ו) משום עבד לוה לאיש מלוה פ' לשון לוחץ ודוחק לקח דבר באמת ולא בגזל:

נדד כי נדדו ממנו (הושע ז) והיה כל רואיך ידוד ממך (נחום ג) משפטו ינדוד, וכן ותדד שנתי (ראשי' לא) נדדה שנת המלך (אסתר ו') ושבעתי נדודים עדי נשף (איוב ז) פ' מיעוט שינה וריחוקה ומזה נקרית הנדה שהיא מרהוקה, והתרגום אמר כך, וכן ומי נדה לא זרק עליו (במדבר יט) שמרחיק את הטומאה מן האדם:

נדב אשר נדב לבן (שמות לה) אשר נדבה רוחו (שם שם) אשר ידבנו לבו (שם כ"ה) ונדיב נדיבות יעץ (ישעיה לב) גשם נדבות (תהלים כח) והתפעל על כל התנדב (עזרא א) המתנדבים (שופטים ה). מ"א תרדף כרוח נדיבתי (איוב ו) פ' נפשו:

נדה המנדבים ליום רע (עמוס ו) אחיכם שנאכים מנדיכם (ישעיה ס"ו) פ' גם זה לשון ריחוק. מ"א לכל זונות יתנו נדה (יחזקאל י) ואת נתת את נדניך (שם שם) משפטו יתנו נדן פ' אתנן:

נדח לבלתי ידח ממנו נדח (ש"ב י"ד) כמשקל וידך ישראל נדר, והמצדר לנדות עליו (דברים כ) והנפעל ותושיה נדחה ממני (איוב ו) או את שיו נדחים (דברים כ"א) אם יהיה נדחך (דברים ל) אילו כולן נפעלין ונו"ן הנפעל היא חבתובה בהן, ונו"ן העיקר נפל, אבל נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז) כמשקל שמחי לב, והנו"ן עיקר ופועל כבד אשר הדיחך י"י אלהיך (דברים ל) בחלק שפתיה תדיחנו (משלי ז') פ' לביתה וידיחו את יושבי עירם (דברים י"ג) פ' ויניחו והיו כצבי מודח (ישעיה יג):

נדף כהנדוף עשן תנדף (תהלים ס"ח) אשר ידפנו הרוח (שם א) והנפעל הבל נדף (משלי כ"א) העלה נדף (איוב יג) משפטן ננדף כולן קמוצין שחן שמות, אבל יבש נדף (ישעיה נט) פתח משום שהוא פועל עבר:

נדר נדר עבדך (ש"ב טו) וידרו נדרים (יונה א) והמצדר וכי תחדל לנדר (דברים כג):

נהה ונהה נהי נהיה (מיכה ב) פ' קינות. מ"א וינהו כל בית ישראל אחרי י"י (ש"א ז) פי' ויאספו, ותרגום ונקוו אליה כל הגוים (ירמיה ג) ויתנהון למפלח בה כל עממיא כמשקל תרגום ונבחר מות מחיים (שם ח) ויתרעון במותא וכמשקל תרגום יפלו בנופלין (שם ו) יתרמון קטילין משפטן ויתהון, ויתרעהון, ויתרמוהן:

נהג אותי נהג (איכה ג) וינהג את הצאן (שמות ג) והציווי נהג ולך (ש"ב ד) נהג כצאן יוסף (תהלים פ) ומלכיהם נהוגים (ישעיה ס) ופועל כבד נהג רוח קדים (שמות י) ותנהג את בנותי (בראשית ל"א). מ"א קרוב לו ולבי נהג בחכמה (קהלת ב) ותנן נהגון היו בית אבא, פ' לשון מנהג:

נהל נהלת בעזך (שמות טו) וינהלם בלחם (בראשית מז) אין מנהל לה (ישעי' נא) פ' החזקת יד והולכה בנחת, והתפעל אתנהלה לאטי (ראשי' לג). מ"א ובכל הנהלולים (ישעיה ז) פ' אילן סרק:

נהם ונהמת באחריתך (משלי ה) ונהמתם איש אל אחיו (יחזק' כד) וינהום עליו ביום ההוא כנהמות ים (ישעי' ה) נהם ככפיר זעף מלך (משלי י"ט) שאגתי מנהמת לבי (תהלים לח) פ' לשון זעף, והגיון, ושאגה, וגעיה פ' כנהם כפיר כן זעף המלך:

נהק הינהק פרא עלי דשא (איוב ו) בין שיחים ינהקו (איוב ל) פ' צהלת פרדים:

נהר ונהרו אליו כל מגוים (ישעיה ב) ונהרו אל טוב י"י (ירמי' לא) פ' יסתכלו ובלשון תלמוד נהירא לר' פלוני, פ' הסתכלתי בו. מ"א הביטו אליו ונהרו (תהלים לד) ואל תופע עליו נהרה (איוב ג) כמו תרגום אור נהורא. מ"א נהר פלגיו (תהלים מו) ועל נהרות יכוננה (שם כד) פ' נחלים. מ"א את המנהרות אשר בהרים (שופטים ו) אשר התרגום מטמוריתא, וי"א מגדלים שמסתכלים מהן השומרים את העיירות:

נוא כי הניא אביה אותה (במדבר ל) הניא מחשבות עמים (תהלים לג) פ' הפיר והה"י של הפעיל, ומזה וידעתם את תנואתי (במדבר יד) פ' הפרתם את עצתי בתלונותיכם:

נוב חיל כי ינוב (תלים סב) פ' כי ירבה, וכן ינובון בשיבה (שם צב). מ"א ינוב חכמה (משלי י) וניבו נבזה אכלו (מלאכי א) ניב שפתים (ישעיה נ"ז) פ' דבור, ומזה ינובב בתולות (זכריה ט). מ"א קרוב לו מתנובות שדי (איכה ד) פ' פירות והדבור פרי הלשון, ואוהביה יאכל פריה (משלי י"ח) אינמי מפרי פי איש (שם יב):

נוד נע ונד (בראשית ד) ויד רשעים אל תנידני (תלים לו) מנוד ראש בלאומים (שם מד) וישב בארץ נוד (ראשית ד) נודי ספרת אתה (תהלים נו) פ' הליכותי כמח שנאמ' כי אתה צעדי תספר. מ"א נודו לו כל סביביו (ירמיה מח) לבוא לנוד לו (איוב ב) פ' קינות, וכן אפרים מתנודד (ירמי' לא). מ"א אף ע"פ שנכתב באל"ף נאד החלב (שופטים ד) נארות היין (יהושע ט) פ' חמת:

נוה ולא נוה בהם (יחזקאל ז) ונתאו אליך בניהם (שם כז) הה"י של נוה בהם איננה הה"י של ניהם כי הה"י של בניהם בסגול כלו' שם רבים היא כגון ידיהם, פניהם, בניהם, והה"י של נוה בהם נפלה כמו אף ברי יטריח עב (איוב) מן רוה כך ני של ניהם מן נוה פ' קול:

נוה גבר יהיר ולא ינוה (חבק' ב) פ' לא ישב בנוהו, אל נוה קדשך (ישעי' לב) ומזה נאמר זה אלי ואנוהו (שמות טו) פ' אעשה לו נוה, הנוה והמענגה (ירמי' ו) פ' היושבת בבית כמשקל לבלה נאופים, והסמוך ונות בית (תהלים סח) ושלום נות צדק (איוב ח) כלו' יעשה שלום. ואהל הרועה נקרא נוה שנא' לקחתיך מן הנוה מאחרי הצאן (דהי"א יז) נות כרות רועים (צפני' ב) לשון רבים של נוה, ופעמים מוסיפין אל"ף ואומרין נאות מדבר (יואל ב):

נוח לא שקטתי ולא נחתי (איוב ג) ינוחו על משכבותם (ישעיה נ"ז) בהניח י"י אלקיך (דברים כ"ה) לא הונח לנו (איכה ה) כמשקל והוסג אחור, משפטן שיה' בלא דגש כמו הושב כספי, והשם מנוחה, אינמי בנחת נשמעים (קהלת ט) ורגז ושחק ואין נחת (משלי כט) והתי"ו במקום ה"י כמו תי"ו אשר זורה ברחת, מן מלת רוח. מ"א קרוב לו

לו עוף השמים ינוח עליהם (יחזקאל ל"ב) ונחנו עליו (ש"ב י"ז) כמשקל קמנו מן קום פ' לשון חנייה וירידה וכן כאשר יניח ידו (שמות יז). מ"א יי' תניחנו (ישעיה סג) פ' תנחלנו כמו לך נחה את העם:

נוט תנוט הארץ (תהלים צט) פ' תמוט כמה שנאמר רפה שבריה כי מטה (תלים ס) והגבעות תמוטנה (ישעיה נד) כמו תמוש:

נום הנה לא ינום (תהלים קכא) נמו רעך (נחום ג) והשם נום ותנומה:

נוס כי אם נוס ננוס (ש"ב יח) ונסנו לפניהם (יהושע ח) פ' בריחה. מ"א על סוס ננוס (ישעי' ל) פ' נעלה על הסוס כנס, על כן תנוסון (שם שם) זו המלה לא יתכן לשומה מלשון בריחה משום שיקשה לו סוף שנא' ועל קל נרכב על כן יקלו רודפיכם מכם ולא יעלה בידכם לברות ג"כ נמי נרצה לומר בדאש הפסוק אם תגביהו עצמיכם כנס על הסוסים לא יעלה בידכם אבל תבאו לידי ניסה ובריחה, ואם תאמר חשבתם לנוס על כן תנוסון הנה עלה בידם מה שרצו לעשות. מ"א ולא נס לחה (דברים ל"ד) פ' נתנגב:

נוע נוע תנוע ארץ (ישעי' כד) וינע לבבו (שם ז) והניעות' בכל הגוים כאשר ינוע בכברה (עמוס ט) פ' לשון נע ונד, ופועל כבד פועל בעצמו, המה יניעין לאכל (תהלים מ"ט) ומזה ובמנענעים ובמצלצלים (ש"ב ו) כי הוא נדנוד מתרי הכינור. ותנן כיצד מנענעין את הלולב:

נוף נפתי משכבי (משלי ז) במשקל קמתי מן קום ופועל כבד פועל באחר גשם נדבות תניף אלקים (תהלים סח) ויניפהו תנופה (ויקרא ח) ינופף ידו (ישעיה י) ובמלחמות תנופה נלחם בם (שם יג) פ' מלחמה מפורסמת לכל העול', כי המניף דבר יניענעו להראות לעולם, וכן נפתי משכבי עישון מונד, ומזה נקרית הנפה והכברה משום שמנענעין אותה. מ"א יפה נוף משוש כל הארץ (תהלי' מח) פ' יפה צד ופאה כמו ובנפות דור (יהושע יא) ומתרגמי' ובפלכי דור, וכן שלשת הנפות (שם יז) תלתא פלכין. וי"א סעיף כדתנן אילן העומד בארץ ונופו נוטה חוצה לארץ פ' פארותיו וסעפותיו, גם כן משלו משל יפה זה החלק של ארץ ישראל מחלקי כל הארץ:

נוץ הנצו הרמונים (שיר ו) פועל שפועל בעצמו הוא כמשקל פועל שפועל באחר פ' הנץ שיניצו באילנות שנופל וצומחין במקומן הפירות שנא' הנצנים נראו בארץ (שיר ב) עלתה נצה (בראשית מ) והדגש שבה תוכיח על היו"ד שבין הנו"ן לצד"י כמו ופטורי צצים, פ' ציורין דמות גפנים ופרחים ובראשיהן דמות הנץ וכמו פטריות מצויירין כך האומנין בעץ ובשיש ליפות הבנין, ומזה הענין וינאץ השקד (קהלת יב) פ' כינוי הוא לאברו של אדם, וכן נמי ויסתבל החגב פ' יתנפחו הביצים ויתדלדלו מן הזקן כלו' יתלבן שער הרגלים פ' בית הערוה עד שיראה כנץ מן השיבה. מ"א ונוצצים כעין נחשת קלל (יחזקאל א) פ' מבריקין וכן ופעלו לנצוץ (ישעיה א) פ' לפידין הנתזין מן הכרזל תחת הפטיש כברק והצ'די שלו כפולה כמו ימין יי' רוממה, מן רום וכמו משך ידו את לוצצים, ועתה אל תתלוצצו, מן לוץ ניצוץ במשקל נחות ותכפל ככ"ף של ממשת הסוכך, וכן וסוך לא סכתי, וטי"ת של ולשוטט בצדיכם, מן שוט לסוס:

נור נירו לכם ניר (הושע י) פ' הפיכת השדה במחרשה קודם חרישה וזריעה שהוא יפה לשדה שלא יצמחו קוצים עם השבלים, ותנן נרה שנה וזרעה שנה פ' השדה ותרגום לחרוש חרישו (ש"א ח) ניריה. מ"א למען היותי ניר לדוד עבדי (מ"א יא) פ' נר כמו רש ועושר, ונאמר ישבע ריש, וניר משל למלכות, פ' אחר ניר תרגום של עול כלו' למען היות עול מלכות של דוד עבדי על צוארי ישראל, וי"א כמנור אורגים (ש"א יז) קורה דומה לעול במשקל משוש. ומ"א נר לרגלי דבריך (תהלים קי"ט) ומנורה ונרותיה:

נוש חרפה שברה לבו ואנושה (תהלים סט) פ' ונכאבתי כמשקל ואקומה מן וכאב אנוש:

נזד ויזד יעקב נזיד (ראשית כה) משפט ויזד כמשקל ויפול עליו וימות, מן נפל כי פעמים יפילו הנו"ן ומשימין במקומה מלך מן שבעה מלכים זה הקמ"ץ של ויזד במקום נו"ן של נזיד היא, והצר"י של ילדך תשי (דברי' לב) במקום נו"ן כי נשני אלקים, אל הלחם ואל הנזיד (חגי ב) פ' תבשיל:

נזה והזית על אהרן משפטו והנזית והדגש במקום נו"ן, וכן יזה מדמה (ויקר' ו) פ' ינזה פ' לשון זריקה הוא וקצרו בעלי המשנה זו המלה ועשוה התפעל דתנן נתז מרוטבו על הסולות מקלוף את מקומו כלו' נתנזה ממנו ואין בלשון המקרא נתז, ותנן נמי נתזא צינורא על בגדיו פ' כשרבר נטפה טפה קטנה מן הרוק, ותנן התיז את הראש בבת אחת פ' לשחוט השליך את הראש מיד כלו' הנתיז אותו כאדם שזורק שום דבר, והנו"ן נבלעה:

נזח ולא יזח החשן (שמות כח) נבלע הנו"ן ודגשו את הז"ין להוכיח עליה פי' יתנדנד כמשקל לבלתי ידה ממנו נדח וכבר פירשנוהו למעלה [שרש זוח] פ"א ויתכן גם זה:

נזל הרים נזלו (שופטים ה) יזלו מים (תהלים קמז) פ' ינזל וכן ועפעפינו יזלו מים (ירמי' ט) פ' יורידו דמעות שנא' ותרד עיני דמעה והשם ויוציא נוזלים מסלע (תהלים ע"ח) ופועל כבד מצור הזיל למו (ישעיה מ"ח) מפניך הרים נזלו (שם ס"ד) משום הפסקת הדבור דגשוה, וכן חדלו פרזון בישראל הדלו (שופטים ה) וברגע שאול יחתו, באש יצתה משפט כולן שיהו רפוין, ונתפס חיוג ששם נזולו מן זולל בראותו שהיא דגושה ושקלה עם ונגולו כספר, מן גלל וכן נגוזו ועבר מן גזז ולא בטוב. מ"א לשמש ולירח ולמזלות (מ"ב כ"ג) משפטו מנזלות כמשפט ובמקבות יצרהו, מן נקבת במטיו, וראוי לומר כי התוציא מזרות בעתו (איוב לח) מזה הענין בהילוף למ"ד ברי"ש ובשניהן הנו"ן נבלעת ופירושן צורות עשויות ובנויות מן הככבים (אמות) [דומות] לחיות ובהמות שהן ט א"ק א ש פ' טלה, אריה, קשת, ש ב"ג ע פ ר פ' שור בתולה גדי, ת מ"ד ר ו ח פ' תאומים, מאזני', דלי, ס ע"ד מ י ם פ' סרטון, ערקב, דגים, וז' כוכבים שהן ח נ כ"ל ש צ"ם מושל בהן לפי השעות [ע' ז' כ"ט הוא סדור הי"ב מזלות לד' יסודות ע"פי חכמי אספעקטוס ע"ד פתלקס ס' יצירה פרק ה' ת"ג ע"ט דלות הסדרים הללו דפי' רס"ג על ס' יצירה בסופו]:

נזם נזם זהב (ראשי' כד) נזמי הזהב (שם לה) ואת הנזמים אשר באזניהם (שם לה) ועושין גם בחוטם שנא' ואשים הנזם על אפה (שם כ"ד) כי כן הי' מנהג הטבעות, כמו ונזמי האף (ישעיה ג):

נזק בנזק המלך (אסתר ז) פ' ההיזק שיבא בשביל המלך אין שוה להריגה:

נזר אשר נזורו מעלי (יחזקא' יד) כמשקל קטונתי ולא יכולו פ' לשון הפרשה, והנפעל וינזר מאחרי (יחזקאל י"ר) וינזרו לבושת (הושע ט) פ' ויבדלו לע"ז, וכן וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כ"ב) ומזה הענין נקרא הנזיר, וכן ענבי נזירך (שם כה) כי הן אשכלות קטנים נבדלו מחבריהן אחר הבצירה, ופועל כבד והזהרתם את בני ישראל מטומאותם (שם טו) פ' שיבדלו מנשותיהם לילה אחד קודם בא הוסת,

והמצדר

והמצדר להזיר ליי' (במדבר ו) כל ימי הזירו (שם שם) והנו"ן נבלעת בכולן. מ"א ואת הנזר ואת העדות (מ"ב יא) פ' כתר. וכן גזי נזרך והשליכי (ירמיה ז) פ' תלשי שערך שעומד על חראש ככתר וכן כי נזר שמן משחת אלקיו (ויקרא כא) וי"א כי נזיר אחיו (בראשית מט) כתר אחיו, וכן מנזריך כארבה (נחום ג) משפחו מנזריך בלא דיגוש פ' שריך כמו זכו נזיריה משלג, ודגושה כמו דגש של השבתה מטהרו, שמשפטו בלא דגש, וכן מקדש יי' כוננו ידיך, משפטו בלא דגש, וי"א מנזריך בני אדם המכותרין בכתר כמשקל ויהי המלצר, עתליהו המרשעת, במשמניו רזון. מ"א מזרות בעתו (איוב לה) י"א שרי הכוכבים:

נה בני איש אחד נחנו (ראשית מב) כנים אנחנו (שם שם) האל"ף יתירה והנו"ן היא של רבים כמו בזונו לני:

נחה נחית בחסדך (שמות טו) לנחותם הדרך (שם יג) פ' הילוך לאט. וי"א כי מנחה מזה הענין במנחה ההולכת לפני (בראשית ל"ב) כלו' מנחה נחויה לפני, וי"א המי"ם מעיקר המלה והה"י של נקבה כמשקל שבעה, שמלה, משחת אהרן, ולשון משנה יגזור לפ' זה דתנן כל המנחות הנה עשו המי"ם עיקר שאילו היתה משמשת הי' אומר מַנחת מנחות כמשקל מַחְתָּה מחתות, מצוה, מצות, שהמ"ם משמשת בהן. מ"א וינחם את פני מלך מואב (ש"א כב) פ' ויניחם, אבל עיקרו נ ו ת ועיקר זה נ ח ה, וכן ולפנו גדולים ינחנו (משלי י"ח) וינחם בחלת וחבור (מ"ב יח) וינחם בעדי הרכב (מ"א י) שוטח לגוים וינחם (איוב י"ב) פ' כולן לשון הנחה, נחה ארם על אפרים (ישעיה ז) כמשקל עשה פ' חנה:

נחל ונחלו לעולם (שמות ל"ב) וגחלת את הארץ (שמות כג) ולחטאתינו ונחלתנו (שם לד) פ' ולקחנו לך לנחלה. כי לא ננחל אתם (במדבר ל"ב) לנחל את הארץ (שם ל"ד) אילו כולן פועל שפועל באחר, אבל ונחל יי' את יהודה חלקו (זכריה ב) הוא פועל בשנים ואילו הי' יהודה והחלק, והתפעל והתנחלתם אותם (ויקרא כ"ה) למטה אבותיכם תתנחלו (במדב' לג) עד התנחל בני ישראל (שם לב) והשם נחלה, ופועל כבד אשר נחלו אלעזר הכהן (יהושע יט) והוא ינחיל אותם (דברים ג) והמצדר ביום הנחילו את בניו (שם כא) במשקל הקריבו את זבחו, בהנחל עליון (שם לב) הנחלתי לי ירחי שוא (איוב ז). מ"א פרץ נחל (שם כ"ח) נחלה מצרים (במדבר ל"ב) פ' אל נחל מצרים, נחלה עבר על נפשינו (תהלים קכ"ד) הה"י יתירה כמו ה"י בוערה מאפה, ולפיכך הן מלעיל, כנחלים נטיו (במדבר כ"ד) אילו כולן יש בהן מי"ם, אבל ויחפרו עבדי יצחק בנחל (בראשית כ"ו) פ' בגיא, וכן בחלקי נחל חלקך (ישעיה נז) אין בהם מים ואמרו רבותינו כי נחל איתן (דברים כא) יש בו מים:

נחם כי נחם על אמנון כי מת (ש"ב י"ד) זה נפעל מפועל עבר וכן ונחמתם על הרעה אשר הבאתי על ירושלים (יחזקאל י"ד) משפטו ננחם על אמנון, וננחמתם. וינחם יצחק אחרי אמו (ראשית כד) והמצדר נלאתי הנחם (ירמי' טו) מאנה הנחם נפשי (תלים עז) והציווי נחמו נחמו עמי (ישעיה מ) כמשקל רחצו הזכו, שאלו מיי' מטר, קרבו רבכם, ומשום אותיות אחהע"ר נעשו כפועל עבר אבל משפטן כמשקל אכלו, קראו, שמעו, והשם נוחם יסתר מעיני (הושע י"ג) אינמי משוד תנחומיה (ישעיה ס"ו) אינמי זאת נחמתי בענייי (תלים קי"ט) אינמי דברים נחומים (זכריה א) כמשקל נאופים, כי נחם יי' מציון (ישעיה נא) זה נפעל מפועל כבד כמשקל אבר ושבר, אבל החי"ת לא תדגש, ונחמו כמשקל ודברו השוטרים, ונחמו נחמו כמשקל דברו אל כל עדת בני ישראל, והתפעל מתנחם לך (ראשית כב) עניה סוערה לא נחומה (ישעיה נ"ד). מ"א ויי' נחם כי המליך את שאול (ש"א ט"ו) וינחם יי' (שמות לב) ונחם על הרעה (יונה ד) פ' חזר בו כי דברה תורה בלשון בני אדם לשקע בלבנו סיפר שנוכל להכיר כשעושין מלכי בני אדם, והציווי והנחם על הרעה לעמך (שמות לב) והתפעל ובן אדם ויתנחם (במדבר כ"ג) נכמרו נחומי (הושע י"א) ננערה חרטה שלי כי אמר איך אתנך אפרים אמגנך ישראל פ' אמסרך ואמגנך לאויב, כמו אשר מגן צריך בידך, שנאמר לא אעשה חרון אפי כי נהפך עלי לבי פ' עצתי ובודאי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם [שם כ' אל אנכי ולא איש] ואילולי שסמך הכ' על הדעת לא דבר כלשון בני אדם:

נחץ כי הי' דבר המלך נחוץ (ש"א כא) פ' כמו לחוץ דחוק ונחפז, הנו"ן של נחוץ של נפעל היא ואינה עיקר, ומזה נאמר ואמר ומי יחוש חוץ ממני (קהלת ב) ומלשון נחוץ הוא כלו' מי ימהר מיהור כמוני כמשקל וכל שה חום, אינמי מדרכיו ישבע סוג לב, שכולן פועל בעצמו, וי"א כי יהוץ ויחוש ענין אחד הן כלו' ומי יחוש חוץ ממני אע"פ שפי' למעלה [שרש חוש] פ"א יתכנו זה וזה [ועי' שרש חון]:

נחר נחר מפות (ירמיה ו) מדן נשמע נחרת סוסיו (שם ח) הוד נחרו אימה (איוב לט) מנחיריו יצא עשן (שם מא) פ' הרוח שיוצא מן הגרון או מן החוטם ויש לו קול נקרא כך. מ"א את שני קצותיו אכלה אש ותוכו נחר (יחזקאל כ"ו) זה הנו"ן של נפעל היא ואינה מעיקר זה אלא מן ושכן חררים במדבר (ירמיה י"ז) פ' נעשן ונשרף וממנו גם והעצמות יחרו (יחזקאל כד) וכן נחר גרוני (תהלים סט) נשרף ונתחמם, הנו"ן שלהן כמו נו"ן של מקדשי כי נחל (יחזקאל כ"ה) שהוא מן המחולל בגוים. וכן כמוקד נחרו (תהלים קב):

נחש נחשתי ויברכני יי' בגללך (ראשי' ל) מעונן ומנחש (דברי' יח) כי לא נחש ביעקב (במדב' כג) לקראת נחשים (שם כד) אמרו רבותינו ז"ל איזהו ניחוש האו' נפלה פתי מידי נפלה מקלי מידי עבר שועל מימיני נחש משמאלי פסקה הארנבת לפני, אל תתחיל עסק זה במוצאי שבת, אבל כי נחש ינחש איש אשר כמוני (בראשית מד) פ' בחכמות המזלות והכוכבים נחשתי וידעתי כי הגביע בכליכם. מ"א והנחש היה ערום (בראשית ג) והסמוך נחש נחשת (במדבר כ"א) יש להקשות מצינו שאמר הקב"ה למשה עשה לך שרף ולא ידענו או נחשת או זהב או כל מיני מתכות והלך משה ועשאו נחשת? אמר משה מלת נחש דומה לנחשת, כמה שנא' תן לחכם ויחכם עוד. נחשים צפעונים (ירמיה ח) ולמה נקרא שרף שנופת באדם ושורפו מיד. מ"א ויאסרהו בנחושתים (שם לט) הכביד נחשתי (איכה ג) פ' כבלים, מ"א נחשת מרוק (דה"ב ד) אם בשרי נחוש (איוב ו) ואת ארצכם כנחושה (ויקרא כו) מצחך נחושה (ישעיה מ"ח) זו הה"י במקום תי"ו. מ"א יען השפך נחושתך (יחזק' יו) פ' תחתיך והתרגום אמר חלף דאיתגליאת בהתתיך כמו תרגום והחזיקה במבושיו. ותנן חבית שהיא מלאה משקין טהורין ונתנוה למטה מנחשתו של תנור פירשוהו הגאונים תחתיתו:

נחת ונחתה קשת נחושה (ש"ב כב) פ' לשון רפיון וכן ונחת ידו יראה כלו' הכנעת אויבים בזרוע נטויה וכן ומפני שמי נחת הוא (מלאכי ב) משפטו נחתת כלו' נכנע וכן שמה הנחת יי' גבוריך (יואל ד) אבל ציווי הוא כמשקל מתניהם תמיד המעד והתרגום אמר תמן יתבר יי' תקוף גבוריהן, וי"א כי הוא

כמו

כמו תרגום וירד ונחת, הנחת יי' גבוריך שהם המלאכים להושיענו, שם ארם נחתים (מ"ב ו) פ' חונים משפטו נחותים אבל דחקו היו"ד בתי"ו ודגשוהו, ומזה כי חציך נחתו בי (תהלים לח) ותנחת עלי ידיך (שם שם) פ' ירידה, נחתו משפטו ננחתו כי הוא נפעל ואילולי התי"ת היה דגוש כמשקל ונשתומם מהים, וכן מי יחת עלינו (ירמיה כא) פ' מי ירד כנגדנו ומשפטו ינחת, נחת גדודיה (תהלים מה) פ' הוריד הגשם על בקיעיה כמו לא תתגודדו, ונחת שלחנך מלא דשן (איוב לו) פ' המונח עליה יהיה דשן או המורד עליה וכן מקום המונח דבר שהניחוהו בלי עשייה, משקל נחת כמשקל דעת מן ידע וכן נחת מן יחת:

נטה נטה ללון (ירמיה יד) והציוו נטה את ידך (שמות ח) ועלי הטה חסד (עזרא ז) נו"ן נבלעת בטי"ת, ויש ציווי קצר הט אזנך (תהלים יז) צץ המטה (יחזקאל ז) פ' שם הנטיה לא שם המקל, וכן והעיר מלאה מוטה (יחזקאל ט) פי' מונטה וכן ועל בגדים חבולים יטו (עמוס ב) פ' יעשו סבה ומזה נקרית המטה שנוטין עליה לישן. מ"א ולא תהיה למטה. הנו"ן בכולן נבלעת פ' תחת. מ"א למטה ראובן (במדבר יג) פ' מקל 1) בשברי לכם מטה לחם (ויקרא כו) פ משען לחם [1] ר"ל שבע כמ"ש הרד"ק]:

נטל אנכי נוטל עליך (ש"ב כד) נטל החול (משלי כז) וינטלם וינשאם (ישעי' סג) כל נטילי כסף (צפניה א) פ' נשיאים עשירים ותרגום נושאי משא נטלי נטל, והתרגום של נטילי כסף, עתירי כספא:

נטע נטעתי לי כרמים (קהלת ב) ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט) ויטע יי' אלקים (ראשית ב) הנו"ן נבלעת והמצדר עת לטעת (קהלת ג) בלי נו"ן כמו לפחת עליו אש, מן נפח, והשם מטע לשם (יחזקאל לד) קמוץ, מטע יי' (ישעי' סא) סמוך פתח, נטעי נעמנים (ישעי' יז) נטע שעשועים (ישעי' ה) אשר בנינו כנטיעים (תהלים קמד) והנפעל אף בל נטעו (ישעי' מ) משפטו ננטעו פ' לשון שתילה:

נטף וידי נטפו מר (שיר ה) את שמים נטפו (שופטים ה) תטפנה שפתיך (משלי ה) תטוף מלתי (איוב כט) כמו תזל כטל אמרתי (דברים לג) כי הדבור שיוצא מן הפה כמו טיפין, כי יגרע נטפי מים (איוב לו) ופועל כבד והטיפו ההרים עסים (עמוס ט) ומזה נטף ושחלת (שמות ל) פ' טיפות של שרף נוטפות מן האילן אע"פ שכל שרף כך ברייתו אבל לא יקראו כך אלא לזה שלועסין בני אדם אותו לשום ריחו, ולא תטיף על בית ישחק (עמוס ז) פ' תתנבא וכן אל תטיפו יטיפון (מיכה ב) פ' היו מונעין את הנביאים מלהגיד להם דברי יי' ומשתיקין אותן והנביאים אין שומעין להם אלא עוד יטיפון וכן לו איש הולך רוח ושקר כזב אטיף לך ליין ולשכר (שם שם) פ' נביא השקר אילו אמר אני שולחתי אליכם לשתו' יין ולהשתכר יותר היו מאזינין ממה שיאמר להם עבודת הבורא. מ"א הנטיפות והשרות (ישעיה ג) פ' כלי כסף וזהב ממולאים בחוט תלויין בצוארי נשים וקטנים:

נטר הינטור לעולם (ירמיה ג) לא תקום ולא תטור (ויקרא יט) הדגש במקום נו"ן ונוטר הוא לאויביו (נחום א) נוטרה את הכרמים (שיר א) פ' לשון שמירה וכן תרגום ואביו שמר את הדבר מלשון נטירה, ומזה נקרית כמטרה לחץ (איכה ג) משפטו מנטרה כי המורה בקשת שמר התורף לירות בו, וכן בחצר המטרה (ירמיה לב) בית הסוהר ונשמרין בו הנתפס כמה שנא' ויניחוה במשמר:

נטש לא נטשתני (ראשית לא) נטש אביך (ש"א י) תשמטנה ונטשתה (שמות כג) ויטש אלהי עשהו (דברים לב) הדגש במקום נו"ן, והציווי הריב נטוש (משלי יז) כי ארמון נוטש (ישעיה לב) פ' לשון השלכה. מ"א ויטש על המחנה (במדבר יא) פועל בעצמו כלו' וכן ותטש המלחמה (ש"א ד) פ' ותנטש כמו וינטשו בלחי (שופטים טו) ומזה נקראו סעפי האילן נטישות שנא' ואת הנטישות הסיר התז (ישעיה יא) הסירו נטישותיה (ירמיה ה) וכן ודמיו עליו יטוש (הושע יב) פ' מושלך על כל גופו:

נין נין ונכד (ישעיה יד) לניני ולנכדי (ראשית כא) פ' בן, מזה הענין ינין שמו (תהלים עב) פ' יוציא פרחים וכן ואחריתו יהיה מנון (משלי כט) פ' בעל בנים או שאין לו בנים:

ניק את הילד ותניקהו (שמות ב) כמשקל ותביאהו, והוא היפוך ותיניק לך כלו' זה עיקרו ניק וזה עקרו ינק:

נכא אך נכאים (ישעיה יו) נכאו מן הארץ (איוב ל) משפטו ננכאו הפילו נו"ן של עיקר ודגשו הכף להוכיח עליה, נכה רגלים (ש"ב ד) פ' מוכה ולקוי וכן פי' כולן:

נכד לניני ולנכדי (ראשית כא) פ' בן הבן:

נכה והכה בים חילה (זכריה ט) נבלעה הנו"ן פ' הריגה, והשעורה נכתה (שמות ט) פ נלקית וכן הכה הברד. מ"א ויכו את צקלג (ש"א ל) פ' החריבו כי הנה הוא אומר למטה לא המיתו איש. מ"א איך שרשיו כלבנון (הושע יד) פ' ימשוך כמו ומחה אל כתף ים כנרת שהוא תרגום והכה. מ"א הכו בסנורים (ראשית יט) פי' נסמו עיניהם ויש הכאה תקיעה כדתנן והחליל מכה לפניהם פ' והחצוצרות תוקעות:

נכח נכחו תחנו (שמות יד) נכח השלחן (שם כו) נכוחים למבין (משלי ח) פ' מיושרים כנגד הדעת:

נכל בנכליהם אשר נכלו לכם (במדבר כה) וארור נוכל (מלאכי א) ויתנכלו אותו (ראשית לז) להתנכל בעבדיו (תהלים קה) פ' חישוב להרע, וי"א כי נוכל אדם שבידו לעשות טובה ואינו עושה וזה קרוב לראשון כי מי שאינו עושה טובה כמי שעושה רע דמי:

נכס בנכסים רבים (יהושע כב) פ' רכוש וקנינן, ובלשון משנה כל נכסים קרקעות הן, ובלשון תרגום ממון הוא שנאמר לענש נכסין:

נכר ולא נכר שוע לפני דל (איוב לד) לא נכרו בחוצות (איכה ד) נו"ן העיקר נפלה ונו"ן של נפעל נכתבה פ' לשון הכרת שנא' הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג) כלו' סימן פרצופו של אדם יעיד עליו, ופועל באחר לא תכירו פנים (דברים א) לא הכירו (ראשי' מב) ויכר יהודה (ראשית לא) והציווי הכר נא (ראשית לז) והמצדר הכר פנים במשפט לא טוב (משלי כד). מ"א בשפתיו ינכר שונא (משלי כו) ויתנכר אליהם (ראשית מב) והיא מתנכרה (מ"א ד) פ' מתחפש ולשום עצמו כאילו הוא הוא איש אחר נכרי כדי שלא יכירוהו. מ"א קרוב לו כי נכרו צרימו (דברים לב) ואותותם לא תנכרו (איוב כא) פירוש הכחשה וכפירה. מ"א בן נכר (שמות יב) אל נכר (דברי' לב) איש נכרי (דברים יז) הלא נכריות (ראשית לא) ונכרים באו שעריו (עובדיה א) פ' זרים, לעם נכרי (שמות כב) לאיש אחר מ"א קרוב לו מלבוש נכרי (צפניה א) פ' משונה. מ"א נכר אותו אלקים בידו (ש"א כג) ונכר לפועלי און (איוב לא) אל תרא את אחיך ביום נכרו (עובדי' א) פ' ביום שנמסר בו לאויב:

נכת

נכת נכאת וצרי ולוט (ראשית לז) פ' חרובין. מ"א ויראם את כל בית נכותו (ישעיה לט) פ' אוצדותיו ואמר התרגום בית גנוזה, וי"א כי ויכום ויכתום (במדבר יד) מזה העיקר ומשפטו וינכתום אבל נבלעה הנו"ן כלו' וינשכו אותם כאשר תעשנה הדבורים ות' וינשכו ונכיתו:

נלה כנלותך לבגוד יבגדו בך (ישעיה לג) פ' ככלותך לבגוד בהם הם יבגדו בך כמו כהתמך שודד תושד, שהוא מן ולהתם חטאת שהוא לשון השלמה, משפטו כהנלותך אבל נפלה הה"י כמו ה"י של לַדבר, לַמקום, וכיוצא בהן, שהן כמו למזבח, להמזבח לגדוד להגדוד, או כמו לנחותם להנחותם לראותכם להראותכם, ואם תרצה בלא הפלת הה"י כמו ובהמרותם תלן עיני, ומזה נא' לא יטה לארץ מנלם (איוב טו) פ' לא יאריך זמן כלותם:

נמל ונמלתם את ערלת לבבכם (ראשית יז) כי כחציר מהרה ימלו (תהלים לז) משפטו ינמלו ימול קצירו (איוב יח) הנו"ן נבלעה ודגשו מקומה פ' חתיכה וקציצה. מ"א לך אל הנמלה עצל (משלי ו) הנמלים עם לא עז (שם ל) פ' שרצים:

נסס ונתת ליריאך נס להתנוסס (תלים ס) פ' להשתמש בנס וכפילת הסמך כמו ונוצצים, את לוצצים, ממשת הסוכך, ימין יי' רוממה, נודד כנף, רוח יי' נוססה בו (ישעיה נט) מלשון ניסה ומזה הענין על סוס ננוס פ' נעלה על הסוסים כנס שלא יבא לנו דבר רע לפיכך יפלום הבורא ויניסם, ונתפס הזוג בשומו כמסוס נוסס (ישעיה י) מזה הענין והם ודאי מלשון נימס וכן אמר התרגום ויהי תביר ועריק:

נסג לא יסג כלימות (מיכה ב) הנו"ן נבלעת כמשקל כי ישל זיתיך, מן ונשל הברזל, לא נסוג אחור לבנו (תהלים מד) כמשקל ולא יכול יוסף, היו"ד והנו"ן עיקר ופועל שפועל באחר לא תסיג גבול רעך (דברים יט) גבולות ישיגו (איוב כד) אע"פ שנכתב בשי"ן פ' עיקום והטעה [עי' לקמן ס' סוג]:

נסה והאלהים נסה את אברהם (ראשית כב) פ' זה הדבור בלשון בני אדם כי הבורא אינו צריך לנסות כי הוא יודע בלי נסיון, אבל הוא זה הדבור כמו וינחם יי', וירד יי', ויעל אלקים, ומשום לשקע בלבנו הסיפור ולהמשיל לנו משלים בדבר שאינו מכירים, ואין בנו כח לדע אותו ומשום שנדע בני אדם ומנהגם ועניניהם לפיכך דברה לנו התורה בלשון בני אדם וסומכת על הדעת שהוא יעיד על אמתת הדבר, וזה פ' זה הענין הקב"ה רצה לתת לאברהם אבינו שכר טוב על אהבו הבורא יתברך שמו, שהרי קראו אברהם אוהבי ואינו מן הדין שיטול אדם שכר על המעשה ועל הטורח שמטריח עצמו בעבודתו ומשום זה הטעם נברא העולם הזה כי הקב"ה חסיד וטוב ומועיל לבריות, ואילו בראנו בעולם הבא בתחילה שאין בו לא דאגה ולא מיתה ולא רעב ולא עוני ולא יצר הרע ולא איבה ולא קנאה ולא חולי היה טוב וגם היה יכול הבורא לידע בלי נסיון מי שיהא צדיק ומי שיהיה רשע ודן את כולם לפי מעשיהם ולבותם בעולם הבא ולא היה צריך לבראות העולם הזה לנסותינו כי הוא יודע מי שיהיה וגם יודע דבר שלא נהיה ואילו נהיה יוכל לידע היאך יהיה אבל נתכוון לעשות לנו דבר אחר יותר טוב ויש בו תוספת על כל הטובה ואיזה זה שיתן שלא בדרך גמילת חסדים אלא בדרך שכר טרחנו כי יותר טוב לאדם שיטול משלו בלב חזק ממה שיטול משל אחרים מלב יפה כמו לב העניים שעושין להם חסד לפיכך הוצרך העולם הזה להבראות תחלה כדי שנצטוה לעשות מצות ונטריח עצמנו בעשייתן כדי שנקבל שכרנו משלם בעין יפה כי השכר ממש לא ינתן אלא על המעשה וכמה שנאמ' יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך ואם תאמר שמא השכר וטובת העולם הבא גמילות חסדים הוא, הוי יודע כי אילו בדרך גמילות חסדים היה נותן גם לרשעים כי כך דרך החסידות על חנם נתנת, ואם תאמר לא על חנם נתנת הנה חזר הדין ובאנו לשכר ובודאי שכרן של צדיקים מגמילות חסדים כללי ואם תאמר ושמא ירחם הבורא על הרשעים ונותן להם מטובת העולם הבא כמו שכרן של צדיקים, אם כן מה הרויח הצדיק ומה הפסיד הרשע ועוד ראיה אחרת הלא כי החסידות שיעשה האדם ראוי לשבחו ואם לא יעשה גמלת חסדים לא נחייב אותו על אשר לא נתן את שלו לאחרים, ואל תאמר כי על העניים אני אומר לך אלא אפי' לשרים ולעשירים תיעשה גמילות חסדים ומשעה שהוא כך האיך יסמוך לב צדיק לטלנה לעולם הבא משום שיודע שאם לא תנתן לו לא עשו לו רעה כי לכך נוצר אלא ודאי שכר טרחו נוטל ממש, ואם נחזיק טובה לבורא יתברך שמו לא על השכר נחזיק לו טובה אלא המצות שנתן לנו תחלה שהוא הקרן ואנחנו הרוחנו והריות מעצמנו הוא הנה הרשעים שלא הרויחו אין זה מן הבורא גם הוא וחס ושלום ובזה חלקו חבירי איוב עליו כי היה צדיק כמו שהעיד הכ' עליו וכשראה שבאו עליו צרות אמר דברי תרעומות לפי שיאבד שכרו אמרו חביריו חלילה לאל מרשע בדין יעשה מה שירצה ואין למחות אפי' שלא כדין עושה והטובה אינו חייב לעשות והוא אמר להם לא אכלתי פתי לבדי והאכלתי יתם ממנה והעני מצמר לבושי נתחמם לא התבוננתי על בתולות וכי הדננתי לב אלמנה וכל הענינים שמנה בזאת הפסקה, ונתרעם ואמר למה לא נתן בודאי שכרי ובסוף הדבר אמר לו הבורא יפה אמרת ולא אמרו חביריך בטוב ואני אכפיל שכרך בעולם הזה ובעולם הבא שנא' כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב, ואמר איוב עבדי יתפלל עליכם כי אם פניו אשא, לפי שאמרו לו בדרך גמילות חסדים יעשה הבורא הטובה ולא נחייב אותו אם לא יתן שכר הא למדת כי השכר נחזיק טובה לעצמנו כי על המעשה נטלנוהו ולפיכך העולם הזה ממכשירי העולם הבא, כי ארחה תשלם לאיש כמעשהו, איזה חסד שנתן לו הקרן שהן המצות אבל משלם לו כמעשהו כלו' נתן לו שכר מעשיו, וכן אברהם אבינו היה צדיק וחסיד וידע הקב"ה שיעמד בנסיונו קודם שבראו, אבל האיך יעשה לו טובה בלי טורח אלא על המחשבה אבל צווהו שיקריב את בנו ועשה הכל, ואילו הניחו לשוחטו והיה שוחטו וצער גדול עבר על נפשו באותו המעשה לפיכך פסק לו שכר גדול על העשיה, ואם תאמר כי הקב"ה היה יודע כי יעשה אברהם מה שעשה בלי נסיון, אבל רצה להודיע לאחרים חסדו של אברהם, ואנה היה אחרים? לא היה בזה המעשה אלא אברהם ויצחק, הנה עכשיו יבא אחד ובנו ויאמר כך וכך טובה עשינו אין מי שמאמין להם, הנה בעדות קידוש החדש שאין בו ממש אין מקבלין עדות מהן כל שכן ענין כמו זה ואילולי שדבר הקב"ה עם משה בפני כל ישראל שנאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם וכ' משה ידבר וגו' וכ' ויעש האותות לעיני העם, אחר כ' לנו משה את התורה ומעשה אברהם ויצחק ואילולי כל זה המעשה היה אומר להם משה היום לא תמצאהו בשדה, ואחר יצאו מן העם ללקוט, אמר להן אל תותירו מן המן ויותירו אנשים ממנו כי עשר פעמים נסוהו שנא' וינסו אותי וגו' וכמו שאמרנו לענין והאלקים נסה את אברהם דברה תורה כלשון בני אדם הוא הדין לענין כי

עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה, שדברה תורה כבני אדם, אבל ראוי לאדם שיעבוד את הבורא ולעשות מצותיו שלא על מנת לקבל שכר אלא מאהבה והשכר יבא מאיליו דתנן אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס. וי"א זה שא' והאלהים נסה את אברהם הוא כמה שנא' נסה עלינו אור פניך יי' אע"פ שכתובין בה"י וסמ"ך משפטן בשין ואל"ף כלומר נְשָׂא עלינו אור פניך יי' וכן והאלקים נסה את אברהם כלו' נָשָׂא שם אותו נשיא והגביר מעלתו בזו המצוה,

וכן נמי הנסה דבר אליך תלאה (איוב ד) אמרו לו חביריו לאיוב הנשא דבר אליך תלאה להשיבנו ועציר במלין מי יוכל, אע"פ שלא תשיבנו אנחנו לא ניכל לשתוק, וכן כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה פ' רחמתי עליך כי אתה ירא אלקים כמו וירא אלקי' את בני ישראל וידע אלקים, פ' ורחימם ויתכן להיות מן ידעתיך בשם פ' גדלתי שמך. ומה שאמר התרגום או ניסין עבד יי' [על פסוק או הנסה אלהים דברים ד'] לפי שהנסיון אינו ממדת הבורא אלא מדות ב"ו ויש עוד בבני אדם מי שהוא חכם ואינו צריך לנסות חברו לפי שהבין מדעתו מקודם, ואם תאמר התורה היא חכמה ומחכימת פתי והיאך נכתב לנו כך בתוכה ענינין מסופקין שאין תוכן מבורר ולא היתה מדברת לנו כלשון בני אדם כל דבר על בריו? הוי יודע כי אילולי שדברה כלשון בני אדם לא היינו מבינים דבריה כראוי מפני שאנו בני אדם ולא נהגנו אלא בעניני בני אדם לפיכך תמשיל לנו משלים בדבר שנהגנו כדי שנבין סיפור דברים כאדם חכם שילמד חכמות לבני אדם משונים, אם יתקשה עליהם שום דבר מכל דבריו הרי זה ממשל משל לכל אחד ואחד מהן לפי מלאכתו כלו' אם הי' צורף ממשל לו מענין מלאכתו, ואם הי' חרש מביא לו מענין מלאכתו כדי שיכנים הדברים בלבו יפה יפה ואנו לא נדע אלא מלכים ודומיות יושבין על כסא אוכלין ושותין ישנים ושותקים ומתנחמין ומנסין את עבדיהם יושבין באהל ולפניהם שלחן ומנורה ומוגמר להקטיר בשמים וצאן לשחוט ולצלות ולבשל ולהדליק נרות וכיורות לרחיצת ידים ורגלים ותכשיטין ובגדים להשתמש בהן לפניהם והן יושבין ועומדין עולין ויורדין רואין ונראין כועסין ומריחין, והקב"ה אינו כך, ואם כן במה נעבוד אותו אע"פ שאין לו בעבודתנו הנאה ואין לו צורך בעולם? מכל מקו' חייבין אנו לכבדו כפי היכולת אפי' כמו שנעשה למלכינו כמו שאמר הכ' הקריבהו נא לפחתך הירצך ואמר ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים דיה שתעשה כך למלך מלכי המלכים ומשום זה ציוונו לעשות לו משכן וכליו וקרבנות ומזבחות ונרות ובגדי כהונה, ומשום זה דברה תורה ויעל אלקים · וירד יי', וינחם יי', ילעג למו, והאלקים נסה את אברהם. ויחר אף יי', ישמח יי' במעשיו, על כן המו מעי לו. ויקץ כישן יי'. עורה למה תישן, המשמח אלהים ואנשים, ויראו את אלקי ישראל, ואראה את יי' יושב על כסא, שרפים עומדים ממעל לו, ויאמר יי' אל משה כתוב זאת זכרון בספר, ושכנתי בתוככם, וראית את אחורי, ושלחתי את ידי, הכעיסוני בהבליהם. ותסיסני בו לבלעו. כל זה לצורך דעתו אבל הוא השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו. כי לי כל חיתו יער, ומנחה לא שאל, לי הכסף והזהב, לו הארץ ומלואה. כי לי בני ישראל עבדים. והוא עושה להם מאורות ומכין מזון ומכין צעדיהן ושומר פתיות שלהן, אין דמות כמותו אל מי תדמיוני ואשוה, מלא כל הארץ כבודו. שומר הברית והחסד, ביד כל אדם יחתום להודיע מעשיו בשעת מותו, יתברך שמו [1] נחזור לדברנו, אשר נסוני אבותיכם (תהלי' צה) ומזה למסת נקיים תלעג (איוב ט) פ' כשניסה הבורא את הצדיקים תצחק על צערם והנ"ן נבלעה ונדגש מקומה. מ"א כי לא נסיתי (ש"א י"ז) או הנסה אלקים (דברי' ד) אשר לא נסתה כף רגלה, (שם כה) אנסכה בשמחה (קהל' ב) פ' לשון ניהוג ומנהג. מ"א המסות הגדולות (דברי' ז) הנו"ן נבלעה ונדגש מקומה פ' אותות. [נ' ז' כ"ע [1] בעיך זה תמלא ערבוב ואין סדרים ומתאריס הרבה גלתי הבנה, ועם כל זה הנחתיו כאשר הי' לפני גכ"י, כי נסברות רחוקות ורחוקות כאלה אשר נכנס בו המחבר ונוסף לו כונד לפוני בעניני פלפול והנאת ראיות ופתירות קשה להבינם מלד הסברא ועי' לעיל בתבות סלי]:

נסח בית גאים יסח יי' (משלי טו) ובוגדיהם יסחו ממנה (משלי ב) הראשון פועל באחר והשני פועל בעצמו, וכן יתתך ויסחך מאהל (תהלי' נב) והנפעל ונסחתם מעל האדמה (דברי' כח) הפילו נו"ן של עיקר ודגשו סמך במקומה ופ' כולן לשון הרס ומזה הענין ושמרתם את משמרת הבית מסח (מ"ב יא) כמשקל מטע יי' ומפל בר, הנה כה מבטנו, כלו' שסרו הריסת אותו המנהג והסירו אותו כלל כמו פן יהרסו אל יי', פן יפרצו הגבול שהגבול אותו: [נ' ז' כ"ט סוף דבריו אלה אינם מובנים, ומבוארים יותר היטב בשרשים לרד"ק וז"ל פי' משמרת הבית משמרת מסח כלו' שלא יסח אחד מכם ויפרד מסדר המשמרה ללכת אל מקום אחר וזה כענין פן יהרסו לעלות אל יי' כי הנפרד מהסדר ומהאסיפה כאילו הורס המעמד ונותלו עכ"ל]:

נסך כי נסך עליכם יי' רוח תרדמה (ישעי' כט) והמסכה צרה כהתכנס (שם כח) ואת קשות הנסך (במדבר ד) פ' לשון מסך ומסכה וכן אשר יוסך בהן (שמות לז) כי לחם הפנים היו עורכין אותו שתים מערכות ונשאר ביניהן חלל היו מקרין אותו כאילו הכלים וכן ואת המסכת (שופטים יו) פ' הבגד שביד האורג והדוקם. מ"א מי יצר אל ופסל נסך (ישעי' מד) פ' יצק וכן ופסלי ונסכי (שם מח) כי שקר נסכו (ירמי' מ) פסל ומסכה (נחום א) נבלעה הנו"ן ודגש של סמ"ך יוכיח, ובלשון רבותינו ההיא נסכא פ' זהב עשות. מ"א ולנסך מסכה (ישעי' ל') פ' ולהתיעץ עצה, וכן רוח ותוהו נסכיהם (ישעי' מ"א). מ"א יין נסכם (דברי' לב) ופועל כבד נסכתי מלכי (תהלי' ב) מעולם נסכתי מראש (משלי ח) נסיכי סיחון (יהושע יג) פ' לשון מלכות:

נסע נסע מלכיש, (ישעי' לז) בנסוע הארון (במדבר י) ויסע אברם (ראשי' יב) לך למסע (דברי' י) בכל מסעיהם (שמות מ) אבל וילך למסעיו (ראשי' יג) ואלה מסעי בני ישראל (במדבר לג) מקומות הן ואותן לשון נסיעה, נסעה ונלכה (ראשי' לג) פועל קל נוסע אחריהם (שמות יד) זה פועל בעצמו, והמלא תסיע (מ"ב ד) פועל באחר והנפעל דודי נסע ונגלה (ישעי' לח) משפטו ננסע נבלע אחת, ויסע משה (שמו' טו) פ' הנסיע מסיע אבנים (קהלת י) ומי שאמר כי חנית מסע ושריה (איוב מא) כלי זיין ואינו אלא מזה הענין כמו אבן שלימה מסע (מ"א ו) פ' מטוען חנית. מ"א ורוח נסע מאת יי' (במדב' יא) פ' נשבה:

נסק אם אסק שמים (תלים קלט) הנו"ן נבלעת ודגשו מקומה, פ' תרגום עליה:

נעל דלתות העליה נעולות (שופטי' ד) פ' סגורות, על כפות המנעול (שיר ה') מסגר ומזה נקראו הכבלים נ ע ל י ם,

על

על אדום אשליך נעלי (תהלי' ס). מ"א ואנעלך תחש (יחזקאל ט) פ' ואנעילך מנעל של עור תחש ופועל כבד וילבישום וינעילום (דה"י ב' כח) חלוץ הנעל (דברי' כה) נעלות בלות (יהושע ט) ברזל ונחשת מנעליך (דברי' לג). מ"א גן נעול (שיר ד) פ' מלא סתום:

נעם ממי נעמת (יחזקאל לב) ושמעו אמרי כי נעמו (תהלי' קמא) ודעת לנפשך ינעם (משלי ב) והשם כי נעים (משלי כב) ולשון רבים נעימים ושניהם בנעימים (איוב לו) ונעימות בימינך נצח (תהלים יו) אבל הון יקר ונעים (משלי כד) אינו שם הנעימות כמו כי נעים כי תשמרם בבטנך (משלי כב) כי זה כמו נועם, וכן הנאהבים והנעימים (ש"ב א) אינו כמו ושניהם בנעימים, כלו' בנועם. מ"א ובל אלחם במנעמיהם (תהלי' קמא) פ' מטעמיהם בחילוף טי"ת בנו"ן בגימטריא של אל"ף תי"ו [עי' לעיל במערכת סנ]:

נעץ תחת הנעצוץ (ישעי' נה) בכל הנעצוצים (שם ז) פ' אילן שיש בו קוצים עושה פרי דומה לשדרי"ן אבל פחות ממנו מעט:

נער נערו כגורי אריות (ירמי' נא) נעור ממעון קדשו (זכרי' ב) פ' שואג ומזה אמרו חמור נוער. מ"א גם חצני נערתי (נחמי' ה) פ' נפצתי וכן נוער כפיו (ישעי' לג) נעור וריק (נחמי' ה) והנפעל ננערתי כארבה (תהלים קט) וינערו רשעים ממנה (איוב לח) ומזה נאמר והנער נער (ש"א א) ומזה נקרית נעורת של פשתן, ופועל כבד פועל באחר וינער יי' (שמות יד) ונער פרעה וחילו (תהלי' קלו) והתפעל התנערי מעפר (ישעי' נב) ותער כדה (ראשי' כד). מ"א והנער לא ידע מאומה (ש"ב כ) יברך את הנערים (ראשי' מח) והנערה יפת תואר (אסתר ב) רבות צרהוני מנעורי (תהלי' קכט) תמות בנוער נפשם (איוב לו) ופעמים או' לאיש כסיל נער שנא' ורחבעם היה נער ורך לבב (דה"ב יג) ובן ארבעים ושתים שנה היה, (ואל נערי) [וישלח את] בני ישראל (שמות כ"ד) פ' בכורים, וכל נערה שלא בגרה כותבין אותו נער ונקרית נערה בתומש:

נפח ונפחתי בו (חגי א) נופח באש פחם (ישעי' נד) ויפח באפיו (ראשי' ב) הנו"ן נבלעה, כדוד נפוח (איוב מא) פעול והציווי בלשון נקבה ופחי בהרוגים האלה ויחיו (יחזקאל לז) כמשקל שאי, ותני, מעיקר נשא, ונתן, נהר מפוח (ירמי' ו) פ' מנפוח כמשקל מנבוע מעיקר נבע, לפחת עליו אש (יחזקאל כב) כמשקל לטעת, לגשת, מן נטע, ונגש, כי הפילו הנו"ן אבל לא דגשו כמשפטן, תאכלהו אש לא נופח (איוב כ). מ"א קרוב לו נפחה נפשה (ירמי' טו) מפח נפש (איוב יא) ונפש בעליה הפחתי (שם לא) פ' לשון יאוש הוא וכן והפחתם אותו (מלאכי א) פי' גזלתם אותו עד ששמעתם אותו יאוש לבעליו, וקרוב הוא מעט לנפיחה כי כשיתיאש האדם יעשה אנחה ויוציא נשימה מתוך לבו:

נפך נפך ספיר (שמות כח) אבן טובה כעין תרשיש חזק כעין הפוך:

נפל לא נפל דבר (יהושע כג) אל תפל (אסתר ו) נבלעה הנו"ן ודגשו מקומה והימים הראשונים יפלו (במדבר ו) פ' לשון הסרון. מ"א נפלה אימתכם עלינו (יהושע ב) חבלים נפלו לי (תהלים יו). מ"א כי יפל לא יוטל (תהלי' לז) פ' אם יכשל לא אשלך בארץ, כמו והטילוני אל הים, והציווי ונפלו ולא יקומו (עמוס ח) והמצדר כי לא יחיה אחרי נפלו (ש"ב א) כמשקל וכפתחו ועמדו כל העם, אינמי בבגדו בה, קריה בצורה למפלה (ישעי' כה) נפל אשת (תהלי' נח) טוב ממנו הנפל (קהלת ו) והתפעל ואתנפל לפני יי' (דברי' ט) אשר התנפלתי (שם שם). מ"א ולהתנפל עלינו (ראשי' מג) פי' להתעולל עלינו התרגום להסתקפא בנא, ואמר התרגום עלילות דברים תסקופי מילין, ונכפל הלמד שנא' ונפלל חלל בתוכה (יחזקאל כח) וחיוג נתפס כי שם אותו מן בפלילים. מ"א על פני כל אחיו נפל (ראשי' כה) פ' שכן, וכן נופלים בעמק (שופטי' ז) ובעד השלח יפלו (יואל ב) פ' יחנו, וכן ויפל אברהם על פניו (ראשי' יז) ותפול מעל הגמל (ראשי' כד) ויפל על צוארי בנימין אחיו (שם מה) פ' ונטה. מ"א ולמה נפלו פניך (ראשי' ד) ויפלו פניו (שם שם) נתבייש פניו. מ"א ואת הנופלים אשר נפלו על המלך (מ"ב כה) פ' המריבים עמו. מ"א וממנשה נפלו על דוד (דה"א יב) אני דואג את היהודים אשר נפלו אל הכשדים (ירמי' לח) מיום נפלו עד היום הזה (ש"א כ"ט) פ' בריחה והוא מצדר כלו' ברחו. מ"א ויפלו בהם וילכדו אותם (יהושע יא) ותפל שבא (איוב א) פ' ארבו להם. מ"א הנפילים (ראשי' ו) פ' הגבורים, וכן הר נופל יבול (איוב יד) כי לא נופל אנכי מכם (שם יב) פ' גדול וגבור. מ"א ומפל בר נשביר (עמוס ח) פ' חופן כלו' ובמעט בר נמכור את האדם כמה שנא' לקנות בכסף דלים וכן מפלי בשרו דבקו (איוב מא) פ' אברי גופו דתוקין זה לזה מרוב כחו כאילו הוא מוצק שנא' יצוק עליו בל ימוט, כלו כדי שלא ימוט:

נפץ כי נפץ העם מעלי (ש"א יג) נפצו גוים (ישעי' לג) נפצה כל הארץ (ראשי' ט) פ' לשון זירוי, וכן העצב נבזה נפוץ (ירמי' כב) ונפץ הכדים (שופטי' ז) ופועל כבד, ונפצתים שם (מ"א ה) וככלי יוצר תנפצם (תלים ב) ואיש כלי מפצו בידו (ירמי' נא) פ' כלי שמשברין בו כל דבר:

נפש נפש תחת נפש (שמות כא). מ"א מאשר חטא על הנפש (במדבר ז) פ' המת ונטמא בשבילו, וכן ושרט לנפש (ויקרא יט) וכן טמא לנפש (במדבר ט) ומתרגם מסאב לטמי נפשא דאינשא פ' לעצם המת, ואינו מלשון טומאה אלא מלשון שתיק טמיא כלו' שתיק עצמות, כך אמרו רבותינו אספסינוס שחיק טמיא. מ"א נפש כי תמעל מעל (ויקרא ה) פ' אדם. מ"א לאסור צריו בנפשו (תהלי' קה) פ' בעצתו וכן ואל תתנהו בנפש אויביו (שם מא) אל תמסרהו בעצתם ודומה לו עקב היתה רוח אחרת עמו, פ' עצה כי נפש ורוח שוין. מ"א נפשו גחלים תלהט (איוב מא) פ' נפישותיו ומזה וינפש בן אמתך (שמות כג) שבת וינפש (שם לא) כי כשינות האדם יוציא נפישות:

נפת נפת תטפנה שפתותיך (שיר ד) פ' חלות דבש היוצאים מן הכוורת קודם ריסוק:

נץ ואת הנץ למינהו (ויקרא יא) פ' עוף דורס צדין בו בני אדם את העופות דורס וחוזר ויורד על יד בעליו:

נצב נצב לריב יי' (ישעי' ג) נצבו כמו נד (שמות טו) הדגש במקום נו"ן של נפעל כי לשון נפעל הוא, וכן נציב מלח (ראשי' יט) כמשקל נשיא אלקים, וכן פסל ומסכה, כמשקל מסכה יינה, מן נסך, וכן וישם דוד נציבים (ש"ב ח) פ' נגידים נצבים נגד העם. מ"א ויבא גם הנצב אחרי הלהב (שופטי' ד) פ' בית יד הסכין, ופועל שלו ולהציב הדרבן (ש"א יג) פ' לעשות עץ מחובר לברזל להיות מלמד. מ"א הנצבה לא יכלכל (זכרי' יא) פ' השה הסומא:

נצג ויצג את המקלות (ראשי' ל) והציגני למשל עמים (איוב יז) אציגה נא עמך (ראשי' לג) הצג על הארץ (דברי' כח)

פ'

פ׳ לשון הנחה וכן רק צאנכם ובקרכם יצג (שמות י) הדגש במקום הנו״ן כמנהג:

נצה כי נצו גם נעו (איכה ד) פ׳ העלו אבר ופרחו, והמצדר כי נצוא נצא (ירמי׳ מח) והסיר את מוראתו בנוצתה (ויקרא א) ורב נוצה (יחזקאל יז) פ׳ ארך האבר. מ״א אשר הצו על משה (במדבר כו) וכן כי ינצו אנשים (שמות כא) הדגש במקום נו״ן וכן אוהב פשע אוהב מצה (משלי יז) משפטו מנצה וכן תרגום מריבה מצותא. מ״א עריך תצינה (ירמי׳ ד׳) פ׳ תחרב וכן גלים נצים (ישעי׳ לז) משפטו ננצים ויתכן להיות לחם מצות מזה העיקר אע״פ ששמוהו מעיקר מץ, מצות כמשקל כף כפות אבל כשראיתי עכשיו כי אוהב מצה (משלי יז) יש בו נו״ן אמרתי יתכן שיהוא עיקר אחד ופ׳ משונה:

נצח לנצח על מלאכת בית יי׳ (עזרא ג) פ׳ לְמַנות וכן אמר התרגום הוה מתנצח פ׳ ממונך, וכן נצח ישראל (ש״א טו) פ׳ מלכות ישראל, וכל למנצח כך פי׳ זה למלך דוד, וכן ואומר אבד נצחי (איכה ג) ואוריד לארץ נצחם (ישעי׳ סג). מ״א ויז נצחם על בגדי (שם סג) פ׳ דמיהן. מ״א ויחי עוד לנצח (תהלי׳ מט) לנצח נצחים (ישעי׳ לד) פ׳ עולמי עולמים וכן משובה נצחת (ירמי׳ ח) משפטו ננצחת, פ׳ עולמית:

נצל ואמרתם נצלנו (ירמי׳ ו) אשר ינצל אליך (דברי׳ כג) ותנצל נפשי (ראשי׳ לב) הנו״ן נבלעת והדגש במקום נו״ן כי לשון נפעל הוא, וכן ויצל אלהים (ראשי׳ לא) ופועל כבד והצל לא הצלת את עמך (שמות ה) משפטו והנצל ויש מצדר אחר למען הציל אותו (ראשי׳ לז) מוצל מאש (זכרי׳ ג) פ׳ לשון הצלה. מ״א ונצלתם את מצרים (שמות ג) והתפעל ויתנצלו בני ישראל (שמות לג) פ׳ לשון ריקנות כמו מריקים שקיהם ומזה כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו הוא (ראשי׳ לא) ויצל אלהים את מקנה אביכן (שם שם) אלא ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד (תהלים קיט) פ׳ אל תפנה:

נצר עיני יי׳ נצרו דעת (משלי כב) נצרתם נפשי (תהלים קיט) ומצותי יצור לבך (משלי ג) מן ינצרוהו (תהלי׳ סא) פ׳ מנה את החסד ואת האמת שינצרהו, יצרנהו כאישון עינו (דברים לב) פ׳ ישמרהו, ומזה ונצורות ולא ידעתם (ישעי׳ מח) פ׳ ענינין חשובין נשמרין כדבר חביב, וכן נכוחים למבין. אינמי כי נגידים אדבר, כולן לשון דבר חשוב שמסתכלין בני אדם תמיד, וכן כעיר נצורה (ישעי׳ א) והנשאר והנצור (יחזקאל לו) פ׳ שאין אדם יכול ליגע בו והוא אינו יכול ליגע באחר, וכן ונצורת לב (משלי ז׳) פ׳ אשה שאין אדם יכול להערים עליה, וכן נוצר תאנה (שם כ״ז) נצור לשונך מרע (תהלי׳ לד) נצרה על דל שפתי (שם קמא) הוא ציווי כמשקל שלחה הנער, מכרה כיום, אבל חששו שמא לא תראה הצר״י בטוב כמו הצפינו, הרעימה, אם יקרך עון, מקדש יי׳ כוננו ידיך, שדגשותן שלא כדין. וכן נוצרים באים (ירמי׳ ד) פ׳ אנשי נבוכדנצר. מ״א נצר מטעי (ישעי׳ ס) כנצר נתעב (שם יד) ונצר משרשיו יפרה (שם יא) פי׳ שבט ומקל. דע לך! כי מנהג המלכים כששונאין זה את זה כשילכדו מדינתו מוציאין עצמותן מקבורתן ומשליכין לאשפות, כך עשו מלכי מדי כשלכדו את בבל לקיים מה שנאמר לא תחד אתם בקבורה, ונאמר ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב וגו׳ (ישעי׳ יד) ובעונותינו כך אירע למלכינו שנא׳ בעת ההיא נאם יי׳ יוציא את עצמות מלכי יהודה וגו׳ (ירמי׳ ח׳). מ״א ובנצורים ילינו (ישעי׳ סה) ונצורי ישראל להשיב (שם מט) פ׳ חרבות ויתכן נמי שתהיה עיר נצורה פ׳ חריבה:

נצת ותצת בסבכי היער (ישעי׳ ט) הנני מצית בך אש (יחזקאל כא) אציתנה יחד (ישעי׳ כ״ז) הדגש במקום נו״ן כמשקל אפילנה מפול, ודגשו תיו של באש יצתו (שם לג) משום הפסקת הדיבור כמו הרים נזולו, בישראל חדלו, בצמא נשתה, פ׳ כולן לשון הסקה והבערה ושריפה:

נקק בנקיק הסלע (ירמי׳ יג) ובנקיקי הסלעים (ישעי׳ ז) פ׳ מערות וחורים:

נקב נקבת במטיו (חבק׳ ג) ובא בכפו ונקבה (ישעי׳ לו) אל צרור נקוב (חגי א) ויקוב חור בדלתו (מ״ב יב) ואל מקבת בור (ישעי׳ נא) ובמקבות (שם נד) הדגש במקום נו״ן, ומזה אמרו זכר ונקבה. מ״א אשר פי יי׳ יקבנו (ישעי׳ סב) נקובי ראשית הגוים (עמוס ו) נקבה שכרך (ראשי׳ למד) והנפעל אשר נקבו בשמות (במדבר א׳) פ׳ קריאת שם. מ״א ונוקב שם יי׳ (ויקרא כד) יקבוהו אוררי יום (איוב ג) ואקב נוהו פתאום (שם ה) פ׳ עברתי על שדה העצל פתאום קללתיו כי לשון זעם הוא:

נקד היה נוקד (מ״ב ג) אשר היה בנוקדים (עמוס א) פ׳ רועה עזים שסתם שלהן נקודות וכן כי בוקר אנכי (שם) והי׳ נקודים (יהושע ט) פ׳ לחם מצוייר מיובש, וכן עם נקודות הכסף (שיר א) פ׳ צורות תכשיטין ותנן יאכלו נקודים או קליות, פ׳ מיובשין. מ״א ויקדו וישתחוו (ראשי׳ מג) פ׳ כרעו. הוי יודע כי מלה דגושה שאין ראיה למה נדגשת ראוי לחברה בערך נו״ן 1) משקל ויקד האיש (ראשי׳ כד) כמשקל ויפל מעיקר נפל:

[נ׳ ז׳ כ״ט 1) ר״ל בערך ספ״א הפעל שלפס נו״ן]:

נקה אז תנקה (ראשי׳ כד) ונקיתי דמם לא נקיתי (יואל ד) והמצדר נקה תנקה (ירמי׳ מט) כמשקל נפל תפל, והמצדר של פועל כבד ונקה לא ינקה (שמות לד). מ״א קרוב לו ונקה לא אנקך (ירמי׳ ל) פ׳ לשון רחיצה כמו ארחץ בנקיון כפי (תהלים כו) ונקתה לארץ תשב (ישעי׳ ג) כי כל הגונב מזה כמוה נקה (זכרי׳ ה) כלו׳ כל העושה אלה יתנקה ויתרחץ מן העולם. מ״א ואת מנקיותיו (שבות לז) פ׳ תרמדין:

נקט נקטה נפשי בחיי (איוב י) פ׳ קצה כמו קצתי בחיי:

נקם נקום נקמות בני ישראל (במדבר לא) נוקם יי׳ לצריו (נחום א) ונקמני יי׳ ממך (ש״א כד) משפטו ונקם לי ממך כמו שפטני יי׳ וריבה ריבי, כלו׳ שפוט לי וזו היא דרך קצרה והנפעל ונקמו בהם (יחזק׳ כה) ונקמתי מאויבי (ש״א יד) ופועל כבד לא תקם ולא תטר (ויקרא יט) עד יקום גוי (יהושע י׳) והתפעל לא תתנקם נפשי (ירמי׳ ה׳) מפני אויב ומתנקם (תהלים מד) יוקם קין (ראשי׳ ד׳):

נקף כנוקף זית (ישעי׳ יז) פ׳ מכה וקוצץ ומוסק, והנפעל ונקף סבכי היער (ישעי׳ י) ותנן המנקף בראש הזית, ומזה נאמר ואחר עורי נקפו זאת (איוב יט) בתחילה אחר דבקה עצמי לבשרי כלו׳ מספרי לשון הרע כלו בשרי ועורי חזרו שברו זאת, פ׳ עצמי שרבקה לבשרי כענין ואשר אכלו שאר עמי, ועורם מעליהם הפשיטו ואת עצמותיהם פצחו, חגים ינקופו (ישעי׳ כט) פ׳ כבשי ההג יערופו, ותרגום וערפתו ותנקפוה והנו״ן נבלעת ודגשו מקומה, וכן אסרו חג בעבותים (תהלים קי״ח) פ׳ כבש החג כי מנהגם להפיל העיקר ומשתמשין בטפילה, וכן ואולת בידיה תהרסנו (משלי י״ד) פ׳ ואשת אולת, כי אולת שם של אויל, שנא׳ ואולת קשורה בלב נער, תמצא עכשיו ינקופו יכו אותו על העורף, ותחת חגורה נקפה (ישעי׳ ג) פ׳ חבורה ופצע, ואמרו רבותינו אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה פ׳ במזלות. מ״א ומצודו עלי הקיף (איוב יט) הקיפוני כארי (תהלי׳ כב) פ׳ סבבו וכן לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא יט) והמצדר

והקף

והקיף את העיר (יהושע ו) ותרגום רב לכם סב (דברי׳ ב) סגי
לכון דאקיפתון, לסבב את ארץ אדום (במד׳ כא) לאקפא, כי
הקיפו ימי המשתה (איוב א) זה פועל בעצמו והוא כמשקל
פועל שפועל באחר וכן תקופת השנה (שמות לד) לתקופת
הימים (ש״א א) פ׳ כשיסוב ראש הזמן לסופו, וכן ותקיפתו
על קצותם (תהלים יט) אבל אינן מעיקר זה אלא מעיקר קוף
אבל הפ׳ שוה:

נקר בנקור לכם כל עין (ש״א יא) יקרוה עורבי נחל (משלי ל)
בנקרת הצור (שמות לג) ופועל כבד בעצמו, לילה עצמי
נקר מעלי (איוב ל) העיני האנשים ההם תנקר (במדבר יו)
וינקרו את עיניו (שופטי׳ יו) ואל מקבת בור נוקרתם (ישעי׳ נא)
ותנן נקורי תאנים וענבים אסורים פ׳ העופות נוקבין את הפירות
אחר שנוקבין את הנבלות או שמא נחשים ושרצים נוקבין אותן
מכל מקום שניהן אסורין:

נקש נוקש רשע (תהלים ט) פ׳ מסכן בעצמו וכן פן תנקש
אחריהם (דברים יב) פ׳ תסתכן בעצתם, ינקש נושה לכל
אשר לו (תהלים קט) ויש בו פועל קל שנא׳ וינקשו מבקשי
נפשי (שם לח) כמשקל יבקשו למלך, והתפעל מתנקש לנפשי
(ש״א כח) אבל נוקשת באמרי פיך (משלי ו) הנו״ן משמשת
והוא מן עיקר יקושתי לך (ירמי׳ נ) והנו״ן כנו״ן נוסף, נולד,
ונודע, ותנן המקיש בקדסולתיו פ׳ כמו שא׳ התרגום וארכבותיה
דא לדא נקשין (דניאל ה׳) פ׳ לשון הכאה:

נרד נרד וכרכום (שיר ד) נרדי נתן ריחו (שם א) פ׳ מין בושם
אשפיק״א בלע״ז, וכן כפרים עם נרדים (שיר ד):

נשה כי נשני אלהים (ראשי׳ מא) כמשקל כי חנני אלקים
(שם לג) מעיקר חנן, ואינו מעיקר נשיתי טובה,
אע״פ שפירושן שוה:

נשא ולא נשא אותם (ראשי׳ יג) ונשאתם את אביכם (שם
מה) כאשר יוכלון שאת (שם מד) לא תשא שמע שוא
(שמות כג) לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר יו) פ׳ הטעינתי
ובן נשואותיכם עמוסות (ישעי׳ מו) פ׳ משאוי, והנפעל ונשא
בם את השלחן (שמות כה) משפטו וננשא, כל איש אשר
נשאו לבו (שמות לה) פ׳ הטעינו. נשא פריו (יואל ב) ופועל
כבד והשיאו אותם (ויקרא כב) משא בני קהת (במדבר ד׳) כולן
ענין אחד. מ״א משא דבר יי׳ (זכרי׳ ט) פ׳ נבואה ומשום שהוא
שקול כמלת משא בני קהת היו בני דורו של ירמי׳ הנביא
מלעיגים בדברי יי׳, עליהם נאמר כחשו ביי׳ כי היו אומ׳ לו
מה משא יי׳ והיו מתכוונין ללשון הטענה, תדע כי צוה
הקב״ה להשיב להם כדבריהם, שנא׳ (ירמי׳ כג) וכי ישאלך
העם הזה או הנביא או כהן לאמר מה משא יי׳ ואמרת
אליהם מה משא ונטשתי אתכם נאם יי׳ פ׳ היו מתכוונין מה
יטעון אמ׳ לו אמור להם אתכם הוא יטעון ועכשיו ישליך
אתכם, ועוד ציווהו להזהירם שלא יאמרו עוד כך. שנא׳ כה
תאמרו איש אל רעהו ואיש אל אחיו מה ענה יי׳ ומה דבר יי׳,
פ׳ הניחו זה המלה שיש לה שני פנים, שנא׳ משא יי׳ לא
תזכרו עוד כי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את דברי
אלקים חיים. מ״א אליך נשאתי את עיני (תהלים קכג) וישא
לוט את עיניו (ראשי׳ יג) וישא יעקב רגליו (שם כט) וישא את
קולו (שם כ) ובשאת הכרובים את כנפיהם (יחזקאל י) לשון
הרמה והגבהה, והנפעל הנשא שופט הארץ (תלי׳ צד) רם
ונשא (ישעי׳ ו) וגבעה נשאה (שם ל) והשם משאת כפי מנחת
ערב (תלים קמא) משפטו מנשאת, ופועל כבד וינטלם וינשאם
(ישעי׳ סג) והתפעל וכארי יתנשא (במדבר כג) תתנשאו על
קהל יי׳ (שם טז) נשיא אלקים (ראשי׳ כג) ישא פרעה את
ראשך (שם מ׳) נשאתי את ידי (שמות ו) כמו הרמותי, וישא
אהרן את ידיו (ויקרא ט) משאת משה עבד יי׳ (דה״ב כד)
פ׳ תרומה שהיא מחצית השקל וכן ומשאת בר תקחו ממנו
(עמוס ה׳) תרומת גורן, ומזה נקראו העבים נשיאים, ועוד
נקראו הנשיאים גאונים לגובה מעלתם. וכן ישא יי׳ פניו
אליך (במדב׳ ו) כמו ופניתי אליכם וכן הלא שאתו תבעת
אתכם (איוב יג) ומשאתו לו אוכל (איוב לא) וכן משתו יגורו
אלים (איוב מא) אעפ״י שלא נכתב באל״ף פ׳ גאותו. מ״א
קרוב לו ונשאת תפילה (מ״ב יט) כלו׳ עשה תפלה חשובה.
מ״א אשר נשא ידו במלך דוד (ש״ב כ). מ״א קרוב לענין ראשון
כמעט ישאני עושני (איוב לב) ונשא אתכם אליו (מלאכי ב׳)
כמו ואיננו כי לקח אותו אלהים, למשאות אותו משרשיה
(יחזקאל י״ז) התי״ו כמו תי״ו של להעלות והמי״ם כמו מי״ם
של מקח שחד פ׳ עקירת חפץ ממקומו וכן כי נשא אשא להם
(הושע א) וכי נשאתני ותשליכני (תהלים ק״ב) ישא פרעת
את ראשך מעליך (ראשי׳ מ). מ״א מנשאים את היהודים
(אסתר ט) אשר גדלו המלך ואשר נשאו (שם ה׳) פ׳ לשון
כבד. מ״א וישא משאות (ראשי׳ מג) פ׳ לשון מתנה וכן
ראשית משאותיכם (יחזקאל כ׳) וכן אם נשאת נשא לנו (ש״ב
יט) משפטו נשאת כמשקל אוגרת. מ״א ונשאתי לכל המקום
(ראשי׳ י״ח) אם תטיב שאת (שם ד׳) שא נא חטאתי (שמות
י) נושא עון (שמות לד) פ׳ כפרה. מ״א קרוב לו הנה נשאתי
פניך (ראשי׳ יט) אולי ישא פני (שם לב) משוא פנים (דה״י
ב׳ יט) פ׳ רצון. מ״א ואם תשאו מבנותיהם לבניכם (נחמי׳ יג)
ותנן בתולה נשאת (כתובות א) פ׳ זיווג. מ״א לא תשא את
שם יי׳ אלקיך לשוא (שמות כ) ישא ביום ההוא לאמר (ישעי
ג) כי אשא אל שמים ידי (דברים לב) פ׳ שבועה. מ״א כי
תשא את ראש בני ישראל (שמות ל) נשא את ראש (במדבר
ד׳) פ׳ מנין. מ״א וישאם דוד ואנשיו (ש״ב ה׳) פ׳ וישרפום.
וכן והמשאות החלה לעלות מן העיר (שופטים כ׳) כדתנן
כיצד היו משיאין משואות (ר״ה) פ׳ עושין מעשנין על ראשי
ההרים להודיע זה לזה מהרה. מ״א שאת או ספחת (ויקרא יג):

נשא ונשא בו אלה (מ״א ח׳) משאת מאומה (דברי׳ כד)
בעורבים משאות (משלי כב) הנו״ן נבלעה והדג״ש במקומה
כמשקל מתנות מעיקר נתן פ׳ הלואה, ופועל כבד לא ישיא
אויב בו (תהלים פט) ישיא מות עלימו (שם נ״ה) פ׳ ימתונם
כנשא. והשם משא איש באחיו (נחמי׳ ה׳) אבל משה ידו,
מעיקר לא נשיתי ולא כי הוא שעיקרו נשה אע״פ שפירושן
שוה. מ״א כי הנחש השיאני (ראשי׳ ג) והמצדר אכן השאת
והשבר (איכה ג׳) פתוי והיסת. מ״א הרימה פעמיך למשואות
נצח (תהלים עד) פ׳ הרימה ידך בפעם בשביל חרבות שנחרבו
לנצח נצחים כלו׳ הכה מי שהחריב ביתך לעולם שאם ירים
ידו המכה בפטיש יותר תהיה המכה חזקה, שנא׳ יודע כמביא
למעלה בסבך עץ קרדומות (שם), ולמ״ד של למשואות במקום
למען כמו לנביאים נשבר לבי בקרבי (ירמי׳ כג) ומזה נאמר
להשאות גלים נצים (ישעי׳ לז) פ׳ להחריב, וכן תכסה שנאה
במשאון (משלי כ״ו) פ׳ מי שעושה לחברו רע במקום חרב
ופנוי מבני אדם לפיכך תגלה דעתו בקהל כי אמר מקודם
כורה שחת בה יפול ומזה השאת והשבר אע״פ שאין אל״ף
שלו מנוענעת כיוצא בו משתו יגורו אלים (איוב מא) שמשפט
שניהם בניענוע אל״ף:

נשב כי רוח יי׳ נשבה בו (ישעי׳ מ) ישב רוחו יזלו מים
(תהלים

(תהלים קמז) הדגש במקום נו״ן. וכן וישב אותם אברם (ראשי׳ טו) כלו׳ כאשר ביתר אברהם אבינו את הבתרים היה ממתין את השכינה שתבא ותעבר בניהם לכרות עמו ברית עד בא השמש. והנה אמר דמות תנור עשן ולפיד אש עבר בין הבתרים האלה וביני היו עופות שבשמים רוצין לירד לחטוף מבשר הבתרים ואברם היה זורק אבנים ומנשב בהן ומפריחן עד לבא השמש. ויהי חק בישראל בכרות ברית יכרתו העגל לשנים ויעברו בין בתריו, נשב כמו וגם נשף בהן, נשפת ברוחך, כמו כי רוח יי׳ נשבה בו:

נשג או השיגה ידו (ויקרא כה) והשיגו כי ירבה הדרך (דברי׳ יט) כי השג תשיג (ש״א ל) פי׳ לשון הגעה והדבקה וישיגם וידבר אליהם (ראשי׳ מד) ומזה ותסג ולא תפליט (מיכה ו) אע״פ שנכתב בסמ״ך פ׳ תשיג ההריון ולא תלד:

נשה נשיתי טובה (איכה ג) ישראל לא תנשני (ישעי׳ מד) לשון הנפעל הוא כלו׳ לא תנשה ממני אבל קצר כמו בני יצאוני פ׳ יצאו ממני, כי השה אלקים חכמה (איוב לט) פועל באחר הוא משפטו הנשה והמצדר ונשיתי אתכם נשוא (ירמי׳ כג) להשות גלים נצים (ישעי׳ לז) פ׳ להשכיח ומזה נאמר ארץ נשיה פ׳ שכוחה. מ״א גיד הנשה (ראשי׳ לב) פ׳ גיד עבה יש בירך מסובך עליו:

נשך אם ישך הנחש (קהלת י) ונשכו הנחש (עמוס ה׳) ופועל כבד וינשכו את העם (במדב׳ כא) אם ישך הנחש (קהלת י׳) הדגש במקום נו״ן ונשכו אתכם (ירמי׳ ח) פ לשון עקיצה. מ״א קרוב לו לא תשיך לאחיך נשך (דברים יג) פ לשון רבית והוא אזהרה לנותן לא ללוקח כלו׳ לא תנשך לו 1). מ״א לעשות לו נשכה (נחמי׳ יג) פ׳ לשון לשכה בחילוף למ״ד עם נו״ן: [נ׳ ז׳ כ״ט 1) ר״ל לא תסיך אזהרה ללוה שלא יתן רבית למלוה עי׳ מס׳ ב״מ דף ע״ה ואגרות יס״ר מחברת ח׳ (אגרת ח׳)]:

נשל ונשל יי׳ (דברים ז) כי ישל אלוה נפשו (איוב כז) פ׳ ישלוף והציווי של נעלך (שמות ג) ונשל הברזל מן העץ (דברים יט) כי ישל זתיך (שם כח) זה כי ישל אלוה נפשו אע״פ שהפילו הנו״ן לא דגשו מקומן כמו שעשו למלת תשי מעיקר נשה, אינמי ויזד יעקב נזיד בלי דגש כי משפטו תַשי דגוש בשי״ן כי יַשל אלוה ויזד יעקב וַיָזד שתוכיח הדגש על הנו״ן:

נשם ואת כל הנשמה החרים (יהושע י) פ׳ כל אשר הוא חי מן הבריות. מ״א מנשמת אלהים יאבדו (איוב ד) מנשמת אל יתן קרח (איוב לז) פ׳ רוח. מ״א ואת התנשמת ואת הקאת (ויקרא יא) פ עוף גדול. מ״א והחמט והתנשמת (שם יא) פ׳ שרץ וכן איה עוף. ופגשו ציים את איים (ישעי׳ לד) חיות קטנות:

נשף וגם נשף בהם (ישעי׳ מ) נשפת ברוחך (שמות טו) פ׳ לשון נישוב, כי הפ״י כמו הבי״ת. מ״א בנשף בערב יום (משלי ז) פ׳ תהילת הלילה, ויקומו בנשף (מ״ב ז) תחילת היום, הא כיצד מפני שהוא עירוב אור וחשך שיהיו ערב ובקר וכן אמרו רבותינו תרי נשפי הווי. מ״א וינשוף ועורב (ישעי׳ לד) פ׳ עוף:

נשק ונשקה לו (משלי ז) ישקני מנשיקות פיהו (שיר א) הדגש במקום נו״ן שפתים ישק (משלי כד) ופועל כבד וינשק לכל אחיו (ראשי׳ מה) והציווי גשה נא ושקה לי (ראשי׳ כז) כי הפילו הנו״ן מן שניהם ומשפטן נגש נא, ונשקה לי, כמשקל מכרה כיום, שלחה הנער, שמעה יי׳. מ״א צדק ושלום נשקו, (תהלי׳ פה) ותשק ידי לפי (איוב לא) נשקו בר (תלים ב) פ׳ לשון שקידה על הדבר וכן ובן משק ביתי (ראשי׳ טו) כי המי״ם משמשת. מ״א נושקי רומי קשת (תלי׳ עח) פ׳ כלי זיין וכן על פיך ישק כל עמי (ראשי׳ מא) פ׳ בציוויך יטלו כלי זיין, וכן אמר התרגום יתזן כל עמי מלשון זיין, וכן סכות לראשי ביום נשק (תהלים קמ) פ׳ יום מלחמה כמו שאמר הכ׳ על הרי נשף כלו׳ יחשיך היום ואתם במלחמה:

נשק ואש נשקה ביעקב (תהלים עח) פ׳ נדלקה ומשפטו ננשקה כי נפעל הוא, ופועל כבד ובערו והשקו (יחזקאל לט) אף משיק ואפה לחם (ישעי׳ מד) ותנן לא יסיק תנור וכירים:

נשר את הנשר (ויקרא יא) על כנפי נשרים (שמות יט) פ׳ עופות גדולים לא יהא בישוב:

נשת נשתה גבורתם (ירמי׳ נא) והנפעל ונשתו מים מהים (ישעי׳ יט) פ׳ לשון ניגוב, נשתה גבורתם כענין ולא נס לחה ומשום הפסקת הדבור נא׳ לשונם בצמא נשתה (ישעי׳ מא) לפיכך נדגשת וכן באש יצתו (ירמי׳ נא):

נתב יפלס נתיב לאפו (תהלים עח) מנע רגלך מנתיבתם (משלי א) ללכת נתיבות (ירמי׳ יח) פ׳ מסילה ודרך ומעגל, וכן ודרך נתיבה אל מות (משלי יב) כלו׳ הדרך הסלולה אינה מסוכנת:

נתח ונתח אותו לנתחיו (ויקרא א) והציווי נתח נתחיה פ׳ עושה אותה אברים אברים:

נתך ותתך עלינו (דניאל ט) ויתכו כמים שאגותי (איוב ג) הנו״ן נבלעת והדגש במקומה והנפעל ומטר לא נתך ארצה (שמות ט) והמצדר כהתוך כסף בתוך כור (יחזקאל כב) ויש עוד פועל באחר שנא׳ הלא כחלב תתיכני (איוב י׳) ועוד מצדר אחר לפחת עליו אש להנתיך (יחזקאל כב) פ׳ לשון מריקה ויציקה ומזה אמרו רבותינו כלי מתכות פ׳ זהב וכסף ונחשת ובדיל ועופרת וברזל וכן חמתי נתכת (ירמי׳ ז):

נתן נתן אברהם מתנות (ראשי׳ כה) משפטו מנתנות וכן מהר ומתן (ראשי׳ לד) ונתנו את בנותינו לכם (שם שם) משפטו ונתננו את בנותינו במשקל ואמרנו, וכן הליועץ למלך נתנוך (דה״י ב׳ כ״ה) כמתנת ידו (דברים ט״ז) מתת אלקים הוא (קהלת ג) והמצדר ונתון אותו (ראשי׳ מא) פ׳ לשון מינויי לתתן שם את ארון ברית (מ״א ו) ומשפטו לתתן שיהי׳ לתנת כמשקל לרדת לגשת לשבת ללכת שלקה פ״י הפועל שבכולן, עוד הפילו הנו״ן של עיקר והוסיפו נון בלי צורך כמו נו״ן את קנך, כי הפילו נו״ן שבין האל״ף ותי״ו והוסיפו נו״ן בלי צורך אחר הקו״ף, וכן עשו במלת יצרנהו כאישון עינו, הפילו נו״ן של עיקר נצר והוסיפו נו״ן בלי צורך כי כל האו׳ אצרהו אתקך אינו צריך נו״ן כי הנו״ן של עיקר כבר נפלה מראשי המלות. ויתנהו יי׳ אלהינו (דברים ב׳) פ׳ מסר אותו, נתנה ראש (במדב׳ י״ד) פ׳ נמדוד, ויתן יד (ראשי׳ לח) פ׳ פשט, תנו יד ליי׳ (דה״י ב׳ ל׳) פ׳ כרתו ברית והשבעו, ונתן אותם על ראש השעיר (ויקרא ט״ז) פ׳ הרצאת דברים, ונתתים והרבתי אותם (יחזקאל ל״ז) פ׳ והפריתים, ולקחתי אני מצמרת הארז הרמה ונתתי (שם יז) פ׳ ונטעתי, שאו זמרה ותנו תוף (תהלי׳ פ״ד) פ׳ הכו:

נתס נתסו נתיבתי (איוב ל) כמו נתצו וכמו נתשו פ׳ הרסו:

נתץ כי נתץ את מזבחו (שופטי׳ ו) יתצני סביב (איוב יט) הדגש במקום הנו״ן גם אל יתצך לנצח (תהלי׳ נב) תתוצון (שמות לד) והציווי נתץ יי׳ (תהלי׳ נח) והנפעל והצורים נתצו ממנו (נחום א) ופועל כבד ונתצתם את מזבחותם (דברים יב):

נתק נגוסה ונתקנוהו (שופטי' כ) דגשו הקו"ף שלא כדין כי משפטו ונתקנוהו רפה כמו ושמרנוהו, כי משם אתקנך (ירמי' כב) פ' לשון נתיקה, ונתוק וכרות (ויקרא כב) והנפעל ולא נתק שרוך נעליו (ישעי' ה) לא במהרה ינתק (קהלת ד) ויש עוד פועל כבד אחר עד התיקם אותם (יהושע ח') התיקם כצאן לטבחה (ירמי' יב) הדגש במקום נו"ן הנתקו מן העיר (שופטי' כ) כולן לשון פסיקה וכריתה. מ"א אתיק אל פני אתיק (יחזקאל מב) פ' ההיל לפני החומה כמה שנא' ותעמד בחיל (ש"ב כ') ות' אתקיה, כי יוכלו אתיקים מהנה (יחזקאל מב) פ' נבלעה מקצתה במקום בנין האתיקים. מ"א את נגע הנתק (ויקרא יג) פ' מין צרעת:

נתר לנתר בהן על הארץ (ויקרא יא) לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו (איוב לז) הדגש היא הנו"ן פ' לשון קפיצה, ראה ויתר גוים (חבק' ג') ויער אותם והפיצם. מ"א שלח מלך ויתירהו (תהלי' קה) יי' מתיר אסורים (שם קמו) פותח קשרים, והמצדר התר אגודות מוטה (ישעי' נח) כמו ויפתח הגמלים פ' התיר קשירתן והדגש במקום הנו"ן. מ"א כי אם תכבסי בנתר (ירמי' ב') פ' יש גאון שפירשו ואמר זה נתר של צביעה. ויש גאון אחר שאמר כי היא צואה של זכוכית היא לבנה ומלוחה ויש גאון שאמר כי היא אדמה שרוחצין בה בני ארץ ישמעאל שער הראש במרחץ: [נכ"י חסר לפני מלאתי על הגליון Nitrum quid]:

נתש לנתוש ולנתוץ (ירמי' א) והנפעל לא ינתש ולא יהרס (שם לא) ואת בית יהודה אתוש (שם יב) הדגש במקום נו"ן פ' לשון הריסות. מ"א ויתשם (דברי' כט) ויטוש על המחנה, וכן ונתש יי' את ישראל (מ"א יד) הנני נוטשם מעל אדמתם (ירמי' יב) כי הטי"ת תתחלף עם התי"ו כמו כמטחוי קשת שהוא כמו וימתחם כאהל לשבת (ישעי' מ') תבין:

מלה חמישית

נשתון וכתב הנִשְׁתְּוָן (עזרא ד) כמשקל ארגמן, תחפנס, הגבירה, והתרגום אמר נשתונא די שלחתון (עזרא ג) [נ' ן' כ"ט הוא לשון עברי לדעתו, ועי' גיזניוס סרס נשתון]:

נשלם ערך נון

אתחיל ערך סמך

סס וכצמר יאכלם סס (ישעי' נא) פ' רקב שיהיה בבגד צמר:

סאה סאה סולת (מ"ב ז') כמשקל שלש סאים הה"א של לשון נקבה היא וסאתים שעורים (מ"ב ז) פ' מדת שיעור מאתים וארבעים אונקיו"ת, בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעי' כ"ז) כלו' סאה בסאה כמו שאמרו רבותינו ז"ל במדה שאדם מודד מודדין לו ונהרג בשלח:

סאן כי כל סאון סואן ברעש (ישעי' ט') זה כמשקל טחון נשאו. ויהי טוחן בבית האסורים. להודיעך כי הנו"ן עיקר כי אחרים פי' בלשון סאה ובודאי הוא לשון גאות כלו' כל מי שהי' מתגאה בחוזק ומחרף את ישראל ומלכלך אותם יהי' למאכלת אש משעת ילד יולד לנו בן נתן לנו וגו':

סבב סבב הגלגל ובית אל (ש"א ז') סבוני גם סבבוני (תהלי' קמ"ז) הדגש במקום בי"ת של כפל, וכן סבו ציון (שם מ"ח) יסבו עליו רביו (איוב יו) והנה תסובנה (ראשי' לז) ונסב את הר שעיר (דברים ב') מיסב קלע (מ"א ו). מ"א קרוב לו ויסב מעליהם (ראשי' מב) סב דמה לך דודי (שיר ב') נסבה אלי (יחזקאל כו) וסבותי אני (קהלת ב) הסיבות את לבם אחורנית (מ"א יח) כי היתה סבה (שם יב) מוסבות שם (במדבר לב) ותסב המלוכה (מ"א ב), ופועל כבד ויסב אלהים את העם (שמות יג) לבעבור סבב את פני הדבר (ש"ב מד) פי' לשון הפוך, וכן נקבה תסובב גבר (ירמי' לא) כלומר כשיחזרו ישראל לקדמתן יצליח מזלן ויהפכו הנשים לאנשים ולשבח הוא. מ"א עד שהמלך במסיבו (שיר א) ראש מסיבו (תהלים קמ) פ' אילו בני אדם שאוכלין בהסיבה כדתנן אפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסב פ' יטה ויסמוך על שמאל כדי שילך המאכל דרך הישר: הסבות את לבם אחורנית (מ"א י"ח) אמר רבינו סעדיה ז"ל בספר אמונות שלו (מאמר ד' פרק ד' בסופו) "היאך "נוכל לומר כי יסב הבורא לב בני אדם לאחור "לע"ז חס ושלום. אבל כך פירושו הסיבות את לבם האחורנית"1) ואינו פי', כי הלב ל' זכר ואחורנית לשון נקבה, אלא ודאי כך פי', דע לך דורו של אליהו הרבה נהגו בע"ז ודשו בה עד ששכחו את יי' והיו חושבין שיש בה ממש, תדע משום שאמר להם אליו קראו את אלהיכם בחזקה שמא יש לו עסק ושמא ישן הוא ויקץ, עשה עמהם תנאי אמר להם באו ננסה אם הוא אלהים חיים או יי' אלהינו אלהים חיים, ועשו כן לפי שהיו מסופקין בדבר לפי שהתעום רועיהם ונביאי השקר עד ששכחו את יי' שנא' מהרו שכחו מעשיו, וכ' להשכיח את עמי שמי. וכשגגין היו אבל יש להם עון שכחה שנא' השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים, ואילו היו מזידין לגמרי לא היו עושין תנאי ומנסין וצועקין לאלהיהם כמו שילעג עליהם אליהו אלא ודאי נתנו עבודת שמים אחריהם ככת' יען שכחת אותי והשלכת אותי אחרי גיוך, לפיכך התפלל אליהו ואמר ענני יי' בהורדת אש עד שידעו ויכירו כי אתה אלהים חיים ולא אלהיהם חיים שנתנו פניהם לעבודתו ונתנו עבודתך אחריהם ועכשיו בזה המעשה פניהם לאחור לעבודתך, וישמע הקב"ה תפלתו והוריד האש והודו ואמרו יי' הוא האלהים, שנא' וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו יי' הוא אלהים יי הוא אלהים.

[נ' ן כ"ט 1) אין זה לשונו ממש כאשר הוא לפנינו נדפס ובלי ספק הי' לעיניו נוסח לשון הערבי והוא העתיקו בלשונו כדרכו ולהבין ביאורו היטב אעתיק הנה לשונו עפ"י העתקת ן' תבון ,,והפליאי אות מלאים יתחדשה הבורא ותהיה סבה להאמין עם רב, וישמעה שומע ויחשוב כי יפעל העם הוכיח, כאשר אמר אליהו ענני ה' ענני וידעו העם הזה (מ"א יח) ר"ל כי האש כשתרד ותשרוף העולה, תסב בה לב העם הזה אשר היה אחורנית ואין במאמר הסתר זולת זה"א שנאמר האחורנית" (ר"ל במה שצריך להוסיף לסיעת זה הפי' ה"א במל"ת אחורנית)]:

סבא כי סובא וזולל יורש (משלי כג) אל תהי בסבאי יין (שם שם) ונסבאה שכר (ישעי' נו) מובאים סבאים (יחזקאל כג) זה מצדר, סבאך מהול במים (ישעי' א) פ' יין מעורב במים, משל הוא השותה יותר מדאי תקרא שתיתו סביאה:

סבך כי עד סירים סבוכים (נחום א) פ' קוצין מסובכין, נאחז בסבך בקרניו (ראשי' כב) בסבך עץ קרדומות (תלים עד) עלה אריה מסבכו (ירמי' ד) פ' מן היער, ומזה נאמר שבכים מעשה שבכה (מ"א ד') אע"פ שנכתב בשי"ן פ' כל צמחים או חוטין שנכנסין זה בתוך זה יהיה סיבוך כמו רשת:

סבל עונותיהם סבלנו (איכה ד) ומכאובינו סבלים (ישעי' נג) אני אסבול (ישעי' מ"ו) ויט שכמו לסבול (ראשי' מט) נשא סבל (מ"א ה') הסירותי מסבל שכמו (תהלי' פא) סבלת

מצרים

מצרים (שמות ו) פ' לשון משא ומעמסה, אלופינו מסובלים (תהלים קמ"ד) שבת הבקר נכחם:

סגד יסגד לו וישתחוו (ישעי' מד) יסגדו אף ישתחוו (ישעי' מו) לבול עץ אסגוד (שם שם) פ' תרגום השתחוויה:

סגל לעם סגולה (דברי' ז') פ' דבר שחביב לאדם מכל ענין:

סגן והסגנים לא ידעו אנה הלכתי (נחמי' ב) פחות וסגנים (ירמי' נא) וכן לשון תרגום סגניא ופחותא (דניאל ג') פ' לשון משנה, בין למלך בין לכהן גדול:

סגר סגר אחריו (ראשי' יט) וסגרת הדלת (מ"ב ד') סגרת ומסוגרת (יהושע ו) סגר עליהם המדבר (שמות יד) פ' נסגר עליהם כי הוא פועל בעצמו, והנפעל כי נסגר לבא (ש"א כג) הסגר בתוך ביתך (יחזקאל ג') ותסגר מרים (במדבר י"ב) הדגש במקום נו"ן של נפעל ומזה נקרא הסוהר שנא' וסוגרו על מסגר (ישעי' כד) להוציא ממסגר אסיר (שם מב) ויתנהו בסוגר בתחים (יחזקאל יט) פי' כבלים. מ"א מסגרת טפח (שמות כה) פ' לבזבז. מ"א ואקרע סגור לבם (הושע יג) פ' כיס של לב כולן קרובין זה לזה, ויחרגו ממסגרותיהם (שם יח) פ' כבליהם, ופועל כבד והסגיר הכהן (ויקרא יג). מ"א וי"י הסגירם (דברי' לב) ולא הסגרתני ביד אויב (תהלי' לב) סגר אלקים היום (ש"א כו) היום הזה יסגירך י"י בידי (שם יז) פ' לשון מסירה. מ"א לא יותן סגור תחתיה (איוב כח) פ' זהב. מ"א והרק חנית וסגור (תהלים לה) פ' כלי זיין, וי"א החרש והמסגר (מ"ב כד) מזה הענין כלו' מזוין. מ"א יום סגריר (משלי כז) פ' קור גדול:

סד ותשם בסד רגלי (איוב יג) פ' סיד כלו' תחקה פסיעותי לשמר דרכי ומעשי, ותנן האשה לא תסוד מפני שניוול הוא לה, פ' לא תעשה על בשרה סיד להסיר שיער:

סדן סדין עשתה ותמכר (משלי לא) שלשה סדינין (שופטי' יד) פ' טלית של פשתן:

סדר צלמות ולא סדרים (איוב י) פ' כוכבים ומאורות וטורי מזלות ותרגום ערך סדרא, ומזה ויצא אהוד המסדרונה (שופטי' ד) פ' מקום שעומדים שם השרים בשורה בבית המלך, אע"פ שתרגמוהו אכסדרא, וכן נמי ושדרות בארזים (מ"א ו) והבא אל השדרות (מ"ב יא) כמו מסדרונה אע"פ שנכתב בשי"ן:

סהר שררך אגן הסהר (שיר ז) תרגום ירח סהרא, וכו השביסים והשהרונים (ישעי' ג) אע"פ שנכתב בשי"ן פ' כלי זהב וכסף תלוין בצואר הנשים והתנוקות כגון זה (⌒). מ"א קרוב לו בית הסוהר (ראשי' לט) לפי שהוא כמו דיר, וסהר שבמשנה חצר פ' בנין עגול:

סיג מדרכיו ישבע סוג לב (משלי יד) כלו סג (תהלי' נג) ולא נסוג אחור לבנו (שם מד) פ' לשון נטיה ועיקום, וכן קשת יהונתן לא נשוג אחור (ש"ב א) אע"פ שנכתב בשי"ן. מ"א סוגה בשושנים (שיר ז) פ' מלשון סיג כלומר מסיבבת:

סוד סוד י"י ליראיו (תהלים כה) כי אם גלה סודו (עמוס ג) פ' לשון סתר מ"א לא ישבתי בסוד משחקים (ירמי' טו) בסודם אל תבא נפשי (ראשי' מט) פ' בחבורתם, וכן בהוסדם יחד עלי (תלי' לא) ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב) אבל הקדימו וי"ו לסמ"ך, פ' נתחברו:

סוה ויתן על פניו מסוה (שמות לד) פ' בית פנים עשוי מהבגד ופותח בו מקום העינים והחוטם והפה:

סוח ותהי נבלתם כסוחה (ישעי' ה') וכ"ף משמשת פ' מלשון סחי ומאוס (איכה ג) פ' לשון אבוד וביער, במשקל ולדבר על י"י תועה, והשורק תתחלף בחולם כמו תשמורם, ישפוטו הם, לא תעבורי מזה:

סוך וסוך לא סכתי (דניאל י) לשון משיחה כדתנן ברחיצה ובסיכה, וכופלין אותו כמה שנא' את כרוב ממשח הסוכך (יחזקאל כח) כלו' מלך ומשוח בשמן כמו שכפלו ט"ית ולשוטט בצדיכם, מן שוט לסים, וכמו למ"ד עמי נוגשיו מעולל, מן עול ימים, שהוא כמו ונתתי נערים שריהם, וכבר הרחבתי פירושו בערך יסך, ומזה נאמר כי אם אסיך שמן (מ"ב ד) האל"ף יתירה כמו של אדוש ידושנו, פ כדי סיכה, והתרגום אמר מנא דמשחא. מ"א מסך הוא את רגליו (שופטי' ד) ויבא שאול להסך רגליו (ש"א כד) פ' כינוי הוא לקילוח מים ממש, שנא' וירחץ ויסך ותנן (יומא כח) זה הכלל היה במקדש כל המסך רגליו טעון טבילה וכל המסיך מים טעון רחיצת ידים ורגלים, ומה שאמרו רבותינו לקינות באבנים מקורזלות במקום שאין המים הוא בשעת הדחק:

סוס כי בא סוס פרעה (שמות יד) לסוסתי ברכבי פרעה (שיר א) בסוסים וברכב (ישעי' מ"ו). מ"א כסוס עגור (ישעי' לח) משפטו כסוס ועגור וכן שמש ירח עמד זבולה, שמש וירח וכן ותור וסים ועגור (ירמי' ח) כי היו"ד והוי"ו מתחלפין פ' עוף קטן הוא שחור יבא בחדש אדר ממזרח למערב חוזר למזרח עד חדש אדר בונה ביתו בטיט בשמי קורה של בתים ואכסדראות והוא יודע עשב שמועיל לעינים ונהגו הרופאים לקח אחד מאפרוחיו ומעורים עיניו ומסמנין אותו שמא יתחלף עם אחר, ומחזירין אותו לקנו ואביו ואמו מביאין עשב ונותנין בעיניו ומיד יתקנו עיניו וחוזרין ולוקחין אותו ושוחטין אותו ומיבשין את ראשו וכוהלין בו את העינים ומועיל הרבה, ויש מי ששורף ראש זה העוף בלא זה המעשה ושוחקו וכוחל בו את העינים ומועיל:

סוף ספו תמו (תהלים עג) לא יסוף מזרעם (אסתר י) לשון כליון והשלמה, וכן אסף אסיפם (ירמי' ח) אלא אל"ף של מצדר יתירה ונתפס חיו"ג ששם עיקרו אסף:

סור והענן סר (במדבר יב) והסיר י"י (דברי' ז) פ העברת דבר ממקומו. מ"א הכל סר יחדיו (תהלים יד) סרו מהר (שמות לב) סרו וילכו (ירמי' ה') כי דבר סרה (דברי' יג) מה זה רוחך סרה (מ"א כא) ויסורו אליו (ראשי' יט) פ' לשון הטיה ועיקום דרך, סר וזעף (מ"א כא) הוא פתח מעיקר כי כפרה סוררה (הושע ד) בן סורר ומורה (דברי' כ"א) כי כל מלה שעיקרה כפול כשמפילין ממנה אות של כפל עושין אותה פתח להודיע על הכפל שנפל, וכן כולן, שב במרוצתם, שהוא כמו בנים שובבים, וילך שובב, וכן שר האופים, שר המשקים שהוא מן עיקר שררה משום זה הוא פתח ולא משום שהוא סמוך, וכן ותם השמש, שהוא מן חמם, לא ימד, מעיקר מדד, וסימן במשקל חולם ושורק כגון ותנותי את אשר אחון, אילולי שהוא מן חנן הי' שרוק במשקל עתה אקום, וכן ושללם לבוז, מן בזז, ואילו היה בלי כפל הי' שרוק פן נהי' לבוז, וכן ולחוג את חג הסכות, מן חגג, ואילולי הכפל שנפל ממנו הי' שרוק במשקל לקום מפניך, כן תלך כל המקרא חוץ ממלה אחת שנ' וצדיק ירון ושמח, מעיקר רננה, משפטו ירון בחולם, וכן ותרון לשון אלם, וכן אף יתום, מעיקר תמם, ותיוג ז"ל שם אלו השני ענינים עניז אחד ונתפס ושכח עוד דרכי סורר פ' עושה סירים וקוצים בדרכי כמו הנני סך את דרכך בסירים:

סות ובדם ענבים סותה (ראשי' מט) פ' כסותו:

סחב וסחבנו אותו עד הנחל (ש"ב יז) אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמי' מט) סחוב והשלך (שם כב) פ' לשון גרירה, ומזה נקראו הבגדים הבלוים שיעשו תחת אצילי האדם למושכם בחבלים כמו שעשו לירמי' הנביא בשעת העלאתו מן הבור שנא' בלויי הסחבות (ירמי' לח) פ' בגדי הגרירה וההמשכה:

סחה וסחיתי עפרה (יחזקאל כו) פ' לשון כיבוד הבית במכבדת כמו וטאטאתיה, ותנן יסיח אדם דעתו, כלו' יסיר ויפנה אותו:

סחף מטר סוחף (משלי נח) מדוע נסחף אביריך (ירמי' מו) פ' כמו נדחף, תדע כי אמר יי' הדפו:

סחר סחרו אל ארץ (ירמי' יד) פ' סבבו ותרגום ויסב מעליהם ואסתחר מלותהון, וכן לבי סחרחר (תלים לח) פ' נתנענע כמו וינע לבבו, אבל כפל הוא כמו הפכפך דרך איש וזר, מן הפך, זה וזר כמו תרגום ויסורו אליו וזרו לותיה, ובתלמוד קרנא זור כלומר קיר נטויה ועקום [עי' לעיל סדס זור]. מ"א שבו וסחרוה (ראשי' לד) ואת הארץ תסחרו (שם שם) עובר לסוחר (שם לז) תרשיש סוחרתך (יחזקאל כז) כי טוב סחרה (משלי ג) וסחר כוש (ישעי' מה) סחר גוים (שם כג). מ"א צנה וסוחרה (תהלי' צא) מרמרא צבוע לא לבן, מלשון דר וסוחרת (אסתר א):

סחש ובשנה השנית סחיש (מ"ב יט) פ' פרח העולה מעיקר השבלין אחר צמיחתן בזמן שהגשמים מרובין:

סיג היו לי בית ישראל לסיג (יחזקאל כב) כספך היה לסיגים (ישעי' א) פ' פסולת המתכות:

סיר על סיר הבשר (שמות יו) כי כקל הסירים תחת הסיר (קהלת ז) וכן שחוק הכסיל, פ' כך נותן קול השחוק של כסיל כקול הקוצין הנתנין תחת הקדרה וכן ועשית סירותיו לדשנו (שמות כז) פ' קדירה של נחשת גורפין בה הדשן מעל גבי המזבח. מ"א בטרם יבינו סירותיכם אטד כמו חי כמו חרון ישערנו (תהלים נח) פ' רשעיכם שהן כמו קוצים פתאום ישליכם הבורא בסופה וסערה בריאים וחיים בחרונו חי הוא בריא שנא' וימרחו על השחין ויחי, ימיתם קודם שיזקינו:

סית כי יסיתך (דברים יג) ויסת את דוד בהם (ש"ב כד) אשר הסתה אותו (מ"א כא) פ' השיאה אותי כמו הנחש השיאני. מ"א ואף הסיתך מפי צר (איוב לו) פ' הסירך וכן ויסיתם אלהי' (דה"י ב' יח) פן יסיתך בספק (איוב לו) פ' יסירך. מ"א קרוב לו ותסיתו לשאל מאת אביה (הושע טו) פ' נטלה ממנו עצה, וכן ותסיתני בו (איוב ב) כמו תרגום כי יסיתך ארי ימלכינך, ותרגום איעצך אמלכינך, ומזה אמרו רבותינו שבועות היסת, כי דורו של רב נחמן תקנוה לפי שראו שבטלה האמנה מבני אדם ביותר ומלוין זה לזה וכפרין כגון מנה לי בידך והלא או' אין לך בידי כלום והתורה אמרה פטור, תקנו שמשביעהו שבועת היסת בלא אוקנותי חפצא הא למדת כי היסת לשון עצה שנתיעץ רב נחמן וחבריו ותקנוה:

סכך סוככים בכנפיהם (שמות כה) ושכתי את כפי (שם לג) אע"פ שהוא בשי"ן פ' לשון כיסוי, וכן ויסך אלוה בעדו (איוב ג) ויסך בדלתים ים (שם לח) וכן ועשית מסך לפתח (שמות כו) משפטו מסכך במשקל מכלל יופי וכן והבאתי מורך, משפטו מרכך, וכן והרימותיו מכם מכס מן תכוסו על השה, הדגש במקום אות של כפל וכשהפילו אות של כפל סמנו מקומו במכס עשו סגול ובמורך עשו חולם, וכן מוסך השבת (מ"ב י"ו) פ' מקום מיוחד לישיבת זקנים והשרים ליטול שם עצה ומונעין בני אדם מלכנס אליהם, גם הוא מן מסכך כמשקל מעשה מורד, מן הרודד עמים תחתי, ומזה ויחמס כגן סכו, הלא אתה שכתו בעדו, ובעצמות וגידים תסככני (איוב י) אע"פ שנכתבו בשי"ן, הסוכך (נחום ב) פ' מגדל עץ מסוכך מצירין ומציקין על העיירות בשעת מלחמה ונגר עד החומה להפילה והסיכוך שלו מונע העצים והאבנים מלהזיק את העומדים בתוכו. מ"א כי אעבר בסך אדדם עד בית אלהים (תהלי' מב) פ' אמר המשורר כשאעבור ואמצא מנין מבני אדם אפייסם ואמשכם עד שאדדה אותם לבית התפילה או לעשות מצות כמו שאו' סך זבינתא פלונית, סך פסוקי ספרא, אדדם כמו מדדין עגלין וסייחין, והאשה מדדה את בנה בשבת, פ' גוררת בנה קטן שאינו יכול להלך בזמן שנוטל רגל אחת ומניח אחת:

סכל עם סכל ואין לב (ירמי' ה) בנים סכלים המה (ירמי' ד) עתה הסכלת עשה (ראשי' לא) והשם והסכלות הוללות (קהלת ז) אינמי נתן הסכל במרומים (שם י) כלו' אנשי כסילות, ופועל כבד סכל נא את עצת אחיתופל (שב ט) ודעתם יסכל (ישעי' מד) הסכלתי ואשגה (ש"א כו) פ' לשון אויל ואולת וכן ודעת הוללות ושכלות (קהלת א) אע"פ שנכתב בשי"ן:

סכן הוכח בדבר לא יסכן (איוב טו) לא יסכן גבר (שם לד) הלאל יסכן גבר (שם כב) מה יסכן לך (שם לה) פ' לשון תועלת ותיקון והצלחה ופועל כבד הסכן נא עמו ושלם (שם כב) פועלים בעצמן וכל דרכי הסכנת (תהלי' קלט) פועל באחר. מ"א ההסכן הסכנתי (במדבר כב) לשון מנהג. מ"א אל הסוכן הזה (ישעי' כב) ותהי לו סוכנת (מ"א א) ערי מסכנות (שמות א) פ' אוצרות, וכן המסכן תרומה (ישעי' מ) אוצר. מ"א ובוקע עצים יסכן בם (קהלת י) פ' יסתכן בם מלשון סכנה ומזה נקרא העני מסכן, והשם אשר לא במסכנות (דברים ח):

סכר ויסכרו מעינות תהום (ראשי' ח) כי יסכר פי דברי שקר (תלי' סג) פ' לשון סגירה וסתימה בחיל"ף כף בגימ"ל וכן כל עושי שכר אגמי נפש (ישעי' יט) אע"פ שנכתב בשי"ן וכן פי' כל סותר וסוגר את האגמים לצוד דגים. מ"א וסכרתי את מצרים (שם שם) כלו' וסגרתי פי' מסירה כמו יסגרך יי' בידי:

סכת הסכת ושמע ישראל (דברים כז) פ' כוף את יצרך ומשפטו שמע והסכת כי השמיעה והריאה תהיה תחלה שוב דעת למה ששמע וראה להבין האיך הוא, הנה נעתק הדבר מאבריו של אדם ללבו אם הבינו יוציאנו לידי כתיבה או מלאכה או מצוה ומזה נאמר את סכות מלככם (עמוס ה) פ' קבול עול מלכות ע"ז ואת כיון צלמיכם (שם) פ' היושב על כנו, כוכב אלהיכם (שם) אינו סמוך אלא כוכב שהוא אלהיכם כמו בני שלשים פ' בנים שלישים וכן בני רבעים אינו סמוך ואילו אמרנו כוכב אלהיכם לא תמצא שהיו עובדי ע"ז ואינו כן הבין:

סל ובסל העליון (ראשי' מ) סלי חורי (שם) פ' כלים. מ"א יהללוך סלה (תלים פ"ד) פ' שם כינוי לעולם [ר"ל זמן נצח] אבל בצעדך בישימון סלה (שם סח) פ' תחילה:

סלל דרך לא סלולה (ירמי' יח) במסילה נעלה (במדבר כ) סולו סולו (ישעי' נז) פ' דרך דרוכה ומזה נאמר סלולה פ' קוצים של ברזל משליכים במקום שתהיה המלחמה ונכשלים בהם הסוסים והרגלים, וכן והנה הסוללות (ירמי' לב) וחיוג שגג בשומו סולו לרוכב בערבות מזה ופ' גדלו וכבדו כמו סלסליה ותרוממך ומשפטו סללה, ותנן משחרב בית המקדש

נהגו הכהנים סלסול בעצמן פ' לשון כבוד וגדולה. מ"א מסתולל בעמי (שמות ט) פ' מתכבד כלו' תראה לבריות כי תוכל לעמוד כנגד אלקים של עמי, אבל כל התפעל מאותיות זסש"ץ יקדימו אותן לתי"ו של התפעל כגון מסתולל, וסר מרע משתולל, ויסתבל החגב, וישתמר חוקת עמרי, מה נצטדק, ויצטידו, הצטידנו, הזדמנתון למימר קדמי, ובדברי רבותינו נזדכה פלוני נזדמן לו צפרדע. כי הדל"ת והתי"ו במקום תי"ו של התפעל [פה חסרים דברים הרבה ועי' ציהור לעיל בסלס] ויעש המלך את עצי האלמוגים מסילות לבית יי' ולבית המלך (דה"י ב ט) פ' חיזק, תדע שהרי אמר בספר מלכים ויעש המלך את עצי האלמוגים מסעד לבית יי' ולבית המלך, וכן אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם (תלים פד) פ' מסעד כמו ראש הפסוק [ר"ל עוז לו בך] כפלו פ"י הפועל של סלסלה כמו שכפלו פ"י של הפועל של התגלגלו:

סלא המסולאים בפז (איכה ד) האל"ף חילוף ה"י של לא תסולה בכתם אופיר (איוב כח) פ' כמו לא יערכנה זהב:

סלד ואסלדה בחילה (איוב ו) פ' נכויתי בצער נפשי ותנן מים חמין שהיד סולדת בהן, אינמי ביצה הסלודה באור:

סלה סלית כל שוגים מחקיך (תהלים קיט) פ' לשון נקיון וברירה והוא פיעל קל, סלה כל אבירי (איכה א) פועל כבד כמו הניטל דבר מתוך דבר ומניח השאר. מ"א לא תסולה בכתם אופיר (איוב כח) פ' לא יערכנה:

סלח סלחתי כדבריך (במדבר יד) והציווי סלח נא (שם) והמצדר סלוח לו (דברים כט) והפועל טוב וסלח (תהלים פו) והנפעל ונסלח לו (ויקרא ד) לשון מחילה:

סלם והנה סלם מוצב ארצה (ראשית כה):

סלן סלון ממאיר (יחזקאל כד) סרבים וסלונים (שם ב) פ' קוצין דקין שנשכין את האדם ומשחיתם מקום הנשיכה:

סלע ושים בסלע קנך (במדבר כד) ולענין משל יי' סלעי ומצודתי (ש"ב כב) פירוש כמו הר גדול של צונמא שנשגבין בו מפני האויב. מ"א וסלעי ממגור יעבור (ישעיה לא) פירוש מלכי וכן אמר התרגום ושלטנוהי מן קדם דהלא יעדון:

סלף ויסלף דברי צדיקים (שמות כג) והשם וסלף בוגדים ישדם (משלי יא) לשון זיוף:

סלת ועשרון סלת (שמות כט) מסלתה ומשמנה (ויקרא ב) פ' קמח נקי מנופה הרבה, והתי"ו לשון נקבה שנא' בלולה בשמן, וי"א כי קרוב הוא ללשון סלית כל שוגים מחקיד (תהלים קי"ט) ולקחת סלת ואפית אותה (ויקרא כד) כי רוב המלות שסופן תי"ו לשון נקבה כגון אמת, שנא' ותהי אמת נעדרת, וכגון נחשת שנא' ויעש בה את אדני הקדש, וכן ברית שנא' בריתי היתה אתו, וכן קשת שנא' וראיתיה לזכר, וכן דעת שנאמר ישטטו רבים ותרבה הדעת, וכן גפרית וכדומה להן חוץ מן מעט:

סם קח לך סמים (שמות ל) אמר הגאון ז"ל זה שרף, והנה יש בהן שחלת שאינו שרף כי הוא הציפורן ועמי הארץ אומרי' הצִפֹּרן והוא ודאי עשב דומה לצפרנים, ואין סמים אלא מיני בשמים ורפואות ורבותינו אמרו סם המות וסם חיים שאין שרף:

סמך זו מלה יש בה מינין הרבה קרובין זה לזה, סמך מלך בבל (יחזקאל כד) פ' החזיק ותפש דרך וכן עלי סמכה חמתך (תהלים פח). מ"א וסמכת את ידך עליו (במדבר כז) וסמך אהרן (שמות כט) פ' נתינת היד על הראש ומרצה עליו דברים בין לשבח בענין משה ליהושע ובין לגנאי כגון את כל עונות בני ישראל וכו' ונתן אותם על ראש השעיר (ויקרא יו) ודגן ותירוש סמכתיו (ראשית כז) פ' סעדתיו ושענתיו בו, ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נא). מ"א סומך יי' לכל הנופלים (שם קמה) בסומכי נפשי (שם נד) פ' חיזוק. מ"א עליך נסמכתי מבטן (שם עא) ויסמכו העם על דברי אדוניהו (דה"ב לב) פ' בטחון:

סמל סמל הקנאה (יחזקאל ה) תמונת כל סמל (דברים ד) פ' פסל:

סמן ושעורה נסמן (ישעיה כח) פ' מסומנת בסימן:

סמר סמר מפחדך בשרי (תהלים קיט) כילק סמר (ירמיה נא) ופועל כבד תסמר שערת בשרי (איוב ד) פירוש העמדת שער הגוף מפני הפחד. מ"א ובמשמרות נטועים (קהלת יב) אע"פ שנכתב בשי"ן, ולשון יחיד מסמר, כדתנן כואו בשפוד או במסמר במשקל ויקח את המכבר, מלבן. מדבק. מרצע:

סנה והנה הסנה בוער באש (שמות ג) פירוש אילן קוצים שמסבבין בו את הכרמים:

סעד וסעד בחסד כסאו (משלי כ) ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד) וסעדו לבכם (ראשית יח) להכין אותה ולסעדה (ישעיה ט) זו המלה משפטה שתהא כמשקל לרבעה ומשום העי"ן נפתחה:

סעה מרוח סועה מסער (תהלים נה) פ' נושבת:

סעף מסעף פורה במערצה (ישעיה י) פירוש מקצץ קצות הסעפים, והשם בסעפותיו קננו (יחזקאל לא) בסעפיה פוריה (ישעיה יב) על שתי הסעפים (מ"א יח) כשירחקו היו"ד תדגש הפ"י פ' פירות ופרחים. מ"א קרוב לו תחת סעפי הסלעים (ישעיה נז) בסעיף סלע עטם (שופטים טו) פ' חוטם ההר היוצא. מ"א סעפים שנאתי (תהלים קיט) פ' חושבי רע שנאמר לכן שעפי ישיבוני (איוב כ) אע"פ שנכתב בשי"ן:

סער יסערו להפיצני (חבקק ג) פ' צעדו וכן ומלכיהם שערו שער (יחזקאל כז) אע"פ שנכתב בשי"ן. והנפעל וישער לב מלך ארם (מ"ב ו) וכן וסביביו נשערה מאד (תהלים נ) כולן לקיחין מסופה וסערה, כמוץ יסער מגורן (הושע יג) הוא פועל כבד פועל בעצמו כלו' יסער ויסעיר את עצמו ולא את אחר, ובהפוך יש פועל קל שפועל באחר שנאמר כמו חי כמו חרון ישערנו, וישערהו ממקימו (איוב כז) כמו לשון נפעל הוא והוא פועל באחר הוא, ואסערם על כל הגוים (זכריה ז) אבל הקילו הסמך כמנהג אותיות אחה"ע, והתפעל וישתער עליו מלך הצפון (דניאל יא) פ' יתנער ויתנשא ומזה ושערו וחרבו מאד כמשקל בחרו לכם, רחצו הזכו, שאלו מיי' מטר שהוא ציווי:

סף מן הדם אשר בסף (שמות יב) סף רעל (זכריה יב) הספות והמזמרות (מ"א ז) פ' כלי כמו מזרק:

ספף הסתפף בבית אלהי (תהלים פד) פ' ישבים ויעריב על מזוזת המקדש, סף השער (יחזקאל מ) פ' משקוף וממנו בעלי אסופות (קהלת יב) והאל"ף יתירה וכן בית

האספים

האספים (דה"י א כו) מלא ספים שנים (שם שם) שערים משמר באספי שיערים (נחמיה יב) ופעמים קורין למפתח הפתח שדורסין עליה הנכנסין והיוצאין סף וידיה על הסף (שופטים יט):

ספא גם תבן גם מספא (ראשית כד) הגאון פירשו עשבים ממש, ובודאי כל דבר שינתן לבהמות כן יקרא אפי' שעורים שנא' ויפתח את שקו לתת מספוא לחמורו (שם מב) ואין מנהג להניח עשבים בשק ומשים כספו בשק עם העשבים ואמרו רבותינו אמר להם ספו לי באליה (פסחים) פירוש האכילוני מן האליה הא למדת כי הספיתה אכילה והאל"ף נהפך ליו"ד בדברי רבותינו כמו שאמרו מעיקר יצא מצינו, ומעיקר קרא קרינו את שמע:

ספד וספדו כל ישראל (מ"א יד) וספדה הארץ (זכריה יב) עת ספוד (קהלת ג) כי צמתם וספוד (זכריה ז) כמספד על היחיד (שם יב):

ספה ספתה בהמות ועוף (ירמיה יב) ויש נספה בלא משפט (משלי יג) וכל הנספה יפל בחרב (ישעיה יג) פ' לשון מיתה, אילו פועלין בעצמן. האף תספה (ראשית יח) פועל באחר. מבקש נפשי לספותה (תהלים מ) אספה עלימו רעות (דברים לב) פי' אשלים ואתמים מ"א עולותיכם ספו על זבחיכם (ירמיה ז) לספות עוד (במדבר לב) ספות חטאת על חטאת (ישעיה ל) ספות הרוה את הצמאה (דברי' כט) פ' כמו ולשון ונלוה הגר עליהם, וילוו עליך וישרתוך כמו הטפלת דבר לדבר אחר, יש לפרש למען ספות הרוה את הצמאה כך: הבין משה רבינו כי מקצת אותו הדור שמא יעלה על דעתן מחשבה רעה ואומרים אם ימות הצדיק וימות הרשע ומה הועיל צדק וזה דברי מי שאומר' אין עולם אלא אחד והוא שרש פורה ראש ולענה לפיכך קללו והזהירו וזה פשטיה דקרא [נ' ז' כ"ט קילור וביאנס הלשון ואין תנין וגם הרד"ק מניח זה הפי' בשם ר"י ושם כתוב אחר היטב ות"ל והחכם ר"י פירש למען ספות הרוה תהעניק הרחשון [ספת רמז לרשע והרוה רמז לצדיק] כלומר למען שירהה הרשע כלייה הצדיק עם הרשע ואין יהרון הצדיק על הרשע במות הומר כי אין גמול ואין עונש ואומר שלום יהיה לי וזו היה דעת בעלי הקדמות אשר אינם מאמינים בגמול ובעונש וקלל המניח בעל הדעת הזאת כמו שאמר לא יאבה יי' סלוח לו עכ"ל]:

ספח ספחני נא (ש"א ב) ונספחו על בית יעקב (ישעיה יד) ופועל כבד מספח חמתך (חבק' ב) והתפעל מהסתפח בנחלת יי' (ש"א כו) גם זה כמו ונלוה הגר כלומר לשון טפלה. מ"א או ספחת (ויקרא יג) מספחת היא (שם שם) פ' מין צרעת ומזמנו ושפח יי' קדקד בנות ציון (ישעיה ג) אע"פ שנכתב בשי"ן, ויקו למשפט והנה משפח (שם ה) ומזה תחת חרול יסופחו (איוב ל) פ' שוכני היער עושה להן פצעים נראין כמספחת. מ"א את ספיח קצירך (ויקרא כה) תשטף ספיחיה עפר ארץ (איוב יד) פ' כשיקצרו הקוצרים יפלו הגרגרים מן השבלים תחת המגל ולימי החרף צמחין בעצמן, ותנן במסכת שקלים שמרי ספחים נוטלין שכרן מתרומת השלכה פ' שנת השמיטה שאסור לזרוע והן חייבין בהבאת העומר מה יעשו ישכרוה אנשים לחפש בשדות ספחים שעלו מעצמן ושומרין אותן מן העופות ומן החיות עד שמקיימין בהן מצות העומר ונוטלין שכרן משל ציבור. מ"א ועופות המספחות על ראש כל קומה לצודד נפשות (יחזקאל יג) פ' דמות שהן עושין במצחיהן כדי שיאמרו בני אדם מרוב השתחויות וקידות נפצעו לצודד נפשות בני אדם שמפקידין להן ממונם שסומכין על רוב יראתם והם בודאי רשעים גמורים, וי"א מספחות מטפחות הן שהיו משימין סודרין טפילה לשער ראשיהם כדי שיתראו כי הם בעלי שער הרבה ליפות עצמם כדי שיקפצו עליהם הנואפים לפיכך אמר הנביא וקרעתי את מספחותיכם (שם) כלומר מטפחותיכם. ורבותינו אמרו למה נקרא שמה מספחת משום שהיא טפלה לבהרת עזה בענין לובן:

ספל בספל אדירים (שופטים ה) מלא ספל מים (שם ו) פי' דלי פעמים שיהא נחשת וגם מן העץ ומן העור, ותרגום אמר לקנא ורבינו שרירא גאון פירשו במסכת שבת לקנא דלי של עור הוא עשוי לשתות בו מים:

ספן חלקת מחוקק ספון (דברים לג) פ' טמון וכן ושפוני טמוני חול (שם שם) אע"פ שנכתב בשי"ן ומזה ויספן את הבית גבים (מ"א ו) פ' קירה את הבית ציורין מרובעות. מ"א קרוב לו ירכתי הספינה (יונה א) פ' ספינה מקורה קורין לה כך ושאינה מקורה נקרית דגית ובלשון תלמוד ארבא:

ספק ספקתי על ירך (ירמיה לא) שפקו עליך כפים (איכה ב) ויספק את כפיו (במדבר כו) פ' המכה בכפיו זה לזה קורין לו כך משום שנותנין קול, פעמים יהיה מן הצער כמו של בלק בן צפור ופעמים עושין האויבים כשיבאו אויביהם בצער לועגים עליהם ומטפחין כנגדן וכן יספיק עלימו כפימו (איוב כז) תחת רשעים שפקם במקום ראים (שם לד) אע"פ שנכתבו בשי"ן ופ' הרשעים במקומן יכה אותם כדי שיראו אחרים, פן יסיתך בספק (שם לו) [לפנינו כתוב בשי"ן והרד"ק כ' כי ישנו בזה שינוי נוסחאות] פ' רע הוא אם יסירך מן העולם בקול לפרסם עונך וספק מואב בקיאו (ירמיה מח) פ' מתהפך בקיל בינינו יספוק (איוב לד) יכה הקושיא לפרק אותה פ' יכריע דברי זה ושובר דברי אחר:

ספר אחר כן ספר את העם (ש"ב כד) וספרה לה (ויקרא טו) וספרת לך (שם כה) אחרי הספר אשר ספרם דוד אביו (דה"יב ב) אספרם מחול ירבון (תהלי' קלט) לא ידעתי ספורות (תהלים עא) פ' לא אכיר המנין, ספרו מגדליה (שם מח) וספור הכוכבים (ראשית טו) והנפעל ולא יספר מרוב (שם יו) ולתבונתו אין מספר (תהלים קמז). מ"א בשפתי ספרתי (שם קיט) ויספר ללבן (ראשית כט) ספר אתה למען תצדק (ישעיה מג) והמצדר ולמען ספר שמי (שמות ט) פ' הגדת מעשים, והשם את מספר החלום ואת שברו (שופטים ז) כי את אשר לא סופר להם ראו (ישעיה נב) לא תאמינו כי יסופר (חבקק א). מ"א ואכתוב בספר (ירמיה לב) מספרך אשר כתבת (שמות לב) הלא בספרתך (תהלים נו) פ' כתיבתך ויקראו סיפרי המלך (אסתר ג) ומזה נודי ספרת (תהלים נו) פ' כמו ארחי ורבעי זרית פ' שמת זיר, אינמי על שרשי רגלי תתחקה. כלו' כי אתה צעדי תספר, וכן מי יספר שחקים בחכמה (איוב לח) פ' חקקת. מ"א ואמר לא ידעתי ספר (ישעיה כט) פ' כתיבה וכן וללמדם ספר (דניאל א) פ' כתב יונית, וכן יי' יספור בכתוב עמים (תהלים פז) בהנחל עליון גוים גבולותם בכתבים כן יספור ויכתב את ציון לישראל. מ"א נפך ספיר (שמות כח) ויסדתיך בספירים (ישעיה נד) פ' אבנים טובות לבנות:

סקל עוד מעט וסקלוני (שמות יז) וסקלתו באבנים (דברים יג) ולא יסקלוני (שמות ח) סקל יסקל (שם כא) סוקל

נבות (מ"א כא) אילו תשלכת אבנים. מ"א סקלו מאבן (ישעי' כב) ויעקרהו ויסקלהו (שם ה) פ' סילוק וליקוט אבנים:

סרב כי סרבים וסלונים (יחזקאל ב) פ' ממאנים לשמוע ותרגום וימאן ויסרב, ותנן ולא יהיה סרבן באותו שעה פ' כשיתעלפה החזן או ישכח התפילה לגמרי או ישתתק מעמירין אחר תחתיו מיד ע"מ שלא ימאן והני מילי בשמנה עשרה:

סרה לבשו השריונות (ירמי' מו) פ' בגדים עשוין מן הברזל לכנס במלחמה וינצל מן החצים וכן ושריון קשקשים, לובש צדקה כשריון, אע"פ שנכתב ונקרא בשי"ן במשקל פדיון מן פדה והגיון מן הגה:

סרח תסרח על אחורי המשכן (שמות כו) לגפן סורחת (יחזקאל יז) יהיה סרוח (שמות כו) פ' כמו שרוע וקלוט כלו' יתר ומופשל, וכן וסרוחים על ערשותם (עמוס ו) פ' ישנים על מטותם מרוב תענוג יומם ולילה, וכן סרוחי טבולים בראשיהם (יחזקאל כג) פ' הפשלת מצנפת שעל ראשיהם לאחור כדרך שרי מצרים וארץ ישראל. מ"א נסרחה חכמתם (ירמי' מט) פ' נמאסה כדתנן טיפה סרוחה:

סרן סרני פלשתים (יהושע יג) ויפל הבית על הסרנים (שופטים יו) פ' שרים. מ"א וסרני נחשת (מ"א ז) פ' יתידות קטנים ועליהן הוא או' וידות האופנים, אבל התרגום או' ונסרין דנחשא כלו' לוחות:

סרס ואל יאמר הסריס (ישעי' נו) סריסי פרעה (ראשי' מ) פ' כרותי בצים ושפכה, ויש סריסין נקרין כך ואינן מסורסין שנא' ושרי כל רכוש ומקנה למלך ולבניו עם הסריסים והגבורים (דהי"א כ"ח) ואמר ירמי' שרי יהודה ושרי ירושלים הסריסים והכהנים (ירמי' לד):

סרף ונשאו דודו ומסרפו (עמוס ו) פ' קרובו אהובו:

סרר כי כפרה סוררה (הושע ד) סורר ומורה (דברי' כא) פ' עוות. מ"א דרכי סורר (איכה ג) פ' שופך סירים וקוצים בדרך:

סתו כי הנה הסתיו עבר (שיר ב) פ' ימי החורף תרגום קיץ וחורף קיטא וסתוא:

סתם סתם את מוצא מימי גיחון (דהי"ב ל"ב) כי סתומים ותתומים (דניאל יב) כל סתום לא עממוך (יחזקאל כח) סתום הדברים (דניאל יב) פ' הטמן, והנפעל כי החלו הפרוצים להסתם (נחמי' ד) ופועל כבד סתמום פלשתים (ראשי' כו):

סתר אתה סתר (תהלי' לב) ולמחסה ולמסתור (ישעי' ד) בסתר המדרגה (שיר ב) ובשקר נסתרנו (ישעי' כח) נסתרה דרכי מיי' (שם מ) כי נסתר איש מרעהו (ראשי' לא) ואין נסתר מחמתו (תהלי' יט) ידוע הוא, ולשון רבים והנסתרים מפניך (דברי' ז) הנסתרות ליי' (שם כט) יארב במסתר (תהלי' י) פ' במחבא, אענך בסתר רעם (שם פא) פ' בתוך כיסוי חצרות העצומות, יהי עליכם סתרה (דברים לב) והמצדר וכמסתר פנים ממנו (ישעי' נג) ופועל כבד אחר הסתירו (ישעי' נט) מאהבה מסותרת (משלי כז) והתפעל מסתתר עמנו (ש"א כג) ובינת נבוניו תסתתר (ישעי' כט) ופועל אחר כבד הסתירו פנים מכם (שם נט) אסתירה פני מהם (דברים לב) לסתיר עצה (ישעי' כט) כלומר להסתיר כמשקל לשמיד מעזניה ומזה וישתרו להם טחורים (ש"א ה) אע"פ שנכתב בשי"ן פ' תחתוניות, חולי הוא שיצמחו בפי טבעת של אדם כמו דדי התולה ויש שהוא לו מבפנים הם הנסתרים קשים מאד:

מלה רביעית

סכסך וסכסכתי את מצרים (ישעי' יט) ואת אויביו יסכסך (שם ט) פ' יחרחר ריב:

סלסל כבוצר על סלסלות (ירמי' ו) פ' ענפי האילן וחלפו האותיות בדומין להן שנא' וכרת הזלזלים במזמרות הן הן סלסלות:

סלעם ואת הסלעם למינהו (ויקרא יא) פ' מין חגב:

סמדר והגפנים סמדר (שיר ב) נץ גפנים ותרגום בוסר גומל יהיה נצה ובצרא מיניה יהא סמדר ותנן במסכת ערלה ר' יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי:

סנסן אוחזה בסנסניו (שיר ז) פ' ענפי התמר שהזקינו:

סנפר סנפיר וקשקשת (ויקרא יא) פ' כנפים של דגים:

ספרד אשר בספרד (עובדי' א) אמר התרגום די באספמיא:

סנור הכו בסנורים (ראשי' יט) פ' חולי עינים יארע בלילה בלבד:

סרעף ותרבנה סרעפותיו (יחזקאל לא) פ' ענפיו:

סרפד ותחת הסרפד (ישעי' נה) פ' עץ נמאס:

נשלם ערך סמך

אתחיל ערך עין

עב ועב עץ (יחזקאל מא) וצלעות הבית והעבים (שם שם) ועמורים ועב (מ"א ז') פ' משקוף של פתחים והתרגום אמר ועמודיא וסקופתא. וכן תרגום מפתן הבית:

עבד אחאב עבד את הבעל (מ"ב י) פ' עשאו אלהים וכן ועבדתם את יי' אלהיכם (שמות כג) תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג') את מי תעבדון (יהושע כד). מ"א ועבדום וענו אותם (בראשית טו) ועבד הלוי הוא (במדבר יח) עבדו את כדרלעומר (ראשי' יד) ועבדת את העבודה הזאת (שמות יג) והמצרר עבוד את מצרים (שם יד) לעבדה ולשמרה (ראשי' ב) ועבודה רבה (שם כו) עובד אדמה (שם ד) והנפעל ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו) לא יעבד בו (דברים כא) אילולי העי"ן היה דגוש במקום נו"ן נפעל, אשר לא עבד בה (שם שם) ופועל כבד ויעבידו מצרים (שמות א) לא העבדתיך במנחה (ישעי' מג) מעבידים אותם (שמות ו) אבל והעבדתיך את אויביך (ירמי' טו) פועל בשנים, כלו' אכריחם להשתמש בך ואת במקום למ"ד כמה שנא' ועשה את דמו, פ' לדמו. מ"א ועבדו זבח ומנחה (ישעי' יט) פ' ועשו כי הוא לשון תרגום וכן לכן יכיר מעבדיהם (איוב לד) פ' מעשיהם, וכן עובדי פשתים שריקות (ישעי' מט):

עבה עבית כשית (דברים לב) קטני עבה (מ"א יב) במעבה האדמה (שם ז) פ' כלים כמו קערות קטנות עשויות מן טיט חשוב שיש בו דיבוק מזקקין בו מתכות, וי"א דפוס עשוי מטיט שמן ומהיכין מתכות ושופכין לתוכו ונעשין צורות ומזה אמר הכ' מן הארץ, השמנה היא (במדבר יג) אינמי וילכדו ערים בצורות ואדמה שמנה (נחמי' ט), מעבה שם הוא:

עבט לעבט עבוטו (דברים כד) את העבוט (שם שם) פ' משכון, ומזה נא' לא יעבטון אורחותם (יואל ב) כלו' לא יתעכבו בדרכים במשכון, וכן אמר התרגום לא מעכבין אורחתון. מ"א קרוב לו והעבט תעביטנו (דברי' טו) והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבוט (שם שם) פ' תתן משכון, וי"א מכביד עליו עב טיט (חבק' ב) מזה הענין ואינו כן אלא שתי מלות הן:

עבר

עבר והוא עבר לפניהם (ראשי' לג) ועברתי בארץ מצרים (שמות יב) ועברתם את הירדן (דברים יב) כל אשר יעבר (ויקרא כז) עבר לפני העם, קומי עברי (ישעי' כג) מעבר יבק (ראשי' לב) לעברך בברית (דברי' כט) ויעברו בין בתריו (ירמי' לד) עברו מעברה (ישעי' י) והמעברות נתפשו (ירמי' נא) והנפעל נחל אשר לא יעבר (יחזקאל מז) והתפעל עובר מתעבר (משלי כו) וכסיל מתעבר ובוטח (משלי יד) מתעברו חוטא נפשו (שם כ) ופועל כבד העביר אותו לערים (ראשי' מז) ויעבירם את הנחל (שם לב) העבירנו בי (דברים ב) והעברת שופר תרועה (ויקרא כה) תעבירו באש (במדבר לא) מעביר בנו ובתו (דברים יח) והעביר אותם במלבן (ש"ב יב) פ' עשאן בכבשן ששורפין בו לבנים וכפיסים, ועברהו מעברה (ישעי' י) אתם עוברים את פי יי' (במדבר יד) לא עברתי ממצותיך (דברי' כז) ובשר קדש יעברו מעליך (ירמי' יא) וכגבר עברו יין (ירמי' כג) כל אלו קרובים זה לזה. מ"א לא אוסיף עוד עבור לו (עמוס ז) ועבר על פשע (מיכה ז) פ' סולח. מ"א עבר הנהר (מ"א ד) פ' פאת הנהר, וי"א מזה נקרא אברהם העברי (ראשי' י"ד) איש אל עבר פניו (יחזקאל א) משני עבריהם (שמות לב) מכל עבריו מסביב (מ"א ד) פ' רוחותיו וצדדיו. מ"א והעברת כל פטר רחם. (שמות יג) פ' הפרשת. מ"א ויעבר ברתוקות זהב (מ"א ו) כמו תרגום מבריח בריחים. מעבר כאילו אמר ויבריח ברתוקות זהב. מ"א ויתעבר יי' בי (דברים ג) והתעברת עם משיחך (תהלי' סט) עברה וזעם (שם עח) פ' חרון אף, וכן את דור עברתו (ירמי' ז) ועברתו שמרה נצח (עמוס א) ליום עברות יובלו (איוב כא) ויתכן שיהא מתעברו חוטא נפשו (משלי כ) פ' מכעיסו. מ"א ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה) פ' דגן הארץ. מ"א ייטב לי בעבורך (ראשי' י"ב) לבעבור פ' בשביל. מ"א קרוב לו בעבור הילד צמת ותבך (ש"ב יב) פ' בעוד. מ"א קרוב לו ואבין בעבור נעלים (עמוס ב) פ' אפי' בנעלים מחליפין, וכל העם העביר אותו לערים (ראשי' מז) חילף. מ"א שורו עבר (איוב כא) פרתו מעוברת [עי' לעיל סרס געל] כמו עיבור שנים:

עבש עבשו פרודות תחת מגרפותיהם (יואל א) פ' נתעפשו החטים המפוזרים בחרישה ביני גריפות המחרישה לפי שאין גשמים ותנן הפת שעפשה [עי' סרס פרך]:

עבת דובר הות נפשו הוא ויעבתוה (מיכה ז) פ' מרוב מחשבות הנפש היו כמו עבותות, וענף עץ עבות (ויקרא כג) במשקל גדול, ולשון רבים אל בין עבותים (יחזקאל לא) ולשון נקבה כל אלה עבותה (שם ו) פ' סעפים מרובות רחוקות נראין כמעשה גדיל ואמרו רבותינו לענין ציצית שליש גדיל שליש ענף [עי' ידק]:

עגב וכל אשר עגבה (יחזקאל כג) ותשחת עגבתה (שם כג) כי עגבים בפיהם (שם לג) המה עושים כשיר עגבים (יחזק' לג) ותעגב על מאהביה (שם כג) מאסו בך עוגבים (ירמי' ד) פ' לשון אהבה חזקה תימוד ותאוה. מ"א במינים ועוגב (תלים קנ) ועוגבי לקל בוכים (איוב ל) מין זמר והוא קתרוס שבס' דניאל פ' עץ קטן ועל בטנו יתרים מוליך האדם דמות קשת עליהם ומביא והוא נותן קול:

עגה הלהן תעגנה (רות א) כלו' תמתינו להם ותהיו עגונות ותנן מכר את הספינה מכר את העוגין פ' כלי ברזל דמות קרדומות משליכין אותו בים בקרקעיתו לא תוכל הספינה ללכת משם שהיא קשורה להם בחבלים, ותנן נמי ואין עושין עוגיות לגפנים פ' חפירות בעיקר הגפן לערב בהן המים להשקותן ובמועד אסור לעשות כן:

עגל עגול סביב (מ"א ז) פ' דמות גלגל מרובעות לא עגולות, ויבא המעגלה (ש"א יז) ושאול שכב במעגל (שם כו) פ' מנהג החיילות שיתנו במחנה כמו גלגלים. מ"א מעגל צדק תפלס (ישעי' כו) פלס מעגל רגליך (משלי ד) ומעגליך ירעפון דשן (תהלי' סה) במעגלי יושר (משלי ד) פ' דרך ונתיב. מ"א עגיל וכומז (במדבר לא) ועגילים על אזניך (יחזקאל יו) פ' נזמים עגולים. מ"א עגל בן בקר (ויקרא ט) בעגלים בני שנה (מיכה ז) עגלת בקר (דברי' כא) לעגלות בית און (הושע י) פרים ופרות הן. מ"א שש עגלות צב (במדבר ז) וירא את העגלות (ראשי' מה) פ' קרנות של מעמס מושכין אותן בקר או חמורים או אדם:

עגם עגמה נפשי לאביון (איוב ל) פ' נתאבלה ותנן עלו עשבים בבית הכנסת שחרב אסור לתלוש מפני עגמת נפש פ' כל הרואה מתאבל נפשו שזוכר ובוכה וזהו כבודם:

עגר ותור וסים ועגור שמרו את עת באנה (ירמי' ח) פ' עוף גדול יותר מן האווז לבן וכנפיו שחורין וחוטמו אדום וארוך כמו זרת ובכל שנה בחדש אדר יבא ממזרח למערב לקנן על הבתים ומוליד ביצים ומוציא אפרוחים והן זוגות בכל קן ואין הזכר הולך אחר נקבה אחרת לעולם ואין מהנקבה הולכת אחר זכר אחר לעולם, והם נוחרים ומצפצפים הרבה פעמים יומם ולילה למעלה כנגד השמים וד"ח אלול חוזרין למזרח, ואין עושין שם קנים. והלוקח את אפרוחיהן מן הקן כענין שלח תשלח את האם וגו' אינו רואה סימן ברכה וזה דבר מנוסה:

עד עד כי יבא שלה (ראשי' מט) זה וכדומה לו כמו גבול לומר לך מכאן ועד כאן. מ"א עוד זה מדבר (איוב א) פ' עוד כמו עודם מדברים עמו (אסתר ו') וכמו ויהי עד דבר שאול אל הכהן (ש"א יד) ועד הם עומדים יגיפו הדלתות (נחמי' ז') עד היותי על אדמתי (יונה ד') פ' בעודי בארצי. מ"א עד באי אליך מצרימה (ראשי' מח) פ' טרם וכן עד שיפוח היום (שיר ב'). מ"א אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון (ש"א ב) פ' אחר שתמותו לא יכופר לכם, ואם תאמר המיתה מכפרת, אם כן היו בכלל כל אדם ומה הועיל זה הדיבור שאמר להם בלבד, ורבותינו אמרו מיתה ויום כפורים מכפרין שנא' אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון אילו לא תכפר להם המיתה ויום כפורים מכלל דאחרים שלא נאמר להם כך מיתה ויום כפור מכפרין, ואם לא תסבור זה הפסוק כך נמצאו אילו אין נתנין דין לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, כי בעולם הזה אמר לא יכופר עד תמותון פרשנוהו אחר שתמותון על כרחינו שלא יהיו הן כאחרים שמכפרת להן המיתה, כ"א תאמר כי הגבול עצמו הוא זמן כפרה א"כ החמיר להן אלא ודאי אין אדם מת אלא בעונו כמה שנא' כי בחטאו מת, שהוא סתם חוץ מאותן שאמרו רבותינו שמתו בעטיו של נחש כלו' מחמת עצתו של נחש שהשיא עצת לחוה שנא' חתיב ע ט ה וטעם לפיכך כל אדם מת בעונו סתם ומדבר חוץ מאילו שגזר עליהם הכ' מה שלא גזר לאחרים מפני כובד עונם ואינן שווים לכל אדם הא למדת שהמיתה אינה מכפרת להם עד שיתנו לעולם הבא וסברא מעליא היא. מ"א אשר עד מידבא (במדבר כא) פ על מדבא וכן עד לדבר הזה (עזרא י) והלמ"ד במקום ה"י כמה שנא' אשר למלך נשען על ידו (מ"ב ז') פ' המלך. אינמי, עד לשמים הגיע (דה"ב כ"ח) פ' עד השמים וכן עד דברת דינדעון (דניאל ד) פ' על דברת. מ"א בבקר יאכל עד (ראשי' מט) פ' שלל, וקרוב הוא ללשון תרגום שנא' ואכלת את שלל אויביך (דברי' כ) ומתרגמינן ית עדאי שנאך. מ"א וכבגד עדים כל צדקותינו (ישעי' מ"ו) פ' כתמי נדות, וגם זה

קרוב

קרוב לתרגום שנא׳ שאת או ספחת (ויקרא יג) ומתרגמי׳ עמקא או עדיא, כלו׳ שומא. מ״א ושבת עד יי׳ אלהיך (דברים ד׳) וכן נמי ועד אביך למה זה תביאני (ש״א כ׳) פ׳ ואל אביך. מ״א תהלתו עומדת לעד (תהלים קיא) הלא ידעת מני עד (איוב כ׳) שוכן עד וקדוש שמו (ישעי׳ נז) פ׳ כנוי הוא לעולם [ר״ל נלח] וכן ותבאי בעדי עדים (יחזקאל ט״ז) פ׳ נגעת לעולם חשוב והיו״ד של עדי יתירה כמו יו״ד של בלי הגיד לו (ראשי׳ לא) שהוא כמו ובל ידעת מה, ונתפס חיוג שעשה אותו מלשון עדי כלו׳ כי אמר ואת ערום ועריה בלא עדי. מ״א עדי איבד (במדבר כד). מ״א ובעד השלח יפלו (יואל ב׳) פ׳ ועל השלח, וכן וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך (מ״ב ד) ויסגר יי׳ בעדו (ראשית ז׳) יי׳ יגמר בעדי (תהלי׳ קל״ח) וכפר בעדו וגו׳ (ויקרא י״ו) פ׳ על. מ״א ויפל בעד השבכה (מ״ב א׳) פ׳ מן השבכה. וכן בעד החלון (שופטי׳ ה׳) וכן יד הגבול שלחוך (עובדי׳ א׳) פ׳ מן הגבול ופעמים מוסיפין עד שלא לצורך כמו גדולה עד מאד (ראשי׳ כ״ז) עד מהרה ירוץ דברו (תהלים קמ״ז):

עדד מעודד ענוים יי׳ (תהלים קמח) יתום ואלמנה יעודד (שם קמו) ואנחנו קמנו ונתעודד (שם כ) פ׳ לשון אישור מעשים ותיקון תדע שהרי אמר ודרך רשעים יעות:

עדה ועדית עדי (יחזקאל כג) ותעד נזמה (הושע ב) פ׳ לשון תכשיט ומזה נאמר ויתן עליו את הנזר ואת העדות (מ״ב יא) פ׳ עדי במשקל גיאות, וכן עדות ביהוסף (תהלי׳ פא) כמו מכתם שהוא לשון כתם פז, כמו דבור חשוב כמו שמעוני כי נגידים אדבר פ׳ דברים חשובים. מ״א לא עדה עליו שחל (איוב כח) פ׳ לא עבר, וכן מעדה בגד ביום קרה (משלי כה) פ׳ מעביר מעליו בגד כמו כדת מדי ופרס די לא העדי (דניאל ו׳) ותרגום אשר עבר בין הגזרים האלה, עדא בין פלגיא האלין ויתכן שיהא בעדי עדים מזה הענין (יחזקאל יו) פ׳ עברת מעברות בגידול. מ״א במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך (תהלים לב) פ׳ אל תהיו כבהמה שסותמין בעליה את פיה במתג ורסן שלא יקרבו לאדם להזיקו וכן המשביע בטוב עדיך (שם קג) פ׳ פיך, וי״א כי זה קרוב אליך לשון כבוד הוא כלו׳ אל תהיה כבהמה בלי כבודך:

עדן ויתעדנו בטוב הגדול (נחמי׳ ט) ויתן מעדנים לנפשך (משלי כט) מעדני מלך (ראשי׳ מט) האכלים למעדנים (איכה ד) מלא כרס מעדני (ירמי׳ נא) פ׳ מיני תפנוקים שמעי זאת עדינה (ישעי׳ מז) פ׳ מפונקת. מ״א היתה לי עדנה (ראשי׳ יח) פ׳ בחרות וכן המלבשכם שני עם עדנים (ש״ב א) פ׳ הלבישכן תכשיטין הראוין לבחרותכן וילדותכן עד שנתמלא יופיכן: מ״א התקשר מעדנות כימה (איוב לח) פ׳ קשירתה כי הוא ימות הרבה בכבים דבוקין זה לזה, וכן אגג מעדנות (ש״א טו) פ׳ הביאו קשור וכפות:

עדף וסרח העודף (שמות כו) פ׳ היתר העודפת תסרח, העודפים על הלוים (במדבר ג) פ׳ יתרים, ופועל כבד ולא העדיף המרבה (שמות יו):

עדר איש לא נעדר (ישעי׳ מ) אחת מהנה לא נעדרה (שם לד) ותהי האמת נעדרת (שם נט) פ׳ לשון חסרון, והנפעל לא יעדרו דבר (מ״א ד). מ״א עדרו מערכה (דהי״א י״ב) ולעדר בלא לב ולב (שם שם) פ׳ לשון הערכה כמו עדר עדר לבדו (ראשי׳ לב) פ׳ מערכת מערכות, וכן וישת לו עדרים (ראשי׳ ל). מ״א ועדרים לאורות (דהי״ב לב) פ׳ גדר סביב. מ״א לא יזמר ולא יעדר (ישעי׳ ה) פ׳ ניקוי השדה מן האבנים ומן הקוצים, אשר במעדר יעדרון (שם ז) פ׳ העומדים להעדר ותנן נפש עמי ואנכש עמך עדור עמי ואעדר עמך פ׳ ניקוי:

עדש ופול ועדשים (ש״ב מז):

עוג תעוגינה לעיניהם (יחזקאל ד) אם יש לי מעוג (מ״א יז) ועשי עוגות (ראשי׳ יח) פ׳ חלות ומעוג במשקל מקום, מצור, מגור, והמ״ם משמשת פ׳ לשון עיסה ועריכת חלות ויתכן שיהא ממנו בחנפי לעגי מעוג (תהלי׳ לה) כלו׳ הלועגים לאדם מעסין אותו ומלבנין אותו, וי״א לועגים לאדם בדבר שהן מעוסין בו ומלוכלכין בו שפוסלין את האדם במומן כלו׳ בחנפי מעוגי לעג:

עוד חבלי רשעים עודוני (תהלי׳ קיט) שללוני כמו בבקר יאכל עד (ראשי׳ מט) ותרגום שלל עדאה. מ״א העדותי בכם היום (דברים ד) והועד בבעליו (שמות כא) צור תעודה (ישעי׳ ד) במשקל תקימה מן קום, אשרי נוצרי עדותיו (תלים קיט) והצרי שתחת העי״ן במקום וי״ו, אבל בדרך עדותיך ששתי (שם שם) הוא הפוך כמו לבני עולה, ובני עלוה, שמלה ושלמה, עדות יי׳ נאמנה (תהלים יט) במשקל בגירות (ירמי׳ מא) ויתכן שיהא בגד עדים מזה העיקר שהוא עד להראות הכתם, ונדחק אות הסתר שבין עי״ן לדלי״ת, פטורי צצים, מן ויצץ ציץ ואם תאמר ציץ בחירק ועד בצרי׳ הנה מצינו רש ועושר אל תתן לי, וגם מצינו פן ישתה וישכח רישו, אינמי ישבע ריש, יולך יי׳ אורחך, מוליך יועצים שולל, ומצא רוח מאוצרותיו, המוציא לחם מן הארץ, וכן נמי כי אציק מים שמשפטו איצוק כי עקרו יצק, הפילו היו״ד ודחקוהו ונדגש. מ״א עוד כל ימי הארץ (ראשי׳ ח) פ׳ רגע קטן מן הזמן וכן בעוד הילד חי צמתי ואבכה (ש״ב יג). מ״א קרוב לו לא אוסיף עוד (ראשי׳ ח) פ׳ יותר. מ״א הן עוד היום גדול (שם כט) פ׳ עדיין וכן עודך מחזיק בם (שמות ט). מ״א ויבך על צואריו עוד (ראשי׳ מו) פ׳ הרבה וכן וישבה ירושלים עוד (זכרי׳ יב) כי אין הלחם עוד בעיר (ירמי׳ ל״ח) ועוד לו אך המלוכה (ש״א יח). מ״א בעוד שלשה חדשים לקציר (עמוס ד) פ׳ בטרם וכן בעוד כברת הארץ (ראשי׳ מח). מ״א בעוד שלשת ימים (שם מ) פ׳ בסוף ג׳ ימים. מ״א מעודך עד היום הזה (במדבר כב) הן בעודני חי (דברי׳ לא) פ׳ זה לא קודם ולא אחר אלא בשוה:

עוה עותה ושתי המלכה (אסתר א) פ׳ פשעה, ופועל כבד העוינו הרשענו (תהלי׳ קו) פ׳ לשון עון כמו גאון, מן גאה גאה, ושאון מן שאה: וגרון ממעלי גרה, רצון מן רצה. מ״א עוה עוה (יחזקאל כא) עות פניה (ישעי׳ כ״ד) נעויתי שחותי עד מאד (תהלים לח) ונעוה לב (משלי יב) פ׳ לשון עיוות, וכן יי׳ מסך בקרבה רוח עועים (ישעי׳ יט) פ׳ רוח שטות אבל פ״י הפועל כפולה:

עול עול ימים וזקן (ישעי׳ סה) פ׳ יונק, עלות עלי (ראשי׳ לג) מאחר עלות הביאו (תהלים עח) התשכח אשה עולה (ישעי׳ מט) עלות רחלות מניקות, ומזה עוילים מאסו בי (איוב יט) כי ישלח כצאן עויליהם (שם כא) פ׳ תנוקותיהן. מ״א לא תעשו עול (ויקרא יט) מכף מעול וחומץ (תהלים עא) ולא יודע עול בשת (צפני׳ ג) איש שותה כמים עולה (איוב טו) אף בלב עולות תפעלון (תהלי׳ נח) ועולתה קפצה פיה (איוב ה) נאמר ממנו עול ועול כמו און, וישב עליהם את אונם, פ׳ עול ואון חמס ועשק:

עון מעון תנים (ירמי׳ ט) ומעונתו בציון (תהלים עו) ומעונותיו טרפה (נחום ב) פ׳ לשון מדור ומכון, והבטת צר מעון (ש״א ב) אמר התר׳ דפקידית לקרבא קדמי בבית מקדשא. מ״א קרוב לו יי׳ מעון אתה (תהלי׳ צ) מעונה אלהי קדם (דברי׳ לג) פ׳ כינוי לבורא יתברך שמו משום שהוא היה קודם לעולם ולא נוכל לו׳ כי הוא מקום עולמו ממש אלא חכמתו היא מקום עולמו. מ״א בסותה ועונתה (שמות כא)

כא) פ' כינוי של שעת תשמיש ואמרו רבותינו והזהרתם את בני ישראל מטומאותם אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן וכמה אמר רב עונה או יום או לילה, וכך מתפללין המתריעין ובעת ובעונה הזאת, ותנן נמי עונה אמורה בתורה הטיילין בכל יום הפועלין שתים בשבת שלמדו רבותינו ממנין בהמות ששגר יעקב אבינו לעשו אחיו עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים פ' אילו שאין להן עבודה כלל נתן עשר נקבות לכל זכר כמו הטיילין גם הבקר שמקצת השנה עובדין בחריש ובדישה נתן ד' לכל זכר שנא' פרות ארבעים ופרים עשרה והחמורים שעומדין לעבודה כל זמן נתן ב' לכל זכר שנא' אתונות עשרים ועירים עשרה לפיכך פועלים פעמים לשבוע (כתובות):

עיף כחלום יעוף (איוב כ) ופועל כבד יעופף על הארץ (ראשי' א) ונתפס חיוג כי אמר מגילה עפה מזה הענין ואינו כך אלא ודאי מגלה גלולה ותרג' כפול עיף. וכפלת את היריעה הששית (שמות כ"ו) ותיעף אע"פ שאמר התרג' יגלא פרחא. מ"א עושה שחר עיפה (עמוס ד) פ' חשך וכן ארץ עיפתה (איוב י) כמו אופל, אבל אומרי' מן אימה אימתה ופרד, ומן ישעה ישועתה ליי', וכן מעוף צוקה (ישעי' ח) פ' צרה חשכה, וכן כי לא מועף לאשר מוצק לה (שם) כשדימה הצרה העתידה לבא על האויבים לחשך עוד אמר בשביל ארץ יהודה אם יציקו עליה האויבים לא תהיה צרתה חשוכה כמו זבולון ונפתלי שהורגלו לגמרו ולא כמו צרת ראובן וגד ותצי מנשה שהרי יותר חשוכה לפיכך אמר הקל ארצה זבלון וארצה נפתלי והאחרון הכביד חשך שלו' ומועף במשקל מופעל ויתכן שיהא שם במשקל מיצקות לנרות אשר על ראשה, אינמי מקום המונח שהן שמות לא מופעלים, ונתפס חיוג בשומו התעיף עיניך בו, מזה הענין ואינו אלא מלשון תעופה כבקר תהיה (איוב יא) פ' זהורה כבקר נמצא עכשיו התעיף עיניך בו התבריק עיניך אליו וכן נמי בעופפי חרבי (יחזקאל לב) פ' בהבריקי, וכן בעפעפי שחר (איוב ג) פ' בהזהירו כי אין עפעפים לשחר אבל לעפעפי תנומה (תהלי' קלב) ועפעפינו יזל מים (ירמי' ט) פ' שפתי העינים נקראו כך משום זריותן כאילו הן עפות כמו שאמרו עיניו כיונים, ואמרו נמי כהרף עין, מכל מקום כל שנאמר בו יעוף הרי זה עיפה גמורה וכל שנא' בו יעופף הרי זו עיפוף קטן שיש עמו הילוך ברגל כדתנן היתה מעפעפת בזמן שכנפיה נוגעין באפרוחיה חייב לשלח שנא' שלח תשלח את האם, כיוצא בו ירקרק, ירוק כמעט, אדמדם אדום כמעט, שחרחורת שחורה כמעט בשזיפת שמש [עי' סיר ח']:

עור לא אכיר יעורנו (איוב מא) עורי עורי דבורה (שופטי' ה) העיר יי' (עזרא א) אם תעירו (ישעי' כג) פ' לשון ער, ויתכן שיהא ממנו עיר ובלהות (ירמי' טו) צוחה וערעור, וכן יכרת לאלה לאיש אשר יעשנה ער ועונה (מלאכי ב) פ' תלמוד ניעור ועונה בתלמוד [עי' לעיל סרס זעק]. מ"א ויהי סר מעליך ויהי עריך (ש"א כח) נשא לשוא עריך (תהלים קלט) פ' צריך וכן ומלאו פני תבל ערים (ישעי' יד) פ' צרים. מ"א פשטה ועורה (שם לב) פ' לשון עירום ועומד האדם בעורו לבדו. וכן למען הביט אל מעוריהם (חבק' ב). מ"א זעקת שבר יעוררו (ישעי' טו) מלשון וירע העם, אבל פ"י הפועל כפול. מ"א ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כה) יעור עיני פקחים (שמות כג) עורת או שבור (ויקרא כב) עינים עורות (ישעי' מב) בשגעון ובעורון (דברים כח). מ"א עורות גדיי העזים (ראשי' כז):

עוש עושו ובאו (יואל ד) פ' האספו:

עות לעות את יעף דבר (ישעי' נ) פ' להחכים את הצמאים לנבואה יש מי שיבא פסוק לפיו או פיוט לעת שיקום ממטתו אותו ודאי כמו נבואה שנא' יי' אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי אוזן לשמע כלימודים ועת משפט (ישעי' נ) וכן יודעי בינה לעתים (דה"א י"ב) פ' חכמות, וכן ביד איש עתי (ויקרא יו) פ' אים הכם יודע דין השעיר וכן לחכמים יודעי העתים (אסתר א) פ' החכמות תדע כי אמר לפני כל יודעי דת ודין (שם) וכן ומחזיקה בעתים (דניאל יא) פ' בחכמות כולן מן מלת לעות את יעף דבר. מ"א לעות אדם בריבו (איכה ג) והתעותו אנשי החיל (קהלת יב) פ' לשון עיקול ועיקום:

עזז ועזוז ונפלאותיו (תהלים עח) יי' עזוז וגבור (שם כד) ותעז יד מדין (שופטי' ו) פ' ותחזיק כי עז העם (במדב' יג) יגורו עלי עזים (תלים נט) כמו חם ותמים מעיקר תמם, עזי וזמרת (שמות טו) ופועל כבד העז איש רשע בפניו (משלי כא) העיזה פניה ותאמר לו (שם ז) למשקל החל הנגף, והסב לך מלך אשור, ומשפטו שיהא העיזה פניה בדיגוש הזי"ן כמו והמשאת החלה לעלות, אבל לא דגשוה כמו ונבוזה בהם עד אור הבקר, מעיקר בזז ואני או' שמה שהוא בחולם אינו צריך דגש, בעזוז עינות תהום (משלי ח) שם הוא תנו עוז לאלהים (תלי' סח) שם גם הוא אבל חסר, וכן יתר עז (ראשי' מט) שם, כיוצא בו כבור ידי ישיב לי, נשקו בר, שניהם מעקר ברר יעוז בהוותו (תהלים נב) פועל בעצמו והחכמה תעוז לחכם (קהלת ז) פועל באחר והציווי עוזה אלהים (תהלי' סח) במשקל חגי אלהים חגיך. אבל זה לשון נקבה וזה לשון זכר שתוכל לצוות לנקבה חגה מן חגג, וכן על ספר חקה, מן חקק, וכן סלוה כמו ערמים, מן סלל, למבצרי מעוזים (דניאל יא) הדגש במקום אות של כפל ולשון יחיד ראש המעוז (שופטי' ו) ויתגרוה עד מעוזה (דניאל יא) פ' מקום עוזז וכן לשמיד מעזניה (ישעי' כג) הנו"ן נתחלפה בזי"ן משפטו מעזזיה כמו שאירע לעוף ששמו עזניה משפטו עזזיה ותנן מה שנתכנף העוף מעל הכנפים פ' שיש לו זנב ויש בה דמיות עושין אותן בני אדם בספריהם 1)

[כ' ז' כט 1) לסימן בהיזה מקום ודף ההתחלת הקריאה או תפלת אותו היום וכן סוף עוד היום המכתב בין הפתון ובספרי עסירי סדור עסוי לזה תקות חוט הסני נקרא (זיבנאל באנר)]:

עז ועז משולשת (ראשי' טו) עזים מאתים (שם לב) לשון נקבה כולם, ואל יקשה לך ואם עז קרבנו (ויקרא ג) והקריבו, אקרבן קאי. מ"א יריעות עזים (שמות כו) פ' צמר ידוע הוא נקרא כך ואין היו"ד והמ"ם של רבים אלא כך שמו, וכן ואת כביר העזים (ש"א יט) פ' כר מלא מזה הצמר והוא רך:

עזב עזבו בארץ גושן (ראשי' נ') ועזבני (דברים לא) כי לא אעזבך (ראשי' כח) עליך יעזוב חלכה (תהלים י) כענין השלך על יי' יהבך, והמצדר מעזב לו (שמות כג) ועזוב (ירמי' יד) עזבה את הארץ (מ"ב ה) משפטו עזבה במפיק אבל הוא עכשיו כמו עונה בה, שמרה נצח, אבל עזבה יתומין (ירמי' מט) הוא ציווי במשקל זכרה לי אלהים לטובה, שמרה, פ' כולן לשון הנחה. מ"א ורבה העזובה (ישעי' ו) שם הפועל במשקל קול ענות חלושה פ' ורבה השממה וכן אמר התרג' ותסגי צדיותא, והנפעל שלו מדוע נעזב בית אלהים (נחמי' יג) פ' נשמם ולפיכך הוא פתח מפני שהוא פועל אבל לא ראיתי צדיק נעזב קמוץ מפני שהוא שם, כיוצא בו כאשר נאסף אהרן אחיך פתח אני נאסף אל עמי קמץ וכן תעזב האדמה (ישעי' ז') תשמם ונפעל ואילולי העי"ן היה דגוש. מ"א נתנו עזבוניך (יחזק' כז) פ' סחורותיך.

מ"א

מ"א היעזבו להם (נחמי' ד) ויעזבו את ירושלים (שם ג) פ' טחו גנותיה ותנן תקרה שאין עליה מעזיבה, וכן כי רצץ עזב דלים (איוב כ') פ' שיבר מעזבות של דלים, בית גזל ולא יבנהו, עזב במשקל דבר. מ"א עזב תעזב עמו (שמות כג) פ' תפרוק המשוי כי המתיר חבלים השקים נופלים לפיכך נקרית עזיבה אבל ותעזב אליך יגיעך (איוב לט) פ' תטעון וכן עליך יעזב חילך (תהלים י') אעזבה עליו שיחי (איוב י') לשון טעינה כמו השלך על יי' יהבך:

עזק ויעזקהו ויסקלהו (ישעי' ה) פ' ויתפרהו ותנן אף העיזוק בית הפרס טהורי:

עזר עד הנה עזרנו יי' (ש"א ז) יעזור לי (ישעי' נ) יקומו ויעזרוכם (דברי' לב) והציווי עזרנו אלהי ישענו (תהלים עט) כמשקל זכרני יי' ברצון עמך, והשם עזרנו בשם יי' (תהלים קכ"ד) כמו ועזר מצריו תהיה (דברים לג) רכב שמים בעזריך (שם שם) אינמי עזרה בצרות (תלי' מו) והנפעל בו בטח לבי ונעזרתי (תהלים כח) ויעזרו עליהם (דה"א ה') כי הפליא להעזר (דה"ב כו) מעזרים אותם (דהי"ב כח) כמשקל אשר אתם מחלמים. מ"א עד העזרה התחתונה (יחזקאל מג) פ' מקום שתשמישו לאויר:

עט עט סופר מהיר (תהלים מה) בעט ברזל ועופרת (איוב יט) פ' קולמוס, אמר הגאון עטיו של נחש קולמסו שכתב בו מיתה על בני אדם, ואינו כך כי עט עטו אבל עטיו כמשקל חציו כליו יפיו לחיו ואין השם עטי כמו חצי כלי יפי לחי, אלא ודאי עטיו עצתו שנא' התיב עטה וטעם (דניאל ב) [עי' לעיל סרס עד]:

עטה ועטה את ארץ מצרים (ירמי' מג) כאשר יעטה הרועה (שם שם) פ' לשון תכריך עוטה אור (תהלים קד) מעטה תהלה (ישעי' סא) והמצדר ועטו עטה (ישעי' כב) כמו תכריך. מ"א כעוטיה (שיר א) ויעט העם אל השלל (ש"א י"ד) כלו' ויסורו וכן עוטיה סרה ונוטה אל עדרי אחרים:

עטן עטיניו מלאו חלב (איוב כא) פ' מקום סעודתו כמה שנא' ארץ זבת חלב ודבש:

עטף לעני כי יעטף (תהלי' כב) העטופים ברעב (איכה ב) ולשון נפעל בעטף עולל ויונק (איכה ב) פ' מתהפך בקרקע על כל צד וכן בעטף לבי (תלים סא) והתפעל בהתעטף עלי נפשי (איכה ב) בהתעטפם כחלל (שם שם). מ"א ועמקים יעטפו בר (תהלי' סה) מרוב תבואה נכנסת האדמה כעטוף מלבוש, וכן והמעטפות (ישעי' ג) פ' סדינין. מ"א יעטף ימין (איוב כג) וכן יעטף שית חמס למו (תהלים עג) במקום ישרפנה יעשה חמס שם, כי רוח מלפני יעטוף (ישעי' כז) פ' רוחות ונשמות מלפני יתחלקו לגופות הנולדים ויפנו מפני. מ"א והעטופים ללבן (ראשי' ל) ובהעטיף הצאן לא ישים (שם שם) פ' מה שנולד מן הצאן מאלול עד אדר נקראו כך ושמא משום שלא נגזזו:

עטר לעטרת צבי (ישעי' כ"ח) והרם העטרה (יחזקאל כא) על צור המעטירה (ישעי' כג) כלו' המעוטרת, רצון תעטרנו (תהלים ה) משפטו שיהא הטי"ת דגוש כי הוא פועל כבד אבל הוא במשקל יעשרנו המלך כלו' משפטו יעשירנו המלך תעטירנו ויתכן להיו' כמשקל יעלזו חסידים בכבוד ויעזרם יי' ויש פועל כבד אחר עטרת שנת טובתך (תהלים סה) בעטרה שעטרה לו אמו (שיר ג) המעטרכי חסד ורחמים (תהלי' קג) וכבוד והדר תעטרנהו (שם לה) כולן דגושים חוץ מן תעטרנו. מ"א עוטרים אל דוד (ש"א כג) פ' סרים ופונים אליו להלחם בו ותרגום רק הבמות לא סרו לא עטרו, ותרג' כי הלחם אזל מכלינו זודין עטרו מננא, ונא' גם במקום אהר ויסורו עליו להלחם:

עטש עטישותיו תהל אור (איוב מא) פ' כשיתקבץ אויר בראשי הבריות מעשן בטנו מאויר העולם מזמין לו הקב"ה עטישות לנפצו ממוחו וממציא לא נחת רוח:

עי לעי השדה (מיכה א) אך לא בעי (איוב ל) והיתה מעי מפלה (ישעי' יז) שמו את ירושלים לעיים (תהלים עט) פ' למדבר, והמ"ם של מעי יתרה:

עיב יעיב באפו יי (איכה ב) פ' יחשיך כמו עבים סתר לו (איוב כב) בקר לו עבות (ש"ב כג) זורמו מים עבות (תהלי' עז):

עיז העיזו בני בנימין (ירמי' ו) העיזו אל העמודו (שם ד') פ' לשון ניסה ובריחה, יושבי הגבים העיזו (ישעי' י) פ' ברחו הוא פועל אבל שלח העז (שמות ט) פועל באחר פ' הנים ולבסוף אמר הנים את עבדיו

עיט קורא ממזרח עיט (ישעי' מו) וירד העיט (ראשי' טו) והסמוך לעיט צפור כל כנף (יחזקאל לט) וכן ויעט בהם (ש"א כה) הפריחם וגרשם מעליו:

עים בעים רוחו (ישעי' יא) פ' בחוזק כוחו וזו מלה שאין לה דומה

עין עוין את דוד (ש"א יח) עין תחת עין (שמות כא) ענים להם (תהלי' קטו) מ"א על עין המים (ראשי' יו) מעינות תהומות (דברים ח) בעזוז עינות תהום (משלי ח) מעין נרפש (שם כה) המשלח מעינים (תהלים קד) ממעיני הישועה (ישעי' יב) עין יעקב (דברים לג) פ' כמו ממקור ישראל. מ"א והיית לנו לעינים (במדב' י) מורה ומנהיג כמו שאמרת לנו במינוי שרי אלהים, שרי אלפים ושרי מאות ורבינו סעדיה אמר ונשמר אותך בעינים. מ"א ועינו כעין הבדלח (במדב' יא) כעין תרשיש (יחזקאל א) כי יתן בכוס עינו (משלי כג) אולי יראה יי בעיני (ש"ב יו)

עיף עיף ויגע (דברים כה) פ' צמא כאשר יחלום הצמא והנה שותה והקיץ והנה עיף (ישעי' כט) כי הרויתי נפש עיפה (ירמי' לא) פ' צמאה, וכן ארץ אשר אין בה משר שנא' בארץ ציה ועיף בלי מים, עיפה נפשי להורגים (ירמי' ד):

עיק הנה אנכי מעיק תחתיכם כאשר תעיק העגלה (עמוס ב) שמת מועקה במתנינו (תהלים מו) מפני עקת רשע (שם נה) פ' לשון צר ומצוק ודוחק ותרג' במצור ובמציק (דברים כח) בציירא ובעקתא:

עיר ובכל עיר ועיר (אסתר ה') ולשון רבים ערים ושינו ואמרו ושלשים עירים להם יקראו חות יאיר (שופטים י) ולשון רבותי' עיירות, ומזה בקרבך קדוש ולא אבא בעיר (הושע יא) פ' ביניכם איזור אע"פ שאין מקום ועיר יכלכלוני. מ"א ועיר פרא אדם יולד (איוב יא) ועירים עשרה (ראשי' לב) פ' סייחין שהן בני אסון, וכן אוסרי לגפן עירה (ראשי' מט) וישב עליהם את אונס, וגם לא אוכל און ועצרה, כן עיר ועיר:

עיש ועיש על בניה תנחם (איוב לח) כלו' עם בניה תנחם אותם ושינו ואמרו עושה עש כסיל וכימה (איוב ט) דכאום לפני עש (שם ד) הם כוכבים הולכים בצד צפון ולא יעדבו בצד המערב כמו שאר הכוכבים לעולם:

עכס וברגליהם תעכסנה (ישעי' ג) פ' עושין ברגליהם עכסים ונאמר את תפארת העכסים (שם שם) פ' תכשיטי רגלים כמו צמידים מכסף וזהב ובתוכן ענבל וכשמהלכין יש להן קול, ולפי שהן עגולים ונעשין במקום הכבלים נקרא הכבל גם הוא עכס שנא' וכעכס אל מוסר אויל (משלי ז) פ' סוס או פרד שלא למד להלוך יפה או עבד בורח יביאו כבלים ועושין ברגליו ליסרו וללמדו ומסירין אותן לפרקים ומחזירין אותן לרגליו, כך מנהג איש זונה נופל במצודות הזונה ויוצא

ועוד

ועוד חוזר אליה כשחוזר הסוס והעבד האויל והכסיל לכבל
פעמים הרבה:

עכר עכר אבי את הארץ (ש"א יד) עכרתם אותי (ראשי' לד) מה עכרתנו יעכרך יי' (יהושע ז) פ' כשיתקן האדם את ענינו ורוצה לשמח ויבוא לו קלקול שמונע מן השמחה נקרא זה הדבר ע כ ר ו ח, האתה זה עוכר ישראל (מ"א י"ח) והנפעל וכאבי נעכר (תהלי' לט) וכתבו את רשע נעכרת (משלי טו) פירשנוהו בערך נו"ן:

עלל עוללים שאלו לחם (איכה ד) עמי נגשיו מעולל (ישעי' ג) כלו' נערים שריהם ויעוללים, שפך על עולל בחוץ (ירמי' ו) ויש כהן כשב"א כגון בעטף עולל (איכה ב) מפי עוללים ויונקים (תהלים ח). מ"א עולל יעוללו כגפן (ירמי' ו) פ' ילקטו הטובים ממנו מזמן לזמן. וכרמך לא תעולל (דברי' כד) פ' אל תלקט ממנו העוללות פ' אשכלות קטנים יתחבאו בעלין בשעת הבצירה אסור להזור אחריהם ולקחם. מ"א ושם לה עלילות דברים (דברי' כב) ועולל למו (איכה א) אבחר בתעלליהם (ישעי' סו) ורב העלילה (ירמי' לב) התעיבו עלילה (תהלים יד) להתעולל עלילות ברשע (שם קמא) פ' לשון עלילה וסבה. מ"א אשר התעללתי במצרים (שמות י) כי התעללת בי (במדב' כב) ויתעללו בה כל הלילה (שופטים יט) פ' לשון בעיטה ועינוי ורמס בדרך אכזריות. מ"א אזכיר מעללי יה (תהלי' עז) ורוע מעלליכם (ירמי' ד) ובעלילותיך אשיחה (תהלים עז) ונוקם על עלילותם (תהלים צט) פ' מעשים ומפעלים בין טובים ובין רעים. מ"א נורא עלילה (שם סו) כמו עליון נורא וכן ועוללתי בעפר קרני (איוב יו) פ' העליתי עפר על ראשי וה"י של נורא עלילה יתירה כמו ה"י של מכשפה לא תחיה, בעד נכריה חבלהו' מ"א ופרקת עולו (ראשי' כז) עול ברזל (דברי' כח) פ' כובד יעשה על הצואר לכוף את האדם בין של ברזל בין של עץ כמו מוטה כמה שנא' עשה לך מוסרות ומוטות ואוסרין בו בסוהר לפרקים וכן לבקר לחרוש ולהנהיג שנא' אשר לא עלה עליה עול (במדבר יט) משכה בעול (דברים כא). מ"א בעליל לארץ (תהלים יב) י"א כי הבי"ת עיקר במשקל סגריר ומשום העין נפתחה פ' עפר חשוב עושין ממנו זהב כמה שנא' ועפרות זהב לו, וי"א הבי"ת משמשת פ' אשבורן קטן עשו המזקקים את הזהב והכסף עשויה מאדמה חשובה שבולע את הסיגים ומוציא את הזהב נקי. מ"א הנקם על (ש"ב כג) ישב לו על (הושע ז) ואל על יקראהו (הושע יא) פ' לשון מעלה ולשון נורא עלילה הוא:

עלג ולשון עלגים תמהר לדבר צחות (ישעי' לב) י"א דבור מעוקם וי"א מי שאינו יודע לשונות הרבה ונהפך עם נלעג לשון אין בינה כמו כבש וכשב שלמה ושמלה:

עלה ומשה עלה (שמות יט) עולים ויורדים בו (ראשי' כח) מי זאת עולה (שיר ג) ופועל כבד אשר העלה (ירמי' כג) כי העלית בכחך (במדבר יד) כולה בחכה העלה (חבק' א) מעלים את ארון יי' (דה"א ט"ו) ויעל עולות (ראשי' ח) זה פועל באחר אבל ויעל משה (שמות יט) זה פועל בעצמו ומשפטו ויעל כמשקל ויחר אף, אינמי ויעל כמשקל וירב בבת יהודה וכמו ויפן זנב אל זנב שהן במקום וירבה ויפנה וכן וייטב אלהים למילדות, ויקש את ערפו ואילו היו פועלין בעצמן היו כמו וירב העם, ויפן פרעה, וייטב הדבר, והנפעל ונעלה הענן (במדבר ט) ובהעלותו יסעו (שם שם) העלו מסביב (שם ט"ז) והתפעל ואל יתעל בשריונו (ירמי' נא) משפטו יתעלה אבל הוא עכשיו כמשקל ויתגל בתוך אהלו. מ"א בהעלותך את הנרות (במדבר ט) העלה נרותיה (שם שם) והעלות וכפות (דה"ב ב' כד) פ' נרות. מ"א ושבעה עולותיו (יחזקאל מ') פ' מעלותיו וכן ומעלות שמנה מעליו (יחזקאל מ') וכן גולות עליות (יהושע טו) וממעל לרקיע (יחזקאל א') מלמעלה כולן לשון נקבה ולשון זכר אבל נפל למ"ד של פועל משניהם כי המלה משפטו ויעלה כמה שנא' ויקם על מעלה הלוים (נחמי' ט) במעלה העיר (ש"א ט) כי עלה השחר (ראשי' לב) מלמעלה חרס (שופטים ח') פ' נץ החמה. מ"א קרב לו עלתה נצה (ראשי' מ) מעלה לה ארוכה (ירמי' לג) פ' נראתה נצתה ורפואתה. מ"א והעולה על רוחכם (יחזקאל כ') פ' לשון מחשבה ובלשון רבותינו יעלה על דעתך, ולשון תלמוד סלקא דעתא. מ"א ועליתו אשר יעלה בית יי' (מ"א יו) פירוש עולהו בתוך הריפות בעלי (משלי כז) פ' הזכר של מכתש שיורד מלמעלה, יעלה אף (משלי טו) עלה חרון אף (במדבר לב) ועלה ארמנותיה סירים (ישעי' לד) פירוש הצמיחו קוצים. מ"א ויתעל אחד מגוריה (יחזקאל יט) פ' ויתנק וכן מטרף בני עלית (ראשי' מט) פ' ינקת מטרף בני כדרך גור אריה שמטרף לגוריו. מ"א דלתות העליה (שופטים ג) בנין למעלה מן הבית. מ"א ועשית הסר על עבדיך (ש"א כג) ויבאו האנשים על הנשים (שמות לה) ולא שתם על צאן לבן (ראשי' ל') פ' עם. מ"א ועל השנות החלום (שם מא) פ' משום. מ"א כעל גמולת (ישעי' נט) פ' כמו גמולות כן שלם וכן כעל אשר גמלנו יי' (ישעי' ס"ג) פ' כמו. מ"א הוא ינהגנו על מות (תהלים מ"ח) פ' עד מות. מ"א ושית על עפר בצר (איוב כב) פ' כעפר וכן על שדה הארץ יחשב (ויקרא כ"ה) כשדה הארץ. מ"א ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כד) פ' אצל המערכת דתנן ר' מאיר אומר השלחן ארכו י"ב טפחים ורחבו ו"ו ולחם הפנים ארכו יו"ד ורחבו ה"י נתנו ארכו כנגד רחבו של שלחן ונופל טפחיים מכאן וטפחיים מכאן נשארו טפחיים באמצע כדי שתהא הרוח מנשבת בהן, אבא שאול או' שם היו נתנין שני בזיכי לבונה אמרו לו והלא הוא או' ונתת על המערכת לבונה זכה אמר להם והלא הוא או' ועליו מטה מנשה ותנן נמי העושה סוכה על גבי אכסדרה פ' סמוכה לה כלו' על פיה, אשר חטאו עליה (ויקרא ד') כמו אשר חטא בה. מ"א עלי השכיל (דה"א כ"ח) פ' לי השכיל. מ"א אעלך גם עלה (ראשי' מ"ו) פ' אשלים ימיך כלו' לא אמיתך, וכן אל תעלני בחצי ימי (תהלי' ק"ב) וכן ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג). מ"א כנבול עלה מגפן (ישעי' ל"ד) והנה עלה זית (ראשי' ח') וכן ויתפרו עלה תאנה (שם ג') משפטו בי"ד כלו' עלי תאנה כי לא יחפר אדם אלא הרבה עלים כיוצא בו רועה צאן עבדיך, משפטו רועי צאן וכן כי מעלה גרה המה, אילו שאמרנו עלים ממש אבל מה שאמר הכת' עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות (נחמי' ח) אילו ענפים וסעיפות. מ"א מי פלג לשטף תעלה (איוב לח) תעלה הבריכה העליונה (ישעי' ל"ו) ואת המים אשר בתעלה להכה (מ"א י"ח) פ' שלולית כלו' נחל קטון ולשון רבים ואת תעלותיה שלחה (יחזקאל לא). מ"א רפואות תעלה (ירמי' ל') פ' לשון ארוכה ורפואה ויתכן שיהא ממנה מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי (ירמי' ח') כלו' לא רפא הרפואה את בת עמי:

עלז יעלז שדי וכל אשר בו (תהלים צו) פן תעלוזנה בנות הערלים (ש"ב א) אעלוזה אחלקה שכם (תהלים ס) ועלזו לפניו (שם סח) שמחי ועלזי (צפני' ג) פ' לשון שמחה. מ"א קרוב שאון עליזים (ישעי' כד) עליזי גאותך (צפני' ג) העיר העליזה (שם ב) פ' לשון לצנים, וכן שאננה ועלז בה (ישעי' ה). מ"א והשכרתים למען יעלזו (ירמי' נא) פ' ונבהלו במו נוע תנוע ארץ בשבור (ישעי' ב"ד) נבן בי רעתכי

אז תעלוזי (ירמי׳ יא) כלומר כשהרעותה תהילה תבהל עכשיו. וכן קריה עליזה (ישעי׳ כב) תדע שהרי אמר תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה פ׳ אנונה:

עלט ועלטה היה (ראשית טו) בעלטה תוציא (יחזקאל יב) בעלטה הוצאתי (שם שם) פ׳ בחשך:

עלם ונעלם דבר (ויקרא ד) ונעלמה מעיני כל חי (איוב כח) פ׳ נסתרה וכן ועם נעלמים לא אבא (תהלים כו) פ׳ יוציא לאור, עלומנו למאור פניך (תהלי׳ ץ) כמו הנסתרות לי״ אלהינו תעלומות לב (תהלים מד) והתפעל והתעלמת מהם (דברים כ״ב) לא תוכל להתעלם (שם שם) וכן על עלמות שיר (תהלים מו) פ׳ זמר הולך בנחת, וכן בנבלים על עלמות (דהי״א ט״ו) וכן עלימו יתעלם שלג (איוב ו) ואני עתיד לבאר אותו בערך קו״ף ופועל כבד וי״ העלים ממני (מ״ב ד) ומשבתותי העלימו עיניהם (יחזקאל כב) והמצדר ואם העלם יעלימו (ויקרא כ) ותנן העושה בהעלם אחד בשתי העלמות. מ״א בן מי זה העלם (ש״א יז) פ׳ לא עצום: [חסר עלס, עלף, עלץ, עלק, עס, עתס, חסר]:

עמד עמד וימודד ארץ (חבק׳ ג) רגלי עמדה במישור (תהלים כו) עומדת בהצר (אסתר ח) אם יעמד משה ושמואל (ירמי׳ טו) והציווי עמוד עמדי (דברי׳ ה), והמצדר ויכלת עמוד (שמות יח) עמד פתח האהל של פרשת יעל עם סיסרא. מ״א ויעמד השמן (מ״ב ד) ותעמד מלדת (ראשי׳ כט) עמדו לא ענו עוד (איוב לב) ויעמד השמש בחצי השמים וירח עמד (יהושע י) ויך שלש פעמים ויעמד (מ״ב יג) אך יונתן בן עשאל ויחזיה בן תקוה עמדו על זאת (עזרא י טו) אילו כולן קרוב פירושין זה לזה, פועל כבד ויעמידהו לפני פרעה (ראשי׳ מז) והעמדת להם כל מתנים (יחזקאל כט) פ׳ כששבר הקנה הרצוץ שנסמכין עליו נמצאו עומדין וי״א שהוא חילוף של ולא מעדו קרסולי, כמו חילוף כשב וכבש כלו׳ והעמדת להם כל מתנים כמה שנא׳ ובקעת להם כל כתף והעמדנו עלינו מצות (נחמי׳ י) פ׳ חייבנו עצמנו ויעמידו דבר להעביר קול בכל ישראל (דה״ב ל) פ׳ גזרו. מ״א ולעמוד ברזל (ירמי׳ א) פ׳ מגדל עמודי החצר (שמות כז) פ׳ קורות. מ״א אם יהיה אלהים עמדי (ראשי׳ כח) פ׳ עמי ולא מצינו במקרא עמדו ולא עמדך ולא עמדם ולא עמדנו. מ״א לא תעמוד על דם רעך (ויקרא יט) פ׳ לא תסכן בו. מ״א יקח מכם עמדתו (מיכה א) כלו׳ אמרתו פ׳ שיעור הדעת באומדן דעתו ותנן אומדין את השדה כמה לקט הוא עושה ותנן ואל תרבה לעשר אומדות:

עמל אשר לא עמלת בו (יונה ד) נפש עמל עמלה לו (משלי יו) שוא עמלו בוניו בו (תלי׳ קכז) שיעמל תחת השמש (קהלת א) את עמלינו (דברי׳ כו) וימינה להלמות עמלים (שופטים ה) פ׳ עבודה וטורח. מ״א תחת לשונו עמל ואון (תלי׳ י) וזורעי עמל יקצרוהו (איוב ד) ולא ראה עמל בישראל (במדב׳ כג) פ׳ קטטה ורשע וחמס ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטי׳ י) ויתכן שיהא מזה כי אם אדם לעמל יולד (איוב ה) כמו יצר לב האדם רע מנעוריו:

עמס ויעמס איש על חמורו (ראשי׳ מד) אבן מעמסה (זכרי׳ יב) העמוסים מני בטן (ישעי׳ מו) נשואותיכם עמוסות (שם) כלו׳ תטעינו את האביונים המשוי שעליכם ופועל כבד העמיס עליכם (מ״א יב) פ׳ הטעין אתכם, וממנו יעמס לנו האל ישועתינו סלה (תהלים סח) אבל כמו השלך על יי׳ יהבך:

עמק מאד עמקו מחשבותיך (תהלים צב) עמק מעור בשרו (ויקרא יג) עמוקה והרחבה (יהושע כג) עוברי בעמק הבכא (תלי׳ פד) פ׳ בעומק באתי במעמקי מים (תהלי׳ סט) ויבריחו את כל העמקים (דה״א יב) כלו׳ המים המעוקים. ממעמקים קראתיך יי׳ (תהלי׳ קל) ומזה נאמר עמקי שפה (ישעי׳ לג) משום שלא יוכל האדם להבין לשונם ולא הם לשונו, ופועל כבד העמיקו שחתו (הושע ט) כלו׳ הרחיקו מחשבותיהם וכן עמוק עמוק מי ימצאנו (קהלת ז) ומזה נאמר הנני אליך יושבת העמק (ירמי׳ כא) כלו׳ במקום חזק וכן אמר התר׳ דיתבא בתקיפא, ומזה מה תהללי בעמקים (שם מט) מבחר עמקיך (ישעי׳ כב) כלו׳ נימוס יופיך, וי״א יושבת העמק צור המשור שני מקומות בארץ, ועליהם אמר הכ׳ ואבד העמק ונשמד המישר (ירמי׳ מ״ח) שהן רפין מאד כי המישור כמו היא ישרה בעיני וכמו שאמר הנביא וישראל קציני סדום עם עמורה כדי לדמותם להם:

עמר והתעמר בו (דבריי כד) לא תתעמר (דברי׳ כא) פ׳ דרך סחורה, ורבינו חפץ סגי נהור ראש ישיבה ז״ל אמר לא תשתמש בה בפרך יותר משימושך באשתך הישראלית כדתנן הגונב נפש מישראל אינו חייב עד שיכנסנו לרשותו ר׳ יהודה אומר עד שיכנסנו לרשותו וישתמש בו שנא׳ והתעמר בו נמצא עכשיו כי והתעמר בו והשתמש בו. מ״א עמר לגלגלת (שמות יו) והעומר עשירית האיפה הוא (שם שם) פ׳ מדה של יבש משקל ע״ב אונקיאות והוא עשרון. מ״א ושכחת עומר בשדה (דברים כד) כי קבצם כעמיר גרנה (מיכה ד) פ׳ מלא היד שבלים וחצנו מעמר (תהלים קכט) במשקל מדבר, משבר:

עמת גבר עמיתו (זכרי׳ יג) וכחש בעמיתו (ויקרא ה) פ׳ אדם מבני עמו. מ״א לעומת המסגרת (שמות כה) האופנים לעומתם (יחזקאל א) פ׳ נוכח ונגד והלמ״ד יתרה וכן כל עומת שבא (קהלת ה) הכ״ף והלמ״ד יתרים ושינו ואמרו לעמת אחד החלקים (יחזקאל מח) [ר״ל זתולס] והוא שוה לעומת:

ענן בעונני ענן (ראשי׳ ט) ואמרו רבותינו יום המעונן, מעונן ומנחש (דברי׳ יח) אל מעוננים ואל קוסמים (שם) ועונן ונחש (מ״ב כא) פ׳ האומר פתי מידי נפלה זה הדבר מגיד על כך וכך והוא אסור לעשות כן:

ענב ודם ענב (דברי׳ לב) כענבים במדבר (הושע ט):

ענג והענוג מאד (דברי׳ כח) הרכה בך והענוגה (שם שם) בהכלי עונג (ישעי׳ יג) לא נאוה לכסיל תענוג (משלי יט) אהבה בתענוגים (שיר ז) ותענוגות בני האדם (קהלת ב) והתפעל והתענגתם מזיז כבודה (ישעי׳ סו) אז תתענג על יי׳ (שם נח) והמצדר מהתענג ומרוך (דברי׳ כח) פ׳ לישון תפנוק אדם שיש לו געגועים בין על האדם בין על הבורא:

ענד ענדם על גרגרותיך (משלי ו) פ׳ קשרים וכן אענדנו עטרות לי (איוב לא):

ענה ועני׳ת ואמרת (דברי׳ כו) ויען כל העם (שמות כד) אענה אף אני חלקי (איוב לב) אין מענה אלהים (מיכה ג) אלו תשובת דברים. מ״א ויען איוב הראשון (איוב ג) וענו הלוים (דברי׳ כז) ראה את שאול וי״ ענהו (ש״א ט) אילו התחלת דברים. מ״א שקר ענה באחיו (דברי׳ יט) לא תענה ברעך (שמות כ) הנני ענו בי (ש״א יב) וענתה בי צדקתי (ראשי׳ ל) וענה גאון ישראל בפניו (הושע ה) ענה בי (רות א) מעץ יעננה (חבק׳ ב) פ׳ עדות. מ״א ענו לי״ בתודה (תהלים קמז) עלי באר ענו לה (במדבר כא) למנצח על מחלת לענות (תהלים פח) קול ענות (שמות לב) כרם חמר ענו לה (ישעי׳ כז) ותען להם מרים (שמות טו) יש בהן לשון שבת ויש בהן לשון ניגון כל

אחד לפי כחו. וכן וענה איים באלמנותיו (ישעי' יג) פ' מנגנים האיים בארמנותיו. וכן וענתה שמה כימי נעוריה (הושע ב). מ"א ענה בדרך כחי (תהלים קב) ויענך וירעיבך (דברי' ח) אם ענה תענה אותו (שמות כב) פ' עינוי, וכן הנפעל מלשון נקבה ונפש נענה תשביע (ישעי' נח) ולשון זכר נגש והוא נענה (ישעי' נג) משפט ונפש נענה שתהא נעניה כמשקל נעלמה. וכן לענות מפני (שמות י) כמשקל לראות ושניהן משפטן הדיגוש כמשקל להמנות לולי העי"ן והרי"ש שאינן בני דיגוש, ענות עני (תהלים כ"ב) העניים והאביונים (ישעי' מא). מ"א והאיש משה ענו מאד (במדבר יב) יאכלו ענוים וישבעו (תהלים כב). מ"א ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו (קהלת א) מענה בשמחת לבו (שם ה') וענותך תרבני (תהלים יח) פי' לשון עסק. מ"א בא החלום ברוב ענין (קהלת ה) פ' ברוב כונה כמו כל פועל יי' למענהו (משלי ט"ז) ואם תאמר מה הוא וגם רשע ליום רעה כלו' אפי' הרשע בכונה יניחנו עד בא יום רעה כמה שנא' וביום פקדי. מ"א אענה את השמים והם יענו את הארץ (הושע ב) תענה את הדגן ואת היצהר והם יענו את יזרעאל (שם) והכסף יענה את הכל (קהלת י) פ' אטריח והם יטריחו זה את זה ויזרעאל הוא ישראל כי כינוי הוא. מ"א כבחצי מענה (ש"א יד) משפטו כבחצי. האריכו למעניתם (תהלים קכט) פ' כל הליכה והליכה של בקר בשדה לחרוש יקראו לו מענית, ומענה כמשקל מחצית מרבית, ומזה נאמר באסרם שתי עונותם (הושע י) כלומר בקשור אותם לחרוש כבקר שהן יהודה ואפרים שנא' ארכיב אפרים יחרוש יהודה, כלומר ארכיב עול על אפרים, מחשבה רעה תקרא כך שנא' חרשתם רשע ועילתה קצרתם, וכן באותי ואסרם (הושע י) פ' מרוב אהבתי אותם איסרם נמצא עכשיו כי באסרם לשתי עונותם, בהתחברם לחשב רעה אבל באותי ואסרם, כמו את אשר יאהב יי' יוכיח הבין:

ענף שרש וענף (מלאכי ג) וענפיה ארזי אל (תהלים פ) פוריה וענפיה (יחזקאל יט) פ' בעלת ענפים:

ענק באחד ענק מצוארניך (שיר ד) ולבד מן הענקות אשר בצוארי גמליכם (שופטים ח) פ' כלי תכשיט חרוזים ממולאים חתיכות זהב וכסף כמו פעמונים וביניהן בדולחין ומרגליות יהיו תלוין בצוארי הכלות ובצוארי בהמות חשובות וצוארי הנערים יקראו ענקים, ומזה נא' העניק תעניק לו (דברי' טו) כלו' כשיצא עבד עברי מביתך הטעינו מטובך כדי להוליך לביתו:

ענש וענשו אותו (דברי' כב) ויענש את הארץ (דה"ב לו) ויין ענושים ישתו (עמוס ב) והנפעל והמצדר ענוש יענש (שמות כא) אינמי גם ענוש לצדיק לא טוב (משלי יז) פ' לשון גיבוי:

עסס ועסותם רשעים (מלאכי ג) הדגש במקום אות של כפל וכעסיס דמם ישכרון (ישעי' מט) פ' העיכה והכתישה שווין, מעסיס רמוני (שיר ח) פ' יין כעין רימון ומיוחס עליו כמו עמוני לעמון, ונתפס חיוג שפי' אותו כמו יין נכתש מן הרמון כי הרימון אין לו מתיקות להעשות יין:

עפה מבין עפאים יתנו קול (תהלים קד) כמו פתאום ופתיים [כי החל"ף נחה והיו"ד נעה] פ' ענפים והוא כמו שאמר התרג' עפיה שפיר (דניאל ד') אתרו עפיה (שם שם):

עפל עופל ובחן (ישעי' לב) עופל בת ציון (מיכה ד) כמו משמר וסוהר וגבול מהוגבל כמה שנא' ויעפילו לעלות (במדבר יב) עמדו על הפרק עד שיתקבצו כולם כלו' נאסרו שם. וכן הנה עפלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה (חבק' ב) פ' כשיראה הרשע כי נתאחרה הנבואה ונתעכבה שהוא אומר כי עוד חזון למועד ויפיח לקץ לא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא ולא יאחר, לפיכך יתפרש ולא תישר נפשו בו וישקר את הנבואה אבל צדיק באמונתו יחיה וזו היא סברת התרגום שנא' רשעיא בלבהון אמרין לית כל אילין וגו':

עפר ועפר בעפר (ש"ב יו) פ' זרק עפר, וראש עפרות תבל (משלי ה) ועפרות זהב לו (איוב כח). מ"א מעפר שרפת החטאת (במדבר יט) פ' מאפר כי האל"ף תתחלף עם עי"ן. מ"א לעפר האילים (שיר ב) כשני עפרים (שם ד) פ' גדיי הצביה. מ"א צללו כעופרת (שמות טו) פ' מתכת שחורה והבדיל יותר טוב ממנה והכסף החי יותר טוב מהן והכסף יותר טוב מכולן וכולן לקו בבטן אמן שהיא הארץ כתנוק עור ותינוק חרש ותינוק חגר וכצמחין לקוין ואילולי זה כולן כסף:

עץ עץ פרי (ראשי' א) חוטבי עצים (יהושע ט) לא תשחית את עצה (דברים כ) עמי בעצו ישאל (הושע ד). מ"א ואם יפל עץ בדרום (קהלת יא). י"א עצה ויתכן להיות:

עצב ולא עצבו אביו מימיו (מלכים א' א') פירוש לא גער בו ולא העציבו. ועצובת רוח (ישעי' נד) והנפעל כי נעצב אל דוד (ש"א כ) הנה לבסוף אמר כי הכלימו אביו. ואל תעצבו כי חדות יי' היא מעוזכם (נחמי' ח) הא למדת כי עצב חילוף חדוה היא, ומזה קורץ עין יתן עצבת (משלי י) פ' המלעיג על חבירו סופו שיתעצב. והתפעל ויתעצב אל לבו (ראשי' ו) ויתעצבו האנשים (ראשי' לד) אילו כולן של לב אבל יש של גוף כגון בעצב תלדי בנים (ראשי' ג) ומעצבון ידינו (שם ה) ולא יוסף עצב (משלי י) למעצבה תשכבון (ישעי' נ') מעצבך ומרגזך (ישעי' יד) וכל עצביכם תנגושו (שם נח) והנפעל מסיע אבנים יעצב בם (קהלת י) אכלי לחם העצבים (תהלים קכז) ומחבש לעצבותם (שם קמז) בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי יד) פ' כל מה שיטרח האדם ויעמל יותר מרוית חוץ מדבר שפתים כגון קטטה ושחוק ולשון הרע ומזה נקרית ע"ז עצבים, העצב נבזה (ירמי' כב) פן תאמר עצבי עשם (ישעי' מה). מ"א ומרו ועצבו את רוח קדשו (ישעי' סג) כל היום דברייעצבו (תהלים נו) וראה אם דרך עוצב בי (שם קלט) יעציבהו בישימון (תהלים עח) פ' לשון מרי וקשיות עורף וניאוץ וכן עשינו לה כונים להעציבה (ירמי' מד) כמו למרות עיני כבודו, והה"י יתירה כמו להנפה גוים. מ"א ידיך עצבוני (איוב י) ועצביך בבית נכרי (משלי ה) פ' אברים וגידין וחיבורן:

עצד מעצד (ישעי' מד) פ' קרדום של חרשין דתנן מה שהחריש מוציא במעצד:

עצה עוצה עיניו לחשב תהפוכות (משלי יו) כמו רומז. מ"א לעומת העצה יסירנה (ויקרא ג) פ' שני אברים נקובים שיכנס קנה של ירך בנקב שלהן הן בסוף השדרה מכאן ומכאן לפיכך נקרית כל אחת שזרתא עומדין על ראש האליה:

עצל טמן עצל (משלי יט) עצלה תפיל תרדמה (שם) ושם לחם עצלות לא תאכל (שם לא) בעצלתים ימך המקרה (קהלת י) גם זה שם והנפעל אל תעצלו ללכת (שופטים יח):

עצם ועצם כחו (דניאל ח) כי עצמת ממנו (ראשי' כו) ואויבי חיים עצמו (תהלים לח) וירבו ויעצמו (שמות א) רב ועצום ממנו (שם) ועצומים כל הרוגיה (משלי ז) עצמה ירבה (ישעי' מ) שם הוא, וכן ועוצם ידי (דברים ח) זה ימות בעצם תמו (איוב כא) ותעצומות לעם (תהלים סח) ופועל כבד ויעצימהו מצריו (תהלים קה) פי' גדלו על כולן. מ"א עצם

מעצמי (ראשי׳ ב) ומזמנו וזה האחרון עצמו (ירמי׳ נ) פ׳ שבר עצמיו או עצמותיו. מ״א אדמו עצם (איכה ד) לא נכחד עצמי (תהלי׳ קלט) פ׳ עין גופם וכן כעצם השמים (שמות כ״ד) בעצם היום הזה (דאשי׳ י״ז). מ״א עוצם עיניו מראות ברע (ישעי׳ לג) ויעצם את עיניכם (שם כט) פ׳ סוגר והוא חילף מה שאמרו רבותינו וכל המעמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים כלו׳ הסוגר עיני המת מיד אלא ימתין שעה ואחר כך יעמץ. מ״א ובין עצומים יפריד (משלי יח) פ׳ מתקוטטים הגישו עצומותיכם (ישעי׳ מא) פ׳ טענתיכם וכן ונפל בעצומיו (תהלים י) פ׳ אדם ותנן שנים שנתעצמו בדין פ׳ שנתקוטטו:

עצר כי עצור עצר (ראשי׳ כ) שאול ועוצר רחם (משלי ל) כי אשה עצורה לנו (ש״א כא) פ׳ מנוע ממנו כמו סגורה כי אין ליי׳ מעצור (שם יד) כמו פותח את ידיך. והנפעל והמגפה נעצרה (במדבר יז) ואילולי העי״ן היו דגושין במקום נו״ן של נפעל וכן בהעצר שמים (מ״א ח) פ׳ לשון חבישה וסגירה. מ״א ולא עצר יבעם כח (דה״ב יג) ולא עצרתי כח (דניאל י) שרים עצרו במלין (איוב כט) ועצור במלין מי יוכל (שם) ולא עצרו ללכת תרשיש (דה״ב כ) פ׳ ולא יכלו ולאו. מ״א זה יעצור בעמי (ש״א ט) פ׳ ימשול וכן אל יעצר עמך אנוש (דה״ב יד). מ״א נעצרה נא אותך (שופטים יג) ולא יעצרכה הגשם (מ״א יח) אם תעצרני לא אוכל בלחמך (שופטים יג) עצור בעצמותי (ירמי׳ כ) עצור ועזוב (דברים לב) ויעצרהו מלך אשור (מ״ב יז) פ׳ לשון עיכוב ומניעה ותבישה וכן עצרת ליי׳ (דברים יו) וכן לא אוכל און ועצרה (ישעי׳ א) וקורין את העדה עצרת שנא׳ עצרת בוגדים (ירמי׳ ט) מפני שיש להם יכולת. מ״א אל תעצר לי לרכב (מ״ב ד) פ׳ אל תחבש לי את החמור, ושם הסוהר עוצר שנא׳ מעוצר וממשפט לוקח (ישעי׳ נג) וכן מעוצר רעה ויגון (תלים קז) וכן איש אשר אין מעצור לרוחו (משלי כה) פ׳ שלא יכוף את יצרו ותרונו:

עקב עקוב הלב (ירמי׳ יז) פ׳ חכם, ויעקבני (ראשי׳ כז) נתחכם עמי ורמני, כי כל אח עקוב יעקב (ירמי׳ ט) פ׳ מרמה וכן והוא עשה בעקבה (מ״ב י) פ׳ במרמה, עקובה מדם (הושע ו) פ׳ דמים ומרמה, וי״א מרוב רצחנות תראה דם סימן הדם בעקבי בעלי המדינה כמה שנא׳ פעמיו ירחץ בדם הרשע, ורגליו ועקביו מסומנין. מ״א והיה העקוב למישור (ישעי׳ מ׳) פ׳ דרך קשה. מ״א עקב אשר שמע אברהם (ראשי׳ כז) פ׳ יען, וכן בשמרם עקב רב (תהלים יט) פ׳ גמול רב. מ״א וידו אוחזת בעקב עשו (ראשי׳ כה) שם העקב, והפועל בבטן עקב את אחיו (הושע יב) יאחז בעקב פח (איוב יח) בעקבי הצאן (שיר א) ועקבותיך לא נודעו (תהלי׳ עז) ואת עקיבו מים לעיר (יהושע ח׳) וי״א ואת עקיבו מים לעיר פ׳ סופו כמו נטיתי לבי לעשות חקיך לעולם עקב (תהלים קיט) פ׳ לסוף העולם, וכן הגדיל עלי עקב (שם מא) פ׳ עד מאד וכן ואצרנה עקב (שם קיט) פ׳ לסוף עולמי, וכן ישובו על עקב בשתם (תהלי׳ מ). מ״א ולא יעקבם כי ישמע קולו (איוב לז) פ׳ הכתוב דבר על הרעמים והברקים שנא׳ תחת כל השמים ישרהו ואורו על כנפות הארץ זה הברק, חזר ואמר אחריו ישאג קול ירעם בקול גאונו ולא יעקבם פ׳ ולא יעכבם בחילף הכ״ף בקו״ף כי הברק והרעם בבת אחת יצאו אבל העין רואה דבר מיד והאוזן עד שיגיע אל האוזן דרך אויר לפיכך אמר אחריו ישאג קול עוד אמר ואל תאמר כי זמן הרבה יתעכב אלא מיד ישמע קולו:

עקד ויעקד את יצחק בנו (ראשי׳ כב) פ׳ קשירת ידים ורגלים, וי״א כי עקודים נקודים (שם ל) מזה כיצד יש בהמות וחיות שיש בהן דומיות או כמו ציורין בשוקיהן שהיא מקום עקידה שלהן ואחרים נקודים כל גופן. וכן פני הצאן אל עקוד (שם) פ׳ אל בהמה עקודה:

עקה ועשית מעקה לגגיך (דברים כב) פ׳ מחיצה קטנה תעשה בגגי הבתים שלא יתגלגל אדם או נער ויפול ואם תאמר אין זה אלא בבית חדש ככ׳ בפסוק אלא אפי׳ בית ישן ולא תאמר עד שתבנה אלא אפי׳ תקנה או ינתן לך במתנה:

עקל על כן יצא משפט מעוקל (חבק׳ א) פ׳ מעוות, ארחות עקלקלות (שופטי׳ ה) והמטים עקלקלותם (תהלים קכה) פ׳ הנוטים לדרך שאינו ישר, יוליכם יי׳ את פועלי און, כגון בא לטמא פותחין לו, ומזה נקרא נחש עקלתון (ישעי׳ כז) כלו׳ עיקום כי כן צורת הנחש, ותנן נותן להם דרך עקלתון פ׳ עקומה:

עקר לעקר נטוע (קהלת ג) ועקרון תעקר (צפני׳ ב) פ׳ תלישה ממקומה. מ״א עקרו שור (ראשי׳ מט) ואת סוסיהם תעקר (יהושע יא) ויעקר דוד את כל הרכב (ש״ב ח) פ׳ התיכות רגלי הבהמות מאוחר בסוף נקראו כך ושמא משום שעיקר גופם הן הרגלים, וכן לעקר משפחת גר (ויקרא כה) פ׳ עיקר וכן לשון תרגום שנא׳ וכן עיקר שרשוהי (דניאל ד׳) וכן בלשון נקבה עקרת הבית (תהלים קיג) שהוא כמו אם הבנים שמחה. וי״א עקרת הבית מי שאין לה בנים ינתן לה בנים ותקרא אם הבנים, ועקרת כמשקל גברת ואינן סמוכין וזה כמו שרה אמנו בתחלה הנה נא עצרני יי׳ מלדת, ולבסוף היניקה בנים שרה. לא יהי׳ בך עקר ועקרה (דברי׳ ז) פ׳ מי שאינו עושה בנים כלל:

עקש תם אני ויעקשני (איוב ט) ונעקש דרכים (משלי כח) ומעקש דרכיו יודע (שם ו) ואת כל הישרה יעקשו (מיכה ג) ומעקשים למישור (ישעי׳ מב) פ׳ לשון עיוות ועיקום ואפי׳ בדיבור שנא׳ הסר ממך עקשות פה (משלי ד):

ערר הולך ערירי (ראשי׳ טו) ערירים יהיו (ויקרא כ) פ׳ מי שאינו מקיים זרע:

ערב הנה פנה היום לערוב (שופטי׳ יט) ערב ובקר (תהלים נה) בין הערבים (שמות יב) פ׳ ט׳ שעות כי התחלות שביעית תתחיל חמה לערב עד י״ב שעות תשלים ותעריב לגמרי הנה שתי ערבות הרי בשש תעלה ובשש תעריב ואמר ובאמצע השש האחרונות הן ג׳ הרי נמצא תחלת התשיעית נקרא בין הערבים שהוא אמצע כלו׳ תוך הערבים לפיכך סימן מנחה משש שעות ומחצה ולמעלה אותו המחצה כדי שתתראה השתחוית השמש לבורא ומיד נתחייב אנחנו להתפלל ואסור מאותה שעה פ׳ תחלת שביעית שהיא סמוך למנחה לעשות שום מלאכה ולא לאכל ולא להדין עד שנתפלל תפילת המנחה שנא׳ לא תאכלו על הדם ורבותינו תקנו מנחה קטנה לפועלים שיהיו מושכרין שלא תנעול דלת בפניהם וכל מי שאינו פועל ואינו מתפלל תפלת מנחה גדולה בעתה אינו רואה סימן ברכה לעולם, ובכל מקום כך עושין בשש שעות ומחצה חוץ מארץ אדום שהיו תחילתן עניים ויוצאין לכפרים לפיכך הותר להם להתפלל מנחה קטנה בחול מפני מחייתן אבל בשבת שהן בטלין ובמועד לא התירו להם הראשונים שלהן שיתפללו מנחה קטנה [עי׳ לעיל סרס תנח] ומשש שעות שהוא סמוך למנחה אפילו לקרות בתורה אסור שנאמר עת לעשות ליי׳ הפירו תורתיך. והמצדר השכם והערב (ש״א יז) וכן ערבה כל שמחה (ישעי׳ כד) פ׳ נטתה ופנתה להספר ונקרא כל הלילה ערב שנא׳ מתי אקום ומדד ערב (איוב ז) וכן וחדו מזאבי ערב

(חבקוק

(חבקוק א) וכן ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (ראשי' א) לבדו שלא היה לפניו אור כדי שתאמר הערב שמשו אלא אותו שנא' בפסוק היה תחלת לילות העולם ומזה נקרא ערב. מ"א וערבה ליי' מנחת יהודה (מלאכי ג) פ' מתקה וכן ושכבת וערבה שנתך (משלי ג) כרכי מתוקה שנת העובד (קהלת ה) וכן וזבחיכם לא ערבו לי (ירמי' ו) יערב עליו שיחי (תהלי' קד) ערב לאיש לחם שקר (משלי כ) כי קולך ערב (שיר ב) עשקה לי ערבני (ישעי' לח) פ' מחלתי שעשקתני תהא עריבה לך וכן ערוב עבדך לטוב (תהלי' קיט). מ"א כי עבדך ערב את הנער (ראשי' מד) עורב ערובה (משלי יז) שימה נא ערבני עמך (איוב יז) בעורבים משאות (משלי כב). מ"א ואת ערובתם תקח (ש"א יז) פ' גט שלחו שהוא כמשכון כדי שלא יבואו לידי חליצה שמא לא יהיו להם בנים עדיין, והתפעל ועתה התערב נא את אדני המלך אשור (ישעי' לו) אם תתן ערבון (ראשי' לח) פ' משכון נתנו מערבך (יחזקאל כז) לערוב מערבך (שם שם) פ' המשכון שנותנין ולוקחין במכירת הסחורות. מ"א והתערבו זרע הקדש (עזרא ט) ויתערבו בגוים (תהלים קו) ולפותה שפתיו לא תתערב (משלי כ) פ' אל תתחבר ובלשון תרגום מתערבין להון (דניאל ב) וגם ערב רב (שמות יב) ועירובי שבת ועירובי תחומין ועירובי תבשילין מזה הענין. מ"א אשר שמתי ערבה ביתו (איוב לט) פ' לשון יחיד של ערבות מואב, וכן זאב ערבות ישדדם (ירמי' ה) פ' מדבר. מ"א ואת כל עורב למינו (ויקרא יא) יקרוה ערבי נחל (משלי ל) פ' עוף שחור כולן אוכל נבלות. מ"א או בשתי או בערב (ויקרא יג) פ' חוטי אורך הבגד הוא השתי ושל רוחבו הוא הערב. מ"א סולו לרוכב בערבות (תהלים סח) פ' שמים נקראו כך משום חשיבותם וכן בני התערובות (מ"ב יד) פ' נשיאים כמו שנא' על השמים לחם אבירים אכל איש והתרגום אמר על בני התערובות רברביא, וי"א כי ואת העורבים צויתי לכלכלך (מ"א יז) אילו זקני אותו מקום וחשוביהם צויתי פ' שיתי בלבותם. מ"א ויבוא ערוב כבד (שמות ח) פ' חיה רעה שנגדלה בערבות פ' מדברות. מ"א כערבים על יבלי מים (ישעי' סד) וערבי נחל (ויקרא כג) פ' אילן סרק. מ"א ואת כל מלכי ערב (מ"א כ) פ' נשיאי קדר, וכן ואת כל הערב (ירמי' כה) פ' אומה אחרת כמותן והן אחי עבר לפיכך לשון הקדש דומה ללשון ערבי:

ערג כאיל תערג על אפיקי מים (תהלים מב) פ' תצעק. מ"א כערוגת הבושם (שיר ה) מערוגת מטעה (יחזקאל יז) פ' בקעה קטנה מרובעת זורעין לתוכה מיני עשבי בשמים:

ערד ומוסרות ערוד מי פתח (איוב לט) הוא תרג' פרא למוד מדבר, ובס' דניאל ועם ערדיא מדוריה (דניאל ה) ורבותינו אמרו מאימתי זמן קריאת שמע בשחרית משיכיר בין חמור לערוד פ' חמור הבר:

ערה ותער כדה (ראשי' כד) אל תער נפשי (תהלי' קמא) פי' לשון שפיכה והרקה ופועל כבד אשר הערה למות נפשו. מ"א ואת מקורה הערה (ויקרא כ) ויי' פתהן יערה (ישעי' ג) תשכרי ותתערי (איכה ד) פ' גלוי כמו וישכר ויתגל וכן ערות יסוד עד צואר (חבק' ג) והציווי ערו ערו עד היסוד (תהלים קלז) ואילולי הרי"ש שאינה בת דיגוש היה במשקל כלו מעשיכם וציווי ליחיד ערה כמשקל צוה כלה. מ"א וקיר ערה מגן (ישעי' כב) פ' הכתלים מכוסין ומלאים מגינין התלוין בהן וכן ערות על יאור (ישעי' יט) מצדר הוא כמשקל דאות רבות כלומר נתמלא, ולשון התפעל ומתערה כאזרח רענן (תהלים לז) פ' מתחבטה ברוב עליו וענפיו ופירשנוהו בערך מ"ם מה שיתכן לומר שם. מ"א בשר ערוה (שמות כח):

ערך וערך עליה (ויקרא ו) וערכת את ערכו (שמות מ) ערך לחם (שם) וערך בגדים (שופטים יז) מערכה לקראת מערכה (ש"א יז) ולא ערך אלי מלים (איוב לב) והציווי ערכה לפני התיצבה (שם לג) פ' לשון סידור ואילולי העי"ן היה משקל מכוה כיום ושלא כדין הוא כי משפטו ערוך מכור כי תאמר ימכור פירשנוהו בערך בית. מ"א לא יערכנה זהב (איוב כח) פ' לא ישוה כנגדה וכן אין ערוך אליך (תהלים מ) כי מי בשחק יערך ליי' (שם פט) תדע הרי אמר ידמה ליי', וכן אתה אנוש כערכי (שם נה). מ"א קרוב לו והעריך הכהן (ויקרא כז) פ' ישווה אותו כערכך הכהן (שם שם) כלו' כערך הכהן כי הכסף יתירה:

ערל וערלתם ערלתו (ויקרא יט) יהיה לכם ערלים (שם שם) כלו' תמאסו את פריו מאוסה. מ"א וערל זכר (ראשי' יז) פ' בשמצינו ערל שפתים (שמות ו) ערל לב (יחזקאל מד) הנה ערלה אזנם (ירמי' ו) הוצרך לפרש מילה האבר שהוא זכרותו של איש ואילולי זה היינו או' כי יש ערל נקבה, ועל כל האברים הוא משל כלו' לשון סתימה. מ"א שתה גם אתה והערל (חבק' ב) פ' היפוך תרעלה כלו' והֵעָרֵל, וי"א שתה וגלה ערלתך, ומשפטו שיהא במשקל השמר לך אילולי הרי"ש:

ערם ערום יערים (ש"א כג) לוכד חכמים בערמם (איוב ה) והנחש היה ערום (ראשי' ג) מפר מחשבות ערומים (איוב ה) ויעשו גם המה בערמה (יהושע ט) ופועל כבד על עמך יערימו סוד (תהלים פג) לץ תכה ופתי יערים (משלי יט) פ' לשון חכמה. מ"א וערום כסה בגד (יחזקאל יח) כי ערומים הם (ראשי' ג) ושינו ואמרו ערום ויחף (ישעי' כ) בגדי ערומים תפשיט (איוב כב) כלומר אילו העירומים אתה הפשטת בגדיהם כי הערומים מה בגד יש עליהם, כיוצא בו ולעות מאזני מרמה, ושינו עוד ואמרו וכל מערומיהם הלבישו (דברי הימים ב' כ"ח) והשם בערום ובחוסר כל (דברים כ"ח). מ"א בקצה הערמה (רות ג) ערמת חטים (שיר ז) ולשון רבים סלוה כמו ערומים (ירמי' נ). אינמי ויתנו ערמות (דה"ב לא) פ' גדישים, ומזה נערמו מים (שמו' טו) פ' נצבו כמו נד והתרג' עשאו מלשון ערמה וחכמה דאמר תכימו מיא הוי יודע כי התרגום יניח דבר ידוע וסומך שהוא גלוי ותופס ענין אחר נסתר כדי שיגדל תורה ויאדיר, והטפשין תופסין אותו על כך אומרים לא הבין לומר כך, ולואי שיוכלו להכיר דבריו אבל עניות דעתם ישים להם גאות לתפוס את החכמים כי גאות חבר לעניות ואין נפרדין לעולם בין בדעת בין בממון:

ערס ראשית עריסותיכם (במדבר טו) ואת ראשית עריסותינו (נחמי' י) פ' עיסה:

ערף וערפו שם את העגלה (דברי' כא) ואם לא תפדה וערפתו (שמות יג) פ' הכאה בעורף ובסייף. עורף כלב (ישעי' סו) כלו' משום שהן רשעים אשנא אותם וקרבנותיהם לפיכך זובח השור כמכה איש וזובח השה בעורף כלב, ומעלה מנחה כדם חזיר. מ"א יערף מזבחותם (הושע י) פ' יהרוס, ומזה נאמר צר ואור חשך בעריפיה (ישעי' ה) פ' חרבותיה ומהריסותיה. מ"א יערף כמטר לקחי (דברי' לב) יערפו טל (שם לג) פ' ישפכו ושינו ואמרו ירעפו נאות מדבר (תהלי' סה) ומזה נקראו המזחלות רעפים בין תבין:

ערץ בקומו לערוץ הארץ (ישעי' ב) לערוץ אנוש מן הארץ (תהלי' י) העלה נדף תערוץ (איוב יג) כי ערוץ המון

רבה

רבה (שם לא) פ' לשון קטיטה ושבירה, ושם הכלי מסעף פורה במערצה (ישעי' י) פ' גרזן, אילו פעלים באחר אבל אל תערוץ (יהושע א) לא תערצון (דברים א) פועלין בעצמן וממנו בערוץ נחלים לשכון (איוב ל) כלו' בנמיכות נהרים יהיו על שפתיהן מדורין. מ"א אל נערץ (תהלי' פט) פ' נורא ואיום ואת מוראו לא תיראו ולא תעריצו (ישעי' ח) והוא מוראכם והוא מעריצכם (שם) והוא קרוב לראשון כמשקל מעריץ כמשקל יתן אוכל למכביר. מ"א עריצי גוים (יחזקאל כח) כגבור עריץ (ירמי' כ) פ' חזק, וכן נמי אולי תערוצי (ישעי' מז) ויתכן שיהא מסעף פארה במערצה פ' בחזקה ובקושי:

ערק העורקים ציה (איוב ל) פ' הבורחים למדבר כמו ותרג' וינס משה וערק. מ"א ועורקי לא ישכבון (שם שם) פ' גידי גופן לא ינוחו מרוב חולי:

ערש הנה ערשו ערש ברזל (דברים ג) אף ערשנו רעננה (שיר א) כמו תרגום מטה ערשא:

עשש עששה מכעס עיני (תהלי' ו) מלשון עש יאכלם (ישעי' נ') אבל כפול הוא פ' עיפוש וכיהוי:

עשב ונתתי עשב (דברי' יא) עשבות הרים (משלי כז) משפטו עשבות אבל דגשוהו שמא ייראה כאומר עזבות וכן ומחבש לעצבותם (תהלי' קמז) דגושה הצד"י:

עשה מי פעל ועשה (ישעי' מא) זה ועשה פעל לשון עבר כמו וישראל אהב את יוסף ועשה לו כתנת פסים (ראשי' לו) לפי שאמר לפנים אהב פעל שהן לשון עבר ונעשו גם הם עבר והוא כמו וי"ו דן ונפתלי גד ואשר אבל כל ועשה שלא קדמו מלת עבר הרי הוא עתיד כמו ועשו לי מקדש (שמות כה) ועשה בצלאל (שם לו) כי וי"ו שתחתיה שב"א תשים את המעשה שעבר עתיד כמו הוי"ו שתחתיה פתח תשים את הפועל העתיד עבר כגון ויעש, ויתן, ויאמר אשר נסתר שם ביום המעשה (ש"א כ) יהיה סגור ששת ימי המעשה (יחזקאל מו) פ' מה שייעשה. מ"א הנני בעשות מצרים דדיך (יחזקאל כג) ושם עישו דדי בתוליהן (שם שם) פ' כמו לשון עיסה. אבל אשר עשיתי בסתר (תהלי' קלט) הוא מהענין הראשון, ובזה נתפס חיוג. מ"א ואת הנפש אשר עשו בחרן (ראשי' י"ב) עשה לי את החיל הזה (דברים ח) ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד (ראשי' לא) פ' הנה, וכן ואיש במעון ומעשהו בכרמל (ש"א כ"ה) פ' וקנינו ודומה לו לרגל המלאכה אשר לפני (ראשי' ל"ג). אנמי וכל המלאכה נמבזה ונמס (ש"א טו). מ"א ותעש הארץ (ראשי' מא) פ' הצמיחה וכן ועץ עושה פרי (שם א) ועשתה את צפרניה (דברי' כא). מ"א ותעש זהב וכסף באוצרותיך (יחזקאל כח) פ' ותאצור, וכן יען בטחך במעשיך (ירמי' מח) התרגו' אמר דאתרחצת באוצריך ובית גנזך. מ"א ולא עשה רגליו (ש"ב יט) ולא עשה שפמו (שם יט) פ' גילח בית הערוה וקיצוץ שפמו. מ"א כי כל מעשנו פעלת לנו (ישעי' כ"ו) פ' תאותינו. מ"א כמעשה לבנת הספיר (שמות כ"ד) פ' כמראה וכן ותחת מעשה מקשה קרחה (ישעי' ג) ואל תאמר כי מעשה סמוך למקשה אלא ודאי מקשה סמוך למעשה ולפיכך הוא סגל ואילו הי' סמוך הי' צרי כגון מעשה חשב. וכן נמי ומראה האופנים ומעשיהם (יחזקאל א) פ' ודמותם ועינם:

עשן והר סיני עשן (שמות יט) פ' נתעשן ולפיכך הוא פתח נע בהרים ויעשנו (תהלי' קמד) האודים העשנים (ישעי' ז) והנה עלה עשן העיר (יהושע ח) ויעל עשנו כעשן הכבשן (שמות יט) ראה כמה שינוין יש בשמותן. מ"א עד מתי עשנת בתפלת עמך (תלים פ) פ' מאסת. מ"א יעשן אף יי' (דברים כט) יעשן אפך (תהלים עד) עלה עשן באפו (ש"ב כ"ב) פ' חרון:

עשק כי עשק עשק (יחזקאל יח) עשקה לי (ישעי' לח) את מי עשקתי (ש"א יב) אל יעשקוני זדים (תהלים קיט) הן יעשק נהר (איוב מ) והצילו גזול מיד עשוק (ירמי' כב) כלו' עושק כמו השכוני באהלים, מואס בבצע מעשקות (ישעי' לג) שם ופועל כבד המעושקה (שם שם) פ' עשק כמו גזל שנא' לא תעשק את רעך ולא תגזול (ויקרא יט) וי"א גוזל עוקר את הכל והעושק המבריח למכור ונותן דמים:

עשק ויקרא שם הבאר עשק (ראשי' כו) כי התעשקו עמו (שם שם) פ' במריבה ותנן העוסק במצוה, ומתעסקין עם התינוקת כדי שילמדו:

עשר אך עשרתי (הושע יב) לא יעשר ולא יקום הילו (איוב טו) ופועל כבד כי יעשיר איש (תהלים פט) על כן גדלו ויעשירו (ירמי' ה) העשיר לא ירבה (שמות ל) כי כל העושר (ראשי' לא) והתפעל יש מתעשר (משלי יג) והפועל באחר העשרתי את אברם (ראשי' יד) יעשרנו המלך (ש"א יז) רבת תעשרנה (תהלים סה) ברכת יי' היא תעשיר (משלי י). מ"א ואת עשיר במותיו (ישעי' נג) פ' רשע. מ"א ועשירים בשפל ישבו (קהלת י) פ' חכמים:

עשר כי תכלה לעשר (דברים כו) דדיגוש השי"ן כמו צאנכם יעשר (ש"א ח) המעשר והתרומה (מלאכי ג) איש ממעשרו (ויקר' כז) ועשרון סלת (שמו' כט) ימים או עשור עשרה חדשים, עשר אעשרנו לך (ראשי' כ"ח) והם הלוים המעשרים (נחמי' י) פ' נטלי מעשר כמו צאניכם יעשר פ' נוטל מעשר אבל אעשרנו לך הוא נותן המעשר, עלי עשור ועלי נבל (תלי' צב) בנבל עשור (שם לג) פ' בעל עשרה יתרים, בעשר לחדש (שמות יב) העשירי יהיה קודש (ויקרא כו):

עשת שמנו עשתו (ירמי' ה) פ' נגהץ פניהם וכן ברזל עשות (יחזקאל כז) מצוחצח, מעיו עשת שן (שיר ה) גהוץ כמו שן, וכן לפיד בוז לעשתות שאנן (איוב יב) כמשקל עבדות ומרדות פ' האבוקה בזויה היא כנגד גיהוץ השוקט בשלותו והוא מוכן למועד רגליו כנגד איוב אמר שהי' עומד בכבודו ונזדמן לך רע. מ"א אולי יתעשת אלהים לנו (יונה א) פ' ישים דעתו עלינו וכן אבדו עשתונותיו (תהלי' קמו) בטלו מחשבות לבו ולשון תרגו' ומלכא עשית להקמותיה על כל מלכותיה (דניאל ו) פ' מחשב ותרג' כי אחרי מחשבותינו נלך ארי בתר עשתוננא נהלך. מ"א עשתי עשר (במדבר ז) פ' אחד עשר, ומזה אמרו רבותינו היתר כנטול דמי כי שתי עשר הם י"ב והוסיף עי"ן יהיו י"א הבין:

עת ונתתי גשמכם בעתם (ויקרא כו) לעתים מזומנים (נחמי' י) בידך עתותי (תהלים לא) ויהי עתם לעולם (שם פא) פ' יעמיד זמנם לעולם, פ"א ימצא להם בכל עת. מ"א קרוב לו עתה אקום (תהלי' יב) פ' עכשיו:

עתת יודעי העתים (אסתר א) ביד איש עתי (ויקרא יו) הדגש במקום אות של כפול ויתכן שיהא לעות את יעף לעתות כמו שנא' ולבור את כל זה מן ברר שמשפטו ולברור וכבר הרחבנו פירושו בערך עות:

עתד להיות היהודים עתידים (אסתר ג) וחש עתידות למו (דברי' לב) כמלך עתיד לכדור (איוב טו) ועתידותיהם שושתי (ישעי' י) פ' ממנות שזמנו לסוף הזמנין, ופועל כבד ועתדה בשדה לך (משלי כד). והתפעל אשר התעתדו לגלים (איוב

(איוב טו) פ׳ המזומנים לשחת כלי. מ״א עתודים חמשה (במדב׳ ז׳) כל עתודי ארץ (ישעי׳ יד) פ׳ שרי העולם כמו עקרו שור פ׳ נשיא, וכן אילי מואב. נשיאים. ומי שאמר עקרו חומה לא אמר כלום כי שור אינו שור [ר״ל בלשון תרגום חומה שור]:

עתם נעתם ארץ (ישעי׳ ט) פ׳ חשך והיא מלה יחידה שאין לה דומה:

עתק עתקו גם גברו חיל (איוב כא) פ׳ גברו. וכן יצא עתק מפיכם (ש״א ב) פ׳ תדברו גדולה וגבוהה, לשון המדברת גדולות, וכן הדוברות על צדיק עתק (תהלים לא) הון עתק וצדקה (משלי ח) פ׳ גדול. וכן למכסה עתיק (ישעי׳ כג) פ׳ כבד, הדיבורים עתק (דה״א ד) כענין והעתרתם עלי דבריכם. מ״א ויעתק משם (ראשי׳ יב) יש לומר העתיק אהלו ויש לומר פועל בעצמו, עתקה בכל צוררי (ישעי׳ כה) פ׳ מסולקים מן דדי אמותם, ופועל באחר משלי שלמה אשר העתיקו (משלי כח) כמו שיקראו לספר שיכתבו ממנו ההעתק ויתכן להיות ממנו והדברים עתיקין כלו׳ זה מפני זה כי אין בלשון קדש עתיק אלא לשון תרגום הוא, המעתיק הרים (איוב ט) העתקו מהם מלים (שם לב) פ׳ הילוף מקומות ודברים בספרים:

עתר יעתר אל אלוה (איוב לג) פ׳ יתפלל והנפעל ונעתר להם (ישעי׳ יט) ורפאם ונעתור (דה״א ה) ויעתר לו י״י (ראשי׳ כה) והמצדד ותפילתו והעתר לו (דה״ב לג) ופועל כבד והעתרתי אל י״י (שמות ח) העתירו בעדי (שם שם) והשם עתרת שלום ואמת (ירמי׳ לג) ומזה בינו עתר בתפוצי (צפני׳ ג). מ״א והעתרתם עלי דבריכם (יחזקאל לה) פ׳ העביתם כמו ונעתרות נשיקות שונא (משלי כז) פ׳ עבות וגסות יזיקו יותר ממה שיועילו וכן ועתר ענן הקטרת עולה (יחזקאל ח) פ׳ תמורת עבה:

מלה רביעית

[עבטיט כבר כתוב בשרש טיט]:

עטלף ואת העטלף (ויקרא יא) פ׳ עוף יעוף עת צאת הכוכבים בחשך כי לא יוכל לראות אור העולם כדמות עכבר והשער על בשרו בלי נוצה וכנפיו כמו ניירים ואזניו גבוהים ואינן נקבין כשל עופות וביציו נראין מבחוץ ולפיכך יוליד אפרוחים בלא ביצה אלא כעכברים. ומי ששחטו ומושח מדמו בית השחי ובית הערוה של תינוקת כשיולדו לא יצמח שם שער לעולם:

עכבר החולד והעכבר (ויקרא יא):

עכביש וקורי עכביש יארגו (ישעי׳ נט) ובית עכביש מבטחו (איוב ח) פ׳ שרץ כמו ענב ויש לו רגלים הרבה וטוה בית לדור בו:

עכשוב חמת עכשוב תחת שפתימו סלה (תהלים קיו) שרץ כמו עכביש וימצא בכל מקום אבל יש מקום שיש לו ארס יפול על בריה בעלמא ימות בשעתו לפיכך נקרא חמת עכשוב כמו עכשיו שמשעתו ממית:

עקרב שרף ועקרב (דברי׳ ח׳) גם זה שרץ של מקום ששמו הדייב נושכין וממיתין דתנן ועקיצתן עקיצת עקרב:

ערער כערער בערבה (ירמי׳ יז) פ׳ עץ הגדל במדבר. וי״א שהוא צמח קל ויש לו קוצים כחרול כשיתחמם הזמן ייבש מיד וכשתבא הרוח מיד שוברתו:

ערפל פ׳ ענן לבן לא חשוך:

עשתר ועשתרות צאנך (דברי׳ ז) ויש אומה עובדת דמותו שנא׳ עשתרות אלהי צידון פ׳ דמות צאן:

נשלם ערך עי״ן

אתחיל ערך פ״י

פאה אמרתי אפאיהם (דברים לב) פ׳ אשליכם בפיאות העולם, ואת כל קצוצי פאה (ירמי׳ ט) פ׳ אורחין שנכרתו ממקום מולדתם והם נעים ונדים בפאות אחרים. וכן ומחץ פאתי מואב (במדבר כד) פ׳ רוח ארצם, ושלא כדין הוא כי משקל פאה פאות והסמוך פְּאוֹת פְּאָתֵי֖ם כמשקל בשנת מות ואין פאה כמשקל שְׁנָה נאמר מזה שְׁנוֹת דור ודור ונאמר מזה פַּאֲתֵי מואב, יש במשקל זה מֵאָה אין כֵּהָה לשברך, גֵּאָה וגאון פֶּחָה, כֵּרָה גדולה, נאמר מהן מְאַת אדנים, פַּחַת יהודה, ומן כרה כְּרוֹת רועים, וי״א פאה חתיכה מן העולם ואפאיהם אפסקם ואשביתה זכרם בר מינן לולי כעס אויב וגו׳:

פאר היתפאר הגרזן על החוצב בו (ישעי׳ מט) התפאר עלי (שמות ח) פ׳ פיסוק מעשה או זמן 1). מ״א ישראל אשר בך אתפאר (ישעי׳ מט) פן יִתפאר עלי (שופטים ז) כתפארת אדם (ישעי׳ מ״ד) ומזה נקרא הכובע פאר שנאמר פארך חבוש עליך (יחזקאל כד) ואת פארי המגבעות (שמות לט) הפארים והצעדות (ישעי׳ ג) כל אילו לכבוד ולתפארת ומזה נאמר וכל פנים קבצו פארור (יואל ב) פ׳ אספו נגהם ותפארתם ויפים. וכן לקדוש ישראל כי פארך (ישעי׳ נה) פ׳ שם אותך יפה, פארור כמשקל שערור אבל האל״ף נחה ולא מנוענעת אלא כמו פארן והאספסוף 2) מצינו פארור מן פאר ושערור מן שער שנאמר כמתנים השערים. מ״א מסעף פארה (ישעי׳ י) ותארכנה פארותיו (יחזקאל לא) פ׳ ענפים והפועל שלהם לא תפאר אחריך (דברים כד) פ׳ אל תלקט מה שישאר בפארות הגפנים אחר חביטת הזיתים במקל להפיל הגרגרינן מן האילן, ויש מהן שלא נכתב באל״ף פורה דרכתי לבדי (ישעי׳ סג) בן פורת יוסף (ראשי׳ ט): [נ׳ ן׳ כ״ט 1) ר״ל הנגלת הזמן או גזרם כמו ותגזור אומר (איוב כב) והחכם ביזיניוס כ׳ דית אנטען איגערזעטלער פאססענדער: נעסטימתע בעדיעטע מיר באר, פאר: 2) עי׳ לעיל בשרש חזק]:

פג התאנה חנטה פגיה (שיר ב) פ׳ פרי שלא בישל עדיין, ותנן סכין את הפגין ומנקבין אותן:

פגל פגול הוא (ויקרא יט) פ׳ מאוס הוא ותנן התודה מפגלת את הלחם והלחם אינו מפגלת את התודה:

פגע ואל תפגע בי (ירמי׳ ז) פ׳ אל תפייסני ומה נועיל כי נפגע (איוב כא) ופגעו לי בעפרון (ראשי׳ כג) יפגעו נא בי״י צבאות (ירמי׳ כז) ופועל כבד הפגיעו במלך (ירמי׳ לו) אין מפגיע (ישעי׳ נט) ולא אפגע אדם (שם מז) פ׳ לא אקבל תפלת ופיוטים. מ״א ויפגע במקום (ראשי׳ כח) ופגעו הדוב (עמוס ח) ופגעת חבל נביאים (ש״א י) למה שמתני למפגע לך (איוב ז) ויפגעו בו מלאכי אלהים (ראשי׳ לב) כי תפגע שור איבך (שמות כג) בפגעו בו (במדבר לה) כמו בבגדו בה. ופגע הגבול (יהושע יט) פי׳ לשון פגישה. מ״א אשר פגע בשני אנשים (מ״א ב) פן יפגענו (שמות ה) פגעת את שש (ישעי׳ סר) ויפגע הוא בכהנים (ש״א כב) גש פגע בו (שם ב) לשון הריגה:

פגר אשר פגרו מלכת אחרי דוד (ש״א ל) פי׳ נתרשלו, רב הפגר (עמוס ח) פגרים מתים (מ״ב יט) ולשון תלמוד אמינא לא אפגר כלומר לא אתבטל:

פגש כי יפגשך (ראשי׳ לב) ויפגשהו יי׳ (שמות ד) והמצדר פגוש דוב שכול (משלי יז) והנפעל עשיר ורש נפגשו (שם כב) פועל כבד יום יפגשו חשך (איוב ה) כלו׳ ימששו לפגוש:

פדה פדה בשלום נפשי (תהלים נה) פדית אותי יי׳ (שם לא) ופועל כבד אשר לא יעדה והפדה (שמות כא) והמצדר והפדה לא נפדתה (ויקרא יט) והשם והפודך מבית עבדים (דברי׳ יג) פדיון נפשו (שמות כא) ונאמר נמי במי״ם שנא׳ את כסף הפדיום (במדב׳ ג) משפטו הפְּדְיום ועכשיו נאמר במשקל הסמוך כמו אין זִכְרוֹן לראשונים, משפטו אין זִכָּרוֹן כי אינו סמוך, וי״א כי אל יכושלו בי אז איתם, אל ימשול בי א י ש איתן וקשה, והמי״ם כמו נו״ן, ולשון יחיד מחובר ללשון רבים הרבה תמצא שנא׳ וצדיקים ככפיר יבטח, וכיוצא בו, ושם הפועל ושמתי פדות (שמות ח) [עי׳ לעיל סרס **זכר**]:

פדן ויטע אהלי אפדנו (דניאל יא) פ׳ חצר עשויה מן הקלעים והעמודים יעשו אותו המלכים הצרים על העיירות, ובלשון תלמוד קורין לאויר של חצר תורביצא דאפדני:

פדע פדעהו מרדת שחת (איוב לג) כלומר פראהו כי ציוויי הוא במשקל קראהו כי העי״ן והאל״ף מתחלפין [וכ׳ זולף תחת פ״א סרס]:

פדר ואת הפדר (ויקרא א) ואת פדרו (שם שם) י״א גוף של צאן מבלי ראש, וי״א הקנה והלב הכבד והריאה תלויין זה בזה נקרין פדר:

פה מי שם פה לאדם (שמות ד) והסמוך על פי משה (שם לח). מ״א קרוב לו פה אל פה (במדבר יב) פ׳ מלה במלה, וכן ופיהו את פיך ידבר (ירמי׳ לד) וישם פי כחרב חדה (ישעי׳ מט) משפטו פיי ומשום טורח הפילו יו״ד אחת ולשון רבים והיתה הפצירה פים (ש״א יג) פ׳ שופינא בלשון תרגום דמות סכין גדול עשוי כל גופו חידודין חידודין וגוררין בו את הכלי מתכות מקלף ומצחצח ומשפטו פיים ולפי שחותך את הברזל נקרא כך כמו לפי חרב, וכן חרב אהוד שנא׳ בה ולה שני פיות (שופטים ד) וחרב פיפיות בידם (תהלי׳ קמט) ומזה נקרית מאכלת כלו׳ חותכת בשתי רוחותיה. מ״א לתת לו פי שנים (דברי׳ יז) ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (מ״ב ב) פי שנים בה יכרתו ויגיעו (זכרי׳ יג) פ׳ שני חלקים. מ״א אשר ימרה את פיך (יהושע א) פ׳ את ציוויך. מ״א נלחם עם יהושע וישראל פה אחד (שם ט) פ׳ יחדו. מ״א על פי מדותיו (תהלי׳ קלג) כפי תחרא (שמות כח) פ׳ בית הצואר. מ״א לפי נחלתם (יהושע י״ח) לפי הטף (ראשי׳ מ״ז) על פי הדברים האלה (שמות ל״ד) כפי אכלו (שמות ט״ז) ולפי העלות הענן (במדבר ט) הן אני כפיך לאל (איוב לג) אילו כולן קרובים זה לזה וכן ואחריתם בפיהם ירצו סלה (תהלים מט) פ׳ כמותם:

פו שבו לכם פה (ראשי׳ כב) פ׳ הנה, איפה היית, מי איפוא, פ׳ מנין בא שעשה, אע״פ שכתיבתן משינה פירושן שוה, מ״א איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטי׳ ח) פ׳ היאך היו לפיכך ענו אותו ואמרו במוך כמוהם:

פוג על כן תפוג תורה (חבק׳ א) ויפג לבו (ראשי׳ מ״ה) אל תתני פוגת לך (איכה ב) לילה נגרה ולא תפוג (תלי׳ עז) פ׳ לשון כיהוי וניהה, וי״א ויפג לבו כמו ויצא לבם ויחרדו ותרג׳ בצאת היין מנבל כד פג חמרא מנבל, לפי הפירוש הראשון תנן כדי שתפוג צינת׳ פ׳ תנוח ותמעט, וכן יין קשה שינה מפיגתו:

פוח עד שיפוח היום (שיר ב) יפיח עליך (יחזקאל כא) הפיחי גני (שיר ד) פ׳ נישוב רוח ונידנוד ומזה נאמר פיח כבשן (שמות ט) פ׳ אבק של הסקת אש ונישוב העשן. מ״א כל צורריו יפיח בהם (תהלים י) יפיחו קריה (משלי כט) פ׳ יגרשו בעליה וכן הפח בחורים כולם (ישעי׳ מב) פ׳ יגרש ויבריח בני אדם להכניסם תוך עפר וכיפים כמו ובבתי כלאים החבאו, ומזה נאמר ויפיח כזבים (משלי יד) פ׳ שקר שלו כנישוב רוח וכן ויפח חמס (תהלים כז):

פוך כי תקרעי בפוך עיניך (ירמי׳ ד) ותשם בפוך עיניה (מ״ב ט) משפטו ותשם פוך בעיניה פ׳ כחל. מ״א קרוב לו מרביץ בפוך אבניך (ישעי׳ נד) אבני פוך ורקמה (ד״הא כט) פ׳ נופך שהוא אבן טובה כעין תרשיש:

פול ופול ועדשים (ש״ב יז):

פון אימך אפונה (תהלים פח) פירוש במקום שאלך ואפנה אימתך עלי אפונה במשקל אקומה, אשובה, וקרוב הוא ללשון פנים:

פוץ פוצו בעם (ש״א יד) ויפץ יי׳ (ראשי׳ יא) פן נפוץ (שם שם) ותפוצינה מבלי רועה (יחזקאל לד) פ׳ פיזור וכפלוהו ואמרו יפוצץ סלע (ירמי׳ כג) ויתפוצצו הררי עד (חבק׳ ג), ומזה נאמר מפיץ וחרב (משלי כה) שיפוצץ הגופות במלחמה וכן מאבדים ומפיצים (ירמי׳ כג) הפץ עברות אפך (איוב מ) ותפוצותיכם ונפלתם ככלי חמדה (ירמי׳ כה) כלו׳ והפיצותיכם. מ״א קרוב לו יפוצו מעיינתיך חוצה (משלי ה) יפיץ ענן אורו (איוב לז) לשון זירוי:

פוק פקו פלילה (ישעי׳ כח) פי׳ נעו ופועל כבד יחזקום ולא יפיק (ירמי׳ י) מפיקים מזן אל זן (תהלים קמד) פ׳ מתנדבין ומתפקקין וכן ופיק ברכים (נחו׳ ב) וכן לפוקה ולמכשול (ש״א כה) ותנן או מפקפק או נוטל אחת מבינתים פ׳ מנדנד ראשי הקורות. מ״א אל תפק (תהלים קמ) פ׳ דבר שיהא מכוון כנגד הנפש ומוציאה לו נחת רוח נקרא כך:

פור פור התפוררה ארץ (ישעי׳ כד) אתה פורדתה בעזך ים (תהלים עד) פ׳ פיזור כדתנן מפזר וזורה לרוח ומזמנו שלו הייתי ויפרפרני (איוב יו), מ״א יי׳ הפיר עצת גוים (תלי׳ לג) גם בריתי תופר (ירמי׳ נג) מפר אותות בדים (ישעי׳ מד) וקרוב הוא לראשון פ׳ לשון קלקל הוא, ותפר האביונה (קהל׳ יב) הוא פועל בעצמו פ׳ תבטל התאוה של בעילה. מ״א הפיל פור (אסתר ג) פ׳ גורל, פורים על שם הפור (שם ט) מ״א פורה דרכתי לבדי (ישעי׳ סג) פ׳ גת, לחשוף חמשים פורה (חגי ב) אמר התרג׳ חמשין גרבין דחמר:

פוש כי תפושו כעגלה דשה (ירמי׳ נ) ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק (מלאכי ג) פ׳ לשון גודל וגידול נוף, ומזה ולא ידע בפש מאד (איוב לה) פ׳ ולא יסרך הקב״ה על עון גדול כמו ואם לא אדעה ומתרגמי׳ ואם לא תייבין לא אתפרע:

פות והפותות לדלתות (מ״א ז) פ׳ חתיכת עץ או של ברזל חוקקין לתוכה שיכנס בה הזכרות של דלת לעמוד עליה והוא הציר כדכ׳ הדלת תסוב על צירה ומזה נאמר ויי׳ פתהן יערה (ישעי׳ ג) פ׳ בנוי לערוה ומשפטו שיהא פותהן אבל הפילו הוי״ו כמנהגם בהרבה מלות כגון בשנה אפרים יקח כי משפטו בושה והנו״ן יתירה כגון נו״ן של מעוניה ונו״ן לא

יטה לארץ מנלם, פות ופותהה במשקל טוב טובה, ותנן נמי אפותה שתחת הסיר:

פוז ויפזו זרועי ידיו (ראשי' מט) הדגש במקום אות של כפל פ' נתחזקה, וכן מפזר ומכרכר (ש"ב ו) פ"א חגור וי"א זהב מופז (מ"א י) חזק הוא, בספר אחד אמר מופז (מלכים) ובספר השני (דה"י) אמר זהב טהור להוכיח כי הן שווין:

פז מזהב ומפז רב (תהלים סט) ראשו כתם פז (שיר ה) פ' הזהב הטוב המזוקק, כתם פז (שיר ה) כלו' כמו שמש ירח עמד זבולה כלו' שמש וירח, זהב מופז (מ"א י) פ' מוטב וכן אמר התרגום דהבא טבא:

פזר שה פזורה ישראל (ירמי' נ) ופועל כבד פזר נתן לאביונים (תהלים קיב) אשר פזרו בגוים (יואל ד) כפור כאפר יפזר (תהלים קמז) יש מפזר (משלי יא) מפוזר ומפורד (אסתר ג):

פח פח יקוש (הושע ט) צנים פחים (משלי כב) פ' מיני מצודות ורשת, ונתפס חיוג כי עשאו עם יפיח לו ואינו כן. מ"א ריקועי פחים (במדבר יז) את פחי הזהב (שמות לט) פ' נסכא שהוא כמו שיצא מן הכור ועדיין לא רדדהו ורקעוהו. מ"א ימטר על רשעים פחים (תהלים יא) פ' גחלים לפרקים ישליכו העבים והעננים לפידים שלא בישוב פעמים בים ופעמים בקרקע ונכנסין בה מרוב חוזק שלהן:

פחד ופחד ורהב (ישעי' ט) שם פחדו פחד (תהלים יד) קול פחדים באזני (איוב טו) ולא פחדתי אליך (ירמי' ב) ופועל כבד ותפחד תמיד כל הינם (ישעי' נא) אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח) ומשפטן שיהוא דגושין לולי החי"ת, ויש פועל כבד אחר ורוב עצמותי הפחיד (איוב ד). מ"א גידי פחדיו ישורגו (שם מ) פ' ירכותיו. מ"א וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (ראשי' לא) פ' כינוי לבורא יתברך שמו ובדברי רבותינו הוציא יראתו מחיקו והשתחוה לה ונשקה פ' ע"ז, הנה פחד ויראה כינוין לאלקות ומזה ופחדו אל יי' ואל טובו (הושע ג) פ' קבלו מלכותו:

פחה לחם הפחה (נחמי' ה) פחת יהודה (חגי א) פחות וסגנים (ירמי' נא) הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א) משפטן פחוה כמה שנא' על פחות עבר הנהר (נחמי' ב) פ' שרים ומזה נאמר להיות פחם (נחמי' ה) ומשפטו פחתם כלו' נגידים:

פחז פחז כמים (ראשי' מט) פ' ריקם וכן אנשים רקים ופוחזים (שופטים ט) בשקריהם ובפחזותם (ירמי' כג) פ' אנשים ריקים ואנשים בוגדים:

פחם ופועל בפחם (ישעי' מד) ופחם לגחלים (משלי כו) פ' גחלים מכובים:

פחת אל הפחת הגדול (ש"ב יח) באחת הפחתים (ש"ב יז) פ' חפירה וחפירות. מ"א פחתת היא (ויקרא יג) פ' חסרון כדתנן לא פחות ולא יותר:

פטד פטדה וברקת (שמות כח) פטדת כוש (איוב כח) פ' אבן טובה ירוקה:

פטר כי לא פטר יהוידע הכהן את המחלקות (דהי"ב כג) פ' באי שבת ויוצאי השבת ציוה עליהם לעבד כולן ולא שלח מהם כלום. מ"א קרוב לו ויפטר מפני שאול (ש"א יט) פ' ויברח ואלה המשוררים ראשי אבות הלוים פטורים כי יומם ולילה וגו' כלו' מחובת העבודה ותרגו' האנשים שלחו וגבריא אתפטרו, יפטירו בשפה (תהלי' כב) כמו ולשונם תהלך בארץ וכן פוטר מים ראשית מדון (משלי יז) פ' המתחיל מדון כמשלח מדון שלא יוכל להחזירן ולפיכך נצטוינו לנטוש אותו מקדם שנא' ולפני התגלע הריב נטוש וכן פטר רחם (שמות יג) פטרת כל רחם (במדבר ח) כמו שגר אלפיך הכל שלות הוא, וכן פטורי צצים כמו פתח הסמדר, ופתיחת הרחם, כמו ויפתח את רחמה:

פטש וכפטיש יפוצץ סלע (ירמי' כג) קורנוס גדול גרזן של קטיעת אבנים:

פיד ופיד שניהם מי יודע (משלי כד) אם בפידו להן שוע (איוב ל) פ' כמו איד וכמו כיד שנא' יראו עיניו כידו כי קרוב יום אידם פ' לשון עבר:

פים ויעש פימה עלי כסל (איוב טו) פ' קמט כלו' מי שהוא שמן בין איש בין אשה יהיו לו על כסליו מכאן ומכאן פימות וגם יהיה לנשים בצוארן, ובלשון משנה קמטים דתנ הקמט שתחת הדד ולענין טבילה אמרו צריכה אשה לפתח קמטיה במקוה כדי שיכנס ביניהם המים:

פך פך השמן (ש"א י) פ' קיתון:

פכה המים מפכין (יחזקאל מז) פ' נזרקים למעלה ויורדין:

פלל ראה פניך לא פללתי (ראשי' מח) ויעמד פנחס ויפלל (תהלים קו) ונתן בפלילים (שמות כא) ופללו אליהם (ש"א ב) פ' עשיית דין ויש בו התפעל שנא' מי יתפלל לו (ש"א ב) כלו' מי יעשה לו הדין וכן אשר פללת לאחותך (יחזקאל יו) כלומר עשייתן שתוכן דין נמצאת היא צדקת משום שהרשעת מאד כמה שנא' בצדקתך אחיותך (שם ס"פ) וכן הביאי עצה עשו פליליה (ישעי' יו). מ"א ויתפלל משה (במדבר יא) ובא והתפלל אל הבית הזה (מ"א ח) והציווי התפלל בעד עבדיך (ש"א יב). מ"א ונפלל חלל (יחזקאל כח) פ' ונפל חלל אבל כפול הוא:

פלא נפלאו ממנו (משלי ל) הפלא ופלא (ישעי' כט) כי יפלא ממך דבר (דברים יז) לא נפלאת היא ממך (שם ל) על כי נוראות נפליתי (תהלים קלט) כמו אשר עשיתי בסתר כולן לשון סתר ונסתר וכן קץ הפלאות (דניאל יב) פליאה דעת ממני (תהלים קלט) היפלא מיי' דבר (ראשי' יח) והתרג' אמר היתכסה מן קדם יי'. מ"א היפוך הראשון והפלא יי' את מכותך (דברי' כח) פ' יבחין כמו אשר יפלה ה' בין מצרים (שמות יא) פ' יפרסם. מ"א נפלאים מעשיך (תלים קלט) בכל נפלאתי (שמות ג) ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני (תלים קלא) הפליא עצה (ישעי' כח) כמו הגדיל תושיה כי הפליא חסדו לי (תלי' לא) גדול והפלה (דה"ב ב') אשר עשה עמכם להפליא (יואל ב) וכן ותרד פלאים (איכה א) פ' ירידה עצומה כמו נסים ונפלאות (דניאל ח). מ"א לפלא נדר (ויקרא כב) כי יפליא לנדור (במדבר ו) פ' כי ירצה וכן ותשוב ותתפלא בי (איוב י) פ' תרצני כלו' תחיבני ותרצה להחיותי:

פלג כי בימיו נפלגה הארץ (ראשי' י) בפלגות ראובן (שופטי' ה) לפלגות בית האבות (דה"ב לה) למפלגות לבית האבות לבני העם (שם שם) פ' לשון מחלוקת, והתרגום אמר כהניא בפלוגתהון וליואי במחלקתהון ותרגום ויחלק עליהם לילה ואתפליג, ופועל כבד מי פלג לשטף תעלה (איוב לח) בלע יי' פלג לשונם (תהלים נה). מ"א פלג אלהים מלא מים (תהלים סה) פלגים יבלי מים (ישעי' ל) אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה (איוב כ) פ' תעלות וברכות ומזה אמרו רבותינו אין מפליגין בספינה כלו' אין הולכין במים בספינה:

פלד באש פלדות הרכב (נחום ב) כמו לפידים:

פלה והפליתי ביום ההוא (שמות ח) אשר יפלה יי' (שם יא) פ' יפרסם וכן למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטי'

יג) האל"ף יתירה, ונתפס מי שפי׳ לשון מכוסה כי אין והוא פלאי דברי המלאך אלא דבר הספר ההוא לומר לך וזה פלא גדול נעשה לו למנות, וזה שאמר לו למה זה תשאל לשמי, אמר לו אין לך צורך ממני כבר עשיתי שליחותי ואלך לי ומנוח דמה כי הוא אדם ורוצה לידע שמו לתפש אחריו בזמן אחר לעשות לו כבוד, כיוצא בו ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך (ראשי׳ כ׳) כל הפסוק כלו דברי אבימלך חוץ ממלת ונוכחת היא אמר הסופר להגיד לנו כי כשאמר לה לאחיך נראה לה כלועג לה ששקרה לו ואמרה אחי ובודאי נמצא שהוא בעלה מיד ונוכחת כלו׳ נתביישה מחמת תוכחה ויתכן שיהא פלוני אלמוני מזה העיקר והנו"ן יתירה פ׳ נקרא כך כדי שיפלה בין ראובן לשמעון:

פלח כמו פולה ובוקע בארץ (תהלי׳ קמא) כך הוא פולח כמו בוקע כמו מי פעל ועשה, ומזה נאמר פלח רכב (שופטים ט) שהוא כמו בקע, חצי שקל כאילו נבקע השקל לשנים ונפלח הריחים לשנים וכן כפלח הרמון רקתך (שיר ד) כמו שבקע הרמון לשנים ושמה חציו על שני לחייה, וכן יפלח כליותי (איוב יו) עד יפלח חץ כבדו (משלי ז):

פלט ופלטו פליטיהם (יחזקאל ז) ויבוא הפליט (ראשי׳ יד) יפלטם מרשעים (תהלים לז) ומפלטי לי (ש"ב כב) פ׳ מפלט לי פ׳ לשון הצלה. מ"א קרוב לו ותסג ולא תפליט (מיכה ו) ואשר תפלט לחרב אתן (שם שם) וכן תפלט כמו והמליטה זכר (ישעי׳ סו) שניהן לשון הצלה ועשאום לענין לידה כיוצא בו כי את כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו הוא (ראשי׳ לא) וינצלו את מצרים (שמות י"ב) לשון הצלה ולשון שלל ומזה על און פלט למו (תהלים נו) כלו׳ על הרשעים השליכם ות׳ ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב) ופלט יונה, ומזה אמרו רבותי׳ נדה שפלטה שכבת זרע (ברכות כו) ושמא הקיא את יונה מלמטה כמו שאמרו רבותי׳ פיל שבלעה כפיפה מצרית והקיאתו דרך בית הרעי הא למדת כי הקיא יהיה מלמטה ולמעלה כמה שנא׳ קיא צואה:

פלך ומחזיק בפלך (ש"ב ג) פ׳ משענת. מ"א וכפיה תמכו פלך (משלי לא) פ׳ שכורכין על ראשו צמר או פשתן או כלך לטוות אותו. מ"א חצי פלך קעילה לפלכו (נחמי׳ ג) פ׳ אחוזת העיר ומגרשיה ותרגו׳ חבל ארגוב פלך תרכונא ותרגו׳ ובנפת דור ובפלכי דור:

פלס יפלס נתיב לאפו (תהלים עח) מעגל צדק תפלס (ישעי׳ כו) חמס ידיכם תפלסון (תהלים נח) פלס מעגל רגליך (משלי ד) פ׳ לשון אישור ותיקון, וכן פלס ומאזני משפט לי״ (משלי יו):

פלץ ועמודיה יתפלצון (איוב ט) וכסתה אותם פלצות (יחזק׳ מז) פלצות בעתתני (ישעי׳ כא) פ׳ לשון רעדה מרוב מורא ומזה נאמ׳ תפלצתך השיא אותך (ירמי׳ מט) כלו׳ אימתך שתשים על בני אדם, וכן גמי אשר עשתה מפלצת לאשירה (דה"ב טו) כלו׳ קשטה את האשירה לשום אימה לעובדיה כמה שנא׳ ויכרת אסא את מפלצתה וידק וישרף בנחל קדרון (מ"א טו):

פלש והתפלשו אדירי הצאן (ירמי׳ כה) התפלשי באפר (שם ו) פ׳ היפוך בקרקע על כל צד ומתלכלך בעפר:

פלש התרע על מפלשי עב (איוב לז) במו אף אם יבין מפרשי עב ואני אפרש אותו בערך פרש:

פן פן בחרב (במדבר ב) פן אמות עליה (ראשי׳ כו) פ׳ שמא ורבותינו אמרו פן לשון לאו הוא פן יפקד עליה לילה (ישעי׳ כז) כלו׳ לא יפקוד. מ"א ואצל כל פנה תארב (משלי ז) פ׳ צד ופאה, על ארבע פנותיו (שמות כז) או מי ירה אבן פנתה (איוב לח) ואמרו בלא ה"א עובר בשוק פנה (משלי ז) כאילו השם פֵּן כמשקל קֵן, כי אילו היה השם פנה היה לו לומר אצל פנתה אבל עכשיו הוא כמשקל צידה שהשם צַד או ציד. מ"א ויתיצבו פנות העם (שופטים כ) גושו הלום כל פנות העם (ש"א יד) פ׳ פני העם כמו עיני העדה, ראשי העם:

פנן אדמו עצם מפנינים (איכה ד) פ׳ הוא אודם של פטדה והוא אדום שנא׳ אדמו עצם יותר מפנינים, ונתפס ר׳ שלמה הקטן זצ"ל שהי׳ סובר כי הפנינים לבנים כשבא לשבח חשינים אמר 1) „ואתמה על שלמה המדמה בחכמתו פנינים לעדרים, כאילו אבדה בהם עצתו והניח לבבו בבקרים". פ׳ שלמה הקטן אמר אני תמיה משלמה מלך ישראל שאמר שיניך כעדר הרחלים והם ודאי פנינים הרי הוא בא לשבחם ונמצא שגנה אותן כי יותר יפה עין הפנינים מן הרחלים, אמר אבדה עצתו בזה הענין והיה לדמותן לאור הבוקר שנאמר לבקרים אצמית כל רשעי ארץ, הרי זה בא לתפוש דברי שלמה מחכמתו ונתפס הוא בדבורו:[ג׳ ן׳ כ"ט 1) לא ידעתי מקומו ושאלתי את פי חכמים המעוסקים בעניינים כאלה וגם הם לא ידעו לציין לי מקומו באיזה שיר או פיוט והוא חוב על דורשי קדמוניות יתרון לשום עינם על זה]:

פנג ופנג ודבש (יחזקאל כז) פ׳ חלות דבש כשיצאו מן הכוורת:

פנה ופנה אל אלהים (דברים לא) ופניתי אליכם (ויקרא כו) והמצדר מאין עוד פנות אל המנחה (מלאכי ב) אבל פנות קדים (יחזקאל מג) שם ולא מצדר כלו׳ קודם ונוכח כי פנה היום (ירמי׳ ו) פ׳ התחילה השמש לערוב ומזה העיקר פנים אל פנים (שמות לג׳) ומזה דבר דבור על אופניו (משלי כ"ה) והאל"ף יתירה כמו אתמול אזרוע. מ"א מפני מי המבול (ראשי׳ ז׳) מפני שרי גברתי (שם טז) כלו׳ מלפני כמו מלפני אדון חולי ארץ (תהלים קיד) וכן ויציגם לפני פרעה (ראשי׳ מז) ועל פני כל אחיו ישכון (שם טז) אם לא על פניך יברכך (איוב א) פני נוכח, ונגד שוה, לא הפנו אבות על בנים (ירמי׳ כז) פ׳ לא הפכו פניהם אליהם. מ"א ההיכל לפני (מ"א ו) פ׳ פנימי, מלפנים ולחיצון (מ"א ז) המי"ם יתירה וכן בפנימה ופנימית המי"ם יתירה. מ"א וזאת לפנים בישראל (רות ד) לפנים הארץ יסדת (תהלים ק"ב) לשון קודם וכן לפני בא יום יי׳ (מלאכי ג׳). מ"א לפני שמש ינון שמו (תלי׳ ע"ב) פ׳ כמו שמש וכן לפני בת בליעל (ש"א א׳) כלו׳ כמו בת בליעל. מ"א מפני אשר ירד עליו (שמות יט) פ׳ בעבור. מ"א ופניה לא היה לה עוד (ש"א א׳) פ׳ כעסה ותרונה וכן ושמתי אני את פני באיש ההוא (ויקרא כ׳) פני יי׳ בעושי רע (תהלים ל"ד) פני יי׳ חלקם (איכה ד׳). מ"א ואנכי פניתי הבית (ראשי׳ כד) פנו דרך העם (ישעי׳ מ׳):

פנק מפנק מנוער עבדו (משלי כט) פ׳ הנהיגו במעדנים תרג׳ מעדני מלך תפנוקי מלכא:

פסס כי פסו אמונים (תהלים יב) פ׳ פסקו כמה שנא׳ ותהי אמת נעדרת (ישעי׳ נט):

פס כתנת פסים (ראשי׳ לו) פ׳ בעל דומיות וציורין שיעור פיסת היד מכל מין, וי"א פסים כמו פוים כי הזי"ן תתחלף עם סמ"ך תרגו׳ וכפות הידים (מ"ב ט׳) וכפיסת ידיא ומזה מי אפסים (יחזקאל מ"ז) פ׳ שמכסה את פני הרגל בלבד והאל"ף

והאל"ף יתירה כמו האל"ף של וראיתן על האבנים וכבר בארנו פיסת בר בארץ בערך ברר למעלה:

פסג פסגו ארמנותיה (תהלים מח) פ' עשו לה מגדלים כדמות ראש הפסגה להיות מבצר:

פסח ופסח יי' (שמות יב) ופסחתי עליכם (שם שם) פ' לשון חמלה וחנינה וחיסה. מ"א ויפסחו על המזבח (מ"א יח) פ' חננו לפסילהם. מ"א אתם פוסחים (שם שם) פ' נשענים כחגרים ויפל ויפסח (ש"ב ד) עור ופסח (ויקרא כא) פ' חגור:

פסל כי פסלו יוצרו (חבקוק ב) ויפסל שני לוחות (שמות לד) פסל לך (שם) פסילי אלהיהם (דברים ז) עץ פסלם (ישעי' מה) עשה לפסלו (שם מד) פסל ומסכה (נחום א) משום שיפסלוהו בקרדומות:

פעה כיולדה אפעה (ישעי' מב) פ' אצעק. מ"א אפעה ושרף מעופף (ישעי' ל) פ' נחש עבה:

פעל מי פעל ועשה (ישעי' מא) פעלת יי' (שמות טו) פועל ישועות (תהלים עד) בפועל כפיו (תהלים ט) פעלך בקרב שנים חייהו (חבק' ג) כי שכר לפעולתיך (ירמי' לא) לא תלין פעולת שכיר (ויקרא יט) ופעלו לא יתן לו (ירמי' כב) משפטו ופָעֳלו אע"פ שהשם פוֹעל תוכל לו' ממנו פעלו אבל אותיות אחה"ע נהגו להפיל הוי"ו כמו תארו מן תאר נעמי מן נועם, זהרי חמה מן זוהר, יעמד חי מן מעמד, אעפ"כ הנה אמרו ופעלו לא יתן לו, וגם ותואֲרו מבני אדם:

פעם פעם בחוץ פעם ברחובות (משלי ז) זאת הפעם (ראשי' ב) שבע פעמים (ראשי' לג) ותחל רוח יי' לפעמו (שופט' יג) פ' התחילה פעם ראשונה. מ"א מה יפו פעמיך (שיר ז) פעמי דלים (ישעי' נו) פעמיו ירחץ (תהלים נח) פ' רגלים נא' שלש פעמים ונא' שלש רגלים. מ"א על ארבע פעמותיו (שמות כה) פ' צדדין. מ"א פעמון ורמון (שמות לט) פ' זוג של בהמה פ' דמות ענב חלול מן מיני מתכות ובתוכן גרגר ומתנדנד ועושה קול והגרגר שמו זוג שנאמר מחרצנים ועד זג פ' הגרעינה של ענב ותנן החרצנים אילו החיצונים וזגין אילו הפנימית דברי ר' יהודה ור' יוסי אומר כדי שלא תטעה כזוג של בהמה החיצון זוג והפנימי ענבל [עיין לעיל סרס זוג]. מ"א נפעמתי ולא אדבר (תהלים עז) פ' נשברתי ונכתשתי וכן ותפעם רוחו (ראשי' מא) והתפעל ותתפעם רוחו (דניאל ב) והשם מחליק פטיש את הולם פעם (ישעי מא) פ' קורנס וכן אמר התרג' דמטפח בקורנס משום שמשבר:

פער פי פערתי (תהלים קיט) ופיהם פערו למלקש (איוב כט) ופערה פיה לבלי חק (ישעי' ה) פ' ופתחה:

פצה פציתי פי (שופטים יא) אשר פצו שפתי (תהלים סו) כי חיוג שם שנים אילו שווין ואינו כן כי פציתי פי כמו ופוצה פה, והמצפצף, וכמו הבל יפצה (איוב לה) שהוא כמו פתיחת פה כמו ופצתה האדמה את פיה (במדבר יו) אבל פצו שפתי רע הוא דבור ממש. מ"א פצני והצילני (תהלים קמד) פ' פדני וכן הפוצה את דוד עבדו (שם שם) פ' הפודה:

פצח פצחו רינה (ישעי' יד) והציווי פצחו הרים (שם) פצחי רינה (ישעי' נד) פ' הרמת קול בניגון. מ"א ואת עצמותיהם פצחו (מיכה ג) פ' שברו:

פצל אשר פצל ברהטים (ראשית ל) ויפצל בהן פצלות (שם שם) פ' חקוק בהן ציורין וקרוב ללשון פסל לך:

פצם הרעשתה ארץ פצמתה (תהלים ס) פ' בקעתה ותרגו' וקרעו לו חלוני ופצם ליה חרכין:

פצע הכוני פצעוני (שיר ה) פצע תחת פצע (שמות כא) פצוע דכא (דברים כג) ביצים נקובים או מעוכים אפי' אחת מהן ואפי' נקבו אפי' נמקו אפי' חסרו:

פצר ויפצר בם מאד (ראשי' מט) ויפצרו באיש בלוט (שם יט) והמצדר ואון ותרפים הפצר (ש"א טו) ומזה נקרא הפצירה פים שמפצר האומן בפיותיה הולך ובא, והוא שופינא שמשפנין בה מחטין וברזל ונחשת:

פקד פקד את שרה (ראשי' כא) פקד פקדתי אתכם (שמות ב) ופקדת נוך (איוב ה) ויפקד שמשון (שופטים טו) ותפקדנו לבקרים (איוב ז) וביום פקדי (שמות לב) זכרני ופקדני (ירמי' טו) ימי הפקודה (הושע ט) פקודות העיר (יחזקאל ט) ופקודתך שמרה רוחי (איוב י') ותפקדי את זמתו (יחזק' כג) והנפעל כי יפקד מושבך (ש"א כ) והתפעל ויתפקד העם (שופטים כא) היא העיר הפקד (ירמי' ו) פ' לשון זכירה ושימת דעת. מ"א אשה רעותה לא פקדו (ישעי' לד) פ' חסרו, לא נפקד ממנו איש (במדבר לא) לא נעדר ונחסר, ונפקדת (ש"א כ') כלו' ונחסרת. פקדתי יתר שנותי (ישעי' לח) כלו חוסרתי, ויפקדו מעבדי דוד (ש"ב ב') אם הפקד יפקד (מ"א כ') כולן לשון חסרון. מ"א ואחר כן פקד את כל העם (שם שם) ויפקדם בטלאים (ש"א טו) פקוד כל בכור זכר (במדבר ג) תפקדו אותם (שם א) בפקוד אותם (שמות ל) פקודי המשכן אשר פקד (במדבר א) פ' מנין, ופועל כבד מפקד צבא מלחמה (ישעי' יג). מ"א והוא פקד עלי (דהי"ב לו') פקודי יי' ישרים (תהל' יט) במפקד יחזקיהו (דהי"ב לא) פ' בציווי וכן אל פקודת המלך ביד הלוים (שם כד) פ' במצות. מ"א ויפקד שר הטבחים את יוסף (ראשי' מ') פ' שם אותו פקדון בידיהם, ופועל כבד ואת המגלה הפקידו (ירמי' ל"ו) אשר הפקדתי שם (ש"א כט) למכמש יפקיד כליו (ישעי' י') ויפקידו את ירמיהו בבית הפקודה (ירמי' לז) פקודתו יקח אחר (תהלים קט) הפקדון אשר הפקד אתו (ויקרא ה'). מ"א ופקדו שרי צבאות (דברים כ) יפקד יי' אלהי הרוחות (במדבר כ"ז) ופקדתי עליכם ארבע משפחות (ירמי' ט"ו) אשר הוא פקיד (מ"ב כה) להיות פקידים (ירמי' כט) הפקידים אשר לאלפי הצבא (במדבר לא) ושם בעל פקידות (ירמי' לז) והנפעל ויפקדו השערים והמשוררים (נחמי' ז') ופקודת אלעזר ופקודת משמרת (במדבר ד') שם הפועל, ופועל כבד אשר הפקיד מלך בבל והפקדתי עליכם בהלה (ויקרא כו) הפקדתיך היום הזה (ירמי' א') ואתה הפקד את הלוים (במדבר א) הפקד עליו רשע (תהלים קט) והפקידו עליה אנשים (יהושע י') המופקדים בית יי' (מ"ב י"ב) אילו כולן לשון מינוי אבל ושמתי פקודתך שלום (ישעי' ס) הוא המס שתתן:

פקח אפקח את עיני (זכרי' יב) ויפקח יי' (מ"ב ו) ותפקחנה (ראשי' ג) פוקח עורים (תהלים קמו) פקוח אזנים (ישעי' מב) לפקח עינים עורות (ישעי' מז) פקח נא את עיניו (מ"ב ו) פ' פתיחה כי פקח ופתח אחד הן, ולאסירים פקח קח כמשקל פתלתול אבל פקח קח מצרר ופתלתל איש נפתל אע"פ שנכתב פקח קוח שתי תיבות מלה אחת היא וכן עגלה יפיפיה נכתבת שתים ונקרית אחת:

פקע פקועות שדה (מ"ב ד) פ' כמהין ופטריות, וי"א לענה מדברית יש לה פירות כשיעור רמונים ירוקים ומרים משום שנא' מות בסיר. ואינו כן כי אין אדם עושה למאכלו אלא דבר שיודע ואם אינו יודע טועם ומראה לאחרים אלא ודאי דבר שנהגו בני אדם לאכלו היה ופטריות היו שיש בהן מין הורג את האדם ודבר שיפלא הוא עד שיתפרסם לאחד

כך, וכדמותו מציירין האומנין החרשים בעץ של משקוף תכשיט השערים והפתחים שנא' ופקעים מתחת לשפתו סביב (מ"א ז) כמו ופטורי צצים שנא' מקלעות פקעים ופטורי צצים ותתרג' אמר וגלף חיור ביעין ותרג' פקועות שדה פקעי חקלא אבל אמרו רבותינו שמן פקועות הוא של לענה מדברית:

פר פר בן בקר (ויקרא ד) ופרה ודוב (ישעי' יא) פרים פרות:

פרר ובשלו בפרור (במדבר יא) פ' סיר של אבנים:

פרא פרא אדם (ראשי' יו) פרה למוד מדבר (ירמי' ב) ה"י ואל"ף שוין פ' סייחין של חמור של בר ולשון רבים ופראים יעמדו על שפיים (ירמי' יד) הן פראים במדבר (איוב כד) וממנו והוא בין אחים יפריא (הושע יג) פ' יעשה כמו פרא:

פרד ויבא הפרד (ש"ב יח) איש על פרדו (שם יג) הפרדה אשר לי (מ"א א) בצבים ובפרדים (ישעי' סו) פ' מרכיבין חמור על הסוסיא והיא יולדת פרדים. מ"א וכנפיהם פרודות (יחזקאל א) פ' לא דבוקות נפרד מקין (שופטי' ד) נפרדו איי הגוים (ראשי' י') ומשם יפרד (ראשי' ב) הפרד נא (ראשי' יג) ויפרדו איש מעל אחיו (ראשי' יג) לתאוה יבקש נפרד (משלי יח) שם הוא, ואנחנו נפרדים על החומה (נחמי' ד) והתפעל והתפרדו כל עצמותי (תהלים כב) יתפרדו כל פועלי און (תהלים צב) ופועל כבד הפריד (ראשי' ל) יפריד ביני וביניך (רות א) בהפרידו בני אדם (דברים לב) ויש פועל כבד אחר עם הזונות יפרדו (הושע ד) פ' יתיחדו ומזה עבשו פרודות תחת מגרפותיהם (יואל א) פי' נתעפשו החטים הנפררות על פני השדה בשעת חרישה תחת גריפות של תלמי שדה בשנת בצורת לפי שאין גשמים:

פרה ופרינו בארץ (ראשי' כו) פרה ורבה (שם לה) ופועל כבד כי הפרני אלהים (ראשי' מא) זה לשון לבני אדם, אבל לצמחים שרש פרה ראש (דברים כט) בן פורת יוסף (ראשי' מט) תפתח ארץ ויפרו ישע (ישעי' מה). מ"א ועץ עושה פרי (ראשי' א) פ' מאכל. מ"א אפריון עשה (שיר ג) פ' כסא גדול כמו מטה והאל"ף יתירה:

פרז מערי הפרזי (דברים ג) בערי הפרזות (אסתר ט) פ' כפרים שאין להם חומה וכן חדלו פרזון בישראל (שופטים ה):

פרח פרח מטה אהרן (במדבר יז) והיא כפרחת (ראשי' מ) פרחה הגפן (שיר ז) יציץ ופרח ישראל (ישעי' כו) משל הוא כלו' מרבה בנים ובני בנים ומזה כפתריה ופרחיה (שמות כה) לפי שדומין לענבי הגפן ופועל כבד מריח מים יפריח (איוב יד) בחצרות אלהינו יפריחו (תהלים צב) שניהן פועלין בעצמן וזה פועל באחר והפרחתי עץ יבש (יחזקאל יז). מ"א קרוב לו ואם פרח תפרח הצרעת (ויקרא יג) לשחין פורח (שמות ט) פרחת בעור (ויקרא יג) פ' מלא פני העור. מ"א אפרוחים, ומזה נאמר על ימין **פרחה** יקומו (איוב ל) 1) פ' דור שפרח עכשיו ואין לו יחוס, ונתפס בן סרוק באמרו „**מה לבני פרחח לעוד בנזם וחח**" כי דמה שיהיה לעוד מלשון **עדי** ומשפטו לעדות כי לעוד במשקל לגור לקום לשוב אבל עדי מעיקר עדה כמו חצי מן חצה משה. אין לשם וי"ו כלל תראה היאך יכול להכיר עקרי המלות שהן לשון הקדש ממש, אבל אסף מלות המקרא שכבר הם כתובים במקרא ופירש מקצתם כהוגן כפי מה שנראה לו, וזו הדרך שתפס **בן גנא"ח** לא היה יכולת בידו לעשות כמותה 2), והנה **רבינו סעדיה גאון זצ"ל ראש המדברים ותחילת המפרשים** שביאר את המקרא כתקנה והעמידה על מתכונתה ומתכמתו למדו כל המפרשים, והוא ידע לשון הקדש כתיקונו וגם לשון ישמעאל ולשונות אחרות; לא עלה בדעתו לחבר ספר על זו הדרך 3) עד שעמד **חיוג** ז"ל 4) ומצא **ערוך** שעשאו חכמי לשון ישמעאל ללשונם וקרא אותו ולמד דרכיו ועשה כן ללשון הקדש וחיבר את ספרו והראה אור לעולם אעפ"כ השיבו עליו תלמידיו ותפסוהו הוא עיקר חכמתם וכמו שראו **חכמי בבל ספרו אמרו לא ראינו מצד מערב דבר טוב חוץ מזה הספר שהוא יותר טוב מכל טוב שבעולם**. מ"א לפורחות (יחזקאל יג) פ' הנפשות שתצודו אני אפריחם מידכם כעופות ותרגום יעופף יפרח, ותנן סנפירין אילו הפורחת בהן. אינמי מפריחי יונים פ' מי שעושה תנאי עם חבירו איזו יונה קודמת לבא לקן תחלה יטול כך וכך נקראו אפרוחים:

[נ' ו' כ"ט 1) בכל ספרי תנ"ך אשר לפנינו הנוסחא פ ר ח ת בשתי תאוי"ן וגם בשני קונטרסים מס' הפתרון אשר באוצר ספרי ד"ר רומ"י כפי עדותו בלקוטיו כתוב פ ר ח ה בה"א וכאשר הוא גם בכ"י אשר לפני, ואמר עוד כי כן נמצא בהרבה קונטרסים ספרי תנ"ך, אך מה שמביא פה האחרון מן בן סרוק אשר לפי השערה, מקביל השובר עם הדלת, נראה שהוא ג"כ קרא בשתי תאוי"ן ובה"א הוא ט"ס, וזו התפיסה על מלת לעוד שהוא נגד חקי הדקדוק הוא מס' הכותב לבן חיוג הביאו החכם לוצאטו בס' כרם חמד מחברת שניה לד 175. 2) דעתו על מנחם בן סרוק שזכר ז"ל כי ספרו מחברת אינו שלם ואיננו מספיק לכל דורש. 3) שאל לערוך מערכת שרשים בתבנית ערוך עודנו היום באוצר ספרי באדליאנא אבל איננו מספיק לדורשי לשון כי הוא רק על שבעים שרשים נעדרו הנה ורובם הנמצאים במשנה ואלה השבעים מבוארים בקצרה בלשון ערבי. 4) הנה מנחם בן סרוק היה קודם חיוג והוא כבר שאל אחר רס"ג וחבר מערכת שרשי לה"ק על כל עשרים וארבע? אך כוונתו כי לא הי' שלם על סדר נכון ובאר היטב עד שעמד חיוג, והשלים הדבר ע"פ דרכי חכמי לשון ערב, וגם הוא הניח אחריו להתגבר ובאמת תפסוהו חכמי דורו כמ"ש בהקדמה לעיל, אבל בן גנאח השלים הדבר בספרו אלמע ובספרו אלאצול. ומ"ש בהקדמה ומכנה את ר' יהודה חיוג ור' יונה בן גנאח אחרונים ובהשלמת הערוך לקמן קורא אותם ראשונים לדעתי נוכל ליישב עד"ז, מכנה אותם אחרונים בערך הזמן אחר הגאונים רס"ג וכדומה ובערך המעלה מכנה אותם ראשונים.]

פרט ופרט כרמך (ויקרא יט) פ' גרגיר של ענבים שנשארה בגפנים אסור ללקוט. אינמי גרגרים הנושרים מן האשכלות בשעת בצירה וכן אמר התרג' ונתרא דכרמא פי' הנושר ותנן איזהו פרט הנושר בשעת בצירה ומזה נאמ' הפורטים על פי הנבל (עמוס ו) פ' המונין נדנוד יתרי הכנור גם נקבי המזמרות באצבעותיהן בשעת הניגון עד שמשמיע קולו כמשורר בפיו ומונה אותיות הדבור:

פרך לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה) פ' בקושי. מ"א פרכת המסך (שמות לה) פ' מסך עבה היה כמחיצה מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים:

פרם בגדיו יהיו פרומים (ויקרא יג) בגדיו לא יפרום (שם כא) פ' קריעה של יושר ותנן אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו מכלל שהן מיני קרע:

פרס ולא יפרסו להם (ירמי' יו) הלא פרוס לרעב (ישעי' נח) ותנן נותן פרוסה לעני פ' בציעת הלחם נקרא כך וכן תנן בכדי אכילת פרס פ' פרוסה שהוא חצי סעודה, ותנן נמי בפרס הפסח ובפרס העצרת ובפרס החג פ' הבורא פסק לכל מועד יום לפניו להתעסק בענינו שהרי הכ' עומד בפסח ראשון ומזהיר על השני שנא' איש איש כי יהיה טמא לנפש ופרס הפסח הוא יום לפני פסח שהוא פרוסה של חדש מלא וכן נמי מנה ופרס (דניאל ה). מ"א ופרסה לא הפריסו (דברי' יד)

יד) מקרין ומפרים (תהלי׳ סט) פ׳ זה פרו של אדם הראשון אשר נקרא בקרניו ובפרסותיו יחד אבל כל הבקר יפריסו תחילה ואחר כן יקרינו אף רגלי הסוסים נקראו פרסה אע״פ שאינן סדוקות שנא׳ פרסות סוסיו כצר נחשבו (ישעי׳ ה) אינמי פרסות אביריו (ירמי׳ מז). מ״א ואת הפרס (ויקרא יא) פ׳ עוף גדול ולא יתראה בישוב:

פרע ותפרעו כל עצתי (משלי א) פורע מוסר (משלי יג) פרעהו אל תעבור בו (שם ד) יפרע עם (שם כט) פ׳ כל החוזר בו מעשיית מלאכה יקרא כך ומזה נא׳ לא אפרע ולא אחוס ולא אנחם (יחזקאל כד) כלו׳ לא אחזור בי מלשון למפרע. מ״א קרוב לו תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה). מ״א מראש פרעת אויב (דברי׳ לב) פ׳ לשון נקיה ותנן מי שפרע מדור המבול. מ״א גדל פרע (במדב׳ ז) ראשיכם אל תפרעו (ויקרא י) ופרע לא ישלחו (יחזק׳ מד) פ׳ לשון אריכות שער שנא׳ ופרע את ראש האשה (במדבר ה׳) פ׳ הפשיל אותו ונעשה כמאריך וכל פריעה של לשון משנה גילוי הוא. מ״א כי פרע הוא (שמות לב) בפרע פרעות (שופטים ה):

פרץ פרץ יי׳ פרץ (ש״ב ו) פן יפרץ בם (שמות יט) פרצו ויעברו (מיכה ב) פ׳ הריגה. מ״א עלה הפורץ (שם שם) החומה הפרוצה (דה״ב לב) והמצדר פרוץ גדרו (ישעי׳ ה) פ׳ נתיצה, ופועל כבד וחומת ירושלים מפורצת (נחמי׳ א). מ״א פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד) פ׳ נעשו פריצים, והוליד בן פריץ (יחזקאל יח) המערת פריצים (ירמי׳ ז) פ׳ רשעים. מ״א פרץ נחל, מעם גר יפרצני, פרץ יי׳ את אויבי לפני כפרץ מים זנחתנו פרצתנו, ותירוש יקביך יפרוצו, עבדים המתפרצים (ש״א כה) פ׳ בריחה ומרוצה ופיזור ושילוח וכן ועל מפרציו ישכון (שופטים ה) פ׳ מקום מדרון. מ״א ויפרץ האיש (ראשי׳ ל) ומקנהו פרץ בארץ (איוב א) ובית אבותיהם פרצו (דה״א ד) מה פרצת (ראשי׳ לח) ופרצת ימה וקדמה (שם כח) כן ירבה וכן יפרץ (שמות א) הזנו ולא יפרצו (הושע ד) והנפעל אין חזון נפרץ (ש״א ג) כולן לשון ריבוי ועוצם. מ״א ויפרצו בו עבדיו (ש״א כח) ויפרץ בו אבשלום (ש״ב יג) ויפרץ בו ויצר ככרים כסף (מ״ב ה׳) ויפצר ולא אבא ללכת (ש״ב יג) פ׳ לשון הפצרה כולן כמו ויפצר בם מאד (ראשי׳ יט) כמו כשב וכבש:

פרק ואל תעמד על הפרק (עובדי׳ א) כחש פרק מלאה (נחום ג) פירשנוהו בערך כף ופועל כבד פרקו נזמי הזהב (שמות לב) משפטו שיהא דגוש לולי הרי״ש כמשקל דברו אל כל עדת, וכן קרבו רבכם, ציווי ומשום הרי״ש לא נדגש כי הוא כמו הגישו עצמותיכם ופרסיהן יפרק (זכרי׳ יא) מפרק הרים (מ״א יט) והתפעל ויתפרקו כל העם (שמות לב) והוא פועל באחר אבל התפרקו ויתנו לי (שמות לב) התפרקו ויבשו (יחזקאל יט) פועלין בעצמן פ׳ לשון שבר ופריכה. מ״א ויפרקנו מצרינו (תהלי׳ קלו) פורק אין מידם (איכה ה) פ׳ מושיע ותרגום ויושע יי׳ ופרק יי׳:

פרש לפרוש להם (ויקרא כד) מפורש (נחמי׳ ח׳) פ׳ מבואר, ואת פרשת הכסף (אסתר ד) כי לא פורש (במדבר טו) ופרשת גדולת מרדכי (אסתר י) ביאור. מ״א קרוב לו בתוך צאנו נפשות (יחזקאל לד) פ׳ מפוזרות וכצפעוני יפריש (משלי כג) פ׳ יפריד אבריו ואמרו רבותינו מה הפרש בין זה לזה, ומזה לכל רוח יפרשו (יחזקאל יז) אע״פ שנקרא בלשון סמ״ך פ׳ יתפרדו, וכן ופרשו כאשר בסיר (מיכה ג) פ׳ יחלקוהו כבשר התבשיל, וכן פרשתי אתכם (זכרי׳ ב) מ״א וזריתי פרש על פניכם (מלאכי ב) פרש חגיכם (שם שם) פי׳ האוכל שנתעכל, על פרשה ישרף (במדבר יט). מ״א מקול פרש (ירמי׳ ד) רכבו ופרשיו (שמות י״ד) צמד פרשים (ישעי׳ כג) פ׳ רכב רכבים, משפטן בדיגוש כמשקל חמר, גמל ספן, שר הטבחים, ויראו המלחים:

פרש פרשי כנפים (שמות כה) פרש עלימו אורו (איוב לו) ואפרש כנפי (יחזקאל יו) רשת פורש על פעמיו (משלי כט) כשחר פרוש על ההרים (יואל ב) ופועל כבד כאשר יפרש (ישעי׳ כה) תפרש כפיה (ירמי׳ ד) פרשה ציון (איכה א) ובפרישכם כפיכם (ישעי׳ א) משפטו ובפרשכם וכן כקרבכם אל המלחמה (דברים כ) בקרבכם, במוצאכם אותו (בראשית לב) במצאכם כמשקל תפשכם את העיר, ומזה נאמר מפרשי עב (איוב לו) מפני שנמשכין בקלעים:

[**פרת** חסר:]

פשה פשה יפשה (ויקרא כג) פ׳ יתפשט ויתרחב כדיו בנייר הבלול:

פשח ויפשחני (איכה ג) פ׳ כתשני ותרגום וישסף שמואל ופשח ותנן אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית:

פשט ופשט את בגדיו (ויקרא ו) ויפשט גם הוא (ש״א יט) ואת בגדי רקמתם יפשטו (יחזקאל כו) והמצדר פשטה ועורה (ישעי׳ לב) ואילו היה ציווי היה פשטה כמו זכרה לו אלהים לטובה, ופועל כבד לפשט את החללים (ש״א לא) והתפעל ויתפשט יהונתן (שם יח) ועוד פועל כבד אחר כבודי מעלי הפשיט (איוב יט) בגדי ערומים תפשיט (שם כב) וקרוב לו והפשיט את העולה (ויקרא א) ועורם מעליהם הפשיטו (מיכה ג). מ״א אל פשטתם היום (ש״א כז) כלו׳ אן פשטתם היום, ופשטת על העיר (שופטי׳ ט) ועמלקי פשטו (ש״א ל) ויפשטו על הגמלים (איוב א) פ׳ לשון חטיפת שלל:

פשע מלך מואב פשע בי (מ״ב ג) והם פשעו בי (ישעי׳ א) פשעתם בי (ירמי׳ ב) אז תפשע לבנה (מ״ב ח) פ׳ לשון מרידה ויפשעו ישראל (מ״א יב) פשוע וכחש (ישעי׳ נט) על כל דבר פשע (שמות כב) מה פשעי (ראשי׳ לא) ופושע מבטן (ישעי׳ מח) ולפשעים יפגיע (ישעי׳ נג) אילו בני אדם, אבל כהתם הפושעים (דניאל ח) כמו ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י) אין בשמות של עונות קשה יותר מן הפשע לפיכך ראוי להניחו בוידוי לסוף כלו׳ חטאתי עויתי פשעתי שאם אינו מתודה על החמורות ואחר כך על הקלות שהוא טפשות גדול ומה שא׳ משה נושא עון וחטאה כבר פירשוהו רבותינו ואמרו לכך נתכוון משה שימחול הזדונות כשגגות:

פשע אפשעה בה (ישעי׳ כז) כי כפשע ביני ובין המות (ש״א כ) ותנן ג׳ פשיעות אינמי אל יפסע אדם פסיעה גסה בשבת פ׳ הריוח שבין רגלי המהלך וכן עד המפשעה (דהי״א יט) פ׳ אבר שפוסע בו:

פשק פשק שפתיו (משלי כג) פ׳ פתוח ופועל כבד ותפשקי את רגליך (יחזקאל יו) פ׳ כינוי הוא לערוה כמו ולא עשה רגליו, והיוצאת מבין רגליה, אינמי את הראש ושער הרגלים, ואמרו רבותינו צער של פיסוק רגלים:

פשר ומי יודע פשר דבר (קהלת ז) פ׳ זה דומה ללשון תרגו׳ שנא׳ ולית דפשר יתהון לפרעה, פ׳ לשון פישור חלום:

פשת צמר ופשתים (דברי׳ כ״ב) והפשתה והשעורה (שמות ט):

פתת והפתית בשפתיך (משלי כד) פ׳ אם תהי׳ עד חנם ברעך תהרוג אותו ותתתוך את בשרו מלשון פתות אותו פתים:

פתה פן יפתה לבבכם (דברים יא) ופותה תמית קנאה (איוב ה) אני יי׳ פתיתי (יחזקאל יד) כיונה פותה (הושע ז) פתי יאמין לכל דבר (משלי יד) פתיות ובל ידעה מה (משלי ט) פתיתני יי׳ ואפת (ירמי׳ כ) כלו׳ ואֶפָּתֶה כמשקל תגלה ערותך עליו, ויקר יי׳, אולי יקרה יי׳, והוא כבד, וכן יפתה את אחאב (מ״א כב) פתי אותו (שופטים יו) הנה אנכי מפתיה (הושע ב) ולשון נפעל אם נפתה לבי (איוב לא) והנביא כי יפותה (יחזקאל יד) כולן לשון פתוי ולענין נבואה כמו שאירע ליונה. מ״א יפת אלהים ליפת (ראשי׳ ט) משפטו יפתה כמשקל ישקה וישק את הצאן ותרג׳ כי ירחיב יי׳ (דברים י״ב) ארי יפת יי׳. מ״א קרוב לראשון ויאמר יי׳ פתאום (במדבר י״ב) משפטו פתיום והמי״ם יתירה כמ״ם חנם, ריקם, כנם, ונתחלף האלף ביו״ד, שגיאות מי יבין, משפטו שגיות, ופעמים נכתב פתיים במקום פתאים, וכן שגיאות מן שגה כמו פתאים ופתאום מן פתה, נקראו פתיים שעושין בלי כונה כמו פתאום בין תבין:

פתח ופתחה לך (דברי׳ כ) יפתח יי׳ לך (שם כח) והציווי פתח לבנון דלתיך (זכרי׳ יא) פתחי לי (שיר ה) פתחו שערים (ישעי׳ כו) עיניך פתוחות (מ״א ח) והמצדר פתח תפתח (דברים טו) והנפעל יהיה מקור נפתח (זכרי׳ יג) סגור יהיה לא יפתח (יחזקאל מ״ד) ושם פתח הבית (ראשי׳ יט) אבל פתח דבריך (תהלים קיט) מצדר ולפיכך משונה נקודו מכל פתח וכן מפתח שפתי מישרים (משלי ח) מצדר כמשקל מקטר קטרת ופתחון פה (יחזקאל יו) שם פתח הסמדר (שיר ז) הוא פועל בעצמו כמשקל הפועל באחר וכן לא פתחה אזנך (ישעי׳ מח) וכן ופתחו שעריך תמיד (ישעי׳ ס). מ״א כי יתרי פתח (איוב ל) מוסר מלכים פתח (שם יב) הנה פתחתיך היום (ירמי׳ מ) מושל עמים ויפתחהו (תהלים קה) ויפתח את הגמלים (ראשי׳ כד) חוגר כמפתח (מ״א כ) פתח חרצובות רשע (ישעי׳ נח) לפתח בני תמותה (תהלי׳ קב) פ׳ לשון התרה וכולן פועל כבד וזהו פועל קל שלהן. אסיריו לא פתח ביתה (ישעי׳ יד) לא נפתח אזור חלציו (ישעי׳ ה) והתפעל התפתחי מוסרי צוארך (שם נב). מ״א וכל כלי פתוח (במדב׳ ט) פ׳ מגולה, ואגרת פתוחה בידו (נחמי׳ ו׳) פ׳ לא כפולה אלא פשוטה. מ״א ויפתח על הלוחות (מ״א ז) ופתחת עליו (שמו׳ כח) ועתה פתוחיה יחד (תלי׳ עד) פ׳ לשון חקיקה. מ״א חרב פתחו רשעים (תהלים לז) חרב פתוחה (יחזקאל כ״א) פ׳ חדה, וכן רכו דבריו משמן והמה פתיחות (תהלים נה) ואת ארץ נמרד בפתחיה (מיכה ה) פ׳ בפיות חרב חדה, ויבא פתחי נדיבים (ישעי׳ יג) פ׳ הרבות הגבורים שאינן מונעין חרבם מדם ומעול הוא:

פתל נפתולי אלהים נפתלתי (ראשי׳ ל) נפתל ועקש (משלי ח) ועצת נפתלים נמהרה (איוב ה׳) והתפעל ועם עקש תתפתל (תלים יח) אבל ועם עקש תתפל (ש״ב כב) משפטו תתפתל, דור עקש ופתלתל (דברים לב) צמיד פתיל (במדבר יט) משפטו פתיל צמיד. מ״א פתיל תכלת (במדבר יט) נקצץ פתילים (שם לט). מ״א קרוב לו חותמך ופתילך (ראשי׳ לח) פ׳ אבנט:

פתן על חור פתן (ישעי׳ יג) על שחל ופתן (תהלים צא) מרורות פתנים בקרבו (איוב כ) פ׳ נחשים. מ״א כרותות על המפתן (ש״א ה) פ׳ המשקוף התחתון והתרגום אמר על אסקופתא:

פתע בפתע פתאום (במדבר ו) פ׳ שוין הן כמו מ ג ל ת ספר ואדמת עפר:

פתר כי טוב פתר (ראשי׳ מ) ואין פותר אותו (שם מא) לפתור אותו (שם שם) פתרונים (שם מ׳) כפתרון חלומו (שם) כיצד הוא איש כפתרון חלומו חלמנו, כך דרך כל חלום כשילך לפתור הפותר מדמה לו חלומו למה שאירע לו כגון פרעה שראה פרות ושבלים ובלעו אלו את אלו, א״ל שנים הם וכן יוסף ראה שמש וירח וכוכבים משתחוים לו וגם אלומות אחיו, נאמר לו אביו ואמו ואחיו הם אבל שר האופים ושר המשקים מה שראו הוא שעתיד לפתור להם הפותר כי סחיטת ענבים לכוס פרעה ונתינת הכוס בידו הוא הפי׳ וכן אכילת העוף מעל ראש אותו האחר איזה פי׳ תרצה יותר מזה, וזהו איש כפתרון חלומו חלמנו:

מלה רביעית

פלגש פלגש אביו (ראשי׳ לה) פ׳ אמה עבריה או אמה גיורית ומעשה של גבעון ראיה שנא׳ ופלגשו אשר בשכם (שופטים ח׳) שוב אמר אבימלך בן אמתו, וכן וישכב את בלהה פלגש אביו (ראשי׳ לה) וזה שאמר הכתוב ויקח לו אשה פלגש (שופטי׳ יט) הרי זו אמה עבריה, זה הכלל אמה ששוכב עמה קרואה פלגש ושאין שוכב עמה אינה קרואה פלגש:

פענח (ראשי׳ מא) פועל עבר הוא כמשקל פרשז עליו עננו (איוב) אבל החי״ת מנהגה לפותחה וכן הה״י והעי״ן כמו משקל משגיח מן החלונות, המשביע בטוב עדיך, אם תגביה כנשר, כמשקל הוא המשביר, מלין יכביר, הוא יחניף את הארץ, אלו שסופן יראה בדבור ואלו של גרון לא יראה סופן עד אשר יפתחו ואם לא יפתחו יהיו כאדם שאמר מ ש ג י מן החלונות, ה מ ש ב י בטוב עדיך, ה מ ג ב י כנשר, לפיכך צריך פתוחה, מה שאין כן במשקלין מפרים, משביר. ופרשז, אבל פענח משום החי״ת נפתח שלא יאמר כאומר **פ ע ע:**

פרדס גנות ופרדסים (קהלת ב) גן עצים:

פרור אשר בפרורים (מ״ב כג) פ׳ מגרשים מקומות הקרובים לעיר כדאמר בגמרא וכל פרודהא ותרג׳ ירעשו מגרשות (יחזקאל כ״ז) יזועון פרוריא ותנן הקונה בסוריא כקונה בפרור בירושלים:

פרבר לפרבר למערב (דה״א כו) כי הבית במקום וי״ו:

פרעוש (ש״א כד) הוי״ו כמו וי״ו גבור וכמו וי״ו שופר:

פרשד הפרשדונה (שופטים ד) י״א ויצא הפרשדנה לא פרש של עגלון אלא מקום הוא כמו המסדרונה אבל התרג׳ אמר ינפק אוכלא ושפיך:

פרשז פרשז עליו עננו (איוב כו) האהלה עליו עננו:

פרתם הפרתמים (אסתר א) פ׳ השרים:

פתגל פ׳ מעיל שנא׳ ותחת פתיגיל מחגורת שק (ישעי׳ ג):

פתגם פתגם המלך (אסתר א) פ׳ דיבור:

מלה חמשית

פתשגן פתשגן הכתב (אסתר ג) פ׳ המעתיק שנא׳ וכתב לו את משנה התורה ומתרגמינן יכתב פתשגן אורייתא:

נשלם ערך פ״י

אתחיל ערך צד״י

צאל יסכהו צאלים צללו (איוב מ׳) פ׳ עץ גדל ביערים שמו כך, ונתפס מי שפי׳ צללים משום שנא׳ צללו אלא וראי כמו סוף הפסוק שנא׳ יסובהו ערבי נחל כי בן מנהג זיווג המילות יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב (דברי׳ לב) כך הן רוב שירות המקרא ורוב ספר משלי ואיוב, ועוד אמר תחת צאלים ישכב בסתר קנה ובצה (איוב מ׳) שאין זה צל אלא צמחים:

צב שש עגלות צב (במדבר ז) פ׳ של מעמס וכן בצבים ובפרדים (ישעי׳ סו) כמשקל גב גבים, כל קבול הוא עשוי מן העצים כמו עליה על גבי גלגלים לפיכך אמר התרגום כד מחפין פ׳ מכוסות:

צבא אשר צבאו על ירושלים (זכרי׳ י״ד) ויצבאו על מדין (במדבר לא) הצבאים על אריאל (ישעי׳ כט) לצבא צבא (במדבר ד) כי נתן לצבאך לחם (שופטים ח) לצבאותם (שמות ו) ופועל כבד המצביא את עם הארץ (ירמי׳ נב) פ׳ חשל חילות. מ״א במראות הצובאות (שמות לח) פ׳ הנשים התוגגות לפתח אהל מועד מפני שאין הנשים בני צבא. מ״א הלא צבא לאנוש עלי ארץ (איוב ז) כל ימי צבאי איחל (שם יד) כי מלאה צבאה (ישעי׳ מ) פ׳ קץ וזמן, וכן וצבא גדול (דניאל י) וי״א חפץ ותאוה כמו ולמן די יצבא יתננא (דניאל ד):

צבה וצבתה בטנה (במדב׳ ה) לצבות בטן (שם ה) משפטו להצבות כמו למרות עיני כבודו, ואת בטנך צבה (שם ה) כמשקל קשה ויאמר לזכר צָבֶה כמשקל קשה פ׳ נפיחה.

מ״א וכל צוביה (ישעי׳ כט) משפטו צובאיה פ׳ הצביים על ציר, איל וצבי (דברי׳ יד) תאמי צביה (שיר ז) בנות ירושלים בצבאות (שיר ב) פ׳ צביים, כאחד הצבים (ש״ב ב) בחלוף אל״ף ביו״ד, וכן צבי צבאות גוים (ירמי׳ ג) משפטו צביות פ׳ רצון ופאר וכן צבי לצדיק (ישעי׳ נד) וצבי עדיו (יחזקאל ז) הבין:

צבט ויצבט לה קלי (רות ב) אין לו דומה ויתכן שיהא מלשון צבתים כדתנן מצאן צבתים או כרוכות פ׳ אגודות וכן אף הצבת בצבת עשויה שהוא מלקחים, והרבה תתחלף התי״ו עם טי״ת כגון כמטחוי קשת כמו וימתח כאהל, וכן ומה נצטדק הטי״ת במקום תי״ו של התפעל כלו׳ אגד לה עומרים של שבלים מהובהבין באש:

צבע העיט צבוע (ירמי׳ יב) צבע רקמתים (שופטים ה) שלל צבעים רקמה (שם שם). מ״א על גיא הצבעים (ש״א יג) פ׳ חיה כמין שועל ואמרו רבותינו צבוע זכר פ׳ חיה. מ״א באצבעו הימנית האל״ף יתירה דתנן אמר להם הצביעו כלו׳ עשו גדול באצבעות ותנן אחורים ותוך ובית הצביעה פ׳ מקום שמכניסין בני אדם אצבעותם באוזן הכלים, אצבע אלהים היא פ׳ מכה:

צבר יצבר כעפר כסף (איוב כז) ויצבר יוסף בר (ראשית מא) ומזה יתן צבר של קורות, ומזה נקרא הציבור:

צבת מן הצבתים (רות ב) פ׳ האגודות, צבת בצבת עשוי׳ פ׳ כלי ברזל מתוקן כמו מספרים לתפוס בו גחלים או ברזל מתוך האש בשעת מלאכה והוא מלקחים בלשון מקרא ולא יתכן לעולם לאומן לעשות בכלי מתכות בלא הוא כי הקורנס מתחלה לא תיעשה בלא הוא והוא נמי לא תיעשה אלא בקורנס לפיכך הוצרכו רבותינו לומר כי הבורא בראו בששת ימי בראשית עם עשרה דברים שנבראו בין השמשות ותרגום ומלקחיה וצבתהא לשון צבת:

צדד יוצאים מצדיה (שמות כה) על צידי המשכן (שם כו) הדגש במקום אות של כפל, על צד תנשאו (ישעי׳ סו) מצד הקוצרים (רות ב׳) צדת אורה (ש״א כ) הה״י במקום אל כלו׳ אל צד אורה כמו ה״י של שמה תביאו, וה״י של מצרימה אשורה חרנה, חוץ ממלה אחת שנא׳ על כן ישובו רשעים לשאולה שהה״י בודאי יתירה, ואם תאמר למה ישתנה צד מן ג ב וכ ף וכדומה להן כי הן בלי אות כפל וצד יש בו אות כפל, הוי יודע לפי שראינו לשון משנה או׳ שחט מן הצדדין, ידענו כי משונה הוא מהן:

צדה ואשר לא צדה (שמות כא) צודה את נפשי (ש״א כד) בלא צדיה (במדבר לה) פ׳ לשון כוונה. ונתפס מי שפי׳ מלשון ציד כי עיקר אחר יש לו לאותו ואני אפרשנו למטה. מ״א נצדו עריהם (צפני׳ ג) פ׳ שממו ותרגום והשמותי אני (ויקרא כ״ו) ואצדי אנא:

צדק צדקו יחדיו (תהלים יט) צדקה ממני (ראשי׳ לה) ומה יצדק אנוש עם אל (איוב ט) יתנו עדיהם ויצדקו (ישעי׳ מג) למען תצדק בדבריך (תהלים נא) יי׳ הצדיק (שמות ט) ויחשבה לו צדקה (ראשי׳ טו) וענתה בי צדקתי (שם ל) והנפעל ונצדק קודש (דניאל ח) והתפעל ומה נצטדק (ראשי׳ מד) ופועל כבד והצדיקו את הצדיק (דברים כה) כי לא אצדיק רשע (שמות כג) ומצדיקי הרבים (דניאל יב) ופועל כבד צדקת נפשי (ירמי׳ ג) ותצדקי את אחותך (יחזקאל יו) חפצתי צדקך (איוב לג) בצדקתך אחיותך (שם שם) התי״ו יתירה כי אין במצדר נקבה:

צהב ושער צהוב (ויקרא יג) נחשת מוצהב (עזרא ח) כלו׳ אדום גהוץ:

צהל איש אל רעהו יצהלו (ירמי׳ ה) וצהלו בראש הגוים (ירמי׳ ל״א) צהלי ורוני (ישעי׳ יב) משפטן צַהֲלוּ צַהֲלִי אבל הה״י צריכה טורח להוציאה מן הגרון להשמיע בדיבור ולא יתכן זה אלא עם הפתחה וכן שאלו מיי׳ מטר, רחצו הזכו שנראו כולן לשון עבר, והן ציווי מפני שהן פתוחין, מצהלות אביריו (ירמי׳ ח) במשקל מפעלות, פ׳ כולן לשון נשיאות קול בשמחה, ניאופיך ומצהלותיך (ירמי׳ יג) פ׳ דרך הזונות להרים קול נגד הנואפים שנא׳ סוסים מזוינים משכים היו איש אל אשת רעהו יצהלו (שם ה׳). מ״א להצהיל פנים משמן (תהלי׳ קד) פ׳ לגהוץ וי״א לשמחת פנים כמו והעיר שושן צהלה ושמחה (אסתר ח׳):

צהר צהר תעשה לתבה (ראשי׳ ו) פ׳ מאור כלו׳ חלון כדתנן פוקקין את תמאור במטלית, ועליו הוא או׳ ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה (שם) קראו את חצי היום צהרים כי באותה השעה ישוו כל המקומות באור מפני שאור החמה ממוצע לכל הרוחות ומצהירין בשוה. מ״א כל חלב יצהר (במדבר י״ח) ומשום שיצהר נקרא כך בין שורותים יצהירו (איוב כד) יקבים דרכו כלו׳ עושין גפנים וזית שורות שורות וממלאין יקביהם וי״א כל זמן הצהרים יש בו בין שורות הגפנים לשמות בימי הקיץ, אלה שני בני היצהר (זכרי׳ ד) פ׳ יהושע בן יהוצדק וזרובבל המשוחים בשמן המשחה זה לשום כהונה וזה לשום מלכות:

צוא קיא צואה (ישעי׳ כח) ומצואתו לא רוחץ (משלי ל) פ׳ טנופת האדם ומזה נאמר מלוכלכין בלו׳ אינן נקיים,

צאת

צאת האדם (יחזקאל ד') וכפית את צאתך (דברים כ"ג) וי"א אילו מעיקר יצא הן כמשקל דעה מן ידע ושנה מן ישן:

צוד צוד צדוני (איכה ג) אשר יצוד ציד חיה (ויקרא יז) אשלח לרבים צידים וצדום (ירמי' יו) וצודה לי ציד (ראשית כ"ז) מצודים וחרמים לבה (קהלת ז) והשם מצודה שנא' בידכן למצורה (יחזקאל יג) אבל ונתפש במצודתו (שם יב) שם המכמורת ונכפל זה הפועל שנא' לצודד נפשות (יחזקאל יג) מצודדות את נפשים (שם שם) ונא' נמי והיו לכם לצדים (שופטי' ב) כלו' מצודים והדגש במקום וי"ו צוד שהוא עי"ן הפועל נבלע בדל"ת כמו משקל ופטורי צצים, לשכים בצדיכם, אינמי כי יצק מים על צמא, ונתפס חיוג ששם צידה נתן להם, הצטידנו אותו, כי הוא בערך יו"ד:

צוה ואותי צוה יי' (דברי' ד) וצויתי את ברכתי (ויקרא כה) ויצו פרעה, כלו' ויצוה, וכן צו צוה הוא שם הפועל מצוה כי נר מצוה (משלי ו'). מ"א כי מצות המלך עליהם (נחמי' יא) כלו' החוק שפסק להם כמו חק לכהנים וכמו כן מצות הלוים והמשוררים (שם יג):

צוח צוחה על היין (ישעי' כד) מראש הרים יצוחו (שם מב) וצוחת ירושלים (ירמי' יד) ותרגו' צוחה צוחתא:

צול האומר לצולה חרבי (ישעי' מד) ותשליכני מצולה (יונה ב) קרקעית הים והנהר מתחת למים:

צון צאן אובדות היו (ירמי' נ) נכתבת אל"ף, צאנכם ובקרכם (שמות י) צאננו מאליפות (תהלים קמד) ונאמר ממנו בנין אחר צונה ואלפים כולם (שם ח) כמשקל שונא ונאמר מזה וגדרות לצאנכם (במדבר לב) ונאמר מזה חמור שנאך (שמות כג) והה"י והאל"ף יתחלפו כמו נסה עלינו אור פניך יי', במקום נשא, וצאן מצטרף לעזים שנאמר מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם, אינמי ואם מן הצאן קרבנו מן הכשבים או מן העזים (ויקרא א') וצאן לשון רבים הוא [נ"ל סס יחיד כולל רבים] וזה שאמר הכ' שתי הצאן, ארבע הצאן, מאה צאן, עשויות מקרא קצר ומשפטו שתים מן הצאן מאה מן הצאן וכן נמי חמשה בקר שנים עשר בקר כלומר מהבקר וכן כף אחת עשרה זהב פ' מזהב, ונאמר כן תעשה לשורך פ' יחיד לצאנך רבים אבל חזר ואמר יהיה עם אמו הוכית כי לצאנך יחיד:

צוף צפו מים על ראשי (איכה ב) אשר הציף את מי ים סוף (דברים יא) זה פועל כבד ויצף הברזל (מ"ב ו) פ' עלה על פני המים כדתנן ראה גלגלת אחת צפה על פני המים ותרגומו דאטף מי ימא דסוף והוא כמו הלוך וטפוף תלכנה כלו' בנחת ויופי כספינה בים. מ"א צוף דבש (משלי יו) ונופת צופים (תהלים יט) פ' חלות דבש כשיוצאין מן הכוורת נקרא כך:

צוק והצקותי לאריאל (ישעי' כט) במצור ובמצוק (דברים כח) הציקתני רוח בטני (איוב לב) ואיה חמת המציק (ישעי' נא') אשר יציק לך בארץ צרה וצוקה (דברים כח). מ"א וצור יצוק עמדי (איוב כט) פלגי מים יצוק נחושה (שם כח) פ' יריק וישפוך ומזה צקון לחש (ישעי' כו) הנו"ן כמו תשמעון תעשון נשאר צקון לחש מוסרך פ' שפכו בלחש את מוסר יי' ומעלליו לאחרים:

צור כי תצור אל עיר (דברים כ) וצרת עליה (שם שם) ויצר עליה (מ"ב יז) בפתח כמו ויסר אליה, ויזר את הגזה ויצר ככרים, אינו כמשקל ויקם, וירץ, ויגר מואב, עלי עילם צורי מדי (ישעי' כא) כמו קומי, והנם צרים את העיר (מ"ב ו) אל תצר את מואב (דברים ב) אל תצורם (שם שם) כלו' אל תצר עליהם ופועל כבד והצדותי לאדם (צפני' א) וכהצר לו (דהי"ב לג) אבל והצר לך (דברים כח) משפטו הציר או הצר וי"א כי הוא מעיקר צרר כמשקל ושרי המר לי מן וימררוהו ורבו, וכן הדק לעפר, הקל ארצה זבולן שהלמ"ד שלהן כפול וכן לא יצר צעדך (משלי ד') משפטו כמשקל לא יטיב אלקים, אבל עשוהו כמו והצר לך, ימר שכר לשותיו ויתכן נמי שיהא זה מעיקר כמו שימר שכר לשותיו מן וימררו וכן ואקל בעיניה, ידל כבוד יעקב, ימך המקרה, כי כולן כפולי למ"ד של פועל, ופועל עתיד לא ירע לך וי"א כי הפתחה כעי"ן של הרע לעם הזה ושל לא ארע לך משום העי"ן כמו ירת מנחה בשביל החי"ת ויש לומר כי אז איתם מעיקר תמם כלו' אז אתמם לו' אם ימשלו בי ארע כי אתמם מן העולם, והיו"ד יתירה כמו יו"ד של והיה מחניך קדוש, כיוצא בו הקל שהוא מן הן קלותי שהלמ"ד שלו במקום למד כפולה. מ"א וצרת הכסף בידך (דברים יד) ויצורו ממנו (מ"ב יב) ויצר ככרים כסף (מ"ב ה) צור תעודה (ישעי' ח) זה צווי כולן לשון צרירה, וכן ויצר אותו בחרט (שמות לד) פ' צרר את הנזמים בשק קטן, וי"א לשון ציור הוא בדפוס. מ"א וציר בגוים שלח (עובדי' א) ציר נאמן לשולחיו (משלי כה) פ' שליח. והתפעל ויצטירו (הושע ט) משפטו ויצתירו אבל חששו שמא תיראה הצד"י יפה כמו סמך בדיבור לפיכך חלפו התי"ו של התפעל בטי"ת כדי שתראה הצד"י יפה וכן הצטירנו אותו מן צדה וכן נצטדק מן צדק. מ"א צידים וחבלים (ישעי' מג) פ' מכאובים. מ"א הדלת תיסוב על צירה (משלי כו) פ' הפותה שתחת הדלת כמו שפי' בערך פות. מ"א וצורם לבלות שאול (תהלים מט) פ' צורתם צורת הבית (יחזקאל מג). מ"א הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות יז) מצור החלמיש (דברים ח) והצורים נתצו ממנו (נחום א) פ' אבן וממנו פרסות סוסיו כצר נחשבו (ישעי' ה) פ' באבן. מ"א אף כי תשיב צור חרבו (תהלים פט) עשה לך חרבות צורים (יהושע ה) פ' חדים שחוזים. מ"א הצור תמים (דברים לב) ואין צור כאלהינו (ש"א ב) וי"א יוצר וי"א מצייר וי"א לשון גבור שנא' חלקת הצורים (ש"ב ב) פירש הגבורים וי"א כי בכל צרתם לו צר מזה הענין כלו' כשתבא עליהם צרה יחדש להם הקב"ה גבורה לסבול אותה ולנצחה וכן יושבת במצור (ירמי' י) פ' במשגב. מ"א עד צואר יחצה (ישעי'ל) האל"ף יתירה דהא כת'לא הביאו צורם (נחמי' ג') בלי אל"ף, על צואריו (ראשי' לג) פ' מכאן ומכאן מצוארוניך (שיר ד) הנון יתירה אשר לא תמישו משם צוארותיכם (מיכה ב) הנה ג' לשונות.

צחח צחית סלע (יחזקאל כד) שכנו צחיחה (תהלים סח) פ' אבן חזק יבש ביותר וכן והשביע בצחצחות נפשך (ישעי' נח) כלומר בעת יבושת העולם ירוך כמו שאו' למטה והיית כגן רוה ומזה נאמר צחה צמא (ישעי' ה) פ' ניגב הצמא או מנוגב ותרג' כי צמאתי (שופטים ד) ארי צחי אנא. מ"א צחו מחלב (איכה ד) פ' נקיים כחלב, וכן דודי צח ואדום (שיר ה) לדבר צחות (ישעי' ל"ב) כמשקל השכת חנות אל אבל החי"ת לא תדגש ותרג' מרקו הרמחים צחצחו מוריגיא וכן רוח צח שפיים (ירמי' ד) פ' נקיה וי"א רוח חזקה תיבש ההרים:

צחן ותעל צחנתו (יואל ב) פ' תלך סריחותו בעולם:

צחק צחקה שרה (ראשי' י"ח) לא צחקתי (שם שם) פי' לשון שמחה ופועל כבד והנה יצחק מצחק (שם כ"ו) פ' כינוי הוא ויצחק לפניהם (שופטים יו) ויקומו לצחק (שמות לב) פ' לשון שחיקות, לצחק בי (ראשי' לט) אשר ילדה לאברהם מצחק (ראשי' כא) פ' לשון קלון ולעג ודבר עבירה:

צחר אתונות צחורות (שופטים ה) פ' לבנות וצמר צחר (יחזקאל כז) פ' לבן ותרג' שלו ועמר מילת:

צי וצי אדיר לא יעברנו (ישעי׳ לג׳) מלפני בצים (יחזקאל ל) פ׳ בספינות וצים מיד כתים (במדבר כד) יו״ד שבו לשון רבים אבל היו״ד של עיקר נפלה נאמר לעי השדה ויאמר ושמתי את ירושלים לעיים וראוי להיות ציים כמותו:

ציי ציה גם חם (איוב כד) כמשקל גזה ובזה ולשון רבים בציות נהר (תהלים קה) פ׳ לשון ניגוב ויבושת ומזה בחורב בציון משפטו צייון כמשקל ארמון אבל כשהפילו יו״ד הכפולה נפתחה השנייה ואילולי שפתחוהו היה כמשקל חלון. מ״א ופגשו ציים את איים (ישעי׳ לד) פ׳ מין עוף וי״א שני מיני חיות לא ימצאו בישוב. מ״א לפניו יכרעו ציים (תהלי׳ עב) פ׳ עם שדרין בארץ גזרה כדי שלא יהא עליהם עול ואף עפ״כ הם כורעים לזה. מ״א מה הציון הלז (מ״ב כב) הציבי לך ציונים (ירמי׳ לא) כמשקל חלון חלונים פ׳ צבר של אבנים או בנין עשוי על הקברות שבשדה כמו סימן:

ציד הכינו להם צידה (יהושע א) והתפעל הצטידנו אותו (שם ט׳) פ׳ אוכל שמוליכין הולכי דרכים בכליהן. מ״א קרוב לו צידה ברך אברך (תהלים קלב) פ׳ מחיתם ומאכלם שאוכלין בני המדינה:

ציץ ציץ המטה (יחזקאל ז) ויציצו כל פועלי און (תהלים צב) ציצת נובל (ישעי׳ כח) ויצץ ציץ (במדבר יז) פ׳ הנץ של צמחים ואילנות. מ״א קרוב לו מציץ מן החרכים (שיר ב) פ׳ מביט. מ״א ועליו יציץ נזרו (תהלים קלב) כלו׳ יעשה ציץ נזר כמו ועשית ציץ (שמות כח) פ׳ פח זהב מרוקע כשיעור רוחב המצח מגעת מאוזן לאוזן ולשון משנה שמה טטפת. מ״א תנו ציץ למואב (ירמי׳ מח) פ׳ כנף ותנן אילו הן סנפירין הפורח בהן הדג, ומתרגמין ציצין וקלפין. מ״א ויקחני בציצית ראשי (יחזקאל ח) פ׳ דלת שער, ותנן אין ציצית אלא ענף שנאמר ויקחני בציצית ראשי ומזה אמרו ציצין המעכבין את המילה פ׳ חתיכת בשר קטנות תלויות בראש העטרה:

ציר ציר נאמן (משלי כה) והתפעל כבד ויצטירו (יהושע ט) פ׳ עשו שליחות. מ״א הדלת תסוב על צירה (משלי כו) פירשנום בערך צור, אשה מצירה (ירמי׳ מט) פ׳ בעלת צירים וחבלים משפטו מצירה כמשקל רחם משכיל וכרקב בעצמותיו מבישה (משלי יב). מ״א חרשי צירים (ישעי׳ מה) פ׳ ע״ז קרויה כך כמו שקראה בשת שנאמר והבשת אכלה את יגיעת אבותינו, אינמי גלולים תועבות שקוצים:

צית אציתנה יחד (ישעי׳ כז) הציתו עבדיך (ש״ב י״ד) הנני מצית בך אש (יחזקאל כא) ותצת בסבכי היער (ישעי׳ ט) באש יצתו (שם לג) פ׳ לשון הבערה וכל צד״י שלהן דגושה חוץ מן אציתנה יחד (ישעי׳ כז) משום שקשה עליהן דיגוש שתי אותיות במלה אחת, גם דגוש היו״ד של יחד הסמוך לה והרבה עשו כך כמו גאה גאה דיגוש גימ״ל של מלה שניה שלא יבואו שתי מלות רפויות זו אחר זו ראו לרגש שתים החיצונות ולרפות את האמצעות ליפות הדיבור וכן הלא ככרכמיש משפטו שיהא כמו ככלות משה, וכשראו כי פגעו עוד בכ״ף אחרת ריפו את האמצעית ודגשו את החצונות וכן ואכבדה בפרעה, בהכבדי בפרעה, דגשו הבי״ת משום הפ״י וכן הלא כגעת בה הנה הניחו מנהג אהו״י ובג״ד כפ״ת בשבילו ליפות הדבר כאדם שיבוא לחבר בדולחים ואבנים טובות בחוט או חשן ואפד שראוי לתת דמות מזה בין שני דומיות מזה [עיי׳ לעיל פער נקוד הפעלים]:

צלל צללי ערב (איוב מ) ונסו הצללים (שיר ב) סר צלם מעליהם (במדבר יד) יושבי בצלו (הושע יד) הדגש במקום אות של כפל, כצל עובר (תהלים קמ״ד) ומזה נא׳ כאשר צללו שערי ירושלים (נחמי׳ יג) פ׳ בהעריב שמש מעל השערים צויתי לסגור הדלתות ומזה כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז) כמו שאמרו רבותינו אם אין קמח אין תורה אע״פ שהחכמה חשובה יותר תהי׳ חשובה בהיות עמה עושר יי׳ צלך על יד ימנך (תהלים קכא) לשמרך ולעזרך, וכן כי על כן באו בצל קורתי (ראשי׳ יט) אני חייב לשמרם כי הצל עוז הוא, עזי וזמרת יה תוקפי ותושבחתי ותרג׳ סר צלם (במדב׳ יד) עדא תוקפהון, הוי ארץ צלצל כנפים (ישעי׳ יח) כפול הוא כמו סככים בכנפיהם כי היו לה הרים גבוהים להציל עליה ולהגן. מ״א לקול צללו שפתי (חבקוק ג) תצלנה שתי אזניו (מ״ב כא) פ׳ יעשו קולות כמו בצלצלי שמע בצלצלי תרועה (תהלים קנ) במצלתים (דהי״א טו) פ׳ שני כפים של נחשת סופק זה בזה כמו ויספק את כפיו כדתנן הניף הסגן בסודרין והקיש בן ארזא בצלצל כמו המקיש בקרסוליו. אינמי וארכובתה דא לדא נקשן (דניאל ה׳) ומזה נאמר והנה צליל שעורים (שופטים ז׳) פ׳ דבור חלום כענן לחם שעורים להשמיע קול בזה וי״א צליל כמו סל הוא שעושין בו לחם שנא׳ מסל המצות (שמות כט) וכן ובצלצל דגים ראשו (איוב מא) פ׳ מי יוכל להביא ראשו של לויתן בסל שמביאין בו דגים לשוק:

צלה אצלה בשר (ישעי׳ מד) צלי אש ומצות (שמות יב) לצלות לכהן (ש״א ב) פ׳ בישול בשר על הגחלים בלי מים:

צלח דרך רשעים צלחה (ירמי׳ יב) לא יצלח לכל (שם יג) ותצליחי למלוכה (יחזקאל יו) והיא לא תצלח (במדבר יד) צלח ורכב (תהלים מה) ופועל כבד עלה והצלח (מ״א כב) ולא תצליחי להם (ירמי׳ ב׳) אילו פועלין בעצמן והצלית דרכך (ראשי׳ כד) מצליח בידו (ראשי׳ לט) אילו פועלין באחר. מ״א וצלחו הירדן (ש״ב יט) פ׳ עברו כלומר בקעו אותו ברגליהם ותרג׳ ויבקע עצי העולה וצלח אעא דעלתא פן יצלח כאש (עמוס ה) ותצלח עליו רוח יי׳ (שופטים יד) פ׳ קרעה אזנו בדבור כמה שנא׳ אזנים כרית לי פ׳ אתה חפרת לי אוזן שומעת ומעולם עולה וחטאת שאלת ממני ולא שמעה אזני דבר זה. מ״א קחו לי צלוחית (מ״ב כ) פ׳ צנצנת וכן תרגום צנצנת אחת צלוחית חדא, טמן עצל ידו בצלחת (משלי יט) כאשר ימחה הצלחת (מ״ב כא) פ׳ קערה וכיוצא בו ולשון רבים בדודים ובצלחות (דהי״ב לה) כולן שוים:

צלם בצלמנו (ראשי׳ א) צלמם תבזה (תהלים עג) פ׳ צורה והתרגום אמר וצלם אנפוהי אשתנו. מ״א אך בצלם יתהלך איש (תהלי׳ לט) פ׳ כמו בחשיכה יתהלכון ואינו כמו צלמות כמו שפי׳ אחרים שנתפסו כי צלמות עמדה משתי מלות כלו׳ צל המות אע״פ שצל מות חשך, אבל אינו דבר אחד עם בצלם יתהלך איש כי זה ודאי חשך וצלמות כינוי כלו׳ המות קשה ויש לומר צל דומה לו ומה הוא החשך ונאמר והנגלו לך שערי מות (איוב לח) וכ׳ ושערי צלמות (שם):

צלע והוא צולע (ראשי׳ לב) אוספה הצולעה (מיכה ד) וצלע נכון (תהלים לח) ובצלעי שמחו ונאספו (שם לה) פ׳ מכאוב. מ״א ויבן יי׳ אלהים את הצלע (ראשי׳ ב) פ׳ צד. מ״א ויעש צלעות סביב פ׳ מקום הילוך וכן פתח הצלע התיכונה (מ״א ו) וכן ורוחב הצלע (יחזקאל מא) פ׳ דרך. מ״א שני צלעים הדלת האחת (מ״א ו) פ׳ שני טבלות וכן ויצף את הבית בצלעות (שם) והצלעות צלע אל צלע (יחזק׳ מא) פ׳ טבלה בצד טבלה:

צם גלי צמתך (ישעי׳ יז) מבעד לצמתך (שיר ד) פ׳ מנהג ארץ ישראל ובבל ואספמיא כל הנשים מכסין פניהן בסדין וכשכורכין אותו על פניהם מניחין דרך שפת הסדין

חור אחד כנגד עין אחת להסתכל בו כי אסור להסתכל בנשים ורבותינו אמרו מהו להסתכל בכלה עד שלא נכנסה לחופה מכלל שמשנכנסה לחופה אסור להסתכל בה, ומנין הוא בתורה שנא' ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם לב ועין שני סרסורין של עבירה, ובארץ אדום בלבד הנשים מגולות פנים, וכ' ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל מה תלמוד לומר אלא להגיד כי האשה תהיה בבית אחד ולא יראה אדם פניה כי הראיה מביא לידי חמידה וחמידה לידי לקיחה שנאמר וחמדו שדות וגזלו:

צמם ושאף צמים חילם (איוב ה) פ' היו"ד זו והמי"ם אינן של רבים אלא כמשקל פטיש והוא לשון ניגוב ושידוף כי על הזרעים והצמחים דבר שנאמר תאנה וגפן נתנו חילם וכן ושאף צמים הניגוב והשידוף את זרעם ופירותיהם ואילו אמרו ושאפו צמים חילם היינו אומרים כי לשון רבים הוא כמו שוללים ובוזזים וכיוצא בהן וכן יחזק עליו צמים (איוב יח) אילו אמר יחזיקו עליו צמים היינו או' לשון רבים הוא ויש שפ' צמתך שערך (ישעי' סו) הם עמים בעלי שער כמו אדום שנא' כתם קדקד שער מתהלך באשמיו, אבל כל ישראל מגולחי ראש הן חוץ מן האבלים והשבויים והמנודים והאסורין דתנן אילו מגלחין במועד הבא מבית השבי והיוצא מבית האסורין ומנודה שהתירו לו חכמים ואילו שלא יכלו לגלח קודם המועד לא היו מגלחין לפי שכל ישראל מגלחין לכבוד המועד, וכהן גדול והמלך בכל יום שנ' מלך ביופיו תחזינה עיניך ואמרו רבותינו על כל המתים כולן מגלח ללמ"ד יום על אביו ועל אמו עד שיגערו בו חבירו הא למדת כי ישראל מגולחי ראש בכל פנות העולם 1) חוץ מארץ אדום [ג' ו' כ"ט

1) נ"ל בארץ ישראל ובבל אפריקי ואספמיא מנהג ישראל לגלח הראש חוץ מן הסדרים באלמנות אדום כתבו לילך בשערות ארוכות כמו כל העמים הסדרים סס ועיי' לעיל בשרש גלח]:

צמא כי צמאתי (שופטים ד) ויצמא שם העם (שמות יז) ולצמאי ישקוני חומץ (תהלים סט) תנן השותה מים לצמאו ועמי הארץ גורסין לצמאו, וגרונך מצמאה (ירמי' ב) וצמאון אשר אין מים (דברים ח) ישברו פראים צמאם (תהלים קד):

צמד הנצמדים לבעל פער (במדבר כה) ויצמד ישראל (שם) פ' לשון חיבור וטיפול וכן אשר אין צמיד פתיל עליו (שם יט) פ' זר מחובר לשפת הכלי, ופועל כבד מצומדת על מתניו (ש"ב ב) לשונך תצמיד מרמה (תהלים נ) ומזה נקראו שני שורים צמד פ' חברים צמד בקר (ש"א יא) צמד חמורים (ש"ב יו) צמד פרשים (ישעי' כא) ויהוא אמר את רכבים צמדים (מ"ב ט) כלומר היינו רוכבין יחד ומהלכין אחר אביו ומזה נקראו הצמידים כך משום חיבורין לזרוע:

צמה וצמית והלכת אל הכלים (רות ב) פ' לשון צמא הוא בחילוף אל"ף בה"י:

צמח צמח בו (ויקרא יג) וצמחו בבן חציר (ישעי' מד) טרם יצמח (ראשי' ב) בטרם תצמחנה (ישעי' מב) הצומח לכם (שמות י) צומחות אחריהן (ראשי' מ) ושערך צמח (יחזקאל יו) וצמח האדמה (בראשית יט) צמח פועל כבד פועל בעצמו כמשקל הפועל באחר כמו פתח הסמדר (שיר ז') אבל פתח שלא בהפסקת דברים ויצמח יי' אלהים (ראשי' ב) פועל באחר עד יצמח זקנכם (ש"ב י) פועל בעצמו והולידה והצמיחה (ישעי' נה) תצמיח לך:

צמק ושדים צומקים (הושע ט) פ' יבשים כמושים מלשון צמוקים ובלשון רבותינו לשון התפעל מצטמק ויפה לו כמו שעשו במלת ומה נצטדק:

צמר צמר ופשתים (דברים כב) פ' גיזה שלוקחין מעל גבי

תצאן: מ"א מצמרת הארז (יחזקאל יז) ובין עבותים היתה צמרתו (שם לא) פ' גוף האילן האמצעי שסביבותיו ענפים ורבותינו קראו שם צמר גפן משום שהוא דומה לגזה:

צמת צמתו בבור חיי (איכה ג) פ' נפסקו מלשון צמיתות הוא כמשקל כריתות ופועל כבד צמתתני קנאתי (תהלים קיט) בעותיך צמתותני (שם פח) אילו שני תוי"ן של צמיתות וכן הצמתה כל זונה (תהלים עג) משפטו הצמתתה אותו אצמית (שם קא) ומשנאי אצמיתם (תהלי' יח) פ' כמו אכרית. מ"א בעת יזורבו נצמתו (איוב ו) פ' נקבצו ומזה אמרו רבותינו צומית הגידין פ' מקום קיבוץ גידי שוק העוף שהיא למעלה מעט מפסת הרגל:

צן ונושא הצנה לפניו (ש"א יז) פ' המגן, צנה וסוחרה אמתו (תלים צא). מ"א צנים ופחים (משלי כב) פ' הקור כפח הוא בדרך עקושה מי שמחזיק עצמו ינצל ואמרו רבותינו הקור הרבה והחום הרבה הם המעקשים ליוצא בדרך והכל בידי שמים חוץ מצנים ופחים אם ישמר אדם עצמו לא יבאו לו. מ"א ונשא אתכם בצנות (עמוס ד) פ' סלים וכלים וכפלוהו ואמרו צנצנת אחת (שמות ט"ז) פ' כלי:

צנן כצנת שלג ביום קציר (משלי כה) פ' כקרירות השלג ואמרו רבותי' הלוקח פת מן הנחתום מעשר מן החמה על הצוננת ותנן מים קרים מים חמים מים צונן. מ"א ולצנינים בצדיכם (מ"ב לג) פ' קוצים ומזה ואל מצנים יקחהו (איוב ה) כי היו"ד הפילו והבליעו נו"ן בנו"ן. וי"א כי צנים פחים קוצים:

צנח ותצנח בארץ (שופטי' ד) כלומר נצבה וכן תרגום מוצב וכן ותצנח מעל החמור:

צנם צנומות דקות (ראשי' מא) פ' לקויות מוכות ואמרו רבותינו פת הצנומות בקערה פ' פתותה מאד.

צנע ואת צנועים חכמה (משלי יא) והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו) פ' יראת שמים בסתר ואמרו רבותינו המצניע לזרע פ' מאסף זרעונים להכניסם לביתו להיות שמורים עד שיזרעם מכל מקום לשון סתר הוא:

צנף צנוף יצנפך (ישעי' כב) פ' יגלגלך כמו דרך המצנפת העגולה צניף טהור (זכרי' ג'):

צנק אל המהפכת ואל הצינוק (ירמי' כט) פ' בית הסוהר:

צנר ויגע בצנור (ש"ב ה) לקול צנוריך (תהלי' מב) פ' מזחלות ששופכין מים למטה:

צעד בנות צעדה (ראשי' מט) ודרך ביתה יצעד (משלי יב) בצעדך בישימון (תהלי' סח) פ' הילוך ברוחב צעדים, ופועל כבד ותצעידהו למלך בלהות (איוב יח) מיי' מצעדי גבר כוננו (תהלים) פ' העתקת רגלים בהלוך ממקום הצלחתם מן הבורא יתברך שמו אבל ההילוך עצמו ויציאת הדרכים מן האדם וכן כל דבר שיוכל האדם לעשותו אפי' הזיווג מן האדם היא, ואילו היה מן הבורא לא היה כותב בתורה לא תתחתן בם, כי דבר שלא נמסר לאדם האיך יצטוה עליו, ולא היה להם לחכמים נמי לומר חות דרגא ונסבא אתתא, ומה שאמרו לבן ובתואל מיי' יצא הדבר, אינו ראיה כי אילו היה איש אחר לא היו נותנין לו את האשה בשביל שאמרה אני אשקה אותך וגם גמליך אשקה ומשעה שראו קרוביה בן נשיא אלקים שיצא שמו בעולם בנצחו את המלכים ובחזרת הממון לבעליו וכל הולכי דרכים שמתארחין אצלו מגידין טובותיו ועשיר לפיכך רצו לתת לו בתם אפי' בלא השקאת אליעזר והגמלים, אלא עוזר הוא לאדם על עצתו כשיראה שנזדמן לו דבר כנגד דעתו, ואפילו לענין מיתה שנים שעלו לגג להפיל עצמן אחד מהן חזר בו ולא הפיל וחיה ואחר שהפיל מת, וכן יציאת דרך הרוצה לצאת

והרוצה

והרוצה לעמוד והרוצה להרחיק והרוצה לקרב והרוצה למהר והרוצה לאחר הכל בידם חוץ מדרך הים בשביל הרוח שאינו מסור להם ומה שאמרו רבותינו הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים בענין הצלחת מעשים אמרו כי תמצא זה טורח ומצליח וזה טורח ואינו מצליח הכל בידי שמים נאמר ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך אם תרצה או תניח ומי שבחר בחיים ולא חיה הבורא היה יודע כי זה הדבר מצליח לו שמא היה מעמיד בנים רעים בעולם ושמא ימות מיתה משונה או שמא יחליש דעתו ישתטה יתהא על הראשונות ולא תזכרנה לו כל צדקותיו אשר עשה וכן נמי רשע וטוב לו שמא בשביל שידע הבורא כי יעשה זרע טוב או שמא יקבץ ממון לצדיק או בשביל שלא יזכה לעולם הבא משום רשעו לפיכך נוטל בעולמו חלקו כי הבורא עמקו מחשבותיו ממחשבותינו כי לא דרכינו כדרכיו לפיכך ראוי לאדם לטרוח ביראת שמים וישמור עצמו מן הסכנות ואל יסמך שיעשו לו נס ול' יחזיק טובה לעצמו ואל יתרעם על מה שיבא עליו מן הרע שמא לטובתו הוא. מ"א אצעדה וצמיד (במדבר לא) פ' גלגלים עשוים מזהב או כסף תכשיט של זרוע העליונה במקום תפלין שנא' ואצעדה אשר על זרוע והאל"ף יתירה ולשון רבים הפארים והצעדות (ישעי' ג):

צעה צועה ברוב כחו (ישעי' סג) פ' פועה ופוצה וכן צועה זונה (ירמי' ב) פתוחה לזנות, וכן מהר צועה להפתח (ישעי' נא) פ' מי שהוא אסור ויצוו להתירו ממהר לצאת ורבותינו אמרו החולה שנשתלשל לא ימות לשחת ובלבד שיאכל ולא יחסר לחמו או אם יראה קרי סימן טוב לו שנא' יראה זרע יאריך ימים או אם ישן הרבה שנאמר ישנתי אז ינוח לי. מ"א צועים צעוהו קרוב לו (ירמי' מח) פ' מריקין אותו שנא' וכליו יריקו שא' בסוף הפסוק ויתכן להיות פותחין יפתחהו וכליו יריקו:

צען אהל בל יצען (ישעי' לג) פ' בלי יסע:

צעף ותכס בצעיף (ראשי' לח) ותסר צעיפה (שם שם) פ' סודר:

צעק צעק לכם (איכה ב) צעקו ויי' שמע (תהלי' לד) צעקה אל אלישע לאמר (מ"ב ד') פ' קריאה וקבילה, והנפעל ויצעקו (מ"ב ג) ויצעק איש ישראל (שופטי' ז) וכן ענין מה לך כי נזעקת, ופועל כבד מצעק אבי אבי (מ"ב ב):

צער ויצערו ולא יבין (איוב יד) והיה ראשיתך מצער (שם ח) הלא מצער היא (ראשי' יט) והצעירה גם היא (שם) פ' לשון זעיר שם פ' קטן וכן למצער ירשו עם קדשך (ישעי' סג) כלו' כמעט היו יורדים כמו כמעט נטיו רגלי, וכן כי במצער אנשים (דה"ב כ"ד). מ"א והשיבתי ידי על הצערים (זכרי' יג) פ' השרים וכן השמיעו זעקה צעיריה (ירמי' מ"ח) פ' שריה:

צפד צפד עורם על עצמם (איכה ד) פ' דבק:

צפה צופה נתתיך (יחזקאל ג) עיניו בגוים תצפנה (תהלים סו) יצף יי' (ראשי' לא) צופיו עורים כולם (ישעי' נו) וצפוי הוא אלי חרב (איוב טו) צפה הצפית (ישעי' כא) ופועל כבד בצפיתינו צפינו (איכה ד) העמד המצפה (ישעי' כא) פ' ראיה ומזה נקרית מצפה שהוא גבוהה. מ"א ויצף אותו זהב (שמות ל"ז) וצפה זהב (מ"א ו') פ' ריקע וכן כסף סיגים מצופה על חרש (משלי כו). מ"א והשקתי' ארץ צפתך (יחזקאל לב) פ' ארץ מישור שלך, כמו שאמרו רבותינו מחבת צפה ומעשיה שווים קשים, והארץ השוה יציף המים על פניה כדתנן גלגלת צפה:

צפח צפחת המים (ש"א כו) ומעט שמן בצפחת (מ"ב י"ז) פ' קיתון וכיוצא בו. מ"א כצפיחית בדבש (שמות יו) פ' ספגנין ואסקריטין פ' בצק רך הרבה ועושין ממנו חלות קטנות על המחבת ויעשה כל גופן נקבים נקבים ויכנס בתוכן הדבש:

צפן צופניה צפן רוח ושמן ימינו יקרא (משלי כז) פ' אשה רעה כל שמכסה עליה האדם ומעשיה יכריזו עליה כשמן שיהיה ביד האדם שנודף ריחו כל זמן שמניף ידו כאוסף רוח בחפניו, דודי צפנתי לך (שיר ז) יצפון לישרים תושיה (משלי ב) כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ') ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו (יהושע ב) כלו' ותצפון בי הוי"ו יתירה ויש לו' כי מנהגם לדבר ליחיד בלשון רבים ולרבים לשון יחיד כמו ויעלו בנגב ויבא עד חברון, ויש לו' ותצפנו על המעשה חוזר ולא על אחד מהם, ויש לו' פנחס לא הוצרכה להצפין כי מלאך יי' צבאות הוא ותצפנו לשני. מ"א צפון וימין (תהלים פט) פ' צפון ודרום כי המשים פניו למזרח יהי' נגב על ימינו וצפון על שמאלו:

צפע כי משרש נחש יצא צפע (ישעי' טו) וכצפעוני יפריש (משלי כג) פ' נחש שרף. מ"א צפיעי הבקר (יחזקאל ד) פ' צואת הבקר וממנו הצאצאים והצפיעות (ישעי' כב) אבל כינוי הוא לבנים בשביל שיצאו מן הבטן והתרגום אמר בניא ובני בניא:

צפר ישוב ויצפור (שופטים ז') פ' יסובב וכן באה הצפירה (יחזקאל ז) פ' חזרת הגלגל כמו תקופה ומזה נקרא הכתר צפירה שנא' לצפירת תפארה מפני שמסבב את הראש. מ"א צפור כל כנף. מ"א וצפיר העזים (דניאל ח') פ' תרגום שעיר. מ"א ועשתה את צפרניה (דברים כא) ולשון יחיד צפורן שמיר (ירמי' יז) פ' קשה כאבן:

צפת והצפת אשר על ראשו (דה"ב ג) פ' כותרת וכובע:

צקל וכרמיל בצקלונו (מ"ב ד) פ' אביב בקליפותיו והתרגו' אמר פירוכא בלבוש:

צרר וצררו אתכם (במדבר לג) והמצדר צרור את המדינים (שם כה) וי"א כי אל תצורם מזה העקר אבל הפילו הרי"ש הכפולה כמו יגורו מלחמות, אינמי שוד רשעים יגורם מלשון גרירה, מ"א צר ואור חשך בעריפיה (ישעי' ה') פ' כינוי לחמה וללבנה. מ"א מי צרר מים בשמלה (משלי) אל צרור נקוב (חגי א') צרורות כספיהם (ראשית מ"ב) פ' בגד קשור וכל שום דבר. מ"א כצרור אבן במרגמה (משלי כ"ו) ולא יפול צרור ארץ (עמוס ט) פ' אבן טובה קטנה:

צרב כאש צרבת (משלי יו) פ' בוערה, ונצרבו בה כל פנים (יחזקאל כא) פ' נחרכו, צרבת השחין (ויקרא י"ג) פ' סימן השחין אחר שיבריא יראה כמכוה כמשקל קשבת אבל הרי"ש לא תדגש:

צרה הצרי אין בגלעד (ירמי' ח) פ' רפואה ותרופה ובהעמדת הדיבור צֳרִי (יחזקאל כז) כמו חולִי ופְרִי חֵצִי כְּלִי שֶׁתִי שנא' או השתי או הערב (ויקרא יג) וכל הקורא במשנה שְׁתִי וערב הרי זה טועה עד שיאמר שֶׁתִי וערב או ערב ושֶׁתִי וכן כולן:

צרח מר צורח (צפני' א) פ' צועק ופועל כבד יריע אף יצריח (ישעי' מב). מ"א ויבאו אל צריח (שופטים ט) ובצריחים ילינו (ישעי' ס"ה) פ' מגדלים וסלעים [לפנינו כ' ובנצורים ילינו:]

צרך ככל צרכך (דה"ב ב) פ' ענין שאתה צריך לו כלו' צורך צורכך כמו דיך דרכך:

צרע איש צרוע הוא (ויקרא יג) פעול מצורע מפועל והשם צרעת. מ"א את הצרעה (שמות כ"ג) פ' יתושין כמו זבובין גדולין נושכין את האדם בחוטמו, וי"א נגף ולשון משנה צרעין ויתושין והבורים:

צרף לשוא צרף צרוף (ירמי' ו) פ' לשון זיקוק זהב, צרוף

פעול ושם מקום שצורפין בו מצרף שנא' מצרף לכסף (משלי יז) והנפעל ויתלבנו ויצרפו (דניאל יב):

מלה רביעית

צאצא וצאצאי מעיך (ישעי' מ"ח) הצאצאים (שם כב) פ' בנים בבינוי. מ"א רוקע הארץ וצאצאיה (שם מ"ב) אמר הגאון יסודותיה ואני אומר בני העולם כמו בני ציון:
צנצן צנצנת אחת (שמות יז) פ' כלי חרס:
צלחת פ' קערה, צלוחית פ' קיתון:
צנתר צנתרות הזהב (זכרי' ד) פ' מקלות:
צעצע מעשה צעצועים (דה"ב ג) פ' מעשה חרש מן העץ אברים אברים קטנים ויחברם זה עם זה כזכר בנקבה עד שיהא כמו טבלות נקובות עושין בה מעקה ופתחי החלונות בשביל היופי:
צפצף המצפצפים (ישעי' ח) ופוצה פה ומצפצף (שם י) פ' ניגון הצפרים יקראו כך, צפצפה שמו (יחזקאל יז) פ' מין ערבה:

מלה חמשית

צפרדע ותעל הצפרדע (שמות ח):
צלפחד שם איש ושם אשה אשת מכיר שנא' ומכיר (נשא) [לקח] אשה לשופים ולחופים ושם אחותו מעכה ושם השני צלפחד (דהי"א ז') פ' מכיר נשא נשים ומנין ש א ש ה נ ש י ם 1) שנאמר כי נשמדה מבנימין א ש ה (שופטים כא) וכי אשה אחת נשמדה מהם, לשופים ולחופים פ' ממשפחת שופים האחת וממשפחת חופים השנית, והלמ"ד במקום מ"ם כמה שנא' אלף למטה פ' ממטה, ושם אחותו מעכה פ' האחת שלו ושם השני צלפחד פ' ושם השנית כמה שנאמר אל בית הנשים שני כלו' שנית ולבסוף מפרש ותלד פלונית בן:

[נ ז' כ"ט 1) ר"ל שלשון יחיד אשה הכונה רבות דהיינו נשים ומצינו כאלו' מן פ' בשופטים, ועפ"י ביאור הדברים האלה תבין מ"ש לעיל בשרש אולי דף ג' ע"ב ושם בשורה למ"ד צריך למחוק מלת לקח אשר נסבר בשני חלי תרוצעים, ומ"ש ולבסוף מפרש ר"ל שהי' נשיו שנאמר ותלד מעכה אשת מכיר בן (שם ס"פ)]:
[צלצל עי' צלל וצרפת חסר]:

נשלם ערך צדי

אתחיל ערך קוף

קאה והקאת (ויקרא יא) פ' עוף של מים ארוך ויש כמותו ביבשה מעט שנאמר דמיתי לקאת מדבר (תהלים קב):
קב הקב דביונים (מ"ב ו) פ' מדת היבש שיעור מ' אונקיות:
קבב וקבותו לי משם (במדבר כג) הדגש במקום אות של כפול וכן מה אקב לא קבה אל (שם שם) משפטו קבבותו אקבב פ' לשון קילול אבל גם קב לא תקבנו הוא מלשון ונוקב שם יי' אנמי אשר פי יי' יקבנו שהוא מן נקובי ראשית הגוים פירשתיו במקומו. מ"א ויבא אחד איש ישראל אל הקובה (במדבר כה) והדגש במקום בי"ת של כפול פ' חדר:
קבה הזרוע והלחיים והקבה (דברים יח) ואת האשה אל קובתה (במדבר כה)
קבל וקבלו הכהנים (עזרא ח) ויקבלם דוד (דהי"א יב) מעליו ולא קבל (אסתר ד) קימו וקבלו (שם ט) שמע עצה וקבל מוסר (משלי יט) מקבילות הלולאות (שמות כו) כלו' דבר הדבוק לחבירו כמקבלו ולהיות כנגדו ומזה ומחי קבלו (יחזקאל כו) פ' הכאה כנגדו קבלו כמשקל קטנו עבה ובדברי רבותינו להקביל פני שכינה:
קבע וקבע את קובעיהם נפש (משלי כב) פ' לשון גזלה, וכן היקבע ארם אלהים (מלאכי ג) במה קבענוך (שם) והשיב להם הנביא ואמר המעשר והתרומה. מ"א קובע נחשת (ש"א יז). מ"א קובעת כוס התרעלה (ישעי' נא) פ' שולי הכוס ושמריו:
קבץ וקובץ על יד ירבה (משלי יג) ויקבץ את כל אוכל (ראשי' מא) קבוצת כסף (יחזקאל כב) קבוצים לקבצי ממלכות (צפני' ג) והנפעל נקבצו דיות (ישעי' לד) יקבצו לך (ישעי' ס') אקבץ עליו לנקבציו (ישעי' נ"ו) הקבצו ושמעו (ראשי' מט) יצילוך קבוציך (ישעי' נ"ה) פ' חילותיך והנפעל ויתקבצו יחדו (יהושע ט') פ' לשון אוסף:
קבר קבר אברהם (ראשי' כג) שמה קברו (שם מט) וקברתני בקבורתם (ראשי' מ"ז) המבלי אין קברים (שמות י"ד) והוא לקברות יובל (איוב כא) והציווי עלה וקבור (ראשי' נ') והמצרך אחרי קברו את אביו והנפעל תקבר בשיבה טובה (שם טו) ופועל כבר ומצרים מקברים (במדב' לג):
קדד ויקדו וישתחוו (בראשית מג) ויקד האיש (שם כד) כמשקל ויתם הכסף ויתמו ימי בכי שהם מן תמם ורבותינו אמרו בקידת הרים פ' נמיכה:
קד וקדה (שמות ל) פ' קושט עץ בושם:
קדח קדחה באפי (דברי' לב) פ' בערה והוא פועל בעצמו אבל קדחתם באפי (ירמי' יז) פועל באחר, קודחי אש (ישעי' נ) והמצרך כקדוח אש חמסים (ישעי' סד) ומזה נקרית הקדחת, לאבני אקדח (ישעי' נד) שמאירין כגחלים והאל"ף יתירה:
קדם שקדמת שלף יבש (תהלי' קכט) בימים קדמונים (יחזקאל לח) וקדמוניות אל תתבוננו (ישעי' מג) מימי קדם קדמתה (שם כג) ופועל כבד קדמו שרים (תהלים סח) קדמתי לברוח (יונה ד) קדמוני ברכים (איוב ג) במה אקדם יי' (מיכה ו) נקדמה פניו בתודה (תהלים צ"ה) מי הקדמני ואשלם (איוב מא) נחל קדומים (שופטים ה) שקדמו החיילות זה לזה עליו כמו חלקת הצודים, ואמרו רבותינו הבא מן הדרך מקדימין לו שלום. מ"א גן בעדן מקדם (ראשי' ב) קדמת אשור (שם שם) קדמה מזרחה (שמות כז) חצים אל הים הקדמוני (זכרי' י"ד) פ' מזרחי:
קדר וקדר עליהם היום (מיכה ג) וקדרו השמים ממעל (ירמי' ד) וקודר הלכתי (איוב ל) והשם אלביש שמים קדרות (ישעי' נ') ופועל כבר והקדרתי את כבביהם (יחזקאל לב) ואקדיר עליו לבנון (שם לא) והתפעל התקדרו בעבים (מ"ב י"ח) פ' לשון שחרות. מ"א קדרתי שמה החזקתני (ירמי' ח) קדרו לארץ (שם יד) וקודרים שגבו ישע (איוב ה) פ' לשון נמיכה שנא' כאבל אם קידר שחותי (תהלי' לה) וכי הלכנו קדורנית (מלאכי ג) פ' שחוח:
קדש כי קדשו (במדבר יז) אל תגע בי כי קדשתיך (ישעי' סה) פ' יותר אני קדוש ממך כמו בני יצאוני פ' יצאו ממני, ואף כי היום יקדש בכלי (ש"א כא) פ' הכלי כמו אם עוד רבות בשנים פ' השנים אינמי כשמחת בקציר פ' הקציר, קדוש הוא (ויקרא כא) ועשו לי מקדש (שמות כה) ונפעל ונקדשתי (ויקרא כב) ונקדש בכבודי (שמות כט) פ' ונקדש המשכן בקרובי אקדש (ויקרא י') ויקדש בם (במדבר כ') בהקדשי בכם (יחזקאל ל"ו) פ' כשיראו מה שעשיתי בהם יאמרו צדיק יי' בכל דרכיו ופועל כבד קדש המלך (מ"א ח')

ויקדש

ויקדש אותו (ראשי׳ ב׳) והציווי קדש לי כל בכור (שמות י״ג) אני יי׳ מקדשכם (שם לא) והתפעל התקדשו למחר (במדבר יא) והתקדשתם (ויקרא יא) והיא מתקדשת מטומאתה (ש״ב יא) המתקדשים (ישעי׳ סו) הקדשתי לי כל בכור (במדבר ג׳) להקדשני (שם כ׳) אשר הם מקדישים (ויקרא כב). מ״א ומקדשים ללוים והלוים מקדישים (נחמי׳ יב) פ׳ מעשרים מעשר מן המעשר ונותנים לכהנים, את מקדשו ממנו (במדבר י״ח) פ׳ מעשרו וכן פן תקדש המלאה הזרע (דברים כב) כלו׳ שמא תתעשר הבכירה והפילה תבואת הכרם וימנעו הבעלים מלעשר, וי״א פן תאסר בקודש וחייב לשורפו שנא׳ פן תקדש פן תוקד באש. מ״א קדשו עליה מלחמה (ירמי׳ ו) קדשו צום (יואל א׳) ויקדש את העם (שמות יט) צוויתי למקודשי (ישעי׳ יג) והקדישם ליום הריגה (ירמי׳ יב) הקדיש קרואיו (צפני׳ א) והקדישו את קדש (ישעי׳ כט) התקדשו למחר (במדב׳ י״א) התקדשו ובאתם (ש״א טז) כליל התקדש חג (ישעי׳ ו׳) פ׳ זימון והזמנה. מ״א וגם קדש היה בארץ (מ״א י״ד) ויעבר הקדשים (שם טו) לא תהיה קדשה (דברים כ״ג) פ׳ קדשה נשואין קצובין עד זמן פלוני אע״פ שכותב כתובה וכונס אסור לפי ששמו קצובין לדבר, וגם קדש (דברי׳ כג) זה משכב זכר. מ״א מקדש מלך הוא (עמוס ד׳) פ׳ ארמון:

קהה תקהנה שיניו (ירמי׳ לא) אם קהה הברזל (קהלת י) פועל באחר הוא משפטו דיגוש אילולי הה״י פ׳ יכהה כח השנים:

קהל ויקהל עליהם קרח (במדבר טז) פועל באחר ונפעל ויקהל העם (שמות לב) נקהלו היהודים (אסתר ט) והמצדר ובהקהיל (דברים י) אינמי בהקהל העדה (במדבר י״ז) הקהילו אלי (דברים לא) במקהלים אברך יי׳ (תלים כ״ו) במקהלות ברכו (שם ס״ח) קהלת יעקב (דברים לג):

קאה כאשר קאה את הגוי (ויקרא יח) ולא תקיא הארץ (ויקרא כ) פן תשבענו והקאתו (משלי כה) משפטו והקאותו כמשקל והשבותו לו אבל הוא עכשיו כמשקל והבאת אל תוך ביתך וכן והטלתי אותך ויקא את יונה (יונה ב) והשם קיא צואה (ישעי׳ כח) ככלב שב על קיאו (משלי כו) והציווי לרבים שתו ושכרו וקיו (ירמי כ״ה) משפטו וקאו ועכשיו כמשקל קיה כמו היה היו לפני יי׳ כיוצא בו יראו את יי׳ קדושיו שהפילו נענוע האל״ף:

קוה ויקו לעשות ענבים (ישעי׳ ה) יקו לאור ואין (איוב ג) פועל כבד שניהם כלו׳ ויקוה יקוה לאור כמשקל יצו יי׳ אתך ויצו המלך, והציווי קוה אל יי (תהלים כ״ז) והמצדר קוה קויתי יי׳ (שם מ׳) ופועל קל וקוי יי׳ המה ירשו ארץ (שם ל״ז) אשר לא יבושו קוי (ישעי׳ מט) במשקל איה אלה עושי, וכן עושי המלחמה, והשם מקוה ישראל (ירמי׳ יד) אבל חילפו וי״ו של עיקר ביו״ד במלת וקויי יי׳ יחליפו כח (ישעי׳ מ׳) פ׳ לשון תקוה כולן. מ״א קרוב לו אם אקוה שאול ביתי (איוב י״ז) ותקותי מי ישורני (שם שם) פ׳ תאותי אם אתאוה שאול ביתי וכן תקות רשעים אבדה כמה שנא׳ תאות צדיקים אך טוב שבראש הפסוק מנהגו לזווג המלות. מ״א ונקוו אליה (ירמי׳ ג) יקוו המים (ראשי׳ א) ומקוה עשיתם (ישעי׳ כב) מקוה מים (ויקרא יא) פ׳ קיבוץ. מ״א קו המדה (ירמי׳ לא) קו קו ומבוסה (ישעי׳ יח) יצא קום (תהלים יט) פ׳ זר וחוט של בנאי׳ ומזה ומקוה סחרי המלך (מ״א י׳) פ׳ המנהג המוגבל שיטול המלך מריות הסוחרים ומזה את תקות חוט השני (יהושע ב׳) פ׳ סימן וגבול וקו שלשים באמה יסוב אותו (דה״ב ד׳) וזהו זר שאמרנו למעלה:

קוט אשר יקוט כסלו (איוב ח) אקוט בדור (תהלי׳ צה) פ׳ כמו אקוץ, ויקץ מואב, והנפעל נקטה נפשי בחיי (איוב י׳) והתפעל ראיתי בוגדים ואתקוטטה (תלי׳ קיט) אבל כפול הוא ובתקוממיך אתקוטט (שם קלט) ונקוטו בפניהם (יחזקאל ו) מן הכפל לפי ספרים שהוא מדוגש ויש ספרים שאינו מדוגש לפיכך יהיה ונקוטותם בפניכם (שם כ) שהוא נפעל שלא מהכפל:

קול הקול קול יעקב (ראשי׳ כז) קולות וברקים (שמות יט). מ״א קרוב לו ויעבירו קול (שמות ל״ו) פ׳ קורא בגרון:

קום עתה אקום (ישעי׳ לג) מי יקום לי (תהלים צ״ד) קום ברק (שופטי׳ ה׳) קמתי אני (שיר ה׳) קמים עלי (תהלים ג׳) שאון קמיך (שם ע״ד) וקאם שאון בעמיך (הושע י׳) זו האל״ף היא הקמ״ץ שמוכחת על עי״ן של פועל. מ״א קרוב לו ויקם שדה עפרון (ראשי׳ כג) הקימותי את דבר יי׳ (ש״א טו) והמצדר הקם תקים עמו (דברים כב) והמצדר של ראשון בידי לא אוכל קום (איכה א׳) ויקימני לו למטרה (איוב ט״ז) יקם סערה לדממה (תלים ק״ז) ויקם עדות ביעקב (שם ע״ח) הוקם על (ש״ב כב) והכפול וחרבותיה אקומם (ישעי׳ מ״ד) והתפעל ממתקוממים בימיניך (תהלים י״ז) כמשקל תחוללכם ויש פועל כבד אחר קיימו וקבלו (אסתר ט) ומאמר אסתר קיים (שם שם) לקיים כל דבר (רות ד) ואכרות קומת ארזיו (מ״ב י״ט) כלו׳ כל העומד כמו לשון יחיד של קמים עלי ואינו כמו זאת קומתך שהתי״ו של לשון נקבה והראשונה יתירה כל העומד מארזיו כמו מבחר ברושיו, אינמי קומת ארזיו כמשקל טובת חן, מורת רוח ואינה לשון קומה כלל. קמו בי עדי שקר (תלים כז) יקום עד אחד (דברים יט) מן קמים עלי, ומזה נקרא מקום מפני שעומדין בו הענינים, ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד׳) פ׳ כינוי לבורא ומזה אמרו רבותינו המקום יעזור ויברך, מעונה אלהי קדם, מעון אתה. וכן במקום אשר יאמר להם (הושע ב׳) פ׳ תחת או חלף, מגדיש ועד קמה (שופטים טו) ושלח בקמות פלשתים לפי שהתבואה עומדת. מ״א ועיניו קמה (ש״א ד׳) פ׳ אע״פ שהאבר של עין עומד כמות שהוא אורה כהה ותרג׳ כלו עיניהם קמא עיניהון, וקמה בידך (ש״א כד) לא תקום ולא תהיה (ישעי׳ ז׳) כמו לשון המשנה יתקיים הדבר בידך, ואת כל היקום (ראשי׳ ז) משפטו הקיום פ׳ העולם העומד, וקם הבית אשר בעיר (ויקרא כה) ויקם שדה עפרון (ראשי׳ כג) ותנן בנים של קיימא:

קון קינה היא וקוננוה (יחזקאל לב) והפועל הכבד נכפל שנא׳ ויקונן ירמי׳ (דה״ב לח) תקוננה אותה (יחזקאל לב) משפטו תקוננה שתי נונ״ין של עיקר ואחת של רבים של נקבות כגון תשמענה תשלחנה, ותראין המילדות וכן תרונה שפתי הבליעו אחת בשניה ודגשוה כדי שיעמדו שתים במקום שלישי:

קוף שנהבים וקופים (מ״א י) חיה דומה לבן אדם אילולי השער שעל גביו ורבותינו אמרו כל הולך על כפיו זה הקוף מפני שיש לו כפות ידים ורגלים וצפרנים כאדם. מ״א תקופות השנה (ש״א לד) לתקופות הימים (שמואל א׳ א׳) ותקופתו על קצותם (תהלי׳ יט) פ׳ החזרת זמן למקומן כמה שנאמר כי הקיפו ימי המשתה (איוב א) כמה שנאמר ויהי לתקופת השנה (דהי״ב כד) כמשקל הסיתוך, והדגש שבשניהם מגיד על הצר״י של השיב הקים ויראו כי הם מעיקר נקף:

קוץ וקץ עליו העיט (ישעי׳ יח) וקיץ וחורף (ראשי׳ ח) כלוב

קיץ (עמוס ח) פי תאנים לחים, ומאה קיץ (שמואל ב' טז) פ' תאנים יבשים וקראו כן שהן פרי הקיץ, וכן כי על קיצך ועל קצירך (ישעי' טז) והלחם והקיץ (ש"ב טז). מ"א קצתי בחיי (ראשי' כז) פ' מאסתי בחיי כמו מוסר יי' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, הנה אילו שתי הלשונות שוין ותרגום ואם בחוקותי תמאסו ואם בקיימי תקוצון. מ"א ויקוצו מפני בני ישראל (שמות א) ויקץ מואב פ' נצטער ולא יכול לסבול. מ"א אשר אתה צר עליה מלשון במצור ובמצוק אבל הפוך הוא וכן נעלה ביהודה ונקיצנה (ישעי' ז) פ' ונציקנה וי"א בלא הפוך תוכל לפרשה כלו' נמנה עליה קצין. מ"א הקיץ הנער (מ"ב ד) הקיצותי ואראה (ירמי' לא) העירה והקיצה (תהלים לה) אילו פועלין בעצמן וכן והקיץ ורקה נפשו (ישעי' כ"ט) פ' ניעור משנתו ועמי הארץ אומרים המקיץ רדומים [נפיוט נסמת כל חי] והוא טעות מפני שלא תמצא במקרא הקיץ מקיץ אחר אלא מקיץ עצמו כמה שנאמר הקיצו ורננו (ישעי' כ"ו) אינו כמו השיבו הקימו. מ"א ויקץ בישראל (מ"א יא) פ' וימרוד בישראל וכן אמר התרג' ומריד בישראל:

קור אני קרתי (מ"ב יט) פ' פגעתי מפני שהמשיל חיילות לנהרות והמשיל חילותיו לרגליו לפיכך אמר אני קרתי ושתיתי מים, ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור כמו וקרהו אסון, את כל הקורות אותם. מ"א כהקיר ביר מימיה כן הקרה רעתה (ירמי' ו) מקור מים חיים (שם יז) לשון ניבוע. מ"א בצל קורתי (ראשי' יט) קורות בתינו (שיר א) מפיל הקורה (מ"ב ו) פ' עצי תקרה, וקורי עכביש יארוגו (ישעי' נט) קוריהם לא יהיו לבגד (שם) פ' משל הוא המשיל עצתם ומעשיהם לאריגת כלכי"ת שהוא שרץ אורג ברוקו על פני החור כמו בגד לתפוס בו הזבוב לאכלו והוא בגד שלא יכול לעמד ונתפס היו"ג ז"ל שחיבר עם זה קור וחום, ולפני קורתו מי יעמוד, והוא מעיקר קרר אפרשנו למטה:

קוש ולמוכיח בשער יקושון (ישעי' כט) פ' יעשו קושיא, וכן התקוששו וקושו (צפני' ב) מעיקר התבוננו מן בון אבל נכפלו אבל וקושו לא נכפל:

קטט פירשנוהו בערך קוט וממנו ונקוטו בפניהם (יחזקאל ו) ונקוטותם בפניכם (שם כ) נקטה נפשי (איוב י') פ' כמו לשון יאוש הוא שתלאה הנפש מלסבול ותתיאש:

קטב וקטב מרירי (דברים לב) מקטב ישוד צהרים (תהלים צא) שער קטב (ישעי' כח) פ' נגף ומשחית ומות:

קטל אם תקטול אלוה רשע (תהלים קלט) פי' אל תהרגהו מפני שינוח מן הצרות, הן יקטלני (איוב יג) מהר עשו מקטל (עובדי' א) פ' תרגו' מיתה:

קטן קטנתי מכל החסדים (ראשי' לב) ותקטן עוד זאת (ש"ב ז) כי קטן הוא (עמוס ז) הקטנים עם הגדולים (תהלי' קטו) ליום קטנות (זכריה ד) קטני עבה ממתני אבי (מ"א יב) משפטו קטוני כמשקל קרובי מן קרוב ופועל כבד להקטין איפה (עמוס ח):

קטף ראש יונקותיו קטף (יחזקאל יז) וקטפת מלילות (דברי' כג) רך אקטוף (יחזקאל יז) הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל) והנפעל לא יקטף (שם ח) פ' כריתה ושבירה:

קטר אשר קטרו שמה (מ"ב כג) מקטר קטרת (שמות ל) קטר יקטרון (ש"א ב) מצדר הוא הַקְטֵר (ירמי' מד) כמשקל והדבר אין בהם, כליל תקטר (ויקרא ז) מקטר מגש (מלאכי א) ישימו קטרה באפך (דברים לג) פ' עישון ושום הדבר על האש מעט מעט, ואיש מקטרתו בידו (יחזקאל ח) ולשון רבים ואת כל המקטרות הסירו (דהי"ב ל) קיטור הארץ (ראשי' יט) שלג וקיטור (תהלים קמ"ח) פ' עשן. מ"א חצרות קטורות (יחזקאל מו) פ' קשורות בבנין ורבותינו אמרו מאי קטורות אילו שאינן מקורות ותרגו' ותקשור על ידו שני וקטרת על ידיה. אינמי קטרי הרציה (דניאל ה) פ' קשרי מתניו ומשרי קטרין (שם שם) פ' מתיר קשר כלו' מפענח סתומות:

קיק קקיון (יונה ד) פ' אילן יש לו פרי שעושין ממנו שמן דתנן ולא בשמן קיק ואמרי' בגמר' מאי קיק קקיון דיונה:

קיר קירות הבית:

קלל הן קלותי (איוב לט) ובוזי יקלו (ש"א ב) כי קלות (נחום א) והנפעל ונקלותי עוד (ש"ב ו) והדגש במקום אות כפולה, הקל ארצה זבולון (ישעי' ט) כמשקל מסב קלע מן סבב, והמצדר להקל כל נכבדי ארץ (ישעי' כג) ונקל זאת (מ"ב ג) על נקלה (ירמי' ו) ואקל בעיניה (ראשי' טז) ותקל גבירתה (ראשי' יו) ומשפט כל הקופין הללו להדגיש משום הבלעת נו"ן של נפעל בהן. מ"א קלים היו רודפינו (איכה ד) ועל קל נרכב (ישעי' ל) בכרה קלה (ירמי' ב). מ"א כפול קלקל בחצים (יחזקאל) וכל הגבעות התקלקלו (ירמיה ד) בלחם הקלוקל (במדבר כא) פ' קל משום קלות מתנדנד. מ"א והוא לא פנים קלקל (קהלת י) פ' לשון צחצות וגיהוץ פנים כמו נחשת קלל (יחזקאל א) ומקלל אביו (שמות כא) בן מאה שנה יקולל (ישעי' סה) תקולל חלקתם בארץ (איוב כד):

קלה קלוי באש (ויקרא ב) אשר קלם מלך בבל באש (ירמיה כט) פ' שריפה. מ"א מקלה אביו (דברים כז) פ' לשון הפעלה היא כלו' מהקלה והנפעל ונקלה אחיך לעיניך (דברים כה) ונקלה כבוד מואב (ישעי' יו) איש רש ונקלה (ש"א יח) ומדוע הקילותני (ש"ב יט) פ' לשון זלזול ובזיון:

קלח או בקלחת (מיכה ג) כבשר בתוך קלחת (ש"א ב) פ' קדירה וסיר:

קלט שרוע וקלוט (ויקרא כב) פ' רגלו כמושה וקצרה ומזה נאמר ערי מקלט (במדבר לה) שקולטין את הרוצח ותנן כדי שיקלוט את העין פ' יתפוס הדמות כצביעה. אינמי וקולטת את השמרים:

קלס לעג וקלס (תהלים מד) וקלסה לכל המדינות והוא במלכים יתקלס (חבקוק א) פ' מלעיג. מ"א היפוכו לקלס אתנן (יחזקאל יו) פ' לשבח לקיחת אתנן יש דברים שזה היפוך והן שוין במבטא כגון ותשקט הארץ פ' נחה שקטה, בהשקיט ארץ מדרום, פ' בהרגיז רוח דרומית ונישובה כיוצא בו ושרשך מארץ חיים סלה פ' עקירת שרשו, ונקעתם גם שרשו פ' עשו שרש כיוצא בו ויאהל אברם ויבא פ' הסיעו אהלו. ויאהל עד סדום תקע אהלו, וכל קילוס בדברי רבותי' לשבח:

קלע מסב קלע (מ"א ו) פ' פועל עבר הוא פ' צייר וכן וקלע עליהם (שם שם) ומקולעות פקעים (שם שם) פ' צורות כמוהן ופטריות בציורין. מ"א הנני קולע את יושבי הארץ (ירמי' ו) קולע באבן (שופטים כ) פ' משליך, בקלע (ש"א י"ז) פ' כלי שמשליכין בו אבנים ביד שנא' וקלעו בידו (ש"א י"ז) ויסבו הקלעים (מ"ב ג). מ"א קלעים לחצר (שמות כז) פ' בגדים תלוין ומזה נקרא קלע של ספינה ודימו טבלות הדלתות לקלעים שנאמר ושני קלעים הדלת (מ"א ו):

קלש ולשלש קלשון (ש"א יג) פ' כלי זיין ולו ג' שינים

יקרא כך ור׳ שלמה הקטן ז״ל אמר בפיוט ,,כי קלשוני לשוני״ כלו׳ דבורי והוא כלי זייני:

קמח ותקח קמח ותלש (ש״א כח) קחי ריחים וטחני קמח (ישעי׳ מז) קמח שעורים (במדבר ה) צמח בלי יעשה קמח (הושע ה) זהו מקרא קצר כלו׳ יעשה פירות ותבואה הנטחנת להיות קמח וכן המוציא לחם מן הארץ דילג החיטה והטחינה והלישה והאפיה:

קמט ותקמטני לעד היה (איוב יו) אשר קמטו בלא עת (איוב כב) פ׳ לשון קשירה ואסירה ותנן כשיעלה הקמט תחת הדד, פ׳ יתקשר הבשר ויעמוד, אינמי נתפתחו הקמטים פ׳ בשר שנתקשר יתפשט הם הפימות שיהיו בצדי השמנים שנא׳ ויעש פימה עלי כסל (איוב טו):

קמל ההפיר לבנון קמל (ישעי׳ לג) קנה וסוף קמלו (ישעי׳ יט) פ׳ נכרת ונשבר כמו אמל:

קמץ וקמץ משם מלא קומצו (ויקרא ב) ומזה נאמר לקמצים (ראשי׳ מא) לפי שכל המקמץ והמאסף בכפותיו עושה וי״א לקמצים פ׳ לחלקים חלק לאכול וחלק להצניע ותנן מקמצין ביניהן פ׳ מחלקין:

קמש והנה עלה כולו קמשונים (ישעי׳ לד) כגון זרעונים פ׳ מין קוצים:

קן ומשקלו קנו (ש״ב כא) פ׳ להב של חנית וי״א משפטו ביו״ד כלו׳ קין ואילולי זה היה משקל קנו כמו שתאמר בן בנו:

קנא המקנא אתה לי (במדבר יא) קנא קנאתי (מ״א י״ט) רוח קנאה (במדבד ה) ונא׳ בדיפוי נמי שנא׳ בקנאו את קנאתי (שם כה) כמו ובקשתם ולא תמצאו, בקנאתו לבני ישראל (ש״ב כא) כמשקל ביום צוותו שהוא בה״י אף על פי שנכתב באל״ף, וכך סמל הקנאה המקנא (יחזקאל ח׳) ומשפטו מקניא כמשקל משגיא לגוים מפני שיתכן להיות כזה וכזה כמה שנא׳ מוצא רוח מאוצרותיו, המוציא לחם, פירוש לשון המקנא לאשתו. מ״א הם קנאוני בלא אל (דברים לב) יקנאוהו בזרים (שם שם) פ׳ יכעיסוהו. מ״א ויקנאו בו אחיו (ראשי׳ לז) ותקנא רחל באחותה (שם ל) ויקנאו אותו פלשתים (שם כו) פ׳ חמדוהו:

קנה קניתי איש (ראשי׳ ד) קונה שמים וארץ (שם יד) קנית מקדם (תהלים עד) פ׳ לשון בריאה ויצירה וכן הלא הוא אביך קנך (דברים לב) פועל הוא ואינו כמו קונך שהוא שם אלא כמו עָשְׂךָ קנך משום הפסקת דברים [נגינה תפסקת] נא׳ קנך שניהן פועל עבר. מ״א אשר קנה אברהם (ראשי׳ כ״ג) מכסף מקנתו (ויקרא כה) פ׳ לקיחה בדמים. מ״א הקנני מנעורי (זכרי׳ יג) פ׳ לשון ומקנה רב (דברים לב) ומקניהם וקנינם. מ״א כאשר ינוד הקנה במים (מ״א יד) וששה קנים (שמות כ״ה) והסמוך קנה המדה (יחזקאל מ׳) כפתוריהם וקנותם (שמות כ״ה) ומזה נאמר ואזרועי מקנה תשבר (איוב לא) אבל משפטו מקָנֶה כמו ירבה וקנה כמשקל על ביתה ועל שדה. מ״א לא קנית לי בכסף קנה (ישעי׳ מג) פ׳ מקנה. מ״א וקנה בושם (שמות ל) פ׳ קליפת עץ של בושם נקרא כך. מ״א וכסף בקנה ישקלו (ישעי׳ מו) פ׳ מאזנים וכן אמר התר׳ ובדברי רבותי׳ קנה ומותנה שלה פ׳ העמוד של מאזנים והחוטין הנפשלין משני ראשין מכאן ומכאן:

קנם קנמון (שיר ד׳) פ׳ עץ בושם שמעשנין בו במוגמר לפני המלכים והגדולים וקנמון בשם מחציתו (שמות ל) משפטו בלא דיגוש כי הוא סמוך כמשקל פדיון נפשו זכרון תרועה, והגיון לבו: [עי׳ לעיל סרס זכר]:

קסס יקוסס ויבש (יחזקאל יז) פ׳ יקציץ ושכח חיוג מלה זו כלל:

קסם קוסם קסמים (דברים יח) והמצדר וקסום לא תקסמנה (יחזקאל יג) והשם לקסם קסם (שם כא) ומקסם חלק (יחזקאל יב) קסמי נא לי (ש״א כח) משפטו קסומי אבל עכשיו עשו בו מנהג אותיות אחה״ע ומן קטני עבה וכן ואהי קטבך שאול, בלעם בן בעור הקוסם פ׳ אומר אם יהיה כך זה הדבר אני יודע שהדבר האחר יהיה כך בלא שיבטח בבורא יתברך ובלא שיתפלל הבורא שהכל בידו:

קסת וקסת הסופר במתניו (יחזקאל ט) פ׳ כלי קטן משימין בו הסופרים דיו לכתוב ממנו בקולמוס וכן קשות הנסך כלים אע״פ שכתובין בשי״ן:

קעע פן תקע נפשי מעליה (ירמי׳ ו) כמשקל ותקל גבירתה מעיקר קלל שנאמר ממנו הן קלותי, ובוזי יקלו, שהדגש במקום למ״ד של כפול וכן כאשר נקעה נפשי (יחזקאל כג) כמשקל ונבלה שם שפתם, ורחבה ונסבה מעיקר בלל וסבב, אינמי ונקבה רוח מצרים מן גפן בוקק פ׳ לשון הזחה והסרה וכן ותקע כף ירך יעקב (ראשי׳ לב) פ׳ זח ממקומו ואם פירשנוהו על ירך אחר בערך יקע יתכן גם הוא הבין:

קער הקערה האחת (במדבר ז) והסמוך קערת כסף (שם) קערות כסף:

קפא קפאו תהומות (שמות טו) הפקאים על שמריהם (צפני׳ א) פ׳ מים שנקרש נקרא כך כמו וכגבינה תקפיאני (איוב י) והשם יקרות וקפאון (זכריה יד) פ׳ השלג הנקש כמשקל צמאון מעיקר צמא:

קפד קפדתי כאורג חיי (ישעי׳ לח) פ, לשון מיהור, קפדה בא (יחזקאל ז) וי״א לשון קישור כי האורג אינו משלים המסכת עד סופה אלא מניח מן השתי מעט לחבר בגד אחר כך חליו לא השלים שנותיו לגמרי עד שעזרו הבורא ותרגום הקצר קצרה ידי מפדות (ישעי׳ נ׳) האתקפודא איתקפידת גבורתי. מ״א למורש קיפוד (ישעי׳ יד) פ׳ שרץ שכל גופו קוצים וכשיגיע בו האדם יכפול עצמו ויכנים ידיו ורגליו לבטנו ויעשה ככדור והקוצים מכל צד:

קפז שמה קנתה קפוז (ישעי׳ לה) י״א העטלף שהוא עוף הפורח עם צאת הכוכבים כי השרצים והחיות אין להם קן [ע׳ לעיל סרס עטלף]:

קפץ אם קפץ באף רחמיו סלה (תהלים עז) ועולתה קפצה פיה (איוב ה) ולא תקפוץ את ידך (דברים טו) פ׳ לא תסגר ידך ותסתם כי פתח תפתח, והנפעל בכל יקפצון (איוב כד). מ״א מקפץ על הגבעות (שיר ב) פ׳ מנתר וכן תרגום לנתר בהם לקפצא בהון ואמרו רבותינו מכאן שהדיוט קופץ בראש פ׳ משיב דבר בטרם ישמע בטוב:

קצץ קצץ עבות רשעים (תהלים קכט) פ׳ קוטע וכן וקצותה את כפה (רבדים כה) הדגש במקום הכפל פ׳ אם תחזיק האשה בזכרות האיש בביציו או בחוטמו או בגרונו צריכין אותם שעומדין שם להסיר ידה ועושה לו דין נזק וצער ודיפוי ושבת ובושת אבל אינה חייבת קציצת יד ומהו וקצותה, כל זמן שאי אתה יכול להסיר ידה מאבריו אם לא תקצץ ידה הרי זה קוטע. מ״א קרוב לו הודיעני יי׳ קצי פ׳ מה שקצצת לי להחיות מן השנים וכן קץ כל בשר כמשקל קן מעיקר שמה קננה קפוז, ומזה עד אנה תשימון קנצין למילין (איוב יח) ושמא הנו״ן יתירה פ׳ זמן וגבול:

קצב ויקצב עץ (מ״ב ו) פ׳ ויכרת וכן לקצבי הרים ירדתי (יונה ב) פ׳ קצוי ארץ וכן קצב אחד (מ״א ז׳) פ׳ שיעור אברין וכן כעדר הקצובות (שיר ד) פ׳ חתיכות שוות:

קצה מקצה רגלים (משלי כו) לקצות בישראל (מ״ב י) פ׳ לכרות קצותם וכן כל קצוי ארץ (תהלים סה) פ׳ סופם שנפסק ונשלם. מ״א קרוב לו מקצה בחוברת (שמות כו) שתי קצותיו ואין קצה למרכבותיו (ישעי׳ ב) כמשקל הרבה בכה והגה מפיו יצא. מ״א קרוב לו ומקצה אחיו (בראשית מז) ומקצתם יעמדו לפני המלך, והמצדר קצות עמים רבים (חבקוק ב) וחטא נפשך אמר התרגום בדתא עמין סגיאין ועל נפשך חטיתא וכן ויקיצו מזעזעיך (שם שם) פ׳ יכרתו קצותך המזעזעים שלו ונתפס חיוג שהיה סובר שהוא כמו ויקצו אבל הוא כמו ויזנב שהוא כריתת זנב. מ״א אשר הקצו (ויקרא יד) אחרי הקצות את הבית (שם) פ׳ קילוף הכתלין:

קצח יודש קצח (ישעי׳ כח) והפיץ קצח (שם שם) פ׳ כמון שחור עושין ממנו על פני הככר של לחם מפני שריחו טוב וכל אשה שאוכלת ממנו אונקיא עם הדבש תהי׳ נדה בלא עת:

קצן והיית לנו לקצין (שופטים יא) קציני אנשי המלחמה (יהושע י) קציניך נדדו יחד (ישעי׳ כב) פ׳ שרי הצבא, וי״א כי נעלה ביהודה ונקיצנה (ישעי׳ ז׳) פ׳ נמנה עליה קצין ופירש ואמר ונמליך מלך בתוכה:

קצע יקציע מבית (ויקרא יד) פ׳ יקלף וכן יעשהו במקצעות (ישעי׳ מד) פ׳ כלי חרש שמקלף בו העצים והתרגו׳ אמר באוזמליא. מ״א למקוצעות המשכן (שמות כו) פ׳ צד ופינה. מ״א מר ואהלות קציעות (תהלים מה) תרג׳ וקדה וקציעתא ובפרק פטום הקטרת קציעה פ׳ ענברע ורבי סעדיה ז״ל פ׳ קשט ונתפס [לפי שנאמר לפטום הקטרת קציעה וקשט לשני סמנים] ורבינו חפץ אלוף סגי נהור ראש ישיבה אמר ענברא והדין עמו:

קצף קצף יי׳ (זכרי׳ ז) אל תקצוף יי׳ (ישעי׳ ס״ד) מקצפו תרעש הארץ (ירמי׳ י׳) והתפעל והיה כי ירעב והתקצף (ישעי׳ ח) ופועל כבד את אשר הקצפת (דברי׳ ט) ובחורב הקצפתם (שם שם) מקציפים הייתם (שם שם) פ׳ מכעיסים שנא׳ ויקצוף משה (במדבר ל״א) ומזה אמרו רבותינו לזעף וכעס רתחה הלא כשיזעף הים ייראה כסיר נפוח. מ״א ותאנתי לקצפה (יואל א) פ׳ לשרפה:

קצר קצר המצע (ישעי׳ כח) הקצר קצרה ידי (ישעי׳ נ) ותקצר נפש העם (במדבר כא) פ׳ לא האריכו אפם, קצר ימים (איוב יד) קצרי יד (מ״ב יט) מקצר רוח (שמות ו׳) ופועל כבד שפועל באחר הקצרת ימי עלומינו (תהלים פט) ותנן השופר מאריך והחצוצרות מקצרות. מ״א ועשה כמו נטע וממעל ימל קצירו (איוב יח) וטל ילין בקצירי (שם כט) תשלח קציריה (תהלים פ׳) פ׳ צמחין וסעיפים ופארות. מ״א שת קציר (הושע ו) פ׳ מלך על דרך משל כמו ונצר משרשיו יפרה, לא יסור שבט מיהודה, מראש יונקותיו רך אקטוף. שכולן מלכים. מ״א כי לפני קציר כתם פרח (ישעי׳ יח) פ׳ קציצת פרי האילן כלו׳ שיחשב האויב להכותך יתום פרחו מיד ולא תמלא מחשבתו, וכן קציר כי אמר תחלה יהיו עד מעוזו כעזובת החורש והאמיר כלו׳ כולן ימעט כחו ועזו כעוללת הנשארים בגפנים כאשר השאירו האמוריים בהכנס ישראל בגבולם ולמה כי שכחת וגו׳ ומשום העון הזה ביום נטעך תשגשגי כלו׳ אע״פ שתרבי פירות תהיה צרה וכאב אנוש עד שלא תשמחי בהם וכל זה משל:

קרר וקור וחום (ראשי׳ ח) כמו חום מן חמם ומגז כשבי יתחמם כך קור מן קרר וכן ולפני קרתו מי יעמוד (תלים קמז) משפטו להיות דגוש וכמו ואין נסתר מחמתו אבל הרי״ש לא תרגש כך ראוי להיות. ביום קרה (נחום ג) כמשקל קודר הלכתי בלא חמה שהוא מן חמם, ושמה שערוריה מן שמם ומן מים קרים על נפש עיפה (משלי כ״ה) משפטו להיות דגש כמו מים חמים, יהיו תמים מן תמם, ומזה נאמר בעלית המקרה (שופטים ד) פי׳ המקוררת משום הקרירות שיש לה היו יושבין בה בימי הקיץ והתרג׳ אמר בעליית בית קייטא משפטו להיות דגוש אילולי הרי״ש ועכשיו הוא כמשקל מגוררות במגרה מן גרר אנמי במארה אתם נארים מן ארר:

קרא קרא לילה (ראשי׳ א) קורא הדורות (ישעי׳ מא) לראות מה יקרא לו (ראשי׳ ב) ותקראן לו השכנות שם (רות ד) והמצדר קרוא מקרא (ישעי׳ א׳) לקרא כולם בשם יי׳ (צפני׳ ג׳) וקורא לך שם חדש (ישעי׳ ס״ב) וישראל מקוראי (ישעי׳ מ״ח) והשם מקרא קדש (שמות יב) ועל מקראיה (ישעי׳ ד׳) פ׳ נקיבת שם. מ״א קרא בגרון (ישעי׳ נח) ויהיו נקראים לפני המלך (אסתר ו) ואני לא נקראתי (שם ד) פי׳ דיבור וספור בקול שנא׳ וקרא לך את הקריאה. מ״א וקראהו אסון (ראשי׳ מב) פן יקראנו אסון (שם שם) מדוע קראוני (ירמי׳ יג) וקראת אתכם הרעה (דברים לג) משפטו וקראה כי לא היה מדבר פנים בפנים עם הנקבה כמו וקראת שמו ישמעאל אבל הוא כמו ושבת לנשיא (יחזקאל מו) שהוא ושבה כלו׳ וחזרה וכן הנה העלמה הרה גם הוא שלא כדין, שתים הנה קוראותיך (ישעי׳ נ״א) נקרא נקראתי (ש״ב א׳) ויקרא אבשלום (ש״ב י״ח) כולן לשון היקרך הדברי אשר קרך, וקראהו אסון (ראשי׳ מ״ב) בחילוף אל״ף בה״י. מ״א קורא דגר ולא ילד (ירמי׳ יז) כאשר ירדף הקורא בהרים (ש״א כו) פ׳ עוף מן הרים גדולים וגונב ביצי עופות אחרים ודיגר אותם כאדם העושה עושר ולא במשפט לא ישמות עליהם [ציחור דנרים החלם עי׳לעיל סרס דגר]:

קרב ולא קרב זה אל זה (שמות יד) קרבה שנת השבע (דברי׳ טו) וקרבת מול בני עמון (דברים ב) ואז יקרב לעשותו והמצדר לקרבה אל המלאכה (שמות לו) ובקרבתם אל המזבח (שמות מ׳) וקרבת אלהים יתפצון (ישעי׳ נ״ח) והציווי קרבו לפני יי׳ (שמות ט״ז) קרב אל המזבח (ויקרא ט) קרבה אל נפשי גאלה (תהלים סט) בקרובי אקדש (ויקרא י) ואיש את קרובו (שמות לב) כל הקרב הקרב (במדבר י״ז) פ׳ הראשון שם והשני פועל, והנפעל ונקרב בעל הבית (שמות כב) ופועל כבד והקריב הכהן (ויקרא א׳) תקריבון אלי (דברים א׳) אבל כאשר הקריב לבא מצרימה (ראשי׳ יב) ופרעה הקריב (שמות י״ד) משפטו כמו ויהי כאשר קרב, והמצדר ביום הקריבו את זבחו (ויקרא ז׳) והציווי הקרב אליך את אהרן אחיך (שמות כח) ומפועל וקרב אותם (יחזקאל לז) אבל משפטו בדיגוש כמשקל בלע פלג לשונם וכן קרבו רבכם יאמר יי׳ (ישעי׳ מ״א) כמשקל דברו אל כל עדת בני ישראל אילולי הרי״ש וסימנך הגישו עצמותיכם (ישעי׳ מא) ומזה נקרא הקרבן ויש בו ג׳ שינוין הראשון קָרבן ודובן כך. והשני ולקֻרבן העצים (נחמי׳ יג) והשלישי ואל השלחנות בשר הקרבָן (יחזקאל מ). מ״א קרוב לו ואבימלך לא קרב אליה (ראשי׳ כ) ואקרב אל הנביאה (ישעי׳ ח) ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים (דברים יט) פ׳ בעילה. מ״א כי יקום בקרבך נביא מקרב אחיך (דברי׳ יג) ובערת הרע מקרבך (שם שם) מקרב עמם (ויקרא יח)

פ׳

פ' תוך, וכן בקרבה לאמר (ראשי' יח) פ' בלבה. מ"א והקרב והכרעים (ויקרא א) פ' בני מעים. ומשום שלא יעלה על לב תלמי המלך המלעיג על דברי התורה ששרה אמנו שמחה על בני מעיה ורחמה שיכולין הן לעשות בנים משום הכי הפכוהו ואמרו בקרובה שהוא אברהם שלא יאמר זו נביאה שלהם שמחה על רחמה ועל ערותה כי לשון ספק הוא לנגד הרשעים [עי' מס' מגילה דף ט ופי' רש"י, ופי' מחבר דידן הוא פירש חסר לה שמענו ורחוי לסוס לג עליו] וכל קרבי את שם קדשו (תלים קג). מ"א הפכו ביום קרב (תלים עח) מכלי קרב (קהלת ט) מקרב לי כי ברבים היו עמדי (תהלים נ"ה) ופניך הולכים בקרב (ש"ב י"ז) וקרב לבו (תהלים נ"ה) קרבות יחפצו (שם סח) פ' תרגום מלחמה:

קרה המה קרוהו (נחמי' ג) ולקרות את הבית (דה"ב לד) לקרות את שושן שערי הבירה (נחמי' ב) פ' לשון תקרה שנא' המקרה במים עליותיו (תהלים קד). מ"א והקריתם לכם ערים (במדבר לה) פ' לשון קריה קרית חנה דוד (ישעי' כט) תעלוץ קריה (משלי יא) ולשון רבים נלכדה הקריות (ירמי' מח) ומשפטו קְרִיוֹת מרומי קרת (משלי ט) תרום קרת (משלי יא) הה"י והתי"ו שוין. מ"א וקרהו אסון (ראשי' מד) אשר קרך בדרך (דברים כה) היקרך דברי (שם יא) פ' לשון פגישה. מ"א ויקר מקרה (רות ב) מקרה לילה (דברים כג) כלו' מן קרה לילה משפטו בלא דיגוש אבל חששו שמא יראה הקו"ף כמו כ"ף דגשוהו ויראה כהוגן וכן קו"ף מקדש יי' כוננו ידיך כמשקל ואכרה לי מן עיקר כרה שמשפטו ואכרה לי כמו תכרו מאתם פ' אם יקרך עון וכולן אם יארע לך שם מאורע. מ"א והלכתם עמי בקרי (ויקרא כ"ו) פ' במרי:

קרח לא יקרחו קרחה (ויקרא כא) הרחיבי קרחתך (מיכה א) עלה קרח (מ"ב ב) בקרחתו או בגבחתו (ויקרא כג) והציווי לנקבה קרחי וגזי (מיכה א) והנפעל ולא יקרח להם (ירמי' יו) כל ראש מקרח (יחזקאל כט) פ' מי שאין לו שיער באמצע ראשו יקרא קרח לפי שנמרט ואפי' בגד שנשחק ונקרח לפניו נקרא כך שנא' צרעת ממארת היא בקרחתו או בגבחתו ומתרגמי' בשחיקותיה או בחדתותיה ובלשון משנה קורין לבגדים בלוים שחוקים. מ"א וקרח בלילה (ראשי' לא) משליך קרחו כפתים (תהלים קמז) משפטו קרחו כמו פתת פתחו עד ירכה ועד פרחה אבל עכשיו באילו עשוהו מן מין הקמ"ץ נאמר מנשמת אל יתן קרח משום אתנח ונעשית כמו עיקר לומר ממנו משליך קרחו פ' שלג כעין הקרח הנורא:

קרם וקרמתי עליכם (יחזקאל לז) ויקרם עליהם (שם) פ' העלה עליהם קרום פ' קליפה ותנן קרום של ביצה, ניקב קרום של מוח, אנמי כדי שיקרמו פניה פ' כשתשים את המצות בתנור מיד יקרמו פניהם ויקרום תחתון שלה:

קרן כי קרן עור פני משה (שמות לד) פ' נגהץ ונצחצח ביותר, וכן וקרנים מידו לו (חבק' ב) פ' גיהוץ כפול. מ"א מקרין מפרים (תהלים סט) פ' בעל קרנים ופרסות, והקרנים גבוהות נאחז בסבך בקרניו (ראשי' כב) ולענין משל אמר לקחנו לנו קרנים (עמוס ו) פ' עוז וגבורה ושם לשון תרגו' וקרנין עשר לה (דניאל ז). מ"א על קרנות המזבח (שמות כט) ועשית קרנותיו (שם כז) פ' זויות. מ"א מגיני וקרן ישעי (ש"א ב) אצמיח קרן לדוד (יחזקאל כט) פ' מלכות:

קרס קורס נבו (ישעי' מו) קרסו כרעו (שם שם) פ' אילו שתי

מילות פירושן שוה ולשון לצנות הוא וגילוי ערוה והקרסים בתוך הלולאות (שמות כו) קרוב להראות כמוהו:

קרע קרע יי' (ש"א טו) קרועי בגדים (ישעי' לו) וקרעים תלביש נומה (משלי כג) פ' האוהב שינה ועצלות לא ילבש בגד חדש אלא סמרטוטין ובלוית, והנפעל והמזבח נקרע (מ"א יג). מ"א קרוב לו וקרע לו חלוני (ירמי' כב) פ' פתח בו החלונים כי המ"ם חסרה וכן על כל אצילי ידי פ' ידים. מ"א קרעו ולא דמו (תהלי' לה) פ' פצעוני בלשון הרע ולא יצא דם. מ"א כי תקרע בפוך עיניך (ירמי' ד) פ' תכחלי בכוחל המשחיר ליפות העינים:

קרץ קרץ מצפון (ירמי' מו) פ' הרג ופסיקת ראש כדתנן הביאו לו את התמיד קרצו, ומזה נאמר מחומר קורצתי גם אני (איוב לג) פ' נחצבתי. מ"א יקרצו עין (תהלי' לה) קורץ בעיניו (משלי ל) קורץ שפתיו (שם יו) פ' רומז באבריו וילעיג:

קרש ששה קרשים (שמות כ"ו) קרשך עשו שן (יחזקאל כז) פ' לוחות וטבלות:

קשש התקוששו וקושו (צפני' ב) פ' התחכמו כזקנים ובלשון רבותינו קורין לזקן קשישא, אבל התרגום אמר התכנשא מלשון מקושש עצים (במדבר טו) לקושש קש (שמות ה):

קשא את הקישואים (במדבר יא) כמלונה במקשה (ישעי' א) פ' מקום שצומחים בו קישואין אבל האל"ף נתחלף בה"י זו מקשה כמשקל יקרא כמו שאמר גזר ממכלה צאן, ואמר ממכלאות צאן:

קשב ואין קשב (מ"ב ד) תהיינה אזניך קשובות (נחמי' א) ופועל כבד והקשיב קשב (ישעי' כא) הקשיבה (תהלים ה') פ' לשון האזנה והטה אוזן:

קשה לא יקשה בעיניך (דברי' טו) ותקש בלדתה (ראשי' לה) ויקש דבר איש יהודה (ש"ב יט) משפטו ויקשה, אל קשי העם הזה (דברים ט') סמוך הוא ובלא סמוך נא' אדונים קשה (ישעי' יט) ופועל כבד כי הקשה פרעה (שמות יג) ויקש את ערפו (דה"ב לו) זה פועל באחר וסימנין ג' נקודות תחת היו"ד אבל ויקש דבר איש יהודה הוא פועל בעצמו וסימנו נקודה אחת תחת היוד, וכן ויפן פרעה פועל בעצמו ויפן זנב אל זנב פועל באחר כלו' הפנה וכן וירב העם רבו מעצמן, וירב בבת יהודה פ' הרבה, ותקש משפטו ותקשֶה. מ"א מקשה תעשה המנורה (שמות כה) פ' חזקה אבל מקשה תעשה אותם (שם שם) כתומר מקשה המה (ירמי' י') פ' בשיווי וחוזק ויופי שנא' ותחת מעשה מקשה קרחה (ישעי' ג) כלו' שיווי שער הראש לזקן יחזור קרחה ולפיכך מעשה בג' נקודות מפני שאינו סמוך למקשה:

קשה וקשותיו ומנקיותיו (שמות כה) קשות הנסך (במדבר ד) כמשקל כפתוריהם וקנותם כולן חסרון, והמלא נאמר בו והקשוות (שמות לז) פ' קערות, וכן וקסת הסופר במתניו כלי של דיו שכותב ממנה וכן הגונב את הקסוה ביארנוהו למעלה [בשרש קסת]:

קשח הקשיח בניה (איוב לט) תקשיח לבנו מיראתך (ישעי' סג) פ' לשון יבושת:

קשט מפני קושט סלה (תהלים ס) ותרגו' כי בתם לבי בקשטות לבי פ' אמת שנא' קושט אמרי אמת וכתיב די כל מעבדוהי קשוט:

קשט במאה קשיטה (ראשי' לג) איש קשיטה אחת (איוב מב). מ"א כבשה אחת וי"א מעה כסף:

קשר וקשרתם לאות (דברי' ו) פ' לשון קשירה ועניבה, ותקשר על ידו שני (ראשי' לח) קשרם על גרגרותך (משלי ג') והנפעל נקשרה בנפש דוד (ש"א יח) ותקשור כל החומה (נחמי' ד) הדגש במקום נו"ן של נפעל פ' נתדבק בנינה בלי פרצה. ופועל כבד ותקשרים ככלה קשוריה (ירמי' ב) והקישורים ובתי הנפש (ישעי' ג) פ' תכשיט הצואר והלב. מ"א קשר עליך עמוס (עמוס ז) קשרתם כלכם עלי (ש"א כב) אחיתופל בקושרים (ש"ב טו) ותקרא קשר קשר (מ"ב יא) פ' מרד, והתפעל ויתקשר יהוא (מ"ב ט). מ"א והקישורים ליעקב (ראשי' ל) הצאן המקושרות (שם) פ' בַכירים:

קשת רובה קשת (ראשי' כא) כלומר נער מתעסק בקשת ותרגו' וימצאהו המורים ואשכחוהו קשתיא. קשת לשון נקבה ולשון רבים קשתות וקשתותם תשברנה (תהלי' לז):

מלה רביעית

קדקד ועד קדקדו (ש"ב י"ד) פ' גיד באמצע הראש במקום שמוח התינוק רופס ונקרא כל הגלגולת כך על שם הגיד ההוא:

קעקע וכתובת קעקע (ויקרא יט) פ' מנקרין במחט בזרעותיהן ונותנין בחול ומעכין ויתראה כתיבה שחורה, ותנ' מקעקע את כל הבירה עד שמחזיר מריש הגזול לבעליו פ' מנקר את הכתלים לחפש אחריו והתרגו' אמר ורושמין חריתין וכתי' חרות על הלוחות:

קרקר וקרקר כל בני שת (במדבר כד) פ' לשון הרס כמה שנאמר תהרס קמיך, וכן מקרקר קיר (ישעי כב):

קרדם את הקרדומות (שופטי' ט). ואת קרדומו (ש"א יג) פ' גרזן:

קרסל ולא מעדו קרסוליו (ש"ב כב) פ' ארכבותיו:

קרקע בקרקע המשכן (במדבר ה) בקרקע הים (עמוס ט):

קשקש סנפיר וקשקשת (ויקרא יא) פ' קליפת דגים מזה נא' ושריון קשקשים (ש"א יז) מפני שהוא דומה לו:

נשלם ערך קו"ף

אתחיל ערך רי"ש

ראה כי ראה יי' בעניי (ראשי' כט) ראה ראיתי (שמות ג) ופועל כבד אשר הראה יי' (במדבר ח) והראה אל הכהן (ויקרא יג) ושם הפועל לכל מראה עיני הכהן (שם שם) אינמי המראה אשר ראיתי (יחזקאל יא). אינמי אל ראי (ראשי' טז) כמשקל ואל תתנו דמי לו והחסר ותרא האשה (ראשי' ג) וארא כעין חשמל (יחזקאל א) וירא יי' (ראשי' ו) אין רואני (ישעי' מז) אתה מראה בהר (שמות כה) במשקל אשר מפנה צפונה, והנפעל לא נהיתה ולא נראתה (שופטים יט) כי בענן אראה (ויקרא טז) משפטו להדגש אילולי הרי"ש כי הדגש במקום נו"ן של נפעל יאמר בלשון זכר ליי' הנראה אליו (מ"א יא) ובלשון נקבה נראה כמשקל ורוח נשברה נאמר ושֻׁפּו עצמותיו לא ראו (איוב לג) ונקרא הנבואה והנביא רואה, שגו בראה (ישעי' כח) ומזה נאמר במראות הצבאות (שמות לח) פ כלי שרואין בו בני אדם פניהם כדתנן אין רואין במראה בשבת, וכראי מוצק (איוב לז) מזה פ' כלי של מראה מעשה יציקה המשיל בו את עין השחק בשביל צחצוחו אע"פ שהשחק יותר נאה ממנו ויש ראיה שנא' ולבי ראה חכמה הרבה (קהלת א) ראה וחכם (משלי ו') וירא יעקב כי יש שבר (ראשי' מ"ב) וירא ישראל את בני יוסף (שם מח) והוא לא היה יכול לראות וכן וירא ויקם וילך אל נפשו (מ"א יט). מ"א הראויות לתת לה (אסתר ג) כלו' זכת־ בהן לצרכיה ובדברי רבותינו ראוי שתשרה עליו שכינה, וכן אמר התרג' לך הוי חזי למסיב תלתא חולקין ותרג' כמשפט כדחזי. מ"א וירא בלק בן צפור (במדב' כב) פ' שמיעה וכן כל העם רואים את הקולות (שמות יט) ראו דבר יי' (ירמי' ב). מ"א ראה ריח בני (ראשי' כ"ז) פ' הֵרִיח.

מ"א חמותי ראיתי אור (ישעי' מד) פ' נהנתי. מ"א המה יביטו יראו בי (תהלים כ"ב) פ' ישמחו בי וכן עיני תראינה (מיכה ז') ואל תרא אחיך ביום נכרו (עובדי' א) שהוא כמו אל תשמח לבני יהודה. מ"א והסיר את מראתו (ויקרא א) פירוש כיס של רעי וכן הוי מראה ונגאלה (צפני' ג) ושמתיך כראי (נחום ג). מ"א וימיתהו במגדו כראתו אותו (מ"ב כג) פ' בהלחמו עמו וכן למה תתראו (ראשי' מב) פ' תתקיטטו. מ"א קרוב לו ואת הראה ואת האיה (דברים יד) פ' עוף טמא שמו ראה ומשום שהוא רואה נבלות מרחוק מקום, והיא רואה עליהן ומשום זה נקרית ראה ודאה שרואה ודואה. ונתפס רבינו סעדיה גאון ז"ל באומרו כי הראה היא הדיה והאיך יתכן זה והן בפסוק אחד שני שמות למין אחד אלא ודאי ראה ודאה אחת הן והדיה זולת שניהן וכן אמרו רבותינו ז"ל:

ראל והאראיל (יחזקאל מג) משפטו בחילף אל"ף בה"י כי הרבה פעמים קראוהו אריאל שנאמר הוי אריאל אריאל (ישעי כט) והאריאל שתים עשרה (יחזקאל מג) ומהאריאל ולמעלה (שם שם) והיתה לי כאריאל (ישעי' כט) פ' מזבח וכן אמר התרגום מדבחא, היו"ד של אריאל יתירה כמו יו"ד של אמינון. וכן לדריש הדבר וגם אל"ף של אריאל ראשונה יתירה אבל הוא עכשיו כמשקל אשכל אבנט. מ"א הן אראלם (ישעי' ל"ג) פ' מלאך של כל אחת ואחת, ומזה אמרו רבותינו נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש כיוצא בו רעה צאן עבדיך פ' כל אחד מעבדיך רעה צאן, כי מעלה גרה המה כלו' כל אחד מהם מעלה גרה:

ראם וראמה וישבה תחתיה (זכרי' יד) פ' כמו יי' רמה ידך (ישעי' כו) כי הפתחה של רמה ידך היא אל"ף של וראמה כמו וקאם שאון בעמיך, וקם העם הזה לענין האל"ף יתירה, וי"א כי וקרני ראם קרניו (דברים לג) משום גובה צוארו נקרא כך, וכן מקרני ראמים עניתני (תלים כב) ופעמים מפילים את זו האל"ף שנא' התקשור רים בתלם עבותו (איוב לט) היאבה רים עבדך (שם שם) ותרג' יען גבה לבבך חלף דראים לבך, וכן ויגבה לבך וראים לבך:

ראש את הראש (ויקרא א). מ"א קרוב לו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד) כמו ליהוידע הראש (דהי"ב כג) פ' קצין, וכן והאבן הראשה (זכרי' ד) פ' החשובה והאל"ף של ראש כמו וי"ו בדיבור אבל בלשון רבים היא פתחה שנ' אתן אותם ראשים עליכם (דברים א) ראשיכם אל תפרעו וכבר בארנוהו בערך יו"ד בענין יום או יומים, ויש מלה שמנענעין בה את זו האל"ף שנאמר כי ירד מראשותיכם (ישעי' יג) פ' חשיבותיכם ושררה שלכם, אשר שם מראשותיו (ראשי' כח) פ' לראשו. וכן מרגלותיו (רות ד') פ' לרגליו, מראשותי שאול (ש"א כו) פ' מתחת ראשו ולפי שלא תתדגש הרי"ש עשו המי"ם בציר"י כי אילולי זה היה כמשקל מבטנו יורשנו אל, אינמי

משכמו

משכמו ומעלה גבוה מכל העם, והמ"ם של מראשותיו כמו מ"ם של מרגלותיו והיה לארבעה ראשים (ראשי' ב) פ' נהרים חשובים. מ"א וטמא ראש נזרו (במדבר ו) פ' שער נזרו וכן הורידו לארץ ראשן (איכה ב) ויגז את ראשו (איוב א) ראשך עליך ככרמל (שיר ז) פ' שער. מ"א קרוב לו ראש דברך אמת (תהלים קיט) פ' תחלתו וכן מראש פרעת אויב (דברים לב) פ' מתחלת נקמת אויב. מ"א כי תשא את ראש בני ישראל (שמו' ל) פ' את כלל בני ישראל וכן ושלם אותו בראשו (ויקרא ה) פ' כולן. מ"א ראשית גוים עמלק (במדבר כד) פ' גבור הגוים עמלק וכן וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו) פ' חשוב שלהן, וכן בשמים ראש (שמות ל) עם כל ראשי בשמים (שיר ד) וכן ראשית ה חרם (שמואל א' טו) נקובי ראשית גוים (עמוס ו') פ' חשוביהם:

רבב רבו משערות ראשי (תהלים סט) ורבה עליך חית השדה (שמות כג) על ארץ רבה (תהלים קי) רבים יחלו את פני נדיב (משלי יט) אכתוב לו רבי. תורתי (הושע ח) הדגש במקום אות של כפול פ' לשון ריבוי וגודל, וי"א כי רבבה מזה העיקר ונאמר צאננו מאליפות מרובבות (תהלי' קמד) פ' אלפים ורבבות הרבבה היא י' אלפים שנאמר ולקחנו עשרה אנשים למאה לכל מטות ישראל ומאה לאלף ואלף לרבבה. מ"א קרוב לו רב לכם, רב לך, פ' דיך וכן ורב מהיות קולות (שמות ט) פ' ודיי להיות. מ"א ורב יעבוד צעיר (ראשי' כה) תרגום גדול רב, וכן ורב בניו (אסתר ה) פ' גדולתם, וכן לא רבים יחכמו (איוב לב) וכן וספו בתים רבים. מ"א יסובו עליו רביו (איוב טז) פ' רומי קשת, וכן השמיעו אל בבל רבים (ירמי' נ) פ' רובים וכן וימררוהו ורבו (ראשי' מט) וי"א רובה קשת (ראשי' כג) כמו רומה. מ"א כרביבים עלי עשב (דברים לג) פ' גשם דק:

רבד ורביד על גרונך (יחזקאל יו) והסמוך רביד הזהב (ראשי' מא) פ' כמו צמיד. מ"א מרבדים רבדתי ערסי (משלי ז) פ' לשון מסך וכילה וחופה:

רבה וחיית ורבית (דברים ל) ירבו עצבותם (תהלים יו) ופועל כבד והרביתי אותו (ראשי' י"ז). אינמי רבה צבאך וצאה (שופטים ט). מ"א קרוב לו ולא רבית במחיריהם (תלי' מד) מרבית ביתך (ש"א ב) נשך ותרבית (במדבר לב) והציווי של רבים בדבות הטובה רבו אוכליה (קהלת ה) וליחיד רבה צבאך (שופטים ט) ברבות מצדר, וכן הרבות גנותיכם וכרמיכם (עמוס ד') אוכל דבש הרבות לא טוב (משלי כה) וכן הרבה ארבה (ראשי' ג) כמשקל ואון ותרפים הפצר. מ"א אשר טפחתי ורביתי (איכה ב) רבתה גוריה (יחזקאל יט) ירבו בבר (איוב לט) תרבות אנשים חטאים (במדבר לב) פ' גדול בנים. מ"א רובה קשת (ראשי' כא) פ' נער ותנן הרובים שומרים שם, פ' פרחי כהונה. מ"א ושתים עשרה ריבוא (יונה ד) כמשקל קימוש והויו היא הה"י של רבה ופעמים יוסיפו אל"ף כגון שתי רבוא ובלשון רבים רבואות (עזרא ב) משפטו רבויות אבל נאמר על פי החסר שתי רבות, כיוצא בו משלות מנות, וכ' מנאות התורה כמו שגיאות מי יבין, פ' שגיות רבותים אלפי שנאן (תהלים סח) פ' זו המלה של רבים, וכן לוחותים כי רבות ולוחות לשון רבים ועוד נכפלו [ר"ל תסקל זוני ים]:

רבך מרבכת תביאנה (ויקרא ו) פירוש יש בצק כשיאפה בתוכו כספוג:

רבע רבוע יהיה (שמות כז) אל ארבע רבועיו (יחזקאל מג) ההיכל מזוזת רבעה (שם מא) רבע ההין (שמות כט) כולן שמות אבל מאת רביעית (מ"א ו) פ' מרובעת, על שלשים ועל רבעים (שמות כ') פ' בעל ד' דורות ופועל כבד בחמש מאות מרבע (יחזקאל מ"ה) מאה אמה מרבעת (שם מ') וי"א כי לרבעה אותה (ויקרא כ') לא תרביע כלאים (שם יט) משום שמשמשין על ארבע. וי"א נא' באדם שכבת זרע שהוא לשון זריקה ויציקה מלשון רביעה ראשונה ושנייה פ' גשמים, ורביעה הוא תרגום רביצה ואמרו רבותינו הרוצה לרבץ את ביתו, ואמרו נמי כבד ורבץ לא הוי חזקה, פ' הזיית מים על גבי הקרקע לצנן החום וכן ארחי ורבעי זרית (תהלים קלט) פ' הילוכי ורביצתי הגבלת כמו זר וגבול.

רבץ כרע רבץ (ראשי' מט) ורבצו שם ציים (ישעי' יג) עם גדי ירבץ (שם יא) רבצים עליה (ראשי' כט) ופועל כבד בנאות דשא ירביצני (תהלי' כג) איכה תרביץ בצהרים (שיר א) מרביץ בפוך אבניך (ישעי' נד) פ' מישב:

רבק עגל מרבק (ש"ב כח) ועגלים מתוך מרבק (עמוס ו') פ' מקום שקושרין בקר לפטם, ומזה נקרית רבקה ורחל לדמותן למפוטמין וכן עגלה, וצביה, ויעל כולן שמות נשים ובנות:

רגב רגבי נחל (איוב כא) ורגבים ידובקו (שם לח) פ' אבנים וטיט שבקרקעות הנהרים והגיאות:

רגז ורגז ושחק (משלי כט) פ' ורקד, וכן ורגזו וחלו מפניך (דברים ב) פ' נרעדו כרוקד ולא ירגז עוד (ש"ב ז) לא יהיה נע ונד, ותרגז הארץ (ש"א יד) לב רגז (דברים כ"ח) חדלו רוגז (איוב ג) מעצבך ומרגזך (ישעי' יד) ברגזה ובדאגה פועל כבד, הרגיז ליושבי תבל (ירמי' נ) למה הרגזתני לעלות (ש"א כח) ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג') פ' בעת כעס וקצף זכור רחמיך והתפעל ואת התרגזך עלי (ישעי' לז) ותרגזי לי (מ"ב יט) כמו תרגום מקציפים הייתם מרגזין הויתון אילו קרובין זה לזה, כי השמח או הפוחד או הכועס יארע לו קלקול כמו רעד:

רגל לא רגל על לשונו (תהלים טו) פ' לשון רכיל בחילוף גימ"ל בכ"ף כמו ויסכרו מעינות תהום, ויסגר יי' בעדו מגורי אביו, מכורותיך ומולדותיך, וכן וירגל בעבדיך (ש"ב יט). מ"א לרגל את יעזר (במדבר כא) וירגלו אותה (דברים א) כמרגלים את הארץ (ראשי' מ"ב). מ"א רגליו, ותשכב מרגלותיו (רות ג) פ' לרגליו, אלף לרגלי (במדבר יא) פ' מהלך על רגליו, שולח ברגליו (שופטים ה) פ' בחייליו. מ"א צא אתה וכל העם אשר ברגליך (שמות יא) פ' עמך ההולכת לרגלה וכל העם ברגליו (ש"א טו) לרגל המלאכה אשר לפני (ראשי' לג) פ' בגלל כמו ויברך יי' אותך לרגלי (ראשי' ל). מ"א לא עשה רגליו (ש"ב יט) פ' לא גילח שער של בית הערוה כי מנהג ישראל בארצם היה כך ואין בו משום תכשיט נשים, וכן ושער הרגלים (ישעי' ז) וכן ובשליתה היוצאת מבין רגליה (דברי' כח) פ' ערותה, וכן ותפשקי את רגליך (יחזקאל טז) כמו פושק שפתיו, וכן להסך את רגליו (ש"א כד) פ' לרחוץ תחתונו אחר שעשה צרכיו שמנהג ישראל כך בכל מקום מארץ אדום שלמדו מהם ומותר לישראל לקנח בצרור או בבגד או בקיסם במקום שאין מים דאמרי רבנן פלוני לייט מאן דמהדר אמיא בעדן צלותא ושמא יעבור זמן ק"ש והקב"ה אמר בשכבך ובקומך הא לאו הכי מהדר אמיא, ומה שאמרו בענין אבנים מקורזלית במקום שאין מים הוא. מ"א שלש רגלים (שמות כג) פ' פעמים ופעמים נמי קרוין רגלים כמו רגלי עני פעמי דלים, ומזה ואנכי תרגלתי לאפרים (הושע יא) פ' הרגלתיו לקחנו על זרועותי, ותנן היה רגיל לבוא אצלו פ' נהוג:

רגם ורגמו אותו (ויקרא כד) רגם ירגמו בו (שם שם) לרגום אותם באבנים (במדבר יד) כצרור אבן במרגמה (משלי כו). מ״א רגמתם (תהלים סח) פ׳ סיעתם וכן רגם מלך ואנשיו (זכרי׳ ז) פ׳ סיעת מלך:

רגן ורוגנים (ישעי׳ כט) ותרגנו באהליכם (דברים א) פ׳ לשון תרעומות ובאין נרגן ישתוק מדון (משלי כ״ו) ונרגן מפריד אלוף (משלי טז) ורגנים ילמדו לקח (ישעי׳ כט) פ׳ צריכין ללמוד דעת:

רגע בכחו רגע הים (איוב כו) פ׳ כעס הים וזעף רוגע הים (ישעי׳ נא) הוא עצמו כועס בים וייבשהו אבל הפוך הוא ומזה נאמר כי רגע באפו (תהלים ל) וכן ברגע קטן עזבתיך (ישעי׳ נד) פ׳ קצף וכעס. מ״א ומצא מרגוע לנפשכם (ירמי׳ ו) פ׳ מנוחה, וכן ובגוים ההם לא תרגיע (דברים כח) הלוך להרגיעו (ירמי׳ לא) הרגיעה לילית (ישעי׳ לד) וזאת המרגעה (שם כח) והנפעל הרגעי ודומי (ירמי׳ מז) אילולי הרי״ש היה דגש וכרגע שאול יחתני (איוב כא) פ׳ אפי׳ במנוחת הקבר יש להן מורא וכן ועל רגעי ארץ (תהלים לה) פ׳ נוחי אדם אנשי שלום וכן עורי רגע וימאס (איוב ז) פ׳ נח גופי כמת. מ״א רגע אדבר (ירמי׳ יח) וחרדו לרגעים (יחזקאל כג) פ׳ בכל שעה וכן שפת אמת תכון לעד, ועד ארגיע לשון שקר (משלי יב) פ׳ האמת עומד לעולם והשקר יבטל בשעתו, וכן כי ארגיעה אריצם (ירמי׳ נ) פ׳ מיד אגרשם וכן לאור גוים [עמים] ארגיע (ישעי׳ נא) פ׳ מיד אאיר לכם, י״א כי האל״ף של ארגיע כמשקל אכזיבה אכזיב לאכזיב שהאל״ף יתירה שנאמר והיה בכזיב:

רגש למה רגשו גוים (תהלים ב) מרגשת פועלי און (שם סד) פ׳ חבורה, בית אלהים נהלך ברגש (שם נה) בחיבור ביחד ותרגום המון מצרים רגושת מצראי ונאמר נמי הרגשו על מלכא כלו׳ נקבצו:

רדד הרודד עמים תחתי (תהלים קמד) פ׳ מפיל כמה שנא׳ וירקעם שהוא כמו וירקעו את פחי הזהב שתרגומו ורדידו וכן וירד על הכרובים ועל התימורות את הזהב (מ״א ו) וי״א לרד לפניו גוים (ישעי׳ מה) מזה הענין והוא מצדר כמשקל כשך יוקשים מן וחמת המלך שככה, ואני עתיד לפרשו בערך שי״ן בענין שור. מ״א נשאו את רדידי מעלי (שיר ה) והרדידים (ישעי׳ לג) פ׳ סדינים וטלתות:

רדה לא ירדנו בפרך (ויקרא כה) ורדו בכם (שם כו) לא תרדה (שם כה) ובחזקה רדיתם אותם (יחזקאל ל״ד) אז ירד שריד (שופטים ה) משפטו יִרְדֶּה כמשקל יצו י״י יצוה יקו לאור ואין יקוה, וירד מיעקב, וירד מים ועד ים כמשקל ויעש, והציווי ורדו בדגת הים (ראשי״א) פ׳ לשון שלטנות ושעבוד. מ״א ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה (איכה א) פ׳ לשון שיבור וכן ומלכים ירד (ישעי׳ מא) משפטו ירדה כמשקל וישק את בני ישראל שהוא וישקה וכן אמר התרגום ומלכין יתבר ותרגום לא תוסרו לי, שם בנימין צעיר רודם (תהלים סח) פ׳ רודה אותם כמו איה המעלם מים, כי יאמר פעמים בצר״י ופעמים בקמ״ץ כמו מאכילם מרחמם ואין מביאין ראיה מן בוֹדֶם כי הוא מעיקר בדא מלבו וחיוג נתפס שעשאו בה״י, וי״א כי לרד לפניו גוים מזה פ׳ לשבור לפניו גוים משפטו לרדה כמשקל אם ענה תענה, לא ידעתי דבר ובודאי אילו היה רדא באל״ף כמו אשר בדא מלבו היה שם צעיר רודם כמו אתה בוֹדֶם אבל היא ממילת הה״י רדה לפיכך נאמר רוֹדֶם כמו המעלם מים מן עלה. מ״א רדה הדבש (שופטים יד) וירדהו אל כפיו (שם) וכן והכהנים ירדו על ידיהם (ירמי׳ ה׳) ירדו השחד אל ידיהם כדבש:

רדם נרדמתי על פני (דניאל ח׳) והוא נרדם (שופטים ד) וישכב וירדם (יונה א) ותרדמה נפלה (ראשי׳ טו) פ׳ שינה:

רדף רדף אחרי הרכב (שופטים ד) אשר רדפוך (דברים ל) ורדפתם את אויביכם (ויקרא כו) שכר ירדופו (ישעי׳ ה) והציווי קום רדוף (ראשי׳ מ״ד) בקש שלום ורדפהו (תהלים לד) רדפו מהר (יהושע ב׳) אויב ירדפו (הושע ח׳) והמצדר על רדפו בחרב אחיו (עמוס א׳) ויקם אדם לרדפך (ש״א כ״ה) ורודף כמוץ הרים (ישעי׳ י״ז) מורדף בלי חשך (שם יד) והנפעל על צוארינו נרדפנו (איכה ד) והאלהים יבקש את נרדף (קהלת ג׳) והתפעל ירדף אויב נפשי (תהלים ז) כי התי״ו נבלעת ופועל כבד ורדפה את מאהביה (הושע ב) ואויביו ירדף חשך (נחום א) ומרדף ריקים (משלי כ״ח) אינמי הרדיפהו (שופטים כ):

רהה ואל תרהו (ישעי׳ מד) פ׳ לא תיראו ותפחדו:

רהב ירהבו הנער בזקן (ישעי׳ ג) פ׳ ישלטו וכן אמר התרגום המתצבת רהב (שם נא) פ׳ פרעה השליט וכן אזכיר רהב ובבל (תהלים פז) רהב הם שבת (ישעי׳ ל) תרהיבני בנפשי עוז (תלים קלח) שהם הרהיבוני (שיר ו) פ׳ משלו בי:

רהט רהיטנו ברותים (שיר א) פ׳ מזחילות, אסור ברהטים (שם ז) פ׳ האוהב נאסר ונקשר בתלתלי שערה הדומין למזחלות מים:

רוב רבת י״י ריבי נפשי (איכה ג) עתיד הוא כלו׳ ריבה י״י ריבי נפשי תגאל חיי, וכן כל פסוקי איכה של תפילה תדע הנה אמר ראית י״י עותתי שהוא בלשון עבר חזר לומר שפטה משפטי שהוא בקשה לעתיד, ריבה ושפטה פ׳ אחד, וכן ויריבו רועי גרר (ראשי׳ כו) הוי רב את יוצרו (ישעי׳ מה) והמצדר הרוב רוב עם ישראל (שופטים יא) מדוע אליו ריבות (איוב לג) משפטו הריבות, כיוצא בו בינותי בספרים (דניאל) כלו׳ הבינותי, ואת יריבך (ישעי׳ סט) פ׳ הקדימו היו״ד וכן יריבי (תהלים לה) הפוכי אותיות הן:

רוד עוד רד עם אל (הושע יא) כמשקל קם אמרו עמי רדנו (ירמי׳ ב) והיה כאשר תריד (ראשי׳ כז) פירוש מלשון ורדו בדגת הים אבל זה מעיקר רדה כמו עלו מן עלה. מ״א אריד בשיחי ואהימה (תהלים נה) פ׳ לשון קינה:

רוה ירויון מדשן ביתך (תהלים לו) כמשקל ובקרך וצאנך ירביון, על פי המלא אבל החסר ירוון, ירבון, וכן ספות הרוה (דברים כט) חסר וכוסי רויה (תהלים כג) מלא כמשקל אשה חכמה, ופועל כבד כי אם הרוה את הארץ (ישעי׳ נה) הרויתי נפש עיפה, ומרוה גם הוא יורה כמשקל ומרבה לסלות, ופועל כבד אחר ורויתי נפש הכהנים (ירמי׳ לא) דשן תלמיה רוה (תלים סה) פ׳ השותה יותר מצרכו יקרא רוה וכן אריוך דמעתי (ישעי׳) משפטו ארויך והפוך הוא כמו כשב כבש ולפי המלא ועל פי החסר ארַיֶּךָ כמשקל אצוך אקוך ופועל כבד פועל בעצמו ורותה ארצם מדם (ישעי׳ לד) כי רותה בשמים (שם שם) משפטן ריתה וממנו אף ברי יטריח עב (איוב לז) פ׳ הבי״ת משמשת כלו׳ בריווי יטריח העב, ותוציאנו לרויה כמו לרוחה ושם הריווי גם הוא אינו כמו כוסי רויה כי הכוס לשון נקבה הוא אע״פ שנא׳ גם בלשון זכר שנא׳ כי כוס ביד י״י מלא מסך:

רוח ורוח לשאול (ש״א יו) אדברה וירוח לי (איוב לב) רוח והצלה

והצלה (אסתר ד) כי היתה הרוחה (שמות ח) וריוח תשימו (ראשי' לב) עליות מרוחים (ירמי' כב) פ' לשון רוחב וכן לרוח היום פ' מתחלת שבע שעות עד הערב יקרא כך. מ"א והריחו ביראת יי' (ישעי' יא) פ' ישים בפיו רוח ודבור כמו וברוח שפתיו ימית רשע וכן לרוחתי לשועתי (איכה ג) פ' דבור ותפילה. מ"א קרוב לו כנוח עליהם הרוח (במדבר יא) פ' נבואה. מ"א ורוח לבשה את עמשי (דה"א יב) עקב היתה רוח אחרת עמו (במדבר י"ד) פ' עצה, וכן אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו (יחזקאל א) פ' לשון רצון הבורא יתברך שמו וכן אמר התרגום. מ"א ורוח כל בשר איש (איוב יב) פ' נפש ונשמה וכן ויצא הרוח (מ"א כ"ב). מ"א ורוח לא יבא ביניהן (איוב מא) פ' אויר מ"א ורוח גדולה וחזק (מ"א יט) פ' סופה וסערה ומזה נאמר אשר זורה ברחת (ישעי' ל) פ' מלשון רוח הוא· מ"א כי תשיב אֶל אֵל רוחך (איוב טו) פ' כעסך וקצפך. מ"א תשעים וששה רוחה (ירמי' נב) פ' פאה, וכן לארבע רוחות (יחזקאל מב) סובב סובב הולך הרוח (קהלת א) פ' תסובב החמה והולכת אל צפון וסובבת אל דרום כלו' תקופת ניסן תתחיל במזל טלה וסובבת כל פאת צפון כל ימי קציר עד תקופת תמוז תתחיל נמי במזל סרטן כל ימי הקיץ להשלים כל פאת צפון. ובתקופת תשרי תתחיל במזל מאזנים בתחלת פאת דרום כל ימי חריש עד תקופת טבת ותתחיל במזל גדי תשלים כל פאת דרום כל ימי החורף וחוזרת חלילה שנא' ועל סביבותיו שב הרוח (שם) שחוזרת לטלה:

רום ידינו רמה (דברים לב) דמה ידך (ישעי' כו) וירם כבוד יי' (יחזקאל י) כמשקל ויקם מן קום, רומה על השמים (תהלים נז) ארום בגוים (תהלים מו), ופועל כבד הרימותי ידי (ראשי' יד) וירם הטבח (ש"א ט) הורם התמיד (דניאל ח) שנא' גדלתי ורוממתי (ישעי' א) ארוממך אלהי (תהלים קמה) עתה ארומם (ישעי' לג) לשון התפעל הוא ונבלע התי"ו של התפעל ולא יכלו לדגש הרי"ש כמו ותכונן עיר סיחון פ' תתכונן וכן שמי מנואץ מתנואץ, מדבר פ' מתדבר ונוסרו הנשים פ' ונתוסרו, למה תשומם פ' תתשומם, ונכפר להם הדם פ' ונתכפר, ירדוף אויב נפשי פ' יתרדוף, האדרש אדרוש פ' אתדרש, כי מבליעין תי"ו התפעל באות שבצדה אע"פ שאינה דומה לה וכן יבליעו נו"ן הנפעל או נו"ן של עיקר המילה כגון נו"ן נטר ביטור ונו"ן נקם ביקום ונו"ן נדר בידור ונו"ן נפל ביפול, ונו"ן נזר ביזיר ליי' ונו"ן נסע ביסע ונו"ן נגה ביגה שביב אשו ונו"ן נתן ביתן, וכן למ"ד לקח ביקח, ויו"ד יצק באצוק מים, ויו"ד יצר באצרך בבטן, ושאר אותיות אינן נבלעין אלא באות של כפל כגון וירמו ויתרוממו הרומו התרוממו ומשום הרי"ש לא נדגשו ואילו הן שנדגשו משום הבלעה יסובו מן סבב, ישומו מן שמם יסולו מן סלל רני בלילה מן רון רומו מן רום. מ"א קרוב לו מרים קלון (משלי ג) מרים אולת (שם יד) פ' מעורר. מ"א וארמון על משפטו ישב (ירמי' ל) פ' בירה גדולה ושמא משום גובה בנינו נקרא כך והאל"ף יתירה. מ"א וראמות וכדכוד (יחזקאל כז) ראמות וגביש (איוב כח) פ' צמח צומח בתוך הים והוא אדום דומה לעצם יתלוהו בצוארי התינוקת:

רוע ורעה עינך (דברים טו) זה פועל אבל ורעה לא תמצא בך (ש"ב כה) שם הוא וכן מפני רוע מעלליכם (ירמי' כו) וכן ורעים לא נתקו (ירמי' ו) ופועל כבד הרעו ממעלליכם (מיכה ג) הרע לעם הזה (שמות ה') ואשר הרעותי (מיכה ד) לא ייטב יי' ולא ירע (צפני' א) ונרע לעשות (מ"א יד) אף תיטיבו ותרעו (ישעי' מ"א) כי מרעים יכרתון (תהלים לז) ולשון יחיד מרע מקשיב על שפת און (משלי יז) ופועל קל פועל באחר עתה ירע לנו שבע בן בכרי אבל ולא ירע לבבך הוא פועל בעצמו ויש אומ' ירע לנו שבע בן בכרי פועל בעצמו כמשקל ימר שכר לשותיו כלו' ימצא לנו רע ולא ירע לנו. מ"א רבות רעות צדיק (תהלים לד) רעות רבות וצרות (דברים ל"א) פ' צוקות וכן להציל לו מרעתו (יונה ד) והנך ברעתך (ש"ב ט"ז) מ"א והרעותם בחצוצרות תתקעו ולא תריעו (במדבר י') למה תריעי ריע (מיכה ד) פ' לשון תרוע ומצדד הוא, וכן יריע אף יצריח (ישעי' מב) וכן יגיד עליו ריעו (איוב לו) לענין הרעם כי הברק והרעם יוצאין בבת אחת אבל הברק יקדים למראית העין ואחר כך יבוא שמע הרעם, את קול העם ברעה (שמות לב) ירע שריד באהלו (איוב כ) פ' יצעק בקול הצרה או פועל של רעות רבות וצרות כלו' יצר, ונתפס חיוג באמרו כי למה תריעו רע מלשון רעך ורע אביך (משלי כז) ואינו אלא מלשון וירע העם (הושע י) וגם נכפל זה הפועל שנא' יתרעעו אף ישירו (תהלים סה) עלי פלשת התרועעי (שם ס) ובלשון משנה מתריעין. מ"א תרועם בשבט ברזל (תהלים ב) ירוע כבירים לא חקר (איוב לד) הירוע ברזל (ירמי' טו) שן רועה (משלי כה) והציווי רועו עמים (ישעי' ח) רע ירוע (משלי יא) ורוע כסילים ירוע (שם יג) פ' לשון קלקול, התפעל התרועעה (ישעי' כד) וי"א לשון רצץ ושבור וכן תרגום רצץ רעיע ותנן הבית שנתרעעה כמו משענת הקנה רצוץ. מ"א איש רעים להתרועעה (שם יח) שלשים מרעים (שופטים יד) ומשפטו מרעים של אף כי מרעהו (משלי יט) והראשון כמו ואחוזת מרעהו (ראשי' כז) ומשפט אף מרעה להיות כתוב ביו"ד כלו' מרעיהו כי הוא לשון רבים שנאמר רחקו ממנו וכן מי שכתב רבינו פלוני, טעה וכן זקינינו אדונינו כלו' כי הם לשון רבים ואם לא נכתב ביו"ד הרי זה לשון יחיד למרעהו אשר רעה לי:

רוף בתוך הריפות (משלי כז) פ' חטים כתושות במכתש ונכפל שנא' עמודי שמים ירופפו (איוב כו)· וי"א ירופפו עיקר אחר הוא כלו' ירעדו ויזדעזעו ומזה נקראו המניפות שמנידין בהן הרוח על פני אדם רפפות ובלשון רבותינו הניפי עלי במנפיך, ומזה נקרא ספר **רפפות** 1) שיש בו סימני אברי גוף האדם שאם נתנדנד שום אבר הרי זה יורה עליו כך וכך בין טוב ובין רע. מ"א ועליהו לתרופה (יחזקאל מז) פ' רפואה ושמא לפי שמזעזעת את החלי נקרא כך כמשקל תקומה תרומה

[נ' ז' כ"ט 1) בלשון ערבי תנוע ונדנוד והוא עוד ס' חכמת היד וסרטוטין והי' רשומים בהן אברי האדם והיו סוחרים בו מחלת תרפים ע"פ הנחת הדפים והגלילים הנה והנה כמו שעושים עוד היום הסחורים להגיד עתידות בעד אגורת כסף בסדור קלפים שוחקים קארטען אויסלעגער]:

רוץ והנער רץ (ש"א ב) אם רצתי אחריו (מ"ב ה) ופועל כבד ויריצוהו מן הבור (ראשי' מא) ונכפל כברקים ירוצצו (נחום ב) והציווי רוץ, והשם כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט) כמרוצת אחימעץ בן צדוק (ש"ב יח). מ"א ותרץ את גלגלתו (שופטים ט) על העשק ועל המרוצה (ירמי' כב) את מי עשקתי ואת מי רצותי (ש"א יב) פ' לשון לקיחת דבר בחזקה ונכפל וירעצו וירוצצו (שופטים י) וקרוב לו ויתרצצו הבנים בקרבה (ראשי' כה) כלו' מרוב דוחק כאילו נשברו וי"א התפעל הוא של כברקים ירוצצו פ' זה ירוץ אחר זה וכן לא יכהה ולא ירוץ (ישעי' מב) והנפעל ונרוץ הגלגל (קהלת יב) פ' נשבור על הבור וכן כי בך ארוץ גדוד (ש"ב כב) כמו ואשחקם כעפר על פני רוח:

רר ורר בשרו (ויקרא טו) ויורד רידו על זקנו (ש"א כא) אם

יש

יש טעם בריר חלמות (איוב ו) פ׳ אין טעם ללובן של ביצים כשהוא חי שהוא דומה לרוק או ליחה עבה:

רוש פורה רוש ולענה (דברים כט) ענבי ראש (שם לב) ראש ותלאה (איכה ג) ופרח בראש משפט (הושע י) ויתנו בברותי ראש (תהלים סט) פ׳ ארס ממיק את גופו, וי״א צמח מר מאד. מ״א כפירים רשו ורעבו (תהלים לד) ישתה וישכח רישו (משלי לא) ישבע ריש (משלי כח) ונאמר נמי בצרי שנא׳ ריש ועושר (שם ל) ונכפל מתרושש והון רב (משלי יג) כי תאמר אדום רוששנו (מלאכי א) ירושש ערי מבצריך (ירמי׳ ה) כמו יקומם מן קם ויתכן שיהא מעיקר רשש:

רז רזי לי (ישעי׳ כד) פ׳ הנביא צווח אני לבדי אדע סוד נבואה זו אוי לי כי בוגדים בגדו ואין צדיק בעולם וי״א רזי לי הראשון בודאי סוד כמו וכל רז לא אנס לך אבל רזי לי השני לשון רזון השמנה היא אם רזה (במדבר יג) לשון גוף חסר:

רזה כי ירזה פועל עבר הוא ומשמן בשרו ירזה (ישעיה י״ז) ואיפת רזון זעומה (מיכה ו) במשמניו רזון (ישעי׳ י) השמנה היא אם רזה וישלח רזון בנפשם (תהלים קו) פ׳ לשון כחש כדתנן בהמה כחושה ובשר כחוש. מ״א ובאפס לאום מחתת רזון (משלי יד) פ׳ ובאין עם יחת הרוזן כמו ורוזנים נוסדו יחד כלו׳ שליש היוצא במתי מעט למלחמה תבוא לו מחתה:

רזח בית מרזח (ירמי׳ יו) פ׳ מקום השמחה וכן וסר מרזח סרוחים (עמוס ו) פ׳ תסור שמחת הבטלים הישנים על מטותם משום תענוג כל היום ושמחים ואינן חוששין שמא תבא עליהם צרה לפיכך עתה יגלו בראש גולים סרוחים פ׳ מלשון תסרח על אחורי המשכן וכן הישן:

רזם ומה ירזמון עיניך (איוב טו) פ׳ ירמזון כמו רוזן ורזון כשב וכבש:

רזן האזינו רוזנים (שופטים ה) ורוזנים לאין (ישעי׳ מ׳) פירוש נגידים ושלישים:

רחב רחב פי על אויבי (ש״א ב) רחבה ונסבה (יחזקאל מא) והנפעל כר נרחב (ישעי׳ לד) והסמוך ורחב לב (משלי כא) חמש אמות רוחב (שמות כז) ואתהלכה ברחבה (תלים קיט) פ׳ מקום רחב, ברחוב נלין (ראשי׳ יט) ברחובותינו (תלים קמד) רחב לא מוצק תחתיה (איוב לו) ולשון נקבה ארץ טובה ורחבה, רחבת ידים ופועל כבד הפועל בעצמו צרות לבבי הרחיבו (תהלים כה) אבל הרחיב יי׳ לנו (ראשית כו) מרחיב גד (דברים לג) בצר הרחבת לי (תהלים ד) תרחיב צעדי תחתי (שם יח) הרחיבה שאול נפשה (ישעי׳ ה) הרחיבי מקום אהלך (ישעי׳ נד) כולן פועלין באחר והצווי הרחב פיך ואמלאהו (תהלים פא):

רחל וכרחל לפני גוזזיה נאלמה (ישעי׳ נג) רחלים מאתים (ראשי׳ לב) פ׳ כבשות:

רחם רחם יי׳ על יריאיו (תהלים קג) ורחמך והרבך (דברים יג) לא ארחם (ירמי׳ יג) משפטן שיהו דגושין אבל החי״ת לא תדגש והמצדר רחם ארחמנו (שם לא) והשם ונתן לך רחמים (דברים יג) ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח) חנון ורחום יי׳ (דהי״ב ל) אילולי החי״ת היה כמשקל חנון [ר״ל דגש בעי״ן הפעל] נשים רחמניות (איכה ד) והזכר רחמן. מ״א ארחמך יי׳ חזקי (תהלים יח) פ׳ אאהבך כמו לשון התרגום. מ״א פטר רחם (שמות יג) ורחמה הרת עולם (ירמי׳ כ) מרחם אמו (במדבר יב) ולענין משל נאמר מרחם משחר לך (תהלים קי) פ׳ מקרב החשך כי הרבה ימשילו בך כגון אישון לילה, בגדי ישע, בני אשפתו, גיד ברזל, דלת פניו, חלב הארץ, כנפי שחר. לחם עצלות, נבלי שמים, שפת היריעה, עפעפי שחר, עבותות אהבה, וזה פ׳ הפסוק כשנולדות מתוך הרחם נתן לך מזל טוב כטל. מ״א רחמתים לראש גבר (שופטי׳ ה) פ׳ פלגש או פלגשים לכל אחד ואחד, פ״א חמר חמרים שלל לכל אחד ואחד כמו כשב וכבש. מ״א ואת הרחמה ואת השלך (דברי׳ יד) פ׳ עוף לבן הוא וכנפיו שחורים גדול כשיעור גוף העורב ולא יצפצף ואין לו קול כלל חוטמו ירקרק וכן רגליו ואין בראשו נוצה ומי שלוקח נוצה מכנפיו ומשליכו בין רגלי האשה המקשה לילד יולדת מיד:

רחף רחפו כל עצמותי (ירמי׳ כג) פ׳ נתנדנדו ופועל כבד על גוזליו ירחף (דברים לב) מרחפת על פני המים (ראשי׳ א) ואילולי החי״ת היה דגש כמשקל ידבר מדברת:

רחץ אם רחץ יי׳ (ישעי ד) ורחצו ממנו (שמות ל) לרחוץ על היאור (שמות ב) והמצדר לרחצה כמשקל ולדבקה בו והציווי רחץ וטהר (מ״ב ה) רחצו הזכו (ישעי׳ יא) ומשום אחה״ע נפתח, וכן שאלו מטר, טעמו וראו, אהבו הבו, כי משפטן כמשקל זכרו שמרו, ומצואתו לא רוחץ (משלי ל) ובמים לא רוחצת (יחזקאל טז) והתפעל אם התרחצתי במי שלג (איוב ט) ירחצו מים (שמות ל) פי במים:

רחק רחק משפט (ישעי׳ נט) כי רחקו מעלי (ירמי׳ ב) ירחק חק (מיכה ז) והציווי רחקו מעל יי׳ (יחזקאל יא) כמו רחצו הזכו, והשם ממרחק תביא לחמה (משלי לא) מארץ מרחקים (ישעי׳ יג) מרחקי ארץ (שם ח) ופועל כבד ולבו רחק ממני (ישעי׳ כט) הנה רחקיך יאבדו (תהלי׳ עג) ויש פועל כבד אחר הם יצאו את העיר לא הרחיקו (ראשי׳ מד) זה פועל בעצמו אבל הרחיק ממנו את פשעינו (תהלים קג) פועל באחר והמצדר למען הרחק אתכם:

רחש רחש לבי דבר טיב (תהלים מה) פ׳ הרגש דבר והבין ודבר בסוד כמו שאמרו רבותינו רהושי מרחשן שפתיה, ומזה נקרית מרחשת שהרתת כמו דבור בסוד. וי״א רחש לבי כמו חורש רע בהיפוך האותיות כמו כשב וכבש פ׳ בודה דבר בין טוב ובין רע:

רטט רטט החזיקה (ירמי׳ מט) פ׳ רעד ותרגום יאחזמו רעד אחזתון רתיתא שהוא כמו כדבר אפרים רתת כלו׳ רטט כי התי״ו תתחלף בטי״ת כמטחוי קשת, וימתחם כאהל:

רטב מזרם הרים ירטבו (איוב כד) רטוב הוא לפני השמש (שם ח) פ׳ לשון דיכוך ונימוס:

רטש נערים תרטשנה (ישעי׳ יג) ועולליהם ירוטשו (שם שם) ועולליהם תרטש (מ״ב ח) אם על בנים רוטשה (הוש׳ י) פירוש לשון ניפוץ והשלכה, ותרגום תשמטנה ונטשתה תרטישנא:

רוח וירח יי׳ (ראשי׳ ח) ולא יריחון (תהלים קטו) ולא אריח (ויקרא כו) מריח מים יפריח (איוב י״ד) ראה ריח בני (ראשי כז) נרדי נתן ריחו (שיר א׳). מ״א קחי רחים (ישעי׳ מז) פ׳ טחון:

ריק מריקים שקיהם (ראשי׳ מב) נעור וריק (נחמי׳ ה) והקיץ ורקה נפשו (ישעי׳ כט) ותם לריק כחכם (ויקרא כו) המי״ם יתירה כמי״ם חינם. אינמי ותהי הכנס, ומזה נאמר והריקותי אחריכם חרב (ויקרא כו) וירק את חניכיו (ראשית יד) והריקותי לכם ברכה כולן קרובין זה לזה כי החולץ בגדו כמו שמריק כלי הוא וכן והרק וסגור (תהלים לג) על הארץ יריקו (קהלת יא) ולא הורק מכלי אל כלי (ירמי׳ מח) המריקים מעליהם הזהב (זכרי׳ ד) שמן תורק שמך (שיר א) כלו׳ יזרק

כמו

כמו לתת ריחו· מ״א כטיט חוצות אריקם (תהלים יח) פ׳ אשימם כמו רקק מים פ׳ דבר דק כמו שאמר בספר שמואל אדיקם וכן לענין שבלים אמר הדקות ואמר הרקות:

ריר כבר פירשתי לעיל [סי׳ רר]:

רכך ולא רככה בשמן (ישעי׳ יא) רכו דבריו משמן (תהלים נה) הדגש במקום אות כפל, יען רך לבבך (מ״ב כב) פועל עבר הוא אבל רך וטוב (ראשי׳ יח) שם הוא ולשון רבים כי הילדים רכים (ראשי׳ לג) הרכה בך והענוגה (דברים כח) ועיני לאה רכות (ראשי׳ כט) ופועל כבד ואל הרך לבי (איוב כג) כלו׳ הרכיך או ריכיך, ופן ירך לבבכם משפטו בדיגוש כמשקל ידל כבוד יעקב, ימק צבא השמים, אשר לא ימד, שכולן לשון נפעל של מלות כפולים אותיותם האחרונים כלו׳ צרכך ינדלל, ינמקק, ינמדד, אבל הפילו הנו״ן של נפעל אות של כפל וחיוג ז״ל אמר כי והבאתי מורך (ויקרא כו) אינו מזה העיקר ובאמת ממנו הוא, פ׳ מפעל כלו׳ מרכך אבל משונה הוא וכן מכם ליי׳, מן תכוסו על השה. שהדגש במקום אות כפל כלו׳ מכסס ליי׳ והחולם של מורך והצירי של מכם שוין לענין אות של כפל, וי״א כי וממר ליולדתו משפטו ממרר מן תכתוב עלי מרורות שהוא לשון מרי והציר״י של וממר ליולדתו במקום אות של כפל:

רכב רכבו על הגמלים (ש״א ל) ותרכבנה על הגמלים (ראשי׳ כד) רוכב שמים בעזרך (דברים לג) והציווי צלח ורכב (תהלים מה) השם המרכבה, ויאסור יוסף מרכבתו (ראשית מו) מרכבו ארגמן (שיר ג) פ׳ כלי עץ שעושין על הסוס במקום המרדעת לישב הרוכב עליו, אבל במרכבה הראשונה (זכריה ו׳) פ׳ עדר של רוכבים, ברכבו ובפרשיו (שמות יד) פ׳ עושין בארץ המישור ד׳ סוסין שוין במקומה ובמרוצה יחד וקושרין אותן כמו צמדי בקר ועל גביהון כמו משכב שיש לה מעקה סביב ורוכבין בה ששה שבעה בני אדם רומי קשת ומלומדי מלחמה ירוצו בכונה אחת אחרי הגדוד, ופועל כבד והרכבתיך על במתי ארץ (ישעי׳ נח) ארכיב אפרים (הושע י׳) אבל וירכיבהו אותו ברכבו (מ״ב י׳) פ׳ במרכבתו וכן איש ברכבו (שם ט) ויכרע ברכבו (שם שם) רכב גמל (ישעי׳ כא) רכב צמד פרשים (שם שם) כולן לשון יחיד כלו׳ אינן כמו רכבו ופרשיו. מ״א קרוב לו לא יחבל רחים ורכב (דברים כד) פלח רכב (ש״ב יא (פ׳ אבן עליונה:

רכל לא תלך רכיל (ויקרא יט) הולכי רכיל (ירמי׳ ו) פ׳ שם המרכיל· וי״א כי לא רגל לשונו, מרגל עבדך, לרגל את יעזר, מזה הענן בהיפוך כ״ף בגי״מל כמו ויסכרו ויסגרו מכורותיך ומולדותיך, מגורי אביו. מ״א קרוב לו בעיר רוכלים שמו (יחזקאל יז) וילינו הרוכלים (נחמי׳ יג) המה רוכליך (שם כז) רוכלת העמים (יחזקאל כז) ובזזו רכולתך (שם כו) וארזים במרכולתך (שם כז) פ׳ סוחרים וסחורות, וכן אבקת רוכל (שיר ג) אפר של בשמים לפי שמסבבין כרוכלים וכמרגלים הולכי רכיל, וי״א מפני שמשבחין סחורתם ומגנים סחורות אחרים נקראו כך. וי״א משום הבשמים שנותנין ריח שיביאו בידיהם נראה הריח כאיש רכיל שמרגל מה יש ביד בעליו מן הבשמים:

רכס וירכסו את החשן (שמות כח) פ׳ ויחזקו וכן מרוכסי איש (תהלים לא) אנשי חוזק וכן והרכסים לבקעה (ישעי׳ מ) פ׳ מקום עולה ויורד שילך בו האדם בטורח:

רכש רוכבי רכש (אסתר ח) לסוסים ולרכש (מ״א ה׳) פירוש חשובי הסוס והפרדים· מ״א אשר רכש (ראשי׳ לא) פ׳ עבדים ובהמות וממון נקרין כך אבל של קרח אין בו עבדים שנאמר ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש, וכן תן לי הנפש והרכוש קח לך (ראשי׳ יד) והרכוש הכת׳ בדוד (דהי״א כו) יש בו הכל:

רמם ורמה תכסה עליהם (איוב כא) וירם תולעים (שמות יו) וראוי לומר לרבים וירומו כמו וירא כל העם וירונו מן רננה. מ״א ודאה ראש כוכבים כי רמו (איוב כב) כמשקל ראה אויבי כי רבו מן רבבה, ופועל כבד ורומם תחת לשוני (תהלים סו) כמשקל אשר עולל לי ופועל עתיד יחד לא ירומם (הושע יא) על כן לא תרומם (איוב יז) וכולן פועלין בעצמן והזהר שמא יתחלפו לך עם וירוממוהו בקהל, ארוממך אלוהי המלך כי אילו פועלין באחר ועיקר רום ולא רמם אבל נכפלו אותיותם לרבות וכן פי׳ הפסוק ועמי תלואים למשובתי (הושע יא) כי הנביאים קוראין אותן למעלה גדולה ורמה ובעונות לא יעלה בידם ולא יתרוממו יחדו וכן׳ רומו מעט ואיננו (איוב כד) פועל עבר כלו׳ עפו ועברו מן העולם כמשקל וימרדוהו ורבו מן רבב והנפעל וירומו הכרובים (יחזקאל י) ירומו והציווי הרומו מתוך העדה הזאת (במדבר יז) ומשפטן שיהו דגושין הריש״ין שלהן ונתפס חיוג שעשאן מן התפעל והן מן נפעל, והוי יודע כי כל מלה שיש בה כפולה אם ישימו ממנה התפעל כלו׳ יוסיפו בתוכה תי״ו של התפעל לא יפילו אות כפל ממנה לעולם וסימן גדול זה ותבחין בו בין הנפעל והתפעל. נאמר התהללו בשם קדשו מן הלל, בעמים הוא יתבולל מן בלל, וכליותי אשתונן מן שנן אשתוללו אבירי לב מן שלל, ויתגודדו מן גדד ופעמים יפילו תי״ו התפעל מן המלה ומדגשין מקומו ופעמים שיהא באותה מלה עצמה אות מאותיות אחהע״ר לא יתכן שתתדגש לפיכך נסמך על אות כפל אם נמצאת שנפלה בידוע שהוא מן הנפעל לא מן התפעל וכן עתה ארומם (ישעי׳ לג) מלשון נפעל הוא:

רמה רמה בים (שמות טו) רומי קשת (תהלים עח) ומלאתי הגיאות רמותיך (יחזקאל לב) פ׳ המושלכים על הארץ בחרב. מ״א כן איש רמה את רעהו (משלי כו) למה רמתני (ש״א כח) החזיקהו בתרמית (ירמי׳ ח) בתרמה לאמר (שופטי׳ ט) תדברו רמיה (איוב יג) שמות הן, רמיה כמשקל צדיה ויש רמיה שאינו שם כגון לשון רמיה (תהלים ק״כ) כלו׳ רמאית ע נ י ה שהיא אשה עניה שביה בת ציון שאינו שם, וראית בשביה שם הוא ומצא עכשיו ולא תדברו רמיה (איוב יג) רמאות דבר שאין ל ו ג ו ף ולשון רמיה דבר ש י ש ל ו ג ו ף כיוצא בו אולת אדם תסלף דרכו, שאין ל ו ג ו ף הוא ואולת בידיה תהרסנו אשה ש ה י א ג ו ף: [נ״ן כ׳ ט׳ רמאות הוא שם המקרה מפשט מכל גוף ונדמה כאילו עומד בפני עצמו ורמיה הוא תואר ללשון, וכן אולת אדם מקרה, ואולת היא שם תואר לאשה ויובן במלת אולת א ש ה שהיא אולת והיא גוף]:

רמח ויקח רומח בידו (במדבר כה) מרקו הרמחים (ירמיה יו) פ׳ הוא חנית הוא כידון:

רמך בני הרמכים (אסתר ח) פ׳ סוסיות:

רמן רמון גם תמר (יואל א) רמונים, מעסיס רמוני (שיר ח) פ׳ כעין רמון כמו אדמוני, שמעוני, זבולוני, אבל אינו עסיס של רמון, וי״א יתכן שיהא עסיס רמונים והפילו המי״ם כמה שנאמר חלוני שמשפטו חלונים:

רמס תרמס כפיר ותנין (תהלים צא) וירמס לארץ חיי (שם ז) והמצדר רמוס חצרי (ישעי׳ א) והשם והיה למרמס (שם ה) והנפעל ברגלים תרמסנה (שם כח) משפטו דיגוש הרי״ש כמשקל תפקחנה עיני עורים שהדגש במקום נון של נפעל:

רמש אשר תרמש האדמה (ראשי' ט) תבנית כל רומש (דברים ד) ובכל הרמש הרומש (ראשי' א) פ' שרץ השורץ:

רנן בואו לפניו ברננה (תהלים ק) כי רננת רשעים מקרוב (איוב כ) כנף רננים נעלסה (שם לט) פצחי רנה (ישעי' יד) ולשון זכר ברן יחד כוכבי בקר (איוב לח) רני פלט (תלים לב) והתפעל מתרונן מיין (שם עח) ותרון לשון אלם (ישעי' לה) בחולם הוא להעיד על הנו"ן הנפולה שנפלה כמשקל תחוג ליי' מן חגג תבוזלך מן בזזנו לנו אף יתום מן ומגז כשבי יתחמם, את אשר תחון מן אשר חנן אלהים, שאילולי הכפל היו שרוקין כמו תשוב תקום ירוץ אגור אקוץ בם, כן דרך המקרא חוץ ממלה אחת וצדיק ירון ושמח שהוא שרוק, ופועל כבד הרנינו לאלהים (תהלים פא) והוא פועל באחר אבל ולב אלמנה ארנין (איוב כט) פועל בשנים, וכן הרנינו גוים עמו (דברים לב) ופירושן משונה, ארנין אשמח כמו ירון ושמח הרנינו לשון הודיה ושבח, וירא כל העם וירנו (ויקרא יט) פ' ויצעקו וכן ויעבר הרנה (מ"א כב) פי' כרוז. מ"א וכשדים באניות רנתם (ישעי' מג) פ' בכייתם וכן קומי רני בלילה (איכה ב) בשמעו את רנתם (תלי' קו):

רנב ואת הארנבת (ויקרא יא) פ' חיה אזניה ארוכין והצמר של עורה אם יערבנו האדם עם הלובן של ביצה ומשים על החבורה מיד נסתמת:

רנה עליו תרנה אשפה (איוב לט) זה המלה יחידה שאין לה דומה לפיכך צריך לפרשה ככח הפסוק:

רסס רסיסי לילה (שיר ה) פ' טיפין קטנים של גשם ושל טל ותרגום רביבים וכרסיסי מלקושא, לרוס את הסלת (יחזקאל מ"ו) הוא בחולם להגיד על הסמ"ך כפולה כמו לחוג ושלל לבוז, פ' זילוף מים. מ"א והכה את הבית הגדול רסיסים (עמוס ו) פ' שיבור כדתנן היה עבה או מרוסס פי' כמו מרוצץ:

רסן ורסן מתעה (ישעי' ל) בכפל רסנו (איוב מא) פירוש פרומביא שמושכין בה הסוסים והפרדים והגמלים:

רעב לא ירעבו (ישעי' מט) רשו ורעבו (תהלים לד) ויהי רעב (ראשי' יב) ובימי רעבון ישבעו (שם לז) אבל את רעבון בתיכם (שם מב) פ' לחם שמסיר רעבון בתיכם ופועל כבד לא ירעיב יי' (משלי י) ויענך וירעבך (דברים ח):

רעד המביט לארץ ותרעד (תהלים קד) אוצרות הרוח הן בקרב הארץ ומשם יצאו לכל העולם וכשתהיה הארץ רכה יצאו בנחת אד שיעלה מן הארץ להעשות עבים ונהפך למים ופעמים תהיה האדמה חזקה יבשה לפיכך יצא הרוח בחוזק ומניד את הארץ ומרעידה והוא סימן רע לבני אותו מקום גולים ממקומן ומתחלף המלכות וענין קשה הוא הרעש, יאחזמו רעד (שמות טו) רעדה אחזתם (תלי' מח) שם ופועל כבד פועל בעצמו עמדתי מרעיד (דניאל י) מרעידין על הדבר (עזרא י):

רעה ורעה הכרמל והבשן (ירמי' נ) ארעה צאני (יחזקאל לד) והציווי רעה את צאן ההרגה (זכריה יא) לרעות בגנים (שיר ו) משפטו לרעות הצאן, רועות על ידיהם (איוב א) זה פועל בעצמו אבל כי רועה היה (ש"א יז) ומשה היה רועה (שמות ג) אילו פועלין באחר והשם מרעה, בקר רעי (מ"א ד). מ"א למרעהו אשר רעה לו (שופטים יד) ורועה כסילים (משלי ג) פ' לשון ריעות אל תתרע את בעל אף (משלי כב) כלו' אל תתחבר לו לשומו ריע' מ"א ורעות רות (קהלת א) אפרים רועה רות (הושע יב) וברעיון לבו (קהלת ב) פ' מחשבה ואמר התרגום רעיונך על משכבך סליקו (דניאל ב) וי"א בנת לרעי (תהלים קלט) מזה כלומ' ריע שלי פ' מחשבתי כמשקל שמענו גאון מואב, גאה מאד ומשפט שניהן גאה רעה אבל הפילו מהן למ"ד של פועל ומי שאמר כי הוא מן וירע העם טועה מאד:

רעל סף רעל יין (זכרי' יב) תרעלה (תהלים ס) פ' אסכרה וחלי רע שסותם את הגרון וכן והברושים הרעלו (נחום ב) וי"א כי שתה גם אתה והערל הענין בהיפוך האותיות כמו כשב וכבש כלו' והרעל. מ"א והשרות והרעלות (ישעי' ג) פ' כלי זהב וכסף זה על צוארי הנשים כמו הזוגין ומצלצלים קולם:

רעם רעמו פניו (יחזקאל כז) פ' לשון הקנטה וזעף וכן בעבור הרעימה (ש"א א) אבל משפטו הרעימה [ר"ל בלי דיגוש ברי"ש] אבל חששו שמא תשמע העי"ן בדיבור כמו אל"ף כלו' הראימה לפיכך דגשו הרי"ש כדי שתשמע העי"ן בטוב כיוצא בו ולא יכלה עוד הצפינו משפטו הצפינו כמשקל הקריבו את זבחו, הנחילו את בניו, אבל חששו שמא תראה הספינו או הצבינו לפיכך דגשו הצד"י ורפו את הפ"י. מ"א קרוב לו אל הכבוד הרעים (תהלים כ"ט) וירעם בשמים יי' (תהלים יח) והשם רעם שרים (איוב לט) פ' לשון יתגבר כמה שנא' התתן לסוס גבורה התלביש צוארו רעמה (איוב לט) אינמי ורעם גבורותיו (איוב כו):

רענן וכפתו לא רעננה (איוב טו) פועל עבר ולפיכך הוא מלעיל אבל אף ערשנו רעננה (שיר א) הוא שם ולפיכך הטעם מלרע ואני כזית רענן (תהלים נב) פ' רך לא חדש דשנים ורעננים (שם צב) בשמן רענן (ירמי' יב) פ' חדש:

רעף ירעפון דשן (תהלים סה) ירעפו נאות מדבר (שם סה) ירעפו לי אדם רב (איוב לו) ושחקים ירעפו טל (משלי יג) ופועל כבד הרעיפו שמים (ישעי' מה) פ' לשון ניטוף וזיחול כמה שנאמר יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי בהיפוך האותיות רעף וערף כמו כשב וכבש:

רעץ תרעץ אויב (שמות טו) וירעצו וירוצצו (שופטים י) פ' שיבור:

רעש ארץ רעשה (שופטים ה) ורעשו מפני דגי הים (יחזק' לח) ותגעש ותרעש הארץ (תהלים יח) ירעשו האיים (יחזקאל כו) והנם רועשים (ירמי' ד) והשם רעש גדול (יחזק' ג) והנפעל נרעשה הארץ (ירמי' נ) ופועל כבד הרעשתי גוים (יחזק' לח) הרעשתה ארץ פצמתה (תהלי' ס) התרעישנו כארבה (איוב לט) מרעיש ממלכות (ישעי' יד) פ' מרעיד ומרגיש. מ"א ירעש כלבנון פריו (תהלים עב) פ' יפרה וירבה וי"א כי הוא יעשר בהפוך האותיות כמו כשב וכבש כי הרבה יפרה הלבנון שנא' ולבנון אין די בער:

רפא רפאני יי' וארפא (ירמי' יז) אל נא רפא נא לה (במדב' יב) וירפאו שבר בת עמי (ירמי' ו) וירפא אלהים את אבימלך (ראשי' כ) והתפעל להתרפא ביזרעאל (דהי"ב כב) והשם רפואות תעלה (ירמי' ל) רפאות תהי לשרך (משלי ג) ימחץ וידיו תרפנה (איוב ה) אע"פ שכתוב בלא אל"ף. מ"א ארץ רפאים תחשב (דברים ב') פ' אומה אבל מילדי הרפאים הם בני הרפה והרפה אשה חזקה בהפוך כמו סגי נהור אבל לגנאי כינוי אותה. מ"א ולא ידע כי רפאים שם (משלי ט) אם רפאים יקומו (תהלים פח) בקהל רפאים ינוח (משלי כא) הרפאים יחוללו (איוב כ"ו) פ' מתים כלו' מתים יבראון וה"י שלה קמוצה כי היא של ידיעה אינה של תימה ולא של שאלה בין תבין:

רפד ירפד חרוץ עלי טיט (איוב מא) רפדתי יצועי (שם יז) רפידתו זהב (שיר ג) רפדוני בתפוחים (שם ב') פ' דבר שישים האדם תחת מראשותיו או הסיבה יקרא כך כמה שנאמר סמכוני באשישות כך רפדוני:

רפה אז רפתה רוחם (שופטים ח) חזקו ידים רפות (ישעי' לה) ופועל כבד מזית אפיקים רפה (איוב יב) והשם מרפיון ידים (ירמי' מז) והנפעל נרפים אתם (שמות ה) והתפעל התרפית ביום צרה (משלי כד) גם מתרפא במלאכתו (שם יח). מ"א קרוב לו הרפו ודעו (תהלים מ"ו) הרפה ממנה שנים חדשים (שופטים י"א) הרף ממני (דברי' ט) וירף ממנו (שמות ד) פ' לשון הנחה וכן כי מרפא יניח חטאים גדולים (קהלת י) אע"פ שנכתב באל"ף. מ"א וירפאו את שבר בת עמי (ירמי' ו') רפינו את בבל ולא נרפתה (שם נא) פ' לשון רפואה ולענין משל אמר לא יוכל להרפא אינמי וירפא את מזבח יי' (מ"א יח) אינמי וירפו המים (מ"ב ב) כמשקל ויעלו משכן קרח, ויראו אפיקי מים:

רפס ותרפס נהרותם (יחזקאל לב) מרפס רגליכם (יחזקאל לד) פ' לשון מרמס והנפעל מעין נרפש (משלי כה) אע"פ שנכתב בשי"ן והתרגום אמר שארא ברגלא רפסא (דניאל ז). מ"א קרוב לו אבל מלה עשויה משתי מלות לך והתרפס ורהב רעך (משלי ו) כלו' התר לו פיסת יד וכן מתרפס ברצי כסף (תהלים סח):

רפק מתרפקת על דודה (שיר ח) פ' מדברת על לבו וי"א מתנפקת ואינו כלום אלא מדברת בנחת עם דודה ומתחננת:

רפש רפש וטיט (ישעי' נז) פ' ביצה:

רפת ואין בקר ברפתים (חבק' ג) פ' בית מלון של בקר כדתנן רפת בקר:

רצץ עשוק ורצוץ (דברי' כח) והסמוך רצוץ משפט (הושע ה) את מי עשקתי ואת מי רצותי (ש"א יב) הדגש במקום אות של כפול, משענת קנה רצוץ (ישעי' מב) פירוש לשון שבור והשם ועל העושק ועל המרוצה (ירמי' כב) ומזה נאמר ברצי כסף (תהלים סח) פ' מעות שהן חתיכות קטנות כמה שנאמר בצע כסף לא לקחו שהוא כמו ובעד השלח יפלו ולא יבצעו ובצעם בראש כולם:

רצד למה תרצדון (תהלי' סח) מלה יחידה היא ואין לה דומה לפיכך ראוי לפרשה ככח הפסוק שלה כלו' לא תבחרו הרים גבנונים והנה הר שחמד אלהים לעצמו:

רצה כי רצו עבדיך את אבניה (תהלים קב) וארצה בו ואכבדה (נחמי' א) יי' לא רצם (ירמי' י"ד) יהי רצוי אחיו (דברים לג) סמוך הוא ובלא סמוך ורצוי לרוב אחיו (אסתר י') והמצדר ולא יוסף לרצות עוד (תהלים ע"ז) והנפעל ונרצה לו (ויקרא א') לא ירצה (שם ז') ורציתם ודברת אליהם (דהי"ב י') כדתנן מרצה את חבירו ומזה נא' לרצונכם (ויקרא יט) כמשקל רזון ממולת רזה. מ"א אז תרצה (שם כ"ו) ואז ירצו את עונם (שם שם) והנפעל כי נרצה עונה (ישעי' מ') ופועל כבד והרצת את שבתותיה (ויקרא כ"ו) משפטו והרצתה את שבתותיה פ' לשון פריעת חוב. ורבותינו אמרו המרצה מעות מידו ליד האשה בשביל להסתכל בה. מ"א אם ראית גנב ותרץ עמו (תהלים נ') משפטו ותרצה עמו פ' ותרוץ כמו וירץ הנער והמצדר והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א) אע"פ שנכתב באל"ף וכן ברצות בית אלהי (דהי"א כט) פ' בלכתו. וכן ואחריהם בפיהם ירצו סלה (תהלים מט) פ' במנהגם ילכו עמהם לשון מרוצה ומרוץ:

רצח ורצח גואל הדם (במדבר לה) והמצדר הגנוב ורציח (ירמי' ז) לפתוח פה ברצח (יחזקאל כא) והנפעל האשה הנרצחה (שופטים כ) בתוך רחובות ארצח (משלי כב) ופועל כבד ירצחו שכמה (הושע ו) תרצחו כולכם (תהלים סב) בן המרצח הזה (מ"ב ו):

רצע ורצע אדוניו את אזנו (שמות כא) פ' נוקב אזנו בדלת לומר לו זה מקום העבדים:

רצף עוגת רצפים (מ"א יט) ובידו רצפה (ישעי' ו) פ' גחלת. מ"א רצפת בהט ושש (אסתר א) מרצפת אבנים (מ"ב יו) ורצף עשוי לחצר (יחזקאל מ) פ' הצעת טבלות של שיש או של אבנים טובות זו דבוקה לזו בדוחק וכן תוכו רצוף אהבה (שיר ג'):

רק כי רק עוג (דברי' ג) רק אם שמוע תשמע (שם טו) רק את דמו (שם שם) רק לאנשים האל (ראשי' יט) פ' כמו לבד או חוץ מזה וזה. מ"א רק יהיה יי' אלהיך עמך (יהושע א) פ' אבל. מ"א רק אין יראת אלקים (שם) פ' שמא או פן. מ"א והיתד ברקתו (שופטים ד) כפלח הרמון רקתך (שיר ו) פ' קצות המצח מכאן ומכאן:

רקק ורקיקי מצות (שמות כט) הרקות והרעות (ראשי' מא) הדגש במקום אות של כפל פ' דבר רק. מ"א עד בלעי רקי (איוב ז) כדתנן רקק ולא הגיע בו הרוק והדגש במקום אות של כפל. וכי ירוק הזב (ויקרא טו) נאמר בחולם להעיד כי הוא מן עיקר רקק כמשקל ותרון לשון אלם מן רננה תבוז לך מן בזזנו לנו. תחוג ליי' אלהיך מן המון חוגג:

רקב עץ לא ירקב יבחר (ישעי' מ) יבא רקב בעצמי (חבק' ג) פ' עש וסס ועיפוש וכן לעץ רקבון נחושה (איוב מא) וכן והוא כרקב יבלה (שם יג) כלו' כעץ רקב כמו כבגד יאכלם עש:

רקד רקדו כאילים (תהלים קיד) ועת רקוד (קהלת ג) ופועל כבד ושעירים ירקדו שם (ישעי' יג) על ראשי ההרים ירקדון (יואל ב) מרקד ומשחק, ומרכבה מרקדה (נחום ג) אילו פועלין בעצמן אבל וירקידם כמו עגל (תהלים כט) פועל באחר הוא:

רקח אשר ירקח כמוהו (שמות ל) רוקח מרקחת מעשה רוקח (שם שם) פ' פיטום סמים ובשמים וכן מגדלות מרקחים (שיר ה) עשבי בשמים ותרבי רקוחיך (ישעי' נז) ומזה נקרא חנניה בן הרקחים ופועל כבד מרקחים במרקחות (דה"ב יו) וכן מיין הרקח (שיר ח) פ' יין מבושם. מ"א לרקחות ולטבחות (ש"א ח) פ' מבשלות. פ"א רוחצות בגדים כמה שנא' ים ישים כמרקחה (איוב מא) פ' עריבה של כובשים וכן והרקח המרקחה (יחזקאל כד):

רקם מעשה רוקם (שמות כו) צבע רקמתים (שופטים ה') אשר לו הרקמה (יחזקאל יז) פ' מצוייר, רוקמתי בתחתיות ארץ (תלי' קלט) פ' ציירני הבורא בבטן אמי בחשך:

רקע רוקע הארץ על המים (תהלים קלו) פ' מותח ומודד ומזה נקראו שמים רקיע, רקועי פחים (במדבר יז) ויש עוד פועל כבד אחר תרקיע עמו לשחקים (איוב לז) ופועל כבד וירקעו את פחי הזהב (שמות לט) כסף מרוקע (ירמי' י') תרקיע עמו לשחקים (איוב לז) הלמד יתירה כמו שנא' הרגו לאבנר, כדבש למתוק. וכן רקע ברגלך (יחזקאל ו) ורקעך ברגל (שם כה) כי המכה ברגלו על פני אדמה ירקיענה:

רשש כי תאמר אדום רוששנו (מלאכי א) פ' לשון ריש. מ"א ממולאים בתרשיש (שיר ה) וגויתו כתרשיש (דניאל י) פ' אבן טובה כעין שמים וכעין הים שנקרא גם הוא תרשיש. וימצא אניה באה תרשישה (יונה א) הלילו אניות תרשיש (ישעי' כג). מ"א אלישה ותרשיש (ראשי' י) פ' אומה שנאמר לברוח תרשישה (יונה א) פ' מדינות של אותה אומה:

רשה דשיון כורש מלך פרס (עזרא ג׳) פ׳ כרצונו ומזה נקרית המלכות רשות דתנן אל תתודע לרשות, הוו זהירין ברשות, ויש רשות רצון כמו רשות נתן לעין לראות, ויש רשות ש. וא רשות האדם ומקומו כמו רשות היחיד, וי״א כי וארשת שפתיו (תהלים כא) מזה העיקר ובארנוהו בעיקר ארש:

רשם את הרשום בכתב (דניאל י) ואמר התרגום ותרשום כתבא (שם ו׳) ודנא כתבא די רשים (שם ה) הלא אסר רשמת (שם ו) פ׳ חקתה:

רשע אם רשעתי (איוב י) אל תרשע הרבה (קהלת ב) אל רשעו ואל חטאתו (דברים ט) זאת הרשעה (זכריה ה) וברשעת הגוים האלה (דברים ט) זה שם הרשע וכן מדרכי הרשעה (יחזקאל ג) שם בעלת הרֶשע, עתליהו המרְשעת (דהי״ב כד) ופועל כבד והוא הרשיע לעשות (שם כ) הרשענו ומרדנו (נחמי׳ ט) לא ירשיע (איוב לד) אילו פועלין בעצמן אבל והרשיעו את הרשע (דברים כה) אשר ירשיעון אלהים פועלין באחר. מ״א והוא ישקיט ומי ירשיע (איוב לד) ובכל אשר יפנה ירשיע (ש״א יד) פ׳ ירגיז ויניע:

רשף ויצא רשף לרגליו (חבקוק ג) רשפיה רשפי אש (שיר ח) ומקניהם לרשפים (תהלים עז) פ׳ תבערות וחצי הברד וכן חצי הקשת שנא׳ שמה שבר רשפי קשת (תהלים עו) המשולים לגדולים, ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה) ולחומי רשף (דברי׳ לב) פ׳ עוף זורם 1): [נ׳ ן׳ כ״ט 1) מלשון זרם מים כאשר העתיקו החכם די רוסי בלקוטיו Avis inundans ובקנן הספי אשר לו סי׳ 1038 הגיסה דורם]:

רשת רשת הכינו לפעמי (תהלים נז) במשכו ברשתו (שם י) פ׳ מצודה עשויה כשבכה:

רתת כדבר אפרים רתת (הושע יג) פ׳ תרגום יאחזמו רעד אחדינון רתיתא ואמרו רבותינו הרותת בידי שמים:

רתח רתח רתחיה (יחזקאל כד) פ׳ ציווי הוא מעי רותחו ולא דמו (איוב ל) ירתיח כסיר מצולה (שם מא) ותנן מים רותחין:

רתם גחלי רתמים (תהלים קכ) אילן ידוע כמה שנא׳ תחת רותם (מ״א יט). מ״א רתום המרכבה (מיכה א) פי׳ קשור כמו ויאסר יוסף מרכבתו, ויאסר את רכבו כולן שווין:

רתק ורתוקות כסף צורף (ישעי׳ מ׳) עשה הרתוק (יחזקאל ז) ויעבור ברתוקות זהב (מ״א ו) פ׳ שלשלאות וכן אמר התרגום, ונאמר בספר מלכים רתוקות ובדברי הימים נא׳ שרשרות והפועל של אילו השמות רותקו בזקים (נחום ג) כלו׳ קשרום בשלשלאות כמה שנאמר לאסור מלכיהם בזקים. מ״א עד אשר לא ירתק חבל הכסף (קהלת יב) פ׳ ינתק חוט השדרה וכן גולת זהב (שם שם) הוא הגיד המקבל הדם מן הכבד ומחלקו ומשגרו לכל אברי הגוף, ותשבר כד על המבוע (שם שם) פ׳ תבקע המרה על פני הכבד שהוא מעין של דם וכולן משלים לעת זקנה וקירוב יום המיתה:

מלה רביעית

רטפש רטפש בשרו (איוב לג) פ׳ זו המלה יחידה ויתכן שתהא לשון התפעל של רפש וטיט והטי״ת במקום תי״ו כמו טי״ת של נצטדק ויצטירו וי״א אינה התפעל:

רענן [עי׳ לעיל סרס רען]:

רפסד רפסודות (דהי״ב ב) פ׳ קורות דבוקות זו לזו במסמרים משליכים אותן בים או בנהר לעבור עליהן ממקום למקום כמו דוגית ועליהם נאמר אשימם דוברות בים ובתלמוד ארץ ישראל אמרי׳ היא אסדה היא אסכריה היא רפסוד דכתיב רפסודות על ים יפו (דהי״ב ב׳)

נשלם ערך רי״ש

אתחיל ערך שי״ן

שש שש ומשי (יחזקאל טז) פ׳ פשתן אבל וילבש אותו בגדי שש (ראשי׳ מא) פ׳ משי:

ששא וששאתיך (יחזקאל לט) פ׳ לשון פינוי בזו המלה נתפס חיוג בשומו אותה מעיקר הה״י והנה אל״ף ראיה כי אין בה ה״י ופירושה ככת הפסיק מפני שהיא יחידה:

ששה וששיתם האיפה (יחזקאל מה) פ׳ תחלקו לששה ומזה ששת ימים (שמות יו) שש עגלות צב (במדבר ז):

ששן שפתותיו שושנים (שיר ה) פ׳ ורדים אדומים וכן שושנת העמקים (שם ב). מ״א שושן הבירה (אסתר א) פי׳ מדינה: [עי׳ רא״נ״ע (אסתר א׳) ודניאל (ח׳ ב׳)]:

ששר חקוקים בששר (יחזקאל כג) פ׳ מצויירין במיני דומיות כמו המגינים כמה שנאמר ומשוח בששר (ירמי׳ כב):

שאב ושאבתם מים בששון (ישעי׳ יב) גם לגמליך אשאב (ראשי׳ כד) עת צאת השואבות (שם שם) בין השאבים (שופטים ה) והציווי שאב:

שאה עד אם שאו ערים (ישעי׳ ו) והאדמה תשאה שממה (שם) והשם ושאיה יכת שער (שם כד) פ׳ לשון ריקנות ופניות ושוממות ובתים שלא ידור בהם אדם, ופועל כבד להשאות גלים נצים (שם לז) והתפעל והאיש משתאה לה (ראשית כד) פ׳ מפני דעתו להסתכל ענינה והקדימו השי״ן לתי״ו התפעל כמו אשתולל מתרונן, מתגורר, להשאות כמשקל יען הכאות לב צדיק. מ״א בבא כשואה פחדכם (משלי א) פ׳ הברת רות בסופה ובסערה וכן תשואות מלאה (ישעי׳ כב) כמשקל תבואות וכן ושאון לאומים (ישעי׳ יז) ישאון גליהם (שם שם) ונכפל ושאננך עלה באזני (ישעי׳ לז):

שאט בשאט בנפש (יחזקאל כה) ותשמח בכל שאטך (שם שם) השאטים אותם (יחזקאל כח) פ׳ לשון ליעוג ובזיון ותרגום ויבז עשו ושט עשו. מ״א במים רבים הביאוך השאטים אותך (שם יו) פ׳ לשון תופסי משט כדתנן אין שטין על פני המים משוט כמשקל מבוא השאטים כמשקל הבאים, וחיוג שכח מלה זו:

שאל שאל האיש (ראשי׳ מג) כי ישאלך בנך (שמות יג) ימלא יי׳ כל משאלותך (תהלים כ) וי״א משאול משאלותיך הן מתנותיך כמה שנאמר תחת השאלה אשר שאל ליי׳ (ש״א ב) וכן הוא שאול ליי. (שם א) נתון, ופועל כבד השאלתיהו ליי׳ (שם שם) וכן וישאילום (שמות יב) ושאלה אשה (שם ג) וישאלו איש מאת רעהו (שם יא) פ׳ בקשו מהם מתנות. מ״א שאול ואבדון (משלי טו) פ׳ איבוד של קבר ושל מיתה:

שאן שאנן מואב (ירמי׳ מח) שקט ושאנן (ירמי׳ ל׳) ושאנן מפחד רעה (משלי א) פ׳ פועל עבר וכפול הלמ״ד שלו פ׳ בטח, לעשתות שאנן (איוב יב) השאננים בציון (עמוס ו׳) נשים שאננות (ישעי׳ לב) הן בני אדם השוקטים והוסיפו למ״ד שנא׳ שלאנן ושליו (איוב כא):

שאף

שאף שאפה רוח (ירמי׳ ב) שאפו רוח (ירמי׳ יד) פ׳ הדחת משיבת אויר לגוף כמה שנאמר פי פערתי ואשאפה (תלי׳ קיט)· מ״א קרוב לו כעבד ישאף צל (איוב ז) כי שאפני אנוש (תלים נו) יען ביען שמות ושאוף (יחזק׳ לו) ושאף צמים חילם (איוב ה) אל תשאף הלילה (איוב לו) פ׳ לשון קיווי והמתנת דבר:

שאר שאר הקטן (ש״א יו) פועל עבר הוא פ׳ נותר והנפעל נשאר בשנים (ויקרא כה) וישארו שני אנשים (במדבר יא) הדגש של שי״ן במקום נו״ן של נפעל והשם שאר ושארית והפילו הא׳ ואמרו וגם כל שרית ישראל (דהי״א יב). וי״א כי אם לא שארתיך לטוב (ירמי טו) כמה שנאמר והותירך יי׳ לטובה. מ״א ובמשארותיך (שמות ח) פ׳ כינוי לעריסה שמעסין בה את העיסה. מ״א שארה וכסותה (שמות כט) פ׳ פרנסתה וכן אם יכין שאר לעמו (תהלים עח). מ״א וימטר עליהם כעפר שאר (שם). פ׳ בשר וכן ואשר אכל שאר עמי (מיכה ג) ככלות בשרך ושארך (משלי ה) ושארם מעל עצמותם (מיכה ג) וכן חמסי ושארי על בבל (ירמי׳ נא) פ׳ מה שעבר עלי בשבילם ומזה נקראו הקרובים שאר שנא׳ את כל שאר בשרו (ויקרא יח) שארה הנה זמה היא (שם שם) שהוא כמו ומבשרך אל תתעלם, והנפעל של זה ותשובותיכם נשאר מעל (איוב כא) ותשובותיכם קרובים למעלה:

שאר שאור לא ימצא (שמות יב) פ׳ שמחמיצין בו את העיסה ואינו ראוי לאכול וכן אמרו רבותינו מאימתי נקרא שאור משפסל לאכילה:

שאת שאת או ספחת (ויקרא יג) פ׳ שומא כמשקל שכם אחד:

שבב כי שבבים יהיה עגל שמרון (הושע ח) פ שברים וחיתוך וכן אמר התרגום לנסרי לוחין ואמרו רבותינו וישב משה את דברי העם אל יי׳ אילו דברים שמשבבין לב האדם פירוש רבינו האי גאון ששוברין לב האדם מן כי שבבים יהיה (הושע ח) וי״א יהי׳ ילך בשביה כמה שנאמר לשובב שדינו יחלק (מיכה ב) וכן ושובבתיך וששאתיך (יחזקאל לט). מ״א ולא יגה שביב אשו (איוב יח) פ׳ גחלת כמו שנאמר כורסיה שביבין דנור (דניאל ז). מ״א וילך שובב (ישעי׳ נז) פ׳ מרוצץ כברקים ירוצצו. מ״א לשובב יעקב (שם נט) פ׳ למשיב:

שבה אשר שבה ישמעאל (ירמי׳ מא) וישב ממנו שבי (במדב׳ כא) והיו שובים לשוביהם (ישעי׳ מד) כשבויות חרב (ראשית לא) כי נשבה אחיו (שם יד) ובנותיו בשבית במדבר כא):

שבו לשם שבו ואחלמה (שמות כח) אבן טובה שחורה:

שבח ישבח מעשיך (תהלים קמה) שפתי ישבחונך (שם סג) שבחי ירושלים (שם קמז) להשתבח בתהלתך (שם קו). מ״א בשוא גליו אתה תשבחם (שם פט) משביח שאון ימים (תהלים סה) חכם באחור ישבחנה (משלי כט) פ׳ ישקיטנה:

שבט או משפחה או שבט (דברים כט) ששם עלו שבטים (תהלים קכב). מ״א קרוב לו או את אמתו בשבט (שמות כא) וכן והוכחתיו בשבט אנשים (ש״ב ז) ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט) אם לשבט אם לארצו (איוב לז) פ׳ שבט מוסר. מ״א לא יסור שבט (ראשית מט) שבט מושלים (ישעי יד) שבט מישור שבט מלכותך (תהלים מה) הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל (ש״ב ז) פ׳ מלך ונגיד:

שבך שבכים מעשה שבכה (מ״א ז) ועל שבכה יתהלך (איוב יח) פ׳ רשת וכן ויפל אחזיהו בעד השבכה (מ״ב א) פ׳ מחיצה היתה עשויה מן הקורות שתי וערב כרשת, ומזה נאמר שובך האלה הגדולה (ש״ב יא) פ׳ מרוב סעיפי האילן יראה כשבכה. נאחז בסבך (ראשית כט) סבכי היער (ישעי׳ י) כמו כן אע״פ שנכתב בסמ״ך:

שבל שבילי עולם (ירמי׳ יח) ושבילך במים רבים (תהלים עז) פי׳ דרך. מ״א שבלים יקצור (ישעי׳ יז) ובראש שבלת ימלו (איוב כד) ולענין משל נאמר שתי שבלי הזתים (זכריה ד) וכן חשפי שובל (ישעי׳ מז) כלו׳ גלי שער. מ״א משבלת הנהר (ישעי׳ כז) אל תשטפני שבלת מים (תהלים סט) פי׳ ראש הנהר ההולך בחוזק כוחו. מ״א אבל כפול שבלול תמס יהלוך (תהלים נח) רמש לח בתוך בית העצם מהלך והבית על גביו ומושכת ממנו לחה על הקרקע כמו הרוק הולך על גחון ויש לו שני קרנים של בשר ומי שכותשו ומשים אותו על הנתק מיד יבקע, ואמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הק״בה בעולמו לא ברא דבר לבטלה ברא שבלול לכתות רפואה לשחין:

שבס השביסים (ישעי׳ ג) פירוש גלגלי זהב וכסף יתקשטו בהן הנשים:

שבע שבעה כבשים (במדבר כח) שבע כבשות הצאן (ראשי׳ כא) יום השביעי (שם ב) שבעתים יקם קין (ראשית ד) ויפלו שבעתם יחד (ש״ב כא) מלא שבוע זאת (שם כט) וטמאה שבועים (ויקרא יב) בשבועותיכם (במדבר כח) משום תרגום זו המלה בעצרתיכון נקרא שבועות עצרת, שבועות חקות קציר (ירמי׳ ה) אבל מה שאמר חג שבועות ימים מצות יאכל (יחזק׳ מה) נאמר מלה זו מן שבע. מ״א השבעה לי (ראשי׳ כא) אנכי אשבע (שם שם) בי נשבעתי (שם כב) נשבע לדוד (תהלים פט) שבועת יי׳ תהיה (שמות כא) והמצדר והשבע לשקר (ירמי׳ ז) וכולן פועלין בעצמן ובשמו תשבע (דברים ו׳) שדגש של שי״ן במקום נו״ן של נפעל, ויש פועל קל שבעי שבועות להם (יחזקאל כא) כלומר נשבעו השבועות אבל כמשקל השכוני באהליהם שהוא השכונים, ופועל כבד שפועל באחר והשביע הכהן (במדבר ה) ואשביעך ביי׳ (ראשי׳ כד) וישבעני אדני (שם):

שבע ואכל ושבע ודשן (דברים לא) ואכלת ושבעת (דברים ו) תשבענה (משלי כז) לשובע נפשו (משלי לא) אכול ואין לשובעה (חגי א) כנפשך שבעך (דברי׳ כג) מבלתי שבעתך (יחזקאל יו) ונשכח כל השבע (ראשי׳ מא) שבעים בלחם נשכרו (ש״א ב) ושבע ילין בל יפקד (משלי יט) זקן ושבע ימים (איוב מב) כי סמוך הוא ופועל כבד פועל באחר ואשביע אותם וינאפו (ירמי׳ ה) ונפש נענה תשביע (ישעי׳ נח) ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה) ויש פועל כבד אחר נפשם לא ישבעו (יחזקאל ז). מ״א והשבע לעשיר (קהלת ה׳) וימלאו אסמיך שבע (משלי ג) פ עושר. מ״א ושובע שמחות (תהלים טז) פ ריבוי שמחות:

שבץ ושבצת הכתנת שש (שמות כח) משבצים זהב (שם) והמצדר וכתנת תשבץ (שם) פ׳ יש מלאכות עשויות מן הדומיות ורוצין האומנין לייפותן יציירו על פניהם גלגלים קטנים זהב נראין כעינים ומזה נאמר כי אחזני השבץ (ש״ב א) פ׳ כל הגבורים אשר במלחמה עיינו בי ועיניהן להורגי משום שהסתיר עצמו כדי שלא יכירוהו והוא הכיר כי הכירוהו:

שבר שבר יי׳ מטה רשעים (ישעי׳ יד) ושברה כשבר נבל (ישעי׳ ל) שברך (ירמי׳ ל) בשברי לכם (ויקרא כו) והשם על שבר יוסף (עמוס ו) אילו פועלין קלין ופועל כבד אבד ושבר בריחיה (איכה ב) כל עץ השדה שבר (שמות ט) והמצדר ושבר תשבר מצבותיהם (יחזקאל כו) פ׳ נשברו, אחת מהנה

לא נשברה (תהלים לד) טעמו לעיל כי פועל עבר הוא כמשקל נלכדה אבל זבחי אלהים רוח נשברה (שם נא) אינו פועל אלא שם כלו' רוח נשברת ויש לנו פועל כבד אחר על שבר בת עמי השברתי (ירמי' ח) נשברתי את לבם הזונה (יחזקאל ו) הנו"ן יתירה כי משפטו שברתי, כל משבריך וגליך עלי עברו (יונה ב) משברי ים (תהלים צג) פ' שיבור גליהם נראין כשיבור הרים כמה שנא' מפרק הרים ומשבר סלעים ולענין משל אמר משברי מות (ש"ב כ"ב) וכן אנוש לשברך (ירמ' ל) פ' הנרדפים והנחלשים במלחמה כמו נשברו לפני יי' (דהי"ב י"ד) פ' נחלשו ונפלו וכן לפני השער עד השברים (יהושע ז) פ' מקום שנוצחים במלחמה ונפלו ומזה נאמר משברים יתחטאו (איוב מא) פ' מרוב פחדם שלא ישברו יאמרו חטאנו. מ"א לשבור אל יוסף (ראשי' מ"א) לכו שברו (שם מג) כי יש שבר במצרים (שם מ"ב) וישאו את שברם (שם שם) פ' אוכל שנקנה וכן ישברו פראים צמאם (תהלים קד) ופועל כבד אוכל בכסף תשבירני (דברים ב) ונשבירה שבר (עמוס ח) ונאמר וישבור למצרים (ראשי' מ"א) פ' וישביר נמצא כי יתכן לומר משביר לשבור כי על הקונה ועל המוכר לענין לחם ומים שנא' ישברו פראים צמאם (תהלים ק"ד). מ"א ואשבור עליו חקי (איוב לח) פ' הגבלתיו כמה שנא' אשר שמתי חול גבול לים. מ"א האני אשביר ולא אוליד (ישעי' סו) פ' אשב על המשבר כמה שנא' כי באו בנים עד משבר פ' האשבורן שעושין מן עפר לקבל עליו הילד [עי' לעיל ס' אבן] והמצדר לא יעמוד במשבר בנים (הושע יג). מ"א את מספר החלום ואת שברו (שופטים ב) פ' ספור החלום ואת פשרו בחילוף אותיות של שבר בפשר שהן דומות זו לזו:

שבר ואהי שובר בחומות ירושלים (נחמי' ב) כמו לשון תלמוד סבור הייתי, אינמי סברי רבנן, סבר מר, פ' שים דעת. מ"א שברתי לישועתך (תהלים קיט) עיני כל אליך ישברו (שם קמה) הלהן תשברנה (רות א) והשם שברו על יי' אלהיו (תהלי' קמו) פ' קיווי ובטחון ותוחלת:

שבת שבת נגש (ישעיה י"ד) שבתה מדהבה (שם שם) למה תשבת המלאכה (נחמי' ו) ויום ולילה לא ישבותו (בראשית ח) פ' לשון ביטול ונאמר ממנו ישבות, והשם רק שבתו יתן (שמות כא) והנפעל ונשבת גאון עזה (יחזקאל ל"ג) והשבתי שבת חמס (עמוס ו') ופועל כבד אשר לא השבית לך (רות ד') והשבתי חיה רעה (ויקרא כ"ו) על משבתיה (איכה א') אשביתה מאנוש זכרם (דברים ל"ב) תשביתו שאור (שמות יב) ושבתה הארץ (ויקרא כה) אשר לא שבתה בשבתותיכם (ויקרא כו). מ"א שרף ישרפו בשבת (ש"א כג) פ' לשון כליה, וי"א במקומם כלומר לא יוליכם למקום אחר להשרף שם. מ"א ממחרת השבת (ויקרא כג) פ' תחלת השבוע וכן שבע שבתות שנים. מ"א זה שבתה הבית מעט (רות ב) ממכון שבתו השגיח (תלים לג) שבתי בבית יי' (תהלים כ"ז) יאילו המלות מעיקר ישב הן אבל הפילו היו"ד כמו שהפילו יו"ד של ירד ואמר ברדתו מן ההר, עד רדתה ועקרן שיבה ירידה:

שגג על שגגתו אשר שגג (ויקרא כה):

שגא משגיא לגוים (איוב יב) הן אל שגיא (שם לו) כמשקל מפליא ונאמר ממנו בה"י ישגה אחו (איוב ח) פ' יגדיל מגדיל:

שגב אשר שגבה ממנו (דברי' ב) וקודרים שגבו ישע (איוב ה) והנפעל כי נשגב שמו (תהלים קמח) נשגבה ולא אוכל לה (שם קלט) והשם נשגב פ' מעוז ומבצר ופיעל כבד וישגב יי' צרי רצין עליו (ישעיה ט) משגבך שם אלהי יעקב (תהלים כ) אשגבהו כי ידע שמי (שם צא) ובטח ביי' ישגב (משלי כט) פ' יגדיל עז, ופועל כבד אחר הן אל ישגיב בכחו (איוב לו):

שגה ומה שגיתי הבינו לי (איוב ו) ואם כל עדת ישראל ישגו (ויקרא ד) משגה ישרים בדרך רע (משלי כח) פ' טעות ושכחה, וכן שגיאות מי יבין (תהלים יט) משפטו בלא אל"ף ופעמים יוסיפו אלף במלות בלי צורך כגון ימאסו כמו מים וכגון יבאיש ויהפיר וכיוצא בהן. מ"א כל שונה בו לא יתכם (משלי כ) באהבתה תשגה תמיד (שם ה) ולמה תשגה בני בזרה (שם) פ' תתעסק, והשם שגיון לדוד (תהלים ז) על שגיונות (חבק' ב) פ' עסקי ניגון ומינין:

שגה ישגה אחו (איוב ח) ופועל כבר שפועל באחר השגו חיל (תהלים עג) פ' הרבה נכסים:

שגח ממכון שבתו השגיח (תהלים לג) משגיח מן החלונות (שיר ב) רואיך אליך ישגיחו (ישעיה יד) פ' ישקיפו ולא מצאתי מפועל זה פועל קל, ותנן אין משגיחין בבת קול פ' שום דעת:

שגל נצבה שגל לימינך (תהלים מה) והשגל יושבת אצלו (נחמי' ב) פ' פלגש. מ"א ישגלנה (דברי' כח) והנשים תשגלנה (ירמיה ג) פ' תשמיש המטה על ידי פרך ואונס והמקרא הפכו ללשון נקי:

שגע והיית משגע (דברים כ"ח) חסר משוגעים אני (ש"א כ"א) להשתגע עלי (שם) בשגעון ובעורן (דברים כ"ח) פ' שטות ויתכן שיהי' השי"ן שלו כשי"ן של משוחרר מן בן חורין ומשעובד מן עבד שחמתות מן חמה ואמר **רב האי גאון כי משומד משפטו משועמד מלשון עמד** והשי"ן יתירה ומשום **שיעמידוהו לטבול במים המקודשים נקרא כך** 1) אבל העי"ן היא רכה בדיבור וכן החי"ת ולפיכך כשתהיה בסוף המלות יפתחו אותה כדי שתראה ולא תאבד בדיבור כגון יגיעַ, תוריעַ, יבריחַ, ומשפטו כמשקל יקשיב, וי"א כי אשר הקצו משפטו אשר הקצעו כמה שנאמר יקציע מבית.

[ג' ן' כ"ט 1) עמידה וטבילה במים יורן במלת עמד בלשון סורי כמ"ש החכם קאסטעללי בספרו אוצר שרשי לשון סורי (געטטינגען 1788 אין 4.) בשרש עמד ܥܡܕ ablatus est, baptizatus est, Mat. 3, 16. Luc. 7, 19. 11, 38. ובעל ההגהות שם כתב בזה הלשון *In hac baptizandi signifactione conferunt haud pauci cum Hebraico עמד STATIT, ita ut stare sit stare in flumina עכ"ל: וכן נמצא כתוב באונגליון בלשון סורי (דיתיקא חדתא, אתאס בלנדן מדינתא) גם' מתי ג' א. אתא יוחנן מעמדנא. שם ו' ועמדין הוו מנה ביורדנן נהרא, שם י"א, מעמד אנא לכון במיא. שם י"ג, לות יוחנן דנעמד מנה, שם י"ד, אתא ישוע מן גלילא ליורדנן לות יוחנן דנעמד מנה. עוד שם ט"ז, כד עמד דין ישוע. וגם' לוקס ז' דלא אתעמדו מנה. וכדומה הרבה פעמים, ועי' לעיל סוף אותיות השמושין מ"ש בנידון זה בשם החכם הגדול ליגן, והעי"ן הפילו במלת משועמד (משומד) מפני עורח הדבור כמ"ש שם בשם ר' האי ועי' במציאה הלשון להחכם יהודה ייטלס דף י"ד ונזה סרה מעלינו תלונת כותבי שטנה בהורחת מלה זו, ומה סרלו החכמים מאחינו נ"י להתגלל בענין כמו ר"א בחור בספר התשבי בשרש שמד וכדומה המה דברים דחוקים גם מ"ש הרמב"ן על פסוק וכל בן נכר לא יאכל בו בהוראת תנת משומד הוא דבר רחוק מאחר שיסודו בלשון סורי על הטבילה ועל המוטבלים]:

שגר שגר אלפיך (דברים י"ז) פטר שגר (שם) פ' לשון שילות

שילוח ופטור ושיגור כי פטר ושגר כמו אדמת עפר, מגלת ספר וכיוצא בהן, דתנן אם שגורה תפלתו בפיו:

שד גם תנין חלצו שד (איכה ד) פ' ששולפין דדיהן להניק גוריהן ולשון רבים ברכת שדים ורחם (בראשית מ"ט) ושדיך תנתקי (יחזקאל כג) פ' מרוב הצער מסרטות הנשים דדיהן, שמה מעכו שדיהן (יחזקאל כג) כמו שמה עשו דדי בתוליהן (שם). מ"א יזבחו לשדים (דברים ל"ב) ואת בנותיהם לשדים (תלים קו) פ' ע"ז ותרגום לשעירים לשדין, כי היו עובדין דמות עגלים ותישים ועשתרות כמה שנאמר ועשתרות צאנך פ' כבשים סוברין שירבו מקניהן ותבואתן שנאמר ורב תבואות בכח שור (דברים לג):

שדד הוי שודד ואתה לא שדוד (ישעי לג) ישודד מצבותם (הושע י) שדוד נשדונו (מיכה ב) לשון נפעל הוא כלו' נשדדנו ואילולי שהוא שדוק היה כמשקל ונקלותי עוד, אינמי ונמקותם בעונותיכם מן קלל מקק, נשדונו מקרא קצר כמו בני יצאוני יצאו ממני, ישושם מדבר פ' ישישו בהם, אינמי בשלם הבשר פ' בשל להם, תמלאמו נפשי פ' תמלא מהם וי"א כמו נשדדום, והשם שוד ושבר (ישעיה נ"ט) :: מפני רשעים זו שדוני (תהלים י"ז) הדגש במקום אות של כפל, שודד מואב (ירמיה מח) כהתימך שודד תושד (ישעי' לג) משפטו תושדד או תשדד כמשקל בן מאה שנה יקולל ויתכן שיהי' ממנו זאב ערבות ישדדם (ירמיה ה) וסלף בוגדים ישדם (משלי יא) והוא פועל קל וי"א כי קמו"ץ חטף שלהם במקום וי"ו ישודד מצבותם והוא פועל כבד. מ"א כטעם לשד השמן והלמ"ד יתירה כמו כדבש למתוק ולא יעבור עליו לכל דבר וכן נהפך לשדי בחרבוני קיץ (תהלים ל"ב) פ' נהפך לחלוחית גופו לחורב של קיץ, ולשון יחיד חרבון וכן לשד השמן פ' לחלוחית, וממנו נאמר ושוד מלכים תנקי (ישעיה ס') משוד תנחומיה (שם ס"ו) כי אפס המץ כלה שוד (ישעיה יו) פ' נפסקו מליצוק משום שנגמר הדשן כמו ותתענג בדשן נפשכם, ואכל ושבע ודשן, נמצא כי שד ושוד דבר אחד כמו נשקו בר, כבור ידי, ומי שפירשו שוד כמו דד תועה הוא, או שמא על ידי מדרש, וי"א נהפך לשדי כמו לצדי כמו תרגום ירך המשכן צידא דמשכנא. מ"א אני אל שדי (בראשית יז) פ' מונע ונותן ויו"ד שלו כיו"ד לבי דוי, אינמי כמו יו"ד עיני, ידי, וי"א כי שדה מזה הענין בין חבין. על פני השדה (ויקרא י"ד) והסמוך שדה ארם (הושע יב) שדות בכסף יקנו (ירמיה לב) שדי אשר בענתות (שם שם) ועל שדה (מ"ב ח) כמשקל יריכה וקנה, ועובר בשוק אצל פנה, כי הפילו הה"י של עיקר המלה, מתנובות שדי (איכה ד) פ' עמקים וכן עמק השדים (בראשית יד):

שדם ושדמות לא עשה אוכל (חבק' ג) והסמוך משדמות עמורה (דברים ל"ב) פ' מין גפנים, מ"א בשדמות קדרון (מ"ב כ"ג) פ' נחל. מ"א ושדמה לפני קמה (ישעיה לז) פ' ושרפה כמו שנא' ושדופות קדים פ' תבואה לקויה קודם שתגיע להיות קמה:

שדף הוא שאמרו למעלה הוא השדפון:

שדר ושדרות בארזים (מ"א ו) כבר פרשתיו בערך סמ"ך אע"פ שנכתב בשי"ן:

שה שה כבשים ושה עזים (דברים יד) פ' טלה, ואיש שיהו (ש"א יד) כמו ביהודי אחיהו (ירמיה לד) או את שיו נדחים (דברים כ"ב) היו"ד והה"י מתחלפין [עי' לעיל חלק הדקדוק]:

שהד ישהדי במרומים (איוב י) כמו יגר שהדותא:

שהם אבני שהם (שמות כה) פ' אבן טובה לבנה:

שהר השביסים והשהרונים (ישעיה ג) פ' כלי תכשיט של זהב או של כסף כמו חצי לבנה ותרגום הירח סיהרא ותלו אותו בצוארי נשים ותנוקות ובהמה:

שו לשוא הכיתי (ירמיה ב) פ' לשקר אבל שבועות שוא שישבע על היום שהוא יום על האיש שהוא איש, ושבועת שקר על האיש שהוא אשה ועל שעשה נשבע שלא עשה, ויש לו פועל שנא' פרי ישוה לו (הושע י) כמו שקר וכמו כחש מעשה זית ולא יתכן שיהא מן לשון שיווי כי אמר מקודם גפן בוקק פ' ריקם:

שוא בבוא כשואה פחדכם (משלי א) פ' הבוה כמו סופה וסערה, וכן תשואות מלאה (ישעי' כב) תשואות נוגש (איוב ל"ט) וכן משואת רשעים (משלי ג) אבל להשביע שואה (איוב לד) עיקר שאה:

שוא בשוא גליו (תהלים פ"ט) אם יעלה לשמים שיאו (איוב כ) פ' שאתו אבל עיקר אחר הוא זה:

שוב ישובו לא על (יהושע ז) שבתי וראה (קהלת ט) השיבונו אליך (בראשית מ"ד) ושבו בנים (ירמיה ל"א) ולתשובת השנה (דה"ב לו) פ' לשון החזרה, וכן ושב יי' אלהיך (דברים ל) בשוב יי' את שיבת ציון (תהלים קכ"ו) ופועל כפול ישובב לשובב יעקב אליו (ישעיה מ"ט) משובב נתיבות (ישעיה נח) וכן בשובני והנה אל שפת הנחל (יחזקאל מז) פ' אמר בתחילה ויוליכני וישבני אל שפת הנחל אבל אלי תשוב (ירמיה ג) פ' אם תעשה תשובה תתישב ולא תנוד, וכן בשובה ונחת (ישעיה ל) כמו השקט, וכן פ' ישובב וכן אם ישוב לא ישוב (ירמיה ח) פ' אם יחזור לא יתישב. מ"א וילך שובב (ישעיה נז) פ' רץ וכן כי משובת פתאים תהרגם (משלי א) משובה נצחת (ירמיה ח) ישובו על עונות אבותם כלומר שב במרוצתם כולם לשון מרוץ וכן כי אחרי שובי נחמתי (ירמיה ל"א) וכן חכמתך ודעתך היא שובבתך (ישעיה מ"ז) וכן אם ישוב עשר מעלות (מ"ב כ) פ' אם ילך ואינו לשון חזרה כלל. מ"א קרוב לו כסף ישיב לבעליו (שמות כא) מנחה ישיבו (תהלים עב) השיבו אשכרך והשיב למלך ישראל אשר ישיבו לו כולן לשון הבאה וכן השבה הכתוב בענין פלשתים וטחוריהם הולכה היא ואינה חזרה כלל, אבל אם שב תשובו בארץ הזאת היפך הוא מלשון ישב ולא לשון שבוב, וכן אם ישוב ישיבני והן לשון חזרה הראשון מצדר:

שב גם שב גם ישיש (איוב ט"ו) זקנתי ושבתי (ש"א י"ב) בשיבה טובה (בראשית טו) כי קמו עיניו משבו (מ"א יד) פ' לשון זקנה:

שוה פן תשוה לו גם אתה (משלי כו) לא ישוו לה (שם ג) לשון דמיון והתפעל ואשת מדנים נשתוה (שם כז) פ' שוה הוא לדלף טורד ביום סגריר, ופן כי אין הצר שוה בנזק המלך (אסתר ז) כלו' אין זה שוה עם זה אבל הלא אם שוה פניה (ישעיה כח) הוא כמו שאמרו רבותינו לאשוי גומות ותיקן פני הקרקע הוא. מ"א אם לא שויתי ודוממתי (תהלים כ"א) שויתי יי' לנגדי תמיד (שם י"ו) שויתי עזר על גבור (שם כט) והדר תשוה עליו (שם כא) פ' תשים ותרגום וישם ושוי. מ"א ולמלך אין שוה להניחם (אסתר ה) ולא ישוה לי (איוב לג) וכל זה איננו שוה לי (אסתר ז) פ' ראוי לי. מ"א גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע י) פ' גפן דקנות תכחש ותשקר בפירותיה מן לשון שוא וא' יתירה כמו א' של היא והוא, וי"א לשון תימה הוא כלו' יש גפן ריקם האיך ישים פירות:

שוח שחה אל מות ביתה (משלי ב) לשון נקבה ולשון זכר ושח גבהות האדם (ישעיה ב) שוחה עמוקה (משלי כב)

כב) כרו לי זדים שיחות (תלים נז) ומזה נאמר לבאר שחת (שם נה) ולא ימות לשחת (ישעיה נא) יכרה לרשע שחת (תהלים צד) כמו שנא׳ מן רות אשר זורה ברחת כך נאמר שחת מן שוח:

שוח לשוח בשדה (בראשית כד) פ׳ פועל קל כלומ׳ מדבר תפילה, וי״א ללקט אורות כמה שנאמר וכל שיח השדה, ופועל כבד אני אשיח בפקדיך (תלים קי״ט) ישיחו בי יושבי שער (שם סט) אריד כשיחי (שם נה) פ׳ בריבורי והציווי או שיח לארץ ותורך (איוב י״ב) ולרבים והולכי על דרך שיחו ונכפל במעשה ידיך אשוחח (תהלים קמג):

שוט שטו העם ולקטו (במדבר י״א) וישוטו בכל הארץ (ש״ב כד) שוט נא (שם שם) משוט בארץ (איוב א) פ׳ מתהלך לחפש שום דבר, ונכפל שנאמר שוטטו בחוצות ירושלים (ירמיה ה׳) עיני יי׳ המה משוטטים (זכריה ד) פ׳ צופים, והשם שוט שוטף כי יעבור (ישעיה כב) בשוט לשון תחבא (איוב ה) פ׳ בחיפוש הלשון אחר חירוף בני אדם שנא׳ ולשינם תהלך בארץ וכן קול שוט וקול רעש אופן (נחום ג) פ׳ שמע ההילוך כי יש קול להילוך וישמע את קול יי׳ אלהים מתהלך בגן. מ״א היו שטים לך (יחזקאל כ״ב) השאטים אותך (שם) פ׳ המוליכין אותך כמשוט או ההולכי׳ אליך במשוט, כל תופשי משוט (שם כז) פ׳ כלי עץ שמוליכין בו את הספינות הקטנות וכן עשו משוטיך (שם יזם) משפטו משוטיך [דלי דגש] אבל הדגש כדגש של נו״ן מנזריך כארבה, שמשפטו מנזריך וכן השבתה מטהרו ותנן אין שטין על פני המים ויתכן שיהי׳ ממנו שם אני שיט (ישעיה לג). מ״א שוט לסוס (משלי כ״ו) אבי יסר אתכם בשוטים (מ״א י״ב) ונכפל שנא׳ ולשוטט בצדיכם (יהושע כ״ג) כלו׳ מכת השוט בצדי בני אדם, כמו שכפלו ממשך הסוכך כלומר הסך מן וסוך לא סכתי כלו׳ את מלך גדול משוח בשמן הסוכך את המלכים:

שוך הנני שך את דרכך (הושע ב) הלא אתה שכת בעדו (איוב א) פ׳ הגודר גדירה בקוצין נקרא כך וכן לשכים בעיניכם (במדבר לג) פ׳ קוצין ונכתב נמי בסמ״ך שנאמ׳ דרך עצל כמסוכת חדק (משלי טו) [לפנינו כתוב בשין] ישר ממסוכה (מיכה ז) מסוכה וחדק ענין אחד הן כמו ארמת עפר ומגלת ספר. מ״א קרוב לו איש שוכו שוכת עצים (שופטים ט) פ׳ סעפות האילן ותנן המרעיד האילן ונפל על חברו או סוכה ונפלה על חברתה ותרגום וחורש מצל וסוכיא מטלן ותרגו׳ בסעיפיה פוריה בסוכהא:

שול ועשית על שוליו (שמות כ״ח) על שולי המעיל (שם שם) פ׳ שפתי של בגד ותרגום בתחתית ההר בשיפולי טורא ותרגום שולי המעיל שיפולי. ושוליו מלאים את ההיכל (ישעיה י) פ׳ משל בעלמא הוא כלו׳ זהרו:

שום ואת השומים:

שום או מי ישום אלם (שמות ד) והמצדר שום תשים (דברים י״ז) בחולם מטרם שום אבן (חגי ב) בשורק וכן הלוך ושוב, ולא יחפה שוב אליו, כי על פי אבשלום היתה שומה (ש״ב יג) או בתשומת יד (ויקרא ה) כמשקל תרומה הקופה. מ״א שימה נא ערבני עמך (איוב יז) מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד) פ׳ לשון בקשה כמו שיתה יי׳ שמרה לפי. מ״א וישם כצאן משפחות (תלים קז) פ׳ וירבה וכן וישימו בנים (עזרא י) וכן וחנפי לב ישימו אף (איוב לו). מ״א שימו וישימו על העיר (מ״א כ) וכן אשר שם לו בדרך (ש״א טו):

שוע אם בפידו להם שוע (איוב ל) שועת בת עמי (ירמיה ח) פ׳ צעקת, ופועל כבד שועתי ואל אלהים אשוע (תלים יח) ישועו ואין מושיע (שם יט) והשם הנותן תשועה למלכים (שם קמר) מפני שאינה מעיקר ישע, ומזה נאמר השתעשעו ושעו (ישעיה כ״ט) כלומר השתועי ושועי כמו ותתחלחל המלכה, שהוא מן אם מפני לא תחילו, מפניו יחילו עמים, וכן ערער תתערער מן לא אכזר כי יעורנו, וכן מטלטלך טלטלה גבר מן הטיל רוח גדולה, ויטילו את הכלים, אילו כולן נפל מהן עי״ן של פועל נכפל הלמ״ד והפ״י שלהן. י״א השע ממני ואבליגה (תהלים לט) כמשקל השב אל הערה מן שוב פ׳ הרף ממני וכן ועיניו השע (ישעיה ו) פ׳ העלים וי״א ועיניו כסה כמו תרגום וטח את הבית ושע ית ביתא וכת׳ כי טח מראות עיניהם, אבל שעו ממני אמרר בבכי, כמו השע ממני ואבליגה פ׳ הרפה. מ״א ולכילי לא יאמר שוע (שם לב) פ׳ איש חשוב, וכן לא נכר שוע לפני דל (איוב ל״ד). מ״א קרוב לו ושוע אל ההר (ישעיה כב) פ׳ עלות אל ההר:

שוף הוא ישופך ראש (בראשית ג) אשר בשערה ישופני (איוב ט) פ׳ יכני ברוח, כמו ותך השמש שאינה מכה בנגיעה. מ״א חשך ישופני (תהלים קל״ט) פ׳ יראני כמו כי שאפני אנוש:

שוק ואל אישך תשוקתך (בראשית ג) כמשקל תקומתך מן קום וכן ועלי תשוקתו (שיר ז) כלו׳ תאותי לו וחמדתי אליו. מ״א והשיקו היקבים תירוש ויצהר (יואל ב) פ׳ יזילו. מ״א בשוקים וברחובות (שיר ג) וסבבו בשוק הסופדים (קהלת יב). מ״א על הברכים ועל השוקים (דברים כח) ולא בשוקי האיש ירצה (תהלים קמ״ז) ויך אותם שוק על ירך (שופטים טו) אמר התרגום פטרן עם רגלין:

שור אשר שר ליי׳ (תלים ז) אז ישיר משה (שמו׳ יד) ותשר דבורה (שופטים ה) שירו ליי׳ שיר חדש (תהלים לג) שיר השירים (שיר א) ונכפל משוררים ומשוררות, ישורר בחלון (צפני׳ ב). מ״א ומגבעות אשורנו (במדבר כג) ישור כשך יקושים (ירמיה ה) פ׳ המעיינים לי מאויבי כמו עוין את דוד, אלהים יראני בשוררי (תהלים נ״ט) פ׳ האויבים המעיינים אותי והוא כפול. מ״א שור ושה (שמות כ״א) שורים זבחו (הושע יב) עקרו שור (בראשית מט) פ׳ חתכו רגלי השור משל הוא על חמור, כמה שנאמר ואת סוסיהם תעקר, והתרגום אמר יעקר כוסתהון נרתיכון וימגר רוכביהון כשירוץ אחר הרוכב ויכה בסוף את פרסותיו מיד יפול הרוכב. מ״א תשורי מראש אמנה (שיר ז) ותשורו למלך (ישעי׳ נז) פ׳ לשון הילוך וכן שרותיך מערביך (יחזקאל כז) פ׳ המוליכין לך סחורות מעורבות, ומזה תנן שיירה שחנתה בבקעה, וכן ישור על אנשים (איוב ל״ג) פ׳ יחזר על מי שהיה לו דברים עמו ויאמר חטאתי כדי לרצותו ומזה נקרית תשורה מנחה שמוליכין אותה וי״א מן אשורנו הוא כמו ולא יראו פני ריקם. ותנן הראיה שתי כסף פ׳ תשורה כמשקל תנופה תרומה וכן תשורי למלך (ישעיה נ״ז) מנחה. מ״א בנות צעדה עלי שור (בראשית מט) עלו בשרותיה (ירמיה ה) פ׳ חומותיה ותרגום ושוריא ישתכללון (עזרא ד) ותרגום אשר לו חומה דליה שורא, וי״א כי ישור על אנשים (איוב לג) יסבב ויחזור וכן ישור כשך יקושים יסבב עד שילכד בפח סביב כמו וסבב בית אל כמו סחרו אל ארץ מן סחור סחור׳ ומזה נקרית החומה שור שמסבב את העיר, כיוצא בו יסובו ויצפור פ׳ יסבב, מן באה הצפירה פ׳ החזרת הגלגל ותנן משיעשה שתי צפירות לרחב שלה פ׳ שני סבוכין מן הקופה, ורבותינו אמרו ישור על אנשים יביא שירות שורות של בני אדם לרצות אותו בפניהם ואין שורה פחותה מג׳ בני אדם במנין ויאמר חטאתי:

שור וישר אבימלך (שופטים ט) פ׳ נעשה שר, ופועל כבר המליכו ולא ממני השירו ולא ידעתי (הושע ח) כי שרים ישורו (משלי ח) חכמות שרותיה (שופטים ד). מ״א ובמשקל ובמשורה (ויקרא יט) פ׳ מדה קטנה ללח וליבש וממנו נאמר ושם חטה שורה (ישעיה כח) פ׳ מדודה והמ״ם של משורה משמשת כמו מ״ם של מנורה מן נרות:

שוש כאשר שש יי׳ כן ישיש יי׳ (דברים כח) וששתי בעמי (ישעי׳ סה) ישישו וישמחו (תהלים מ) ישושם מדבר (ישעיה לה) שש אנכי על אמרתך (תהלים קיט) לשוש עליך לטוב (דברים ל) והמצדר שוש אשיש (ישעיה סא) יהשם משוש לכל הארץ (איכה ב) והציווי שישו אתה משוש (ישעי׳ סו) פגעת את שש (שם סד) פ׳ אדם שמחן הן הוא משוש דרכו (איוב ח) חוזר על מה שכתוב למעלה אם יבלענו ממקומו אע״פ שיעשה לו רע הוא משוש דרכו:

שות כי שת לי אלהים (ראשית ד) ולא שתה לבה (ש״א ד) שתי ביי׳ אלהים מחסי (תהלים עג) משפטו שתתי אבל הבליעו תי״ו בהברתה, ופועל כבד ולכך תשית לדעתי (משלי כב) עיניהם ישיתו לנטות ותוכל לומר השתי כמשקל והמת את כל העם, והציווי שית שיתי כליל (ישעיה יו) והמצדר למען שיתי (שמות י) ושית לערפל (ירמיה י״ג) יעטף שית חמס למו (תלי׳ עג) בארנוהו בערך עטף כמשקל מני שים אדם עלי ארץ, וכן שית זונה. מ״א ושית ממני ואבליגה מעט (איוב י) פ׳ הרף ממני. מ״א שות שתו השערה (ישעיה כ״ב) פ׳ עשו מלחמה עד שער העיד כמו אשר סביב שתו עלי. מ״א קרוב לו והיו שתותיה מדכאים (שם יט) פ׳ ציידים שהיו סוכרין אגמים לצוד דגים שנאמר וכל עושי שכר אגמי נפש משפטם סכר, וי״א כי למי האגם מקום שננפש ממנו האגם ונכנסין ממנו הדגים ותוזרין וסוכרין בפניו, ותרגום אהראדוו עבדין סכרא וכנשין מיא גבר לנפשיה, וכן כי השתות יהרסון (תהלים י״א) פ׳ הרשעים ומצודותיהם. מ״א ויכרת מדויהם בחצי עד שתותיהם (ש״ב י) תחתונם יכן וחשופי שת ערות מצרים (ישעי׳ ב) פ׳ פי טבעת:

שזף ששזפתני השמש (שיר א) ולא שזפתו עין איה (איוב כח) פ׳ לשון ראיה מרחוק:

שזר שש משזר (שמות כו) פ׳ שני חוטין או יותר שזורין:

שחח תחתיו שחחו עורי (איוב ט׳) ידכה ישוח (תלים י׳) בחולם משום הכפל כמו אחון מן חנן. שחו גבעות עולם (חבק׳ ג) שחותי עד מאד (תהלים ל״ח) כי ישוחו במעונות (איוב לח) משפטו דגש אילולי החי״ת, ושח עינים יושיע (איוב כב) והנפעל וישח אדם (ישעיה ב) וינשחה כמו ידל כבוד יעקב, וישחו כל בנות השיר (קהלת י״ב) ופיעל כבד השח השפיל (ישעיה כה) מה תשתוחחי נפשי (תלים מכ) פ׳ לשון השפלה וירידה וכפיפה:

שחד ותשחדי אותם (יחזקאל י״ו) שחדו בעדי (איוב ו׳) ושחד לא תקח (שמות כג) לא אמר ובצע וממון לא תקח לומר לך יש שוחר דברים או רודף שלמונים [היא דעת חז״ל]:

שחה אין מזו המלה במקרא בלתי לשון התפעל וחיוג שכח אותו, והשתחוו, והשתחויתם, והשתחויה על מפתן הבית (יחזקאל מו) ותשתחוין (בראשית לג):

אני מקדים לך דברים להעיד בהם. הוי יודע כי לשון הקודש מחליף ה׳ עם ו׳ כגון שלה אמר ממנו שלו כל בוגדי בגד, וכן עשו מן עשה ראו מן ראה וכיוצא בהן ואמר נמי לא שלותי, שלו בה, שלוה והשקט, ואמר עוד וחדוה במקומו, ואמר תחדהו בשמחה מעיקר חדה כן עשו מן שחה שחוה והכניסו עליה תי״ו של התפעל חזר השתחוה התחוה, אבל מלות השי״ן יקדימו השי״ן על תי״ו של התפעל כגון אשתוללו משתולל אבל חדוה התי״ו קודמת לחי״ת והפתחה של השתחוה משום החי״ת שהיא מאותיות הגרון כמו כן והשענו תחת העץ, שאילולי העי״ן היה כמשקל ויפרדו מעל אחיו, עוד יש לך להקשות ולומר הנה מצאנו מן חדוה ב׳ לשונות שהן חדוה, ותחדהו בשמחה, ומן שלוה ב׳ לשונות שהן שלו כל בוגדי בגד, וכן שלוי עולם, שלו בה, ומן שחה לא מצאנו אלא שחות? הוי יודע כי הם נהגו ברוב דבריהם לשון מלה שלישית כמלה רביעית כלומר אמרו מן ישיחו אשיחה, משפטו אשית, ואמרו מן שוט לסוס, ולשוטט בצדיכם שמשפטו ולשוט, ואמרו ממשח הסוכך מן וסוך לא סכתי שמשפטו הסך, ואילו הניחו שחה כמות שהיא חרה, ושלה, ובאו לשימה רביעית להוסיף עליה אות כפל פגעה ה״י את ה״י כלומר שחהה הוקשה לדבר בה דיבור לפיכך דברו בו בלשון אחר ובחילוף הו׳ בה״י בלבד כלומר שחו והוסיפו ה״י לשומה רביעית חדוה שחוה, ומלה רביעית היא יכרסמנה חזיר מיער, דק מחספס, מכרבל במעיל בוץ וכיוצא בהן אבל וישתחו אפים ארצה (בראשית יט) נפל ממנו אות של כפל שמשפטו וישתחוה ויאמר ציבא השתחויתי (ש״ב י״ו) ה״י הראשונה היא חילוף א׳ של אשתחוה אל היכל קדשך, אבל וישתחו כמו שם יהוא שאילולי הפילו ממנו היה יהוא כמו אל ישט אל דרכיה לבך, ואם תכיר תי״ו של התפעל כין וישתחו נשאר וישחו ומשפטו לפי המלה וישתחוה כמו ויקן את חלקת השדה משפטו ויקנה, ולשון רבים וישתחוו ומשפטו לפי המלא וישתחין, והמצדר להשתחות לך ארצה, והשם בהשתחויתי בית רימון (מ״ב ה) ומזה דאגה בלב איש ישחנה (משלי י״ב) כמשקל אנחנה מן הנחה ויתכן שיהי׳ ממנו בשחותו הוא יפול (שם כח) כמשקל בלי ראות:

שחה כאשר יפרש השוחה לשחות (ישעי׳ כה) מי שחו (יחזקאל מז) פ׳ השיט לשוט מים שיכול האדם להשמט בהן. מ״א אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי (תהלים ו) פ׳ ארחץ ותרגום ורחץ בשרו במים ויסחי בסריה, חיוג לא הפריש ביניהם:

שחט ושחטתם בזה ואכלתם (ש״א יד) והנפעל ושחט להם (במדבר יא) תשחט העולה (ויקרא ו׳) וכן חץ שחוט לשונם (ירמי׳ ט) כלו׳ שוחט כגון השכוני באהלים. מ״א זהב שחוט (דה״ב ט) פ׳ צירוף ורבותינו אמרו שנטוה כחוט משי רך ונקי:

שחט ואשחט את הענבים (ראשי׳ מ) ותנן אין שוחטין את הפירות בשבת להוציא מהן משקין פ׳ כותש:

שחל שחל בדרך (משלי כ״ו) פ׳ שם אריה כי ז׳ שמות יש לו שחל, שחץ, אריה, כפיר, ליש, לביא, גור,. מ״א נטף ושחלת (שמות ל) פ׳ הוא הציפורן מפני שדומה לצפורנים ונקרא כך והוא מין בושם וכן אמר התרגום נטופא וטופרא ורבנן אמרי הצרי והציפורן ועמי הארץ קורין הַצִּפּוֹרֶן:

שחן שחין (שמות ט) אמרו רבותינו איזהו שחין לקה בעץ או באבן או בזפת חם או בחמי טבריא ועוד אמרו כל שאינו מחמת אש הרי זה שחין ותרגום ויקח מהם ויחם ונסיב מנהון ושחין כלומר נתמס כנגדם:

שחס שחיס (ישעי׳ לז) פ׳ פרח יוצא מעיקר השיבולת ועושה שבולת קטנה:

שחף את השחף (ויקרא יא) פ׳ מין עוף דומה לנץ ודורס כמוהו אבל פחות ממנו מעט ופורח לצוד וחוזר ליד הבעלים. מ״א בשחפת ובקדחת (דברים כח) פ׳ חולי שישים את האדם דק:

שחף שחיף עץ (יחזק׳ מו) בולט. מעשה ציורין והתרגום דחפן נסרין דארזא, ויתכן שיהי׳ היפוך של חשיפי עזים:

שחק ושחקת ממנה (שמות ל) אבנים שחקו מים (איוב יד) ואשחקם (ש״ב כב) ומזה נא׳ וכשחק מאזנים (ישעי׳ מ׳) פ׳ מה שיוציא האומן המתקן את המאזנים בשופינא כדי ליפותו כמו קמח דק מגוף המאזנים, וי״א ואבק דק ימצא לעולם בבית המשקולות ולא נראה לי. מ״א כי מי בשחק (תהלים פט) ובגאותו שחקים (דברים לג) פ׳ אויר העליון הקרוב לשמים ומלשון ושחקת ממנה, אמרו רבותינו לענין בגדים בלויין, והשחקים שלה, שנשחקו מרוב תשמיש:

שחק שחקו על משבתיה (איכה א) ועת לשחוק (קהלת ג) ושחקתי לפני יי׳ (ש״ב ו׳) ורוזנים משחק לו (חבקק א) יקומו וישחקו לפנינו (ש״ב ב׳) ויהיו משחיקים עליהם (דה״ב ל׳) יש בהן לשון שמחה ולשון צחוק ולשון לעג כל אחד לפי ענינו פירושו:

שחר עורי שחר (איוב ל) ושער שחור צמח בו (ויקרא יג) ונכפל שנא׳ אל תראוני שאני שחרחורת (שיר א) וי״א ידעתה שחר מקומו (איוב לח) הוא החשך השחור, וכן מרחם משחר בארתיו בערך רחם, וכן כשחר פרוש על ההרים (יואל ב) פ׳ הארבה שכיסה את עין הארץ, כי הילדות והשחרות הבל (קהלת יא) פ׳ שחרות הזקן והשער, חשך משחור (איכה ד׳) פ׳ פיח הכבשן. מ״א ושחרתני ואינני (איוב ז) שחרו מוסר (משלי יג) ושבו ושחרו אל (תהלים עח) אלי אתה אשחרך (תהלים סג) אם אתה תשחר אל אל (איוב ח) משחרי לטרף (שם כד) פ׳ חיפוש וביקוש ופועל קל שוחר טוב יבקש רצון (משלי יג). מ״א כי עלה השחר (ראשי׳ ל״ב) וי״א שחרו מוסר (משלי יג) יקדים ליסר את בנו קודם שישקע בלבו הרע וכן משחרי לטרף (איוב כד) המקדימים למאכל וענין משל אמרו אשר אין לו שחר (ישעי׳ ח) כלומר אין לו ביאור וכן לא תדעי שחרה (ישעי׳) פ׳ לא תדעי לחפש צאתך ממנה משום שהיא קשה:

שחת נשחת האזור (ירמי׳ יג) והנה נשחתה (ראשית ו׳) ובעלילותיכם הנשחתות (יחזקאל כ) ותשחת הארץ (ראשי׳ ו) ופועל כבד העמיקו שיחתו (הושע ט) וכולן פועלין בעצמן אבל שחתם ברית הלוי (מלאכי ב) פועל באחר ושחתם (לכל העדה) [נ״א ושחתם לכל העם] (במדבר לב) או את עין אמתו ושחתה (שמות כ״א) עלו בשדותיה ושחתו (ירמי׳ ה) לפני שחת יי׳ (ראשי׳ יג) ואילולי הח׳ היו דגש, ויש כבד אחר פועל באחר שנא׳ כי השחית כל בשר (ראשי׳ ו) ולא ישחית (תהלי׳ ע״ח) אל תשחיתהו (ש״א כ״ו) ונשחיתה ארמנותיה (ירמי׳ ו׳) התשחית בחמשה (ראשי׳ י״ח) ופועל שלא נאמר שם פועלו וזובח משחת ליי׳ (מלאכי א) אינמי משחת מאיש מראהו (ישעי׳ נג) אע״פ שהוא בחירק, והשם מזה הענין כי משחתם בהם (ויקרא כב) ויש בו פועל שפועל בעצמו והשחתם ועשיתם (דברי׳ ד׳) כי השחת תשחיתון (שם לא) והשם מזה הבנין משחית שנא׳ והודי נהפך עלי למשחית (דניאל י׳) אינמי כלי משחיתו בידו (יחזקאל ט), מ״א הציבו משחית (ירמי׳ ה) פ׳ פחים, וכן בשחתם נתפש (יחזקאל יט) וימלט משחיתותם (תהלים קז) כלומר שמות של פחים ומצודה משום שמשחיתים הנופל בחם:

שטה כי תשטה אשתו (במדבר ה) ואת כי שטית (שם) והציווי שטה מעליו (משלי ד) אל ישט אל דרכיה (שם) פ׳ נטיה ותרגום ויט וסט וכן ושחטה שטים (הושע ה) עשה סטים (תהלים קא) אע״פ שהאחד נכתב בשי״ן, כולן עקום דרך כענין והעיר מלאה מוטה:

שטח וישטחו להם שטח (במדבר יא) ושטחום לשמש (ירמי׳ ח) ישוטח לגוים (איוב יב) כלו׳ מפזר אותם ואחר יניחם שהוא הפוך, משגיא לגוים ויאבדם כמה שנא׳ וינחם בערי הרכב, וינחם בחלת ובחבור כלו׳ ויניחם ואמרנו בערך נו״ן כי אילו המלות היפוך ונחנו עליו, מן ולא נחתי ויבא רגז:

שטם וישטם עשו (ראשי׳ כז) אפו טרף וישטמני (איוב יו) לו ישטמנו (ראשי׳ נ) ורבה המשטמה (הושע ט) פי׳ לשון איבה:

שטן והשטן עומד על ימינו לשטנו (זכרי׳ ג) פ׳ לקטרגו ויקרא שמה שטנה (ראשי׳ כו) תחת אהבתי ישטנוני (תהלים קט) פ׳ לשון מחלוקת:

שטף וידיו לא שטף (ויקרא טו) ואשטף דמיך (יחזקאל יו) ומורק ושטף (ויקרא ו) והנפעל ישטף במים (שם טו) פ׳ רחיצה בחוזק. מ״א קרוב לו ונחלים ישטפו (תהלים ע״ח) ונהרות לא ישטפוה (שיר ח) ושבלת שטפתני (תהלים ס״ט) וכנחל שוטף (ישעי׳ סו) שטף ועבר (שם ח) פ׳ לשון גריפה כמו נחל קישון גרפם וכן תשטוף ספיחיה (איוב יד) פי׳ דמה איבוד בני אדם כבוא המים הרבים שגורפין עפר וצמחין ושוחק את האבנים כלו׳ ספיחיה של ארץ אע״פ שהקדים הה״י של ספיחיה קודם זכרון ארץ כמו ותראהו את הילד, כסוס שוטף (ירמי׳ ח) פ׳ המשילו למים המוגרים מרוב רוצן וזרועות השטף ישטפו מלפניו (דניאל יא) פ׳ חיילות רבות יברחו מלפניו וכן שוט שוטף (ישעי׳ כח) פ׳ כליה וכליון חרוץ שוטף:

שטר שוטר ומושל (משלי ו) שופטים ושוטרים (דברים י״ו) פ׳ נוגש. מ״א קרוב לו אם תשים משטרו בארץ (איוב לח) פ״ חוקו כמו שטר הוא:

שי יובילו שי (תהלים עו) פ׳ מנחה:

שיג (מ״א יח) פירוש בלבול וערבוב ונכפל שנא׳ ביום נטעך תשגשגי (ישעי׳ יז) פירוש לשון סיכוך שרשים ועירובם בארץ פירשתיו בערך קצר:

שיח וכל שיח השדה (ראשי׳ ב) בין שיחים ינהקו (איוב ל) פ׳ אילנות וצמחין ואמרו רבותינו בענין תינוק של חמורים למה נקרא שמו סיח שהולך אחר שיח הנאה פ׳ עָלֶה:

שול עד כי יבא שילה (ראשי׳ מט) פ׳ בנו, וי״א היפוך שליה ובשליתה מתרגם ובזעיר בנהא בין תבין:

שיר הנטיפות והשירות (ישעי׳ ג) פ׳ אצעדה וכן אמר התר׳ שירין ושיבבין תכשיט הוא:

שיש ואבני שיש (דהי״א כט) שוקיו עמודי שש (שיר ד) פי׳ מרמרא ומין אבנים:

שית שמיר ושית (ישעי׳ ה) שיתו ושמירו (ישעי׳ י׳) פי׳ מין קוצין:

שכך ושכותי כפי (שמות לג) פ׳ וסכותי בענן שלי כענין סוככים בכנפיהם פרשתי בערך סכך:

שכך וחמת המלך שככה (אסתר י) וישכו המים (ראשי׳ ח) כשוך חמת המלך (אסתר ב) והשכותי מעלי (במדבר יז) פ׳ לשון הנחה והשקט וכן כשך יקושים (ירמי׳ ה) פירוש כנות מעלי מוקש ופח:

שכב כרע שכב (במדבר כד) ושכבתם ואין מחריד (ויקרא כו) והמצדר מעט חיבוק ידים לשכב (משלי ו) אינמי משכב הצהרים (ש״ב ד) והציווי שוב שכוב (ש״א ג) ופועל כבד רדה והשכבה את הערלים (יחזקאל לב) משכב על מטתו (מ״ב

(מ״ב ד) יש בזה תנומה ויש בו פישוט הגוף בלי שינה, ויש בו השלכת הגוף לארץ. מ״א ושכב איש אותה (במדבר ה) הן שכבתי אמש (ראשי׳ יט) וישכב עמה (שם ל) משכבי אשה (ויקרא יח) למשכב דודים (יחזקאל כג) לא תתן שכבתך (ויקרא יח) איפה לא שוכבת (ירמי׳ ג) פ׳ כינוין לתשמיש המטה זכר ונקבה כמה שנאמר תועבה עשו שניהם. מ״א ושכבתי עם אבותי (ראשי׳ מז) כשכב אדני המלך (מ״א א) פ׳ מיתה. מ״א שכבת הטל (שמות יו) ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח) פ׳ ישפוך:

שכה שכיות החמדה (ישעי׳ ב) כל משכיותם (במדבר לג) במשכיות כסף (משלי כה) ואבן משכית (ויקרא כו) פ׳ דבר מצוייר וכן עברו משכיות לבב (תהלים עג) פ׳ ענינין שמיפה לב האדם לעשות והוא עוד מתעבר ומוסיף יותר ממה שמלאו לעשות. מ״א לשכוי בינה (איוב לח) פ׳ הלב שנאמר ולבבו יבין, ומזה שמברכין בכל יום כששומעין קול תרנגול אשר נתן לשכוי בינה. משום שיש מקום שקורין לתרנגול שכוי והוא יזכיר בצעקתו את האדם לשבח יוצרו שיצר בינה בלבו ואם לא ישמיע קולו אינו חייב אותו היום לברך אותה ברכה וכן הלן בבגדו אינו רשאי לברך מלביש ערומים, ובליל כפור וט׳ באב שהולכין בני אדם יחפים אסור לברך שעשית לי כל צרכי:

שכח השכח חנות אל (תהלים עז) ואותי שכחת, כי שכחנו עמי (ירמי׳ יח) השכחתים את הר קדשי (ישעי׳ ס״ה) כל גוים שכחי אלהים (תהלים ט) והנפעל ונשכח כל השבע (ראשי׳ מא) ונשכחת צור (ישעי׳ כג) זונה נשכחה (שם שם) כלמות עולם לא תשכח (ירמי׳ כ׳) הדגש של שי״ן במקום נו״ן של נפעל, ופועל באחר שכח יי׳ בציון (איכה ב) להשכיח את עמי (ירמי׳ כג) וישתכחו בעיר אשר כן עשו (קהלת ח) פי׳ וימצאו, ותרגום וימצא הגביע ואשתכח כלידא וכן רצה לומר ראיתי את הרשעים נחלקים לב׳ חלקים יש מהן קבורים ובאו כלומר ומתו וכן בא בשכרו, מת בשכירותו, ויש מהן נמצאים חיים, חזר ואמר אשר אין נעשה פתגם מעשה הרע מהרה על כן מלא לב בני אדם בהם לעשות רע משום זה ימלא הרשע לבו לעשות רע ואמר אולי אהיה אני מן אותו החלק הנמצאים בעיר פ׳ בעולם שלא מתו, ועוד יעלה על דעתך שמא אותו החלק שמתו לא מן העון מתו כל שכן אם יראה צדיק ימות בלא עתו תדע כי אמר הכתוב אחר כך אשר חוטא עשה רע מאת ומאריך לו:

שכל כאשר שכלתי שכלתי (ראשי׳ מג) למה אשכל גם שניכם (שם כז) כן תשכל מנשים (ש״א טו) ואני שכולה וגלמודה (ישעי׳ מט) והשם לא אדע שכול (שם מז) ושכולה אין בהם (שיר ד) ופועל כבד אותי שכלתם (ראשית מב) וכן הארץ משכלת (מ״ב ב) ולא תוסיפו לשכלם עוד (יחזקאל ל״ו) אבל רחליך ועזיך לא שכלו (ראשי׳ לא) הוא פועל בעצמו וכן תפלט פרתו ולא תשכל (איוב כא) משכלה ועקרה (שמות כג) כדוב שכול (הושע יג) והשם בני שכוליך (ישעי׳ מט) ועוד פועל כבד באחר כגיבור משכיל (ירמי׳ נ) אבל רחם משכיל (הושע ט) אינו מפעיל כמותו אבל בעל שכול כלומ׳ שכלן. מ״א אשכול ענבים (במדבר יג) ושדיך לאשכולת (שיר ז) והסמוך כאשכלות הגפן (שם):

שכל שכל דוד (ש״א יח) פ׳ הצליח וכן למען תשכיל (יהושע א) ואז תשכיל (שם שם) לכל דרכיו משכיל (ש״א יח). מ״א ונחמד העץ להשכיל (ראשי׳ ג) פ׳ להסתכל וכן והאשה טובת שכל (ש״א כה) פ׳ מראה וכן ומצא חן ושכל טוב (משלי יג) וכן אשרי משכיל אל דל (תהלים מא) פ׳ מבקר חולה, וכן משכיל צדק לבית רשע (משלי כא) וכן עלי השכיל במלאכות אלהים (דהי״א כח) פ׳ הראה לי ויתכן שיהא אשכילך ואורך (תהלים לב) פ׳ אראך ותרג׳ מסתכל הוית בקרניא (דניאל ז). מ״א בושו מאד כי לא השכילו (ירמי׳ כ) פ׳ לא הבינו ולא למדו וכן ודבריו לא בהשכל (איוב לד). ובהשכיל לחכם יקח דעת (משלי כא) וכן שכל את ידיו (ראשי׳ מח) פ׳ הבין מהנחת ידי יוסף כלומר מהכנסת יוסף הנער בימין יעקב הבין יעקב כי הנער ההוא בכור לפיכך הוצרך לחלף ידיו, וכן המשכיל בעת ההיא ידום (עמוס ה) לב חכם ישכיל פיהו (משלי י״ו) פ׳ יבונן את פיו לדבר. משכיל לדוד (תהלים נ״ג) פ׳ מקוה ומייחל:

שכם והשכים בבקר (איוב א) והשכמתם והלכתם (ראשית יט) וישכימו בבקר (ראשי׳ כו) משכימי קום (תהלים קכז) והמצדר השכם והערב (ש״א יז) בקול גדול בבקר השכם (משלי כ״ז) וכטל משכים הולך (הושע ו) פ׳ טל הבקר. ותנן ולמשכים היה הממונה אומר קומו ונעלה אל יי׳ אלהינו פ׳ ולבקר וכן סוסים מזוינים משכים היו (ירמי׳ ה) כלומר סוסים של בקר וי״א כל הלילה נחים ולבקר נעשים כסוסים אוהבי זמה כמה שנאמר השכימו השחיתו (צפני׳ ג) וכן כל הלילה ישן אופיהם בקר הוא בוער, וכן באור הבקר יעשוה ואילו היה הפסוק אומר משכימים לא פירשנו בקר. מ״א על שכם שניהם (ראשי׳ ט) שם על שכמה (שם כא) ויט שכמו (שם מט). מ״א קרוב לו ולעבדו שכם אחד (צפני׳ ג) פ׳ בשוה וכן דרך ירצחו שכמה (הושע ו) פ׳ בשותפות וחברותה וכן תשיתמו שכם (תהלים כא) פירוש לצד אחד לבד וכן שכם אחד על אחיך (ראשי׳ מח) פ׳ חלק לבד ומיי׳ נזדמנה עיר שכם לחלק יוסף הואיל ויצאה מלה הדומה לה מפי הצדיק כמה שנאמר ועלהו לא יבול, ונאמר וכל שיח השדה הנה מצינו עלה ושיח שוין ומצינו הדבור נקרא שיח שנא׳ ואשיחה בחוקיך, ישיחו בי יושבי שער, להודיע כי הצדיקים אפי׳ שיח שלהן בלא כונה נתקיים כל שכן יי׳ ודברי נביאיו הנכתבין לנו בנחמות שהן קיימין ועתידין לבוא ולא יפול דבר ארצה ומצוה עלינו להמתין כמה שנאמר בשרו מיום אל יום ישועתו:

שכן אשר שכן שם (יהושע כב) כי שכן עליו הענן (ויקרא מ) וכן ובין כתפיו שכן (דברים לג) פועל עבר כמשקל יבש חציר, לחם שערים, כאשר אהב אביו. כי משפט כולן להיות פתח, ושכנתי בתוך בני ישראל (שמות כט) והציווי שכון בארץ (ראשי׳ כ״ו) והמצדר לשכון בערפל (מ״א ח) לשכני בתוכם (שמות כט) לשכנו תדרשו (דברים יב) כמשקל בבגדו בה, ובפתחו עמדו כל העם, אבל ובל יאמר שכן חליתי (ישעי׳ לג) שם כמו ולקח הוא ושכנו (שמות יב) ולשון רבים ואל כל שכניו (דברים א) ולשכני מאד (תהלים לא) השכנות (רות ד) והסמוך יגורו שכן שמרון (הושע י) ופועל כבד אהל שכן באדם (תהלים עח) משפטו אדם שכן באהל, ואשכנה אתכם (ירמי׳ ז) לשכן שמו שם (דברים יב). אינמי והשכנתי עליך כל עוף השמים (יחזקאל לב) וכבודי לעפר ישכן סלה (תהלים ז) וישכן מקדם לגן עדן. מ״א קרוב לו ישכנו אדיריך (נחום ג) פ׳ ימותו וכן כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צד):

שכן ושמת שכין בלועיך (משלי כג):

שכר ושכורת ולא מיין (ישעי׳ כט) וישת מן היין וישכר (ראשי׳ ט) והציווי שתו ושכרו (שיר ה) והמצדר שתו ואין

לשכרה (חגי א) ופועל כבר והשכרתי שריה וחכמיה והשכרתם למען יעלוזו (ירמי׳ כא) אשכיר חצי מדם (דברים לב) השכירוהו כי על יי׳ הגדיל. אינמי ואשכרם בחמתי (ישעי׳ סג) מספח חמתך ואף שכר (הבק׳ ב) משכרת כל הארץ (ירמי׳ נא) והתפעל עד מתי תשתכרין (ש״א א) והשם יין ושכר (ויקרא י) פ׳ משקה שמשכר. מ״א אשכר יקריבו (תהלים עב) השיבו אשכרך (יחזקאל כז) פ׳ מנחה:

שכר ואשר שכר עליך (דברים כג) והמצדר כי שכר שכרתיך (ראשית ל) וישכרני ואהיה לו לכהן (שופטים יח) וישכר מישראל מאה אלף (דה״ב כה) ושוכר כסיל ושוכר עוברים (משלי כו) והשם כי שכר (במדבר יח). אינמי ותהי משכורתך שלמה (רות ב׳) והנפעל שבעים בלחם נשכרו, והתפעל והמשתכר משתכר (חגי א) ומזה ושוכרים עליהם יועצים (עזרא ד). מ״א שכיריה בקרבה (ירמי׳ מו) פ׳ חשובים וכן יגלח יי׳ בתער השכירה (ישעי׳ ז) החשובה וכן אמר הת׳ אף בגווהא, מ״א כל עושי שכר אגמי נפש (ישעי׳ יט) פירוש מלשון ויסכרו מעיינות תהום אע״פ שנכתב בשי״ן ובארנוהו למעלה:

שלל ושלל שללה (יחזקאל כט) כי אתה שלות גוים רבים ישלוך (הבק׳ ב) במשקל סכות מן סכיך וסכות לראשי מן סככים בכנפיהם והתפעל אשתוללו אבירי לב (תהלים עו) וסר מרע משתולל (ישעי׳ נט) כלו׳ נעדר ונשלל. מ״א קרוב לו וגם שול תשולו לה (רות ב) פ׳ תשלפו לה מן העמרים שבלים בשעת אגד:

שלב משולבות (שמות כו) פ׳ ראשי הקרשים כדי שיתישבו בתוכן בדוחק ובהידוק. מ״א בין השלבים (מ״א ז) פ׳ המעלות ורבותינו אמרו אחד היה הולך אחר שלבותיו בסולם, אינמי סולם ששלבותיו פורחות:

שלג תשלג בצלמון (תהלים סח) שלג לבנון (ירמי׳ יח) פ׳ איד יעלה מן הארץ ויתקרר בשחק ויתפזר פתיתין פתיתין, הגדולות אבני ברד ואלגביש הן והקטנים שלג שנא׳ משליך קרחו כפיתים כי הקרח מן השלג הוא וכן כפור:

שלה שלו כל בוגדי בגד (ירמי׳ יב) אויביה שלו (איכה א) כלו׳ נעשו שלוים ושקטים וכן ישליו אהלים (איוב יב) במשקל יחסיו יהמיו ה״י האחרונה שבהן היא של שלה חסה המה לפי המלא וכשמחסרין או׳ יחסו כל עניי עמי, יהמו ככלב וכן ירויון מדשן ביתך, וצאנך ירביון, מלא. והחסר ירוון ירבון, וכן נטוי רגלי מן נטה כלו׳ נטו. דליו מן דלה לנו ליחיד ולרבים דלו כמשקל עלה עלו, וכן יכסיומו לפי המלא והחסר יכסמו. מ״א בני עתה אל תשלו (דה״ב כט) פ׳ אל תתרשלו והוא לשון נפעל והדגש במקום נו״ן של נפעל. מ״א לא תשלה אותי (מ״ב ד) פ׳ אל תטעה אותי בפיתוי כמו לדבר אתו בשלי (ש״ב ג) כי אמרה לו אל תכזב בשפחתך. מ״א ויכהו שם על השל (ש״ב ו) פ׳ על השל על השגגה, על החטא והיא חסרה כמשקל צו לצו קו לקו, וי״א כמו ושלות כסילים תאבדם (תלי׳ עג) מזה כלו׳ שגגתם והתרגום אמר וכל שלו ושחיתא. מ״א ובשליתה (דברים כח) ותנן שליה פ׳ כים שיש בו הולד במעי אמו יקרא כך, ויתכן שיהא לא תשלה אותי ממנו כלו׳ אל תתפלל לי על הולד ולא תולידנו:

שלו ויאספו את השלו (במדבר י״א) ויגז שלוים (שם שם) פ׳ עופות קטנים:

שלח וישלחהו יי׳ אלהים (ראשי׳ ג׳) ואת הילד וישלחה (שם כא) וישלחם מעל יצחק בנו (שם כה) ויהי בשלח פרעה (שמות יג) אל מחוץ למחנה תשלחום (במדבר ה׳) לא יוכל לשלחה (דברים כ״ב) ובפשעיכם שלחה אמכם (ישעי נ׳) שלח תשלח את האם (דברים כב) פ׳ לשון גירוש. מ״א ויד אל תשלחו בו (ראשית ל״ז) פן ישלח ידו (ראשי׳ ג׳) בכל משלח ידכם (דברים יב) והנה יד שלוחה אלי (יחזקאל ב׳) פ׳ פשיטת יד מבית היד ותרגום ופשט את בגדיו וישלח וכן שלחיך פרדס רמונים פ׳ כשיפשוט את בגדיה ימצאנה כפרדס שהוא מלא רמונים ופרי מגדים לענין דפים וקמטים של צואר ושל צדדים של אשה וכיוצא בהן. וזה משל לענין התורה וחכמותיה וכן שלוחותיה נטשו (ישעי׳ י״ו) פ׳ סעיפי הגפן שהן כמו אברי הגוף והפועל שלו תשלח קציריה עד ים (תהלים פ׳), וי״א כשיתלוש אדם סעיף מן האילן לנטען נקרא שלח. מ״א קרוב לו ברכת השלח לגן המלך (נחמי׳ ג׳) פ׳ ברכה מושכת מעלות להשקות גן המלך, וכן ואת תעלותיה שלחה כמשקל לא בקשה דבר שמשפט שניהם הדגוש. מ״א לא שלח יעקב את אחיו (ראשי׳ מ״ב) וישלח יעקב מלאכים (שם לב) שלח לפניהם איש (תהלים ק״ה) ושלחתי ולקחתיך משם (ראשי׳ כ״ז) ושלחתי את הצרעה (שמות כג) ישלח מלאכו לפניך (ראשי׳ כד) ואשלחה להגיד לאדני (שם ל״ב) עד שלחך (שם ל״ח) בשלחי אותם מקדש ברנע (במדבר ל״ב) שלח נא ביד תשלח (שמות ד) אתה שלוח (יחזקאל ג׳) שלחה הנער אתי (ראשי׳ מג) וציר בגוים שלוח (ירמי׳ מט), והמצדר ומשלוח מנות (אסתר ט) ונשלות ספרים (שם) פ׳ הכל שליחות ופועל כבר ושלח אותו פדנה ארם (ראשי׳ כ״ח) אשלח גדי עזים (שם לח) וישלחו את כתנת הפסים (שם ל״ז) את אימתי אשלח לפניך (שמות כ״ג). מ״א שלחוני לאדוני (ראשית כ״ד) וישלח את העורב (ראשי׳ ח׳) וישלחם יצחק (שם כ״ה) לחפשי ישלחנו (שמות כ״א) בעמק שלח ברגליו (שופטים ה׳) והאנשים שלחו (ראשי׳ מ״ד) מאנו שלחם (ירמי׳ נ׳) פ׳ פטירה לרצונו של אדם וכן משלחי רגל השור והחמור (ישעי׳ ל״ב) ויש בו פועל קל אליה שלוחה (ראשי׳ מט) למשלח שור (ישעי׳ ז׳) פיך שלחת ברעה (תהלים נ׳) כמו ולשונם תהלך בארץ. מ״א קרוב לו את העיר שלחו באש (שופטים א׳) והוא הפיך כלו׳ ואת האש שלחו בעיר, שלחו באש מקדשך (תהלים עד) הנני משליח בך (שמות ח׳) והשלחתי בכם (ויקר׳ כ״ו) להשליח ביהודה (מ״ב טו) ישלח בם חרון אפו (תהלים ע״ח) פ׳ לשון שיסוי. מ״א וישלחו את ירמי׳ בחבלים (ירמי׳ ל״ח) והמשלח את השעיר (ויקרא ט״ז) פ׳ לשון השלכה. מ״א לכן תתנו שלוחים (מיכה א) ויתנה שלוחים (מ״א ט׳) פ׳ לשון מתנית אבל אחר שלוחיה (שמות י״ח) פ׳ אחר ששלחה לאמה מחצי הדרך אחר שלקחה את בניה תחילה להוליכם עמו למצרים ולהוציאם משם עם ישראל לשמוע עשרת הדברות בסיני שמא לא יביאם יתרו למדבר שנא׳ ויקח משה את אשתו ואת בניו על החמור והילכת האשה והבנים בדרך יש בו איחור ועיכוב ציוהו הבורא יתברך שמו להוציא ישראל מבין הקוצים כמו שהיתה שכינה בתוך הסנה בשביל הצער שלהם משום זה בקשו הבורא להורגו אך עשתה אשתו מדת חסידות ומלה את בנה שהדרך ומלה סכנת נפשות שהרי יוצאי מצרים לא מלו את בניהם הילודים במדבר ארבעים שנה על פי יי׳ ובאותו זכות שלא חסה על בנה היה כקרבן לפני הקב״ה והצילה את בעלה וגם משה הרגיש שהקב״ה יסרו שלח אותה אצל אביה מחצי הדרך שנאמר אחר שלוחיה. מ״א ובעד השלח יפלו (יואל ב׳) בשלח יעבורו (איוב לו) ואין משלחת במלחמה (קהלת ח׳) ואיש שלחו בידו (דה״ב כג)

כג) פ׳ כלי זיין וכן איש שלחו המים (נחמי׳ ד) כלומר אל תעשו דבר אלא תפסו כלי זיין ומים לשתות בלבד כמה שנאמר ואין אני ואחי ונערי ואנשי המשמר אשר אחרי אין אנו פושטים את בגדינו כלו׳ אלא תופסין כלי זיינין ושומרים, וכן בשלחה תריבנה (ישעי׳ כ״ז) בכלי זינה תלחם עמה. מ״א ועשית שלחן (שמות כ״ה) כמשקל ולקרבן העצים בעתים מזומנות:

שלט עת אשר שלט האדם (קהל׳ ח׳) שלטו על העם (נחמי׳ ה) לשלוט בהם (אסתר ט) ישלטו היהודים (שם ט) ופועל כבד והשליטו לאכול ממנו (קהלת ה) ולא ישלטנו האלהים (שם ו׳) ואל תשלט בי (תהלים קיט) דבר מלך שלטון (שם קח) פ׳ כתרגום ואתה תמשול תשלוט. מ״א את החנית ואת השליטים (מ״ב יא) שלטי הגבורים (שיר ד) פ׳ מין מגינים כמה שנאמר ויתן יהוידע הכהן את החניתים ואת חמגינות ואת השליטים (דה״ב כג):

שלך ותשלך את הילד (ראשי׳ כא) וישליכו איש מטהו (שמות ז׳) משליך קרחו (תהלים קמז) והשלך לפני פרעה (שמות ז׳) והושלך מכון מקדשו (דניאל ח) השלכתי מרחם (תהלים כב) והמצדר והשלך אל האש (ירמי׳ לו) סהוב והשלך (ירמי׳ כב) עד השליכו אותם (מ״ב כ״ד) מפועל הכבד כמשקל ביום הנחילו, עד השמידו אותם. וישליכו הרצים והשלישים (מ״ב י) פ׳ השליכו עצמו במרוץ זרקו עצמו מהר. מ״א ואת הכוס ואת השלך (ויקרא יא) פ׳ עוף טמא:

שלם כן שלם לי אלהים (שופטים א) ושלם אותו בראשו (ויקרא ה) שלמתם רעה (ראשי׳ מ״ד) בעל הבור ישלם (שמות כ״א) ושלמי את נשיך (מ״ב ד) נדרו ושלמו (תהלים ע״ו) נפש בהמה ישלמנה (ויקרא כד) והשם לי נקם ושלם (דברים ל״ב) כלומר לי הניקום והשילום כמשקל והדבר אין בהם, הלא את הקטר, וכן רודף שלמונים (ישעי׳ א) שם וכן ימי השילום (הושע ט) והשופט בשילום (מיכה ז) וכן אם גמלתי שולמי רע (תהלים ז) אבל אתם גומלים עלי מהרה אשיב גמולכם בראשכם זה שילום. מ״א כי לא שלם עון האמרי (בראשית טו) ושלמו ימי אבלך (ישעי׳ ס) הגלת שלומים (ירמי׳ יג) מוסר שלומינו (ישעי׳ נ״ג) בערך חי״ת בענין ובחבורתו ויתכן להיות מזה הענין ושלומת רשעים תראה (תהלי׳ צ״א) ויתכן נמי שיהי׳ פירושו ותגמול הרשעים שישיב להם הבורא, ופועל כבד ושלם את הבית (מ״א ט) וכן מי עור כמשולם (ישעי׳ מב) פ׳ מי שאור עין שלם, וי״א כי הסכן נא עמו ושלם (איוב כ״ב) מזה הענין כמה שנאמר והיה תמים. מ״א שלמים הם אתנו (ראשי׳ ל״ד) פ׳ בעלי שלום שלנו וכן שלח ידיו בשלמיו וכן ולשלומים למוקש (תהלים סט) שלומי אמוני ישראל (ש״ב כ׳) והשם שלום, וממנו הן צדיק בארץ ישולם (משלי י״א) וחית השדה השלמה לך (איוב ה׳) כי השלימה את יהושע (יהושע י) וכי השלימו (שם שם) תשלים עמך (דברי׳ כ) גם אויביו ישלים (משלי י״ו) ויתכן שיהיה שולמי רע מזה הענין נאמר זבחי שלמים עלי (משלי ז׳) ושלם מריאיכם (עמוס ה׳):

שלם שלמת רעך (שמות כ״ב) על שה ועל שלמה (שמות ב) הפוך שמלה פ׳ בגד וטלית:

שלף שלף איש נעלו (רות ד) ולא שלף הנער חרבו (שופטים ה) וישלפה מתערה (ש״א י״ז) שולף חרב (שופטים ח׳) שלוף חרבך (שופטי׳ ט) אלו כולם פועלין באהר, אבל שלף ויצא מגוה (איוב כ) שקדמת שלף יבש (תהלים קכט) פועלין בעצמן כלו׳ נתיבש קודם שיגדל והן חצי קמץ וחצי פתח שהם פעל עבר אבל רבותינו אמרו אותו זמן שלהי קציר היה לפיכך פירותיו נתיבשו קודם הקיץ:

שלש ושלשת את גבול ארצך (דברים יט) פ׳ תשים ג׳ חלקים, ושלשת תרד מאד (ש״א כ) פ׳ ביום השלישי תהלך הרבה, והחוט המשולש (קהלת ד) ועז משולשת (ראשית כ) וכן אתיק בשלישים (יחזקאל מב) כלו׳ משולשת, צאו שלשתכם (במדבר יב) ויצאו שלשתם (שם) ויאמר שלשו וישלשו (מ״ב יח) כתמול שלשום (שמות ה) פ׳ יום שלישי למפרע, מלאכים שלשם (ש״א יט) ותכפל הרב שלשיתה (יחזקאל כא) פ׳ ג׳ פעמים והה״י יתירה כלומר מג׳ רוחות יבואו האויבים לפיכך אמר התאחדי ימיני. מ״א ושלשים על כולו (שמות יד) ויען השליש (מ״ב ז) פ׳ הממונה למטה מן המשנה. מ״א הלא כתבתי לך שלשים (משלי כב) פ׳ חכמות. מ״א בשמחה ובשלישים (ש״א יח) פ׳ ניגונים חשובים ונכוחים למבין ונוכח ונגד שוין כמו שמעו כי נגידים אדבר, וכל בשליש עפר הארץ (ישעי׳ מ) פ׳ מדה חשובה ויתכן שיהי חרב שלשיתה פ׳ חשובה ושל מלך חשוב וכן יהיה ישראל שלישיה (ישעי׳ יט) פ׳ חשובין ומעולין:

שם שם האחד (ראשי׳ ב) ויקרא האדם שמות (שם ב) ושמו אלקנה (ש״א א׳) ושמה תמר (ראשי׳ ל״ח) ושמם מחית (תלים ט). מ״א קרוב לו אנשי שם (במדבר יו) ויעש דוד שם (ש״ב ח) פ׳ שמע טוב. מ״א קרוב לו ויקב בן אשה הישראלית את השם (ויקר׳ כד) אשר נקרא שם (ש״ב ו) פ׳ אשר נקרא יי׳ צבאות. מ״א כי שם ישבו, יי׳ שמה, ומשם יפרד. מ״א שמים וארץ (ראשי׳ יד) אף שמיו יערפו טל (דברים לג) שמי יי׳, והיו שמיך, כולן לשון רבים ולא מצינו לשון יחיד שם כלל מן שמים ואבן עזרא הזכיר הידעת חוקות שמים אם תשים משטרו (איוב לח) הנה לשון יחיד ופ׳ שלו משטר של כל אחד ואחד:

שמם שמם לאחר שממו לשנים, ישומו ישרים על זאת (ירמיה ב׳) ואת נוהו השמו (תלים עט) הדגש במקום אות של כפל וכן שומו שמים (מ״א טו) והתפעל בתוכי ישתומם לבי (תהלים קמג) ואשתומם על המראה (דניאל ח) למה תשומם (קהלת ז׳) משפטו תשתומם, והיוג כתב אותו בספרו תתשומם ונתפס כי מלת השי״ן כן תקדום השי״ן לתי״ו של התפעל כמו אשתוללו ומשתולל, וחבירוי, ומזה נאמר ישום וישרוק (ירמי׳ יט) והדגש במקום החסרון או מ״ם של כפל או תי״ו של התפעל, כיוצא בו ואכות אותו טחון משפטו ואכתות, וכן מה אקוב ותתום מה אקבב ותתמום. וכן הפילו תי״ו של התפעל מן רחצו הזכו ומשפטו הזדכו כמו הזדמנתון שקדמה הזי״ן שלו לדלת ועומדת במקום תי״ו של התפעל וכן טי״ת ישימו במקום תי״ו של התפעל במלות של צד״י כגון מה נצטדק, ויצטידו, הצטידנו, וכן נמי משימין במלות של סמ״ך כגון מסתולל בעמי הרי ד׳ אותיות זסש״ץ קודמות לתי״ו של התפעל ושאר אותיות קודמות לתי״ו של התפעל את הפ״י של פעל כגון מתגורר, מתעורר, מתחולל מתאמצת וכיוצא בהן, עוד ארחיב הפירוש יותר הוי יודע כי ישום וישרוק בדגש להודיע כי הוא ישמום אמרו למה תשומם אע״פ שאמר שני ממ״ין ונראין בכתב ובדיבור אע״פ הדגש של ישום וישרוק עומד בה ולא הפילוה, כיוצא בו הדגש שבו במקום אות החסרון כי משפט כתת שער אמרו עוד וכל פסיליה יכתו הנה נדגשת משני קצותיה כי דיגוש של תי״ו של כפל ואעפ״כ הדגש הראשון העמידוהו כמו שהיה וכן ויסב אלהים את העם הדגש במקום אות של כפל וכשאמרו ויסבו את ארון

דגשו את הבי״ת והניחו דגש של סמ״ך במקומו כי כן מנהג כל מי שתיקן שום תקנה אע״פ שרוצה להוסיף ולתקן אינו עוקר את הראשונה אפי׳ בברכות שתקנו רבותינו חכם אחד או׳ כך ראוי לברך יבואו חכמים אחרים ואומרין נמרינהו לכולהו ואפי׳ בשבועות שתקנו רבותינו עשו כך כגון בעל דין שנתחייב לחבירו שבועת הסית שהיא קלה המתינו חברו ולא רצה להשביע השבועה הקלה שהיא תקנת חכמים עד שנתחייב לו בזמן אחר שבועת התורה הרי זה מגלגל עליו בתוכה אותה שבועה הקלה כדי לשבע על שתי טענות שבועות התורה והדין עוזרו עכשיו שאם יודה לו חבירו בטענה האחרונה שנתחייב עליה שבועת התורה ונותן ממון לחבירו ואעפ״כ כח הגלגל במקומו ויכול להשביע על הראשונה שבועת התורה. שלא היה חייב לו מעיקרא מן התורה אלא שבועת הסית כי המוסיף ומתקן אינו עוקר את הראשונה. נחזור לדברנו והשמותי את מקדשכם (ויקרא כ״ו) ואת נוהו השמו (ירמי׳ י׳) זה פועל כבד ופועל שלא נזכר שם פועלו, כל ימי השמה (ויקרא כו) משפטו כמשקל הותדה חרב, אינמי הפעלה אבל נדגשה בב׳ אותיות כמו וכן פסיליה יכתו וכמו ויסבו שאמרנו לעיל ולשון נפעל ונשמו הכהנים (ירמי׳ ד) נשמה כל הארץ (שם יב) ועדים נשמות (ישעי׳ נד) ויש פועל כבד אחר שפועל בעצמו ואשבה משומם (עזרא ט) משמים בתוכה (יחזקאל לג) ואשה פנויה נקרית כך שנא׳ כי רבים בני שוממה (ישעי׳ נד) ותשב תמר ושוממה (ש״ב יג):

שמם שממית בידים תתפש (משלי ל) פ׳ עוף הנקרא תחמס בונה קינו בטיט בשמי קורה של בתים אפי׳ בבתי מלכים. אחרים מפרשים זו כלכית של עכביש, וי״א זו תנשמת ואיני סובר כך:

שמד כי השמד תשמדון (דברים ד) זה לשון נפעל לפיכך הקדמותי כי ראוי תחילה להביא פועל קל ואם לא ימצא צריך להביא הנפעל שהוא פועל קל ולא יהיה נפעל מפועל כבד, ופועל כבד השמידו יי׳ אלהיך (דברים ד׳ והשמדתי את במותיכם (ויקרא כו) וישמידם יי׳ (שם ב):

שמח ושמחתם לפני יי׳ (ויקרא כג) שמח זבולן (דברים לג) והיית אך שמח (שם יו) כי בשמחה תצאו (ישעי נה) שובע שמחות ופועל כבד שמח שמחתהו (ירמי׳ כ׳) ושמחתים מיגונם (ירמי׳ לא) והציווי חכם בני ושמח לבי (משלי כז) ויש פועל כבד אחר והוא אחד ואין שני, השמחת כל איביו (תלי׳ פט). מ״א קרוב לו אור צדיקים ישמח (משלי יג) פי׳ ירבה. מ״א ישמח יי׳ במעשיו (תהלים קד) פ׳ יחום וירחם כמה שנ׳ על בחוריו לא ישמח יי׳, שהוא כמו ואת אלמנותיו לא ירחם. ויש אומרים שמחה ממש אבל דברה תורה בלשון בני אדם כמו וינחם יי׳, ויחר אף יי׳, וירד יי׳. ויקץ כישן יי׳, כי נעור ממעון קדשו, עורה למה תישן יי׳ שאינן אמת. מ״א ושבח אני את השמחה פ׳ מי שרוצה בדבר מעט כדתנן איזהו עשיר השמח בחלקו כמו שנ׳ טוב פת חרבה:

שמט כי שמטו הבקר (ש״ב ו) תשמטנה ונטשת (שמות כג) ויאמר שמטוה וישמטוה (מ״ב ט) והמצדר שמוט כל בעל משה ידו וזה דבר השמיטה והנפעל נשמטו בידי סלע (תהלים קמא) פ׳ לשון שליפה והסרה ורפוי כי שמטו הבקר פ׳ נרפו, ושמטת ובך מנחלתיך (ירמי׳ יז) פ׳ גלה ממקימו שנא׳ ונשל הברזל שהוא כמו שליפה והתרג׳ אמר ואשתלף פרזלא:

שמך ותכסהו בשמיכה (שופטים ד) פ׳ כסוי של לילה על המטה

שמל השמילי (יחזקאל כא) אם איש להימין ולהשמיל (ש״ב יד) ימין ושמאל (במדבר כב) האל״ף חילף וי״ו ואם הימין ואשמאילה (ראשי׳ כג) וכי תשמאילו (ישעי׳ ל) האל״ף יתירה השמאלי השמאלית. מ״א ופרשו השמלה (דברים כב) שמלתך לא בלתה (דברים ח) פ׳ בגד או טלית או סדין:

שמן שמנת עבית (דברים לב) שמנו עשתו (ירמי׳ ה) וישמן ישרון (דברים לב) דשן ושמן (ישעי׳ ל) ואדמה שמנה (נחמי׳ ט) במשמניו רזון (ישעי׳ י׳) ויהרג במשמניהם (תהלי׳ עח) והשם ומשמן בשרו ירזה (ישעי׳ יז) משמני הארץ (ראשי׳ כז) אכלו משמנים (נחמי׳ ח) ופיעל כבד השמן לב העם הזה (ישעי׳ ו׳) וישמינו (נחמי׳ ט) זו המלה פועל שפועל בעצמו. מ״א עצי שמן (מ״א ו) פ׳ שמן זית. מ״א שמונה, שמונים אלף. מ״א באשמנים כמתים (ישעי׳ נט) פ׳ במחשכים ותרגומו איתחד עלמא באנפנא כמה דאחדין קבריא באנפי מתיא:

שמע וישמע יעקב (ראשי׳ כח) שמעה אזני (איוב יג) שמע בני (משלי א) שמע לי (איוב טו) שמעי בת (תהלים מה) שמוע אשמע צעקתו (שמות כב) והשם כאשר שמע למצרים (ישעי׳ כג) והנפעל עמון משמעתם (שם יא) וסר אל משמעתך (ש״א כב פ׳ ציווך ופועל כבד ויי׳ השמיע (מ״ב ז) וישמע שאול את העם (ש״א טו) פ׳ צוה. מ״א דבר נא ארמית כי שומעים אנחנו (ישעי׳ לו) אשר לא תשמע לשונו (דברים כח) פי הבנה:

שמץ ותקח אזני שמץ מנהו איוב ד׳ פ׳ דבר מעט, לשמצה בקמיהם (שמות לג) פ׳ סיפור, ומה שמץ דבר נשמע בו (איוב כו) פ׳ דבור וסיפור:

שמר ובאשה שמר (הושע יב) ארעה צאנך אשמור (ראשית ל) ושמרתם ועשיתם (דברים ד) שמור ושמעת (דברי׳ יב) יברכך יי׳ וישמרך (במדבר ו) שומר לראשי (ש״א כ״ח) עושר שמור (קהלת ה) והיה להם הלילה למשמר (נחמי׳ ד) פ׳ לשומר, כי משמרת אתה עמדי (ש״א כב) פירוש שמור והנפעל ונשמרתם מאד (דברים ב) ופועל כבד משמרים הבלי שוא (יונה ב) והתפעל וישתמר חקית עמרי (מיכה ו) ואשתמר מעוני (תהלים יח) קדמה שי״ן של פועל לתי״ו של התפעל מכל משמר נצור לבך (משלי ה) פ׳ יותר מכל משמר נצור לבך. מ״א קרוב לו ואביו שמר את הדבר (ראשי׳ לז) פירוש המתין. מ״א קרוב לו ואשמורה בלילה תהלים צ׳ קדמו עיני אשמורות (שם קיט) והסמוך ויהי באשמורת הבקר (שמות יד) פ׳ חלקים ומחלוקות וכן משמר לעומת משמר (נחמי׳ יב) ואעמדה משמרת (שם יג) אחזת שמורות עיני (תהלי׳ עז) פ׳ עפעפי עיני מלירד על אישוני כדי לישן ומשפט עפעפים שובירים את העינים הן. מ״א אך שמרה ימינו, ושיקט הוא אל שמריו (ישעי׳ מח) הקפאים על שמריהם (צפני׳ א) וממנו השמר והשקט (ישעי׳ ז׳) כלומר שקוט על שמריך. מ״א כשמיר חזק מצור (יחזקאל ג) פ׳ אבן שחותכין בו את האבנים כמה שנאמר כצפורן שמיר. מ״א ועלה שמיר ושית (ישעי׳ ה) שיתו ושמירו (שם י׳) פ׳ ענין חוזק:

שמש שמש ירח עמד (חבקק ג) משפטו שמש וירח אבל הוא עכשיו כמו ראובן שמעון לוי ויהודה, אדם שת אנוש, כדכד שמשותיך (ישעי׳ נד) פ׳ ארובות עשויות בכתלים סתומות בזכוכית אדומות וירקות ודומיות הרבה לכנס בהן אורה לבית:

שן שן תחת שן (שמות כא) שניך כעדר הקצובות (שיר ד) עודנו בין שניהם (במדבר י"א). מ"א כסא שן (מ"א י) עצם שן טוחנות של פיל מנסרין אותן ועושין מהן מטות וכסאות ומסריקין וידי סכינים, וכן קרנות שן (יחזקאל כב) פ' כלם עושין מקרן של יעל וכן אמר התרגום כדקרנין דיעלין ודפיל מ"א ותקשור על ידו השני (ראשי' לח) ומשפטו שנים כמה שנא' אם יהיו חטאיכם כשנים, הפילו המ"ם כמו מריבי עמי שמשפטו עמים שני הוא צמר ומשום שצבוע בתולעת שני והסמוך שני התולעת (ויקרא יד):

שנן שננו כחרב לשונם (תלים ס"ד) אשר חציו שנונים (ישעי' ה) וחץ שנון (משלי כ"ה) אם שנותי ברק חרבי (דברים לב) הדגש במקום כפל כמו קלותי סבותי מן קלל סבב פ' לשון חידוד ולשון התפעל וכליותי אשתונן כלו' מכליותי תתחדד דעתי. מ"א ושננתם לבניך (דברים ו) פ' ספור וכן למשל ולשנינה כמו ישיחו בי יושבי שער:

שנא אשר שנא (דברים יו) שנאתם אותי (ראשי' כו) שונא לרעהו (דברים יט) שונאי בצע (שמות יח) שנואי נפש דוד (ש"ב ה') שנאה גדולה מאד (ש"ב יג) והסמוך בשנאת יי' אותנו (דברים א) והנפעל גם לרעהו ישנא רש (משלי יד) והדגש במקום נ' בפעל ופועל כבד וינוסו משנאיך מפניך (במדבר י) משנאי אהבו רע:

שנב בעד האשנב (שופטים ה) בעד אשנבי נשקפתי (משלי ז) פ' חור או חלון:

שנה לא שניתי (מלאכי ג) ישנה הכתם הטוב (איכה ד) ועם שונים אל תתערב (משלי כד) וכלים מכלים שונים (אסתר א) ודתיהם שונות (אסתר ג) ופועל כבד משנה פניו (איוב י"ד) ושנא את בגדי כלאו (ירמי' נב) ועז פניו ישנא (קהלת ח') אף על פי שכתובין באל"ף לשון שנוי הם והתפעל ועל השנות החלום (ראשי' מא) משפטו הנשנות. משנה למלך שנים שני, שנית, שניהם, שתים הפילו נו"ן של. שניות ממנה ופגעו בתי"ו דגושה אחר השבא ואין למלה כך במקרא לפיכך ראוי להוסיף געיה על השי"ן לומר אֶשתים יותר מוטעם משיעשו בפה על תי"ו שלא תצא המלה מחוזקת שניות ותראה כשתיה ולא חששו מהפלת הנו"ן מפני שהוא מנהג המקרא להפילו וכן עשו לענין יו"ד של בית שהפילו ממולת בתים וכן דל"ת של אחד ממולת אחת שמשפטו אחדת. מ"א שנה שנים שנות ימין עליון (תלים ע"ז) שהוא סמוך ויתכן שיהי זה מלשון שניות כי כשתשלים השנה חוזרת לעשות שנה. וכפורי זהב משנים (עזרא א') הוא לשון רבים של ומשנה כסף (ראשי' מג) כלומר שנים וכן והמשנים והכרים (ש"א ט"ו) ופר השני (שופטים ו') פ' שני לבטן אינו כמו וביום השני וכיוצא בו:

שנס וישנס מתניו (מ"א יט) מלה יחידה היא וראוי לפרשה ככח הפסוק:

שסס שסוהו כל עוברי דרך (תהלי' פט) פ' לשון בזה ושלל ומשום הוא פתח עשינו עקרו שסס ואילו הי' בחירק כלו' שסוהו היינו אומרים כי עקרו שסה כמשקל עשה לפיכך עקרו שסס כמשקל סבב סבוני כדבורים:

שסה והמה שוסים את הגרנות (ש"א כג) פ' כמו הראשון אע"פ שעקרו משונה הרי הוא אומר זה הלק שוסנו וגורל לבוזינו (ישעי' יז) והשם מי נתן למשיסה יעקב (ישעי' מב) ופועל כבד ועתידותיהם שוסיתי (שם י) ואויבינו שסו למו (תהלים מד):

שסע ושוסעת שסע (ויקרא יא) פ' פרידת הרגל כלו' מפורדת ופועל כבד ושסע אתו בכנפיו (ויקרא א) וישסעו אותו כשסע הגדי (שופטים יד) פ' פירכו. מ"א קרוב לו וישסע דוד את אנשיו (ש"א כד) פ' שבר חרונם:

שסף וישסף שמואל (ש"א טו) פ' קרעו וחתכו והתרגום אמר ופשח שמואל ותנן אילן שנפשח ותרגום ויפשחני וישסעני:

שעה ואל מנחתו לא שעה (ראשי' ד) וישע יי' אל הבל (שם) פ' אל תפן אל מנחתם או אל תרצה ואל תביט, וכן ישעו ואין מושיע כמה שנא' הבט ימין וראה ואין לי מכיר. מ"א ולא תשענה עיני רואים (ישעי' לב) פ' למו תבהלנה, ולשון התפעל אל תשתע כי אני יי' אלהיך (ישעי מא) פ' אל תתגר בם אבל מלה של שי"ן השי"ן שלה קודמת לתיו של התפעל. מ"א ישעה האדם על עושהו (ישעי' יז) פ' יבטח וישען וכן לא שעו אל קדוש ישראל (ישעי' לא) ואל ישעו בדברי שקר (שמות ה) ואל ישעה אל המזבחות (ישעי' יז). מ"א שעו מני (שם כב) פ' הרפו ממני וכן שעה מעליו ויחדל (איוב י"ד). מ"א ואשעה בחוקיך (תלי' קיט) פ' ואתעסק ויתכן שיהי' ממנו ואל ישעו בדברי שקר כמו שאמר התרגו ומשפטו להיות ואֶשְׁעֶה אבל פעמים עושין סגול במקום קמץ וקמץ במקום סגול הקמח לא תכלָה (מ"א יז) משפטו לא תכלֶה וכן כי היום יי' נראה אליכם, אשר עין בעין נראה אתה יי', משפטן נראֶה, וכן הישר לפני דרכך, כפך מעלי הרחק, אובד עצות, ומתניהם תמיד המעד, יאהבני אישי, יבדילני יי', ישראל לא יכירנו, ישביעני במרורים, אילו כולן משונין מן המקרא ופעמים כופלין את זה ואשעה כמה שנאמר כי תורתך שעשועי (תהלים קיט) ישעשעו נפשי (שם צד) בחוקותיך אשתעשע (שם קיט) גם עדותיך שעשועי (שם שם) כלן לשון עיסוק. מ"א ונשתעה ונראה יחדו (ישעי' מ"א) פ' ספור והוא לשון התפעל ותרגום ויספר ואשתעי ויתכן שיהא ואשעה בחוקיך תמיד מזה הענין:

שעט מקול שעטת פרסות אביריו (ירמי' מז) פ' קול הברה:

שעל מי מדד בשעלו מים (ישעי' מ) אם ישפק עפר שמרון לשעלים (מ"א כ) בשעלי שעורים (יחזקאל יג) פ' כף היד. מ"א במשעול הכרמים (במדבר כב) פ' נתיב ומעגל. מ"א אם יעלה שועל (נחמי' ד) שועלים הלכו בו (איכה ה'):

שען ונשען לגבול מואב (במדבר כא) כי נשענו על יי' (דה"ב יג) ישען על ביתו (איוב ח) ואשען עליהם (שופטי' ט"ז) והשענו תחת העץ (ראשי' י"ח) פ' סמיכה והבטחה וכולן לשון נפעל והמצדר משען ומשענה (ישעי' ג) והמצדר ויהי יי' לי למשען (תהלים יח) על משענתו (שמות כ"א) משענת הקנה (ישעי' לו) פ' עץ שיסמוך עליו האדם:

שעף בשעיפים מחזיונות לילה (איוב ד) לכן שעיפי ישיבוני (איוב כ) פ' רעיונים ומחשבות:

שער כי כמו שער בנפשו הוא (משלי כג) מאה שערים (ראשי' כו) פ' שיעורין. מ"א שער עירו (ראשי' כג) השוערים (מ"ב ז') פ' שומרי הפתח ונקראו ב"ד שער משום שהוא יושבין בשער העיר למשפט. מ"א כתאנים השוערים (ירמי' כט) פ' מלוכלכים ומטונפים. ראיתי שערוריה (הושע י) שערורית עשתה מאד (ירמי' יח) שמה ושערורה (ירמי' ה) כולן לשון טינוף:

שער לא שערום אבותיכם (דברי' לב) פ' לא השגיחו עליהם ולא עלו על דעתם. מ"א ומלכיהם שערו שער (יחזקאל כז) פ' נתערו ושאגו וכבר פירשתיו בערך סער הוא וכיוצא בו, והתפעל

והתפעל וישתער עליו מלך הצפון (דניאל יא) פ׳ יתגאה וישאג. מ״א שעיר עזים (במדבר ז) שעירת עזים (ויקרא ד) ושעירים ירקדו שם (ישעי׳ יג) ושעיר על רעהו יקרא (ישעי׳ מד) פ׳ בהמות של יער ושל בר ועושין ע״ז בדמותן שנא׳ לשעירים אשר הם זונים אחריהם (ויקרא יז). מ״א כשעירים עלי דשא (דברים לב) פ׳ מין גשמים. מ״א לשער הצהוב (ויקרא יג) והסמוך את שער ראש נזרו (במדבר ו׳) ושער הרגלים (ישעי׳ ז׳) רבו משערות ראשי (תהלים סט) איש שעיר (ראשי׳ כ״ז) כידי עשו אחיו שעירות (שם שם). מ״א ארץ חטה ושעורה, והשעורים והתבן (מ״א ד):

שף שפה לפיו (שמות כח) שפתים ישק (משלי כד) שפת היאור (שמות ב) כמעשה שפת כוס (מ״א ב) ויתכן שיהא כמשקל שנה שנתים:

שפה ושפו עצמותיו לא ראו (איוב לג) פ׳ נשחקו והוא פועל שלא נאמר שם פועלו ותנן גוי ששפה ע״ז שלו והתרגום אמר ושפית יתיה בשופינא. מ״א וילך שפי (במדבר כג) פ׳ דאוג. פ״א וילך אל אחד השפיים כמו וירד יפו שלא נאמר אל יפו פ׳ הר קטן, והנפעל הר נשפה (ישעי׳ י״ג) ושפות בקר (ש״ב יז) פ׳ חריצי חלב. מ״א שהם וישפה (שמות כח) פ׳ אבן טובה:

שפח כעיני שפחה (תהלים קכג)· מ״א משפחה ומשפחה (אסתר ט) ונקראו כך דבר שאין בו רוח חיים שנא׳ ופקדתי עליהם ארבע משפחות (ירמי׳ טו):

שפח ושפח יי׳ (ישעי׳ ג) והנה משפח (שם) פ׳ לשון מספחת הן וכבר פרשנום בערך ספח:

שפט ושפטו את העם (שמות יח) שפט את ישראל (שופטי׳ טו) דבר המשפט (דברים י״ז) ושפטנו מלכינו (ש״א ח) כי שפטו יי׳ מיד אויביו (ש״ב יח) כי שפטך היום מיד כל הקמים עליך (שם שם) מ״א זה יהיה משפט הכהנים (דברים י״ח) פ׳ מנהג וחק וכן כה עשה דוד וכה משפטו (ש״א כ״ז) כמשפט הבנות (שמות כ״א). מ״א מה משפט האיש (מ״ב א׳) כמשפטו אשר הראית בהר (שמות כ״ו) פ׳ כתבנית. מ״א יסרני יי׳ אך במשפט (ירמי׳ י׳) יכלכל דבריו במשפט (תהלים קי״ב) פ׳ בנחת:

שפך אשר שפך יואב (מ״א ב) ידינו לא שפכו (דברים כא) ולפני יי׳ ישפך שיחו (תהלים קב) ואשפך את נפשי (ש״א א׳) שופך דם האדם (ראשי׳ ט) דם עבדיך השפוך (תלים ע״ט) ובחמה שפוכה (יחזקאל כ׳) שפוך על עולל בחוץ (ירמי׳ ו) והמצדר בשפכך את חמתך (יחזקאל ט) והנפעל ונשפך הדשן כמים (מ״א יג) נשפכתי (תלים כב) ודם זבחיך ישפך (דברים יב) לדם אשר שופך בה (במדבר לה) כאין שופכו אשורי (תלים עג) והתפעל בהשתפך נפשם (איכה ב׳) והשם וכרות שפכה (דברים כ״ג) שפך הדשן (ויקרא ד׳) השפך נחשתך (יחזקאל י״ו) פ׳ גילוי ערותך:

שפל ושפל רום אנשים (ישעי׳ ב) גבהות אדם שפל (שם) פועל עבר ושפלתי מארץ תדברי (שם כט) תשפל העיר (שם לב) והייתי שפל בעיני (ש״ב ו) ועל כל נשא ושפל (ישעי׳ ב) והסמוך ושפל רוח (ישעי׳ כז) רוח שפלים (שם נז) השפלה הגבה (יחזקאל כא) הה״י יתירה ולפיכך הטעם מלעיל כמו בוערה מאופה, ושפלה איננה (ויקרא כג) שפלת קומה (יחזק׳ יז) והשם ובשפלות ידים (קהלת י׳) ועשירים בשפל ישבו (שם שם) והמצדר בשפל קול הטחנה (שם יב) במשקל בשכב אדוני המלך, שבשפלנו זכר לנו (שם קלו) ופועל כבד כי השפילו ותאמר גוה (יחזקאל יז) השפילו שבו (ירמי׳ יג) משפיל אף מרומם (ש״א ב) השפילו שבו פועל בעצמו הוא:

שפם ועל שפם יעטה (ויקרא יג) ולא עשה שפמו (ש״ב יט) פ׳ שער שפתו העליונה:

שפן ואת השפן (ויקרא יא) פ׳ חיה גדולה מן החתול ועורה יפה:

שפן ושפוני טמוני חול (דברים לג) כבר פרשנוהו בערך ספן:

שפע כי שפע ימים (דברים לג) ושפעת מים תכסך (איוב כב) שפעת גמלים (ישעי׳ ס) פ׳ לשון רבוי הוא מכל דבר כדתנן כל המשפיעין במדה גסה רשאין למכור את הדמאי פ׳ ממלאין הרבה:

שפק אם ישפק עפר שמרון (מ״א כ) פ׳ יספיק והשם במלאות שפקו יצר לו (איוב כ) פ׳ כדי צרכו ותנן לא ספק לה בשערה מביאה לה בכלי ואמר התרגום סיפק צרכיהון בארע מדברא, ובילדי נכרים ישפיקו (ישעי׳ ב) משל הוא כל׳ ובעצת זרים ילכו והתרגום אמר ובנימוסי עממיא אזלין. מ״א פן יסיתך בספק (איוב לו) פ׳ רע הוא אם יי׳ יסרך במכה גדולה וכבר פירשנוהו בערך ספק וכן וישפק את כפיו פ׳ הכה כפו אל כפו:

שפר אף נחלת שפרה עלי (תהלים יו) הנותן אמרי שפר (ראשי׳ מט) ברוחו שמים שפרה (איוב כו) פ׳ לשון הטבה כמו תרגום ויטב הדבר ושפר פתגמא וכת׳ מלכי ישפר עלך (דניאל ג) פ׳ עצתי תיטב לך. מ״א שופר תרועה (ויקר׳ כה) שבעה שופרות (יהושע ו) והסמוך שופרות היובל (שם שם). מ״א ואשפר ואשישה (ש״ב ו) פ׳ כלי:

שפת תשפת שלום לנו (ישעי׳ כו) ולעפר מות תשפתני (תלי׳ כב) פ׳ תציבני וכן בין המשפתים (ראשי׳ מט) שתי מצבות של גבולות, וכן שפות הסיר (יחזקאל כב) שפות פ׳ הקם הקדרה על האבנים להתבשל וכן אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח) כלו׳ אם ישמשו בנים שונאיכם בעבודה מזולזלת סופכם לממון גדול:

שצף בשצף קצף (ישעי׳ נד) פ׳ במעט קצף כמה שנ׳ ברגע קטן עזבתיך:

שק שק תפרתי עלי גלדי (איוב יו) ויפתח האחד את שקו (ראשי׳ מב) המה מריקים שקיהם (שם שם) הדגש כמו כף כפו, גב גבו, גביהם, פ׳ בגד עבה של צמר עושין ממנו אמתחת ומי שמתאבל אבל גדול עושה הימנו בגד ולובשו כמה שנא׳ וילבש שק ואפר וילבשו שקים:

שקק כמשק גבים שוקק בו (ישעי׳ לב) בעיר ישוקו (יואל ב) הדגש במקום אות של כפל פ׳ לשון מירוץ וחילוף וכן ונפשו שוקקה (ישעי׳ כט) פו הולכת כי המתעלפה נפשו הולכת וכן ותשק ידי לפי (איוב לא) משפטו תשקק כי קשה להיות מענין נשקה מכל צד. מ״א פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים סה) פ׳ תשמנה. וי״א תבקענה מרוב גשמים ויתכן שיהי׳ בעיר ישוקו כמו ותבקע העיר פ׳ ילכו בתוכה והתפעל ישתקשקון ברחובות (נחום ב) אבל כפלו השי״ן כמו התגלגלו מן וגללו את האבן, והשיקו היקבים (יואל ב) פ׳ יזילו והתהלכו. וי״א כי כולן מלשון שוק אבל כפול הוא:

שקד כאשר שקדתי עליהם (ירמי׳ לא) שקדתי ואהיה (תלי׳ קב) וישקד יי׳ (דניאל י׳) נמר שוקד (ירמי׳ ה) שקדו ושמרו (עזרא ח) כל שוקדי און (ישעי׳ כט) כי שוקד אני על דברי (ירמי׳ א) לשקד על דלתותי (משלי ח) פ׳ מחזיק על הדבר ומתדבק בו. מ״א בטנים ושקדים (ראשי׳ מג) מקל שוקד

(ירמי׳

(ירמי׳ א) ויגמל שקדים (במדבר יז) שלשה גביעים משוקדים (שמות כה) פ׳ בולט כל צרדיהון דמות שקדים ליפותם:

שקד נשקד על פשעי (איכה א) פ׳ מלה יחידה היא ואמר רבינו סעדיה ז״ל כי הוא נכרך העול שהוא שלשלת של ברזל על הצואר ונדחקה עד שנסבכו בכריכותיה שנאמר ישתרגו כשריגים:

שקה והשקה את האשה (במדבר ה) וגם הגמלים השקתה (ראשי׳ כד) ומוח עצמותיו ישוקה (איוב כא) וישק את צאן לבן (ראשי׳ כט) והשקות בכלי זהב (אסתר א) וכל משקה אשר ישתה (ויקרא יא) שמני ושקויי (הושע ב) ושיקויי בבכי מסכתי (תלים קב) ובחילוף יו״ד בוי״ו, אבל השוקת (ראשי׳ כד) בשקתות המים (שם ל) פ׳ כלי אבן או של עץ או של חפירה שמשקין בהן את הבהמות משפטו שוקה אבל נאמר בתי״ו כמו גברת גבירה, עצרת, קראו עצרה. מ״א ממשקה ישראל (יחזק׳ מה) פ׳ מן המפוטמין השמנים וכן אמר התרגום מן פטמא דישראל, וי״א כי ממשקה ישראל מן הבהמות של רעי המתהלכים לרעות כמו בעיר ישוקו וכמו ישתקשקון ברחובות, שהוא הילוך, ואם תאמר אנה הדגש או אנה האות של כפל שהרי אין במלת ממשקה ישראל אלו הסימנין. הוי יודע כי פעמים יעשו כך כגון כי תצור אל עיר מן צורר היהודים, רשו ורעבו מן ירושש ערי מבצריך, ומה שגיתי מן שגגה, השירו ולא ידעתי מן כי תשתרר עלינו, עיני נגרה ולא תדמה מן דממה דקה, ומה יזכה ילוד אשה מן לא זכו בעיניו. שהדגש במקום אות של כפל, ופן ירך לבבכם מן ולא רככה בשמן, פן יחרה מן ושכן חררים, יכפה אף מן כפף נפשי, לפיכך יתכן שיהי׳ ממשקה ישראל מן ישתקשקון ברחובות וחבירו, ותנן אין משקין ושוחטין את המדבריות אבל משקין ושוחטין את הבייתיות והקשה התלמוד על זה משקין ואמר למה לי למימר משקין היה לו לומר אין שוחטין בלי לוכר משקין שההשקאה מותרת ופריק ואמר מלתא אגב אורחי׳ קמ״ל כלומר באמת כך הוא אבל בהוספת מלת משקין הגיד לנו ענין אחר להגדיל חכמה ומה היא אמר דלשקי אנוש והדר לשחוט דאי איכא סרכא משתמטא כלו׳ הבהמה הצמאה תדבק עורה לבשרה בגידין דקין תוכל לראותן בשעת הפשטת עורה מעליה ואם תשתה הבהמה מים קודם השחיטה יתרככו וישתלפו בנחת ולא יטרח המפשיט ביום טוב כל כך, ויש לומר כי זה אין משקין שפי׳ אין מביאין לשחוט מלשון ממשקה שהוא לשון שוק על ירך כי תמצא דבר אחד ועליו כמה ענינין:

שקט ושקט ושאנן (ירמי׳ ל׳) ולא שקטתי (איוב ג) והארץ שקטה (יהושע יא) כי לא ישקוט האיש (רות ג) שוקט ובוטח (שופטים יח) ש׳ושקט (ירמי׳ ל) ופועל כבד השמר והשקט (ישעי׳ ז) פ׳ צ׳ וי הוא והמצדר בהשקט ובהבטחה (ישעי׳ ל) פ׳ השקט ולא יוכל פ׳ כולן לשון נחת ומנוחה ופיעל כבד שפועל באחר להשקיט לו מימי רע (תלים צד) וארך אפים ישקיט ריב (משלי טו). מ״א היפוך הראשון ארץ יראה ושקטה (תלים עו) פ׳ רגזה ורעדה, וכן אשר בגדיך חמים, בהשקיט ארץ מדרום (איוב לז) פ׳ בהרגיז רוח דרומית יתחמם העולם:

שקל ושקל בפלס הרים (ישעי׳ מו) כסף ישקול כמהר הבתולות (שמות כב) ואשקלה לו את הכסף (ירמי׳ לב) לו שקל ישקל כעשי (איוב ו) בקע משקלו (ראשי׳ כד) וצדקה למשקולת (ישעי׳ כח) במשקל עשרים שקל ליום (יחזקאל ד) ואת משקולת בית אחאב (מ״ב כא) ומשקל קנו שלש מאות שקל (ש״ב כב) הראשון והשני שם הסכום כלו׳ שלש מאות שקל והשקל חצי אונקיא דאמר רבא סלעא דאורייתא תלתא ותלתא ואמר הגאון ז״ל משקל שלש דינר טייעת כלו׳ ג׳ מוראבט״ו ושלש והן עשרים מעין והמעה ט״ו גרגרים של חטה:

שקם כשקמים אשר בשפלה (מ״א י) שקמים גודעו (ישעי׳ ט) וכולם שקמים פ׳ מין אילן סרק:

שקע ושקעה כיאור (עמוס ט) ותשקע האש (במדבר יא) ומשקע מים תשתו (יחזקאל לד) והנפעל ונגרשה ונשקעה (עמוס ח) ופועל כבד פועל באחר אז אשקיע מימיהם (יחזקאל לב) וכחבל תשקיע לשונו (איוב מ) טבוע וצלילה ותרגום צללו כעופרת אשתקעו כאברא ותרגום הטבעו בבוץ רגליך, ובחבל תשקיע לשונו (איוב מ) היפוך הוא כלומר ובלשונו תשקיע חבל:

שקף וצדק משמים נשקף (תהלים פה) בעד אשנבי נשקפתי (משלי ז) נשקפה ותיבב (שופטים ה) פ׳ השגחה ממקום עליון ומזה נקרא המשקוף כך לפי שהוא גבוה, שקופים אטומים (מ״א ו) ופי׳ חלונות צרים מבחוץ ורחבים מבפנים וכן אמר התרגום פתיחין מלגיו וסתימין מלבר כדי להשקיף מהן. פ״א חלונות סתומות בחתיכות של זכוכית שהן סתומות ויכול להביט מהן ושקופין שלשה טורים (מ״א ז) פ׳ מכוונים זה כנגד זה, וכל הפתחים והמזוזות רבועים שקף (שם) יש פתחים אשר משקופם מרובע כגון זה □ ויש בהן פתחים שמשקופן אין מרובע כגון זה ח ותרגום ובנקיקי הסלעים שקיפי כפיא יש לומר מפני שמשקיפין מהן ויש לומר מפני שהן מקורין, ופועל כבד וישקף אבימלך (ראשי׳ כו) וישקיפו על פני סדום (שם יח) השקיפה ממעון קדשך (דברים כו) השקיף על בני אדם (תלים יד):

שקץ כי לא בזה ולא שקץ (תהלים כב) שקץ תשקצנו (דברים ז) אל תשקצו את נפשותיכם (ויקרא י״א) שקץ הוא (שם) שיקוץ מואב (מ״א יא) פ׳ לשון תיעוב:

שקר אם תשקר לי (ראשי׳ כא) עד שקרים (משלי יב) בשקריהם ובפחזותם (ירמי׳ כג) ופועל כבד ולא שקרנו בבריתך (תלים מד) לא ישקר (ש״א טו) ולא תשקרו (ויקרא יט) פ׳ כזב ותרגו׳ מדוע נבגד איש באחיו נשקר גבר באחוהי, שקר רדפוני עזרני (תלים קיט) פ׳ חנם על לא חמס וכן אל ישמחו לי אויבי שקר (שם לה) כמו שונאי חנם פ׳ בלי עון וכן נמי מתחלף שקר בחנם שנא׳ אל תהי עד חנם ברעך כלומר בשקר:

שקר ומשקרות עינים (ישעי׳ ג) פ׳ מבריקות ולשון רבותינו אשה סקרנית פ׳ מסתכלת הרבה בסיקור עין:

שרר שררך אגן הסהר (שיר ז) לא כרת שרך (יחזקאל יו) פי׳ טבורך וכן ואונו בשרידי בטנו (איוב מ). מ״א בשרירות לבי (דברים כט) פ׳ בהרהורי הלב ויתכן שיהיה ממנו ישור כשך יקושים (ירמי׳ ה) פ׳ יהרהרו כשך הלומים כלו׳ ינוחו כל אדם והן ניעורין להרהר ההיזק שילכדו את אחרים כמה שנא׳ הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם:

שרר כי תשתרר עלינו גם השתרר (במדבר י) בי שרים ישורו (משלי ח) ומשפטו שיהא רגוש אילולי הרי״ש כמשקל בעיר ישוקו מן שוקק בו, וי״א כי וישר אל המלאך (הושע יב) מזה הענין כלו׳ אנס אותו ונעשה עליו שר שכך פייסו ויאמר שלחני ויאמר לא אשלחך, ופועל כבד השירו ולא ידעתי (הושע ח) ושם הפועל שררה. מ״א וישר במגירה (דה״א כ) אם יתגדל המשור (ישעי׳ י) פ׳ המסר הגדול כמשקל בלול מן בלולה בשמן, וי״א המשור מעיקר נשר כמשקל מבוע מן נבע ומדוחים מן נדח ותנן נסורת של חרשין וקורין לטבלא נסר מפני שמנסרין אותה:

שרב ולא יכם שרב ושמש (ישעי' מט) פ' חום היום וכן והיה השרב לאגם (ישעי' לה) ותרגום אכלני חורב אכלני שרבא ואמרו רבותינו אל תאמר לו בצהרים צא שמא ישחרב:

שרג שלשה שריגים (ראשי' מ) הלבינו שריגיה (יואל א) פ' סעיפותיה, וממנו ישתרגו עלו על צוארי (איכה א) פ' יסתבכו מן גידי פחדיו ישורגו (איוב מ) פ' גידי יריכותיו מסתבכין זה עם זה ותרגו' שבכים מעשה שבכה סריגין עובד סריגא ותנן מסרגין את המטות פ' מסבך הוא בחבלים:

שרד והשרידים אשר שרדו מהם (יהושע י) ופליט ושריד (איוב). מ"א יתארהו בשרד (ישעי' מד) פ' כלי מלאכה של חרשין ששופין בו את העצים ליפותן ולהחליקן. מ"א ואת בגדי השרד (שמות לא) פ' מפות היו להם במשכן לפרוש על המנורה ועל השלחן ועל כלי האהל בנסוע המחנה יש מהן של תכלת או ארגמן כולן נקרין כלי שמושא:

שרה אם לא שיריתיך לטוב (ירמי' טו) פ' לשון התרה והתרגו' אמר ומשרה קטרין (דניאל ד) פ' מתיר קשרין. מ"א קרוב לו וכל משרת ענבים (במדבר ו) פ' שורין צמוקין או ענבים לתוך מים ותנן ושולה פשתנו מן המשרה בשביל שלא תאבד. מ"א ושריון קשקשים (ש"א יז) בין הדבקים ובין השריון (מ"א כב) חנית מסע ושריה (איוב מ"א) פ' בגד עשוי מברזל. מ"א אני חבצלת השרון (שיר ב) פ' עמק, וי"א שרותיך מעריביך (יחזקאל כז) מזה הענין כלומר שירותיך המביאין סחורות מכל מקום:

שרה ובאונו שרה את אלהים (הושע יב) כי שרית עם אלהים (ראשי' לב) למרבה המשרה (ישעי' ט) כמו משקל לאברהם למקנה מעיקר קנה פ' לשון שררה מעיקר אחר:

שרט ושרט לנפש (ויקר' יט) לא ישרטו שרטת (ויקר' כא) פ' ביקוע בשר בצפרנים על מות המת כמו לא תתגודדו:

שרע שרוע וקלוט (ויקרא כב) פ' שמוטת הירך והתפעל כי קצר המצע מהשתרע (ישעי' כח) פ' מן רוב הפשל המודלה:

שרך ועד שרוך נעל (ראשי' יד) פ' חוט של עור ורצועה דקה של מנעל, משרכת דרכיה (ירמי' ב) פ' מחלפת מעגליה ומהפכתו כמו היפוך הרצועות:

שרף שרף באש (ויקרא ח) ישרפו אותו (שם כ') אשר הקריבו השרופים (במדבר יז) שרפת הפרה (שם יט) משרפות סיד (ישעי' לג) והנה שורף (ויקרא י) והנפעל באש תשרף (שם ו) והמצרד שרף ישרפו בשבת (ש"ב כג). מ"א קרוב לו וישרפו לו שרפה גדולה (דה"ב טז) ומשרפת אבותיך כן ישרפו לך (ירמי' לד) פ' מעשנו ויקטרו לפני מטתו במותו ועל קברו, וי"א ששורפין כלי תשמישו בשעת מותו כגון מטה וכלי עץ וכלי עור וכסא ואף בגדים כדי שלא ישתמש איש אחר בהן אחריו. מ"א קרוב לו עשה לך שרף (במדבר כא) פ' נחש שנופח כנגד האדם ושורפו מכה הארס שלו ונקרא שרף מעופף (ישעי') מפני שקופץ ומשליך עצמו כמו רומח, ואמר אריסטטלים גראמטו 1) בספר של כל הנבראים שחבר כי בארץ כוש יש נחשים שיש להם כנפים ושמא הוא זה שרף מעופף. מ"א קרוב לו שרפים עומדים (ישעי' ו) פ' מלאכים ואופנים ברואים מן האש שנאמר ומראיהן כגחלי אש בוערות כלפידים. מ"א קרוב לו וישרף באש ויטחן (שמות לב) פ' עשאו באש עד שהותך ונחרבה צורתו: [נ' ך כ"ס. 1) הוא אריסט"ו בן ניקומאכוס היוני הידוע כי לא נמצא אחר בשם זה אשר חבר ס' טבע הבע"ח וגם ניקודו יורה עליו כי כן מנקדים אותו הערביים ונגידון התואר גראמטו עיין לעיל במצות טלין]:

שרץ שרץ ארצם צפרדעים (תלים קה) ושרץ היאור (שמות ח) אשר שרצו המים (ראשי' א) השורץ על הארץ (שם ז) והציווי לרבים שרצו בארץ (שם ט) כמשקל שמעו וכן ראוי לומר ליחיד שרץ כמשקל שמע פ' לשון רבוי בנים:

שרק ושרק לו מקצה הארץ (ישעי' ה) שרקו ויניעו ראשם (איכה ג) ישרוק יי' לזבוב (ישעי' ז) ישום וישרוק (ירמי' יט) פ' קיבוץ שפתים ומוציא רוח כדרך נפיחה דקה כי כך מנהג כל המתמיה על הדבר ומניע ראשו לומר אנה כך וכך או איכה היה כך וכך וכן לשמוע שריקות עדרים (שופטים ה) כי כן מנהג הרועים, והשם ויושביה לשריקה (מיכה ו) ומזה נקרית הנקודה שבתוך הוי"ו שרק שהוא אחד מן המלכים של נקיד כלומר או:

שרק נטעתיך שורק (ירמי' ב) הלמו שרוקיה (ישעי' יז) ולשרקה בני אתונו (ראשי' מט) פ' מין גפן חשוב צומח בארץ ישראל. מ"א שרוקים ולבנים (זכרי' א) פ' נקודות אדומות ולבנות וכן עובדי פשתים שריקות (שם יט) פ' צובעין ומציירין:

שרש בל שרש בארץ גזעם (ישעי' מ) נטעתם שרשו (ירמי' יב) פ' עושין שורש ופועל הפועל באחר ישרש יעקב (ישעי' כז) ותשרש שרשיה (תלים פ) והשם שורש ויש פועל כבד אחר אויל משריש (איוב ה) והמצדר שרשם בעמלק (שופטים ה) וכמשקל בתפשם לך בכף, ויהי באמרם אליו. מ"א היפוך הראשון כלומר עקירת השורש שנאמר ושרשך מארץ חיים סלה (תלים נב) פ' עוקר ותולש שרשך וכן בכל תבואתי תשרש (איוב לא) וצאצאי ישורשו (שם לא) ואילולי הרי"ש היו דגושין:

שרת ושרת את אחיו (במדבר ח) ושרתו אותו (שם ג) וישרת אותם (ראשית מ) לשרת שם (דברים יז) ולשרתני (יחזקאל מג) משרת משה (במדבר יא) ויהושע משרתו (שמות כד) כלי השרת (במדבר ד) ולשון נקבה משרת את המלך (מ"א א) משפטו משרתה אבל הפילו הה"י והקדימו הקמץ הראוי לתי"ו ושמו אותו תחת הרי"ש כדי לתקן הנפל שהפילו וכן כשגגה היוצא משפטו היוצאה שמו הקמץ האחרון במקום שבא לתקן לשון נקבה:

שרת ותקח את המשרת (ש"ב י"ג) פ' מחבת ותנן חלת המשרת והמדומע ותרגום מחבת משריתא:

שת וחשופי שת (ישעי' כ) עד שתותיהם (ש"ב י) פירוש תחתונים. מ"א והיו שתותיה מדוכאים (ישעי' יט) כבר פירשנוה בערך ש ו ת ואמרתי כי הוא כפול של כי שת לי אלהים ואמרתי יתכן לומר פ"א:

שת שתו בשמים פיהם (תלים עג) כצאן לשאול שתו (שם מט) פ' לשון הילוך כמו ולשונם תהלך בארץ ואמרו רבותינו דמו שותת פ' מזיל כי הדיבור נאמר ממנו אל תטיפון יטופון פ' לשון טיפין ונא' נמי צקון לחש פ' התיכו דבור והנו"ן יתירה ואלו היה מעיקר שות היה או' כצאן לשאול הושתו אלא ודאי כצאן לשאול שתתו שתו כמשקל ראה אויבי כי רבו מן רבבה והדגש במקום אות של כפל:

שתה ומים לא שתה (שמות לד) אשר ישתה אדוני בו (ראשית מד) ומים לא שתיתי (דברים ט) וישת מן היין (ראשי' י"ט) בל ישתיון (תלים עח) משתה ושמחה (אסתר ט) והנפעל וכל משקה אשר ישתה (ויקרא יא) אבל הפילו הנו"ן ודגשו את מקומה להוכיח. מ"א או בשתי או בערב (ויקר' יג) ובהעמדת הדבור שתי כמו חצי חצי וכלי כלי ועדי עדי פי' השתי הן חוטי הבגד באורך והערב הן חוטי הבגד ברוחב. מ"א בגבורה ולא בשתי (קהלת י) פ' בנחת ובמשפט ולא בשפוע אלא אמרו איזהו גבור הכובש

הכובש את יצרו פ' המוליך עצמו בנחת ובענוה כמה שנא' טוב ארך אפים מגבור נמצא עכשיו כי הגבורה היא נחת והשתי היא בשטות ובשפע לפיכך האוכל בלי חשש אינו חושש על היזק שיבא לו ואם הוא מלך הרי הוא מאבד עולמו:

שתל כשתילי זתים (תהלים קכח) כעץ שתול (שם א) שתולים בבית יי' (שם צ"ב) אשתלנו (יחזקאל יז) ושתלתי אני (יחזקאל יז) פ' נטעתי ונטיעות:

שתם שתום העין (במדבר כד) פ' פתוח עינים כמו וגלוי עינים כדתנן כדי שישתום ויסתום פ' יפתח ויסגור:

שתן משתין בקיר (ש"א כה) פ' כלב וחתול כי הם משתינין בקיר, וי"א בארץ אדום בני אדם שמשתינין מעומד בקיר ככלב אבל לישראל איסור גמור הוא מכמה פנים חדא שמחזיק בערותו ואס"ו רבותינו לעשות כך ועוד טנף רגליו בנצוצות ועור מימי רגלים אינן כלים מעומד והעושה כך אחר שמשלים מהלך ומטיף ומטנף רגליו ושוקיו:

שתק וישתוק הים מעלינו (יונה א) וישמחו כי ישתוקו (תהלים קז) פ' ינוחו גלי הים וזעפו ורוחותיו:

מלה רביעית

שלהב יונקתו תבש שלהבת (איוב טו) שלהבת יה (שיר ח) פ' משולהבת כמשקל יהודיה אדומיה מואביה ותרגום בלבת אש בשלהובית אשתא:

שנאן אלפי שנאן (תלים סח):

שנהב שנהבים וקופים ותכיים (מ"א י) אמר התרגום שן פיל סבר מלה מעורבת משני ענינין:

שעשע ושעשע יונק (ישעי' יא) משמוש ועיסוק:

שקער שקערורות (ויקרא יד) פ' סימנין וגדודיות והתרגום אומר פחתין כמו באחת מן הפחתים כמו שנאמר ומראיהן שפל מן הקיר:

שרבט שרביט הזהב (אסתר ד) פ' רומח קטן בלי ברזל ותרגום אבי יסר אתכם בשוטים בשרביטים:

שרעף ברוב שרעפי בקרבי (תלים צד) פ' מחשבותי:

שרשר שרשרות גבלות (שמות לט) פ' שלשלאות וכתב שרשת גבלות (שם כח) חסר הוא:

שגשג ביום נטעך תשגשגי (ישעי' יז) פ' תפריח גם תצמיח וי"א כפול הוא של מלת ישגה אחו בלי מים:

מלה חמישית

שעטנז (דברים כ"ב) פ' דבר מעורב מג' ענינין כדתנן שוע וטוי ונוז פ' צמר ופשתים מעורבין ואחר כך טוין ואחר כך אורגין אותו זה של תורה ורבותינו אסרו לקשור אפי' חתיכת בגד של צמר עם חתיכה של בגד פשתן והעושה כן קוראין לו שעטנז דרבנן שהעובר עליו חייב מיתה:

נשלם ערך שי"ן

אתחיל ערך תי"ו

תא והתא שש אמות (יחזקאל מ) מגג התא לגגו (שם שם) ובין התאים חמש אמות (שם שם) וגבול לפני התאות (שם שם) פ' מעבר שעוברין בו ממקום למקום:

תאב תאבתי לישועתך (תהלים קיט) פ' לשון תאוה, וכן הנה תאבתי לפקודיך (שם שם) גרסה נפשי לתאוה (שם שם) ופיעל כבד מתאב אנכי את גאון (עמוס ו) ותרגום נפשינו יבשה (במדבר יא) תאיבה:

תאה תתאו לכם (במדבר לד) פ' תסמנו ויתכן שיהי' ממנו ויתו על דלתות השער (ש"א כ"א) משפטו ויתוה, כמשקל ויצו מצוה, וכן והתוית תי"ו (יחזקאל ט) וקדוש ישראל התוו (תלי' עח) אבל והתאויתם לכם עיקר אחר יש לו ואילו היה מעיקר זה היה והתאויתם או והתויתם בחי"לוף אלף לוי"ו ומשקל והתאויתם והפעליתם, ואין במקרא זה המשקל כלל. מ"א ותאו וזמר (דברי' י"ד) כמשקל צפו ונעתם, פ' שור של בר והתרגום אמר ותור ברא, וי"א תורבלא, וכן כתוא מכמר, הוא תאו אבל כמו כשב וכבש:

תאם והיו תואמים (שמות כו) שכולם מתאימות (שיר ו) תאומים בבטנה (ראשי' כה) כמשקל קרובים והסמוך תאומי צבי (שיר ד) כמשקל אהלי קיר, משפטו תואמי צבי, כמו ותארו מבני אדם (ישעי' נב) כך תמצא במקרא מעט, אבל הרוב אמרו מן תואר מה תארו, הצור תמים פעלו מן פועל, נעמי מן נועם, ויט אהלו, מן אהל, ומזה יאמר מן זוהר זהרי חמה, ולא תמצא כך אלא באותיות אחה"ע והפילו האל"ף שנא' והנה תומים, וכן תרגום ואת השומים (במדבר יא) ותומי משים שברייתן תאומים:

תאן ואין תאנים בתאנה (ירמיה ח):

תאר ותאר הגבול (יהושע ט"ו) פ' יעשה סימן יתארהו בשרד (ישעיה מד) פ' המסמן דבר יפה, ויצא רמון המתואר (יהושע יט) יפה תואר (בראשית לט) כתאר בני המלך (שופטים ה) לא תאר ולא הדר (ישעיה נג) ואיש תאר (ש"א יו):

תבה צא מן התבה (בראשית ח) תבת עצי גופר (שם ו) כמשקל לחם הפחה, הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א):

תבל ישפט תבל בצדק (תהלים ט) פ' עולם, חיוג חשב כי תבל עשו (ויקרא כ) מזה העיקר ואינו אלא מעיקר בלל וכבר פרשנוהו בערך בי"ת [סרס 3.33]:

תבן תבן ומספוא (ראשית כד) כהדוש מתבן (ישעי' כה):

תהה תהו ובהו (ראשית א) פ' מדבר פנוי פירשנוהו בערך בי"ת [סרס 3.35]:

תהל ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ד) פי' דבה ושמצה משפטו כמשקל צחנה בלי קמץ חטף:

תהם תהום רבה (תהלים לו) פ' מים רבים, וכן תהומות יכסיומו (שמו' טו) וקורין לתחתית כך שנ' ומתהומות הארץ (שם ע"א) וקורין שאין בו ישוב כך ויוליכם בתהומות כמדבר (שם קו):

תוה והתוית תיו (יחזקאל ט) ויתו על דלתות השער (ש"א כ"א) פ' סימן וי"א תוי ממש כתב הן תוי שדי יענני (איוב לא) פ' יש לי סימנין להכיר שעת הנבואה:

תוך בתוך פ' באמצע, והסמוך בתוך מצרים (שמות יא) בתוככי ירושלים (תהלים קיו) והבריח התיכון (שמות כו) כמשקל המים הזידונים. מ"א ומרמות ותוך (תלים י) פ' המס, זו הכ"ף שבתוככי ירושלים אחר כ"ף מלת תוך יתירה כך אמר בן גנאח, ולא נ"ל כי האמר בתוכי, בתוכה, בתוכו, ישתומם לבי בתוכי (שם קמ"ג) כמשקל בראשו, בראשהו בראשם ויי' בראשם וכמו שתוכל לומר לאשה בראשך אינמי בראשכי, כן תוכל לומר בתוכך (זכריה ב) בתוככי, כ"ף אחת של מלת תוך וכ"ף שניה של פנים בפנים, 1) וכן בתוככם כ"ף אחת של עקר המלה שהוא תוך וכ"ף שניה של פנים כפנים של רבים. וזהו דבר בן גנאח: הכ"ף נכפלת במלת בתוככי כמו טי"ת של ולשוטט בצריכם,

שהוא מן שוט לסוס וכרומה, ואני אומר שגגה היא: [גי ן' כ"ע ר"ל גוף נוכח ולפי סברת דפנים הסומע קורח חותו פנים דפנים]:

תור תורתי בלבי (קהלת ב) אשר תרו אותה (במדבר יג) מתור הארץ (שם שם) ויתורו את הארץ (שם שם) מן ההרים (שם י"ד) ופועל כבד ויתירו בית יוסף (שופטים א) פ' לשון בדיקה, וכן מאנשי התרים (דה"י ב' ט) פ' תגרים ההולכים לחפש סחורות לקנות ולמכור. מ"א ותור וגוזל (בראשית טו) ולשון רבים התורים, פ' עוף. מ"א תור אסתר (אסתר ב) פ' תוק וזמן, וכן וזאת תורת האדם (ש"ב ז) וי"א כתואר האדם הוא, ורבותינו אמרו זה תורת כלי עליו, ואפי' בלשון תלמוד אמרו תוריתא דנהמא. מ"א נאוו לחייך בתורים (שיר א) פ' תכשיטין זה מופלשין מן קצות הציץ על לחיים של נשים, ובלשון רבותינו סנבוטין הנפשלין מן הטטפות כדתנן ולא בטטפת ולא בסנבוטין:

תוז הסיר הַתָּז (ישעיה י"ח) פ' חתך כמשקל הדק לעפר מעיקר דקק, הידך לבי, מן ולא רככה בשמן ושלשתן לשון נפעל הן, ואילו נסמך לוי"ו של רבים היה התזו כמשקל הסבו אלי מעקר סבב, ותנן התיז את הראש בבת אחת שחיטתן פסולה, וי"א כי עיקרו תוז והוא כמשקל את בריתי הֵפַר (בראשית יז) מעיקר פור ושניהם פתח אע"פ שהן סוף פסוק [ר"ל התז והפר].

תחח כקש נחשבו תותח (איוב מא) פ' החצים של קשת: [גי ן' כ"ע. לפנינו נגל ספרי תנ"ך כתוב תתח נתי"ר נחמלע, וחין זה טעות סופר מה שכתוב פה ת ח ח נשתי חתי"ן כי גם נקוינלי די רוסי כתיב כן וח"ל בספרו סגדול Variae lectiones ec. ec. לספר חיוב דף 137 חיוב מ"ח כ"ח „ת ח ח" „hostile clava alii aliter R. Parchon „in suo Machberot seu Lexico heb. aperta legit ת ח ח referet „ab hanc radicem ex ponitque per ה ח צ י ם ס ל ק ש ת" עכ"ל ונוסף לזה בהיותי נחורף סנת תר"ג לפ"ק נעיר הגדולה החמנורג הפירלני העלה תסכיל נגו החכם המפורסים מהו' ילחק גערנייט חכם יק"ק חסכנזים כי הר"ר משה הנקדן בספרו כללי הנקוד חסר נדפס נעשרים והרבע הגדול נסוף מערכת המסורה מתתה על נוסחת ת ח ח חסר נמלח בספר הפרחון וז"ל נר"ה רעיוני העיוני ומבעלי הה"ח נחמלע נחו שני זוים סחינם נפת"ח גדול והם חהל מועד, גנהן ידם, חגל יוחב מוחב, תותח, יוחם נקמלים, כי הם על משקל עולם, כוכב ולח נשתנו מתשפטם, ומה שכתבתי תותח כחשר שמעתי, חמנם חין פה ענינו כלל, כי על חות חמלעית חחת-ת חנו עומדים, וחמנם תמיד נפלחתי על בעל הפ ר ח ו ן חשר כתב בספרו לקש [כקש] נחשבו תותח בערך תותח [ת ח ח] וכל בני דורנו קורין תותח, ולדברי בעל הפרחון סוח בח נטוב תותח פה עכ"ל הר"מ הנ"ל, ונדעתי הי' גם כן הנוסח נשרשים להרד"ק רק המדפיסים דמו שהוח טעות והגיהו תותח, ורחיה לזה כי השרשים הולכים על סדר ה"ב נחות הרחשון דהיינו בס"י הפעל וכן בעי"הפ וכן בלה"פ ד"מ טטף, טיט, והנה נחות תי"ו נמלח חחר ס' ת ו ז ס' ת ת ח וחין כחן מקומו ועפ"י הסדר מקומו נסוף חחר ס' ת ס ע חבל חם הי' הנוסח ת ח ח מקומו הרחוי לו חחר שרש ת ז ז והיה הסערה קיימת]:

תחש ואנעלך תחש (יחזקאל יו) עור תחש פ' חיה טהורה עורה חזק:

תחר כפי תחרא (שמות כח) פ' שריון וכן אמר התרגום. מ"א ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה יב) מתחרה בארז (שם כב) פ' שריון לשון דמיון והה"י יתרה וממנו אל תתחר במרעים (תהלים ל"ז) והוא פועל קל כמשקל אל תפעל, כלומר אל תרמה להם:

תחת תחת עינו (שמות כא) נפשינו תחתיכם (יהושע ב) התחת אלהים אני (בראשית) פ' אמר יוסף לאחיו וכי כך תיראו ממני תחת אלהים שמתם אותי, אל תיראו ממני יראו את יי' אפילו הם ושלוםארצה לעשות לכם רע הוא מונע אותי, אמר להם כך להזהירם על הבטחון. וכן תחתיו מבניו (ויקרא ו) תחת היותך עזובה (ישעיה ס) התחת זאת לא יומת שמעי (ש"ב יט) התחת אלהים אנכי (בראשית ל) דיעקב פ' חלף. מ"א מתחת שרשיו ייבשו (איוב יח) תחתיו יוצע רמה (ישעיה יד) תחתיים שניים (בראשית ו') שאול תחתית (דברים לב) גלות תחתיות (יהושע ט"ו) פ' מטה, וכן תחתיו לאמר למי ארץ (ש"ב ג) פ' דבר בנחת מלמטה כמו חרש לאמר. מ"א שבו איש תחתיו (שמות יו) פ' במקומו וכן עמדנו תחתינו (ש"א י"ד) תחת רשעים ספקם במקום רואים (איוב לד) פ' הקב"ה נוקם ומכה את הרשעים במקומם כדי שיראו אחרים מה שאירע להם הוא יותר טוב לעולם מה שינקום מהם במקום אחר שאין רואה, וכן פ' כל בקרב עמו, מקרב עמיו של תורה וכן בתוך עמך, וי"א כי מלת אמתחת מזה הענין והאל"ף יתרה ומשום שמשימין אותה בני אדם על הבהמה ורוכבין עליה מלמעלה נקרית כך:

תיש זרזיר מתנים או תיש (משלי ל) ותישים עשרים (ראשי' לב) פ' איל זכר של עזים:

תכך ריש ואיש תככים (משלי כט) פ' בעל מרמות מלשון תוך ומרמה (תהלים נ"ה) מתוך ומחמס (שם ע"ב) מרמות ותוך. מ"א שנהבים וקפים ותוכיים (מ"א י) אמר התרג' וטוסין פ' העניה, ולשון רבותינו כנף האוז פ' עוף גדול יש לו נוצה וכנפים מן רומת טובות יפים עד מאד:

תכה והם תכו לרגליך (דברים לג) כמשקל ושפו עצמותיו פועל שלא נאמ' שם פעלו הוא, לשון יחיד תכה פ' נשתלשלו אחריך מלשון שלשלאות ות' שרשרות חבין:

תכל פתיל תכלת (במדבר טו) פ' צמר צבוע, תרשיש כעין הים והשמים:

תכן ותוכן רוחות יי' (משלי יז) מי תכן את רוח יי' (ישעי' מ) פ' לשון תיקון בחילוף כ"ף בקו"ף, וכן חותם תכנית (יחזקאל כ"ח) פ' אדם הראשון שחתם הקב"ה בו בריותיו שברא יום ששי אחר תיקון כל מעשיו, ויעמידו בית האלהים על מתכונתו (דה"י ב כ"ד) פ' בתקונו וכן ובמתכונתה לא תעשו לכם (שמות ל). מ"א קרוב לו ושמים בזרת תיכן (ישעיה מ) פ' שיעור וכן ומים תכן במדה (איוב כח) ומדדו את תכנית (יחזקאל מג) תוכן אחד יהיה (שם מה) ותוכן לבנים תתנו (שמות ה) ואת מתכנת הלבנים (שם שם) פ' שיעור:

תלל על הר גבוה ותלול (יחזקאל יז) תל עולם (דברים יג) על תלה ירמי' ל) הדגש הנא במקום אות של כפל, וכן על תלם (הושע יא) פ' ערימת אבנים כשתהרס העיר תעשה ערימה, וכן ותלול כי ההדים דמות ערימות הן, אמר חיוג ז"ל כי ותוללנו שמחה (תהלים קלז) מעיקר זה ואינו כך אלא מלשון יללה כלו' יללה שלנו שמחה היא לשובנו ולפיכך פייסנו להיליל למלאות שמחתן, ויש לומר פייסנו להשיר ויותר תערב לנו הילה מן השמחה מרוב הצער, ויש לומר כי תוללנו כמשקל עוללנו עולליה הלכו שבי, וכמשקל חושבים ופירושו שוללינו בחילוף שי"ן לתי"ו כמו חרושה על לוח לבם שהיא חרותה, חרות על הלוחות, וכן רהיטנו ברותים פ' ברושים, וכל אלו הפירושים טובים חוץ משל חיוג:

תלה ותלה אותך (ראשי' מ) ותלית אותו על עץ (דברים כא)

בא) תולה ארץ (איוב כ) כי קללת אלהים תלוי (דברים כא) תלוים לך מנגד (שם כח) ועמי תלוים למשובתי (הושע יא) בחילוף אל"ף ביו"ד בלו' מעומדים, ופועל כבד שלטיהם תלו על חומותיך (יחזקאל כז) והנפעל שרים בידם נתלו (איכה ד) ויתלו שניהם על עץ (אסתר ב) הרגש במקום נו"ן של נפעל ומזה נקרא כלי זין תליך וקשתך (בראשי' כז) משום שהוא תלוי על האדם:

תלם בתלם עבותו (איוב לט) פ' שלשלת של ברזל עשויה חתיכות וכן יחד תלמיה יבכיון (שם לא) על תלמי שדי (הושע י) ביקועי הקרקע בין מעצמו בין מהחרישה, ואמרו רבותינו בענין ששי ותלמי למה נקרא שמו תלמי משום כשהלך על הארץ עשה אותה תלמים תלמים, ותנן עד שיהא התלם מפולש מראש השדה ועד סופה:

תלע ואם יאדימו כתולע (ישעי' א) פ' תולעת שני והפעול שלו אנשי חיל מתולעים (נחום ב) כמו לבושי אדום ומשום רוב התולעים שבו נקרא כך, כי תאכלנו התולעת (דברים כח) וירם תולעים (שמות יא) ומתלעות לביא לו (יואל א) ואשברה מתלעות עול (איוב כט) ומאכלות מתלעותיו (משלי ל) פ' שנים ארוכים של חיה שיוצאין מכאן ומכאן מבפנים ולחוץ [ע' לעיל שרש לתע]: ונאמר בהפוך מלתעות כפירים (תהלים נח) כמו כשב וכבש. מ"א אל תיראי תולעת יעקב (ישעי' מ"א) פ' אומה וסיעה ומשפחה:

תמם שנתה תמימה (ויקרא יז) ותמימים כיורדי בור (משלי א) פ' בריאים ושלמים, וכן שכול ואלמון בתומם באו עליך (ישעי' מז) פ' בלי חסרון, כי אם תם הכסף (בראשי' מז) וכן יתפשו עולות תמנו חפש מחופש וקרב איש ולב עמוק (תלים סד) פ' מבקש עול ויתמימו החיפוש במחשבה עמוקה, הנו"ן של תמנו יתרה כמו נון של חסדי יי' כי לא תמנו (איכה ג) אבל זה פועל בעצמו ותמנו של חפש מחופש פועל באחר, ויהי כאשר תמו (דברים ב) תם עונך (איכה ד) ותתם השנה (בראשי' מז) ויתם הכסף (שם שם) תתם חלאתה (יחזקאל כד) בשורק הוא כמו ישפוטו הם, וכיוצא בו עד תים כל הדור (דברים ב) כתם פרח (ישעי' יח) ופועל כבד והתמות טמאתך ממך (יחזקאל כב) פ' והשלמתי וכן כהתמך שודד תושר (ישעי' לג) פ' כשתשלים שהודך הושר גם אתה, ומשפט המ"ם שתהי' דגושה ומשום להקל בדבור לא דגשוה, ולשון נפעל במדבר הזה יתמו (במדבר יד) וכן יתמו חטאים מן הארץ (תלים קד) כמשקל אם ימודו מן מדד ויגלו מוסדות תבל מן גלל ולשון נפעל כולן, והדגש, מעיד על הנו"ן, ויתמו ימי בכי (דברים לד) שלא כמשפט וכן ידמו למו עצתי, אבל וכל אנשי מלחמתה ידמו כמשפט נאמר כי יש בו שני דגשין הראשון במקום נו"ן של נפעל והשני במקום אות של כפול, וי"א כמו שמצינו ויתם הכסף ותתום השנה ההיא, ומצינו וידום אהרן, ומצינו גם מדמן תדומי, כולן בוי"ו נ"כל לומר כי זה ויתמו ימי בכי גם ידמו למו עצתי משפטן ויתומו, ידומו, ויהי' לשון נפעל כמשקל נגוזו ועבר, ננולו כספר שמים, על מנת שיהי' הנו"ן דגוש, ולשון התפעל עם גבר תמים תתמם (תלים יח) משפטו תתתמם כמשקל תתהדר תתהלל והתי"ו השלישי של עיקר המלה ויש פועל כבד אחר כי תתם דרכיך (איוב כ"ב) כמשקל ויסב אלהים ומזה נאמר אין מתום בבשרי (תלים לח) ומזה הענין את האורים ואת התומים (שמות כ"ח) מפני שהן שלמין. מ"א תם וישר (איוב א) תמים תמימה כמשקל צעיר צעירה, כתם לבבי, לא אסור תמתי ממני, תום ויושר יצרוני, ואני בתמי אלך, כולן קרובין זה לזה:

תמד עולת תמיד (שמו' כט) זו המלה לא מצינו לה פועל כלל:

תמה כן תמהו (תלים מח) אל תתמה על החפץ (קהלת ה) ויתמהו האנשים (בראשי' מג) והשם אכה כל סוס בתמהון (זכרי' י"ב) והסמוך ובתמהון לבב (דברים כח) והתפעל והתמהו תמהו (חבק' א) משפטו והתתמהו תמהו והציגו תמהו ובהעמדת הדבור תמהו:

תמז מבכות את התמוז (יחזקאל ח) פ' ע"ז היא דמות שרץ עושין אותה על המים והמים נכנסין בה ובין הנקבים שלו ויראו כאילו היא תבכה, אבל חדש הנקרא תמוז הוא לשון פרסי וכן כל החדשים שלנו אינם מלשון הקדש אע"פ שהן כתובין במקרא לשון פרסי הן אבל בלשון הקדש בחדש הראשון, בחדש השני, ובחדש השלישי, כה אמר יי' צום הרביעי וצום העשירי, ובחדש השביעי, ומשגלו ישראל מבית הראשון בגוים למדו מהם לומר ניסן ואייר וסיון וכולהו:

תמך תמכת בי (תהלים מ"א) תמכו בידיו (שמות יז) אף תמכתיך (ישעי' מא) הן עבדי אתמוך בו (ישעי' מב) תמוך אשורי (תהלי' יז) פ' לשון מחזיק ביד, והנפעל בחבלי חטאתו יתמוך (ישעי' לג) כלו יתמך:

תמל כי תמול אנחנו (איוב ח) כתמול שלשם (איוב ח') והוסיפו אל"ף ואמרו אתמול שנא' כיום אתמול כי יעבר (תהלים צ') אבל מאתמול שלשם (ש"א י') הוא מלשון תרגום מאתמלי ומקדמוהי, ומה שנא' ואתמול עמי לאויב יקומם (מיכה ב) אע"פ שהיא מלה אחת בכתיבה שתי מלות הן בקריאה כלו' ואת מול פ' נגד עמי אויב תקוממו ותעמודו כמעשה המלשינים והמרכלים, וכן ממול שלמה אדר תפשיטון מעוברים בטח (שם שם) פ' תעמדו על הדרכים מנגד עד שתראו העוברים והשבים מהמלחמה תשללו בגדיהם משפטו אדר ושלמה:

תמר זאת קומתך דמתה לתמר (שיר ז) ושבעים תמרים (שמות טו) וכן תחת תומר דבורה (שופטים ד) כתומר מקשה (ירמי' י) וכן ותמורה בין כרוב לכרוב (יחזקאל מו) פ' דמות דקל, היו מציירין לנוי וכן ותימורות עשן (יואל ג) פ' עמוד העשן העולה בלי עיקום יראה כאילן של תמרים ואמרו רז"ל על הקטרת כשתעלה תמרתו:

תן מעון תנים (ירמי' ט) אעשה מספד כתנים (מיכה א) וכתי' נמי לתנות מדבר (מלאכי א) י"א חיה טמאה וי"א נחשים גדולים. וכן גם תנין חלצו שד (איכה ד) כלו' גם תנינים נתנו דדיהן לגוריהן להניק ורחמו עליהן ובת עמי לאכזר ולא רחמו על בניהן לקיים מה שנא' תרע עינה באיש חיקה ובבנה, ובבתה ובשליתה (דברים כ"ח) כי ישימו העברים בלשונם נו"ן במקום מ"ם תנין תנים לקץ הימין. לקץ הימים, לא תאמין בחיין פ' בחייהם:

תנן ויהי לתנין (שמות ז) בלענו כתנין (ירמי' נא) פ' נחשים גדולים:

תנה גם כי יתנו בגוים (הושע ח) פ' יספרו וישננו כמו ושננתם לבניך ומתרגמי' ותתנינון לבנך ופועל כבד שם יתנו צדקות יי' (שופטי' ה') לתנות לבת יפתח (שופטי' יא) פ' לענות קינות. מ"א אפרים התנו אהבים (הושע ח) פ' לשון אתנן זונה (דברי' כג) פ' מה שנתנו לאשה בשכרה נאמר אתנה (הושע ב) ונא' אתנן האל"ף שבשניהם יתירה וכן סחרה ואתננה (ישעי' כג) פ' מתנה ולמה נקרא כך משום שאמר בתחילה כשירת הזונה (שם) וכן ושבה לאתננה (שם שם) פ' למלכותה ולמה נקרא כך משום שא' וזנתה את כל ממלכות הארץ, וכן כל אתנניה ישרפו בארץ (מיכה ב) פ' בטניה ובתיה ומשום שאמ' כי מאתנן זונה קובצה (מיכה א) אמר כך:

תנך על תנוך אוזן המטהר (ויקרא י"ד) פ' עיר האוזן נקרא כך

תנר תנור וכירים (ויקרא יא):

תעב כי נתעב דבר המלך את יואב (דה״א כא) זה פועל עבר ולפיכך הוא פתח אבל אף כי נתעב ונאלח (איוב טו) אינמי כנצר נתעב (ישעי׳ יד) הן שמות, ולפיכך קמוצין, כיוצא בו אני נאסף אל עמי, שם הוא והוא קמוץ כאשר נאסף אהרן אחיך פועל לפיכך הוא בפתח, והשם תועבה היא, בתועבות יכעיסוהו (דברי׳ לב) ופועל כבד תעבוני מתי סודי (איוב יט) ותתעבי את יפיך (יחזקאל יו) לא תתעב אדומי (דברי׳ כג) יתעב יי׳. תתעב נפשם (תלי׳ קב) התעיבו עלילה (תלים יד) נאמר לא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז׳) בלשון נקבה, עוד אמר והיית חרם כמהו זה לשון זכר, יש מי שפירשו כך כלו׳ תועבה פ׳ העיבה ע״ז או האוהב והמכבד את האדם יותר מן הבורא יתברך שמו לשום הנאה ושלא לשם שמים כי תמצא בני אדם שמאריכין בתפלה כשיהו בבית הכנסת וכשמתפללין בביתם ביחד מקצרין כירוע כי לאדם מתפללין, וכן הסומך על מה שיהנה מן האדם ואפי׳ על עצמו הרי זה כעובד ע״ז כי הוא או׳ כחי ועוצם ידי וגו׳ והעושה כן נופל בקללת הנביא שנא׳ ארור הגבר אשר יבטח באדם כל זה וכיוצא בו נאמר עליו תועבה וכת׳ שקץ תשקצנו ואל תביאנו אל ביתך כי חרם הוא, וכת׳ לא ידבק בידך מן החרם כלום, אבל המאריך בתפילתו כשיהיה יחיד ומשום טורח ציבור מקצר בבית הכנסת והבוטח ביי׳ בכל דבר בכל לבבו הרי זה מרויח ברכת הנביא שנא׳ ברוך הגבר אשר יבטח ביי׳ והוא עצמו יהיה ברכה בכל בית שיכנס כגון שנאמר ויהי ברכת יי׳ בכל אשר לו ותהי ברכת יי׳ לא נאמ׳ אלא ויהי כלו׳ ויהי יוסף ברכת יי׳ בכל מה שיש לאדוניו בבית ובשדה כמו והיה ברכה, ויוסף כשאמר לו פרעה אתה חכם ונבון, אמר לו בלעדי אלהים יענה, אמרו לו סריסי פרעה פתר לנו חלומותיו אמר להם הלא לאלהים פתרונים, אמרו לו אחיו אביך צוה וכו׳ ולא תגמול לנו רעות אמר להם התחת אלהים אני, אמרה לו גברתי שכבי עמי אמר לה וחטאתי לאלהים, הא למדת בטחונו של יוסף משום כל זה זכה שעמד במלכות שמנה שנה כגן יי׳ בארץ מצרים בלא קלקל כל ימיו מה שלא ראה מלך בכל מלכי ישראל ויהודה כדכת׳ והבוטח ביי׳ חסד יסובבנו:

תעה תעה לבבי (ישעי׳ כא) תעיתי כשה עובד (תלי׳ קיט) ובשכר תעו (ישעי׳ כח) והנה תועה בשדה (ראשי׳ לז) ותלך ותתע (שם כד) ולדבר אל השם תועה (ישעי׳ לב) משפטו תעיה או נבואה תועה או דרך תועה, והמצדר בתעות בני ישראל (יחזקאל מד) ולשון אל תאמין בשוא נתעה (איוב טו) כהתעות שכור (ישעי׳ יט) ופועל כבד התעיתם בנפשותיכם (ירמי׳ מ״ב) ויתע מנשה (דה״ב ל״ג) פ׳ ויתעה אחרים, וכן וירב בבת יהודה פ׳ וירבה, וכן ויפן זנב אל זנב ויפנה וכן ויפר את עמו מאד פ׳ ויפרה ומשום שפועלין באחר ונידו בסגול, אבל ויפן פרעה, וירב, וכיוצא בהן שאינן בסגול הן פועלין בעצמן, ורסן מתעה על לחיי עמים (ישעי׳ ל) זה פועל באחר, אבל ועוזב תוכחת מתעה הוא פועל בעצמו, כלו׳ תועה ודברה תורה כלשון בני אדם שנא׳ ויהי כאשר התעו אותי אלהים (ראשי׳ כ׳) ובא התרג׳ ותקנו. מ״א אבל הוא כפול מעשה תעתועים (ירמי׳ י׳) כמתעתע (ראשי׳ כ״ז) ומתעתעים בנביאיו (דה״ב ל״ג) אבל הפילו הה״י של תעה משום הכפילה. דע כי התעיה דבר שאינו עומד ואינו בתיקון כך התעתעה דבר שאינו מקיים ומתוקן דהא כת׳ והתעו את מצרים בכל מעשהו (ישעי׳ יט) זה תעיה ממש בעצות נשחתות, כהתעות שיכור בקיאו (איוב ט) זה תעתוע ושחוק ונדנוד כמו יתעו לבלי אוכל (איוב לח) פ ינועו וינודו אולי ימצאו מחיה וכתיב ויניעו כשיכור, וכ׳ ליש אובד מבלי טרף ובני לביא יתפרדו, וי״א כי ושני כפירים נתעו (איוב ד) כך פירושו כפירים אשר נִתְּעו ומשום סוף פיסוק והפסק הדיבור נרגש כמו באש יצתו שהוא מן מצית בך אש נצתה כמדבר, עריו נצתו, אינמי ולשונם בצמא נשתה, שהוא מן ונשתו מים מהים, נשתה גבורתם, אע״פ שפירשנו למעלה [נ״ס לתע] פירוש אחר, כך מנהגנו לעשות שמא זה ושמא זה כי לא קבלנו לשון הקדש מן רב אלא מצינו המקרא ודמינו דבריה זה לזה וזה מזה:

תער כתער מלוטש (יחזקאל ה) והעבירו תער (במדבר ח) פ׳ מורה כמה שנא׳ ומורה לא יעלה על ראשו ונקרית תער משום שהוא מחוברת לתערה כמה שנא׳ וישלפה מתערה (ש״א יז) פ׳ נרתיקה:

תפף בתוך עלמות תופפות (תהלים סח) פ׳ מכין על התוף וכן מתופפות על לבבהן (נחום ב) פ׳ מטפחות כמו שמכין בתוף והתוף כלי מרובע עשוי בקלף חלול. עוד תעדי תופיך (ירמי׳ לא) ותקח וכו׳ התיף בידה (שמות ט״ו) לנגן ומשום שבטנו של אדם חללים אמר הכ׳ מלאכת תופיך ונקביך בך ביום הבראך כוננך (יחזקאל כח) וכן אמר התרגום ברם לא אסתכלת בפגרך דאתעביד חללין ונקבין דאנון צורכך בלא אפשר לך דתתקיים בלא בהון מיומא דאתבריתא עמך מתקנין, ומשום זה הפסיק תקנו רבותינו אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים חללים חללים והאומר חלולים [עי׳ לעיל סרס חלל] תועה הוא כדתנן אין עושין חלל תחת רשות הרבים אלא עד שתהא עגלה מהלכת וטעונה אבנים, כי כשישים האדם דעת לידע גופו ופגרו יוכל להכיר גבורת בוראו, כי ממלאכתו של אדם תראה חכמתו:

תפח כתפוח בעצי היער (שיר ב) גם תמר ותפוח (יואל א) רפדוני בתפוחים (שיר א). מ״א מלך תפוח אחד (יהושי׳ יב) פ׳ סדינה:

תפל טחים אותו טפל (יחזקאל יג) פ׳ טיט שאין בו תבן ואינו מתקיים שנא׳ היאכל תפל בלי מלח (איוב ו׳) נביאיך חזו לך שוא ותפל (איכה ב) פ׳ דברים שלא נתקיימו. מ״א ולא נתן תפלה (איוב א) אלהי לא ישים תפלה (שם כ״ד) פ׳ דבר גנאי:

תפן תופיני מנחת פתים (ויקרא ו׳) פ׳ משקלו פועל כמשקל דוכיפת והוי״ו יתירה ורבותינו אמרו מאי תופינא תאפה נא כמו אל תאכלו ממנו נא, ומתרגמין כד חי כלו׳ לא תאפה כל צרכה אלא חצי אפייתה כדי שתהא רכה:

תפר שק תפרתי על גלדי (איוב יו) ויתפרו עלי תאנה (ראש׳ ג) ועת לתפר (קהלת ג) ופועל כבד הוי למתפרות כסתות (יחזקאל יג) פ׳ התייטין:

תפש ותפש את הסלע (מ״ב יד) ואת מלך העי תפשו חי (יהושע ח) ותפשה ושכב עמה (דברים כב) ואתפש בשני הלוחות (שם ט) ותתפשהו בבגדו (ראשי׳ לט) והמצדר למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל ד) כתפשכם את העיר (יהושע ח) בתפשם בך בכפך (יחזקאל כט) ופועל כבד שממית בידים התפש (משלי ל׳) תופשי המלחמה (במד׳ לא) תפוש זהב וכסף (חבקיק ב) פ׳ מחזק כמה שנאמר וכבש בזהב לכסא מאחזים, פ׳ אברי כסא מחזיקים זהב כלומ׳ גופם זהב כך הוא תופש ואוחז ולוכד ותומך ומחזיק קרובין זה לזה׃

תפת ותופת לפנים אהיה (איוב יז) פ' גחלת כי איוב שתופסו השחין אמר על הבורא הצגתני למשל עמים ותופת לפנים אהיה כגחלת לפני הבריות או כגיהנם בעולם הזה לפני בני אדם, וכן כי ערוך מאתמול תפתה (ישעי' ל') וההי"י יתירה כמו של אשה ליי' צחה צמא [חלק הדקדוק אותיות השימושין אות ה']:

תקן לא יכול לתקן (קהלת א) ופועל כבד תקן משלים הרבה (שם יב) מי יוכל לתקן (שם יב) פ' להכין ולישר:

תקע תקע בשופר (תהלים קנ), מ"א ויתקעה בבטנו (שופט' ד) תקע את אהלו בהר (ראשי' לא) ותקעתיו יתד (ישעי' כב) לשון נעיצה וכן ויתקעהו ימה סוף (שמות י'). מ"א קרוב לו תקעו בתומות בית שאן (ש"א לא) פירוש תלו שהרי אמר בסוף אשר תלאום שמה פלשתים, אבל אל תהי בתוקעי כף (משלי כ"ב) ושונא תקעים בוטח (שם יא) ולשון נפעל מי הוא לידי יתקע (איוב יז) פ' ספיקת כף הקונה או הערב לכף המוכר כי כך מנהגם, וכן כל העמים תקעו כף (נחום ג) פ' טפחו ידיהם ברנה:

תקף ואם יתקפו האחד (קהלת ד) תתקפהו לנצח (איוב יד) תתקפהו כמלך עתיד לכדור (שם טו) פ' תחזיק בו להורגו, והשם את כל תוקף (אסתר ט) בתוקף כל מלכותו (דניאל יא) פ' בחוזק וכל מעשה תקפו (אסתר י) עם שהתקיף ממנו (קהלת ו) פ' החזק, ואין תקופה מן עיקר זה:

תרז ויקח תרזה ואלון (ישעי' מד) פ' אילן עושה פירות גדולים עושין אותן באש ומתבקעין ויוצאין מתוכן שקדים קטנים והאוכל בתוכן:

תרן כתורן על ראש ההר (ישעי' ל) לעשות תורן עליך (יחזק' כז) פ' קורה ארוכה יעמידוה בתוך הספינה לתלות עליה הקלע ומי שעושה עושה על ראש ההר תראה יחידה בעולם:

תרע תרעתים שמעתים (דהי"א ב) פ' שוערים ותרגום שער תרעא, וי"א משפחות הן ונקרין כך:

תרף לקחה את התרפים (ראשי' ל) פ' צורה מצויירת לע"ז:

תשה הגדיל תושיה (ישעי' כח) ומשקלו פועליה כמו ולא דומיה לי, פ' חכמה ודעת, וי"א מלשון יש כי כל מה שבעולם אבד ומשתנה והדעת עומד לעולם כמה שנא' להנחיל אוהבי יש (משלי ח) פ' לעולם. ובני אדם משונים לפי רוב האומות בדיבור ובכתיבה ובמלבושין ובמלאכות ובמנהגות חוץ מן הדעת הכל שוין בו לפיכך נקרית תושיה, ואו' כי התי"ו כמו תי"ו של תרומה. וי"א צור ילדך תשי (דברים לג) מזה הענין פ' המציאך יש, שהן הבנים והבנים עושין בנים להמציא יש בעולם והאדמה לא תשם כלו' צור שילדך כדי שתעשה יש:

מלה רביעית

תלתל קוצותיו תלתלים (שיר ה) פ' שער הרבה רצוף דלה על גבי חברתה ורבותינו דרשוהו תל תלים:

[**תחרא** עי' שרש תחר וכמו כן **תחרה** שם ר"ל אל תתחר במרעים. תתחרה נחרה ותימה כי בשרש חרה הביא אל תתחר במרעים וכו' אבל מלות רביעיות הן ולא כתבו פה בין המרובעים ואולי חסר בכ"י:]

[**תעתע** נמצא בשרש תעה:]

תם

נשלמה המחברת ערוך בעזרת הבורא וארצה לומר שערים *)

ואני אפיים כל הקורא זה הערוך מכל החכמים ויעמוד על עומקו אם ימצא בו שגגה או שום שכחה או לשון שאינו מדובר ביותר שידנני לכף זכות, כי לא נהגו בני מקומנו לדבר בלשון הקדש כל כך, מפני שכל המקומות של ארץ ישמעאל לשון אחד יש להן וכל האכסנאין הבאין אליהן יכירו את לשונם לפיכך לא הוצרכו להשתמש בלשון הקדש להיות רגילין בו, אבל כל ארץ אדום משונים לשונותיהם זו מזו וכשיבואו אכסנאין אליהם לא יכירו דבריהם הוצרכו לדבר להם בלשון הקדש לפיכך הם רגילין בו יותר ואם ידקדק אדם על לשון הפירוש ישכח הענין המבקש דעתו ואין זה טוב ואם ימחול על לשון הפירוש תמצאת דעתו מיוחדת ומכוונת לענין הכתוב להבינו יפה יפה כי לא נעשה הדיבור מתחילה אלא כדי שיבין האדם ויכיר מה שיש בלב חבירו על ידי דיבור בין יהיה הדיבו' מעוקל בין יהי' מיושר הנה אפי' בתורה ובמקרא הראתיך באילו השערים הכתבין בראש הספר הזה שיש בהן דיבור שמשפטו להאמר כך ונאמר בשינוי שלא כדין כי ספק הכ' על הדעת שמכריע את הספיקות כראוי בין תבין והבורא יעזרך. השלמתי אני **שלמה בר אברהם הידוע' בן פרחון זצ"ל** ממדינת **קלעה** [קלעת איוב 1)] הערוך הזה הפכתיו ללשון הקדש מספרים הראשונים 2) ז"ל רבינו **יהודה חיוג** ז"ל ורבינו **יונה בן גנאח** ספר **מוסתלחק אלמוסתלחק** בל"ע ספר **ההשגה** וספר **למרע** בל"ע ספר הזוהר] וספר **יסוד המלות** 3) וספר **תשויר** [**כתאב אלתשויר**] בל"ע ספר **ההכלמה**, חברתי כל דבריהם בזה הערוך איש איש ממלאכתו ובמקום הצריך לו הוספתי על כולם ענינים אחרים וחידושים ומשלים מחכמת יונית כפי מה שיכולתי. השלמתיו בראש חדש כסליו שנת **ארבעת אלפים ותשע מאות ועשרים ואחת** לבריאת עולם בעיר **סלירנו** Salerno in Neapel היושבת על שפת הים:

---

*) עי' לעיל בחלק הדקדוק בתחלת מעניני המקרא ת"ם למטה בהערה

1) עי' לעיל במבוא להגאון רפ"פ אות ע"ו בשם החכם לונץ:

2) ולעיל בהקדמתו קורא אותם אחרונים:

3) הוא חלק שני מס' הזוהר וכולל חלק השרשים ולעיל בהקדמתו קורא אותו עקר המלות והוא ס' הנקרא כתאב אלאצול:

התקונים וההגהות

ארפיס אי"ה בקונטרס מיוחד נלוה על התקונים והמנות החסרונות אשר אעתיק משני קבוצים מדויקים מס' הפרחון אשר מונחים שמורים בעקד מפורסם.

„ובעת אעיר את הקורא כי החכם האדון המפורסם מו"ה יש"ר נ"י כתב אלי במכתב וז"ל "לא אמנע מהגיד לך, כי היה בידי זה שנים ס' כתיבת יד על קלף כולל ביאור על נביאים וכתובים בקיצור מופלג על פי הדקדוק ומלוקט מן המפרשים הקדמונים, מתחיל מס' מלכים והולך על הסדר עד סוף דברי הימים, ומן החרוזות הנמצאות בסוף הספר נראה שמחבר הביאור הזה הוא ר' שלמה פרחון עצמו׳ ויוקר הביאור גלוי לעין כל באשר הוא כולל דעות בן גנאח וחיוג ושאר הקדמונים על כמה פסוקים קשי ההבנה" עכ"ל.

לטוב יזכר ידידי החכם התורני מו"ה ש מ ו א ל דייטש לענדער נ"י, אשר העירני על כונת ביאור מלת שיש ביאור יקר ומכון אשר יצא אי"ה בקונטרס הנ"ל:

W YORK
Broadway

W. Henry Green
Princeton N.J.

May 1867

NEW YORK
90 Broadway

4.30.'03.

From the Library of
Professor William Henry Green
Bequeathed by him to
the Library of
Princeton Theological Seminary

PJJ
.P229

PJJ
.P229